УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

О-С(н)

ФОЛІО

УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ
О-С
IV

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут міжнародних відносин

Присвячується 180-й річниці Київського національного університету

УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

у 5-ти томах

За загальною редакцією проф. Д. В. Табачника

Том IV

Харків
«ФОЛІО»
2013

ББК 66.49я2
У 45

Редакційна колегія:

Д. В. Табачник (голова), **М. М. Гнатовський, В. І. Головченко, К. І. Грищенко, Л. В. Губерський** (заступник голови), **О. В. Задорожній, Л. О. Кожара, В. Ю. Константинов, О. Л. Копиленко, В. В. Копійка** (заступник голови), **В. Г. Кремень, В. П. Крижанівський, М. А. Кулінич, В. М. Литвин, В. А. Манжола, В. М. Матвієнко** (відповідальний секретар), **О. О. Рафальський, Ю. С. Шемшученко, О. І. Шнирков**

Художник-оформлювач
Іванова О. М.

Українська дипломатична енциклопедія: у 5-ти т. / редкол.: Д. В. Табачник (голова) та ін.; ху-
У 45 дож.-оформлювач О. М. Іванова. — Харків: Фоліо, 2013. — Т. 4. — 469 с.
ISBN 978-966-03-6609-1.
ISBN 978-966-03-6649-7 (т. 4).

ББК 66.49я2

ISBN 978-966-03-6609-1
ISBN 978-966-03-6649-7 (т. 4)

© В. В. Копійка, В. М. Матвієнко, І. О. Мінгазутдінов, М. М. Рижков, О. І. Шнирков та ін., 2013
© О. М. Іванова, художнє оформлення, 2013

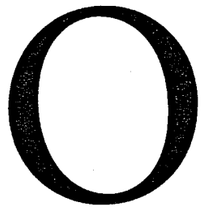

Об'єднаний інститут ядерних досліджень (Joint Institute for Nuclear Research), **ОІЯД** (JINR) — міжнар. наук. орг-ція, створена 1956 на основі угоди, підписаної повноважними представниками країн-учасниць. Станом на 1.01.2013 членами орг-ції були 18 д-в з числа країн колишнього «соціал. табору» (Азербайджан, Білорусія, Болгарія, Вірменія, Грузія, Казахстан, КНДР, Куба, Молдова, Монголія, Польща, Росія, Румунія, Словаччина, Соціалістична Республіка В'єтнам, Узбекистан, Україна, Чехія). 1992 було прийнято оновлений статут орг-ції. Завданнями ОІЯД є: проведення теорет. та експериментальних досліджень з визначених тем; орг-ція обміну ідеями, інформацією між вченими за допомогою публікацій та проведення семінарів і конференцій; сприяння підвищенню інтелектуального потенціалу вчених; співробітництво з іншими нац. та міжнар. наук. центрами. Основними сферами досліджень інституту є теорет. фізика, елементарна фізика часток, променева біологія, радіобіологія тощо. Результати досліджень, проведених в інституті, можуть використовуватись лише з мирними цілями. Структура орг-ції складається з Комітету повноважних представників та Наукової ради, 7 лабораторій та 2 підрозділів, а також консультативних к-тів. Україна є членом ОІЯД з 1999. Інститут розташований у Дубні (Росія).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Об'єкт міжнародного договору — найважливіша категорія *договору міжнародного,* з приводу якої він укладається і на яку спрямовується його дія. **О. м. д.** можуть бути дії чи утримання від дій, матеріал. та нематеріал. блага, міжнар. або внутр.-держ. проблеми, що становлять предмет інтересу договірних сторін. У широкому значенні **О. м. д.** є відп. *міжнародні відносини,* на врегулювання яких спрямовується його дія. Внутр.-держ. питання, вирішення яких належить до виключної юрисдикції д-ви, не можуть бути **О. м. д.,** за винятком випадків, коли вони становлять заг.-людський інтерес (напр., захист прав та основних свобод людини, збереження міжнар. миру й безпеки, екологічної безпеки тощо), за умови поваги *суверенітету* й невтручання у внутр. справи відп. д-ви в процесі укладання та дії дог-ру. Залежно від об'єкта догрів проводиться їх класифікація: політичні, економічні, мирні, союзні, дог-ри з питань культури й науки тощо. **О. м. д.** за участі *організацій міжнародних* можуть бути лише питання, віднесені до функціональної діяльності відп. міжнародної організації (напр., дог-ри про штаб-квартиру орг-ції тощо). Сучас. *міжнародне право* встановлює для своїх суб'єктів (учасників чи сторін міжнар. дог-ру) обов'язок діяти з метою реалізації об'єкта відп. міжнар. дог-ру та неперешкоджання такій реалізації (не позбавляти міжнар. договір його об'єкта), що є важливою складовою *добросовісного виконання міжнародних зобов'язань принципу. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969* (ст. 18) забороняє учасникам до набуття чинності договору вчиняти дії, що можуть позбавити його об'єкта. Із цією самою метою забороняється формулювання застережень, що суперечать **О. м. д.** (ст. 19 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969). Для з'ясування сутності й особливостей об'єкта конкретного міжнар. дог-ру застосовуються засоби тлумачення міжнар. дог-ру.

О. В. Буткевич

Об'єкт міжнародного права — те, на що спрямовано вплив *міжнародного права,* матеріал. та нематеріал. блага, дії або утримання від дій, з приводу яких *суб'єкти міжнародного права* можуть вступати у правовідносини. **О. м. п.** слід відрізняти від *предмета міжнародного права.*

О. В. Задорожній

Обама (Obama) Барак (4.08.1961, м. Гонолулу, штат Гаваї, США) — американський громадсько-політичний і державний діяч, 44-й президент США, перший у США темношкірий президент; народився в сім'ї кенійського студента Барака Хусейна Обами-старшого, що вивчав еконо-

метрику в Університеті штату Гаваї й очолював Асоціацію іноземних слухачів, та американської студентки-антрополога Стенлі Енн Данхем. Після їхнього розлучення 1964 і нетривалого проживання з матір'ю й вітчимом в Індонезії (1967–71) виховувався у бабусі Мадлен Лі Пейн Данхем. Закінчив престижну приватну школу «Панехоу» (1979), навчався в Західному коледжі (Лос-Анджелес, 1979–81) й Колумбійському університеті (1981–83), бакалавр політології й *міжнародних відносин*; завершив освіту в Школі права Гарвардського університету, де 1990 став першим темношкірим головним редактором «Harvard Law Review», 1991 отримав диплом доктора права з особливою відзнакою й повернувся до Чикаго (1985–88 працював «соціальним організатором» у філіалі «Gamaliel Foundation»), де зайнявся юридичною практикою й одночасно до 2004 викладав конституційне право в Школі права місцевого університету. Набув популярності як ліберал, супротивник реалізації *Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (НАФТА)*, борець проти расової дискримінації й прибічник системи загального медичного страхування. 1997–2004 — сенатор від Демократичної партії штату Іллінойс, спільно з республіканцями більшості працював над державними програмами підтримки малозабезпечених родин шляхом скорочення податків, активно відстоював розвиток дошкільної освіти, ініціював ухвалення законів штату про фіксацію допитів арештованих за вбивство відеокамерою та ведення статистики расової належності водіїв, зупинених поліцейськими; 2002 очолив комітет з охорони здоров'я і соціальних служб, став знаним у країні після виголошення промови на антивоєнному мітингові із засудженням планів Дж. В. *Буша* щодо вторгнення в Ірак (див. *Іракська війна 2003–11*). 2005 здобув переконливу перемогу (70 % голосів) на виборах до Сенату США від Іллінойсу й став п'ятим в історії країни темношкірим сенатором; у зверненні до національного з'їзду Демократичної партії 29.07.2004, що транслювалося телебаченням і мало широкий розголос, закликав співгромадян повернутися до витоків американського суспільства й знову зробити США країною «відкритих можливостей», ідеал яких проілюстрував на власній і батьківській біографії.

Швидко прилаштувався до столичного політичного клімату й створив коаліцію прихильників, у т. ч. й серед республіканців, з якими співпрацював у роботі над законодавством щодо прозорості урядової діяльності; в справах дотримання режиму нерозповсюдження ядерної зброї разом із сенатором-республіканцем Р. Лугаром 2005 відвідав Україну, де зустрічався з новообраним президентом В. *Ющенком*, і Росію; входив до складу комітетів з проблем довкілля й громадських робіт, у справах ветеранів і закордонних справ; виступив співініціатором (спільно з головою комітету закордонних справ Дж. Байденом, співголовою Р. Лугаром, конкурентом від Республіканської партії на президентських перегонах Дж. Маккейном і Г. *Клінтон*) резолюції № 523 від 22.04.2008 на підтримку приєднання України і Грузії до ПДЧ в *НАТО*; в Сенаті в цілому голосував відповідно ліберальній лінії Демократичної партії, особливої уваги надавав проблемам глобального потепління, ядерного тероризму й розвитку альтернативних джерел енергії. 10.02.2007 оголосив про свою участь у чергових президентських виборах, затверджений разом із Дж. Байденом кандидатами від Демократичної партії на її національному з'їзді 28.08.2008; під час передвиборчої кампанії принципово відмовився приймати пожертви від лобістів, а також використовувати належні за законодавством бюджетні кошти (сума передвиборного фонду **О.** виявилася найбільшою в історії США й перевищила $ 650 млн); 04.11.2008 отримав 51 % голосів виборців (явка була найвищою за останні сто років — 64 %) і заручився підтримкою 338 із 538 виборщиків; 20.01.2009 обійняв посаду Президента США. 6.09.2012 **О.** було офіційно висунуто на другий 4-річний термін на Національній конвенції Демократичної партії в м. Шарлотт, штат Північна Кароліна; 6.11.2012 здобув підтримку 50,6 % виборців та 303-х із 506-ти виборщиків. 9.10.2009 Нобелівський комітет оголосив, що президент США **О.** став лауреатом *Нобелівської премії миру* за 2009 з формулюванням «за величезні зусилля зі зміцнення міжнародної *дипломатії* і співпраці між народами»; **О.** став четвертим американським президентом, удостоєним найпрестижнішої гуманітарної нагороди світу, після Т. *Рузвельта*, В. *Вільсона* і Дж. *Картера*. Очолив-

ши Сполучені Штати, пообіцяв відмовитися від колишньої односторонньої *зовнішньої політики* і виразив готовність піклуватися про інтереси не тільки США, але і всіх країн світу; крім того, заявив, що готовий до переговорів з такими країнами як Іран, з яким США вже більше тридцяти років не підтримують *дипломатичні відносини*; одним з найважливіших пунктів його передвиборної програми було завершення військової кампанії в Іраку і вивід звідти американських військ, що завершився наприкінці 2011.

Твори: «Мрії від мого батька: Історія раси й спадковості» (1995), «Зухвалість надії: Думки про відродження американської мрії» (2006; рос. мовою, 2008).

Літ.: Нир, Боб. Барак Обама для начинающих. Всё о новом президенте США = Barack Obama For Beginners: An Essential Guide. — М.: Европа, 2009. — 108 с.; Ремник Д. Мост: Жизнь и карьера Барака Обамы / Пер. с англ. — М.: Астрель, Corpus, 2012. — 688 с.; Линн Ш. Барак Обама: Уроки лидерства / Пер. с англ. — М.: Эксмо, 2012. — 336 с.; Конышев В. Н., Сергунин А. А. Новая военная доктрина Барака Обамы и национальные интересы России // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2012, № 14 (155). — С. 2–9.

Л. В. Губерський

Обасанджо (Ọbasanjọ) Олусегун (5.03.1937, м. Абеокута, штат Огун, Колонія і Протекторат Нігерія) — нігерійський державний і військовий діяч, 5-й (1976–79) і 12-й (1999–2007) президент Нігерії. З 1958 — на військовій службі; в якості командира 3-ї дивізії морської піхоти особисто прийняв капітуляцію бунтівників *Біафри*; став першим в Африці військовим — главою Федерального військового уряду, що 1.10.1979 передав владу демократично обраному главі держави (щоправда, після нетривалого періоду цивільного урядування в грудні 1983 владу знов захопили генерали). Вдруге очолив Нігерію 29.05.1999 як переможець президентських виборів, висунутий Народною демократичною партією (НДП), того ж дня декретом запровадив чинну конституцію, що закріпила президентську форму правління, коли глава держави, який обирається загальнонародним голосуванням на 4-річний термін (19.04.2003 **О.** здобув другий мандат), одночасно є главою уряду й верховним головнокомандувачем. Під час другого президентського терміну ініціював здійснення нової економічної стратегії, що передбачає зміцнення національної *валюти*, вдосконалення банківської системи, диверсифікацію джерел прибуткової частини *бюджету державного*, посилення контролю за використанням державних коштів і боротьбу з корупцією, за рівнем якої Нігерія займає одне з провідних місць у світі. Важлива роль в економічному розвиткові відводиться підвищенню інвестиційної привабливості країни й реалізації приватизаційних програм, передусім щодо нафтовидобувних і енергетичних підприємств. Свідченням демократичного розвитку Нігерії стала одноголосна відмова Сенату в травні 2006 затвердити конституційну поправку, що дозволила б **О.** балотуватися втретє. Після відставки очолює Раду опікунів НДП, маючи змогу контролювати призначення на державні посади, політику й стратегію розвитку країни; член Мадридського клубу — групи з більш, ніж 80-ти колишніх лідерів демократичних держав, що покликана працювати на зміцнення демократичного керівництва й урядування.

Твори: Обасанджо О. Нигерия в огне. — М.: Прогресс, 1984. — 152 с.: ил.

В. І. Головченко

Обмеження стратегічних озброєнь (ОСО) процес — сукупність угод у сфері стратегічної стабільності між СРСР та США у 70–80-х XX ст.; важлива складова заг. процесу роззброєння та розрядки в *міжнародних відносинах*. Основними складовими ОСО процесу стали наступні угоди: **1.** Договір про обмеження систем протиракетної оборони (ПРО), підписаний 26.05.1972 в Москві на необмежений термін із правом кожної зі сторін вийти з Договору, повідомивши іншу за 6 місяців до виходу; набув чинності 3.10.1972. Сторони зобов'язались не розгортати системи ПРО на території своєї країни (національні ПРО) і не створювати основу для таких систем. Кожна зі сторін отримала право мати по 2 комплекси ПРО: навколо столиці та в районі розташування шахтних пускових установок (ПУ) міжконтинентальних балістичних ракет (МБР). Радіус кожного з цих районів не перевищував 150 км, у його межах могло бути розгорнено не більше 100 ПУ протиракет. Договір дозволяв модернізацію та заміну систем

ПРО та їхніх компонентів, але зобов'язав сторони не створювати, не випробовувати й не розгортати системи або компоненти ПРО мор., повітр., косм. чи мобільного наземного базування. Договір також заборонив створення і випробування протиракет для пуску з кожної установки більше однієї одночасно та створення систем швидкісного перезарядження ПУ протиракет. Контроль за дотриманням Договору здійснювався за допомогою нац. техн. засобів. Сторони зобов'язались не чинити перешкод таким засобам і не вживати навмисних заходів з маскування. Для сприяння здійсненню Договору було створено Рад.-амер. постійну консультативну комісію. Протокол до Договору, підписаний 3.07.1974 у Москві, встановив, що кожна зі сторін замість двох районів розміщення систем ПРО матиме лише один — за вибором сторони: або в районі розташування шахтних ПУ МБР, або навколо своєї столиці. Після розпаду СРСР учасники *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* прийняли рішення про приєднання до Договору (9.10.1992), представники України, Казахстану та Білорусі брали участь у роботі Постійної консультативної комісії. Відповідно до умов Договору 13.12.2001 США заявили про вихід із нього, а 13.06.2002 зробили це офіційно. **2.** Тимчасова угода про деякі заходи у сфері обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ОСО-1), підписана 26.05.1972 у Москві терміном на 5 років із правом кожної зі сторін вийти з угоди; набула чинності 3.10.1972. Сторони зобов'язались не збільшувати кількості стаціонарних ПУ МБР наземного базування, якими вони володіли на час підписання Угоди; було встановлено кількісні обмеження ПУ балістичних ракет підводних човнів (БРПЧ) і підводних човнів з балістичними ракетами. Сторони зобов'язались не переобладнувати ПУ легких МБР на ПУ важких МБР. Угода дозволяла модернізацію та заміну стратегічних наступальних БР і ПУ. Контроль за дотриманням Угоди покладався на нац. техн. засоби. Наприкінці вересня 1977 у зв'язку із закінченням терміну дії Угоди сторони зробили ідентичні за змістом окремі заяви, якими задекларували намір щодо укладення нової угоди про те, щоб не вдаватись до будь-яких дій, які суперечать положеннями Угоди. **3.** Договір між СРСР і США про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ОСВ-2), підписаний 18.06.1979 у Відні. Одночасно були підписані Протокол до нього, Спільна заява про принципи й основні напрями подальших переговорів про ОСО, документ «Узгоджені заяви і спільне розуміння» щодо Договору. Договір визначав граничну сумарну кількість ПУ МБР наземного базування, ПУ БРПЧ, важких бомбардувальників, а також балістичних ракет класу «повітря — земля» (БРПЗ) — 2400 одиниць; забороняв будівництво додаткових стаціонарних ПУ МБР та їх передислокацію, передбачав скорочення сумарного рівня з 2400 до 2250 одиниць. У рамках сумарної кількості визначались окремі стелі для ПУ МБР і БРПЧ, а також БРПЗ, оснащених головними частинами індивід. наведення, що розділяються, і важких бомбардувальників, оснащених крилатими ракетами з дальністю польоту більше 600 км. Договір забороняв збільшення кількості боєголовок на МБР 10 одиницями, на БРПЧ і БРПЗ — відповідно 14 і 10. Озброєння, які виходили за межі, визначені Договором, підлягали демонтажу або знищенню. Обмеження, що встановлювались за Договором, спирались на основоположний принцип рівності й однакової безпеки сторін. Договір фактично підтверджував наявність військ.-стратегічної рівноваги між СРСР та США. Угоду не було ратифіковано США через погіршення рад.-амер. відносин після введення рад. військ в Афганістан, але її положення строго дотримувались обома сторонами.

С. П. Галака

Обмеженого суверенітету доктрина — принципи *зовнішньої політики* СРСР щодо країн Центр.-Схід. Європи наприкінці 60-х — на поч. 80-х XX ст. Ідеологія **О. с. д.** сформувалась у період вторгнення військ країн-учасниць *Варшавського договору 1955* до Чехословаччини в серпні 1968 (див.: *«Празька весна»*). Пояснюючи дії країн ОВД у своєму виступі на з'їзді Польської об'єднаної робітничої партії у Варшаві (листопад 1968), Л. *Брежнєв* заявив, що СРСР має не тільки право, але й обов'язок втрутитися в разі виникнення загрози соціалізму у внутр. справи будь-якої комун. країни регіону, незважаючи на її нац. *суверенітет* і позицію держ. керівництва. **О. с. д.** була поверненням до сталінських принципів соціал. інтернаціоналізму або обмеженого суверенітету. Доктрина порушувала *норму міжнародного права* про невтручання у внутр. справи, дотримання якої між країнами соціал. табору було проголошене Варшавським договором 1955. **О. с. д.** послабила єдність країн Варшавського договору: Румунія й Албанія не погодилися з її принципом неповаги нац. суверенітету, внаслідок чого перша підтвердила повний нац. контроль над власними збройними силами, а друга вийшла зі структур ОВД.

О. с. д. мала істотний вплив на розвиток єврокомунізму в 70-х XX ст., оскільки потужні та впливові компартії Італії й Іспанії засудили і рад. вторгнення в Чехословаччину, і положення **О. с. д.** про запровадження ідеолог. контролю над іноземн. комуніст. партіями. Італ. й іспан. компартії з цього часу почали пошук моделі соціалізму, яка відрізнялася від радянської. Офіц. відмовою від **О. с. д.** в зовн. політиці СРСР були заяви М. *Горбачова* наприкінці 1988 — на поч. 1989 про неприпустимість втручання у внутр. справи д-в ЦСЄ з боку СРСР і відмову від принципу обмеження суверенітету.

М. С. Каменецький

Обмеженої ядерної війни доктрина 1980 — військ.-політ. концепція США, сформульована в червні 1980 директивою Президента США Дж. *Картера* «Про політику застосування ядерної зброї». Доктрина виходила з можливості ведення тривалої, але обмеженої ядерної війни із СРСР і визначала першочерговим завданням застосування ядерної зброї для нанесення ударів по рад. військ. об'єктах, але не по містах. Ключовим положенням доктрини було припущення про здатність США превентивним ударом високоточними МБР типу «МХ» знищити значну кількість рад. МБР шахтного базування. Оперативні плани застосування ядерної зброї, ухвалені відповідно до положень доктрини, визначали бл. 40 тис. потенційних цілей для амер. ядерного удару, хоча на поч. 1980-х США мали 15 тис. ядерних боєзарядів; відтак розглядались різні варіанти «набору цілей» (від «обмеженого» до «регіонального») і дві категорії ядерних ударів — превентивного та зустрічного у відповідь. Доктрина стала складовою *гнучкого реагування стратегії НАТО*. Основним недоліком доктрини була практична неможливість обмеження ядерної війни між *наддержавами*.

С. П. Галака

Обмін, міжнародний інформаційний (англ. international information exchange) — це передача та отримання інформації будь-якого роду та характеру у будь-якому вигляді між суб'єктами *міжнародних відносин* та надання інформаційних послуг згідно з існуючими нормами *міжнародного інформаційного права*. МІО здійснюється в порядку, передбаченому чинним законодавством та на умовах рівноправного співробітництва всіх його учасників. МІО впливає на *зовнішню політику* всіх держав-учасниць та здійснюється за допомогою інформаційних систем, комунікаційних мереж та мереж зв'язку, що функціонують в міжнародному інформаційному просторі. Об'єктами міжнародного інформаційного обміну є: документована інформація; інформаційні продукти та інформаційні ресурси; інформаційні послуги, засоби інформаційного обміну. Документована інформація — це інформація, зафіксована на матеріальному носії з реквізитами, що дозволяють її ідентифікувати. Вона буває масовою або конфіденційною. Інформаційні ресурси — це окремі документи і окремі масиви документів у інформаційних системах (архівах, фондах, бібліотеках тощо). Інформаційні продукти — це інформація, підготовлена відповідно до потреб користувачів. Інформаційні послуги — це дії власників інформації з забезпечення користувачів інформаційними продуктами. Засоби інформаційного обміну — це інформаційні системи та мережі, мережі зв'язку, що використовуються для міжнародного інформаційного обміну. Міжнародний обмін інформацією здійснюється на основі міжнародної правової бази, яка регулює виконання та обмін різних видів інформації. У міжнародних правових документах зазначена така особливість інформації, як належність її до специфічного ринку товарів. Міжнародні відносини в галузі інформації підпадають під регулятивні дії загально визначених принципів *міжнародного права*, які конкретизовані в міжнародних документах різної юридичної сили. Міжнародний інформаційний обмін — це глобальний інформаційний процес, який впли-

ває на зовнішню політику міжнародного співтовариства, виступає каталізатором суспільного поступу, стимулює розвиток економіки й обмін культурними надбаннями. Мета міжнародного інформаційного обміну — забезпечення міжнародних і національних інтересів в усіх сферах життєдіяльності держави.

О. М. Андрєєва, О. М. Фролова

Обов'язкова юрисдикція — встановлена *договором міжнародним* сукупність правомочностей міжнар. судової установи розглядати та вирішувати юрид. спори, передані їй на підставі заздалегідь взятих сторонами спору зобов'язань. Якщо це прямо обумовлено або якщо зобов'язання має взаємний характер, спір може бути передано суб'єктом на міжнар. судовий розгляд в односторонньому порядку. Подібні зобов'язання найчастіше виникають через участь д-ви в міжнар. дог-рі, що передбачає визнання **О. ю.** з усіх спорів, пов'язаних зі здійсненням цього дог-ру. Так, ст. 66 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969* передбачає передання на розгляд *Міжнародного Суду ООН* спорів про застосування ст. 53 або 64 Конвенції на вимогу однієї зі сторін спору, якщо такий спір не було вирішено іншими засобами впродовж 12 місяців після виникнення. Визнання **О. ю.** є добровільним, і держава-учасниця дог-ру, що не бажає зв'язувати себе відп. зобов'язанням, як правило, може зробити застереження про це. При приєднанні до Віденської конвенції про право міжнар. дог-рів саме до положень ст. 66 Конвенції УРСР та СРСР зробили застереження, що передача відп. спору за їхньою участю до Міжнародного Суду ООН можлива лише за згоди всіх сторін спору. Ст. 36 Статуту Міжнародного Суду ООН передбачає право його учасників у будь-який час зробити заг. заяви, «що вони визнають без особливої про те угоди ipso facto щодо будь-якої іншої держави, яка прийняла таке ж зобов'язання, юрисдикцію Суду обов'язковою з усіх юридичних спорів, які стосуються: тлумачення договору; будь-якого питання міжнародного права; наявності факту, що як вже встановлений, являтиме порушення міжнародного зобов'язання; характеру та розмірів відшкодування, що належить за порушення міжнародного зобов'язання». Станом на 1.01.2004 такі заяви зробили 64 д-ви. На практиці такі заг. заяви супроводжуються застереженнями, що суттєво зменшують сферу дії **О. ю.** Україна визнає **О. ю.** Міжнародного Суду ООН за низкою міжнар. дог-рів, зокрема у сфері *прав людини.*

М. М. Гнатовський

Оботе (Obote) Аполло Мілтон (24.12.1924, с. Акокоро Апак, Північна Уганда — 10.10.2005, Йоганнесбург, ПАР) — угандійський громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив університетський коледж Макерере; почесний д-р права ун-тів Нью-Йорка та Нью-Делі. 1958 обраний до Законодавчої ради брит. *протекторату* Уганди; 1960 очолив Народний конгрес Уганди, що виступав за негайне надання повної незалежності й збереження цілісності країни. 30.04–9.10.1962 — гол. міністр перехідного уряду Уганди, 9.10.1962–15.04.1966 — Прем'єр-міністр незалежної Уганди, водночас 1962–64 — мін. зак. справ, здійснював політику зміцнення центр. влади та нац. єдності, ініціював проголошення республіки. 15.04.1966–25.01.1971 — Президент Уганди. 1969 оприлюднив «Хартію простої людини» та проголосив курс на соціал. орієнтацію. Втратив владу в результаті військ. перевороту. 1971–80 — в еміграції в Танзанії. Після повалення диктатури І. *Аміна* повернувся до влади. 17.12.1980–27.07.1985 — Президент і водночас мін. зак. справ Уганди. Виступав за відновлення *Східноафриканського співтовариства* й створення спільного ринку Схід. Африки. Вдруге втратив владу внаслідок військ. перевороту й емігрував до Замбії.

В. І. Головченко

Обслуговуючий персонал дипломатичного представництва — члени персоналу, які виконують обов'язки з обслуговування представництва (водії, кухарі тощо). Нерідко члени **О. п. д. п.** призначаються з числа громадян акредитуючої держави, проте *Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961* передбачає можливість призначення членів обслуговуючого персоналу з числа *громадян* держави перебування. Міністерство закордонних справ держави перебування або інше відомство, щодо якого існує домовленість, повідомляється про призначення членів **О. п. д. п.**, їхнє прибуття та остаточне відбуття або припинення їхніх функцій у представництві, якщо йдеться про громадян акредитуючої держави. Членам **О. п. д. п.** надаються певні привілеї та імунітети, необхідні для виконання ними покладених на них функцій. Обсяг цих привілеїв та імунітетів визначено у ст. 37 Віденської конвенції 1961, відповідно до якої члени **О. п. д. п.**, які не є громадянами держави перебування і не мешкають в ній постійно, користуються імунітетом щодо дій, вчинених ними при виконанні своїх обов'язків, та звільняються від податків, зборів та мит на заробіток, який вони отримують на службі. Члени **О. п. д. п.**, які є громадянами держави перебування або постійно в ній мешкають, користуються привілеями та імунітетами в тій мірі, в якій це допускає держава перебування. Разом з тим, здійснення юрисдикції останньою над цими особами не повинно втручатися у здійснення функцій представництва. Держава перебування може вживати відповідні заходи щодо членів обслуговуючого персоналу, які зловживають своїм становищем, не виходячи при цьому за межі наданих їм привілеїв та імунітетів.

О. В. Задорожній

Обставини, що звільняють від відповідальності, у *міжнародному праві* — дії, явища й факти, наявність яких виключає виникнення міжнар. правовідносин відповідальності. *Комісія міжнародного права ООН* у «Проекті статей про відповідальність держав» (2001) використовує поняття «обставини, що виключають протиправність» (гл. V). Наявність у конкретному випадку такої обставини слугує захистом від цілком обґрунтованого в іншій ситуації посилання на порушення міжнар.-прав. зобов'язання. До обставин, що виключають протиправність, Комісія віднесла: юридично дійсну згоду д-ви на вчинення конкретного діяння іншою д-вою в тій мірі, у якій воно залишається в межах наданої згоди (ст. 20 «Проекту»); законний захід самооборони, вжитий відповідно до *Статуту ООН* (ст. 21); контрзахід у зв'язку з міжнар.-протиправним діянням (ст. 22); *форс-мажор,* тобто появу непереборної сили або непередбачуваної події, що не піддаються контролю д-ви, зробили в даних обставинах виконання зобов'язання матеріально неможливим (ст. 23); біду, тобто ситуацію, коли особа, що є виконавцем даного міжнар.-протиправного діяння, не має іншого розумного способу, окрім порушення міжнар. зобов'язання цієї д-ви, щоб врятувати своє життя або життя довірених їй інших осіб (ст. 24); стан необхідності, однак лише у випадку, коли діяння, яке не відповідає міжнар.-прав. зобов'язанню д-ви, було єдиним засобом захисту істотного інтересу д-ви від великої та неминучої загрози й не заподіяло серйозної шкоди суттєвому інтересові д-ви або д-в, щодо яких це зобов'язання існує, чи міжнар. співтовариства в цілому (ст. 25). Посилатись на існування обставин, що виключають протиправність, не можна, якщо: форс-мажорна ситуація чи ситуація біди обумовлена — або цілком, або в поєднанні з іншими факторами — поведінкою д-ви, яка посилається на неї (п. (a) ч. 2 ст. 23 і п. (a) ч. 2 ст. 24); д-ва взяла на себе ризик виникнення форс-мажорної ситуації (п. (b) ч. 2 ст. 23); протиправне діяння у стані біди з вірогідністю збереження небезпеки на існуючому рівні або її збільшення (п. (b) ч. 2 ст. 24); дане міжнар.-прав. зобов'язання виключає можливість посилатись на стан необхідності (п. (a) ч. 2 ст. 25); д-ва сприяла виникненню стану необхідності (п. (b) ч. 2 ст. 25); діяння д-ви не відповідає зобов'язанню, що випливає з імперативної норми заг. міжнар. права (ст. 26). Комісія міжнар. права ООН зазначила, що кожна обставина, яка виключає протиправність, так само виключає і відповідальність за діяння згідно з міжнар. правом, але не навпаки. Поняття «обставини, що виключають протиправність» входить до поняття «обставини, що звільняють від відповідальності», але не вичерпує його змісту. У науці міжнар. права їх розглядають іноді як спільне поняття, яке об'єднує: обставини, що виключають протиправність; обставини, що виключають реалізацію відповідальності, тобто ситуації, коли відповідальність за протиправне діяння фактично не може бути здійснена. Якщо перелік обставин, що виключають протиправність діяння, вже складений Комісією міжнар. права, то розробка переліку й критеріїв звільнення від реалізації відповідальності перебуває на порядку денному вчених і практиків міжнар. права.

В. С. Ржевська

Огнівець Інна Василівна (30.08.1962, м. Жовті Води, Дніпропетровська область, УРСР) — український *дипломат.* У 1987 закінчила Київський державний педагогічний інститут іноземних мов, у 1994 — Київський національний університет імені

Тараса Шевченка, правник. 1987–93 — працювала лаборантом, вчителем, юристом. З 1993 — аташе відділу державно-правових питань, в. о. керівника цього відділу Договірно-правового управління МЗСУ. 1998–2001 — зав. відділом, заступник начальника Договірно-правового управління МЗСУ. 2001–03 — Головний юридичний радник МЗСУ; 2003–05 — Ген. консул України у Пряшеві, Словаччина; 30.12.2005–5.02.2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Словаччині.

В. М. Матвієнко

Огризко Володимир Станіславович (1.04.1956, Київ, УРСР) — укр. професійний *дипломат*. Закінчив ф-т міжнар. відносин та міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (1978); кандидат істор. наук. У 1978–88 — аташе, 3-й, 2-й, 1-й секр. відділу преси МЗС УРСР; 1988–91 — 1-й секр., радник відділу гол. радника МЗС УРСР; 1991–92 — радник відділу політ. аналізу й планування МЗС України. У 1992–93 та 1994–96 — радник, Радник-посланник Посольства України у Федеративній Республіці Німеччина; 1993–94 — радник Посольства України в Австрійській Республіці. У 1996–99 — керівник Управління зовн. політики, Головного управління з питань зовн.-політ. діяльності Адміністрації Президента України. 1999–2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Австрійській Республіці та Постійний представник України при міжнародних організаціях у Відні; 2004–05 — Посол з особливих доручень Управління євроатлантичної співпраці МЗС України; 2005–07 — 1-й заступник міністра закордонних справ України. 18.12.2007–3.03.2009 — міністр закордонних справ України. 17.03.2009 В. *Ющенко* призначив **О.** першим заступником секретаря Ради національної безпеки і оборони України, куди він раніше входив за посадою як міністр закордонних справ. За два дні до інавгурації В. *Януковича*, 23.02.2010, **О.** подав у відставку з поста заступника голови РНБО. У вересні 2010 **О.** вступив до партії «Наша Україна», але в липні 2012 склав повноваження члена президії та заступника голови політради партії і припинив своє членство в ній. Нагороджений орденом «За заслуги» III ст. (2006) і Відзнакою Президента України — хрестом Івана Мазепи (2010).

Д. В. Табачник

Одинець Дмитро Михайлович (7.01.1883–10.05.1950, Казань, Татарська АРСР, СРСР) — рос. громад.-політ. діяч, історик права, приватдоцент Петербурзького приватного ун-ту. На 1-му Всеросійському з'їзді Трудової народно-соціалістичної партії 21–23.06.1917 обраний до складу її ЦК. Після переїзду до Києва 12.11.1917 був призначений товаришем ген. секретаря міжнац. справ О. *Шульгина*, керував рос. відділом. Вважав передчасним проголошення незалежності УНР, але в січні 1918 погодився очолити новостворене мін-во великоруських справ. У січні 1919 був обраний членом президії Трудового конгресу народу України, згодом емігрував до ЧСР.

Твори: «Приєднання України до Московської держави» (1926), «Княже і земське право давньої Русі» (1926).

Д. В. Табачник

Одинець Петро (? — ?) — український козацький військовий діяч і *дипломат*; у 1618 здійснив переможний рейд татарськими улусами в Дикому полі до Перекопа; в березні 1620 як кошовий отаман, за наказом гетьмана Війська Запорозького П. *Сагайдачного*, очолив *посольство* до московського царя Михайла Федоровича, що мало порушити питання про службу запорожців Російській державі. Але цар відмовив *послам* у наданні військової допомоги проти Кримського ханату, оскільки, мовляв, кримськотатарська орда вже не чинить нападів на московські землі; причому відмова була оформлена спеціальною грамотою, яку царські чиновники вручили **О.** з «легким жалуванням» гетьману П. Сагайдачному (300 рублів). Але водночас у грамоті не було й прямої заборони походів українських козаків проти Криму, царський уряд фактично підвів риску під участю запорожців у недавній польській інтервенції й погодився на налагодження дипломатичних стосунків. Брав участь у антипольському повстанні під проводом гетьмана М. Жмайла в 1625, очолював делегацію, що вела мирні переговори з представниками польного коронного гетьмана С. Конецпольського, що увінчалися укладенням *Куруківської угоди 1625*.

В. М. Матвієнко

Одноголосності принцип — повна згода й одностайність при прийнятті колегіального або колективного рішення. **О. п.** в *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* — один із найважливіших принципів *Статуту ООН*, згідно з яким для прийняття *Радою Безпеки ООН* рішень з усіх питань (крім процедурних) необхідно, щоб за них були подані голоси не менше 9 членів Ради Безпеки ООН, включаючи співпадаючі голоси всіх його постійних членів — РФ, США, Великої Британії, Франції та Китаю. РБ ООН не може прийняти жодного рішення з непроцедурних питань, якщо проти нього проголосував хоча б один із постійних членів РБ ООН, використовуючи т. зв. «право вето».

Т. І. Шинкаренко

«Однополярного моменту» концепція — зовнішньополітична концепція, сформульована на початку 1990-х американським політичним аналітиком Ч. Краутхаммером. Він вперше відкрито заявив про настання «однополярного моменту», розуміючи під цим, що після падіння *Берлінського муру* та під час *Війни в Перській затоці 1990–91* практично весь світ згуртувався навколо США як єдиної *наддержави*. Краутхаммер вважав, що *гегемонія міжнародна* надає США потенціал і відповідальність діяти в односторонньому порядку у разі потреби. Він також припустив, що історичний «момент» американської гегемонії обмежений і може тривати в кращому випадку тільки три-чотири десятиліття. В нових умовах ядерна рівновага між США і Росією більше не має значення, за винятком психологічного. Ядерні озброєння — вже не реальні військові засоби, а лише символи. Якщо в роки *холодної війни* це були символи величі, то сьогодні вони — символи рівності, причому помилкової, але видимість якої варто підтримувати. Краутхаммер заявив, що могутність США досягла апогею в березні 2005, коли розпочався рух за звільнення Лівану з-під сирійської протекції, що виник безпосередньо за першими після повалення *Хусейна Саддама* вільними виборами в Іраку і «проблисками» позитивних політичних змін в Єгипті, Саудівській Аравії і Кувейті. Потім «однополярний момент скінчився», а джерелом небезпеки для США в нових умовах став «шиїтський півмісяць» антиамериканських сил на чолі з Іраном, що включає Сирію, «Хізбаллу», «Хамас» і прихильників радикального іракського релігійного лідера Муктади ас-Садра. При цьому Росія і КНР мовчки підтримують регіональні та антиамериканські амбіції Ірану. Вважається, що така «структура ворожості» буде зберігатися у найближчі десятиліття.

Є. М. Суліма

Односторонній акт — волевиявлення окремої *держави*, спрямоване на досягнення певних юрид. наслідків у міжнар. плані. Шляхом **О. а.** д-ва звертає увагу іншої д-ви на певний факт, ситуацію, спосіб дії й т. п. Основні види **О. а.**: визнання правомірними будь-якої вимоги, факту, або ситуації; протест у зв'язку із загрозою правам та інтересам д-ви або їх порушенням; відмова в користуванні певним правом; обіцянка або запевнення в намірі дотримуватись певної лінії поведінки в *міжнародних відносинах*. Інколи до **О. а.** відносять також *нотифікацію*. За заг. правилом здійснення д-вою **О. а.** не залежить від згоди інших д-в і не накладає на них міжнар. зобов'язань. Однак це не виключає можливості настання і для інших д-в прав. наслідків, які випливають з **О. а.**, здійсненого відповідно до *норм міжнародного права*. У вигляді **О. а.** можуть прийматись односторонні міжнар. зобов'язання.

Т. І. Шинкаренко

Озадовський Андрій Андрійович (26.11.1932, Сквира Київської обл., УСРР) — укр. *дипломат*. Закінчив ф-т міжнар. відносин Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (1955) і Вищу дип. школу при МЗС СРСР (1970); кандидат істор. наук. У 1957–70 працював у системі МЗС УРСР. 1970–76 — консультант відділу інформації та зарубіжних зв'язків ЦК КПУ; 1984–92 — радник Постійного представництва СРСР, Постійний представник УРСР при відділенні ООН та інших міжнар. орг-ціях у Женеві. У 1992–93 — Тимчасовий Повірений у справах України у Швейцарській Конфедерації; 1993–95 — Посол з особливих доручень МЗС України. У липні 1995 — травні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Чеській Республіці.

В. М. Матвієнко

Озал (Ozal) Тургут (13.10.1927, Малатья, Турецька Республіка — 17.04.1993, Анкара, Турецька

Республіка) — турецький громадсько-політичний і державний діяч, 8-й президент Турецької Республіки. Закінчив Стамбульський університет за спеціальністю інженера-електрика (1950), 1952 вивчав у США економіку. По поверненні до Туреччини працював у міністерстві енергетики і природних ресурсів; 1958–59 брав участь у розробці 1-го п'ятирічного плану розвитку країни; 1961–65 — викладав у Середньосхідному технічному університеті (Анкара); 1965–67 — спеціальний технічний радник при прем'єр-міністрі С. *Деміреллі*; 1967–71 керував Державною плановою організацією; 1972–73 — радник зі спеціальних проектів у *МБРР*; 1978–79 — голова профспілки роботодавців металообробної промисловості. У жовтні 1979 призначений економічним радником прем'єр-міністра С. Деміреля і в. о. голови Державної планової організації; 1980–82 — державний міністр і віце-прем'єр з економічних питань. 1983–89 — засновник і голова правоцентристської Партії вітчизни; 13.12.1983–31.10.1989 — прем'єр-міністр, 9.11.1989–17.04.1993 — президент Турецької Республіки, «батько турецьких неоліберальних реформ». У *зовнішній політиці* орієнтувався зближення з *ЄС* і 1992 добився укладення угоди про митний союз із ним, починаючи з 1995; ініціював створення *Організації Чорноморського економічного співробітництва*; після розпаду СРСР активно пропагував гасло «Великого Туркестану від Середземного моря до Китайської стіни»; зміцнив відносини з монархіями Перської затоки і 1986 висунув ідею прокладки т. зв. «трубопроводу миру» для сприяння процесові близькосхідного урегулювання, але водночас рішуче приєднався до санкцій *ООН* проти Іраку і дозволив *НАТО* використовувати турецькі військові об'єкти під час *Війни у Перській затоці 1990–91*, переконав союзників створити на півночі Іраку зону безпеки для курдів; у листопаді 1991 встановив дипломатичні відносини з Ізраїлем. 13–14.03.1991 здійснив державний візит до України.

В. І. Головченко

Окаранса Кастаньєта Сесар — мексиканський *дипломат*; закінчив Університет армії та військово-повітряних сил за спеціальністю «магістр з військової адміністрації для національної безпеки і оборони». 2005–09 — Тимчасовий Повірений у справах, Надзвичайний і Повноважний Посол Мексиканських Сполучених Штатів в Україні. У 2009 році був нагороджений міжнародним орденом Святого Станіслава III ступеня.

В. М. Матвієнко, Н. В. Балюк

Океанія — геополітичний регіон світу, що складається переважно із сотень невеликих островів і атолів у центральній і південно-західній частині Тихого океану, між Австралією, Малайським архіпелагом на заході і широкою, позбавленою островів смугою океану на півночі, сході та півдні (всього близько 10 тис. островів). Більшість островів **О.** мають вулканічне походження. В **О.** виокремлюють три великі групи островів: Меланезія — найбільш західні й великі острови; Мікронезія — дрібні острови на північ від Меланезії; Полінезія — острови в центральній частині океану. Кожна з цих груп складається з декількох архіпелагів. У самостійну частину **О.** виокремлюють Нову Зеландію, хоча за етнічним складом корінного населення вона найближча до Полінезії. В **О.** налічується 13 незалежних держав, представлених в *ООН*.

Є. М. Суліма

Окінавська хартія Глобального інформаційного суспільства 2000 — міжнар. документ, ухвалений на саміті *Великої вісімки* (Окінава, 2000), в якому визначається роль інформ.-комунікаційних технологій для подолання технол. розриву між інформ.-розвинутими та інформ.-бідними країнами світу й рівноправної участі у становленні інформ. суспільства. У Преамбулі підкреслюється рев. вплив нових технологій на формування суспільства XXI ст., який стосується способу життєдіяльності, взаємодії урядів і громадян. суспільства. Сутність інформ.-технол., екон. та соц. трансформації, як зазначається в док-ті, полягає у використанні нових знань та ідей для забезпечення стабільного екон. зростання, підвищення заг. сусп. добробуту, стимулювання соц. примирення та реалізації потенціалу в транспарентному й відповідальному управлінні міжнар. співтовариством. Розв'язання проблеми інформ. розриву пов'язане із зустрічними ініціативами країн, що розвиваються, про участь у глобальному інформ. процесі, трансформації економіки й менталітету суспільства; із прийняттям політ. рішень про нац. програми інформ. суспільства, підтримку інформ. технологій і конкуренції в економіці; із створенням відп. нормативної бази, використанням інформ. технологій в соц. сфері, заохоченням муніципальних ініціатив. Для реалізації цієї мети створено Комісію з інформ. технологій, завданнями якої визначено: формування політ., прав. й технол. забезпечення інформ. суспільства, яке передбачає політ. консультації, підтримку місцевих ініціатив, створення умов для конкуренції, гнучку соц. політику, нормативне забезпечення, вдосконалення системи управління, підтримку зусиль *Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР)* та інших міжнар. орг-цій в об'єднанні інтелектуальних, фінанс. та інформ. ресурсів у рамках міжнародного співробітництва в інформаційній сфері; забезпечення вільного доступу до джерел інформації та інформ. ресурсів; створення світових технол. стандартів для об'єднання мереж, що передбачає мобілізацію ресурсів із метою розвитку інформ. та комунікаційної інфраструктур; розробку спільної політики урядів країн світу, міжнар. орг-цій, приватного сектору та неурядових орг-цій; підтримку технол. проектів відповідно до конкретних потреб країн, що розвиваються; вир-во спільних інформ. продуктів (у т. ч. нац. програмне забезпечення і створення електронних баз і банків даних нац. мовами); збагачення інтелектуального потенціалу, спрямованого на можливості дистанційної освіти за новими напрямками життєдіяльності в інформ. суспільстві; розробку інноваційних підходів із метою розширення традиційної техн. допомоги, створення об'єднаної мережі держ. управління, освіти, законодавчої, наук.-дослідницької діяльності; заохочення нац. участі в глобальній мережі електронної торгівлі, у рамках якої передбачаються консультації щодо можливостей електронної комерції, підтримки інформ. бізнесу в країнах «нової демократії»; мобілізацію ресурсів для підтримки підприємництва й ефективного використання інформ. технологій, забезпечення доступу на світові ринки, встановлення відп. системи правил і впровадження конструктивних механізмів для їх реалізації.

Є. А. Макаренко

Оксеншерна (Oxenstjerna) Аксель Густафсон (26.06.1583, Упсала, Королівство Швеція — 7.09.1654, Стокгольм, Королівство Швеція) — шведський держ. діяч, граф Сьодермере. Із 1609 — чл. Державної ради. У 1612–54 — канцлер, представляв інтереси аристократичної олігархії. У 1632–44 як глава регентської ради фактично правив країною. Провадив агресивну зовн. політику, прагнучи встановлення гегемонії Швеції на Балтійському морі; уклав *Кнередський мир 1613* з Данією й Столбовський мирний договір 1617 з Росією. У результаті *Тридцятилітньої війни 1618–48*, у яку Швеція вступила в 1630, шведські претензії на Балтійське узбережжя були майже повністю задоволені (див.: *Вестфальський мир 1648*).

Р. А. Кривонос

Окума (Okuma) Сігенобу (16.02.1838, князівство Сага, Японська імперія — 10.01.1922, Токіо, Японська імперія) — япон. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї самурая. Після «Революції Мейдзі» 1867–68 займав провідні посади у фінанс. і пром. відомствах імпер. уряду. 1873–81 — голова департаменту фінансів, був тісно пов'язаний з фірмою «Міцубісі». 1882 заснував правоцентристську партію Кайсінто та взяв активну участь у ліберально-конституційному русі; тоді ж створив Спеціальну токійську школу, що в 1903 була реформована в Ун-т Васеда (1907–14 — ректор ун-ту). 1888–89 і 1896 — мін. зак. справ Японії, 1896–97 — міністр с. г-ва й торгівлі Японії; 30.06–8.11.1898 — прем'єр-міністр і міністр зак. справ Японії, 15.04.1914–9.10.1916 — прем'єр-міністр Японської імп. Наполягав на вступові країни в *Першу світову війну* на боці *Антанти*, активізував япон. *експансію* в Китаї, змусивши Пекін прийняти більшу частину з *«Двадцять однієї вимоги» Японії до Китаю*.

В. І. Головченко

Окупація воєнна — тимчасове зайняття збройними силами воюючої сторони у *збройному конфлікті міжнародного характеру* території супротивника в період ведення воєнних дій. *Міжнародним правом* розглядається як один із видів військ. операцій, а тому не тягне за собою переходу *суверенітету* до окупанта й не вважається *анексією*. Відповідно до Гаазьких конвенцій 1907 та 1954 (див.: *Гаазькі кон-*

венції 1899 та 1907) і 4-ї Женевської конвенції 1949 (див.: *Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права*) окупуюча д-ва не користується необмеженою свободою дій на окупованій території, а має низку обов'язків. Вона повинна вжити всіх заходів для відновлення та забезпечення сусп. порядку й безпеки населення, постачати йому продовольство та санітарні матеріали, забезпечувати збереження культ. цінностей. Честь, гідність, сімейні права та переконання місцевого населення повинні поважатись. Рухома приватна власність не може бути конфіскована. У виняткових випадках окупант може використовувати лише нерухому приватну власність у військ. цілях. Сусп. власність (сільських громад, церков, благодійницьких та наук. установ тощо) у своєму режимі прирівняна до приватної власності, її конфіскація та руйнування забороняється. Конфіскована може бути тільки держ. рухома власність (валюта, склади зброї, транспортні засоби тощо), а також трофеї, взяті в супротивника на полі бою.

М. М. Гнатовський

Оландер (Ahlander) Йон-Крістер (24.03.1944, м. Малюнг, Даларна, Королівство Швеція) — шведський *дипломат*; у 1970 отримав ступінь магістра права Упсальського університету; 1971–73 навчався в Дипломатичній академії при МЗС Швеції. У 1974–75 — другий секретар посольства Швеції в Іспанії; в 1976–77 — перший секретар посольства Швеції в Чилі; 1978–80 — перший секретар Постійного представництва Швеції при ООН. У 1980–82 — перший секретар МЗС Швеції; 1983–86 — радник спікера парламенту Швеції з міжнародних питань. 1987–92 — радник з політичних питань посольства Швеції в Москві; 1993–96 — Надзвичайний і Повноважний Посол Швеції в Австрії; 1997–99 — директор Управління країн Центральної і Східної Європи МЗС Швеції; 2000–03 — Надзвичайний і Повноважний Посол Швеції в Словенії, а з 2001 — і в Республіці Сан-Марино за сумісництвом. У 2004–09 — Надзвичайний і Повноважний Посол Швеції в Україні.

А. П. Сапсай

Олбрайт (Albright) Мадлен (15.05.1937, Прага, ЧСР) — амер. держ. діяч і *дипломат*. Нар. у сім'ї чехословацького кадрового дипломата, що змушений був емігрувати до США після комуніст. перевороту в ЧСР у лютому 1948. Закінчила Колумбійський ун-т і Школу міжнар. досліджень ім. Е. Гопкінса. У 1972 — координатор президент. кампанії сенатора-демократа Е. Маскі, 1976–78 — гол. юрид. радник Е. Маскі; 1978–81 — працівник апарату З. *Бжезінського;* виступала радником кандидатів у президенти від Демократичної партії В. Мондейла (1984) і М. Дукакіса (1988). У 1992 була старшим радником із *зовнішньої політики* кандидата в Президенти США Б. *Клінтона*. 1992–97 — Постійний представник США в ООН, активний прибічник посилення участі США в миротворчих операціях ООН з військ. компонентом. 23.01.1997–20.01.2001 — *державний секретар США* (перша жінка на цій посаді в історії країни); діяла з позицій широкого використання військ.-політ. могутності США для досягнення міжнар. цілей.

В. І. Головченко

Олег (? — 912 [за «Повістю минулих літ»] / 922 [за «Новгородським першим літописом молодшого ізводу»]) — напівлегендарна постать давньоруської історії, великий князь київ. з 882 і до смерті. Належав, мабуть, до загону варязьких найманців, привезених Рюриком «з-за моря», тобто зі Скандинавії (дехто вважає його близьким родичем Рюрика). У 882 вирушив із руської Півночі; захопив, йдучи вздовж Дніпра, Смоленськ і Любеч; потім заволодів Києвом, убивши, згідно з літописом, законних князів *Аскольда* й Діра, та узурпував їхню владу. **О.** правив від імені сина Рюрика *Ігоря*, але фактично був повновладним государем. За його часів Півн. Русь була приєднана до Південної, що стало вирішальним кроком на шляху створення державності схід. слов'ян. Тому історики умовно вважають 882 роком створення Київської держави. **О.** проголосив Київ своєю столицею («матір'ю городів руських»), послідовно й наполегливо проводив політику інкорпорації слов. і неслов. племінних утворень Схід. Європи до складу Давньоруської держави, що народжувалась: полян, древлян, сіверян, радимичів, хорватів, дреговичів, в'ятичів, дулібів. Таку д-ву історики останнього часу називають дружинною, бо її примітивний апарат складали княжі дружинники. Проводив цілеспрямовану й активну *зовнішню політику*; 907 організував грандіозний мор. і суходільний походи на Константинополь, обложив місто і домігся від імп. Лева VI *контрибуції* та вигідних умов миру, що надавав значних пільг руським купцям і дипломатам. Цей мир підтверджено двома письмовими угодами: попереднім *русько-візантійським договором 907* й основним *русько-візантійським договором 911*. Обставини загибелі **О.** залишаються нез'ясованими. «Повість минулих літ» містить легенду про смерть **О.** від власного коня, «Новгородський літопис» коротко повідомляє, що **О.** помер «за морем». Більшість істориків вважає, що за Чорним морем: можливо, князь здійснив ще один, невдалий похід на Візантію і загинув. Однак хозарські й арабські джерела свідчать, що 912 чи 913 **О.** вчинив похід до Каспійського моря, до кордонів Перського царства. Згідно з ал-Масуді руси піднялись Доном на 500 човнах, перетягли їх волоком до Волги, спустились до її гирла й попливли вздовж зах. берега Каспійського моря. Арабські письменники зазначають, що тоді руси зазнали нищівної поразки й були майже всі перебиті. Мабуть, за Каспієм склав свою голову й **О.**, прозваний у літописі Віщим, тобто чаклуном, волхвом.

М. Ф. Котляр

Олександр I (12.12.1777, Петербург, Російська імперія — 19.11.1825, Таганрог, Російська імперія) — рос. імператор [1801–25], старший син *Павла I*; зайняв престол 12.03.1801 після вбивства батька в результаті двірського перевороту. У перші роки правління, побоюючись рев. виступів і частково під впливом своїх радників, серед яких були й українці (В. *Кочубей*, М. Сперанський, В. Каразин), провів низку ліберальних реформ (видання указу 1803 про вільних хліборобів, указ про дозвіл купцям, міщанам і держ. селянам купувати незаселені землі, відкриття Харківського і Петербурзького ун-тів). 1805–07 брав участь у 3-й і 4-й *антифранцузьких коаліціях*, зазнав поразки в битві під Аустерліцом (1805) і Фрідландом (1807). 1813–14 очолив закорд. походи рос. армії, виступив одним із керівників *Віденського конгресу 1814–15* та організаторів *Священного союзу;* вів успішні війни з Персією (1804–13), Туреччиною (1806–12), Швецією (1808–09), внаслідок яких до Російської імп. були приєднані Грузія (1801–11), Фінляндія (1809), Бессарабія (1812), Азербайджан (1813); проводив імперську політику щодо нерос. народів. Для зміцнення колоніальної адміністрації в Україні скасував виборність судових й адмін. посад, посилив русифікацію шкільництва, придушував укр. культуру.

Н. Ф. Сербіна

Олександр II (17.04.1818, Москва, Російська імперія — 1.03.1881, Петербург, Російська імперія) — рос. імператор (з 19.02.1855), син *Миколи I*. Поразка Російської імп. у *Кримській війні 1853–56*, криза екон. розвитку країни, нац.-визв. рух поневолених народів примусили його провести низку реформ: відміна кріпосного права 1861, земельна, судова, міська та ін. У зовн. політиці дотримувався пронім. орієнтації, особливу увагу приділяв *Східному питанню*. 1877–78, прагнучи зміцнити позиції Російської імп. на Балканах, вів війну з Туреччиною. За його правління до Росії було приєднано Півн. Кавказ, завойовано значну частину Сер. Азії. 1863–64 жорстоко придушив нац.-визв. повстання в Польщі. Щодо України проводив агресивну шовіністичну політику. Вбитий у Петербурзі народовольцем І. Гриневецьким.

Н. Ф. Сербіна

Олександр III (26.02.1845, Петербург — 20.10.1894, Лівадія) — рос. імператор (з 1.03.1881), другий син *Олександра II*. Після смерті старшого брата Миколи (1865) став спадкоємцем престолу, одружився в 1866 з донькою данського короля Християна IX Луїзою Софією Фредерікі Дагмарі. У перші місяці правління проводив політику балансування між *лібералізмом* і реакцією, що позначалось б-бою угруповань усередині правлячого табору, але вже 29.04.1881 виступив із маніфестом про утвердження самодержавства, що знайшло підтримку серед найконсервативніших кіл дворянства. Із II-ї пол. 80-х XIX ст. здійснив низку контрреформ, які фактично скасували результати перетворень, запроваджених його батьком у 60–70-х XIX ст., і призвели до посилення ролі поліції, місцевої та центр. адміністрації, встановлення жорсткого нагляду над органами земського

й міського самоврядування та посилення цензури. У *зовнішній політиці* намагався уникати гострих конфліктів (в офіц. літературі іменувався Миротворцем), демонстрував готовність до зближення з Німеччиною й Австро-Угорщиною (див.: *Союз трьох імператорів*), але посилення напруженості у відносинах із Віднем щодо становища на Балканах та незгода з претензіями Берліна на європ. та світове домінування змусили його до пошуків союзу з Францією (див.: *Російсько-французька воєнна конвенція 1893*). У *дипломатичному листуванні* франц. мову замінив російською (окрім випадків, коли дип. представники повідомляли про переговори, що мали вестись французькою). У 1888 запровадив термінові кур'єрські зв'язки між МЗС і посольствами, мережа яких значно розширилась.

В. І. Головченко

Олександра Македонського війни 334–323 до н. е. — війни царя Македонії Олександра в союзі з давньогрецькими *містами-державами*, що мали на меті завоювання Перської імперії. Походу на Персію передувало завоювання Еллади батьком Олександра Філіппом. Філіпп задумував війну проти Персії — найбагатшої держави того часу. Для цієї мети Македонія в 338 створила союз усіх полісів, за винятком Спарти. Але в 337 Філіпп був вбитий; військо очолив його син Олександр. У 334 Олександр переправився в Малу Азію на чолі 35-тис. греко-македонського війська. Після перемоги у битві біля річки Гранік Олександр захопив грецькі міста Малої Азії, Карію, Лікію, Памфілію і Кілікію. Згодом його військо рушило до Сирії. Після перемоги над військом перського царя Дарія у генеральній битві у 333 при затоці Ісса в Сирії на узбережжі Середземного моря Олександр захопив Фінікію та отримав в розпорядження її флот. З Фінікії Олександр рушив до Єгипту. У 330 військо рушило в Середню Азію — у Бактрію і Согдіану. Там спалахнула *партизанська війна*, придушити опір остаточно вдалося лише в 328. Олександр був проголошений спадкоємцем Дарія, об'єднавши в єдине царство Грецію, Македонію і Персію. Зміцнивши своє панування в східних сатрапіях, Олександр вирішив завоювати Індію. У 327 він перейшов через Гіндукуш і рушив до Інду. Незадоволення війська десятирічними боями і походами, а також складні умови походу змусили Олександра повернути назад. На початку 324 повернувся до Вавилону, який зробив своєю новою столицею. Олександр готувався до походу на Захід, щоб підкорити Рим і Карфаген і зробити Середземномор'я «македонським озером». Але у 323 він помер; незабаром нова *імперія* розпалася на ряд держав, приблизно по кордонах колишніх сатрапій.

С. О. Божко

Олексій Михайлович (10.03.1629, Москва, Московське царство — 29.01.1676, там само) — другий моск. цар (з 13.07.1645) з династії Романових, батько *Петра I*. За його царювання політ. устрій Московської держави став набирати характеру абсолютизму. Соборне уложення 1649 остаточно закріпачувало селян та розширювало права дворянства й купецтва; церк. реформа патріарха Никона (1666) викликала розкол моск. церкви (виникнення старообрядництва) та жорстоку церк.-реліг. б-бу. *Зовнішня політика* позначалась активною експансією щодо сусідніх народів та країн. Уклав *Переяславсько-Московську угоду 1654* з Військом Запорозьким, але, порушуючи умови дог-ру, ще за життя Б. *Хмельницького* намагався здійснити низку заходів, спрямованих на обмеження держ. прав України. У 1654–56 і 1660–67 вів війну з Польщею, але, зайнявши за допомогою козацьких полків усю Білорусь і Литву, припинив бойові дії, що мали завершитись повним вигнанням польської шляхти з укр. земель. Сподіваючись стати королем Речі Посполитої й нехтуючи інтересами України, уклав *Віленське перемир'я 1656*. Війна з Польщею завершилась підписанням *Андрусівського договору 1667* та *Вічного миру 1686*, за якими Москва здобула Лівобережну Україну з Києвом. Війна зі Швецією (1656–58) за вихід до Балтійського моря закінчилась невдачею. Упродовж 1670-х велись війни з Кримом і Туреччиною, у яких Московії не вдалося пробитись до Чорного моря. Постійні воєнні дії та погіршення становища населення викликали бунти та повстання (1648 та 1662 у Москві, 1650 у Пскові й Новгороді, 1670–71 під проводом С. Разіна на Дону, Поволжі та півдні Московської держави), які були жорстоко придушені. У період правління **О. М.** за посередництвом українців у Московії почали поширюватись впливи європ. культури.

Н. Ф. Сербіна

Олелько Володимирович (бл. 1386–1455, м. Київ, Велике князівство Литовське і Руське) — копильський і слуцький (бл. 1399–1443), київський (1443–54) удільний князь з династії Гедиміновичів; старший син *Володимира Ольгердовича*, 22.08.1417 одружився з дочкою великого князя московського Василія I Дмитровича — Анастасією. В числі інших підписав Мельнський договір 1422 про укладення миру між Королівством Польським та Великим князівством Литовським і Тевтонським орденом. Прагнув зміцнити політичну *автономію* Київського князівства, що перебувало у залежності від Великого князівства Литовського; вів майже безперервну боротьбу проти нападів кримських татар на південноукраїнські землі; сприяв розвиткові української православної церкви і культури. Перед смертю постригся в ченці під ім'ям Олексій, похований в Успенському соборі Печерського монастиря.

В. М. Матвієнко

Олененко Юрій Олександрович (14.10.1934, смт Згурівка, Київська обл., УСРР — 15.06.2010, Київ, Україна) — укр. держ. і культ. діяч. Закінчив Київ. держ. театральний ін-т ім. І. Карпенка-Карого (1964). Із 1964 — актор Харківського укр. театру ім. Т. Шевченка, із 1968 — викладач акторської майстерності, декан кінофакультету Київ. держ. театрального ін-ту ім. І. Карпенка-Карого. У 1975 — нач. відділу театрів, заст. нач. управління театрів і музичних закладів Міністерства культури УРСР. У 1976 — зав. сектору театрального й музичного мистецтва, а 1977 — заст. зав. відділу культури ЦК КПУ. 1979–83 — голова Державного к-ту УРСР з кінематографії; 1983–91 — міністр культури УРСР; 1991–93 — голова Комітету у справах національностей при КМ України. У 1993–99 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Естонській Республіці.

В. М. Матвієнко

Олесницький Ярослав (1875, Галич — 15.07.1933, Золочів Львівського воєводства, Польська Республіка) — укр. громад.-політ. діяч і *дипломат*, за фахом юрист, чл. УНДП. 18.10.1918 обраний до складу Української Національної Ради; із листопада 1918 — радник Державного секретаріату закорд. справ ЗУНР, входив до складу зах.-укр. делегації на урочистому проголошенні *Акта Злуки УНР і ЗУНР 1919;* 1919–21 — 1-й радник, голова Дип. місії УНР у Великій Британії. Влітку 1920 спільно з А. *Марголіним* подав клопотання про членство УНР у новостворюваній *Лізі Націй*. 1921–22 викладав у підпільному Львівському укр. ун-ті. Із 1923 мешкав у Золочеві, займався адвокатською практикою, був членом Союзу укр. адвокатів. 1930 обраний до польського Сейму від УНДО, активно виступав проти репресивної політики Варшави на зах.-укр. землях. 1931 від імені Української парл. репрезентації звернувся до Ліги Націй із рішучим протестом щодо «пацифікації».

В. І. Головченко

Олійник Анатолій Тимофійович (8.02.1950, м. Вінниця, УРСР) — український *дипломат*; у 1981 закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, відтоді працює в МЗС УРСР — 1981–87 — третій, другий секретар відділу кадрів МЗС УРСР, 1987–89 — другий, 1989–92 — перший секретар консульського відділу МЗС УРСР перший секретар Постійного представництва УРСР при ООН, Генеральний консул України в Чикаго (США). 2003–04 — директор Департаменту нових викликів і загроз, Посол з особливих доручень з питань Іраку. 2004–05 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Ірак; 2005–06 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Сербії і Чорногорії; 2006–09 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Сербія, водночас у 2007–08 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Чорногорії за сумісництвом. У 2009–10 — директор Департаменту НАТО МЗС України. З 11.03.2011 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Латвії.

В. М. Матвієнко

Олланд (Hollande) Франсуа (12.08.1954, м. Руан, регіон Верхня Нормандія, Французька Республіка) — французький громадсько-політичний і державний діяч, 24-й президент Франції, 66-й

князь Андорри, перший секретар Соціалістичної партії Франції в 1997–2008. Народився в сім'ї лікаря-отоларинголога; закінчив Вищу комерційну школу (Париж), Інститут політичних досліджень (Париж) і Національну школу управління (ENA, 1980), під час навчання в якій у 1979 вступив до Соціалістичної партії. Після завершення освіти працював аудитором у Рахунковій палаті; 1984–88 — радник Рахункової палати; в 1988–93 і з 1997 — депутат Національних зборів Франції за списком Соціалістичної партії, в нижній палаті був секретарем комітету з питань фінансів і планування та доповідачем з оборонного бюджету; 2001–08 — мер м. Тюль (регіон Лімузин). Як лідер Соціалістичної партії в 2004 ініціював внутрішньопартійний референдум щодо прийняття Конституції *Європейського Союзу*, на якому більшість підтримала законопроект, однак пропозиція схвалити Європейську конституцію не знайшла розуміння серед загалу громадян Франції у референдумі в травні 2005; в 2008 обраний членом, а потім і президентом генеральної ради департаменту Коррез. Головним претендентом на висунення від Соціалістичної партії на президентські вибори у Франції 2012 був глава *Міжнародного валютного фонду* в 2007–11 Д. Стросс-Кан, проте в результаті сексуального скандалу та інших компроментуючих його епізодів виключив свою участь; під час внутрішніх виборів **О.** 16.10.2011 став офіційним кандидатом від Соціалістичної партії; за результатом 1-го туру виборів, що відбувся 22.04.2012, він отримав 10 273 480 голосів, що відповідає 28,63 % виборців, які взяли участь у голосуванні, і обійшов чинного президента Н. *Саркозі* на 1,5 % та вийшов з ним у 2-й тур, що пройшов 6.05.2012; набрав 51,62 % голосів і став Президентом Франції, інавгурація пройшла 15.05.2012. Підтримував виведення французьких військ з Афганістану до кінця 2012; має на меті створити новий договір про партнерство між Францією та Німеччиною, виступає за прийняття Директиви для захисту громадських служб; пропонує тісніше французьке-німецьке партнерство, «прискорення створення франко-німецьких громадських служб, спільного дослідницького відділу, створення спільного індустріального фонду та спільних військових штабів».

Л. В. Губерський

Олні (Olney) Річард (15.09.1835, Массачусетс, США — 8.04.1917, Нью-Йорк, США) — амер. держ. діяч і *дипломат*; народився в заможній сім'ї; закінчив ун-т Брауна (Род-Айленд, 1856) і Гарвардську школу права (1858). У 1859 допущений до юрид. практики в Бостоні, де набув популярності як адвокат залізничних корпорацій. 6.03.1893–9.06.1895 — ген. аторней (гол. юрид. особа в системі виконавчої влади США) в демокр. адміністрації Г. Клівленда. 10.06.1895–4.03.1897 — *державний секретар США;* зайняв жорстку позицію щодо Великої Британії у Венесуельському конфлікті (прикордонній суперечці між Венесуелою і Британською Гвіаною) на основі розширеного трактування *Монро доктрини.* У дип. ноті Лондону 20.07.1895 виклав зовн.-політ. концепцію США, у якій під гаслом захисту невеликих амер. країн задекларував прагнення США витіснити Британію та інші європ. д-ви з політ. життя Зах. півкулі й стати повноправним господарем на Американському континенті. Позицію Олні підтримав Президент США Клівленд, який добився вирішення англ.-венесуельської суперечки на амер. умовах. У 1896 невдало намагався здійснити посередництво в конфлікті між Іспанією та кубинськими повстанцями. У 1896 вийшов із Демократичної партії, але на презид. виборах у 1900 підтримав демократа У. Дж. Брайана, який виступав проти високих тарифів трестів та імперіалізму. Після виходу на пенсію відновив юрид. практику. У 1900–08 — регент Смітсонівського ін-ту.

Б. М. Гончар

Ольга (охрещена Єленою; бл. 910–969) — дружина великого київ. князя *Ігоря,* після загибелі якого (осінь 944) зійшла на київ. престол. Побралася з Ігорем бл. 930, мала єдиного (за літописом) сина *Святослава.* Ліквідувала Древлянське племінне княжіння (945), що виявляло тенденції до самостійності, «уставила» інші руські землі, впорядкувавши й нормувавши збирання данини та організувавши по всій країні князівські погости та стоянки — місця зберігання зібраної данини, осередки судочинства й центр. влади. У *зовнішній політиці* продовжила традиційну лінію попередників на київ. столі, спрямовану на підтримання дружніх стосунків із Візантією, але, на відміну від них, надавала перевагу мирним засобам дипломатії. У 944 або 957 (частина дослідників припускає, що **О.** двічі ходила до Константинополя) вона відвідала столицю Візантії й установила мирні відносини з імп. Констянтином Багрянородним, що описав її візит у книзі «Про церемонії» (візантійського двору). Під час візиту вона була кілька разів урочисто прийнята імператором і його дружиною. **О.** намагалася встановити матримоніальні стосунки між руським і візантійським дворами, запропонувавши Костянтинові видати одну з доньок за свого сина Святослава. Але імператор відмовився від шлюбу, що негативно вплинуло на хід і наслідки перетрактацій. Наслідком візиту **О.** до Константинополя було поновлення русько-візантійської угоди (текст не зберігся). З того часу руські військ. контингенти постійно перебували на службі імператора. Під час відвідання Константинополя **О.** урочисто прийняла хрещення від імператора і патріарха у соборі Св. Софії. Однак після повернення до Києва не робила спроб запровадити християнство як держ. релігію Русі, що пояснюється сильною язичницькою опозицією на чолі з її сином Святославом, про що у фольклорно-узагальненому дусі оповідає «Повість минулих літ». Мабуть, не задовільнившись наслідками візиту до Константинополя, бл. 959 відправила посольство до нім. короля Оттона I, але які це принесло результати невідомо. 964 вона передала владу Святославу. Після того виховувала його синів Ярополка, Олега і *Володимира Святославича.* Поклоніння «рівноапостольній» **О.** як святій почалось під час князювання Володимира Святославича, коли її прах було перенесено до Десятинної церкви, хоча офіц. канонізація навряд чи відбулась.

М. Ф. Котляр

Ольгерд (Альгірдас) (бл. 1296–05.1377, Вільнюс, Велике князівство Литовське і Руське) — великий князь литовський і руський (1345–77), син *Гедиміна.* Убезпечивши спільно з молодшим братом Кейстутом у битві на р. Стреве (1348) від Тевтонського ордену зах. кордони князівства й уклавши 1350 мир із моск. князем Симеоном Гордим, у 1358 висунув програму об'єднання під своєю владою всіх балтських і руських земель, що була спрямована, передусім, проти Ордену та Золотої Орди. У відповідь на пропозицію польського короля Казимира III Великого, Папи Римського Климента VI та імператора *Священної Римської імперії* Карла IV прийняти католицтво висунув умову ліквідації орденських володінь у Прибалтиці, наполягав, щоб Орден «розмістився в пустелях між татарами і руськими для захисту їх від нападів татар і щоб Орден не зберігав жодних прав у руських, але вся Русь належала литовцям». Досяг компромісу з ослабленим міжусобицями ординським урядом і до літа 1362 здійснив інкорпорацію в формі *кондомініуму* Чернігово-Сіверщини та Київщини, посадивши в Києві удільним князем свого сина Володимира. Восени того ж року, після відбиття чергового походу хрестоносців, привів відбірний загін на Поділля й особисто взяв участь у переможній битві з ординцями на Синіх Водах на чолі ополчення укр. князівств, унаслідок чого володіння Литви були розширені до гирла Дніпра й Дністра. Після тривалої б-би з Польським королівством за спадщину Галицько-Волинської д-ви у 1377 уклав із польським та угорським королем Людвіком I Великим угоду, за якою до Литви відійшли Берестейський, Володимирський і Луцький уділи. У 1368–72 підтримував Твер проти Москви, тричі здійснював на неї походи (1368, 1370 і 1372), але без особливого успіху і, зрештою, змушений був визнати «вотчинні» права нащадків Івана Калити на Володимирське княжіння, тобто розділив із ними Русь, зберігши під своїм контролем Смоленське князівство та Псков.

В. І. Головченко

Ольмюцька угода 1850 — двосторонній договір, підписаний 29.11.1850 в Ольмюці (сучас. Оломоуц, Чехія) главами урядів Австрії Ф. Шварценбергом та Пруссії О. Т. Мантейфелем. Революції 1848–49 в Європі призвели, зокрема, до загострення б-би між Австрією й Пруссією за домінування в Німеччині. Прус. король Фрідріх Вільгельм IV відмовився від корони об'єднаної Німеччини, яку йому було запропоновано Франкфуртським парламентом у квітні 1849, посилаючись на неможливість для монарха, влада якого має божественне походження, отримувати повноваження від виборного інституту. Але, вико-

ристовуючи ситуацію, що склалась у Європі, він зробив спробу домогтися об'єднання Німеччини під володарюванням Пруссії, запропонувавши план створення Прусської *унії* — союзу 26 нім. д-в під проводом Пруссії, та виступивши з пропозиціями про створення заг.-нім. парламенту, який Пруссія розглядала як засіб поширення свого впливу на всі нім. д-ви. Австрія виступила категорично проти цієї ідеї й вимагала скасувати Прусську унію та відновити Німецький Союз відповідно до рішень, досягнутих на *Віденському конгресі 1814–15*. Оскільки Пруссія залишила вимоги Австрії без офіц. реакції, відносини між двома д-вами загострились і вилились у пряму збройну конфронтацію у Великому герцогстві Гессен-Кассель: Пруссія, що ввела свої війська для придушення заворушень, не пропускала туди австр. частини. Посередником у конфлікті двох великих д-в виступив рос. імператор *Микола I*, який у травні та жовтні 1850 провів безрезультатні переговори з представниками конфліктуючих сторін. Після провалу посередницьких зусиль Миколи I, Росія, а згодом і Франція, засудили дії Пруссії та виступили на підтримку Австрії. Велика Британія також не підтримала Пруссію, але зайняла в цілому нейтральну позицію.

25.11.1850 Відень висунув Берліну *ультиматум* із вимогою пропустити австр. війська за два тижні. Австрія домовилась про спільні воєнні дії проти Пруссії з Баварією та Вюртембергом; водночас було скликано австр.-прус. конференцію в Ольмюці, за результатами якої 29.11.1850 підписано двосторонню угоду. За її умовами Пруссія погоджувалась на відновлення Німецького Союзу та зобов'язувалась пропустити в Гессен-Кассель австр. війська, а також дозволити їх прохід до Гольштейну, на прохання данського короля Фредеріка VII, для придушення виступів проти панування Копенгагена. Водночас Австрія та Пруссія погодились скликати в Дрездені конференцію нім. д-в для перегляду умов Віденського конгресу. Обидві сторони погодились не повертатись до ідеї заг.-нім. парламенту. У 1851 відповідно до **О. у.** було проведено Дрезденську конференцію, яка формально відновила Німецький Союз. Дип. перемога Австрії в результаті укладення **О. у.** затвердила певну перевагу останньої в б-бі за контроль над нім. д-вами. Але після поразки в *австрійсько-прусській війні 1866* вона була остаточно втрачена, й Австрію було відсторонено від процесу *Німеччини об'єднання 1848–71*.

В. Ю. Константинов

Омар (Omar) Дато Абдула Сані (5.04.1955, Дуланг, Єн, Кедах, Федерація Малайя) — малайзійський *дипломат*. Закінчив Університет наук Малазії (бакалавр соціальних наук), Інститут державного управління, Малайзія. 1979–83 — асистент секретаря відділу ООН МЗС Малайзії. 1983–86 — другий секретар посольства Малайзії в Японії. 1986–92 — радник у Представництві високого комісара, м. Нью-Делі. 1992–95 — головний помічник міністра з консульських питань МЗС Малайзії; 1995–98 — радник посольства Малайзії в Угорщині; 1998–2000 — Генеральний консул Малайзії в Філіппінах. 2000–02 — заступник генерального директора *АСЕАН*, МЗС Малайзії. 2002–05 — посол Малайзії в Сирії. 2005–08 — заступник міністра, начальник відділу Західної Азії та Північної Африки МЗС Малайзії. 2008–11 — Надзвичайний і Повноважний Посол Малайзії в Україні.

Р. К. Петюр

Омуралієв (Omuraliev) Есенгул (14.09.1950) — киргизький держ. діяч і *дипломат*. Закінчив Фрунзенський політехн. ін-т (1973) та Ін-т підвищення кваліфікації Академії народного госп-ва при Раді Міністрів СРСР (1990). 1973–82 — молодший наук. співробітник Фрунзенського НДІ електромеханіки, заст. ген. директора Іссик-Кульського ВО електротехн. приладів; 1982–91 — дир. Пржевальського електротехн. заводу, ген. директор Іссик-Кульського ВО електротехн. приладів; 1991–92 — міністр промисловості Киргизької Республіки; 1992–93 — голова Фонду держмайна Киргизії; 1993–94 — віце-прем'єр-міністр, голова Фонду держмайна Киргизії, чл. Координаційно-консультативного к-ту *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* від Киргизької Республіки; 1994–97 — 1-й заст. голови Держкомітету з економіки, голова Міждержавної комісії при уряді Киргизької Республіки з переговорів із СОТ. 1997–99 — посол Киргизької Республіки в Білорусі; 1999–2001 — віце-прем'єр-міністр, міністр зовн. торгівлі та промисловості. У 2001–06 — Надзвичайний і Повноважний Посол Киргизької Республіки в Україні.

П. М. Ігнатьєв

Онацький Євген Дометійович (13.01.1894, Глухів Чернігівської губернії, Російська імперія — 27.10.1979, Буенос-Айрес, Аргентинська Республіка) — укр. громад.-політ. діяч і *дипломат*, журналіст. Нар. у сім'ї вчителя. Закінчив Чернігівську гімназію, навчався на істор.-філол. ф-ті Київ. ун-ту Св. Володимира. На Всеукраїнському національному конгресі 6–8.04.1917 обраний до укр. Центральної Ради від Чернігівської губернії, вступив до УПСР, завідував секретаріатом Центральної Ради. У грудні 1917 — січні 1918 спільно з М. *Галаганом* вів переговори з урядами Півд.-Схід. Союзу, Кубані й Дону щодо формування заг.-рос. федерат. влади; у січні — березні 1918 — секр. Центральної Ради. За доби Директорії входив до складу Надзвичайної дип. місії УНР на Паризьку мирну конференцію. З жовтня 1919 — керівник пресового бюро Дипломатичної місії УНР в Італії, 1920–22 — голова місії та співредактор її часопису «Голос України» (італ. мовою). 1927–43 — голова Української громади в Римі, водночас 1929–43 — уповноважений Проводу ОУН в Італії, 1936–40 — проф. Вищого східного ін-ту в Неаполі, 1940–43 — лектор Римського ун-ту. У жовтні 1943 заарештований та ув'язнений нім. владою за критику її окуп. політики в Україні. Після завершення *Другої світової війни* повернувся до Рима, 1947 переїхав до Буенос-Айреса й очолив Спілку укр. науковців, літераторів і митців (до 1960). 1954–60 — голова Української центральної репрезентації в Аргентині (1960–63 — голова її головної ради). 1947–64 — редактор націоналістичного тижневика «Наш клич» й альманахів «Відродження», «Просвіта», місячника «Дзвін».

Твори: «Українська теоретично-практична граматика для італійців» (1937), «Дослідження історії української культури» (1939), «Наше національне ім'я, наш національний герб» (1949), «У вавилонському полоні» (1949), «Українська дипломатична місія в Італії в перші шість місяців своєї діяльності» (1941), «У Римі, в жовтні 1919 р.» (1959), «По похилій площі: Записки українського журналіста і дипломата» (т. 1–3, 1964–1969), «Під оморфом барона М. Василька» («Український історик», 1978, 1980, 1981, 1987) та ін.

В. М. Матвієнко

Оніщенко Юрій Володимирович (17.01.1972, смт. Линовиця, Прилуцького району, Чернігівської області, УРСР) — український *дипломат*. У 1994 закінчив Київський державний університет імені Т. Г. Шевченка, історик, викладач історії; у 1998 — Дипломатичну академію при МЗС України, магістр зовнішньої політики. У 1994–96 — аташе відділу політичних питань ООН та її спеціальних установ Управління міжнародних організацій МЗС України. У 1996–98 — третій секретар відділу політичних питань ООН та її спеціальних установ Управління міжнародних організацій МЗС України. У 1998–2002 — другий секретар по посаді першого секретаря Секретаріату Голови 52-ї сесії *Генеральної Асамблеї ООН*, другий секретар *Постійного представництва України при ООН*. У 2002–03 — перший секретар відділу політичних питань Управління ООН та інших міжнародних організацій МЗС України. У травні-вересні 2003 — перший секретар Секретаріату Державного секретаря МЗС України та перший секретар Секретаріату першого заступника міністра закордонних справ України. У вересні 2003 — квітні 2005 — керівник Секретаріату першого заступника міністра закордонних справ України. У квітні — вересні 2005 — радник відділу політичних питань Управління ООН та інших міжнародних організацій МЗС України, радник відділу ООН Департаменту ООН та інших міжнародних організацій МЗС України. У 2005–08 — радник Повноважного представництва України при ООН, у листопаді 2008 — серпні 2009 — заступник Постійного представника України при ООН. У вересні-листопаді 2009 — в. о. директора Департаменту секретаріату Міністра МЗС України. У листопаді 2009 — квітні 2012 — директор Департаменту секретаріату міністра МЗС України. З 29.02.2012 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Норвегія.

М. С. Дорошко, Б. О. Черкас

Опара Степан (? — Х.1655, Варшава, Річ Посполита) — український військовий і державний діяч; народився в козацькій сім'ї; за «Реєстром Війська Запорозького» 1649 входив до Медведівської сотні Чигиринського полку; наприкінці 1660 очолив її, виконував дипломатичні доручення гетьмана

Ю. *Хмельницького* у Варшаві. Під час повстання проти гетьмана П. *Тетері* в червні 1665 захопив за допомогою кримських татар Умань і проголосив себе гетьманом Правобережної України; водночас намагався укласти договір з кошовим отаманом І. Сірком і В. Дрозденком про спільну боротьбу проти Кримського ханату й Польщі. 18(28).08.1665 року біля Богуслава був схоплений кримськими татарами і разом з кількома своїми старшинами (Радочинським, Царем) виданий польському уряду; деякий час перебував в ув'язненні в Марієнбурзькій (Мальборкській) фортеці. В середині жовтня 1665 був страчений у Варшаві (за іншими даними, королівській ставці під Равою Мазовецькою).

В. М. Матвієнко

ОПЕК — див.: *Організація країн-експортерів нафти.*

Операції ООН з підтримки миру — провадженувана від імені *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* діяльність, зміст якої полягає у створенні безпосередньо на місці *конфлікту міжнародного* або конфлікту неміжнар. характеру умов для його наступного врегулювання. Здійснюється зусиллями міжнар. контингентів, до складу яких входить наданий державами-членами в розпорядження ООН військ. та цивільний персонал і які забезпечують присутність ООН на території, де спалахнув конфлікт. Конкретно виражена юрид. основа для проведення **О. ООН з п. м.** в *Статуті ООН* відсутня. За своїм характером вони є проміжною формою діяльності орг-ції: між мирним врегулюванням спорів (гл. VI *Статуту ООН*) і діями щодо загрози миру, порушення миру та *агресії актів* (гл. VII Статуту ООН). Суттєвою ознакою, яка відрізняє **О. ООН з п. м.** від примусових заходів під егідою ООН, є обов'язкове одержання згоди сторін конфлікту на розміщення в його зоні миротворців, оскільки ООН розраховує на співробітництво зі сторонами конфлікту та вважає його неодмінною умовою ефективної миротворчості. Відсутність доброї волі сторін до порозуміння, особливо у випадку громадян. воєн, коли суперечність розглядається її учасниками як непримиренна, породжує найсерйозніші перешкоди для операцій і збільшує ризик для життя осіб, які беруть у них участь. Рішення про розгортання **О. ООН з п. м.** приймає *Рада Безпеки ООН* (у виняткових випадках — *Генеральна Асамблея ООН*) і для кожної операції окремо визначає її мандат. Постійні члени РБ ООН можуть застосувати своє право вето щодо рішення про **О. ООН з п. м.** Відповідальність за повсякденне керівництво й управління операціями та їх матеріал.-техн. забезпечення несе Департамент операцій з підтримки миру зі складу *Секретаріату ООН.* Ген. секретар ООН вносить рекомендації щодо порядку розгортання та здійснення операції, звертається до держав-членів із проханням надати персонал для операцій, призначає щоразу Командувача силами ООН і звітує про хід операцій перед РБ ООН. Якщо військ. персонал для здійснення операцій завжди надають держави-члени ООН на добровільних засадах і відповідно до власного нац. законодавства, то цивільний персонал може бути набраний як з числа осіб, прикомандированих державами-членами, так і з числа міжнар. службовців. Військ. спостерігачі та цивільний персонал у складі Сил ООН, які здійснюють операції, зазвичай неозброєні. Військові мають легку зброю та можуть застосовувати лише мінім. силу виключно з метою самозахисту або проти озброєних осіб, які намагаються перешкодити їм виконувати свої обов'язки. Внутр. розпорядок і дисципліна в контингентах військ. регулюються за нац. правилами країн, які їх надіслали. Військові одягнені у форму, прийняту в їхній країні, і на знак приналежності до миротворчих сил ООН носять емблему ООН та блакитні шоломи або берети. У випадку, коли **О. ООН з п. м.** заходить у глухий кут, РБ ООН може вповноважити держави-члени підтримати миротворців демонстрацією чи навіть застосуванням збройної сили. Фінансування операцій здійснюється ООН на основі внесків усіх держав-членів, які ГА ООН розподіляє за спец. шкалою з урахуванням екон. розвитку д-в. При цьому витрати д-вам, які надають свої контингенти, відшкодовуються ООН з розрахунку бл. 1 тис. дол. за кожного військовослужбовця за місяць. Упродовж 1948–2013 було завершено 53 операції. Станом на 1.01.2013 тривало 16 місій. Із 1948 персонал для участі в операціях надали 123 д-ви (у т. ч. активним учасником **О. ООН з п. м.** є Україна). Лише до 2006 в **О. ООН з п. м.** загинуло 2272 чол., як військових, так і з цивільного персоналу.

В. С. Ржевська

Операція військ США в Панамі 1989 (Операція «Праве діло») розпочалась 20.12.1989 з метою ліквідації режиму генерала М. Нор'єги. Керівник Сил нац. оборони з 1983, генерал Нор'єга відновив вплив військових на політ. життя країни й відмовився від проамер. курсу, зокрема засуджуючи допомогу нікарагуанським «контрас» із боку США. Відносини Панами зі США стали різко погіршуватись із червня 1986, коли Сили нац. оборони захопили амер. судно, що перевозило зброю для нікарагуанських «контрас». Використовуючи невдоволення внутр. опозиції зростанням корумпованості режиму Нор'єги, яке посилилось після анулювання результатів виборів 7.05.1989, та зв'язками самого генерала з наркомафією, США здійснювали тиск на керівництво Панами, спонукаючи до усунення Нор'єги від влади, і вдалися до *блокади* зони *Панамського каналу.* Проте 14.12.1989 тимчасовий уряд країни призначив М. Нор'єгу своїм главою, надавши йому надзвичайні повноваження, та оголосив стан війни допоки продовжуватиметься *агресія* США проти Панами. У відповідь США в ніч на 20.12.1989 з боями ввели в країну свої війська, піддали бомбардуванням найбільші панамські міста. На поч. січня 1990 генерал Нор'єга був заарештований та у квітні 1992 засуджений у США до 40 років ув'язнення за причетність до контрабанди наркотиків та інші зловживання (в 2007 екстрадований до Франції за звинуваченням у відмиванні грошей, а в 2011 — до Панами, де відбуває покарання за здійснення політичних вбивств). Окуп. влада оголосила президентом Г. Ендару і встановила контроль над панамським урядом на всіх рівнях. У лютому 1990 амер. сили було виведено з Панами.

Н. М. Весела

Опіка міжнародна — управління під контролем *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* територіями, що були включені до системи опіки на підставі угод, які затверджувались *Генеральною Асамблеєю ООН* (нестратегічні території) або *Радою Безпеки ООН* (стратегічні території). За *Статутом ООН* до системи опіки було включено території, що раніше знаходились під мандатом; території, які могли бути відторгнуті від ворожих д-в у результаті *Другої світової війни;* території, добровільно включені до системи опіки д-вами, що відповідають за управління ними. Виконання контрольних функцій ООН щодо нестратегічних підопічних територій покладалось на Раду з опіки під керівництвом ГА ООН, а щодо стратегічних територій — на РБ ООН. До 1994 всі підопічні території отримали незалежність або висловились на користь політ. союзу зі США (як Півн. Маріанські Острови).

О. В. Задорожній

Опініо юріс (від лат. opinio juris sive necessitatis — обов'язкова юрид. думка, юрид. визнання) — упевнення *суб'єктів міжнародного права* в юрид. дійсності звичаєвої прав. норми; визнання за правилом поведінки, що склалося у практиці держав, юрид. чинності. Таке визнання може бути надано в чітко вираженій формі заяви або іншого офіц. акта, проте найрозповсюдженішою є форма мовчазного визнання, при якій вирішального значення набуває відсутність протесту. **О. ю.** — обов'язковий етап формування звичаєвої *норми міжнародного права* (після сформування відп. правила практикою д-в). Найчіткіше вираженого характеру **О. ю.** набуває в результаті робіт із кодифікації *міжнародного права* (див.: *Звичай міжнародний*).

О. В. Задорожній

Оптація (від лат. optio — обирати) — вибір *громадянства;* один із способів набуття й припинення громадянства, що полягає у вільному виборі особою громадянства відповідно до договору чи іншого прав. акта. Право **О.** надається на підставі *договору міжнародного* або в односторонньому порядку. Прав. основою **О.** є міжнар. договір та внутр.-держ. акт, який зазвичай імплементує норми відп. міжнар. дог-ру. Видами міжнар. дог-рів, на підставі яких відбувається **О.**, є, як правило, дог-ри про: територ. зміни, правонаступництво, захист нац. меншин, скасування або попередження випадків подвійного громадянства тощо. У широкому сенсі **О.** не завжди є способом набуття гро-

мадянства. У випадку багатогромадянства особа обирає одне з громадянств (позитивна **О.**), втрачаючи інше. **О.** переважно відбувається при територ. змінах (змінах належності держ. території). Особи, що проживають на території, яка переходить від однієї д-ви до іншої, отримують право **О.** в порядку та в строк, що визначаються дог-ром між відп. д-вами. Умовами **О.** є дозвіл д-ви, громадянство якої втрачається, та дозвіл д-ви, громадянство якої набувається. Види **О.**: позитивна (вибір громадянства «на користь» якоїсь д-ви); негативна (відмова особи від одного зі своїх громадянств); рекламація (подання особою до місцевих органів влади рекламації — акта про бажання поновити громадянство у випадку, якщо воно в результаті територ. змін було втрачено й не поновлюється автоматично); реоптація (право особи на вторинну **О.** впродовж визначеного в міжнар. дог-рі терміну); етнічна (право **О.** особи на основі її етнічної ознаки); «нульова» (дозвіл громадянам набувати громадянства іншої д-ви, як правило тієї, з якою існують найтісніші зв'язки даної д-ви, без втрати власного громадянства, навіть якщо законодавство відп. іншої д-ви не визнає *біпатризму*). У процесі **О.** внаслідок територ. змін зв'язок особи з відп. д-вою змінюється двічі: змінюється фактична держ. приналежність території; відбувається юрид. зміна чи набуття особою відп. громадянства. Для настання будь-яких прав. наслідків **О.** прав. передумовою є відп. дії або бездіяльність, які можуть тлумачитись як **О.**, що передбачається. У сучас. міжнар. праві **О.** є одним із засобів запобігання випадкам безгромадянства та *багатогромадянства*.

О. В. Буткевич

Опустелювання — деградація земель у посушливих, напівпосушливих і сухих субгумідних районах у результаті дії різних факторів, включаючи зміну клімату і діяльність людини. Опустелювання характеризується зниженням природно-ресурсного потенціалу території, включаючи деградацію рослинного покриву, погіршення біологічної продуктивності земель тощо. Опустелювання відбувається унаслідок антропогенних та природних факторів. Належить до однієї з глобальних екологічних проблем. Наслідки опустелювання — зменшення продуктивності сільського господарства, скорочення різноманіття видів і кількості тварин й рослин, обмеження доступу до природних ресурсів, необхідних для виживання людини та подолання проблеми голоду. На сприяння міжнародному співробітництву з подолання проблеми опустелювання спрямована Конвенція ООН про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, які відчувають серйозну посуху та/або опустелювання, особливо в Африці, 1994. Мета цієї Конвенції полягає в боротьбі з опустелюванням і пом'якшенні наслідків посухи в країнах, які потерпають від серйозної посухи і/чи опустелювання, особливо в Африці, шляхом вжиття ефективних заходів на всіх рівнях у поєднанні з угодами про міжнародне співробітництво і партнерство у рамках комплексного підходу, що відповідає порядку денному на XXI ст. і спрямованого на досягнення сталого розвитку в уражених районах, для чого необхідна довготермінова комплексна стратегія для уражених районів, спрямована одночасно на підвищення продуктивності земель, відновлення, збереження і стале раціональне використання земельних і водних ресурсів у цілях підвищення рівня життя, особливо на рівні громад. Конвенція побудована на принципі спільної, але диференційованої відповідальності держав: стаття 4 передбачає загальні зобов'язання для всіх сторін, стаття 5 — зобов'язання для зачеплених країн — Сторін Конвенції, тобто тих, які страждають від посухи, стаття 6 — зобов'язання розвинених країн — Сторін Конвенції (переважно фінансового характеру). Додаток I містить заходи щодо здійснення Конвенції на регіональному рівні для Африки, Додаток II — для Азії, Додаток III — для Латинської Америки і Карибського басейну, Додаток IV — для Північного Середземномор'я. ООН оголосила 2006 Міжнародним роком пустель і опустелювання, а 17.06 — Всесвітнім днем боротьби з опустелюванням і посухою.

М. О. Медведєва

Орбан (Orbán) Віктор (31.05.1963, м. Секешфегервар, медьє Феєр, Угорська Народна Республіка, 4-й (1998–2002) і 8-й (з 2010) прем'єр-міністр Угорщини; народився в сім'ї фермерів; закінчив юридичний факультет Будапештського університету (1987), у 1989 отримав стипендію Фонду Сороса й стажувався протягом року в Пембрук-коледжі Оксфордського університету (Велика Британія). Свою політичну діяльність почав як член-засновник партії «Фідес» (Fidesz; абревіатура від Fiatal Demokraták Szövetsége, «Союз молодих демократів»), створеної 30.03.1988; загальнонаціональну популярність здобув виступом 16.06.1989 на церемонії перепоховання І. *Надя* та інших політичних діячів Угорщини, страчених у 1958, у своїй промові **О.** зажадав проведення вільних виборів і виведення радянських військ з угорської території. У 1990, на перших виборах у посткомуністичній Угорщині, пройшов до парламенту (знов обирався в 1994, 1998, 2002, 2006 і 2010); того ж року став лідером «Фідес», який під його керівництвом було реорганізовано з ліберальної політичної організації (члена *Ліберального Інтернаціоналу*) в правоконсервативну партію (з 1995 партія **О.** офіційно називається Fidesz-MPP (Союз молодих демократів — Угорська громадянська партія)); з жовтня 2002, поряд з керівництвом «Фідес», є віце-головою Європейської народної партії, що включає в себе консервативні партії Європи. 6.07.1998, після перемоги «Фідес» на парламентських виборах (партія отримала 44% голосів виборців) сформував правоцентристський уряд і у віці 35 років став наймолодшим прем'єр-міністром сучасної Угорщини; в економічній сфері виступав за зниження податків і соціальних внесків, боротьбу з безробіттям та інфляцією. В період роботи його уряду інфляція знизилася з 10% у 1999 до 7,8% у 2001 (у 1998 вона становила 15%); дефіцит *бюджету державного* скоротився з 3,9% у 1999 до 3,4% у 2001; економічне зростання склало 4,4% у 1999, 5,2% в 2000 і 3,8% у 2001; була відмінена плата за навчання в університетах, відновлені універсальні пільги для матерів. **О.** виступав як прихильник німецької моделі управління, що передбачає провідну роль прем'єр-міністра в системі влади; він також підсилив роль канцелярії прем'єр-міністра, провів радикальну реформу державного апарату, що призвела, зокрема, до створення суперміністерства економіки. Однак прагнення **О.** до зниження впливу парламенту на політичні процеси при посиленні особистого впливу прем'єра, викликало різку критику з боку опозиції, що обвинувачувала його в авторитарних тенденціях і прагненні чинити вплив на ЗМІ. За першого прем'єрства О. Угорщина, разом з Польщею і Чехією, в 1999 були офіційно прийняті в *НАТО*. На виборах 2002 партія **О.** зазнала поразки, і 27.05.2002 він пішов у відставку. Очолюючи опозицію, в 2009 **О.** в одному зі своїх виступів перед етнічними угорцями, що живуть у Словаччині, назвав їх «державотворчою спільнотою» Угорщини, чим викликав занепокоєння і побоювання у словацькому керівництві. 12–25.04.2010 пройшли два тури парламентських виборів, на яких Угорський громадянський союз (Фідес) отримав більше двох третин місць у законодавчому органі республіки (263 мандати з 386-ти), забезпечивши собі, таким чином, абсолютну більшість, достатню для внесення змін до законодавства, в т. ч. й до конституції. 29.05.2010 **О.** знову став прем'єр-міністром Угорщини, діставши схвалення правоцентристської коаліції.

В. В. Копійка

Орвьєтський договір 1281 — союзний договір з метою реставрації Латинської імперії; підписаний 3.07.1281 в папській резиденції в Орвьєто королем Сицилії Карлом I Анжуйським, Венеціанською республікою та Філіппом де Куртене, який був номінальним імператором Латинської імперії. Договір був освячений Папою Мартіном IV. У 1261 візантійці відвоювали Константинопіль у хрестоносців та змусили імператора Латинскої імперії Болдуїна II втекти у вигнання. Болдуїн II почав шукати союзників, які могли допомогти йому повернути Латинську імперію, й знайшов підтримку у сицилійського короля Карла I, брата французького короля Людовіка IX. Карл I прагнув поширити свої володіння на землі у Східному Середземномор'ї. Хоча підготовка спільного виступу постійно відтерміновувалася через різні причини, домовленість сторін зберігала силу навіть після смерті Болдуїна II, його спадкоємець Філіпп де Куртене також досяг домовленості із Карлом I.

Сторони домовилися вести спільну боротьбу з візантійцями до усунення з Константинополя візантійського імператора Михайла VIII Палеолога, а також гарантувати приведення грецької православної церкви під владу Папи Римського. Карл I мав

отримати Ахейське князівство, Венеція — відновити свої торгівельні привілеї у Константинополі. Карл I надавав війська, а венеційці — бойові кораблі та транспорти. Через повстання на Сицилії, що спалахнуло в 1282, Карл I змушений був замість нападу на Константинополь відправити свої війська на боротьбу з повстанцями, а згодом — з Арагоном, який підтримав повстанців. В результаті повстання Карл I втратив контроль над Сицилією, й до кінця свого життя намагався поновити його. Внаслідок того, що головна військова сила союзу не могла взяти участь в експедиції проти візантійців, умови Договору не були реалізовані.

М. Г. Капітоненко

Органи зовнішніх зносин — сукупність державних органів та осіб, які мають право представляти інтереси *держави* і її громадян в процесі здійснення міжнародних зв'язків. Розрізняють внутрішньодержавні і закордонні **О. з. з.** До перших відносяться органи загального політичного керівництва: *глава держави, глава уряду*, парламент, уряд, *відомство закордонних справ*, а також органи, які здійснюють зовнішні зносини в окремих галузях. **О. з. з.** за кордоном можуть бути постійними (*дипломатичне представництво, консульська установа, постійне представництво при міжнародній міжурядовій організації*) або тимчасові (делегації на *конференціях міжнародних*, двосторонніх переговорах, *спеціальні місії* та ін.). Діяльність **О. з. з.** регулюється як національним законодавством, так і *нормами міжнародного права*.

М. А. Кулінич, О. С. Полторацький

Організація американських держав (Organization of American States), **ОАД** (OAS) — найбільша міжнар. міжурядова орг-ція Зах. півкулі; створена 30.04.1948 на 9-й *Міжамериканській конференції* в Боготі (Колумбія), де було підписано статут ОАД. Орг-ція сформована на основі прийняття принципів *Монро доктрини* 1823 та стала наступницею *Панамського конгресу 1826* і *Панамериканського союзу*, який існував з 14.04.1890 (до 1910 називався Міжнародним союзом амер. республік). За задумом ОАД мала стати законодавчим і виконавчим механізмом міжамер. системи, яка формувалась упродовж багатьох десятиліть. ОАД об'єднує всі 35 незалежних д-в Зах. півкулі (Куба була виключена з числа офіц. учасників 14.02.1962–3.06.2009, Гондурас 4.07.2009–1.06.2011). У 1971 створений інститут постійних *спостерігачів* при ОАД; на 1.01.2013 своїх представників акредитують *Європейський Союз* і 65 д-в Азії, Африки та Європи, у т. ч. Україна (з травня 1994). Основні цілі орг-ції: підтримка миру і безпеки на континенті; мирне врегулювання спірних питань між державами-членами; орг-ція спільних дій проти *агресії;* вирішення заг. зусиллями держав-членів політ., екон., прав. проблем, що стоять перед ними; сприяння соц., екон., культ. розвитку країн-учасниць. Принципи діяльності та структура ОАД визначені статутом 1948 (набув чинності 13.12.1951), в основу якого було покладено *Ріо-де-Жанейро договір 1947* («Міжамериканський договір про взаємну допомогу»). У 1961 країни підписали Статут Пунта-дель-есте, який заснував *«Союз заради прогрессу»*. Однак невдоволення лат.-амер. країн непомірною активізацією військ.-політ. сторони діяльності орг-ції призвело в сер. 1960-х до перегляду статуту ОАД. На 3-й надзвичайній Міжамериканській конференції (Буенос-Айрес, 1967) було підписано «Протокол Буенос-Айреса» (набув чинності 27.02.1970), який суттєво доповнив стару редакцію статуту положеннями про посилення соц.-екон. діяльності орг-ції, рівноправне співробітництво, інтеграцію та ін., вніс зміни в структуру ОАД. У 1979 був сформований Міжамериканський суд з прав людини. Згодом, у 1985 статут ОАД був доповнений «Протоколом Картахени», який визначив концепцію комплексного розвитку ОАД, що передбачала ідеолог. плюралізм, заборону екон. агресії, підтримання демократії. Було також посилено роль Генерального секретаря та Постійного комітету. У 1992 підписано «Протокол Вашингтона», що містив ряд положень про *права людини* та визначив порядок призупинення членства д-ви у випадку силового відсторонення в ній від влади демократично обраного уряду. У 1993 статут доповнено «Протоколом Манагуа», згідно з яким створено Міжамериканську раду з комплексного розвитку (замінила попередні ради з економічних, соціальних питань та питань освіти та науки) з метою забезпечення кращої координації та

ефективності програм б-би з бідністю. Новим етапом у розвитку ОАД *стала Нарада глав держав та урядів американських країн* у 1994, на якій прийнято «Декларацію про принципи партнерства задля розвитку і процвітання: *демократія*, вільна торгівля і стабільний розвиток в Америці» та рішення про створення *Панамериканської зони вільної торгівлі* (згідно з досягнутими домовленостями переговори мали завершитися до 2005, але питання досі залишається відкритим); а також прийнято План дій для Америки, що передбачає для Зах. півкулі: збереження та зміцнення *демократії*; сприяння зростанню добробуту шляхом екон. інтеграції та вільної торгівлі; викорінення злиденності та дискримінації; забезпечення стабільного розвитку та збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь. У 2001, після терористичного акту в США, держави-члени підписали Міжамериканський демократичний статут, у якому проголосили, що американські держави мають право на демократію та її захист. Вищим органом ОАД є Генеральна Асамблея (ГА), яка визначає заг. політику орг-ції, структуру й функції органів ОАД, затверджує порядок денний, програми та бюджет. Сесії ГА проводяться щорічно в країнах-учасницях ОАД по черзі. Рішення ГА приймаються більшістю голосів, окрім тих випадків, коли згідно зі статутом вимагається 2/3 голосів. Роль вищого консультативного органу виконує Консультативна нарада міністрів закорд. справ, яка після погодження з Постійної радою скликається для розгляду особливо важливих питань (кожна держава-член ОАД може вимагати в Постійної ради скликання Консультативної наради міністрів закорд. справ у випадку збройного нападу на будь-яку іншу д-ву чи територію регіону безпеки, що визначена Міжамериканським договором про взаємну допомогу). Під керівництвом ГА функціонують ради (основні органи ОАД), досить широкі повноваження яких визначаються статутом орг-ції, рішеннями ГА та Консультативної наради міністрів закорд. справ («Протокол Манагуа» 1993 передбачає об'єднання всіх рад у єдину Міжамериканську раду комплексного розвитку, яка відповідає за зниження рівня безробітності, подолання бідності та забезпечення соціальної справедливості). Постійна рада (її засідання відбуваються 2 рази на місяць у штаб-квартирі ОАД) здійснює заг. керівництво і контроль за повсякденною діяльністю орг-ції та виконує функції консультативного органу та комітету з підготовки сесій ГА. Міжамериканська екон. й соц. рада покликана сприяти розвиткові екон. співробітництва між державами-членами (проводить одну зустріч на рік на рівні міністрів). Міжамериканська рада з питань освіти, науки і культури займається питаннями активізації співробітництва та обмінів у сфері освіти, науки, культури. Як консультативний орган з юрид. питань діє Міжамериканський прав. комітет, що знаходиться в Ріо-де-Жанейро (Бразилія): сприяє розвитку й кодифікації *міжнародного права*, вивчає прав. проблеми ОАД. Функції консультативного органу ОАД виконує також Міжнародна комісія з прав людини, що сприяє дотриманню та захисту прав людини в державах-членах. Центральний постійно діючий орган ОАД — Ген. секретаріат на чолі з Ген. секретарем: здійснює політику й програми, прийняті ГА і радами, відповідає за орг.-техн. забезпечення роботи директивних органів ОАД, офіц. зустрічей та конференцій. Ген. секретар обирається ГА терміном на 5 років; його заступник одночасно виконує функції секретаря Постійної ради. Окремими техн. питаннями або ж конкретними аспектами розвитку міжамер. співробітництва займаються спеціалізовані конференції. При ОАД створено 6 спеціалізованих установ, які діють на основі багатосторонніх міжурядових угод: Панамериканська орг-ція охорони здоров'я (Вашингтон), Міжамериканський дитячий інститут (Монтевідео, Уругвай), Міжамериканська комісія жінок (Вашингтон), Панамериканський ін-т історії та географії (Мехіко, Мексика), Міжамериканський ін-т з питань індіанського населення (Мехіко, Мексика), Міжамериканський ін-т с.-г. співробітництва (Сан-Хосе, Коста-Рика). Серед інших органів ОАД діють: Міжамериканська рада оборони, яка займається плануванням колективної оборони континенту та зміцненням військ. співробітництва амер. д-в; Міжамериканський комітет з б-би з розповсюдженням наркотиків; Міжамериканська комісія з телекомунікацій, що покликана сприяти екон. співробітництву; Панамериканський фонд розвитку. Саміт Америк

слугує інституційним інструментом для обговорення спільних питань, підтвердження принципів. З початку діяльності глави держав та урядів визначили пріоритетні напрямки — демократія, права людини, безпека та розвиток. Шостий саміт відбувся в квітні 2012 під назвою «Поєднання Америк: Партнери для добробуту» і розглядав питання подолання розбіжностей та непорозумінь задля процвітання. ОАД потребує удосконалення своєї системи у наступних сферах: діяльність спостерігачів (наразі спостерігачі не можуть бути присутніми якщо вони не запрошені офіційно керівництвом держави, де відбуваються вибори); процедура прийняття рішень (більшість важливих питань мають прийматися одноголосно, що часто унеможливлює прийняття рішення стосовно конкретної держави). Останніми роками у ОАД спостерігається криза. Деякі члени організації почали розглядати *Союз південноамериканських націй (УНАСУР)* як альтернативу ОАД. У 2011 Венесуела проголосила ОАД залежною від США, а США у відповідь перестали фінансувати ОАД через підтримку нею т. зв. «недемократичних держав». У тісному контакті з ОАД працює *Міжамериканський банк розвитку.* Бюджет ОАД складається із щорічних внесків держав-членів (більше 60% бюджету покривають США). Штаб-квартира та основні органи ОАД розміщуються у Вашингтоні (США).

В. М. Матвієнко

Організація африканської єдності (Organization of African Unity), **ОАЄ** (OAU) — найбільша міжнар. міжурядова регіональна орг-ція в Африці, що функціонувала в 1963–2002 (станом на 2002 членами ОАЄ були 53 незалежні д-ви Африки, включаючи Сахарську Арабську Демократичну Республіку, але без Королівства Марокко). Створена 25.05.1963 на конференції глав д-в та урядів 30-ти незалежних країн Африки в Аддис-Абебі (Ефіопія), де було підписано Статут ОАЄ (день створення ОАЄ — 25 травня — щорічно відмічається як День звільнення Африки). Статут ОАЄ набув чинності 13.09.1963 і складався з 33 статей. Основні цілі ОАЄ: зміцнення єдності та солідарності африк. д-в; координація й зміцнення всебічного політ. та екон. співробітництва між ними; захист їхнього *суверенітету, незалежності* й територ. цілісності; ліквідація на континенті всіх видів *колоніалізму;* заохочення міжнар. співробітництва. ОАЄ була визнана *ООН* як регіональна орг-ція. Для здійснення співробітництва ОАЄ з ООН у штаб-квартирі останньої в Нью-Йорку в 1963 створено африк. групу. Всі держави-члени ОАЄ були учасниками *Руху неприєднання.* Основними органами ОАЄ, які передбачені Статутом, були: Асамблея глав держав та урядів (вищий орган — складався з глав д-в та урядів чи їхніх акредитованих представників і збирався щонайменше один раз на рік), Рада міністрів (виконавчий орган — складався з міністрів закорд. справ чи будь-яких інших міністрів, які призначались урядами держав-членів, збиралась щонайменше двічі на рік, як правило, в лютому і в серпні; відповідальний перед Асамблеєю), Ген. секретаріат (постійний адмін. орган ОАЄ із штаб-квартирою в Аддис-Абебі, Ефіопія; його роботу очолював адмін. Ген. секретар, який призначався Асамблеєю глав д-в та урядів на 4 роки) і Комісія з посередництва, примирення та арбітражу (ледве розпочавши діяльність у 1967, вже в 1972 була ліквідована через неефективність). Відповідно до принципу суверенної рівності кожна д-ва у всіх органах ОАЄ, у т. ч. і в Асамблеї, мала один голос. Усі резолюції приймались в Асамблеї більшістю в 2/3 голосів держав-членів, при тому, що кворум для проведення засідання й прийняття резолюції в Асамблеї складав 2/3 всіх його учасників. Стосовно рішень з процедурних питань, то вони приймались простою більшістю. На Асамблеї вибирався голова ОАЄ терміном на 1 рік (за існуючою практикою ним ставав глава д-ви, де проводилася чергова сесія Асамблеї). Окрім основних органів були передбачені 7 спеціалізованих комісій для розвитку співробітництва в різних сферах. Однак через фінанс. труднощі фактично в орг-ції функціонували лише 3 такі комісії: з екон. і соц. питань; з питань освіти і культури; з питань охорони здоров'я, санітарії та харчування. У рамках ОАЄ діяла низка статутних спеціалізованих к-тів: Комітет з координації допомоги нац.-визв. рухам в Африці (Комітет звільнення), Комітет зі зв'язків із *Лігою арабських держав,* Комітет спостерігачів за проведенням референдуму в Зах. Сахарі, Комітет щодо Чаду, Комітет з питань оборони, Комітет з контролю за виконанням екон. резолюцій та інші к-ти, а також комісії (з питань науки, техніки й досліджень, у справах біженців в Африці та ін.), які були покликані сприяти виконанню рішень ОАЄ з найактуальніших і найгостріших проблем африк. континенту. Діяльність ОАЄ фінансувалась за рахунок щорічних внесків країн-членів. Важливою сферою діяльності ОАЄ стало врегулювання суперечок і непорозумінь, які виникали між окремими членами через територ. претензії, на етнічному, реліг. підґрунті та з інших причин. Однією з перших суперечок, якою займалась ОАЄ, була алжиро-марокканська територ. суперечка (загострилась у 1963; вдалося вирішити лише в 1972). Успішно вирішено ОАЄ також суперечки між Кенією і Сомалі, Гвінеєю та Кот-д'Івуаром, Руандою і Бурунді, Малі й Буркіна-Фасо та інші. Однак до 2002 залишалась низка проблем і кризових ситуацій в Африці, які ОАЄ не вдалось вирішити: сомалійсько-ефіопська територ. суперечка, стосунки Марокко й Зах. Сахари (див.: *Західної Сахари проблема*), становище в Чаді, в Ліберії та деякі інші. Створення ОАЄ сприяло підвищенню авторитету африк. д-в на міжнар. арені, дозволило координувати їхню зовн.-політ. діяльність. За рекомендацією 1-ї сесії Ради міністрів (1963, Аддис-Абеба) майже всі африк. д-ви приєднались до *Договору про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою 1963.* 1-ша сесія Асамблеї ОАЄ (1964, Каїр, ОАР) прийняла резолюцію про перетворення Африки в *зону, вільну від ядерної зброї* (держави-члени ОАЄ підписали *Договір про створення зони, вільної від ядерної зброї, в Африці 1996*). Більшість країн-членів ОАЄ підписали *Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968.* Учасники 17-ї сесії Асамблеї (1980, Фрітаун, Сьєрра-Леоне) у спец. резолюції висунули вимогу *демілітаризації* Індійського океану й повернення Маврикію о. Дієго-Гарсія, який був у 1965 перетворений в потужну базу військ.-мор. флоту та військ.-повітр. сил США. Одним із найважливіших напрямів діяльності ОАЄ була б-ба за повну ліквідацію колоніалізму, проти расистських режимів у Півд. Африці. Вона велась у різних формах, що включали як надання моральної та матеріал. допомоги нац.-визв. рухам, так і підтримку ідеї *деколонізації* на міжнар. форумах, перш за все в ООН. У резолюції 7-ї сесії Ради міністрів ОАЄ (1966, Аддис-Абеба) однією з основних цілей ОАЄ визнано б-бу проти імперіалізму й за визволення Африки. ОАЄ надавала велике значення проблемі подолання екон. та соц. відсталості африк. країн, що залишилась від колоніалізму. На 2-й надзвичайній сесії Асамблеї (1980, Лагос, Нігерія) схвалено «Лагоський план дій» з рекомендаціями щодо екон. розвитку африк. д-в на період до 2000, виконання яких мало сприяти досягненню ними госп. самостійності. 21-ша сесія Асамблеї ОАЄ (1985) прийняла Першочергову програму розвитку економіки африк. країн на 1986–90. 22-га сесія Асамблеї ОАД (1986) відмінила положення про зв'язок роззброєння з розвитком. Надзвичайна сесія Асамблеї ОАЄ (грудень 1987) окреслила шляхи вирішення проблеми зовн. заборгованості Африки, насамперед через встановлення нового міжнар. екон. порядку. У 1991 в Абуджі (Нігерія) держави-члени ОАЄ підписали Договір про утворення Африканського екон. співтовариства як складової ОАЄ (термін формування співтовариства визначався на 34 роки та передбачав, що проходитиме шістьома етапами різної тривалості; ратифікувати мали 2/3 країн-членів ОАД).

Упродовж усієї історії існування ОАЄ мало значні труднощі у своїй діяльності, що значною мірою обумовлено відмінностями в соц.-екон. і зовн.-політ. орієнтації країн-членів, неоднорідності в рівнях їхнього екон. розвитку тощо. Недостатня ефективність ОАЄ в ряді випадків, особливо при врегулюванні *територіальних спорів* між країнами-членами, пояснювалась тим, що її рішення мали лише консультативний характер, і Статут орг-ції не зобов'язував країни-члени їх виконувати, та й самому ухваленню рішень перешкоджав принцип консенсусу, домогтися якого 53 країнам-членам було вкрай складно. В останнє десятиріччя існування ОАЄ загострилась ситуація з проблемою єдності, велику стурбованість почав викликати стан фінансів орг-ції. На сер. 1990-х заг. сума заборгованості в основний фонд ОАЄ (без врахування фондів допомоги) складала 45,5 млн дол. Лише в 38 із 53-х держав-членів ОАЄ не було боргів перед орг-цією. Загалом 1990-ті за-

свідчили помітне падіння впливу цієї панафрик. орг-ції. А тому досить швидко на континенті набула популярності ідея створення нового політ. об'єднання африк. країн, що фактично вперше була озвучена М. *Каддафі* у 1999 на 4-й позачерговій зустрічі глав д-в та урядів у Сирті (Лівія). Вже через 2 роки, у 2001, на 5-му позачерговому саміті глав африк. д-в та урядів у тому самому місті Сирті ця пропозиція перетворилась на чіткий план (було підписано установчий акт нової орг-ції). Ще рік пішов на *ратифікацію* цієї ініціативи 2/3 країн-членів. Нарешті, 8.07.2002 на саміті ОАЄ в Дурбані (ПАР) було офіційно оголошено про припинення існування ОАЄ та створення замість неї *Африканського Союзу.*

В. М. Матвієнко

Організація Варшавського договору — див.: *Варшавський договір 1955.*

Організація договору колективної безпеки (ОДКБ) — регіональна міждерж. орг-ція держав-членів *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* щодо співробітництва з питань безпеки. Створена на базі Договору про колективну безпеку («Ташкентського пакту»), підписаного 15.05.1992 в Ташкенті главами шести держав-членів СНД: Вірменії, Казахстану, Киргизії, Росії, Таджикистану та Узбекистану. У вересні 1993 до нього приєднався Азербайджан, у грудні 1993 — Білорусь та Грузія; Україна приєдналася до угоди в ролі *спостерігача.* Договір набув чинності у квітні 1994 терміном на 5 років без автоматичного подовження. Він передбачав запровадження механізму консультацій між сторонами дог-ру з питань міжнар. безпеки, що стосуються інтересів сторін, та узгодження ними своїх позицій з цих питань. У разі здійснення *третьою державою* або групою д-в *агресії* проти однієї зі сторін дог-ру такі дії розглядались як агресія проти всіх учасників дог-ру. Вони зголошувались надати їй необхідну допомогу, в т. ч. військову, а також підтримку всіма засобами, що мають у своєму розпорядженні, відповідно до здійснення права на *колективну оборону* згідно зі ст. 51 *Статуту ООН.* Сторони зобов'язувались вирішувати суперечки між собою виключно мирними засобами, утримуватись від приєднання до військ. союзів та інших угруповань д-в, не брати участі в діях, спрямованих проти інших сторін дог-ру. Держави-учасниці дог-ру утворили Раду колективної безпеки (РКБ), до складу якої увійшли глави д-в, міністри закорд. справ та міністри оборони держав-учасниць дог-ру, Ген. секретар РКБ. Було також створено Раду міністрів закорд. справ, Раду міністрів оборони та Комітет секретарів рад безпеки держав-учасниць. Забезпечення поточної роботи структур дог-ру було покладено на Секретаріат РКБ. 2.04.1999 в Москві представниками Білорусі, Вірменії, Казахстану, Киргизії, Росії й Таджикистану підписано Протокол про пролонгацію дог-ру, що передбачає його автоматичне подовження на черговий 5-річний термін.

У 1995 було ухвалено Декларацію держав-учасниць ДКБ, Концепцію колективної безпеки та документ про Основні напрями поглиблення військ. співробітництва, у яких ставились завдання орг-ції на базі Договору регіональної системи *колективної безпеки.* Затверджений у 1999 План 2-го етапу побудови системи колективної безпеки передбачав формування коаліційних регіональних військ. угруповань на схід.-європ., кавказькому та центр.-азійських напрямах. За рішенням сесії РКБ від 14.05.2002 розпочався процес трансформації дог-ру в ОДКБ. 7.10.2002 в Кишиневі представниками Білорусі, Вірменії, Казахстану, Киргизії, Росії й Таджикистану ухвалено Статут ОДКБ та Угоду про прав. статус ОДКБ (не ратифіковані лише Вірменією). 18.09.2003 ці докти набули чинності. У квітні 2003 в Душанбе було ухвалено рішення про створення з 1.01.2004 Об'єднаного штабу. У жовтні 2000 було підписано Угоду про статус формувань, сил та засобів системи колективної безпеки та затверджено План заходів з формування системи колективної безпеки держав-учасниць дог-ру в період 2001–05. 25.05.2001 в Єревані РКБ затвердила Положення про Колективні сили швидкого розгортання (КС) Центр.-азіатського регіону колективної безпеки та низку док-тів, що визначають умови перебування та функціонування нац. формувань у рамках КС. Колективні сили швидкого розгортання було сформовано влітку 2001 із підрозділів ЗС Казахстану, Киргизії, Росії та Таджикистану. У 2003 до складу авіаційної компоненти КС було віднесено базу рос. ВПС Кант у Киргизії. Завдання ОДКБ полягають у попередженні, а за необхідності — у ліквідації спільними зусиллями загроз *суверенітету* й територ. цілісності держав-членів, а також у координації та об'єднанні зусиль держав-членів у б-бі з *тероризмом міжнародним,* загрозою поширення наркотиків з-за меж СНД та іншими нетрадиційними загрозами безпеці. В установчих док-тах ОДКБ зафіксовано зобов'язання держав-членів узгоджувати та координувати свої зовн.-політ. позиції з проблем міжнар. та регіональної безпеки. У рамках ОДКБ діє низка домовленостей про пільгові режими постачання зброї та військ. техніки ЗС держав-членів, а також про співробітництво в підготовці військ. кадрів. 2.12.2004 *Генеральна Асамблея ООН* прийняла резолюцію про надання ОДКБ статусу *спостерігача* в Генеральній Асамблеї ООН, а 25.10.2004 в Москві Генеральний секретар ОДКБ Н. Бордюжа та Генеральний секретар *Євразійського економічного співтовариства* Г. Рапота підписали Протокол про співпрацю між Секретаріатом ОДКБ та Секретаріатом Інтеграційного Комітету ЄврАзЕС. Були заявлені такі напрямки співпраці: обмін інформацією та документами, що мають двосторонню зацікавленість, експертна оцінка при підготуванні документів, участь у спільних заходах тощо. Члени організації проводять чисельні військові навчання за участю значної кількості військовослужбовців; як правило, це навчання російської армії та армії однієї з країн — членів цієї організації. 4.02.2008 в Москві на вищому рівні ухвалено рішення про створення сил швидкого реагування, а після серпня 2009 Білорусь значно активізувала свою участь в ОДКБ і визнала цю організацію ключовим елементом захисту своєї державної безпеки. Але власне ОДКБ, як і багато інших російських інтеграційних проектів, переживає кризу через великі суперечності між її учасниками, котрі домагаються різних військово-політичних цілей у Центральній Азії та на Південному Кавказі. У 1999 з цієї організації вийшли Азербайджан і Грузія. А офіційний Ташкент, що встиг за роки існування ОДКБ залишити організацію (1999) та повернутися до неї після андижанських подій (2006), з початком відновлення діалогу із Заходом 28.06.2012 надіслав ноту з повідомленням про призупинення свого членства в ОДКБ. Загострюють кризу і суперечності, які зберігаються між Узбекистаном і Таджикистаном, Киргизстаном і Казахстаном. Послаблює організацію й намір Росії та Киргизії, всупереч думці Узбекистану, відкрити військову базу біля киргизько-узбецького кордону. Тобто ОДКБ не може розв'язати кризи між учасниками договору і гарантувати їхню безпеку. В червні 2009 Білорусь, на тлі розгортання молочної війни з Росією, дещо дистанціювалась від ОДКБ. При цьому Білорусь, як і Узбекистан, відмовилася підписувати угоду про формування Колективних сил оперативного реагування (КСОР). Лише 20.10.2009 в Секретаріат ОДКБ надійшли документи про згоду на участь у формуванні КСШР, підписані Білоруссю. Тимчасово виконуючий обов'язки міністра закордонних справ України В. *Хандогій* заявив у серпні 2009, що Україна не є членом ОДКБ і не має наміру вступати до неї.

В. Ю. Константинов

Організація договору Південно-Східної Азії (South-East Asia Treaty Organization), **СЕАТО** (SEATO) — орг-ція колективної безпеки; створена за Договором про колективну оборону Півд.-Схід. Азії (Манільський пакт), підписаним 8.09.1954 у Манілі представниками Австралії, Франції, Нової Зеландії, Пакистану, Філіппін, Таїланду, Великої Британії та США. Манільський пакт був спрямований на захист його учасників від зовн. *агресії* і внутр. підривної діяльності й передбачав спільні дії в разі нападу на одну зі сторін і консультації в разі виникнення загроз безпеці, не пов'язаних із зовн. агресією. Керівним органом СЕАТО була Рада міністрів, яка збиралась щорічно на рівні міністрів закорд. справ або їхніх заступників. Штаб-квартира СЕАТО розташовувалась у Бангкоку (Таїланд). Наприкінці 1960-х активність та якість співробітництва в СЕАТО істотно знизились. Франція та Пакистан активно виступили проти війни США у В'єтнамі; Велика Британія почала виведення військ з Азії. У 1972 із СЕАТО вийшов Пакистан, тому 1975 Рада міністрів СЕАТО ухвалила рішення про згортання діяльності орг-ції; її було офіційно розпущено 30.06.1977. Манільський пакт залишився в силі, невійськ. програми спів-

робітництва, передбачені ним, були продовжені на двосторонній основі.

В. Ю. Крушинський

Організація економічного співробітництва (Economic Cooperation Organization), **ОЕС** (ECO) — *міжнародна організація регіональна*, започаткована на зустрічі представників Ірану, Пакистану й Туреччини 27–29.01.1985; її метою є сприяння регіональному співробітництву в забезпеченні сталого соц.-екон. розвитку країн-учасниць. ОЕС було організовано на договірній та інституційній базі Регіонального співробітництва для розвитку (РСР), тристороннього міжурядового форуму, створеного в 1964. 28.11.1992 до ОЕС вступили Афганістан, Азербайджан, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменистан та Узбекистан. Статус асоційованого члена ОЕС має самопроголошена «Турецька республіка Північного Кіпру». Завданнями ОЕС є: сприяння сталому екон. розвитку регіону; розвиток регіональної міжнар. торгівлі та поступове усунення тарифних й нетарифних бар'єрів; розвиток трансп. інфраструктури, зв'язку, туризму; реалізація спільних проектів у промисловості, с. г-ві та енергетиці; співробітництво в культ., освітній та наук. сферах, в охороні навколишнього середовища. 17.07.2003 в Ісламабаді (Пакистан) країнами-учасницями ОЕС було підписано Угоду про вільну торгівлю, за якою протягом 8 років із часу набуття нею чинності сторони погодились зменшити макс. митні тарифи на переважну більшість товарів у торгівлі між собою до 15% та повністю усунути нетарифні обмеження. Вищим органом ОЕС є Рада міністрів, яка зазвичай складається з міністрів закорд. справ країн-учасниць; вона збирається щонайменше один раз на рік. Рада міністрів визначає заг. політику ОЕС, затверджує заг. стратегію та секторальні програми співробітництва. Нагляд за втіленням узгодженої Радою міністрів політики ОЕС здійснює Рада постійних представників, що складається з послів країн-учасниць в Ірані або спец. представників в ОЕС, акредитованих при МЗС Ірану. Координацію нац. програм реалізації політики ОЕС здійснює Регіональна рада планування (збирається в Тегерані один раз на рік), до складу якої належать нац. координатори програм. Поточну роботу в рамках ОЕС здійснює Ген. секретаріат, що складається із секторальних і техн. директоратів й очолюється Ген. секретарем ОЕС. Реалізація секторальних проектів здійснюється в рамках спеціалізованих агентств та регіональних інститутів ОЕС. Ген. секретаріат ОЕС знаходиться в Тегерані (Іран).

В. Ю. Константинов

Організація економічного співробітництва та розвитку (Organization for Economic Cooperation and Development), **ОЕСР** (OECD) — *організація міжнародна* міжурядова, створена у 1961 згідно з Конвенцією від 1960 на базі Європейської організації економічного співробітництва, заснованої у 1948 для управління економічною і фінансовою допомогою з боку США і Канади в рамках *Маршалла плану* по відновленню Європи після *Другої світової війни*. Основні цілі ОЕСР: сприяння пошуку шляхів оптимального економічного розвитку; зростання зайнятості й підвищення життєвого рівня населення при збереженні фінансової стабільності держав-членів; сприяння економічному й соціальному добробуту в регіоні ОЕСР шляхом координації політики держав-членів; узгодження допомоги країн ОЕСР державам ЦСЄ і країнам, що розвиваються. Членами ОЕСР є 34 економічно розвинутих країни: Австралія, Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Естонія, Ізраїль, Іспанія, Ісландія, Ірландія, Італія, Канада, Південна Корея, Люксембург, Мексика, Німеччина, Норвегія, Нова Зеландія, Нідерланди, Польща, Португалія, Словаччина, Словенія, США, Туреччина, Угорщина, Фінляндія, Франція, Чеська Республіка, Чилі, Швейцарія, Швеція та Японія. В роботі ОЕСР бере участь *Європейська комісія*. Головна вимога для вступу до ОЕСР — держава повинна поділяти принципи ринкової економіки та демократичного плюралізму.

Вищим органом ОЕСР є Рада, яка визначає політику ОЕСР; складається з представників держав-членів та представника Європейської комісії. Щороку Рада збирає міністрів держав-членів ОЕСР для обговорення основних поточних проблем, чутливих з точки зору громадської думки, та визначення пріоритетів діяльності Організації на наступний рік. Рішення Ради (резолюції, рекомендації) приймаються, як правило, консенсусом. Виконавчий комітет з представників 14 постійних держав-членів підтримує Раду в адміністративній та оперативній роботі, координує діяльність ОЕСР і готує засідання Ради. Близько 250 комітетів, робочих і експертних груп займаються широким спектром економічних і соціальних проблем: економічна політика, фінансові ринки, сприяння розвитку, торгівля, конкурентна політика, транспорт тощо. Роботу Організації обслуговує Міжнародний секретаріат на чолі з Генеральним секретарем, який головує в Раді ОЕСР, забезпечуючи таким чином зв'язок між національними делегаціями та секретаріатом. Секретаріат включає ряд департаментів, напрямки діяльності яких відповідають тематиці комітетів. У структуру секретаріату входить заснований у 1990 Центр співробітництва з європейськими економіками у перехідний період. Організаційно до ОЕСР входять також напівавтономні структури, зокрема Міжнародне енергетичне агентство, *Міжнародне агентство з атомної енергії*, Європейська конференція міністрів транспорту, Центр розвитку, Центр з питань досліджень та інновацій в галузі освіти, Клуб Саеля. ОЕСР фінансується країнами-членами організації згідно з їхнім економічним потенціалом. Річний бюджет організації становить близько 347 млн євро. Штаб-квартира ОЕСР знаходиться у Парижі. Офіційними мовами ОЕСР є англійська і французька. ОЕСР постійно розширює географічне поле діяльності, встановлюючи прямі контакти з країнами, які не є її членами. У 1989 ОЕСР започаткувала програму допомоги країнам ЦСЄ. Тоді ж була започаткована програма контактів з неєвропейськими країнами, економіка яких почала динамічно розвиватися. У 1998 в рамках ОЕСР був створений Центр по співробітництву з державами — не членами організації.

У 1997 між Україною та ОЕСР була підписана Угода щодо привілеїв, імунітетів та пільг, які надаються ОЕСР в Україні. Відтоді українські делегації беруть участь на постійній основі у заходах, що проводяться ОЕСР, зокрема для держав — не членів Організації. В 2003 в Україні створено Координаційну раду у зв'язках з ОЕСР. 14.12.2006 Україна стала повноправним членом Комітету зі сталі ОЕСР. У 2008 Україна отримала статус *спостерігача* в Комітеті з державного управління та в Робочій групі з питань розвитку малого і середнього бізнесу та підприємництва ОЕСР. Україна співпрацює на основі домовленостей з директоратами навколишнього середовища, фінансових, фіскальних справ та підприємництва, продовольства, сільського господарства та рибальства, а також з Міжнародним енергетичним агентством і Агентством ядерної енергії. Рішенням Ради ОЕСР від 16.11.2009 Україну прийнято до складу членів Схем ОЕСР з сортової сертифікації та контролю за рухом насіння у *міжнародній торгівлі*, зокрема, до Схеми по насінню зернових (пшениці та ячменю) і Схеми по насінню кукурудзи та сорго в рамках Директорату у справах торгівлі та сільського господарства ОЕСР. Україна стала 58 країною-членом Схем сортової сертифікації. Завдяки цим рішенням Україна отримала можливість повноцінної участі у міжнародній торгівлі насінням. У листопаді 2009 експертами ОЕСР у рамках Євразійської програми конкурентоспроможності було започатковано проект «Стратегія секторної конкурентоспроможності для України», покликаний забезпечити розвиток конкурентноздатності низки секторів української економіки, а також підготовку в рамках цього проекту документа «Огляд інвестиційної політики України», який має на меті покращити інвестиційну привабливість України для іноземних інвесторів.

Т. І. Шинкаренко

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (Organization for Security and Cooperation in Europe), **ОБСЄ** (OSCE). Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ), що проходила з 3.07.1973 по 1.08.1975 за участю 33-х європейських держав, а також США і Канади, завершилася підписанням главами держав і урядів у м. Гельсінкі *Заключного акта*, який став довгостроковою програмою дій із будівництва єдиної, мирної, демократичної і процвітаючої Європи. Гельсінський Заключний акт 1975, який визначив засади співробітництва держав в Європі, став першим міжнародним документом, що визнав захист *прав людини* та основних свобод предметом міжнародної уваги. ОБСЄ була заснована у розпал *«холодної війни»* як важливий багатосторонній форум для діалогу та

співробітництва між Сходом та Заходом. Важливими віхами розвитку Гельсінського процесу стали засідання держав-учасниць у Белграді (1977–78), Мадриді (1980–83) й Відні (1986–89). Етапного значення набули зустрічі держав-учасниць ОБСЄ на найвищому рівні в Парижі (1990), Гельсінкі (1992), Будапешті (1994), Лісабоні (1996) та Стамбулі (1999). У результаті поступової інституціалізації і прийняття рішень про створення посади Генерального секретаря (1993) та Постійної ради (до 1994 — Постійний комітет) НБСЄ набула рис *міжнародної організації регіональної*. У відповідності з рішенням Будапештського саміту з 1.01.1995 Нарада з безпеки та співробітництва в Європі змінила свою назву на Організацію з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ).

Сьогодні ОБСЄ є найбільшою регіональною організацією, яка об'єднує 57 держав Європи, Центральної Азії та Північної Америки для розвитку політичного діалогу та співробітництва у сфері безпеки в усіх її вимірах — військово-політичному, економіко-довкільному та гуманітарному. Основні інститути ОБСЄ: 1) зустрічі на найвищому рівні є представницькими форумами за участю *глав держав* та урядів країн-учасниць, що проводяться, як правило, раз на два — три роки для обговорення стану справ у галузі забезпечення стабільності та безпеки в регіоні ОБСЄ, прийняття відповідних рішень, спрямованих на їх зміцнення, окреслення головних напрямків діяльності Організації у коротко- та довготривалій перспективі; 2) Рада Міністрів (РМ) ОБСЄ, в засіданнях якої беруть участь міністри закордонних справ держав-учасниць, є центральним директивним та керівним органом ОБСЄ; 3) Постійна рада (ПР) ОБСЄ — постійно діючий орган, у рамках якого на рівні постійних представників держав-учасниць проводяться політичні консультації, приймаються рішення з усіх питань поточної діяльності ОБСЄ. Пленарні засідання ПР ОБСЄ відбуваються у Відні на щотижневій основі; 4) Парламентська Асамблея (ПА) ОБСЄ — створена у квітні 1991; пленарні засідання проводяться раз на рік за підтримки Секретаріату ПА, який розташовано в Копенгагені. Діючий голова ОБСЄ підтримує контакт з ПА на постійній основі, інформує її учасників про роботу Організації. У 2002 було прийнято рішення про проведення щорічно двох сесій (зимової і літньої); 5) Секретаріат ОБСЄ, роботою якого керує Генеральний секретар ОБСЄ, здійснює керівництво роботою місій та центрів Організації, що розгорнуті у країнах-учасницях, обслуговує діяльність інших керівних органів ОБСЄ, забезпечує проведення різноманітних конференцій, займається адміністративно-бюджетними питаннями, кадровою політикою, відповідає за зв'язок з міжнародними організаціями, пресою тощо.

З метою підвищення ефективності роботи Секретаріату ОБСЄ та інших інституцій Організації в економічному та екологічному вимірах з січня 1998 в Секретаріаті запроваджено посаду Координатора ОБСЄ з питань економічної та екологічної діяльності. У рамках реорганізації Секретаріату та з метою розширення його можливостей щодо керівництва місіями Організації створено операційний центр та підрозділ REACT. Діючий голова ОБСЄ є головною політичною фігурою в ОБСЄ. Він відповідає за координацію та консультації з питань поточної політичної діяльності Організації. У своїй роботі Діючий голова спирається на допомогу: попереднього і наступного голів, які діють спільно в якості Трійки; спеціальних груп, які призначаються безпосередньо Діючим головою; особистих представників, які також призначаються Діючим головою, з наданням конкретного мандату та завдань у різних сферах компетенції ОБСЄ.

Бюро з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) — сприяє проведенню демократичних виборів у державах-учасницях, включаючи направлення спостережних місій, а також слугує інструментом поширення інформації щодо будівництва демократичних інститутів та проведення виборів у державах-учасницях ОБСЄ. Офіс БДІПЛ розташований у Варшаві. Верховний комісар у справах національних меншин (ВКНМ) — забезпечує раннє попередження конфліктів, пов'язаних з проблемами національних меншин. Секретаріат ВКНМ розташований у Гаазі. Представник ОБСЄ з питань свободи ЗМІ — сприяє виконанню країнами-учасницями своїх зобов'язань у галузі свободи засобів масової інформації, яка є критично важливою для забезпечення нормального функціонування відкритого демократичного суспільства, а також системи підзвітності урядів своїм громадянам. Цей інститут ОБСЄ був створений у кінці 1997. Форум ОБСЄ із співробітництва у галузі безпеки є однією з ключових складових діяльності ОБСЄ є її військово-політичний вимір, який є сферою компетенції Форуму ОБСЄ із співробітництва у галузі безпеки (ФСБ). Зазначений Форум створено у відповідності з рішенням, прийнятим 10.07.1992 на зустрічі глав держав і урядів країн-членів Наради з безпеки і співробітництва в Європі в Гельсінкі. Завданнями ФСБ було визначено провести переговори з контролю над озброєннями, роззброєння та зміцнення довіри і безпеки, розширити регулярні консультації та активізувати співробітництво з питань забезпечення безпеки, розвивати процес зменшення небезпеки виникнення конфліктів. На даний час ФСБ залишається основним органом, на пленарних засіданнях якого країнами-членами ОБСЄ приймаються рішення щодо імплементації військово-політичних заходів зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ) у регіоні ОБСЄ, щодо контролю над озброєннями і роззброєння у галузі звичайних *збройних сил*.

З часів свого заснування ФСБ схвалив низку важливих документів, зокрема: Віденський документ 1999 (ВД-99); Кодекс поведінки щодо військово-політичних аспектів безпеки; Документ про глобальний обмін військовою інформацією; Документ про легкі озброєння та стрілецьку зброю; Документ про запаси звичайних боєприпасів; Принципи, що регулюють нерозповсюдження; Принципи, що регулюють передачу звичайних озброєнь. Місії ОБСЄ — функціонують як різного роду «польові» структури ОБСЄ у Південно-Східній Європі: Присутність ОБСЄ в Албанії, Місії ОБСЄ в Боснії і Герцеговині, Хорватії, Сербії, Косово; у Східній Європі: Спостережно-консультативна Група ОБСЄ в Білорусі, Місія ОБСЄ в Молдові, Координатор проектів ОБСЄ в Україні; на Кавказі: Група сприяння ОБСЄ в Чечні, Місія ОБСЄ в Грузії, офіси ОБСЄ в Єревані та Баку, Особистий представник Діючого голови ОБСЄ з конфлікту, з яким має справу Мінська конференція (Нагірний Карабах); в Центральній Азії: Місія ОБСЄ в Таджикистані, Центри ОБСЄ в Алмати, Ашгабаді, Бішкеку, Ташкенті. Економічний форум є щорічним засіданням Старшої ради ОБСЄ, яке проводиться з метою надання політичного імпульсу діалогу з питань переходу до ринкових економік, висунення пропозицій щодо практичних заходів, спрямованих на їх розвиток та розбудову економічної співпраці між державами-учасницями. Ці інститути слугують важливим інструментом у справі попередження конфліктів та врегулювання криз на місцях.

Україна є учасницею ОБСЄ з 30.01.1992. З серпня 1994 діяла Місія ОБСЄ в Україні, яка основну увагу зосереджувала на питаннях стабілізації ситуації в Автономній Республіці Крим. У 1999 в зв'язку з виконанням свого мандата Місія ОБСЄ в Україні завершила свою роботу. Це стало першим в історії Організації випадком, коли польова операція ОБСЄ припинила своє існування саме завдяки успішному виконанню покладених на неї завдань. У червні 1999 Координатор проектів ОБСЄ в Україні був створений як нова форма співробітництва між Організацією та Україною. Нормативна основа діяльності Координатора складається з його мандата, який був затверджений рішенням Постійної ради ОБСЄ і продовжується кожні півроку, а також з Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України та ОБСЄ від 13.07.1999 (ратифікований Верховною Радою України 10.02.2000). Діяльність Координатора полягає в адмініструванні проектів, які розробляються відповідно до пріоритетів, визначених українською стороною, і здійснюються спільно із зацікавленими державними установами і громадянським суспільством. На найближчу перспективу Координатором планується реалізація проектів в Україні за такими напрямками: демократизація та належне управління (захист основних свобод і прав людини; розвиток громадянського суспільства; захист свободи ЗМІ, підтримка та покращення етичних стандартів у сфері української журналістики; допомога у зміцненні виборчих процесів в Україні; проблематика саморегулювання відносин між регуляторними органами та електронними ЗМІ; забезпечення свободи зібрання і асоціації; захист права на свободу пересування); верховенство права та права людини (подальше зміцнення верховенства права в Україні; зміцнення потенціалу державних органів і громадських організацій у сфері боротьби з тор-

гівлею людьми; допомога жертвам, постраждалим від торгівлі людьми; протидія насильству в сім'ї; захист прав людини в місцях обмеження/позбавлення волі; запобігання та боротьба з корупцією в Україні; підтримка розвитку адміністративної юстиції; удосконалення якості юридичної освіти в Україні; підвищення рівня правової обізнаності стосовно прав людини та механізмів її захисту); економіка, довкілля та військово-політична сфера (підвищення ефективності роботи Державної прикордонної служби України; утилізація боєприпасів (надання допомоги Уряду України в реабілітації територій, забруднених вибухонебезпечними залишками минулих війн біля міст Керч, Севастополь і Біла Церква; проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення з метою запобігання загибелі від впливу вибухонебезпечних предметів, що залишилися на території України з часів минулих війн) та охорона навколишнього середовища (утилізація рідкого ракетного палива типу «меланж»); допомога у соціальній адаптації колишніх військовослужбовців; підвищення ефективності роботи органів місцевого самоврядування України та впровадження енергозберігаючих ініціатив на регіональному рівні; підтримка екологічної освіти в Україні тощо). Україна також активно співпрацює з інститутами Організації, насамперед, з Верховним комісаром ОБСЄ у справах національних меншин, Бюро демократичних інститутів і прав людини та Представником ОБСЄ з питань свободи ЗМІ.

Взаємодія з Верховним комісаром ОБСЄ у справах національних меншин здійснюється в контексті розробки законодавства України в сфері захисту прав раніше депортованих осіб та мовної політики, а також питань національних меншин у двосторонніх відносинах України з іншими державами. Українська сторона підтримує конструктивний діалог з Представником ОБСЄ з питань свободи слова в процесах подальшого зміцнення свободи слова в Україні. Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДІПЛ), яке, серед іншого, займається спостереженням за виборами в державах-учасницях ОБСЄ, здійснювало моніторинг виборчих процесів в Україні, починаючи з 1998. Продовжується також активне співробітництво із Спеціальним представником ОБСЄ з питань боротьби з торгівлею людьми в контексті залучення ОБСЄ до реалізації державної програми боротьби з торгівлею людьми. Українська сторона підтримує високий рівень співпраці з Координатором діяльності ОБСЄ сферах економіки та довкілля у напрямку розвитку цієї складової забезпечення регіональної безпеки. Представники України працюють у місіях ОБСЄ в БіГ, Грузії, Хорватії, Косово, Таджикистані, групі помічників Особистого представника Діючого голови ОБСЄ в Нагірному Карабасі та Центрі ОБСЄ в Бішкеку.

Одностайно ухвалене Радою Міністрів ОБСЄ у листопаді 2010 рішення про головування України в ОБСЄ в 2013 стало визнанням ролі нашої держави у зміцненні регіональної безпеки і стабільності, а також здатності української дипломатії очолити переговорний процес з питань удосконалення безпеки в регіоні її відповідальності від Ванкувера до Владивостока. Україна як позаблокова держава відіграє конструктивну об'єднуючу роль у безпековому діалозі, що відбувається на платформі ОБСЄ, з урахуванням інтересів усіх держав регіону відповідальності Організації, і займає виважену позицію при розгляді найбільш гострих питань порядку денного Організації. Українське головування спрямовуватиме зусилля на підвищення ефективності ОБСЄ у вирішенні найнагальніших завдань, які стоять перед цією організацією. У контексті підготовки до головування, українською стороною було розпочато здійснення організаційно-технічних заходів, спрямованих на забезпечення необхідних ресурсів, професійну підготовку кадрів, налагодження механізму взаємодії з іншими причетними до головування центральними органами виконавчої влади тощо. З входженням України з 1.01.2012 до Трійки ОБСЄ розпочалася активна фаза підготовки нашої держави до головування в Організації у 2013 і в першу чергу формування пріоритетів майбутнього Українського головування.

На Україну покладено функції головування протягом 2012 в Контактній групі з питань співробітництва із середземноморськими партнерами ОБСЄ, а з 1.10.2012 до 30.09.2013 — у Консультативному комітеті з питань менеджменту та фінансів Постійної Ради ОБСЄ (ККМФ). Серед пріоритетів діяльності України в ОБСЄ слід відзначити: зміцнення потенціалу ОБСЄ як платформи для політичного діалогу та інструменту раннього попередження, запобігання конфліктам, врегулювання кризових та конфліктних ситуацій та постконфліктного відновлення; сприяння процесу пошуку моделей мирного врегулювання *Придністровського конфлікту*; забезпечення посередницької ролі ОБСЄ у контексті зближення позицій сторін в рамках врегулювання Грузинського та *Нагірнокарабахського конфліктів*; посилення потенціалу ОБСЄ у боротьбі з транснаціональними викликами та загрозами безпеці (боротьба з проявами тероризму, незаконним обігом наркотиків, організованою злочинністю, протидія загрозам, що надходять з кіберпростору); підвищення ефективності роботи ОБСЄ, удосконалення роботи польових операцій ОБСЄ, зміцнення аналітичного потенціалу Організації, забезпечення дотримання принципу географічної рівності у кадровій політиці; подальша розбудова та зміцнення в рамках ОБСЄ діалогу з питань енергетичної безпеки на основі завдань, визначених главами держав та урядів держав — учасниць в ході Астанського саміту ОБСЄ. Україна приділяє також особливу увагу питанням розвитку співробітництва між державами — учасницями у сфері захисту навколишнього середовища, протидії торгівлі людьми, просуванню терпимості і недискримінації, утвердженню свободи слова, проблемам національних меншин у міждержавних відносинах. Важливим прикладом практичної користі участі України в ОБСЄ є реалізація спільного проекту з утилізації 16,5 тис. тонн високотоксичного компоненту рідкого ракетного палива «меланж», які залишилися у спадок від колишнього СРСР.

Б. І. Гуменюк

Організація з рибальства в Північно-Західній частині Атлантичного океану (Northwest Atlantic Fishers Organization), **НАФО** (NAFO) — міжнар. міжурядова орг-ція, створена на основі Конвенції про подальше багатостороннє співробітництво в рибальстві в півн.-зах. частині Атлантичного океану 1978. Попередником НАФО був функціонуючий із 1949 міжурядовий комітет з рибальства у півн.-зах. частині Атлантичного океану, який 1979 було перетворено на міжнар. орг-цію. Головною метою орг-ції є збереження та регулювання мор. та рибних ресурсів акваторії регіону, визначеного в Конвенції. Одним з основних завдань орг-ції є пошук шляхів мінімізації шкоди від рибальської діяльності в цьому регіоні, а також проведення наук. досліджень. Станом на 1.01.2013 до складу орг-ції входили 11 країн (Данія, Ісландія, Канада, Куба, Норвегія, Республіка Корея, Росія, США, Україна, Франція, Японія) та *Європейський Союз*. Структура НАФО: Генеральна рада, яка відповідає за адмін., орг., бюджетні та внутр. питання функціонування орг-ції й очолюється президентом; Наукова рада та Комісія з питань рибальства, яка відповідає за здійснення політики щодо управління та регулювання мор. ресурсів. Україна є членом орг-ції з 1999. Секретаріат НАФО знаходиться в Дартмуті (Канада).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Організація із заборони хімічної зброї (Organization for the Prohibition of Chemical Weapons), **ОЗХЗ** (OPCW) — міжнар. міжурядова орг-ція; заснована 29.04.1997 державами-учасницями *Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення та застосування хімічної зброї та її знищення 1992* (КХЗ). Членами ОЗХЗ є всі держави-учасниці КХЗ (190 країн, у т. ч. Україна, яка підписала КХЗ 13.01.1998). Мета ОЗХЗ — забезпечити належне виконання положень Конвенції, у т. ч. положень про міжнар. перевірку її дотримання й забезпечення форуму для консультацій та співробітництва між державами-учасницями. Структура орг-ції включає: Конференцію держав-учасниць, яка відбувається щорічно (кожен член ОЗХЗ має один голос; рішення приймаються простою більшістю, консенсусом або кваліфікованою більшістю; Конференцію очолює Голова); Виконавчу раду — виконавчий орган, що підзвітний Конференції (засідання Виконавчої ради відбуваються в рамках чергових сесій; до її складу входить 41 член, що обираються терміном на 2 роки за принципом ротації всіх членів ОЗХЗ; очолює Виконавчу раду Голова); Техн. секретаріат — адмін. орган Виконавчої ради та Конференції (забезпечує здійснення заходів співробітництва з урядами, представниками хім. промисловості, засобами масової інформації, дослідницькими ін-тами, урядовими й неурядо-

вими орг-ціями, які сприяють ефективній імплементації КХЗ; очолює секретаріат Ген. директор). Штаб-квартира орг-ції розташована у Гаазі (Королівство Нідерланди).

В. І. Резніченко

Організація ісламського співробітництва (до 28.06.2011 — Організація ісламської конференції) (Organization of Islamic Cooperation), **OIC** (OIC) — міжнар. міжурядова орг-ція; заснована 22–25.09.1969, після того, як була спалена мечеть Аль-Акса в Єрусалимі. В OIC увійшли країни, у яких більшість населення сповідує іслам. Орг-ція ставить за мету зміцнювати співробітництво між своїми членами, охороняти святині ісламу й боротись проти расової дискримінації та колоніалізму. OIC об'єднує 57 д-в, розташованих на 4-х континентах; вони мають 62 % голосів у *Русі неприєднання*, бл. 50 % — в *Африканському Союзі*, 30 % — в *Організації Об'єднаних Націй*, 100 % — у *Лізі арабських держав*. Країни-члени OIC можна класифікувати відповідно до типу їхніх політ. систем за наступними категоріями: теократичні д-ви, що претендують на роль лідерів мусульманського світу (Саудівська Аравія, Іран); д-ви, де іслам є держ. релігією, але життя суспільства регламентується переважно світськими законами (Алжир, Єгипет, Марокко); офіційно світські д-ви (Албанія, Гвінея-Бісау, Казахстан). На першому саміті OIC у Рабаті в 1969 його учасники вирішили «проводити консультації з метою зміцнення співробітництва і взаємодопомоги в економічній, науковій, культурній і духовній галузях відповідно до безсмертних постулатів ісламу». Згідно зі Статутом, прийнятим у 1972, вищим органом OIC є Конференція глав д-в та урядів, що проводиться один раз на 3 роки. Політ. орган — Конференція міністрів закорд. справ, виконавчий орган — Ген. секретаріат, штаб-квартира якого тимчасово (до звільнення Єрусалима) знаходиться в Джидді (Саудівська Аравія). OIC ставить за мету зміцнення солідарності та співробітництва держав-членів в екон., соц., культ., наук. та інших важливих галузях; проведення спільної діяльності на міжнар. арені; налагодження консультацій між державами-членами в рамках міжнар. орг-цій. Її завдання: вживати всіх необхідних заходів для підтримання міжнар. миру й безпеки на основі справедливості; координувати всі зусилля для захисту «Святих місць»; підтримувати б-бу народу Палестини за свої права та визволення своєї країни. Значне місце в діяльності OIC займає пропаганда ісламського вчення.

При OIC діє низка самостійних орг-цій, діяльність яких координується Ген. секретаріатом, зокрема Ісламський банк торгівлі та розвитку, Ісламський фонд солідарності, Ісламський ін-т оборонної техніки, Ісламський к-т з екон., соц. та культ. справ, Ісламське агентство новин, Центр дослідження ісламського мистецтва й культури, Комітет з Єрусалима; Ісламська торг.-пром. палата і т. д. У періоди між самітами проводяться конференції міністрів закорд. справ країн OIC для обговорення шляхів практ. втілення в життя рішень глав д-в. Перша конференція глав зовн.-політ. відомств країн-членів OIC відбулась у 1972, на якій було прийнято Хартію OIK. Постанови самітів міністрів закорд. справ мають дорадчий характер. Керівництво OIC здійснюється секретаріатом, до якого входять Ген. секретар OIC і 4 його заступники. Ген. секретар OIC обирається на конференції міністрів закорд. справ держав-членів OIC на 4 роки; може обиратися щонайбільше на два терміни. Головна увага в діяльності орг-ції приділяється: необхідності подальшого підвищення ролі мусульм. країн та OIK у світових *міжнародних відносинах*, взаємодії цивілізацій, *Палестинській проблемі*, ситуації в Іраку, проблемі *тероризму міжнародного*. OIC неодноразово підкреслювала, що терористи, які діють під ісламськими гаслами, створюють негативний імідж ісламу, їхня діяльність не має нічого спільного з ісламом. OIC виступила з критикою концепції зіткнення цивілізацій, підкресливши важливість підтримання відносин і діалогу між культурами та релігіями; взяла активну участь у проведенні Року діалогу між цивілізаціями під егідою ООН. Проект глобальної програми дій у рамках діалогу між цивілізаціями було прийнято на 27-й конференції міністрів закорд. справ OIC у Куала-Лумпурі (Малайзія) в червні 2000. Також було створено спец. комітет з діалогу між цивілізаціями під головуванням представника Ісламської Республіки Іран.

О. А. Коппель

Організація Касабланської хартії — див.: *Касабланська група.*

Організація країн-експортерів нафти (Organization of the Petroleum Exporting Countries), **ОПЕК** (OPEC) — міждержавна *організація міжнародна*, яка була створена 14.09.1960 на конференції в Багдаді (10–14.09.1960) п'ятьма державами-фундаторами — Венесуелою, Іраком, Іраном, Кувейтом та Саудівською Аравією. Станом на 1.01.2013 до складу ОПЕК входить 12 держав: Алжир (1969), Ангола (2007), Венесуела (1960), Еквадор (1973), Іран (1960), Ірак (1960), Катар (1961), Кувейт (1960), Лівія (1962), Нігерія (1971), ОАЕ (1967), Саудівська Аравія (1960). Держави-члени ОПЕК забезпечують майже 40 % видобутку та понад 50 % *експорту* нафти в світі; володіють 81 % достовірних світових нафтових запасів (за оцінками 2011 приблизно 1200 млрд барелів). У 1961 був прийнятий Статут ОПЕК, який докорінно переглянутий в 1965 та потім неодноразово доповнювався та змінювався. Членом Організації може стати будь-яка країна, що експортує сиру нафту в значній кількості і має інтереси, що співпадають з інтересами держав-членів, за умови, що її прийняття буде ухвалене кваліфікованою більшістю в ¾ голосів, включаючи голоси всіх членів-фундаторів.

Головними цілями Організації є: координація та уніфікація нафтової політики держав-членів та визначення найбільш ефективних індивідуальних та колективних засобів захисту їхніх інтересів; пошук шляхів підтримання стабільності цін на світових ринках нафти з метою попередження згубних та небажаних їх коливань; забезпечення стійких доходів країн-виробників нафти, ефективного, рентабельного та регулярного постачання країн-споживачів; забезпечення справедливих прибутків від інвестицій в нафтову промисловість; охорона навколишнього середовища. Для вирішення цих завдань ОПЕК встановлює загальний обсяг видобутку нафти; визначає квоти для кожної держави-члена та контролює їх дотримання; корегує обсяги загального видобутку нафти в залежності від рівня цін на світовому ринку; підтримує діалог із провідними виробниками нафти, що не входять в ОПЕК (зокрема, Росією, Норвегією, Мексикою, Оманом).

Структура ОПЕК: 1) Конференція, комітети; 2) Рада керуючих; 3) Генеральний секретаріат; 4) Економічна комісія ОПЕК. Вищим органом ОПЕК є Конференція (скликається двічі на рік — в березні та вересні), в якій беруть участь делегації держав-членів (очолюють, як правило, міністри нафти, добувної промисловості чи енергетики). Конференція визначає основні напрямки політики ОПЕК та шляхи й засоби їх реалізації, вирішує питання стосовно внесення змін та доповнень до Статуту, про прийом нових членів, приймає рішення щодо бюджету тощо. Виконавчим органом є Рада керуючих, до складу якої входять призначені державами-членами і утверджені Конференцію на дворічний термін керуючі. Рада керуючих відповідальна за управління діяльністю Організації, виконує рішення Конференції, готує річний бюджет та передає його на розгляд Конференції, приймає рішення щодо доповідей Генерального секретаря, готує доповіді, розробляє та надає рекомендації для Конференції. Секретаріат ОПЕК очолюється Генеральним секретарем (який обирається Конференцією на три роки з правом переобрання ще на один термін і є вищою посадовою особою з повноваженнями представляти ОПЕК) та виконує під керівництвом Ради керуючих поточну роботу по управлінню організацією. До складу секретаріату входять дослідницький відділ, департаменти (адміністративний; фінансів та людських ресурсів; інформації та зв'язку з громадськістю) та Економічна комісія. Економічна комісія, до складу якої входить Генеральний секретар ОПЕК, представники держав-членів та координатор комісії (керівник дослідницького відділу), розробляє заходи для забезпечення стабільності міжнародного нафтового ринку. Було проведено три саміти глав держав та урядів країн-членів ОПЕК — 1975 (Алжир), 2000 (Венесуела), 2007 (Саудівська Аравія).

Якщо на початковому етапі діяльності зусилля ОПЕК були спрямовані на боротьбу за *націоналізацію* нафтодобувної промисловості і підвищення своєї частки в доходах від експорту нафти, то нині Організація виступає на міжнародній арені як об'єднання продавців, яке проводить погоджену політику в сфері встановлення цін і рівня виробництва. 1.01.1976 ОПЕК був створений Фонд

міжнародного розвитку (Фонд ОПЕК), багатосторонній фінансовий інститут, який має на меті сприяти розвитку співробітництва між країнами ОПЕК та іншими країнами, що розвиваються. Фонд надає позики на пільгових умовах трьох видів: 1) для здійснення проектів розвитку; 2) для фінансування програм модернізації економіки; 3) для підтримки платіжного балансу. Фонд міжнародного розвитку за роки своєї діяльності охопив операціями по кредитуванню 125 країн, у т. ч. 51 в Африці, 42 в Азії, 28 в Латинській Америці та Карибському басейні та 4 в Європі. Штаб-квартира ОПЕК з 1.09.1965 розташована в м. Відень, Австрія.

Ю. С. Скороход

Організація міжнародна — це стабільний інститут багатосторонніх *міжнародних відносин*, який створюється, щонайменше, трьома сторонами і має погоджені учасниками цілі, компетенцію та свої постійні органи, а також інші специфічні політико-організаційні норми (статут, процедура, членство, порядок прийняття рішень). Критеріальними ознаками поняття **О. м.** є: об'єднання різнонаціональних сторін (*держав*, юридичних та фізичних осіб); погоджені, спільні, постійні цілі; наявність міжнародного установчого документа; постійні організаційні інституції і політико-організаційні норми; юридична рівність учасників; відповідність цілей створення та діяльності загальновизнаним принципам і *нормам міжнародного права*. Інше тлумачення категорії **О. м.** (будь-яка група або асоціація, що у своїй діяльності виходить за межі однієї країни і має постійну структуру органів) припускає віднесення до **О. м.** *транснаціональних корпорацій*, так званих «революційних груп» і навіть кримінальних угруповань.

Традиційно виділяють два види **О. м.**: 1) міжнародні міждержавні (міжурядові) організації — це об'єднання держав, створене на основі *договору міжнародного* для виконання певних цілей, що має систему постійно діючих органів, володіє міжнародною правосуб'єктністю і створене у відповідності з нормами міжнародного права. З цього визначення можна виділити такі ознаки будь-якої міжурядової **О. м.**: договірна основа, наявність певних цілей, наявність постійної структури, наявність прав і обов'язків (правосуб'єктність), створена у відповідності до норм міжнародного права, її членами є держави; 2) неурядові **О. м.** — створені з метою розвитку міжнародного співробітництва з актуальних питань, не на основі міжурядової угоди, а на основі установчих документів, зареєстрованих у відповідності з національним законодавством однієї з держав, і не мають на меті отримання прибутку (що відрізняє їх від міжнародних корпорацій). Їхніми ознаками є те, що основою створення є не міжурядова угода, а установчі документи; наявність відділень принаймні в трьох країнах; визнання з боку принаймні однієї держави чи наявність консультативного статусу в міжурядовій організації; фінансування надходить більше ніж з 1 країни; діяльність відповідно до *Статуту ООН* та відсутність цілей, пов'язаних з отриманням прибутку.

О. м. можна класифікувати на основі різноманітних критеріїв, таких як: членство держав (міждержавні **О. м.** (*ООН, ЄС, СНД*), недержавні **О. м.** (*Міжнародний комітет Червоного Хреста, «Гринпіс»*), змішані (*Міжнародна організація праці*)); географічне охоплення (глобальні — організації, членами яких є представники всіх чи майже всіх країн світу (ООН), регіональні (бере участь велика кількість представників певного регіону, наприклад ЄС, *ОАД*), субрегіональні (організації, утворені з представників певного субрегіону — *ОЧЕС, ГУАМ, ЄврАзЕС*), міжрегіональні (трансрегіональні) — участь беруть держави різних регіонів світу, наприклад *ОБСЄ*); компетенція (універсальні (ООН, *СНД*) і спеціальні (*Всесвітній поштовий союз, ОДКБ*); характер повноважень (міждержавні організації (ООН, НАТО) і наднаціональні організації (ЄС)); порядок вступу до організації (відкриті і закриті); за сферою діяльності (економічні (*ОПЕК*), кредитно-фінансові (*МВФ, ЄБРР*), військово-політичні (*НАТО*), із питань охорони здоров'я (*ВООЗ*), культури (*ЮНЕСКО*), торгівлі та ін.).

Літ.: Міжнародні організації: Навч. посібник / В. С. Бруз, В. М. Матвієнко, Ю. С. Скороход та ін. / За ред. В. М. Матвієнка. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2005; Міжнародні організації: Навч. посібник / За ред. О. С. Кучика. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К., 2007.

О. Ю. Ковтун

Організація Об'єднаних Націй (United Nations Organization), **ООН** (UN) — універсальна *організація міжнародна*, створена з метою підтримання миру і *безпеки міжнародної* та розвитку співпраці між *державами*. ООН є центром вирішення проблем, актуальних для всього людства. *Статут ООН* був підписаний 26.06.1945 на *Сан-Франциській конференції* й набув чинності 24.10.1945 (зазначена дата відзначається як День Організації Об'єднаних Націй). Особливе значення Статуту полягає у тому, що він не тільки регулює діяльність міжнародної організації безпеки, а й закладає фундамент системи колективної безпеки, рівної для всіх, та слугує своєрідним кодексом поведінки держав у політичній, військовій, екологічній та гуманітарній сферах. Як міжнародний документ Статут кодифікує на міжнародному рівні основоположні принципи *міжнародних відносин* та утверджує фундаментальні права і свободи людини. У Преамбулі до Статуту ООН виражені ідеали та спільні цілі для усіх народів, уряди яких приєдналися до ООН. Членами Організації можуть бути всі *нації*, що виразили своє бажання та приймають на себе обов'язки, які містяться в Статуті ООН. Нові члени приймаються *Генеральною Асамблеєю ООН* за рекомендацією *Ради Безпеки ООН*. Офіційними мовами спілкування в ООН є англійська, французька, російська, іспанська та китайська, також було додано арабську мову в якості офіційної мови ГА ООН, РБ ООН та *ЕКОСОР*. Станом на 1.01.2013 членами ООН є 193 країни світу. На чолі ООН стоїть *Генеральний секретар ООН*, зараз цю посаду займає *Пан Гі Мун* (Республіка Корея), який є восьмим Генеральним секретарем ООН (з 1.01.2007), 21.06.2011 він переобраний на другий строк. Основна мета ООН — підтримувати мир та безпеку на планеті; розвивати дружні відносини між націями; співробітничати у розв'язанні міжнародних проблем і заохочувати до поваги прав людини; узгоджувати дії різних націй. Діяльність ООН здійснюється спільними зусиллями понад 30-ти пов'язаних із нею організацій, що складають Систему Організації Об'єднаних Націй.

Крім того, двадцять спеціалізованих установ здійснюють діяльність у галузі розвитку і міжнародного співробітництва зі своїх напрямів (Група Світового банку, *Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Міжнародна організація праці (МОП), Всесвітній поштовий союз (ВПС), Міжнародний валютний фонд (МВФ), ЮНЕСКО*, та ін.). Головні органи ООН: Генеральна Асамблея ООН — Рада Безпеки ООН — *Економічна і Соціальна Рада* — Рада з Опіки — *Міжнародний Суд — Секретаріат ООН*. Генеральна Асамблея є головним дорадчим, директивним і представницьким органом ООН. Асамблея є форумом для багатостороннього обговорення всього спектра міжнародних проблем, які визначає Статут. Вона складається з представників усіх держав-членів, кожна з яких має один голос. Рішення з важливих питань, наприклад, питання миру й безпеки, прийому нових членів і проблеми бюджету, вимагають більшості у дві третини голосів. Рішення з інших питань приймаються простою більшістю голосів. Функції і повноваження відповідно до Статуту ООН, функції і повноваження Генеральної Асамблеї зводяться до: розгляду загальних принципів співробітництва у справі підтримання міжнародного миру й безпеки, у тому числі принципів роззброєння та регулювання озброєнь, а також відпрацювання рекомендацій відносно цих принципів; обговорення будь-яких питань щодо міжнародного миру й безпеки, винесення на основі них рекомендацій за винятком тих випадків, коли суперечка або ситуація перебувають на розгляді Ради Безпеки; обговорення і відпрацювання рекомендацій з будь-яких питань у межах Статуту або з питань, що стосуються повноважень і функцій будь-якого органу ООН; проведення досліджень і підготовка рекомендацій з метою сприяння міжнародному політичному співробітництву, розвитку і модифікації *міжнародного права*, дотримання прав людини й основних свобод для всіх, а також сприяння міжнародному співробітництву в економічній і соціальній сферах, у сфері культури, освіти та охорони здоров'я; підготовка рекомендацій запровадження заходів мирного врегулювання будь-якої ситуації, яка могла б спричинити збитки дружнім відносинам між націями; одержання та розгляд доповіді Ради Безпеки й інших органів ООН; розгляд і затвердження бюджету Організації Об'єднаних Націй і визначення розмірів внесків окремих членів; обрання непостійних членів Ради Безпеки і членів

інших рад і органів ООН та, за рекомендацією Ради Безпеки, призначення Генерального секретаря. На підставі резолюції «Єдність на користь миру», прийнятої ГА в листопаді 1950, Генасамблея може застосувати певні заходи у випадку загрози миру, порушення миру або *агресії акту*, якщо Рада Безпеки неспроможна діяти в цьому напрямі через відсутність єдності серед її постійних членів. ГА уповноважена негайно розглянути це питання, щоб запропонувати рекомендації державам-членам відносно колективних заходів, включаючи (у випадку порушення миру або акту агресії) використання *збройних сил*, якщо це необхідно, для підтримання або відновлення міжнародного миру і безпеки.

Сесії Генеральної Асамблеї зазвичай проводяться щороку у вересні. Станом на 1.01.2013 відбулося 67 сесій ГА ООН. На початку кожної чергової сесії Асамблея обирає нового Голову, 21 заступника голови і голів шести головних комітетів Асамблеї. Щоб забезпечити справедливе географічне представництво, пост Голови Асамблеї щорічно почергово займають представники п'яти груп держав: африканських, азійських, східноєвропейських, латиноамериканських і Карибського басейну, західноєвропейських та інших держав. Крім того, Асамблея може збиратися на спеціальні сесії на вимогу Ради Безпеки, більшості членів Організації Об'єднаних Націй або одного члена Організації за згодою більшості інших. Надзвичайні спеціальні сесії можуть бути скликані протягом 24 годин з моменту надходження вимоги Ради Безпеки, схваленої будь-якими дев'ятьма членами Ради, або на вимогу більшості членів Організації Об'єднаних Націй чи одного члена за згодою більшості інших. На початку кожної чергової сесії Асамблея проводить загальні дебати, де часто виступають глави держав і урядів. Під час дебатів держави-члени висловлюють свої думки з широкого кола міжнародних питань. Далі більшість питань обговорюється в шести головних комітетах ГА ООН, до яких належать: Перший комітет (з питань роззброєння та міжнародної безпеки); Другий комітет (з економічних та фінансових питань); Третій комітет (із соціальних, гуманітарних питань та питань культури); Четвертий комітет (зі спеціальних політичних питань і питань деколонізації); П'ятий комітет (з адміністративних і бюджетних питань); Шостий комітет (з правових питань). Деякі проблеми розглядаються тільки на пленарних засіданнях, а не в одному з головних комітетів. Усі питання голосуються за резолюціями на пленарних засіданнях, зазвичай до завершення чергової сесії, після того як комітети завершать їх розгляд і подадуть проекти резолюцій пленарним засіданням. Хоча рішення Асамблеї не мають обов'язкової юридичної сили для урядів, за ними стоять світова громадська думка з важливих міжнародних питань, а також моральний авторитет світового співтовариства. Робота ООН організується, головним чином, на підставі рішень Генеральної Асамблеї, тобто волі більшості членів, висловленої в резолюціях, прийнятих Асамблеєю. Крім того, робота здійснюється комітетами та іншими органами, створеними Асамблеєю для вивчення конкретних питань. Серед них — роззброєння, підтримання миру, розвиток і права людини. До того ж, робота проводиться Секретаріатом ООН — Генеральним секретарем і його персоналом з міжнародних цивільних службовців, а також під час передбачених Асамблеєю міжнародних конференцій.

Рада Безпеки ООН, згідно зі Статутом ООН, — постійно діючий орган ООН, що несе основну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки і може збиратись у будь-який час у разі загрози миру. Перше засідання Ради Безпеки пройшло 17.01.1946 у Лондоні; 4.04.1952 відбулось перше засідання РБ у Центральних установах ООН у Нью-Йорку, що з того часу є постійним місцем її перебування. Виїздні засідання РБ проходили а Аддис-Абебі, Ефіопія (1972), у Панамі, Панама (1973), Женеві, Швейцарія (1990) та Найробі, Кенія (2004). Кожен з членів Ради Безпеки повинен мати представника у Центральних установах ООН для того, щоб у разі необхідності зібратись у будь-який час. Коли у Раду надходить скарга відносно загрози миру, вона спочатку звичайно рекомендує сторонам спробувати досягти згоди мирним шляхом. Рада може: встановлювати принципи досягнення подібної згоди; у деяких випадках проводити розслідування та здійснювати посередництво; направляти місії; призначати спеціальних посланників; або просити Генерального секретаря посприяти досягненню мирного вирішення суперечки. Якщо та чи інша суперечка призводить до бойових дій, Рада прагне, передусім, якомога скоріше сприяти завершенню військогово конфлікту. У цьому разі Рада може: давати вказівки про припинення вогню, які зможуть допомогти відвернути ескалацію конфлікту; направляти військових *спостерігачів* або сили для сприяння ослабленню напруженості, роз'єднати супротивні сторони і створити спокійну обстановку, яка дозволить шукати шляхи мирного врегулювання. Крім того, Рада може приймати рішення про вжиття примусових заходів, включаючи: запровадження економічних санкцій, ембарго на зброю, фінансових штрафів і обмеження та заборону поїздок; розрив дипломатичних відносин; блокаду; або, навіть, здійснення колективних військових дій. Основна увага приділяється тому, щоб зорієнтувати заходи, головним чином, на тих, хто несе відповідальність за політику і практику, що засуджуються міжнародним співтовариством, одночасно зводячи до мінімума вплив прийнятих заходів на інші частини населення і економіки. За рекомендацією Ради Безпеки Генеральна Асамблея може зупинити здійснення тієї або іншою державою її прав і привілеїв як члена Організації, якщо відносно неї Рада Безпеки вжила заходи превентивного або примусового характеру. Держава-член, що систематично порушує викладені у Статуті принципи, може бути виключена Асамблеєю з ООН за рекомендацією Ради. Держава-член ООН, що не є членом Ради Безпеки, може брати участь, без права голосу, в її обговореннях у тих випадках, коли Рада вважає, що інтереси цієї країни порушені. До складу Ради входять 15 членів. З них — п'ять постійних (Китай, Російська Федерація, Велика Британія, США і Франція), а також 10 членів, які обираються Генеральною Асамблеєю на дворічний термін. Більше як 70 держав — членів ООН ніколи не були членами Ради. Кожен член Ради має один голос. Рішення з питань процедури вважаються прийнятими, коли за них подані голоси не менше 9 з 15 членів. Для прийняття рішень з питань по суті необхідна згода дев'яти членів, включаючи обов'язковий консенсус серед п'яти постійних. Це — правило «одностайності великих держав», яке ще часто називається «правом вето». Відповідно до Статуту, всі члени ООН мають виконувати рішення Ради Безпеки.

Економічна і Соціальна Рада, ЕКОСОР — діючи під керівництвом Генеральної Асамблеї, Економічна і Соціальна Рада, ЕКОСОР (Economic and Social Council, ECOSOC) координує економічну, соціальну і екологічну діяльність ООН та пов'язаних з нею спеціалізованих установ і організацій. Рада була заснована у 1946 Статутом ООН в якості центрального форуму для обговорення проблем у названих сферах і розробки політичних рекомендацій. У відповідності зі своїм широким мандатом, ЕКОСОР несе відповідальність за використання майже 70 відсотків людських і фінансових ресурсів всієї системи ООН. ЕКОСОР наділена наступними функціями і повноваженнями: слугувати центральним форумом для обговорення міжнародних економічних, соціальних і екологічних проблем глобального й міжгалузевого характеру, а також для вироблення рекомендацій щодо політики з цих проблем для країн-членів і системи ООН; проводити й організовувати дослідження, складати доповіді та виробляти рекомендації з міжнародних питань в економічній, соціальній, екологічній галузях, у сфері культури, освіти, охорони здоров'я; сприяти дотриманню *прав людини* та основних свобод; скликати міжнародні конференції і складати для подання Генеральній Асамблеї проекти конвенцій з питань, що входять до її компетенції; вести переговори зі спеціалізованими установами відносно угод, що визначають їхні взаємини з ООН; погоджувати діяльність спеціалізованих установ шляхом консультацій з ними і винесення рекомендацій таким установам, а також шляхом винесення рекомендацій Генеральній Асамблеї і членам Організації Об'єднаних Націй; надавати послуги, схвалені Генеральною Асамблеєю, членам Організації Об'єднаних Націй, а також спеціалізованим установам на прохання останніх; консультувати відповідні неурядові організації з питань, які входять до її компетенції. 54 держави-члени Ради обираються Генеральною Асамблеєю строком на три роки, щорічно по 18 членів. Місця в Раді розподіляються на основі принципу географічного представництва, при цьому 14 місць відводяться державам Африки, 11 — державам Азії, 6 — державам Східної Європи, 10 — державам Латинської Америки та Карибського басейну

та 13 — державам Західної Європи та іншим державам. Україна неодноразово обиралася членом ЕКОСОР (1946, 1977–79, 1989–91, 1993–95, 2002–04, 2010–12). З 2010 Україна була членом наступних функціональних комісій ЕКОСОР: Комісії з народонаселення і розвитку, Комісії з попередження злочинності та кримінального правосуддя, Комісії сталого розвитку, Комісії з міжнародного торговельного права (ЮНСІТРАЛ). Наша країна також представлена у складі Комітету з програми й координації та Комітету по внесках. Голова ЕКОСОР — Мілош Котерец (Постійний представник Словаччини при ООН) (обраний 10.01.2011).

Рада з Опіки (Trusteeship Council) була заснована з метою нагляду за територіями, що були колишніми колоніями і поступу цих країн до самовизначення та незалежності. До таких територій належали країни: Гана, Сомалі, Камерун, Того, Руанда, Бурунді, Танзанія, Самоа, Науру, Папуа—Нова Гвінея, Мікронезія. Рада з Опіки призупинила свою роботу 1.11.1994 після того, як остання з підопічних територій ООН — Палау — набула незалежності. Таким чином, система опіки виконала своє завдання, оскільки всі підопічні території досягли самоврядування або незалежності, ставши незалежними державами або приєднавшись до сусідніх незалежних держав. Рада з Опіки, змінивши свої правила процедури, тепер буде проводити свої засідання тоді і там, коли і де того вимагатимуть обставини. *Міжнародний Суд ООН* (International Court of Justice) є головним судовим органом Організації Об'єднаних Націй. Заснований Статутом ООН 26.06.1945 у м. Сан-Франциско для втілення мети ООН «проводити мирними засобами, відповідно до принципів справедливості і міжнародного права, залагодження або розв'язання міжнародних суперечок або ситуацій, які можуть призвести до порушення миру». Суд розпочав роботу у 1946, замінивши Постійну Палату Міжнародного Правосуддя, яка була заснована під егідою *Ліги Націй* у 1920. МС ООН діє відповідно до Статуту, який є невід'ємною частиною Статуту ООН, та свого Регламенту. На Суд покладена подвійна функція: вирішення юридичних суперечок у відповідності з міжнародним правом, переданих на його розгляд державами, а також винесення консультативних висновків з юридичних питань, запитуваних належним чином на те уповноваженими органами та спеціалізованими установами ООН. Суд складається з колегії незалежних суддів, обраних, незалежно від їх громадянства, але не більше одного від однієї країни, з числа осіб високих моральних якостей, що задовольняють вимогам їхніх країн для призначення на вищі судові посади, або визнаних авторитетних юристів у галузі міжнародного права. 15 суддів обираються на дев'ятирічний термін Генеральною Асамблеєю і Радою Безпеки ООН, що засідають незалежно одна від одної. Вони можуть бути переобрані, з тим, однак, що термін повноважень п'яти суддів першого складу Суду закінчується через три роки, а термін повноважень ще п'ятьох суддів — через шість років. Голова Міжнародного Суду — Петер Томка (Словаччина) (з 6.02.2012). Із шести головних органів ООН Суд є єдиним органом, розташованим поза Нью-Йорком — у Гаазі (Нідерланди).

Секретаріат ООН — це міжнародний персонал, який працює в установах у всьому світі й виконує різноманітну повсякденну роботу Організації. Він обслуговує також інші головні органи ООН та здійснює прийняті ними програми й політичні настанови. На чолі Секретаріату стоїть Генеральний секретар, який призначається Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки терміном на п'ять років з можливістю переобрання на новий термін. Спектр обов'язків Секретаріату різноманітний — від керівництва миротворчими операціями до посередництва в міжнародних суперечках, від підготовки оглядів економічних і соціальних тенденцій та проблем до підготовки досліджень з прав людини і сталого розвитку. Крім того, персонал Секретаріату орієнтує та інформує світові ЗМІ про роботу ООН; організовує міжнародні конференції з проблем світового значення; стежить за виконанням рішень органів ООН і здійснює переклад виступів і документів на офіційні мови Організації. Персонал Секретаріату налічує близько 44-х тисяч співробітників. Станом на перше півріччя 2012 на чотирьох континентах розгорнуто 16 операцій з підтримання миру ООН. Служіння справі миру в жорстких рамках сучасної дійсності — заняття надзвичайно небезпечне. З моменту заснування Організації Об'єднаних Націй на

цій службі загинули сотні хоробрих чоловіків і жінок. Центральні установи ООН розміщені у Нью-Йорку, однак Організація має свої представництва у Женеві, Відні й Найробі.

У 1945 Україна стала однією з держав — співзасновниць ООН, що було визнанням внеску українського народу у перемогу над нацизмом та зміцнення миру в усьому світі. Делегація України взяла активну участь у конференції у Сан-Франциско, зробивши вагомий внесок у розробку Статуту ООН. Глава делегації України на конференції у Сан-Франциско, міністр закордонних справ УРСР Д. *Мануїльський* головував у Першому комітеті, де були розроблені Преамбула та Глава 1 «Цілі та принципи» Статуту. Україна в числі перших підписала Статут і ввійшла в групу з 51 держави-засновниці ООН. Упродовж майже 70-річної історії членства в Організації Україна неухильно дотримується цілей та принципів Статуту Організації, робить суттєвий вклад у її діяльність у сферах підтримання міжнародного миру та безпеки, роззброєння, економічного та соціального розвитку, захисту прав людини, зміцнення міжнародного права тощо. До 1991, будучи у складі Радянського Союзу, Україна де-юре мала в ООН власне представництво на рівні незалежної країни. Проте, де-факто діяльність Української РСР в ООН була обмежена рамками проведення єдиної радянської *зовнішньої політики*. Незважаючи на це, протягом понад чотирьох десятиліть трибуна ООН залишалася чи не єдиним впливовим міжнародним засобом, завдяки якому світова громадськість дізнавалася про Україну. Фактор багаторічного членства України в ООН позитивно вплинув на процес її міжнародного *визнання де-юре* в 1991.

З моменту прийняття *Акта проголошення незалежності України 1991* розпочався якісно новий період її діяльності в ООН, що було визначено одним з пріоритетних напрямів зовнішньої політики. Україна є членом таких головних та допоміжних органів ООН, як Рада ООН з прав людини, Комітет з внесків, Комісія з соціального розвитку, Комісія з попередження злочинності та кримінального правосуддя, Комісія з наркотичних засобів, Статистична комісія, Комісія з народонаселення та розвитку, Виконавча рада Всесвітньої продовольчої програми (ВПП), Виконавча рада Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), Виконавча рада Програми розвитку ООН (ПРООН)/Фонду ООН у галузі народонаселення (ЮНФПА). Надаючи пріоритетну увагу втіленню в життя рішень Всесвітнього Саміту 2005 у галузі розвитку, в 2006 наша країна головувала у Виконавчій Раді ПРООН/ЮНФПА. За час свого членства в ООН Україна тричі обиралася непостійним членом Ради Безпеки (1948–49, 1984–85, 2000–01), п'ять разів — членом Економічної і Соціальної Ради (останній раз — на період 2002–04). Представники України обиралися на керівні посади головних комітетів сесій Генеральної Асамблеї, зокрема, Другого (економічні та фінансові питання), Третього (соціальні, культурні і гуманітарні питання, питання прав людини) та Четвертого (спеціальні політичні питання та питання деколонізації).

У 1997 Міністра закордонних справ України Г. Й. *Удовенка* було обрано на посаду Голови 52-ї сесії Генасамблеї — найвищу керівну посаду в ООН. Предметом особливої гордості України є те, що саме 52-га сесія ГА ООН, яка увійшла в історію як «сесія реформ», ухвалила всеосяжну програму реформування Організації, запропоновану її Генеральним секретарем К. *Аннаном*, і надала потужного імпульсу широкомасштабному оновленню ООН. Одним із найбільш важливих підтверджень визнання авторитету і ролі нашої держави на міжнародній арені, послідовності та неупередженості її зовнішньої політики, відданості принципам демократії та верховенства права стало обрання України до складу непостійних членів Ради Безпеки ООН на період 2000–01. Вперше Україна була членом органу, на який покладено головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки у світі, як незалежна держава. За час членства в Раді Безпеки Україна переконливо довела свою спроможність бути активним учасником її діяльності, здійснювати ефективний вплив на процес прийняття в РБ доленосних рішень та робити власний практичний внесок у їх реалізацію. Кульмінацією членства України в Раді Безпеки ООН стало її головування в цьому органі у березні 2001, коли РБ предметно розглянула ряд найбільш актуальних світових проблем, зокрема, кризові ситуації на Балканах та на Близькому Сході.

Наша держава надає виключно важливого значення питанню зміцнення ООН як центру багатосторонніх зусиль у подоланні складних та комплексних викликів нового тисячоліття. Україна виходить з необхідності забезпечення реалізації Декларації тисячоліття ООН (2000). Настільки ж важливого значення наша держава надає питанню реформування Ради Безпеки. Україна виступає за розширення членського складу РБ, підтримуючи збільшення кількості як постійних, так і непостійних членів. Неодмінною передумовою підтримки нашою державою будь-якого варіанту реформування РБ ООН є забезпечення адекватного рівня представленості в цьому органі країн Східноєвропейської регіональної групи. Позиція України базується також на розумінні того, що інститут права вето не відповідає сучасним міжнародним реаліям. Належна увага приділяється забезпеченню подальшого прогресу у посиленні транспарентності та вдосконаленні методів роботи РБ ООН.

Боротьба з *тероризмом міжнародним* є одним з основних напрямків діяльності ООН. Відповідальність за реалізацію політики на даному напрямку покладена на Контртерористичний комітет РБ ООН та його Виконавчий Директорат, Цільову групу з імплементації Контртерористичної стратегії (ЦГІКТС) ООН, а також нещодавно створений за фінансової підтримки Саудівської Аравії Антитерористичний центр (АТЦ) ООН. Дорожньою картою діяльності ООН та держав-членів на контртерористичному напрямку є Глобальна контртерористична стратегія (ГКС) ООН, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН консенсусом у 2006. Саме для забезпечення імплементації ГКС у 2005 й була створена Генеральним секретарем за підтримки Генеральної Асамблеї ООН Цільова група, метою якої стало зміцнення та координація контртерористичних зусиль системи ООН. До складу ЦГІКТС входить більше тридцяти міжнародних суб'єктів, які, відповідно до своєї компетенції, беруть участь у багатосторонніх зусиллях з боротьби з тероризмом. ЦГІКТС забезпечує від імені ООН аналіз потреб держав-членів у ході імплементації даної стратегії, надаючи країнам необхідну політичну та технічну підтримку, а також консультативну допомогу у сфері ефективної реалізації завдань стратегії.

Кожні два роки Організацією проводиться огляд стану імплементації ГКС. Останній такий огляд мав місце у 2012, коли наприкінці червня в ході спеціального пленарного засідання Генеральної Асамблеї ООН відбулося прийняття резолюції ГА ООН «Огляд Глобальної контртерористичної стратегії ООН», у якій держави-члени ООН відобразили сучасні виклики міжнародній контртерористичній діяльності та визначили напрямки подальшої роботи. Останніми важливими заходами Генеральної Асамблеї ООН на контртерористичному напрямку стали зустріч високого рівня з питань протидії ядерному тероризму з акцентом на зміцненні відповідних правових рамок (вересень 2012) та спеціальна зустріч за участі міжнародних та регіональних організацій на тему «Попередження та припинення фінансування тероризму» (листопад 2012). Україна взяла участь в обох заходах на високому рівні. Будучи учасником усіх міжнародних конвенцій і протоколів, що регулюють різноманітні аспекти боротьби з тероризмом, серед іншого й у сфері запобігання фінансуванню тероризму, Україна є одним з активних гравців у сфері протидії міжнародному тероризму, реалізовуючи свої інтереси, у тому числі у рамках роботи Генеральної Асамблеї ООН. Виконуючи свої міжнародні зобов'язання, Україна регулярно інформує Секретаріат ООН про зусилля, які вживаються Урядом нашої держави на контртерористичному напрямку. Прикладом такого інформування є останнє надання українською стороною інформації щодо стану імплементації положень «Декларації про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму», яка були прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 49/60 (квітень 2012).

Триває активна співпраця української сторони з Комітетом РБ ООН, заснованим резолюціями 1267/1989 та 1988, якими встановлено санкційний режим та консолідовані списки членів організації *«Аль-Каїда»* і пов'язаних з ними осіб та організацій. Україна активно залучається до координованих ООН міжнародних зусиль з протидії морському піратству і збройним пограбуваннями суден. З 2009 наша держава на регулярній основі бере участь у засіданнях Ради Безпеки ООН з цієї проблематики, виступаючи співавтором щорічних базових і галузевих резолюцій Ради Безпеки ООН з протидії піратству біля узбережжя Сомалі. У травні 2010 за ініціативи делегації України відбулося перше в історії ООН тематичне засідання Генеральної Асамблеї ООН, присвячене боротьбі з морським піратством. Щороку, в рамках роботи ГА ООН, делегація України ініціює і забезпечує включення до тексту резолюції ГА ООН з морського права нових положень щодо боротьби з морським піратством, передовсім у сфері посилення соціального захисту жертв піратських нападів і членів їхніх сімей, належної імплементації *норм міжнародного права* та удосконалення норм національного законодавства у галузі притягнення піратів до відповідальності тощо. Україна є дієвим учасником Контактної групи з протидії піратству біля узбережжя Сомалі, беручи активну участь у пленарних засіданнях Контактної групи, а також діяльності її функціональних робочих груп. З 2010 Україна бере участь в операції *Європейського Союзу* «Аталанта»: офіцер Збройних сил України виконує обов'язки офіцера управління розвитку спроможностей штабу операції у м. Нортвуд, Велика Британія. До кінця 2013 планується направити до району Африканського Рогу флагман ВМС України фрегат «Гетьман Сагайдачний» з вертольотом Ка-27 та оглядовою групою на борту для участі в антипіратській операції НАТО «Океанський щит».

Україна як одна з держав-фундаторів ООН надає особливого значення діяльності ООН з підтримання міжнародного миру та безпеки, розглядаючи участь у ній як важливий чинник своєї зовнішньої політики. Починаючи з липня 1992, Україна виступає як значний контрибутор військових підрозділів та персоналу до операцій ООН з підтримання миру (ОПМ). За період незалежності України понад 34 тисяч українських військових та представників органів внутрішніх справ взяли участь у більш ніж 20 миротворчих операціях під егідою ООН. За останніми офіційними даними Секретаріату ООН, Україна станом на 1.01.2013 представлена в ОПМ ООН понад 500 «блакитними шоломами» у складі 8-ми миротворчих операцій ООН: у ДРК, на Кіпрі, в Аб'єй (Судан), у Косово, Кот-д'Івуарі, Ліберії, Південному Судані та Тимор-Лешті. Таким чином, за кількістю персоналу Україна наразі у третій десятці держав-лідерів серед понад 100 країн-контрибуторів до ОПМ ООН.

Наша держава активно долучилась до процесу реформування миротворчості з тим, щоб зробити її більш ефективною та адекватною сучасним викликам. Так, саме Україні належать ініціативи щодо зміцнення миротворчого потенціалу ООН шляхом заповнення критичних прогалин у галузі авіаційного забезпечення місій, а також стосовно вдосконалення механізмів юридичного захисту «блакитних шоломів». У 1994 Україна стала ініціатором Конвенції з безпеки персоналу ООН та зв'язаного з нею персоналу, а у вересні 2006 Міністр закордонних справ України підписав Факультативний протокол до цієї Конвенції. У грудні 2002 на 57-й сесії Генеральної Асамблеї ООН була одностайно схвалена внесена делегацією України резолюція, якою 29.05 було проголошено Міжнародним днем миротворців ООН. За ініціативою нашої держави 7.11.2008 Генасамблея схвалила Декларацію з нагоди 60-річчя миротворчої діяльності ООН.

Діяльність України на економічному та гуманітарному напрямку роботи ООН, насамперед, відбувається в Другому комітеті Генеральної Асамблеї (економічно-фінансові питання). Зусилля спрямовуються на розширення міжнародної фінансової і технічної допомоги для вирішення завдань економічного та соціального розвитку України. Результатом, зокрема, є включення до низки важливих рішень Генеральної Асамблеї та інших органів положень щодо надання міжнародним співтовариством фінансової, технічної та консультативної допомоги країнам з перехідною економікою. Одним із пріоритетних напрямків діяльності нашої держави в ООН є співробітництво з метою пом'якшення та мінімізації довготермінових наслідків Чорнобильської катастрофи. Починаючи з 1990 за ініціативи України, Білорусі та Російської Федерації Генеральною Асамблеєю ООН схвалюється резолюція «Зміцнення міжнародного співробітництва та координація зусиль у справі вивчення, пом'якшення та мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи» (з 1993 — на дворічній основі). 55-ю сесією ГА ООН у грудні 2000 було ухвалено резолюцію «Закриття Чорнобильської АЕС», в якій Генеральна Асамблея привітала рішення Уряду України про закриття станції. На початку 1990-х відповідні резолюції та рішення щодо Чорнобиля схвалювали-

ся також у рамках Економічної і Соціальної Ради та Дитячого фонду ООН. 28.04.2006 за ініціативи делегації України відбулося спеціальне пам'ятне засідання ГА ООН з нагоди 20-х роковин Чорнобильської трагедії. 26.04.2011 у рамках заходів з вшанування Чорнобильської трагедії *Програмою розвитку ООН (ПРООН)* спільно з ППУ при ООН було проведено щорічне засідання Міжвідомчої цільової групи з питань міжнародного співробітництва щодо Чорнобиля під головуванням заступника Адміністратора ПРООН. У заході також взяли участь Постійні представники Білорусі, Росії, найбільших держав-донорів, зокрема, США, Японії, ЄС, та інших зацікавлених країн. Під час заходу було проведено відео-конференцію з представництвами ПРООН в Україні, Білорусі, РФ, а також штаб-квартирою *МАГАТЕ* у Відні та офісом *Світового банку* у Лондоні.

Україна є активним учасником діяльності органів системи ООН, які діють у сфері прав людини. Наша держава є стороною всіх основних міжнародно-правових документів ООН з прав людини, найважливішими з яких є *Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966*, Факультативні протоколи до них, *Міжнародна конвенція з ліквідації всіх форм расової дискримінації 1965*. Як держава-сторона міжнародних договорів Україна вживає заходів з метою подальшого впровадження міжнародних правозахисних норм та стандартів, удосконалення національної правозахисної системи, посилення співпраці з УВКПЛ ООН та правозахисними спецпроцедурами, конвенційними органами, своєчасного представлення доповідей про виконання нашою державою положень відповідних конвенцій. Як активний прихильник забезпечення гендерної рівності та покращення становища жінок, подолання гендерних стереотипів, член Виконавчої ради Структури «ООН—Жінки» Україна бере участь у переважній більшості заходів у рамках ООН щодо обговорення відповідної проблематики, інформуючи міжнародну спільноту про виконання Україною положень Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, окремих національних програм та проектів, які стосуються реалізації інтересів нашої держави з гендерних питань тощо. Участь України у відкритих дебатах Ради Безпеки ООН на тему «Жінки, мир, безпека» підтверджує позицію нашої держави щодо необхідності забезпечення прозорої гендерної політики у плані використання жіночого потенціалу у вирішенні конфліктних та кризових ситуацій, превентивній дипломатії, миробудівництві та постконфліктній відбудові.

Обрання України до складу Ради ООН з прав людини у 2006 та 2008 стало свідченням міжнародного авторитету нашої держави, визнанням її практичного внеску і значного потенціалу у сфері забезпечення дотримання, захисту та поваги прав і свобод людини у світі. Після двох термінів членства в РПЛ Україна продовжує працювати в органі в якості спостерігача, просуваючи ініціативи, зокрема, щодо ролі превенції у заохоченні та захисті прав людини, а також представила свою кандидатуру на вибори до складу РПЛ на період 2018–20. У ході 58-ї сесії ГА ООН у 2003 Україна ініціювала Спільну заяву з нагоди 70-ї річниці Голодомору 1932–33 в Україні, що було розповсюджено як офіційний документ 58-ї сесії ГА ООН у рамках пункту порядку денного «Питання прав людини». Співавторами Спільної заяви стали 36 держав-членів ООН, її підтримали також Австралія, Ізраїль, Сербія і Чорногорія, 15 країн-членів ЄС та 10 країн, які на той час очікували отримання статусу повноправного члена ЄС. Кульмінаційним етапом відзначення в ООН 75-х роковин Голодомору 1932–33 стало відкриття до підписання з ініціативи делегації України комеморативної Декларації про вшанування 75-х роковин Голодомору. 16.12.2008 її було опубліковано та поширено як офіційний документ 63-ї сесії ГА ООН в рамках пункту 64(b) порядку денного «Заохочення і захист прав людини: питання прав людини, включаючи альтернативні підходи у справі сприяння ефективному здійсненню прав людини та основних свобод». На момент опублікування її співавторами стали 32 делегації, зокрема, Албанія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Великобританія, Грузія, Данія, Естонія, Ізраїль, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Канада, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Монако, Німеччина, Норвегія, Польща, Сент-Люсія, США, Україна, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чеська Республіка, Швеція.

На сьогодні Україна є стороною понад 40 міжнародних конвенцій та угод, учасником багатьох програм та проектів ООН, спрямованих на охорону навколишнього природного середовища. Прикладом визнання активності України на екологічному напрямку стало успішне проведення в Києві у травні 2003 П'ятої конференції міністрів охорони навколишнього середовища в рамках процесу «Довкілля для Європи». У лютому 2004 Україна приєдналася до найважливішої міжнародної екологічної угоди — Кіотського протоколу. З 2007 Україна є членом неофіційної «Групи друзів» Генерального секретаря з питань клімату, у рамках діяльності якої проводяться тематичні консультації, спрямовані на надання сприяння процесам консенсусного вироблення рішень у переговорах з найгостріших питань зміни клімату та визначення кола спільних заходів в ООН. 21.04.2010 Україна приєдналася до Копенгагенської домовленості, визначивши для себе за мету скорочення до 2020 викидів на 20 % у порівнянні з 1990. Україна також стала стороною «Канкунських угод» (грудень 2010). Згідно з «Дурбанською платформою» (10.12.2011) Україна зобов'язалася скоротити свої викиди на 20 % до 2020 у порівнянні з 1990 та на 50 % — до 2050. Під час 18-ї Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та 8-ї Зустрічі сторін Кіотського протоколу Україна була серед країн, які висловилися на підтримку запуску другого періоду Кіотського протоколу (пакет рішень «Дохійський кліматичний портал») з початку 2013.

Б. І. Гуменюк

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), **ЮНЕСКО** (UNESCO) — міжурядова *організація міжнародна*, спеціалізована установа ООН, яка офіційно існує з 4.11.1946, коли набрав чинності (після ратифікації двадцятьма країнами) її Статут, підписаний 16.11.1945 представниками 44 держав на установчій конференції у Лондоні. ЮНЕСКО змінила Міжнародний інститут інтелектуальної співпраці, заснований 9.08.1925. Станом на 1.01.2013 ЮНЕСКО налічує 195 членів та 8 асоційованих членів Організації. Штаб-квартира Організації розташована у Парижі (Франція).

Керівними органами ЮНЕСКО є Генеральна конференція, Виконавча рада і Секретаріат. Генеральна конференція, яка є найвищим органом ЮНЕСКО складається з представників держав-членів і скликається на чергові сесії раз на два роки. Генконференція визначає напрямки і загальну лінію діяльності Організації, затверджує середньострокову стратегію та її програму і бюджет на кожні два роки, схвалює проекти міжнародних конвенцій і рекомендацій, призначає Генерального директора, обирає членів Виконавчої ради, розглядає інші важливі питання діяльності ЮНЕСКО. Виконавча рада, до складу якої входить 58 представників держав-членів ЮНЕСКО, координує її діяльність у період між сесіями Генконференції. Засідання Виконавчої ради відбуваються двічі на рік. Вона розглядає і подає Генеральній конференції проекти дворічних програм та стратегічних напрямків діяльності Організації, визначає заходи для ефективної реалізації затверджених програм і бюджетів, готує порядок денний Генконференції, подає рекомендації щодо прийому в Організацію нових членів та встановлення асоційованих зв'язків з новими партнерами.

Секретаріат ЮНЕСКО є постійно діючим виконавчим органом, очолюваним Генеральним директором, який обирається Генеральною конференцією на шість років. Секретаріат складається з фахівців різних країн, набраних з урахуванням їх професійної компетенції, на основі принципу рівномірної географічної представленості, яка визначається згідно з встановленою для кожної країни квотою. За своєю структурою він поділяється на сектори за основними напрямками діяльності ЮНЕСКО. У Секретаріаті працює близько двох тисяч співробітників зі 170-ти країн. Основними сферами компетенції ЮНЕСКО є: освіта — від дошкільної до вищої та безперервної, включно освіта для дорослих, превентивна (профілактична), спеціальна, професійно-технічна, екологічна; природничі, точні та гуманітарні науки; культура і міжнародне культурне співробітництво; засоби масової інформації, інформатика та комунікація. Україна є членом ЮНЕСКО з 12.05.1954. Членство

України в ЮНЕСКО стратегічно орієнтоване на сприяння розширенню міжнародного співробітництва наукових, освітніх і культурних інституцій шляхом забезпечення їх участі у програмній діяльності Організації. Координацію співпраці національних інституцій з ЮНЕСКО покладено на Національну комісію України у справах ЮНЕСКО — міжвідомчий орган при МЗС України, створений Указом Президента України № 212/96 від 26.03.1996.

З грудня 1962 в Парижі функціонує Постійне представництво України при ЮНЕСКО. Посол України у Франції *Купчишин* О. М. призначений також Постійним представником України при ЮНЕСКО. Метою співробітництва України з ЮНЕСКО є зміцнення інтелектуального потенціалу країни та залучення його до загальносвітових процесів у гуманітарній сфері, а також використання в національних інтересах можливостей і ресурсів ЮНЕСКО та міжнародного досвіду співпраці у галузях компетенції цієї Організації — науки, культури, інформації та комунікації. Одним із важливих аспектів, який визначає активність України та її роль в діяльності ЮНЕСКО, є її участь у керівних та програмних органах ЮНЕСКО. За період членства в ЮНЕСКО Україна тричі обиралася до керівного органу Організації — Виконавчої ради: 1981–85, 1995–99 та 2001–05. За період свого членства Україна виступала ініціатором започаткування багатьох міжнародних програм і проектів цієї Організації. Україна висунула також пропозицію про використання засобів інформації з метою зміцнення миру, недопущення пропаганди війни, насильства і ненависті між народами, що дало поштовх до розробки і прийняття відповідної Декларації (1978). Україна була серед ініціаторів розробки Декларації про раси і расові забобони, започаткування проектів стосовно ролі ЮНЕСКО у встановленні *нового міжнародного економічного порядку*, вивчення та поширення слов'янських культур тощо.

А. Г. Гуменюк

Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (United Nations Industrial Development Organization), **ЮНІДО** (UNIDO) — міждержавна *організація міжнародна*, створена на основі резолюції *Генеральної Асамблеї ООН* 2152 від 17.11.1966 як орган ГА ООН, почала функціонувати 1.01.1967; з 1985 має статус *спеціалізованої установи ООН*, в якості якої розпочала свою діяльність з 1.01.1986. Прийнятий в 1979 Статут ЮНІДО набрав чинності 21.06.1985. На 1.01.2013 членами ЮНІДО є 172 держави; Україна член ЮНІДО з 21.06.1985. Зі складу ЮНІДО вийшли Австралія (31.12.1997), Канада (31.12.1993), Велика Британія (31.12.2012), США (31.12.1996) і Литва (31.12.2012). Цілями ЮНІДО — центрального координуючого органу системи ООН з промислового розвитку — є сприяння промисловому розвитку і співробітництву на глобальному, регіональному, національному і галузевому рівнях; сприяння індустріалізації країн, що розвиваються, шляхом мобілізації національних та міжнародних фінансових ресурсів; зміцнення співробітництва між промислово-розвинутими країнами та країнами, що розвиваються, з метою прискорення глобального промислового розвитку. При вирішенні цих завдань ЮНІДО надає країнам, що розвиваються, допомогу при розробці планів і програм промислового розвитку, в галузі інформації, освіти, наукових досліджень, в підготовці національних кадрів; сприяє залученню інвестицій та передачі технологій; готує рекомендації з проблем використання природних ресурсів та розвитку інфраструктури; проводить міжнародні конференції, консультативні наради, семінари, симпозіуми, практикуми, виставки; надає консультації тощо.

Структура ЮНІДО: 1) Генеральна конференція, 2) Рада промислового розвитку; 3) Секретаріат. Вищим керівним органом ЮНІДО є Генеральна конференція, до складу якої входять представники всіх держав-членів, і чергові сесії якої скликаються раз на два роки. Вона розробляє керівні принципи діяльності та політику ЮНІДО, ухвалює програми роботи організації, затверджує регулярний і оперативний бюджети та здійснює контроль за використанням фінансових ресурсів. Виконавчий орган ЮНІДО — Рада з промислового розвитку — у складі 53 членів (33 — представники країн, що розвиваються, 15 — промислово-розвинутих країн, 5 — країн Східної Європи) обирається Генеральною конференцією терміном на 4 роки і проводить свої засідання щорічно. Рада контролює виконання програм, регулярного і оперативного бюджетів, рішень Генеральної конференції тощо. Секретаріат ЮНІДО очолює Генеральний директор, який обирається терміном на 4 роки з правом переобрання ще на один термін. Важливим допоміжним органом ЮНІДО в розробці бюджетної та програмної політики є Комітет з програм та бюджету, що складається з 27 членів, які обираються терміном на 2 роки з дотриманням принципу справедливого регіонального представництва. ЮНІДО має відділення в Брюсселі, Женеві та Нью-Йорку, а також 29 представництв на місцях у різних регіонах світу. Функціонує мережа відділень по сприянню інвестуванню та передачі технологій, які опікуються залученням інвестицій та технологій в країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою.

У грудні 1993 було започаткована реформа та оновлення програми діяльності ЮНІДО на таких напрямках: більш чітка спрямованість діяльності на послугах ЮНІДО; удосконалення процесів управління та скорочення бюджету; структурні зміни з метою підвищення ефективності. Діапазон послуг був суттєво звужений: замість 250 різнорідних програм розроблено 8 модулів послуг. Згідно із Заявою про стратегічну довгострокову перспективу (2005–15) ЮНІДО концентрує свої програми в рамках трьох основних сфер діяльності: 1) боротьба із бідністю на основі виробничої діяльності; 2) створення торгівельного потенціалу; 3) навколишнє середовище та енергетика. На 31.12.2011 сумарний бюджет поточних програм та проектів ЮНІДО в сфері технічного співробітництва складав 882 млн дол. США. Головним об'єктом діяльності ЮНІДО в сфері технічного співробітництва залишається Африка, питома вага якої в загальному обсязі послуг, що надала Організація в 2011, складала 40 %. Діяльність ЮНІДО в Україні здійснюється на основі спеціальної угоди, підписаної 8.12.1995, та координується Спільним комітетом «Уряд України — ЮНІДО» (українську частину Спільного комітету було створено постановою Кабінету Міністрів № 620 від 08.06.1996). Штаб-квартира ЮНІДО розташована у Відні (Австрія).

Ю. С. Скороход

Організація Північноатлантичного договору (North Atlantic Treaty Organization), **НАТО** (NATO) — політико-військовий альянс 28 держав (станом на 1.01.2013), головною метою якого є захист свободи та безпеки всіх членів Організації. Правовою та практичною основою Альянсу є *Північноатлантичний договір*, підписаний 4.04.1949 у Вашингтоні відповідно до Статті 51 *Статуту ООН*, яка підтверджує невід'ємне право незалежних держав на індивідуальну або *колективну оборону*. Північноатлантичний альянс заснований на принципі добровільного членства. Кожна з держав, яка приєдналася до НАТО, пройшла процедуру публічного обговорення всередині країни та відповідної парламентської процедури. Договір поважає індивідуальні права всіх держав-членів Альянсу, а також їхні міжнародні зобов'язання згідно зі Статутом ООН. Він зобов'язує кожну країну-члена взяти на себе частину ризику й відповідальності, пов'язаних зі спільною безпекою, водночас, надаючи членам Альянсу можливість користуватися перевагами *колективної безпеки*. Договір також вимагає від кожної держави-члена утримуватися від приєднання до будь-яких міжнародних зобов'язань, які йому суперечать.

Згідно з Договором, країни-члени беруть на себе зобов'язання підтримувати та розвивати свою оборонну здатність, індивідуально та спільно забезпечувати основу для колективного воєнного планування. Стаття 4 Північноатлантичного договору забезпечує рамки для консультацій між країнами-членами, в разі виникнення загрози для однієї з них. У цій статті підкреслюється основоположне значення широкомасштабного консультаційного процесу, що відбувається в межах Альянсу. Крім того, статтею пояснюється, чому Альянс бере на себе нові місії, метою яких є зміцнення безпеки в євроатлантичному просторі. У статті 5 Договору міститься посилання на право щодо забезпечення колективної оборони, зафіксоване в Статуті ООН. Тут проголошується, що збройний напад на одного або кількох членів НАТО вважатиметься нападом на них усіх. Іншими словами, тут діє принцип «один за всіх та всі за одного». Вступ нових членів до Альянсу регламентується в статті 10 Договору, в якій проголошується, що кожна європейська держава, яка здатна втілювати в життя принципи цього документа та сприяти безпеці в Північноатлантичному регіоні, може бути запрошена до приєднання до Організації.

В інших статтях Договору мова йде про те, що кожна з країн-членів зобов'язується всіляко сприяти розвиткові мирних та дружніх міжнародних відносин, зокрема, шляхом зміцнення своїх вільних інституцій та забезпечення умов для стабільності й благополуччя. Договір також передбачає докладання зусиль з урегулювання конфліктних ситуацій, які можуть виникнути між країнами-членами в міжнародній економічній політиці, та докладання зусиль щодо сприяння співробітництва між ними. Засновниками НАТО стали 12 держав — Бельгія, Велика Британія, Люксембург, Нідерланди, Франція, США, Канада, Данія, Ісландія, Італія, Норвегія й Португалія. У 1952 до НАТО приєдналися Греція й Туреччина, що стало «першою хвилею» розширення Організації. Друге розширення відбулося у 1955 — лави Альянсу поповнила Федеративна Республіка Німеччина. У липні 1966 Франція вийшла з військових структур НАТО, однак при цьому залишилася учасником Північноатлантичного договору. У 1982 Альянс зазнав «третьої хвилі» розширення, відколи членом НАТО стала Іспанія. На той час Організація Північноатлантичного договору поєднувала капіталістичні країни Європи та Північної Америки. Наступні три «хвилі розширення» НАТО відбулися за рахунок посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи. Так, у 1999 до Альянсу приєдналися Польща, Угорщина й Чехія, у 2004 — Болгарія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина, Словенія, Естонія. Ще дві держави — Албанія та Хорватія — стали членами Організації у 2009. Також цього року до військових структур НАТО повернулася Франція. Головною метою НАТО є захист свободи і безпеки всіх її членів політичними та військовими засобами. Альянс працює над підтриманням мирного стану в Європі на засадах загальних демократичних цінностей, *прав людини* та верховенства права. НАТО є трансатлантичною сполучною ланкою, яка пов'язує безпеку Північної Америки з безпекою Європи. Це практичний вияв ефективних спільних зусиль її членів задля підтримки своїх колективних інтересів. Головний принцип діяльності Альянсу полягає у загальному визнанні суверенними державами необхідності співпрацювати на основі неподільності безпеки його членів. У складі НАТО діють комітети, відповідальні за перспективне планування з таких питань, як політичні консультації, воєнне планування та військові операції, співробітництво в плані озброєнь тощо. Комітети надають рекомендації Північноатлантичній раді — найвищому органу, який приймає рішення, або Комітету воєнного планування НАТО, який займається, головним чином, питаннями інтегрованої військової структури НАТО. Також проводяться консультації з економічних питань стосовно оборонного бюджету та конверсії воєнно-промислового комплексу. Після суттєвих геополітичних змін, які відбулися в Європі у 1990-х роках, Північноатлантичний альянс став каталізатором процесу поширення безпеки й стабільності на всю Європу. Стимулюючи та підтримуючи оборонні реформи в багатьох країнах, які не є членами НАТО, євроатлантичне партнерство робить свій внесок в демократичні перетворення. Цей процес спрямований, насамперед, на досягнення високого ступеня співробітництва та взаємної довіри, від чого виграють усі країни Європи. В цьому контексті НАТО докладає зусиль для налагодження реального партнерства з багатьма державами, які не є членами НАТО. Серед сучасних викликів євроатлантичній безпеці однією з головних загроз називається *тероризм міжнародний*, який має як внутрішні так і зовнішні джерела, а також транснаціональний характер. Дедалі частіше такі загрози походять з периферії євроатлантичного регіону. В такому середовищі міжнародна стабільність і безпека більшою мірою залежить від внутрішніх реформ та далекосяжної міжнародної співпраці. Партнерство відіграє провідну роль у цьому. *Рада євроатлантичного партнерства (РЄАП)* забезпечує відносини НАТО з країнами-партнерами, насамперед, на політичній основі. РЄАП є форумом для обговорення питань, пов'язаних із проблемами безпеки. Центральне місце у сфері партнерства Північноатлантичного альянсу належить програмі *«Партнерство заради миру» (ПЗМ)*, яка сприяє співробітництву між членами НАТО та країнами-партнерами з широкого кола питань, пов'язаних із проблемами безпеки. Основною метою програми ПЗМ є розвиток практичного співробітництва у сфері оборони. Існують також індивідуальні програми партнерства (ІПП), розраховані на дворічний період. Країною, яка започаткувала партнерство з Альянсом у рамках ІПП (у жовтні 2004), стала Грузія. Після цього до програми долучилися Азербайджан (травень 2005), Вірменія (грудень 2005), Казахстан (січень 2006), Молдова (травень 2006). У 2008 до ІПП приєдналися дві балканські країни — Чорногорія, Боснія та Герцеговина. В рамках партнерства НАТО реалізується програма особливого співробітництва в контексті Середземноморського діалогу НАТО. Він забезпечує співробітництво семи країн Середземномор'я, які не є членами НАТО (Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Мавританія, Марокко й Туніс). Мета Середземноморського діалогу полягає в поширенні безпеки й стабільності на весь регіон, оскільки це пов'язано з безпекою в Європі.

Одним із пріоритетних напрямів безпекової політики України є розвиток конструктивного партнерства з НАТО. В його основі лежить протидія сучасним безпековим викликам і загрозам, а також досягнення Україною провідних стандартів розвитку та обороноздатності. Основоположними документами, що визначають характер відносин України з НАТО, є *Хартія про особливе партнерство між Україною й НАТО* від 9.07.1997 і Декларація про її доповнення від 21.08.2009. *Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»* від 1.07.2010 зафіксував намір України як європейської позаблокової держави продовжувати конструктивне партнерство з НАТО. Незмінність цього курсу було підтверджено у Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється», затвердженій Указом Президента України № 389/2012 від 8.06.2012. У свою чергу, Альянс підтвердив готовність і надалі розвивати партнерство з Україною у новій Стратегічній концепції, ухваленій на Лісабонському саміті НАТО (19–20.11.2010), та у Декларації Чиказького саміту НАТО (20–21.05.2012). Активний політичний діалог України з Альянсом забезпечується шляхом двосторонніх контактів на всіх рівнях, включаючи міжпарламентський вимір. Провідну роль в поглибленні цього діалогу відіграє Комісія Україна-НАТО (КУН), створена в 1997 на виконання положень Хартії про особливе партнерство. Під егідою Комісії функціонують п'ять спільних робочих груп Україна—НАТО. З 2009, відповідно до Декларації про доповнення Хартії, під егідою КУН також розробляються Річні національні програми співробітництва Україна—НАТО (РНП). Починаючи з 2010, на щорічній основі готуються Плани заходів в рамках КУН, які узгоджуються з пріоритетами РНП і доповнюють їхню реалізацію.

Ключовим інструментом здійснення реформ в Україні за підтримки Альянсу є Річні національні програми співробітництва Україна—НАТО (РНП), запроваджені згідно з рішенням Північноатлантичної ради на рівні міністрів закордонних справ 2–3.12.2008. Річна національна програма затверджується Президентом України. Уряд України розробляє та ухвалює План заходів щодо виконання РНП. Програма та План містять 5 розділів: політичні та економічні питання, оборонні та військові питання, ресурсні питання, питання безпеки та правові питання. До реалізації РНП та Плану залучаються центральні органи виконавчої влади, інші органи державної влади, неурядові організації. За підсумками виконання РНП сторона НАТО готує оцінку та рекомендації, які враховуються при підготовці РНП на наступний рік. У 2009 Україна реалізувала першу, в 2010 та 2011 — другу та третю РНП відповідно. Виконання РНП-2009, РНП-2010 та РНП-2011 було позитивно оцінене стороною НАТО. 19.12.2011 у Брюсселі відбулося засідання КУН на рівні заступників постійних представників, присвячене презентації проекту РНП-2012. РНП-2012 була схвалена на засіданні КМУ 12.03.2012 та затверджена Указом Президента України № 273/2012 від 19.04.2012. 22.08.2012 прийняте Розпорядження КМУ «Про затвердження Плану заходів з виконання РНП-2012».

Для розвитку практичного співробітництва під егідою КУН створено 5 спільних робочих груп Україна—НАТО (СРГ): з питань воєнної реформи; оборонно-технічного співробітництва; економічної безпеки; планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру; зі співробітництва з питань науки і довкілля. Під егідою СРГ з питань воєнної реформи здійснюються додаткові окремі консультації експертів з питань реформування сектору безпеки та розвідки України, а також співробітництва у сфері кібернетичного захисту. Діяльність спільних робочих груп підпо-

рядкована реалізації завдань РНП та проведенню реформ, запланованих Урядом України. Найбільш активною є діяльність груп з питань воєнної реформи та оборонно-технічного співробітництва, засідання яких відбувається на регулярній основі. Україна є єдиною країною-партнером, яка бере участь у більшості основних операцій під проводом НАТО. 22 особи миротворчого персоналу України виконують завдання в Міжнародних силах сприяння безпеці в Афганістані (МССБ), 134 українських миротворці залучені до операції Багатонаціональних сил безпеки в Косово (КФОР). Протягом 2010 корвет Військово-Морських сил Збройних сил України «Тернопіль» виконував завдання в рамках операції «Активні зусилля» в Середземному морі. В 2011 участь у цій операції забезпечувалася шляхом залучення первинного національного Контактного пункту ВМС ЗСУ без направлення бойового корабля. На 2013 заплановано приєднання України до антипіратської операції НАТО «Океанський щит» поблизу узбережжя Сомалі.

Співробітництво у реформуванні сектору безпеки та оборони, військовій та військово-технічній сферах здійснюється в рамках діяльності спільних робочих груп Україна—НАТО, шляхом участі України в програмі Альянсу «Партнерство заради миру», а також на двосторонній основі через взаємодію з країнами-членами НАТО. Україна є однією з трьох держав-партнерів НАТО (поряд з Австрією та Швецією), що поглиблено співпрацюють з Альянсом в галузі обміну даними про повітряну ситуацію. З 2009 такий обмін здійснюється через Угорщину на підставі Меморандуму 2008, а 21.04.2011 була підписана Технічна угода для започаткування такого обміну також через Туреччину на підставі аналогічного Меморандуму 2010. Україна першою серед країн-партнерів залучилася до Сил реагування НАТО. 1.07—31.12.2010 взвод РХБ захисту з відділенням дозиметричного та хімічного контролю ЗСУ брав участь у 15-й ротації СРН. У 17-й ротації СРН (липень–грудень 2011) брав участь військово-транспортний літак Іл-76 МД. Реалізується програма Трастового фонду НАТО/ПЗМ з утилізації надлишкових запасів боєприпасів, легких озброєнь і стрілецької зброї, а також програма НАТО щодо соціальної адаптації військовослужбовців, звільнених у запас, у т. ч. внаслідок реформування ЗСУ. Триває взаємодія України з країнами-членами НАТО в рамках проведення спільних навчань. У 2010 Україна першою серед країн-партнерів започаткувала співробітництво з НАТО у сфері кібернетичного захисту та провела чотири засідання Консультацій експертів Робочої підгрупи Україна-НАТО з питань кібернетичного захисту під егідою Спільної робочої групи Україна—НАТО з питань воєнної реформи, останнє з яких відбулося 12–13.10.2011 у м. Ялта.

Внутрішньодержавна координація розвитку конструктивного партнерства України з НАТО здійснюється Комісією з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору, створеною згідно з Указом Президента України № 1039/2010 від 18.11.2010. Персональний склад Комісії затверджений Указом Президента № 266/2011 від 3.03.2011. Комісія є допоміжним органом при Президенті України та очолюється Міністром закордонних справ України. За МЗС закріплено провідну роль у координації співробітництва з Альянсом. До складу Комісії входять п'ять національних координаторів у таких сферах (відповідно до розділів Річної національної програми співробітництва Україна—НАТО): зовнішня політика та економіка (МЗС); оборона та військова сфера (Міноборони); ресурсне (фінансове) забезпечення (Мінфін); безпека (СБУ); правова сфера (Мін'юст). Установче засідання Комісії відбулося 24.03.2011, друге — 25.05.2011, третє — 26.10.2011, четверте — 29.12.2011. Під час засідань обговорювалися, зокрема, актуальні питання співробітництва України з НАТО, стан виконання та підготовки Річних національних програм Україна—НАТО, спільні проекти, а також перспективні напрями подальшого розвитку конструктивного партнерства. П'яте засідання Комісії, присвячене підготовці участі делегації України на чолі з Президентом України у заходах, що проводилися НАТО у рамках Чиказького саміту організації, було проведено 8.05.2012.

Б. І. Гуменюк

Організація співробітництва залізниць (Организация сотрудничества железных дорог), **ОСЗ** (ОСЖД) — міжнар. орг-ція, створена на Нараді міністрів залізничного транспорту 28.06.1956 у Софії (Болгарія). Членами **ОСЗ** є мін-ва транспорту або центр. держ. органи, у компетенції яких знаходиться залізничний транспорт 27 д-в. Україна є повноправним членом орг-ції з 1992. Відповідно до рішень 20-ї (Улан-Батор, 1992) і 21-ї сесій (Варшава, 1993) наради міністрів були внесені зміни до Положення про Організацію співробітництва залізниць, які визначили створення Конференції ген. директорів залізниць, що має сприяти діяльності орг-ції на рівні залізниць, а також запровадили нові форми участі в її роботі: асоційоване членство та статус спостерігача. Основними напрямками діяльності орг-ції є розвиток та вдосконалення міжнар. залізничних перевезень, насамперед у сполученні між Європою й Азією, включаючи комбіновані перевезення; формування погодженої трансп. політики щодо міжнар. залізничних перевезень; розробка стратегії діяльності залізничного транспорту та стратегії діяльності **ОСЗ**; вдосконалення міжнар. транспортного права; ведення справ відповідно до Угоди про міжнар. пасажирське сполучення, Угоди про міжнар. залізничне вантажне сполучення та інших прав. док-тів щодо міжнар. залізничних перевезень; співробітництво щодо проблем, пов'язаних з екон., інформ., наук.-техн. й екологічними аспектами залізничного транспорту; розробка заходів щодо підвищення конкурентоздатності залізниць порівняно з іншими видами транспорту; співробітництво у сфері експлуатації залізниць і з техн. питань, пов'язаних із подальшим розвитком міжнар. залізничних перевезень; співробітництво з міжнар. орг-ціями, які займаються питаннями залізничного транспорту, в т. ч. комбінованими перевезеннями. Відповідно до рішень керівних органів **ОСЗ** можливі й інші напрямки співробітництва.

Найвищим керівним органом орг-ції є Нарада міністрів **ОСЗ**, що організовує роботу відповідно до основних напрямків діяльності **ОСЗ**. Керівним органом на рівні залізниць є Конференція ген. директорів (відповідальних представників) залізниць **ОСЗ**, що організовує роботу, яка знаходиться в компетенції залізниць (співробітництво з проблем, пов'язаних з екон., інформ., наук.-техн. й екологічними аспектами залізничного транспорту; співпраця у сфері експлуатації залізниць і з техн. питань щодо подальшого розвитку міжнар. залізничних перевезень; співробітництво з міжнар. орг-ціями, що займаються питаннями залізничного транспорту, включаючи комбіновані перевезення). Виконавчим органом орг-ції є Комітет **ОСЗ**. Він забезпечує діяльність орг-ції в період між сесіями Наради міністрів (щодо Конференції ген. директорів виконує функції секретаріату); до складу Комітету входять фахівці, яких надсилають члени орг-ції, та голова. До керівництва Комітету входять заст. голови й секретар; робочими органами є постійні комісії (з трансп. політики та стратегії розвитку; з трансп. права; з вантажних перевезень; з пасажирських перевезень; з інфраструктури та щодо рухомого складу тощо). Штаб-квартира **ОСЗ** знаходиться у Варшаві (Польща).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Організація Східно-карибських держав (Organization of Eastern Caribbean States), **ОСКД** (OECS) — регіональна міжурядова екон. орг-ція, до складу якої входять 7 невеликих бідних країн Карибського басейну (Антигуа і Барбуда, Домініка, Гренада, Монтсеррат, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни) з населенням понад 600 тис. чол.; асоційовані члени — Ангілья (заморська територія Великої Британії) та Британські Віргінські о-ви. Наразі розглядається питання членства Венесуели у організації. Договір Бассетерре про створення ОСКД було підписано в 1979, набув чинності 18.06.1981. Організація є наступницею політичної спілки Асоційовані держави Вест-Індії. Метою орг-ції є налагодження співробітництва між її членами в рамках *Карибського співтовариства (КАРІКОМ)* для сприяння економічній гармонізації та інтеграції, захисту юридичних прав та *прав людини*, заохочення належного управління. Важливим компонентом співпраці є допомога один одному державами-членами у випадках природних лих та катастроф. Окрім геогр. близькості та схожості структури госп-ва, ці країни об'єднала єдина грошова одиниця — схід.-карибський долар та спільний паспорт, який був у 2005 році замінений єдиним паспортом КАРІКОМ. Головною причиною створення ОСКД стали протиріччя між цією сімкою країн і більш розвинутими економічно членами

КАРІКОМ з приводу єдиних торг. тарифів у межах Карибського співтовариства. Складність ситуації членів ОСКД полягає в тому, що, з одного боку, доходи від мита на імпортні товари складають значну частку їхніх бюджетів, з іншого — високе ввізне мито призводить до надмірного зростання цін на внутр. ринках в умовах надзвичайної залежності від *імпорту*. Після створення ОСКД країни, що входять до її складу, одночасно залишились і членами Карибського співтовариства. У 2006 було представлено новий Договір ОСКД про економічний союз, який був підписаний у 2010–11 країнами-членами. Договором передбачається вільний кругообіг товарів та послуг, вільний рух робочої сили та спільний зовнішній тариф. У субрегіоні ОСКД діє структура військової підтримки Система регіональної безпеки, в рамках якої проводяться навчання військового персоналу частково завдяки фінансуванню США, Канади та Китаю. Діяльність організації координується Секретаріатом під керівництвом та управлінням Генерального директора. В рамках Секретаріату діють 4 основні відділи: з питань зовнішніх відносин, з питань функціонального співробітництва, з питань корпоративних послуг та з економічних питань. Також в рамках ОСКД діє Східно-карибський Верховний Суд, створений ще Асоційованими державами Вест-Індії, та Східно-карибський орган з цивільної авіації. ОСКД тісно співпрацює з Східно-карибським центральним банком, Секретаріатом КАРІКОМ та Карибським банком розвитку. Штаб-квартира ОСКД знаходиться в Сент-Люсії.

Г. Д. Хоменко, Н. В. Балюк

Організація Центрального договору (Central Treaty Organization), **СЕНТО** (CENTO) — військ.-політ. блок у складі Великої Британії, Іраку, Ірану, Пакистану й Туреччини, створений у 1955 за ініціативи США та Великої Британії; до серпня 1959 називалась Багдадським блоком. Основним завданням СЕНТО була протидія розповсюдженню комунізму на Бл. й Сер. Сході та активізації нац.-визв. рухів у регіоні. Провідну роль у діяльності блоку відігравали США, хоча офіційно вони мали в ньому лише статус спостерігача. Починаючи з 1940-х, активне співробітництво зі США, Великою Британією та Францією у військ.-політ. сфері розгорнула Туреччина. 29.03.1946 був підписаний тур.-іракський договір про дружбу й добросусідські відносини, який обидві сторони, а також США та Велика Британія, розглядали як основу для створення регіонального блоку. Упродовж 1946 тур. уряд намагався схилити арабські країни, перш за все Єгипет, Сирію та Ліван, до вступу в цей союз. У січні 1947 Туреччина уклала з Трансйорданією договір про дружбу, а у квітні 1947 угоду про союз. На противагу тиску зах. д-в і Туреччини більшість арабських країн підписали 17.06.1950 Пакт про колективну безпеку. Після фактичного вступу в *НАТО* у вересні 1951 Туреччина активізувала зусилля, спрямовані на приєднання арабських д-в до регіонального військ. блоку. У жовтні 1951 Туреччина, підтримувана США, Великою Британією та Францією, запропонувала Єгипту проект військ. союзу під назвою «Середньосхідне командування», за яким планувалось включити арабські країни, Туреччину й Ізраїль. Туреччина також активно підтримувала план створення військ. союзу на Бл. Сході, висунутий США й Великою Британією восени 1952 («Середньосхідна оборонна організація»). Позиція Туреччини призвела до загострення відносин з арабськими країнами. На поч. 1954 Єгипет фактично припинив дип. зносини з Туреччиною. 2.04.1954 був підписаний тур.-пакистанський договір про дружбу і співробітництво, який передбачав активне співробітництво з питань взаємної оборони, вир-ва зброї та військ. спорядження. Туреччина запропонувала арабським д-вам приєднатися до дог-ру з метою створення військ. союзу, але цю пропозицію прийняв лише Ірак. Після тур.-іракських переговорів у 2-й пол. 1954 — на поч. 1955 в Багдаді була досягнута домовленість про створення двостороннього військ. союзу. Пакт про взаємне співробітництво між Іраком і Туреччиною («Багдадський пакт») був підписаний 24.02.1955 в Багдаді. 4.04.1955 до Багдадського пакту приєдналася Велика Британія; у вересні й листопаді 1955 — відповідно Пакистан та Іран. На установчих зборах у Багдаді в листопаді 1955 військ. блок офіційно одержав назву «Багдадський пакт». Туреччина наполягала на приєднанні США до Пакту, але амер. представники офіційно брали участь лише в роботі екон. комітету й комітету з б-би з підривною діяльністю. Після повалення монархії (1958) Ірак у 1959 відмовився від участі в СЕНТО. У 1960-х США, щоб запобігти розпаду СЕНТО, уклали двосторонні військ. угоди з Іраном, Пакистаном і Туреччиною. Але в 1979, після ісламської рев-ції, із союзу вийшов Іран, а згодом і Пакистан. Того самого року на пропозицію Туреччини діяльність СЕНТО було припинено.

І. Д. Коміренко

Організація чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) — чорноморське економічне співробітництво було започатковане за ініціативою колишнього Президента Туреччини Т. *Озала*, висунутою наприкінці 1990 з метою активізації співпраці причорноморських і прилеглих до цього регіону держав. Цю пропозицію було реалізовано у підписаній 25.06.1992 Стамбульській Декларації про Чорноморське економічне співробітництво (ЧЕС), яка визначала загальні рамки діяльності цього міждержавного об'єднання. Декларацію підписали 11 країн: Азербайджан, Албанія, Вірменія, Болгарія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Румунія, Туреччина, Україна. Статут Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) був підписаний 5.06.1998 під час Ялтинського саміту *глав держав* та *урядів* країн-членів ЧЕС, а 1.05.1999 він набув чинності. Тим самим ОЧЕС трансформувалася з міжурядового механізму співробітництва у повноцінну *міжнародну організацію регіональну*. Станом на 1.01.2013 членами Організації є 12 країн: Азербайджан, Албанія, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Румунія, Сербія, Туреччина та Україна.

Створені та активно діють інституції ОЧЕС: Парламентська Асамблея (ПАЧЕС), Чорноморський банк торгівлі та розвитку (ЧБТР), Ділова рада (ДР ЧЕС) та Міжнародний центр чорноморських досліджень (МЦЧД). Ці органи діють згідно з принципами, викладеними у Стамбульській декларації та Статуті ОЧЕС, і виконують свої функції відповідно до власних статутних документів. З метою налагодження більш тісної співпраці в рамках системи органів ОЧЕС проводяться періодичні координаційні наради за участю головуючої в Організації країни та керівників секретаріатів згаданих структур. Відповідно до Статуту країни-члени співпрацюють за такими напрямками: торгівля та економічний розвиток, фінанси та банківська діяльність, зв'язок, енергетика, транспорт, сільське господарство, охорона здоров'я і фармацевтика, охорона навколишнього середовища, туризм, наука і технології, співробітництво у сфері культури, обмін статистичними даними та економічною інформацією, співробітництво між митними органами, гуманітарні контакти, боротьба з організованою злочинністю тощо. Згідно Статуту ОЧЕС, період головування країни в Організації складає 6 місяців, ротація головування відбувається відповідно до латинського алфавіту. На період головування міністр закордонних справ країни є головою ОЧЕС та має координувати усю діяльність в рамках Організації, гарантувати належне керування справами так само як і виконання прийнятих резолюцій та рішень. Якщо країна відмовляється від головування, воно автоматично переходить до наступної за списком країни. У 2001 в рамках ОЧЕС був прийнятий документ «Економічний порядок денний для ОЧЕС», який фактично є колективною стратегію, що спрямована на досягнення конкретних результатів та цілей ОЧЕС.

Головним постійним органом ОЧЕС, що приймає рішення, є Рада міністрів закордонних справ (РМЗС). Засідання Ради проводяться, як правило, двічі на рік, по закінченню головування країни. Рада вирішує всі питання щодо функціонування ОЧЕС, розглядає результати діяльності допоміжних органів і приймає відповідні резолюції, рішення та рекомендації. Рішення РМЗС приймаються консенсусом. У період між засіданнями Ради координацію діяльності в рамках ОЧЕС здійснює Діючий голова — міністр закордонних справ головуючої в ОЧЕС країни. Комітет старших посадових осіб (КСПО) ОЧЕС репрезентує міністрів закордонних справ країн-членів між засіданнями РМЗС і діє від їх імені. Зокрема, КСПО розглядає діяльність допоміжних органів, виконання рішень і рекомендацій Ради, готує пропозиції щодо прийняття Радою нових рішень та вносить для затвердження Радою проект бюджету ОЧЕС. Допоміжними органами ОЧЕС є робочі групи, які проводять регулярні засідання для обговорення конкретних напрямків галузевого співробітниц-

тва. В рамках Організації функціонують робочі групи з таких питань: сільського господарства, фінансів та банківської діяльності, боротьби зі злочинністю, інформаційних та телекомунікаційних технологій, співробітництва у надзвичайних ситуаціях, енергетики, захисту навколишнього середовища, обміну статистичними даними, охорони здоров'я і фармацевтики, науки і технологій, малого та середнього бізнесу, туризму, торгівлі та економічного розвитку, транспорту, культури, освіти, організаційних. Крім того, в разі необхідності можуть створюватися тимчасові робочі групи експертів з конкретних питань.

Виконавчим органом Організації є Постійний міжнародний мекретаріат ОЧЕС, що розташований у м. Стамбул. Секретаріат функціонує під загальним керівництвом Діючого голови ОЧЕС. Безпосереднє керівництво здійснюється Генеральним секретарем ПМС ОЧЕС. В ОЧЕС діє механізм «Трійки», який скликається за пропозицією Діючого голови з метою обміну думками щодо поточної роботи, напрямків майбутньої діяльності ОЧЕС та її відносин з іншими міжнародними організаціями та установами.

З метою надання фінансової підтримки розробці та реалізації міжнародних галузевих проектів, що сприятимуть розвитку регіонального співробітництва, у 2004 розпочав своє функціонування Фонд розвитку проектів ОЧЕС. З цією ж метою у 2007 за ініціативою Греції розпочав діяльність Грецький фонд розвитку ОЧЕС на основі початкового внеску цієї країни у розмірі 2 млн євро. У ході вірменського головування (1.11.2008–31.04.2009) уперше в історії ОЧЕС було затверджено програмно-орієнтований бюджет Організації, що має забезпечити реалізацію проектів і програм співробітництва за галузевими напрямами. У рамках ОЧЕС підписана низка документів про регіональне співробітництво, серед яких: Угода між урядами держав-учасниць про співробітництво у наданні надзвичайної допомоги і ліквідації надзвичайних ситуацій, що виникли внаслідок лих природного і техногенного характеру; Угода про співробітництво у боротьбі зі злочинністю, зокрема організованою; Меморандуми про взаєморозуміння у сприянні вантажним автоперевезенням у регіоні, з розвитку морських магістралей регіону ОЧЕС, про скоординований розвиток Чорноморського транспортного кільця швидкісних автомагістралей, про взаєморозуміння у співробітництві між дипломатичними академіями та інститутами при міністерствах закордонних справ країн-членів ОЧЕС. Підписані також Угода про спрощення візових процедур для підприємців та Угода про спрощення візового режиму для водіїв вантажного автотранспорту країн-членів ОЧЕС. ОЧЕС налагодила співробітництво з іншими міжнародними регіональними організаціями та ініціативами. З жовтня 1999 ОЧЕС має статус спостерігача в *Генеральній Асамблеї ООН*. Свідченням інтересу до ОЧЕС є кількість країн та інституцій, що співпрацюють з Організацією у рамках відповідних угод або мають статус *спостерігача*. Серед них — Секретаріат Енергетичної хартії, *Європейська комісія*, Комісія із захисту Чорного моря від забруднення, а також такі країни як США, Австрія, Німеччина, Франція, Польща, Словаччина, Хорватія, Чехія, Італія, Білорусь, Єгипет, Ізраїль, Туніс та інші. Низка міжнародних неурядових організацій та країн отримали в ОЧЕС статус секторального діалогового партнера, зокрема, Угорщина та Чорногорія.

Б. І. Гуменюк

Ордин-Нащокін Афанасій Лаврентійович (бл. 1605, Псков, Московське царство — 1680, Крипецький монастир побл. Пскова) — рос. держ. діяч і *дипломат*, боярин, воєвода. Нар. у сім'ї псковського дворянина. Здобув хорошу домашню освіту. На поч. 1640-х разом із сім'єю переїхав до Москви, де був прийнятий на службу до впливового боярина Ф. Шереметєва. У 1642 провів прикордонне розмежування зі Швецією, повернувши спірні землі Московському царству; у жовтні того-таки року з місією прибув до столиці Молдови Ясси, де був прийнятий господарем Василем Лупулом. Навесні 1643 ініціював відрядження до Стамбула посольства І. Милославського, що дозволило укласти мирний договір із Туреччиною. На поч. 1650-х двічі входив до складу прикордонних межевих комісій (на кордоні зі Швецією). У сер. 1650-х став воєводою Друї, невеличкого містечка Полоцького воєводства, вів переговори з жителями Риги про перехід у рос. підданство. Влітку 1656 в Мітаві домігся згоди курляндського герцога Іакова допомагати Москві, внаслідок чого 9.09.1656 був укладений договір про дружбу і союз із Курляндією. Вважав, що Московському царству вкрай необхідні «морські пристані» на Балтиці. Щоб досягти цього, намагався створити коаліцію проти Швеції та відібрати в неї Лівонію. Виступав за мир із Туреччиною та Кримським ханатом, закликав «миритися в міру» з Польщею, мріяв про союз із нею. Однак зовн.-політ. програма «російського Рішельє», як його називали шведи, не знаходила схвалення в *Олексія Михайловича*, не дивлячись на велику довіру, яку він мав до свого міністра. Наприкінці 1658 як думний дворянин і ліфляндський воєвода розпочав таємні переговори зі шведами, що завершились укладенням 20.12.1658 Валієсарського *перемир'я*, яке фактично дало Москві вихід до Балтійського моря. Це був великий успіх рос. дипломатії. Забезпечив підписання *Андрусівського договору 1667* між Московським царством і Річчю Посполитою, направив до Англії, Франції, Бранденбургу, Голландії, Данії, Іспанії, Персії, Туреччини, Швеції та Криму дипломатів з «объявительными грамотами» про укладення перемир'я, пропозицією дружби, співробітництва й торгівлі; намагався організувати постійні *дипломатичні представництва* за кордоном. За 4 роки керівництва *Посольським приказом* (з лютого 1667 по лютий 1671) упорядкував роботу цієї установи (зокрема, були збільшені штати), виступав за професіоналізм дип. кадрів. Але з часом стало зрозуміло, що діяльність **О.-Н.** як керівника *Малоросійського приказу* не була успішною, і в грудні 1671 цар прийняв його відставку. На поч. 1672 залишив Москву і за 60 км від Пскова в Крипецькому монастирі постригся в монахи, ставши іноком Антонієм.

Н. Ф. Сербіна

Ординація Сейму Речі Посполитої 1638 — постанова польського парламенту, видана в січні 1638 після придушення козацько-селянського повстання під проводом Павлюка і К. Скидана. Згідно з нею скасовувалась виборність козацької старшини й ліквідовувався козацький суд; реєстр зменшувався з 8-ми до 6-ти тис. чол., до нього вносились лише козаки, що не брали участі в повстанні; усі виключені з реєстру переходили в стан посполитих; замість виборного гетьмана Сеймом призначався старший комісар козацького війська, що безпосередньо підлягав польському коронному гетьманові; посади полковників та осавулів мали заміщатись тільки шляхтичами; козакам дозволялось жити лише в королівських маєтностях Черкаського, Корсунського й Чигиринського старостів; міщанам і посполитим під страхом смертної кари заборонялось вступати в козаки й навіть віддавати своїх дочок за них заміж; два полки реєстровців мали постійно перебувати на Січі, щоб допомагати запорожцям відбивати татарські напади та перешкоджати їхнім походам на Кримський ханат й *Османську імперію* Нереєстрове козацтво не визнало ординацію, що фактично діяла до початку Національно-визвольної рев-ції 1648–76.

В. І. Головченко

Орегонський договір — див.: *Американсько-англійський договір про поділ Орегону 1846*.

Орел Анатолій Костянтинович (16.02.1943, Вінниця, УРСР) — укр. держ. діяч, *дипломат*. Закінчив Моск. військовий ін-т інозем. мов (1974). У 1974–90 — викладач, старший викладач Моск. ін-ту інозем. мов; 1991–92 — радник посольства СРСР (згодом посольства РФ) в Італійській Республіці. У березні 1992 — грудні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Італійській Республіці, одночасно в березні 1995 — грудні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Мальта за сумісництвом. У січні 1998 — серпні 1999 — заст. мін. зак. справ України; із серпня 1999 — заст. глави Адміністрації Президента України, керівник Головного управління з питань зовн. політики. 10.12.2001 призначений Представником України у Виконавчій раді *ЮНЕСКО*. З 2003 по 1.07.2004 — заступник глави Адміністрації Президента України — керівник Головного управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України, секретар Державної ради. З 07.2004 по 15.02.2005 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Італійській Республіці; Постійний представник України при *Продовольчій та сільськогосподарській організації (ФАО) ООН* за сумісництвом; водночас з 12.2004 по 15.02.2005 — Надзвичайний і Повноважний Посол

України на Мальті за сумісництвом та Надзвичайний і Повноважний Посол України в Сан-Марино за сумісництвом. З 2008 — Генеральний директор Центру міжнародних та порівняльних досліджень. Нагороджений Почесною грамотою КМ України.

В. М. Матвієнко

Оренда території міжнародно-правова — тимчасова передача частини територ. юрисдикції від держави, що має *суверенітет* щодо відп. території, іншій державі. Д-ва, що орендує територію, не встановлює над нею свій *суверенітет,* а лише частково володіє територ. юрисдикцією. Як правило, оренда території відбувається на основі *договору міжнародного.*

Д. В. Скринька

Орендаренко Тимофій (? — після 1634) — український козацький військовий і державний діяч; народився в міщанській сім'ї. Брав участь у військових походах запорожців 1620-х, активний польовий командир козацького повстання під проводом Т. Федоровича 1630. Реформував козацьке військо, посиливши роль кавалерії; кошовий отаман Війська Запорозького нереєстрового (1629), організатор походу на Крим (1629), учасник Смоленської війни 1632–34, представляв центристську течію. У січні 1631 відрядив з Канева на вальний сейм *посольство,* що мало домагатися ліквідації *Берестейської унії 1596,* збільшення козацького реєстру, а також просив підтримки для цього посольства у впливових членів уряду Речі Посполитої, зокрема, князя Кшиштофа II Радзивілла. Однак посольство виявилося невдалим; під час *Тридцятилітньої війни 1618–48* командував загонами козаків-*найманців* на австро-угорській службі, відзначився багатьма каральними акціями проти протестантських мешканців Словаччини та Угорщини. За його ініціативи в козацьких військах з'явилася кіннота, яка разом з пішими військами почала відігравати важливу роль; змінилася навіть офіційна назва козацького війська, яке відтоді звалося «козацька кавалерія і інфантерія».

В. М. Матвієнко

Оренчук Василь Якович (1890–1958) — укр. *дипломат* і публіцист. Родом з Галичини. Закінчив юрид. ф-т Віденського ун-ту. За доби Центральної Ради й гетьманату П. Скоропадського — віце-директор Загального департаменту МЗС України; 15.11.1918 призначений на посаду консула Української Держави в Баварії (Мюнхен), з 1.04.1919 — ген. консул УНР у Мюнхені (до 1922).

В. І. Головченко

Орлик Григорій Пилипович (5.11.1702, Батурин, нині Бахмацького р-ну Чернігівської обл., Україна — 14.11.1759, Менден, побл. Франкфурта-на-Майні, нині ФРН) — укр. і франц. військ. діяч і *дипломат.* Старший син П. *Орлика.* Навчався в Лундському ун-ті (1716–18). У 1709 разом із батьками емігрував спершу до Речі Посполитої, потім — до Швеції (1715). 1720–26 служив офіцером у шведській і саксонській гвардіях, пізніше — у франц. армії. 1730 перейшов на *дипломатичну службу* Королівства Франція і відбув зі спец. місією до Стамбула, де став радником франц. посольства у справах Схід. Європи і вів проукр. агітацію. У 1732 і 1734 за дорученням франц. уряду їздив до кримського хана Каплана I Герая з пропозицією підтримати запорожців і П. Орлика в б-бі проти Російської імп. У 1733 допомагав С. Лещинському повернутись до Польщі й зайняти королівський престол. У 1734 здійснив таємну подорож до Гетьманщини, де провів переговори з опозиційними колами козацької старшини. Неодноразово звертався з меморандумами до франц. і шведського урядів, попереджаючи про небезпеку рос. експансії й наголошуючи на потенційно стабілізуючій ролі незалежної України в системі міжнар. відносин тогочасної Європи. Виступив із проектом створення антирос. коаліції за участі Франції, Швеції, Пруссії, Польщі, Туреччини, Кримського ханату й укр. козацтва. Із початком *Семилітньої війни 1756–63* як граф, чл. королівської таємної ради та генерал франц. армії змушений був узяти в ній участь. Відзначився у квітні 1759 в битві під Бергеном, за що отримав звання генерал-поручика. Був тяжко поранений і невдовзі помер. Його ім'ям названий один із паризьких аеропортів.

В. І. Головченко

Орлик Пилип Степанович (11.10.1672, с. Косут Ошмянського повіту неподалік від Вільнюса (нині — Литва) — 24.05.1742, побл. Ясс, нині — Румунія) — укр. держ. і військ. діяч, гетьман Війська Запорозького в еміграції (5.04.1710–24.05.1742). Нар. у сім'ї шляхтича чеського походження. Закінчив єзуїтський колегіум у Вільно та Києво-Могилянську колегію (1692). Працював кафедральним писарем Київ. митрополії. Після одруження 1700 з донькою полтавського полковника Г. *Герцика* вступив на службу до Війська Запорозького: спершу як старший військ. канцелярист, регент (управляючий справами) Генеральної військової канцелярії, а з 1706 — ген. писар і найближчий радник гетьмана І. *Мазепи.* Активний учасник створення *українсько-шведського союзу 1708.* Після його поразки емігрував з І. Мазепою до Бендер, де після смерті останнього був обраний гетьманом із затвердженням розроблених за його редакцією «*Пактів та Конституції законів і вольностей Війська Запорозького*» (Конституції П. Орлика). Спираючись на підтримку запорожців і союз із шведським королем Карлом XII (стверджений асекураційним дипломом 10.05.1710), уклав *українсько-кримський союзний договір 1711* і *українсько-турецький союзний договір 1712,* на основі яких зробив спробу організувати антимоск. коаліцію за участю також донських козаків-булавінців, казанських татар і башкирів. Після невдачі збройної б-би на Правобережжі 1711–14 на запрошення Карла XII з частиною старшини перебрався до Швеції, 1720 — до Німеччини. Певний час інкогніто мешкав у Польщі й Франції, а з 1722 й до кінця життя — на території Османської імп. (у Салоніках, у Буджаку й Молдові). Шукав підтримки Франції (через сина Г. *Орлика*), Швеції, Речі Посполитої, Саксонії, Британії, Ганноверу, Голштинії, Ватикану у справі відновлення незалежної укр. державності. Намагався сформувати власні збройні сили й підняти на б-бу проти Російської імп. Нову Січ, але зазнав невдачі з огляду на несприятливу для укр. справи міжнар. кон'юнктуру.

Твори: «Вивід прав України» (1712), «Маніфест до європейських урядів» (1712), «Діаріуш» («Щоденник», 1720–32).

В. І. Головченко

Ортега Сааведра (Ortega Saavedra) Даніель (11.11.1945, Ла-Лібертад, Республіка Нікарагуа) — нікарагуанський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у заможній сім'ї, опозиційно налаштований до диктатури А. Г. Сомоси. 1960 вперше був заарештований за політ. діяльність. 1963 під час навчання в Центр.-амер. ун-ті (Манагуа) вступив до маркс. Сандіністського фронту нац. визволення (СФНВ), 1967 став відповідальним за проведення збройних операцій у містах, але потрапив у полон до Національної гвардії та ув'язнений до 1974 (внаслідок вдалої операції СФНВ із захопленням заручників був звільнений). Разом із братом Умберто очолив у СФНВ фракцію «третього шляху», що виступала за союз із ліберальною опозицією диктатурі А. Д. Сомоси (сина А. Г. Сомоси), і став одним із провідних польових командирів повстанців. Із 26.03.1979 — чл. нац. керівництва СФНВ; 16.06.1979–10.01.1985 — чл. Керівної ради Уряду нац. відродження, що прийшов до влади в результаті перемоги Сандіністської революції 19.07.1979. Після залишення владних структур представниками ліберально-демокр. кіл 4.03.1981 призначений «координатором» (керівником) уряду. 10.01.1985–25.04.1990 — Президент Республіки Нікарагуа. У внутр. політиці прагнув забезпечити консолідацію рев. соц. реформ і зберегти політ. плюралізм (чинна конституція 9.01.1987), але в умовах вимушеної мілітаризації країни перед лицем екон. *блокади* з боку США та внутр. збройного конфлікту з противниками нового режиму («контрас») зазнав поразки на заг. виборах 25.02.1990, що стали переломним пунктом *Центральноамериканського мирного врегулювання.* У 1990–96 зберігав посаду головнокомандувача Сандіністської народної армії. На президент. виборах 20.10.1996 і 4.11.2001 посів 2-ге місце, отримавши відповідно 37,8 % і 42,3 % голосів. На надзвичайному з'їзді СФНВ у травні 1994 обраний його ген. секретарем, сприяв переходові Фронту на с.-д. позиції та вступові в *Соціалістичний Інтернаціонал.* Повернувся до влади після перемоги на президентських виборах 5.11.2006 (38 % голосів), переобраний 6.11.2011 (62,46 % голосів); в січні 2007 привів Нікарагуа в *Боліваріанську альтернативу для Америки* й інтенсифікував співпрацю з Росією, визнавши 2.09.2008 *незалежність* Абхазії й Південної Осетії.

В. І. Головченко

Осецький Олександр Вікторович (24.06.1873, Кременець Волинської губернії, сучас. Тернопіль-

ська обл., Україна — 26.02.1937, Париж, Французька Республіка) — укр. військ. діяч. Закінчив Полоцький кадетський корпус (1892), 1-ше військ. Павлівське уч-ще в Петербурзі (1894) й 2 класи Миколаївської академії Ген. штабу (1900), Санкт-Петербурзький імператорський археологічний інститут (1903), Офіцерську стрілецьку школу (1912). Під час *Першої світової війни* командував полком, бригадою рос. армії, генерал-майор. За доби Центральної Ради — командир дивізії 2-го Січового Запорозького корпусу. 17.04.1918 призначений нач. новостворюваного Полтавського корпусу. За доби гетьманату П. *Скоропадського* — командир Корпусу охорони залізниць. У жовтні–листопаді 1918 керував Оперативним штабом, який готував антигетьманське повстання під проводом Директорії. У листопаді–грудні 1918 — командувач Хомської групи Армії УНР в *українсько-польській війні 1918–19.* 26.12.1918–13.02.1919 — військ. міністр УНР в уряді В. *Чехівського*; після розгрому Холмської групи з 17.05.1919 обіймав лише посаду Наказного отамана. 26.07.1919 був усунутий з цієї посади та призначений військовим радником місії УНР в Італії. Але до Італії так і не від'їхав, приватно мешкав у Кам'янці-Подільському, оскільки уряд УНР не виділив коштів для місії. 1920 — голова військ.-дип. місії УНР у Бельгії.

В. І. Головченко

Осімська угода 1975 — угода між Італією й Соціалістичною Федеративною Республікою Югославією; підписана 10.11.1975 в Осімо, Італія. Угода визначала умови остаточного розділення Вільної території Трієста між двома *державами.* Набула чинності 11.10.1977. Північна частина території із самим Трієстом, т. зв. зона А, переходила до Італії (Югославія отримувала право вільного доступу до порту Трієст), південна, зона Б — до Югославії.

К. Ю. Денисенко

Османізм — політична концепція, що виникла в середовищі «нових османів» у період, що передував першій конституції *Османської імперії* (1886–88), яка підтримувала лібералізацію, декларувала рівність міллет (конфесій) і рівність усіх підданих імперії перед законом. Младотурки проголосили **О.** офіційною ідеологією і спочатку говорили про досягнуту у результаті революції 1908 рівність усіх народів імперії і створення єдиної османської нації. Виникнувши як реакція на національно-визвольний рух нетурецьких народів Османської імперії, згодом концепція **О.** перетворилася на знаряддя боротьби проти їхніх національних вимог і в ідеологічне обґрунтування необхідності їх потурчення з метою створення «єдиної османської нації».

У сучасній Туреччині, в тому числі у зв'язку з процесом визнання національних і релігійних меншин і дедалі більшою неадекватністю турецького *націоналізму* новим реаліям, спостерігається відродження **О.** Вперше на офіційному рівні принципи неоосманізму озвучив у вересні 2005 міністр закордонних справ Туреччини, чинний президент А. *Юль*, під час відвідання Сербії і Чорногорії. Тоді він заявив про триступеневу стратегію Анкари на Балканах: захист етнічних турків, захист мусульманських меншин, захист інтересів держав колишньої Османської імперії. У 2010 міністр закордонних справ Туреччини А. Давутоглу прямо заявив, що сучасні турки — «нові османи», «змушені займатися сусідніми країнами». Неоосманізм, що дає змогу подолати підлабузницьке ставлення до європейської цивілізаційної моделі, сприймається як очевидний вибір для Туреччини, яка зневірилася в можливості коли-небудь потрапити до *Європейського Союзу*. Саме відмова Європи визнати Туреччину «своєю» означає ідеологічну поразку кемалізму як політики насильницької європеїзації. У такій ситуації вибір на користь неоосманізму означає вихід на нові стратегічні орієнтири в зовнішній політиці Туреччини: розвиток цивілізаційних зв'язків із суміжними країнами і народами, які раніше входили до складу Османської імперії, відмова від ролі форпосту *НАТО* і США на Близькому Сході, *стратегічне партнерство* з Іраном, Китаєм і Росією.

Туреччина, згідно з неоосманізмом, повинна перетворитися на потужну регіональну державу, яка б могла претендувати на особливу роль у відносинах з країнами «османської спадщини», які були створені на руїнах імперії. «Неоосмани» вважають, що турки несуть історичну відповідальність за ці простори і повинні відігравати тут особливу роль (наприклад, висувалися ідеї створення «Османського економічного простору» за моделлю Спільного ринку, «конференції колишніх країн, що входили в імперію», демократизації країн регіону за турецькою моделлю тощо). Найближчим до неоосманізму і таким, що майже зливається з ним, ідейним напрямом є демократичний ісламізм, що ставить своїм завданням поєднання цінностей ісламу і сучасної політичної демократії. За кордоном висловлюються побоювання, що неоосманізм Туреччині, зумовлює неконтрольованість її політики, що сповідує тюркський (османський) шовінізм і прагнення підім'яти під себе всі навколишні країни приблизно в межах Османської Туреччини. Окремими проблемами у світлі політики неоосманізму є вироблення стратегії вирішення «вірменського питання» і переформатування старих пантюркістських зв'язків Туреччини з балканськими турками, кримськими татарами, гагаузами, месхетинцями та ін. Сучасна зовнішньополітична лінія Туреччини у цих питаннях залишається двоїстою. Так, підписання 10.10.2009 у Цюріху протоколів «Про встановлення дипломатичних відносин» і «Про розвиток двосторонніх відносин» з Вірменією спричинило напруженість у відносинах Туреччини з Азербайджаном, але потім підтримка Азербайджану в питанні статусу Нагірного Карабаху заблокувала нормалізацію відносин з Вірменією і призвела 16.03.2010 до заяви прем'єр-міністра Туреччини Р. *Ердогана* про можливу *депортацію* з країни 100 тис. вірмен-іноземців.

М. А. Шепелєв

Османська імперія (Велика османська держава) — багатонаціональна держава під управлінням османських султанів, що існувала у 1299–23 Заснована у другій половині XIII ст. як невеликий бейлик (князівство) у Віфінії (північно-західній частині Малої Азії), відомий за ім'ям його першого незалежного правителя бея Османа [1288–1324]. У 1326 вона відвоювала у візантійців значні землі, заснувавши турецький султанат із столицею в м. Бурса. У 1362 турки, завоювавши землі в Європі, перенесли столицю в місто Адріанополь (Едірне). Європейські володіння турецького султанату отримали назву Румелія. У державі османів склалася військово-ленна система. У 1453 турки взяли Константинополь і зробили його столицею *імперії*. За Селіма Грізного турки завоювали Сирію, Аравію і Єгипет. Турецький султан скинув останнього халіфа в Каїрі і сам став халіфом. На вершині могутності, за правління Сулеймана Пишного [1520–66], імперія простягалася від воріт Відня до Перської затоки, від Криму до Марокко. З перетворенням на турецьку провінцію в 1517 Єгипту духовна влада останнього нащадка арабських халіфів, що проживав у Каїрі, була скасована і султан став офіційним наступником халіфа (заступника пророка Мухаммеда на землі) як релігійного вождя правовірних. Султан, будучи необмеженим правителем **О. і.**, здійснював адміністративну владу через великого візира, який відав військово-адміністративно-фіскальним управлінням, і шейх-уль-ісламу, який відав релігійними та судовими справами. Панівною релігією **О. і.** був іслам сунітського толку, який турки-османи розуміли як релігію Справедливості. *Держава* мала бути однаково справедливою до всіх своїх громадян без винятку, незважаючи на їхнє багатство або особливе становище в суспільстві. Завдяки лише своїм особистим якостям будь-який простолюдин і навіть іновірець й іноземець, який прийняв мусульманство, міг посісти найвище становище в суспільстві.

Протягом століть *зовнішньою політикою* османських султанів було «балансування» між Заходом і Росією, при цьому вони просували власний політичний проект — створення такої собі «щасливої імперії для всіх народів». Султани заохочували транзитну торгівлю. З XVI ст. Порта повністю контролювала всі близькосхідні ділянки найважливіших караванних торгових шляхів, якими йшли в Європу шовк і прянощі. У результаті суперництва з Португалією торгівля прянощами зсувається на північний схід: великого значення набувають торгові шляхи через Молдову, Львів, Крим. Починаючи з 1535 велися переговори про торгові привілеї в Османській імперії французьким купцям. Наданню таких привілеїв сприяло формування антигабсбурзького союзу Османської імперії з Францією. Угоди, які надавали французам у вигляді милості султана пільгові умови торгівлі (низькі ввізні мита, право екстериторіальності, звільнення від податків), були вперше підписані в 1569. Дещо пізніше аналогічні пільги (капітуляції) отримали й інші європейські країни (Англія, Голландія). Вони

діяли тільки в період правління кожного султана, і в наступного правителя європейські посли мали знову домагатися згоди на підтвердження капітуляцій. Капітуляції відіграли негативну роль у долі **О. і.**, створивши умови для становлення її залежності від європейського капіталу.

З кінця XVII ст. **О. і.** почала втрачати володіння в Європі, наростали кризові тенденції в економіці та соціальній структурі суспільства, і в XIX ст. вона перетворилася на «хвору людину Європи». З початком системної кризи і розпаду Османської імперії, а також посиленням Росії, виникає *східне питання*, яке опинилося в центрі світової політики у 1830–50-ті. Після російсько-турецької війни і *Берлінського конгресу 1878* турецький уряд оголосив себе фінансовим банкрутом. Проголошений *Мухарремський декрет 1881* створював сприятливі обставини для економічного закабалення Туреччини західними державами. Згідно з ним була створена Адміністрація оттоманського публічного боргу, під контроль якої передавалися всі основні джерела доходів **О. і.** Адміністративна рада цієї організації складалася з делегатів Британії, Франції, Німеччини, Італії, Австро-Угорщини, представника місцевих кредиторів султанського уряду і представника Оттоманського банку. *Великі держави* постійно використовували кожен привід, зокрема будь-яке загострення національного питання (вірменське і македонське питання, повстання греків на о-ві Крит), для втручання в справи **О. і.** До 1913 її володіння в Європі обмежуються Стамбулом і Адріанополем з околицями. Готуючи поділ азійської Туреччини, держави *Антанти* посилили в арабських країнах агентурно-політичну діяльність.

У *Першій світовій війні* **О. і.** виступила на боці Німеччини та Австро-Угорщини. Зазнавши поразки, вона була змушена укласти *Мудроське перемир'я 1918*, а згодом — *Севрський мирний договір 1920*. Фактично **О. і.** була розчленована. Уряд Великих національних зборів Туреччини, створений у квітні 1920, відкинув договір. Навіть султан не зважився його ратифікувати. Подальший розвиток революційних процесів привів до того, що 1.11.1922 Великі національні збори Туреччини прийняли закон про поділ султанату і халіфату, скасувавши султанат.

М. А. Шепелєв

«Основні напрями зовнішньої політики України» — постанова ВР України від 2.07.1993, що визначила базові нац. інтереси Укр. держави й завдання її *зовнішньої політики* та засади їх реалізації. Перше обговорення док-та відбулось на пленарних засіданнях ВР України 18.03.1993 в доповіді мін. зак. справ А. *Зленка* та виступах 25-ти депутатів, під час яких було стверджено, що проголошене Україною прагнення до набуття в майбутньому позаблокового й нейтрального статусу не є і не може бути курсом на ізоляцію та не виключає широкого співробітництва з будь-якими д-вами та міжнар. орг-ціями, у т. ч. і військ.-політичними. Тоді ж було з'ясовано, що *зовнішня політика України* має бути спрямована на: утвердження та розвиток її як незалежної демокр. д-ви; забезпечення стабільності її міжнар. становища; збереження територ. цілісності та недоторканності кордонів; включення нац. госп-ва до світової екон. системи; захист прав та інтересів громадян України за кордоном; створення умов для підтримання контактів із зарубіжними українцями й вихідцями з України. Нац. інтереси України у сфері міжнар. відносин зведені в «Основних напрямах» у 3 групи: стратегічні та геополіт. інтереси, що пов'язані з гарантуванням нац. безпеки України та захистом її політ. незалежності; екон. інтереси, пов'язані з інтегруванням економіки України у світове госп-во; регіональні, субрегіональні, локальні інтереси, пов'язані із забезпеченням різноманітних специфічних потреб внутр. розвитку України. Принципові ж засади зовн. політики Укр. д-ви розвивали положення, визначені Декларацією про держ. суверенітет 16.07.1990, Постановою ВР України «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин» від 25.12.1990, Актом проголошення незалежності 24.08.1991, іншими док-тами внутр. законодавства; відповідали заг.-визнаним нормам та принципам *міжнародного права, Статуту ООН, Заключному акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975*, Паризькій хартії для нової Європи 1990 та іншим док-там НБСЄ. Тому у своїх двосторонніх і багатосторонніх міжнар. відносинах Укр. д-ва має керуватись принципами добровільності, взаємоповаги, рівноправності, взаємовигоди, невтручання у внутр. справи. Вона не є ворогом жодної д-ви, беззастережно засуджує війну як знаряддя нац. політики, додержується принципу незастосування сили та загрози силою і прагне вирішувати будь-які міжнар. спори лише мирними засобами, не висуває жодних територ. претензій до своїх сусідів і не визнає жодних територ. претензій до себе. Україна виходила з того, що в сучас. умовах дотримання *прав людини* є не лише внутр. справою окремих д-в; вона сповідує принцип неподільності міжнар. миру та міжнар. безпеки і вважає, що загроза нац. безпеці будь-якої країни становить загрозу заг. безпеці та миру в усьому світі. У своїй зовн. політиці Україна обстоює підхід «безпека для себе — через безпеку для всіх». Укр. д-ва керується принципом примату права в зовн. політиці, а належним чином ратифіковані дог-ри вважає за частину власного внутр. права, спирається на фундаментальні заг.-людські цінності й засуджує практику подвійних стандартів у міждерж. відносинах. Важливими засадами, на яких реалізується зовн. політика України, в «Основних напрямах» визначено недопущення присутності збройних сил інших д-в на укр. території, а також розміщення інозем. військ на територіях інших д-в без їх чітко вираженої згоди, крім випадків застосування міжнар. санкцій відповідно до Статуту ООН. Перспективною метою зовн. політики в док-ті названо членство України в *Європейських співтовариствах*, а також інших зах.-європ. або заг.-європ. структурах. *Співдружність Незалежних Держав (СНД)* Україна розглядає лише як міжнародний механізм багатосторонніх консультацій і переговорів, що доповнює процес формування якісно нових повномасштабних двосторонніх відносин між державами-учасницями, й уникатиме участі в інституціоналізації форм міждерж. співробітництва в рамках СНД, здатних перетворити СНД у наддержавну структуру федеративного чи конфедеративного характеру. Базуючись на визначальних нац. інтересах та принципах, ВР України окреслила здійснення зовн. політики д-ви в таких головних напрямках: розвиток двосторонніх міждерж. відносин; розширення участі в європ. регіональному співробітництві; співпраця в рамках СНД; діяльність в *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* та інших міжнар. орг-ціях. Пріоритетними функціями зовн. політики України стали: гарантування нац. безпеки; створення умов, необхідних для нормального функціонування нац. економіки; сприяння наук.-техн. прогресові в Україні та розвиткові її нац. культури й освіти; участь у розв'язанні глобальних проблем сучасності; контакти з укр. діаспорою; інформ. функція.

Одночасно з ухваленням «Основних напрямів», 2.07.1993 ВР України прийняла постанову, що зобов'язала уряд, МЗС, дип. й конс. представництва України за кордоном, інші мін-ва та відомства, які беруть участь у реалізації зовн.-політ. курсу, керуватись у роботі **«О. н. з. п. У.»**.

В. І. Головченко

Основоположний акт про взаємні відносини, співпрацю та безпеку між НАТО і Російською Федерацією 1997 — двостороння угода, підписана 27.05.1997 у Парижі у зв'язку з початком процесу *НАТО розширення на Схід*, невід'ємною частиною якого більшість держав-членів НАТО визначали встановлення нового рівня відносин із Росією. Росія та НАТО проголошували, що не розглядають один одного як супротивники; затверджували новий рівень партнерства в галузі безпеки, спрямованого на розбудову стабільної, мирної та неподільної Європи; визначили принципи й механізми партнерства. Для проведення двосторонніх консультацій та здійснення співробітництва було створено спец. форум — Постійну спільну Раду НАТО — Росія, яка працювала у форматі «16+1» (всі держави-члени та Росія). Визначались сфери співробітництва Росії та НАТО: зміцнення миру й стабільності в Європі; попередження конфліктів; проведення спільних операцій, у т. ч. миротворчих; обмін інформацією та консультації з питань оборонної політики й військ. доктрин; контроль над озброєннями; забезпечення ядерної безпеки; розповсюдження ЗМЗ; можливе співробітництво у сфері тактичної протиракетної оборони тощо. В **О. а.** було закріплено політ. декларацію держав-членів НАТО, що вони не мають «жодних намірів, планів або причин» розгортати ядерну зброю на території нових членів НАТО. **О. а.** є зобов'язанням про взаємну допомогу в розбудові стабільного, мирного і неподільного континенту на основі партнерства та взаємних інтересів.

І. О. Мінгазутдінов

Основоположні права людини — *права людини*, які не підлягають *дерогації* за будь-яких обставин. Відповідно до ст. 4 *Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966*, за будь-яких обставин заборонені відступи від статей 6 (право на життя), 7 (заборона катувань), пунктів 1 і 2 статті 8 (заборона *рабства* і *работоргівлі*), 11 (заборона позбавлення волі за невиконання контрактних зобов'язань), 15 (заборона покарання без закону), 16 (право на правосуб'єктність) і 18 (свобода думки, совісті і релігії) Пакту. Спільна стаття 3 Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 (див.: *Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права*) забороняє за будь-яких обставин насилля над життям та особою, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження і катування, *заручників захоплення*, наругу над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження, засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні. Концепцію поділу прав людини на основоположні та ті, щодо яких за певних обставин можливий відступ, критикує значна частина вчених, а також правозахисних неурядових організацій, які виходять з того, що права людини є універсальними, неподільними, взаємозалежними та взаємопов'язаними, а тому до них слід ставитися на єдиних засадах.

М. М. Гнатовський

Особи, які користуються міжнародним захистом — особи, що відповідно до *Конвенції про запобігання та покарання злочинів проти осіб, що користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів 1973*, мають право згідно з *міжнародним правом* на спеціальний захист від будь-якого нападу на їхню особу, свободу і гідність. До таких осіб Конвенція відносить *главу держави*, зокрема кожного члена колегіального органу, який виконує функції глави держави згідно з конституцією відповідної *держави*, *главу уряду* чи міністра закордонних справ, який перебуває в іноземній державі, а також члени його сім'ї, які його супроводжують, а також будь-якого представника чи службову особу держави, чи будь-яку службову особу чи іншого агента міжурядової *організації міжнародної*, а також членів сім'ї таких осіб, що проживають з ними, коли проти них, їхніх офіційних приміщень, житлових приміщень чи транспортних засобів було вчинено злочин. Згідно із Конвенцією, умисне вчинення злочинів проти таких осіб повинно розглядатися кожною державою-учасницею конвенції згідно з її національним законодавством як тяжкий злочин. Конвенцією встановлюється юрисдикція держави, на території якої або громадянин якої вчинив такий злочин і зобов'язання видачі осіб, що підозрюються у скоєнні такого злочину, державі, на території якої був вчинений злочин, або державі їхнього громадянства.

А. О. Кориневич

Остапенко Сергій Степанович (6.11.1881, м. Троянів, Волинська губернія, Російська імперія — 1937, Харків, УРСР) — укр. громад.-політ. діяч, *дипломат* й економіст. Закінчив екстерном Володимирський кадетський корпус (Київ, 1909) і Київ. комерційний ін-т (1913), у якому 1913–17 працював доцентом і викладав політ. економію. Після Лютневої рев-ції 1917 на короткий час вступив до УПСР. У грудні 1917 — січні 1918 — екон. радник делегації Центральної Ради на *Брестських мирних переговорах 1917–18*. 14.03.1918 призначений до Комісії з товарообміну з Центр. д-вами при уряді УНР, брав участь у виробленні *економічних договорів УНР і Української Держави з Німеччиною і Австро-Угорщиною 1918*; у травні — жовтні 1918 — чл. екон. комісії С. *Шелухина* на *українсько-російських мирних переговорах 1918*. 26.12.1918–13.02.1919 — міністр торгівлі й промисловості УНР. 23–25.01.1919 і 6.02.1919 входив до складу повноважної дип. місії на *українсько-антантівських переговорах 1919* в Одесі й Бірзулі щодо можливості дип. визнання УНР і надання їй *Антантою* допомоги в б-бі з більшовицьким наступом. 13.02–9.04.1919 — голова Ради Народних Міністрів УНР. У *зовнішній політиці* зосередився на пошуках шляхів порозуміння з Антантою, для чого в урядовій декларації від 17.02.1919 закликав її та США допомогти українцям у відбудові державності. Але чергові переговори уповноважених Директорії УНР на чолі з **О.** із представниками франц. командування 6.03.1919 у Бірзулі закінчились безрезультатно, як і спроба укласти союзну домовленість із Румунією у Бухаресті наприкінці березня — на поч. квітня того самого року. Звільнений у відставку під тиском УСДРП та УПСР (центр. течії), повернувся до викладацької діяльності, працював проф. Кам'янець-Подільського держ. ун-ту (читав курс статистики і демографії). У 1920-ті переїхав до Харкова. 1931 був заарештований, 1937 розстріляний.

Твори: «Економічна географія України» (1919), «Курс статистики і демографії (числовий метод і демографія)» (1920), «Енергетика громадського господарювання за 1913–1923 роки» (1925).

В. І. Головченко

Осташ Ігор Іванович (4.08.1959, с. Дуліби Стрийського р-ну Львівської обл., УРСР) — укр. громад.-політ. діяч, науковець. У 1982 закінчив Львівський держ. ун-т ім. І. Франка (за фахом — філолог-славіст), у 1998 — юрид. ф-т Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. 1982–83 — гід-перекладач об'єднання «Інтурист» (Сочі); 1983–88 — аспірант, молодший наук. співробітник Ін-ту мовознавства АН УРСР; кандидат філософських наук (1986); 1988–90 — наук. секр. відділу літератури, мови та мистецтвознавства АН УРСР; 1990–91 — віце-президент Республіканської асоціації українознавців; 1991–94 — дир. Міжнар. школи україністики НАН України (у 1993 — стажист-дослідник Гарвардського ун-ту, США). Народний депутат України 2–4-го скликань (1994, 1998, 2002). 1994–98 — секр. Комітету ВР України у закорд. справах і зв'язках із СНД, чл. групи «Реформи». У липні 1998 — лютому 2000 — чл. Комітету ВР України у закорд. справах і зв'язках із СНД; у лютому 2000 — лютому 2002 — голова *Комітету Верховної Ради України у закордонних справах*. Із серпня 2000 — чл. Національної ради з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Із червня 2002 — заст. голови Комітету ВР України у закорд. справах; чл. укр. делегації до Парламентської Асамблеї *ОБСЄ*; голова укр.-австралійської міжпарл. групи, член Спільної парл.-урядової комісії з інтеграції України до *СОТ* (з 2004); був віце-президентом ОБСЄ в 1999–2005. 11.09.2006–16.06.2011 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді.

Твори: автор та редактор низки наукових праць, зокрема: «Україна в 1990-х» (1992), «Куди прямуєш, Україно» (1992), «Українська мова як іноземна: методика викладання» (1994), «Сам собі редактор» (1997), «Українська щодня» (1998).

Л. В. Губерський

Остерман Андрій Іванович (Генріх Йоган Фрідріх) (30.05(9.06).1687, Бохум, Мюнстерське князь-єпископство, Священна Римська імперія — 20.05(31.05).1747, Березів, тепер с. Березово Тюменської обл. РФ) — рос. держ. діяч і дипломат. Нар. у сім'ї лютеранського пастора. З 1703 — на рос. військ.-мор. службі. У 1708–10 — перекладач віце-канцлера П. *Шафірова*. З 1710 — секр. *Посольського приказу*, з 1716 — радник *Посольської канцелярії*, виконував особисті дип. доручення *Петра I*. У 1718–19 — 2-й уповноважений Московського царства на Аландському конгресі, що розглядав проблему територ. поступок Швеції за підсумками *Північної війни 1700–21*. Після повернення до Петербурга призначений таємним радником *Колегії іноземн. справ*. У 1721 успішно завершив мирні переговори зі Швецією й підписав *Ніштадтський мирний договір 1721*. З 1723 — сенатор і віце-президент колегії іноземних справ, склав проект її нового штату й регламенту. У 1725–41 — віце-канцлер Російської імп., водночас із 1726 — чл. Верховної таємної ради. У 1727–30 — вихователь імп. Петра II, з 1731 — фактичний керівник зовн. та внутр. політики імперії, граф (1730). З 1733 головував у військ.-мор. комісії, генерал-адмірал (1740). Після чергового двірського перевороту був заарештований 25.11.1741 за наказом імп. Єлизавети Петрівни і в січні 1742 засуджений до смертної кари, заміненої довічним засланням.

В. І. Головченко

Остерман Іван Андрійович (23.04.1725, Санкт-Петербург, Російська імперія — 18.04.1811, Москва, Російська імперія) — рос. держ. діяч і *дипломат*. Син А. *Остермана*. Після арешту 1741 батька був переведений з імпер. гвардії в армію й невдовзі виїхав за кордон для завершення здобуття освіти. З 1757 — на рос. дип. службі, працівник посольства в Парижі. У 1760–74 — посланник Росії у Стокгольмі, мав помітний вплив на короля Густа-

ва III, попередив виступ Швеції проти Росії під час рос.-тур. війни 1768–74. З 1774 — сенатор. У 1775–83 — віце-канцлер; у 1783–96 — гол. начальник над *Іноземних справ колегією,* взяв участь в укладенні низки *договорів міжнародних.* У листопаді 1796 призначений канцлером, але у квітні наступного року змушений був поступитись посадою О. *Безбородьку* й піти у відставку.

В. І. Головченко

Островів статус міжнародний. Островами є природно утворені простори суходолу, оточені водою, які знаходяться вище рівня води під час припливу (ч. VII ст. 121 *Конвенції ООН з морського права 1982*). **О.** можуть мати територ. море, прилеглу зону, *виключну економічну зону й континентальний шельф,* які визначаються на таких самих засадах, які закріплені Конвенцією 1982 для інших територій суходолу. Лише скелі, не придатні для підтримки життя людини чи для самостійної госп. діяльності, не мають ані виключної екон. зони, ані континентального шельфу. Група **О.**, включаючи частини **О.**, води, які їх об'єднують, й інші природ. утворення, настільки тісно пов'язані між собою, що складають єдине геогр., екон. й політ. ціле (або історично ним вважаються), творить архіпелаг.

В. С. Ржевська

Остроградський-Апостол Михайло Михайлович (24.09.1862, с. Пашенівка Козельщинського району Полтавської губернії, Російська імперія — 30.10.1923, Бухарест, Королівство Румунія) — укр. військ. діяч і *дипломат.* Належав до козацько-старшинського роду, що походив від гетьмана Д. *Апостола.* Закінчив Морський корпус і Військово-морську академію. Дійсну службу проходив на Чорноморській ескадрі, контр-адмірал. Восени 1917 зголосився до служби в укр. війську. У сер. квітня 1918 увійшов до «Центрофлоту» — колегіального органу управління Чорноморським флотом. 30.04.1918 прийняв командування над тією його частиною, що залишилась у Севастополі. 21.05.1918 призначений представником Української Держави в Криму, вів переговори з командуванням окуп. нім. військ щодо збереження флоту за Українською Державою, внаслідок непоступливості нім. сторони невдовзі змушений був подати у відставку. 25.12.1918 призначений товаришем мор. міністра УНР, на поч. 1920 — командувач Чорноморського військ. флоту УНР, потім — голова Військ.-мор. місії УНР у Румунії, активний прибічник створення *Чорноморського союзу* за участі УНР.

В. І. Головченко

Оттавська конвенція про повну заборону протипіхотних мін 1997 (Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва та передавання протипіхотних мін та про їх знищення) вироблена в остаточному вигляді та прийнята 18.09.1997 на дип. конференції в Осло (Норвегія); відкрита для підписання 3.12.1997 в Оттаві (Канада) та 5.12.1997 в Нью-Йорку в штаб-квартирі *Організації Об'єднаних Націй (ООН).* Набула чинності 1.03.1999, після ратифікації 40 д-вами, що її підписали; має безстроковий термін. Підписана 133 державами, ратифікована чи отримала приєднання від 161 держави (1.01.2013). Україна підписала Конвенцію 24.02.1999. Першою спробою обмежити застосування протипіхотних мін (ППМ) стало підписання Протоколу 2 до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайного озброєння, які можуть вважатись такими, що спричиняють надмірні пошкодження або мають невибіркову дію 1980, яким передбачено заборону або обмеження застосування мін та мінпасток (набув чинності 2.12.1983). Положення першої редакції Протоколу 2 поширювались лише на *збройні конфлікти міжнародного характеру,* в той час як найбільша кількість жертв від мін припадала на *збройні конфлікти неміжнародного характеру;* не було запропоновано ефективного механізму запобігання експорту мін. У 1995 група експертів, утворена за рішенням 48-ї сесії *Генеральної Асамблеї ООН,* підготувала варіант нової редакції Протоколу 2, який було ухвалено 3.05.1996 в Женеві (набув чинності в грудні 1998). Доповнений Протокол 2 значно посилив обмеження на застосування ППМ: повністю заборонено застосування мін, що не виявляються звичайними засобами, а також мін, що спрацьовують від впливу міношукачів тощо. Було заборонено здійснення експорту ППМ недержавним установам та д-вам, які не підписали Протокол 2. Сферу застосування док-та було поширено на внутр. конфлікти. Але Протокол 2 і

в новій редакції залишав можливість збереження ППМ на озброєнні армій д-в, що його підписали. Тому паралельно з удосконаленням Протоколу 2 розпочався процес, спрямований на повну заборону ППМ. Перші практичні кроки до укладення міжнар. угоди про повну заборону ППМ були зроблені в жовтні 1996 на міжнар. конференції в Оттаві, тому він був названий Оттавським процесом. Його головними ініціаторами були Канада, Бельгія, Норвегія, ПАР, Мексика. Активно підтримали Оттавський процес деякі неурядові орг-ції, зокрема *Міжнародний комітет Червоного Хреста,* Міжнародна кампанія за заборону протипіхотних мін та інші. За основу остаточного варіанта конвенції був встановлений проект, розроблений експертами МЗС Австрії, який передбачав повну заборону застосування, накопичення, вир-ва й експорту мін та знищення їх запасів.

Згідно з Конвенцією сторони зобов'язались за жодних обставин не використовувати, не розробляти, не виробляти та не набувати іншим способом, а також не складувати, не утримувати та не передавати жодній іншій стороні ППМ; здійснити всі необхідні заходи для знищення всіх ППМ. У Конвенції розширено, порівняно з попередніми міжнар. док-тами, визначення поняття «протипіхотна міна», у нього включено також визначення елемента невиймання, тобто компонента, який серйозно ускладнює можливість розмінування будь-яких мін. Конвенція не допускає жодних застережень до її тексту. Як виключення дозволяється збереження тільки мінімально необхідної для розробки методів їх виявлення, розмінування або знищення кількості мін. Дозволяється передавати ППМ іншим д-вам для знищення. Конвенція зобов'язує д-ви, що її підписали, знищити всі запаси ППМ упродовж 4 років із часу ратифікації та розмінувати всі ППМ на своїй території протягом 10 років із часу ратифікації (у разі неспроможності д-ви виконати цю умову конференція учасників Конвенції може подовжити цей термін ще максимум на 10 років). Сторони зобов'язані виявляти та відп. чином позначати всі протипіхотні мінні поля на своїй території й забезпечувати їх охорону з метою запобігання жертв. Конвенція передбачає співробітництво між сторонами, щоб сприяти виконанню її умов: обмін обладнанням, матеріалами, наук. й техн. інформацією, надання допомоги однією стороною іншій у знищенні запасів ППМ тощо.

У Конвенції розроблені заходи контролю та верифікації виконання її положень. Так, кожна д-ва, що приєдналась до Конвенції, зобов'язана щорічно представляти *Генеральному секретареві ООН* докладну доповідь про заходи, здійсненні щодо виконання положень Конвенції; перша така доповідь має бути подана не пізніше, ніж через 180 днів після її ратифікації. Конвенція також передбачає, що кожна зі сторін може направити через Ген. секретаря ООН «запит про роз'яснення» щодо виконання тих чи інших положень іншій стороні, на який має бути надана відповідь упродовж 28 діб. У разі, якщо відповідь не буде отримано або вона не задовольнить сторону, що надсилала запит, питання передається на розгляд Конференції сторін Конвенції, яка може ініціювати процедуру розслідування, надіслати до країни, щодо якої цю процедуру започатковано, місію експертів із метою з'ясування питання, що виникло. Передбачено проведення Конференцій сторін з перегляду її положень не раніше, ніж через 5 років після набуття нею чинності, й надалі в разі потреби з інтервалом не менше 5 років. Кожна сторона може пропонувати внести поправки до Конвенції, але пропозиції мають бути ухвалені більшістю в 2/3 голосів, присутніх на скликаній для цього депозитарієм конференції. Підписання Конвенції стало важливою подією, значущою для міжнар. процесу роззброєння. За активний внесок у справу вироблення й підписання Конвенції Міжнародна кампанія за заборону протипіхотних мін отримала в 1997 *Нобелівську премію миру.* Однак Конвенція досі не набула універсального характеру, оскільки до неї не приєдналися бл. 1/6 членів ООН, у т. ч. й великі виробники ППМ (Китай, Росія, США, Індія, Пакистан, Іран, Ізраїль та інші). Приєднання до Конвенції великої кількості д-в, що розвиваються, на території яких замінованими залишаються райони, важливі для екон. й соц. розвитку країни (Ангола, Афганістан, Камбоджа, Мозамбік, Нікарагуа), багато в чому пояснюється їхньою зацікавленістю в отриманні фінанс. та експертної допомоги від розвинених д-в у розмінуванні, на яке власних коштів у них не вистачає.

В. Ю. Константинов

Оттоманського боргу проблема — зовн. борг *Османської* (Оттоманської) імперії, утворений у результаті кабальних позик, які з 1854 тур. уряду надавали європ. держави; використовувався останніми як засіб дип. тиску на Туреччину. У 1875 борг номінально складав 5,3 млрд франків, проте Туреччина фактично отримала 2,7 млрд франків. Після фінанс. банкрутства Туреччини в 1879 за *Мухарремським декретом 1881* було встановлено іноземн. контроль над головними джерелами прибутків тур. д-ви. Борг використовувався зах. д-вами, особливо Францією та Великою Британією, для обмеження зовн. та внутр. політики Туреччини, чим поглибив заг. кризу султанської влади. *Севрський мирний договір 1920* зафіксував розмір довоєнного Оттоманського боргу в сумі 3,26 млрд франків і визначив його розподіл між Туреччиною й територіями, що від неї відокремились. Після Кемалістської рев-ції в Туреччині до вирішення **О. б. п.** повернулись на *Лозаннській конференції 1922–23,* на якій було підтверджено принцип розподілу боргу між Туреччиною та д-вами, що відокремились від Османської імп. після *Балканських війн 1912–13* та *Першої світової війни.* На Лозаннській конференції питання про розмір боргу залишилось відкритим. У подальшому було визначено, що на частку Туреччини припадає 62,25 % Оттоманського боргу. У 1938 за домовленістю між Туреччиною та її кредиторами сума боргу, що стосувалась Туреччини, була визначена в 86 млн тур. лір золотом. Перші виплати співпали з екон. кризою 1929–33 і спричинили фінанс. кризу в Туреччині, тому тур. уряд домігся зміни умов виплати Оттоманського боргу. У 1933 було укладено угоду, за якою Оттоманський борг фіксувався в сумі 963 млн франц. франків (приблизно 80 млн тур. лір), сплати мали відбуватись не золотом, а паперовими грошима, що фактично знизило суму Оттоманського боргу майже вдесятеро. Після падіння курсу франц. франка, пов'язаного з початком *Другої світової війни,* тур. уряд у 1944 зумів повністю завершити його погашення. Оттоманський борг був важливим чинником екон. та зовн. політики Оттоманської імп. й залишався після падіння султанської влади однією з ключових проблем тур. зовн. політики 2-ї пол. XX ст.

М. С. Бур'ян

Офшорні компанії — будь-яка організаційно-правова форма ведення бізнесу (товариство, корпорація тощо), яка за законами країни реєстрації отримала офшорний статус. Офшорний бізнес — це підприємницька діяльність, здійснювана в межах міжнародної групи компаній, частина підрозділів якої розташована в країнах, що надають податкові, валютні, інвестиційні та інші пільги за певних умов. Статус офшорної надають компанії, яка: заснована нерезидентами країни реєстрації; веде підприємницьку діяльність за межами країни реєстрації та не отримує доходів із джерел на території країни реєстрації; веде справи лише з нерезидентами країни реєстрації. Основними напрямками використання офшорних компаній є міжнародна комерційна діяльність, трансферт прибутку, інвестиційна діяльність, самофінансування, також можна використовувати офшорну компанію-підрядчика, офшорну холдингову та лізингову компанії та інші.

О. В. Дикий

Офшорні центри (офшорні зони) — в загальному плані це місце реєстрації *офшорних компаній.* Існує достатня кількість офшорних юрисдикцій, територій із низькими або навіть нульовими ставками податків на доходи та майно. Основними офшорними юрисдикціями (центрами) є: в Європі — Андорра, Кіпр, Мальта, о. Мен, о. Джерсі, Гібралтар, Ліхтенштейн, Люксембург, о. Мадейра, о. Гернсі, о. Сарк, Монако; в Азії та Індійському океані — Бруней, Бахрейн, Гонконг, о. Лабуан, ОАЕ (Дубай); в Африці — Ліберія, Ботсвана, Маврикій, Канарські о-ви, Сейшельські о-ви; в Тихоокеанському регіоні — Західне Самоа, о. Вануату, о-ви Кука, Маршаллові о-ви, о. Науру, Сінгапур; в Центральній Америці та Карибському регіоні — Багамські о-ви, о. Барбадос, Беліз, Бермудські о-ви, Британські Віргінські о-ви, Кайманові о-ви, Коста-Рика, о. Гренада, Нова Зеландія, Панама та інші території.

О. В. Дикий

Охридська угода 2001 — двостороння домовленість, підписана 10.09.2001 в Охриді (Македонія) керівництвом Македонії та лідерами македонських албанців; формально поклала кінець зіткненням між албанцями та урядовими македонськими силами (див.: *Македонська криза*). Збройний конфлікт між македонськими урядовими військами та збройними формуваннями албанців, а також загострення ситуації на македонсько-югославському кордоні в районі долини Прешево, де у квітні — червні 2000 відбулися сутички між Армією визволення Косово та македонськими прикордонниками, призвели до кризової ситуації в Македонії. Збройну фазу конфлікту було припинено за участі *Європейського Союзу (ЄС),* США та Росії, які здійснили тиск на македонську та албанську сторони з метою припинення вогню та початку переговорів. Із районів, населених албанцями, було відведено підрозділи македонської армії; албанська сторона зняла свою вимогу про перетворення Македонії на федерат. д-ву. У липні—серпні 2001 в Охриді на березі однойменного озера відбувались переговори між македонською та албанською делегаціями. Основні суперечності точились навколо питань щодо статусу мови та військ. формувань. Албанська сторона наполягала на визнанні албанської мови офіційною на всій території країни; македонський уряд пропонував статус офіційної лише на території, де албанці становлять не менше 20 % населення. Албанська сторона пропонувала підпорядковувати загони поліції в албанських провінціях лише місцевому самоврядуванню; уряд Македонії поставив албанській стороні вимогу скласти зброю ще до *ратифікації* угоди парламентом країни. За умовами угоди сторони погоджувались припинити протистояння та повернутись до нормального співіснування; замість терміна «македонці» до конституції країни вносилось визначення «громадяни Македонії»; албанська мова набувала статусу офіційної в тих районах, де албанці становили понад 20 %; збільшувалась частка представництва албанців у поліції та армії з 5 до 25 %; декларувалась заборона дискримінації при прийнятті албанців до вищих навч. закладів. Угода була ратифікована парламентом упродовж 45 днів. Одразу після її підписання в Македонії терміном на 30 днів було розгорнуто контингент *НАТО,* що складався з брит., франц. та чеських підрозділів, для збирання зброї в албанських бойовиків.

М. С. Каменецький

П

Паасіківі (Paasikivi) Юхо Кусті (27.11.1870, Тампере, Велике князівство Фінляндське — 14.12.1956, Гельсінкі, Фінляндська Республіка) — фінляндський громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*. Здобув юрид. освіту. У 1907–13 — депутат сейму від старофінської партії; 1914–34 — ген. директор Нац. акціонерного банку. У травні — грудні 1918 — прем'єр-міністр Фінляндії. У 1920 очолював делегацію Фінляндії при укладенні угоди про перемир'я й підписанні *Тартуського мирного договору 1920* між Фінляндією та РСФРР. У 1934–36 — голова Нац. коаліційної партії; у 1936–39 — посланник Фінляндії у Швеції; у 1939–40 — міністр без портфеля. Восени 1939 провадив переговори в Москві у зв'язку з територ. претензіями СРСР до Фінляндії, потім — чл. делегації при укладенні *радянсько-фінляндського мирного договору 1940*. У 1940–41 — посланник Фінляндії в СРСР. У лютому—березні 1944 провадив неофіційні переговори з урядом СРСР щодо укладення *перемир'я*. У листопаді 1944—березні 1946 — прем'єр-міністр Фінляндії; у березні 1946—березні 1956 — президент Фінляндії. Провадив курс на фактичне обмеження держ. *суверенітету* в зовн.-політ. сфері та *нейтралітет*, щоб не допустити повторення *агресії* СРСР проти Фінляндії (див.: *Фінляндизація*); уклав із СРСР Договір про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу (1948). Заг.-народна б-ба фінів проти рад. агресії 1939–40 дозволила **П.**, проводячи обережну й зважену політику в умовах *«холодної війни»*, уникнути перетворення Фінляндії на сателіта СРСР і встановлення в країні прокомуніст. уряду, як це сталось із Центр.-Схід. Європою. Водночас курс **П.** сприяв стабілізації в Півн. Європі, що пізніше суттєво вплинуло на формування клімату розрядки у 60–70-х XX ст. Нагороджений орденом Леніна (1954).

Р. А. Кривонос

Павличко Дмитро Васильович (28.09.1929, с. Стопчатове, нині — Косівського р-ну Івано-Франківської обл., Україна) — укр. письменник, перекладач, громад.-політ. діяч і *дипломат*. Закінчив філол. ф-т Львівського держ. ун-ту ім. І. Франка (1953) й аспірантуру кафедри укр. літератури Львівського держ. ун-ту ім. І. Франка (1956). У 1956–58 — зав. відділу поезії журналу «Жовтень» (Львів). 1958–64 працював журналістом у Львові та Києві; 1964–68 — сценарист кіностудії ім. О. Довженка, секр. правління Спілки письменників України; 1971–78 — гол. редактор журналу «Всесвіт»; 1986–90 — секр. правління Спілки письменників України та Спілки письменників СРСР. Депутат ВР УРСР 12-го скликання, народний депутат України 1-го скликання; 1990–94 — голова *Комісії Верховної Ради України у закордонних справах*. У жовтні 1995 — травні 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Словацькій Республіці; у лютому 1999 — січні 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Польща. Лауреат держ. премії України (1977), має низку урядових нагород, в т. ч. звання Героя України з врученням ордена Держави (2004) — за визначний особистий внесок у розвиток української літератури, створення вершинних зразків поетичного слова, плідну державну і політичну діяльність, а також орден князя Ярослава Мудрого IV ст. (2009) і V ст. (1999), орден «За заслуги» III ст. (1997).

Твори: «Любов і ненависть» (1953); «Пелюстки і леза» (1964); «Гранослов» (1968); «Таємниця твого обличчя» (1974, 1979); «Сонети» (1984); «Задивлений у будущину» (1986); «Рубаї» (1987); «Покаянні псалми» (1994) та ін.

В. М. Матвієнко

Павло I (20.09.1754, Санкт-Петербург, Російська імперія — 12.03.1801, там само) — імператор Всеросійський (1796–1801), син імператора *Петра III* та імператриці *Катерини II*; по досягненні повноліття (1772) став наступником престолу, але за життя матері не брав участі в управлінні *державою*; його життя кардинально перемінилося лише через несподівану смерть Катерини II (перед тим вона розглядала питання передачі трону онуку Олександру (майбутньому *Олександру I*). Оскільки імператор був категорично проти революції та ліберальних настроїв, він 1799 заборонив поїздки молодих людей за кордон на навчання, заснувавши при цьому Дерптський університет; 1800 заборонено ввезення будь-яких книг і навіть нот із-за кордону, ще раніше, були закриті приватні друкарні та встановлена сувора цензура для російських книг. В сфері *зовнішньої політики* Павло I заявив про бажання миру з усіма країнами і відмову від будь-яких військових дій, однак були не сприйняті сучасниками, в першу чергу столичним дворянством і гвардією; загальне презирство викликали нові статути — за схожість із прусськими. Боротьба з *Наполеоном I* народила у 1798 нову *антифранцузьку коаліцію* з Великої Британії, Австрії і Росії, до яких долучилася й Туреччина. Проте, коаліція виявилася не стійкою. Австрія використала російські війська для зміцнення своїх позицій в Північній Італії, а розрив із Британією стався через захоплення нею Мальти, яку Павло I взяв під заступництво, прийнявши титул Великого магістра ордену Св. Іоанна Єрусалимського. Російські війська були відкликані, і у 1800 коаліція остаточно розсипалася. На тлі невдач у внутрішній та зовнішній політиці Павло I став замкнутим і підозрілим, а 1801 запросив у Росію племінника дружини принца Вюртемберзького з планами всиновлення та передачі йому престолу. В ніч на 12.03.1801 Павло I був убитий змовниками у Михайлівському замку, спеціально для нього збудованому за кілька місяців до того.

В. В. Солошенко

Павло Халебський (арабською Булос аль-Халабі) (бл. 1627, м. Халеб, нині — Алеппо, Сирійська Арабська Республіка — 1669, там само) — арабський мандрівник і письменник, протягом свого життя супроводив батька — антіохійського патріарха Макарія в його подорожах; 1654 і 1656 відвідав Козацьку Україну; в записках про цю подорож залишив цікаві відомості з міжнародного становища, історії, економіки, географії, культури, освіти, побуту, мистецтва і релігійного життя тогочасної України; позитивно характеризував діяльність Б. *Хмельницького*, з яким зустрічався 21.04.1654 у Богуславі.

Твори: Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским. Вып. 1–5. — М., 1896–1900.

В. І. Сергійчук

Пагуошський рух (Pugwash Conferences on Science and World Affairs) — започаткований у 1955 міжнар. рух учених за мир, *роззброєння* та міжнар. безпеку; отримав назву за місцем проведення першої конференції в липні 1957 в канад. містечку Пагуош. Діяльність руху координує Рада (до 1975 — Пагуошський комітет) зі штаб-квартирою в Лондоні. У **П. р.** не існує формального членства, його учасниками є нац. пагуошські групи, ради, комітети, а також окремі вчені. Конференції **П. р.** обговорюють широке коло екон., політ., безпекових, культ. та освітніх проблем сьогодення людства та його майбутнього; особлива увага приділяється питанням екон. та наук.-техн. співробітництва, роззброєння, протистояння загрозі поширення й застосування *зброї масового знищення*.

С. П. Галака

Паїсій (? — ?) — єрусалимський патріарх у 1645–61; шукав міжнародно-політичної підтримки у московського царя *Олексія Михайловича*, здійснив подорож до Москви через Козацьку Україну; перебуваючи на початку грудня 1648 в Києві, написав листа гетьману Б. *Хмельницькому*, в якому звинувачував того в союзі з Кримським ханатом. Разом із митрополитом київським С. Косовим, міщанами й духовенством урочисто зустрічав гетьмана при його в'їзді в столицю Русі 17.12.1648. У переговорах (спільно з козацьким *послом* — шляхтичем С. *Мужиловським*) наполягав на наданні військової допомоги повсталим козакам. По поверненні схиляв до спільної боротьби проти *Османської імперії* також і молдовського та волоського господарів; як вважають сучасні дослідники *міжнародних відносин* та історії *дипломатії*, сприяв рішенню Б. Хмельницького про *протекторат* над Військом Запорозьким.

В. М. Матвієнко

Пайфер (Pifer) Стівен Карл (8.12.1953, Сан-Франциско, США) — амер. *дипломат*. Закінчив Стенфордський ун-т (1976). У 1978–80 працював у посольстві США у Варшаві, у 1980–81 — у відділі Європи *Державного департаменту США*, у 1981–84 — у відділі з питань політики й безпеки в Європі Держдепартаменту США, радник делегації

США на переговорах про ядерні ракети середньої дальності в Женеві; 1984–85 — спец. помічник спец. радника Президента США й *державного секретаря США* з питань контролю над озброєнням; 1985–86 — слухач Ін-ту інозем. мов (рос. відділення) Держдепартаменту США; 1986–88 — співробітник політ. відділу посольства США в Москві; 1988–90 — заст. начальника відділу СРСР з питань багатосторонніх стосунків і безпеки Держдепартаменту США; 1990–93 — заст. радника з політ. питань посольства США у Великій Британії; 1993–94 — заст. головного координатора з питань нових незалежних д-в Держдепартаменту США; 1994–96 — дир. управління Росії, України та Євразії в *Раді національної безпеки США;* 1996–97 — спец. помічник Президента США і гол. директор з питань Росії, України і Євразії в РНБ. У 1997–2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол США в Україні. З 2000 — помічник заступника, помічник держсекретаря США з питань Європи та Євразії.

В. І. Головченко

Пак Ро Бьок (Pak Ro Byok) (9.07.1956) — корейський *дипломат*. 1980 — закінчив відділення міжнародних відносин Сеульського національного університету, 1983 — Лондонську школу економіки та політичних наук (відділення міжнародних відносин), 1993 — захистив кандидатську дисертацію з історичних наук у Дипломатичній академії МЗС Російської Федерації, 1999–2000 — здобув ступінь магістра юридичних наук в Університеті ім. Дж. Вашингтона (округ Колумбія, США). 1979–80 — співробітник МЗС Республіки Корея; 1984–91 — другий секретар посольства Республіки Корея в Швейцарії; 1991–93 — перший секретар посольства Республіки Корея в Росії; 1993–95 — радник посольства Республіки Корея в Узбекистані; 1995–96 — головний секретар міністра МЗС Республіки Корея; 1996–97 — директор другого та третього відділів Північної Америки департаменту зв'язків з Північною Америкою МЗС Республіки Корея; 1997–2000 — перший секретар посольства Республіки Корея в США; 2000–02 — радник посольства Республіки Корея в Союзі М'янма. 2002–03 — заступник речника та заступник Генерального директора Департаменту зв'язків з Північною Америкою, Міністерство закордонних справ та торгівлі; 2003–04 — Генеральний директор Ради Національної безпеки; 2004–06 — помічник Міністра Міністерства закордонних справ і торгівлі Республіки Корея; 2006–07 — головний директор Департаменту зв'язків із Європою у тому самому міністерстві. З 2007 по 2008 — займається політичними дослідженнями у Джорджтаунському університеті в США. 2008–11 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Корея в Україні, Грузії та Молдові за сумісництвом.

Р. К. Петюр

Пакіша війна 1981 — прикордонний збройний конфлікт між Перу й Еквадором у січні-лютому 1981 за контроль над трьома прикордонними постами на східному схилі гірського масиву Кондор. Спроба перуанських *збройних сил* захопити ці три еквадорські пости (один з них, Пакіша, дав назву конфлікту) зустріла опір з боку еквадорських прикордонників. Сторони підтягували до зони конфлікту додаткові контингенти, використовували навіть ВПС. Перуанцям вдалося відтіснити еквадорські сили та захопити пости. Сторони досягли домовленість про припинення вогню, але сама територіальна проблема залишилась невирішеною (див.: *Еквадорсько-перуанська війна 1998*).

Н. М. Весела

Пакс Американа (лат. Pax Americana — американський мир, «мир по-американськи») — термін, яким позначається період стабільності та миру в Західному світі, що розпочався після завершення *Другої світової війни* та пов'язаний із провідною роллю США в його формуванні та підтримці. За аналогією із Pax Romana Стародавнього світу, **П. а.** характеризується практичною відсутністю насильницьких *конфліктів міжнародних* у межах геополітичного простору, на якому домінуючий вплив справляють США. Так само як Стародавній Рим, США та їхні союзники втручаються у різноманітні конфлікти, зберігаючи, однак, мир серед країн Заходу та гарантуючи їхнє процвітання. Термін **П. а.** часто використовується критиками *зовнішньої політики* США для позначення спроб всесвітнього домінування та покарання незгодних із американською політикою країн. У такому значенні він часто використовується в контексті дебатів з приводу однополярності світу, американської гегемонії, стратегії втручання у конфлікти (в тому числі т. зв. «гуманітарної інтервенції»). **П. а.** здебільшого поширений в рамках *неолібералізму* та неомарксистського підходу у теорії *міжнародних відносин*. В першому випадку він використовується для пояснення того, як гегемонія США сприяє поширенню та функціонуванню міжнародних режимів, інститутів та організацій, таких, приміром, як *МВФ* або *СОТ*. Діяльність таких режимів є одним із основних стабілізуючих чинників у світовій політиці; мир, із неоліберальних позицій, також є наслідком поширення демократичних норм та процедур (т. зв. «теорія демократичного миру»). Неомарксизм розглядає **П. а.** як прояв новітньої форми *колоніалізму* — *неоколоніалізму* та *імперіалізму*. Американська *гегемонія міжнародна* створює т. зв. «структурне насильство», що є джерелом не лише миру між державами Заходу, але й злиднів, *війн* та відсталості у розвитку решти світу.

Літ.: Киссинджер Г. Дипломатия. — Москва: Ладомир, 1997; Фукуяма Ф. Конец истории? // США. Экономика, политика, идеология. — 1990. — № 5; Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. — New York: Simon & Schuster, 1996; Rosato S. The Flawed Logic of Democratic Peace Theory // American Political Science Review. — 2003. — № 97. — P. 585–602; Wallerstein I. The End of the World As We Know It: Social Science for the Twenty-First Century. — Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999.

М. Г. Капітоненко

Пакс Ніппоніка — (лат. Pax Nipponica — «мир по-японськи») — концепція організації світового порядку під проводом Японії. Особливо популярною **П. н.** стала напр. 1980-х, коли, з одного боку, біполярна *Ялтинсько-потсдамська система міжнародних відносин* вступила у кризову фазу свого розвитку, а, з іншого, економічний розвиток Японії вивів її на друге місце в світі за абсолютним обсягом ВВП і тимчасово перетворив на регіонального лідера в Східній Азії. Особливістю **П. н.** є те, що вона надає критичної ваги економічному фактору могутності *держави*. Це пов'язано із цілим рядом відносних економічних переваг, якими володіла Японія напр. 1980-х: висока конкурентоспроможність японських *ТНК*, провідні позиції у створенні та експорті технологій, великий обсяг інвестицій та динамічна економіка. З іншого боку, Японія відчутно відставала від США, СРСР та країн Західної Європи за основними показниками військової могутності та політичного впливу. Особливо популярною ідея **П. н.** була серед неореалістів, які, тим не менш, відзначали відсутність декількох принципово важливих елементів, що заважало Японії досягти *гегемонії міжнародної* в найближчому майбутньому. До них відносилися вже згадуваний дефіцит військових важелів впливу (включно із ядерною зброєю); вразливість японської економіки до фінансових ризиків та обмеженість її зростання (здебільшого ресурсна); слабкість міжнародно-організаційного впливу Японії (країна не є постійним членом *Ради Безпеки ООН*, участь її у глобальних та *міжнародних організаціях регіональних* недостатньо активна).

Літ.: Funabashi Y. Asia Pacific Fusion: Japan's Role in APEC. — Washington/DC: Institute for International Economics, 1995; Hummel H. Japan's Military Expenditures after the Cold War. The «Realism» of the Peace Dividend // Australian Journal of International Affairs. — 1996. — № 2(50). — P. 137–155; Johnson A. The United States and Japan: Cooperative leadership for peace and global prosperity. — Lanham/MD: University Press of America, 1990; Vogel E. Pax Nipponica? // Foreign Affairs. — 1986. — № 4(64); Waltz K. The Emerging Structure of International Politics. // International Security. — 1993. — № 2(18). — P. 44–79.

М. Г. Капітоненко

Пакс Сініка (лат. Pax Sinica — «мир по-китайськи») — термін, яким здебільшого позначають історичний період пізньої династії Цінь та династії Хань в Китаї (бл. 221 до н. е. — 220 н. е.), протягом якого китайська цивілізація справляла визначальний вплив на розвиток всього регіону Східної та Південно-Східної Азії, встановивши таким чином гегемоністичну стабільність. Розширене тлумачення терміна **П. с.** охоплює також середньовічні періоди історії Китаю за часів династії Тан (618–907), коли *імперія* досягла, на думку багатьох дослідників, вищої точки свого розвитку, перетво-

рившись на одну з провідних держав світу. Іноді **П. с.** також відносять і до епохи великої китайської держави династії Мін (1368–1644). Складність та неоднозначність внутрішнього розвитку Китаю, так само як і його геополітичного оточення, провокують доволі нечітке, з хронологічного погляду, використання терміна **П. с.** Однак в кожному випадку ним позначаються періоди тривалого миру як всередині самого Китаю, так і в регіоні в цілому, обумовлені стабілізуючим ефектом китайської гегемонії. Геополітичні трансформації кін. 1980-х — поч. 1990-х обумовили використання терміну **П. с.** у сучасному контексті, ним почали позначати сценарій зростання могутності сучасної КНР та перетворення її на гегемона із додатковими можливостями впливати на світовий порядок. Незважаючи на динамічний розвиток економіки Китаю протягом останніх тридцяти років, перспективи **П. с.** в такому сенсі частіше викликають скептичне ставлення. По-перше, Китаю все ще бракує інших основних елементів могутності для того, щоб скласти конкуренцію США у глобальному масштабі, насамперед військових, організаційних та ціннісно-ідеологічних. По-друге, зростання силових можливостей Китаю здатне не стільки сприяти встановленню миру в регіональному та глобальному вимірах (а саме мир насамперед мається на увазі при використанні терміна **П. с.**), скільки спровокувати масштабну серію нових *конфліктів міжнародних.*

Літ.: Поликарпов В. Контуры будущего цивилизаций. — СПб. — Ростов-на-Дону-Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2000; Austin G., Harris S. Japan and greater China: Political economy and military power in the Asian century. — Honolulu: University of Hawai'i Press, 2001; Brzezinski Z. The geostrategic triad, living with China, Europe and Russia // CSIS Significant Issues Series, No. 23. — Washington, D. C.: Center for Strategic & International Studies, 2000; Chang G. The coming collapse of China. — New York: Random House, 2001; Gill B. Rising star: China's new security diplomacy. — Washington, D. C.: Brookings Institution Press, 2007.

М. Г. Капітоненко

Пакт стабільності в Європі підписаний 21.03.1995 у Парижі (Франція). Його розроблення ініційоване в 1993 прем'єр-міністром Франції Е. Балладюром. У пропозиціях зазначалось, що країни ЦСЄ, звільнившись від *тоталітаризму,* успадкували низку проблем міждерж. характеру, які заважають утворенню сталого політ. клімату взаємної довіри, добросусідства та плідного співробітництва. Для цих країн, більшість із яких декларували намір приєднатись до європ. інститутів, у т. ч. до *Європейського Союзу (ЄС),* постала проблема відтворення відповідних такій інтеграції політ.-прав. передумов. Країнам ЦСЄ пропонувалось за сприяння й підтримки ЄС упродовж певного періоду в юрид. порядку остаточно вирішити потенційно небезпечні для регіональної *стабільності* та громадян. миру проблеми (насамперед, про взаємне визнання кордонів та забезпечення прав нац. меншин), що сприятиме їх просуванню до єдиної Європи. Пропозиції Е. Балладюра було підтримано керівництвом ЄС. 25.05.1994 у Парижі відбулась інавгураційна Конференція Пакту, яка офіційно започаткувала процес детального обговорення й остаточного визначення його змісту. Було визначено механізм доопрацювання Пакту: його основні положення мали відпрацьовуватись упродовж року в рамках конференції із стабільності в Європі, а в інавгураційному док-ті зазначались параметри, основні принципи й практ. заходи її роботи. Передбачалось, що в роботі конференції візьме участь 41 країна, які розподілялись на кілька груп: д-ви, на які безпосередньо спрямовувалась робота в рамках Пакту (т. зв. «дев'ятка» — 6 країн ЦСЄ і 3 балт. країни), група їхніх сусідів (т. зв. «зацікавлені країни»), деякі інші учасники НБСЄ, включно зі США й Канадою. Однак згодом коло учасників розширилось, і на заключній конференції 20–21.03.1995 були представлені вже 52 країни, тобто всі члени *Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ),* а також ряд *організацій міжнародних.* Текст Пакту складався з трьох частин. Першою була політ. декларація, у якій формулювались принципи й основні підходи, що повинні регулювати відносини між сусідніми європ. д-вами, зокрема принципи непорушності й недоторканності кордонів, поваги до прав нац. меншин тощо. Другу частину складав перелік двосторонніх угод, домовленостей та політ. декларацій (заг. кількістю бл. 100), укладених країнами ЦСЄ та Балтії між собою, зі своїми сусідами (у т. ч. з Україною), і з державами-членами ЄС. Третій розділ містив домовленості щодо т. зв. «супутніх заходів»: проекти регіонального співробітництва, спрямовані на розвиток транскордонних зв'язків, освітніх і наук.-дослідних програм, орг-цію курсів з вивчення інозем. мов, сприяння екон. кооперації, співпраці в галузі екології, облаштування прикордонних переходів тощо. Контроль за дотриманням закладених у Пакті принципів було покладено на ОБСЄ, яка стала його депозитарієм.

І. О. Мінгазутдінов

Пакт стабільності для Південно-Східної Європи — міжнар. ініціатива з метою досягнення стабільності в регіоні ПСЄ. Механізм Пакту офіційно був оприлюднений 30.07.1999 в Сараєво (Боснія і Герцеговина). Його учасниками стали країни регіону — реципієнти донорської допомоги (Албанія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Македонія, Молдова, Румунія, СРЮ, Хорватія), а також донори процесу стабілізації: держави-члени *Європейського Союзу (ЄС), Великої сімки,* Норвегія, Швейцарія й низка міжнар. орг-цій (*Організація Об'єднаних Націй, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Рада Європи, НАТО, Організації економічного співробітництва та розвитку, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд* та інші). Головним органом для визначення стратегії Пакту є Регіональний стіл. Для розгляду конкретних програм дій проводяться засідання робочих столів з питань демократизації та прав людини, екон. відновлення, розвитку й співпраці та з проблем безпеки. Техн. й орг. питання, а також представницькі функції покладені на Спец. координатора Пакту і його Секретаріат, що розташований у штаб-квартирі ЄС у Брюсселі. Координація діяльності донорів здійснюється Керівною групою високого рівня. Пакт спрямований на забезпечення політ. домовленостей між країнами регіону з певних питань регіональної співпраці, сприяння їх зближенню з європ. та євроатлантичними структурами. Пріоритетні сфери співпраці: торгівля й інвестиції; розвиток інфраструктури, зокрема енергетичної; вирішення проблеми *біженців* і *переміщених осіб;* транскордонна співпраця; б-ба з організованою злочинністю. Відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння, підписаного в червні 2001, процес співробітництва між д-вами регіону має включати підписання 21 двосторонньої угоди про асоціації вільної торгівлі, які фактично утворять *зону вільної торгівлі* Півд.-Схід. Європи. 15.11.2002 в Афінах підписано Меморандум про взаєморозуміння, що передбачив об'єднання ринку електроенергії регіону ПСЄ з ринком ЄС і поступову лібералізацію ринку електроенергії відповідно до законодавства ЄС. У рамках Пакту в Бухаресті створено Регіональний транскордонний центр б-би з організованою злочинністю, який має сприяти обміну інформацією й координації дій учасників Пакту, їхній оперативній взаємодії з *Інтерполом.* Розвивається військ. співпраця в межах Пакту; утворено інформ.-аналітичну базу даних про військ. реформи та стратегії нац. безпеки країн регіону; сформовано бригаду країн ПСЄ для участі в миротворчих операціях під егідою НАТО; створено регіональний Центр сприяння контролю над озброєннями, який здійснює співпрацю між балканськими д-вами з контролю над озброєннями, зміцнення заходів довіри і безпеки в регіоні.

М. С. Каменецький

Пакт чотирьох 1933 (Договір про згоду та співробітництво) — багатостороння угода, підписана 15.07.1933 в Римі представниками Великої Британії, Італії, Німеччини та Франції; укладався терміном на 10 років. Ініціатива його підписання належала Б. *Муссоліні,* який у такий спосіб бажав забезпечити статус Італії як *великої держави,* а також заручитись підтримкою Великої Британії та Франції на передавання Данцига Німеччині, щоб та, у свою чергу, підтвердила в зобов'язальній формі відмову від *аншлюсу* Австрії. Але досягти бажаних результатів Муссоліні не вдалося, і **П. ч.** набув декларативного характеру. За ним сторони погоджувались проводити політику співробітництва в рамках *Ліги Націй* та консультуватись між собою щодо проблем європ. безпеки. Фактично Пакт передбачив створення європ. директорату великих д-в, який забезпечував ізоляцію СРСР від вирішення важливих питань європ. політики та утискав інтереси малих д-в, оскільки коло питань, які потрапляли

до компетенції такого директорату, стосувалось безпосередніх інтересів усіх європ. д-в. Відтак **П. ч.** викликав протести багатьох європ. д-в, перш за все СРСР, Польщі та країн *Антанти малої*. **П. ч.** не набув чинності, оскільки Франція відмовилась його ратифікувати.

М. А. Миронова

Пакти та Конституції законів і вольностей Війська Запорозького 1710 — договір, укладений 5(16).04.1710 між обраним гетьманом П. *Орликом* та старшиною й козаками Війська Запорозького в Бендерах (нині — в складі самопроголошеної Придністровської молдовської республіки); пам'ятка історико-філософської та міжнародно-політичної думки. Україномовний оригінал Конституції було віднайдено у Російському державному архіві давніх актів співробітниками Центрального державного історичного архіву України в Києві у жовтні 2008; віднайдений комплекс документів включає оригінальний текст Конституції, написаний староукраїнською мовою, а також оригінальний підтверджувальний диплом шведського короля Карла XII на обрання П. Орлика гетьманом. Автентичність цих документів підтверджується власноручним підписом гетьмана та печаткою Війська Запорозького на рожевому воску з червоною стрічкою, а також власноручним підписом шведського короля на дипломі і місцем, де раніше була королівська печатка, що, на жаль, не збереглася; текст Конституції підготовлений до видання і опублікований у жовтні 2010 в «Архівах України» (№ 3–4), також його вміщено до повного академічного видання Конституції. У 2009 київський історик О. Алфьоров виявив у Російському державному архіві давніх актів копію Конституції, яку було зроблено у першій чверті XIX ст. з метою публікації М. *Бантиш-Каменським*, копію цього архівного документа історик передав до Музею гетьманства у Києві; в 2010 О. Алфьоров випустив цю копію друком, причому в передмові звернув увагу читачів на те, що у виданні представлено копію, але завдяки неуважності журналістів, що освітлювали подію, знахідку науковця в пресі неодноразово було представлено, як віднайдення оригіналу Конституції. Латиномовна копія XVIII ст. зберігається в Національному архіві Швеції (течка «Справи Козаччини»). У тексті документа законодавча влада надається Генеральній Раді, що виконує роль парламенту, до якої входять генеральні старшини, цивільні полковники від міст, генеральні радники (делегати від полків з людей розважливих і заслужених), полкові старшини, сотники та представники від Запорозької Січі (ст. 6). Генеральній раді належало працювати сесійно, тричі на рік — в січні (на Різдво Христове), квітні (на Великдень) і жовтні (на Покрову); на своїх зборах Генеральна рада розглядала б питання про безпеку держави, спільне благо, інші громадські справи, заслуховувала звіти гетьмана, питання про недовіру йому, за поданням гетьмана обирала б генеральну старшину. Найвищу виконавчу владу мав гетьман, влада якого була довічною; в період між сесійними зборами Генеральної ради він виконував її повноваження. Можливості гетьмана і його владні повноваження було значно обмежені ст. 6, 7 і 8; відповідно до цих положень гетьман не мав права розпоряджатися державним скарбом та землями, проводити власну кадрову політику, вести самостійну *зовнішню політику*. Йому також було заборонено створювати якусь власну адміністрацію, він не міг застосовувати покарання до винних; для задоволення матеріальних потреб гетьманові виділялись певні рангові маєтності з чітко визначеними прибутками, проте лише на час його перебування на посаді.

В. І. Головченко, В. М. Матвієнко

Паламарчук Лука Хомич (6.09.1906, с. Трощі Липовецького повіту Київ. губернії, нині Липовецький р-н Вінницької обл., Україна — 2.01.1986, Київ, УРСР) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*, журналіст. Закінчив 1949 істор. ф-т Київ. ун-ту, 1950 — Вищу парт. школу при ЦК КП(б)У. 1929–37 — журналіст обласних газет Вінничини, Поділля, 1937–52 — зав. відділу газети «Радянська Україна» (до лютого 1943 — «Комуніст»), голова радіокомітету при РНК УРСР, заст. секретаря ЦК КП(б)У, редактор журналу «Перець». У 1943–53 — відповідальний редактор газети «Радянська Україна». Під час Великої Вітчизняної війни 1941–45 займався антифаш. агітацією серед населення окупованих областей України, орг-цією перекидання укр. газет, що видавались у Росії, до партиз. загонів. Із 1952 — заст. міністра, 11.05.1954–13.08.1965 — мін. зак. справ УРСР. Період його роботи в МЗС України позначився помітною активністю зовн.-політ. діяльності республіки, у першу чергу в *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* та її спеціалізованих установах: 1954 УРСР стала членом *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)* і *Міжнародної організації праці (МОП)*, у 1957 — *Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ)*; було відкрито *Постійне представництво України при ООН*. Число міжнар. орг-цій та їхніх структур за участі УРСР сягнуло 36. Упродовж 1954–62 УРСР підписала понад 50 дог-рів, угод, протоколів та конвенцій, була членом 29 комісій і комітетів різних міжнар. орг-цій та установ. 1956–61 столицю республіки — Київ — відвідало понад 20 інозем. делегацій. Учасник укр. делегації на 6, 7 та 8 сесіях *Генеральної Асамблеї ООН*, очолював делегації УРСР на 9–19 сесіях ГА ООН. На 12 сесії в жовтні 1957 висловився за заборону атомної та водневої зброї, припинення її вир-ва, ліквідацію всіх інозем. військ. баз. На 15 сесії під час обговорення *Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам* вперше виголосив промову укр. мовою. Під багатьма міжнар. док-тами стоїть його підпис, зокрема: під Конвенцією про територ. море і прилеглу зону й Конвенцією про відкрите море від 30.10.1958 та Конвенцією про континентальний шельф від 31.10.1958. На 16 і 17 сесіях ГА ООН з ініціативи делегації УРСР ухвалено резолюції щодо проведення всесвітньої кампанії за заг. письменність, підготовки нац. техн. кадрів для прискорення індустріалізації слаборозвинених країн, на 18 сесії **П.** вніс низку істотних доповнень і поправок до Декларації про ліквідацію всіх видів расової дискримінації. Очолюючи МЗС УРСР, велику увагу приділяв підвищенню професійних знань молодих дипломатів, вивченню ними міжнар. проблем. 1965–72 — Надзвичайний і Повноважний Посол СРСР у Королівстві Марокко. З 1972 у відставці. Тричі обирався кандидатом у члени ЦК КПУ. 1946–66 — депутат Верховної Ради УРСР.

Д. В. Табачник

Палді (Páldi) Андраш (1927, Ракоціфалва, Угорщина) — угорський *дипломат* та громадський діяч. Народився в селянській сім'ї. Закінчив Будапештський економічний університет, кандидат економічних наук. Викладав в університеті; працював у апараті Ради міністрів та Держплані Угорської Народної Республіки (УНР). Співробітник представництва Угорщини при *Раді економічної взаємодопомоги*, РЕВ (1967–72). Керівник секретаріату Ради міністрів (1972–77); радник, керівник відділу економічної співпраці посольства Угорщини в Москві (1977–82); керівник економічно-політичного підрозділу МЗС Угорщини (1982–86). Генеральний консул Угорщини в Києві (1986–92); Перший надзвичайний і повноважний посол Угорщини в Україні (13.03–13.11.1992). Передав Українській державі дипломатичну документацію Надзвичайної місії УНР в Угорщині, випадково виявлену в архівних матеріалах угорського МЗС. Після відставки очолював товариство «Угорщина—Україна». Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеню (08.2011). Автор численних публікацій з питань економіки та економічного планування в СРСР.

Р. А. Кривонос

Палеолог (Paleologue) Жорж Моріс (13.01.1859, Париж, Французька імперія — 21.11.1944, там само) — франц. *дипломат*. На службі в МЗС Франції з 1880. 1893–1907 працював у дип. представництвах у Марокко, Італії та Китаї. 1907–12 — посол Франції в Болгарії; 1912–14 — дир. Політ. департаменту МЗС Франції; 1914–17 — посол Франції в Російській імп. Відіграв значну роль у втягненні в *Першу світову війну* Росії й Румунії, зробив багато для зближення Франції та Росії, взяв участь в укладенні *англійсько-російсько-французької угоди 1915*. Після більшовицької рев-ції 1917 в Росії став переконаним противником ленінського уряду, оскільки останній відмовився виплатити борг царської Росії перед Францією розміром 11 млрд франків. **П.** — один із гол. організаторів інтервенції *Антанти* на територію РСФРР. У 1920 — ген. секретар МЗС Франції.

П. М. Ігнатьєв

Палестинська проблема — ключове питання *Близькосхідного конфлікту*. Спочатку її сутність полягала в міжобщинному конфлікті на території

Палестини, а потім — у *конфлікті міжнародному* між Ізраїлем та палестинцями як етнополіт. та етнотеритор. протистояння, пов'язаного із забезпеченням права на державність арабського народу Палестини. Національний, або палестинський, аспект проблеми бл.-схід. врегулювання стосується питання нац. самовизначення палестинського народу. Велика Британія як країна-мандатор у квітні 1947 винесла **П. п.** на обговорення *Організації Об'єднаних Націй (ООН).* Згідно з рез. № 181 *Генеральної Асамблеї ООН* від 29.11.1947, на колишній підмандатній території Палестини мали утворитись 2 д-ви — єврейська (площа 14,1 тис. км^2 — 56 % території Палестини, населення 1 008 800 чол.) й арабська (площа 11,1 тис. км^2 — 43 % території Палестини, населення 758 520 чол.). В окрему міжнар. зону виділялось місто Єрусалим та його околиці. Увечері 14.05.1948 було проголошено створення Держави Ізраїль, наступного дня на територію Палестини вступили регулярні війська Єгипту, Сирії, Лівану та Йорданії. Уряди цих країн, а також Саудівської Аравії та Ємену оголосили війну Ізраїлю. Наслідком *арабо-ізраїльської війни 1948–49* стало загострення **П. п.** Рішення про створення Палестинської д-ви не було виконано. Ізраїль окупував значну частину палестинської території. Частину території Палестинської д-ви було поділено між Єгиптом та Йорданією. Понад 900 тис. палестинців стали *біженцями.* Усі спроби посередницької комісії ООН досягти хоча б часткової *репатріації* біженців, що відповідало рішенням ГА ООН, не мали успіху. Наприкінці 1951 посередницька комісія склала свої повноваження. Згідно з рішенням ООН було створено Агентство Об'єднаних Націй з надання допомоги біженцям та їх працевлаштування (ЮНРВА). Унаслідок *арабо-ізраїльської війни 1967* в червні 1967 кількість палестинських біженців зросла ще на 400 тис. чоловік (до початку війни 1967 їх кількість становила 1344 тис.).

Б-ба палестинського народу має тривалу історію. Можна виокремити кілька етапів розвитку Палестинського руху опору (ПРО): 40–50-ті XX ст. — зародження ПРО, поява перших палестинських орг-цій, формування перших груп партизанів (федаїнів); 60-ті XX ст. — становлення Організації визволення Палестини (ОВП), створення якої в 1964 стало наслідком відродження у формі ПРО палестинського нац.-визв. руху та прагнення деяких арабських країн використати ПРО для зміцнення власних позицій в арабському світі; 70-ті — поч. 90-х XX ст. — формування реалістичної програми вирішення **П. п.** У 1974 ОВП поставила проміжне завдання — на першому етапі створити Палестинську д-ву на тій частині Палестини, яку буде визволено («концепція обмеженої державності»). Періоду 80-х XX ст. була притаманна тенденція до посилення впливу палестинського чинника як на зовн.-політ. курс Ізраїлю, так і на внутр.-політ. ситуацію в країні. Особливий вплив на розвиток ситуації на Бл. Сході й на трансформацію ізраїльської концепції врегулювання бл.-схід. конфлікту мали *Інтифада* і *Інтифада Аль-Акси (Друга інтифада)* та «мирний наступ» ОВП, що обумовило поглиблення процесу поляризації політ. сил Ізраїлю. У 1980-х арабські країни й Ізраїль просунулись у справі врегулювання бл.-схід. конфлікту та вирішення **П. п.** Однак угоди між ними досягнуто не було, як унаслідок позиції Ізраїлю, так і відсутності єдності серед арабських країн. Ряд можливостей (у 1985 співробітництво Йорданії та Ізраїлю на окупованих територіях; у 1987 — каїрська зустріч Ш. *Переса* і Х. *Мубарака;* 1988 — мирні ініціативи ОВП і Х. Мубарака для початку врегулювання арабо-ізраїльських відносин) було упущено у зв'язку з недостатнім посиленням нових підходів як в арабських країнах, так і в Ізраїлі. Однак передумови майбутнього мирного процесу вже закладались.

У грудні 1987 на окупованих територіях, де проживало приблизно 1,5–1,7 млн палестинців, почалася Інтифада — повстання палестинців, що мало на меті забезпечити вирішення головного питання арабо-ізраїльського врегулювання — питання про палестинську державність. Інтифада була спробою палестинців змінити застійний стан у розвитку бл.-схід. конфлікту, заявити про себе як про суб'єкта регіональних *міжнародних відносин.* Політ.-ідеолог. криза ПРО, криза ОВП, суперництво між окремими палестинськими угрупованнями свідчили про відсутність реальних шансів для швидкого відродження нац. ідеї на основі консолідації всіх сил навколо ОВП. Причинами Інтифади стала й відсутність скоординованої політики арабських країн із проблемою бл.-схід. врегулювання. Саме населення окупованих територій стало політ. силою, яка спромоглася змінити ситуацію та знову привернути увагу світового співтовариства до **П. п.** 31.07.1988 король Йорданії *Хусейн Бен Талал* зробив заяву щодо визнання права палестинців утворити власну д-ву. Він оголосив про припинення символічних юрид. та адмін. зв'язків із Західним берегом р. Йордан, що існували з 1950, розпустив нижню палату парламенту, до якої належали представники окупованих територій, оскільки це суперечило заг.-арабським підходам до проблеми окупованих територій і заважало б-бі палестинців проти ізраїльської окупації. 22.10.1988 в Акабі (Йорданія) відбулась зустріч Президента Єгипту Х. Мубарака, короля Йорданії Хусейна й голови Виконкому ОВП Я. *Арафата.* Х. Мубарак і Я. Арафат відвідали Багдад для консультацій із С. *Хусейном.* За цими консультаціями відбулася 19-та сесія Палестинської національної ради (парламенту у вигнанні) в листопаді 1988, яка ухвалила рішення щодо визнання всіх резолюцій ООН з **П. п.**, включаючи рез. ООН № 242 і № 338. 19-та сесія Палестинської національної ради затвердила Політичну декларацію та Декларацію незалежності. Було проголошено створення Палестинської держави й прийнято «програму миру», яка визнавала рез. ГА ООН № 181 щодо розділення Палестини від 1948 та рез. *Ради Безпеки ООН* № 242 та № 338, засудила *тероризм міжнародний* в усіх його формах, підтвердила згоду на переговори з Ізраїлем, закликала до проведення під егідою ООН міжнар. конференції з Бл. Сходу. США прийняли рішення про офіц. діалог з ОВП в Тунісі. Водночас деякі палестинські орг-ції розглядали ці рішення як капітулянтські. Не було до кінця послідовним й керівництво ОВП. Розстановці політ. сил в ОВП була притаманна наявність 3-х політ. напрямів: помірковано жорсткий курс, який репрезентувала низка фронтів лівої орієнтації; консервативно-компромісний курс, репрезентований прибічниками Я. Арафата; центристський. На поч. 90-х XX ст. на Бл. Сході склалась якісно нова політ. ситуація. *Війна в Перській затоці 1990–91* підштовхнула бл.-схід. мирний процес. У жовтні—листопаді 1991 в Мадриді розпочала роботу мирна конференція у справах Бл. Сходу, що знаменувало собою початок якісно нового етапу в розвитку бл.-схід. конфлікту. США та Ізраїлю вдалося спочатку усунути ОВП від участі в конференції. Але двосторонні переговори ізраїльської делегації з одного боку, спільної йордансько-палестинської, сирійської та ліванської — з іншого, зайшли у глухий кут. Мирному процесові, розпочатому *Мадридською конференцією з урегулювання на Близькому Сході 1991,* бракувало перспектив. Він характеризувався практикою незначних компромісів і невеликих кроків без будь-якого істотного просування вперед процесу врегулювання бл.-схід. конфлікту. Подальші дворічні безрезультатні зусилля активізувати мирний процес без палестинців переконали правлячі кола Ізраїлю піти на прямі переговори з ОВП для вирішення ключової проблеми бл.-схід. конфлікту — палестинської. Прогрес у справі бл.-схід. врегулювання було досягнуто за межами конференції. Активну роль у ньому відіграли посередницькі зусилля Норвегії. Таємні переговори між представниками Ізраїлю та ОВП відбувались із липня 1992 по серпень 1993. Основним місцем їх проведення став королівський маєток Боррегаард під Осло. Після таємних переговорів у Норвегії в 1993 між представниками Ізраїлю й ОВП було досягнуто низку домовленостей. США погодились відігравати посередницьку роль у підписанні підсумкового док-та. 10.09.1993 прем'єр-міністр Ізраїлю І. *Рабин* отримав від Я. Арафата листа, в якому ОВП визнавала право Ізраїлю на існування й відмовлялась від терору та насилля. У заяві І. Рабина ОВП визнавалась як повноважний представник палестинського народу. 13.09.1993 на зустрічі Я. Арафата та І. Рабина у Вашингтоні було укладено Декларацію принципів орг-ції тимчасового палестинського самоврядування між Ізраїлем та ОВП — угоду про проміжний режим самоврядування в секторі Газа й районі міста Єрихон. Декларація визначала 5-річний термін переходу до обмеженої палестинської *автономії.* Через 2 місяці після підписання угоди мали бути вироблені умови виведення ізраїльських військ, упродовж ще 2 місяців воно мало бути завершеним. Влітку 1994 передбачалось проведення вільних виборів до палестинських органів самоврядування. Декларація гарантувала безпеку Ізраїлю, який

зберігав *суверенітет* над Йорданом, кордонами з Єгиптом та Йорданією, Єрусалимом, євр. поселеннями та шляхами на окупованих територіях. Палестинська адміністрація отримала території з великою кількістю проблем, передусім економічних: нерозвиненість пром. та сусп. інфраструктур, безробіття, низький рівень життя, залежність від Ізраїлю в плані роботи та торг. зв'язків. Підписання Декларації стало початком якісно нового етапу в розвитку ізраїльсько-палестинських відносин. Уперше в історії палестинці здобули право й можливість здійснення свого права на самовизначення. Практ. здійснення Декларації відбувалось упродовж кількох стадій. 4.05.1994 в Каїрі Я. Арафат та І. Рабин у присутності керівників зовн.-політ. відомств США та Росії підписали угоду про обмежену палестинську автономію, відому під назвою «Газа—Єрихон — спочатку». Вона забезпечила палестинцям можливість здійснення їхньої нац. влади на своїй території. Було констатовано, що остаточні терміни перехідного періоду закінчаться 4.05.1999, коли завершиться створення структури палестинської автономії. У квітні 1994 в Парижі підписано екон. угоду, що визначила екон. відносини палестинської автономії під час перехідного періоду. 2.02.1995 в Каїрі відбулась зустріч Х. Мубарака, І. Рабина, Я. Арафата та короля Йорданії Хусейна. Було досягнуто домовленість про поновлення палестинсько-ізраїльських переговорів та зафіксовано зобов'язання сторін протидіяти тероризму в регіоні. 11.08.1995 в Табі (Єгипет) було парафовано Тимчасову угоду між Ізраїлем та ОВП. Вона передбачала розширення кордонів палестинського самоврядування на Західному березі ріки Йордан та обрання Палестинської ради із законодавчими та виконавчими функціями. 28.09.1995 у Вашингтоні сторони підписали цю угоду. Нормалізація ізраїльсько-палестинських відносин викликала неоднозначні оцінки в палестинському та ізраїльському середовищах. Проти угоди виступила частина радикальних палестинських угруповань, що базуються в Дамаску, а також праві сили в Ізраїлі. Мирному процесові на Бл. Сході чинили протидію екстремістські елементи як з боку Ізраїлю, так й арабських країн. Це, зокрема, виявилось на поширенні терористичних дій, жертвою яких став зокрема, І. Рабин. Після вбивства 4.11.1995 І. Рабина посаду прем'єр-міністра обійняв Ш. *Перес*. 5.05.1996 в Табі розпочались переговори щодо остаточного статусу палестинських територій. Але в результаті виборів у Ізраїлі в червні 1996 прем'єр-міністром став лідер правої опозиції Б. *Нетаньяху*. Відбулась різка зміна ізраїльської позиції з питань бл.-схід. врегулювання, вона стала жорсткішою. Ізраїль висунув нову формулу продовження переговорів, що полягала в заміні принципу «земля в обмін на мир» формулою «земля в обмін на безпеку». У 1997–98 помітною стала гостра криза в ізраїльсько-палестинських переговорах.

17.01.1997 на зустрічі Я. Арафата та Б. Нетаньяху був укладений Протокол про виведення ізраїльських військ із Хеврона. Сторони погодились співробітничати в б-бі з тероризмом і розпочати через 2 місяці переговори щодо остаточного статусу палестинських територій. Уряд Б. Нетаньяху визначив засоби безпеки та масштаби передислокації ізраїльських військ з окупованих територій згідно з потребами безпеки. 23.10.1998 було підписано угоду Вай-Плантейшн, що забезпечила суверенітет Палестинської автономії над 18 % окупованих територій. Невиконання цієї угоди ізраїльською стороною призвело до значного погіршення ізраїльсько-палестинських відносин. У зв'язку з цим посилилась роль США та країн *Європейського Союзу (ЄС)* у переговорному процесі. У грудні 1998 відбувся візит Президента США В. *Клінтона* на Бл. Схід із головною метою — прискорення термінів виконання цих угод. В. Клінтон заявив, що палестинці вільні у визначенні своєї долі на їхній землі, що було сприйнято як фактичне визнання права палестинців на самовизначення. Це призвело до гострої політ. кризи в Ізраїлі та проведення дострокових парл. виборів. У травні 1999 перемогу на виборах здобула Партія праці на чолі з Є. *Бараком*. Навесні 1999 відбувся візит на Бл. Схід держсекретаря США М. *Олбрайт*. Після переговорів з Я. Арафатом та Є. Бараком у вересні 1999 підписано угоду Шарм Ель-Шейх щодо виконання угоди Вай-Плантейшн. Вона передбачала, що ізраїльтяни та палестинці мали до 13.02.2000 укласти рамкову угоду про біженців, поселення, кордони, водні ресурси, постійний статус Єрусалима, щоб до вересня 2000 підписати повномасштабний мирний договір.

У жовтні 1999 укладено угоду про звільнення палестинських в'язнів і відкриття півн. безпечного переходу із сектора Газа до Західного берега ріки Йордан. У березні 2000 відбулась таємна зустріч у Єрусалимі Є. Барака та Я. Арафата. Вона дозволила укласти нову угоду, було встановлено нові терміни передислокації. Наприкінці березня 2000 в США відбулись таємні переговори щодо рамкової угоди про постійний статус Палестинської автономії.

Але у травні 2000 відбулись найбільші з 1996 спалахи насильства під час святкування 52-ї річниці заснування д-ви Ізраїль. Переговори прем'єр-міністра Ізраїлю Є. Барака та Я. Арафата в Кемп-Девіді в липні 2000 не призвели до вирішення питання щодо статусу Єрусалима. Після відвідування 28.09.2000 ізраїльським лідером А. *Шароном* (який у лютому 2001 обійняв посаду прем'єр-міністра) єрусалимської святині на Храмовій горі сутички переросли в протистояння на території Західного Берега ріки Йордан і сектора Гази, яке стало відоме під назвою «Інтифада Аль-Акса». Попри спроби посередництва кількох регіональних і світових лідерів, насильство продовжувало тривати і в 2001–13. Розвиток подій на поч. XXI ст. став свідченням кризи мирного процесу на Бл. Сході. Продовжуються складні переговори між ізраїльськими та палестинськими представниками з питань кордонів, права біженців на повернення та контролю над Єрусалимом. Керівництво обох сторін послаблене внутр. протиріччями та невдоволенням населення.

Літ.: Алек Д. Эпштейн. Войны и дипломатия. Арабо-израильский конфликт в XX веке. — К., 2003; Федченко Є. Інтифада нового зразка. Ізраїльсько-палестинський конфлікт у вимірі етноконфесійних уявлень про політичну раціональність // Політика і час. — 2000. — № 11–12; Тарасенко В. В останні хвилини перед голосуванням. Біля витоків створення Держави Ізраїль // Політика і час. — 1997. — № 1; Медведко Л. И., Медведко С. Л. Восток — дело близкое. Иерусалим — святое: Мемуарно-историческое повествование. — М., 2009.

О. А. Коппель

Палестинсько-ізраїльські переговори 1992 — див.: *Мадридська мирна конференція з урегулювання на Близькому Сході 1991.*

Палій (Гурко) Семен (бл. 1640, м. Борзна, нині — райцентр Чернігівської області, Україна — 24.01/13.05.1710, Межигірський Спасо-Преображенський монастир під Києвом) — український військовий і державний діяч, полковник Фастівського (1684–1702) і Білоцерківського (1702–04, 1709–10) полків; навчався в Києво-Могилянській академії. Деякий час проживав у с. Пухівка поблизу м. Остра, потім служив у війську гетьмана П. *Дорошенка*; після смерті дружини, з кін. 1670-х перебував на Запорозькій Січі, де отримав прізвисько «Палій». Відгукнувся на закличні універсали короля Речі Посполитої Яна III Собеського та влітку 1683 на чолі підрозділу запорозьких козаків вирушив на допомогу європейській коаліції до Відня, взяв активну участь у відбитті в *Османської імперії* Парканської, Естергомської та Сеценської фортець на території Угорщини і Словаччини. Спираючись на постанову сейму Речі Посполитої 1685, разом з наказним гетьманом А. *Могилою*, полковниками А. Абазином, С. Самусем і З. Іскрою розпочав реколонізацію спустошених війнами земель на Правобережжі. Брав участь у війні *Священної ліги 1684–98* проти Османської імперії та російсько-турецькій війні 1686–1700; разом із коронними військами правобережні козаки воювали проти турків і кримських татар на Західному Поділлі, зокрема поблизу м. Кам'янець-Подільський. **П.** не підкорявся від імені польського короля правобережним гетьманам А. Могилі та Г. Гришку, але налагодив співпрацю із С. Самусем (1693–1702). Протягом 1690-х зустрічався з І. *Мазепою*, зокрема в Баришівці під Києвом, Батурині та Києві, лівобережний гетьман за власні кошти купив йому двір у Києві на Подолі, де з 1690 проживала дружина **П.** з дітьми. Восени 1692 козацькі сотні знаходились у містечках південно-східної Волині — Любарі, Лабуні, Полонному й Грицеві, а західна межа «Палієвої держави» проходила по лінії: Демидів — Литвинівка — Бородянка — Радомишль — Коростишів; північний кордон володінь фастівського полковника окреслювався р. Прип'ять й Словечна, які межували з Великим Литовським князівством, у 1696 правобережні козаки поширили владу на Горностайпільську, Бородянську й Казаровицьку волості Литви, а в 1702 війська **П.** та Абазина приєднали до своїх во-

лодінь Балтський, Ольгопільський, Ямпільський повіти та східні райони Поділля, де порубіжними південними містами стали Калюс і Могилів. У 1691 відмовився перейти у підданство до кримського хана, а в 1694 році склав таємну присягу на вірність російським царям Івану та *Петру I*, а також лівобережному гетьману Мазепі; того ж року присягнув польському королю Яну III Собеському та вислав посольство до королівської резиденції в м. Жовква, у відповідь король оголосив **П.** «стражником поліським». Після смерті Яна III Собеського підтримував французького принца Конде як кандидата на польський трон, але у 1698 визнав владу нового польського монарха *Августа II Фрідріха* та отримав від нього три королівські корогви і полковницький пернач; всупереч умовам російсько-польського *Вічного миру 1686* проводив політику на об'єднання Правобережжя та Лівобережжя, у зв'язку з чим підтримував тісні стосунки з І. Мазепою. Протягом 1702–04 разом із Самусем очолював повстання («друга Хмельниччина») на Київщині, Брацлавщині, Поділлі й Волині проти панування Польщі; 26.10.1702 повстанці розгромили коронні війська Х. Любомирського та частини посполитого рушення Я. Потоцького й Д. Рушиця під Бердичевом, а у жовтні-листопаді того ж року відвоювали Вінницю, Немирів, Котельню, Бихів, Бар, Старокостянтинів, Дунаївці, Шаргород, Хмільник, Бушу, Рашків, Калюс та ін. Перебував у Батуринській в'язниці до червня 1705; на вимогу Петра I відправлений до Москви, звідти за царським наказом від 21.08.1705 до сибірського м. Тобольськ. Перебував на засланні до весни 1708, звідки повернений на прохання київського полковника А. Танського за царським наказом від 28.11.1708. Брав участь у Полтавській битві 1709 в складі військ лівобережного гетьмана І. Скоропадського; повернувся на Київщину, де знову очолив Білоцерківський (Фастівський) полк.

В. М. Матвієнко

Пальме (Palme) Улоф (30.01.1927, Стокгольм, Королівство Швеція — 28.02.1986, там само) — шведський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї директора страхової компанії. Закінчив привілейовану дворянську гімназію-інтернат в Сігтуні (1944), Кеньон-коледж у Гембірі (шт. Огайо, США, 1948) і юрид. ф-т Стокгольмського ун-ту (1951). Під час навчання займався журналістикою та брав активну участь у студ. русі країни. 1951 вступив до молодіжної орг-ції СДРПШ, у березні 1952 обраний головою Шведського союзу студентів. Виступав за проведення політики «третього шляху» як альтернативи розколові світу в умовах загострення *«холодної війни»*. З 1953 — особистий секр. лідера СДРПШ і прем'єр-міністра Швеції Т. Ерландера. 1958 обраний до парламенту країни від СДРПШ. 1963–65 — міністр без портфеля, 1965–67 — міністр комунікацій, 1967–69 — міністр освіти і культури. Здобув відомість активними виступами проти війни США у В'єтнамі (21.02.1968 очолив антиамер. демонстрацію в Стокгольмі). 14.10.1969–7.10.1976 і 7.10.1982–28.02.1986 — Прем'єр-міністр Королівства Швеція, водночас голова СДРПШ і віце-голова Соцінтерну (1976–86). У *зовнішній політиці* надавав суттєву матеріал. допомогу й дип. підтримку країнам «третього світу», передусім тим, що боролись за нац. визволення. У вересні 1980 спільно з лауреатом *Нобелівської премії миру* лордом Ф. *Ноель-Бейкером* сформував Незалежну комісію з питань роззброєння і безпеки («комісія Пальме»), що підготувала для Комісії ООН із роззброєння доповідь «Безпека для всіх: програма роззброєння» (1983); організував міжнар. кампанію за створення *зони, вільної від ядерної зброї*, у Центр. Європі. 1982 активно підтримав ініціативу У. *Кекконена* про міжнар.-прав. закріплення без'ядерного статусу Півн. Європи. 1984 виступив співзасновником *Делійської шістки*, що вбачала єдиний шлях до міцної та всеосяжної безпеки через ядерне роззброєння.

В. І. Головченко

Пальмерстон (Palmerston) Генрі Джон Темпл (20.10.1784, Лондон — 18.10.1865, Брокет-Хол, Хартвордшир, Велика Британія) — брит. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*. Нар. в аристократичній сім'ї, віконт. Вищу освіту здобув в Единбурзькому й Кембриджському ун-тах. На початку політ. кар'єри належав до торі (консерваторів), із 1830 — до вігів (лібералів). Із 1807 — депутат палати громад; у 1809–28 — військ. міністр; у 1830–34, 1835–41 і 1846–51 — міністр зак. справ; у 1852–55 — міністр внутр. справ; у 1855–58 і 1859–65 — прем'єр-міністр Великої Британії. У здійсненні *зовнішньої політики* спирався на традиційний для Великої Британії принцип «рівноваги сил». Гол. суперником країни вважав Росію, побоюючись зростання її військ. потенціалу, посилення впливу в *Османській імперії* та поширення володінь у напрямку Брит. Індії. Відіграв суттєву роль у розв'язанні *Кримської війни 1853–56*, наполягав на взятті Севастополя, на *Паризькому конгресі 1856* вимагав відторгнення від Російської імп. кавказьких володінь. Під час *Американської громадянської війни 1861–65* виношував плани *інтервенції* на підтримку півд. рабовласницьких штатів.

В. І. Головченко

Пам'ятна записка — один із різновидів *дипломатичного листування*. Призначення **П. з.** — підкреслити важливість чи запобігти можливості неправильного тлумачення або розуміння *дипломатичної бесіди* чи усної заяви, полегшити подальше просування справи. У дип. практиці зустрічається два види **П. з.**: передані особисто й надіслані з кур'єром. Останні направляються на прохання особи, з якою відбулась бесіда, або як нагадування про те чи інше питання. У сучас. дип. практиці такий різновид **П. з.** майже не зустрічається. **П. з.**, передана особисто, друкується на простому папері без герба. Адреса та вихідний номер не ставляться, зазначається лише місце (місто) й дата вручення. Документ складається в безособовій формі без протокольних формул. **П. з.**, надіслана з кур'єром, як самостійний документ майже не відрізняється за формою від *ноти вербальної*. Вона складається від третьої особи, містить протокольні формули (компліменти), друкується на нотному бланку, має вихідний номер, на ній зазначається місце та дата відправлення. Але печатка не ставиться, адреса не вказується.

Т. І. Шинкаренко

Пан Гі Мун (Ban Ki-moon) (13.06.1944, Тюсю, повіт Имсон, провінція Чхунчхон-Пукто, Японська імперія, нині — Чхунджу, Республіка Корея) — південнокорейський *дипломат*, 8-й *Генеральний секретар ООН* (з 1.01.2007), змінив на цій посаді К. *Аннана*. Перш ніж стати Генеральним секретарем ООН, Пан Гі Мун був професійним дипломатом, працював у Міністерстві закордонних справ і зовнішньої торгівлі Південної Кореї (у тому числі з січня 2004-го по листопад 2006-го обіймав посаду міністра), а також в *ООН*. Отримав ступінь бакалавра в Сеульському національному університеті в 1970, потім навчався у Гарварді, в 2009 отримав звання почесного доктора Мальтійського університету і Університету штату Вашингтон. 13.10.2006 *Генеральною Асамблеєю ООН* Пан Гі Мун обрано Генеральним секретарем Організації, 21.06.2011 затверджений на другий п'ятирічний термін; провів кілька важливих реформ в області роботи ООН з підтримання миру та організації діяльності ООН. Найбільшу увагу приділяє протидії *глобальному потеплінню* і врегулюванню *Дарфурської кризи*, де він допоміг переконати суданського президента о. аль-*Башира* дозволити військам з підтримання миру увійти в Судан. Володіє корейською, англійською, французькою та японською мовами.

А. П. Сапсай

Панамериканізм. Боротьба латиноамериканських народів за незалежність на поч. XIX ст. породила відчуття єдності народів континенту. Але початково ідея **П.** надихалася революційною *Війною за незалежність у Північній Америці 1775–83*. У США ініціаторами концепції стали Г. Клей та Т. *Джефферсон*, які розробили принципи **п.**, що знайшли своє підтвердження у *Монро доктрині*. Втім, у XIX ст. Латинську Америку охопила хвиля войовничого *націоналізму*, що обмежило практичну реалізацію **п.** низкою міжамериканських конференцій. Сутність поняття стає ясною при з'ясуванні значення префіксу «пан», що походить від грецького слова, яке означає «все». Тобто йдеться про союз держав «двох Америк». Відтак, **П.** — це — політична доктрина, в основі якої знаходиться ідея спільності історичної долі, економіки і культури США та всіх інших держав американського континенту. Він був поданий як ідея видним діячем боротьби за американську незалежність О. Гамільтоном, а прообразом практичного **П.** став перший — *Панамський конгрес* американських держав, скликаний С. *Болівaром* у 1826, що затвердив Договір про постійний союз, лігу й конфедерацію Великої Колумбії, Центральної

Америки, Мексики й Перу. Але вже напр. XIX ст. Західна півкуля в умовах міжнародної системи, побудованої на засадах *балансу сил концепції* й позначеної наявністю колоніальної системи, розглядалася США де-факто й час від часу проголошувалася де-юре винятковою зоною американських інтересів. Де-юре, це, приміром, проявилося в 1895, коли у зв'язку з конфліктом навколо Венесуели державний секретар США Р. *Олні* направив офіційному Лондону ноту, в якій містилося таке попередження: «Нині Сполучені Штати є суверенном на цьому континенті, а їхня воля — закон». *Панамериканський союз* сформувався в 1910 на проголошених засадах дружби і кооперативної взаємодії. В 1930 день 14.04 проголошено «панамериканським» як свято триваючої боротьби за єдність Західної півкулі.

У своїй повоєнній еволюції ідеологія **П.** переростає функціональні рамки гарантування загальної безпеки «двох Америк» від потенційної європейської загрози, набуває ознак недопущення комуністичних впливів і, врешті, з розвитком *глобалізації* починає охоплювати увесь комплекс міждержавних і регіональних взаємин на американському континенті. 2.09.1947 підписано *Міжамериканський договір про взаємну допомогу*, у якому визначено обриси Міжамериканської системи, а 1948 у розпал *«холодної війни»* було створено *Організацію американських держав*, до складу якої сьогодні входить 35 національно-державних акторів. 1961 Дж. *Кеннеді* на відзначення дати народження **п.** і в зв'язку із загальною *«стримування» доктриною 1947* проголосив створення *«Союзу задля прогресу»*, в якому **П.** вже подавався у контексті соціальних проблем народів «двох Америк», забезпечення робочих місць, охорони здоров'я, розвитку освіти. В умовах сучасної *постбіполярної системи*, позначеної американськими претензіями на глобалізм, ідеологія **П.** дедалі виразніше вписувалася у систему неоліберальних цінностей в економічній сфері та євроатлантичного бачення демократії на політичній ниві впливів США на розвиток країн Латинської Америки. Саме у цьому ключовому контексті проходять *Панамериканські саміти*, на яких дедалі виразніше помічається прагнення офіційного Вашингтона перевести панамериканську ідею в практичне русло загальноконтинентальної інтеграції, яку намічається розпочати із створення *Панамериканської зони вільної торгівлі* «від Аляски до Вогняної Землі». Однак на тлі відсталості латиноамериканських економік, яка асоціювалася з реалізацією планів міжнародних валютно-фінансових організацій і гігантськими зовнішніми боргами, а також у контексті наростання регіональних і навіть глобальних амбіцій Бразилії та своєрідного полівіння політичних режимів держав Південної Америки ідея **П.** починає втрачати актуальність. Реалізація цієї ідеї видається можливою переважно у контексті регіональних інтеграційних проектів, які у віддаленій перспективі можуть знову набути загальноконтинентальних вимірів.

Є. Є. Камінський

Панамериканська зона вільної торгівлі (Free Trade Area of Americas), **ПАЗВТ** (FTAA) почала формуватись як результат рішень *1-ї Наради глав держав та урядів американських країн* (грудень 1994, Майямі, США), коли керівники 34-х держав Західної півкулі домовились створити ПАЗВТ з метою усунення перешкод для торгівлі та інвестицій, сприяння інтеграції ринків капіталу, досягнення узгодженості діяльності зі *Світовою організацією торгівлі*, ліквідації сільськогосподарських експортних субсидій, усунення бар'єрів для іноземних інвестицій, запровадження заходів для вдосконалення закупівель. На підготовчому етапі проведено 4 зустрічі міністрів торгівлі: 1) червень, 1995 (Денвер, США); 2) березень, 1996 (Картахена, Колумбія); 3) травень, 1997 (Белу-Оризонте, Бразилія); 4) березень, 1998 (Сан-Хосе, Коста-Рика). На зустрічі в Сан-Хосе міністри рекомендували главам держав і урядів розпочати переговори і визначити структуру, загальні принципи та цілі переговорного процесу. На основі декларації Сан-Хосе переговори розпочалися в квітні 1998 на другому саміті в Сантьяго (Чилі). На 5-й зустрічі міністрів (листопад 1999, Торонто, Канада) досягнуті домовленості про підготовку проекту розділів угоди та його обговорення на 6-й зустрічі. На 6-й зустрічі (квітень 2001, Буенос-Айрес, Аргентина) і третьому саміті (квітень 2001, Квебек-Сіті, Канада) прийняті рішення щодо переговорного процесу. Ця зустріч супроводжувалася численними протестами проти комерціалізації та *глобалізації*. Міністри торгівлі рекомендували главам держав і урядів оприлюднити проект угоди, що було зроблено 3.07.2001 чотирма мовами. Були визначені кінцеві терміни переговорного процесу: завершення переговорів — не пізніше січня 2005, вступ угоди в дію — не пізніше грудня 2005. Другий варіант проекту угоди про ПАЗВТ пророблявся на третьому етапі переговорного процесу, який завершився в жовтні 2002 на сьомій зустрічі міністрів в Еквадорі. Четверта зустріч глав держав відбулася в 2005 в Аргентині, але остаточної угоди не було досягнуто.

Базові принципи ведення переговорів: рішення приймаються на основі консенсусу; переговори проводяться на умовах прозорості; ПАЗВТ повинна узгоджуватись з правилами СОТ, а там де можливо, — покращувати ці правила; угода про ПАЗВТ повинна бути цілісним документом; ПАЗВТ може існувати одночасно з двосторонніми та субрегіональними угодами, а країни можуть вести переговори і брати на себе зобов'язання в рамках ПАЗВТ в індивідуальному порядку або як члени інтеграційної групи; особлива увага приділятиметься потребам економіки малих країн. Структура і організація переговорного процесу спрямовані на широке географічне представництво в ПАЗВТ. Головування на переговорах, місце їх проведення, обрання головуючих і заступників переговорних груп відбувається на ротаційній основі та змінюється через 18 місяців або після завершення чергового засідання міністрів торгівлі. Головуючими послідовно обиралися представники Канади, Аргентини, Еквадору та спільно США і Бразилії. Створено 9 переговорних груп у межах свого предмету відповідальності: доступ на ринки; інвестиції; послуги; діяльність урядів; розв'язання спорів; сільське господарство; права на інтелектуальну власність; субсидії та антидемпінгові заходи; політика конкуренції. Технічну та аналітичну підтримку здійснює тристоронній комітет у складі *Міжамериканського банку розвитку*, *Організації американських держав* і *Економічної комісії ООН для Латинської Америки і Карибського басейну*. Адміністративний секретаріат ПАЗВТ знаходиться в місці проведення переговорів і фінансується шляхом залучення місцевих ресурсів та завдяки допомозі інститутів тристороннього комітету. Місце проведення переговорів було визначено з числа трьох країн на ротаційній основі: Майямі (США) — з травня 1998 до лютого 2001; Панама-Сіті (Панама) — з березня 2001 до лютого 2003; Мехіко-Сіті (Мексика) з березня 2003 до грудня 2004.

Існує два принципово відмінних підходи до створення ПАЗВТ — Бразилії і США. Бразилія пропонує трьохсторонній підхід на основі двосторонніх угод про зниження тарифів на товари, та підписання континентальної угоди про правила країни-виробника та застосовувати механізм вирішення спорів. Також пропонується включити до ПАЗВТ не тільки окремі країни, але й існуючі в регіоні інтеграційні угруповання. Цей підхід базується на визнанні прав країн на паралельне формування двох і більш об'єднань, які в майбутньому і утворять ПАЗВТ. Стратегія США спрямована на створення ПАЗВТ під власною егідою у відповідності до однополюсної моделі світу. Другий підхід передбачає вступ країн на індивідуальній основі до *Північноамериканської угоди про вільну торгівлю*, її поступове розширення на всю Західну півкулю і перетворення в ПАЗВТ. Крім того, США пропонують усунути перешкоди для торгівлі товарами, але вимагають підвищити рівень захисту інтелектуальних прав та обмежити крос-імпорт фармацевтичних препаратів. США також пропонує включити в договір статті про авторське право, що призведе до зниження кількість наукових досліджень у Латинській Америці. Венесуела розглядає ПАЗВТ як інструмент імперіалізму для експлуатації Латинської Америки та запропонувала *Боліваріанську Альтернативу для Америки*. Бразилія та Аргентина вимагають скасування субсидій США в агросекторі. Наразі існує декілька переговорних груп з питань доступу до ринків, сільського господарства, державної закупівлі товарів, інвестування, політики конкуренції, з питань прав інтелектуальної власності, вирішення спорів та з питань надання субсидій та антидемпінгу. Головне завдання переговорів полягає в узгодженні полярних підходів і розробці прийнятного для всіх варіанту формування ПАЗВТ.

Г. Д. Хоменко, Н. В. Балюк

Панамериканська конференція 1889–90 — перший міжнар. з'їзд представників амер. держав, скликаний з ініціативи США для врегулювання

спірних питань у відносинах між країнами Зах. півкулі та створення сприятливих умов для торгівлі між ними; відбувався 2.10.1888–19.04.1890 у Вашингтоні. Підґрунтям для скликання **П. к.** стало звернення США до ідеї *панамериканізму* — політ. доктрини, яка обстоювала істор., екон., культ. спільність країн і народів Американського континенту. Але конференція відхилила запропонований США проект міжамер. *митного союзу;* не отримав підтримки й проект введення єдиної *валюти* для країн Зах. півкулі. Договір про арбітраж, що передбачав створення третейських судів при виникненні спірних питань, підписала лише половина делегацій, жодна його не ратифікувала. З ініціативи США конференція прийняла також рішення про створення Міжнародного союзу амер. республік з обміну екон. інформацією та постійного Комерційного бюро з місцем перебування у Вашингтоні (з 1910 — *Панамериканський союз*).

Б. М. Гончар

Панамериканський союз — координуючий орган співробітництва амер. держав, створений у 1910 на 4-й *Міжамериканській конференції* на основі Міжнародного союзу амер. республік (з 14.04.1890). На наступних міжамер. конференціях повноваження керівної ради **П. с.** розширені: до його компетенції віднесено консультації з проблем попередження конфліктів між амер. д-вами (1923), невтручання амер. д-в у справи одна одної (1933), мирного розв'язання конфліктів між амер. д-вами (1938), здійснення єдиної оборонної політики учасниками союзу (1945) тощо. Після створення *Організації американських держав (ОАД)* **П. с.** отримав статус її постійного центр. органу. У зв'язку з рішеннями 3-ї Надзвичайної міжамер. конференції в Буенос-Айресі в 1967 вищим органом ОАД стала Генеральна асамблея представників усіх членів орг-ції; Рада ОАД була перейменована в Постійну раду, а **П. с.** — у Генеральний секретаріат.

Б. М. Гончар

Панамериканські конференції — див.: *Міжамериканські конференції.*

Панамериканські саміти — див.: *Наради глав держав та урядів американських країн.*

Панамська конференція 1939 — зустріч міністрів закорд. справ США й лат.-амер. держав 23.09–3.10.1939 у Панамі. Загострення протиріч між США з одного боку та Німеччиною й Італією — з іншого спричинили зростання занепокоєння в керівництва США щодо рівня нац. безпеки. Після початку *Другої світової війни* виникла нагальна потреба знайти шляхи вирішення цієї проблеми не лише на національному, але й на регіональному рівні. У виступі 3.09.1939 Президент США Ф. *Рузвельт* наголосив на нерозривності нац. безпеки США та безпеки всієї Зах. півкулі. Попри підписання Акта про нейтралітет, США проголосили стан підвищеної бойової готовності в збройних силах та розпочали їх поступове збільшення. Офіц. порядок денний передбачав консультації амер. д-в із метою визначення оптимальних заходів для підтримання їхнього нейтрального статусу у війні, захисту екон. і торг. інтересів у міжнар. обставинах, що склалися, а також для запобігання поширенню бойових дій у Зах. півкулі. 3.10.1939 конференція ухвалила Панамську декларацію, згідно з якою води, що омивають узбережжя Півн. Америки та Півд. Америки, на південь від кордону Канади на відстані 300 миль проголошувались «безпечними морськими зонами», в яких заборонялись будь-які ворожі дії та дії неамер. воюючих сторін. Виняток становили *територіальні води* колоній європ. д-в. Крім того було ухвалено декларацію про заг. принципи *нейтралітету* амер. д-в, а також рішення про створення Міжамер. фінанс. та екон. консультативного к-ту (до його складу увійшли експерти від кожної держави-учасниці конференції), завданням якого було визначено розробку рекомендацій щодо заходів подолання негативних наслідків війни для економік амер. д-в. Конференція також ухвалила скликати наступну зустріч міністрів закорд. справ амер. д-в 1.10.1940 у Гавані (Куба), але через подальше загострення ситуації у світі її було проведено раніше (див.: *Гаванські декларації 1940*).

В. Ю. Константинов

Панамський канал — штучний міжнар. мор. шлях, прокладений по території Республіки Панама через найвужчу дільницю Панамського перешийка; з'єднує Тихий (порти Бальбоа та Панама) й Атлантичний (порти Крістобаль і Колон) океани та роз'єднує два амер. континенти. Довжина **П. к.** 81,6 км, глибина від 12 до 13,7 м, ширина від 91 до 150 м. Відрізок каналу довжиною 51 км знаходиться на висоті 25,9 м над рівнем моря, тому технічно канал утворюють три серії шлюзів і штучні озера. **П. к.** відкритий 15.08.1914, остаточно введений до дії 12.06.1920. Прокладати канал розпочала Франція, коли в 1878 одержала від Колумбії концесію на 99 років. Скомпрометована тіньовими угодами та неспроможністю дати раду складним кліматичним умовам робіт (від жовтої лихоманки та малярії загинуло більше 22 тис. робітників) франц. Компанія Панамського каналу, очолювана будівничим *Суецького каналу* Ф. Лессепсом, у 1887 збанкрутіла, її акції викупив уряд США. На цей момент було споруджено 33 км каналу. Після того, як у 1903 сенат Колумбії відкинув умови передачі США смуги **П. к.** в довгострокову оренду (на 100 років із правом продовження без зазначення терміну), США надали державному підтримку відокремленню колумбійської дільниці Панамського перешийка й уклали з новою Республікою Панама *Хея — Бюно-Варільї договір 1903,* за яким отримали від неї в довічну концесію для спорудження **П. к.** смугу території завширшки 10 миль. **П. к.** і прилегла до нього зона оголошувались постійно нейтралізованими й відкритими для проходу як цивільних, так і військ. суден усіх д-в (за сплату збору на рівних засадах). За основу взято прав. режим Суецького каналу. США як будівничий і гарант *нейтралітету* каналу здійснювали щодо нього всі суверенні права. До 1979 прав. режим **П. к.** визначався згаданою двосторонньою угодою між США та Панамою й угодою між США та Великою Британією (т. зв. договір Хея—Паунсфота 1901), закритими для решти д-в. Упродовж XX ст. питання *суверенітету* над зоною **П. к.** неодноразово було яблуком розбрату в двосторонніх відносинах Панами та США. Зведені в зоні **П. к.** амер. військ. бази, розвідувальний центр та інші військ. об'єкти виконали своє призначення потужного засобу впровадження стратегічних інтересів США в регіоні Центр. та Півд. Америки. До сер. XX ст. техн. база та інфраструктура **П. к.** очевидно застаріли. З'явились пропозиції спорудити новий канал на рівні моря. Права Панами на поновлення суверенітету над зоною **П. к.** визнала *Організація Об'єднаних Націй (ООН)* (заради цього керівник Панами О. *Торріхос* у 1973 організував у столиці своєї д-ви виїзне засідання *Ради Безпеки ООН*). 7.09.1977 були укладені й у 1979 набули чинності два нові дог-ри, що склали правову основу для поступового відновлення суверенітету Республіки Панама над зоною **П. к.** Договір про Панамський канал (Договір Картера — Торріхоса), за яким управління каналом здійснювалося США через Комісію з Панамського каналу, втратив чинність 31.12.1999, і відтоді зона **П. к.** вважається повністю повернутою під суверенітет Панами. **П. к.** має статус панамського держ. підприємства. Після урочистої передачі, здійсненої достроково 14.12.1999, було розпочато будівництво нового мосту через **П. к.** (на додаток до існуючого перевантаженого Мосту Америк). Ще в 1997 права управління портами Бальбоа та Крістобаль на входах до **П. к.** були передані урядом Панами гонконгській компанії Хатчісон Вампо. Договір про постійний нейтралітет й експлуатацію **П. к.** діє безстроково: він підтверджує режим *нейтралітету постійного* **П. к.** та свободи мирного транзиту через канал суден усіх країн. Військ. й допоміжні кораблі США та Панами мають право на швидкий транзит через **П. к.** Відкритий для приєднання усіх д-в Протокол до останнього догру має слугувати додатковою міжнар.-прав. гарантією режиму постійного нейтралітету **П. к.** Новий канал, якщо його збудують, матиме такий самий прав. режим.

В. С. Ржевська

Панамський конгрес 1826 — зустріч 10 представників від 4 лат.-амер. держав (Мексики, Великої Колумбії, Перу та Центральноамериканської Республіки), які досягли незалежності у війні проти Іспанії; відбувалась 22.06–15.07.1826 в місті Панама і стала першою спробою створити панамер. військ.-дип. союз. Побоюючись *інтервенції* Іспанії за підтримки європ. країн-учасниць *Священного союзу,* лідер Війни за незалежність іспан. колоній в Америці С. *Болівар* запропонував провести конгрес представників усіх амер. країн і розробити план *колективної оборони.* Було підписано угоду

про «Союз, лігу та постійну конфедерацію», який, зокрема, передбачав мирне врегулювання конфліктів між лат.-амер. д-вами, збереження респ. держ. устрою, створення спільної 60-тис. армії (договір не було ратифіковано). У наступних конференціях у Лімі та Сантьяго взяли участь лише деякі лат.-амер. країни. Наприкінці 1880-х ініціативу скликання конференції всіх амер. республік взяли на себе США (див.: *Панамериканська конференція 1889–90*).

Б. М. Гончар

Панарабізм — політична доктрина, в основу якої покладена ідея спільності історичної долі, мови, релігії та культури арабських народів, рух за єдність та незалежність арабської *нації* на базі відокремлення ісламу від *держави*. Сформувався в 2-й пол. XIX ст. в колишніх арабських провінціях Османської імперії як рух за об'єднання арабів в єдине державне утворення; був тісно пов'язаний з арабським *націоналізмом*, за яким араби складають єдину націю, що має спільну мову, історію та культуру. Панарабська ідеологія сформувалась під впливом ідей Саті аль-Гусрі (1879–1968) — сирійця, що зазнав впливу німецьких націоналістів і бачив арабський народ як культурну спільноту, об'єднану єдиною мовою. Саме спільна мова та спільна історія формували основу національної ідентичності та нації, тільки сформувавши останню, народ може ступити на шлях модернізації та прогресу; це була світська концепція арабського націоналізму з додатком такої політичної мети, як арабська єдність. На початку *Першої світової війни* знайшов свій вияв у боротьбі проти Османської імперії за об'єднання всіх арабів в одній незалежній арабській державі під проводом шерифа Мекки еміра Гусейна ібн-Алі аль-Хашимі, що 10.06.1916 оголосив незалежність Гіджазу, підняв антиосманське повстання й проголосив себе «королем всіх арабів». Однак після війни ідея створення єдиної арабської держави не була реалізована, колишні арабські території Османської імперії перетворились на підмандатні території й напівколонії Великої Британії та Франції, а **П.** розвився як альтернатива *панісламізму*, маючи вже вужчий фокус зусиль: об'єднання арабів замість мусульман; водночас **П.** був і виявом опору *колоніалізму* Британії та Франції, що поділили арабські території, а також свідчив про опозицію намаганням новостворених підмандатних держав і урядів сприяти розвиткові окремих національних ідентичностей. Але після здобуття незалежності арабськими країнами, попри діяльність міжарабських організацій з *інтеграції*, й досі немає єдиної позиції з найважливіших глобальних і регіональних проблем; ідеї **П.** знайшли певний вияв у створенні 1945 та діяльності *Ліги арабських держав (ЛАД)*; Г. А. *Насер* розумів під **П.** солідарність арабських держав і важливість єдності арабського світу. Тривалий конфлікт з Ізраїлем призводить до того, що арабський націоналізм поступається політизованому ісламу, а панісламізм набуває характер доктрини об'єднання мусульман усього світу у боротьбі проти глобального сіонізму.

Літ.: Жданов Н. В. Исламская концепция миропорядка. — М.: Междунар. отношения, 2003; Косач Г. Г. Арабский национализм или арабские национализмы: доктрина, этноним, варианты дискурса // Тишков В. А., Шнирельман В. А. (отв. редакторы). Национализм в мировой истории. М., Институт этнологии и антропологии РАН, 2007; Левин З. И. Ислам и национализм в странах зарубежного Востока. — М., 1988.

О. А. Коппель

Панафриканізм (Pan-Afrikanism) — ідейно-політичний рух, що виник на зламі XIX—XX ст. у середовищі афро-американської інтелігенції, яка вимагала припинення расової *дискримінації* й надання людям з темним кольором шкіри у США і Вест-Індії громадянських та політичних прав; вже на Лондонській конференції 1900, скликаній щойно створеною Африканською асоціацією (організатор — юрист з о. Тринідад Г. С. Вільямс) виявилися основні тенденції політичної думки майбутніх ідеологів **П.** — від поміркованих, які увібрали ідеї негритянського *націоналізму* і з часом розвинулися в *негритюд*, до радикальних, як у «батька» **П.** — американського історика В. Дюбуа (1868–1963), що ініціював проведення Панафриканських конгресів 1919 (Париж), 1921 (Лондон—Брюссель—Париж), 1923 (Лондон—Лісабон), 1927 (Нью-Йорк) і 1945 (Манчестер), наголошуючи на духовній ідентичності темношкірих африканців і закликаючи їх до політичного співробітництва з неграми США. Після 5-го конгресу, на якому майбутні президенти Гани 1960–66 К. *Нкрума* і Кенії 1964–78 Дж. *Кеніата* виступили з програмою африканської «автономії та незалежності», діяльність панафриканістів була перенесена до Африки, що спричинило домінування ідей антиімперіалізму й визволення від колоніальної залежності; їхньою реалізацією стало заснування 1963 *Організації африканської єдності*, реорганізованої 2002 в *Африканський Союз*. Але після завершення процесу *деколонізації* концепцію політично об'єднаної Африки досить швидко заступило утвердження в межах колишніх колоніальних *кордонів держав*, які 1964 були проголошені незмінними, конкурентних національних інтересів. Діяльність ОАЄ, яка виявилася нездатною попередити міждержавні й міжетнічні конфлікти, продемонструвала, що **П.** як ідеологія, котра представляє собою лише суму різноманітних політичних і теоретичних положень, фактично припинила своє існування.

Літ.: Ofuatey-Kodjoe W. Pan-Africanism: New Directions in Strategy. — Lanham, MD: University Press of America, 1986; James L. Conyers, James L. Conyers, Jr. Reevaluating the Pan-Africanism of W. E. B. DuBois and Marcus Garvey: Escapist Fantasy Or Relevant Reality. — Lewiston, N. Y.: Edwin Mellen Press, 2005; Дюбуа У. Африка / Пер. с англ. — М., 1961; Нкрума К. Я говорю о свободе / Пер. с англ. — М., 1962; Документы панафриканского движения. — Расы и народы. Вып. 7. — М., 1977; Щербаков Н. Г. Панафриканские конгрессы и становление антиколониальной идеологии // Расы и народы. — 1985. — № 15. — М., 1986.

В. І. Головченко

Пангерманізм (нім. Alldeutschtum) — громадсько-політичний рух за об'єднання в єдине державне утворення всіх німецькомовних етнічних груп, а також деяких народів германської мовної групи (фламандців, голландців), початок якому був покладений революційними подіями в Німеччині в період наполеонівських війн. Розвиток ідеї **П.** був також пов'язаний з обґрунтуванням культурної, суспільної та антропологічної переваги «нордичної раси» та необхідності німецької *гегемонії міжнародної* в Центральній та Східній Європі. Організаційне оформлення руху **П.** відбулося в 1894 з перетворенням аморфного Загальнонімецького союзу, що існував з 1891, в *Пангерманський союз*, головним завданням якого було підняття національної самосвідомості етнічних німців, передусім тих, хто проживав за межами Німецької імперії. Експансіоністські та націоналістичні засади **П.** здійснили значний вплив на формування ідеології та політичної програми націонал-соціалізму й теорії геополітики, що безпосередньо надавала наукове обґрунтування зовнішньополітичній доктрині гітлерівського режиму з її планами європейської та світової гегемонії.

А. А. Суботін

Пангерманський союз — політ. орг-ція, яка обстоювала погляди найагресивніших представників великих промисловців, банкірів і юнкерів Німецької імп.; створена в 1891 (до 1894 мала назву Загальнонімецький союз). **П. с.** пропагував ідею встановлення нім. світового панування («Король на чолі Пруссії, Пруссія на чолі Німеччини, Німеччина на чолі світу» — гасло **П. с.**), висунувши програму широкої *експансії* Німеччини: захоплення брит., франц., португальських, бельгійських *колоній*; приєднання до Німеччини територій, заселених австр. німцями, півн.-схід. районів Франції, а також Нідерландів, Бельгії, Скандинавських країн (доктринальною базою для реалізації зовн.-політ. експансії Німеччини в Центр. Європі стала концепція «Серединної Європи» — Mitteleurora); відторгнення Прибалтики, Польщі, України й Кавказу від Росії, перетворення *Османської імперії* на нім. колонію (політика «Натиску на схід»). У пангерманських колах розроблялись проекти створення нім. колоніальної імперії в Африці («Серединна Африка»), перетворення Бразилії, Аргентини та інших країн Лат. Америки на плацдарм у б-бі проти США за встановлення панування Німеччини на Американському континенті. **П. с.** пропагував концепцію неминучої війни, згідно з якою німці були «народом без життєвого простору», оточеним з усіх боків ворогами; обстоював *мілітаризацію* країни, збільшення армії та створення потужного військ.-мор. флоту. Прихильником *пангерманізму* був Б. *Бюлов* (з 1900 — канцлер Німецької імп.). **П. с.** мав широку

мережу орг-цій, розкиданих у всіх регіонах країни, і справляв зростаючий вплив на зовн.-політ. курс нім. урядів.

Б. М. Гончар

Панейко Василь Лукич (1883, Золочівський повіт, нині — Львівської обл., Україна — 29.05.1956, Каракас, Республіка Венесуела) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат* і журналіст. Закінчив правничий ф-т Львівського ун-ту. З юнацьких років брав активну участь в укр. нац.-визв. русі. З 1907 — співробітник газети «Діло», у 1908–12 брав участь у виданні «Літературно-наукового вісника», у 1912–18 — гол. редактор «Діла» і водночас у 1914–15 — «Українського кореспондента». 11.11.1918 — призначений держсекретарем зовн. справ ЗУНР. Свою діяльність на цій посаді спрямував на забезпечення визнання *суверенітету* й територ. цілісності зах.-укр. д-ви та засудження польської *агресії*. Ініціював надсилання на ім'я Президента США В. *Вільсона* телеграми з проханням виступити посередником у справі припинення *українсько-польської війни 1918–19*. Проте жодної офіц. відповіді від Вашингтона не отримав, незважаючи на активні виступи укр. діаспори в США. Важливим напрямком діяльності **П.** було включення до складу ЗУНР території Закарпатської України, що викликало різку протидію з боку Угорщини. На переговорах з цього приводу 30.12.1918 в Будапешті зах.-укр. делегація наполягала на вирішенні питання шляхом плебісциту під нейтральним наглядом. З ініціативи **П.** були відкриті посольства республіки в Києві (функціонувало до проголошення *Акта злуки УНР і ЗУНР 1919*), Празі (18.12.1918), Відні й Будапешті. 3.01.1919 призначений головою зах.-укр. делегації на *Паризькій мирній конференції 1919–20* і водночас заст. голови делегації УНР Г. *Сидоренка* (формально до 9.06.1919 за **П.** залишалась посада держ. секретаря закорд. справ). Добився створення Вищою радою *Антанти* низки комісій із врегулювання укр.-польського конфлікту (див.: *Дипломатія Західноукраїнської Народної Республіки*). Після укладення *Ризького мирного договору 1921* між РСФРР і УСРР та Польщею виступав за створення нової схід.-європ. *федерації*, у якій Україна разом із Галичиною була б у союзі з демокр. та небільшовицькою Росією («З'єдинені Держави Східної Європи», 1922). Працював паризьким кореспондентом газети «Діло»; у 1925 повернувся до Львова й редагував цю газету та двотижневик «Політика», але наступного року знову переїхав до Парижа. Невдовзі відійшов від політики, у 1945 емігрував до Нью-Йорка, а в 1955 — до Каракаса (Венесуела).

В. І. Головченко

Панєвропеїзм — громадсько-політичний рух у країнах Західної та Центральної Європи, що має за мету політичне об'єднання держав континенту, в тому числі на федеративних засадах. Великий внесок у переведення ідеї об'єднання Європи зі сфери наукових та філософських дискусій у площину практичного політичного проекту зробив у 20-ті XX ст. Панєвропейський рух, який очолював граф Р. Куденхов-Калергі; спираючись на ідеї **П.**, в 1929 міністр закордонних справ Франції А. *Бріан* від імені держави офіційно запропонував проект створення європейської *федерації*. Системні зміни в *міжнародних відносинах* та європейській політиці після *Другої світової війни* створили сприятливі умови для ідеї політичного об'єднання Європи насамперед шляхом приходу до влади в багатьох країнах політиків, які вважали, що відновлення повоєнної Європи, а головне створення гарантій проти повторення трагедії військового конфлікту на континенті можна досягти лише шляхом конституювання європейської федерації. У 1948 році у Гаазі (Нідерланди) відбувся Європейський конгрес, учасниками якого були такі провідні західноєвропейські політики як П.-А. *Спаак*, А. Де Гаспері, В. *Черчілль*, Р. *Шуман*, К. *Аденауер*. Створення *Ради Європи* (1949), *Європейського співтовариства вугілля і сталі* (1952) і, особливо, *Європейської оборонної спільноти* (1952/1954) з перспективою його доповнення «Європейським політичним співтовариством» становили інтеграційні проекти розбудови європейської єдності на федералістських засадах у дусі ідеології **П.**

А. А. Суботін

Панін Микита Іванович (18.09.1718, Данциг, Річ Посполита — 31.03.1783, Санкт-Петербург, Російська імперія) — рос. держ. діяч і *дипломат*, граф. Нар. у сім'ї військового. Під час військ. служби в кінній гвардії взяв участь у двірському перевороті 25.11.1741, що звів на престол Єлизавету Петрівну. 1747–48 — посланник Російської імп. в Данії. 1748–59 — посланник у Швеції, де став прибічником конституційного ладу й попередив розрив *дипломатичних відносин* із Росією, підписавши 1758 спільну декларацію про готовність обох д-в охороняти торг. мореплавство в Балтійському морі й перешкоджати появі в ньому брит. військ. флоту. У 1760 призначений вихователем спадкоємця престолу *Павла I*. Взяв діяльну участь у черговому двірському перевороті 28–29.06.1762, що звів на престол *Катерину II*; став її неофіц. радником з питань *зовнішньої політики*, зробив спробу обмежити абсолютизм, представивши Катерині II проект запровадження імпер. ради й реформи сенату, але документ був відкинутий. 4.10.1763 призначений старшим членом *Іноземних справ колегії*. Невдовзі, після усунення від справ О. *Бестужева-Рюміна*, очолив колегію; водночас керував Таємною канцелярією (розслідування держ. злочинів і контррозвідка), але не був офіційно призначений канцлером. Прагнучи до зміцнення міжнар. становища Російської імп., запропонував створення союзу півн. д-в на чолі з нею (див.: *«Північний концерт»*) для протидії планам Бурбонської й Габсбурзької династій; ініціював підписання *Петербурзького союзного договору 1764* з Пруссією; 1765 розробив та уклав політ. угоду з Данією, 1766 — торг. угоду з Великою Британією. В умовах загострення дип. відносин зі Швецією й рос.-тур. війни 1768–74 змушений був погодитись із пропозицією прус. короля *Фрідріха-Вільгельма II* щодо здійснення *поділу Речі Посполитої* 1772. З початком зближення Російської імп. з Австрією у травні 1781 отримав безстрокову відпустку, а наприкінці вересня того самого року звільнений у відставку.

В. І. Головченко

Панісламізм — релігійно-політична ідеологія і рух за об'єднання всіх народів, що сповідують іслам. Оформився в останній чверті XIX ст. як реакція на політичну та економічну експансію європейських *держав* у мусульманському світі; головні ідеї щодо релігійно-політичного союзу мусульманських народів були сформульовані релігійно-політичним діячем Джемаль ад-Діном аль-Афгані (1839–97) в 60-х XIX ст. Для вирішення політичних цілей він вважав за необхідне використання релігійних гасел, розглядаючи іслам як єдину ідеологічну платформу, що спроможна об'єднати народи в боротьбі проти колоніального пригнічення. Вважаючи національні настрої перешкодами на шляху об'єднання мусульман проти спільного ворога, протиставив національній солідарності релігійну. Необхідність політичного об'єднання мусульманських країн виводилась із політичної доктрини ісламу про єдність світської та духовної влади. Прихильники **П.** виступали за згуртування всіх мусульман в єдиній державі під владою халіфа — намісника Аллаха на землі; в основі доктрини **П.** були тези про керівну роль ісламу в духовному та світському житті суспільства; єдність і солідарність всіх членів мусульманської общини незалежно від державної, расової, національної або соціальної приналежності; необхідність об'єднання всіх мусульман у межах єдиної держави. Аль-Афгані неодноразово розробляв проекти об'єднання мусульман, шукаючи підтримки як у східних монархів (єгипетського хедива, суданського махді, шаха Ірану, султана Османської імперії), так і у правлячих колах різних європейських держав, прагнучи використати протиріччя між ними.

П. став офіційною доктриною *Османської імперії* під час правління Абдул-Гаміда II [1876–1909] і молодотурків (1908–18), що прагнули за допомогою **П.** зберегти гегемонію в мусульманському світі. Але турецька експансія на арабських територіях під гаслами **П.** привела до падіння його популярності та поширенню там ідей *панарабізму*. **П.** відіграє двоїсту роль в історії народів Сходу, хоча його гасла отримали антиколоніальне звучання, водночас поступово він почав гальмувати політичний розвиток окремих держав. Від ліквідації халіфату (1924) до створення Організації Ісламської конференції (1969) носіями ідей **П.** виступали богословські неурядові організації — Всесвітній ісламський конгрес та Ліга ісламського світу. На сучасному етапі поширення набувають форми концепцій «ісламської солідарності» як різновиду ідей **П.**, що демонструють класову та соціальну неоднорідність їх носіїв, різницю цільових установ; до ідей **П.** звертаються й ісламські фундаменталісти.

Літ.: Жданов Н. В. Исламская концепция миропорядка. — М.: Междунар. отношения, 2003; Левин З. И. Ислам и национализм в странах зарубежного Востока. — М., 1988; Малащенко А. Исламская альтернатива и исламский проект. — М.: Изд-во «Весь мир», 2006.

О. А. Коппель

Панкін Борис Дмитрович (20.02.1931, Фрунзе, нині — Бішкек, Киргизька Республіка) — рад. держ. діяч і дипломат. Нар. у сім'ї службовця. Закінчив Моск. держ. ун-т. Працював у газеті «Комсомольська правда», пройшов шлях до посади гол. редактора. Із 1982 на дип. роботі: у 1982–90 — посол СРСР у Швеції, з 1990 — посол СРСР у Чехословаччині. У серпні 1991 був єдиним із послів, який не підтримав ДКНС. Після провалу останнього був призначений мін. зак. справ СРСР й обіймав цю посаду до листопада 1991. У цей час були відновлені дип. відносини СРСР з Ізраїлем, відкрилась *Мадридська мирна конференція з урегулювання на Близькому Сході 1991,* а в Москві — міжнар. конференція з *прав людини.* На його вимогу зі штату МЗС були виведені працівники КДБ. Із листопада 1991 — посол СРСР, РФ у Великій Британії. Після виходу 1994 на пенсію проживає у Швеції.

М. М. Білоусов

Панславізм — громадсько-політичний рух за формування спільної етнічної самосвідомості слов'янських народів Східної та Центральної Європи з метою досягнення спільних соціально-політичних і культурних цілей. Витоки **П.** пов'язані з культурологічною та просвітницькою діяльністю інтелектуалів та митців із країн регіону; революції 1848–49 спричинили швидку політизацію **П.**, що виявилося в проведенні в Празі 1-го конгресу представників слов'янських народів Австрійської імперії з вимогою демократичного перетворення монархії Габсбургів на федеративну державу. В 60-х XIX ст. ідеї **П.** перетворилися в важливий фактор політичного процесу в Російській імперії, яка для багатьох прихильників **П.** була природним союзником в протистоянні Австро-Угорщині та Оттоманській імперії. В Росії **П.** як зовнішньополітичний проект підтримували представники слов'янофільства, закликаючи до активної інтервенціоністської політики з боку Росії щодо боротьби слов'янських народів Австро-Угорщини й Туреччини за національне визволення, результатом якої повинно бути створення слов'янської *конфедерації* під *протекторатом* Російської імперії. Хоча офіційно російський уряд не виказував підтримку **П.**, багато з представників політичної еліти імперії, що були безпосередньо причетні до формування *зовнішньої політики,* відкрито симпатизували його лозунгам та використовували їх для легітимізації зовнішньополітичних рішень в російському суспільстві. З поч. XX ст. зусилля з відновлення організаційної форми існування руху виявилися невдалими через зростання протиріч інтересів нових політичних суб'єктів, що формувалися всередині Австро-Угорщини й *Османської імперії* (див.: *Балканські війни 1912–13*), а результати *Першої світової війни* позбавили панслов'янську ідею практичного значення і для *зовнішньої політики* Радянської Росії.

А. А. Суботін

Пантюркізм (пантуранізм) — політико-культурна доктрина, що обґрунтовує потребу державно-політичного об'єднання всіх тюркських народів, на підставі їхньої етнічної, мовної й культурної спільності, навколо Туреччини в єдину державу Туран від Балкан до Сибіру (звідси — інший варіант терміну); в цьому сенсі може розглядатися як аналог *панарабізму, панісламізму, пангерманізму* й *панславізму*; виникла на зламі XIX—XX ст. в середовищі тюркських інтелектуалів Криму й Азербайджану, що опрацювали концепцію культурно-лінгвістичної єдності в протистоянні русифікаторській політиці царату. В газеті «Терджиман» («Перекладач»), започаткованій мером Бахчисарая І. Гаспринським (1851–1914), розвивалася ідея консолідації всіх тюркських народів на підставі уніфікації їхніх мов шляхом очищення спрощеної форми тогочасної турецької мови від арабських і перських запозичень (реалізована *Ататюрком*); на сторінках каїрського журналу «Тюрк» (1902) висувалася ідея **П.** як альтернативи вестернізації й ісламізації; подальшого розвитку набула в статтях казанського татарина Ю. Акчури «Три види політики» (1904) і азербайджанського просвітника А. Гусейнзаде «Тюркизація, ісламізація, модернізація» (1912). За правління молодотурецьких урядів (1908–22) **П.** став офіційною ідеологією *Османської імперії,* що призвело до насильницької асиміляції етнічних меншин й *геноциду* вірмен 1915–16; після Лютневої революції 1917 й розпаду Російської імперії набув поширення в Східному Закавказзі й Центральній Азії, але з перемогою кемалістської революції й проголошенням Турецької Республіки 29.10.1923 занепав, оскільки її керівники, сприйнявши засади ідеології тюркізму (турецького *націоналізму*), відділили його від **П.** й засудили останній як антинаціональну течію, спрямувавши офіційну ідеологію на формування національної свідомості населення в межах власне Туреччини. Певне відродження **П.** відбулося після *розпаду СРСР,* коли його прихильники з'явилися в колишніх радянських республіках Центральної Азії й Азербайджані.

Літ.: Jacob M. Landau. Some Considerations on Panturkism in Turkish Politics. — Wiesbaden: Franz Steiner, 1981; Jacob M. Landau. Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation. — Bloomington: Indiana University Press, 1995; Еремеев Д. А. Кемализм и пантюркизм // Народы Азии и Африки. — 1963. — № 3; Карабаев Б. Идеология пантюркизма в Турции и ее реакционная сущность // Известия АН ТССР. Серия «Общественные науки». — 1975. — № 5; Сваранц А. Пантюркизм в геостратегии Турции на Кавказе. — М.: Гуманитарий, 2002.

В. І. Головченко

«Панча шила» (із санскриту — п'ять правил правильної поведінки) — п'ять *мирного співіснування принципів.* Уперше викладені в преамбулі інд.-китайської Угоди про торгівлю та зв'язки між Тибетським районом КНР та Індією, підписаної 29.04.1954 в Пекіні. До них належать: взаємна повага до територ. цілісності та *суверенітету,* ненапад, невтручання у внутр. справи, рівність та взаємна вигода, мирне співіснування. Назву **«П. ш.»** принципи вперше отримали в промові прем'єр-міністра Індії Дж. *Неру* перед інд. парламентом незабаром після підписання угоди. У рамках *Бандунзької конференції 1955* п'ять принципів мирного співіснування було визначено як основу *зовнішньої політики* д-в, що звільнилися від колоніальної залежності, і включено до Заключної декларації конференції. Упродовж 1960–80-х принципи мирного співіснування відігравали важливе значення в політиці *Руху неприєднання.*

А. М. Кобзаренко

Пань Чжаньлінь (09.1942, провінція Хебей, Китайська Республіка) — китайський дипломат; навчався у Хейлунгтянському університеті. 1970–80 — аташе посольства КНР у СРСР, співробітник Департаменту СРСР і соціал. країн Схід. Європи МЗС КНР; 1980–90–3-й, 2-й, 1-й секр. у посольстві КНР у СРСР, 1-й секр., зав. сектором, радник Департаменту СРСР та соціал. країн Схід. Європи; 1990–92 — радник посольства КНР у СРСР і РФ; 1992–95 — Надзвичайний і Повноважний Посол КНР у Киргизстані. 1995–98 — Надзвичайний і Повноважний Посол КНР в Україні.

В. І. Головченко

Папандреу (Papandreou) Андреас (5.02.1919, о. Хіос, Королівство Греція — 23.06.1996, Афіни, Грецька Республіка) — грец. громад.-політ. і держ. діяч. Син відомого грец. політика Георгіоса Папандреу. Закінчив амер. коледж в Афінах та юрид. ф-т Афінського ун-ту. За приналежність до троцькістської орг-ції був заарештований, після звільнення переїхав до США, де здобув ступінь д-ра філософії Гарвардського ун-ту (1943) та отримав громадянство США (1944). Після служби у ВМФ США викладав у Гарварді, Берклі (1955–63). Після призначення у 1963 батька прем'єр-міністром Греції відмовився від амер. громадянства, повернувся на батьківщину та пройшов на виборах до парламенту країни від коаліції лівих. Під час військ. перевороту 21.04.1967 був заарештований та 8 місяців провів у в'язниці. Після звільнення залишив країну й повернувся до викладацької роботи в ун-тах Стокгольма й Торонто; водночас очолював рух проти військ. хунти за кордоном. Після краху хунти в 1974 повернувся в Грецію та сформував ліву партію — Загальногрецький соціал. рух (ПАСОК). Ця партія швидко здобула популярність населення Греції та на виборах 1981 завоювала 172 місця в парламенті Греції з 300. **П.** сформував свій перший кабінет. Його передвиборча зовн.-політ. програма передбачала виведен-

ня військ США з грец. території та вихід Греції з *НАТО*. Проте після приходу до влади політика уряду **П.** стала поміркованішою. Прагматичний курс уряду та легка антиамер. риторика були підтримані населенням країни й ПАСОК виграла вибори 1985, **П.** вдруге став прем'єр-міністром. Другий термін урядування був позначений фінанс. скандалом, внаслідок якого свої посади залишили три міністри. Крім цього, значний дефіцит бюджету, збільшення *інфляції* та зовн. боргу призвели до поразки ПАСОК на виборах 1989. Упродовж 1989–92 фінанс. діяльність **П.** розглядалась судом, доки в 1992 він не був виправданий і повернувся на посаду лідера партії. У 1993 ПАСОК виграла парл. вибори, а **П.** сформував новий уряд, на чолі якого стояв до січня 1996, коли за станом здоров'я пішов у відставку.

М. С. Каменецький

Папен (Papen) Франц фон (29.10.1879, Верль, Вестфалія, Німецька імп. — 2.05.1969, Оберзасбах, Баден, ФРН) — нім. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*. Нар. у сім'ї великого землевласника. У 1913–15 — військ. аташе Німеччини у США. За розвідувальну діяльність був оголошений *персоною нон грата*. У 1921–28 і 1930–32 — депутат прус. ландтагу від Католицької партії; у липні — листопаді 1932 — Рейхсканцлер Німеччини. Сприяв посиленню в країні позицій нацистів. У січні — листопаді 1933 — віце-канцлер в уряді А. *Гітлера*. У 1933–34 — уповноважений уряду в справах Саарської області. У липні 1934 — березні 1938 — *посол* Німеччини в Австрії, активно сприяв її *аншлюсу*. У 1939–44 — посол у Туреччині, прагнув втягнути її у *Другу світову війну* на боці Німеччини. Як один із гол. підозрюваних у *злочинах воєнних* у 1946 потрапив на *Нюрнберзький процес 1945–46*, проте внаслідок розбіжностей у складі трибуналу виправданий. У 1947 засуджений до 8 років ув'язнення нім. судом з денацифікації, звільнений у 1949.

В. І. Головченко

Папська дипломатія Середньовіччя — комплекс зовн.-політ. заходів Папи Римського як глави католицької церкви в період Середньовіччя. Відповідно до еволюції характеру та завдань **П. д. С.** може бути розділена на три періоди. Для періоду Раннього Середньовіччя (VIII—XI ст.) було властиве забезпечення місіонерської діяльності католицької церкви й розповсюдження християнства, а також збереження єдності в самій христ. церкві. Активна місіонерська діяльність, якою керував Папа Римський, розгорнулась у цей період у Зах. та Півн. Європі: в д-ві франків, в Англії, серед германських племен, в Ірландії. Водночас Папа Римський був змушений зважати на вплив різних потужних течій у християнстві, перш за все іконоборців у Візантії й аріан у Лангобардському королівстві. Конфлікти з Візантією (імп. Лев III відмовився визнавати вселенський примат Папи на території Візантії та передав Сицилію, Бруттіум, Калабрію та Іллірію під владу константинопольського патріарха), а також прагнення до поширення впливу католицької церкви підштовхнули Папу Римського до зміцнення зв'язків із країнами зах. частини Європи. Григорій II [715–31] значно активізував місіонерство в нім. землях, у чому спирався на збройні сили д-ви франків. Папою Захарієм [741–52], який виявився останнім, що був затверджений у Константинополі, завершилась візантійська епоха папства. Для протидії спробам лангобардів об'єднати Італію Захарій встановив тісні зв'язки з королем франків Піпіном Коротким. За допомогою франкського королівства в 756 була створена Папська держава, яка, щоправда, не мала до XV ст. сталих кордонів. Через внутр. політ. б-бу в Папській державі певний час залишався невирішеним порядок успадкування влади. Остаточно процедуру обрання Папи Римського було затверджено Латеранським собором 769 (див.: *Вселенські собори*).

Складні стосунки між Папою Римським та Франкською імп., починаючи з часів Карла Великого [768–814], стали поступово визначати зміст європ. *дипломатії*. Ще з поч. IX ст. католицька церква стала силою, навколо якої об'єднувались різні народи Європи в протистоянні експансії та центр. владі імперії. Після виходу Рим. апостольського престолу з-під влади Константинополя роль Папи Римського щодо франкських королів була підкреслено підпорядкованою, але таке положення змінилося за Папи Миколи I [858–67], який зміцнив папську владу та матеріал. *незалежність* католицької церкви. За його понтифікату було сформульовано принципи папської теократії: головування над всіма єпископами христ. церкви та над світською владою. Але спроба Миколи I поширити юрисдикцію папського престолу на духовенство Схід. церкви значно поглибила церк. розкол і призвела до відмови Схід. церкви визнавати примат Папи Римського. У 2-й пол. IX ст. папи використовували послаблення Франкської імп. для зміцнення власної влади та підпорядкування своїй *зовнішній політиці* світської влади в Європі, зокрема в орг-ції б-би з арабами, які почали загрожувати Папській д-ві. З X ст. ідея політ. універсалізму виникла знов із формування *Священної Римської імперії*. У X—XI ст. папство, підтримуючи імперію, значним чином впливало на міжнар. політику в Європі, у т. ч. й на зовн. політику нових христ. д-в, таких як Польща та Угорщина. За Папи Лева IX відбувався остаточний розкол христ. церкви (1054). У XI ст. загострились протиріччя між католицькою церквою та Священною Римською імп. Папа Микола II уклав 1059 союз із ворогом імператора — норманом Робертом Гвіскаром. Одночасно активізувалась церк. реформа під проводом єпископа Гільдебранда (майбутній Папа Григорій VII). Остаточний розрив зі Схід. церквою та загострення протиріч з імператором знаменують завершення ранньосередньовічної епохи дипломатії папства.

У період Високого Середньовіччя (XII—XIV ст.) центр. місце в папській дипломатії посідає б-ба пап римських з імператорами Священної Римської імп. за вищу політ. владу в Європі. Основними елементами цього процесу стали б-ба за інвеституру та Хрестові походи. Перша пов'язана з діяльністю Григорія VII [1073–85] та його церк. реформою, що перетворила церкву на могутню політ. силу в Європі. У проголошеному 1075 «Диктаті Папи» встановлювались основні принципи середньовічної католицької церкви, засновані на приматі папської влади над владою світською. Григорій VII зміцнив систему папських представників (легатів), надіславши їх до всіх католицьких єпископств для здійснення безпосереднього папського контролю за справами церкви. Відкрита б-ба між католицькою церквою та імператором спалахнула після оприлюднення декретів Латеранського собору 1075, який заборонив світську інвеституру. У 1076 у результаті опозиції імп. Генріха IV рішенням Латеранського собору Папа Римський звільнив його підданих від васальної клятви. Імператора згодом було відлучено від церкви, що мало значні політ. наслідки, зокрема у загостренні б-би феодалів проти влади імператора в Німеччині та Італії. Т. зв. «каносське покаяння» Генріха IV 25–28.01.1077 повернуло йому політ. владу, а сусп. думка в Італії та Німеччині розкололась на гфельфів та гібеллінів — відповідно прихильників папи й імператора. Б-ба Генріха IV із Григорієм VII тривала аж до смерті останнього в 1085. За понтифікату Папи Урбана II [(1088–99] були організовані перші Хрестові походи. Собор, скликаний ним у Клермоні 28.11.1095, оголосив про необхідність визволення Гроба Господня з-під влади турків-сельджуків, які захопили Єрусалим 1071. Орг-ція Хрестових походів сприяла зростанню впливу папства, навколо якого об'єднувалися феодали більшості христ. д-в Європи. Загострення протиріч між Папою Римським та імператором на поч. XII ст. завершилось перемогою папства в б-бі за інвеституру, закріпленою у Вормському конкордаті (див. *Конкордат*) та безпрецедентним зростанням його політ. впливу. Папська дипломатія у XII ст. опікувалась б-бою з норманами на півдні Італії та з Фрідріхом II Барбароссою на півночі. Папі Римському не вдалося зашкодити утворенню централізованої норманської д-ви на півдні Італії, а в 2-й пол. XII ст. Папська держава опинилась перед загрозою знищення Фрідріхом II, б-ба з яким охопила всю Італію. У 1167 італ. міста Ломбардії увійшли разом із Папою Олександром III в союз для б-би з імператором. За мирним дог-ром, підписаним у Венеції 1177, імператор визнавав суверенність Папи Римського в справах церкви, відмовлявся від втручання в процедуру призначення пап та визначав цілісність Папської держави (див.: *Ломбардська ліга*). У період Пізнього Середньовіччя (XIV—XV ст.) під тиском розвитку нац. д-в папство відмовилось від теократичної концепції папської влади, принципів політ. та ідеолог. універсалізму в христ. світі. Найяскравіше це проявилось у період т. зв. «Авіньйонського полону пап» (1305–77), коли зовн. політика пап фактично обслуговувала нац. інтереси Франції (одним з актів такої підтримки

стало ініціювання розправи над орденом тамплієрів у 1307). У XIV ст. відбувся останній етап б-би пап з імператорами на тлі занепаду «авіньйонського папства» в період *Столітньої війни 1337–1453* і складної дип. б-би Англії, Франції, Священної Римської імп. та нім. князівств. У 1356 імп. Карл IV проголосив незалежність своєї влади від Папи Римського, що остаточно закріпило поділ інститутів універсальної влади — папства та імперії. У 1378–1414 папство пережило період т. зв. «великого розколу», коли фактично співіснували два папи — у Римі та в Авіньйоні, а церк. влада була повністю дезорганізованою, що призвело до втрати впливу обох папських престолів на європ. д-ви. Розкол у католицькій церкві було подолано на Констанцькому соборі 1414–18, у той час як імперія вступила в період тривалої кризи. **П. д. С.** досягла успіхів у знищенні єретичних течій, послабленні імпер. влади та подоланні внутр. розколу. Це дозволило папству вступити в новий період історії у вигіднішому становищі, ніж імперія, та успішно пристосуватися до співіснування з новими нац. д-вами (див.: *Ватикан у світовій політиці*).

М. Г. Капітоненко

Папульяс (Παπούλιας) Карлос (4.06.1929, м. Яніна, периферія Епір, Грецька Республіка) — грецький громадсько-політичний і державний діяч, *дипломат*, 15-й президент Греції (з 12.03.2005); народився в сім'ї генерал-майора; вивчав право в університетах Афін і Мілана, захистив докторську дисертацію з міжнародного приватного права в Кельнському університеті, був науковим співробітником Інституту Південно-Східної Європи в Мюнхені (ФРН). Підлітком узяв участь у грецькому русі Опору, а в студентські роки — в боротьбі проти диктаторського режиму «чорних полковників» 1967–74, був близьким соратником А. *Папандреу*. В 1975–85 — член Координаційної ради, Виконавчого кабінету і Політичного секретаріату, секретар комітету Загальногрецького соціалістичного руху (ПАСОК) з міжнародних зв'язків; у 1977 вперше був обраний депутатом парламенту від м. Яніна. 26.07.1985–2.07.1989 і 13.10.1993–2.01.1996 — міністр закордонних справ Греції; особливого значення надавав створенню міцних зв'язків з арабським світом, а під час другого терміну повноважень розпочав переговорний процес про вступ Кіпру до *Європейського Союзу*; саме з ініціативи **П.** 1988 стартували переговори з керівництвом Болгарії та тодішнього СРСР про будівництво нафтопроводу «Бургас — Александруполіс». Займався спортом: чемпіон Греції із стрибків з жердиною, входив до складу Національної збірної з волейболу, з 1985 головує в Національній спортивній асоціації Греції. 12.03.2005 змінив К. Стефанопулоса на посаді президента країни, 3.02.2010 переобраний парламентом на другий президентський термін. 16–17.04.2008 відвідав Маріуполь як осередок еллінізму в Україні, під час візиту взяв участь в урочистому відкритті культурно-просвітницького центру «Меотида», а також Інституту українсько-грецької дружби на базі Маріупольського гуманітарного університету — єдиного в Європі, крім Греції та Кіпру, інституту, де грецьку мову, культуру й історію Греції та греків України вивчають як першу дисципліну.

В. В. Копійка

Пар інтерім (з лат. par interim) — див.: *Ад інтерім.*

Парадигма (з грец. παράδειγμα — приклад, зразок) — прийнята певним наук. співтовариством модель постановки та розв'язання проблем, яка забезпечує існування наук. традиції. Поняття «парадигма» як базовий елемент науки, що розкриває рев. характер структури її розвитку, ввів у 1962 Т. Кун. Він визначав **П.** як «міждисциплінарну матрицю» різного роду впорядкованих компонентів, що утворюють єдине ціле і так функціонують, забезпечуючи відносну повноту професійної комунікації та відносну одностайність наук. суджень. Це означає, що **П.** містить сукупність заг.-визнаних уявлень чи модель, яка посіла в науці провідне місце, сукупність фундаментальних елементів, що утворюють єдине правило, яке визнається в науці чи в суспільстві впродовж певного часу. Залежно від наук. сфери, у рамках якої застосовується це поняття, його визначення відрізняються сукупністю компонентів, але заг. зміст залишається однаковим. **П.** є еталонним розв'язанням дослідницької проблеми. У *міжнародних відносин теорії* **П.** трактують як: узагальнюючу теорію, що випливає з низки близьких за принципом розуміння об'єкта дослідження концепцій; логічне пояснення міжнар. відносин, що може бути використане операційно. У міжнар. відносинах **П.** відіграє роль формули, її можна визначити як заг.-визнану сукупність правил, на основі яких створюються теорії, основоположні в певний проміжок часу.

О. А. Коппель

Паралельна (конкуруюча) юрисдикція — інститут *міжнародного права*, норми якого встановлюють порядок вибору однієї з компетентних юрид. влад (національної або міжнародної) для вирішення прав. питань. **П. ю.** може застосовуватись при здійсненні всіх видів компетенції (законодавчої, виконавчої, судової). Але зазвичай **П. ю.** застосовується в контексті здійснення *міжнародного кримінального правосуддя*. Паралельна судова юрисдикція — норми, які визначають підсудність справи одному з двох компетентних органів ад'юдикації (національному або міжнародному). У міжнар.-прав. практиці набула поширення преференційна концепція **П. ю.**, відповідно до якої **П. ю.** може здійснюватись на основі або принципу примату міжнар. судів, або комплементарності міжнар. судів стосовно нац. судів. Принцип примату міжнар. судів було покладено в основу діяльності *Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії* (ст. 9 Статуту трибуналу), міжнародних трибуналів для Руанди та Сьєрра-Леоне (ст. 8 Статутів трибуналів). Положення зазначених статей розкривають і зміст принципу, який полягає в тому, що «юрисдикція Міжнародного трибуналу має пріоритет стосовно юрисдикції національних судів. На будь-якому етапі судового розгляду Міжнародний трибунал може офіційно попросити національні суди передати провадження у справі Міжнародному трибуналу відповідно до Статуту та правил процедури і доказування Міжнародного трибуналу». На основі принципу комплементарності діє *Міжнародний кримінальний суд*. Ст. 17 *Римського Статуту Міжнародного кримінального суду* розкриває зміст цього принципу наступним чином: «Міжнародний кримінальний суд отримує право на розгляд справи лише у випадку, коли нац. суди не бажали або не були здатні проводити власне розслідування». Т. ч., якщо справу прийняв до розгляду нац. суд, вона вже не може бути витребувана міжнар. судом і прийнята ним до власного провадження. З іншого боку, особливістю цього принципу є те, що коли міжнар. суд вже постановив рішення у певній справі, вона вже не може бути прийнята до розгляду нац. судом.

Д. І. Кулеба

Парафування міжнародного договору — процедура, шляхом якої прийнятий текст *договору міжнародного* оголошується остаточним. Полягає в підтвердженні автентичності тексту міжнар. дог-ру ініціалами уповноважених осіб від договірних д-в. Застосовується частіше щодо двосторонніх дог-рів. **П. м. д.** не є обов'язковою стадією укладання міжнар. дог-ру; є формою й етапом встановлення його автентичності. Парафування відбувається щодо узгодженого та прийнятого тексту міжнар. дог-ру. **П. м. д.** свідчить, що даний узгоджений текст дог-ру є кінцевим і полягає в його фіксації як остаточного. Парафування може застосовуватись як щодо тексту дог-ру в цілому, так і щодо його окремих частин (статей). Парафування не виражає згоди д-ви на обов'язковість для неї міжнар. дог-ру (як підписання), і як таке не вимагає спец. повноважень. За заг. правилом парафування потребує подальшого підтвердження обов'язковості міжнар. дог-ру, датою підписання якого буде дата такого підтвердження. Інколи парафування може виступати як підписання й означати згоду д-ви на обов'язковість для неї міжнар. дог-ру. Для цього необхідно, щоб д-ви, що беруть участь у переговорах, вочевидь домовились, що парафування тексту дог-ру означатиме його підписання (ст. 12 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969*). Зазвичай на практиці це проходить у тому разі, коли **П. м. д.** здійснюється особами, ex officio уповноваженими на його підписання. Процедура **П. м. д.** може передбачатись у самому міжнар. дог-рі або встановлюватись за окремою згодою сторін. П. м. д. дозволяє запобігти можливих непорозумінь щодо остаточного тексту дог-ру при вираженні сторонами згоди на його обов'язковість. Важлива роль **П. м. д.** поля-

гає в тому, що парафований текст дог-ру не може бути змінений. При **П. м. д.**, як правило, ініціали уповноважених осіб проставляються не в порядку, передбаченому для підписання *(альтернат)*, а наприкінці кожної сторінки тексту.

О. В. Буткевич

Паращук Михайло Іванович (16.11.1878, с. Варваринці Теребовлянського повіту, нині Тернопільська обл., Україна — 24.12.1963, Софія, Народна Республіка Болгарія) — укр. громад.-політ. діяч, скульптор, *дипломат*. Нар. у селянській сім'ї. Навчався у Краківській академії мистецтв й академії Жюльєна (Париж, 1907–09). Працював портретистом і скульптором у Львові, Варшаві, Мюнхені, Києві (1911–13), де спільно з бароном фон Мецензеффі створив проект пам'ятника Т. Шевченку. Під час *Першої світової війни* був активістом *Союзу Визволення України*, вів курси скульптури, гончарства та різьби по дереву для військовополонених-українців в австр. таборах Раштатта і Венцляра. 1918 переїхав до УНР. 1919 — січень 1921 — секр. Дипломатичної місії УНР в Естонії, 2-й секр. Дипломатичної місії УНР у країнах Балтії (з місцем перебування у Таллінні); займався *репатріацією* українців — колишніх військовослужбовців Російської армії й інформуванням громадськості про *Українську революцію 1917–20*. З 1921 оселився в Софії, куди прибув у складі гуманітарної місії Міжнародного Червоного Хреста; відкрив свою мистецьку школу, був співзасновником й активним членом Болг.-укр. товариства під головуванням І. *Шишманова*. 1926 організував з'їзд укр. еміграції в Софії. Створив десятки скульптурних портретів і пам'ятників укр., польських і болг. діячів (Д. Благоєв, М. Драгоманов, А. *Лівицький*, А. Міцкевич, С. *Петлюра*, Є. *Петрушевич*, А. Шептицький та ін.); виконував архітектурно-скульптурне оформлення будівель Болг. нац. банку, Національної та Військової академій, Болг. народної бібліотеки, Софійського ун-ту, Музичного театру, Торг.-пром. палати в Бургасі, посольств Угорщини, Франції та Югославії.

В. М. Матвієнко

Паризька конвенція про охорону промислової власності — підписана 20.03.1883, неодноразово переглядалась і доповнювалась. Є ключовою багатосторонньою угодою в сфері охорони промислової власності. Держави-учасниці домовились про створення Союзу з охорони промислової власності, в який входить 174 держави. Найвищий орган Союзу — Асамблея, іншими органами є Виконком та Міжнародне бюро. Об'єктами правової охорони виступають патенти, винаходи, товарні знаки, торгівельні найменування, промислові зразки тощо. Ряд положень Конвенції спрямований на попередження недобросовісної конкуренції. Найважливішим є положення Конвенції про конвенційний пріоритет, згідно з яким заявка на патент чи авторське свідоцтво, на реєстрацію товарного знаку та ін., подане в одній державі-учасниці Конвенції, має пріоритетність на території усіх держав-учасниць. Громадяни будь-якої держави-учасниці отримують такий самий правовий захист, як і власні громадяни. Держави, на території яких проводяться міжнародні виставки, забезпечують тимчасовий правовий захист винаходам та іншим експонатам, що на ній представлені.

О. Л. Хилько

Паризька конференція 1858 — міжнар. нарада, що відбулась 10(22).05–7(19).08.1858 за участю представників Австрії, Великої Британії, Пруссії, Росії, Сардинії, Туреччини та Франції; визначила статус дунайських князівств Молдови та Валахії. Рішення про необхідність скликання конференції було ухвалено *Паризьким конгресом 1856*, який скасував рос. *протекторат* над князівствами, встановлений за *Кючук-Кайнарджійським мирним договором 1774*, зобов'язав Австрію, що окупувала князівства під час *Кримської війни 1853–56*, вивести з їхньої території свої війська та схвалив проведення опитування населення князівств з приводу об'єднання. Після проведених у Молдові та Валахії виборів більшість у нових представницьких інститутах отримали прибічники об'єднання. За нього також виступали Росія й Сардинія, категорично заперечувала Туреччина, яку підтримали Велика Британія та Австрія. На розгляд **П. к.** було запропоновано компромісний проект рішення, підготований франц. делегацією. Він передбачав збереження двох окремих господарів та запровадження спільних центр. комісії, яка мала відігравати роль законодавчого органу, та верховного суду. 10(22).06.1854 франц. проект було прийнято за основу для дискусії. У результаті переговорів **П. к.** ухвалила 7(19).08.1858 рішення, яке передбачало створення Об'єднаних князівств Молдови та Валахії, що залишались під сюзеренітетом тур. султана та під владою двох окремих господарів, які з числа місцевих великих землевласників довічно обирались представницькими зборами князівств. Також мала бути створена центр. комісія для ухвалення спільних законів (резиденцією комісії було обрано Фокшани), що підлягали затвердженню спільним верховним судом. До центр. комісії кожне князівство виділяло по 8 представників. Недоторканність князівств гарантувалась усіма учасниками **П. к.**, без їхнього спільного дозволу жодна д-ва, у т. ч. Туреччина, не мала права вводити на територію князівств війська або втручатися у їхні внутр. справи. Князівства надсилали своїх постійних представників до Стамбула та зберігали свої імунітети й привілеї в *Османській імперії*, які було передбачено попередніми дог-рами. Кожне князівство мало право формувати однаково орг. міліційні корпуси, що в разі війни об'єднувались у спільну армію.

Але попри рішення **П. к.** в січні—лютому 1859 представницькі збори і Молдови, і Валахії обрали єдиного господаря *Александру Іоанна I* (Кузу), чим здійснили фактичне об'єднання. У 1861 обидва князівства офіційно об'єднались у єдину д-ву — Румунію — при збереженні тур. сюзеренітету та сплати данини Османській імп. Туреччина висловила протест, який було підтримано Великою Британією. Австрія розпочала військ. приготування. Але Франція та Росія визнали вибори й фактичне об'єднання. Росія попередила Австрію й Туреччину, що в разі їхньої військ. *інтервенції* проти князівств вона залишає за собою право вдатись до адекватних дій у відповідь. Австрія обмежилась розривом відносин (консульських) із князівствами. Туреччина визнала 31.05.1859 подвійне обрання Кузи. Упродовж 1861 Румунію було визнано усіма часниками **П. к.**, у т. ч. Туреччиною, яка зберігала формальний сюзеренітет над Румунією. Повне адмін. об'єднання було закріплено 24.01.1862 зі скликанням Національного зібрання Румунії та утворенням першого заг.-нац. уряду. Під час рос.-тур. війни 1877–78 румунський парламент проголосив у травні 1877 незалежність д-ви, яку було остаточно визнано *великими державами* на *Берлінському конгресі 1878*.

В. Ю. Константинов

Паризька мирна конференція 1919–20 — міжнар. нарада, що відбувалась 18.01.1919–21.01.1920 і була скликана для підбиття підсумків *Першої світової війни* та укладання мирних дог-рів з переможеними країнами. У її роботі взяли участь представники 27 д-в, серед яких 9 активних учасників війни на боці *Антанти*, 15 оголосили війну Німеччині, але не брали участі у воєнних діях, та 3 нові країни — Польща, Чехословаччина й Королівство сербів, хорватів та словенців. До розробки умов повоєнного врегулювання не було залучено Німеччину та її союзників у війні, а також Рад. Росію (формальний привід — укладення нею сепаратного *Брестського мирного договору між РРФСР і Центральними державами 1918* в порушення союзницьких зобов'язань). На порядку денному конференції стояли питання про укладання мирних дог-рів з Німеччиною та її союзниками, утворення *Ліги Націй*, розподіл колишніх *колоній* Німеччини й Туреччини між країнами-переможницями, питання про утворення незалежної польської д-ви та її кордони й інші. Серед учасників конференції провідну роль відігравали прем'єр-міністр Франції Ж. *Клемансо* (був обраний головою конференції), прем'єр-міністр Великої Британії Д. *Ллойд Джордж* та президент США В. *Вільсон*. Італію на конференції представляв прем'єр-міністр В. Орландо, а Японію — прем'єр-міністр барон Макіно. У результаті роботи конференції було підписано 5 мирних дог-рів: *Версальський мирний договір 1919* із Німеччиною, *Сен-Жерменський мирний договір 1919* з Австрією, *Нейїський мирний договір 1919* з Болгарією, *Тріанонський мирний договір 1920* з Угорщиною та *Севрський мирний договір 1920* з Туреччиною. Одним із провідних принципів конференції стало право народів на самовизначення, сформульоване в *«Чотирнадцяти пунктах»* В. *Вільсона*. Версальська система мирних дог-рів закріплювала територ. зміни, які відбулись у результаті Першої світової війни й розпаду Німецької, Османської та

Австро-Угорської імп. Франція здобула перевагу на Європ. континенті, Велика Британія закріпила провідні позиції на Бл. Сході. З ініціативи В. Вільсона було засновано Лігу Націй, Статут якої став складовою частиною Версальського мирного договору й був підписаний 44 країнами. Але США не ратифікували Версальський договір і не увійшли до складу Ліги Націй. Фактичний контроль над її діяльністю отримали Велика Британія та Франція. За пропозицією В. Вільсона до Статуту Ліги Націй було внесено положення про мандатні території (ст. 22), що передбачали надання д-вам повноважень на управління тією чи іншою територією від імені Ліги Націй; їхня реалізація застосування цих положень призвела до формування *мандатної системи.* Сукупність міжнар. дог-рів, підписаних у результаті **П. м. к.**, заклала основу *Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин,* зафіксувала та оформила результати Першої світової війни, визначила нове співвідношення сил на світовій арені.

О. С. Пархомчук

Паризька мирна конференція 1946 відбувалась 29.07–15.10.1946 в Парижі (Франція) за участю представників 21 держави-учасниці *антигітлерівської коаліції;* була скликана для розгляду проектів мирних договорів із союзниками Німеччини у *Другій світовій війні* в Європі — Болгарією, Італією, Румунією, Угорщиною, Фінляндією. Одне з центр. місць у роботі конференції посіло питання визначення італ.-югославського кордону та належності спірних територій — Юлійської Крайни й Трієста. Після відхилення більшістю учасників конференції італ. претензій на ці території зах. союзниками було запропоновано проект статуту «Вільної території Трієст», проти якого виступив СРСР. Позиція останнього полягала в передачі Юлійської Крайни і Трієста Югославії або в проголошенні «Вільної території Трієст» нейтральною *демілітаризованою зоною* та виведенні звідти англ.-амер. військ. Остаточне вирішення питання італ.-югославського кордону було відкладено. Невдачею завершилась спроба Греції здобути територ. прирощення за рахунок Албанії (Півн. Епір) та 1/10 території Болгарії. У першому випадку неможливим було відторгнення території від країни, яка не була союзницею Німеччини, а навпаки — постраждалою від *агресії;* у другому випадку питання було перенесено на розгляд Нью-Йоркської сесії *Ради міністрів закордонних справ (РМЗС)* у листопаді — грудні 1946. Дискусія розгорнулась і щодо репараційних питань, де зіткнулись позиції зах. союзників та СРСР. США і Велика Британія наполягали на 75 % компенсації громадянам Об'єднаних Націй за втрачену на території сателітів Німеччини власність, які мали сплачуватись винятково твердою *валютою.* Натомість СРСР виступав за зниження компенсаційного розміру до 25 % та комбінування грошової та натуральної форми сплати. Питання про судноплавство на Дунаї не було вирішено згідно з пропозиціями США та Великої Британії, які передбачали свободу судноплавства для різних суден усіх д-в на рівних умовах, незалежно від того, чи є вони придунайськими (див.: *Дунайська конференція 1948*). Конференція не уладнала всіх питань у процесі підготовки *Мирних договорів із союзниками Німеччини в Європі 1947.* Підготовку текстів дог-рів було завершено на Нью-Йоркській сесії РМЗС 1946.

І. О. Мінгазутдінов

Паризька угода про припинення війни і відновлення миру у В'єтнамі 1973 — багатосторонній *договір мирний,* підписаний 27.01.1973 в Парижі держсекретарем США В. *Роджерсом,* міністрами закорд. справ ДРВ Нгуен Зуй Чінем, Тимчасового рев. уряду Республіки Південний В'єтнам Нгуен Тхі Бінєм і Республіки В'єтнам Чан Ван Ламом. За нею США зобов'язались поважати незалежність, *суверенітет,* єдність і територ. цілісність В'єтнаму згідно з домовленостями *Женевської наради з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954.* Домовленість про припинення вогню між сторонами набувала чинності з 28.01.1973. Для контролю за дотриманням її умов створювалась чотиристороння комісія (з представників учасників Угоди). Для встановлення зон відповідальності військ Республіки В'єтнам і Тимчасового рев. уряду Республіки Південний В'єтнам формувалась двостороння комісія у складі представників обох сторін. США зобов'язувались ліквідувати свою військ. присутність (упродовж 60 днів мали бути виведені війська США та країн, що їх підтримували, ліквідовані інозем. військ. бази у Півд. В'єтнамі) та не втручатись у внутр. справи Півд. В'єтнаму. Передбачався обмін *військовополоненими.* Питання присутності військ ДРВ у Півд. В'єтнамі мали вирішуватись окремо між ДРВ та Республікою В'єтнам. США та ДРВ зобов'язувалися «поважати право південнов'єтнамського народу на самовизначення». Майбутнє Півд. В'єтнаму мало вирішуватись шляхом вільних демокр. виборів під міжнар. наглядом. Ворогуючі сторони у Півд. В'єтнамі зобов'язувалися утримуватись від застосування сили й розпочати консультації з метою створення Ради національного примирення. Об'єднання В'єтнаму мало здійснюватись шляхом переговорів між ДРВ і Республікою В'єтнам, сторони відмовлялися від *анексії* або примусу силою. Учасники Угоди також зобов'язувалися дотримуватись відп. положень Женевських угод про Індокитай 1954 щодо Камбоджі та Лаосу й поважати незалежність та *нейтралітет* цих країн. США погоджувались «зробити внесок у повоєнне відновлення ДРВ та всього Індокитаю». Для контролю за дотриманням умов Угоди створювалась Міжнар. комісія з нагляду і контролю у складі представників Канади, Індонезії, Польщі та Угорщини. Для розгляду результатів здійснення Угоди у 30-денний термін після її підписання передбачалось скликати конференцію за участю представників КНР, СРСР, Франції, Великої Британії, учасників Міжнар. комісії з нагляду і контролю, *Генерального секретаря ООН* та чотирьох сторін *Паризьких переговорів про врегулювання у В'єтнамі.* На практиці положення Угоди не виконувались: США продовжували певний час надавати військ. підтримку Республіці В'єтнам; ДРВ у квітні 1975 здійснила *анексію* Півд. В'єтнаму й порушила *нейтралітет* Лаосу; у грудні 1978 — січні 1979 в'єтнамські війська окупували Камбоджу.

А. М. Кобзаренко

Паризька хартія для нової Європи — ухвалений 21.11.1990 підсумковий документ саміту країн-учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ), в якому розвиваються положення *Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975.* Хартія була покликана відобразити ті політ. зміни, що відбулись у Європі наприкінці *«холодної війни»,* та проголосити основоположні принципи подальшого розвитку відносин між державами-учасницями НБСЄ. У Хартії проголошується завершення ери конфронтації та розколу в Європі й початок нової епохи демократії, миру та єдності. Держави-учасниці НБСЄ підтвердили свою відданість демократії та верховенству *прав людини* як основоположним принципам політ. відносин, свою готовність надалі розбудовувати нову Європу; визнали, що екон. свобода, соц. справедливість та відповідальне ставлення до природ. середовища є запоруками процвітання континенту. У Хартії також проголошено рішучість держав-учасниць НБСЄ розширювати та зміцнювати дружні відносини й співробітництво між д-вами Європи, США та Канадою, підтверджено рівність народів і їхнє право розпоряджатись власною долею відповідно до *Статуту ООН.* Держави-учасниці НБСЄ підтвердили свою рішучість дотримуватись і розвивати т. зв. «людський вимір» НБСЄ, співпрацювати з метою зміцнення демокр. інститутів та забезпечення верховенства закону; визнали, що права осіб, які належать до нац. меншин, потрібно повністю поважати; висловили рішучість боротись з усіма формами расової, етнічної та будь-якої іншої дискримінації. Окремий розділ Хартії присвячено проблемі безпеки. Визнаючи зменшення загрози широкомасштабного конфлікту в Європі, держави-учасниці НБСЄ висловились за співробітництво в захисті від інших загроз, зокрема від тероризму та незаконного обігу наркотиків. Було підтверджено відданість держав-учасниць НБСЄ принципам мирного врегулювання конфліктів, утримання від застосування чи погрози силою; наголошувалось на необхідності розвитку співробітництва в царині науки й техніки, захисту навколишнього середовища та культ. зв'язків. Із метою реалізації положень Хартії було започатковано регулярні зустрічі Ради міністрів закорд. справ держав-учасниць НБСЄ, а також створено Центр з відвернення конфліктів (Відень, Австрія), Бюро з вільних виборів (Варшава, Польща) та ініційовано створення Парламентської асамблеї НБСЄ.

В. А. Манжола

Паризький договір 1229 — укладений між французьким королем Людовіком IX та графом Раймоном VII Тулузьким 12.04.1229 у м. Мо поблизу Парижа. Договір поклав край Альбігойському хрестовому походу проти катарів. Раймон погоджувався на шлюб своєї доньки Жоани, що була його спадкоємицею, із Альфонсо, братом Людовіка; таким чином, після смерті Раймона його володіння мали перейти до французького королівського дому Капетінгів. Окрім того Раймон передавав частину східної Аквітанії французькому королю, а Прованс — Папі Римському. Договір поклав край незалежності Аквітанії й означав її перехід під владу французьких королів.

К. Ю. Денисенко

Паризький договір 1259 — між французьким королем Людовіком IX та англійським королем Генріхом III; підписаний 4.12.1259. Договір був покликаний врегулювати довготривалу ворожнечу між королями Франції з династії Капетінгів та династією Плантагенетів, що займала англійський королівський престол. Конфлікт розпочався у 1152, коли після того як французький король Людовік VII анулював свій шлюб із Елеонорою Аквітанською, остання одружилася із Генріхом Анжуйським, що претендував на англійський престол. Генріх, який володів графством Анжу та герцогством Нормандія, приєднав до своїх володінь Аквітанію; із цим не погодився Людовік VII, що спричинило початок війни між Анжуйською династією та зібраною французьким королем коаліцією. Попри перемогу Генріха, який під час цієї війни став королем Англії під ім'ям Генріха II Плантагенета (Плантагенети — старша гілка Анжуйської династії), конфлікт двох династій не завершився. В першій половині XIII ст. французькі королі захопили Анжу та Нормандію, але під владою Плантагенетів залишалось герцогство Аквітанія. За договором 1259 Генріх III визнавав втрату прав на Нормандію, Анжу та Пуату. Водночас він залишав за собою титул герцога Аквітанії, але не як англійський король, а як васал французького короля. В свою чергу, Людовік IX забов'язувався припинити підтримку супротивників Генріха III у *громадянській війні* в Англії, а також передавав під владу останнього Лімож, Кагор та Перігор. Невдоволеність сторін тим, як договір врегульовував територіальні питання, а також неоднозначність статусу англійських королів щодо французьких монархів стали причинами *Столітньої війни 1337–1453.*

С. О. Маковський

Паризький клуб — міжурядова орг-ція держав-кредиторів; започаткована в 1956 за рішенням Ради керуючих *Міжнародним валютним фондом (МВФ).* Угода про започаткування **П. к.** була укладена в 1961, набула чинності в 1962 після підписання Бельгією, Великою Британією, Італією, Нідерландами, США, Францією, ФРН, Швецією та Японією ген. угоди МВФ про кредити. Станом на 1.01.2013 членами **П. к.** було 19 найбільших світових економік. Засідання **П. к.** відбуваються нерегулярно, на міністерському рівні та на рівні високих посадових осіб. Посаду голови клубу обіймають по черзі міністри фінансів країн-членів. Основними завданнями клубу є вирішення питань про реструктурування боргових зобов'язань *третіх держав* за кредитами та позиками, що надавались урядами або держ. установами країн-учасниць **П. к.**, а також надання фінанс. допомоги країнам-боржницям для стабілізації їхнього фінанс. становища.

В. Ю. Константинов

Паризький конгрес 1856 відбувався 13(25).02–18(30).03.1856 за участю представників Австрії, Великої Британії, Пруссії, Росії, Сардинії й Туреччини. Підписаний за його результатами *Паризький мирний договір 1856* поклав кінець *Кримській війні 1853–56.* Після падіння Севастополя 27.08(8.09).1855 поразка Росії у війні остаточно визначилась, що підштовхнуло імп. *Олександра II* погодитись на відкриття переговорів на основі т. зв. *«Чотирьох пунктів» Наполеона III* та включення в них положень про *нейтралізацію* Чорного моря. У перший день засідань **П. к.** було укладено *перемир'я* між Росією та союзниками на час його проведення до підписання мирного дог-ру. На той час у Парижі, який було обрано місцем проведення **П. к.**, зібрались делегації усіх його учасників, окрім Пруссії. Росія 16(28).02.1856 запропонувала запросити прус. представників, але це рішуче заперечила брит. делегація. У результаті запрошення Пруссії приєднатись до **П. к.** було надіслано лише 10(22).03.1856, а прус. представники прибули 18(30).03.1856 (у день підписання мирного дог-ру) і в обговоренні його положень участі не брали, а лише підписали вже готовий документ. Ще до початку переговорів рос. та франц. представники провели двосторонні переговори, під час яких франц. сторона дала зрозуміти, що виступатиме за обмеження австр. та брит. вимог. Під час роботи **П. к.** франц. делегація висловилась проти надання *незалежності* кавказьким володінням Росії, що пропонувала Велика Британія, а також проти австр. пропозиції, згідно з якою Росія мала повернути Бессарабію Туреччині. Не викликали значних суперечок питання про *нейтралізацію території* Аландських о-вів, проголошення свободи судноплавства по Дунаю та створення міжнар. дунайських комісій, скасування рос. *протекторату* над Дунайськими князівствами. *Великі держави* погодились спільно гарантувати *автономію* князівств у межах *Османської імперії*; Австрію зобов'язали вивести з їхньої території війська, введені туди після евакуації в 1854 рос. військ. Для остаточного вирішення питання про статус та права Дунайських князівств рішенням **П. к.** було ухвалено скликати спец. міжнар. конференцію (див.: *Паризька конференція 1858*). Учасники **П. к.** також погодились спільно гарантувати повну внутр. автономію Сербії в межах Османської імп. Питання про встановлення колективного протекторату великих д-в над христ. підданими тур. султана було вирішено ще до відкриття конгресу: 6(18).02.1856 було ухвалено відп. султанський фірман, яким також проголошувалась свобода в Османській імп. всіх христ. віросповідань.

Найгострішим під час переговорів стало питання про нейтралізацію Чорного моря. Але рос. делегації вдалось домогтися лише відмови від пункту, що передбачав демонтаж мор. верфей у Миколаєві, на чому наполягала Велика Британія. Решту умов нейтралізації моря було включено до тексту мирного дог-ру та конвенції до нього. Окрім *Паризького мирного договору 1856* **П. к.** ухвалив: постанови про заборону *каперства* й гарантії ненападу воюючих сторін на торг. судна нейтральних д-в та про визнання Туреччини складовою європ. системи міждерж. відносин; рекомендації країнам, між якими виникають серйозні суперечки, звертатись до посередництва дружніх д-в із метою запобігання збройних конфліктів.

В. Ю. Константинов

Паризький мирний договір 1763 — багатостороння угода, підписана 10.02.1763 у Версалі (Франція) між Великою Британією з одного боку і Францією та Іспанією — з іншого; пізніше до неї приєдналася Португалія. Разом із *Губертусбурзьким договором 1763* завершила *Семилітню війну 1756–63.* За умовами **П. м. д.** Велика Британія отримала від Франції: у Півн. Америці — Канаду, о. Кейп-Бретон та всі землі на схід від р. Міссісіпі (Схід. Луїзіана), окрім Нового Орлеана; у Вест-Індії — о-ви Домініку, Сент-Вінсент, Гренаду і Тобаго; в Африці — майже всю територію Сенегалу; в Індії — майже всі франц. володіння, окрім 5 міст. Острів Мінорка, захоплений Францією у 1756, повертався Великій Британії, що, у свою чергу, передавала Франції о-ви Сен-П'єр і Мікелон. Іспанія передавала Великій Британії Флориду, за що отримувала від Франції Зах. Луїзіану та грошову компенсацію. Сторонами підтверджувались усі попередні дог-ри, укладені в Європі з часів *Вестфальського миру 1648,* погоджувався обмін *військовополоненими;* Франція й Іспанія зобов'язувались евакуювати війська з Португалії та її *колоній,* а Франція — також із Ганновера.

В. М. Вдовенко

Паризький мирний договір 1814 — багатостороння угода, підписана 18(30).05.1814 у Парижі представниками Франції та Росії; офіційно укладена між Францією й основними учасниками 6-ї *антифранцузької коаліції* — Австрією, Великою Британією, Пруссією та Росією; згодом до неї приєдналися Швеція, Іспанія та Португалія. **П. м. д.** мав створити основу європ. порядку після *Французької буржуазної революції 1789–99* та Наполеонівських воєн. За **П. м. д.** у Франції відновлювалась династія Бурбонів, кордони країни встановлювались станом на 1.01.1792 із певним збільшенням її території (бл. 1500 кв. миль): до Франції було включено Авіньйон, графство Венессен, Монбельяр, Мюльгаузен, а також Бомон, Шиме, Ландау та Шабері (з частиною його окру-

гу та округу Аннесі). Франція отримувала назад усі *колонії*, що належали їй станом на 1.01.1792, за винятком о-вів Тобаго, Сент-Люсія, Іль-де-Франс та франц. островів в Індійському океані (у т. ч. островів Родрігес та Сейшельських), що залишались у володінні Великої Британії, а також схід. частини о. Гаїті, яка поверталась Іспанії. Франція зобов'язувалась не укріплювати свої інд. володіння, а Швеція та Португалія — повернути Франції відповідно о. Гваделупа та Франц. Гвіану. Велика Британія залишила за собою Мальту. Статус земель, яких Франція позбувалась у зв'язку з поверненням до кордонів 1792, мав бути вирішений на міжнар. конгресі (див.: *Віденський конгрес 1814–15*). Він також мав виробити режим вільного судноплавства по Рейну (з чим у принципі погоджувались усі учасники **П. м. д.**), що став би моделлю для впорядкування на інших міжнар. річках. За **П. м. д.** Франції поверталися 1/3 озброєнь мор. фортець, що залишались у її володінні, а також права рибного промислу біля о. Ньюфаундленд та у затоці Св. Лаврентія. Відновлювалась незалежність Нідерландів (під владою Оранського дому) та Швейцарії. Нім. д-ви повинні були залишатись незалежними й утворити *федерацію*, а Італія — складатись із суверенних д-в, за виключенням територій, що відходили до Австрії. У таємний частині **П. м. д.**, яка мала обмежити здатність Франції в майбутньому провадити експансіоністську політику, передбачалось оточити її кільцем ворожих д-в. Так, землі між Францією, Німецьким (нині Північним) морем та р. Маас мали відійти до складу Нідерландів, а нім. землі на лівому березі Рейну, приєднані до Франції після 1792, частково відходили до Нідерландів, частково розподілялись між Пруссією та іншими нім. містами як винагороди. Австр. володіння в Італії обмежувались річками По, Тессін та оз. Лаго-Маджоре; Сардинія відновлювалась у довоєнних кордонах, за виключенням Шамперi й Аннесі, та отримувала як компенсацію Геную, що ставала порто-франко. **П. м. д.** передбачив висилку *Наполеона I* на о. Ельба в Середземному морі (на підставі акта про зречення від 11.04.1814). Умови повоєнного врегулювання було переглянуто за *Паризьким мирним договором 1815*.

В. В. Копійка

Паризький мирний договір 1815 — багатостороння угода, підписана 8(20).11.1815 Францією з одного боку та Австрією, Великою Британією, Пруссією і Росією — з іншого; закріпила умови миру з Францією, розроблені на *Віденському конгресі 1814–15* після поразки *Наполеона I* під Ватерлоо (червень 1815). Франція поверталась у кордони 1790, що означало втрату важливих стратегічних пунктів: Філіппвіля, Марієнбурга, герцогства Бульйонського, Саарбрюккена і Саарлуї, Ландау та Парантрюї. Укріплення фортеці Гюнінген на кордоні зі Швейцарією мали бути знищені. Територія Франції до р. Луари окуповувалась 150 тис. силами союзників строком на 5 років (пізніше термін було скорочено до 3 років). На Францію накладалась *контрибуція* розміром 700 млн франків. Крім того Франція брала на себе зобов'язання задовольнити матеріал. претензії приватних осіб. **П. м. д.** підтвердив більшість положень заключного акта Віденського конгресу. Згодом, за сприяння Росії, що була проти занадто сильного послаблення Франції, положення **П. м. д.** щодо фінанс. зобов'язань та умов *окупації воєнної* були пом'якшені (союзні війська було остаточно виведено із Франції в 1818).

В. В. Копійка

Паризький мирний договір 1856 — угода, підписана 18(30).03.1856 на *Паризькому конгресі 1856* представниками Росії з одного боку та Австрії, Великої Британії, Пруссії, Сардинії, Туреччини й Франції — з іншого. Завершив *Кримську війну 1853–56*. За умовами **П. м. д.** між ворогуючими сторонами встановлювався мир, сторони проводили обмін *військовополоненими*. Війська д-в, що брали участь у війні, взаємно евакуювались з окупованих територій. Велика Британія та Франція повертали Росії міста Севастополь, Балаклаву, Євпаторію, Керч, Єнікале та Кінбурн із прилеглими територіями, а також мис Камиш-Бурун; Росія повертала Туреччині фортецю Карс із прилеглими територіями, а також передавала територію в гирлі Дунаю Молдовському князівству, яке знаходилось під верховною владою *Османської імперії*. Ця поступка трактувалась як компенсація за повернення Росії територій у Криму. Остаточне розмежування в Бессарабській області було закріплено Трактатом між Австрією, Великою Британією, Пруссією, Росією, Сардинією й Туреччиною, підписаним 7(19).06.1857 в Парижі. У Трактаті також було зафіксовано зміни до **П. м. д.**, зокрема острови в гирлі Дунаю та о. Зміїний закріплювались не за Молдовою, а за Туреччиною. Росія відмовлялась від *протекторату* над Дунайськими князівствами. Австрія, яка окупувала князівства в 1854, зобов'язувалася вивести війська з їхньої території. Усі д-ви спільно гарантували *автономію* Дунайських князівств, а також автономію Сербії в складі Османської імп. Для остаточного вирішення долі Дунайських князівств було прийнято рішення скликати спец. міжнар. конференцію. Становище християн в Османській імп. мало суттєво покращитись, що Туреччина закріпила спец. фірманом султана від 6(18).02.1856. Чорне море мало бути нейтралізоване, заборонявся прохід інозем. військ. кораблів через чорноморські протоки. Росії заборонялось тримати на Чорному морі військ. флот, що перевищував флот легких кораблів інших причорноморських д-в. Вона зобов'язувалась ліквідувати берегові батареї та арсенали. Судноплавство по Дунаю проголошувалось вільним, для нагляду за цим створювалась міжнар. Європейська Дунайська комісія у складі представників д-в, що підписали **П. м. д.** Також була заснована адмін.-техн. міжнар. комісія у складі представників Австрії, Баварії, Болгарії, Валахії, Вюртембергу, Молдови та Туреччини, яка мала взяти на себе забезпечення техн. умов судноплавства по Дунаю (підготовка річкового статуту, чищення русла тощо). Цій комісії мали бути передані всі повноваження з нагляду за судноплавством на Дунаї після виконання умов **П. м. д.** та ліквідації Європейської Дунайської комісії. Одночасно з **П. м. д.** як невід'ємну його частину було підписано Конвенцію про Аландські о-ви між Росією, Великою Британією та Францією, згідно з якою Росія зобов'язувалася не зміцнювати острови, не будувати військ. та військ.-мор. укріплень та не тримати на островах військ. частин.

30.10.1870 мін. зак. справ Росії О. *Горчаков* надіслав іншим сторонам **П. м. д.** ноти, в яких повідомляв, що Росія не вважає себе надалі зв'язаною зобов'язаннями за **П. м. д.**, який обмежує її *суверенітет* та права на Чорному морі, мотивуючи це систематичним невиконанням умов **П. м. д.** іншими його сторонами та необхідністю гарантування безпеки Росії. Особливо наголошувалось, що крок Росії не є ворожим щодо Великої Британії й Туреччини. Рос. позицію підтримала лише Пруссія. Велика Британія, Туреччина та Франція висловили протест і зажадали скликання міжнар. конференції для обговорення ситуації, що склалась через заяву Росії. 17.01–13.03.1871 в Лондоні відбулася конференція д-в, що уклали **П. м. д.** 1856. За її результатами 13.03.1871 було підписано конвенцію, яка підтверджувала принцип закриття чорноморських проток для іноз. військ. кораблів та відміняла статті **П. м. д.**, що обмежували чисельність рос. військ. флоту на Чорному морі. Лондонська конвенція відновила суверенітет Росії на Чорному морі.

В. Ю. Константинов

Паризький протокол про Бессарабію підписаний 28.10.1920 представниками Великої Британії, Франції, Італії та Японії з одного боку й Румунії — з іншого. Протоколом визнавалась *анексія* Бессарабії, здійснена Румунією 10.12.1918, порушуючи *радянсько-румунську угоду 1918* «Про очищення Румунією Бессарабії» від 5.03.1918. Протокол не був ратифікований Японією і не набув чинності.

О. С. Пархомчук

Паризький саміт НБСЄ 1990 відбувався 19–21.11.1990 і започаткував новий етап у розвитку відносин між Сходом та Заходом. На ньому було прийнято *Паризьку хартію для нової Європи*, що засвідчила спільне для всіх д-в регіону розуміння нових політ. реалій, головним змістом яких було припинення конфронтаційного протистояння біполярної епохи. Саміт зафіксував погоджену між усіма учасниками єдину систему цінностей, що розглядались як основоположні у проведенні як внутр., так і *зовнішньої політики* д-в: *демократії* та влади закону, плюралізму та ринкової економіки, поваги до прав та основних свобод людини, прав нац. меншин. Наголошувалось на принципово новому змісті європ. безпеки, в якому основні виклики миру та стабільності в Європі пересунулися на внутр. держ. рівень і випливали з масових порушень *прав людини*, обмежень прав

нац. меншин тощо. Було домовлено, що повага гуманітарних прав, дотримання демокр. порядків є не лише внутр. компетенцією будь-якої д-ви, а й предметом *міжнародного права.* Як гарантії недоторканності кордонів і територ. цілісності д-ви розглядалось недопущення в ній порушень прав нац. меншин. На Саміті було підписано *Договір про звичайні збройні сили в Європі 1990,* а також «Спільну декларацію» 22 д-в (16 держав-членів *НАТО* та 6 держав-членів ОВД), у якій підтверджувалась готовність д-в до колективного гарантування європ. безпеки та стабільності, насамперед політ. засобами.

І. О. Мінгазутдінов

Паризькі переговори про врегулювання у В'єтнамі — серія зустрічей представників ДРВ, США, Національного фронту визволення Півд. В'єтнаму (НФВПВ, з червня 1969 — Тимчасовий революційний уряд Республіки Півд. В'єтнам) та Республіки В'єтнам; відбувались 13.05.1968–27.01.1973 в Парижі для укладення *договору мирного* між США й Республікою В'єтнам з одного боку та ДРВ — з іншого. Початок амер.-північнов'єтнамських двосторонніх переговорів пов'язується з успіхами «новорічного» наступу комуніст. сил у Півд. В'єтнамі в лютому 1968 та односторонніми мирними ініціативами Л. *Джонсона,* за наказом якого з 1.04.1968 було припинено бомбардування території ДРВ на північ від 20 паралелі. Із січня 1969 до участі в переговорах на вимогу представників ДРВ було залучено НФВПВ. Початкові етапи переговорів (травень — липень 1969 та лютий — квітень 1970) не принесли значних успіхів через продовження військ. конфлікту, оскільки обидві сторони вели діалог з позиції сили. Позитивного результату вдалося досягти завдяки запровадженню на переговорах т. зв. «подвійного підходу», яким передбачалось розмежування військ. та політ. питань (США та ДРВ брали на себе зобов'язання врегулювати військ. конфлікт, Республіка В'єтнам та НФВПВ — розв'язати політ. протиріччя). 8.05.1969 делегація НФВПВ запропонувала «Принципи і зміст вирішення південнов'єтнамської проблеми» (відомі як «10 пунктів НФВПВ»), що передбачали виведення з Півд. В'єтнаму іноземн. військ, міжнар. визнання прав в'єтнамського народу, вирішення проблеми політ. устрою Півд. В'єтнаму мирним шляхом, поетапне мирне об'єднання В'єтнаму на основі угоди між Північчю та Півднем, відшкодування США збитків, завданих Півд. В'єтнамові, а також повторювали окремі домовленості *Женевської наради з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954,* зокрема про неучасть В'єтнаму у військ. союзах та нерозміщення на його території іноземн. військ. баз. Умови «10 пунктів НФВПВ» було відхилено США.

Під час третього раунду переговорів (лютий — червень 1971) США запропонували ідею «деамериканізації» та «в'єтнамізації» війни, що посприяло заг. успіхові переговорів. У лютому 1971 розпочались таємні контакти між США та ДРВ. Закритий характер зустрічей дозволив відійти від офіц. позицій і досягти компромісу: у ході п'ятого раунду переговорів (липень — серпень 1972) делегація ДРВ погодилась на формування в Півд. В'єтнамі коаліційного уряду; у відповідь США дали згоду на збереження присутності військ ДРВ на південь від 17 паралелі. Домовленості було оформлено у вигляді «9 пунктів» (8–12.10.1972), що включали виведення амер. військ, відшкодування збитків, завданих В'єтнаму, дотримання Женевських угод про Індокитай 1954 та рішень *Женевської наради з врегулювання Лаоського питання 1961–62,* встановлення міжнар. контролю за припиненням вогню. Але у зв'язку з категоричною відмовою Республіки В'єтнам план «9 пунктів» було знято з порядку денного. У відповідь представники ДРВ залишили переговори, бойові дії та бомбардування Півн. В'єтнаму було поновлено. Однак з огляду на те, що завдяки допомозі СРСР зросла ефективність системи ППО ДРВ США були змушені відмовитись від ведення переговорів з позиції сили та вдались до тиску на Республіку В'єтнам і змусили її керівництво погодитись із планом «9 пунктів». Переговори увінчались підписанням *Паризької угоди про припинення війни і відновлення миру у В'єтнамі 1973.*

А. М. Кобзаренко

Паризькі союзні договори 1812 — двосторонні міжнар. угоди в рамках дип. підготовки Франції до *війни* проти Росії. **1.** Франц.-прус. союзний договір підписаний 24.02.1812 в Парижі. Сторони зобов'язувались взаємно гарантувати цілісність своїх територій і надавати одна одній допомогу, якщо одна з них опиниться у стані війни з третьою д-вою. Пруссія підтверджувала намір дотримуватись принципів *Континентальної блокади* стосовно Великої Британії. Союзні зобов'язання не набували чинності для Пруссії в разі війни Франції проти Іспанії, Італії або Туреччини. Військ. конвенцією до союзного договору визначалось, що Пруссія виступить разом із Францією проти Росії та надасть у розпорядження Наполеона допоміжний корпус чисельністю 20 тис. вояків. Решта прус. сил (ще 20 тис. вояків) мала впродовж усієї війни знаходитись у фортецях Грауденц, Кольберг і Глац без права пересування. Пруссія зобов'язалася не збільшувати армію без попередньої згоди Франції. Франц. війська одержали право без перешкод проходити прус. територією та займати її на час війни, за винятком тієї частини Сілезії, яка належала Пруссії, і вищезазначених фортець. Крім того, Пруссія зобов'язалася надавати франц. армії продовольство та озброєння в рахунок не сплаченої нею частини *контрибуції* (бл. 43 млн франків). Відповідно до положень договору Пруссія взяла участь у війні Франції проти Росії, але розірвала його після укладення *Калішського союзного договору 1813.* **2.** Франц.-австр. союзний договір підписаний 14.03.1812 в Парижі. Сторони зобов'язалися взаємно гарантувати цілісність своїх територій та у випадку нападу на одну з них надавати допомогу; Австрія зобов'язувалася виставити допоміжний корпус чисельністю 30 тис. вояків. Франція й Австрія гарантували недоторканність володінь Туреччини в Європі. Австрія підтвердила зобов'язання дотримуватись Континентальної блокади стосовно Великої Британії. За таємними статтями угоди Австрія звільнялась від союзницьких зобов'язань у разі війни Франції проти Великої Британії й Іспанії, але у війні Франції з Росією мала надати допоміжний корпус. Сторони погодились, що за умови перемоги над Росією буде розглянуто питання про відновлення Польщі, при цьому Австрія зберегла б за собою Галичину, яку вона мала право обміняти на Іллірійські провінції та частину Сілезії. Наполеон зобов'язався винагородити Австрію за всі збитки й втрати, які та зазнає під час війни, і надати їй можливість розширити свої володіння. Обидві сторони домовились запропонувати Туреччині приєднатися до їхнього союзу. Австрія розірвала договір та оголосила Франції війну 10.08.1813.

Т. О. Кулініч

Паризькі угоди з остаточного врегулювання в Камбоджі 1991 — пакет міжнар. угод, підписаних 23.10.1991 на міжнар. конференції з урегулювання в Камбоджі, до якого належать: Угода з всеохоплюючого політ. врегулювання камбоджійського конфлікту з додатками, що встановлювали мандат місії *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* у Камбоджі, порядок проведення виборів, умови повернення біженців та переміщених осіб, принципи нової Конституції Камбоджі; Угода про суверенітет, незалежність, територ. цілісність та недоторканність, нейтралітет і нац. єдність Камбоджі; Декларація про відновлення та відбудову Камбоджі. Обидві угоди було підписано всіма учасниками конференції. У 1980-х громадян. війна в Камбоджі була одним із найбільших дестабілізуючих факторів у Півд.-Схід. Азії. Присутність у ролі сторони конфлікту в'єтнамських військ та систематичне втручання наддержав перетворили Камбоджу на об'єкт тривалого регіонального конфлікту між країнами *Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН),* КНР і США з одного боку й підтримуваним СРСР союзом В'єтнаму, Лаосу й НРК — з іншого (див.: *Камбоджійська проблема*). Розрядка міжнар. напруги у світі наприкінці 1980-х позитивно позначилась на рівні конфліктності в регіоні й сприяла досягненню політ. врегулювання камбоджійської проблеми. Міжнар. конференція з урегулювання в Камбоджі відбувалась у Парижі двома етапами: 30.07–30.08.1989 та 21–23.10.1991 під співголовуванням міністрів закорд. справ Франції Р. *Дюма* та Індонезії А. Алатаса за участю представників Австралії, Брунею, Великої Британії, В'єтнаму, Індії, Індонезії, Камбоджі, Канади, КНР, Лаосу, Малайзії, СРСР, США, Сінгапуру, Таїланду, Філіппін, Франції, а також *Руху неприєднання* (представлений Зімбабве на першій сесії та Югославією — на другій) й Генерального секретаря ООН Х. *Переса де Куельяра.* Камбоджу на першій сесії представляли 4 політ. партії — основні сторони конфлікту, а на другій — Вища нац. рада Камбоджі на чолі з головою при-

нцем Н. *Сіануком.* Угода з всеохоплюючого політ. врегулювання камбоджійського конфлікту передбачала проведення вільних і демокр. заг. виборів під безпосереднім наглядом ООН, для чого створювалась Тимчасова перехідна адміністрація ООН в Камбоджі (ЮНТАК). Уся повнота влади в країні на перехідному етапі до виборів передавалась Вищій нац. раді на чолі з його головою принцом Сіануком. Законодавче зібрання, яке буде обрано на виборах, має підготувати та ухвалити нову Конституцію Камбоджі. З часу підписання Угоди сторони конфлікту зобов'язувалися припинити ведення бойових дій. Усі інозем. війська та воєнні спеціалісти, їхні озброєння та військ. обладнання мали бути негайно виведені з території Камбоджі. Остання брала на себе зобов'язання поважати *права людини,* створити умови для повернення *біженців* та *переміщених осіб.* Усі *військовополонені* та затримані сторонами цивільні особи мали бути звільнені в найкоротший термін. Угода також визначала мандат ЮНТАК та основні принципи, які мали бути закріплені в Конституції Камбоджі. Угода про суверенітет, незалежність, територ. цілісність та недоторканність, нейтралітет і нац. єдність Камбоджі передбачала, що камбоджійська сторона не загрожуватиме *суверенітетові* й територ. цілісності інших д-в, утримуватиметься від приєднання до військ. союзів та інших військ. угод, що є несумісними з її нейтральним статусом, розірве міжнар. угоди, що порушують камбоджійський суверенітет і *незалежність,* не розташовуватиме на своїй території інозем. війська, військ. об'єкти (окрім сил ООН, розгорнутих для сприяння запровадженню угод). Інші сторони зобов'язувалися поважати незалежність, суверенітет і територ. цілісність Камбоджі, не втручатися у її внутр. справи, не використовувати її територію для дій проти *третіх держав.* У разі порушення суверенітету й територ. цілісності Камбоджі всі сторони домовились консультуватись між собою щодо заходів, необхідних для відновлення статусу Камбоджі, встановленого угодою. Декларація про відновлення та відбудову Камбоджі передбачала, що на етапі відновлення й до проведення заг. нац. виборів координацію допомоги Камбоджі здійснюватиме ООН, а після відновлення в повному обсязі демокр. владних інститутів у країні координацією відбудови займатиметься нац. уряд, а ООН сприятиме програмам допомоги Камбоджі через спец. консультативний орган — Міжнар. комітет з відбудови Камбоджі. Паризькі угоди набули чинності з часу підписання. ЮНТАК розпочала свою діяльність у Камбоджі 15.03.1992, і здійснювала нагляд за виконанням умов Паризьких угод до проведення заг. виборів у травні 1993. У вересні 1993 ЮНТАК у зв'язку з виконанням своєї місії припинила діяльність. Попри реалізацію більшості положень **П. у.** остаточного замирення ворогуючих сторін не відбулось. Вже після виборів поновились збройні зіткнення між урядовими силами та загонами колишнього прем'єра НРК *Хун Сена,* що переміг і став головою уряду з 30.11.1998.

О. О. Рафальський

Паритет купівельної спроможності — співвідношення між двома або кількома *валютами* різних країн, яке враховує їхню купівельну спроможність стосовно певного набору товарів чи послуг. Його можна визначити вибірково за певною товарною групою або за широким колом товарів відповідно до всього сусп. продукту. На практиці **П. к. с.** використовується як основа формування *валютного курсу* для співставлення рівнів життя в різних країнах при розрахунках валового нац. продукту на душу населення та для інших міжнар. порівнянь.

В. І. Філіпченко

Паритетний принцип — режим міждерж. відносин, при якому одна держава на правах взаємності надає на своїй території іншій державі такі самі права, пільги та привілеї, які надаються їй, її громадянам. (Див.: *Взаємності принцип*).

О. М. Григоров

Парки міжнародні — заповідні території, що включені до Списку світової спадщини *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)* відповідно до *Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972* та критеріїв, визначених керівництвом з виконання Конвенції 1972. До даної категорії належать нац. парки, що містять центри біорізноманіття глобального значення, мають живописну красу, зберігають свідчення місцевої історії культури або парки з важливими руїнами чи пам'ятками минулих цивілізацій. Усього на 1.07.2013 до Списку світової спадщини ЮНЕСКО внесено 759 культурних, 193 природних і 29 змішаних об'єктів, які вимагають охорони. У 1996 ЮНЕСКО оголосила про формування Списку геологічних парків всесвітнього значення. Зацікавлені д-ви можуть пропонувати для включення до цього Списку заповідники, що мають важливе геологічне значення.

М. О. Медведєва

Парламентер — особа, уповноважена однією з воюючих сторін вступити в переговори з іншою стороною. **П.** з'являється з білим прапором. **П.,** а також особи, що його супроводжують (сурмач, барабанщик, прапороносець, перекладач) користуються правом недоторканності. Порушення недоторканності **П.** є *злочином воєнним.* Поява парламентерського прапора під час бою не зобов'язує до припинення вогню, а тому ненавмисне заподіяння шкоди **П.** не тягне за собою відповідальності. Начальник військ, до якого надісланий **П.,** не зобов'язаний прийняти його за будь-яких умов. Він може навіть оголосити, що впродовж певного періоду часу не буде взагалі приймати будь-яких **П.** Начальник військ може вжити заходів перестороги з тим, аби перешкодити **П.** зібрати відомості (напр., **П.** можуть зав'язуватись очі на час проходження від вартового посту до ставки начальника). У випадку виявлення зловживань з боку **П.** він може бути тимчасово затриманий. **П.** втрачає право на недоторканність, якщо буде доведено, що він скористався своїм привілейованим станом для підмови до зради або для її здійснення. Зловживання парламентерським прапором прирівнюється до шпигунства. **П.** гарантується безпека повернення до своїх військ. У мор. війні судна з парламентерським прапором називаються картельними.

М. О. Медведєва

Парламентська асамблея Ради Європи (Parliamentary Assembly of the Council of Europe), **ПАРЄ** (PACE) — перший міжпарламентський форум в історії Європи, одним із двох головних статутних органів *Ради Європи,* який представляє інтереси основних політичних партій, діючих у 47 державах-членах. **ПАРЄ** розглядає актуальні та перспективні питання, які стосуються проблем сучасного суспільства, а також різних аспектів *міжнародної політики*; результати її роботи відіграють важливу роль у визначенні напрямків діяльності Комітету міністрів, а також міжурядового співробітництва в рамках Ради Європи; крім того, члени **ПАРЄ** доводять їх до відома своїх національних парламентів і відтак мають можливість впливу на свої уряди. 318 членів **ПАРЄ** та 318 їхніх заступників обираються або призначаються національними парламентами з їхнього власного складу, число депутатів від кожної країни варіюється від 2 до 18, залежно від чисельності її населення; склад національних делегацій повинен також пропорційно відбивати всі основні політичні сили або групи, представлені в національному парламенті. В **ПАРЄ** структуровані п'ять політичних груп: Група соціалістів (СОЦ), Група Європейської народної партії / християнські демократи (ЄНП/ХД), Група європейських демократів (ГЄД), Альянс лібералів і демократів на підтримку Європи (АЛДЄ) та Група об'єднаних європейських лівих (ОЄЛ); невелика кількість парламентарів не належать до жодної з зазначених політичних груп. Пленарні засідання відбуваються чотири рази на рік і тривають протягом тижня; голова **ПАРЄ** обирається з числа її членів на три послідовні однорічні терміни, разом із заступниками (станом на 01.01.2013 їх 20), керівниками п'яти політичних груп, а також головами Комісій ПАРЄ він формує Бюро **ПАРЄ.** Крім цього, Асамблея обирає Генерального секретаря Ради Європи, його заступника, Генерального секретаря **ПАРЄ,** суддів *Європейського суду з прав людини,* а також Комісара з прав людини.

ПАРЄ працює з матеріалами, спеціально підготовленими для неї профільними комісіями, що курирують наступні напрямки: політичні питання, юридичні питання і *права людини,* соціальні питання, питання охорони здоров'я й родини, культури, науки та освіти, охорони навколишнього середовища й сільського господарства, облаштування територій і місцевого самоврядування, питання економіки й розвитку, міграції, біженців і демографії, рівності можливостей для чоловіків

і жінок, а також дотримання державами-членами своїх зобов'язань. Поточна робота **ПАРЄ** проводиться в рамках спеціальних комісій, а саме: Розширеної спільної комісії; Постійної комісії; Комісії з політичних питань; Комісії з юридичних питань і прав людини; Комісії з економічних питань та розвитку; Комісії з соціальних питань, охорони здоров'я й справам родини; Комісії з міграції, біженцям і народонаселенню; Комісія з культури, науки й освіти; Комісія з навколишнього середовища, сільського господарства, місцевих і регіональних питань; Комісія з рівності можливостей жінок і чоловіків; Комісія із правил процедури й імунітетів. За виконанням зобов'язань, узятих на себе державами-членами, стежить Моніторинговий комітет (станом на 1.01.2009 його очолював представник України С. П. Головатий).

Літ.: Мармазов В. Є., Піляєв І. С. Рада Європи: політико-правовий механізм інтеграції. — К.: Юридична книга. 2000; Піляєв І. С. Рада Європи в сучасному євроінтеграційному процесі. — К.: Юридична книга, 2003; Дамирли М. А. Право Совета Европы: схемы, таблицы, определения, комментарии: учеб. пособие. — О.: Феникс, 2007; Haller B. An Assembly for Europe: The Council of Europe's Parliamentary Assembly 1949–1989. — Strasbourg: The Council of Europe, 2007; The Challenges of a Greater Europe — The Council of Europe and Democratic. — Strasbourg: The Council of Europe, 1996.

І. О. Мінгазутдінов

Партизани — особи, організовані в загони, що не належать до складу регулярних армій, добровільно борються переважно в тилу ворога проти інозем. окупантів і покладаються на співчуття та підтримку народу. **П.** визнаються законними *комбатантами,* якщо вони відповідають таким вимогам: мають на чолі особу, відповідальну за своїх підлеглих; мають визначений і чітко видимий здалеку відмітний знак; відкрито носять зброю; дотримуються у своїх діях правил ведення війни. На **П.** розповсюджується режим військ. полону. Правомірність партиз. війни була визнана Гаазькою конвенцією про закони та звичаї сухопутної війни 1907 та закріплена в ст. 1 і 2 Додатку до неї (Положення про закони і звичаї сухопутної війни) (див.: *Гаазькі конвенції 1899 та 1907*).

М. О. Медведєва

Партизанська війна (від франц. partisan — прихильник, прибічник) — бойові дії, що ведуться нерегулярними збройними формуваннями, які переховуються серед місцевого населення, що їх підтримує, та мають на меті захоплення влади в країні й здійснення соціально-політичних змін. Поняття виникло в XVIII ст. й первісно означало самостійні акції окремих від армії легких загонів (partie), як правило, кінних, відряджених переважно в тил і на фланги супротивника; але вже під час Наполеонівських війн 1799–1814 «*партизанами*» почали йменувати іррегулярні загони з цивільних осіб, які чинили збройну відсіч французьким окупантам (найсильніший — в Іспанії й Росії), тоді ж народилося іспанське визначення для **П. в.** «герилья» (guerrilla — мала війна). У XX ст. **П. в.** поєднувалася з національно-визвольними й соціальними *революціями* в країнах «*третього світу*» (найбільш успішні приклади — *Війна за незалежність Алжиру* 1954–62, *Індокитайська війна 1946–54* і *В'єтнамська війна 1964–75*, Гвінея-Бісау 1963–74, Зімбабве 1966–79, Китай 1927–49, Куба 1956–59, Нікарагуа 1961–79 та ін.). *Мао Цзедун* називав **П. в.** найефективнішим засобом опору владі (диктаторській, колоніальній чи окупаційній) і сформулював її принципи: «Ворог наступає — ми відходимо, ворог відпочиває — ми оточуємо, ворог втомився — ми нападаємо, ворог втікає — ми переслідуємо»; крім того, партизанам слід «уникати розділення сил, щоб не бути знищеними поодинці; при розширенні бази власних дій пересуватися вперед плавними хвилями, а не стрімкими атаками». Латиноамериканські партизани доповнили теорію **П. в.** тактикою ізоляції регіону шляхом транспортних диверсій і розгрому супротивника, позбавленого можливості отримання допомоги зовні; напр. 1960-х бразильський революціонер К. Марігелла запровадив термін «міська герилья», що означав цілеспрямоване перенесення осередків антиурядових організацій і рухів та їхньої підривної діяльності (бойової, розвідувальної, диверсійно-терористичної, інформаційно-психологічної та ін.) до урбанізованої площини соціального буття. Первісно вона велася проти латиноамериканських військових хунт і швидко була запозичена західноєвропейськими лівоекстремістськими організаціями (Тимчасова Ірландська республіканська армія 1971–98, італійські «червоні бригади» 1970–88, західнонімецька група Баадера-Майнхоф 1970–72 та ін.), ісламістськими (Алжир у 1992–2001, Ліван 1982–2007, Сирія 1979–85 і з 2011 та ін.) й сепаратистськими (Чечня з 1994) повстанськими рухами. Як і звичайна **П. в.**, «міська герилья» ведеться невеликими легкоозброєними мобільними загонами, але її головною метою є не виграш війни, а її затягування й вимотування супротивника задля забезпечення вигідних умов для ведення мирних переговорів. У тактиці сучасної **П. в.** можна виокремити такі аспекти: руйнування інфраструктури супротивника («рейкова війна», знищення ліній зв'язку, отруєння водогонів та ін.); інформаційна війна; знищення живої сили ворога; терор щодо супротивника; бажано (але не обов'язково), щоб партизанам у їхній боротьбі надавалася допомога (фінансова, спорядженням, інформаційна) з боку будь-якої держави, організації та ін.

Літ.: Walter Laqueur. Guerrilla: A Historical and Critical Study. — L.: Weidenfeld and Nicolson, 1977; Robert B. Asprey. War in the Shadows: Guerillas in History. — N. Y.: W. Morrow, 1994; Mao Tse-Tung. On Guerilla Warfare. — Dover Publications, 2005; Че Гевара Э. Эпизоды революционной войны. — М.: АСТ, 2005; Биструхін Г. С., Веденеєв Д. В. Війна у кам'яних джунглях: Міська партизанська війна як феномен збройної боротьби та спеціальної діяльності (1945–2005). — К.: Генеза, 2006.

В. І. Головченко

«Партнерство заради миру» (Partnership for Peace), **ПЗМ** (PfP) — програма *НАТО,* запропонована на Брюссельському саміті НАТО в січні 1994; спрямована на зміцнення стабільності й безпеки в усій Європі. Запрошення приєднатись до ПЗМ було надіслано всім державам-учасницям *Ради північноатлантичного співробітництва (РПАС)* та НБСЄ і прийняте 30 країнами. Україна стала першою з країн *Співдружності Незалежних Держав (СНД),* що приєдналась до ПЗМ (8.03.1994), підписавши Рамковий документ. Вступ у 1999 до НАТО Польщі, Угорщини та Чеської Республіки, в 2004 — Естонії, Латвії, Литви, Словаччини, Словенії, Болгарії й Румунії, а в 2009 — Албанії й Хорватії зменшив число учасників до 22. Програма ПЗМ передбачає орг-цію співпраці в оборонній галузі, спрямовану на реалізацію реального партнерства. Відповідно до Рамкового док-та ПЗМ НАТО зобов'язується проводити консультації з будь-яким з активних партнерів, якщо той вважає, що існує безпосередня загроза його територ. цілісності, політ. незалежності або безпеці. Усі учасники ПЗМ також члени РЄАП, що є інституційною основою співпраці між НАТО та партнерами; але ПЗМ зберігає власні структурні елементи та процедури й ґрунтується на двосторонніх відносинах між НАТО та кожною країною-партнером. Головним робочим органом ПЗМ є Політ.-військ. керівний комітет, що проводить засідання в різних масштабах: або тільки за участю членів НАТО, або за участю членів НАТО та партнерів. Рамковий документ ПЗМ містить конкретні зобов'язання, які бере на себе кожна країна-партнер: сприяти гласності в нац. оборонному плануванні й бюджетному процесі; забезпечити демокр. контроль над збройними силами; підтримувати боєздатність та воєнний потенціал, необхідні для участі в операціях під егідою ООН та/або *Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ);* розвивати відносини військ. співробітництва з НАТО з метою спільного планування, підготовки та навчань, спрямованих на розвиток можливостей учасників ПЗМ здійснювати місії з підтримки миру, пошукові та рятувальні роботи, гуманітарні операції тощо; підготувати підрозділи, здатні ефективно співпрацювати із силами НАТО.

І. О. Мінгазутдінов

Парчевич Петро (бл. 1612, с. Чипровці, тепер Болгарія — 23.07.1674, Рим, Папська держава) — болг. церк. діяч і *дипломат.* Вищу теологічну освіту (д-р канонічного права) здобув у Римі. У 1644–56 — адміністратор католицьких церков у Молдові; у 1656–61 — католицький архієпископ Мартіанополя, активно пропагував ідею залучення європ. д-в до створення антитур. коаліції з метою визволення півд.-слов. народів. У березні—квітні 1657 як посол імператора *Священної Римської імперії* Фердинанда III відвідав Чигирин, де провів дип. переговори з Б. *Хмельницьким* і козацькою старшиною щодо можливого посередництва імператора у справі укладення миру між Військом Запорозьким і Річчю

Посполитою. Гетьман погодився прийняти гарантії Фердинанда III, але за умови, «якщо тільки не буде заподіяна ніяка кривда безпеці й цілості нашої держави», однак не поспішав іти назустріч польським пропозиціям щодо підписання «довічного миру» й розриву *українсько-трансільванського союзного договору 1656.*

В. І. Головченко

Пас Естенссоро (Paz Estenssoro) Віктор (2.10.1907, Таріха, департамент Таріха, Республіка Болівія — 7.06.2001, там само) — болівійський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в аристократичній сім'ї. Закінчив ф-т права й економіки Ун-ту Сан-Андрес. У 1929–32 — секр. палати депутатів Національного конгресу. У 1932–35 — учасник Чакської війни з Парагваєм. У 1938–42 — депутат конгресу, у 1940–41 — віце-голова палати депутатів, у 1941–42 — міністр економіки. У грудні 1941 став співзасновником лівоцентристського Націоналістичного рев. руху (РНР), що виступав проти всевладдя олігархії й імперіалізму. 1943–44 — міністр фінансів у лівонаціоналістичному уряді підполковника Г. Вільярроеля. Після його повалення в липні 1946 емігрував до Аргентини. 1951 переміг на президент. виборах, але не був допущений до влади військовими. Внаслідок перемоги Болівійської рев-ції 9–11.04.1952 двічі обирався Президентом Болівії (16.04.1952–6.08.1956 і 6.08.1960–4.11.1964). Здійснив *націоналізацію* гірничорудної промисловості й аграрну реформу, але з часом перейшов на поміркованіші позиції, надавши пільги інозем. нафтовим компаніям (1955) і залучивши *Міжамериканський банк розвитку,* США та ФРН для реорганізації націоналізованих копалень (1961). 1956–60 — *посол* Болівії у Великій Британії. У травні 1964 був утретє обраний Президентом Болівії, але після правого військ. перевороту 4.11.1964 емігрував до Перу. Наприкінці серпня 1971 повернувся на батьківщину, проте вже в січні 1974 був висланий за звинуваченням в антиурядовій діяльності (до 1978). Після невдалих спроб 1978, 1979 і 1980 учетверте був обраний від РНР Президентом Болівії на 6.08.1985–6.08.1989. Провів неоліберальні екон. реформи, що заклали основи стабільності в країні в наступні роки.

В. І. Головченко

Пас Самора (Paz Zamora) Хайме (15.04.1939, Кочабамба, Республіка Болівія) — болівійський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї військового. Закінчив дух. семінарію в Кордові (Аргентина) й Католицький ун-т у Лувені (Бельгія) за спеціальністю «Сусп.-політ. науки і міжнар. відносини». Після повернення на батьківщину викладав соціологію та міжнар. відносини в Ун-ті Сан-Андрес (Ла-Пас). 1970–71 — дир. Департаменту закорд. справ МЗС Болівії. Після реакційного військ. перевороту 1971 став співзасновником антидиктаторського Лівого рев. руху (РЛР). У лютому 1974 був заарештований, здійснив втечу й переховувався у Венесуелі та Перу. 1977 нелегально повернувся в Болівію та взяв участь у створенні Демокр. народної єдності (ДНЄ). Після чергового військ. перевороту 1980 відвідав низку країн Європи, Лат. Америки та США з метою забезпечення міжнар. й політ. ізоляції диктатури. 1982–85 — віце-президент в уряді ДНЄ Е. Сілеса Суасо, що поклав початок процесові демокр. трансформацій у країні. Після розпаду правлячого блоку невдало висував кандидатуру на виборах 1985. На президент. виборах у травні 1989 посів 3-є місце, але, уклавши компроміс із гол. суперником — правоцентристською Націоналістичною демокр. дією, переміг у 2-му турі. 6.08.1989–6.08.1993 — Президент Республіки Болівія. Усередині країни продовжив неоліберальну «нову економічну політику» попередньої адміністрації. У *зовнішній політиці* прагнув використати можливості *глобалізації* для підвищення ролі Болівії в системі міжнар. відносин Лат. Америки.

В. І. Головченко

Паскуаль (Pascual) Карлос (1958, Гавана, Республіка Куба) — амер. *дипломат* і міжнародник-політолог. Закінчив Стенфордський ун-т (1980) та Ін-т держ. управління ім. Дж. Кеннеді Гарвардського ун-ту (1982). У 1981–82 — наук. співробітник Гарвардського ун-ту; 1983 — працівник відділу розробки проектів Бюро з питань планування розвитку в Африці Агентства США з міжнар. розвитку; 1983–86 — працівник відділу програм Агентства США з міжнар. розвитку в Судані; 1986–88 — працівник відділу програм Агентства США з міжнар. розвитку в ПАР; 1989–91 — працівник відділу програм Агентства США з міжнар. розвитку в Мозамбіку; 1991–92 — керівник відділу з питань політики, стратегії та аналізу Агентства США з міжнар. розвитку; 1992–94 — дир. офісу програмного аналізу та координації Спеціальної робочої групи з питань нових незалежних д-в Агентства США з міжнар. розвитку; 1994–95 — заст. адміністратора Агентства США з міжнар. розвитку, керівник бюро в справах Європи та нових незалежних д-в; 1995–98 — дир. у справах Росії, України та країн Євразії *Ради національної безпеки США*; 1998–2000 — спец. помічник Президента США, старший дир. у справах Росії, України та країн Євразії РНБ США. У 2000–03 — Надзвичайний і Повноважний Посол США в Україні.

Р. А. Кривонос

Паспорт закордонний (дипломатичний, службовий) — документ, який засвідчує особу й *громадянство,* а в необхідних випадках — службове становище особи, яка виїжджає за кордон у службових або приватних справах. **П. з.** поділяються на дипломатичні, службові, загальногромадянські, паспорт моряка тощо й видаються *відомством закордонних справ,* а за кордоном — *дипломатичними представництвами* або *консульськими установами* д-ви відповідно до правил, що встановлені її внутр. законодавством. Видача **П. з.** України регулюється Правилами оформлення й видачі паспорта громадянина України для виїзду за кордон і проїзного док-та дитини, його тимчасового затримання та вилучення, затвердженими постановою КМ України від 31.03.1995 (у редакції постанови КМ України від 24.03.2004), а також Положенням про дип. паспорт України, затвердженим Указом Президента України від 26.02.1998. Продовження терміну дії, заміна, внесення необхідних змін у **П. з.** осіб, які виїхали за кордон, проводиться дип. представництвами й конс. установами. Дійсний **П. з.** є доказом громадянства особи та його права на конс. обслуговування й захист з боку своєї д-ви. **П. з.** сам по собі не дає права на виїзд в іншу країну; для цього вимагається наявність відп. дозволу (візи) або міжнар. угоди про безвізові поїздки.

Т. І. Шинкаренко

Пассі (Passy) Фредерік (20.05.1822, Париж, Королівство Франція — 12.06.1912, там само) — французький політичний і громадський діяч, економіст, юрист за освітою, спільно з А. *Дюнаном* перший лауреат *Нобелівської премії миру* 1901, засновник і голова першого Французького товариства миру. Народився у великій і заможній родині, члени якої займали важливі державні посади. У 1877 обраний членом Академії моральних та політичних наук (підрозділ Французького інституту); протягом 1860–61 читав лекції в університеті Монпельє. В 1897, виступаючи проти війни Франції з Німецькою імперією, став засновником Постійної міжнародної ліги із захисту миру. Коли завдання Ліги зазнали невдачі, створив на її місці Французьке товариство друзів миру. Ця організація стала попередником Французького товариства за арбітраж між державами (1889). 1881–89 — депутат Палати депутатів французького парламенту, засуджував колоніальну політику уряду. Автор представлених у Палаті проекту закону про роззброєння і резолюції, яка пропонувала вирішення *спорів міжнародних* у незалежному арбітражному суді. Його зусиллями були внесені поправки в трудове законодавство, спрямовані на поліпшення умов праці робітників. 1881–1902 — професор політичної економії в кількох вузах. У 1888 англійський пацифіст Р. Кремер на чолі делегації британських парламентарів зустрівся в Парижі з групою французьких депутатів, очолюваної Пассі. Вони обговорили можливість легалізації принципу вирішення будь-яких міжнародних спорів через *арбітраж міжнародний.* У 1889 парламентарії Великої Британії, США, Франції і ряду інших країн створили *Міжпарламентський союз,* метою якого було арбітражне вирішення міжнародних спорів. Цей Союз став майданчиком для політичних багатосторонніх переговорів і діє й досьогодні, його членами є 162 держави світу і 10 регіональних парламентів.

О. Л. Хилько

Пассфілда меморандум 1930 про політику Великої Британії в Палестині оприлюднений у жовтні 1930 після придушення брит. військами арабського повстання 1929 та переговорів брит. міністра колоній лорда Пассфілда з делегацією Арабського палестинського конгресу. Меморандум був спрямований на замирення арабів та заспокоєння нац.-визв. руху в Палестині й передбачав, що продов-

ження євр. колонізації може відбуватись лише за рахунок земельних резервів, які вже знаходяться в руках сіоністських орг-цій, а «Єврейська агенція» не може претендувати на керівництво Палестиною. Також підкреслювалось, що створення євр. нац. осередку не є центр. пунктом мандата на Палестину й мандатні зобов'язання Великої Британії перед арабами та євреями є рівноцінними. Через жорстку критику меморандуму з боку сіоністських орг-цій та брит. політиків, що їх підтримували, Лондон відмовився від практ. реалізації його положень.

О. С. Пархомчук

Пасуш Коелью (Passos Coelho) Педру (26.07.1964, м. Коїмбра, округ Коїмбра, Португальська Республіка) — португальський громадсько-політичний і державний діяч; народився в сім'ї лікаря; закінчив Університет Лузіада (магістр економіки, 2001). Дитинство провів у Португальській Анголі, по поверненні після «Революції гвоздик» 1974 до Європи оселився в Лісабоні й вступив до молодіжного крила Соціал-демократичної партії (СДП); з 1991 — депутат Асамблеї (парламенту); на поч. 2000-х займався бізнесом у компаніях Tecnoformas, LDN, URBE, Fomentinvest Group, HLCTejo. 26.03.2010 на чергових внутрішньопартійних виборах набрав 61,2 % голосів і очолив СДП, а також опозицію; після відставки уряду соціаліста Ж. Сократеша в березні 2011 розглядався як фаворит дострокових парламентських виборів і ймовірний прем'єр. На парламентських виборах 5.06.2011 соціал-демократи отримали відносну більшість голосів — 38 % і здобули 108 мандатів із 230-ти; 21.06.2011 **П. К.** став 120-м прем'єр-міністром Португалії.

В. В. Копійка

Пасько Ігор Сергійович (4.07.1956, Київ, УРСР — 6.06.2011, Ісламабад, Ісламська Республіка Пакистан) — український *дипломат*. Закінчив Київський державний педагогічний інститут іноземних мов за фахом «викладач англійської та французької мов» (1978). 1980–92 — референт, спеціаліст I категорії Українського товариства дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами (Київ), директор Будинку радянської науки, культури та мистецтва в Делі (Республіка Індія); 1992–93 — другий секретар Прес-центру МЗС Країни; 06.1993–08.1997 — перший секретар Посольства України в Республіці Індія; 08.1997–03.1999 — заступник завідувача відділу, завідувач відділу двостороннього співробітництва з країнами Азії і Тихоокеанського регіону Управління країн АТР, Близького і Середнього Сходу та Африки МЗС України, завідувач відділу країн АТР П'ятого територіального управління МЗС України; 03.1999–09.2002 — радник з політичних питань Посольства України в Республіці Індія; 09.2002–02.2003 — Радник-посланник Посольства України в Республіці Індія; 02.2003–03.2007 — начальник П'ятого територіального управління МЗС України, заступник директора Третього територіального департаменту. 7.03.2007–6.06.2011 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Пакистан. Перебуваючи на службі, був заражений інфекцією, яка дала ускладнення на нирки, тому передчасно пішов з життя у військовому госпіталі Ісламабада.

В. І. Головченко

Пасько Сергій Олексійович (22.12.1954, с. Лошнів Струсівського району Тернопільської області, УРСР) — український політик і *дипломат*; народився в сім'ї лікаря-хірурга; закінчив Вінницький медичний інститут ім. М. І. Пирогова, лікувальний факультет (1978); спеціальну клінічну ординатура з анестезіології-реаніматології Київського медичного інституту ім. О. О. Богомольця (1985); Українську академію державного управління при Президентові України (2001), магістр державного управління; кандидатська дисертація «Порушення киснево-транспортної функції крові та їх корекція у хворих перитонітом в післяопераційному періоді» (1987); магістерська робота «Україна в геополітичному вимірі» (2001). 05.1990–01.1991 — старший лікар-анестезіолог, Центральний військовий шпиталь, м. Аден, Народна Демократична Республіка Ємен; 03.1991–03.1992 — керівник ґрупи радянських лікарів і лікар-анестезіолог-консультант, університетський шпиталь Соба, м. Хартум, Республіка Судан; 06.1998–07.2000 — головний консультант-експерт Управління Постійного представника *Президента України* у ВР України, головний консультант-експерт Управління забезпечення зв'язків з ВР України, Адміністрація Президента України; 12.2000–06.2004 — радник, в. о. Тимчасового Повіреного, Посольство України в Сирійській Арабській Республіці; 10.2004–09.2005 — заступник начальника Управління — начальник відділу організації законотворчого процесу та зв'язків із ВР, КМ та реґіонами України, МЗС України; 09.2005–02.2006 — заступник начальника відділу організації законотворчого процесу та зв'язків з ВР України Департаменту секретаріату міністра, МЗС України. 09.2006–07.2007 — Тимчасовий Повірений у справах України в Об'єднаних Арабських Еміратах, радник Посольства; 28.07.2007–30.01.2009 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в ОАЕ, водночас 30.01.2008–30.01.2009 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Державі Катар (за сумісництвом), 5.02.2008–30.01.2009 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Бахрейн (за сумісництвом). 07.2009–07.2010 — Начальник Управління взаємодії з державними органами та координації зовнішніх зносин, МЗС України. З 06.2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Хашимітському Королівстві Йорданія.

В. І. Головченко

Патон Борис Євгенович (27.11.1918, Київ, Українська Держава) — укр. науковець, держ. і громад.-політ. діяч. У 1941 закін. Київ. індустріальний (політехнічний) ін-т.; д-р тех. наук, проф. (1952), академік АН УРСР/НАН України (1958), академік АН СРСР (1962), академік Рос. АН (1992). З 1942 — в Ін-ті електрозварювання АН УРСР, де пройшов шлях від молодшого наук. співробітника до дир. ін-ту (з 1953). З 1962 — президент АН УРСР (тепер НАН України). Обирався депутатом ВР УРСР (1959–88), чл. Президії ВР УРСР (1963–80), депутатом ВР СРСР 6–11-го скликань. Був заст. голови Ради Союзу ВР СРСР (1966–89). У 1989–91 — народний депутат СРСР, водночас очолював Комітет з міжнар. Ленінських премій миру. З 1991 — голова Комітету з Держ. премій України у галузі науки і техніки. Належить до складу низки рад, комітетів і комісій при Президентові України та КМ України, зокрема, член Державної комісії з питань реформування, розвитку Збройних сил України, інших військових формувань, озброєння та військової техніки (з березня 2003); перший заступник голови Національної ради зі сталого розвитку України (з травня 2003). З 1993 очолює Міжнар. асоціацію академій наук; голова Укр. асоціації *Римського клубу*. Іноземн. дійсний член та почесний член багатьох академій наук і наук.-техн. товариств країн Європи, Азії та Америки. Як президент НАН України сприяє розвитку досліджень у сфері міжнар. відносин та поліпшенню *іміджу України міжнародного* серед світової наук. громадськості. Двічі Герой Соц. Праці СРСР (1969, 1978), Герой України (1998), удостоєний багатьох зарубіжних нагород. Лауреат Держ. премії СРСР (1950), Ленін. премії (1957) та Держ. премії УРСР (1970), заслужений діяч науки і техніки УРСР (1968), заслужений винахідник СРСР (1983). Автор понад 1000 публікацій, у т. ч. 20 монографій, понад 400 винаходів. Основні дослідження здійснені в галузі металургії та електрозварювання.

Літ.: 80-річчя академіка НАН України Б. Є. Патона // Вісник НАН України. — 1998. — № 11–12; Малиновський Б. М. Академік Борис Патон — праця на все життя. — К., 2002.

Л. В. Губерський

Патсікакіс (Patsikakis) Васілеос (1941, Стамбул, Турецька Республіка) — грецький *дипломат*; закінчив факультет правознавства Афінського університету. На дипломатичній службі в МЗС Греції з 1966; консул, генеральний консул Грецької Республіки в Єрусалимі (1970–73); перший секретар посольства Греції в Нідерландах (1973–78); радник, керівник дипломатичного кабінету міністра закордонних справ (1978–85); керівник дипломатичного кабінету віце-прем'єр-міністра Грецької Республіки (1985–88); керівник дипломатичного кабінету міністра національної оборони Греції (1988–90). Надзвичайний і Повноважний Посол Грецької Республіки в Королівстві Швеція (1990–93), Україні (1993–98) та Молдові за сумісництвом. У 1996 відкрив грецькі генеральні консульства в Маріуполі та Одесі. У 2000–02 — Надзвичайний і Повноважний Посол у Фінляндській Республіці.

Р. А. Кривонос

Пауелл (Powell) Колін (5.04.1937, Гарлем, Нью-Йорк, США) — амер. військ. і держ. діяч. Нар.

у сім'ї емігрантів з Ямайки. Закінчив Міський коледж Нью-Йорка (бакалавр геології) та Ун-т Дж. Вашингтона (магістр ділового управління). З 1966 — на дійсній військ. службі. Брав участь у бойових діях під час *В'єтнамської війни 1964–75*. 23.11.1987–20.01.1989 — Радник з національної безпеки президента США Р. *Рейгана*; 1989–93 — голова Об'єднаного к-ту начальників штабів (ген. штабу) армії США, один із керівників операції «Буря в пустелі» під час *війни в Перській затоці 1990–91*. 20.01.2001–26.01.2005 — *державний секретар США*, організував ефективне дипломатичне забезпечення створення міжнародної *антитерористичної коаліції*, виступав лідером поміркованого крила кабінета Дж. В. *Буша* й наполягав на попередньому розгляді в *ООН* військової операції проти режиму С. *Хусейна* в 2003 (див.: Іракська війна 2003–11).

В. І. Головченко

Паулі (Pauli) Сільвія (1939, Туні, кантон Берн, Швейцарська Конфедерація) — швейцарський *дипломат*. Вищу освіту отримала в Бернському університеті та університеті Сорбона в Парижі, дипломований адвокат кантону Берн. На дипломатичній службі у Федеральному департаменті закордонних справ Швейцарської Конфедерації з 1968. Проходила дипломатичне стажування в Берні та Гаазі; працювала у швейцарських дипломатичних представництвах у Парижі (1970–73) та Вашингтоні (1973–76). Виконувала обов'язки голови служби з переговорів із країнами Європи при відділі з питань угод про відшкодування збитків Дирекції з міжнародного цивільного права (1976–78) та очолювала цей відділ у 1978–89; радник посольства та перший заступник голови швейцарської місії при міжнародних організаціях у Відні в ранзі міністра. Надзвичайний і Повноважний Посол Швейцарської Конфедерації в Україні в 1996–99.

Р. А. Кривонос

Пахіль Володимир Олександрович (14.08.1960, с. Хмільно Радехівського району Львівської області, УРСР) — український *дипломат*. У 1984 закінчив Львівський державний університет ім. І. Франка, юрист; має науковий ступінь кандидата політичних наук (2000). Професійну діяльність розпочав на посаді директора міжнародних програм Українського молодіжного центру (1992–94). У 1994–96 — перший секретар відділу політичних питань ООН та її спеціальних установ Управління міжнародних організацій МЗС України; в 1996–2000 — перший секретар *Постійного представництва України при ООН* та інших міжнародних організаціях у Женеві (Швейцарія). У 2000–03 — директор Центру політологічних та правових досліджень; у 2003–04 — заступник директора Департаменту нових викликів та загроз МЗС України; в 2004–07 — заступник начальника Управління контролю над озброєнням та військово-технічного співробітництва МЗС України; в 2007–12 — заступник директора Договірно-правового департаменту МЗС України. З 29.02.2012 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Індонезія.

М. С. Дорошко, Б. О. Черкас

Пахомов Юрій Миколайович (15.07.1928, Кунгур, Пермської обл., РСФРР) — укр. науковець. У 1955 закінчив юрид. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка, д-р екон. наук, професор, академік НАН України (1988). 1955–62 — старший викладач Слов'янського педагогічного інституту; 1962–66 — доцент Київ. ін-ту народного госп-ва; 1980–87 — ректор Київ. ін-ту народного госп-ва; 1987–90 — керівник відділу соціології, заст. директора Ін-ту філософії НАН України; 1990–92 — дир. Ін-ту соціології НАН України. З 1988 — чл. президії АН УРСР/ НАН України, чл. Колегії з питань екон. політики Держ. думи України (1992), чл. Комісії Президента України з питань науки та Консультативної ради Президії Верховної Ради. З 1992 — дир. Ін-ту світової економіки та міжнар. відносин НАН України, водночас 1997–98 — зав. кафедри міжнар. екон. відносин Київ. нац. екон. ун-ту. Нагороджений орденами «Знак пошани» (1982), Дружби народів (1988), «За заслуги» III ст. (1998). Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2002).

Твори: автор та співавтор понад 350 наукових праць, зокрема 32 монографій, у т. ч. «Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі» (1997), «Шляхи і раздоріжжя сучасної цивілізації» (1998).

Л. В. Губерський

Пацифізм (від лат. pasificus — миротворчий, той, що умиротворяє; від pax — мир і facio — роблю): 1) Світогляд, заснований на ідеалах ненасилля, соціальної солідарності, загального миру; беззастережний осуд будь-якої *війни*, відмови від неї як інструменту *зовнішньої політики*. **П.** засуджує всіляку війну в будь-якій формі, заперечуючи правомірність навіть справедливих та визвольних війн; його прихильники виходили не стільки з реальної політичної практики, скільки зі свого розуміння суспільства, людини й миру політики, тобто зі світогляду. 2) Філософія *міжнародних відносин*; одними з перших мислителів, що заявили, що мир є однією з головних цінностей, були Еразм Роттердамский, І. Кант, пізніше Ш.-Л. Монтеск'є, а перші пацифістські організації виникли у Великій Британії та США після наполеонівських війн. Практично рух пацифізму оформився і помітно поширився з сер. 20-х XX ст.; у 2-й пол. 1930-х відбувалися міжнародні конгреси та зустрічі пацифістів, однак узгодженості дій досягнуто не було. Після *Другої світової війни* відбулась консолідація пацифістського руху на основі антифашистської платформи; в 1949 відбувся I Світовий конгрес прихильників миру, який прийняв Маніфест на захист миру; в 1950 — II Світовий конгрес, де було утворено Всесвітню раду миру, тоді ж поширився рух антиядерного пацифізму; у 1950–60-ті відбулися масові виступи проти колоніальних війн Франції в Алжирі та Індокитаї, *окупації воєнної СРСР* Чехословаччини, в 1970-ті проти *В'єтнамської війни 1964–75* США, у 1980-ті — проти окупації СРСР Афганістану. Тоді пацифістський рух трансформувався в напрямку позитивного миру, боротьби за виживання людства, за безпечний, без'ядерний ненасильницький світ. 3) Суспільно-політичний рух, що виступає з морально-етичним осудом агресивної зовнішньої політики і *мілітаризму*, представники якого виступають за припинення практики військового вирішення політичних конфліктів; він тісно пов'язаний із правозахисним рухом. Ідеологічною основою **П.** виступають ліберальні й гуманістичні цінності, а носіями ідей **П.** є різні верстви населення: інтелігенція, релігійно настроєні миротворці, молодь, неформальні організації, що включають ентузіастів, і т. д. Практична сторона цього руху дотепер не розвинена — пацифістам не вдалося досягти серйозних результатів, тому для пацифістів характерна пропагандистська діяльність: вони теоретично й ідеологічно доводять, що політичні й військові конфлікти необхідно вирішувати за столом переговорів. У практичній сфері вони діють на основі особистого прикладу: відмовляються брати участь у політичних актах насильницького характеру, організують різні масові акції, спрямовані на мирне врегулювання конфліктів, безпосередньо займаються миротворчою діяльністю й т. д.

Літ.: Яровой В. И. Западная Европа: общественное движение за мир (вторая половина 70-х — 80-е годы). — К.: Лыбидь, 1991; Пацифизм в истории. Идеи и движения мира. — М., 1998; Павлова Т. А. Миротворчество и пацифизм. Становление культуры мира // Мир в XX веке. — М.: Наука, 2001.

О. С. Пархомчук

Пашич (Пашић) Нікола (18.12.1845, Великий Ізвод, Заечар, Сербія — 10.12.1926, Белград, Королівство сербів, хорватів і словенців) — сербський громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*. Закінчив Цюріхський політехн. ін-т за спеціальністю «інженер-будівельник» (1873), під час навчання зблизився з анархістами М. Бакуніна. У 1878 обраний депутатом Народної скупщини Сербії, у 1881 став співзасновником Радикальної партії, що боролась проти авторитарного режиму короля Мілана Обреновича за демократизацію політ. ладу країни. 23.02.1891–22.08.1892 — прем'єр-міністр і мін. зак. справ, у 1893–94 — посланник у Росії. Лише завдяки заступництву офіційного Петербурга уникнув смертної кари за причетність до замаху на М. Обреновича в 1897. З приходом до влади династії Карагеоргійовичів (1903) підтримав їхній великосербський зовн.-політ. курс. 10.12.1904–28.05.1905, 29.04.1906–20.07.1908, 24.10.1909–4.07.1911 і 12.09.1912–1.12.1918 — прем'єр-міністр і мін. зак. справ Сербії. Добився значного розширення її території в результаті *Балканських війн 1912–13*, водночас виступав проти терору таємних орг-цій «Молода Боснія», «Чорна рука» та ін., намагався уникнути війни з Австро-Угорщиною після вбивства 28.06.1914 терористами ерцгерцога Фердинанда, погодив-

шись задовольнити 9 із 10 пунктів віденського *ультиматуму*. Очолюючи сербський уряд в еміграції, взяв участь у виробленні *Корфуської декларації 1917*, що стала базою для формування об'єднаного Королівства сербів, хорватів і словенців. 1–22.12.1918 — перший прем'єр-міністр новоствореної д-ви. Потім очолював її делегацію на *Паризькій мирній конференції 1919–20*, де закріпив за королівством статус ключової ланки *Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин* на Балканах. 1.01.1921–28.07.1924 і 6.11.1924–8.04.1926 — Прем'єр-міністр Королівства сербів, хорватів і словенців. По праву вважається засновником Югославії.

В. І. Головченко

Пащук Віктор Вікторович (20.10.1945, с. Бистріївка Ружинського р-ну Житомирської обл., УРСР — 7.04.2005, Гавана, Республіка Куба) — укр. професійний *дипломат*, науковець. Закінчив істор. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (1971) й аспірантуру ф-ту міжнар. відносин і міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (1974); навчався в Гаванському ун-ті; д-р істор. наук, проф. У 1974–77 — лектор ЦК ЛКСМ України; 1977–84 — старший викладач, доцент кафедри історії міжнар. відносин і зовн. політики СРСР ф-ту міжнар. відносин і міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка; 1984–90 — зав. кафедри історії країн Азії, Африки і Лат. Америки істор. ф-ту Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка; 1990–93 — дир. Укр. ін-ту міжнар. відносин при Київ. держ. ун-ті ім. Т. Г. Шевченка. У січні 1994 — березні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Аргентинській Республіці, одночасно в березні 1995 — березні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Чилі за сумісництвом, липні 1997 — березні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Парагвай та в Схід. Республіці Уругвай за сумісництвом. У травні 2000 — жовтні 2001 — нач. Управління інформації МЗС України. З 5.10.2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Куба, одночасно з 23.09.2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Домініканській Республіці за сумісництвом. Нагороджений орденом «За заслуги» III ст.

Твори: «25 героїчних років. Республіка Куба в боротьбі за мир і міжнародне співробітництво» (1983); «Нікарагуа: революція будує, революція захищається» (1986); «Викрадення континенту» (1991).

В. М. Матвієнко

Пекінська угода 1886 — двосторонній китайсько-брит. договір, підписаний 24.07.1886. Оформлював визнання Пекіном верховної влади Великої Британії над Бірмою, що з XV ст. перебувала під номінальним сюзеренітетом Китаю. У 2-й пол. XIX ст. розгорнулась б-ба між Великою Британією та Францією за контроль над Бірмою. Після 3-х брит.-бірманських воєн 1.01.1886 указом віце-короля Індії Бірму було включено до складу *Британської імперії*. Китай висловив з цього приводу протест, але під тиском Лондона був змушений окремою угодою визнати верховенство Великої Британії в Бірмі.

М. А. Миронова

Пекінська угода 1984 про майбутнє Гонконгу підписана 19.12.1984 в Пекіні прем'єр-міністрами Великої Британії М. *Тетчер* та КНР Чжао Цзиянем; визначала умови відновлення китайського *суверенітету* над територією брит. колонії Гонконг. Обмін ратифікаційними грамотами відбувся 27.05.1985 в Пекіні. Велика Британія захопила о. Гонконг (Сянган) у 1840, під час 1-ї опіумної війни 1839–42. Згідно з *Нанкінським договором 1842*, яким завершилась війна, Китай довічно передавав о. Гонконг британцям та визнавав їхнє право використовувати його з комерційними та військ. цілями. 5.04.1843 Гонконг було офіційно проголошено брит. колонією. Після завершення 2-ї опіумної війни 1859–60 за *Пекінськими угодами 1860* Китай передав у володіння Великій Британії на додаток до Гонконгу частину півострова Цзюлун. Гонконг швидко став одним із центрів європ. торгівлі в Китаї, внаслідок його стрімкого збільшення гостро постала проблема розширення територ. меж колонії. 1.07.1898 Велика Британія та Китай підписали конвенцію, за якою останній передавав у оренду терміном на 99 років нові землі на півострові Цзюлун та 235 малих островів поблизу Гонконгу (т. зв. «Нові території»), що разом із власне о. Гонконг і територіями, отриманими раніше й склали брит. колонію Гонконг. Уряд КНР ніколи не визнавав брит. контроль над Гонконгом, але не вдавався до активних дій для відновлення свого суверенітету. Проблема загострилась під час культ. рев-ції в КНР. У 1967–68 в Гонконзі прокотилася хвиля масових виступів за повернення колонії до складу Китаю. У 1972, одразу після отримання членства в *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*, КНР офіційно заявила про бажання повернути собі Гонконг після завершення терміну його оренди. У вересні 1979 під час візиту М. Тетчер до Пекіна керівництво КНР відхилило пропозицію брит. уряду про подовження оренди Гонконгу, але погодилось розпочати переговори про конкретні умови його повернення. Позиція брит. уряду на початку переговорів полягала в суверенності брит. прав на о. Гонконг та частину Цзюлуну, передану за дог-ром 1860, але вона зустріла жорсткий опір китайської сторони, яка наполягала, що конвенція 1898 поширюється на всю територію колонії й уся вона без винятку підлягає поверненню. Британо-китайські переговори про майбутнє Гонконгу розпочались у вересні 1982. 19.09.1984 сторони підписали Спільну декларацію про підготовку проекту угоди про передачу Гонконгу. Велика Британія погоджувалась повернути Гонконг; КНР, у свою чергу, зголосилась зберегти в ньому існуючі політ. та екон. свободи. 26.09.1984 було остаточно узгоджено проект Угоди. Згідно з нею Велика Британія мала повернути Гонконг Китаю опівночі з 30.06.1997 на 1.07.1997. Після повернення Гонконг мав стати Спеціальним авт. районом (САР) Сянган; КНР зобов'язувалась надати Гонконгу високий ступінь автономності в управлінні (окрім зовн. та безпекової політики), зберігати політ. свободи та капіталістичну екон. системи в Гонконгу (принцип «одна країна, дві системи») впродовж наступних 50 років (тобто до 2047). Після підписання **П. у.** переговорний процес між Великою Британією та КНР продовжився й стосувався широкого кола питань управління колонією до часу їх передачі, запровадження політ. реформ брит. адміністрацією та визначення конкретних гарантій громадян. прав і свобод у Гонконзі після 1997. 4.04.1990 Всекитайським зібранням народних представників КНР було затверджено Основний закон для САР, у якому було закріплено положення **П. у.** та в заг. вигляді визначено конкретні заходи з їх реалізації. У 1992–94 брит. адміністрація колонії запровадила низку політ. реформ, зокрема ухвалено нове виборче законодавство, на основі якого в 1994–95 вперше проведено заг. вільні вибори на всіх рівнях представницької влади, у т. ч. із Законодавчою радою, вищим законодавчим органом Гонконгу. КНР виступила проти цих реформ, звинувачуючи Велику Британію у втручанні у внутр. справи Китаю та в порушенні положень **П. у.** 24.02.1994 уряд КНР заявив, що одразу після приєднання Гонконгу всі представницькі органи в ньому буде розпущено. Замість Законодавчої ради в САР було вирішено утворити тимчасовий законодавчий орган, склад якого призначався керівництвом КНР. Він мав виконувати свої функції впродовж 1 року (перші вибори в САР відбулись 24.05.1998). Ці кроки КНР були сприйняті Великою Британією як загроза порушення демокр. принципів врядування в Гонконзі. У березні 1996 брит. прем'єр-міністр Дж. *Мейджор* заявив, що Велика Британія навіть після передачі Гонконгу продовжуватиме вдаватись до дип. кроків із метою забезпечення дотримання положень **П. у.** китайською стороною, а також пообіцяв представникам нац. меншин та етнічним китайцям, що працювали на колоніальну адміністрацію або брит. компанії, за їхнім бажанням надати право переселитися до Великої Британії. Водночас загострення ситуації не вплинуло на готовність брит. сторони виконати зобов'язання щодо передачі Гонконгу. З 1.07.1997 Гонконг було офіційно повернено під суверенітет КНР.

В. Ю. Константинов

Пекінський договір 1925 (Конвенція про основні принципи відносин між СРСР і Японією) — рад.-япон. угода, підписана 20.01.1925 в Пекіні; набула чинності 26.02.1925. Ще навесні 1923 рад. уряд доручив своєму дип. представникові в Пекіні А. *Йоффе* розпочати переговори про нормалізацію рад.-япон. відносин. З боку Японії переговори вів Гото — мер Токіо, тісно пов'язаний із залізничними й пароплавними компаніями, які мали до рев-ції важливі екон. інтереси на рос. Дал. Сході. Переговори завершились безрезультатно через незгоду сторін щодо взаємно висловлених попере-

ніх умов. Але 1924 переговори було відновлено й вони завершились підписанням дог-ру. Між двома д-вами встановлювались *дипломатичні відносини* й *консульські відносини*. Сторони висловили бажання жити в мирі та дружбі, зобов'язались у своїх стосунках виходити з принципу невтручання у внутр. справи одна одної, утримуватись від будь-якої ворожої діяльності одна проти одної. Сторони заявили, що жодна з двох д-в не має з будь-якою третьою д-вою таємного дог-ру чи угоди, що загрожує *суверенітету*, територ. правам і держ. безпеці другої сторони. Японія погодилась вивести свої війська з Півн. Сахаліну до 15.05.1925, після чого на його території в повному обсязі відновлювався суверенітет СРСР. Рад. сторона заявила про свою готовність надати япон. підданим, компаніям й асоціаціям концесії на експлуатацію мінеральних, лісових та інших природ. багатств на Сахаліні й у районах рос. Дал. Сходу (додатковий протокол визначав конкретні умови концесійних контрактів). Сторони погодились, що *Портсмутський мир 1905* залишається чинним, зокрема щодо передачі Півд. Сахаліну Японії. Проте в спец. декларації рад. сторона застерігала, що визнання чинності Портсмутського дог-ру не означає, що уряд СРСР поділяє з колишнім царським урядом політ. відповідальність за укладання вказаного дог-ру.

Сторони також домовились, що решта укладених між Росією та Японією до 7.11.1917 дог-рів, конвенцій та угод будуть переглянуті. Зокрема було вирішено переглянути Риболовну конвенцію 1907 (нову Риболовну конвенцію підписано 23.01.1928 в Москві) та розпочати переговори щодо укладення дог-ру про торгівлю й мореплавство. У дог-рі вказувалось, що до укладення такої угоди торг.-екон. зв'язки й судноплавство між двома д-вами здійснюватимуться на принципах найбільшого сприяння. У спец. протоколі до дог-ру зазначалось, що всі питання боргів царського й Тимчасового урядів урядові чи підданим Японії (вони складали майже 300 млн рублів) стануть предметом окремих переговорів. Договір забезпечив СРСР стабілізацію становища на Дал. Сході та повернення контролю над півн. частиною Сахаліну. Після підписання дог-ру відносини між СРСР та Японією залишались гострими. Зі вступом СРСР у війну з Японією 9.08.1945 договір втратив чинність.

І. Д. Коміренко

Пекінський російсько-китайський додатковий договір 1860 — двостороння угода, підписана 2(14).11.1860 рос. посланником М. *Ігнатьєвим* та китайським уповноваженим кн. Гуном; підтверджувала та доповнювала положення *Айгунського договору 1858* і *Тяньцзіньських договорів 1858*. Договір визначав, відповідно до попередніх угод, східний та окреслював переважно зах. кордони Росії та Китаю. При розмежуванні територій на р. Уссурі, де раніше *демаркація кордонів* не проводилась, правий берег визнавався російським, а лівий — китайським. Далі на південь кордон встановлювався по р. Сунгача, оз. Ханка, р. Беленхе та р. Туминьцзянь до корейського кордону. Сторони погодились, що зах. кордон має пролягати по чітко виражених природ. орієнтирах та лінії існуючих на час підписання дог-ру китайських пікетів. Для проведення демаркації схід. та зах. кордонів передбачалось призначити спец. комісарів від сторін. Договір регламентував рос.-китайські торг. відносини. Сторони погодились провести обмін консульствами. Рос. купці в Китаї та китайські в Росії проголошувались під особливим захистом відп. урядів. Договір встановлював конс. юрисдикцію та право екстериторіальності для рос. підданих у Китаї. 4(16).06.1861 як складову до дог-ру було додано Протокол про обмін картами розмежування в Уссурійському краї. 20.02(4.03).1862 як додаток до Пекінського дог-ру сторонами було узгоджено «Правила суходільної торгівлі між Росією та Китаєм», за якими дозволялась безмитна торгівля рос. підданих на території всієї Монголії та в будь-якому пункті Китаю, що розташований на відстані, не більшій за 50 км від кордону. Товари, що провозились до Тяньцзіня та інших пунктів у Китаї, обкладались митом, на третину меншим від встановленого для всіх інших д-в.

М. А. Миронова

Пекінські угоди 1860 — система договорів, нав'язаних Китаю Великою Британією та Францією за результатами брит.-франц.-китайської війни 1859–60. У травні 1859 в Шанхаї відкрились тристоронні переговори про умови обміну ратифікаційними грамотами *Тяньцзіньських договорів 1858* (обмін мав відбутись у червні 1859). Представники європ. д-в відмовились здійснити цей акт у Шанхаї та вимагали перенести процедуру обміну до Пекіна. Переговори було перервано й 25.06.1860 об'єднана брит.-франц. ескадра здійснила спробу прорватись до Пекіна від моря, по р. Байхе. Зустрівши опір з боку китайських військ, союзники відступили, але невдовзі відновили бойові дії. У серпні 1860 війська союзників захопили кілька стратегічних пунктів на підступах до китайської столиці, а на поч. жовтня прорвались до передмістя Пекіна. 17.10.1860 союзники висунули китайському урядові ультиматум, у якому погрожували скинути маньчжурську династію та спалити столицю; вимагали сплатити 500 тис. лянів сріблом компенсації за бойові дії, демонтувати укріплення навколо столиці, надати військам союзників право залишитись у Тяньцзіні, а також провести обмін ратифікаційними грамотами Тяньцзіньських дог-рів 1858 в Пекіні не пізніше 22.10.1860. 20.10.1860 розпочались тристоронні переговори, які завершились підписанням **П. у.** Брит.-китайська угода була укладена 24.10.1860; Китай вибачався за дії, ворожі щодо союзників. Встановлювалось право брит. представника проживати в Пекіні на постійній основі. Китай зобов'язувався сплатити Великій Британії *контрибуцію* розміром 8 млн лянів та додаткову компенсацію за вбитих та поранених розміром 500 тис. лянів. Тяньцзінь відкривався для брит. торгівлі, брит. піддані отримували право наймати китайців для роботи у своїх колоніях та перевозити їх до місця роботи на власних суднах. Китай передавав у володіння Великій Британії на додаток до Сянгану (Гонконгу) частину півострова Цзюлун у провінції Гуандун. Брит. війська залишались у Тяньцзіні, Гуанчжоу (Кантоні) та на фортах Дагу (поблизу Пекіна) до часу повної сплати Китаєм контрибуції. Угода набувала чинності з моменту підписання та не вимагала *ратифікації*. Франц.-китайська угода була підписана 25.10.1860. Франція отримувала права, привілеї та контрибуцію, аналогічні британським (розмір компенсації за вбитих та поранених для франц. сторони становив 200 тис. лянів). Крім того Франція отримала право для своїх місіонерів орендувати та купувати землі не тільки в гаванях, але й в усіх провінціях Китаю. Одночасно з підписанням **П. у.** відбувся обмін ратифікаційними грамотами Тяньцзіньських договорів 1858.

М. А. Миронова

Пелопоннеська війна 431–404 до н. е. між Афінами та їхніми союзниками *(Делоський союз)* з одного боку і Спартою та її союзниками (*Пелопоннеська ліга*) — з іншого за *гегемонію міжнародну* в Стародавній Греції. Приводом до її початку став т. зв. «Епідамнський інцидент» — загострення протистояння Керкіри та Коринфу в Епідамні (їхній спільній колонії). Керкіра звернулась за допомогою до Афін, а Коринф, який був членом *Пелопоннеської ліги*, втягнув у конфлікт Спарту. Було підписано *Нікіїв мир* 421 до н. е., чим завершилась перша фаза війни, але вже за 2 роки її було поновлено. Вона точилась із перемінним успіхом, але провал експедиції афінян на Сицилію (415–13) та укладення Спартою союзу з персами остаточно змінили ситуацію на користь *Пелопоннеської ліги*. У 404 до н. е. спартанські війська захопили Афіни. За умовами капітуляції Афіни зобов'язалися знищити т. зв. «Довгі мури», які з'єднували місто з морем, віддати переможцям залишки свого флоту та зруйнувати верфі. Афіни втрачали всі свої володіння, крім Аттики; до міста повертались політ. емігранти, демокр. устрій було знищено. Афіни позбавлялись права проводити самостійну *зовнішню політику*. **П. в.** ліквідувала мор. гегемонію Афін, але значно послабила всі поліси й сприяла політ. роздробленню Стародавньої Греції.

О. А. Борділовська

Пелопоннеська ліга — поширена в сучас. наук. літературі назва найдавнішої давньогрецької *симахії*, відомої також як Лакедемонський союз; започаткована в VI ст. до н. е. з ініціативи Спарти. У перші роки після створення **П. л.** залишалась переважно союзом воєнного часу, але вже бл. 500 до н. е. була перетворена на постійний союз. Його члени зобов'язувалися розглядати союзників та ворогів Спарти як власних союзників та ворогів відповідно, і приєднуватися до дип. та військ. заходів

Спарти. Спарта, у свою чергу, зобов'язувалася надати допомогу будь-якому союзникові, якщо той стане жертвою нападу третьої сторони. Формально на чолі **П. л.** знаходилась асамблея, у якій кожен член союзу мав один голос, а Спарта головувала. Союзники не могли примусити Спарту до дій, проти яких вона заперечувала, але Спарті також було необхідне ухвалення асамблеї для здійснення підтримуваної нею політики спільними зусиллями всього союзу. Під час війни Спарта визначала кількість військ, яку кожен із союзників мав надати в розпорядження сил **П. л.** Командні посади в об'єднаній армії союзу займали спартанці. Після перемоги в *Пелопоннеській війні 431–404 до н. е.* над Афінами Ліга фактично перетворилась на імперію, хоча члени союзу не сплачували податки Спарті. Після поразки Спарти від Фів при Левктрах у 371 до н. е. **П. л.** почала занепадати. У 366 до н. е. союз було розпущено з ініціативи Коринфа.

О. А. Борділовська

Пенджабська проблема — сукупність міжнар. чинників розподілу території Пенджабу між Інд. Союзом та Пакистаном у ході *деколонізації* Брит. Індії. **П. п.** пов'язана з етнічною та мовною неоднорідністю населення провінції (бл. 50 % населення складали урдомовні мусульмани, 30 % — пенджабомовні сикхи, решту — індуси, що використовували гінді). Мусульм. Ліга, політична орг-ція мусульман Брит. Індії, вимагаючи створення незалежної мусульм. д-ви, наполягала на включенні до неї всього Пенджабу. Після оприлюднення Великою Британією намірів надання незалежності Індії, у 1942, сикхська реліг.-політ. орг-ція «Широмані акалі дал» висунула ідею створення Азад Пенджабу (Незалежного Пенджабу) — д-ви сикхського населення провінції. ІНК — третя впливова в провінції сила — наполягав на збереженні єдності Індії та виключав будь-яку можливість формування кількох незалежних д-в. У ході розробки проектів розподілу Індії брит. адміністрація свідомо уникала сикхського питання. Так, за планом федералізації Індії, підготованим місією С. Кріппса у 1946, Пенджаб мав повністю відійти під мусульм. контроль. Не враховував інтересів сикхської громади й план *Маунтбеттена,* за яким було здійснено остаточний розподіл Індії. Це призвело до радикалізації вимог «Широмані акалі дал», яка в березні 1946 висунула вимогу створити незалежну сикхську д-ву — Сикхистан («Земля сикхів») або Халістан («Земля чистих»). Згідно із Законом про незалежність Індії, прийнятим брит. парламентом у липні 1947, територія Пенджабу мала бути розподілена між двома новоутвореними домініонами; точну лінію кордону повинна була провести комісія з визначення кордону в Пенджабі, яка складалась із представників 2-х домініонів та урядовця брит. колоніальної адміністрації. Пакистан отримував зах. частину провінції з переважаючим мусульм. населенням, що стала провінцією Пенджаб — політ. та екон. центром сучасного Пакистану. Інд. Союз отримував схід. частину Пенджабу з переважаючим індуським та сикхським населенням (з 1950 за Конституцією Індії Пенджаб став штатом Республіки Індія). У 1947–48 у ході міграцій індусів та сикхів із зах. до схід. та мусульман зі схід. до зах. частини Пенджабу місце проживання змінили бл. 10 млн осіб. У ході міжобщинних зіткнень на реліг. ґрунті та комуналістських погромів загинуло бл. 1 млн осіб. Найбільше від розподілу постраждала сикхська громада, яку було поділено кордонами 2-х д-в. Майже все сикхське населення Зах. Пенджабу було змушене переїхати до інд. частини провінції.

А. М. Кобзаренко

Пенья Ньєто (Peña Nieto) Енріке (20.07.1966, м. Атлакомулько, штат Мехіко, Мексиканські Сполучені Штати) — мексиканський громадсько-політичний і державний діяч, 37-й президент Мексики; народився в сім'ї інженера-електрика і шкільної вчительки; закінчив Панамериканський університет (Мехіко) і магістратуру з управління бізнесом Монтеррейського інституту технологій та вищої освіти. В 1984 вступив до Інституційно-революційної партії (ІРП); з поч. 1990-х займав різні посади в уряді штату Мехіко, у 1993–98 керував апаратом Секретаріату економічного розвитку штату, в 1999–2000 був заступником секретаря уряду, у 2000–02 очолював Інститут соціальної безпеки штату Мехіко і муніципалітетів та був віцепрезидентом ради з комплексного розвитку сім'ї, в 2003–04 — депутат місцевого парламенту. В 2005 став єдиним кандидатом від ІРП і Партії зелених на виборах губернатора штату Мехіко й переміг на них, отримавши 49 % голосів; на посаді губернатора головної уваги надавав будівництву швидкісних автодоріг і розвитку громадського транспорту для поліпшення зв'язку штату з федеральним столичним округом, а також удосконаленню системи охорони здоров'я; у вересні 2011 звільнився з посади губернатора і зареєструвався кандидатом у президенти; переміг на президентських виборах 1.07.2012, набравши 38,21 % голосів, його найближчий конкурент — кандидат від лівої Партії демократичної революції Лопес Обрадор здобув 31,59 % голосів; до виконання обов'язків глави держави приступив 1.12.2012. Офіційні «5 пунктів» політики нового президента передбачають подолання насилля в країні, зменшення бідності і соціальної нерівності, забезпечення мексиканців якісною освітою, економічне зростання і процвітання, перетворення Мексики на *актора міжнародного* глобального рівня.

В. І. Головченко

Пераса Чапо (Peraza Chapeau) Хосе Діонісіо (1944, м. Сагуа-ла-Гранде, провінція Війя-Клара, Республіка Куба) — кубинський *дипломат*, закінчив юридичний факультет Московського університету (1967), доктор юридичних наук (дисертація на тему «Інтеграція та право», Гаванський університет). 1967–68 — урядовець міністерства освіти Куби; 1969–71 — радник, редактор, завідувач міжнародної сторінки газети «Juventud Rebelde»; 1971–74 — працівник Кубинського інституту книги, відповідальний за співробітництво із соціалістичними державами; 1974–77 — радник міністерства юстиції Куби; 1977–91 — головний юридичний радник Постійного секретаріату у справах *Ради економічної взаємодопомоги* Ради міністрів Куби, водночас 1986–88 — генеральний секретар Американської асоціації юристів; 1992–99 — начальник юридичного управління МЗС Куби. В 1999–2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Куба в Україні.

В. І. Головченко

Перебийніс Євген Петрович (9.11.1968, Тернопіль, УРСР) — український *дипломат*; у 1992 закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. 1992–94 — аташе, третій, другий секретар Управління інформації МЗС України; 1994–98 — другий, перший секретар Посольства України в Чеській Республіці; 1998–2000 — старший консультант, головний консультант, заступник завідувача відділом Головного управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України. 2000–01 — радник Посольства України в Грецькій Республіці; 2001–04 — радник Посольства України в Чеській Республіці; 2004–06 — заступник керівника Головного управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України, заступник керівника Головної служби зовнішньої політики — керівник департаменту двостороннього та регіонального співробітництва Секретаріату Президента України. В 2006–08 — Генеральний консул України в м. Пряшів (Словаччина). 29.08.2008–11.11.2011 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Швеція; 2012–13 — Посол з особливих доручень МЗС України. З січня 2013 — в. о. директора, директор Департаменту інформаційної політики МЗС України.

В. М. Матвієнко

Переговори міжнародні — один з політ. (дипломатичних) *мирних засобів вирішення міжнародних спорів.* Переговори також можуть відбуватись і за відсутності *спору міжнародного.* Переговори означають прямий контакт сторін з метою досягнення взаємно прийнятного рішення і, як правило, передують іншим засобам вирішення спорів. Ведення переговорів не потребує особливої орг. підготовки. Під час переговорів можуть вирішуватись як політ., так і юрид. питання без втручання третіх осіб. Переговори можуть вестись через звичайні дип. канали або у формі нарад, що спеціально скликаються. Можлива також письмова форма, обмін посланнями. Результати переговорів знаходять відображення в спільних комюніке, які не є дог-рами. Переговори можуть бути як двосторонніми, так і багатосторонніми. Вони повинні вестись добросовісно, до чого закликає Манільська декларація про мирне вирішення міжнар. спорів від 15.11.1982. Розрізняють консультації — різновид переговорів, які відрізняються простотою орг-ції, меншою формальністю, нерідко вони передують

офіц. переговорам. Багато дог-рів передбачають врегулювання розбіжностей шляхом консультацій та переговорів.

Д. В. Скринька

Переговорів теорія, у міжнародних відносинах — система наукових підходів, що досліджують специфічний вид політичної діяльності, орієнтований на вирішення *конфліктів міжнародних* (політичних) або організацію співробітництва, що передбачає прийняття рішення, оформленого письмовою згодою або *договором міжнародним*. Міжнародні переговори є частиною *міжнародних відносин*, використовуються для досягнення взаємоприйнятних рішень *акторами міжнародними* з ціллю вирішення як зовнішніх, так внутрішньополітичних проблем. Специфіка політичних переговорів пов'язана з поняттями політичної влади, права та сили. **П. т.** розглядає переговорний процес як науку та мистецтво досягнення політичних домовленостей за умов конфліктного протистояння сторін. **П. т.** розглядає переговори як форму політичної практики, що відрізняється від інших практик — консультацій, спорів, конфліктів — процесуальним аспектом. Переговори як мистецтво базуються на теорії ігор — «мистецтва можливого». В основі теорії ігор лежить принцип невизначеності, який передбачає балансування на межі доказу, переконань та перемоги. Виходячи цього, кожний гравець має свій шанс на перемогу, учасники «гри», використовуючи стратегії і досвід, оскаржують один у одного можливість визначати характер майбутніх політичних домовленостей.

Переговори як стратегія досягнення компромісу в контексті вирішення конфліктної проблеми структурно передбачають захист власних інтересів — з одного боку, залежність від опонента — з іншого, і тому не можуть бути зведені ні до процесу співробітництва, ні до боротьби. Компроміс є результатом переговорної дискусії. Не ставлячи під загрозу національні інтереси, компроміс визначає межу необхідних взаємних поступок для врегулювання конфліктної проблеми, створює умови для досягнення домовленостей. Процесуальність переговорів — правила, порядок обговорення та протокол — домовленість учасників про правила проведення переговорів. Більшість дослідників виділяють три стадії у проведені переговорів — підготовка до переговорів; процес переговорів; досягнення домовленостей та контроль за виконанням досягнутих домовленостей. У рамках підготовки до переговорів сторони формулюють цілі, збирають та систематизують матеріал на підтвердження власної позиції, обирають тактику переговорів, приймають рішення про участь посередника. На цьому етапі системно збирається інформація для формулювання діагнозу ситуації, визначаються альтернативні шляхи задоволення інтересів сторін. На другому етапі в рамках процесу переговорів виділяють початок переговорів, дослідницький етап, етап визначення загальних рамок угоди, етап пошуку рішення, етап прийняття рішення, завершення переговорів.

Міжнародні переговори передбачають повагу до ціннісно-нормативних орієнтацій опонентів, які є підґрунтям для національних стилів ведення переговорних процесів, що характеризуються культурою, традиціями, типом аргументації та особливостями поведінки учасників. Врахування національних стилів у процесі досягнення домовленостей є актуальним в рамках «другого напряму дипломатії», що орієнтований на неофіційні переговорні процедури, які дозволяють шляхом добору інструментів та форм комунікації зменшити конфліктну напругу. Міжнародні переговори поділяються на переговори на вищому рівні — рівень голів держав та урядів; високому рівні — міністрів закордонних справ або міністрів інших відомств; переговори в робочому порядку — між представниками партій та організацій. Для сучасних міжнародних переговорів характерним є розвиток переговорів на вищому рівні, які набули таких форм: регулярні зустрічі лідерів країн, наприклад, зустрічі «вісімки» — лідерів восьми індустріально розвинених держав, двосторонні саміти, проведення переговорів під час державних свят і т. п. Розвиток переговорів на високому та вищому рівнях обумовлений можливостями прийняття важливих рішень, що швидко змінюють ситуацію особливо за умов конфлікту. До переговорів на вищому рівні прикута увага спільноти, і тому помилкові рішення або невдалі переговори мають особливо серйозні наслідки і впливають на міжнародні процеси. Окремим видом міжнародних переговорів є багатосторонні переговори. Вони використовуються в тому випадку, коли проблема торкається інтересів багатьох країн. Багатосторонні переговори можуть проходити в рамках як універсальних (*ООН*), так і регіональних організацій (*ОБСЕ*); можуть проводитись як конференції з тієї чи іншої проблеми; можуть проходити в рамках зустрічей на вищому рівні для обговорення шляхів врегулювання конфлікту.

І. А. Валевська

Передача технологій — форма міжнар. поділу праці, в основі якого лежать механізми руху технологій між країнами світу (основний вектор — «від розвинутих до слаборозвинутих») на безоплатній (надання наук.-техн. допомоги окремою державою або міждерж. орг-ціями, міжнар. співробітництво, міжнар. співробітництво у сфері науки і техніки) та платній (ліцензійна торгівля, купівля втіленої технології, консалтингових та управлінських послуг, внутр.-фірмові поставки в межах транснаціональних корпорацій та ін.) основах. За методологією *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* технологія визначається як чиста (методи й техніка вир-ва товарів та послуг) і втілена (устаткування, машини, виробничі комплекси, а також вироблена з їхньою допомогою продукція з високими техн.-екон. характеристиками). Згідно з класифікацією *Організації Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО)* **П. т.** передбачає відбір і придбання технологій, їх адаптацію та освоєння, використання місцевих можливостей для вдосконалення придбаної технології та задоволення потреб нац. економіки. Попит країни-реципієнта на нові технології визначається перспективами розширення нац. вир-ва, підвищенням кваліфікації кадрів, формуванням попиту на нову наукомістку продукцію, новими можливостями *експорту* та проникнення на світовий ринок.

О. І. Ступницький

Передова група — місія *дипломатів* та експертів, яка запроваджується для підготовки проведення офіц. візитів, зустрічей і конференцій (форумів) глав держав, урядів та керівників зовн.-політ. відомств. Основними цілями роботи **П. г.** є орг-ція, опрацювання програми й порядку денного візитів і зустрічей високих посадових осіб у країні їх проведення, погодження основних док-тів і підготовка їх до підписання в ході згаданих політ. заходів. Як правило, **П. г.** складається з дипломатів різного рівня, представників (експертів) держ. *протоколу*, спец. служб, фахівців з договірно-прав. та конс. питань. За усталеною в Україні дип. практикою **П. г.** створюються для орг-ції проведення офіц. *візитів* та самітів за участю *глави держави* або уряду.

М. А. Кулінич

Перелигін Євген Юрійович (16.06.1962, м. Дніпродзержинськ Дніпропетровської області, УРСР) — український *дипломат*. У 1985 закінчив Київський державний педагогічний інститут іноземних мов, у 1994 — Всеросійську академію зовнішньої торгівлі. В 1984–85 — працював у Представництві державного комітету з економічного співробітництва СРСР на Кубі в галузі двостороннього співробітництва СРСР—Куба; 1990–91 — працівник торгового представництва СРСР у Республіці Нікарагуа. З 1992 — працював у Міністерстві зовнішніх економічних відносин України — начальник відділу країн Центральної Європи Міністерства закордонних справ України; 1994–95 — помічник міністра, згодом директор департаменту європейського регіонального співробітництва МЗС України. 1996–98 — Повірений у справах України у *Раді Європи*, Страсбург, Франція. 1998–2000 — радник-посланник у Посольстві України в Південній Кореї; у 2000 — директор Департаменту з економічного та наукового співробітництва; 2000–03 — національний координатор України в *Центральноєвропейській ініціативі*. З 2001 — Генеральний директор з питань європейської інтеграції МЗС України та член Колегії МЗС. З 01.2004 по 1.03.2006 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ірландії; з 03.2006 — Постійний представник України у Раді Європи. З лютого 2010 керував напрямком європейської інтеграції в секретаріаті уряду; 31.05.2011 призначений на посаду керівника департаменту європейської інтеграції Адміністрації Президента. 28.12.2012 указом Президента України призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Італійській Республіці.

В. М. Матвієнко

Перемир'я — форма тимчасового припинення воєнних дій, що здійснюється на основі взаємної угоди між учасниками збройного конфлікту. Важливе значення для забезпечення **П.** має визначення часу набуття чинності угоди про **П.** і строку його дії. Відповідно до положень Гаазької конвенції про закони та звичаї сухопутної війни 1907 воєнні дії призупиняються або відразу після оголошення **П.**, або в чітко встановлений строк. Якщо термін **П.** не було встановлено, воюючі сторони можуть в будь-який час відновити воєнні дії за умови попереднього попередження противника. Будь-яке істотне порушення умов **П.** однією зі сторін дає право іншій стороні відмовитись від нього й навіть відновити воєнні дії. Порушення **П.** окремими особами, які діють на свій розсуд, надає право протилежній стороні лише вимагати покарання винних і відшкодування спричиненої шкоди та втрат. **П.** може бути загальним або місцевим. Заг. **П.** зупиняє воєнні дії між воюючими сторонами на всьому театрі війни, місцеве — лише між окремими частинами воюючих армій і на обмеженій ділянці театру воєнних дій. Ст. 17 4-ї Женевської конвенції і ст. 15 1-ї Женевської конвенції 1949 передбачають можливість укладення місцевого **П.** Воно може укладатись, аби підібрати поранених і хворих, обмінятись ними, поховати мертвих, евакуювати жінок і дітей. Іншим різновидом угод про **П.** є такі, що покликані не зупинити, а припинити воєнні дії між воюючими сторонами в очікуванні укладення *договору мирного.* У цьому випадку **П.** є актом не лише воєнного, а й політ. характеру. Сучас. *міжнародне право* передбачає укладення **П.** за рішенням (під контролем) *Ради Безпеки ООН,* прийнятим згідно зі ст. 40 *Статуту ООН.*

М. О. Медведєва

Переміщені особи — особи, які були силоміць виселені до іншої країни з метою використання там на примусових роботах. Термін «переміщені особи» виник наприкінці *Другої світової війни* для позначення населення окупованих Німеччиною та її союзниками країн, вивезеного переважно до Німеччини для використання на примусових роботах. Він використовувався у низці дог-рів, укладених країнами *антигітлерівської коаліції* з метою сприяння **П. о.** у поверненні на батьківщину, а також у Статуті Міжнародної орг-ції у справах *біженців,* яка була заснована після закінчення Другої світової війни та проіснувала до створення *Управління Верховного комісара ООН у справах біженців* (УВКБ ООН). Цей термін все частіше почав вживатись у практиці УВКБ ООН для позначення т. зв. «внутрішніх біженців», тобто осіб, які були примусово виселені з місць постійного проживання або були вимушені покинути їх, але залишились на території відп. д-ви.

О. В. Задорожній

Перес де Куельяр (Perez de Cuellar) Хав'єр (19.01.1920, Ліма, Республіка Перу) — перуанський *дипломат.* За освітою юрист. Дип. службу розпочав у 1940: працював у перуанських посольствах у Франції, Великій Британії, Болівії, Бразилії. У 1961 — дир. юрид. департаменту, потім дир. з адмін. питань, дир. протоколу, дир. з політ. питань МЗС Перу. У 1964–66 — посол Перу у Швейцарії й за сумісництвом посланник в Австрії. У 1966 призначений ген. секретарем МЗС Перу. 1969–71 — перший посол Перу в СРСР і за сумісництвом у ПНР; 1971–75 — Постійний представник Перу при *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* і в 1973–74 — в *Раді Безпеки ООН.* У 1975–78 — спец. представник *Генерального секретаря ООН* на Кіпрі; у 1978–79 — посол Перу у Венесуелі; у 1979–81 — заст. Ген. секретаря ООН з політ. і спец. питань. 1982–91 — 5-й Ген. секретар ООН (переобраний на 2-й термін у 1986). 25.11.2000–28.07.2001 — Прем'єр-міністр Республіки Перу. У 2002–04 — голова Конгресу Латинського Союзу. Працював також як вчений, мав звання професора міжнар. права Дипломатичної академії Перу. Одержав звання почесного д-ра низки ун-тів: Краківського, Празького, Софійського, Брюссельского, Оттавського, Сорбонни, Берлінського, Московського, Філадельфійського, Балтиморського, Кембриджського та ін.

В. С. Бруз

Перес (Pérez) Карлос Андрес (27.10.1922, поблизу Рубіо, шт. Тачіра, Сполучені Штати Венесуели — 25.12.2010, Маямі, штат Флорида, США) — венесуельський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у заможній сім'ї кавового плантатора. Навчався на ф-ті права Центр. ун-ту Венесуели (Каракас, 1944–47), у вузах Колумбії й Коста-Рики. 1941 вступив до соціал-демократичної «Демократичної дії» (ДД). 1945–48 — особистий секр. Президента Венесуели Р. Бетанкура й депутат Національного конгресу. Після військ. перевороту 1948 був заарештований і висланий із країни. 1949–58 — в еміграції в Колумбії, Панамі, на Кубі й у Коста-Риці, належав до керівництва Закордонного к-ту ДД; 1959–73 — депутат Національного конгресу. Із 1979 — сенатор, 1964–67 — лідер парл. фракції ДД, 1968–72 — ген. секретар ДД. 1962–63 — міністр внутр. справ. 12.03.1974–12.03.1979 і 2.02.1989–31.08.1993 — Президент Республіки Венесуела. Під час 1-го терміну в *зовнішній політиці* дистанціювався від США, засудив військ. переворот 11.09.1973 у Чилі, поновив дип. відносини з Кубою (1974) і встановив їх із низкою країн рад. блоку. У листопаді 1976 відвідав з офіц. візитом СРСР. Націоналізував залізорудну (1975) і нафтову (1976) промисловість. Під час 2-го терміну взявся за структурну неоліберальну перебудову економіки країни за рецептами *Міжнародного валютного фонду (МВФ),* що призвело до загострення внутр.-політ. ситуації, зокрема збройного виступу У. *Чавеса* в 1992. Був звинувачений Конгресом у зловживанні службовим становищем і відсторонений від влади 21.05.1993 та емігрував до США. 1980 обраний виконавчим президентом Лат.-амер. асоціації прав людини, 1983 — віце-президентом Соцінтерну.

В. І. Головченко

Перес (Peres, справжнє прізвище — Парський) Шимон (2.08.1923, Вишнево, Воложинський повіт, Новогрудське воєводство, Польська Республіка) — ізраїльський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї лісника. Закінчив Вищу с.-г. школу в Бен-Шемені в Палестині, куди емігрував із родиною в 1931. З 1943 — секр. молодіжної робітничої сіоністської орг-ції, пізніше відповідав за поповнення й озброєння євр. самооборони «Хагана». З 1948 — керівник військ.-мор. сил, з 1953 — ген. директор мін-ва оборони Ізраїлю та співтворець ядерної програми, ініціатор тісної військ. співпраці з Францією (див.: *Суецька криза 1956*). У 1959 обраний до кнесету за списком Партії робітників Ізраїлю та призначений заст. міністра оборони, відповідальним за ВПК й авіапромисловість; водночас із 1965 — ген. секретар «Рафі», з 1968 — секр. правлячої Партії праці («Авода»), у 1977–92 — її голова та віце-президент Соціалістичного інтернаціоналу. З 1969 — міністр у справах улаштування іммігрантів, з 1970 — міністр транспорту і комунікацій, у 1974–77 — міністр оборони. Відіграв важливу роль у досягненні 4.09.1975 єгипетсько-ізраїльської угоди про роз'єднання військ на Синаї. 22.04–21.06.1977, 14.09.1984–20.10.1986, 4.11.1995–18.06.1996 — прем'єр-міністр Ізраїлю, у 1986–88, 1992–95, 2001–02 — мін. зак. справ Ізраїлю, у 1988–90 — віце-прем'єр і міністр фінансів, у 1999–2001 — міністр регіонального співробітництва у лівоцентристських урядах та урядах «національної єдності». За цей час на міжнар. арені йому вдалось поновити отримання фінанс. допомоги від США та встановити дип. відносини з низкою д-в Схід. Європи й Африки; оприлюднити від імені уряду на *Генеральній Асамблеї ООН* у жовтні 1985 ідею скликання мирної конференції з бл.-схід. врегулювання; підписати 13.09.1993 з Махмудом Аббасом (Абу Мазеном) Рамкову угоду про поетапне введення палестинської автономії (за що спільно з Я. *Арафатом* та І. *Рабином* удостоєний *Нобелівської премії миру* 1994); поліпшити стосунки з окремими арабськими д-вами Півн. Африки й Перської затоки в рамках концепції «Нового Середнього Сходу». У 1997 був створений «Центр Переса за мир» для реалізації спільних арабо-ізраїльських проектів. У 2003 вдруге очолив Партію праці Ізраїлю, але після поразки на партійних виборах 2005 перейшов з «Аводи» до щойно створеної А. *Шароном* центристської «Кадіми» й 13.06.2007 був обраний 9-м президентом Ізраїлю.

Твори: «Битва за мир: мемуари» (1995), «За майбутнє Ізраїлю» (1998).

Літ.: М. Бар-Зохар. Шимон Перес: Биография // Пер. с англ. М.: Гамма-Пресс, 2011.

В. І. Головченко

Переслідування у відкритому морі, або переслідування «по гарячих слідах», у сучас. *міжнародному морському праві* — один із винятків з принципу виключної юрисдикції *держави прапора* щодо судна під час його перебування у *відкритому морі.* Міжнар. право визнає за прибережною д-вою право здійснювати у відкритому морі переслідування іноземн. судна за наявності достат-

ніх підстав вважати, що судно порушило закони й правила цієї д-ви, перебуваючи в просторах, де прибережна д-ва володіє юрисдикцією. При цьому д-ва зобов'язана додержувати порядку та правил переслідування «по гарячих слідах», закріплених міжнар. мор. правом. Історично міжнар.-прав. інститут права переслідування «по гарячих слідах» розвивався як сукупність звичаєвих норм і різновид самозахисту д-в. У міжнар. праві XIX ст. зміст права переслідування «по гарячих слідах» помітно відрізнявся від сучасного: воно могло здійснюватись не лише на морі, а й на суходолі та розглядалось як право переслідування приватних осіб на своїй території з можливістю подальшого вторгнення на територію іншої д-ви. Е. Скакунов наводить приклад вторгнення в 1818 на територію Флориди, що у той час належала Мексиці, амер. військ, які переслідували повсталих індіанців. У сучас. міжнар. праві **П. у в. м.** регулюється нормами, закріпленими у ст. 111 *Конвенції ООН з морського права 1982.* Здійснювати **П. у в. м.** мають право лише військ. кораблі чи літальні апарати або спеціально вповноважені для цієї мети кораблі чи літальні апарати з відп. розпізнавальними знаками. Переслідування має розпочинатись тоді, коли інозем. судно, підозрюване в порушенні законів та правил прибережної д-ви, або одна зі шлюпок цього судна знаходиться в будь-якому з просторів, щодо яких прибережна д-ва має юрисдикцію (у *внутрішніх водах, територіальних водах* або *архіпелажних водах,* у прилеглій зоні, у *виключній економічній зоні,* над *континентальним шельфом* прибережної д-ви, або в зоні безпеки навколо установки чи штучної споруди, зведеної прибережною д-вою), тільки після сигналів інозем. судну зупинитись і лише після уточнення, що судно-правопорушник перебуває в просторі, де присутня юрисдикція прибережної д-ви. Переслідування може продовжуватись у відкритому морі тільки за умови неперервності. Тільки-но інозем. судно увійде до територ. вод своєї чи будь-якої третьої д-ви, переслідування припиняється. Якщо судно було зупинене або затримане поза територ. морем за умов, які не виправдовують здійснення права переслідування, цьому судну має бути відшкодована будь-яка заподіяна шкода.

В. С. Ржевська

Перехідне правосуддя (transitional justice) — сукупність судових та несудових заходів, які застосовуються різними *державами* та міжнародним співтовариством з метою подолання наслідків серйозних та масштабних порушень *прав людини, міжнародного гуманітарного права,* скоєння *злочинів міжнародних.* Ці заходи включають кримінальне переслідування, слідчі комісії та комісії з примирення, компенсаційні програми, інституційні реформи тощо. Перехідне правосуддя не є спеціальним або особливим видом правосуддя, а полягає у здійсненні правосуддя і встановленні справедливості у перехідний постконфліктний період або у період зміни режиму. Завданням перехідного правосуддя є визнання прав жертв серйозних порушень *прав людини,* міжнародного гуманітарного права, міжнародних злочинів, здійснення переслідування порушників, встановлення *демократії* та верховенства права. Перехідне правосуддя покликане одночасно відносити гідність жертв, поступово сформувати взаємну довіру між супротивниками і сприяти інституційним змінам, що є необхідними для встановлення нових відносин всередині населення. Перехідне правосуддя розглядається як механізм, який дозволяє без конфронтації перейти від авторитарної системи, що не визнає верховенства права, до демократичного режиму, в основі якого лежать верховенство права та повага до прав людини. Відправною точкою становлення перехідного правосуддя є заснування *Міжнародного військового трибуналу у Нюрнберзі* у 1945 та Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу у 1946 (див.: *Токійський процес 1946–48*). Сьогодні проявами перехідного правосуддя є заснування і діяльність міжнародних кримінальних трибуналів ad hoc (*Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії, Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди, Спеціального трибуналу щодо Лівану*), гібридних кримінальних трибуналів (Спеціального суду для Сьєрра-Леоне), *Міжнародного кримінального суду.* У 2001 у Нью-Йорку була створена *міжнародна неурядова організація* «Міжнародний центр перехідного правосуддя», метою якого є допомога населенню у подоланні наслідків серйозних порушень прав людини та формуванню віри суспільства у захист прав людини державними установами.

А. О. Кориневич

Переяславська рада 1654 — козацька рада, скликана гетьманським урядом Б. *Хмельницького,* 8(18).01.1654 для проголошення акта прийняття Військом Запорозьким зверхності московського царя *Олексія Михайловича.* У ній взяли участь представники козацтва Київського, Чернігівського та Брацлавського полків і жителі Переяслава; не було представників від селян, міщан (крім Переяслава) та духовенства. Під час публічної церемонії гетьман і козацька старшина присяглися на тім, «щоб бути їм із землею і городами під царською великою рукою невідступно». Після оголошення царської грамоти гетьманом старшина та посли пішли до Успенського собору, де духовенство мало привести їх до присяги; однак Б. Хмельницький зажадав, щоб посли першими принесли присягу від імені царя, що мало б забезпечити Козацькій Україні збереження її прав, а також було б ствердженням союзу між обома державами. Боярин В. *Бутурлін* рішуче відмовився скласти присягу, у зв'язку з чим гетьман і старшини пішли на нараду, яка тривала декілька годин, а посли залишились чекати у соборі. В ході наради полковники переяславський П. *Тетеря* та миргородський Г. Лісницький приходили і просили боярина скласти присягу, але безуспішно. Одночасно керівник посольства двічі стверджував, що цар охоронятиме всі права України і заявляв, що «царское слово переменно не бывает». Після тривалої наради і враховуючи слова В. Бутурліна, що гетьман і старшина тлумачили як рівнозначні присязі царя, українська сторона склала присягу; всього у день **П. р.** присягу склали 284 особи; від імені царя гетьману було вручено грамоту та знаки гетьманської влади: військовий прапор (хоругву), булаву та шапку.

В. М. Матвієнко

Переяславська угода 1630 — *договір мирний* між укр. козацькою старшиною і польним гетьманом Речі Посполитої С. Конецпольським, укладений 29.05(8.06).1630 під Переяславом (тепер Переяслав-Хмельницький Київської обл.) після розгрому 12-тис. коронного війська в ході повстання під керівництвом Т. Федоровича. Зберігались основні умови *Куруківської угоди 1625,* хоча реєстр збільшувався з 6 тис. до 8 тис. чол. Нереєстрові козаки зобов'язані були повернутись під владу шляхти, але їм гарантувалась амністія. Козаки відхилили вимогу С. Конецпольського видати Т. Федоровича. Реєстровці отримали право обирати гетьмана, яким став Т. Орендаренко. Угода стала лише тимчасовим компромісом між сторонами, що закінчився влітку 1637 з вибухом козацько-селянського повстання під проводом П. Павлюка (Бута).

В. Ю. Крушинський

Переяславські переговори між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою 1649 відбувались у Переяславі (тепер Переяслав-Хмельницький Київської обл.) 10(20)-16(26).02.1649 з метою вироблення остаточних умов примирення між сторонами після переможної для козацько-селянського війська кампанії 1648 в умовах загострення конфліктної ситуації на визначеній 11(21).11.1648 лінії польсько-литовсько-українського *перемир'я* в Поліссі й на Поділлі. Делегацію комісарів польського Сейму очолював А. *Кисіль.* Укр. сторона була представлена Б. *Хмельницьким* і генеральною козацькою старшиною та полковниками. Польські комісари мали повноваження лише погодитись на: збільшення козацького реєстру з 6 тис. до 12 тис. чол. (у крайньому випадку — до 15 тис.); виведення Війська Запорозького з відання Сейму під владу гетьмана (після прибуття делегації А. Киселя Б. Хмельницький вперше в історії козаччини отримав від новообраного короля Яна II Казимира гетьманську булаву й червону корогву з білим орлом) та відновлення його давніх привілеїв і вольностей. У відповідь на початковому етапі переговорів, що відбувались украй напружено, Б. Хмельницький наголошував на прагненні визволити з-під польсько-шляхетського панування увесь укр. («руський») народ в етнічних межах його проживання («по Львів, по Холм і Галич»), погрожував поновленням бойових дій і не погоджувався розірвати *українсько-кримський союзний договір 1648.* З великими труднощами комісарам вдалось добитись підписання перемир'я до кінця травня («зелених свят»), після чого мирні переговори мали продовжитись й розпочатись складанням реєстру. Угода передбачала: скасування унії на території Київ. воєводства, надання місця в Сенаті православному Київ. митрополиту та призначен-

ня київ. воєводою й каштеляном лише православних; заборону єзуїтам мешкати на території Київ. воєводства; встановлення лінії розмежування, яку заборонялось переходити польсько-литовським і козацьким військам по річках Прип'яті, Горині й далі до Кам'янця-Подільського. Фактично, відповідно до умов перемир'я, вперше визнавалось існування авт. козацької д-ви на чолі з гетьманом, до складу якої увійшла більша частина тогочасної етнічної укр. території. Перемир'я втратило чинність із поновленням бойових дій на Волині на поч. травня 1649.

В. І. Головченко

Переяславські статті 1659 — двосторонній договір між Військом Запорозьким і Московським царством, укладений 17.10.1659 між новообраним гетьманом Ю. *Хмельницьким* і кн. О. Трубецьким на неповній Генеральній військ. раді (були відсутні всі 7 правобережних полковників) під тиском 40-тис. стрілецького війська, що оточило місце проведення переговорів. Скориставшись абс. військ. перевагою, усуненням від влади І. *Виговського* і загостренням міжстаршинських суперечностей, командувач моск. військами О. Трубецькой ухилився від обговорення представлених козацьким посольством (полковники П. *Дорошенко,* А. Одинець, І. Лизогуб) *Жердівських статей 1659,* наполіг на прибутті до Переяслава особисто Ю. Хмельницького й нав'язав укр. стороні сфальсифікований варіант *Переяславсько-Московської угоди 1654,* доповнений т. зв. 18-ма «новими статтями», що суттєво обмежували суверенні права Війська Запорозького. **П. с.** зобов'язували гетьмана посилати козацькі полки в розпорядження царського уряду й водночас забороняли козацькому військові (60 тис. реєстру) брати участь у військ. походах без попереднього дозволу Москви. Гетьманові заборонялось укладати *договори міжнародні,* зокрема військ. характеру, приймати інозем. *послів* тощо. Козацькі гарнізони мали бути виведені з Півд. Білорусі, й натомість збільшувались контингенти царських військ на чолі з воєводами в Україні: крім Києва вони розташовувались у Переяславі, Чернігові, Ніжині, Брацлаві та Умані, хоча формально й не повинні були втручатися у справи місцевої адміністрації. Ст. 7 забороняла без дозволу царського уряду обирати гетьмана (після обрання він зобов'язувався відвідати Москву й отримати підтвердження та клейноди від царя), а гетьмана позбавляла права призначати на уряди генеральну старшину. Ст. 10 встановлювала смертну кару для учасників змов, спрямованих на відрив Війська Запорозького від Московського царства, а ст. 16 зобов'язувала гетьманські установи видавати рос. поміщикам селян-утікачів. Київ. митрополит мав визнати зверхність Моск. патріарха, а новообраному митрополитові заборонялось приймати посвяту від Константинопольського патріарха. Надруковані за наказом О. Трубецького в Києво-Печерській друкарні й надіслані до всіх полків **П. с.** викликали величезне обурення та значною мірою спричинили перехід Ю. Хмельницького на бік Варшави з укладенням *Слободищенського трактату 1660* між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою.

В. І. Головченко

Переяславські статті 1674 — українсько-російський договір від 17(27).03.1674 щодо визначення юридично-правового статусу козацької Гетьманщини у складі Московської держави; укладений між представниками 10-ти правобережних полків і московським воєводою князем Г. Ромодановським після успішної для останнього воєнної кампанії, завдяки якій на Генеральній раді в Переяславі (нині — м. Переяслав-Хмельницький) гетьманом об'єднаної України було обрано І. *Самойловича.* Положення договору передбачали:

1) заборону гетьману без дозволу царя надавати допомогу будь-якій стороні в разі нападу на Польщу;

2) заборону гетьману карати будь-кого без суду і згоди старшини;

3) заборону посилати гетьманських представників на переговори царських послів з польськими або кримськими послами;

4) козацький реєстр становив 20 тис. осіб, але жалування йому встановлювалося подвійне.

У разі нападу ворогів на Гетьманщину козацькі сили збиралися на річці Росава, між Каневом і Корсунем, туди ж прибувало і царське військо, що мало надати допомогу правобережним козакам.

В. М. Матвієнко

Переяславсько-Московська угода 1654 — комплекс документів, які визначали міжнар. й політ.-прав. умови переходу Війська Запорозького під *протекторат* моск. царя *Олексія Михайловича* згідно з рішеннями Земського собору від 1.10.1653 і Переяславської генеральної військ. ради 8.01.1654. Під час підготовки останньої моск. посол В. *Бутурлін* рішуче відмовився від складення присяги від імені царя про гарантування прав і привілеїв козацтва, шляхти, духовенства та міщан України, що змусило козацьку старшину на чолі з Б. *Хмельницьким* добиватись письмового підтвердження Москвою суверенного статусу Війська Запорозького. Із цією метою в січні—лютому 1654 старшинською радою було розроблено вимоги до царя («Просительні статті»), представлені 14.03.1654 С. *Богдановичем-Зарудним* і П. *Тетерею* моск. урядові у вигляді чолобитної від імені гетьмана та Війська Запорозького («Березневі статті»). Вони складались із 23-х пунктів, у яких ішлось про: підтвердження прав, привілеїв та вольностей Війська Запорозького й укр. шляхти (ст. 1, 3, 7, 13, 17), укладення 60-тис. козацького реєстру (ст. 2), платню старшині та кошти на утримання козацького війська (ст. 8–12, 21), збереження місцевої адміністрації та збирання нею податків (ст. 4, 15), надання гетьманові в рангове володіння Чигиринського староства (ст. 5), право вільно обирати гетьмана (ст. 6) та його зносини з іноземними д-вами (ст. 14), невтручання царських урядовців у внутр. справи Війська Запорозького (ст. 16), збереження прав Київ. митрополита (ст. 18), відрядження моск. військ проти Речі Посполитої під Смоленськ (ст. 19), утримання моск. гарнізонів на укр.-польському кордоні (ст. 20), оборону від можливих нападів кримських татар (ст. 22), утримання козацької залоги в Кодаку (ст. 23). У результаті переговорів у *Посольському приказі* первісний варіант «Березневих статей» був скорочений до 11 пунктів зі збереженням основного змісту док-та; «11 статей» були представлені на розгляд царя та Боярської думи 21.03.1654.

27.03.1654 козацькі посли отримали від Олексія Михайловича відповіді на обидва варіанти «Березневих статей» і 4 царські жалувані грамоти, підготовані А. *Івановим.* У царських відповідях і жалуваних грамотах задовольнялась більшість укр. пропозицій, зокрема в першій жалуваній грамоті проголошувалось прийняття Війська Запорозького до складу Московського царства, але водночас підтверджувались права й вольності всіх категорій укр. населення; другою грамотою гарантувались права й вольності Війська Запорозького з числа тих, що згадувались у ст. 1, 2, 5, 7, 13 і 14 первісного варіанта «Березневих статей»; останні дві грамоти були видані відповідно до ст. 5. Але по 6-х важливих пунктах «Березневих статей» не було досягнуто згоди й зафіксовано лише протилежні позиції обох сторін, передусім щодо *зовнішньої політики* Війська Запорозького: гетьманський уряд прагнув провадити самостійну зовн. політику, обмежившись лише повідомленням Москви в разі прибуття послів із ворожими щодо царя намірами (ст. 14 первісного варіанта «Березневих статей», ст. 5 — скороченого); натомість царський уряд заборонив Б. Хмельницькому «без указу» зноситись із тур. султаном і польським королем, а в разі прибуття послів із ворожими щодо Москви намірами затримувати їх (усупереч тогочасній дип. практиці) під вартою й не відпускати на Батьківщину без царського дозволу. Окремі пункти угоди обговорювались 11.04.1654 в Москві з наступним козацьким посольством, очолюваним Ф. *Горкушею,* за підсумками яких 12.04.1654 була дана царська жалувана грамота, якою знову стверджувались права й вольності Війська Запорозького. Спірні питання, у т. ч. щодо запровадження моск. контролю над фіскальною системою Війська Запорозького та його фінансування з царської скарбниці, мали вирішуватись у робочому порядку; кожна сторона у своїй практ. діяльності виходила з власного розуміння конкретного пункту угоди.

За формально-прав. ознаками угода передбачала встановлення відносин номінальної васальної залежності чи протекторату, а за змістом — створення конфедеративного союзу Війська Запорозького й Московського царства під зверхністю корони Романових. Вона юридично оформила факт виходу Наддніпрянщини в складі Київ., Чернігівського й Брацлавського воєводств та Запорозької Січі зі складу Речі Посполитої; слугувала прав. визнанням внутр. *суверенітету* Війська Запорозького й

відкривала перспективу досягнення воєнної перемоги над Річчю Посполитою та соборності етнічних укр. земель. Але вже укладенням *Віленського перемир'я 1656* між Московським царством і Річчю Посполитою угода була фактично порушена царським урядом; втратила чинність з підписанням *Гадяцького договору 1658* між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою.

В. І. Головченко

Перл-Харбор 1941 — напад 8.12.1941 за місцевим гавайським часом (7.12.1941 — за вашингтонським) япон. ескадри на головну базу Тихоокеанського флоту США Перл-Харбор (Гаваї), внаслідок якого США були втягнені в *Другу світову війну*. Ще з кінця вересня 1940 уряд США усвідомив реальність перспективи війни з Японією, що стало основною темою переговорів Ф. *Рузвельта* і В. *Черчілля* під час їхньої зустрічі в серпні 1941 (див.: *Атлантична хартія*), наслідком яких стали попередження Токіо: американське, в якому США застерігали Японію від нових кроків у напрямку територ. *експансії* з використанням військ. сили й наголошували, що в разі продовження япон. експансії США вдадуться до негайних заходів, які вважатимуть за необхідне, щоб захистити свої законні права та інтереси; британське, в якому Лондон беззастережно підтримав позицію США щодо япон. експансії та наголосив, що в разі япон.-амер. конфронтації стане на бік США. У листопаді 1941 на переговорах із США япон. сторона сформулювала умови, на яких погоджувалась досягти врегулювання протиріч: збереження присутності япон. військ у Півн. Китаї, Внутр. Монголії та о. Хайнань до укладення дог-ру з Китаєм, а також в Індокитаї «до встановлення справедливого миру на Далекому Сході». 26.11.1941 япон. умови було офіційно відхилено амер. урядом після консультацій із Великою Британією. США висунули контрпропозиції, пропонуючи сприяння обох д-в підписанню пакту про ненапад між усіма країнами, зацікавленими в проблемах Дал. Сходу, і вимагаючи виведення япон. військ із Китаю та Індокитаю. 1.12.1941 на імпер. нараді було ухвалене остаточне рішення про початок Японією воєнних дій проти США, Великої Британії та Нідерландської Індії. 26.11.1941 згідно з розробленим адміралом Ямамото планом потужна япон. ескадра під командуванням віце-адмірала Нагумо (6 авіаносців із 432 літаками, 2 лінкори, 3 крейсери, 3 підводних човни, 11 есмінців) відійшла від Курильських о-вів і взяла напрямок на Гавайські о-ви, на Перл-Харбор. Таємно досягнувши амер. бази, де дислокувались 94 військові кораблі, у т. ч. 8 лінкорів, 8 крейсерів, 29 есмінців, 5 підводних човнів та понад 230 літаків США, япон. ескадра о 7.55 ранку (8.12 за місцевим часом) почала його бомбардування. Внаслідок цього амер. збройні сили зазнали серйозних втрат (знищено або пошкоджено 18 кораблів, у т. ч. всі лінкори й 6 крейсерів та 272 літаки); японці втратили 29 літаків. Наступного дня поблизу узбережжя Малайзії японці потопили 2 брит. лінкори та висадили десанти на півночі Малайського півострова й на Філіппінах. Тільки після цього япон. імператор оголосив війну США та Великій Британії. Те саме зробив Таїланд і пропустив через свою територію япон. війська. 8.12.1941 США оголосили війну Японії. 11.12.1941 війну США оголосили Німеччина, а згодом — Італія, Болгарія, Угорщина, Румунія, Словаччина, Хорватія й *Маньчжоу-Го*. Зі вступом США у воєнний конфлікт Друга світова війна набула глобального масштабу.

І. Д. Коміренко

Перне Юг (15.09.1950, Нант, Франція) — франц. *дипломат*. Закінчив Ін-т політ. студій у Парижі. У 1974–76 працював у посольстві Франції в Москві. У 1976–77 — урядовець мін-ва промисловості й досліджень; у 1977–81 — на службі в МЗС Франції; у 1977–78 — 3-й секр. посольства Франції в Болгарії; у 1981–82 — співробітник кабінету прем'єр-міністра. У 1982 повернувся на роботу до МЗС. У 1984–87 — радник посольства Франції в Москві; у 1987–90 — радник посольства Франції у Вашингтоні. У 1990–92 — Ген. консул Франції в Києві, водночас у 1991–92 — Ттимчасовий Повірений у справах Франції в Україні. У 1992–93 — Надзвичайний і Повноважний Посол Французької Республіки в Україні.

Р. А. Кривонос

Перон (Perón) Марія Естела де (уроджена Мартінес Картас, відома також як Ізабель, 04.02.1931, Ла-Ріоха, Аргентина) — 42-й президент Аргентини (1.07.1974–24.03.1976), третя дружина Х. *Перона*, з яким познайомилася 1955 в Панамі, де працювала танцівницею в нічному клубі, залишила шоу-бізнес і стала особистим секретарем екс-президента; 1960 разом з ним переїхала до Іспанії, де Х. Перон за наполяганням церкви взяв із нею шлюб (1961). З його поверненням у політику **М. П.** виконувала відповідальні доручення в країнах Латинської Америки; познайомилася з філософом-містиком Х. Лопесом Регою, що здійснював на неї великий вплив і за її наполяганням став особистим секретарем Х. Перона. На відміну від схожої зовнішньо попередньої дружини Х. Перона — Евіти, була досить слабовільною й не виявляла зацікавлення в політиці, але 1973, коли Х. Перон втретє вирішив балотуватися в президенти, він висунув **М. П.** кандидатом у віце-президенти. Зі смертю чоловіка вступила на посаду глави держави й стала першою жінкою-президентом у світі (якщо не враховувати жінок — глав Тувинської Народної Республіки (Хертек Анчімаа-Тока, 1940–44), Монгольської Народної Республіки (Сухбаатарин Янчжмаа, 1953–54) й Китайської Народної Республіки (Сунь Циньлінь, 1968–72), що не іменувалися президентами). Попри обіцянки **М. П.** продовжити націонал-реформістську політику чоловіка, під впливом правих перонїстів погодилася з планом «економічної стабілізації» *МВФ*, що передбачав відміну контролю над цінами, неодноразову девальвацію песо й обмеження зарплати; внаслідок цього укладений у червні 1973 «Соціальний пакт» між урядом, Загальною конфедерацією праці й підприємцями (щодо «заморожування» на два роки цін і платні робітників та службовців) виявився зруйнований, чимало профспілкових діячів було репресовано. У відповідь ліві перонїсти, зокрема «Монтонерос», поновили збройну антиурядову боротьбу й вдалися до терористичних акцій проти представників адміністрації, армії й поліції, а ультраправі розгорнули терор проти лівих сил, проте загальний страйк 7–8.07.1975 змусив **М. П.** вдвічі збільшити зарплату й усунути з уряду найбільш одіозних правих лідерів, у т. ч. міністра соціального забезпечення й лідера «ескадронів смерті» (Антикомуністичного аргентинського альянсу) Х. Лопеса Регу, що втік із країни; єдиною опорою президента залишилась профспілкова бюрократія, яка традиційно підтримувала Хустісіалістську партію, але в умовах гострої політичної й економічної кризи, росту дефіциту платіжного балансу країни, внутрішньої боротьби за владу уряд втратив контроль над становищем у країні. Коли **М. П.** відмовилася піти у відставку, її було усунено від влади офіцерами ВПС; до 1981 перебувала під домашнім арештом, звинувачувалася в *корупції*, але, зрештою, відпущена під чесне слово й емігрувала до Іспанії. У січні 2007 в Аргентині був виданий ордер на затримання **М. П.** за звинуваченням у причетності до зникнення й загибелі лівих активістів у лютому 1976; екс-президента заарештувала іспанська поліція, але невдовзі звільнила в очікуванні на екстрадицію.

Літ.: Military Rebellion in Argentina. Between Coups and Consolidation / Ed. by Norden D. London, 1996; Искаро Р. Рабочее и профсоюзное движение Аргентины: история и современность. — М., 1978.

В. І. Головченко

Перон (Perón) Хуан Домінго (8.10.1895, м. Лобос, провінція Буенос-Айрес, Аргентина — 1.07.1974, Олівос, Буенос-Айрес, Аргентина) — аргентинський військовий і державний діяч, народився в сім'ї нащадків іммігрантів із Сицилії, закінчив військовий коледж (1915) і вище військове училище (1929). 6.09.1930 взяв участь у військовому перевороті проти президента-радикала І. *Ірігойєна* і став особистим секретарем військового міністра, водночас очолював кафедру військової історії в училищі; 1936–38 — військовий аташе в Чилі, захоплюючись ідеями *фашизму*, добився відрядження до Італії, де займався дослідженням військової історії й вивчав тактику бойових дій у горах; 1939–40 — військовий аташе в Німеччині, полковник. По поверненні на батьківщину увійшов до керівництва підпільної Групи об'єднаних офіцерів, що 4.06.1943 здійснила військовий переворот; очолив міністерство праці й соціального забезпечення; 1944–45 — віце-президент і військовий міністр. 4.06.1946–21.09.1955 і 12.10.1973–1.07.1974 — президент Аргентинської Республіки; спираючись на створену ним 1947 лівоцентристську Перонїстську партію й харизма-

тичну дружину — Евіту Перон, здійснив низку соціально-економічних реформ відповідно до Декларації економічної незалежності 9.07.1947 й у рамках 1-го п'ятирічного плану (1947–51) індустріалізації: *націоналізацію* за викуп залізниць, телефонної мережі, річкового флоту, електростанцій, валютно-фінансової системи та ін., монополізував *зовнішню торгівлю*, що дозволило впровадити колективні угоди в усіх галузях економіки, загальнонаціональну систему соціального забезпечення, оплачувані відпустки, заморозити квартплату й ціни на предмети першої необхідності, збільшити реальну зарплату на третину (з урахуванням пільг — на 70 %), знизити орендну плату й збільшити її терміни; ініціював ухвалення конституції 1949, що завершила створення хустісіалістської держави й мала увіковічнити перонiстський режим. На міжнародній арені прагнув зміцнити *суверенітет* країни, активно використовуючи американсько-радянське протистояння, для чого 6.06.1946 встановив *дипломатичні відносини* з СРСР, а в лютому 1974 уклав з ним угоду про торговельно-економічну і науково-технічну співпрацю; виступав за перегляд відносин між США і латиноамериканськими державами на рівноправній основі; добивався створення союзу держав Південного конуса, щоб поширити вплив Аргентини в регіоні. Але завершення повоєнного економічного буму, виключення Аргентини з *Маршалла плану*, конфлікт із католицькою церквою й частиною генералітету спричинили кризу *перонізму* та військовий переворот 16–21.09.1955. Під час другого терміну президентства в рамках 3-го п'ятирічного плану (1974–77) здійснив низку заходів з обмеження впливу іноземного капіталу й захисту природних багатств країни, ініціював укладення «Соціального пакту» й вступ Аргентини до *Руху неприєднання*.

Твори: Peron J. D. Era Peronista. — Buenos Aires, 1949; Peron J. D. Conduccion politica. — Buenos Aires, 1952; Peron J. D. La fuerza es el derecho de las bestias. — Caracas, 1957; Peron J. D. Latinoamerica: ahora o nunca. — Montevideo, 1967.

Літ.: Alexander R. J. Juan Domingo Peron: A history. — Colorado, 1979; Rein R. The Franco-Peron alliance: Relations between Spain and Argentina. 1946–1955. — Pittsburg, 1975; Щокина И. Е. Перонистское движение в современной Аргентине. — М., 1969; Гамутилло В. А. Внешняя политика Аргентины после второй мировой войны. — М., 1974.

В. І. Головченко

Перонізм — масовий суспільно-політичний рух в Аргентині, що спирається на доктрину хустісіалізму (від ісп. justicia — справедливість) і названий на честь його засновника — Х. *Перона*, який 1943–44 створив Робітничу партію за участю керівництва профспілок та різноманітних груп націоналістів, католиків і радикалів під загальним гаслом побудови «Великої Аргентини»; **П.** передбачав національний «третій шлях» розвитку (між індивідуалістичним капіталізмом і колективістським соціалізмом) з індустріалізацією й перерозподілом прибутків: у *політиці* — такий, що врівноважує права індивіда з правами суспільства; в суспільних відносинах — стверджуючий соціальну справедливість і державний патерналізм в ім'я соціального партнерства; в економіці — той, що ставить капітал на службу суспільству за рецептами Дж. Кейнса (див.: *Кейнсіанство*); в *зовнішній політиці* — через використання боротьби між протилежними соціально-економічними системами, а також суперечностей між імперіалістичними державами. При цьому головна роль відводилася *державі*, якій надавався надкласовий характер, саме вона як посередник між трудом і капіталом мала створити суспільство, вільне від анархії капіталізму й централізації соціалізму, звільнивши людину від експлуатації як державою, так і іншою людиною, тому критики порівнювали **П.** із «м'якою» версією італійського *фашизму*, а також голлізмом та франкізмом. Після перемоги на президентських виборах Х. Перон у травні 1946 розпустив Робітничу партію й згуртував своїх прибічників у Єдину партію національної революції, що на установчому з'їзді в грудні 1947 була перейменована в Перонiстську (з 1958 — Хустісіалістська); вона так і не стала дієвою партійною організацією, залишившись передаточним механізмом між лідером і низовими організаціями задля побудови «політично суверенної, економічно незалежної й соціально справедливої батьківщини»; найважливішою складовою **П.** були профспілки, об'єднані в Загальну конфедерацію праці, що 1950 стала колективним членом партії; за аналогією з нею виникли спілки підприємців — Загальна економічна конфедерація та Загальна конфедерація професій, а також Загальна університетська конфедерація для середніх верств та інтелігенції. Після скинення 1955 Перона та його смерті 1974 **П.** зберіг свою соціальну базу, а центр його діяльності перемістився до профспілок; у період боротьби проти військових диктатур 1966–73 і 1976–82 посилилися ліві течії **П.**, хоча водночас деіндустріалізація країни призвела до скорочення його традиційної соціальної бази — промислового пролетаріату, що призвело до поразки на президентських виборах 1983, всередині руху загострилося суперництво між ортодоксами, що виступали за збереження популістського характеру **П.**, й модерністами, які наполягали на демократизації руху й перетворенні його на сучасну партію західноєвропейського типу. За президентства лідера Хустісіалістської партії К. Сауля *Менема* (1989–99) зменшився вплив робітничого класу, а для урядової політики були властиві *неолібералізм* і підтримка США на міжнародній арені, що спричинило чергову низку розколів; дефолт 2001 призвів до того, що наступні президенти-пероністи Е. Дуальте (2002–03) і Н. *Кіршнер* (2003–07) та чинний глава держави, колишня перша леді — К. Фернандес де *Кіршнер* повернулися до класичної моделі **П.** з провідною роллю держави в господарському розвитку.

Літ.: Doctrina peronista. — Buenos Aires, 1950; Moreno E. El fenomeno social del peronismo. — Buenos Aires, 1966; Munk R., Falcon R., Galitelli B. Argentina: From anarchism to peronism. — L., 1987; Шокина И. Е. Перонистское движение в современной Аргентине. — М., 1969; Латинская Америка и Карибы. Политические институты и процессы / Отв. ред. З. В. Ивановский. — М.: Наука, 2000.

В. І. Головченко

Перрі місія 1853–54 — амер. військ.-дип. місія на чолі з комодором М. Перрі, направлена з метою відкриття Японії для *міжнародної торгівлі*. У 1840-х США зробили кілька невдалих спроб встановити торг. відносини з Японією та припинити самоізоляцію останньої. М. Перрі мав лист президента США для япон. імператора з пропозицією встановити постійні відносини. Згідно з інструкціями *Державного департаменту США* М. Перрі необхідно було забезпечити захист амер. моряків і постачання торг. суден, домогтись відкриття для американців 1–2 портів Японії. 8.07.1853 Перрі з 4 бойовими кораблями прибув у Токійську затоку поблизу Ураги. Під загрозою застосування сили він змусив япон. уряд прийняти до розгляду послання президента США М. Філмора з пропозицією про встановлення двосторонніх відносин. 17.07.1853 Перрі повів свою ескадру до берегів Китаю, пообіцявши повернутись за відповіддю наступної весни. У лютому 1854 6 амер. бойових кораблів (3 парових і 3 парусних) та 3 вантажні повернулись до Токійської затоки. 31.03.1854 відбулось підписання першого дог-ру між США та Японією. Він складався з 12 статей і передбачав встановлення «довічного миру» між США та Японією, відкриття 2 портів для амер. торгівлі, свободу амер. торговців від обмежень, що застосовувались до Нідерландів та Китаю, надання США статусу найсприятливішої нації, встановлення амер. консульств у відкритих портах. **П. м.** завершила період самоізоляції Японії від зовн. світу.

Б. М. Гончар

Персії та Спарти договір 412 до н. е. — союзна греко-перська угода, укладена 412 до н. е. під час *Пелопоннеської війни 431–404 до н. е.* Спарта, яка не мала власного флоту, програвала війну Афінам і в пошуку могутнього союзника звернулася до Персії. Перський цар Дарій II в обмін на грошову допомогу Спарті отримував контрольовані нею грец. малоазійські міста та право збирати податки на цих територіях. Завдяки дог-ру Персії вдалось відновити свою присутність в Егейському морі та у Малій Азії; Спарта посилила антиафінську коаліцію, до якої формально увійшла імперія Ахеменідів. Сторони зобов'язалися не укладати сепаратний договір з Афінами, будь-яка сторона в разі виходу із союзу до завершення війни автоматично ставала ворогом тих, хто залишався у союзі.

О. А. Борділовська

Персона грата (з лат. persona grata — бажана особа) — глава *дипломатичного представництва*, який отримав згоду держави перебування на своє

призначення (див.: *Агреман*), а також будь-який іноземець *дипломат*, який має дозвіл *(візу)* на в'їзд у країну свого перебування. Статусом **П. н. г.** користуються всі дип. працівники представництва.

В. М. Матвієнко

Персона нон грата (з лат. persona non grata — небажана особа) — у *дипломатичному праві* й практиці член дип. персоналу *дипломатичного представництва*, який визнається державою перебування як небажана особа. *Приймаюча держава* може в будь-який час зажадати відкликання глави представництва, а також будь-якого з членів дип. персоналу без пояснення мотивів вимоги. У більшості випадків такі дії супроводжуються відп. обґрунтуванням. Відсутність мотивації найчастіше трапляється при загостренні двосторонніх відносин. Згідно з *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961* вимога щодо відкликання повинна бути нотифікована акредитуючій д-ві. Мотивом для оголошення особи **П. н. г.** може бути будь-яке втручання у внутр. справи країни перебування, неповага до її законів і звичаїв, неправомірна критика держ. органів цієї д-ви, зловживання *дипломатичними привілеями та імунітетами*, а також вчинення дій, передбачених кримінальним законодавством д-ви перебування. Із метою ненадання офіц. характеру та нерозголошення такої вимоги, особливо у випадку членів персоналу, які не виконують функції глави представництва, ця вимога може бути зроблена главі представництва в усній формі від імені МЗС. Стосовно членів дип. персоналу така вимога за назвою формується лат. мовою як визнання persona non grata; стосовно інших членів дип. представництва — як «небажана особа». Така відмінність не має істотного значення та вказує лише на формальну відмінність прав. статусу категорії членів дип. представництва. В обох випадках акредитуюча д-ва зобов'язана відкликати дану особу або припинити її повноваження, якщо вона є громадянином країни перебування або постійно проживає в ній. Член дип. представництва може бути оголошений **П. н. г.** або «небажаною особою» ще до прибуття на територію д-ви перебування. Оголошення глави дип. представництва **П. н. г.** стосується лише його особи й не поширюється на інших членів представництва та не впливає на стан існуючих двосторонніх дип. відносин. Щодо особи, яка оголошена **П. н. г.**, надається необхідний термін (24–48 годин), упродовж якого вона повинна покинути дану д-ву. Влада д-ви перебування при цьому не повинна чинити жодних перешкод щодо її від'їзду. Якщо особа, оголошена **П. н. г.**, не залишає д-ву перебування без поважних причин у зазначений строк, до неї може бути застосований дисмисл — оголошення *агента дипломатичного* приватною особою.

В. М. Репецький

Перфецький Роман (1880–1944, Замостя, нині — Польська Республіка) — укр. громад.-політ. діяч. Після здобуття вищої юрид. освіти займався адвокатською практикою в Бібрці (тепер Львівська обл.). У 1913 обраний депутатом Галицького сейму від Укр. нац.-демокр. партії. Під час Першої світової війни активно співпрацював із *Союзом Визволення України*. 18.10.1918 увійшов до складу Української Національної Ради (УНРада). Пізніше призначений заст. держ. секретаря внутр. справ ЗУНР. У 1920 — голова делегації УНРади в окупованому поляками Львові; у 1921–22 — уповноважений з питань внутр. справ, судівництва, пошти, телеграфу та шляхів екзильного уряду ЗУНР Є. *Петрушевича* у Відні. 22.01.1922 очолив *Західноукраїнське товариство Ліги Націй (ЗТЛН)*, що ставило за мету добиватись дип. засобами відновлення незалежності ЗУНР. 10.11.1922 підписав і поширив ноту «До культурного світу в справі положення в Східній Галичині» з обґрунтуванням її права на нац. самовизначення. Після саморозпуску ЗТЛН — активіст Укр. нац.-демокр. об'єднання (УНДО). У 1935–38 — депутат польського Сейму від УНДО. З огляду на тоталітарну загрозу від нацистської Німеччини та сталінського СРСР виступав за політ. порозуміння з Варшавою. Під час *Другої світової війни* працював нотаріусом на Холмщині.

В. І. Головченко

Перша світова війна (1914–18) точилась між *Антантою* (Великою Британією, Францією, Росією, на боці яких взяли участь у війні Сербія, Японія, Італія, Румунія, Португалія, Греція, США) та Центральними державами (Німеччиною й Австро-Угорщиною, до яких у ході війні приєднались *Османська імперія* та Болгарія); стала наслідком різкого загострення між індустріально розвиненими державами Європи протиріч, що остаточно сформувались на межі XIX—XX ст. Вони були зумовлені взаємодією низки причин, що мали як заг.-цивілізаційний, так і конкретно-істор. характер. Прискорення розвитку капіталізму, що посилювало нерівномірність розвитку окремих д-в, змінювало співвідношення екон. і політ. сил між ними та порушувало міжнар. рівновагу, неминуче підштовхувало світ у напрямку міждерж. суперництва, колоніальної експансії, конфліктів і війн. Зрушення в екон. ієрархії, втрата Великою Британією монопольного лідерства у світовій економіці й піднесення Німецької імп. змінили баланс військ.-політ. сил. Німеччина як світова д-ва прагнула переділу карти Європи та світу відповідно до нового співвідношення сил. Вона взяла курс не лише на суперництво з великими д-вами за світові ринки та матеріал. ресурси, але й на встановлення контролю над такими регіонами як Бл. і Сер. Схід, де переплелись екон. та стратегічні інтереси Великої Британії, Росії, Франції. Ключовим протиріччям стало англо-німецьке, оскільки Німеччина, намагаючись перерозподілити колоніальні володіння на свою користь, розраховувала посісти на місці Великої Британії як першої світової д-ви. Вона кинула виклик брит. лідерству на морі, розпочавши з 1897 будівництво могутнього військ. флоту. Головним джерелом протиріч була Європа, де нім. прагнення до політ. та екон. гегемонії спричинило до об'єднання Великої Британії, Росії та Франції у військ. союз. Спираючись на союзників, Франція розраховувала на повернення втрачених провінцій Ельзасу та Лотарингії (див.: *Франко-прусська війна 1870–71*) та посилення своїх позицій у Європі; Росія сподівалась на послаблення екон. засилля Німеччини, зміцнення своїх позицій на Балканах і встановлення контролю над Чорноморськими протоками; Велика Британія протистояла консолідації європ. континенту під нім. пануванням та прагнула знищити нім. флот. Надзвичайно гострого характеру набули протиріччя між Австро-Угорщиною, яку підтримувала Німеччина, і Росією на Балканах. Відень вбачав у Белграді, що сподівався створити «Велику Сербію» за рахунок приєднання слов. територій, які належали до Австро-Угорської та Османської імперій, небезпеку для самого існування дунайської монархії й прагнув розправитись із Сербією. Для Росії Сербія була головним союзником у б-бі за переважаючий вплив на Балканах, і тому вона не могла не підтримати її у протистоянні з Австро-Угорщиною. Система союзницьких відносин автоматично втягувала в можливий балканський конфлікт усі великі д-ви, що перетворювало Балкани на «порохову діжку» Європи. Саме події на Балканах спровокували розв'язання світової війни. Липнева криза 1914, що виникла після вбивства 28.06.1914 в Сараєво австр. спадкоємця престолу Франца-Фердинанда, продемонструвала бажання Німеччини не затягувати розв'язання війни. Берлін утримував безперечне лідерство в нарощуванні озброєнь. У Німеччині враховували той факт, що Росія не була готова до війни, але її зростаюча екон. могутність через кілька років могла змінити геополіт. конфігурацію в Європі, а також прогресуюче ослаблення Австро-Угорської імп. через посилення в ній нац.-визв. тенденцій. Тому Німеччина підтримала курс Австро-Угорщини на війну. 23.07.1914 Відень пред'явив Сербії свідомо неприйнятний *ультиматум* і 28.07.1914 оголосив їй війну. Росія, підтримавши Сербію, 30(17).07.1914 оголосила заг. мобілізацію. Це було використано Німеччиною як привід для оголошення 1.08(19.07).1914 війни Росії. 3.08.1914 Берлін оголосив війну Парижу, а нім. армії, порушивши *нейтралітет* Бельгії, рушили на Францію через бельгійську територію. Питання про нейтралітет Бельгії стало приводом для оголошення 4.08.1914 Великою Британією війни Німеччині. Сербія оголосила війну Німеччині 6.08.1914, Австро-Угорщина — Росії 6.08.1914, Франція — Австро-Угорщині 11.08.1914, Велика Британія — Австро-Угорщині 12.08.1914. 23.08.1914 Японія оголосила війну Німеччині, швидко захопивши її тихоокеанські колоніальні володіння та встановивши контроль над нім. «зонами виливу» в Китаї.

Обидва угруповання воюючих д-в вели запеклу дип. б-бу за привернення на свій бік нових союзників. Німеччина, нав'язавши Туреччині союзний договір (див.: *Німецько-турецький договір 1914*), спровокувала її втягнення у війну проти Росії. Нім. крейсери «Гебен» і «Бреслау», які прорвались

із Середземного моря в Чорне, 29.10.1914 обстріляли рос. приморські міста, що стало приводом для оголошення 2.11(20.10).1914 Росією війни Туреччині. Услід за Петербургом 5.11.1914 і 6.11.1914 війну Туреччині оголосили Британія та Франція. Тривала дип. б-ба розгорнулась за втягнення у війну Італії, яка мала союзницькі зобов'язання перед учасниками *Троїстого союзу*. Протистояння Італії з Австро-Угорщиною, яка утримувала території з італ. населенням, та щедріші обіцянки країн Антанти, призвели до підписання нею *Лондонського договору 1915* про зобов'язання Італії вступити у війну на боці Антанти. 23.05.1915 Італія оголосила війну Австро-Угорщині, а 27.08.1916 — Німеччині. Гостра б-ба точилась і за Болгарію; посилення в її уряді пронім. угруповання, після невдалої для Антанти воєнної кампанії 1915, призвело до укладення 06.09.1915 Болгарією угоди про дружбу та союз із Німеччиною та Австро-Угорщиною. Т. ч. був створений Четверний союз (ще 3.09.1915 підписана тур.-болг. угода). За вступ у війну 14.10.1915 Болгарії була обіцяна сербська частина Македонії. Після вступу у війну на боці Антанти Румунії (28.08.1916) та Греції (29.06.1917) Болгарія заявила також претензії на грец. Македонію й Добруджу.

Нім. план війни, т. зв. «план Шліффена» (оборонне ведення війни на сході й швидкий успіх на заході за допомогою блискавичного розгрому франц. військ нім. правим флангом), зазнав краху. Цьому сприяв випереджуючий наступ рос. військ у Східну Пруссії та стійкий опір франц. військ у битві на Марні 6–9.09.1914. Війна набула затяжного позиційного характеру, стала війною на виснаження, у якій на поразку була приречена сторона, що володіла меншим військ.-екон. потенціалом. Д-ви Антанти за Лондонською угодою 5.09.1914 зобов'язались не укладати сепаратний мир (у 1915 до угоди приєдналася Італія, у 1917 — Японія). З кінця 1915 до травня 1916 країни Антанти вели між собою переговори про розподіл Азійської Туреччини (див.: *Сайкса—Піко угода 1916*). Кровопролитні й запеклі битви на Зах. фронті під Іпром, Верденом, на Соммі та на Східному — в Галичині, Карпатах і в Прибалтиці — не принесли воюючим д-вам вирішальної перемоги. До кінця 1916 встановилась військ. рівновага. Хоча війська Німеччини знаходились на території своїх противників (Бельгії, Франції, Російської імп., Румунії), стратегічна ініціатива перейшла до Антанти, екон. ресурси Німеччини виснажувались. 12.12.1916 Німеччина направила через США д-вам Антанти пропозицію про мир, яку ті відхилили (30.12.1916). Довготривалість війни, продовольчі труднощі посилили невдоволення народних мас, що призвело до рев. заворушень у Росії. 23.02(8.03).1917 у Петрограді розпочалась Лютнева рев-ція, війська перейшли на бік повсталих. Цар *Микола II* зрікся престолу, а влада перейшла до Тимчасового уряду, який виступив за продовження війни й одержав широку підтримку Великої Британії, Франції та особливо США. З початку війни США, проголосивши нейтралітет, підтримували Антанту. Оголошення Німеччиною необмеженої підводної війни й напади нім. підводних човнів на амер. кораблі та судна призвели до розриву 3.02.1917 США дип. відносин із Німеччиною. 6.04.1917 США оголосили війну Німеччині, 7.12.1917 — Австро-Угорщині. Вступ США у війну ще збільшив розриву між екон. і людським потенціалом Антанти й Четверного союзу.

У Петрограді 24–25.10(6–7.11).1917 відбулась Жовтнева рев-ція, яка повалила Тимчасовий уряд. Більшовицький уряд — Рада народних комісарів, — створений на 2-му Всеросійському з'їзді рад 26.10(08.11).1917, проголосив *Декрет про мир* і взяв курс на укладення перемир'я, переговори про яке розпочались у Брест-Литовську. Договір про перемир'я між Росією з одного боку та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною — з іншого було укладено 2(15).12.1917. А 9(22).12.1917 розпочались переговори про мир між рад. Росією та країнами Четверного союзу, що призвели до підписання *Брестського мирного договору між РСФРР і Центральними державами 1918*. У переговорах взяла участь самостійна укр. мирна делегація від Центральної Ради. Нім. весняний наступ на Зах. фронті (березень — липень 1918) хоча й приніс незначні здобутки території, проте не забезпечив вирішального прориву. Контрнаступ брит. і франц. військ у липні—серпні 1918 змусив нім. війська відступити. Наступ військ Антанти у вересні 1918 на Салонікському фронті та рев. повстання болг. солдатів змусили вийти з війни Болгарію, яка 29.09.1918 підписала перемир'я з країнами Антанти (див.: *Салонікське перемир'я 1918*). Німеччина була не в змозі успішно продовжувати війну. 5.10.1918 Берлін звернувся до Президента США В. *Вільсона* з проханням укласти перемир'я на основі *«Чотирнадцяти пунктів»* В. *Вільсона*. 30.10.1918 капітулювала Туреччина (див.: *Мудроське перемир'я 1918*), 3.11.1918 — Австро-Угорщина. Перемир'я між Німеччиною й державами-переможницями було підписане 11.11.1918 (див.: *Комп'єнське перемир'я 1918*). Війна завершилась підписанням союзниками *Версальського мирного договору 1919* з Німеччиною, *Сен-Жерменського мирного договору 1919* з Австрією, *Нейїського мирного договору 1919* з Болгарією і *Тріанонського мирного договору 1920* з Угорщиною. У **П. с. в.**, яка продовжувалась понад 4 роки, брали участь 33 з 59 незалежних на той час д-в із населенням понад 1,5 млрд чол. — 87% населення планети. Були вбиті й померли від ран бл. 10 млн чол. і у 2 рази більше — поранені. Наслідком війни стали рев. політ. події, у результаті яких з карти світу зникли Російська, *Німецька*, *Австро-Угорська* й Османська *імперії*.

Б. М. Гончар

«Перший удар» (first strike) — змога першими ударити по силах супротивника; під час *війни* стратегія «першого» (чи превентивного) удару мала намір завдати ворогові максимальної шкоди, поєднавши елемент несподіванки й повного розгортання наступальних спроможностей та підточивши здатність ворога вдарити у відповідь. Ця стратегія надто загрозлива, коли йдеться про ядерну зброю й технології її поширення, тому стратеги намагалися зменшити привабливість «першого удару» під час війни, розбудовуючи спроможності здійснити «другий удар» і сформулювавши теорію взаємного гарантованого знищення (див.: *«Стримування» доктрина 1947*).

В. І. Головченко

Першинга експедиція — збройна *інтервенція* США в Мексиці в 1916–17 під керівництвом генерала Дж. Першинга, здійснена з метою розгрому повстанських загонів П. Вільї. Експедиції передували його антиамер. акції на поч. 1916: розстріл 18 американців у Санта-Усабелі (північ Мексики) й напад на амер. місто Колумбус, де загинуло 17 мешканців. П. Вілья ставив за мету спровокувати інтервенцію США та створити труднощі для мексиканського уряду В. Карранси, який скликав Установчі збори для вироблення конституції, прийняття якої означало б завершення Мексиканської рев-ції 1910–17. 15.03.1916 війська Дж. Першинга, підтримувані авіацією й автомобільними частинами, увійшли на територію Мексики. Переговори про їх виведення, що розпочались на вимогу Мехіко, завершились безрезультатно. 18.06.1916 В. Карранса висунув *ультиматум*, погрожуючи оголосити війну, якщо США не припинять інтервенцію. Мексиканські урядові війська виступили проти інтервентів, які відтепер були змушені вести бойові дії на 2 фронти. Наштовхнувшись на рішучий опір з боку мексиканців, уряд США, зайнятий підготовкою до вступу в *Першу світову війну*, у вересні 1916 розпочав переговори про припинення бойових дій та виведення військ із території Мексики. Бої завершились 15.01.1917, а евакуація амер. військ закінчилась 5.02.1917.

Б. М. Гончар

Першості принцип у *міжнародному праві* — критерій, за яким відбувається розрізнення між правомірним і протиправним застосуванням збройної сили. За сучас. міжнар. правом (*Статут ООН*, «Визначення агресії» 1974, міжнар.-прав. звичаї) порушенням принципу незастосування сили або загрози силою визнається застосування збройної сили д-вою першою — prima facie (на перший погляд). Т. ч., збройні дії, вжиті у відповідь на попереднє застосування сили іншою д-вою (групою д-в), позбавляються протиправного характеру та вважаються самообороною (якщо застосування сили у відповідь мало незначний характер; у вітчизняній міжнар.-прав. науці воно іноді позначається термінами «самозахист» або «необхідна оборона»). У деяких інших передбачених міжнар. правом випадках, не пов'язаних із застосуванням збройної сили, **П. п.** може бути використаний для звільнення д-ви від виконання міжнар.-прав. зобов'язання на тій підставі, що це зобов'язання раніше було порушене щодо неї іншою д-вою (напр., контрзаходи).

В. С. Ржевська

Песік (Pesic) Мішель-Ів (13.03.1939) — франц. *дипломат.* Закінчив Нац. школу адміністрації, д-р юриспруденції. На дип. службі з 1966. У 1967–70 — 2-й секр. посольства Франції в Москві; 1970–77 — нач. служби міжнар. зв'язків Управління з наук. і техн. досліджень МЗС Франції; 1977–80 — заст. директора Дослідного ін-ту інформатики та автоматизації МЗС Франції; 1981–84 — радник франц. посольства в Тунісі; 1985–86 — керівник місії при начальникові Управління кадрів МЗС Франції. 1986–89 — посол Французької Республіки в Ємені; 1989–92 — міністр-радник у посольстві Франції в Москві. 1993–95 — Надзвичайний і Повноважний Посол Французької Республіки в Україні. Нагороджений орденом «За заслуги» двох ступенів.

Р. А. Кривонос

Пессанья Вієгаш (Pessanha Viegas) Жозе Мануел (1946) — португальський *дипломат*; закінчив Лісабонський університет, літературний факультет, за фахом «філософія і педагогічні науки». У 1976–86 — аташе, третій, другий, перший секретар, голова відділу Східної Європи Управління у справах Європи МЗС Португалії; 1986–91 — перший серетар посольства Португальської Республіки в Італії; 1991–95 — Генеральний консул Португалії в Торонто (Канада); 1995–2001 — директор служби комунікацій МЗС Португалії. В 2001–04 — Надзвичайний і Повноважний Посол Португалії в Кот д'Івуарі; 2004–09 — Надзвичайний і Повноважний Посол Португалії в Україні.

А. П. Сапсай

Петен (Pétain) Анрі (24.04.1856, Коші-а-ля-Тур, Франція — 23.07.1951, Іль-ле-д'Ійо, Франція) — франц. військ. і держ. діяч. Нар. у селянській сім'ї. Закінчив військ. уч-ще Сен-Сір. Під час служби відзначався демократизмом у ставленні до солдатів. На противагу офіц. військ. науці вважав добре організовану оборону можливим шляхом здобуття перемоги в битві, а умовою успішного наступу — досягнення необхідної переваги над противником, тому звання генерала отримав тільки 1914. Під час *Першої світової війни* командував бригадою, корпусом, армією. Прославився в битві при Вердені 1916. Разом із Ф. Фошем очолив переможний наступ жовтня—листопада 1918, отримав звання маршала Франції. Після війни був заст. голови Вищої військ. Ради та ген. інспектором армії. Із нападом Німеччини на Францію 10.05.1940 призначений віце-прем'єр-міністром, а 16.06.1940 — Прем'єр-міністром Французької Республіки; на цій посаді просив про *перемир'я* в Німеччини. Після його підписання 22.06.1941 обома палатами франц. парламенту, які переїхали до Віші, був проголошений главою держави з практично необмеженою владою. На чолі *Віші уряду* співпрацював із німцями, які окупували 2/3 країни, намагаючись добитись звільнення франц. *військовополонених.* На вимогу Берліна прийняв закони про заборону масонського руху та деяких професій для євреїв. Був проти тісних відносин із Німеччиною, на чому наполягав прем'єр-міністр П. *Лаваль;* посилав таємних емісарів до Лондона, на зустрічах з Ф. *Франко* переконував останнього не пускати нім. армію до Півн. Африки; підтримував дружні стосунки з амер. послом; вів подвійну політику під час висадки союзників у Півн. Африці 8.11.1942. У серпні 1944, після звільнення Парижа, надіслав посланника до Ш. де *Голля,* щоб домовитись про передачу влади, але той не прийняв посланника. Перевезений німцями з Віші до Німеччини. Після її поразки був переданий Франції й у серпні 1945 засуджений до страти, заміненої довічним ув'язненням.

М. С. Каменецький

Петербурзька декларація 1908 про збереження *статус-кво* в бас. Балтійського моря — багатостороння угода, підписана 10(23).04.1908 представниками Росії *(О. Ізвольський),* Німеччини (Пурталес), Данії (Левенерн) і Швеції (Брендштрем); укладена з ініціативи Росії, яка прагнула забезпечити безпеку своїх півн.-зах. кордонів та добитись ліквідації Аландської конвенції. Під час зустрічі *Миколи II* з *Вільгельмом II* у Свінемюнде (3.08.1907) рос. мін. зак. справ О. Ізвольський заявив нім. канцлерові Б. *Бюлову* про бажаність для Росії укласти угоду про підтримання статус-кво на Балтиці та про гарантії недоторканності території Данії. Т. ч. О. Ізвольський розраховував попередити захоплення Німеччиною Данії, а також полегшити поновлення прав Росії на Аландські о-ви (див.: *Петербурзький протокол 1907*). Німеччина, що намагалась відірвати Росію від країн *Антанти,* погодилась розпочати переговори з цього питання. У **П. д.** сторони проголошували намір зберегти в недоторканності свої права на володіння в Балтійському морі. У випадку загрози територ. статус-кво в регіоні держави-учасниці Декларації погодились вступити в переговори про заходи з його збереження. Був також підписаний меморандум, який уточнював, що принцип збереження статус-кво не стосується права д-в повною мірою використовувати свою суверенну владу над територіями, що їм належать. Цим застереженням Росія прагнула зберегти за собою можливість поставити питання про ліквідацію Паризької конвенції 1856 про Аландські о-ви, що зобов'язувала Петербург не споруджувати на них військ. укріплень. Одночасно з **П. д.** в Берліні була підписана представниками Німеччини, Великої Британії, Франції, Голландії, Данії та Швеції аналогічна декларація (Берлінська або Північноморська декларація) щодо збереження територ. статус-кво в бас. Балтійського моря.

В. М. Вдовенко

Петербурзький договір 1881 — рос.-китайська угода щодо проходження держ. кордону, підписана 12(24).02.1881 М. *Гірсом* і маркізом Цзеном. Відмова Пекіна визнати умови *Лівадійського договору 1879* з питання Ілійського краю спричинила погіршення рос.-китайських відносин. Але напружена внутр. ситуація в Китаї та наступ зах. д-в на його *суверенітет* змусили Китай шукати шляхи мирного вирішення проблеми. Рос.-китайські переговори розпочались наприкінці 1880 в Петербурзі та завершились підписанням **П. д.** За його умовами Росія повертала Китаю зайнятий рос. військами в 1871 Ілійський край, окрім його невеликої зах. частини. Новий рос.-китайський кордон встановлювався по горах Беджинтау, течії р. Хоргос до її впадіння в р. Ілі й далі на південь, де він змикався з прикордонною лінією, визначеною *Чугучакським протоколом 1864.* Протокол про передачу Ілійського краю Китаю було підписано 10(22).03.1882. Договір також передбачав: виправлення прикордонної лінії в районі оз. Зайсан і р. Чорний Іртиш, встановлення прикордонних знаків уздовж визначеного нового кордону, проведення комісарами сторін огляду кордону та встановлення прикордонних знаків між Ферганською областю Росії й зах. частиною Кашгарської області Китаю. Угода надавала жителям Ілійського краю право залишитись на попередніх місцях проживання або виселитись у межі Росії та прийняти рос. підданство. Китай виплачував Росії 9 млн руб. для покриття витрат на утримання рос. військ в Ілійському краї та на задоволення позовів рос. підданих щодо майнових й інших інтересів, які постраждали під час антиманьчжурського повстання. Росія отримувала право створити консульства в деяких містах Китаю, підтверджувалась рос.-китайська безмитна торгівля. Одночасно з **П. д.** були підписані «Правила суходільної торгівлі», які встановлювали торг. режим як на кордоні, так і на шляху слідування торг. караванів до Тяньцзіня, Калгана і Цзюцюаня. «Правила» дозволяли безмитне провезення в обидві країни золота, срібла, інозем. монет, але забороняли провезення зброї, опіуму та солі. Заборонялось також вивезення з Китаю рису й китайської мідної монети. До «Правил» додавався список рос. і китайських прикордонних пунктів, через які підданим Росії дозволялось проїжджати для торгівлі в Китай. У 1882 поновилось встановлення кордону на південь від перевалу Хабарасу (хребет Тарбагатай) згідно з Чугучакським протоколом 1864. Одночасно на виконання **П. д.** провадились виправлення кордону, визначеного в 1869–70 на півн. ділянці, та встановлення нового кордону на Ілійській і підтвердження існуючого кордону на Ферганській ділянках. Роботи було завершено в 1884 з оформленням їх результатів на кожній із ділянок спец. протоколами: 1) Баратолінський протокол, підписаний 16(28).10.1882 на р. Баратоле в урочищі Гулімту, визначив кордон на ділянці від верхів'я р. Наринкол до перевалу Карадабан (схід. край хребта Джунгарський Алатау). На даній ділянці було поставлено 33 прикордонних знаки, які відмітили лінію кордону в долинах Текес, Ілі та на гірських перевалах; 2) Кашгарський протокол, підписаний 25.11(7.12).1882 в Кашгарі, визначив кордон від верхів'я р. Наринкол до перевалу Бедель (хребет Кокшаал-Тау), позначений через складну прохідність гір одним прикордонним знаком (на перевалі Бедель); 3) Кабінський протокол, підписаний 31.07(12.08).1883 на р. Кабі в урочищі Са-

ри-Улен-Чибар, намітив новий кордон на ділянці між гірськими хребтами Саур на півдні та Півд. Алтай на півночі замість старого кордону, який проходив західніше і встановлювався Актюбейським протоколом 1869 і Хабарасуйським протоколом 1870. На захід від гори Муз-Тау, в хребті Саур, і на схід від витоків р. Каби, у хребті Півд. Алтай, лишився незмінним попередній кордон. Новий кордон було встановлено на південь від р. Чорний Іртиш Алкабекським протоколом 1883, а на південь від цієї річки — Майкапчагайським протоколом 1883. У цілому він відповідав лінії, наміченій Кабінським протоколом, із невеличким відступом від нього на ділянці р. Куутал. Всього на новому кордоні було встановлено 7 прикордонних знаків: 4 на північ від р. Чорний Іртиш і 3 на південь від неї; 4) Чугучакський протокол, підписаний 21.09(3.10).1883, встановлював кордон на ділянці від перевалу Карабадан (схід. відроги хребта Джунгарський Алатау) до перевалу Хабарасу (хребет Тарбагатай). Всього на цій ділянці комісарами сторін було поставлено 21 прикордонний знак; 5) Новомаргеланський протокол, підписаний 22.05(3.06).1884 у Новому Маргелані, визначав кордон на ділянці від перевалу Бедель (хребет Кокшаал-Тау) до перевалу Уз-бель (Півн. Памір, Сарикольський хребет). Згідно з протоколом було поставлено 28 прикордонних знаків по лінії встановленого кордону від перевалу Бедель до пункту Іркештам, далі від Іркештаму до перевалу Уз-бель прикордонні знаки не ставились. Т. ч., **П. д.** та протоколи до нього визначили кордон (див.: *Кордону державного лінія*) між Китаєм і Росією на значній його ділянці, який залишається більшою частиною незмінним.

В. М. Вдовенко

Петербурзький мирний договір 1762 — рос.-прус. мирна угода, підписана 24.04(5.05).1762 за результатами *Семилітньої війни 1756–63*. За нею між сторонами встановлювався «довічний мир», рос. імператор *Петро III* брав на себе зобов'язання гаранту миру в Європі і, передусім, у Німеччині. Росія повертала Пруссії впродовж 2 місяців окуповані в ході війни Схід. Пруссію, Померанію та Сілезію; обіцяла виступити посередником при укладенні миру між Пруссією та Швецією. Сторони домовились укласти між собою союзний договір, який було підписано 8(19).06.1762 в Петербурзі терміном на 20 років. За його умовами Росія та Пруссія утворювали оборонний союз і зобов'язувалися надавати військ. допомогу одна одній в разі нападу, за винятком війн Росії з Персією та Пруссії з Великою Британією. Союзний договір було анульовано після зведення на рос. престол внаслідок двірського перевороту *Катерини II*.

В. М. Вдовенко

Петербурзький мирний договір 1805 — рос.-брит. угода, підписана 30.03(11.04).1805; стала основою 3-ї *антифранцузької коаліції*. 18.05.1803 Велика Британія відновила війну проти Франції та згодом звернулась до Австрії й Росії з пропозицією про спільний виступ проти *Наполеона I*. Одночасно з брит.-рос. розпочались також рос.-австр. та рос.-шведські переговори, які завершились підписанням Декларації про союз між Росією та Австрією (25.10(6.11).1804) та Союзного договору між Росією та Швецією (2(14).01.1805). За Договором Велика Британія та Росія зобов'язувалися вдатись до всіх необхідних заходів для утворення заг.-європ. коаліції, яка спільними зусиллями примусила б Францію до миру та відновлення політ. рівноваги в Європі, для чого, на переконання сторін, було необхідно: звільнити від франц. військ Півн. Німеччину та Ганновер, відновити незалежність Швейцарії й Королівства Сардинії, очистити від франц. військ Італію та гарантувати незалежність Неаполітанського королівства, встановити гарантії незалежності всіх європ. д-в. Велика Британія зобов'язувалася надати допомогу коаліції флотом та грошову субсидію розміром 1250 тис. фунтів стерлінгів щорічно за кожні 100 тис. вояків (цю умову брит. сторона погодилась розповсюдити на Австрію та Швецію за умови, що останні розпочнуть бойові дії проти Франції протягом 1805). Сторони погодились розпочати бойові дії після створення союзної армії в кількості 400 тис. вояків, з яких Австрія мала надати 250 тис., а Росія — 115 тис. (за додатковою статтею, підписаною 10.05.1805, Росія погодилась збільшити кількість рос. військ до 180 тис.). Крім того, Росія висувала на кордони Австрії та Пруссії обсерваційні корпуси. У таємній додатковій статті сторони погодились сприяти відновленню династії Бурбонів у Франції та Оранського дому в Нідерландах. 28.06(9.07).1805 Австрія приєдналася до дог-ру, а 22.10(3.11).1805 було підписано *Потсдамську союзну конвенцію 1805*, за якою до коаліції приєдналася також Пруссія.

У вересні 1805 коаліція розпочала бойові дії щодо вторгнення австр. військ до Баварії, союзниці Франції. Реальну участь у бойових діях з учасників коаліції брали лише Австрія та Росія. Після капітуляції австр. армії під Ульмом (17.10.1805), падіння Відня (13.11.1805) та поразки союзних військ під Аустерліцем (2.12.1805) Австрія вийшла з війни, уклавши з Францією *Пресбурзький мирний договір 1805*, а коаліція розпалась.

В. Ю. Константинов

Петербурзький протокол 1826 — двостороння рос.-брит. угода, підписана 4(16).04.1826; визначала спільні дії держав у врегулюванні грец. питання, що виникло внаслідок *Війни за незалежність Греції 1821–29*. Сторони домовились сприяти врегулюванню конфлікту на основі визнання *автономії* Греції в складі *Османської імперії*, зобов'язувались вимагати від Туреччини надання грекам права самостійно визначити порядок здійснення внутр. самоврядування, а також надати їм право придбати у власність тур. маєтки на території Греції. Росія погоджувалась надати Великій Британії право посередництва в остаточному врегулюванні між Туреччиною та Грецією. Сторони також домовились про необхідність надалі чітко визначити кордони грец. автономії, а також відмовлялись від будь-яких територ. надбань, отримання виключних політ. або торг. прав у процесі розв'язання конфлікту. У разі відмови Туреччині від умов урегулювання, запропонованих двома д-вами, кожна з них зберігала право спільно або самостійно вжити заходів для виконання відп. умов Протоколу. Інші *великі держави* запрошувались приєднатись до Протоколу та до врегулювання грец. питання. Австрія та Пруссія відмовились визнати **П. п.** Положення Протоколу було покладено в основу Лондонської конвенції 24.06(6.07).1827 про остаточне врегулювання проблеми шляхом створення авт. грец. д-ви, підписаної Великою Британією, Росією та Францією.

В. Ю. Константинов

Петербурзький протокол 1907 з балт. питання (таємний) підписаний 16(29).10.1907 керуючим справами МЗС Росії К. Губастовим і послом Німеччини В. фон Шьоном. У його преамбулі підкреслювалась рос.-нім. традиційна дружба; Петербург і Берлін оголошували метою своєї спільної політики в Балтійському морі збереження *статус-кво*, зобов'язувались зберігати в повній недоторканності свої права на континентальні володіння й на острови, розташовані в цьому районі. Для збереження статус-кво в бас. Балтійського моря обидві сторони погодились укласти дог-ри зі Швецією та Данією про територ. недоторканність цих д-в. Центр. пунктом Протоколу стала згода Німеччини не розглядати як порушення статус-кво відмову рос. уряду від виконання умов Паризької конвенції 1856 про *демілітаризацію* Аландських о-вів. Однак Росії не вдалось реалізувати повною мірою свої плани зміцнення Аландських о-вів (див.: *Петербурзька декларація 1908*).

В. М. Вдовенко

Петербурзький союзний договір 1746 — рос.-австр. угода, підписана 22.05(2.06).1746 терміном на 25 років. Посилення впливу Пруссії в результаті *війни за австрійську спадщину 1740–48* викликало занепокоєння рос. уряду та схилило його до відмови від позиції невтручання та поновлення союзних відносин з Австрією. За умовами дог-ру сторони зобов'язувалися надавати одна одній негайну допомогу військами в разі нападу, за винятком випадків війни Австрії в Італії та війни Росії з Персією; не укладати із супротивником сепаратного миру та докласти всіх зусиль для залучення до їхнього союзу Речі Посполитої, Саксонії та Великої Британії. Згідно з таємними статтями дог-ру союзні д-ви повинні були оголосити війну Туреччині у випадку порушення нею *Белградського миру 1739* або нападу її на одну зі сторін. Австрія гарантувала Росії нім. володіння спадкоємця рос. престолу великого кн. Петра Федоровича (майбутнього імператора *Петра III*) та зобов'язалася підтримати його претензії до Данії. Росія зобов'язалася у випадку нової франц.-австр. війни надати в розпорядження Австрії допоміжний корпус у 15 тис. вояків; Австрія повинна була виставити такий самий корпус у разі війни Росії

зі Швецією. При нападі Пруссії на одну зі сторін або Річ Посполиту кожен із союзників мав виставити проти Пруссії 60 тис. вояків; Австрія в цьому випадку отримувала право претендувати на Сілезію та Глац.

В. М. Вдовенко

Петербурзький союзний договір 1757 — рос.-австр. союзна угода, підписана 22.01(2.02).1757. Укладений 16.01.1756 Уайтхоллський союзний договір між Великою Британією та Пруссією призвів до загострення відносин між Австрією та Росією з одного боку й Великою Британією — з іншого, а також до зближення між Австрією та Францією. 1.05.1756 був укладений Версальський австр.-франц. союзний договір, до якого 31.12.1756(11.01.1757) приєдналася Росія. За цих обставин Австрія та Росія уклали **П. с. д.**, який уточнював їхні союзницькі зобов'язання. За умовами Договору сторони зобов'язалися виставити у війні проти Пруссії війська чисельністю не менше 80 тис. кожна, не укладати сепаратного миру й вести війну до повернення Сілезії та Глаца Австрії; домовились залучити до союзу інші д-ви, особливо Францію та Швецію; обіцяли поновити в правах курфюрста саксонського, вигнаного прус. королем із Саксонії, і відшкодувати йому за рахунок Пруссії завдані збитки. Росія прийняла утримання своїх сухопутних і мор. сил на власний рахунок, а Австрія зобов'язалась щорічно впродовж усієї війни виплачувати рос. урядові по 1 млн рублів. Договір ліг в основу союзних відносин між Росією й Австрією в *Семилітній війні 1756–63.*

В. М. Вдовенко

Петербурзький союзний договір 1764 — двостороння рос.-прус. угода, укладена 31.03 (11.04).1764 терміном на 8 років. Імператриця *Катерина II,* після сходження 28.06.1762 на рос. престол, прагнула забезпечити Росії мирний перепочинок після *Семилітної війни 1756–63,* а тому залишила чинним *Петербурзький мирний договір 1762* та відмовилась ратифікувати союзний договір із Пруссією, що передбачав спільне ведення війни проти Данії. Але зацікавлення Росії у вирішенні на свою користь питання про наслідування польського престолу після смерті в 1763 короля Августа III, у якому головними її опонентами виступали Франція та Австрія, підштовхнуло Катерину II до встановлення союзницьких відносин із Пруссією. У свою чергу значно послаблена війною Пруссія також була зацікавлена в союзі з Росією. Згідно з дог-ром сторони взаємно гарантували свої європ. володіння та зобов'язувалися не підписувати жодних угод, що могли послабити союз. У разі нападу на одну зі сторін інша зобов'язувалася надати в її розпорядження допоміжний корпус чисельністю 10 тис. піхоти та 2 тис. кінноти. Обидві сторони погоджувались не укладати сепаратного миру. Додатково до дог-ру було додано 4 таємні та 1 сепаратна статті. Сторони домовились, що в разі нападу Туреччини на Росію або іншої д-ви на прус. землі на захід від р. Везер внаслідок віддаленості театру бойових дій допомога військами замінялась на фінанс. субсидію розміром 400 тис. рублів упродовж усієї війни. Сторони також погоджувались дотримуватись єдності в питанні незмінності форми правління у Швеції. Пруссія гарантувала спадкоємцю рос. престолу цесаревичеві Павлу (майбутньому імператору *Павлу I*) його голштинські володіння та зобов'язувалася підтримувати його претензії до Данії щодо Шлезвігу. Сторони домовились не допускати жодних змін у польській конституції всіма наявними засобами, у т. ч. із застосуванням збройної сили. У сепаратній статті стверджувалось, що сторони намагатимуться схилити польського короля до зрівняння в правах православних і протестантів із католиками, а після досягнення цього всіляко сприяти захисту прав православних та протестантів.

У таємній конвенції, підписаній одночасно з дог-ром, Пруссія та Росія домовились про обрання на польський престол природного поляка, який задовольнить обидві сторони. Пруссія погодилась із запропонованою Росією кандидатурою Станіслава Понятовського. Прус. король зобов'язувався надати своєму послові в Польщі наказ повністю узгоджувати свої дії з рос. послом. Обидві сторони вирішили розгорнути на кордоні з Польщею свої війська та одразу після обрання нового польського короля виступити із спільною декларацією про те, що в разі будь-яких виступів проти нового короля об'єднані рос.-прус. війська буде введено на територію Польщі. У разі, якщо декларація не матиме успіху, і внутр. опозиція виступить проти польського короля, Росія зобов'язувалася самостійно придушити опір, а Пруссія мала обмежитись військ. демонстрацією на кордоні. Якщо польську опозицію підтримала б третя д-ва, Пруссія зобов'язувалася ввести до Польщі 20-тис. корпус, що мав діяти спільно з рос. військами.

В. Ю. Константинов

Петербурзький союзний договір 1795 — багатостороння угода, підписана 17(28).09.1795 між Австрією, Великою Британією та Росією. Криза 1-ї *антифранцузької коаліції,* що вибухнула наприкінці 1794, спонукала сторони підтвердити свої союзницькі зобов'язання. 23.12.1794 (3.01.1795) укладено австр.-рос. союзний договір, 7(18).02.1795 — брит.-рос. договір про взаємну гарантію володінь та військ. допомогу, а 20.05.1795 — австр.-брит. союзний договір. **П. с. д.** зводив союзницькі відносини сторін у єдину систему. Його було оформлено ідентичними деклараціями сторін. У 1797 протиріччя між учасниками коаліції знову загострились. Росія відкликала свою ескадру, яка діяла проти французів спільно з брит. флотом (рос. війська участі в діях коаліції не брали), і фактично припинила участь у коаліції, що означало припинення дії дог-ру.

М. А. Миронова

Петерсон (Peterson) Свен Улоф Оке (1948) — шведський *дипломат*; у 1969–74 — співробітник посольства Швеції у Москві (СРСР); 1974–75 — 3-й секретар МЗС Швеції; 1975–76 — 3-й секретар посольства Швеції у Москві (СРСР); 1976–78 — 3-й, 2-й секретар посольства Швеції в Пхеньяні (КНДР); 1978–80 — 2-й секретар посольства Швеції в Гельсінкі (Фінляндія); 1980–84 — 1-й секретар МЗС Швеції; 1984–90 — 1-й секретар посольств Швеції в Абіджані (Кот д'Івуар) та Белграді (СФРЮ); 1990–92 — радник посольства Швеції в Дар-ес-Саламі (Танзанія); 1992–99 — радник МЗС Швеції; 1999–2000 — начальник управління МЗС, посланник комісії *ЄС* у Вашингтоні (США). У 2000–04 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Швеція в Україні.

Р. А. Кривонос

Петлюра Симон (Семен) Васильович (10.05.1879, Полтава, Російська імперія — 25.05.1926, Париж, Французька Республіка) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у міщанській сім'ї козацького походження. Закінчив початкову церк. школу й дух. уч-ще. У 1895–1901 навчався в Полтавській семінарії, де 1899 очолив осередок Революційної української партії (РУП). Виключений за опозиційні настрої й належність до укр. гуртка. Займався агітаційно-пропагандистською діяльністю серед селянства Полтавщини. Під загрозою арешту восени 1902 перебрався до Катеринодара, де вчителював і працював у Комісії з вивчення архівів Кубанського козачого війська. Разом із П. *Понятенком* заснував Чорноморську вільну громаду РУП. У грудні 1903 був заарештований і після звільнення в березні 1904 «на поруки» виїхав через Київ до Львова для навчання в ун-ті й редагування органу РУП — місячника «Селянин». На конференції РУП 24–27.12.1904 рішуче виступив проти входження до РСДРП на захист вимоги *автономії* України. Після оприлюднення царського маніфесту 17.10.1905 повернувся до Києва, взяв участь у 2-му з'їзді РУП (грудень 1905), на якому вона була переіменована в УСДРП. У січні — червні 1906 спільно з М. *Поршем* і П. Понятенком редагував у Петербурзі місячник «Вільна Україна», потім працював секр. газети «Рада» (Київ). У 1907–08 редагував легальний с.-д. щотижневик «Слово» (Київ), пропагуючи потребу вироблення «українського марксизму». У 1912 разом з О. *Саліковським* заснував і редагував у Москві щомісячник «Українське життя». Із початком *Першої світової війни* опублікував у ньому відозву «Війна і українці», в якій закликав до підтримки рос. народу в б-бі з Німеччиною й Австро-Угорщиною, що мало відкрити «нову епоху» рівноправ'я у відносинах із рос. демократією. Зблизився з орієнтованими на *Антанту* масонськими орг-ціями. У 1915 — березні 1917 — санітар, заст. уповноваженого «Союзу земств» на Зах. фронті (Мінськ). У квітні очолив Укр. фронтову раду військ Зах. фронту, від якої делегований на 1-й Всеукраїнський військ. з'їзд (5–8.05.1917), де був обраний головою Укр. ген. військ. комітету й кооптований до складу укр. Центральної Ради. 15.06.1917 призначений ген. секретарем військ.

справ в уряді В. *Винниченка* (Тимчасовий уряд не затвердив призначення). Прагнув використати рух за «українізацію» частин і з'єднань рос. армії для формування нац. війська. 1.11–18.12.1917 — ген. секретар військ. справ УНР. 30.11.1917 нейтралізував спробу більшовицького перевороту в Києві, започаткував створення професійної армії, наполягав на укладенні військ. союзу із Всевеликим Військом Донським й орг-ції відсічі *агресії* з боку ленінського Раднаркому. З проантантівських позицій виступав проти участі УНР у *Брестських мирних переговорах 1917–18,* формально звільнений за «перевищення повноважень». На чолі Українського гайдамацького коша Слобідської України брав участь у боях за Київ і Полтаву, але невдовзі після повернення Центральної Ради до Києва в березні 1918 був відсторонений від командування й наступного місяця обраний головою Київ. губернського земства. Організував на його основі Всеукраїнський союз земств, що перебував у легальній опозиції до режиму гетьмана П. *Скоропадського.* 27.07–11.11.1918 перебував в ув'язненні на вимогу нім. окуп. влади як «агент Антанти». Після звільнення переїхав до Білої Церкви, звідки керував антигетьманським повстанням. Заочно обраний до Директорії й очолив Армію УНР як її Головний отаман. В умовах неспровокованої більшовицької агресії наполіг на оголошенні Директорією 16.01.1919 стану війни з РСФРР. Із метою забезпечення успіху *українсько-антантівських переговорів 1919* 11.02.1919 подав до ЦК УСДРП заяву про призупинення членства в партії й продовження роботи в Директорії як безпартійного. 9.05.1919 обраний головою Директорії (фактично очолював її після від'їзду за кордон В. Винниченка в лютому 1919). Залишаючись на безкомпромісних позиціях збереження незалежної укр. державності в Наддніпрянщині (навіть за рахунок компромісів із сусідніми д-вами щодо Холмщини, Підляшшя, Схід. Галичини, Закарпаття, Півн. Буковини й Бессарабії). У зовн. політиці прагнув добитись дип. визнання з боку Антанти та створення *Балто-Чорноморського союзу,* для чого ініціював укладення *Варшавського договору УНР з Річчю Посполитою 1920.* У відносинах із Росією, відкидаючи будь-яку форму держ. зв'язку (автономія, *федерація, конфедерація*) з більшовицьким або «білим» режимом, вважав за доцільне досягти домовленості з рос. демокр. силами (див.: *Військова конвенція між УНР і Російським Політичним Комітетом 1920*) й авт. козачими держ. утвореннями (див.: *Конвенція «Про міжнародно-правове об'єднання» між УНР і Донською демократичною групою 1921, Українсько-кубанський союзний договір 1920*). Після поразки *Української революції 1917–20* очолив Державний центр УНР в екзилі (Тарнув, Варшава). Внаслідок неодноразових вимог Кремля видати його СРСР 31.12.1923 через Відень переїхав до Будапешта, потім — до Женеви й у жовтні 1924 — до Парижа, де заснував «офіціоз УНР у вигнанні» — тижневик «Тризуб»; закликав прибічників у Наддніпрянщині до використання можливостей українізації в УСРР для мирного «вростання в систему» з метою її подальшого підриву із середини. Загинув у результаті замаху С. Шварцбарда, який виявився знаряддям спецслужб СРСР.

В. І. Головченко

Петражицький-Кулага Іван (? — 1632, Канів, Річ Посполита) — український військовий і державний діяч; народився у сім'ї дрібного шляхтича Петражицького; на Запоріжжі опинився в кінці 1620-х, брав участь у повстанні Т. Федоровича (Трясила) 1630-х, увійшов від повстанців до змішаної комісії, що мала обрати гетьмана й провести приписку до реєстру 2 тис. нових козаків. Наступного року козаки обрали собі за гетьмана Т. *Орендаренка,* але він не виправдав очікуваних бажань, і тоді вони поставили двох гетьманів: **П.-К.** у реєстрових козаків, а А. Гавриловича — у нереєстрових. Згодом Гаврилович пропав безвісті, так що гетьманом залишився один **П.-К.,** що намагався проводити лояльну політику стосовно польського уряду, забороняв козакам брати участь у морських походах проти Османської імперії й водночас енергійно боровся за розширення станових прав козацтва, а також твердо відстоював конфесійні інтереси православних. У травні 1632 від імені Війська Запорозького звернувся до шляхти Київського й Брацлавського воєводств з метою створення політичної коаліції для участі у виборах короля Речі Посполитої, що повинен був ліквідувати *Берестейську унію 1596* й підтвердити присягою конфесійні права та свободи населення Наддніпрянщини й козаків. Невдачу козацьких послів на конвокаційному сеймі з обуренням сприйняли у Війську Запорозькому, й на початку вересня 1632 використали для позбавлення **П.-К.** гетьманства на козацькій раді на Масовому Стані (тепер — с. Маслівка Миронівського району Київської області).

В. М. Матвієнко

Петрановський Ярема (? — ?) — український військовий діяч і *дипломат*; народився в сім'ї православного шляхтича в родовому маєтку Петрани в Барському старостві. До 1648 — «заслужений жовнір коронний» польського війська; з початком повстання під проводом Б. *Хмельницького* перейшов на бік Війська Запорозького, був уманським суддею й лисянським полковником; за гетьманування І. *Виговського* в середині вересня 1659 на чолі козацького посольства прибув до табору султана *Мегмеда IV* під Адріанополем (відпущений у середині січня 1660). Підтримував Ю. *Хмельницького* і П. *Тетерю,* за даними В. Липинського, пройшов нобілітацію, одружився з донькою А. *Ждановича.* За гетьманування П. *Дорошенка* — ротмістр надвірної корогви, генеральний осавул (1669), чигиринський полковник (1672–76), генеральний суддя і один з найближчих військових радників гетьмана; відповідав за польський вектор *зовнішньої політики,* зокрема, 28.01.1666 виїхав із Чигирина до Варшави з «Інформацією» королю Яну II Казимиру про те, що Військо Запорозьке звернеться зі своїм «проханням» до сейму, який мав відкритися 17.03.1666; вдруге з вимогами поновлення *автономії* України на засадах *Гадяцького договору 1658* очолив посольство до Варшави на коронаційний сейм 1669, що обрав королем Міхала Корибута Вишневецького; втретє був з посольською місією у Варшаві в березні 1671 і доставив гетьманські пропозиції щодо примирення на засадах, викладених попереднього року на переговорах в Острозі. Командував союзним козацько-татарським військом у битві з гетьманом великим коронним Яном Собеським під Кальником (нині село Іллінецького району Вінницької області) 21.10.1671, внаслідок якої, незважаючи на важкі втрати татарської кінноти, поляки не змогли захопити місто й відступили до Брацлава.

Літ.: Липинський *В.* Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. Філадельфія, 1980; Кривошея *В. В.* Козацька еліта Гетьманщини. К., 2008.

В. І. Головченко

Петрик (справжнє прізвище — Іваненко Петро Іванович) (?, с. Нові Санжари Полтавського полку, Військо Запорозьке — ?) — укр. політ. і військ. діяч. Походив зі старшинського роду. За гетьманування І. *Мазепи* — старший канцелярист Генеральної військ. канцелярії. У 1691 таємно виїхав на Запоріжжя, де був обраний кошовим писарем і розгорнув антимоск. й антипольську агітацію, критикував угодовську політику гетьмана щодо *Петра I.* Наслідуючи приклад Б. *Хмельницького,* 26.05.1692 у Казикермені уклав із кримським ханом *Селімом I Гераєм* від імені «Видільного Князівства Київського, Чернігівського і всього Війська Запорозького Городового й народу малоросійського» союзний договір про *колективну оборону* від зазіхань Московського царства й Речі Посполитої. Угода складалась із 16-ти статей. У ст. 1 стверджувалось, що «видільне» князівство Київське та Чернігівське має залишитися при всіх своїх вольностях. Ст. 2 містила взаємну відмову сторін від платні за надання допомоги в обороні від Москви та Варшави й зобов'язання Криму давати орди доки «малоросійська Україна» не звільниться від «московської влади»; до складу укр. князівства мали увійти Гетьманщина та Правобережжя, відвойоване Б. Хмельницьким із кримськими татарами від поляків; слобідські Охтирський і Сумський полки залишалися в складі Московського царства, а Харківський і Рибинський підлягали переселенню на Правобережжя, що відкривало татарам Муравські шляхи на центр. Росію; рибальство й полювання та видобуток солі дозволялись обом сторонам по Дніпру й усіх його притоках. У ст. 11 наголошувалось, що Малоросійське князівство має бути «вільною державою», «щоб право собі природне і порядок, який уподобають, учинити вільно». Договір передбачав заснування постійних посольств у Криму й Малоросійському князівстві, налагодження поштового зв'язку та координацію позицій сторін при укладенні миру з Польщею та Москвою. Після підписання дог-ру

кримський хан визнав **П.** гетьманом і надіслав йому на допомогу кількатисячну орду, але походи 1692, 1693, 1694 та 1696 із Січі на Гетьманщину не знайшли народної підтримки й зазнали невдачі. У 1696–1712 був гетьманом т. зв. Ханської України між Півд. Бугом і Дністром.

В. І. Головченко

Петро Акерович (? — ?) — український церковний і політичний діяч, *дипломат*, митрополит Київський і всієї Русі (1241–46). З 1230 — ігумен Київського монастиря Спаса на Берестові, співучасник єпископських хіротоній у соборі Святої Софії, вірогідний автор Київського літописного зведення 1238; у 1240 висвячений на єпископа; пізніше внаслідок боротьби за Київ між князями *Данилом Галицьким* та Михайлом Всеволодовичем Чернігівським був обраний митрополитом, але не отримав затвердження у патріарха, тим більше, що в той час Константинополь був захоплений хрестоносцями. Влітку 1245 як «Архієпископ Руський» узяв участь у Першому Ліонському соборі, де розповів його учасникам, зокрема Папі Римському Інокентію IV про погром Русі монголами й перестеріг західноєвропейське суспільство перед грізною небезпекою з їхнього боку. Метою візиту був пошук допомоги для порятунку від монгольської навали Галицької, Волинської та Київської земель, після чого папа вислав на Русь та в Орду свого легата *Карпіні Джованні да Плано*. Подальша доля невідома.

В. М. Матвієнко

Петро I (30.05.1672, Москва, Московське царство — 28.01.1725, Санкт-Петербург, Російська імперія) — моск. цар (з 27.04.1682), імператор (з 22.10.1721), молодший син царя *Олексія Михайловича*. Після смерті свого старшого брата Федора Олексійовича (1682) П. I і його брат Іван Олексійович були проголошені царями, а їхню сестру Софію Олексіївну призначено регентшею. У серпні 1689 після спроби вчинити держ. переворот її було позбавлено влади й заслано в монастир. Відтоді **П. I** став фактично, а після смерті Івана V (1696) і юридично, єдинодержавним правителем. Проводив широкомасштабну експансіоністську зовн. політику. Московська держава за активної участі укр. козацтва продовжувала як учасник антитур. Священної ліги (Австрія, Польща, Венеція, Ватикан) розпочату ще за правління Софії війну з Кримським ханством і Туреччиною (Кримські походи 1687 і 1689, Азовські походи 1695–96), що завершились захопленням півн. узбережжя Азовського моря й ліквідацією тур.-татарських фортець у нижній течії Дніпра (див.: *Карловицькі мирні договори 1699* і *Константинопольський мир 1700*). Уклавши союз із Данією та польським королем Августом II Фрідріхом, **П. I** розпочав *Північну війну 1700–21* проти Швеції, у якій була змушена брати участь і гетьманська Україна. Війна, що тривала з перемінним успіхом, закінчилась *Ніштадтським миром 1721*, який закріпив за Росією колишні шведські володіння у схід. Балтиці — Інгерманландію (з новою столицею царства — Санкт-Петербургом), Естляндію, Ліфляндію, частину Фінляндії та забезпечив Московії вигідне стратегічне становище в Курляндії. Невдала війна з Туреччиною 1710–11, що закінчилась *Прутським миром 1711*, позбавила Росію її завоювань на Азовському морі. Зате успішна війна з Персією 1722–23 зміцнила рос. позиції в Закавказзі (було приєднано Каспійське узбережжя з містами Дербент і Баку). У царині внутр. політики здійснив низку важливих реформ, що мали на меті шляхом техн. та культ. європеїзації перетворити Московську державу в могутню імперію. Проводив централізаторську політику обмеження політ. автономії Лівобережної та Слобідської України. Після укладення гетьманом І. *Мазепою українсько-шведського союзу 1708* та шведсько-укр. поразки в Полтавській битві 1709 за наказом **П. I** була зруйнована гетьманська столиця Батурин, а його жителі винищені. Влада гетьмана була обмежена, а після смерті І. *Скоропадського* (1722) **П. I** не дозволив обрати його наступника. Контроль над держ. справами України перейшов до рук *Малоросійської колегії* (1722). Спроба наказного гетьмана П. *Полуботка* відстояти укр. автономію призвела до нових репресій: гетьман і вища старшина були ув'язнені в Петропавловській фортеці, де П. Полуботок помер (1724). За **П. I** десятки тисяч укр. козаків і селян, посланих на будівництво фортець, каналів і т. п., загинули від непосильної праці, хвороб і голоду.

Н. Ф. Сербіна

Петро III (Карл Петер Ульріх Голштейн-Готторпський) (10(21).02.1728, м. Кіль, Священна Римська імперія — 6(17).07.1762, Ропша, нині — Ломоносовського району Ленінградської області, Російська Федерація) — імператор всеросійський; народився в сім'ї правлячого герцога Голштинського Карла Фрідріха та старшої дочки *Петра I* — Анни, був водночас внучатим племінником Карла XII. Попри визначне походження, що мало стати символом примирення двох північноєвропейських монархій після їх кривавої боротьби за домінування на Балтійському морі, опинився серед «проклятих королів» російської історіографії. На російський трон Петро III був закликаний своєю тіткою — Єлизаветою Петрівною, як останній чоловічий нащадок Петра I. Рано втративши батьків (мати померла через два місяці після його народження, а батько, коли Карлу Петеру Ульріху було 11 років), він, за словами сучасників та істориків, не отримав при Голштинському дворі належного виховання й освіти. Готуючись стати шведським монархом, волею долі опинився на російському престолі — в країні, яку погану знав і не встиг зрозуміти. Після воцаріння 25.12.1761, здивувавши всіх екстравагантною поведінкою під час поховання Єлизавети Петрівни, розпочав досить бурхливу законотворчу діяльність. Петро III скасував Таємну канцелярію, поклавши край безпідставним репресіям і наклепництву та зробивши перші кроки до створення в Росії правової держави. Звільнив російське дворянство від обов'язкової військової і цивільної служби, дав дозвіл дворянам вільно виїздити за кордон і навіть служити іншим монархам. Проголошував віротерпимість та дозволив старообрядцям повернутися до Росії, відвівши їм місця для поселення в Сибіру. Прийняв рішення про секуляризацію церковних земель, здійснював кроки до одержавлення російської православної церкви та пом'якшив контроль цієї церкви за особистим життям росіян. Прагнув побороти корупцію та зловживання владою з боку вищих сановників імперії, зокрема заборонив винагороджувати за вірну й успішну державну службу маєтками та кріпаками. Зробив спробу підвищити дисципліну в російській армії, досить ослаблу на той час, занадто послідовне запровадження прусської дисципліни й порядків у російській армії було не стільки результатом особистих захоплень Петра III, скільки способом зміцнити її дисципліну та нейтралізувати негативну роль гвардійських полків у політиці тогочасної Росії. Але всі внутрішньополітичні діяння цього імператора, попри їх слушність і виправданість, не отримали належної оцінки та всіляко компрометувалися. Але народний політичний інстинкт показово угледів у Петрі III «царя-мученика», що викликало до життя декількох самозванців, найвідомішим з яких був Є. Пугачов.

Зовнішньополітична діяльність Петра III породила найбільше нарікань та докорів. Йдеться про відверту зорієнтованість цього російського імператора на Пруссію та його неприховане (чи навіть екзальтоване) захоплення її видатним монархом — Фрідріхом II. Об'єкт поклоніння не відповідав своєму палкому прихильнику цілковитою взаємністю, зазначивши, одразу після державного перевороту, що Петро III відмовився від трону як дитина, котру дорослі відіслали спати. Натомість, російський імператор, уклавши з прусським королем сепаратну угоду і вийшовши із *Семилітньої війни 1756–63* ще за рік до її завершення, фактично врятував Пруссію не лише від поразки, але й просто від знищення. Умови миру були вкрай вигідними для прусської сторони, оскільки Росія відмовлялася від усіх своїх завоювань (зокрема від *окупації воєнної* Східної Пруссії), компенсувала збитки завданні Пруссії під час перебування на її території російських військ (особливих збитків завдали іррегулярні підрозділи козаків та калмиків), передавала прусській армії частину військових припасів російської. Після переможних битв (при Кунерсдорфі й Гросс-Егерсдорфі) та тимчасової окупації Берліну, Росія, самодержавною волею Петра III, з головного супротивника Пруссії перетворювалася на її союзника. Відверта зорієнтованість *зовнішньої політики* й особистих вподобань Петра III на Пруссію та її великого короля була чи не головним і мабуть єдиним серйозним виправданням державного перевороту 28.06.1762. Необережною та екзальтованою демонстрацією своїх пропрусських вподобань російський імператор дав підстави звинуватити себе у відсутності патріотизму,

створивши злочинному антидержавному діянню імідж «народної революції» чи «повстання патріотів». Насправді ж головними рушійними силами цієї «революції» були: змова вищих сановників імперії, заколот гвардійців, жіночі інтриги, алкоголь та дрібні грошові подачки «народу». Петро III залишається одним із найбільш одіозних і суперечливих персонажів російської історії. Попри всі негативні оцінки, дещо можна стверджувати напевно: він не був жорстокішим від Петра I і підступнішим від жінки — *Катерини II*, оскільки не вбивав і не плів змови проти близьких людей та жорстоко не експлуатував і не визискував підданих; він не поступався рівнем розумового розвитку Анні Іоаннівні та рівнем культурного розвитку Єлизаветі Петрівні, а працездатністю й інтересом до державних справ мабуть перевершував обох. Петро III виявився недостатньо підступним, жорстоким і лицемірним, аби очолити Росію, однак це більше закид самій цій державі, ніж її нещасному монарху.

С. В. Кононенко

Петрополіська угода — *договір мирний*, підписаний 17.11.1903 в м. Петрополіс, який врегулював конфлікт між Болівією і Бразилією за болівійську територію Акрі (з 1962 — бразильський штат). Республіка Акрі була проголошена 1.05.1899 бразильським землевласником з метою отримання контролю над каучуконосною територією в період каучукової лихоманки в Америці. Акрі була швидко заселена бразильцями, португальська мова була оголошена офіційною. Болівія висловлювала протест проти політики Бразилії і в 1901 продала концесію на видобуток каучуку в Акрі Сполученим Штатам, звільнивши їх від сплати податків. У відповідь бразильське населення Акрі підняло повстання із закликами приєднати Акрі до Бразилії. В цих умовах було підписано Петрополіську угоду, згідно з якою Бразилія отримувала територію Акрі (191 тис. км^2) в обмін на 3000 км^2 бразильської території між річками Абунья і Мадейра. Бразилія мала сплатити Болівії 2 млн фунтів стерлінгів та збудувати залізницю від бразильського міста Гуажара-Мірін до болівійського Ріберальта. Болівія отримувала дозвіл на будівництво митниць в прикордонних бразильських містах і користування бразильськими річками для виходу в Атлантичний океан. 25.02.1904 Акрі офіційно стала федеральної територією Бразилії. Петрополіська угода регулювала також деякі бразильсько-перуанські прикордонні питання — до Перу відходила частина бразильської території.

О. Л. Хилько

Петрушевич Євген Омелянович (3.06.1863, Буськ, тепер Львівської обл., Україна — 29.08.1940, Гермсдорф поблизу Берліна, Німеччина) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї греко-католицького священика. Закінчив Академічну гімназію у Львові та правничий ф-т Львівського ун-ту (1896), де очолював Академічне братство. Відкрив власну адвокатську канцелярію в Сокалі. 1899 вступив до Укр. нац.-демокр. партії, керував місцевою філією «Просвіти». У 1907–18 — депутат австр. парламенту; 1910–16 — заст. голови, 1916–18 — голова Укр. парл. репрезентації; у 1910–14 — депутат галицького сейму, заст. голови Укр. сеймового клубу. Разом із К. *Левицьким* домігся прийняття нового виборчого закону та збільшення квоти українців у сеймі до 62-х мандатів та прийняття постанови про заснування у Львові укр. ун-ту (лютий 1914), активно пропагував право українців Галичини й Буковини на нац. державність у формі коронного краю. На *Брестських мирних переговорах 1917–18* сприяв внесенню до Таємної угоди про його створення від 8.02.(26.01).1918 зобов'язання Австрії надати Галичині *автономію* до 20.07.1918, а після зриву польськими представниками ратифікації цих угод спільно з чеськими та словацькими парламентарями опрацював і вніс на розгляд імп. Карла план перебудови Австро-Угорщини на федерат. засадах; 16.10.1918 він був оприлюднений у вигляді цісарського маніфесту. 18.10.1918 скликав у Львові Українську конституанту, що проголосила наступного дня створення Української держави й обрала Українську Національну Раду на чолі з **П.** Виїхав до Відня з планом мирної передачі влади в руки українців, де з огляду на початок *українсько-польської війни 1918–19* залишався до кінця 1918. 3.01.1919 обраний у Станіславі президентом виділу УНРади. Після *Акта злуки УНР і ЗУНР 1919* введений до складу Директорії, але фактично участі в її роботі не брав. 9.06.1919 призначений диктатором ЗО УНР, що спричинило конфлікт із С. *Петлюрою*. До проголошення урядом УНР війни А. Денікіну 24.09.1919 і від'їзду Надзвичайної дип. місії УНР *А. Лівицького* до Варшави 3.10.1919 ішов на компроміси з Директорією попри різні зовн.-політ. пріоритети, але після переходу Галицької армії на бік Збройних сил Півдня Росії 16.11.1919 залишив Кам'янець-Подільський та виїхав до Відня, де оголосив про розрив Акта злуки та засудив укладення *Варшавського договору УНР з Річчю Посполитою 1920*. Сформував 25.07.1920 у Відні екзильний уряд ЗУНР, що ставив за мету домогтися її незалежності дип. засобами (на *Ризькій мирній конференції 1920–21, Генуезькій конференції 1922*, в *Лізі Націй*), опрацював і представив на розгляд *Антанти* ліберально-демокр. проект конституції нейтральної Галицької Республіки. Після рішення Ради послів Антанти про передачу Схід. Галичини до складу Польщі від 14.03.1923 переїхав до Берліна, де видавав газету «Український прапор». Зблизився з повпредом СРСР М. *Крестинським* і радником В. *Аусcемом* та перейшов на радянофільські позиції, але з поч. 1930-х повернувся до співпраці з поміркованим емігрантським Українським національним об'єднанням.

В. І. Головченко

Пехлеві Мохаммед Реза-шах (Pahlavi Mohammad Reza Shah) (26.10.1919, Тегеран, Перська імперія — 27.07.1980, Каїр, АРЕ) — іранський держ. діяч. Син засновника династії Пехлеві (12.12.1925) Рези-хана; 16.09.1941–5.02.1979 — шахиншах Ірану. Прийшовши до влади після *окупації воєнної* країни рад.-брит. військами та насильницької відставки батька, змушений був співпрацювати з *антигітлерівською коаліцією* під час *Другої світової війни*. Після її завершення добився виведення окуп. сил і поновлення контролю над іранськими Азербайджаном і Курдистаном (до лютого 1947). Під тиском Національного фронту в березні—квітні 1951 ініціював ухвалення парламентом закону про *націоналізацію* нафтової промисловості й призначив прем'єр-міністром лідера Фронту *Мосаддика*, але 16–19.08.1953 за допомогою ЦРУ усунув його від влади й остаточно переорієнтувався в *зовнішній політиці* на США. У 1955 приєднався до Багдадського пакту (див.: *Організація Центрального договору*), 1957 — до *Ейзенхауера — Даллеса доктрини*. За сприяння США 1963 розпочав «Білу революцію» — програму вестернізації та модернізації країни коштом нафтодоларів, під час реалізації якої нормалізував і встановив тісніші відносини із СРСР та країнами «соціалістичної співдружності», зберігши водночас стратегічне партнерство зі США. У 1977–78 під тиском шиїтської опозиції, очолюваної *Хомейні*, та адміністрації Дж. *Картера* здійснив спробу лібералізації політ. режиму, проте змушений був залишити країну 16.01.1979, де перемогла ісламська рев-ція. У жовтні 1979 прибув до США для лікування, але після захоплення ісламістами 4.11.1979 амер. посольства в Тегерані з вимогою *екстрадиції* колишнього шаха перебрався до Єгипту.

В. І. Головченко

Пивоваров Валерій Костянтинович (17.11.1934, Ленінград, РСФРР) — укр. науковець, *дипломат*. Закінчив Київ. інженерно-будівельний ін-т (1958); кандидат істор. наук. У 1958–60 — інженер Київ. філіалу Центр. проектного ін-ту Міністерства оборони СРСР; 1960–90 — на викладацькій роботі з інозем. студентами, у т. ч. у вищих навч. закладах за кордоном: 1969–70 — у Камбоджі, 1972–76 та 1988–90 — в Алжирі. У 1990–93 — проректор з міжнар. зв'язків Київ. інженерно-будівельного ін-ту. У 1993 — радник, Тимчасовий Повірений у справах України у Гвінейській Республіці. У жовтні 1996 — липні 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Гвінейській Республіці.

В. М. Матвієнко

Пилипчук Пилип Каленикович (1869, Волинська губернія — 30.08.1940, Холм, сучас. Польща) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*. Закінчив Петербурзький політехн. ін-т, за спеціальністю інженер комунікацій. Брав активну участь у діяльності Української громади в Петербурзі. Під час *Першої світової війни* — помічник нач. Київ. округи водних шляхів, доцент теорет. механіки Київ. політехн. ін-ту. З початком *Української революції 1917–20* вступив до УПСР і після її 2-го з'їзду в липні 1917 був кооптований до складу ЦК. В уряді

Центральної Ради В. *Винниченка* — в. о. дир. департаменту Ген. секретарства торгу і промисловості. За доби Директорії — керуючий Міністерством шляхів в урядах В. *Чехівського* й С. *Остапенка*, чл. Української народно-республіканської партії. У серпні 1919 очолив Надзвичайну дип. місію УНР до Речі Посполитої, що була прийнята на вищому рівні Ю. *Пілсудським* і прем'єр-міністром І. Падеревським. Під час переговорів на урядовому рівні 19–21.08.1919 місія домагалась від Варшави *визнання де-юре* УНР і надання їй допомоги зброєю та військ. спорядженням, пропонуючи: встановлення кордону між двома д-вами по р. Збруч — зах. межі Волинської губернії — р. Прип'ять; гарантування нац.-культ. прав поляків в УНР на засадах взаємності та віднесення питання польського землеволодіння на Правобережжі на розсуд майбутнього Всеукраїнського парламенту. Хоча польський уряд ухилився тоді від дипломатичного визнання УНР і наполягав на негайній компенсації польським поміщикам за конфісковану землю, наслідки переговорів сприяли укладенню 1.09.1919 *перемир'я* і 7.10.1919 торг. угоди між УНР та Річчю Посполитою. У серпні 1920 **П.** увійшов до складу Комісії з вироблення Конституції УНР, у 1921 — чл. Ради Республіки; 5.08.1921–14.01.1922 — голова Ради Народних Міністрів і міністр фінансів УНР в екзилі (Тарнув, Польща). Потім — проф. таємного Укр. політехн. ін-ту у Львові. З 1926 мешкав у Луцьку, працював інженером, очолював Товариство ім. Л. Українки.

В. І. Головченко

Пирожков Сергій Іванович (20.06.1948, м. Київ, УРСР) — укр. науковець та громад.-політ. діяч. Закінчив Київський інститут народного господарства ім. Д. С. Коротченка (1969) та аспірантуру того ж інституту (1973); доктор економічних наук (1991), професор (1994), академік НАН України (2000). 1974–76 — молодший науковий співробітник Інституту економіки АН УРСР; 1976–90 — вчений секретар відділення економіки, заступник начальника науково-організаційного відділу, вчений секретар секції суспільних наук Президії АН УРСР; 1990–92 — зав. відділу Інституту економіки НАН України. У грудні 1991 призначений директором-організатором Інституту стратегічних досліджень НАН України; 1992–96 — директор Національного інституту стратегічних досліджень. З червня 1997 — директор Національного інституту українсько-російських відносин при Раді національної безпеки і оборони України (з березня 2001 — Національний інститут проблем міжнародної безпеки). У 2001–07 — заступник Секретаря *Ради національної безпеки і оборони України (РНБО)*, голова української частини Спільної робочої групи Україна-НАТО з питань військової реформи високого рівня, головний редактор науково-практичного журналу РНБО України «Стратегічна панорама». З березня 2007 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Молдова. Нагороджений орденами «За заслуги» III ст. (1998) і II ст. (2008); лауреат премії НАН України ім. М. Туган-Барановського, Державної премії України в галузі науки і техніки (2002).

Твори: автор близько 200 наук. праць, зокрема: «Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії» (1997), «Експортний потенціал України на російському векторі: стан і прогноз» (1998), «Українсько-російські відносини: гуманітарний вимір» (1998), «Фінансова політика в Україні та Російській Федерації: порівняння, досвід, проблеми» (2000), «Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива» (2001) та ін.

Л. В. Губерський

Пібун Сонгкхрам (Phibunsongkhram) Луанг (14.07.1897, Нонтхабурі, Королівство Сіам — 11.06.1964, Токіо, Японія) — таїландський військ. і держ. діяч. Нар. у селянській сім'ї. Закінчив Сіамську військ. академію (Бангкок, 1914), навчався у військ. закладах Франції (1914–27). Після повернення на батьківщину — на службі в ген. штабі, майор. 24.06.1932 взяв участь у бурж.-демокр. ревції, що призвела до встановлення конституційної монархії. 1934–38 — міністр оборони, 26.12.1938–1.08.1944 — прем'єр-міністр Таїланду. Відстоював капіталістичний шлях розвитку країни з опорою на держ. владу. У *зовнішній політиці* висунув доктрину «пантаїзму» — побудови «великої країни Таї (Таїланду)», який з 23.06.1939 став називатись Сіам; орієнтувався на Японію, з якою в червні 1940 уклав договір про дружбу. Скориставшись окупацією Парижа нацистською Німеччиною, розпочав війну проти Франц. Індокитаю під приводом повернення територій, відібраних у Сіаму на поч. XX ст. За угодою про перемир'я від 9.05.1941 Таїланд отримав Лаос і 2 камбоджійські провінції. Перед загрозою япон. *окупації воєнної* змушений був укласти 11.12.1941 військ.-політ. союз із Токіо й 25.01.1942 оголосити війну США та Великій Британії. Після докорінного перелому в ході *Другої світової війни* на Тихому океані пішов у відставку. В урядовій «прокламації миру» до *антигітлерівської коаліції* від 16.08.1945 був звинувачений у вступові у війну на боці Японії, що, із поверненням Франції раніше захоплених територій, дозволило уникнути окупації країни брит. військами; виправданий союзним судом. Повернувся до влади внаслідок військ. перевороту. 8.04.1948–17.09.1957 — Прем'єр-міністр Таїланду. В умовах *«холодної війни»* налагодив союзницькі стосунки зі США, яких діяльно підтримав у *Корейській війні 1950–53*. Активно сприяв створенню *Організації договору Південно-Східної Азії (СЕАТО)*. Водночас у внутр. політиці пішов на поновлення багатопартійності й основних громадян. прав і свобод (курс «прачатапатаї»). Усунений від влади внаслідок чергового військ. перевороту й емігрував до Японії.

В. І. Головченко

Південних Курил проблема — питання територ. розмежування між РФ та Японією; полягає в суперечці між двома державами щодо *суверенітету* над Півд. Курильськими о-вами, зокрема Кунашир (японською — Кунасірі), Ітуруп (Етерофу), Шикотан, або Шпанберга (Сікотан), група о-вів Плоскіє (Хабомаї) та інші, заг. площею 5 тис. км², які перебувають під юрисдикцією Росії (СРСР) з 1946. Першим рос.-япон. дог-ром, що встановлював кордон між володіннями двох д-в у районі Півд. Курил, став Сімодський трактат про торгівлю та кордони від 26.01(7.02).1855, за яким кордон визначався по лінії між о-вами Уруп та Ітуруп; острови на північ від цієї лінії, включно з Урупом, відходили до Росії, на південь (о-ви Ітуруп, Кунашир, Шикотан й о-ви Хабомаї) — до Японії. За *російсько-японським договором 1875* Росія обміняла свою частину Курильських о-вів на встановлення виключного суверенітету над о. Сахалін; новий рос.-япон. кордон проходив між мисом Лопатка півострова Камчатка та о. Шумшу. В результаті поразки в рос.-япон. війні 1904–05, розпочатій Токіо, Петербург поступився Японії частиною о. Сахалін південніше п'ятдесятої паралелі півн. широти (див.: *Портсмутський мир 1905*). У підписаній після завершення періоду япон. окупації рос. Дал. Сходу 1918–25 (див.: *Далекосхідна Республіка*) Конвенції про основні принципи відносин між СРСР і Японією від 20.01.1925, Радянський Союз погодився, що Портсмутський договір 1905 залишається чинним. У 1940 СРСР та Японія розпочали переговори щодо підписання пакту про *нейтралітет*, під час яких рад. сторона виносила питання про передачу їй півд. частини Сахаліну та всіх Курильських о-вів як передумови укладення дог-ру. Попри відмову япон. сторони обговорювати ці пропозиції, сторони підписали 13.04.1941 Пакт про ненапад і після початку *Другої світової війни* тривалий час зберігали взаємний нейтралітет.

США та Велика Британія прагнули залучити СРСР до війни з Японією, що призвело до обговорення питань повоєнного врегулювання на Дал. Сході під час конференцій лідерів трьох д-в. На *Кримській (Ялтинській) конференції 1945* було укладено угоду з питань Дал. Сходу від 11.02.1945, що передбачала серед інших умов вступу СРСР у війну проти Японії повернення Радянському Союзу півд. частини Сахаліну, прилеглих до неї островів, а також передачу йому Курильських о-вів, аргументуючи це необхідністю поновити права Росії, порушені підступним нападом Японії в 1904. Ще раніше, у Каїрській декларації США, Великої Британії та Китаю від 27.11.1943 (див.: *Каїрська американсько-англійсько-китайська конференція 1943*), до якої СРСР приєднався 8.08.1945, зазначалось, що мета союзників полягає, зокрема, в тому, щоб вигнати Японію з територій, «які вона захопила за допомогою сили», що створювало підґрунтя для перегляду результатів рос.-япон. війни 1904–05. СРСР виходив із того, що Ялтинська угода 1945 давала юрид. підтвердження передачі йому всіх Курильських о-вів, включно з Півд. Курилами. У ст. 13 *Потсдамської декларації 1945* (СРСР приєднався 8.08.1945) зафіксовано, що умови Каїрської декларації 1943 будуть виконані та япон. суверенітет буде обмежений о-вами Хонсю, Хоккайдо, Кюсю,

Сікоку й меншими островами, які вкажуть союзники. 15.08.1945 Японія прийняла Потсдамську декларацію. СРСР розірвав рад.-япон. пакт про ненапад 1941 та 9.08.1945 вступив у війну з Японією. З 18.08.1945 розпочалась операція рад. військ проти япон. сил, розташованих на Курильських о-вах, що завершилась капітуляцією 1.09.1945 япон. гарнізонів на о-вах Кунашир та Ітуруп. 2.08.1945 рад. війська окупували також Шикотан та о-ви Хабомаї. 2.02.1946 указом Президії Верховної Ради СРСР територію Півд. Курильських о-вів було включено до складу РРФСР.

Фактично одразу після завершення Другої світової війни в Японії розпочались виступи політ. та громад. орг-цій за повернення Півд. Курил під япон. суверенітет, внаслідок чого виникла **П. К. п.**, або «проблема Північних територій», як її визначають в Японії. Подальша інтернаціоналізація проблеми була спричинена еволюцією позиції США від заперечення япон. претензій до їх підтримки, що було викликано розгортанням глобального протистояння СРСР та США в *«холодній війні»*. Під час Сан-Франциської конференції 1951, скликаної для підписання мирного дог-ру з Японією, позиція США полягала в тому, що «острови Кунашир, Ітуруп, Шикотан із прилеглими островами та група островів Хабомаї ніколи ані історично, ані географічно не складали частину Курильських островів, відтак СРСР не має права окупувати їх на підставі т. зв. Ялтинської угоди». Підтримка япон. позиції в територ. питанні США, Великою Британією та їхніми союзниками викликала незадоволення СРСР, який через незгоду із запропонованими принципами територ. розмежування відмовився підписати *Сан-Франциський мирний договір 1951*. У ньому зафіксована відмова Японії від усіх прав і претензій на Курильські о-ви, а також на ту частину Сахаліну та прилеглі до неї острови, суверенітет над якими Японія одержала за Портсмутським миром 1905. Договір, однак, не встановлював, під суверенітет якої д-ви переходять згадані території. Із поч. 1950-х «проблема Північних територій» стає одним з основних питань зовн. політики Японії, що, разом із укладенням амер.-япон. військ.-політ. союзу, спричинило збереження напруги в рад.-япон. відносинах. У 1955 розпочались двосторонні переговори про нормалізацію відносин. СРСР виступив із пропозицією передати Японії Шикотан та о-ви Хабомаї в обмін на підписання *договору мирного* та відмову від претензій на інші Курильські о-ви. Япон. сторона цю пропозицію не прийняла. 29.09.1956 перший заст. мін. зак. справ СРСР А. *Громико* і повноважний представник уряду Японії З. Мацумото шляхом обміну листами зафіксували згоду сторін на продовження після відновлення *дипломатичних відносин* переговорів про укладення мирного дог-ру, що включатимуть і територ. питання. Обмін вказаними листами відкрив шлях до відновлення рад.-япон. дип. відносин і підписання Спільної декларації СРСР і Японії. Спільна декларація СРСР і Японії від 19.10.1956 припиняла стан *війни* між д-вами та в повному обсязі відновлювала дип. й конс. відносини між двома країнами. У Спільній декларації зафіксована згода СРСР і Японії на продовження після відновлення нормальних дип. відносин переговорів про укладення мирного дог-ру; СРСР також погодився повернути о-ви Хабомаї та Шикотан, але тільки після підписання мирного дог-ру. Спільна декларація була ратифікована сторонами, обмін ратифікаційними грамотами відбувся 12.12.1956. Але в 1960 СРСР у зв'язку з укладенням нового амер.-япон. дог-ру безпеки додатково обумовив повернення Японії о-вів Хабомаї та Шикотан виведенням з япон. території всіх інозем. військ. У відповідь уряд Японії висунув заперечення про неможливість в односторонньому порядку змінювати зміст Спільної декларації СРСР і Японії, яка є *договором міжнародним*, ратифікованим парламентами обох країн. У Спільній рад.-япон. заяві від 10.10.1973 за підсумками переговорів між Ген. секретарем ЦК КПРС Л. *Брежнєвим* та Прем'єр-міністром Японії К. *Танакою* в Москві сторони фактично повернулись на позиції, узгоджені в 1956. Активізація обговорення **П. К. п.** випала на поч. 1990-х, після того, як у ході візиту до Японії 16–19.04.1991 Президент СРСР М. *Горбачов* не тільки визнав саму наявність проблеми, але й погодився, що її вирішення має стати частиною повоєнного мирного врегулювання між двома д-вами. У спільній рад.-япон. заяві від 18.04.1991 сторони погодились поновити переговори «по всьому комплексу питань, що стосуються розробки й підписання мирного договору між СРСР і Японією, включно з проблемою територіального розмежування, з урахуванням позицій сторін про приналежність островів Хабомаї, острова Шикотан, острова Кунашир і островів Ітуруп». Після розпаду СРСР **П. К. п.** стала центральною у відносинах РФ та Японії. 13.10.1993 Президентом Росії Б. *Єльциним* та Прем'єр-міністром Японії М. Хосокавою була підписана Токійська декларація, в якій сторони погоджувались активізувати переговори з метою укладення мирного дог-ру на основі «принципів законності та справедливості» й вирішення питання про приналежність о-вів Ітуруп, Кунашир, Шикотан і Хабомаї. Токійська декларація стала формальною основою подальшого переговорного процесу між сторонами. Водночас, починаючи з листопада 1993, Москва зробила для япон. громадян умови отримання рос. віз жорсткішими, а рос. прикордонники отримали право відкривати вогонь по інозем. суднах, що незаконно перетинали рос. кордон для ведення браконьєрського вилову риби в рос. *територіальних водах* (значна частина таких суден була японськими). Під час рос.-япон. саміту в Красноярську 1–2.11.1997 Б. Єльцин та Прем'єр-міністр Японії Р. Хашімото затвердили план співробітництва між двома д-вами, який, зокрема, передбачав укладення мирного дог-ру до 2000. Вирішення **П. К. п.** згадувалось як передумова укладення дог-ру, але конкретних домовленостей щодо цього питання досягнуто не було. 18–19.04.1998 на зустрічі Б. Єльцина та Р. Хашімото в Каваное (Японія) сторони домовились про дозвіл япон. рибалкам виловлювати рибу в рос. територ. водах навколо Курильських о-вів, зменшення рос. військ. присутності на Курильських о-вах, упровадження безвізового режиму для відвідання япон. громадянами Курильських о-вів, Сахаліну та рос. Дал. Сходу, а також про відкриття на Курильських о-вах кількох підприємств із 100% япон. капіталом. Домовленості, досягнуті під час самітів 1997–98, стали основою нової формули покращення рос.-япон. відносин, спрямованої на підписання дог-ру про мир, дружбу та співробітництво замість мирного дог-ру. У контексті **П. К. п.** ця формула означала можливість розблокування значних проектів двостороннього екон. співробітництва до вирішення територ. проблеми. Крім того, сторони прагнули т. ч. знизити політ. значущість територ. проблеми, розглядаючи її як один із важливих, але не головний напрям двостороннього переговорного процесу.

Під час саміту в Каваное япон. сторона виступила з пропозицією, щоб першим кроком до врегулювання стало офіц. визнання Росією Півд. Курил як частини Японії; у такому разі передача територій могла бути здійснена не одразу, а через певний перехідний період. У відповідь на япон. пропозицію рос. сторона запропонувала вирішувати територ. проблему таким чином, щоб сприяти розвитку двостороннього співробітництва на території Півд. Курил у фінанс., екон. та інших сферах, але при цьому не шкодити нац. інтересам жодної сторони. Для цього Росія пропонувала: остаточне вирішення територ. проблеми здійснити окремою угодою, після підписання мирного дог-ру в 2000; домовитись про таємний характер переговорів щодо територ. питання через «делікатність» цієї проблеми. Водночас, починаючи з 2000, Росія розпочала реалізацію спец. урядової програми, спрямованої на соц.-екон. розвиток Сахаліну та Курильських о-вів, включно з Півд. Курилами. **П. К. п.** залишається важливим чинником як двосторонніх рос.-япон. відносин, так і розвитку Азіатсько-Тихоокеанського регіону в цілому: внаслідок значної політизації **П. К. п.** як в Японії, так і в Росії, вона спричиняє суттєве обмеження екон. співробітництва між двома д-вами; невирішеність територ. проблеми між двома провідними регіональними д-вами є потенційним джерелом напруги та нестабільності в АТР.

В. Ю. Константинов

Південноамериканська співдружність націй (South American Community of Nations) — регіональне інтеграційне угруповання, створене 8.12.2004 на основі *Куско декларації* в складі Аргентини, Болівії, Бразилії, Венесуели, Гаяни, Еквадору, Колумбії, Парагваю, Перу, Суринаму, Уругваю, Чилі. Об'єднало країни з сукупним ВВП близько 1 трлн дол. США і населенням понад 360 млн чол. Ініціатором створення цього угруповання виступив президент Бразилії Луїс Інасіу *Лула да Сілва* (da Silva Luiz Inácio Lula). Південноамериканська

співдружність націй претендувало перетворитися на угруповання геополітичного характеру, що спиратиметься на досвід європейської *інтеграції міжнародної*. За задумом архітекторів південноамериканської інтеграції ця *міжнародна організація регіональна* наділялася широкими можливостями у сфері економіки, природних ресурсів, розширення ринків, розроблення спільних політик, реалізація яких вимагала взаємного зближення існуючих субрегіональних блоків — *МЕРКОСУР* і *Андського співтовариства*, а також їхніх інституцій, секретаріатів і механізмів. З цією метою під час І Саміту Південноамериканської співдружності націй (30.09.2005, м. Бразиліа, Бразилія) було схвалено Декларацію Бразиліа про конвергенцію інтеграційних процесів у Південній Америці. У підсумковому документі ІІ Саміту Південноамериканської співдружності націй (8–9.12.2006, м. Кочабамба, Болівія) було зафіксовано основні принципи та цілі південноамериканського інтеграційного процесу та визначено параметри нової моделі інтеграції, заснованої на визнанні політичних та ідеологічних розбіжностей між країнами-учасницями та орієнтованої на впровадження південноамериканського громадянства.

Інституційна структура Південноамериканської співдружності націй виглядала таким чином: Наради *глав держав* — найвищий керівний політичний орган (проводилися щорічно); Наради міністрів закордонних справ — виконавчий орган (проводилися щопівроку); Наради галузевих міністрів (скликалися за рішенням Наради глав держав); Тимчасовий секретаріат забезпечував неперервність функціонування Співтовдружності (здійснювався країнами-членами на основі ротації); Комісія вищих посадових осіб забезпечувала виконання рішень президентських і міністерських нарад та формування робочих груп з підготовки документів, що становлять нагальний інтерес. Пріоритетними напрямами діяльності Південноамериканської співдружності націй на початковому етапі було обрано подолання асиметрій між країнами, укладення нового Південноамериканського суспільного договору, інтеграція у сфері енергетики, розвиток інфраструктурних проектів. У квітні 2007 члени Співтовдружності домовилися створити Південноамериканську раду з питань енергетики. Наслідком зміни підходів до інтеграції у Південній Америці стало перейменування Південноамериканської співтовдружності націй на *Союз південноамериканських націй* (Union of South American Nations) з акцентом на політичній співпраці, схвалене на Південноамериканському енергетичному саміті (16.04.2007, о. Маргарита, Болівіанська Республіка Венесуела).

Н. М. Весела

Південної Родезії проблема — питання про *деколонізацію* колишнього брит. володіння Півд. Родезія (сучасна Зімбабве); один із складників *Півдня Африки кризи*. У період колоніальної залежності в Півд. Родезії склалась порівняно чисельна європ. громада (бл. 3% населення), у руках якої зосередились фактичні важелі управління екон. та політ. життям колонії. Коли процес деколонізації брит. Африки набув незворотного характеру, біла громада Півд. Родезії під проводом Я. Сміта в однобічному порядку проголосила незалежність країни та ухвалила конституцію, яка закріпила домінування європейців у новоутвореній д-ві (11.11.1965). *Рада Безпеки ООН* засудила цей акт, закликала країни світу не визнавати самопроголошений уряд Півд. Родезії та звернулась до Великої Британії з вимогою придушити заколот європ. поселенців із метою подальшої деколонізації Півд. Родезії на демокр. та нерасових засадах. Згодом Рада Безпеки ООН ухвалила низку резолюцій, якими впровадила проти режиму в Півд. Родезії політ. та екон. *санкції міжнародні*. Корінне населення Півд. Родезії також розгорнуло б-бу (з 1965 набула збройного характеру) проти расистського режиму Півд. Родезії. Основними орг-ціями корінних громадян Півд. Родезії стали лівонаціоналістичні Союз африк. народу Зімбабве (ЗАПУ) та Африк. нац. союз Зімбабве (ЗАНУ), що в 1976 об'єднались у Патріотичний фронт (ПФ). Режим Півд. Родезії одержував підтримку від ПАР і Португалії, яка зберігала в регіоні колонії Анголу та Мозамбік. Між урядами 3-х д-в існувала тісна військ.-політ. та екон. співпраця. Португалія і ПАР були основними екон. партнерами Півд. Родезії, що порушували міжнародні санкції ООН. Унаслідок загострення внутр.-політ. ситуації в Півд. Родезії, а також у результаті тиску світової спільноти та втрати Португалією своїх африк. колоній, уряд Півд. Родезії був вимушений піти на поступки. У 1978–79 здійснено спробу «внутрішнього врегулювання» в Півд. Родезії, яка не мала успіху через половинчастий характер упроваджених реформ. **П. Р. п.** була розв'язана шляхом діалогу представників уряду Півд. Родезії та лідерів ПФ за міжнар. посередництвом. У ході лондонської «конституційної конференції» (вересень — грудень 1979) було підготовано новий нерасовий основний закон, на основі якого проголошено Республіку Зімбабве (18.04.1980).

Г. О. Музика

Південнотихоокеанська комісія — див.: *Тихоокеанське співтовариство.*

Південнотихоокеанський форум — див.: *Форум тихоокеанських островів.*

Півдня Африки криза — комплекс міжнар.-політ. проблем Півд.-африк. регіону в 2-й пол. XX ст. Криза була зумовлена низкою чинників. У період колоніальної залежності регіону, поділеного між Німеччиною (до 1918), Великою Британією та Португалією, у ньому сформувався порівняно значний прошарок білого населення, яке фактично контролювало всі сфери сусп.-політ. та екон. життя. У ряді адмін. одиниць колоній Півдня Африки домінування європейців було закріплено законодавчим шляхом (див.: *Апартеїд*). Під час *деколонізації* брит. частини Африки біле населення перебрало на себе всю владу в Півд.-Африк. Союзі (нині Південноафриканська Республіка) та Півд. Родезії (нині Зімбабве), відсторонивши від участі в управлінні корінне населення. Ситуація ускладнювалась через незавершеність процесу деколонізації регіону: Португалія утримувала в колоніальній залежності Анголу та Мозамбік до 1974, ПАР — Намібію до 1990. Важливим чинником **П. А. к.** стала проекція глобального протистояння двох *наддержав*, СРСР та США на регіональні конфлікти (див.: *«Прифронтові держави»*). Збройні конфлікти, спричинені кризою, призвели до значних людських втрат, масового вимушеного переміщення людей, великих екон. збитків, і стали причиною екон. та соц. занепаду д-в регіону. Після завершення *«холодної війни»*, остаточної деколонізації країн регіону та демонтажу системи апартеїду в ПАР криза фактично була вичерпана, але її наслідки продовжують даватися взнаки в між расових відносинах у деяких країнах регіону.

Г. О. Музика

Північна війна 1648–60 — серія *війн* між північними і північно-східними країнами Європи, а саме українсько-польська війна (1648–58), російсько-польська (1654–56), шведсько-бранденбурзька (1655–56), шведсько-польська (1655–60), шведсько-російська (1656–58), дансько-шведська (1656–60), нідерландсько-шведська (1657–60), шведсько-австрійська (1657–60) і російсько-польська (1658–67). Розпочалась визвольною війною українського народу 1648–58 з Річчю Посполитою. У січні 1648 гетьманом запорозького війська був обраний Б. *Хмельницький*, який уклав союзний договір з кримським ханом, а потім очолив національно-визвольну боротьбу українського народу. Скориставшись смертю короля Владислава IV і періодом безвладдя, козацькі загони розгромили польське військо під Жовтими Водами і Корсунем і захопили всю Лівобережну Україну. Військові дії, що почалися влітку 1649, принесли нові поразки Речі Посполитої, яка змушена була піти на поступки козакам і укласти з Б. Хмельницьким *Зборівський договір 1649*. У лютому 1651 поновилися військові дії. На допомогу Україні прийшло Московське царство, за обопільною домовленістю 11.10.1653 Земський собор, скликаний у Москві для вирішення питання про Україну, виніс рішення прийняти гетьмана Б. Хмельницького і все Військо Запорозьке з містами і землями до складу Росії. Навесні 1654 Москва оголосила війну Речі Посполитій, почалася російсько-польська війна 1654–1667.

Скориставшись військовими невдачами Речі Посполитої у війні з Московським царством і Військом Запорозьким, Швеція влітку 1655 напала на неї і незабаром зайняла майже всю її територію. Шведський напад отримав історичну назву «Шведський потоп» через швидкий характер захоплення Речі Посполитої шведами. Це зумовило підписання *Віленського перемир'я 1656* в російсько-польській війні 1654–67 і спільну боротьбу ворогуючих сторін проти загрожуючої *гегемонії міжнародної* шведів.

Влітку 1656 Москва почала війну проти Швеції. У травні 1657 був укладений австро-польський союзний договір, і Австрія зобов'язалася надіслати на допомогу Речі Посполитої 12 тис. солдатів. Був укладений також польсько-данський союз. Ця коаліція спонукала і бранденбурзького курфюрста перейти на бік Речі Посполитої, яка за договором 1657 поступилася йому Прусським князівством, що знаходилося раніше у васальній залежності від польського короля. На боротьбу зі шведською навалою піднявся польський народ. Його героїчна визвольна боротьба і військові дії антишведської коаліції змусили Швецію піти на переговори з Річчю Посполитою. «Шведський потоп» формально закінчився після перемир'я в Оливі. У січні 1660 укладено Оливський мирний договір, за яким Швеція відмовлялася від претензій на Річ Посполиту, але договір закріпив за Швецією частину Лівонії. Тільки невелика частина Лівонії — Латгалія — залишилася за Річчю Посполитою. Також Швеція зберегла низу захоплених нею в ході війни данських провінцій (теперішня південна Швеція). Прусське князівство було визнано суверенною державою. Таким чином, великою мірою учасники війни повернулись до *статус-кво*, що існував до початку конфлікту.

У 1658 Росія уклала перемир'я зі Швецією (Валієсарський договір) і того ж року відновила війну з Річчю Посполитою. Польсько-російська війна 1658–67 значно послабила становище Речі Посполитої у Східній Європі, а також стала чинником посилення впливу православної церкви і Росії на білоруські й українські землі. Після золотого століття Річ Посполита вступила в період серйозної економічної та політичної кризи, що в підсумку і стало причиною *поділів Речі Посполитої 1772, 1793* і *1795*. Крім того, мир з Польщею і її ослаблення дозволили Росії сконцентрувати зусилля на боротьбі зі Швецією, Османською імперією та Кримським ханатом.

С. О. Божко

Північна війна 1700–21 (Велика північна війна) — організована збройна б-ба між Швецією з одного боку й Росією, Данією, Польщею, Саксонією, Пруссією — з іншого. Для Швеції завданням у війні було забезпечення домінування на Балтійському морі (перетворення його у «Шведське озеро»), для чого необхідно було захопити володіння на півд. узбережжі — у Померанії та Прибалтиці, і значно послабити основних супротивників — Данію та Росію. Росія ставила перед собою завдання виходу до Балтійського моря. Сторони проводили активну дип. підготовку до війни. Швеція уклала Гаазькі союзні дог-ри з Великою Британією (4.05.1698) та Голландією (13.05.1700). Антишведська коаліція (Північний союз) утворилась після укладення *Равської угоди 1698* між рос. царем *Петром I* і королем Речі Посполитої та саксонським курфюрстом *Августом II Фрідріхом*, а також підписання 24.08(3.09).1699 рос.-данського воєнного союзного дог-ру і *Преображенського союзного договору 1699* між Росією та Саксонією. Саксонія вступила до шведської Ліфляндії в лютому 1700 і розпочала облогу Риги. У березні данські війська вступили в Гольштейн-Готторп. 8(19).08.1700 війну Швеції проголосило Московське царство. У серпні шведський 20-тисячний мор. десант було висаджено на о. Зеландія і невдовзі він підійшов до Копенгагена. Данія була змушена укласти *Травендальський мирний договір 1700* і вийти з війни. Шведський король Карл XII швидко перекинув війська до Нарви і 19(30)11.1700 розбив рос. армію. Тоді Карл XII сконцентрував свої зусилля проти третього учасника Північного союзу — Августа II (у 1702–04 розгромив польські та саксонські війська й усунув у січні 1704 Августа II з польського престолу). У 1706 Польща капітулювала та за Альтранштадтським миром 13.09.1706 уклала зі Швецією союз. Але за час польської кампанії Карла XII рос. війська відновились і змогли оволодіти кількома шведськими фортецями (Нотебургом, Нарвою, Дерптом та іншими) й витіснити шведські війська з Ліфляндії, Інгрії та вийти до Фінської затоки. У вересні 1707 Карл XII розпочав похід на Росію, з боями пройшов через Білорусь і Брянщину в напрямку Москви, але після поразки допоміжного корпуса під Лісною 28.09(9.10).1708 повернув на Україну. Ще в липні 1706 розпочались переговори між Карлом XII та укр. гетьманом І. *Мазепою* про формування антимосковської коаліції, що завершились укладенням у жовтні 1708 формального *українсько-шведського союзу 1708*.

Проте у вирішальній битві під Полтавою 27.06(8.07).1709 шведську армію було розбито, після чого відновлено Північний союз — 15.07.1709 в Кельні підписано договір про союз Саксонії, Данії та Пруссії проти Швеції, а 28.07(8.08).1709 в Дрездені поновлено союз між Росією та Саксонією. У 1710 Данія та Саксонія відновили бойові дії проти Швеції. До дій антишведської коаліції приєдналася також Пруссія, яка уклала з Росією Петербурзький 1(12).06.1714 та Гавельбурзький 1716 (див.: *Російсько-прусський договір 1716*) союзні дог-ри. За *Грейфсвальдським договором 1715* союз із Росією уклав Ганновер, але з грудня 1716, після того як ганноверський курфюрст став англ. королем Георгом I, від союзу відійшов. У 1711 Петро I здійснив невдалий Прутський похід проти Туреччини (див.: *Прутський мир 1711*), після чого остаточно сконцентрував зусилля на війні зі Швецією. З 1713 Росія та її союзники пропонували Швеції укласти мир, але Карл XII відкинув усі пропозиції. Б-ба продовжувалась у шведській Померанії та Фінляндії, а також на Балтійському морі, де Швеція все ще мала у своєму розпорядженні сильний військ.-мор. флот. Після низки перемог Росії на суходолі та на морі Карл XII був змушений піти на мирні переговори. У серпні 1717 було підписано союзний *Амстердамський договір 1717* між Росією, Францією та Пруссією. Париж обіцяв своє посередництво для укладення миру між Росією та Швецією й разом із тим зобов'язувався відмовитись від свого союзу зі Швецією та припинити виплату їй грошових субсидій. Амстердамський договір послабив позиції Швеції та змусив її піти на поступки.

10.05.1718 на Аландських о-вах було відкрито мирний конгрес. Проект дог-ру, підготованого на ньому, задовольняв *територіальні претензії* Росії: до неї мали перейти Інгрія, Ліфляндія, Естляндія і частина Карелії. Росія погоджувалась на повернення Швеції зайнятої рос. військами Фінляндії. Швеція наполягала на поверненні їй Бремена або Вердена, які вона втратила під час війни і які були приєднані до Ганноверу. Росія погоджувалась надати Швеції військ. допомогу для війни проти Ганноверу. Однак у листопаді 1718 Карл XII загинув при облозі фортеці Фредрікстен у Норвегії, й мирні переговори було припинено. Англ. уряд домігся підписання 1719 конвенції між Швецією і Ганновером, за яким Швеція поступалася останньому Бременом і Верденом, а 21.01.1720 Британія уклала зі Швецією союз проти Росії. Під тиском Лондона Пруссія підписала сепаратний *договір мирний* із Швецією 20.01.1720 та розірвала союз із Росією. У Балтійському морі почалися сутички між англ. і рос. флотами. У 1720 Швеція також уклала мирні дог-ри із Саксонією та Данією (див.: *Фредеріксборзький мир 1720*). Швеція відновила переговори про мир із Росією в січні 1721, але затягувала їх, через що в травні-червні 1721 рос. війська провели вдалу десантну операцію на територію Швеції. Під загрозою висадки рос. військ поблизу Стокгольма, Швеція пішла на підписання мирного дог-ру (див.: *Ніштадтський мирний договір 1721*). Основними результатами **П. в.** стали втрата Швецією статусу великої європ. д-ви, а також зростання міжнар. значення Росії та її перетворення у 1721 на Російську імп.

В. М. Вдовенко

Північна семилітня війна 1563–70 — організована збройна б-ба між Данією та Швецією за панування на Балтійському морі. Після перемоги у *війні* з Любеком (провідним містом *Ганзейського союзу*) у 1534–36 Данія встановила контроль за торгівлею та збором мита в протоках Ересунн і Бельт, а також утримувала о. Готланд, фактично контролюючи всю балт. торгівлю. У 1561 Швеція оволоділа Естляндією, що дозволило їй здійснювати контроль над більшою частиною торгівлі з Московським царством. Протистояння між двома д-вами загострилось. У війні, яку Данія розпочала, спираючись на допомогу Любека, Швеція зазнала поразки й за Штеттинською мирною угодою 13.12.1570 мала викупити фортецю Ельвсборг, захоплену данцями впродовж війни. Данією було підвищено мито на перехід кораблів через протоку, а для її охорони збудовано нові фортеці. Водночас у Штеттинській угоді не було враховано вимогу Любека про запровадження Швецією на своїй території безмитної торгівлі для ганзейських міст, а за кілька років Швеція заборонила Ганзейському союзові торгівлю з Московським царством.

О. А. Борділовська

«Північна система» — див.: *«Північний концерт»*.

Північне співробітництво (Nordic Cooperation) — міжнар. інституція, що регулює співробітництво держав Півн. Європи (охоплює всі важливі сфери: законодавство, культуру й освіту, охорону довкілля, економіку й туризм); до її складу належать 5 країн — Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія та Ісландія. **П. с.** включає такі основні органи, як Північна рада та Північна рада міністрів. Північна рада — основний орган співробітництва в політ. та культ. сферах, заснована в 1952 як форум для парламентарів країн-учасниць. Діяльність Північної ради визначається її статутом, а з 1962 — Гельсінським дог-ром та Регламентом Північної ради. Північна рада складається з 87 членів — представників 5 д-в та 3 авт. територій (Фарерські о-ви, Аландські о-ви та Гренландія). Члени Ради є депутатами нац. парламентів, які номінуються відп. політ. партіями та обираються парламентом, що забезпечує їхні прямі вибори до цього органу; очолює Раду президія, яка проводить її щорічні сесії (з 1996). У складі Північної ради діють 5 комітетів і 4 робочі групи. Північна рада міністрів як орган міжурядового співробітництва заснована в 1971; до її завдань належать управління співробітництвом півн. країн шляхом надання пропозицій Північній раді та реалізації рекомендацій цього органу. Очолює Північну раду міністрів голова, який обирається на 1 рік (почергово цей пост займають представники 5 країн-учасниць); до складу ради належать по одному міністру від кожної держави-члена, а також по одному міністру від кожної авт. території. Кожна країна-учасниця має в складі свого уряду міністра у справах **П. с.**, який займається питаннями співробітництва та його координації на нац. рівні. Ці 5 міністрів утворюють орган (Північний комітет зі співробітництва), що несе всю повноту відповідальності за здійснення й розвиток співробітництва півн. країн, координує щоденну діяльність орг-ції. Зустрічі міністрів з окремих питань співробітництва відбуваються кілька разів на рік. Рішення Ради міністрів мають прийматись одноголосно; вони є юридично обов'язковими, але в деяких випадках вимагається їх *ратифікація* нац. парламентами. Забезпечує роботу Ради міністрів секретаріат на чолі з ген. секретарем. Він контролює діяльність різних інститутів Північної співдружності, керує роботою інформ. бюро. У рамках **П. с.** бл. 45 інститутів займаються здійсненням спільних програм і проектів у сфері культури й освіти, економіки, фінансів, торгівлі й транспорту. Напр., більшою мірою серед інших інституційних структур вирішенням екон. проблем займаються: Північний фонд технол. та пром. розвитку (Осло, Норвегія); Північний інвестиційний банк (Гельсінкі, Фінляндія); Північний проектний фонд (Гельсінкі, Фінляндія). Співробітництво з *Європейським Союзом* включає питання екологічної політики й балансування використання природ. ресурсів, б-би з міжнар. злочинністю та незаконним обігом наркотиків, політики в галузі досліджень (див.: *Північний вимір*). Секретаріат Північної ради знаходиться в Копенгагені (Данія) разом із секретаріатом Північної ради міністрів та секретаріатами нац. представників.

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Північний вимір ЄС (EU Northern dimension) — ініціатива *Європейського Союзу* із розвитку регіонального співробітництва в Балтійському морі та Євро-Арктичному регіоні. Метою Північного виміру є посилення діалогу між країнами регіону та зміцнення миру й співробітництва між ними. Ключовими пріоритетами Північного виміру визначено: розвиток економічних, торгівельних зв'язків та регіональної інфраструктури; співробітництво в освіті, культурі, науці, охороні здоров'я та розвитку людського потенціалу; охорона навколишнього середовища, безпеки ядерних об'єктів та захист природних ресурсів; транскордонне співробітництво та регіональний розвиток; співпраця в правовій сфері. Ініціатива запровадження Північного виміру у політиці ЄС належала Фінляндії, яка після вступу до ЄС прагнула зберегти активні економічні зв'язки із Росією та забезпечити собі активну роль у розробці політики ЄС щодо РФ та країн Балтії. *Європейська рада* у грудні 1997 у Люксембурзі визнала важливість розвитку Північного виміру, а у грудні 1998 у Відні затвердила політику ЄС із розвитку Північного виміру. У 2000 у Фейрі Європейська рада ухвалила перший «План дій для Північного виміру в зовнішній та транскордонній політиках Європейського Союзу на 2001–03». Другий План дій на 2004–06 був ухвалений у жовтні 2003 в Брюсселі.

Північний вимір встановив політичні рамки для співробітництва ЄС із країнами регіону, що не входили до його складу; статус *спостерігачів* у Північному вимірі отримали також США і Канада. В географічному відношенні Північний вимір охопив весь регіон Балтійського моря, Північно-Західну Росію, Норвегію, Ісландію, регіон Баренцового моря та Арктичний регіон. Єдиним власним владним інститутом Північного виміру стали Міністерські зустрічі на рівні міністрів закордонних справ, які не мали регулярного графіку проведення та скликалися в разі потреби для обговорення важливих питань розвитку співробітництва. На існує у Північного виміру й власного бюджету. Реалізація проектів Північного виміру здійснюється країнами-учасниками ініціативи та регіональними організаціями за рахунок коштів ЄС (з бюджетів TACIC, INTERREG, структурних фондів ЄС, програми Європейської політики сусідства тощо) та регіональних держав. Найбільш суперечливим питанням у функціонуванні Північного виміру був механізм розробки політики: вона фактично визначалась Європейським Союзом, що викликало незадоволення інших партнерів, особливо Росії. У листопаді 2005 в Брюсселі на Міністерській зустрічі Північного виміру було ухвалено рішення про подовження програм співробітництва після завершення дії другого Плану дій. В листопаді 2006 на саміті ЄС-РФ було прийнято рішення про запровадження оновленого Північного виміру та ухвалено Політичну декларацію щодо політики Північного виміру й Рамковий документ щодо політики Північного виміру. Ці документи мають безстроковий характер та заміняють Плани дій. Основними відмінностями оновленого Північного виміру, закріпленими в документах 2006, є: ЄС, Ісландія, Норвегія та Росія відтепер виступають рівноправними партнерами у розробці політики співробітництва та заходів її реалізації й спільно визначають зміст Північного виміру; розвиток співробітництва формально пов'язано із завданнями та заходами чотирьох спільних просторів ЄС та РФ, які становлять основу стратегічного партнерства ЄС та Росії.

В. Б Дальський.

«Північний концерт» («Північна система») — проект союзу Росії, Великої Британії, Данії, Польщі, Пруссії та Швеції, запропонований рос. *дипломатією* в 1760-х; спрямовувався проти Франції й Австрії. Ідея такого союзу була висунута в 1764 рос. послом у Данії бароном Ф. Корфом і підтримана в. о. президента Колегії закорд. справ М. *Паніним.* Згідно з проектом у **«П. к.»** Росії, Великій Британії, Данії та Пруссії відводилась роль активних членів союзу, які безпосередньо протистояли франц.-австр. коаліції, а Польщі й Швеції — «держав пасивних», що мали зберігати доброзичливий *нейтралітет.* Петербург планував розділити із союзниками видатки на протистояння впливу Франції в Туреччині та Швеції. Росія уклала союзні дог-ри з Пруссією в 1764 та Данією в 1765, але проект **«П. к.»** не знайшов підтримки серед союзників. Найбільшого успіху проект Корфа — Паніна мав у Польщі, де Росія за підтримки Пруссії домоглась зменшення впливу Франції й Австрії та змогла звести на престол С. Понятовського — прибічника зближення з Росією.

В. М. Вдовенко

Північних територій проблема — див.: *Південних Курил проблема.*

Північноамериканська угода про вільну торгівлю (North American Free Trade Agreement), **НАФТА** (NAFTA) підписана 17.12.1992 президентами США й Мексики та прем'єр-міністром Канади у Вашингтоні (США). Ідея започаткована у виступі Президента США Дж. Г. В. *Буша* в червні 1990 в програмній заяві *«Ініціатива для Америк»* про створення регіонального об'єднання. Передбачала усунення перешкод у торгівлі та інвестуванні, створення умов для справедливої конкуренції та механізму вирішення спорів. Зважаючи на існуючу угоду про вільну торгівлю між США й Канадою, яка набула чинності 1.01.1989, зусилля були спрямовані на пошук відп. моделі для участі Мексики в тристоронньому дог-рі. Угода ґрунтовно пророблялась після неодноразового обговорення на найвищому рівні на чисельних зустрічах керівників міністерств, глав делегацій, робочих груп експертів. Після ратифікації парламентами Угода набула чинності 1.01.1994. Об'єднання стало новим експериментом і помітним явищем у практиці *інтеграції міжнародної*, оскільки вперше країна

«третього світу» пішла шляхом тісної екон. співпраці з членами *«Великої вісімки»*. На початковому етапі значної уваги надавалось створенню інфраструктури й рівномірному розташуванню її основних ланок на території *зони вільної торгівлі*, щоб підкреслити рівноправність учасників об'єднання. Центральний секретаріат розташувався в Торонто (Канада), Півн.-амер. банк розвитку та спеціалізований інформ. центр із секретаріатом трудових ресурсів були розміщені відповідно в містах Далласі та Сан-Антоніо (США), а столиця Мексики прийняла секретаріат з питань торгівлі. Секретаріат відповідає за надання підтримки Комісії та допомогу в організації зустрічей і вирішення спорів. За підсумками першого року діяльності НАФТА здійснила стимулюючий вплив на торг. обмін між її членами (усередині зони він зростав швидшими темпами, аніж торгівля США, Канади та Мексики з *третіми державами*). Однак масовий відплив іноз. капіталу з Мексики в грудні 1994 призвів до фінанс. та екон. потрясінь, порівнюваних із *кризою борговою* поч. 1980-х.

Криза викликала значний міжнар. резонанс, оскільки Мексика з ряду макроекон. показників наблизилась до першої десятки розвинутих країн світу. Стрімкий відплив капіталу, що отримав назву «ефект текіли», спричинив коливання курсів валют у Бразилії, Аргентині та Чилі, а в інших країнах регіону з'явились ознаки екон. дестабілізації. Побоювання США щодо можливих негативних наслідків мексиканської кризи для своєї економіки змусили адміністрацію В. *Клінтона* надати термінову допомогу півд. сусідові. Безпрецедентна позика Мексиці з боку США і *Міжнародного валютного фонду (МВФ)* розміром 50 млрд дол. допомогла зупинити поглиблення кризи, розпочати погашення зовн. боргових зобов'язань, провести реструктуризацію внутр. боргу та виправити положення в зовн.-екон. секторі. З урахуванням ускладнень у Мексиці, питання про розширення НАФТА почало сприйматись у регіоні неоднозначно. Ще до набуття Угодою чинності деякі країни заявляли про своє бажання приєднатися до орг-ції. Експерти США оцінили економічно найпривабливіших партнерів із Півд. Америки й Карибського басейну в такому порядку: Чилі, Тринідад і Тобаго, Барбадос, Болівія, Колумбія, Уругвай, Парагвай, Аргентина, Бразилія. Запрошення розпочати переговори про вступ до орг-ції отримала лише Чилі, а чисельні спроби карибських і центр.-амер. країн упродовж 1995–96 здобути статус *асоційованого членства* завершились безрезультатно. Переговори з Чилі також не мали успіху, оскільки вимоги, які висувала амер. делегація, й відмова Конгресу США надати урядові прямі повноваження на укладання угоди переконали чилійський уряд у необхідності пошуку альтернативних варіантів. З урахуванням уроків кризи уряд Мексики по-новому сформулював свої зовн.-політ. пріоритети, взявши за основу досягнення «нового взаєморозуміння» з Вашингтоном і гарантування екон. безпеки в умовах *глобалізації* розвитку за рахунок диверсифікації торг. відносин з лат.-амер. партнерами та *Європейським Союзом (ЄС)*. В останні роки Мексика неодноразово зверталась до США й Канади із закликом поглиблювати співпрацю з метою перетворення НАФТА на спільний ринок на зразок ЄС. Однак півн. партнери заявляють про недоцільність наслідування європ. моделі інтеграції.

Мексика тривалий час лобіювала питання скасування заборони постачань цукру до США, яка містилася в угоді. До 2008 було знято всі обмеження щодо входження мексиканського цукру на американський ринок. Поставки інших мексиканських ускладнювалися через суворе екологічне законодавство США, яке не дозволяло мексиканським вантажним машинам перетинати кордон. Це питання було вирішено в лютому 2007, коли сторони досягли домовленостей про дозвіл 100 мексиканським компаніям права на ввіз продукції в США і відповідно 100 американським перевізникам на діяльність на території Мексики. Але Палата представників США незабаром внесла поправку про відстрочення цього питання. Противники НАФТА наголошують на подорожчанні медичних препаратів, обмеження місцевих урядів у прийнятті рішень щодо розташувань екологічно-несприятливих виробництв та зниження рівня інспекції продуктів у США. Загалом, НАФТА є унікальним проектом, адже об'єднує країни з різним економічним розвитком та охоплює весь континент (близько 460 млн чол.). Варто враховувати, що США залишається центральним елементом угоди, адже економічне співробітництво США з Мексикою та Канадою є значно більшим, ніж співробітництво Канади та Мексики між собою.

Н. В. Балюк, Г. Д. Хоменко

Північноатлантичний договір 1949 — див.: *Вашингтонський договір 1949.*

Північнокорейська ядерна проблема. Ускладнення економічного становища КНДР в умовах *СРСР розпаду* і формування *гегемонії міжнародної* США підштовхнули офіційний Пхеньян до неочікуваного для світового співтовариства кроку: 12.03.1993 КНДР пригрозила вийти з *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968* (ДНЯЗ) (підписала його під тиском Кремля лише в грудні 1985) на знак протесту проти військових маневрів «Тім спіріт», які проводилися США і Республікою Корея щороку з 1976. Але вже в червні 1993 КНДР припинила процес виходу в обмін на зобов'язання США утримуватися від загрози чи використання сили й втручання у внутрішні справи Пхеньяна. Однак рівно через рік країна оголосила про намір вийти з *Міжнародного агентства з атомної енергії* (МАГАТЕ), звинувачуючи його в припиненні технічної допомоги; лише місія Дж. *Картера* до Пхеньяна дозволила тоді розрядити обстановку. *Кім Ір Сен* погодився на відновлення інспекцій МАГАТЕ й демонтаж ядерного реактора в Йонгбйоні (існували підозри, що з відпрацьованого палива був вилучений плутоній, достатній для виготовлення 4–5 ядерних бомб) в обмін на побудову двох легководневих реакторів вартістю 4 млрд дол. США, щорічні поставки 500 тис. т нафтопродуктів до введення в дію першого реактора (2003) та зобов'язання Білого дому не застосовувати ядерну зброю проти КНДР. 21.10.1994 ці домовленості були формалізовані в підписаній у Женеві двосторонній Рамковій угоді, а вже напр. 1995 нафтопродукти стали надходити до КНДР, водночас Японія, США і Південна Корея розпочали гуманітарні поставки рису.

Проте в серпні 1998 КНДР успішно випробувала балістичну ракету середньої дальності «Тепходон» з радіусом дії 1700–2000 км, а на поч. жовтня 2002 північнокорейське керівництво офіційно зізналося в тому, що в порушення Рамкової угоди воно не припинило реалізацію ядерної програми. У відповідь президент США Дж. В. *Буш* зарахував КНДР до країн *«вісі зла»* й припинив постачання нафти, Пхеньян, у свою чергу, відновив роботу ядерного реактора в Йонгбйоні й вислав із країни інспекторів МАГАТЕ; 10.01.2003 КНДР стала першою державою, що вийшла з ДНЯЗ. За посередництва китайської *дипломатії*, 27–29.08.2003, 25–28.02 і 23–26.06.2004 в Пекіні відбулося три раунди шестисторонніх переговорів (КНР, Росія, КНДР, Республіка Корея, США і Японія) щодо північнокорейської ядерної програми, які, хоча й не принесли конкретних результатів, увінчалися взаємною згодою про створення *без'ядерної зони* на Корейському півострові. Але США категорично не погоджувалися на укладення пакту про ненапад із режимом *Кім Чен Іра* в обмін на згортання ядерної програми КНДР, наполягаючи на її припиненні в якості безумовного першого кроку. Тоді МЗС КНДР 10.02.2005 офіційно заявило про створення в країні ядерної зброї «для самооборони» й вихід Пхеньяна із шестисторонніх переговорів.

Щоправда, під тиском гострої економічної кризи й зусиль дипломатії КНР, що ставило під загрозу ефективність і легітимність тоталітарного режиму в очах населення КНДР, її влада погодилася повернутися за стіл шестисторонніх переговорів у Пекіні. 26.07—7.08 і 13–19.09.2005 відбулося два етапи 4-го раунду переговорного процесу, на яких, здавалося б, стався якісний прорив у вирішенні проблеми: сторони підписали заяву про відмову КНДР від продовження ядерної програми й повернення країни в ДНЯЗ та поновлення нею співпраці з МАГАТЕ в обмін на гарантії безпеки з боку США, постачання великих обсягів електроенергії (2 млн кВт) Республікою Корея та допомогу учасників переговорів у спорудженні легководневого реактора для мирного виробництва електроенергії. Але вже наступного дня після підписання спільної заяви — 20.09.2005 МЗС КНДР наголосив, що його держава не має наміру згортати свою військову ядерну програму до отримання ядерного ректора на легкій воді. А 5.07.2006 з території КНДР було випущено 7 ракет, які впали в морській економічній зоні Росії (5.04.2009 ракетою-носієм «Молочний шлях-2» на навколоземну орбіту було запущено дослідницький супутник зв'язку). Свого апогею криза навколо ядерної програми КНДР сягнула,

коли, попри застереження світової громадськості, 9.10.2006 на полігоні Пунгері було проведено випробування досить високотехнологічного плутонієвого пристрою (друге випробування потужнішого заряду — в 10–20 кілотонн — відбулося 25.05.2009, третє — 12.02.2013). На цей раз спершу Японія, а 15.10.2006 — й *Рада Безпеки ООН* запровадили обмежені економічні *санкції міжнародні* проти КНДР, що змусило Кім Чен Іра вже через кілька днів відмовитися від запланованого тоді ж другого ядерного випробування, вибачитися за перше й погодитися повернутися в режим шестисторонніх переговорів.

Лише на 3-му етапі 5-го раунду шестисторонніх переговорів 8–13.02.2007 Північна Корея твердо погодилася закрити й опечатати реактор у Йонгбйоні під контролем МАГАТЕ, а також надати список всіх ядерних робіт. В обмін на це США виключили країну з «вісі зла», Південна Корея, як і раніше, зобов'язалася постачати північному сусідові електроенергію в обсязі 2 млн кВт щорічно (після потоплення північнокорейським підводним човном 26.03.2010 південнокорейського корвета «Чхонан» Сеул припинив надання майже всіх видів матеріальної допомоги КНДР), який до того ж мав отримати економічну, гуманітарну й енергетичну допомогу в еквіваленті 1 млн т мазуту. Північнокорейський тоталітарний режим, т. ч., отримав серйозні ресурси для самозбереження, а Білий дім наприкінці червня 2008 виключив КНДР з переліку країн, які підтримують *тероризм міжнародний* (повторно це зробив Б. *Обама* 3.02.2010). Однак на початку серпня 2009 офіційний Пхеньян вкотре відмовився від шестистороннього формату міжнародних переговорів і запропонував перейти до двостороннього діалогу зі США.

Літ.: Матвійчук В. Релікт холодної війни. Ядерне протистояння на Корейському півострові // Політика і час. — 2005. — № 4; Курнишова Ю. Ракетно-ядерний «аргумент» КНДР в переговорах зі США // Політика і час. — 2007. — № 1.

В. І. Головченко

«Півночі—Півдня» проблема — сукупність взаємовідносин між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються; походить від неофіційної назви Діалог «Північ—Південь», що була вперше використана під час Паризької конференції з міжнар. екон. співробітництва (грудень 1975 — червень 1976). Започаткування діалогу мало на меті: розвиток стосунків між розвиненими країнами («Північ») та країнами, що розвиваються («Південь»); перебудову *міжнародних економічних відносин;* встановлення *нового міжнародного економічного порядку*, в рамках якого «Південь» здобував можливості для зміцнення своїх позицій у світовій економіці, отримання преференцій у *міжнародній торгівлі* й доступу до сучас. технологій. Джерелом загострення конфлікту між «Північчю» та «Півднем» є постійно зростаючий розрив у розвитку економік та рівні життя між двома групами д-в. Уперше вимога про встановлення нового міжнародного економічного порядку була висунута на 4-й конференції на найвищому рівні країн, що не приєднались, 1973 в Алжирі. Концепція перебудови міжнар. екон. відносин була закріплена в док-тах *Організації Об'єднаних Націй (ООН):* «Декларації про встановлення нового міжнародного порядку» (1974), «Програмі дій» (1974) і «Хартії економічних прав та обов'язків держав» (1974), які наголошують на необхідності збереження міжнар.-прав. основи для: здійснення *суверенітету* країн, що розвиваються, над своїми природ. ресурсами; перебудови структури міжнар. торгівлі; реформи валютно-фінанс. системи; інтенсифікації допомоги країнам, що розвиваються; розвитку і зміцнення екон., торг., фінанс. й техн. співробітництва між країнами, що розвиваються.

Дослідники, які виступають із позицій захисту інтересів «Півночі», покладають провину за зростання розриву на «Південь»: країни, що розвиваються, залишаються бідними, тому що від початку були такими, а низький рівень прибутків населення обмежує можливість накопичень і споживчих витрат. У результаті зберігається низький рівень продуктивності праці та не зростають доходи. Швидке збільшення чисельності населення в цих країнах надалі знижує рівень прибутків на душу населення та сприяє збереженню бідності в країнах, що розвиваються. Їхні опоненти, які обстоюють інтереси країн, що розвиваються, звинувачують у поглибленні розбіжностей у рівні екон. розвитку країни «Півночі»: вони від початку формували систему міжнар. екон. відносин відповідно до власних інтересів; інтереси країн, що розвиваються, постійно дискримінувались (у результаті сучасн. міжнар. екон. відносини не надають рівних умов усім країнам). Теоретичним узагальненням **«П.—П.» п.** є теорія «периферійного господарства», що побудована на дихотомії індустріально розвиненого центру («Північ») й аграрно-сировинної периферії («Південь»). Зовн.-торг. обмін між ними не є рівноправним і надає однобічні переваги «Півночі», оскільки індустріалізація базується на запровадженні наук.-техн. прогресу, який проявляється в агр.-сировинній сфері меншою мірою. Тому основні вигоди сучас. економіки — швидке зростання накопичення капіталу та продуктивності праці — отримує «центр». Амплітуда коливання цін у сировинних товарів вища, ніж у готових виробів, тому сировинно-орієнтована економіка страждає більше від флуктуацій у світовій економіці. Зростання продуктивності праці в с. г-ві означає не зростання якості, а кількості товарів, і за умов сировинно-орієнтованого с. г-ва збільшення обсягів вир-ва призводить до зменшення світових цін через зростання конкуренції; від підвищення продуктивності праці більше виграє споживач у розвинених країнах, а не виробник сільгосппродукції. Ціни на товари, переважно наукоємкі, які імпортуються до країн, що розвиваються, зростають швидше, ніж на товари, що експортуються ними. Перенесення вир-ва до країн, що розвиваються, є корисним для «центру» через зменшення витрат на виробничий процес і зменшення рівня забруднення на території розвинених країн. Для того, щоб «периферія» могла успішно та швидко розвиватись, необхідно змінити механізм світової торгівлі так, щоб *експорт* із країн, що розвиваються, значно зріс і сприяв пришвидшенню індустріалізації «Півдня». Така реформа є можливою в разі відмови розвинених країн від *протекціонізму.* Вирішення завдання визначення нової стратегії розвитку, яка має сприяти рівномірному задоволенню потреб, викоріненню бідності, збалансованому розвитку оточуючого середовища тощо, було поставлено перед Самітом з проблем сталого розвитку 2002, але за його результатами не було прийнято рішень, які сприяли б вирішенню проблем у рамках відносин «Північ—Південь».

С. В. Андрущенко

Півонька (Pivonka) Вітезслав (1969, м. Бенешов, ЧССР) — чеський *дипломат*; закінчив факультет фізичного виховання і спорту у Великій Британії, факультет економіки та менеджменту у Празі, аспірантуру при Бізнес-коледжі в Австралії.

Працював керівником відділу маркетингу і регіонального ринку в чеській медіа-компанії МАФРА; з 1999 — співробітник Департаменту внутрішньої політики МЗС Чехії; в 2002–05 — Генеральний консул Чехії в Кошице (Словаччина); з 2005 — співробітник відділення Південно-Східної та Східної Європи МЗС Чеської Республіки. З 2006 — заступник посла Чехії в Києві (Україна); в квітні 2010 — липні 2011 — Тимчасовий Повірений у справах Чехії Пв Україні.

А. П. Сапсай

Підводних кабелів і трубопроводів ушкодження — вчинений з умислом або через злочинну необережність розрив чи пошкодження прокладеного по мор. дну підводного кабелю або трубопроводу. Кожна д-ва, за прийнятими нею міжнар. зобов'язаннями, повинна забезпечити покарання та передбачити відп. відшкодування з винних осіб, які знаходяться під її юрисдикцією. Ушкодження кабелів підлягає покаранню згідно з положеннями Міжнародної конвенції з охорони підводних кабелів 1884, незалежно від цивільного позову про відшкодування витрат, збитків тощо. Ушкодження підводних кабелів розглядається як порушення права держав-учасниць конвенції. Відповідальність не настає лише у випадку, якщо винні в пошкодженні особи мали єдину законну мету — зберегти своє життя або безпеку своїх суден та попередньо намагались вжити відп. заходів й уникнути таких наслідків. Судновласники, які пожертвували якорем, сітками, риболовними снастями, щоб уникнути ушкодження, мають право на отримання винагороди від власника кабелю або трубопроводу. За заг. правилом усі судна повинні утримуватись від втручання у здійснення прокладання та ремонту кабелів і трубопроводів. Д-ва, що прокладає кабелі або трубопроводи, має взяти до уваги наявність вже прокладених кабелів або трубопроводів. Зокрема, вона не повинна перешкоджати можливості здійснювати ремонт існуючих кабелів або трубопроводів. Контроль за

дотриманням конвенції здійснюється військовими кораблями держав-учасниць, які мають право зупиняти, перевіряти нац. приналежність усіх торг. суден, запідозрених у порушенні конвенції. Судовими органами, компетентними встановлювати факт порушення конвенції, є виключно суди *держави прапора* судна-порушника. Основні положення щодо ушкодження підводних кабелів і трубопроводів знайшли відображення в Конвенції про відкрите море 1958 та *Конвенції ООН з морського права 1982.*

І. М. Забара

Підводних човнів (ПЧ) режим судноплавства. У мирний час режим перебування ПЧ у *відкритому морі* не обмежено. Із появою ПЧ свобода судноплавства у відкритому морі й *протоках міжнародних* стала включати свободу підводного плавання. Прохід ПЧ через міжнар. протоки або *територіальні води* інозем. д-в повинен здійснюватись відповідно до законодавства прибережних країн та міжнар. угод лише в надводному положенні з піднятим прапором. Міжнар. право регламентує дії ПЧ виключно щодо торг. та інших невійськ. суден. Під час війни дії ПЧ сторін регламентуються Лондонським протоколом 1936. Ним встановлюються вимоги щодо дотримання командирами ПЧ *норм міжнародного права* при діях проти торг. суден. Відповідно до положень Протоколу, ПЧ (окрім випадків відмови зупинитись, спроби зникнути або здійснити озброєний супротив огляду або обшуку) може потопити торг. судно противника або позбавити його можливості продовжити судноплавство лише за умов надання можливості для рятування пасажирів, екіпажу та суднових док-тів. У разі відмови зупинитись або при спробі уникнути догляду чи обшуку ПЧ має право потопити торг. судно. Торг. судно може бути потопленим ПЧ й у випадку, викликаному воєнною необхідністю. У відкритому морі ПЧ має право: зупиняти, оглядати та проводити обшук усіх торг. суден противника та нейтральних д-в, конфіскувати контрабандні вантажі на нейтральних суднах, розпоряджатись як трофеями власністю противника, брати в полон екіпажі торг. суден противника й захоплювати торг. судна як приз. Щодо *суден морських військових* противника, озброєних суден, військ. транспортів і торг. суден, що здійснюють перехід морем у складі конвоїв, окрім шпитальних суден, ПЧ мають право діяти відповідно до правил військ.-мор. мистецтва. ПЧ сторін у громадян. війні можуть вести воєнні дії лише у *внутрішніх водах* і територ. морі своєї д-ви. Вони не мають права вести воєнні дії у відкритому морі й перешкоджати торг. судноплавству інших д-в. Відповідно до положень Ніонської угоди 1937 напад ПЧ у мирний час на інозем. торг. судна та інші невійськ. судна у відкритому морі розглядається як державне *піратство.*

І. М. Забара

Підгаєцький мирний договір 1667 — укладений 9(19).10 правобережним гетьманом П. *Дорошенком* із представником короля Речі Посполитої Яна II Казимира — польним коронним гетьманом Я. Собеським; тоді від повного розгрому коронну армію врятувала лише звістка про напад запорожців на чолі з І. Сірком на Крим, після чого калга Крим-Герай пішов на укладення сепаратної угоди. Вона передбачала відновлення військово-політичного союзу між Річчю Посполитою й Кримським ханатом, а також повернення козаків під зверхність польського короля; амністію всім учасникам *війни* проти Речі Посполитої, відмову Війська Запорозького від будь-яких іноземних протекцій, безпечне повернення шляхти до своїх маєтків в Україні.

В. М. Матвієнко

Підгорний Микола Вікторович (5.02.1903, Карлівка, тепер Полтавської обл., Україна — 11.01.1983, Москва, СРСР) — рад. держ. і парт. діяч. Нар. в робітничій сім'ї. Закінчив робітфак (1926) і Київський технол. ін-т харчової промисловості (1931). 1931–39 працював на підприємствах цукрової галузі УСРР. У 1939–40 і 1944–46 — заст. народного комісара харчової промисловості УРСР, 1942–44 — дир. Моск. технол. ін-ту харчової промисловості. У 1944–46 — гол. уповноважений уряду УРСР з переселення укр. населення з території Польщі до СРСР, 1946–50 — Постійний представник уряду УРСР при Раді Міністрів СРСР. З 1950 — на керівних посадах у КПУ: до 1953 — 1-й секр. Харківського обкому КПУ, у 1953–57 — 2-й, у 1957–63 — 1-й секр. Компартії України. З 1960 — у складі вищого керівництва КПРС: чл. президії ЦК (1960–66), чл. політбюро ЦК (1966–77). З грудня 1965 до 1977 — голова Президії Верховної Ради СРСР.

Н. В. Шпакова

Підопічні території — залежні території, управління якими здійснювалось у рамках системи опіки та під контролем *Організації Об'єднаних Націй (ООН).* Система **П. т.** ООН прийшла на зміну *мандатній системі Ліги Націй* та охоплювала залежні території, які раніше були підмандатними, знаходились під контролем переможених д-в; а також ті залежні території, які могли бути добровільно включені метрополіями до системи опіки. На відміну від своєї попередниці, система опіки ООН досягла своїх головних цілей, а саме — сприяла покращенню становища населення **П. т.**, їхньому прогрес. розвитку, перетворенню залежних територій на незалежні. Після *Другої світової війни* у світі нараховувалось 11 несамоврядних територій, які знаходились під управлінням 7 держав-членів ООН. 1.10.1994 остання з **П. т.** в Океанії — Палау — отримала незалежність, що знаменувало завершення функціонування системи опіки ООН, оскільки всі **П. т.** або досягли незалежності, або приєднались до сусідніх незалежних д-в.

Д. І. Кулеба

Підписання міжнародного договору — форма вираження згоди на обов'язковість *договору міжнародного;* форма прийняття узгодженого тексту договору та встановлення його автентичності; одна з обов'язкових стадій укладання міжнар. дог-ру, що завершує переговори (стадію узгодження тексту дог-ру). Підписання означає згоду сторони на обов'язковість для неї дог-ру, якщо за його положеннями він набуває чинності з моменту підписання, або згоду сторони з виробленим текстом дог-ру, якщо за його положеннями передбачається виконання подальших внутр.-держ. процедур для набуття ним чинності (затвердження, прийняття, *ратифікація*, обмін док-тами тощо). Можливе підписання як дог-ру в цілому, так і його частин. За формою **П. м. д.** може бути остаточним, неостаточним і *ад референдум.* Юрид. наслідком **П. м. д.** (якщо передбачено подальшу процедуру введення його в дію) є, по-перше, право сторін на ратифікацію, затвердження та проведення інших внутр.-держ. процедур для надання дог-рові обов'язкової чинності; по-друге, зобов'язання сторін утриматися від дій, які не відповідають меті та об'єкту даного міжнар. дог-ру, або які позбавили б його цієї мети та об'єкта. Якщо в дог-рі не передбачено подальшої процедури його затвердження, то юрид. наслідком підписання є: закріплення остаточної згоди д-ви на обов'язковість для неї дог-ру; покладення на д-ву обов'язку утриматися від дій, що не відповідають меті та об'єкту даного міжнар. дог-ру, або позбавили б його цієї мети та об'єкта. У разі, коли міжнар. договір набирає чинності з моменту його підписання, згода на обов'язковий характер його положень висловлюється у формі **П. м. д.** уповноваженою на те особою. У сучас. міжнар. практиці існує тенденція до збільшення ролі підписання дог-ру як кінцевої стадії його укладення та остаточної (без подальших внутр.-держ. процедур) згоди д-ви на його обов'язковість. Більша частина міжнар. дог-рів набувають чинності за фактом їх підписання. У ст. 12 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969* встановлюється, що згода д-ви на обов'язковість для неї дог-ру виражається шляхом підписання дог-ру представником д-ви за умов, якщо така процедура передбачена в самому дог-рі або існує такий намір його сторін. Це положення конвенції в доктрині тлумачиться як таке, що ефективно запобігає тому, щоб сторона пізніше відмовилась від дог-ру на підставі того, що його не було ратифіковано. Підписання ад референдум робиться уповноваженим представником д-ви під умовою, що воно потребує подальшого підтвердження. За формою підписання ад референдум вимагає відп. повноважень і робиться, як правило, згідно з принципом *альтернату.* Якщо підписання ад референдум підтверджене д-вою, воно вважається остаточним **П. м. д.** з відп. юрид. наслідками — договір набуває для сторони обов'язкової чинності, а датою підписання дог-ру стороною вважається його підписання ад референдум. **П. м. д.** може бути способом встановлення автентичності дог-ру (як і *парафування*). Процедура **П. м. д.** відбувається відповідно до заг.-визнаних вимог протокольної практики. Підписання *договорів міжнародних двосторонніх* відбувається з урахуванням принципу альтернату. Повноваження на **П. м. д.**

подаються представниками д-в завчасно. Ex officio (без відп. повноважень та за своєю посадою) на **П. м. д.** уповноважені *глава держави, глава уряду* та глава *відомства закордонних справ* д-ви (ст. 7 Віденської конвенції про право міжнар. дог-рів 1969). У підписаний договір сторони не можуть вносити поправки та зміни. Згідно з повноваженнями й положеннями дог-ру представниками д-в при підписанні можуть робитись застереження, заяви, протести тощо до відп. міжнар. дог-ру. Особливості **П. м. д.** за участі міжнар. орг-цій полягають у тому, що не всі міжнар. дог-ри вимагають такого підписання (більшість його не вимагає: дог-ри про опіку, угоди *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* зі спеціалізованими установами ООН тощо); принцип альтернату при підписанні не застосовується; перед підписанням інколи вимагається схвалення міжнар. дог-ру керівним органом міжнар. орг-ції (що в доктрині розглядається як своєрідне уповноваження на підписання дог-ру). Порядок, форма та процедура **П. м. д.** регулюється Віденською конвенцією про право міжнар. дог-рів 1969, *Віденською конвенцією про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986.* В укр. д-ві порядок, форма та процедура **П. м. д.** регулюється нормами *Закону України «Про міжнародні договори України» 2004.*

О. В. Буткевич

Пік (Pieck) Фрідріх Вільгельм Райнгольд (3.01.1876, Ґубен, Німецька імперія — 7.09.1960, Берлін, НДР) — німецький громадсько-політичний і державний діяч; народився в родині кучера у східній частині м. Ґубен, нині — польське м. Ґубін; за фахом — теля. У 1894 вступив до Німецької спілки робітників-деревообробників, у 1895 — до Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН); з 1896 працював теслею у Бремені, очолив окружну організацію СДПН. У 1905–10 — депутат міської ради; у 1907–08 навчався у партійній школі СДПН, де потрапив під вплив інтернаціоналістських ідей Р. Люксембург; у 1910–14 — другий секретар центральної комісії з освіти СДПН. Під час *Першої світової війни* був послідовним супротивником соціал-демократичної концепції громадянського (міжкласового) миру й брав участь у конференціях лівих соціал-демократів, увійшов до «Союзу Спартака»; у 1915 призваний на військову службу, за антивоєнну агітацію серед солдатів притягнутий до військового суду, але втік до Берліна перед винесенням вироку й емігрував до Амстердама. Після війни повернувся до Берліна і став одним із співзасновників Комуністичної партії Німеччини (КПН) на установчому з'їзді в Берліні 30.12.1918–1.01.1919. У січні 1919 заарештований за участь у повстанні спартаківців і 15.01.1919 як свідок брав участь в останньому допиті К. Лібкнехта й Р. Люксембург; врятувався втечею (пізніше один з організаторів убивства лідерів КПН — офіцер В. Пабст, можливо, з провокативною метою, стверджував, ніби саме він дав наказ звільнити **П.**, оскільки той докладно поінформував його про військові плани й місця переховування керівників «спартаківців»). У 1921 обраний до Виконавчого комітету *Комуністичного Інтернаціоналу*, одночасно став депутатом прусського ландтагу, у складі якого залишався до обрання в рейхстаг у 1928. У 1922 виступив одним із засновників створеної на пропозицію Товариства старих більшовиків і за рішенням 4-го Конгресу Комінтерну Міжнародної організації допомоги борцям революції (Міжнародна червона допомога, МЧД), яка надавала матеріальну, юридичну, моральну підтримку політв'язням й політемігрантам лівого спрямування та родинам загиблих революціонерів незалежно від їхньої партійної приналежності. З 1931 — член Президії Виконкому Комінтерну; після приходу до влади в Німеччині нацистів 1933 й початку активного переслідування німецьких комуністів 7.02.1933 взяв участь у підпільному засіданні ЦК КПН у будинку спорту «Цигенгальс» поблизу Берліна й перейшов на нелегальне становище; у серпні 1933 позбавлений нацистами німецького громадянства.

Після арешту нацистами Е. Тельмана в березні 1933 й вбивства у лютому 1934 Й. Шера фактично очолив КПН як заступник останнього, з травня — в еміграції в Парижі; у 1935 на партійній конференції в Брюсселі обраний головою КПН на час арешту Е. Тельмана, в зв'язку з чим переїхав до Москви. 1938–43 — секретар Виконкому Комінтерну, у 1943 виступив одним з організаторів національного комітету «Вільна Німеччина». Як ставленик Й. *Сталіна* повернувся до Берліна 01.07.1945 і очолив формування в радянській зоні *окупації воєнної* комуністичного диктаторського режиму; організував і забезпечив процес примусового об'єднання СДПН з КПН і створення 21.04.1946 Соціалістичної єдиної партії Німеччини (СЄПН) та разом з О. Ґротеволем став співголовою СЄПН (до 25.07.1950). Після створення Німецької Демократичної Республіки й до смерті — президент держави (11.10.1949–7.09.1960). Не брав фактичної участі в управлінні державою (фактично НДР керував В. *Ульбрихт*, перший секретар ЦК СЄПН), але несе моральну відповідальність за жорстоке придушення антикомуністичного повстання німецьких робітників 17.06.1953.

Літ.: In memoriam Wilhelm Pieck. — Leipzig, 1960; Wilhelm Pieck. — Berlin, 1961. Клара Цеткин, Вильгельм Пик. — М., 1957.

Р. А. Кривонос

Пікіньїський мир 1475 — англ.-франц. *договір мирний*, підписаний 29.08.1475 у франц. містечку Пікіньї (провінція Пікардія) англ. королем Едуардом IV та франц. королем Людовиком XI; офіційно завершував *Столітню війну 1337–1453.* Мирного дог-ру прагнули обидві сторони, оскільки знесилена війною Червоної та Білої троянди Англія не мала сил вести бойові дії у Франції самостійно, а головний союзник Едуарда IV на континенті — бургундський герцог Карл Сміливий воював у цей момент із Габсбургами в Німеччині; Людовик XI прагнув вивести Англію з війни, аби остання не заважала його планам об'єднання Франції під централізованою владою франц. королів. За умовами миру Едуард IV відмовлявся від претензій на франц. корону, Англія виводила з Франції всі свої війська та розривала союз із герцогом Бургундії Карлом Сміливим, за що Едуард IV мав отримувати від Людовика XI солідну щорічну *контрибуцію* (50 тис. екю золотом, або 10 тис. фунтів стерлінгів), а англ. купці — збереження всіх своїх торг. привілеїв у Франції. Договір мав бути підкріплений *династичним шлюбом* дочки Едуарда IV Елізабет із франц. дофіном, проте цей пункт миру Людовик XI так і не виконав, відкупившись багатими дарунками Едуардові IV та хабарами членам англ. парламенту. У 1482, після остаточного розгрому Бургундії, Людовик XI остаточно відмовився від будь-яких фінанс. чи династичних зобов'язань згідно з **П. м.** Договір створив умови для прискореного об'єднання Франції.

В. А. Рубель

Піла проект 1937 — пропозиції щодо поділу Палестини на євр. й арабську *держави* при збереженні заг. контролю Лондона у сфері безпеки (див.: *Палестинська проблема*); розроблений брит. слідчою комісією під керівництвом лорда Піла, що 15.11.1936–18.01.1937 вивчала в підмандатній території причини арабо-євр. конфлікту. В оприлюдненому 7.07.1937 звіті комісії стверджувалось, що внаслідок збільшення євр. імміграції й притоку капіталу помітно поліпшилась економіка Палестини, але прагнення місцевих арабів до нац. незалежності спричинило загострення ситуації. Члени комісії прийшли до висновку про «нежиттєздатність мандату в його існуючій формі» та несумісність євр. й арабських прагнень. Під євр. д-ву пропонувалось відвести узбережжя від Тель-Авіва до Хайфи та Галілеї, під арабську — переважно півд. райони Палестини, а центр. частина, визначена як район світового культ. надбання (у т. ч. Єрусалим, Віфлеєм, Назарет і коридор до Яффи), мала залишитись під безпосереднім брит. контролем. Згідно з Проектом Велика Британія зобов'язувалася підтримати обидві новопосталі д-ви в питанні їхнього майбутнього вступу до *Ліги Націй.* XX конгрес Всесвітньої сіоністської орг-ції в Цюріху в серпні 1 937 300 голосами проти 158 підтримав ідею поділу Палестини, оскільки вперше на міжнар. рівні прозвучало питання створення незалежної євр. д-ви. Водночас конгрес висловився за значне розширення її території. Але всеарабська конференція в Блудані (Сирія) на поч. вересня 1937 одноголосно прийняла резолюцію, що виключала будь-яку форму поділу Палестини, вимагаючи скасування *Бальфура декларації 1917.* Арабські лідери пропонували створити на підмандатній території лише арабську д-ву, декларуючи намір дотримувати права євр. меншини. Наприкінці 1938 спеціально створена комісія експертів відвідала Палестину й у своїй доповіді вказала на неможливість реалізації Проекту або якогось іншого плану поділу Палестини з міркувань стратегічного та екон. характеру.

В. І. Головченко

Пілсудський (Piłsudski) Юзеф Клеменс (05.12.1867, с. Зулов під Вільно, нині — Вільнюс, Литва — 12.05.1935, Варшава, Польська Республіка) — польський громадсько-політичний і державний діяч, маршал (19.03.1920); народився в сім'ї незаможного шляхтича — активного учасника *Польського повстання 1863–64*; 1885 закінчив 1-шу Віленську гімназію й вступив на медичний факультет Харківського університету, але наступного року виключений за участь у студентських заворушеннях, 1887 був залучений до підготовки замаху на російського імператора *Олександра III*, заарештований і засланий до Сибіру (1888–92, рідний брат Броніслав отримав смертний вирок, замінений 15-ма роками каторги). Після повернення став співзасновником Польської Соціалістичної партії (ППС) і членом її ЦК та головним редактором «Робітника» (1894), взяв участь у 4-му конгресі 2-го Інтернаціоналу (1896); під час російсько-японської війни 1904–05 прибув до Токіо з пропозицією профінансувати антиросійське повстання в Королівстві Польському. 1905–08 керував Бойовою організацією ППС, після розколу в ній очолив ППС — Революційну фракцію, що відстоювала ідею незалежності країни й терористичну тактику, виражав недовіру до російських революціонерів і був проти співпраці з ними; використовуючи міжнародну ситуацію, спричинену *Боснійською кризою 1908–09*, ініціював організацію таємного «Союзу активної боротьби», на базі якого 1910 були створені Стрілецький союз у Львові та Стрілецьке товариство в Кракові, яким керував особисто; 1912 став військовим комендантом Тимчасової комісії об'єднаних самостійницьких угруповань. З початком *Першої світової війни* розраховував на відродження Польської держави за допомоги Австро-Угорщини й оголосив мобілізацію стрілецьких відділів, однак через брак підтримки місцевого населення не зміг підняти повстання в Королівстві Польському; коли ж, завдяки дипломатичним акціям польських представників у Відні австрійська влада дала згоду на формування Польських легіонів, очолив 1-й полк, пізніше 1-шу бригаду легіонів, що брала участь у ряді битв на Галицькому фронті; але у вересні 1916, через брак зацікавленості справами Польщі Центральних держав, подав у відставку. Після проголошення 5.11.1916 Акта про створення на «вирваних з-під російського панування» польських землях «самостійної держави із спадкоємною монархією і конституційним ладом» призначений шефом військового департаменту Тимчасової Державної ради (1916–17); спровокував т. зв. «присягову кризу» (заборонив польським воякам присягати на вірність Німеччині й Австро-Угорщині), за що був ув'язнений у Магдебурзі в липні 1917.

Після тріумфального повернення до Варшави **П.** отримав від пронімецької Регентської ради 11.11.1918 (День незалежності Польщі) військову й цивільну владу; 14.11.1918 призначений соціалістичним урядом Є. Морачевського на посаду «тимчасового Начальника держави»; в січні 1919 постійно вибраний Законодавчим сеймом на цю посаду. Активно відстоював ідею федеративного *Балто-Чорноморського союзу* під егідою Варшави й за участю Литви, Білорусі та УНР, що призвело б до утворення геополітичного «коридору» для захисту Польщі від безпосередньої агресії з боку «червоної» чи «білої» Росії; причому до Другої Речі Посполитої мали відійти Холмщина, Західна Волинь до р. Стир і Львівщина; на решті ж території Східної Галичини й Волині пропонувалося надати польській меншині національно-культурну *автономію* в складі УНР. Щойно ж проголошену Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР) було окуповано поляками в ході *українсько-польської війни 1918–19*, а «Рада десяти» *Паризької мирної конференції 1919–20*, під приводом боротьби з експансією більшовизму, своєю постановою від 25.06.1919 санкціонувала цей факт; зате **П.** погодився на укладення 21–24.04.1920 *Варшавського договору УНР з Річчю Посполитою*, що включав офіційне визнання Польщею незалежної України на схід від р. Збруч, і розпочав війну із РСФРР, що закінчилася *Ризьким мирним договором 1921*, за яким поляки визнали УСРР та БСРР як самостійні держави й зберегли за собою, крім Східної Галичини (анексована після рішення Ради послів Антанти 15.03.1923), Холмщину з Підляшшям та західні частини Волині й Полісся. 14.12.1922 **П.** передав владу новообраному президенту й до червня 1923 залишався воєнним міністром та начальником генштабу; 12–15.05.1926 з огляду на небезпеку суспільної анархії вчинив військовий переворот, але відмовився від запропонованої йому посади президента й став Генеральним інспектором Збройних сил; 2.10.1926–27.06.1928 і 25.08–04.12.1930 — прем'єр-міністр; під гаслами подолання «сеймовладдя» й «санації» (оздоровлення) політичного життя встановив авторитарний режим та ініціював прийняття квітневої конституції 1935, що значно збільшила повноваження президента й уряду. Намагався створити систему безпеки держави через укладання двосторонніх угод про ненапад з СРСР (1932) і Німеччиною (1934), шукав можливості сформувати тривалий союз із Францією та Великою Британією.

Твори: «1920» (1924); «Мої перші бої» (1925).

Літ.: Dziewanowski, Marian Kamil. Joseph Pilsudski: A European Federalist, 1918–1922. — Stanford: Stanford University Press, 1969; Czubiński, Antoni (ed.). Józef Piłsudski i jego legenda. — Warsaw: Państowe Wydawnictwo Naukowe, 1988; Cepnik Henryk. Józef Piłsudski: portret biograficzny. — Warszawa, 1988; Jędrzejewicz, Wacław. Józef Piłsudski 1867–1935. — Wrocław: Wydawnictwo LTW, 1989; Наленч Т., Наленч Д. Юзеф Пилсудский — легенды и факты. — М.: Политиздат, 1990; Пилсудский против Тухачевского. — М., 1991; Бобрик М. Н. Юзеф Пилсудский // Пленники национальной идеи. Политические портреты лидеров Восточной Европы (первая треть XX века). — М., 1993; Парсаданова В. С. Юзеф Пилсудский // Вопросы истории. — 1996. — № 1; Матвеев Г. Пилсудский. — М.: Молодая гвардия, 2008.

В. І. Головченко

Пільніцька декларація 1791 — австр.-прус. угода, підписана 27.08.1791 в замку Пільніц (Саксонія) австр. імператором Леопольдом II та прус. королем *Фрідріхом Вільгельмом II*. Сторони підтверджували намір вдатись до спільних дій з метою сприяння франц. королю Людовику XVI у зміцненні засад монархічного правління. Австрія та Пруссія звертались до всіх європ. д-в із пропозицією приєднатись до них та проголошували про свою готовність здійснити в разі потреби інтервенцію у Францію, для чого зобов'язувались тримати в готовності війська. Велика Британія та Росія, на підтримку яких сподівались Австрія та Пруссія, відмовились приєднатись до спільних дій проти рев. Франції. Декларація стала основою австр.-прус. союзного дог-ру 1792, що оформив першу *антифранцузьку коаліцію*.

М. Г. Капітоненко

Піночет (Pinochet) Августо Угарте (25.11.1915, Вальпараїсо, Республіка Чилі — 10.12.2006, Сантьяго, Республіка Чилі) — чилійський військовий і державний діяч; народився в сім'ї митного службовця; закінчив Військове училище (1937) і Академію сухопутних військ (1951), навчався у Школі права Чилійського університету. Військова служба поперемінно відбувалася на командних і викладацьких посадах, 1953 опублікував перший підручник «Географія Чилі, Аргентини, Болівії й Перу», 1956 відряджений до Еквадору для надання допомоги у створенні там військової академії; пройшов стажування в «Школі Америк» у зоні *Панамського каналу* (1965, 1968, 1972), був офіцером військових місій у США та зв'язку з арміями держав-членів *НАТО*; бригадний генерал (1968); 1968–72 — командир 6-ї дивізії й військовий губернатор провінції Тарапака; 1972–73 — командувач сухопутними військами, головнокомандувач чилійською армією. 11.09.1973 очолив військовий переворот, спрямований проти С. *Альєнде*; 11.09.1973–27.06.1974 — голова праворадикальної військової хунти, 27.06–17.12.1974 — «Верховний глава держави», 17.12.1974–11.03.1990 — 30-й президент Республіки Чилі.

Отримав надзвичайні повноваження на невизначений термін, оголосив країну в стані «внутрішньої війни» з марксизмом, впровадив облоговий стан (1978 замінений «надзвичайним»), скасував чинність конституції й громадянських свобод, був розпущений парламент, оголошені поза законом партії «Народної єдності», діяльність решти — «призупинена» (1977 — заборонена), профспілки поставлені під контроль влади; 15.06.1974 своїм указом створив «Direction de l'Intelligence Nacional» (DINA) — таємну політичну поліцію, причетну до загибелі 15,5 тис. і зникнення безвісти 2,2 тис. опозиційно налаштованих чилійців та іноземних громадян (кожен десятий чилієць емігрував); ініціював план співпраці спецслужб Чилі, Аргентини, Болівії, Бразилії, Парагваю й Уругваю в боротьбі з дисидентами опозицією («Кондор»); у «Декларації принципів» уряду (березень 1974) звинуватив за-

хідну представницьку *демократію*, що «занепала», в нездатності дати ефективну відсіч марксизму й висловився на користь її заміни «органічною демократією» та побудову націоналістичного суспільства на корпоративних засадах, моральних принципах християнства та іспанських духовних традиціях; за підтримки *Світового банку* й *МВФ* ініціював розроблення та реалізацію «Програми економічного відродження» за рецептами «Чиказької школи» монетаризму М. Фрідмана, для чого передбачалося перебудувати виробничу структуру відповідно потреб світового ринку й усунути штучні обмеження ринкової економіки (протекціонізм, колективні трудові угоди, державний контроль на виробництві). В короткотерміновому плані така політика була успішною, інфляція зменшилася до 10 %, на 7–8 % щороку зростало виробництво, був ліквідований дефіцит *бюджету державного, баланс платіжний* став позитивним, країна вийшла на світовий ринок як крупний експортер сільськогосподарської продукції, рибного борошна й лісу, що дало привід напр. 1970-х заговорити про «чилійське диво»; але в містах зберігалося масове безробіття, збільшувалася заборгованість населення, економіку виснажували виплати по іноземним позикам (на 1990 зовнішня заборгованість становила $ 16 млрд), на додаток у 80-ті значно впали ціни на мідь, яка давала більше половини експортних надходжень. Крім того, були «відпущені» ціни й заморожена зарплата, що призвело до зменшення її частки у ВВП з 52 % у 1972 до 31 % у 1989, зате прибутки підприємців зросли відповідно з 39 до 56 %, безробіття набуло структурного й хронічного характеру із середнім щорічним рівнем біля 15 % (за уряду «Народної єдності» — 5 %), зарплата в країні ледве сягала 75 % від рівня 1970.

На міжнародній арені **П.** прагнув виступати захисником західної християнської цивілізації від *комунізму*; наголошував на історичному покликанні Чилі на роль *великої держави* на півдні Тихого океану, що призвело до загострення територіальних спорів із сусідніми країнами й виходу Чилі 1976 з *Андської групи*, учасники якої обмежували діяльність *ТНК*; у *англійсько-аргентинському конфлікті 1982* за Фолклендські (Мальвінські) острови підтримав Велику Британію. Хоча на референдумі 11.09.1980 щодо нової конституції країни, яка затверджувала участь армії в управлінні державою, обмежувала громадянські права й свободу слова та продовжувала президентські повноваження до 1990, дістав підтримку 67 % учасників, усе ж під тиском США змушений був провести 5.10.1988 референдум стосовно пролонгації своїх повноважень до 1997, але зазнав невдачі; зберіг посаду головнокомандувача сухопутними військами, після виходу в березні 1998 у відставку обраний довічним сенатором. На прохання іспанського уряду 16.10.1998 заарештований британською поліцією під час лікування в лондонській клініці за звинуваченням у тероризмі та вбивствах, але 2.03.2000 з огляду на слабкий стан здоров'я звільнений і депортований на батьківщину, де був позбавлений імунітету й зазнав нового судового переслідування. Коли Верховний суд визнав **П.**, з огляду на стан здоров'я, нездатним постати перед трибуналом, у 2002 відмовився від сенаторства; 14.09.2005 позбавлений Верховним судом недоторканності від кримінального переслідування як колишній *глава держави*. В січні 2012 Національна рада з освіти Чилі визначила в шкільних підручниках правління **П.** не як «диктаторський», а «військовий режим».

Твори: «Есе з вивчення чилійської геополітики», «Геополітика» (1968).

Літ.: Fontaine Aldunate. Los economistas y el presidente Pinochet. — Santiago, 1989; Шевелев В. Утро Аугусто Пиночета // Диктаторы и боги. — Ростов-на-Дону.: Феникс, 1999; Дробязко Л. Знаковая фигура XX века — Аугусто Пиночет // Искателям приключений — Волонтёр. — 2007. — № 1(6). — С. 48–51; Головченко В. Чи був потрібен Піночет? // Дзеркало тижня. — 2007, 20 січня.

В. І. Головченко

Пінту Тейшейра (Pinto Teixeira) Жозе Мануель (14.08.1952) — португальський *дипломат*; закінчив Військово-морську академію, служив у ВМФ Португалії, навчався в Лісабонському технічному університеті, післядипломну освіту здобув у Норвезькому технічному університеті та Лондонській школі економічних і політичних наук. Після закінчення вузів працював керівником різних міжнародних проектів у Південній Африці та на Близькому Сході. У 1988 почав працювати у вищому органі виконавчої влади *Європейського Союзу — Європейській комісії*; був на службі в представництві Єврокомісії в Свазіленді та МЗС Португалії під час першого головування Португалії в Європейському Союзі в 1992. В 1998–2002 був послом Єврокомісії в колишній Югославській Республіці Македонія, а в 2002–05 роках обіймав цю ж посаду в Республіці Мозамбік. У 2008–12 працював послом Європейської комісії, а також главою представництва Єврокомісії в Україні. У 2012 в рамках ротації очолив представництво Європейського Союзу у Кабо-Верде.

А. П. Сапсай

Піньєра Еченіке (Piñera Echenique) Себастьян (1.01.1949, Сантьяго-де-Чилі, Республіка Чилі) — чилійський громадсько-політичний і державний діяч, економіст і бізнесмен, 35-й президент Чилі; народився в сім'ї *посла* Чилі в Бельгії; закінчив факультет економіки Папського католицького університету Чилі за спеціальністю комерційна інженерія (1971, отримав стипендію Рауля Івера, як найосвіченіший сучасник) і економічну аспірантуру Гарвардського університету (США, 1975), тема докторської дисертації — «Економіка освіти в країнах, що розвиваються. Збірник статей». Повернувся на батьківщину в 1976, працював професором економіки в Університеті Чилі, Папському католицькому університеті Чилі й Університеті Адольфо Ібаньєса; з 1989 зайнявся бізнесом, володіє 100 % телекомпанії «Chilevisión», 27 % LAN Airlines (LAN), 13 % футбольного клуба «Коло-коло»; в березні 2011 журнал «Forbes» оцінив статки **П.** в 2,4 млрд дол. США. У 1990–98 обирався сенатором республіки від правоцентристської партії «Національне оновлення»; в 2005 брав участь у президентських перегонах, проте зазнав поразки в двобої з соціалісткою М. *Бачелет*; на вибори президента 2009 був знову висунутий від правоцентристської «Коаліції за зміни», і в першому турі набрав трохи більше 44 % голосів; у другому турі виборів, що відбувся 17.01.2009, отримав 51,61 % голосів проти 48 % у кандидата від лівоцентристської коаліції «Демократична згода» Е. Фрея, і був обраний *главою держави* на 2010–14; т. ч., **П.** став першим за останні півстоліття кандидатом від правих сил Чилі, що був обраний на посаду президента. 11.03.2010 приступив до виконання президентських обов'язків, пообіцяв повести країну вперед, не руйнуючи політичного спадку попереднього лівоцентристського уряду.

В. І. Головченко

Піратство — відповідно до статті 101 *Конвенції ООН з морського права 1982* визначається як будь-який неправомірний акт насильства, затримання або будь-який грабунок, здійснюваний з особистими цілями екіпажем або пасажирами якого-небудь судна або літального апарата у приватному володінні й спрямований у *відкритому морі* проти іншого судна або літального апарата або проти осіб чи майна, що знаходяться на їх борту, а так само проти будь-якого судна або літального апарата, осіб або майна у місці поза юрисдикцією будь-якої держави. За цією ж Конвенцією **П.** визнаються будь-який акт добровільної участі у використанні якого-небудь судна чи літального апарата, здійснений зі знанням обставин, в силу яких ці судно або літальний апарат є піратськими, а також будь-яке підбурювання або свідоме сприяння вчиненню названих вище дій. Якщо екіпаж державного корабля, судна чи літального апарата підняв бунт і захопив контроль над ним та використовує його для здійснення **П.**, то вчинені ним піратські дії прирівнюються до вчинених приватними кораблем, судном або літальним апаратом. *Міжнародне право* не вважає використання судна чи літального апарата для **П.** підставою для втрати ними національності — остаточне вирішення цього питання належить до внутрішнього права *держави*, яка надала національність судну. Судно або літальний апарат вважаються піратськими, доки вони залишаються під владою осіб, винуватих у **П.**, будь-яка держава може захопити піратське судно у відкритому морі або будь-де інде поза межами національної юрисдикції, але право здійснити захоплення належить тільки військовим кораблям або військовим літальним апаратам чи іншим суднам або літальними апаратам, які мають чіткі зовнішні знаки, що дозволяють розпізнати їх як такі, що є на урядовій службі, та уповноважені для цілі захоплення за **П.** Якщо ж захоплення було здійснене без достатніх підстав, то держава, яка його вчинила, відповідає за будь-

яку заподіяну при захопленні шкоду чи збитки перед державою національності захопленого судна чи літального апарата. Держава, яка захопила піратське судно чи літальний апарат, має право заарештувати осіб і захопити майно, що на ньому перебувають. Суди цієї держави мають право ухвалювати постанови про покарання і визначати заходи, які мають бути вжиті щодо колишніх піратських суден, літальних апаратів чи майна, не порушуючи прав добросовісних третіх осіб. Відома з давніх-давен практика **П.** часто ставала важливим фактором *міжнародних відносин.* Пропонуючи зі свого боку правові засади ставлення до піратів, Марк Туллій Цицерон писав у трактаті «Про обов'язки» ще у I ст., що морський розбійник є всезагальним ворогом людства, будь-яка угода з яким від початку нікчемна, а відтак противна сторона не зобов'язана додержувати її. Держави, однак, часто вдавалися до співробітництва з піратами як засобу досягнення своїх політичних цілей. Ніонська угода 1937 визначала як піратські діяння напади на торгові судна, здійснювані військовими кораблями держав.

Літ.: John S. Burnett. Dangerous Waters: Modern Piracy and Terror on the High Seas. — N. Y.: Dutton, 2002; Derek Johnson, Mark J. Valencia. Piracy in Southeast Asia: Status, Issues, and Responses. — Pasir Panjang, Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2005; Graham Gerard Ong-Webb, Graham Gerard Ong. Piracy, Maritime Terrorism and Securing the Malacca Straits. — Singapore, Leiden: Institute of Southeast Asian Studies, 2006.

В. С. Ржевська

Пісковий Іван Миколайович (7.02.1941, с. Хлистунівка Городищенського р-ну Черкаської обл., УРСР) — рад. та укр. професійний *дипломат.* У 1968 закінчив Московський державний інститут міжнародних відносин МЗС СРСР. У 1968–72 — референт-стажист, секретар консульського відділу, аташе Посольства СРСР в Австрійській Республіці; 1973–74 — аташе, третій секретар третього європейського відділу МЗС СРСР; 1975–82 — другий, перший секретар Посольства СРСР у Федеративній Республіці Німеччина; 1983–86 — радник, завідуючий сектором третього європейського відділу МЗС СРСР; 1987–92 — радник Посольства СРСР у Федеративній Республіці Німеччина. 6.03.1992–7.06.1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Федеративній Республіці Німеччина. Після відставки займався приватним бізнесом у ФРН.

В. М. Матвієнко

Післявоєнне врегулювання з Японією. 2.09.1945 в Токійській затоці на борту амер. лінкора «Міссурі» була підписана беззастережна *капітуляція* Японії. Амер. генерал Д. Макартур був призначений головнокомандуючим союзними окуп. військами в Японії, які, незважаючи на символічні брит. й австралійські контингенти, фактично складались лише з амер. частин. Амер. окуп. адміністрація розпочала масштабні реформи політ. системи, економіки, с. г-ва, освіти та ін. Прагнучи встановити свій вплив у ЦСЄ, СРСР у грудні 1945 на *Московській нараді міністрів закордонних справ* СРСР, США і Великої Британії фактично поступився Вашингтону ініціативою в справі врегулювання з Японією. На цій самій нараді створено 2 міжнар. контрольні органи — Далекосхідна комісія (ДСК) і Союзна Рада для Японії, які здійснювали формальний контроль над окупованою Японією. Ще в жовтні 1945 у Вашингтоні оголошено про створення Далекосхідної консультативної комісії в складі д-в, що підписали Акт про капітуляцію Японії: США, СРСР, Китай, Велика Британія, Франція, Австралія, Нова Зеландія, Канада, Нідерланди. Функції Комісії обмежувались представленням рекомендацій головнокомандуючому. Однак через протидію Кремля на Московській нараді була підписана угода про створення замість Далекосхідної консультативної комісії ДСК, яка мала формулювати політ. лінію, принципи й заг. основи щодо Японії. Крім вищезгаданих країн до складу Комісії увійшли Індія та Філіппіни. Було прийнято принцип одноголосності СРСР, США, Великої Британії та Китаю при голосуванні з політ. питань. Місцеперебуванням Комісії визначено Вашингтон. Союзна Рада для Японії включала в себе представників США, СРСР, Китаю й Великої Британії та знаходилась у Токіо. Вона відігравала роль консультативного органу при головнокомандуючому союзними військами в Японії. Т. ч. реальна влада зосередилась у руках генерала Д. Макартура.

Окуп. адміністрація активно проводила лінію на демілітаризацію, демократизацію й декартелізацію Японії. 3.05.1947 набрала чинності підготована у штабі Д. Макартура Конституція Японії. У країні ліквідувалась абс. монархія, а імпер. влада збереглась лише як «символ держави і єдності народу». Японія відмовлялась від війни як засобу нац. політики та від утримання регулярної армії. ДСК підготувала документ «Основна політика відносно Японії після капітуляції», який був одноголосно прийнятий 19.06.1947 і формував головну політ. лінію союзних країн щодо Японії. Того самого 1947 США виступили з пропозицією почати підготовку *договору мирного* з Японією, але відразу ж виникли серйозні розбіжності щодо процедури підготовки. СРСР пропонував використати механізм *Ради міністрів закордонних справ,* а США — скликати конференцію країн-членів ДСК. Після проголошення КНР 1.10.1949 і початку *Корейської війни 1950–53* США взяли курс на поступове відновлення япон. пром. потужності й перетворення Японії у свого союзника в регіоні. Відтак у процесі обговорення проектів мирного дог-ру між США й СРСР зберігались істотні розбіжності. У березні 1951 *державний департамент США* представив СРСР черговий проект мирного дог-ру. Кремль продовжував наполягати на використанні РМЗС і врахуванні інтересів КНР. США погодили проект дог-ру з Великою Британією і вже спільний амер.-англ. проект знову було передано рад. стороні. У ньому практично не враховувались інтереси СРСР, а КНР повністю ігнорувалась. Разом із тим, домагаючись прийняття своїх пропозицій, СРСР ухвалив рішення направити делегацію на мирну конференцію в Сан-Франциско, яка відбувалась 4–8.09.1951 за участю представників 52 д-в. Не брали участі в конференції КНР, Індія, Бірма, ДРВ, КНДР, МНР. Рад. делегації не тільки не дали можливості представити свій проект мирного дог-ру, але й запропонувати поправки до амер.-брит. проекту. Тому СРСР, а з ним Польща й Чехословаччина відмовились підписати мирний договір із Японією.

Сан-Франциський мирний договір 1951 поклав кінець стану війни з Японією, що отримувала політ. *суверенітет.* Японія визнавала незалежність Кореї та відмовлялась від усіляких претензій на Півд. Сахалін, Курильські о-ви, о. Тайвань (Формозу), о-ви Пенхуледао, Спратлі й Парасельські. Але в дог-рі не вказувалось про повернення цих територій СРСР і КНР. Мирний договір передбачав виведення з території Японії всіх окуп. військ упродовж 90 днів після набуття дог-ром чинності. Але для гарантування безпеки Японії на її території могли залишатись інозем. війська. Одночасно з мирним дог-ром було підписано амер.-япон. Договір безпеки, який надав США право розміщувати збройні сили в Японії та поблизу неї.

В. Ю. Крушинський

Пітт (Pitt) Вільям Молодший (28.05.1759, Хеєс, графство Кент, Велика Британія — 23.01.1806, Лондон, Велика Британія) — брит. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат.* Закінчив Кембриджський ун-т (1776), де вивчав право. Член палати громад з 1781, лідер «нових торі», тісно пов'язаних із банківською й торг.-пром. буржуазією. У липні 1782 — лютому 1783 — міністр фінансів; у 1783–1801 і 1804–06 — прем'єр-міністр Великої Британії. Підписав *Версальський мирний договір 1783* зі США. У 1784 забезпечив ухвалення законопроекту, який обмежив особливі права Ост-Індської компанії й підпорядкував Індію урядовому контролю. У 1786 уклав торг. договір із Францією на засаді взаємного зниження мит, що відкрило франц. ринок для брит. фабричних виробів. Із метою послаблення Росії сприяв розв'язанню рос.-тур. війни 1787–91, рос.-шведської війни 1788–90, надавав усебічну дип. підтримку Стамбулу й Стокгольму. Організувавши *Рейхенбахську угоду 1790,* попередив війну між Австрією й Пруссією та сприяв їхньому зближенню для б-би з *Французькою буржуазною революцією 1789–99,* хоча спершу утримувався від втручання у власне франц. справи, розраховуючи, що рев. події допоможуть Британії витіснити звідусіль рештки франц. впливів. Починаючи з 1792–93, став гол. натхненником і фінансистом дип. ізоляції Франції та формування *антифранцузьких коаліцій.* У 1798 жорстоко придушив нац.-визв. повстання в Ірландії й провів «Акт про унію» (1801), згідно з яким авт. ірландський парламент був ліквідований. Виступив проти укладення *Ам'єнського ми-*

ру 1802, а по поверненні до влади у 1805 висунув як першочергове завдання створення в роздробленій Німеччині міцного осередку проти франц. завойовницьких планів шляхом зміцнення Пруссії й Австрії; ініціював укладення *Петербурзького мирного договору 1805* з Росією, що став підґрунтям 3-ї антифранц. коаліції.

В. І. Головченко

Пітт (Pitt) Вільям Старший, граф Четем (15.11.1708, Лондон, Велика Британія — 11.05.1778, Хеєс, графство Кент, Велика Британія) — брит. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат.* Член палати громад із 1735, де був одним із керівників вігського угруповання «патріотів» — прибічників здійснення украй експансіоністської *зовнішньої політики* з метою загарбання нових колоній. У 1746–55 — гол. скарбник; 1756–61 — мін. зак. справ і військ. міністр Великої Британії, лідер вігів у палаті громад. Був одним з гол. організаторів б-би проти Франції; фактично, керував брит. політикою у вирішальний період *Семилітньої війни 1756–63,* у результаті якої Велика Британія захопила майже всі франц. володіння в Індії, Індійському океані й Півн. Америці. Подав у відставку внаслідок розходжень із королем Георгом III та його оточенням. Із 1766 — граф і член палати лордів. У 1766–68 — прем'єр-міністр Великої Британії, намагався об'єднати угруповання вігів і торі. Із загостренням конфлікту з півн.-амер. колоніями наполягав на здійсненні колоніального панування гнучкішими методами.

В. І. Головченко

Плав'юк Микола (5.06.1922, с. Русів, нині — Снятинського району Івано-Франківської області, Україна — 10.03.2012, м. Гамільтон, провінція Онтаріо, Канада) — український громадсько-політичний і державний діяч, 4-й (8.12.1989–22.08.1922) президент Української Народної Республіки в еміграції; народився в селянській сім'ї; закінчив українську гімназію (Мюнхен, 1946) і Мюнхенський університет (1949) за спеціальністю економіста. В 1950 прибув до Канади, в 1954 закінчив Університет Конкордія в Монреалі; в 1956 на з'їзді Українського національного об'єднання Канади обрано заступником Голови Президії УНО, а 1959 — головою цього товариства. Висунув ідею створення громадського об'єднання під назвою «Ідеологічно споріднені націоналістичні організації» (ІСНО), в 1964 на установчому з'їзді ІСНО був обраний першим головою Проводу цього об'єднання; в 1964–79 — член Проводу українських націоналістів (ПУН); у 1967, на першому Світовому конгресі вільних українців (СКВУ), обраний генеральним секретарем цієї організації, в 1973, на другому Світовому конгресі, обраний його першим віце-президентом, в 1978, на третьому з'їзді, став президентом СКВУ. Після смерті О. Штуля-Ждановича в 1977, коли Організацію українських націоналістів очолив Д. Квітковський, обійняв посаду заступника голови ПУН. У 1989 на сесії Української Національної ради (Унради) був обраний віце-президентом УНР в екзилі, а невдовзі, після смерті М. Лівицького, перебрав на себе повноваження президента УНР. Під час урочистого засідання Верховної Ради України в Києві передав грамоту *Державного Центру УНР на еміграції* Президентові України Л. *Кравчуку* із взаємоузгодженим твердженням, що Українська незалежна держава, проголошена 24.08.1991 (див.: *Акт проголошення незалежності України 1991*) є правонаступницею Української Народної Республіки. 18.05.1993 Указом Президента України Л. Кравчука, враховуючи визначні заслуги перед Українською державою, громадянина Канади **П.** було прийнято до *громадянства* України. Нагороджений орденом «За заслуги» III ст. (29.11.1996), орденами князя Ярослава Мудрого II ст. (22.08.2002) і I ст. (5.06.2007) — «за самовіддане служіння українському народові, визначні особисті заслуги у відродженні незалежності України».

В. М. Матвієнко

План співробітництва в інтересах економічного розвитку держав Азіатсько-Тихоокеанського регіону — див.: *Коломбо план.*

Плебісцит (лат. Plebiscitum від plebs — простий народ, scitum — рішення) — опитування *громадян* (голосування) з питань державної приналежності та визначення долі певної території. В деяких державах (Франція) плебісцит є синонімом референдуму. З точки зору права процедури плебісциту та референдуму співпадають. Під час плебісциту громадян найчастіше просять висловитися щодо належності території, її *незалежності* тощо. Прикладами плебісциту можна вважати голосування 1935 у Саарській області, в результаті якого більшість населення висловилася за її включення до складу Німеччини, голосування 1944 в Ісландії та 1993 в Еритреї. У 1944 у ході чотириденного плебісциту 97 % жителів Ісландії проголосували за незалежність країни від Данії і 95 % — за встановлення в ній республіканської форми правління. У 1993 в ході триденного плебісциту понад 1 000 000 жителів Еритреї проголосували за її незалежність від Ефіопії.

А. О. Кориневич

Плевена план 1951 — див.: *Європейська оборонна спільнота.*

Пломб'єрська угода 1858 — підписаний 21.07.1858 у Пломб'єрі (Франція) таємний договір між Францією та Сардинським королівством (П'ємонтом) про союз для ведення *війни* проти Австрії (див.: *Війни за об'єднання Італії 1859–60*). За ним Франція обіцяла Сардинії військ. допомогу для звільнення Ломбардії та Венеції з-під австр. панування та створення верхньоітал. д-ви на чолі із Савойською династією. У свою чергу Сардинія зобов'язувалася передати Франції Савойю та Ніцу. Але невдовзі після початку війни (квітень 1859) Франція уклала сепаратне Віллафранкське перемир'я з Віднем (11.07.1859), за яким Венеція залишалась під владою Австрії.

М. А. Миронова

Плюшко Анатолій Дмитрович (29.08.1938, с. Новополтавка Великоолександрівського р-ну Херсонської обл., УРСР) — укр. професійний *дипломат.* У 1961 закінчив Інститут східних мов при Московському університеті ім. М. Ломоносова. У 1961–66 — викладач китайської мови у Київській спецшколі-інтернаті. У 1966–73 — аташе, другий секретар МЗС УРСР. У 1973–79 — помічник начальника служби протоколу *Секретаріату ООН.* У 1979–84 — радник, начальник відділу МЗС УРСР. У 1984–90 — науковий редактор, головний редактор видавничого відділу товариства «Знання»; 1990–91 — відповідальний секретар Української асоціації сприяння ООН. У 1991–92 — заступник начальника Управління двосторонніх відносин МЗС України. У січні 1993—серпні 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Китайській Народній Республіці.

В. М. Матвієнко

Плющ Іван Степанович (11.09.1941, м. Борзна Чернігівської обл., УРСР) — укр. держ. і громад.-політ. діяч. У 1967 закінчив агрономічний ф-т Укр. с.-г. академії (м. Київ), у 1979 — Академію сусп. наук при ЦК КПРС (м. Москва); канд. екон. наук (2001). 1959–75 — бригадир, агроном, голова колгоспу, дир. радгоспу, заст. директора Баришівського тресту овоче-молочних радгоспів Київської обл. 1975–81 — на парт. роботі: інструктор, заст. завідуючого відділом с. г-ва. Київ. обкому КП України. 1981–82 — дир. Київ. спеціалізованого тресту овоче-молочних радгоспів. Із 1982 — зав. відділом с. г-ва і харч. промисловості Київ. обкому КП України; з вересня 1984 — 1-й заст. голови, з грудня 1984 — голова виконкому Київ. обласної ради народних депутатів, із квітня 1990 — голова Київ. обласної ради народних депутатів. Депутат ВР УРСР 11-го скликання, народний депутат ВР України 1–4 і 6 скликання. Із червня 1990 — 1-й заст. Голови, чл. Президії ВР УРСР/України. 5.12.1991–17.05.1994 та 1.02.2000–14.05.2002 — Голова ВР України. За головування **П.** ВР України ратифікувала *Біловезьку угоду про створення СНД 1991* та ухвалила застереження до них, ратифікувала *Лісабонський протокол 1992,* прийняла заяви з приводу статусу Республіки Крим та Севастополя, ухвалила *«Основні напрями зовнішньої політики України»* 1993, постанову «Про встановлення дипломатичних відносин з державами-суб'єктами колишнього СРСР» та ін. У квітні 1992—травні 1994 — співголова Комісії з розробки нової Конституції України. Балотувався на посаду Президента України на виборах 1994. Герой України (2001). 27.07. і 3.08.2006 брав участь в круглому столі з приводу Універсалу Національної Єдності. 12.05.2007 указом Президента В. *Ющенка* призначений секретарем *Ради національної безпеки і оборони України* замість В. Гайдука; був переконаний, що «Нашій Україні», Партії регіонів і БЮТ після

проведення дострокових парламентських виборів варто об'єднатись у «широку» коаліцію, закликав Ю. *Тимошенко* та В. *Януковича* домовитися про співпрацю та припинити розпалювати конфлікти. 26.11.2007 В. Ющенко звільнив **П.** з посади секретаря РНБОУ. Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, «Знак пошани», князя Ярослава Мудрого V ст. (1996), IV ст. (2007) і III ст. (2011), Хрестом Івана Мазепи (2010), Почесною грамотою КМ України (2001).

Твори: «Хто ми і куди йдемо» (1993).

Л. В. Губерський

Плячкайтіс Вітаутас Пятрас (16.10.1950, м. Калварія, Литовська РСР) — литовський громад.-політ. діяч і *дипломат*. Закінчив істор. ф-т Вільнюського держ. ун-ту (1981). У 1975–88 викладав у школі, працював в інспекції зі збереження пам'яток культури в Клайпеді. У 1989–90 — заст. директора істор. музею «Мала Литва» у Клайпеді, заст. голови клайпедської ради «Саюдісу»; 1990–96 — депутат Сейму, чл. Комітету у закорд. справах та парл. групи «Центр», голова литовсько-польської міжпарл. групи, заст. голови литовсько-нім. міжпарл. групи. У 1996–2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Литовської Республіки в Україні.

Р. А. Кривонос

Повірений у справах (франц. charge d'affaires) — глава *дипломатичного представництва* 3-го класу (за класифікацією, введеною *Віденським регламентом 1815* та закріпленою *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961*, слідує після *посла* і *посланника*). **П. у с.** акредитуються при міністрах закорд. справ країни перебування; на відміну від послів і посланників замість *вірчих грамот* отримують тільки відп. листи від міністрів закорд. справ своїх країн. У сучас. дип. практиці інститут **П. у с.** використовують, як правило, лише за особливих обставин, напр., за умови напружених (чи ненормалізованих) стосунків між д-вами. Від **П. у с.**, які належать до самостійного класу глав дип. представництв і призначення яких має постійний характер, слід відрізняти *тимчасових повірених у справах* (charge d'affaires ad interim), які виконують обов'язки глави дип. представництва (будь-якого класу) у випадку відсутності останнього.

В. М. Матвієнко

Повітря забруднення — введення людиною, прямо чи опосередковано, речовин або енергії в повітряне середовище, що спричиняє шкідливі наслідки такого характеру, як загроза здоров'ю людей, заподіяння шкоди живим ресурсам, екосистемам і матеріальним цінностям, а також заподіяння шкоди цінностям ландшафту або перешкоди іншим законним видам використання навколишнього середовища (стаття 2 *Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979*). Забруднення повітря супроводжується викидами в атмосферу хімічних речовин, твердих частинок і біологічних матеріалів, здатних викликати шкоду для людини та інших живих організмів. Джерела забруднення повітря можуть мати антропогенний і природний характер (викиди попелу і газів вулканами, лісові та степові пожежі). Антропогенні джерела забруднення поділяються на технічні (пил цементних заводів, дим і сажа від згоряння вугілля) та хімічні (пило- або газоподібні речовини, які можуть вступати в хімічні реакції). За агрегатним станом усі забруднювальні речовини поділяють на тверді, рідкі та газоподібні. Наслідки забруднення повітря — смог, озонові діри, парниковий ефект, кислотні дощі, ерозія та підкислення ґрунтів, хвороби людей і тварин тощо. На сприяння міжнародному співробітництву держав з подолання проблеми забруднення повітря на великі відстані спрямований міжнародний договір, укладений під егідою *Європейської економічної комісії ООН*, — Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979. Згідно з положеннями Конвенції держави зобов'язалися намагатись обмежувати і, наскільки це можливо, поступово зменшувати і запобігати забрудненню повітря, зокрема розробляти найкращу політику і стратегію, включаючи системи регулювання якості повітря, а як їх складову частину — заходи для боротьби з його забрудненням, сумісні зі збалансованим розвитком, зокрема шляхом використання найкращої наявної та економічно прийнятної технології й маловідходних і безвідходних технологій, а також сприяти здійсненню і подальшому розвитку Спільної програми спостереження й оцінки поширення забруднювачів повітря на великі відстані в Європі. До Конвенції було прийнято вісім протоколів, які розвивають її положення і конкретизують зобов'язання сторін: Протокол, що стосується довгострокового фінансування Спільної програми спостереження й оцінки поширення забруднювачів повітря на великі відстані в Європі (ЄМЕП), 1984, Протокол про скорочення викидів сірки або їх транскордонних потоків принаймні на 30 % 1985, Протокол про обмеження викидів оксидів азоту або їх транскордонних потоків 1988, Протокол про обмеження викидів летких органічних сполук або їх транскордонних потоків 1991, Протокол щодо подальшого скорочення викидів сірки 1994, Протокол щодо важких металів 1998, Протокол щодо стійких органічних забруднювачів 1998, Протокол про боротьбу з підкисленням, евтрофікацією і приземним озоном 1999.

М. О. Медведєва

Повітряна лінія міжнародна — повітр. шлях, за яким здійснюються міжнар. комерційні польоти, їхня траса. **П. л. м.** виходить за межі *кордону державного лінії* однієї країни.

О. М. Григоров

Повітряна територія держави — згідно з сучасною правовою доктриною, це частина державної території, яка представляє собою частину повітряної сфери, розташованої над суходолом і водною територією держави, в тому числі над її *територіальними водами* до висоти 100–110 км над рівнем *Світового океану*. На державний повітряний простір як частину державної території поширюється повний і виключний *суверенітет*. Згідно з *міжнародним правом*, повітряний простір поділяється на національний, тобто так звана «повітряна територія держави», і міжнародний повітряний простір. Правовий режим повітряного державного простору України регламентується Конституцією України, Повітряним Кодексом України і низкою спеціальних законодавчих актів. Потрібно відмітити, що умовна межа повітряного і космічного простору відповідно до міжнародно-правового звичаю на висоті 100–110 км над рівнем Світового океану в останній час викликає цілу низку критичних зауважень з боку спеціалістів у галузі *міжнародного повітряного* і *космічного права*.

О. М. Григоров

Повітряний простір — це простір, який простягається від поверхні Землі (від рівня *Світового океану*) до умовної межі з *космічним простором*. Сучасне *міжнародне право* не встановлює чіткої межі між повітряним і космічним простором. Для вирішення цього питання переважає функціональний підхід, згідно з яким вид простору визначається відповідно до природи діяльності, яка в ньому відбувається (повітряні перевезення чи запуск космічного об'єкта). Зберігає певне значення також і пропозиція Радянського Союзу визначити межу між повітряним та космічним простором на висоті 100–110 км над рівнем моря. Міжнародне право на сьогодні визначає два види повітряного простору — національний та міжнародний (відкритий). Згідно зі ст. 1 *Чиказької конвенції про міжнародну цивільну авіацію 1944* кожна держава володіє повним та винятковим *суверенітетом* над повітряним простором над її територією. Відповідно до ст. 2 Повітряного Кодексу України 2011, Україні належить повний і виключний суверенітет над повітряним простором України, що є частиною території України. При цьому під повітряним простором України мають на увазі частину повітряної сфери, що розташована над суходолом і водною територією України, в тому числі й над її *територіальними водами* (територіальним морем).

Згідно з принципом повного і виключного суверенітету держави на повітряним простором, що знаходиться над її територією, будь-який повітряний політ у національному повітряному просторі може здійснюватися тільки з дозволу чи санкції держави. До компетенції держави відносяться питання встановлення місця перетину державного, повітряних коридорів, заборонених зон та зон обмеження польотів, та інші питання організації міжнародних повітряних перевезень (згідно зі ст. 6, 9, 13, 15 Чиказької конвенції 1944). Водночас стаття 87 *Конвенції ООН з морського права*

1982 встановлює свободу польотів у повітряному просторі, що знаходиться над відкритим морем, тобто у міжнародному (відкритому) повітряному просторі. Тим самим у сучасному *міжнародному повітряному праві* був кодифікований принцип свободи польотів у міжнародному повітряному просторі.

Чиказька конвенція 1944, зокрема ст. 12, не встановлює чітких правил польотів у міжнародному (відкритому) повітряному просторі, обмежившись загальними вимогами щодо безпеки міжнародної аеронавігації. Крім того, повітряне судно, перебуваючи у міжнародному повітряному просторі, є недоторканним та незалежним від будь-якої держави, за винятком тієї, де воно зареєстроване. Водночас розмежування повітряного простору над відкритим морем і пов'язана з цим організація повітряного руху визначаються, як правило, на основі регіональних аеронавігаційних угод, схвалених Радою *Міжнародної організації цивільної авіації* (ІКАО).

О. М. Григоров

Повітряні інциденти — широке коло надзвичайних подій, які несуть загрозу безпеці цивільної авіації, зокрема авіаційні події та інциденти. Ст. 26 *Чиказької конвенції про міжнародну цивільну авіацію 1944* зобов'язує усі держави-учасниці проводити ретельне розслідування усіх інцидентів із *суднами повітряними цивільними* та забезпечити присутність спостерігачів зацікавлених сторін. Україна є учасницею Угоди про цивільну авіацію і про використання повітряного простору від 30.12.1991. Ст. 8–13 цієї угоди визначають порядок діяльності Міждержавного авіаційного комітету (МАК) як постійного органу, до компетенції якого належать також розслідування і підготовка експертних висновків щодо розслідування повітряних інцидентів з цивільними судами держав-учасниць Угоди. Розділ XVII (ст. 119–125) чинного Повітряного кодексу України 2011 регламентує порядок розслідування авіаційних подій та інцидентів, визначає насамперед організацію діяльності Експертної установи з розслідування авіаційних подій, забезпечення захисту інформації з безпеки польотів, облік авіаційних подій та фінансування робіт, пов'язаних з розслідуванням авіаційних подій та повітряних інцидентів. Експертна установа з розгляду авіаційних подій або інцидентів має право: отримувати доступ до місця авіаційної події чи інциденту, повітряного судна, його вмісту та уламків, у тому числі до будь-якої частини аеродрому, органів обслуговування та забезпечення польотів; здійснювати складення списку доказів та нагляд за переміщенням уламків, частин, призначених для огляду та аналізу; мати доступ та використовувати бортові реєстратори, наземні та будь-які інші засоби документування; мати доступ до результатів огляду тіл жертв або тестів, що були зроблені на пробах, взятих з тіл жертв; мати безпосередній доступ до результатів огляду осіб, які здійснювали керування повітряним судном, обслуговування та забезпечення виконання польоту, або тестів, що були зроблені на пробах, узятих у цих осіб; оглядати жертви; мати доступ до результатів перевірок, сертифікації, нагляду, які здійснювалися органами влади, підприємствами, організаціями, установами; мати доступ до будь-якої інформації, що стосується розслідування, матеріалів, якими володіє експлуатант, власник чи виробник повітряного судна, провайдер аеронавігаційного обслуговування, аеропорт та уповноважений орган з питань цивільної авіації; залучати фахівців та суб'єктів авіаційної діяльності до проведення розслідування авіаційних подій; опитувати свідків чи брати участь в опитуванні.

О. М. Григоров

Повітряної навігації регулювання — комплекс технічних і правових положень, закріплених як у міжнародних угодах (конвенціях), так й у національному повітряному праві, що забезпечують безпеку польотів повітряних суден. Положення *Чиказької конвенції про міжнародну цивільну авіацію 1944* визначають загальні обов'язки держав-учасниць із забезпечення міжнародної аеронавігації щодо застосовності правил про повітряне пересування, національні закони про повітряне пересування та про стандартизацію аеронавігаційних засобів. Низку додаткових вимог щодо забезпечення міжнародної аеронавігації містять Додаток 2 «Правила польотів», Додаток 3 «Метеорологічне забезпечення міжнародної аеронавігації», Додаток 4 «Аеронавігаційні карти», Додаток 11 «Обслуговування повітряного руху» та Додаток 15 «Служби аеронавігаційної інформації» до Чиказької конвенції 1944. У разі будь-якого відхилення від міжнародних стандартів і процедур у галузі повітряної навігації держава-учасниця повинна негайно проінформувати про це Раду *Міжнародної організації цивільної авіації* (ІКАО) відповідно до вимог ст. 38 Чиказької конвенції. Крім названих Додатків до Чиказької конвенції, Рада ІКАО ухвалює Процедури аеронавігаційних служб (PANS — Procedures of Air Navigation Service), що направляються державам-учасницям як рекомендації.

Важливими з точки зору безпеки повітряної навігації є положення ст. 29–36 Чиказької конвенції 1944, які містять основні вимоги щодо бортової документації і, зокрема, реєстраційних документів та документів льотної придатності повітряного судна, а також свідоцтв членів екіпажу повітряного судна. Повітряний Кодекс України 2011 у ст. 33–37 визначає вимоги щодо обслуговування повітряного руху та керування повітряним рухом, порядок сертифікації авіаційного обслуговування й оплати за аеронавігаційне обслуговування та порядок надання аеронавігаційної інформації. Крім того, ст. 27 Повітряного кодексу України визначає порядок обслуговування повітряного руху (повітряної навігації) над відкритим морем, в зонах відповідальності, закріплених за Україною згідно з міжнародними договорами.

О. М. Григоров

Повстала сторона — повстанці, загони руху опору, учасники громадян. чи нац.-визв. б-би, які контролюють певну територію у своїй країні та ведуть збройну б-бу проти колонізаторів, диктаторських, фаш. та інших антидемокр. режимів за самовизначення свого народу й отримали визнання як **П. с.** з боку інших *суб'єктів міжнародного права*. Статус **П. с.** дає право учасникам збройної б-би у випадку поразки й переходу на територію іншої д-ви вимагати від неї надання *притулку політичного*, а д-ва, яка надала притулок, зобов'язана розглядати їх як *комбатантів* і не видавати стороні, яка здобула перемогу над ними. **П. с.** повинна дотримуватись *війни законів і звичаїв*.

О. В. Задорожній

Повстання — масовий, організований, відкритий (і зазвичай збройний) виступ проти державної влади з метою її повалення. Повстання передбачає відмову від підкорення владі *держави* та її рішенням, може включати достатньо широкий діапазон дій, спрямованих проти *глави держави* або *уряду*, керівника регіону, кінцевою метою яких є усунення чинної влади та встановлення контролю над державою або її частиною. При збройному повстанні уряд держави може визнати або не визнати учасників виступів та їхні керівні органи в якості учасників бойових дій. При більш масштабних внутрішньодержавних силових конфліктах повстанці можуть бути визнані учасниками бойових дій і без визнання створених ними керівних органів урядом держави: в цьому випадку мова йде про *громадянську війну*. Повстання слід відрізняти й від інших споріднених термінів — революції, перевороту, збройного руху опору. Так, при повстанні, на відміну від революції, основи державного ладу зазвичай не піддаються ґрунтовному перегляду. У перевороті (заколоті), на противагу повстанню, участь переважно беруть групи політичної (військової) еліти, а не народні маси. Збройний рух опору передбачає боротьбу народу за свободу, зазвичай проти окупаційних сил іноземної держави. Формами поведінки, близькими до повстання, можуть бути ненасильницькі дії, такі як громадський спротив, акції громадянської непокори, ненасильницький опір. Рухи громадянського спротиву часто були спрямовані і спричиняли повалення уряду або глави держави, і, у цих випадках, вважалися рядом дослідників різновидами повстання. Питання класифікації у цьому випадку є дискусійним: різні дослідники відносять до таких народні виступи на Філіппінах у 1980-х, що призвели до усунення від влади президента Ф. *Маркоса*; масовий рух проти авторитарного правління генерала А. *Піночета* в Чилі в 1973–88; антикомуністичні рухи у Східній Європі кінця 1980-х; акції громадянського спротиву у Сербії (2000), Грузії (2003), події «Арабської весни» (2011–12). У багатьох з цих випадків опозиційні рухи позиціонували себе не тільки як ненасильницькі, але й такі, що є поборниками законності, адже відстоювали конституційний лад держави, борючись проти влади, яка порушує закон.

Існує тісний взаємозв'язок між повстаннями та подібними явищами: інші споріднені дії, зокрема, акції громадянської непокори, можуть перейти у повстання, повстання може перерости у революцію або громадянську війну тощо. Віднесення виступу до повстання, перевороту, громадянської війни, актів громадянської непокори залежить від причин цих явищ, учасників, масовості, характеру (насильницького чи ненасильницького), результатів та наслідків. Питання права громадян на опір насильству і право на повстання розглядали Цицерон, Фома Аквінський, Дж. Лок тощо. Достатньо поширеними є дискусії щодо права на повстання й у сучасній правовій доктрині. Питання права на повстання вперше було врегульовано Декларацією незалежності США 1776, в якій визнається наявність у кожної людини невідчужуваних прав, зокрема права на життя, свободу і прагнення до щастя, і зазначається, що мета створення будь-якої держави полягає в забезпеченні цих прав. У Декларації зазначається, що «коли довгий ряд зловживань і насильства, незмінно підпорядкованих одній і тій же меті, свідчить про підступний задум змусити народ змиритися з необмеженим деспотизмом, усунення такого уряду і створення нових гарантій безпеки на майбутнє стає правом і обов'язком народу». Стаття 2 французької Декларації прав і свобод людини і громадянина 1789 також вказує на право на опір гнобленню в якості одного з природних і невід'ємних *прав людини*, поряд зі свободою, власністю та безпекою. У 1793 до Декларації були включені положення, які повторили формулювання Декларації незалежності США у частині права та обов'язку повстання.

У більшості сучасних конституцій держав світу (зокрема, ст. 5 Конституції України) проголошується народний *суверенітет*, який передбачає, що єдиним джерелом влади в державі є народ, а узурпація влади або зловживання нею заборонені. Хоча право на повстання у сучасних Конституціях не закріплене, у них може бути передбачено право на опір тим, хто намагається усунути конституційний лад (ст. 20 Основного закону ФРН). У Преамбулі *Загальної декларації прав людини* 1948 зазначено: «Необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення».

О. В. Задорожній

Погорельцев Сергій Олексійович (17.09.1964, м. Київ, УРСР) — український *дипломат*. У 1986 закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, факультет романо-германської філології; за фахом — перекладач з іспанської та англійської мов, викладач іспанської мови. У 1988–91 — перекладач представництва Міністерства оборони СРСР в Республіці Куба; у 1991–92 — провідний спеціаліст Міністерства у справах молоді та спорту України. У 1992–93 — аташе відділу візової політики Управління консульської служби МЗС України; в 1993–97 — третій, другий секретар Посольства України в Аргентинській Республіці; у 1997–99 — перший секретар Управління кадрів МЗС України; у 1999 — радник, в. о. начальника відділу візової політики Управління консульської служби МЗС України. У 1999–2000 — консул України в Нью-Йорку (США), у 2000–01 — в. о. Генерального консула України в Нью-Йорку, у 2001–06 — Генеральний консул України в Нью-Йорку. У 2006–08 — заступник директора Департаменту консульської служби МЗС України, 2008–09 — директор Департаменту консульської служби МЗС України. У 2009–12 — Генеральний консул України в Нью-Йорку. З 5.07.2012 — Надзвичайний і Повноважний Послол України в Королівстві Іспанія.

М. С. Дорошко, Б. О. Черкас

Подвійне оподаткування — ситуація, яка виникає, коли один і той самий дохід чи майно фізич. або юрид. особи підлягає оподаткуванню аналогічними податками у двох чи більше країнах. Основною підставою для міжнар. співробітництва д-в є двосторонні угоди про запобігання **П. о.** та попередження податкових ухилень щодо податків на доходи й майно.

О. М. Григоров

Поділи Речі Посполитої — поступова ліквідація суверенної держави Річ Посполита наприкінці XVIII ст., здійснена шляхом поетапного поглинання її території сусідніми державами (Пруссією, Росією та Австрією). Причинами **П. Р. П.** стали внутр. розвал польсько-литовської конфедеративної д-ви, пов'язаний із паралічем держ. органів влади через засилля шляхетських вольностей у політ. житті Польщі, а також украй агресивна експансіоністська політика сусідів Речі Посполитої. Приводом до втручання стала відмова польського сейму зрівняти в правах католиків і православних Речі Посполитої, що було однією з попередніх умов зведення на престол чергового короля Станіслава Августа Понятовського — колишнього фаворита рос. імператриці *Катерини II*, зведеного на польський трон саме за її сприяння. Перший **П. Р. П.** було здійснено в 1772 згідно з таємними конвенціями, підписаними в Петербурзі 4.(15).01.1772 Росією та Пруссією й 25.07(5.08).1772 Росією та Австрією відповідно. Істор.-юрид. обґрунтування своїх територ. претензій до Речі Посполитої д-ви, що підписали Петербурзькі конвенції 1772, представили в опублікованих невдовзі деклараціях, за якими Росія заявляла про своє істор. право на повернення собі земель, населених православними білорусами, і захоплених у минулому Польсько-Литовською державою; Пруссія претендувала на Помор'я та Мальборзьку землю, враховуючи «історичне право» на них середньовічних нім. лицарських орденів XIII—XV ст.; Австрія обмежилась простою констатацією своїх «прав [на польські землі] таких же давніх, як і законних». У результаті першого **П. Р. П.** 1772 до Російської імп. відійшла Схід. Білорусія (Гомель, Вітебськ, Могильов); Австрійська імп. захопила Малу Польщу із Краковом та Галичину зі Львовом; Пруссія приєднала до свого королівства Померанію, польські частини Схід. та Зах. Пруссії, з'єднавши землі власне Пруссії (столиця — Берлін) зі Схід. Пруссією. Незважаючи на офіц. протест польського уряду, який звернувся за допомогою, щоб виступити проти *агресії* до урядів Франції та Великої Британії, армії Пруссії, Росії та Австрії майже без опору окупували впродовж 1772–73 зазначені території Речі Посполитої, а відсутність будь-якої зовн. допомоги примусила польсько-литовський сейм погодитись з *анексіями* та підписати 7(18).09.1773 три окремі дог-ри (з Росією, Австрією та Пруссією) про офіц. відмову Речі Посполитої від будь-яких прав на втрачені території та претензій до вказаних д-в з приводу захоплених ними земель. У 1775 Росія нав'язала Речі Посполитій відп. зміни та доповнення до конституції. Коли наприкінці 1780-х Росія вела одночасно дві війни — із Туреччиною (1787–91) та зі Швецією (1788–90), Річ Посполита, намагаючись використати ситуацію на свою користь, уклала 29.03.1790 антирос. союз із Пруссією. 3.05.1791 польський сейм заявив про скасування постанов про розподіл Речі Посполитої, відмовився від нав'язаних Росією положень конституції та прийняв новий основний закон Речі Посполитої, за яким польський престол мав стати спадковим. Сейм також запропонував Туреччині союз проти Росії та Австрії. Однак Росія вдалась до превентивних дій і ввела війська на територію Речі Посполитої. Переможне завершення Росією війн із Туреччиною та Швецією, а також придушення польського опору на тлі посилення рев. тенденцій в Європі у зв'язку з *Французькою буржуазною революцією 1789–99*, спричинили нове зближення позицій Австрії, Росії та Пруссії в «польському питанні», що завершилось другим **П. Р. П.**, таємну конвенцію про який представники Росії та Пруссії підписали в Петербурзі 12(23).01.1793. Австрія, послаблена на той момент невдалою війною з рев. Францією, на певний час втратила можливість активно впливати на розподіл польських земель, але Росія та Пруссія домовились довести зміст конвенції до її відома. Згідно з конвенцією про другий **П. Р. П.** Пруссія отримувала Ґданськ, Торунь і Познань, Росія — решту Білорусії (Мінськ, Пінськ) і Правобережну Україну. Сторони домовились спільно вимагати від Речі Посполитої визнання нею всіх означених територ. змін. Крім того, Пруссія зобов'язувалася спільно з Австрією продовжувати війну проти рев. Франції та не укладати з останньою сепаратного миру, а Росія здобувала право розташовувати в межах урізаної Речі Посполитої свої війська задля стримування загрози подальшого поширення рев. ідей в регіоні (у спільній декларації про другий **П. Р. П.**, опублікованій у квітні 1793, Росія та Пруссія пояснювали нові захоплення необхідністю покласти край поширенню ідей якобінства в Польщі). Неспроможна воєнним шляхом припинити агресію, Річ Посполита

змушена була визнати двосторонніми дог-рами з Росією 11(22).07.1793 та Пруссією 14(25).09.1793 втрату вже окупованих на той час росіянами й пруссаками територій, а 5(16).10.1793 ще й підписати союзний рос.-польський договір, яким у Речі Посполитій відновлювалась конституція 1775 і на польських землях були розміщені рос. війська заради «захисту польських володінь та збереження існуючого державного устрою». Показове політ. приниження Речі Посполитої сусідами спричинило в 1794 польське нац.-визв. повстання проти рос.-прус. окуп. сил, очолене Т. Костюшком. У процесі його придушення в Петербурзі поновились переговори Росії, Пруссії та Австрії про долю Речі Посполитої. 23.12.1794 (3.01.1795) Австрія приєдналася до рос.-прус. конвенції 1793. Результатом переговорів стало підписання 13(24).10.1795 Петербурзької конвенції про третій **П. Р. П.**, за яким Росія, Австрія та Пруссія домовились про її остаточну ліквідацію як суверенної д-ви, розподіливши між собою рештки польських земель. За третім **П. Р. П.** до Австрії відходили Сандомир і Люблін, до Росії — литовські землі з Вільно та частина Зах. Білорусі з Гродно, а до Пруссії — Варшава та правобережжя Вісли. Останню крапку в проблемі **П. Р. П.** поставила Конвенція, підписана Росією, Австрією та Пруссією 15(26).01.1797 у Петербурзі. За нею остаточно ліквідовувалось польське підданство, позбавлений престолу останній польський король Станіслав Август Понятовський отримував від учасників Конвенції щорічну довічну субсидію. Росія, Пруссія та Австрія зобов'язалися спільно сплатити всі непогашені держ. борги Речі Посполитої (а також всі особисті борги її останнього короля Станіслава Августа). Окремою секретною статтею Конвенції про третій **П. Р. П.** імператори Росії та Австрії й король Прусії зобов'язалися не згадувати у своїх титулах назви Польського королівства. Внаслідок трьох **П. Р. П.** з карти Європи на 123 роки зникла суверенна Польська д-ва.

В. А. Рубель

Подолєв Ігор Валентинович (19.06.1952, с. Вовнянка Рожищанського р-ну Волинської обл., УРСР) — укр. державний діяч, економіст, науковець, *дипломат*. У 1973 закінчив Донецький державний університет; доктор економічних наук, професор. У 1974–75 — науковий співробітник Донецького державного університету; 1975–86 — аспірант, молодший науковий співробітник, старший науковий співробітник, завідувач сектору Інституту економіки промисловості АН УРСР; 1986–88 — старший науковий співробітник Науково-дослідного центру Президії АН УРСР. У 1988–90 — головний спеціаліст, консультант економічного відділу Управління справами Ради Міністрів УРСР — відповідальний секретар Економічної ради УРСР Держплану УРСР; 1990–92 — помічник Голови Ради Міністрів УРСР, Прем'єр-міністра України; 1992–94 — заступник керівника економічної служби Адміністрації Президента України, радник Президента України з кредитно-фінансових питань; 1994–97 — перший заступник Міністра зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України. У червні 1997 — жовтні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Фінляндській Республіці, одночасно, у липні 1997 — жовтні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісландській Республіці за сумісництвом, у липні 1997 — січні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Швеція за сумісництвом, у липні 1997 — вересні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Королівстві Данія за сумісництвом, у вересні 1997 — вересні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Королівстві Норвегія за сумісництвом. З січня 2002 — заступник голови Правління Укрексімбанку; з травня 2004 — перший заступник голови Правління Укрексімбанку; з 2005 — виконавчий директор у Раді директорів *ЄБРР* від України, Румунії, Молдови, Грузії і Вірменії. З 2011 — ректор Міжнародної академії фінансів і інвестицій при *Торгово-промисловій палаті* України.

В. М. Матвієнко

Позитивне право — офіційне право, що видається перш за все державою (її органами) у встановленому порядку та фіксується належним чином у нормативно-правових актах; реальний існуючий у законах та інших документах нормативний регулятор, на основі якого визначається юридично заборонена поведінка і виносяться обов'язкові імперативно владні рішення судів й інших державних органів та установ; наказ суверена, адресований особі чи групі осіб, що знаходяться у його підпорядкуванні. Позитивне право характеризується своїм органічним зв'язком із державою, а також має імперативний та формально-юридичний характер.

Концепція позитивного права протиставляється «природному праву», що базується на незмінних принципах і нормах, встановлених не законодавством, а Творцем, природою або чистим розумом. Крім того, на відміну від «вічного» природного права, позитивне право формується лише на етапі переходу людства до цивілізації, коли виникають об'єктивні підстави для утвердження свобод окремої особи.

Позитивне право також визначається як право, що існує у конкретний час (у минулому чи теперішньому) у конкретному місці та складається з нормативно-правових актів і рішень судових органів тією мірою, якою вони є юридично-обов'язковими. Позитивне право має інституційний характер, що проявляється в його існуванні і функціонуванні у вигляді зовнішньо об'єктивних інститутів, формалізованих юридичних норм, виражених у законах та інших загальнообов'язкових нормативно-правових документах.

У контексті міжнародного права концепція позитивного права знайшла своє відображення у твердженні про те, що міжнародне право формується виключно на основі узгодження воль держав. Відповідно до позитивістської концепції міжнародне право — це норми, втілені у міжнародних договорах та міжнародних звичаях, а не абстрактні теоретичні концепції та моральні принципи. Зростання значення позитивістських концепцій у міжнародному праві пов'язують із появою суверенних держав у Європі, політичне та юридичне верховенство яких не узгоджувалося з жодними іншими нормами міжнародного права окрім тих, що були створені на основі узгодження їхніх суверенних воль. У XIX столітті на основі концепції позитивного права виникла ціла низка теорій, що пояснювали обов'язковий характер міжнародного права, зокрема: доктрина автолімітації (Г. Єллінек), теорія спільної волі (Г. Тріпель), «чиста теорія права» (Г. Кельзен).

Сучасне розуміння позитивного права, що сформувалося вже у XX столітті, знайшло своє відображення у доктрині неопозитивізму. Еволюційний розвиток концепції позитивного права ознаменував перехід від абсолютного заперечення існування природного права до визнання його окремих доктринальних положень.

О. Л. Копиленко

Позитивні гарантії безпеки — зобов'язання *держави*, що визнана ядерною за *Договором про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 (ДНЯЗ)*, надати допомогу державі-учасниці ДНЯЗ, що не володіє ядерною зброєю, яка стане жертвою *агресії акту* або загрози *агресії* із застосуванням ядерної зброї. Позитивні гарантії за своєю природою тотожні зобов'язанням, що їх беруть на себе держави-члени військ. союзів. Позитивні гарантії не закріплені в ДНЯЗ, але їх застосування передбачено рез. *Ради Безпеки ООН* № 255 від 19.06.1968. Резолюція передбачала, що в разі агресії або загрози агресії із застосуванням ядерної зброї проти без'ядерної д-ви РБ ООН та її члени, що володіють ядерною зброєю, діятимуть згідно зі *Статутом ООН*, відповідно до здійснення права на *колективну оборону*. З-поміж ядерних д-в за резолюцію проголосували Велика Британія, СРСР та США. Франція при голосуванні утрималась, КНР на час прийняття резолюції не була членом ООН. **П. г. б.** були підтверджені рез. РБ ООН № 984 від 11.04.1995, за яку проголосували всі ядерні д-ви.

В. Ю. Константинов

Позиціонування інвестиційне, в міжнародних відносинах — політика іміджування *актора міжнародного* за допомогою політико-комунікативних технологій з метою створення унікального та конкурентоспроможного інвестиційного образу задля забезпечення національних інтересів у внутрішньому і зовнішньому політичному середовищі. **ПІвМВ** знаходиться на перетині фінансової, регулятивної, комунікативної та *зовнішньої політики* і має на меті побудову максимально ефективної взаємодії між владними інститутами, інвестиційним співтовариством та іншими групами інтересів, що впливають на інвестиційне позиціонування актора міжнародного. Політич-

ними чинниками **ПІвМВ** є вплив на міжнародну взаємодію (зовнішня політика країни, співробітництво на рівні інтеграційних об'єднань, участь у міжнародних форумах, просування інвестиційного іміджу на міжнародному рівні); вплив на фінансові та економічні відносини (інвестиційна політика, формування інвестиційних портфелів, «інвестиційна парасолька»); вплив на громадську думку і суспільні відносини (використання технологій інвестиційного позиціонування урядовими структурами по вертикалі і горизонталі); вплив на внутрішню політику (пропаганда політичних чинників інвестиційного позиціонування у суспільстві). Рівні реалізації **ПІвМВ** — мікрорівень, що включає багатосторонню підтримку національних компаній за кордоном, і макрорівень, що припускає діяльність, спрямовану на оптимізацію умов взаємодії національної та світової економічної систем з урахуванням національних інтересів держави. Для забезпечення ефективного **ПІвМВ** доцільно використовувати таку систему інститутів: на мікрорівні — *дипломатичні представництва*, спеціалізовані зовнішньоторговельні агентства і фінансово-кредитні установи; на макрорівні залежно від функціонального призначення — адміністративні, консультативні й координаційні органи.

Є. А. Макаренко, Н. О. Піпченко

Позиціювання — створення та підтримка іміджу *актора міжнародного;* передбачає уведення, закріплення та відтворення у різних сегментах суспільн. свідомості на нац. та міжнар. рівнях символічних ознак образу країни, її лідера тощо.

Ю. В. Романенко

Пол Пот (Pol Pot, справжнє ім'я — Салот Сар) (19.05.1925, с. Прексбаув, провінція Кампонгтхом, Французький Індокитай, нині — Королівство Камбоджа — 16.04.1998, побл. Алон Венга, Королівство Камбоджа) — камбоджійський громадсько-політичний і державний діяч, народився в заможній селянській сім'ї (старша сестра Салот Сара була наложницею короля Монівонга, а двоюрідна сестра — однією з дружин монарха); закінчив початкову католицьку школу й коледж Нородома Сіанука в Кампонгтямі (1948), навчався в Технічній школі в Пномпені; виграв-ши французьку стипендію, 1949 виїхав вивчати радіоелектроніку до Паризького університету, обраний генеральним секретарем Асоціації кхмерських студентів і увійшов до емігрантського Комітету за незалежність Камбоджі; 1952 вступив до Французької компартії, де познайомився з марксизмом-ленінізмом у його сталінській інтерпретації. У січні 1953 повернувся до Пномпеня й працював викладачем французької мови та літератури в приватному ліцеї, в серпні того ж року приєднався до радикально-шовіністичної фракції Народно-революційної партії Камбоджі (НРПК), працював у відділі масової пропаганди її штабного осередку. Внаслідок урядових репресій у лютому 1963 перейшов на нелегальне становище і був обраний генсеком ЦК Компартії Камбоджі (наступниця НРПК), що відтоді почала іменуватися «Кхмер Руж» («червоні кхмери»), з 1965 отримав від соратників партійну кличку **П. П.** (від перших складів французького словосполучення politique potentielle — «могутній політик»); орієнтувався на досвід китайської революції й заявив про перегляд застарілої марксистської догми, що лише робітничий клас може бути рушієм прогресу, услід за *Мао Цзедуном* наголосив, що саме селянство здатне стати класом, який за допомогою своєї партійної диктатури приведе суспільство до перемоги *соціалізму*. Ініціював створення на півночі країни партизанських баз і прийняття 1966 довгострокової стратегії *партизанської війни* за владу; вважаючи недостатньо радикальними «великий стрибок» і «культурну революцію» маоїстів, пообіцяв у разі перемоги «показати всім ревізіоністам стовідсоткову повну соціалістичну революцію»; за сприяння комуністичного Народного фронту визволення Південного В'єтнаму створив потужні *збройні сили*, які 17.04.1975 захопили Пномпень, усунувши від влади проамериканського генерала Лон Нола.

13.05.1976–7.01.1979 — прем'єр-міністр Демократичної Кампучії; прикриваючись гаслом проведення «найрадикальнішої з усіх революцій», висунув теорію побудови «суспільства чистого, колективістського соціалізму»; встановив режим, заснований на страху та безоглядному терорі, 7,5-млн населення країни передбачалося скоротити до 1 млн, з якими планувалося створити «безкласове суспільство»; в ході виконання т. зв. 4-річного плану розвитку сільського господарства, що мав кардинально вирішити продовольчу програму в країні, міське населення силоміць було зігнане до концтаборів, звідки відряджалося для примусових робіт у віддалених провінціях; за невиконання трудової норми членом сільської комуни, виявлене особисте майно чи відпочинок у неурочний час передбачалося фізичне покарання або ув'язнення, що дорівнювало смертному вироку; спустілі крупні міста стали місцем зосередження спеціальних в'язниць, де утримувалися «класові вороги»: землевласники, заможні селяни, вчителі, студенти, монахи, чиновники, офіцери, жебраки, представників 13-ти національних меншин. Внаслідок репресій і будівництва казарменого комунізму (насильницька комунізація селянства, ліквідація товарно-грошових відносин, закриття всіх храмів, загальна трудова повинність із 14 років та ін.) було знищено, за мінімальними оцінками, 2 млн чол., понад 40 % уцілілого населення було серйозно хворе. Висунувши гасло «турботи про кхмерську расу», **П. П.** спровокував війну з В'єтнамом, у якій зазнав поразки, переможці привели до влади уряд Єдиного фронту національного порятунку на чолі з колишнім комдивом «червоних кхмерів» Хенг Самріном (міністром закордонних справ у ньому став чинний прем'єр Королівства Камбоджа (з 30.11.1998) *Хун Сен*). Закріпившись на партизанській базі поблизу кордону з Таїландом (уряд останнього вбачав у полпотівцях буфер від імовірного в'єтнамського вторгнення) й зберігши політичну харизму, керував збройною боротьбою проти влади Народної Республіки Кампучії й навіть проводив політичні семінари для представників світового комуністичного руху; після мирного урегулювання *Камбоджійської проблеми* під егідою *ООН* (1991–93) втратив підтримку соратників і в червні 1997 був узятий під домашній арешт, у розпал переговорів щодо видачі його Міжнародному трибуналу впав у безумство й помер від серцевого нападу.

Літ.: Kiernan B. How Pol Pot Came to Power: Colonialism, Nationalism, and Communism in Cambodia, 1930–1975. — London, 1985; Kiernan B. The Pol Pot Regime: Race, Power, and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975–79. — New Haven, 1996; David P. Chandler. Brother Number One: A Political Biography of Pol Pot. — Boulder, 1999; Мосяков Д. Кампучия: особенности революционного процесса и полпотовский эксперимент. — М., 1986; Самородный О. Кто вы, товарищ Пол Пот? // Радуга. — 1989. — № 11; Георгиев С., Сандров А. Пол Пот // Азия и Африка сегодня. — 1990. — № 12; Шевелёв В. Диктаторы и боги. — Ростов-на-Дону: «Феникс», 1999.

В. І. Головченко

Поліньяк (Polignac) Огюст (14.05.1780, Версаль, Королівство Франція — 2.03.1847, Париж, Королівство Франція) — франц. громад.-політ. і держ. діяч, граф, рим. князь (1820). Нар. в аристократичній сім'ї, що з перших днів *Французької буржуазної революції 1789–99* знаходилась в еміграції. Таємно повернувшись до Франції, взяв участь у змові проти *Наполеона I*, за що потрапив до в'язниці; у 1813 втік з неї. В період Реставрації (1814–15, 1815–30) обіймав важливі держ. посади, зокрема 1823–29 — *посол* Франції у Великій Британії, із серпня 1829 — мін. зак. справ, з листопада 1829 — голова кабінету міністрів. Проводив украй реакційну політику та займався переслідуванням опозиції, що стало однією з вирішальних причин рев-ції 1830. Після падіння монархії Бурбонів втратив усі права та привілеї й опинився у в'язниці. У 1836 був амністований.

П. М. Ігнатьєв

Політика (грец. πολιτική — державні справи) — колективна або індивід. діяльність, що пов'язана з різними формами реалізації владних функцій у вирішенні соціально значущих проблем. Категорія «політика» є первиною стосовно категорій *«міжнародна політика»*, «світова політика», *«зовнішня політика»*, які безпосередньо використовуються для аналізу *міжнародних відносин*. Проблема співвідношення **П.** з іншими сферами сусп. життя є одним із важливих заг.-теорет. аспектів дискусії між конкуруючими парадигмами досліджень міжнар. відносин. Теза про примат **П.** над усіма іншими формами міжнар. відносин характерна для теоретиків реалістичної традиції (див.: *Політичний реалізм*), що обстоюють абсолютне домінування в міждерж. відносинах проблематики безпеки та розподілу сили. Екон. детермінізм проявляється в

політекон. концепціях ліберального глобалізму й транснаціоналізму. Теорії, що будуються на засадах конструктивізму, наголошують на первинному характері ціннісних систем, феноменів соц. культури та ідеології, як детермінант не лише діяльності окремих акторів, а й міжнар. процесів на заг.-системному рівні.

А. А. Суботін

Політика інформаційна міжнародна (International Information Policy) — узгоджена стратегія міжнародного співробітництва на багатосторонній основі в галузі інформації і комунікації, інших сферах *міжнародних відносин*, складовим компонентом яких виступає *глобалізація комунікацій*. Головним напрямом міжнародної інформаційної політики є сприяння міжнародному співробітництву в інформаційно-комунікаційній сфері, заохочення до міжнародного обміну інформацією через кордони і рівноправна участь у міжнародних інформаційних потоках, забезпечення права глобальної спільноти на вільне вираження поглядів, свободу слова і засобів масової комунікації, використання глобальної *інтеграції фінансової* на основі міжнародної інфоінфраструктури в національних інтересах, об'єднання інтелектуальних ресурсів світу для прогресивного розвитку цивілізації. До пріоритетів міжнародної інформаційної політики відносять міжкультурний діалог цивілізацій; розвиток інтелектуального потенціалу людства; етику інформаційного суспільства; етику живого світу; освіту для всіх протягом всього життя. Розробка стратегій та впровадження міжнародної інформаційної політики належить до компетенції *спеціалізованої установи ООН* з питань освіти, науки, культури і комунікації — *ЮНЕСКО*, діяльність якої передбачає створення дієвого механізму постійних консультацій з національними урядами щодо реалізації міжнародної інформаційної політики, вироблення спільних підходів до здійснення трансдисциплінарних проектів ЮНЕСКО в різних регіонах світу. Під егідою ЮНЕСКО було розроблено і впроваджено такі стратегії міжнародної інформаційної політики, як Концепція нового міжнародного інформаційного та комунікаційного порядку (НМІКП, 1980), Нова комунікаційна стратегія ЮНЕСКО (1989), «Інформаційне суспільство для всіх» (1996), «Комунікація, інформація» (2001–07).

Концепція НМІКП відзначала нерівність суб'єктів міжнародних відносин у міжнародному обміні інформацією, дисбаланс між інформаційними потоками розвинутих країн та країн, що розвиваються, дисбалансу в галузі ЗМК, політику «інформаційного імперіалізму» розвинутих країн. Проблема балансу інтересів гостро постала після схвалення доповіді Ш. МакБрайда і прийняття у 1980 на XXI сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО Белградської резолюції про встановлення Нового міжнародного інформаційного та комунікаційного порядку. Країни Заходу на чолі зі США вбачали у НМІКП загрозу своїм монопольним інтересам у міжнародному інформаційному просторі, спробу підриву своїх позицій в країнах Азії, Африки, Латинської Америки, обстоювали концепцію «вільного транскордонного обігу інформації. Нова комунікаційна стратегія ЮНЕСКО реалізувала західну концепцію «вільного потоку інформації та загальнолюдських цінностей» «відповідно до принципів вільного поширення ідей, свободи ЗМК, а також їх незалежності, плюралізму і багатоманітності» в умовах монополії західних країн у міжнародному інформаційному просторі. Зміна політичного курсу в галузі комунікації обумовлювалася різними чинниками: зокрема, один з них — порушення усталеного балансу сил у світі (*СРСР розпад* та «соцтабору»), криза ідентичності в *Русі неприєднання* (*Балканська криза 1990-х* та крах концепції неприєднання на основі розподілу Схід—Захід); закінчення *«холодної війни»* та ідеологічного протистояння; другий — глобалізація комунікаційних процесів, концентрація діяльності ТНК в інформаційному секторі світової економіки; третій — підтримка нової комунікаційної стратегії як пріоритету програмної діяльності ЮНЕСКО.

Концепція міжнародної інформаційної політики «Інформаційне суспільство для всіх» передбачала забезпечення кожному індивіду міжнародного співтовариства широкого і вільного доступу до інформаційних ресурсів, необхідних для рівноправної участі в житті нової суспільної формації та у вільному обміні ідеями та знаннями. Стратегія міжнародної інформаційної політики «Комунікація, інформація» передбачає підтримку міжнародного співробітництва в галузі інформації та комунікації за напрямками: вільне вираження поглядів, (компонентами якого є свобода поглядів, демократія і мир; інформація, засоби комунікації і суспільство; етичні, правові і соціально-культурні проблеми інформаційного суспільства); подолання нерівності в сфері комунікації та інформації. Стратегія «Комунікація, інформація» (2001–07), основою якої є Резолюція ООН «Про роль інформаційних і комунікаційних технологій в контексті глобальної інформаційної економіки» (2000), а також Декларація тисячоліття, визначила ідеологію міжнародної співпраці з метою подолання нерівності інформаційного розвитку і становлення відкритого суспільства знань. Тобто, йдеться про гуманітарний розвиток і гуманітарну безпеку цивілізації, про суспільство, в якому діє принцип обміну знаннями й об'єднані всі соціально-культурні та етичні аспекти сталого розвитку.

Є. А. Макаренко

Політика інформаційна національна (National Information Policy) — національна концепція і програма дій в галузі інформації і комунікації, спрямована на забезпечення національних інтересів у контексті міжнародного співробітництва. Концепції національної інформаційної *політики* визначають здобутки і пріоритети розвинутих, «інформаційно багатих» країн, перспективи країн із динамічною економікою, завдання країн «нової демократичної хвилі», які мають спільну мету цивілізаційного розвитку — створення глобальної системи міжнародних відносин та становлення глобального інформаційного суспільства. Концепція інформаційної політики США виходить зі становища країни в міжнародному інформаційному просторі, рівня розвитку інформаційних технологій і впровадження нових форм управління інформаційними потоками. США є світовим центром у сфері інформаційних технологій, монополістом у виробництві інформаційних продуктів та інформаційних послуг. Пріоритетами національної інформаційної політики США є наступні положення: 1) підтримка досліджень та розробок у галузі інформації та комунікації; вплив на їхнє спрямування та заохочення до поширення технічних знань і можливостей в економіці; сприяння обміну технологіями між лабораторіями та фірмами, запровадження нововведень на ринках; 2) побудова та вдосконалення інформаційної інфраструктури та контроль за її діяльністю, побудова глобальних систем комунікації та дослідження впливу систем на міжнародні, національні та особистісні пріоритети; 3) збереження порушеної новими технологіями рівноваги між чотирма основними інформаційними цінностями: конфіденційністю інформації, інформацією як суспільним благом, інформацією як товаром, інформацією як невіддільним компонентом існування держави (необхідне відновлення цієї рівноваги і встановлення нових засобів контролю для нових інформаційних відносин); 4) недоторканність приватного життя і конфіденційність інформації персонального характеру на різних рівнях і в різних сферах державного управління і в приватному секторі; 5) створення урядової політики в галузі інформації і комунікації. Концепція національної інформаційної політики США ставить завдання розширення і вдосконалення інформаційного простору, посилення свого впливу в таких регіонах як Латинська Америка, Центральна і Східна Європа, країни Арабського світу та Азійсько-Тихоокеанського регіону. США запропонували доктрину «інформаційної парасольки» для міжнародного співробітництва з широким колом країн у різних регіонах світу, суть якої — у превентивній комунікації на основі переміщення масивів інформації, що передається США державам-реципієнтам для забезпечення їх національних інтересів і збереження лідерства США у політичній системі *міжнародних відносин*.

Інформаційна політика розвинутих європейських країн (Великої Британії, ФРН, Франції) враховує особливості національної інфраструктури, національний рівень розвитку, національні підходи до вирішення національних проблем. Мета інформаційної стратегії Великої Британії — вдосконалення умов конкуренції на інформаційному ринку, зростання ефективності інформаційних послуг і впровадження інформаційних технологій в державне управління. Основні завдання політики британського уряду у сфері нових інформаційних

і комунікаційних технологій: 1) реалізація проекту Super Janet — побудови британської інформаційної супермагістралі; 2) створення умов для інформаційного бізнесу і підприємництва; 3) розвиток інформаційних супермагістралей шляхом безпосереднього їх використання. Основні положення концепції інформаційної політики ФРН відповідають європейським стандартам і загальним правовим підходам, які визначають особливу політичну роль засобів комунікації у суспільстві з огляду їх впливу на формування громадської думки і суспільної свідомості, враховуючи при цьому національні інтереси і доктрину розвитку «оновленої» Німеччини. Нові політичні пріоритети, медіаконцентрація, впровадження сучасних технологій в організацію федерального та місцевого управління, розвиток інформаційного бізнесу обумовили нову стратегію національної інформаційної політики ФРН: 1) становлення інформаційного суспільства у Німеччині, створення інформаційної економіки, розвиток нових інформаційних супермагістралей, інформатизація державного управління; 2) лібералізація телекомунікацій, підтримки національних виробників електронної продукції, одночасний розвиток державного і приватного інформаційного бізнесу; 3) активізація земельної інформаційної політики з розширенням прав земельних урядів щодо обігу інформації та діяльності суб'єктів інформаційної діяльності в федеральних землях і посилення відповідальності земель і контролю над змістом інформації; 4) Закон ФРН про Інтернет (1997) визначив відповідальність за поширення недозволених матеріалів (насилля, *агресії*, *порнографії*, злочинності, образи людської гідності), сформулював правила конфіденційності персональних даних, електронного підпису та відповідальності провайдерів за зміст інформаційних продуктів. Інформаційна політика Франції є складовою державної стратегії розвитку країни, стратегії франкофонії і збереження національної самобутності та ідентичності, компонентом зовнішньої політики, участі Франції в інформаційних програмах і проектах міжурядових європейських організацій, створення інформаційної економіки та розвитку комп'ютерних мереж і систем, інформаційних послуг. Мета національної інформаційної політики Франції — становлення інформаційного суспільства, розвиток інформаційних супермагістралей (із забезпеченням франкомовності мереж), електронного ринку і банківської сфери, лібералізація комунікацій, оновлення інформаційного законодавства, стимулювання наукових досліджень у галузі інформаційної продукції, створення систем безпеки інформації і попередження комп'ютерних злочинів. Різні погляди політичної еліти Франції на стратегію становлення інформаційного суспільства затримують прогресивний поступ країни до європейської інтеграції і глобального співробітництва. Високий інформаційний потенціал країни (власна аерокосмічна індустрія, електронне виробництво, програмне забезпечення, спектр інформаційних послуг і політика обмежень для зарубіжних інформаційних *ТНК* — 8 % присутності у французькому інформаційному просторі, обов'язковий переклад аудіовідеокінопродукції або титрування французькою мовою), державний контроль інформаційної діяльності і монополія держави в застосуванні нових інформаційних та комунікаційних технологій не сприяють лідерству країни в європейському регіоні та інших регіонах світу. Скандинавські країни (Фінляндія, Данія, Швеція, Норвегія) мають спільні цілі і напрямки здійснення інформаційної політики. До них відносять: 1) впровадження нових технологій в систему державного управління і ефективне здійснення політичної влади (забезпечення доступу широкої громадськості до урядової інформації, розвиток мережі «інфоцентрів» для задоволення потреб населення, створення державних мереж управління по вертикалі і горизонталі влади); 2) розвиток інформаційної економіки; підтримка інформаційного бізнесу, національних виробників інфопродукції, створення інформаційно-довідкових корпорацій з тематичними базами даних про інформаційні ТНК, компанії, фірми; залучення інвестицій в національні інформаційні проекти; 3) забезпечення соціальної сфери комп'ютерними технологіями; організація електронних бібліотек, доступ до інформації в мережах і системах соціальне незахищених верств населення (молоді, інвалідів, малозабезпечених); створення громадського телерадіомовлення. Концепція інформаційної політики передбачає також впровадження

правових, етичних та освітніх принципів комунікації та інформації у всі сфери життєдіяльності суспільства відповідно до національних інтересів (Данія: розвиток сфери електронних послуг та електронних платежів, створення інформаційної супермагістралі, поширення інформаційної продукції «Tele Danmark» на ринки Німеччини і Великої Британії; Норвегія: розвиток універсальних і спеціалізованих інформаційних мереж, впровадження технологій у політичне життя і волевиявлення громадян (під час виборів); Швеція: гармонізація цілей національної та європейської інформаційної політики, створення інформаційного законодавства, технічних стандартів; розвиток інформаційної індустрії і бізнесу, інтенсивний розвиток мультимедіа; Фінляндія: створення і розвиток інформаційних магістралей, інтенсифікація інформаційної економіки, інформаційного бізнесу, проект Nokia, впровадження нових технологій у державне управління, забезпечення доступу громадськості до Інтернет, правові та етичні засади інформаційного суспільства»).

Національна інформаційна політика Республіки Польщі зорієнтована на побудову вільного відкритого суспільства, забезпечення прав людини за ст. 19 Загальної Декларації прав людини 1948, впровадження концепції вільного транскордонного обігу інформації, створення незалежних і плюралістичних мас-медіа. Новий інформаційний порядок, зазначається в Програмі розвитку комунікації та інформації уряду Польщі (1998), покликаний лібералізувати інформаційний сектор, врегулювати форми державного контролю, розвинути приватні структури, і забезпечити широкий доступ громадськості до системи прийняття політичних рішень, деідеологізувати ЗМК, прийняти нові закони, які б відтворили нові реалії. Основні напрямки діяльності уряду Польської Республіки у галузі нових технологій: 1) розвиток комп'ютерних мереж (суспільних магістралей, «Publiczny Dostep do Internetu» локальних мереж, приватних систем, Polbox; COM-NET; NetCate; супутникового та мобільного зв'язку); 2) підтримка інформаційного бізнесу, використання національних терміналів для транспортування масивів інформації, поширення сфери інформаційних послуг (Polska online; Infonet; Internet-Servies); 3) вдосконалення традиційних медіа і конвергенція засобів зв'язку. Інформаційна політика Росії реалізує принципи побудови оптимальної інформаційної «інфоструктури», використання нових комунікаційних технологій у всіх сферах життєдіяльності держави і суспільства, вільного обігу інформації, забезпечення інформаційної безпеки. Динамічний розвиток міжнародних мереж, глобальної електронної комерції, прикладних систем управління інформаційними ресурсами обумовили основні напрямки інформаційної політики Росії: створення і розвиток «інфоструктури» органів державного управління і влади суб'єктів федерації; формування єдиної технологічної інформаційної політики на рівні світових стандартів; забезпечення сертифікації, ліцензування інформаційних продуктів; правова охорона інформації; формування ринку інформаційних ресурсів; формування ринку інформаційних ресурсів; вдосконалення інформаційної освіченості населення; конверсія «інфоструктури» військового призначення; забезпечення вільного доступу до інформації в глобальних мережах широкої громадськості; демократизація засобів масової комунікації. Головна мета національної інформаційної політики України — захист внутрішньо- та зовнішньополітичних інтересів держави; реформування ЗМК відповідно до демократичних принципів *Ради Європи* (з огляду на зобов'язання України як члена міжурядової регіональної організації); формування інформаційних ресурсів єдиного українського інформаційного простору і концепції інформаційної безпеки як компонента національної безпеки держави; створення національного законодавства за всіма сферами інформаційної діяльності (загальні норми і принципи, про обмін інформацією, право ЗМІ, комп'ютерне право, право інформаційної інтелектуальної власності; запровадження різних форм контролю за дотриманням принципів інформаційної політики та національного законодавства; розвиток інформаційної культури і духовного середовища. Високий науковий потенціал України, розробки і «ноу-хау» в інформаційній сфері, інформаційний потенціал і фундаментальні дослідження обумовлюють такі положення концепції інформаційної політики, як вплив інформаційних і комунікаційних процесів

на консолідацію суспільства, формування громадської думки, підприємництва та економіки, міжнародне співробітництво. Концептуальні засади інформаційної політики потребують активної реалізації і впровадження в політичну, економічну і соціальну сфери життєдіяльності України, щоб забезпечити участь держави в європейському інформаційному просторі, осучаснити економіку і виробництво, розвинути власний інформаційний простір на рівні держав, які прямують до інформаційного суспільства.

Є. А. Макаренко

Політика інформаційна регіональна (Regional Information Policy) — узгоджена стратегія міжнародного співробітництва на регіональному рівні в галузі інформації і комунікації. У сучасних *міжнародних відносинах* реалізуються європейські, панафриканські, азійсько-тихоокеанські, латиноамериканські, панарабські стратегії **П. і. р.** Вона входить до пріоритетів міжнародного співробітництва, враховує специфіку та інтереси країн регіону і прагнення до співпраці, здійснення національних ініціатив на субрегіональному рівні. Ці пріоритети стосуються міжурядових інформаційних обмінів, спільного використання інформаційних ресурсів, планування стратегії і контролю інформаційних потоків, побудови «інфоструктури», регіональних мереж і систем, встановлення загальних принципів правового регулювання інформаційної діяльності, демократизації ЗМІ. **П. і. р.** тісно пов'язана як з національними програмами, так і з глобальними міжнародними ідеями «інформаційного суспільства», що визначають тенденції і перспективи сучасних міжнародних відносин. Мета **П. і. р.**, за документами *організацій міжнародних*, полягає у консолідації національних ресурсів, координації діючих і майбутніх об'єктів «інфоструктури», ліквідації диспропорцій в інформаційних потоках, забезпеченні національної суверенності і культурної самобутності, інтеграції у міжнародний інформаційний простір і міжнародний поділ праці.

Європейська інформаційна політика реалізується через стратегії, програми і проекти міжурядових регіональних організацій, таких, як *Рада Європи*, *Європейський Союз*, *ОБСЄ*, *ЦЄІ*, *НАТО* тощо, в яких розглядаються і вирішуються проблеми становлення інформаційного суспільства в Європі, розвитку «інфоінфраструктури», інформаційних магістралей, телекомунікаційних мереж, інформаційної економіки, електронної торгівлі, електронного уряду. Рада Європи розвиває гуманітарне співробітництво у регіоні шляхом забезпечення прав людини і розвитку плюралістичної демократії, створенням системи європейського інформаційного права, впровадженням європейських стандартів і принципів у національні інформаційні програми і чинне законодавство. Європейський Союз підтримує доктрину європейської інформаційної економіки, впровадження нових технологій у традиційні сектори економіки, спрямовує розвиток «інтелектуальної» торгівлі для зростання економічної стабільності і конкурентоспроможності Європи на міжнародних ринках. ОБСЄ формує інформаційну концепцію у напрямку превентивної дипломатії, врегулювання конфліктів, забезпечення професійної інформаційної діяльності, охорони інформаційних прав етнічних спільнот і меншин. Інформаційна політика ЦЄІ була спрямована на інтеграцію країн-членів до проектів і програм ЄС для забезпечення регіонального і субрегіонального співробітництва, вдосконалення «інфоструктури», створення і функціонування інформаційно-документаційних центрів для оперативного обміну інформацією, реалізацію програми ЦЄІ-2010 спільно з ЄС для зростання економічної стабільності за рахунок інформаційного сектору і включення країн-членів ЦЄІ у міжнародну торгівлю і світове господарство. Інформаційна політика НАТО включає як гуманітарні, так і військові аспекти інформаційного співробітництва та забезпечує програми обміну інформацією, впровадження нових технологій в оборонну доктрину альянсу, політичне співробітництво у регіоні, сприяє поширенню ідей толерантності і культури миру. Рада Європи ухвалила програму підтримки країн-членів, які адекватно реагують на зміни у новому столітті і вбачають прогресивний розвиток регіону в утвердженні прав людини, демократії, становленні інформаційного суспільства. До демократичних цінностей відносять нову регіональну інформаційну політику, принципи використання комунікаційних та інформаційних технологій, забезпечення інформаційних прав, встановлення широких можливостей для міжурядового співробітництва. Організація закликала спільно знайти відповіді на проблеми інформаційного суспільства на основі балансу інтересів, оптимальної рівноваги між правом на інформацію і повагою до приватного життя. Програма діяльності Ради Європи і країн-членів Організації на новий період до 2010–15, викладена у Політичній декларації «Інформаційне суспільство — виклик для Європи» (1997), свідчить про нові напрямки європейської інформаційної політики, про розуміння інформаційного суспільства як важливого рушія економічних, соціальних і технологічних змін. Інформаційні зміни справляють значний вплив на функціонування суспільства в цілому, на відносини між окремими індивідами, спільнотами, країнами на міжнародному рівні, надають більш широкі можливості для обміну інформацією на транскордонному рівні, через глобалізацію вільного доступу суспільства до мереж і послуг. Рада Європи зобов'язалася в рамках становлення інформаційного суспільства сприяти розвитку нових технологій, нових інформаційних і комунікаційних підприємств і послуг в інтересах свободи слова, інформації, творчого зростання та обміну між різними культурами, в інтересах освіти, соціального розвитку і гуманітарного права. Інформаційна політика ЄС виходить із доктрини Європейського інформаційного суспільства, проголошеної 1994 у доповіді «Європа і глобальне інформаційне суспільство: рекомендації для Європейського Співтовариства» (відома у науковій літературі як доповідь М. Бангеманна) та підтвердженої у 2003 на Всесвітньому саміті з інформаційного суспільства. Основна ідея інформаційної політики ЄС — зміна традиційних підходів і оцінок міжнародного співробітництва та світової конкуренції: від політики, що визначає міжнародне становище країни за географічними ознаками, природними ресурсами, кліматичними умовами, політико-економічними чинниками, до інформатики (технополітики), яка визначає місце кожної держави в світовій ієрархії залежно від впровадження нових наукових досягнень та технологій в усі сфери життєдіяльності суспільства. Позиція ЄС у регіоні зумовлює економічну і соціальну інтеграцію європейських країн, реорганізацію бізнесу, переосмислення взаємовідносин державного і приватного секторів, нові форми організації праці та інші інституційні перетворення. До пріоритетів інфополітики ЄС відносять ряд пілотних проектів, головними цілями яких є: підтримка міжнародних домовленостей про загальні принципи використання, доступу та взаємодії інформаційних мереж; створення основи співробітництва країн Великої сімки для становлення глобального інформаційного суспільства; створення глобального ринку нових продуктів і послуг, впровадження програми дистанційної роботи і загальна інформаційна освіта європейської спільноти. Європейська перспектива дозволяє порівняти політичні регіональні рішення, політику інтеграції і національну практику, координацію дій європейських урядів у нових умовах для забезпечення економічної стабільності і прогресу регіону.

Стратегія формування єдиного інформаційного простору держав-учасниць *СНД* формально враховує світовий досвід становлення інформаційного суспільства, створення єдиної уніфікованої системи телекомунікацій і стандартів обміну інформацією, розвиток інформаційної економіки, європейську концентрацію мас-медіа, впровадження нових технологій у важливі сфери життєдіяльності суспільства. Концепція включає: загальні положення; цілі та завдання формування і розвитку інформаційного простору СНД; основні принципи створення єдиного інформаційного поля; нормативно-правові механізми регулювання інформаційної діяльності; формування, підтримку і використання інформаційних ресурсів; створення і розвиток засобів підтримки та забезпечення інформаційних процесів; забезпечення інформаційної безпеки держав-учасниць СНД: створення автоматизованої системи обміну інформацією в рамках регіону; організаційні заходи; фінансово-економічні принципи забезпечення «інфоструктури». Стратегія інформаційної політики країн-учасниць СНД, сформульована у Концепції, має як позитивні, так і негативні характеристики. До позитивних можна віднести координацію політичних та економічних реформ, створення сприятливих умов для функціонування нових ринків, товарів і послуг, переміщення капі-

талів і робочої сили, забезпечення права приватної власності в інформаційній сфері, використання національних інформаційних ресурсів для прогресу економіки і конкурентоздатності в світовому інформаційному просторі. До негативних — пріоритетну роль і домінування інтересів однієї країни (Росії) в інформаційній сфері, невідповідність положень міждержавних угод конституційним нормам та чинному інформаційному законодавству країн-учасниць, посягання на інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку при необмеженому і безперешкодному, як зазначено в багатьох угодах, доступі до національних інформаційних ресурсів, зобов'язальне право на використання єдиної грошової одиниці (російського рубля) та єдиної (російської) мови у міждержавних інформаційних обмінах, монополію російських мас-медіа у представництві СНД на міжнародній арені.

Є. А. Макаренко

Політичний ідеалізм — напрямок у *міжнародних відносин теорії,* що виник і досяг академічного й політ. визнання на поч. XX ст. В основних теорет. положеннях він спирався на ідеї європ. *лібералізму* та класич. зах. теорії права. *Міжнародні відносини* розглядались як форма самореалізації світового співтовариства, основу якого створювали універсальні цінності і, насамперед, ідея універсального миру. В межах **П. і.** міжнар. суб'єктність д-ви розглядається як похідна від суб'єктності індивідів, яких вона лише представляє в рамках світової спільноти. Змістом *зовнішньої політики* є міжнар. співробітництво заради досягнення універсального миру за допомогою розвитку прав. інститутів та системи міжнар. орг-цій. Кінцевою метою практ. зовн.-політ. діяльності є подолання первинного стану конфліктності партикулярних інтересів та відтворення у сфері міжнар. відносин інститутів громадян. суспільства у формі універсальних політ. орг-ції. Політ. події міжвоєнного періоду та критика з боку *політичного реалізму* призвели до втрати політ. ідеалістами своїх провідних позицій в академічному дискурсі. На відміну від політ. реалізму, який продовжує існувати в сучас. міжнар. науці в дещо модифікованої формі, ця теорет. школа класич. періоду припинила свій оригінальний розвиток, і лише її окремі базисні положення, що разом не створюють концептуальну систему, знаходять подальший розвиток у рамках *конструктивізму* та глобалізму.

А. А. Суботін

Політичний іслам — подвійне за змістом поняття, що означає: 1) рух мусульман за набуття політичної влади з метою використання *держави* як знаряддя й засобу чи першого кроку до глобального утвердження ісламу в регіоні або у світі в цілому; 2) окрему ідеологію або сукупність ідеологій, спільним витоком яких є уявлення про принципову неподільність *політики* та релігії ісламу, а природним наслідком — діяльність зі створення ісламських держав як бази для поширення й утвердження ісламу у світі. Кристалізація змісту **П. і.** відбувається шляхом його відокремлення від поняття «ісламська політика», яка означає участь мусульман, ісламських рухів та ісламських партій у політичних процесах у державах різного типу. Чітко окреслюється специфіка **П. і.** як сукупності політичних ідеологій і дій, спрямованих на створення держави або співдружності держав, у яких будуть забезпечені максимально сприятливі умови для життя згідно з приписами ісламу.

П. і. залежно від засобів ісламізації політики має поміркований (впровадження своїх ідей за допомогою легальних мирних засобів) та радикальний (практика насилля, екстремізму, протистояння з іновірними) рівні. **П. і.** набуває радикалізованих форм у разі, коли його прибічники не мають можливості рухатися до своєї мети за допомогою легальних засобів. Запобіжниками радикалізації **П. і.** є розв'язання економічних і правових проблем мусульманського населення, налагодження широких комунікацій із політично активними мусульманськими організаціями, підтримка ідеї поміркованого ісламу «васатийя» (ісламської поміркованості). Нерозв'язані проблеми мусульманської спільноти призвели до появи в Україні перших проявів **П. і.** Його типовим представником стала релігійна організація, яка називає себе партією «Хізб ат-Тахрір» («Партія визволення»).

В. І. Головченко

Політичний реалізм — *міжнародних відносин теорія,* що виникла наприкінці 1930-х як результат онтологічної критики *політичного ідеалізму.* Основні положення теорет. концепції **П. р.** були сформульовані як антитези твердженням політ. ідеалізму: *держава* — єдиний, унітарний та раціонально діючий актор у *міжнарних відносинах*; змістом зовн. та міжнар. політики є проблема *безпеки міжнародної,* яка може бути вирішена д-вою лише власними силами завдяки нац. оборонній політиці та *дипломатії,* що спираються на готовність до застосування сили; у міжнар. відносинах панує анархія перманентної б-би за владу; за відсутності універсального інституту влади в міжнар. відносинах, головним регулюючим механізмом міждерж. стосунків є баланс сил; зовн.-політ. діяльність детермінована матеріал. інтересами акторів, що не можуть бути гармонізовані через прав. інститути та *організації міжнародні.* У повоєнні роки **П. р.** зазнав певної еволюції, що суттєво модифікувала деякі його теорет. положення, узгоджуючи їх із змінами, що відбулись у системі міжнар. відносин. У сучас. науці про міжнар. відносини реалістична традиція існує у формі концепції *неореалізму.*

А. А. Суботін

Політичний час — тривалість політ. процесу, події, життя політ. ідеї, теорії, політ. діяльності лідера. Часовий вимір є одним з основних вимірів у світовій політиці поряд із просторовим та змістовим. **П. ч.** може бути циклічним та лінійним. Політ. культури різних цивілізацій відрізняються специфікою сприйняття часу, часовою ритмікою, що пояснюється існуванням двох типів розвитку — циклічного та лінійного. Тому в діалозі цивілізацій немає єдиного для всіх сприйняття часу та простору. **П. ч.** включений у безперервний хід астрономічного (хронологічного) часу, має якісні характеристики й відрізняється від астрологічного: а) функціональна зміна часу в політ. процесі здійснюється у двох напрямах: хронологічному та ахронічному; **П. ч.** є ахронічним — майбутнє стає сьогоденням, у минулому та сьогоденні виникають ідеї, які стають майбутнім; б) **П. ч.** відбувається різними темпами для різних політ. сил. Звідси диференціація течій у світовій політ. думці, виокремлення консерватизму, спрямованого на минуле, *політичного реалізму* — на сьогодення, прогресизму — в майбутнє. **П. ч.** вимірюється кількістю істор. подій на одиницю часу. Хода істор. часу є нерівномірною за фазами циклів: уповільнюється на фазах зрілості та застою, прискорюється під час криз та рев. змін. Вимірювання ритму світової історії та окремих цивілізацій вимагає критерію, за яким відбувається підрахунок істор. часу. Для кожної світової цивілізації виокремлюють епіцентр (країну, або групу країн, за якою ведеться еталонний підрахунок тривалості цивілізації, її фаз, перехідних періодів). Навколо епіцентру розташована периферія та напівпериферія — перша та друга зони впливу. **П. ч.** у них все більше відстає від **П. ч.** лідера. Циклічний тип (циклічна часова ритміка) є характерним для цивілізацій схід. типу розвитку. Час обертається за колом, хоча насичений певними подіями. Лінійний тип (лінійна часова ритміка) є розвитком шляхом прогресу. Зах. цивілізація першою засвоїла цей шлях розвитку. Лінійність **П. ч.** надала можливість Заходу швидко розвивати свій потенціал. Водночас дискусійним є питання щодо його переваг. Лінійність стає можливою завдяки інструментальному ставленню до світу. Захід зміг набрати високі темпи розвитку в усіх сферах культури, які наближаються до матеріал. вир-ва. Але в ціннісній сфері Захід спирається на примітивний ідеал суспільства, яке споживає. Звідси симптоми лінійного часу — моральна втомленість, екологічна криза, коли цивілізація не здатна витримати набрані темпи розвитку. Циклічність є найприроднішим часовим ритмом. Циклічний характер спостерігається в багатьох процесах розвитку соц. систем. Циклічність властива будь якій просторовій динаміці. Як правило, вона містить у собі еволюційну складову (розвиток за спіраллю).

Концепції циклічного розвитку в процесі коеволюції природи й суспільства розроблялись упродовж XX ст. Одна з концепцій заснована на теорії циклічної динаміки М. Кондратьєва (1892–1938). Теорія «хвиль Кондратьєва» підтверджена та статистично доведена й розвинена амер. вченим Й. Шумпетером. Він вбачає підставу екон. динаміки у хвилях *інновацій* (техн. винаходи людства та зміна його потреб). Циклічність істор. динаміки під впливом коливань активності Сонця дове-

дена рос. дослідником А. Чижевським. Система соц. циклів має синергетичний характер. Складні нелінійні системи мають якість синергетичної коеволюції кількох векторів сил в одному чи кількох атракторах. Життєвий цикл системи — це період від її зародження до загибелі (або радикального перетворення). Він має наступні стадії: зародження нової системи в надрах старої; латентний розвиток; народження — утвердження в б-бі зі старою системою; розповсюдження, перетворення на домінуючу систему; зрілість; вступ у кризу, б-ба з новою системою; фаза відмирання, реліктове існування на периферії нової системи. Цикли можна класифікувати в просторовому та в часовому аспектах. У часовому аспекті розрізняють: короткострокові, середньострокові (пов'язані зі зміною поколінь, приблизно 10–30 років), довгострокові («хвилі Кондратьєва») та істор. суперцикл.

Виокремлюються світові цикли цивілізацій, об'єднані в 3 суперцикли. Перший суперцикл — період становлення суспільства. Його епіцентри — Давній Єгипет, Месопотамія, Еллада, Рим, Індія та Китай. Це неолітична цивілізація (до V тис. до н. е.), ранньокласова цивілізація (до 2-ї пол. II тис. до н. е.), антична цивілізація (до сер. V ст. н. е.). Другий суперцикл — період зрілості суспільства. Його епіцентри — Зах. Європа та Півн. Америка. Це середньовічна цивілізація (до сер. XIV ст.), передіндустріальна цивілізація (до кінця XVIII ст.), індустріальна цивілізація (до 2-ї пол. XX ст.). Третій суперцикл — постіндустріальна цивілізація, розпочинається з 2-ї пол. XX ст. Його епіцентри — Японія, США, Китай, нові індустріальні країни. Кожна локальна цивілізація має свій ритм розвитку. Водночас існує й інший підхід, згідно з яким цей ритм більш-менш синхронізований із ритмом світових цивілізацій. Локальні цивілізації не є чимось нерухомим. Вони проходять кілька стадій розвитку: зародження, розквіт, розкладання та загибель. Тривалість існування цивілізації різними вченими визначаються по-різному, але приблизно в межах 1–1,5 тис. років. Набувають розповсюдження ідеї щодо поліциклічності істор. процесу — кожна цивілізація, кожен період її розвитку мають рівну тривалість, яка періодично повторюється. Локальні цивілізації мають свій, відмінний від заг.-світового, ритм розвитку. Суміжні цивілізації синхронізуються у своїй динаміці. Виокремлюються наступні групи синхронних цивілізацій: середземноморсько-близькосхідна (Єгипет, Месопотамія, Сирія, Палестина, Мала Азія, Італія, Греція — епіцентри 1-го суперциклу); азійська (Індія, Китай, Японія, Центр. Азія — епіцентри цивілізації на початку 2-го суперциклу); зах.-європейська (Іспанія, Британія, Франція, які були колоніальними *імперіями*; наприкінці індустріальної епохи вони почали втрачати свої позиції); американська (стародавні цивілізації були знищені; виникли нові, дочірні щодо зах.-європейської, які потім набули самостійного характеру); африканська; схід.-європ. та півн.-азійська група локальних цивілізацій. У просторовому аспекті можна виокремити наступні цикли: регіону, групи взаємопов'язаних країн, континенту, глобальний цикл людства. Історія поліциклічна: на кожну фазу більш тривалого циклу накладається кілька коротких циклів. Між двома суміжними істор. циклами лежить перехідний період, який характеризується кризою системи, що відмирає, невпорядкованістю істор. процесу. У розвитку різних країн та народів існують подібні етапи — заг.-істор. закономірності циклічної динаміки та генетики, які регулюють процеси спадкоємності, змін та відбору в розвитку людства, цивілізацій, окремих країн та народів.

О. А. Коппель

Політичної рівноваги принцип — запобігання концентрації сили та/або влади в одного політ. актора в державі й міждерж. відносинах завдяки розподілу влади між кількома акторами та створенню системи стримувань і противаг. У *міжнародних відносинах* цей принцип реалізований у *балансу сил концепції*. Вперше офіційно **П. р. п.** був проголошений на Вестфальському конгресі 1648 (див.: *Вестфальська система міжнародних відносин*) і був спрямований на захист незалежності д-в шляхом пропорційного розподілу між ними територій і населення. **П. р. п.** у міждерж. відносинах спрямовувався проти гегемонії будь-якої д-ви й на підтримку сформованого балансу сил. У *міжнародних відносин теорії* цей принцип є категорією дослідження міжнар. систем балансу сил.

М. С. Каменецький

Поліха Ігор Зиновійович (8.06.1965, с. Вільхове Сокальського району Львівської області, УРСР) — український *дипломат*; закінчив Московський інститут міжнародних відносин (1989), спеціаліст-міжнародник зі знанням східних мов, кандидат історичних наук. 1989–93 — референт, аташе Посольства СРСР (РФ) в Республіці Індія; 1993–94 — третій, другий секретар Посольства України в Республіці Індія; 1994–96 — перший секретар відділу Азії і Тихоокеанського регіону Управління країн АТР, Близького і Середнього Сходу та Африки МЗС України; 2000–02 — радник-посланник Посольства України в Турецькій Республіці; 2002–04 — заступник керівника Головного управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України. 25.08.2004–7.02.2007 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Пакистані; 7.02.2007–5.02.2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Індії, водночас 13.09.2007–5.02.2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Бангладеш за сумісництвом і на Мальдівах за сумісництвом, 1.10.2007–5.02.2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Шрі-Ланці за сумісництвом, 5.02.2008–5.02.2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Непалі за сумісництвом. Потім — директор Четвертого територіального департаменту МЗС України.

В. М. Матвієнко

Половець Семен (? — ?) — укр. військ. діяч і *дипломат*. Учасник Національної рев-ції 1648–76. У 1653–58 (з перервами) — білоцерківський полковник. 1655 очолював посольство Війська Запорозького до Москви. В укр.-моск. війні 1658–59 підтримував гетьмана І. *Виговського*. За гетьманування П. *Тетері* — ген. обозний. Ухвалою Корсунської старшинської козацької ради 10–12.03.1669 очолив посольство гетьмана П. *Дорошенка* до Стамбула з повідомленням про рішення визнати *протекторат* Османської імп. над Правобережною Україною й завданням уточнити його умови. У 1670–71 — ген. суддя в уряді П. Дорошенка.

В. І. Головченко

Положення про порядок розміщення дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав і представництв міжнародних організацій в Україні 1995 — офіц. документ виконавчої влади держави, що визначає заг. порядок розміщення іноземн. *дипломатичних представництв* та *консульських установ*, а також представництв міжнар. орг-цій в Україні, має на меті створення належних умов для здійснення ними своїх функцій на території Укр. д-ви. Положення затверджене Постановою КМ України № 146 від 27.02.1995 на виконання Указу Президента України № 517 від 12.09.1994 «Про програму розміщення дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних та іноземних організацій в Україні». Положення регламентує порядок придбання, оренди, використання іноземн. дип. та конс. установами, представництвами міжнар. орг-цій на безоплатній основі споруд і приміщень для свого розміщення, а також їхню перебудову, добудову тощо з метою зміни їхнього первісного призначення. Згідно з цим док-том питання про розміщення дип. представництв, конс. установ та представництв міжнар. орг-цій розглядаються за їхнім письмовим зверненням (або зверненням уряду акредитуючої д-ви) до *МЗС України*, яке надсилає пропозиції до відп. обласної (міської) держадміністрації чи уряду Автономної Республіки Крим. Розміщення представництв та установ у Києві здійснюється через *Генеральну дирекцію Київської міської ради з обслуговування іноземних представництв (ГДІП)*.

М. А. Кулінич

Полоз Михайло Миколайович (23.12.1891, Харків, Російська імперія — 3.11.1937, урочище Сандормох поблизу Медвежегорська, нині — Карелія, РФ) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї службовця. Навчався в Харківському реальному уч-щі (з 1907), вечірньому ун-ті ім. Шанявського та Петровській с.-г. академії в Москві (з 1912). З 1906 — учасник есерівського руху. Учасник *Першої світової війни*, прапорщик-авіатор. У 1917 — чл. Укр. ген. військ. к-ту (УГВК), Центральної та Малої Ради. Представляв інтереси УГВК при Тимчасовому уряді в Петрограді; належав до лівого крила УПСР, що з метою недопущення окупації УНР рос. більшовицькими військами висту-

пало за співробітництво з ленінським урядом і готувало держ. переворот на користь передачі влади радам робітничих, солдатських і селянських депутатів. У грудні 1917 був заарештований, але невдовзі звільнений і взяв участь у *Брестських мирних переговорах 1917–18* у складі делегації Центральної Ради. Із серпня 1919 — один із лідерів УКП (боротьбистів), після «самоліквідації» партії в березні 1920 (проти якої виступав) з тактичних міркувань приєднався до КП(б)У. Перебував на відповідальних держ. посадах. 1921, після злиття в єдине представництво дип. місії УСРР в РСФРР і повноважного представництва УСРР у справах ВРНГ, очолив цей об'єднаний орган. Із червня 1926 — нарком фінансів УСРР. 12.01.1934 заарештований і засланий на Соловки. 9.10.1937 засуджений повторно — до смерті; реабілітований 8.03.1957 Військовим трибуналом Київського військового округу «за відсутністю складу злочину».

М. С. Дорошко

Полуботок Павло Леонтійович (бл. 1660, Чернігів, Військо Запорозьке — 18.12.1724, Санкт-Петербург, Російська імперія) — укр. військ. і держ. діяч. Походив із козацько-старшинського роду. Закінчив Києво-Могилянську колегію (1679). Служив у Війську Запорозькому, значковий товариш (1689). За участь у старшинській змові проти гетьмана І. *Мазепи* 1691 разом із батьком — переяславським полковником — на тривалий час був усунений від держ. діяльності. З 1706 — чернігівський полковник. У 1708 був одним із кандидатів на гетьманство, але внаслідок недовіри з боку *Петра I* змушений був поступитись І. Скоропадському. Після смерті останнього 3.07.1722 став наказним гетьманом. Намагався обмежити владу *Малоросійської колегії* шляхом реформування судової системи Гетьманщини й б-би зі зловживаннями старшинської адміністрації. Ініціював заг.-військ. складання *Коломацьких петицій Війська Запорозького до Петра I.* 3.08.1723 на вимогу імператора прибув до Петербурга на чолі старшинської делегації, що була заарештована після вручення петицій 10.11.1723, ув'язнена в Петропавлівській фортеці й звинувачена в перевищенні владних повноважень і зв'язках із мазепинцями. Помер під час слідства (на думку ряду дослідників, закатований).

В. І. Головченко

Полурез Юрій Володимирович (23.09.1964, м. Київ, УРСР) — український *дипломат*; у 1986 закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. 1986–90 — викладав у КІНГ ім. Коротченко (нині — КНЕУ імені Гетьмана); 1991–93 — третій, другий секретар МЗС України; 1993–97 — другий, перший секретар Постійного представництва України при міжнародних організаціях у Відні; 2001 — заступник начальника Управління контролю над озброєнням та військово-технічного співробітництва — начальник відділу багатосторонніх переговорів з питань контролю над озброєнням МЗС України; 2001–05 — радник, заступник Постійного представника України при міжнародних організаціях у Відні, Тимчасовий Повірений у справах України в Австрійській Республіці; 2006 — заступник директора Департаменту контролю над озброєнням та військово-технічного співробітництва МЗС України; 2007–08 — перший заступник керівника Служби Державного Протоколу та Церемоніалу Секретаріату Президента України; 2008–10 — керівник Головної Служби Державного Протоколу та Церемоніалу Секретаріату Президента України. У 2010 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України до ОАЕ.

В. М. Матвієнко, І. П. Черінько

Польоти міжнародні нерегулярні — разові, епізодичні міжнар. польоти, що здійснюються в особливих випадках. Найпоширенішим різновидом **П. м. н.** є чартерні повітр. перевезення. Згідно зі ст. 61 Повітряного кодексу України чартерне повітр. перевезення використовується на підставі дог-рів чартеру, метою якого є фрахтування одного чи кількох повітряних суден на один чи кілька рейсів для повітр. перевезення пасажирів, багажу, вантажу й пошти або з іншою метою, якщо це не суперечить чинному законодавству України. Згідно зі ст. 5 Чиказької конвенції про міжнар. цивільну авіацію 1944 повітр. судна, що задіяні в нерегулярних польотах, можуть здійснювати транзитні польоти без необхідності отримання попереднього дозволу. Але д-ва, у повітр. просторі якої здійснюється такий політ, має право вимагати дотримання встановлених правил аеронавігації щодо заборонених чи закритих зон для польотів аж до примусової посадки повітр. судна, що здійснює нерегулярний політ.

О. М. Григоров

Польоти міжнародні регулярні — польоти *суден повітряних цивільних* по договірних лініях між одними й тими самими пунктами призначення двох чи більше держав, здійснювані спеціально призначеними авіапідприємствами. Для **П. м. р.** характерна чітко виражена періодичність (частота) польотів, що зазначена у спец. розкладі таких польотів (включно з додатковими польотами). Відповідно до ст. 6 Чиказької конвенції про міжнар. цивільну авіацію 1944 регулярні польоти здійснюються над територією чи на територію д-ви за спец. дозволом і відповідно до умов такого дозволу. *Міжнародне право* встановлює **П. м. р.** дозвільний порядок: право на здійснення **П. м. р.** та їхні умови визначаються в міжурядових угодах про повітр. сполучення або в тимчасових дозволах. У практиці України **П. м. р.** здійснюються на підставі двосторонніх угод про повітр. сполучення згідно зі ст. 57 Повітряного кодексу України.

О. М. Григоров

Польоти міжнародні транзитні — польоти повітряних суден через територію інозем. держави з посадкою або без посадки на ній. **П. м. т.** поділяються на транзитні польоти над держ. територією й транзитні польоти над *протоками міжнародними.* Транзитні польоти над держ. територією (без посадки або з правом на техн. посадку) регламентуються положеннями Угоди про міжнар. повітр. транзит 1944 і положеннями ст. 5 Чиказької конвенції про міжнар. цивільну авіацію 1944. Ці польоти можуть здійснюватись, як правило, без попередньої санкції д-ви, у повітр. просторі якої здійснюється політ, при дотриманні всіх розпоряджень нац. законодавства даної д-ви. Відповідно до ст. 58 Повітряного кодексу України переліт держ. кордону України повітр. суднами (у т. ч. й при транзитних польотах) здійснюється через спец. «повітряні коридори». Транзитні польоти над міжнар. протоками повинні здійснюватись відповідно до стандартів, встановлених ч. III *Конвенції ООН з морського права 1982,* аеронавігаційних вимог *Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО),* а також з урахуванням вимог спец. міжнар. угод, напр., Конвенції про режим Чорноморських проток 1936 (див.: *Монтрьо конференція 1936*), які в цілому забезпечують мирний, безперервний і швидкий транзитний переліт.

О. М. Григоров

Польське повстання 1830–31 (Російсько-польська війна 1831) — масовий збройний виступ на польських землях за відновлення незалежності Польщі, які відійшли, згідно з *поділами Речі Посполитої,* до Російської імп. У 1813, на завершальному етапі наполеонівських воєн, територія Герцогства Варшавського (утвореного *Наполеоном I* на польських землях, що відійшли за поділами Речі Посполитої до Пруссії; див.: *Тільзитський мирний договір 1807* та *Шенбруннський мирний договір 1809*) була окупована рос. військами й фактично перейшла під управління Петербурга. Проти формального приєднання цих земель до Росії виступала Велика Британія, яка запропонувала в ноті від 31.12.1814 до Росії та Австрії план нового перерозподілу польських земель. У січні 1815 цей план було прийнято Росією, в лютому — Пруссією, а в березні — Австрією. Перерозподіл було здійснено відповідно до низки дог-рів між Австрією, Пруссією та Росією (прус.-рос. договір про поділ Польщі 21.04.1815, австр.-рос. договір про дружбу та кордон у Польщі 21.04.1815, прус.-рос.-саксонський мирний договір 6.05.1815, австр.-прус.-рос. домовленість, яка увійшла в Загальний акт *Віденського конгресу 1814–15*). До Австрії відходили повіти Схід. Галичини, до Пруссії — герцогство Позенське (Познанське), до Росії — решта Варшавського герцогства (за винятком Кракова, який став *вільним містом*). Відтак більша частина власне польських земель потрапила до складу Російської імп. й утворила т. зв. Царство Польське. У 1815 Царству Польському рос. імператором *Олександром I* була дарована конституція, що передбачала певну ступінь внутр. автономії, зокрема створення парламенту, уряду, нац. польських

частин у рос. армії. Однак суперечності, що зберігались упродовж всього періоду після приєднання польських земель до Росії й мали не лише національний (прагнення до відновлення польської нац. д-ви), але й соц.-екон. характер (активний розвиток капіталізму на польських землях гальмувався порівняно відсталою економікою та держ. устроєм Російської імп.), загострились на тлі рев. підйому в Європі в 1830, а також унаслідок систематичного порушення конституції 1815 з початком царювання *Миколи I.* Безпосереднім приводом до повстання стали заходи зі збирання в Царстві Польському грошей та провіанту для спорядження військ. експедиції з метою придушення ревції в Бельгії (див.: *Лондонська конференція 1830*). Повстання розпочалось 17(29).11.1830 у Варшаві й швидко поширилось майже на всю територію Царства Польського. Польські війська перейшли на бік повсталих і склали основу польської нац. армії. У грудні 1830 — січні 1831 новий польський уряд надсилав до Петербурга делегатів з пропозиціями про початок переговорів, але вони були відхилені Миколою I. 1(13).01.1831 польський Сейм позбавив династію Романових польського трону та фактично проголосив незалежність Польщі. У відповідь наприкінці січня 1831 на територію Польщі увійшли рос. війська, фактично розпочалась рос.-польська війна. Просуваючись із боями вперед, в сер. лютого рос. війська вийшли до Праги, схід. передмістя Варшави, але в березні через дії польських військ та партиз. загонів змушені були відступити. Після поразки польських військ при Остролєнці 14(26).05.1831 поляки фактично відмовились від активних наступальних дій, що дозволило рос. армії влітку оточити Варшаву. Тоді в серпні 1831 польський уряд здійснив спробу втягнути у війну зах. д-ви (Австрію, Велику Британію та Францію), запропонувавши їм польську корону, але безрезультатно. Попри активну підтримку **П. п.** в ліберальних колах європ. д-в, особливо у Франції, уряди цих д-в не підтримали цього збройного виступу та запевнили рос. уряд у схваленні його дій, спрямованих на придушення повстання. Союзники Росії у *Священному союзі,* Австрія та Пруссія, які побоювались поширення повстання на польські землі, що належали до їх складу, також підтримали дії Росії. 26–27.08(7–8.09).1831 Варшаву було взято штурмом, і після цього повстання фактично було придушено. Остаточно бойові дії завершились після капітуляції 9(21).10.1831 гарнізону фортеці в Замості. **П. п.** сприяло зближенню членів *Священного союзу.* Фактичним його поновленням стало підписання Мюнхенгрецьких конвенцій (див.: *Мюнхенгрецька конференція 1833*). 3(15).10.1833 Австрія, Пруссія та Росія уклали конвенцію про взаємні гарантії польських володінь та про видачу учасників повстанського руху.

В. Ю. Константинов

Польське повстання 1863–64 — масовий збройний виступ у Царстві Польському за відокремлення від Російської імп. та поновлення незалежності Польщі. Послаблення міжнар. позицій Росії після поразки в *Кримській війні 1853–56* та спричинене ним падіння авторитету імперської рос. влади в польських землях змусили Петербург піти на певні поступки польській нац. шляхті та буржуазії. На тлі початку глибокої соц.-екон. перебудови в Російській імп., спричиненої реформами 1861, ці поступки відновили в польських націоналістичних колах сподівання на завоювання незалежності. Водночас призначення в травні 1862 великого кн. Костянтина Миколайовича намісником у Варшаву, вперше після поразки *польського повстання 1830–31,* що сприймалось поляками як небажання царського уряду йти на подальші поступки, спричинило активізацію підготовки повстання. Крім того, на відміну від попереднього, повстання 1863–64 керувалось значною мірою з-за кордону, з польських емігрантських кіл, підтримуваних *великими державами,* особливо Францією, й відбувалось на тлі загострення протиріч Росії з європ. д-вами, отже — у позитивних для повстання міжнар. умовах. 3(15).01.1863 було створено тимчасовий повстанський уряд (Жонд народовий), який 10(22).01.1863 закликав населення Польщі до збройного виступу, щоб скинути рос. панування. У відповідь на бойові виступи польських повстанських загонів у Царстві Польському було запроваджено військ. стан, владу передано в руки військ. комендантів та дозволено застосування військ.-польових судів. **П. п.**, так само як і попереднє, широко підтримувалось у країнах Європи. Спроби тиску на рос. уряд здійснили Франція та Велика Британія. Втручання останньої було пов'язано із загостренням її протиріч із Росією, спричиненим рос. експансією в Сер. Азії. Тимчасовий повстанський уряд розгорнув активну дип. діяльність, встановивши контакти з урядовими колами у Франції, Великій Британії, Швеції, Італії та Туреччині. Після початку повстання Велика Британія й Франція висунули Росії вимоги про надання Польщі політ. свобод та скликання міжнар. конференції з польського питання; вони були відхилені Росією. Австрія в цілому зайняла нейтральну позицію щодо повстання, але негативна позиція Відня, що побоювався поширення повстання на свою територією, пояснювалася, зокрема, здійсненою в 1846 спробою повстання у *вільному місті* Краків (після якої за австр.-прус.-рос. угодою від 3.04.1846 Краків було приєднано до Австрії) та участю поляків в *Угорській війні 1848–49,* а також у рев. виступах в інших частинах Австрійської імп. Під час повстання 1863–64 Пруссія закрила свої кордони, а прус. прикордонна варта узгоджувала свої дії з рос. військами, щоб не дозволити польським загонам перейти на прус. територію. 14.02.1863 між Пруссією та Росією було підписано військ. конвенцію, за якою сторони домовились про взаємну допомогу в придушенні повстання, а Пруссія надавала свої залізниці для перевезення, в разі необхідності, рос. військ прус. територією з однієї частини польських земель до іншої.

Повстанці діяли переважно невеличкими загонами та використовували партиз. акцію, тому, на відміну від повстання 1830–31, великих бойових операцій не було. Період найбільшої активності повстання припав на весну — поч. літа 1863 (за винятком Гродненської губернії, де виступи повстанців розпочались лише в серпні); до сер. літа основні повстанські сили було знищено або розбито, й вони, рятуючись від переслідування, перетнули прус. або австр. кордони. Наприкінці літа виступи повстанців поновились, хоча й у менших масштабах, і були остаточно придушені лише в укр. та білоруських землях в листопаді-грудні 1863, у польських землях — до травня 1864.

В. Ю. Константинов

Польський комітет національного визволення (ПКНВ) — тимчасовий орган держ. виконавчої влади Польщі, створений в умовах перенесення бойових дій на Схід. фронті на територію Польщі; був створений 21.07.1944 в Хелмі як вищий орган виконавчої влади країни. Згодом місцем перебування ПКНВ став Люблін. До складу ПКНВ увійшли представники переважно лівих партій: 5 членів Польської робітничої партії, 3 члени лівого крила Польської соціал. партії (ПСП), 4 члени лівого крила селянської партії «Стронніцтво людове», 1 — від партії «Стронніцтво демократичне» та двоє безпартійних. Головою ПКНВ став представник ПСП Е. Осубка-Моравський. Першим док-том, прийнятим ПКНВ, був т. зв. «Липневий маніфест» 22.07.1944, який містив програму соціал. будівництва в Польщі. 26–27.07.1944 ПКНВ та СРСР підписали угоди, за якими рад.-польський кордон мав пройти по *Керзона лінії,* а СРСР визнавав владу ПКНВ на визволеній від нім. військ території на захід від цієї лінії. 6.09.1944 ПКНВ прийняв декрет про агр. реформу та почав її проведення на підконтрольній йому території. Припинив своє існування внаслідок рішення Крайової ради народової від 31.07.1944 про перетворення ПКНВ у Тимчасовий уряд Польської Республіки.

М. С. Каменецький

Польсько-московська війна 1617–18 — воєнний конфлікт між Річчю Посполитою й Московським царством, у якому польсько-литовські війська й запорозькі козаки воювали за здобуття королевичем Владиславом Вазою корони московського царя. Марш 10-тис. найманого війська королевича почався з Варшави 6.04.1617, до Смоленська воно підійшло 27.09.1617, а 11.10.1617 разом із 8 тис. вояків великого гетьмана литовського здобуло без бою Дорогобуж, пізніше Вязьму і Серпейськ. Проте внаслідок зростаючого опору росіян навесні наступного року чисельність армії королевича скоротилася до 5 тис. чол.; ситуація змінилася, коли 28.09.1618 під Звенигород (нині — місто Московської області) до польського командування прибули посланці від запорозького гетьмана П. *Сагайдачного* й було ухвалено об'єднатися з його силами (20 тис. чол.) у районі с. Тушино (нині — в межах Москви). На той час козацьке військо несподіваним ударом оволоді-

ло Лівнами (нині — місто Орловської області), Єльцем (нині — місто Липецької області Росії), Переяславлем-Рязанським (нині — м. Рязань) і Касимовим (нині — місто Рязанської області). 8.10.1618 відбулася урочиста зустріч запорожців із Владиславом Вазою під Тушино, але козакам було відведено другорядну роль у взятті царської столиці; після невдалого штурму Москви в ніч на 11.10.1618 запорозькі підрозділи почали пустошити північні московські землі. В ніч на 4.12.1618 П. Сагайдачний напав на Калугу й захопив її посад, а цитадель облягав до підписання *Деулінського перемир'я 1618*, за яким Річ Посполита помітно розширила свої східні кордони.

В. М. Матвієнко

Польсько-радянська війна 1919–20 — збройний конфлікт між Другою Річчю Посполитою й Українською Народною Республікою, з одного боку, та РСФРР й іншими радянськими республіками, з іншого, на території Литви, Білорусі й України. Почалася після завершення *Першої світової війни*, коли російські більшовицькі війська й польські сили почали захоплення теренів, залишених арміями Німеччини й Австро-Угорщини, внаслідок чого на середину лютого 1919 від Полісся до Німану було встановлено польсько-радянський фронт. Невдовзі Військо Польське здобуло Слонім (нині — місто Гродненської області Білорусі) і Пінськ (нині — місто Брестської області Білорусі), в квітні 1919 — Вільно (нині — Вільнюс, столиця Литви) і Новогрудок (нині — місто Гродненської області), в серпні того ж року — Мінськ, Бобруйськ (нині — Могильовської області Білорусі), Дубно, Рівне й Сарни (нині — всі міста Рівненської області України). Восени в результаті нового наступу польської армії на схід війська Волинського фронту просунулися на лінію р. Уборть — Ємільчине — Новоград-Волинський, крім того, за домовленістю з Головним отаманом Армії УНР С. *Петлюрою* поляки зайняли Кам'янець-Подільський, Проскурів (нині — Хмельницький) і Старокостянтинів (нині — всі міста Хмельницької області України). Згідно з умовами *Варшавського договору УНР з Річчю Посполитою 1920* уряд Ю. *Пілсудського* відмовився від претензій поширювати свою владу до кордонів Речі Посполитої 1772 (тобто до першого *поділу Речі Посполитої*) і визнав територію Правобережної України, що була окупована більшовицькими військами, за УНР; військова конвенція 24.04.1920 між УНР і Польщею проголошувала армії обох держав союзниками у боротьбі за визволення України і припинення подальшої більшовицької експансії на захід.

25.04.1920 об'єднані польсько-українські збройні сили (20 тис. польських і 15 тис. українських вояків) форсували Збруч і за тиждень боїв вибили червоноармійські підрозділи із Житомирщини, Бердичева й Козятина та 7.05.1920 вступили в Київ; наступ польсько-українських військ підтримали дві бригади Червоної Української Галицької армії (польське командування їх невдовзі інтернувало). Згідно з наказом Ю. Пілсудського, польська армія зупинила наступ, осягнувши лінію Біла Церква—Тараща—Сквира—Липовець—Немирів—Брацлав— Вапнярка—Яруга (на Дністрі); 9.05.1920 відбувся спільний парад польсько-українських військ на Хрещатику, який приймав командуючий польською армією генерал Е. Ридз-Смігли; парад замикала 6-та дивізія Дієвої армії УНР під командою полковника М. Безручка, того ж дня союзницькі сили вступили в Брацлав і Тульчин. Але поляки, діставшись до кордонів 1772, не хотіли продовжувати наступ, а сили Дієвої армії УНР були замалі для самостійного виступу; до того ж взяття Києва не спричинило всенародного антибільшовицького повстання, на яке так розраховував голова Директорії УНР С. Петлюра.

Вже 14.05.1920 в Білорусі почався наступ радянського Західного фронту, а 5.06.1920 червня 1-ша кінна армія С. Будьонного прорвала фронт у районі Канів — Біла Церква й у наступні дні зайняла Бердичів, Житомир, Білу Церкву, Фастів, Васильків, Гостоміль і Чорнобиль; 12.06.1920 3-я польська армія залишила Київ. 10.07.1920 у м. Спа (Бельгія, див.: *Спа конференція 1920*) прем'єр-міністр Польщі С. Грабський підписав договір, згідно з яким уряд Польщі погоджувався зі східною лінією кордону, визначеною декларацією Верховної Ради *Антанти* від 8.12.1919 (т. зв. *Керзона лінія*), та зобов'язувався прийняти будь-яке рішення Антанти щодо майбутнього статусу Східної Галичини. 16.07.1920 уряд РСФРР запропонував

польському керівництву розпочати мирні переговори, обіцяючи навіть відступити від «лінії Керзона» на користь Польщі; остання, однак, врахувавши зміну військового співвідношення на фронті, відмовилася від переговорів. Коли на північному крилі наступу Червона армія зайняла Вільнюс, 23.07.1920 в Москві була озвучена нота наркома іноземних справ РСФРР Г. *Чичеріна* міністру іноземних справ Польщі Є. Сапезі про згоду негайно розпочати мирну конференцію. Водночас 30.07.1920 Тимчасовий Польський революційний комітет (Полревком), перебуваючи в бронепотязі за лінією фронту, в Білостоку оголосив «Маніфест до польського люду робочого міст і сіл», в якому оголосив про утворення Польської радянської республіки, а 1.08.1920 у Тернополі було проголошено Галицьку соціалістичну радянську республіку. Лише після цього, 5.08.1920 з Варшави була відправлена нота Є. Сапеги Г. Чичеріну про готовність надіслати до Мінська представників для ведення мирних переговорів; у відповідь нарком закордонних справ РСФРР заявив, що радянський уряд направить своїх делегатів у Мінськ 11.08. Між тим план командувача Західним фронтом М. Тухачевського передбачав форсування Вісли в нижній течії й атаку Червоної армії на Варшаву із заходу; однією з цілей цього задуму був швидкий вихід до німецько-польського кордону, що мало пришвидшити перемогу радянської влади в Німеччині. Але 16.08.1920 почався контрудар польських сил з місця зосередження на р. Вепр, вже наступного дня Червона армія відступала в напрямку Замостя—Люблін; 25.08 радянські війська були остаточно відкинуті від Варшави, того ж дня в ході контрнаступу литовські війська зайняли Вільно; 7.09.1920 після посилення та перегрупування частини Дієвої армії УНР форсували Дністер на кордоні теперішніх Івано-Франківської та Тернопільської областей. Але 12.09.1920 у відповідь на запит міністра закордонних справ Польщі про участь делегації УНР у роботі Ризької конференції нарком закордонних справ РСФРР відповів, що «т. зв. Української демократичної республіки взагалі не існує, оскільки Україна є незалежною радянською Республікою, союзною з Росією, і бере разом з нею участь в переговорах у Мінську і Ризі». *Договір про перемир'я й прелімінарні умови миру між Українською СРР і Російською СФРР та Польщею 1920* та *Ризький мирний договір 1921* визначили східний кордон Другої Речі Посполитої з майбутнім СРСР до початку *Другої світової війни* (див.: *Польсько-радянська війна 1939*).

В. М. Матвієнко

Польсько-радянська війна 1939 — воєнна операція Червоної армії СРСР проти Другої Речі Посполитої у вересні 1939 для зайняття західноукраїнських і західнобілоруських земель, а також Віленського краю, що перейшли до радянської сфери інтересів згідно Секретного додаткового протоколу до *Німецько-радянського пакту про ненапад 1939*; протягом тижня радянські війська мали вийти на *Керзона лінію*, а їхнє подальше просування до Вісли й Нарева (правої притоки Вісли) залежало від загального розвитку воєнно-політичної ситуації в Польщі. Для виконання цих завдань залучалися, в основному, формування двох радянських прикордонних військових округів — Білоруського особливого і Київського особливого, на базі яких були створені два фронти — Білоруський (командувач — командарм 2-го рангу М. Ковальов) і Український (командувач — командарм 1-го рангу С. Тимошенко); загальна чисельність військ першого ешелону обох фронтів становила понад 617 тис. чол., майже 5 тис. гармат і мінометів, біля 4,8 тис. танків і 3,3 тис. бойових літаків; крім того, з армійськими частинами взаємодіяли 16,5 тис. прикордонників. Східні регіони Другої Речі Посполитої належали до тилової зони, де дислокувалися підрозділи Корпусу охорони прикордоння (командувач — генерал бригади В. Орлік-Рюкеман), кілька батальйонів територіальної оборони, Пінська військова флотилія й запасні частини, що готували маршові поповнення для західного фронту проти Німеччини; за підрахунками польських науковців, загальна чисельність військ на західноукраїнських і західнобілоруських теренах напередодні радянського наступу становила близько 400–450 тис. чол., до 600 гармат, до 100 танків і броньовиків та бл. 160 бойових літаків; однак переважна більшість польських вояків були щойно призваними резервістами, яким бракувало зброї й боєприпасів.

О 3 год. 15 хв. 17.09.1939 польському послу в Москві була вручена *нота дипломатична*, в якій

безпідставно стверджувалося, «що Польська держава та її уряд фактично перестали існувати», а «залишена без керівництва Польща перетворилася на зручне поле для всіляких прикрих випадків і несподіванок, що можуть створити загрозу для СРСР». Тому радянський уряд, аби не допустити до цього й узяти під захист життя та майно населення Західної України і Західної Білорусі, віддав наказ Головному командуванню Червоної армії перейти польський кордон. 21.09.1941 в Москві був підписаний спеціальний німецько-радянський протокол, який регулював відхід вермахту з територій, що за Секретним додатковим протоколом до договору про ненапад належали до сфери інтересів СРСР; наступного дня до зайнятих німцями Білостока, Бреста і Стрия вступили радянські частини; начальник оборони Львова польський генерал бригади В. Лянгнер тоді ж вирішив без бою здати місто Червоній армії. Просування радянських військ було зупинене 29.09.1939, оскільки вранці того ж дня було підписано *Німецько-радянський договір про дружбу і кордони 1939*, за яким територія між Наревом, Західним Бугом, Саном і Віслою передавалася німецькій стороні, в обмін на включення Литви до радянської сфери інтересів. За вочевидь заниженими даними, радянські війська втратили вбитими 1173 особи, пораненими — 2002, зниклими безвісти — 302 чол.; втрати польських військ оцінюються в 3,5 тис. загиблих, 20 тис. поранених та понад 450 тис. полонених; загалом поляки чинили слабкий, неорганізований та нескоординований опір (за винятком запеклих боїв у Вільно, Гродно й Сарнах). Воєнна операція Червоної армії пришвидшила поразку Польщі у війні з Німеччиною та змусила польське військово-політичне керівництво передчасно залишити країну й евакуюватися увечері 17.09.1939 до Румунії, а також забезпечила включення західноукраїнських і західнобілоруських земель до складу СРСР.

В. М. Матвієнко

Польсько-радянська угода про взаємну підтримку у війні проти Німеччини 1941 підписана в Лондоні 30.07.1941 Надзвичайним і Повноважним Послом СРСР у Великій Британії І. *Майським* та Прем'єр-міністром Польської Республіки В. *Сікорським.* У ст. 1 зазначалось, що уряд СРСР визнає недійсними рад.-нім. дог-ри 1939 щодо територ. змін у Польщі (див.: *Німецько-радянський пакт про ненапад 1939, Німецько-радянський договір про дружбу і кордони 1939*), а Польща заявляє, що не зв'язана жодними угодами проти СРСР. Сторони також домовились про відновлення *дипломатичних відносин* й обмін *послами.* Польща та СРСР зобов'язалися надавати один одному підтримку й допомогу у війні проти гітлерівської Німеччини. Уряд СРСР висловив свою згоду на створення на території СРСР польської армії під командуванням, призначеним польським урядом за згодою уряду СРСР. Ця армія мала діяти під оперативним керівництвом Верховного командування СРСР, до складу якого увійде представник польської армії.

О. М. Знахоренко

Польсько-радянська угода про державний кордон 1944 таємно укладена в Москві 27.07.1944; від імені *ПКНВ* її підписав Е. Осубка-Моравський, уповноваженим від СРСР був В. *Молотов.* Її підписанню передували дискусії членів ПКНВ із Й. *Сталіним* та рад. керівництвом щодо проходження лінії кордону. Деякі члени ПКНВ намагались вмовити Сталіна лишити Польщі Львів із Бориславом і Біловезьку Пущу. Однак сторони зійшлись на тому, щоб при проведенні кордонів між СРСР і Польщею покласти в основу *Керзона лінію.* При цьому уряд СРСР пішов на деякі поступки Польщі, залишивши їй територію, розташовану на схід від Керзона лінії, до р. Західний Буг і р. Солокія, а також частину території Біловезької Пущі на ділянці Немирів—Ялівки. Сторони погодились, що півн. частина території Східної Пруссії з Кенігсбергом відійде до СРСР, а решта Схід. Пруссії з Данцизькою областю буде належати Польщі. Радянський уряд взяв на себе зобов'язання при визначенні держ. кордонів між Польщею та Німеччиною підтримувати вимогу про їхнє встановлення по лінії західніше Свінемюнде до р. Одер, потім по р. Нисі (Нейсе) до чехословацького кордону.

О. М. Знахоренко

Польсько-радянський договір про державний кордон 1945 укладений 16.08.1945 уповноваженим Президії Верховної Ради СРСР В. *Молотовим* та уповноваженим Президента Крайової ради народової Польської Республіки Е. Осубкою-Моравським. Договір встановлював, згідно з рішенням *Кримської (Ялтинської) конференції 1945,* кордон між СРСР і Польською Республікою по *Керзона лінії,* Польщі також поступалась територія на схід від неї до р. Західний Буг і р. Солокія та частина території Біловезької Пущі на ділянці Немирів — Ялівки. Сторони погодились, що до остаточного вирішення територ. питань частина рад.-польського кордону, прилегла до Балтійського моря, згідно з рішенням *Потсдамської (Берлінської) конференції 1945,* буде проходити по лінії від пункту на схід. березі Данцизької бухти на схід північніше Браунсберга-Гольдапа.

О. М. Знахоренко

Польсько-радянський договір про ненапад 1932 — двостороння угода, підписана 25.07.1932 в Москві, набула чинності 23.12.1932; укладена терміном на 3 роки з можливістю подовження на 2 роки в разі відсутності попередження про денонсацію за 6 місяців до моменту припинення її дії. Сторони підтвердили, що їхні відносини будуються на засадах, визначених *Ризьким мирним договором 1921:* взаємній повазі *суверенітету,* невтручанні у внутр. справи іншої сторони, запобіганні утворенню та перебуванню на своїх територіях орг-цій, діяльність яких спрямована проти іншої сторони, дотриманні прав рос., укр. та білоруської меншин у Польщі та польської — в СРСР. Сторони відмовлялись від війни як інструменту *зовнішньої політики* у відносинах одна з одною, зобов'язалися утримуватись від агресивних дій або нападу одна на одну як окремо, так і разом з іншими д-вами, а також уникати будь-яких актів насильства, що порушують цілісність та недоторканність території чи політ. незалежність іншої сторони, вирішувати суперечки між собою за допомогою погоджувальної процедури, визначеної конвенцією, що становила невід'ємну частину дог-ру. У разі нападу на одну із сторін *третьої держави* або групи д-в, інша сторона зобов'язувалася не надавати жодної допомоги нападнику впродовж усього конфлікту. Договір формально припинив дію 17.09.1939.

Г. О. Музика

Польсько-радянський договір про обмін ділянками державних територій 1951 укладений 15.02.1951 уповноваженим Президії Верховної Ради СРСР А. *Вишинським* та уповноваженим Президента Польської Республіки А. Завадським. Згідно з дог-ром СРСР віддавав у порядку взаємного обміну Польщі ділянку держ. території в Дрогобицькій області, а Польща поступалася частиною території в Люблінському воєводстві. Протокол до дог-ру регулював майнові питання, пов'язані з обміном ділянками територій. У ньому йшлось про те, що кожна з договірних сторін безкоштовно передає нерухоме держ., кооперативне та інше громад. майно д-ві, до якої відходить дана територія. Також сторони мають право вивезти з цих ділянок своє рухоме майно. Вартість нерухомого майна, яке залишать люди, що переселятимуться, не підлягає компенсації. Офіц. приводом для такого обміну було прохання уряду Польщі обміняти прикордонну ділянку території СРСР на рівну прикордонну ділянку Польщі у зв'язку з тим, що вони економічно більше тяжіють до суміжних районів СРСР і Польщі.

О. М. Знахоренко

Польсько-французький політичний договір 1921 — двостороння угода, підписана 19.02.1921 в Парижі; набула чинності 27.06.1922. Договір передбачав: проведення сторонами консультацій з питань *зовнішньої політики,* що становлять взаємний інтерес; вжиття спільних заходів у разі неспровокованого нападу третіх д-в на будь-яку зі сторін. Сторони висловились за підписання між ними торг. дог-ру та інших двосторонніх угод. Договір мав стати складовою частиною системи військ.-політ. угод за участі Франції та країн Схід. Європи, спрямованих проти Німеччини (див.: *Французько-чехословацький договір про союз і дружбу 1924*). За *Локарнськими договорами 1925* Франція фактично відмовилась від гарантування польсько-нім. кордону.

О. С. Пархомчук

Польсько-чеська війна 1918 — польсько-чехословацький прикордонний конфлікт, що стосувався приналежності таких територій: Тешинська Сілезія, Орава і Спиш. У Тешинській області, що

з сер. XVII ст. була володінням Габсбургів, завжди говорили на змішаному чесько-польському діалекті, який празькі лінгвісти вважали чеським діалектом, а варшавські — польським. До середини XIX ст. місцеві жителі свою національність визначали просто як «місцеві», а відтоді «місцеві» почали ділитися на поляків, чехів та сілезців. Ніхто з них не становив у краї більшість, але в кінці XIX ст. численні польські емігранти, які приїжджали в пошуках роботи з Галичини, переламали ситуацію, і в східній частині Тешинської області поляки стали переважати. *Територіальний спір* між Польщею і Чехословаччиною після *Першої світової війни* загострився. Щоб зменшити напругу, польська Національна Рада Князівства Цешінського і чеський Національний Комітет для Сілезії (регіональні органи, які представляли дві національності) узгодили між собою тимчасові межі після краху Австро-Угорської імперії. Ця угода мала бути ратифікована центральними урядами двох республік.

Чеська сторона побудувала свою аргументацію на історичних, економічних і стратегічних міркуваннях, у той час як Польща обґрунтовувала свою позицію етнічною приналежністю населення. Область, навколо якої почалася суперечка, була частиною Чехії з 1327, залізниця з Чехії в Східну Словаччину йшла через цю область, і доступ до залізниці був важливий для чехів: нещодавно створена країна була в стані війни з Угорською Радянською Республікою, яка прагнула відновити угорський *суверенітет* над Словаччиною. Область, навколо якої розгорілася суперечка, багата кам'яним вугіллям і найбільш індустріалізованим регіоном цілої Австро-Угорщини. Тут були розміщені важливі заводи. Все це мало стратегічне значення для Чехословаччини. З іншого боку, більшість жителів становили поляки за наявності значних чеської та німецької меншин. Чехословацький уряд попрохав поляків припинити свою підготовку до національних парламентських виборів в області, яка була визнана польською за тимчасовою угодою. Польський уряд не пішов на поступки, і чеська сторона вирішила зупинити підготовку до виборів силою.

Чехія ввела війська в область, керовану польським тимчасовим урядом, 23.01.1919. Чеські війська взяли верх над слабшими польськими підрозділами, оскільки більшість польських військ в той час були задіяні в боротьбі із Західно-Українською Народною Республікою. Антанта змусила Чехословаччину припинити *агресію*, і Чехословаччина та Польща підписали 3.02.1919 в Парижі нову лінію *демаркації кордону*. Але в березні 1920 конфлікт розгорівся з новою силою. Масові виступи поляків в Тешинській області змусили уряд Чехословаччини ввести на цій території воєнний стан строком на 1 місяць. У середині травня Прага продовжила в цій області військовий стан у зв'язку з новими виступами поляків. 25.06.1920 в суперечку знову втрутилася Франція, рівно через місяць до Чехословаччини прибула англо-французька військова комісія. Президент Чехословаччини Т. *Масарик* заявив, що в разі, коли Тешинський конфлікт вирішиться не на користь Чехословаччини, його країна виступить на стороні Радянської Росії в *Польсько-радянській війні 1919–20*. Польща, налякана перспективою війни на два фронти, пішла на поступки. Завершальний договір був підписаний на конференції в Бельгії 28.07.1920. Західна частина спірної Тешинської території була передана Чехословаччини, тоді як Польща отримала східну частину.

М. Г. Кононенко

Поляновський мирний договір 1634 — польсько-моск. угода, підписана 14(24).06.1634 у с. Семлеві (на р. Поляновці, притоці Дніпра); припинила *війну* 1632–34, що точилась між державами за Чернігово-Сіверську й Смоленську землі. Московське царство не змогло повернути Смоленськ і Чернігів, тому договір переважно підтвердив умови *Деулінського перемир'я 1618*. Король Владислав IV Ваза відмовився від претензій на моск. престол, зобов'язавшись повернути оригінал хрестоцілувального запису бояр 1610 про обрання його моск. царем, за що таємно отримав від Кремля 20 тис. рублів. Польща також повернула Московії Серпейськ із прилеглою територією. Після обміну *військовополоненими* без викупу й *ратифікації* угоди в 1635 було проведено *демаркацію кордонів* (1635–48). На території Чернігово-Сіверщини у складі Речі Посполитої створено Чернігівське воєводство (1635).

В. Ю. Крушинський

Помпіду (Pompidou) Жорж (5.07.1911, Монбудіф, департамент Канталь, Французька Республіка — 2.04.1974, Париж, Французька Республіка) — франц. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї вчителів. Здобув дві вищі освіти — з франц. літератури та політ. наук. Трудовий шлях розпочав як викладач. У роки *Другої світової війни* в русі Опору познайомився з Ш. де *Голлем* і 1945 став співробітником його кабінету, а після відставки останнього 1946 очолив його канцелярію. У 1958 зайняв таку саму посаду в новому кабінеті міністрів після повернення де Голля до влади. Як член Конституційної ради був уповноважений вести переговори з Тимчасовим урядом Алжиру, які завершились підписанням *Евіанських угод 1962*, після чого був призначений Прем'єр-міністром Французької Республіки. Коли у травні 1968 у Франції почались страйки, ініційовані профспілками, де Голль пожертвував вірним соратником, щоб заспокоїти робітників, хоч саме прем'єр-міністр урегулював конфлікт із ними. У 1969 був обраний 2-м президентом П'ятої республіки. Проводив активну *зовнішню політику:* першим із лідерів Зах. світу побував у КНР з офіц. візитом, кардинально покращив відносини Франції та СРСР, активно підтримав ідею вступу Великої Британії до *Європейського економічного співтовариства*.

П. М. Ігнатьєв

Помпіду група (Pompidou Group) — група зі співпраці у боротьбі з незаконним споживанням та обігом наркотиків; міждержавний орган, утворений в 1971 за ініціативи президента Франції Ж. *Помпіду*, до складу якого увійшли Бельгія, Велика Британія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина та Франція. Організація створена для розробки комплексних підходів та обміну досвідом у боротьбі з наркотиками на міждержавному, регіональному та місцевому рівнях. 27.03.1980 група була інкорпорована в структури *Ради Європи*. На 1.01.2013 включає в себе 35 країн-членів (Австрія, Азербайджан, Бельгія, Болгарія, Велика Британія, Данія, Греція, Естонія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Литва, Ліхтенштейн, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Російська Федерація, Румунія, Сан-Марино, Словаччина, Словенія, Туреччина, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швейцарія, Швеція). У технічній співпраці беруть участь і країни, що не входять до групи (Австралія, Албанія, Канада, Мексика, США, Україна).

Діяльність групи ґрунтується на багатопрофільному підході: включає в себе комплекс напрямків боротьби з наркоманією, в тому числі в таких аспектах як медицина, соціальне забезпечення, освіта, правосуддя, діяльність правоохоронних органів, спорт, молодь. Робота групи організована на базі шести платформ: профілактика, лікування, кримінальна відповідальність, наукові дослідження, деонтологія та аеропорти. Основні напрямки діяльності: обмін досвідом та знаннями між керівниками установ, експертами та вченими з проблем наркоманії; попередження розповсюдження наркоманії, зниження ризику та профілактика споживання наркотиків; питання застосування карного законодавства, вдосконалення механізмів співпраці між поліцією та митними органами у боротьбі з контрабандою наркотиків, звертаючи особливу увагу на аеропорти; вирішення соціальних питань (реабілітація, соціальна реінтеграція споживачів наркотиків); дослідницька діяльність, організація навчальних семінарів, обмін програмами та реалізація експериментальних програм із підготовки спеціалістів у боротьбі з наркоманією. Керівні органи: міністерська конференція (зустрічі на рівні міністрів один раз в чотири роки для визначення пріоритетів та затвердження програми діяльності); постійні кореспонденти (представники країн-членів); групи експертів (співробітники установ, вчені, що беруть участь у робочих групах, семінарах, засіданнях); секретаріат (група співробітників Ради Європи, штаб-квартира — Страсбург, Франція). Група **П.** функціонує та впроваджує проекти у тісній співпраці з міжнародними, міждержавними та недержавними організаціями, такими як *Європейський Союз* (Європейський моніторинговий центр з наркотиків та наркотичної залежності та Європол), спеціалізовані установи та організації системи *ООН* (Міжнародний комітет з контролю над наркотиками, *Всесвітня організація охорони здоров'я*, *ЮНЕСКО*, *Міжнародна організація пра-*

ці), спеціалізовані організації (*Інтерпол, Всесвітня митна організація*).

М. Г. Капітоненко

Пономаренко Анатолій Георгійович (04.03.1947, м. Євпаторія, Кримська область, РРФСР — 29.08.2008, Стокгольм, Королівство Швеція) — укр. громадсько-політичний діяч, професійний *дипломат*. У 1971 закінчив ф-т іноземних мов Кримського державного педагогічного інституту; 1987 — Дипломатичну академію МЗС СРСР; кандидат історичних наук. У 1970–78 — референт з питань міжнародних зв'язків Кримського ОК ЛКСМ України, старший референт, заступник голови Комітету молодіжних організацій УРСР. У 1978–87 — другий секретар Посольства СРСР в Індії; другий, перший секретар консульського відділу МЗС УРСР. У 1987–95 — консул Генерального консульства СРСР у Мюнхені, Генеральний консул України у Мюнхені (має консульський патент України № 1), завідувач відділу країн Західної Європи Управління країн Європи та Америки МЗС України. У 1995–97 — заступник начальника, начальник Управління країн Європи та Америки МЗС України. У вересні 1997—листопаді 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Федеративній Республіці Німеччина. З 2004 по 2006 — директор Другого територіального департаменту, член Колегії МЗС України. 16.12.2006–29.08.2008 — Надзвичайний та Повноважний Посол України в Швеції.

В. М. Матвієнко

Пономаренко Володимир Степанович (23.11.1949, м. Київ, УРСР) — укр. військовий діяч, *дипломат*. У 1972 закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. У 1972–95 — перебував на військовій службі. У 1996–97 — заступник начальника, тимчасово виконуючий обов'язки начальника Управління Азії, Тихоокеанського регіону, Близького і Середнього Сходу та Африки МЗС України. У 1997–2002 — Радник-посланник, Тимчасовий Повірений у справах України в Ісламській Республіці Пакистан. 6.06.2002–13.04.2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Пакистан.

В. М. Матвієнко

Понятенко Прокіп Дмитрович (1.11.1878, Полтава, Російська імперія — 24.12.1971, м. Гур'єв, Казахська РСР) — укр. громад.-політ. діяч, журналіст і *дипломат*. Нар. у сім'ї ремісника. Навчався в Полтавській семінарії (1899–1902), де зійшовся із С. *Петлюрою* і вступив до РУП. З 1905 — чл. УСДРП, редагував парт. місячник «Вільна Україна» (Петербург, 1906), працював у кооперативних установах Кубані, друкувався в «Літературно-науковому віснику» (Львів), «Слові» (Київ), «Світлі» (Київ). У першому уряді Центральної Ради В. *Винниченка* в червні 1917 призначений товаришем ген. секретаря внутр. справ, у січні 1918 в уряді В. *Голубовича* — дир. канцелярії МВС УНР. За гетьманату П. *Скоропадського* — Ген. консул у Катеринодарі, займався підготовчою роботою серед кубанських урядових кіл на користь входження краю на авт. засадах до Української Держави. За доби Директорії УНР увійшов до складу Надзвичайної дип. місії УНР до Речі Посполитої під керівництвом А. *Лівицького*. На варшавських переговорах займав непоступливу позицію в територ. питаннях. У 1923 повернувся на Кубань, працював бухгалтером.

В. І. Головченко

Попадюк Роман (30.05.1950, Австрійська Республіка) — амер. держ. діяч і *дипломат* укр. походження. Закінчив Хантер коледж (1973, бакалавр мистецтв) і Нью-Йоркський ун-т (1980); д-р філософії, фахівець з міжнар. відносин. На *дипоматичній службі* з 1981. У 1982–84 працював у посольстві США в Мексиці, де займався конс. та політ. питаннями, був помічником *посла* з особливих доручень; у 1984–86 — у *Державному департаменті США* та *Раді національної безпеки США*. Потім займав посади прес-секретаря в адміністрації Р. *Рейгана* та спец. помічника президента Дж. Г. В. *Буша* й заст. прес-секретаря у закорд. справах. 1991 удостоєний звання «Українець року», що присуджується Українським ін-том Америки; в 1992 Український конгресовий комітет Америки нагородив його Шевченківською премією Свободи (англ. «Shevchenko Freedom Award») за «підтримку України у боротьбі за національну незалежність і демократію». 1992–93 — Надзвичайний і Повноважний Посол США в Україні.

Р. А. Кривонос

Поранені і хворі — військовослужбовці або *цивільні особи*, які внаслідок травми, хвороби, інших фізичних чи психічних розладів або інвалідності потребують медичної допомоги та догляду і утримуються від будь-яких ворожих дій. До цього поняття входять також особи, що потерпіли корабельну аварію, вагітні жінки, породіллі, новонароджені тощо. Режим **П. і х.** розповсюджується також на особовий склад ополчень і добровільних загонів. Разом з *військовополоненими* і цивільним населенням **П. і х.** визнаються *міжнародним гуманітарним правом* жертвами війни. Їхній статус регулюється *Женевськими конвенціями з міжнародного гуманітарного права* та Додатковими протоколами до них 1977. Сторона, що знаходиться в конфлікті і під владою якої опиняться **П. і х.**, повинна забезпечити їм гуманне поводження і догляд без будь-якої дискримінації за такими ознаками, як стать, раса, національність, релігія, політичні переконання тощо. Суворо забороняється посягання на їхнє життя і особу, зокрема, забороняється добивати й винищувати їх, піддавати тортурам, проводити над ними біологічні та медичні досліди, навмисно залишати без медичної допомоги чи догляду, навмисно створювати умови для зараження. Лише з медичних причин невідкладного характеру дозволяються переваги в черговості надання медичної допомоги. **П. і х.** воюючої сторони, які опинились під владою ворожої сторони, будуть вважатися військовополоненими і до них будуть застосовуватись *норми міжнародного права* стосовно військовополонених. У будь-який час, і особливо після бою, сторони конфлікту негайно вживають всі можливі заходи з тим, щоб розшукати і підібрати **П. і х.**, попередити їхнє пограбування і негідне поводження, забезпечити необхідний догляд, а також щоб розшукати мертвих. У випадку необхідності для цього встановлюється *перемир'я*. Сторони конфлікту зобов'язані зареєструвати, наскільки це буде можливо, будь-які дані, які сприяють встановленню особистості **П. і х.**, а також і загиблих ворожої сторони, що потрапили під їхню владу. Сторони конфлікту звертаються із закликом до людинолюбства місцевих жителів добровільно підбирати і доглядати **П. і х.**, надаючи таким особам заступництво і привілеї. Військова влада повинна дозволяти населенню і благодійним товариствам підбирати і доглядати **П. і х.** Міжнародне гуманітарне право зобов'язує воюючі держави створювати як військові, так і цивільні медичні формування для розшуку, підбирання, транспортування, лікування **П. і х.** Медичний персонал таких формувань знаходиться під захистом міжнародного гуманітарного права. Міжнародне гуманітарне право також зобов'язує нейтральні держави забезпечувати захист **П. і х.**

М. О. Медведєва

Порошенко Петро (26.09.1965, м. Болград Одеської області, Українська РСР) — український громадсько-політичний і державний діяч; народився в сім'ї інженера-механіка; закінчив факультет міжнародних відносин і міжнародного права Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (спеціальність «міжнародні економічні відносини») і аспірантуру кафедри міжнародних економічних відносин (1992), у 2002 захистив кандидатську дисертацію з юридичних наук на тему: «Правове регулювання управління державними корпоративними правами в Україні». В 1990–91 — заступник генерального директора Об'єднання малих підприємств та підприємців «Республіка»; в 1991–93 керував АТ Біржовий дім «Україна»; в 1993–98 — генеральний директор ЗАТ «Український промислово-інвестиційний концерн», до складу якого увійшла й корпорація «Roshen», що об'єднує шість комбінатів в Україні і одну фабрику в Росії (Липецьк); окрім кондитерського і цукрового виробництва, «Укрпромінвест» імпортує і збирає автомобілі, випускає мікроавтобуси «Богдан»; також є власником телеканалу — «5 канал». За результатами парламентських виборів 1998 входив у фракцію об'єднаних соціал-демократів, був обраний членом політбюро СДПУ(О); на початку 2000 року залишив СДПУ(О) і створив власну фракцію «Солідарність», а згодом — партію «Солідарність», що восени того ж року увійшла до Партії регіонального відродження «Трудова солідарність України» (згодом — Партія регіонів), **П.** став співголовою утвореної партії, але через півроку залишив її через принципову розбіжність поглядів. У грудні 2001 партія «Солідарність» увійшла до вибор-

чого блоку В. *Ющенка* «Наша Україна», а **П.** став керівником виборчого штабу блоку; у 2002, 2006 і 2012 обирався народним депутатом України, очолював парламентські комітети з питань бюджету (2002–05) та фінансів (2006–07); з липня 2004 — заступник керівника штабу коаліції «Сила народу», з часу створення партії «Наша Україна» — в її керівництві. 8.02.2005 призначений на посаду секретаря Ради національної безпеки і оборони України, але після висунення проти нього звинувачень з боку колишнього Державного секретаря О. Зінченка 5.09.2005 подав заяву про відставку; 22.02.2007–9.10.2009 — голова Ради Національного банку України; 9.10.2009–11.03.2010 — Міністр закордонних справ України, підтримував вступ України в *НАТО*, хоча й зазначав, що метою для України має бути не сам вступ, а проведення реформ, посилення *безпеки міжнародної* держави і поліпшення рівня життя людей. 23.12.2009 обраний Почесним професором Університету банківської справи Національного банку України; 23.03–24.12.2012 — Міністр економічного розвитку і торгівлі України. Нагороджений орденами «За заслуги» III ст. (1998) і II ст. (1999), званням «Заслужений економіст України» (1997), Державною премією України в галузі науки і техніки, лауреат Міжнародної премії ім. П. Орлика.

Д. В. Табачник

Порта (Оттоманська, Висока) (від. франц. porte, італ. porta — двері, ворота) — прийнята в історії *дипломатії* назва уряду (канцелярії великого везіра) *Османської* (Оттоманської) імперії (1453–1923). Походить від найменування монументальної брами у Стамбулі, що відкривала вхід до кварталу головних держ. установ султанської Туреччини.

В. М. Матвієнко

Португальська колоніальна імперія — перша у світі глобальна колоніальна *імперія*, створена Португалією в епоху Великих географічних відкриттів, що існувала у XV—XX ст. Інфант Генріх (Енріке) Мореплавець (1394–1460) традиційно вважається засновником **П. к. і.** Він сподівався встановити зв'язок з напівказковою християнською імперією пресвітера Іоанна через «Західний Ніл», тобто Сенегал, і в союзі з цим володарем розгромити турків і звільнити Палестину. Під його заступництвом португальські мореплавці стали відкривати нові землі, прагнучи досягти Індії морським шляхом навколо Африки. Після взяття Сеути в 1415 інфант Енріке почав відправляти морські експедиції на південь уздовж західного узбережжя Африки. У 1452 Папа Римський Микола V своєю буллою санкціонував захоплення португальцями африканських земель. У 1487 король Жуан II по суші направив двох офіцерів, Перу ді Ковільяна і Афонсу ді Паїва, на пошуки Пресвітера Іоанна і «країни прянощів». У своєму звіті Ковільяна підтвердив, що цілком реально досягти Індії морем, обігнувши Африку. Підконтрольні володіння розширювалися зусиллями адмірала Афонсу Д'Албукерка, який підкоряв одних східних правителів і здобував друзів в особі інших. У Східній Африці дрібні мусульманські держави вздовж узбережжя Мозамбіку, Кілуа, Брава і Момбаса були знищені або стали союзниками Португалії. У 1497–99 флотилія з чотирьох кораблів під командуванням Васко да Гами, обігнувши Африку, досягла берегів Індії і повернулася додому з вантажем прянощів.

У 1500 Педру Алвареш Кабрал по дорозі в Індію, значно відхилившись на захід, відкрив Бразилію і заявив на неї португальські претензії. Стрімко просувалося освоєння Індійського океану: один з кораблів Кабрала відкрив Мадагаскар (1501), Маврикій був відкритий в 1507, далі шляхи португальців пролягли в Аравійське море і Перську затоку. Сокотра була зайнята в 1506, тоді ж Лоуренсу ді Алмейда відвідав Цейлон. Король Португалії Мануел I у 1505 запровадив титул віцекороля Індії для управління колоніями в Азії та Східній Африці (ним став Франсішку де Алмейда). З 1752 володіння в Африці були виокремлені в особливу колонію, керовану губернатором. Бразилія, що стала найважливішою частиною Португальської колоніальної імперії, з 1549 керувалася генерал-губернаторами (пізніше — віце-королями). Для Португалії XV—XVI ст. була характерна «точкова» колонізація: португальці захоплювали найважливіші гавані й створили мережу укріплених військово-морських баз у найважливіших стратегічних пунктах. У 1510 був захоплений Гоа в Індії, який став центром **П. к. і.** на Сході, місцем перебування віце-короля. Потім були захоплені Діу, Даман і Бомбей (Індія), Ормуз (Перська затока), Малакка (Малайський півострів), Макао (Китай), китайський о. Тайвань, Молуккські о-ви та інші пункти. На повне військове захоплення Індії, як зробили іспанці в Америці, у португальців не вистачило сил, але вони систематично проводили колоніальний грабіж у формі монопольного привласнення та вивезення найцінніших продуктів східних країн, а також работоргівлі. З початку XV ст. португальські бази на берегах Атлантичного й Індійського океанів стали центрами работоргівлі, в орбіту якої втягувалися великі внутрішні області Африки.

На відміну від пізнішої колонізації, здійснюваної молодими капіталістичними країнами — Голландією, Англією і Францією, колоніальна політика Португалії не сприяла розвитку продуктивних сил у метрополії і колоніях, навпаки — зумовила порушення давніх торговельних океанських зв'язків між Африкою і Сходом і, зокрема, з Індостаном. Експлуатація колоній сприяла консервації феодалізму в *метрополії* і посиленню паразитичного феодального прошарку, що затримувало розвиток Португалії й обумовлювало її занепад. У 1581 Португалія та вся її колоніальна імперія були захоплені Іспанією. В епоху іспанського панування (1581–1640) і після відокремлення від Іспанії території португальських колоній стали об'єктом голландської й англійської експансії.

Підписані під час *Війни за іспанську спадщину 1701–14* Лісабонський і Метуенський договір 1703 призвели до економічної та політичної залежності Португалії від Великої Британії. У 1807 до Португалії вдерлися війська *Наполеона I Бонапарта*, але вже наступного року вони були вигнані англійськими військами за підтримки португальських патріотів. Наполеонівські війни, що побічно спричинили втрату Бразилії, економічний занепад і ліквідація монархії призвели до припинення експансіонізму і поступової втрати колоній, що залишилися. До початку — середини XX ст. під владою Португалії залишалися тільки Ангола, Мозамбік, Гвінея-Бісау, Португальська Індія (Гоа, Діу і Даман), Сан-Томе і Принсіпі, Макао, о-ви Зеленого Мису і Східний Тимор. У 1951 всі португальські колонії були перейменовані в «заморські провінції», проте це не змінило їх фактичного становища. З 1961 Португалія була змушена вести війни проти національно-визвольних рухів в африканських колоніях. У 1975 внаслідок «революції червоних гвоздик» **П. к. і.** перестала існувати.

М. А. Шепелєв

Портсмутський мир 1905 — рос.-япон. угода, підписана 23.08.1905 в Портсмуті (США) за посередництвом Президента США Т. *Рузвельта*; завершила рос.-япон. війну 1904–05. Японія, що звернулась до США про посередництво на вимогу Т. Рузвельта, зобов'язалася дотримуватись *«Відкритих дверей» доктрини* і вивести свої війська з Маньчжурії після війни. Отримавши згоду Росії, Т. Рузвельт 26.05.1905 офіційно звернувся до обох урядів із пропозицією розпочати мирні переговори. Хід переговорів, що 27.07.1905 почали рос. представники С. *Вітте* і Р. Розен та японські — Комура і Такахіра, визначався попередніми англ.-амер. і япон.-амер. домовленостями на користь Японії. За **П. м.** Росія визнала Корею сферою япон. впливу; поступалась Японії правом на Ляодунський півострів з військ.-мор. базою Порт-Артур і торг. портом Дальній, півд. частиною о. Сахалін (до 50-ї паралелі) з прилеглими островами; погоджувалась на виключно комерційну експлуатацію маньчжурських доріг обома д-вами та привілеї для япон. рибальства вздовж рос. далекосхідних берегів. Політ. й екон. позиції Росії на Дал. Сході було підірвано, **П. м.** зафіксував перерозподіл сфер впливу в Схід. Азії на користь Японії.

Б. М. Гончар

Портуська зустріч Ради міністрів Організації з безпеки й співробітництва в Європі (ОБСЄ) 2002 — підсумкова річна зустріч Ради міністрів ОБСЄ, що проходила 6–7.12.2002 в Порто (Португалія). Ключовими документами, ухваленими під час зустрічі, стали: Декларація зустрічі; Хартія ОБСЄ із попередження тероризму і боротьби із ним (прийнята на розширення Плану дій із боротьби з тероризмом 2001); Декларація про торгівлю людьми та інші. Було визнано поя-

ву нових загроз безпеці (з особливими акцентом на *тероризм міжнародний*) і необхідність пошуку адекватних заходів боротьби із ними. Хартія із попередження тероризму передбачає ряд заходів координації зусиль всіх учасників для боротьби та попередження загрози тероризму; держави зобов'язалися не переховувати терористів, утримуватись від організації чи пропагування терактів на території інших держав; передбачався обмін інформацією щодо кримінальних переслідувань та викриття терористів. Декларація про торгівлю людьми містить заклик до держав ратифікувати Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності та приєднатись до протоколів, що її доповнюють. Передбався ряд заходів міжнародного співробітництва із попередження торгівлі людьми і подолання її наслідків.

О. Л. Хилько

Портфельні інвестиції — довгострокові вкладання капіталу в промислові, сільськогосподарські, транспортні та інші підприємства за кордоном з метою отримання прибутку. Як правило, портфельні інвестиції формуються шляхом придбання цінних паперів закордонних акціонерних компаній, які не забезпечують їх власнику контроль над підприємством або володіння ним. У більшості випадків портфельні інвестиції складають невеликі за розміром капіталовкладення, питома вага яких менша 10 % величини акціонерного капіталу підприємства.

В. І. Філіпенко

Порш Микола Володимирович (19.10.1879, м. Лубни Полтавської губернії, Російська імперія — 16.04.1944, м. Еберсвальд, за іншими даними Бізенталь, поблизу Берліна, Німеччина) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*. Нар. у сім'ї підсекретаря Лубенського окружного суду. Закінчив Лубенську гімназію (1907) і юрид. ф-т Київ. ун-ту Св. Володимира (1911). З кінця 90-х XIX ст. брав активну участь в укр. нац.-визв. русі, був організатором РУП на Полтавщині. На поч. 1904 очолив партію, реформувавши її в УСДРП (чл. ЦК 1905–10 і 1917–21). У своїх працях з екон. погляду намагався розкрити колоніальний статус Наддніпрянщини у складі Російської імп. й синтезувати марксизм та ідею самостійності України. У березні 1917 обраний до виконкому Комітету громад. об'єднань Києва. На 1-му Укр. робітничому з'їзді 11–14.07.1917 став головою Всеукраїнської ради робітничих депутатів, від якої введений до Центральної Ради. Увійшов до Малої ради від фракції УСДРП. 22.09.1917 обраний Демократичною нарадою в Москві до Передпарламенту Російської Республіки. 12.11.1917 призначений ген. секретарем праці, водночас 18.12.1917 — ген. секретарем у військ. справах в уряді В. *Винниченка*. З 14.03.1918 очолював урядову Державну комісію для укладення *Економічних договорів УНР і Української Держави з Німеччиною і Австро-Угорщиною 1918*. За гетьманату П. *Скоропадського* перебував в опозиції, зазнав арешту. За Директорії УНР — *посол* у Берліні (1919–21), займався фінанс. забезпеченням діяльності дип. представництв УНР у Європі. Потім вийшов з УСДРП і виступив співзасновником поміркованого Українського нац. об'єднання, що співпрацювало з П. Скоропадським. Займався наук. роботою з проблем економіки України і перекладами праць К. Маркса.

Твори: «Про автономію України» (1907); «Відносини України до інших районів Росії» (1912); «Робітництво України. Нариси зі статистики праці» (1912–13); «Автономія України і соціал-демократія» (1917); «Україна в державному бюджеті Росії» (1918).

В. І. Головченко

«Порядок денний 2000: за сильнішу та розширену Європу» (Agenda 2000: for Stronger and Wider Europe) — оприлюднена 16.07.1997 стратегія *Європейської комісії* (ЄК); визначила порядок розширення *Європейського Союзу (ЄС)* за рахунок вступу країн Центр. та Схід. Європи (ЦСЄ), а також принципи фінансування спільних політик ЄС. На основі оцінки політ. й екон. готовності кожної країни-кандидата до вступу в ЄС, ЄК рекомендувала розпочати переговори про вступ із 5 країнами, що найбільше наблизились до виконання необхідних критеріїв: Естонією, Польщею, Словенією, Угорщиною та Чехією. Ще 5 країнам (Болгарії, Латвії, Литві, Румунії та Словаччині) ЄК вирішила надати допомогу у виконанні критеріїв та переході до переговорів про вступ. ЄК прийняла рішення про збільшення фінанс. допомоги країнам-кандидатам в регіоні ЦСЄ до 45 млрд ЕКЮ в період 2000–06. Представляючи «Порядок денний 2000» Європейському парламенту, Президент ЄК Ж. *Сантер* запропонував скликати Міжурядову конференцію для вирішення інституційних проблем, які постануть унаслідок розширення ЄС. Він також висловився за проведення європ. конференції всіх країн, які бажають вступити в ЄС, для обговорення широкого кола проблем, що виникають у сфері спільної зовн. політики й політики безпеки, співробітництва нац. інститутів внутр. справ та юстиції. «Порядок денний 2000» рекомендував продовжувати реформи с.-г. сектору, забезпечуючи зниження цін на с.-г. продукцію до відповідності світовим цінам. Наголошувалось на важливості спрощення структурних фондів ЄС, які мають відігравати важливу роль у зменшенні розбіжностей розвитку окремих країн і регіонів в ЄС. ЄК запланувала виділити у структурні фонди 275 млрд ЕКЮ в період 2000–06.

В. В. Копійка

Порядок денний асоціації Україна—ЄС (ПДА) — практичний інструмент відносин України з *Європейським Союзом*, розроблений сторонами на заміну Плану дій Україна—ЄС відповідно до домовленостей, досягнутих під час Паризького саміту Україна—ЄС. ПДА був схвалений Радою з питань співробітництва між Україною та ЄС 16.06.2009 в Люксембурзі і набув чинності 24.11.2009 шляхом процедури *нотами обміну*. ПДА здійснюється на принципах спільної власності та спільної відповідальності за кінцевий результат. Реалізація ПДА повинна забезпечити перехід відносин між Україною та ЄС від партнерства і співробітництва до політичної асоціації та економічної *інтеграції міжнародної*. ПДА розглядається як орієнтир проведення реформ в Україні у процесі підготовки імплементації Угоди про асоціацію. Реалізація ПДА дозволить розпочати виконання вже погоджених положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС ще до її укладення. На відміну від Плану дій Україна—ЄС, який українська сторона здебільшого виконувала самостійно, ефективна реалізація спільного ПДА залежить від ширшого залучення ЄС до процесів реформування України та поглиблення інтеграції між Україною і ЄС. Зокрема ПДА передбачає розширення галузевих діалогів між профільними міністерствами і відомствами України та підрозділами *Європейської комісії* й агентствами ЄС, а також практичне сприяння ЄК та держав-членів ЄС процесу наближення України до ЄС, в першу чергу в законодавчій сфері. Отже, реалізація ПДА дозволить вивести відносини України з ЄС за рамки *Європейської політики сусідства* і започаткувати відносини асоціації.

На відміну від Плану дій Україна—ЄС, ПДА є гнучким інструментом, який може щорічно оновлюватися відповідно до потреб сторін та обставин. Для забезпечення моніторингу та щорічного перегляду документа створений Спільний комітет старших посадових осіб (Комітет ПДА). Перше засідання Комітету ПДА відбулося 26.01.2010 в Києві. Комітет ПДА проводить регулярні зустрічі у форматі відеоконференцій. У ході другого засідання Комітету ПДА 20.05.2011 сторони розглянули хід виконання ПДА, узгодили пріоритети діяльності в рамках імплементації ПДА на 2011–12, схвалили Другий Спільний звіт з виконання ПДА та узгодили зміни до тексту ПДА. Зазначені документи були схвалені сторонами у ході тринадцятого засідання Комітету з питань співробітництва Україна-ЄС 26.10.2011 у Києві. З метою актуалізації ПДА та врахування досягнутого прогресу в його імплементації у ході засідання Ради з питань співробітництва Україна—ЄС (15.05.2012, Брюссель) було схвалено зміни до його тексту. Протягом 2011–12 сторони зосередили зусилля на виконанні 90 пріоритетів ПДА. Українська сторона регулярно передає ЄС інформацію щодо реалізації ПДА. 15.05.2012 був оприлюднений щорічний звіт щодо імплементації Європейської політики сусідства, у тому числі бачення ЄС результатів імплементації ПДА. Координація діяльності центральних органів виконавчої влади з питань виконання ПДА здійснюється Секретаріатом Кабінету Міністрів України.

Т. І. Шинкаренко

Порядок міжнародний — орг-ція міждерж. відносин, спрямована на забезпечення основних потреб *акторів міжнародних*, їх існування, фун-

кціонування гарантування безпеки; може бути організований як силовими (*балансу сил концепція* тощо), так і нормативними міжнар.-прав. засобами. Відповідно існує два основні погляди на спосіб орг-ції **П. м.** з позицій *політичного реалізму:* на основі відсутності міжнар. влади чи ієрархії та примату держ. *суверенітету* він є продуктом співставлення нац. інтересів д-в та їхньої потуги (міждерж. порядок); на основі наявності міжнар. норм, процедур та інститутів, що регулюють *міжнародні відносини,* він є результатом міжнар.-прав. регулювання *(правопорядок міжнародний).* Елементи **П. м.** в Європі були започатковані ще в рамках *Вестфальської системи міжнародних відносин,* і засновувались на приматі держ. суверенітету та принципі легітимізму. Першою практ. формою реалізації заг. **П. м.** вважається *Ліга Націй* — перша універсальна міжнар. орг-ція. Після *Другої світової війни,* створення *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* та повного згортання політики *ізоляціонізму* США та їх перетворення на *наддержаву* в контексті амер. претензій на роль світового демокр. лідера посилився вплив концепцій демокр., прав. **П. м.** Попри збереження визначної ролі силового фактора в міжнар. відносинах упродовж *«холодної війни»,* із розвитком транснац. відносин і зростанням ролі недерж. акторів міжнар. у світовій системі здійснювались спроби втілювати ці концепції в практ. орг-цію міжнар. системи. Із розпадом радянського блоку послабились об'єктивні перешкоди на шляху впровадження транснац. **П. м.**, який виходить за межі орг-ції суто міждерж. відносин (див.: *Порядок світовий*). Орг-ція **П. м.** у *постбіполярній системі* відбувається в контексті практ. реалізації політики США з упровадження принципів зах. демократії та ліберальної економіки в глобальному масштабі. Однак при цьому продовжує зберігатись високий рівень конфліктності відносин між різними акторами системи міжнар. відносин, що заперечує однозначне визначення сучас. стану світової системи як організованої виключно в межах прав. міжнар. порядку.

Є. Є. Камінський

Порядок світовий. Відомі нацистські та комуністичні плани створення єдиного — відповідно національного та соціального світового порядку, базованого на політичному *тоталітаризмі.* В умовах *глобалізації* йдеться тільки про його варіанти, які еволюційно формували нинішнє розуміння терміна західними країнами, насамперед Сполученими Штатами. Розуміння його суті в цьому поданні чітко представлене у заявах американських керівників різних часів. Президент Т. *Рузвельт* заявляв, що бачить головним завданням своєї країни упродовж всіх 1900-х «визначення долі людства на сході і заході океану». 1940 у виданні Конгресу США «Конгрешнл Рекорд» публікується стаття Дж. С. Александера під назвою «Новий світовий порядок», у якій міститься заклик до «всесвітньої федерації». (Відзначимо, що в Україні найбільшим її прихильником прийнято вважати М. *Грушевського.*) 1947 Американська освітня асоціація закликала до «встановлення справжнього світового порядку, в якому національний *суверенітет* буде підпорядковано світовій владі». У липні 1948 в журналі «Foreign Affairs» британець сер Г. Батлер надрукував статтю «Новий світовий порядок», де, зокрема, закликав нації пожертвувати своїм суверенітетом, створити ефективний економічний і політичний союз, чітко визначити шлях до нового порядку як справжнього початку *ООН.* Того ж 1948 у США побачив світ проект Світової Конституції, виданий працівниками освіти. Його основна ідея: регіональні *федерації* є шляхом до світової федерації. В американському аналітичному виданні «Study Number 7» від 25.11.1959 містився заклик створити «новий міжнародний порядок як відповідь на світове прагнення до миру, соціально-економічних змін... міжнародного порядку..., який би включав держави, що називають себе соціалістичними (комуністичними)». У тому ж році заснована Асоціація світової конституції і парламенту, котра невдовзі створила «Діаграму світового уряду в рамках Конституції Земної Федерації». Майже водночас Фонд Рокфеллерів виступив із заявою в тому сенсі, що США «не зможуть сховатися, а тому мають позитивно відгукнутися на завдання, покладене на нас історією. Це завдання полягає у допомозі оформленню світового порядку у всіх його вимірах — духовному, економічному, політичному, соціальному». Те ж саме можна сказати про книгу Н. Рокфеллера «Майбутнє федералізму» (1962), в якій містився у буквальному розумінні тривожний заклик взятися до «створення світового порядку» під тиском таких загроз, як «запалення націоналізмом... постійне зниження здатності національних держав вирішувати міжнародні політичні проблеми». 26.07.1968 Н. Рокфеллер як кандидат у президенти США обіцяв американцям у випадку обрання «працювати задля створення нового світового порядку». 1967 в жовтневому випуску «Foreign Affairs» до створення «нового світового порядку» закликав колишній член CFR Р. *Ніксон.* Під час свого візиту 1972 до КНР він висловив надію, що китайський лідер разом з ним будуватиме новий світовий порядок. Тим часом керівники фінансово-економічних відомств, зокрема, директор Управління менеджменту і бюджету Р. Еш почали прогнозувати можливість того, що напр. XX ст. з'явиться реальна можливість інституціоналізації світового економічного співтовариства, а національні суверенітети перейдуть під наднаціональне підпорядкування. Глави Білого дому наприкл. XX — на поч. XXI ст. тлумачать цю тезу як «розповсюдження у всьому світі американських цінностей і принципів свободи, самовизначення і ринкової економіки». В політологічному вимірі нині найпопулярнішими є пропозиції світового порядку, узагальнені американськими дослідниками (У. Джонс та С. Розен): (а) максималістські; (б) мінімалістські; (в) реформістські. Перші висувають пропозицію світового федерального уряду за зразком Конституції США при збереженні суверенітету національних урядів у деяких сферах. Другі обмежуються ідеєю централізації світової влади задля недопущення руйнівних воєн. Реформістські проекти пропонують реформувати ООН в світовий центр планування в таких галузях, як екологія, розрив у рівнях життя, безробіття, урбанізація, голод, а також реалізації глобальних проектів розвитку інфраструктур і розподілу світової продукції. Самі ці вчені вважають реальною перспективою на ближчі десятиліття альтернативу між поступовим зникненням державних суверенітетів і світовим врядуванням.

Літ.: Камінський Є. Є. Протодемократичні концепції світового правління і перспективи України у XXI столітті // Політична думка. — 2001. — № 3; Камінський Є. Є. Глобалізація, бідність і лівизна в сучасній західній футурології // Політична думка. — 2000. — № 3; Engdahl F. William. Full Spectrum Dominance: Totalitarian Democracy in the New World Order. — Third Millennium Press, 2009.

Є. Є. Камінський

Посланник: **1.** Глава *дипломатичного представництва* 2-го класу (відповідно до класифікації, введеної *Віденським регламентом 1815* та закріпленої *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961,* іде за класом *послів*); акредитується, як і посол, при главі д-ви (див.: *Акредитування*); діє на підставі наданих йому главою відряджаючої д-ви *вірчих грамот.* Повна офіц. назва **П.**, що вживається в дип. практиці — Надзвичайний **П.** і Повноважний міністр.

2. *Дипломатичний ранг,* що присвоюється працівникам *дипломатичної служби.* В Україні ранги Надзвичайного і Повноважного **П.** 1-го класу та Надзвичайного і Повноважного **П.** 2-го класу належать до найвищих дип. рангів і присвоюються *Президентом України* за поданням мін. зак. справ України особам керівного складу дип. служби (див.: *Закон України «Про дипломатичну службу України» 2001*).

В. М. Матвієнко

Послання глав держав, урядів, міністрів закордонних справ — різновид *дипломатичного листування,* який набув поширення після *Другої світової війни.* Як правило, послання присвячені найважливішим міжнар. проблемам і питанням двосторонніх відносин. Послання зазвичай складаються на спец. папері з держ. гербом країни та містять ті самі реквізити, що й *ноти дипломатичні.* Під текстом послання ставиться особистий підпис адресанта чорнилом або, якщо воно передається телеграфом, вказується прізвище. Зазначати посаду автора послання не обов'язково. Послання вручаються адресатам або особисто *послами,* або спец. представниками керівництва країни-адресанта. Може передаватись копія (з перекладом на мову країни-адресата), а саме послання вручатись пізніше (після отримання його з *дипломатичною поштою*). Послання, як правило, не опубліковуються.

Т. І. Шинкаренко

Послідовність застосування міжнародних договорів — правило щодо пріоритетності застосування учасниками послідовно укладених *міжнародних договорів* з одного і того ж питання. Як правило, такі договори містять положення про послідовність їхнього застосування. Сучасне *міжнародне право* встановлює, що у випадку суперечностей будь-якого договору з положеннями *Статуту ООН*, зобов'язання за останнім завжди мають перевагу (ст. 103 Статуту ООН). *Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969* визначає загальні засади застосування послідовно укладених міжнародних договорів у ст. 30. Відповідно до неї, якщо в договорі встановлюється, що він обумовлений попереднім або наступним договором або що він не повинен вважатись несумісним з таким договором, то переважну силу мають положення цього другого договору. Якщо всі учасники попереднього договору є також учасниками наступного договору, але дію попереднього договору не припинено або не зупинено належним чином, попередній договір застосовується тільки тією мірою, якою положення є сумісними з положеннями наступного договору. Якщо не всі учасники наступного договору є учасниками попереднього договору: a) у відносинах між державами-учасницями обох договорів попередній договір застосовується тільки тією мірою, якою положення є сумісними з положеннями наступного договору; b) у відносинах між державою-учасницею обох договорів і державою-учасницею тільки одного договору, договір, учасниками якого є обидві держави, регулює їхні взаємні права та обов'язки.

М. М. Гнатовський

Посол — глава *дипломатичного представництва* 1-го класу згідно з прийнятою в сучас. *міжнародному праві* класифікацією, закріпленою у *Віденській конвенції про дипломатичні зносини 1961;* акредитується при *главі держави.* Термін «посол» вживається з XIV ст. на позначення представника глави д-ви. Однак лише з XVIII ст. замість дип. агентів, резидентів, почали призначатись **П.** і *посланники.* Розвиток дип. відносин, обмін **П.** і *посольствами* збіглись із періодом зміцнення абсолютизму. **П.** зобов'язувалися оберігати престиж монархів, яких вони представляли. Неповага до **П.** вважалась великою образою, спрямованою супроти його государя. *Віденський регламент 1815* визнав за **П.**, на відміну від дип. представників інших класів, представницький характер. Лише **П.**, що представляв персонально главу відряджаючої д-ви, безпосередньо виступав від імені монарха, який його послав, міг вимагати приватної аудієнції від монарха країни перебування. Віденська конвенція про дип. зносини 1961 встановила принцип рівності глав дип. представництв незалежно від їхнього рангу. Останнім часом д-ви, як правило, призначають глав своїх дип. представництв у ранзі **П.**; повна й офіц. назва — Надзвичайний і Повноважний **П.** В Україні ранг Надзвичайного і Повноважного **П.** присвоюється *Президентом України* (ст. 106 Конституції України).

В. М. Репецький

Посол за сумісництвом — дип. представник, який акредитований і постійно перебуває в одній *державі*, а в іншу державу чи в низку країн призначається главою дипломатичного представництва за сумісництвом. У сучас. дип. практиці, у т. ч. в Україні, це є досить розповсюдженим явищем, що насамперед, викликано екон. причинами. Відповідно до ст. 5 *Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961* «Акредитуюча держава може, належним чином повідомивши відповідні держави перебування, акредитувати главу представництва або призначити будь-якого члена дип. персоналу, зважаючи на обставини, в одну або кілька інших держав, якщо не заявлено заперечень з боку будь-якої з держав перебування». Та сама стаття передбачає, що в подібному випадку «акредитуюча держава може заснувати дип. представництва, що очолюються *тимчасовими повіреними у справах,* в кожній державі, де глава представництва не має постійного місцеперебування». Процес призначення **П. за с.** ідентичний призначенню глави *дипломатичного представництва* в одну країну з постійним місцем перебування в ній і включає: внутр. акт д-ви, що виражається у призначенні даної особи компетентним органом у ролі дип. представника цієї д-ви за сумісництвом; запит *агреману* (згоди приймаючої д-ви на це призначення); вручення *вірчих грамот* дип. представником главі д-ви перебування (див.: *Акредитування*). Як правило, **П. за с.** 1–2 рази на рік відвідує країну, в яку він призначений за сумісництвом, зазвичай з нагоди нац. свята чи для переговорів, відкриття консульства тощо; належить до складу *дипломатичного корпусу* та виконує всі функції глави дип. представництва в цій країні, передбачені Віденською конвенцією про дип. зносини 1961 та двосторонніми угодами.

В. М. Матвієнко

Посольство — див.: *Дипломатичне представництво.*

Посольство надзвичайне — тимчасова делегація *держави*, що направляється в іншу державу для участі в урочистостях і святкуваннях з приводу проголошення незалежності країни, інавгурації *глави держави,* для участі в траурних церемоніях щодо офіц. осіб держави. У сучас. дип. практиці **П. н.** найчастіше мають назву «спеціальні урядові делегації». З урахуванням конкретних обставин (масштабів заходів, рівня представництва та ін.) інколи функції **П. н.** доручається *постійному представництву при міжнародній організації,* що знаходиться у відп. д-ві.

В. М. Репецький

Посольська канцелярія. На поч. XVIII ст. *Посольський приказ* із його складною та розгалуженою структурою потребував швидкої реорганізації, а мала Посольська колегія навколо царя *Петра I* й під його керівництвом, що фактично узяла в свої руки найважливіші поточні справи Посольського приказу, не могла більше функціонувати як тимчасова неофіц. установа. Московський цар залишив за Посольським приказом ведення всіх внутр., госп. та регіонально-територ. питань, що стосувались Малоросії, Смоленщини та інших «молодих» імперських територій; актуальні зовн.-політ. питання (Зах. Європа, Прибалтика та Швеція, Османська імперія, Польща) передав у відання особливого відомства, назвавши його **П. к.** Причому з 18.02.1700 й до липня 1709 (до Полтавської битви) нове зовн.-політ. відомство в офіц. док-тах називалось Посольською похідною канцелярією, а з липня 1709 — просто **П. к.**, зберігаючи цю назву до 15.12.1717. У 1710–17 **П. к.** отримала не тільки фактичне, але й формальне значення головного органу зовн. зносин Росії. Вона не мала постійного місця перебування (в Санкт-Петербурзі, який будувався, або постійно пересуваючись за царем по Росії). Цим вона нагадувала Похідну зовн.-політ. канцелярію Карла XII. В офіц. док-тах саме тому її місцеперебування оголошувалось т. ч.: «Перебуває там, де його величність». Вона була прототипом сучас. МЗС у тому значенні, що в ній вперше дип. справи були повністю відокремлені від усіх інших політ., госп. та нац., а також військ. і поліцейських питань, у той час, як у Посольському приказі вирішувалось багато питань у комплексі, залежно від того, як вони були пов'язані з певною територією. Як і Посольський приказ, **П. к.** була перетворена в *Іноземних справ колегію,* як тільки *Північна війна 1700–21* фактично була завершена. Керівники **П. к.**: Ф. *Головін* (18.02.1700–2.08.1706), Г. *Головкін* (1706–17). Про структуру **П. к.** як установи тимчасової, перехідної, напівофіц. збереглись неточні дані, оскільки немає документа про її заснування у вигляді Положення про **П. к.** Разом із тим відомо, що вона складалась із президента, віце-президента, 4 старих канцеляристів (начальників відділів), 7 молодих канцеляристів (їхніх помічників).

Н. Ф. Сербіна

Посольське право — сукупність міжнар.-прав. договірних і звичаєвих норм, що регулюють статус і функції *дипломатичних представництв.* Указаний термін вживається як застаріла назва, яка застосовувалась у дип. теорії й практиці до поч. XX ст. Після активного включення в дип. сферу *міжнародних організацій* попередній термін «посольське право» не відображав реалії зовн. зносин, оскільки «монопольне» право д-в було порушено. Тепер вживається термін *«дипломатичне право»,* зміст якого дещо змінився, порівняно з його істор. попередником.

В. М. Репецький

Посольський обряд — дип. *етикет* і порядок зовн.-політ. зносин у Московській державі XVI—XVII ст. Почав складатись при *Івані III,* остаточно оформився в XVI ст. **П. о.** відрізнявся складністю, урочистістю й своєрідністю та ґрунтувався на дав-

ніх багатих традиціях дип. зв'язків Московської держави. Відповідно до **П. о.** зносини з інозем. д-вами велись через «послів великих», «легких послів» (посланників) і «гінців» залежно від важливості й мети *посольства,* а іноді й від віддаленості місця призначення. *Посли* діяли на підставі детальних наказів, одержуваних з *Посольського приказу*, куди після повернення з посольства подавались детальні звіти. Інозем. послів у Московській державі на кордоні зустрічав пристав, що призначався воєводою прикордонного міста для їх супроводу та постачання в дорозі продовольством, що видавалося за рахунок скарбниці. За кілька верст до Москви посли зупинялись в очікуванні дозволу на в'їзд до столиці; у призначений день їм надсилали з царської стайні карети й верхових коней; в'їзд у місто відбувався з урочистістю. Для розміщення інозем. послів у Москві в XVII ст. був створений Посольський двір. Литовським, кримськотатарським й укр. послам надавались (у деяких випадках ще в XVI ст.) окремі двори. Посли перебували під найсуворішим наглядом. Виїзд на аудієнцію в Кремль чи іншу резиденцію був обставлений із ще більшою пишністю, ніж в'їзд до Москви. Посли виходили з екіпажів на деякій відстані від Червоного ґанку; на сходах і в покоях палацу стояли дворяни, дяки й купці в «золотном платті». Послів зустрічали бояри. Цар приймав послів у Грановитій палаті Кремля, сидячи на престолі «у великому вбранні», тобто в каптані із золотої парчі, в шапці Мономаха, зі скіпетром у руці (іноді з державою — в іншій). Перед ним стояли зброєносці — молоді придворні в білих каптанах зі срібними сокирками в руках; уздовж стін сиділи бояри. Посла «виявляв», тобто представляв, один з окольничих. Після обміну взаємними вітаннями посол вручав «верющую» *(вірчу грамоту),* що приймав посольський дяк. Потім христ. посли та їхній посланець допускались до цілування царської руки; мусульм. послам цар клав руку на голову. Після закінчення цієї церемонії посли в короткій промові викладали мету посольства й «виявляли» подарунки. У день аудієнції необхідно було запрошувати послів у палац на обід в присутності царя, або ж надсилати царське частування до них на Посольський двір. Через кілька днів намічалась скромніша, ділова аудієнція, після якої у «відповідній палаті» зустріч відбувалась «лицем до лиця», щоб вести переговори. Дог-ри скріплювались присягою, цілуванням хреста і прикладанням печатки. Підписування дог-ру царем не було заведено. У такому вигляді **П. о.** проіснував до початку царювання *Петра I.*

Н. Ф. Сербіна

Посольський приказ — центр. урядова установа Московської держави сер. XVI — поч. XVIII ст., що відала зносинами з інозем. державами. Початок **П. п.** було покладено в 1549, коли посольську справу було доручено дяку І. *Вісковатому.* Наприкінці XVI ст. у **П. п.** під керівництвом начальника **П. п.** працювали 15–17 піддячих і кілька перекладачів. У XVII ст. зростання міжнар. значення Московського царства викликало істотне розширення функцій **П. п.** та його штатів. Структурно він поділявся за територ.-держ. ознакою на «повитья» (відділи). На **П. п.** було покладено заг. керівництво *зовнішньою політикою* країни та вся поточна дип. робота: відправка моск. послів за кордон, складання для них інструкцій (наказів) і *дипломатичне листування* з ними; прийом і відправка інозем. послів; ведення справ усіх приїжджих іноземців, окрім військових; керівництво на перших порах територіями, що були приєднані до Московської держави (напр., Сибіром, Смоленщиною); збір грошей на викуп полонених. Крім того, у **П. п.** зберігались держ. печатки й держ. архів. Таке розмаїття справ вимагало збільшення штату **П. п.**, який у 1689 нараховував 53 піддячих, 22 перекладачі та 17 товмачів. З 1667 **П. п.** очолювали вже не дяки, а бояри. Серед керівників **П. п.** було чимало видатних рос. дипломатів — А. *Щелкалов* і В. *Щелкалов,* А. *Матвєєв,* В. *Голіцин* та інші. У 70-х XVII ст. **П. п.** мав назву Державного приказу посольської печатки. На поч. XVIII ст. внаслідок реформ *Петра I* керівництво зовн. зносинами перейшло від **П. п.** до *Посольської канцелярії.* У 1720 **П. п.** був остаточно ліквідований і замінений на *Іноземних справ колегію.*

Н. Ф. Сербіна

Поссевіно (Possevino) Антоніо (10.07.1533, Мантуя, нині — Італія — 26.02.1611, Рим) — папський *дипломат*, єзуїт. Нар. у сім'ї золотих справ майстра. Дух. освіту здобув у Римі. Кардинал Гонзага, помітивши виключні здібності **П.**, взяв його до себе секретарем, а пізніше доручив виховання своїх племінників. 1577 направлений Папою Римським Григорієм XIII до Швеції для навернення в католицтво короля Іоанна III; 1578 призначений папським *нунцієм* у Швеції, апостольським вікарієм для Русі, Лівонії, Померанії, Саксонії, Угорщини. 1581–82 брав участь як посередник у мирних переговорах між Московським царством і Річчю Посполитою, сприяв відторгненню від Москви лівонських земель; вів безрезультатні переговори з *Іваном IV* Грозним про церк. унію. 1583–84 виконував низку дип. доручень Ватикану в Польщі, намагався організувати військ. інтервенцію проти Московської держави. У 1586 розробив план поступового розповсюдження католицизму на Сході, що частково був реалізований Римом за *Берестейською унією 1596.*

Н. Ф. Сербіна

«Постамериканського світу» концепція — геополітична концепція, розроблена політичним оглядачем журналу «Ньюсвік» Ф. Закарія і викладена в книзі з однойменною назвою. У ній проводиться думка про те, що США як деміург створили певний світ, тип міжнародної системи з головними цінностями — життям і *правами людини*, свободою, пошуками щастя, а також зуміли залучити до життя цього світу провідні країни західної цивілізації, «заразили» своїм прикладом деяких політиків країн перехідного типу (а це майже половина населення Землі) і тепер можуть та повинні долучити до завершення будівництва цього світу нових і спраглих до діяльності гігантів — Росію, Китай, Індію, Бразилію. Ця ідея означає певне повернення до досвіду американської політики сприяння економічному зростанню Німеччини і Японії після їх розгрому в *Другій світовій війні* та їх перетворення на інтегральну частину економіки і політики Заходу. Як вважає Ф. Закарія, США все ще в змозі вирішити багато проблем — і своїх і чужих, але не можна перетворювати цю їхню готовність на джерело одностороннього виснаження національних ресурсів. Треба, з одного боку, розробити і впровадити таку стратегію зовнішньополітичної поведінки США, яка зміцнюватиме, а не виснажуватиме їх ресурси, а з іншого — вибудувати таку систему відносин з країнами, потенційно важливими для США, які заохочуватимуть їх участь у вирішенні глобальних проблем, водночас ніби готуючи їх до нової світової ролі як американських союзників.

Є. М. Суліма

Постбіполярна система — термін, яким позначається сучасна система *міжнародних відносин.* З *СРСР розпадом* і «соціалістичного табору» зникли *біполярність* світу та конфронтація по лінії Схід—Захід; фактична перемога в *«холодній війні»* перетворила США на одноосібного світового лідера — єдину *наддержаву* у військово-політичному вимірі, яка має можливість втручатися у події, що відбуваються в будь-якій частині земної кулі. За умов нового світоустрою зменшується значення військово-силового і військово-політичного чинників, що раніше визначали реальну вагу і вплив тієї чи іншої *держави.* Це сприяє появі нових світових лідерів — «полюсів тяжіння» — Японії, КНР, *ЄС*, Австралії, Бразилії, Тайваню та ін. Дедалі більша кількість країн виходять зі сфери суперництва *великих держав* і набувають здатності здійснювати самостійну політику, інколи всупереч своїм колишнім покровителям. Жодна із провідних держав світу не в змозі фінансово витримати тягаря повністю самостійних дій, не здатна дозволити собі самоізолюватись в умовах глобальної економіки. Після закінчення «холодної війни» *безпека міжнародна* послаблюється наявністю численних конфліктів і воєн, що виникають постійно й повсюдно і мають, як правило, внутрішньодержавний характер. Зникає ідеологічне протистояння, але натомість розширюються та загострюються цивілізаційні конфлікти, спричинені національними, конфесійними, соціально-економічними, і внутрішньополітичними проблемами.

Сучасні *міжнародні відносини* формуються під впливом як доцентрових, так і відцентрових тенденцій. *Глобалізація* й фрагментація проявляються як діалектична єдність протилежностей. Суперечлива єдність цих різноспрямованих сил дає підставу багатьом вченим вважати, що XXI ст. буде суттєво відрізнятися від попередніх трьох з половиною сторіч, коли основи міжнародних відносин у їхніх загальносистемних проявах залишалися спадщиною Вестфальського миру (див.: *Вестфальська*

система міжнародних відносин, Віденська система міжнародних відносин, Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин, Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин). Майже аксіоматичною є думка, до якої схиляється більшість науковців, про несумісність старого світового устрою з подальшим ростом взаємозалежності в умовах глобалізації

Літ.: Суботін А. А. Постбіполярна система міжнародних відносин // Системи міжнародних відносин: Навчальний посібник. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2007.

В. А. Манжола

Постійна палата міжнародного правосуддя (англ. Permanent Court of International Justice; фр. Cour permanente de justice internationale) — постійний міжнародний судовий орган, що діяв при *Лізі Націй*. Утворення судового органу з такою назвою передбачалося в ст. 14 Статуту Ліги Націй 1919: «Рада сформулює та передасть для прийняття Членами Ліги плани заснування Постійної палати міжнародного правосуддя. Палата буде компетентна розглядати й вирішувати будь-який спір міжнародного характеру, переданий їй учасниками Палати. Також Палата може давати консультативний висновок з будь-якого спору чи питання, переданих їй Радою чи Асамблеєю». Статут ППМП прийнято одностайним голосуванням на засіданні Асамблеї Ліги Націй 13.12.1920 представниками 46 держав і оформлено шляхом підписання Протоколу підписів Статуту ППМП 16.12.1920, що підлягав *ратифікації*. Перше засідання Палати відбулося 30.01.1922. Формально ППМП існувала до 18.04.1946, коли резолюцією Асамблеї Ліги Націй її було визнано розпущеною (перша зустріч суддів новоствореного *Міжнародного Суду ООН* відбулася 3.04.1946), однак фактично Палата припинила діяти з 1941, а 1945 року судді Палати подали у відставку. На зміну Палаті прийшов нині діючий Міжнародний Суд ООН.

За початковою редакцією Статуту Палата складалася з 15 членів: 11 суддів (juges titulaires) і чотирьох заступників суддів (juges suppléants). Кандидатури рекомендувалися державами-членами й обиралися спільно Радою й Асамблеєю Ліги Націй на дев'ять років. Механізм поступової ротації не передбачався, та не заборонялося, щоб у складі Палати був більш як один суддя з *громадянством* однієї держави. Статут було змінено лише раз шляхом затвердження Асамблеєю Ліги Націй Протоколу про перегляд Статуту ППМП 14.12.1929 (чинний з 1.02.1936), яким збільшено кількість суддів до 15 й скасовано інститут заступників суддів, а також доповнено Статут цілою главою IV — «Консультативні висновки». Для окремих категорій спорів (про частини XIII «Праця» та XII «Порти, водні шляхи та залізниці» *Версальського мирного договору 1919*) передбачалася спеціальна процедура розгляду в спеціальних палатах за участю сторонніх «технічних асесорів».

Компетенція Палати охоплювала всі міждержавні спори, за участю членів Ліги Націй, держав перерахованих у додатку до Статуту Ліги Націй або інших держав, допущених відповідно до встановлених Радою Ліги Націй умов. Статут не передбачав обов'язкової юрисдикції Палати, котра, таким чином, потребувала додаткового визнання в *договорах міжнародних* або односторонніх деклараціях. Також на підставі ст. 14 Статуту Ліги Націй Палата була компетентною давати консультативні висновки з питань, переданих їй Радою чи Асамблеєю. Статут ППМП зі змінами 1929 було взято за модель при розробці Статуту Міжнародного Суду ООН, який зберіг структуру до нумерації більшості статей, а також значну частину тексту попереднього Статуту. Усього протягом 1922–40 Палата розглянула 29 спірних справ і видала 27 консультативних висновків. Багато з її рішень і висновків визначали розвиток низки аспектів *міжнародного права*, ставши свого роду міжнародно-правовою «класикою». Назви окремих справ уживаються в літературі на позначення деяких міжнародно-правових понять, наприклад «принцип (підхід) справи Лотос» (необхідність явного характеру обмежень поведінки суверенних держав), «доктрина (підхід) справи щодо Східної Карелії» (ненадання судом консультативного висновку, якщо такі дії були би тотожними висловлюванню по суті міждержавного спору) та деякі ін.

А. В. Льовін

Постійне представництво при міжнародній організації — *місія дипломатична* постійного характеру, яка направляється державою-членом *організації міжнародної* для представництва в ній своїх інтересів. Перші постійні представництва д-в при міжнар. орг-ціях з'явились у період функціонування *Ліги Націй*. Після *Другої світової війни* вони отримали подальший розвиток і правове закріплення в різних юрид. актах, їх прав. статус був визначений на основі багатосторонніх *договорів міжнародних*, двосторонніх дог-рів, угод про місцеперебування штаб-квартири з *приймаючою державою*, а також згідно з нормами внутр.-держ. права. Універсальний характер постійних представництв був закріплений у *Віденській конвенції про представництво держав у їхніх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру 1975*.

Можна виділити 2 категорії місій д-в при міжнар. орг-ціях: постійні й тимчасові представництва. Постійні представництва д-в, акредитовані при міжнар. орг-ції, тривалий час очолюють постійну місію, в якій склад персоналу майже аналогічний із постійним дип. представництвом. Тимчасові представництва д-в, які іменуються делегатами, експертами та ін., відряджають *ад гок* для участі в роботі сесії міжнар. орг-ції чи її основних органів або скликаних ними *конференцій міжнародних*. Основними функціями постійних представництв д-в при міжнар. орг-ціях є забезпечення єдності між акредитованими д-вами й орг-цією, проведення переговорів з орг-цією та всередині орг-ції, захист інтересів відряджаючої д-ви в орг-ції, а також залучення до реалізації мети й завдань, поставлених перед орг-цією та її членами. Робота **П. п. при м. о.** має певну специфіку. Станом на 1.01.2004 Україна була членом майже 100 міжнар. орг-цій і мала постійні представництва при *Організації Об'єднаних Націй (ООН), Європейському Союзі (ЄС), Раді Європи (РЄ)*, Місію при *НАТО* та ін. Як і посольства, вони належать до постійних закорд. органів зовн. зносин і є частиною *дипломатичної служби* д-ви.

Існує чітка відмінність між *посольством* і **П. п. при м. о.** По-перше, посольства функціонують у сфері двосторонніх відносин, де передбачена особлива процедура їх виникнення, тоді як **П. п. при м. о.** діють у сфері тристоронніх відносин (відряджаюча д-ва — міжнар. орг-ція — д-ва перебування штаб-квартири міжнар. орг-ції). По-друге, постійне представництво акредитується не при д-ві перебування, а при міжнар. орг-ції, штаб-квартира якої розташована в цій д-ві. Як наслідок, реальний стан використання привілеїв та імунітетів, передбачених *нормами міжнародного права*, залежить від д-ви перебування, від її політ. та прав. системи, від ефективності діяльності всіх гілок влади, особливо виконавчої влади. По-третє, прав. статус представників держав-членів міжнар. орг-цій відрізняється від статусу співробітників міжнар. орг-цій. Та обставина, що представники членів міжнар. орг-цій юридично зв'язані не із самою орг-цією, а з державами-членами, є вирішальним фактором у визначенні характеру та змісту їхнього імунітету. Вони як представники суверенних д-в наділені *дипломатичними привілеями та імунітетами*. По-четверте, під час призначення глави **П. п. при м. о.** не вимагається запиту *агреману*. Тому док-том, який засвідчує його призначення, є його повноваження. Відповідно термін *«акредитування»* при цьому замінюється на «призначення». Перш ніж прийняти постійні представництва д-в, міжнар. орг-ція має отримати згоду країни перебування на заснування таких представництв, яка автоматично поширюється на всі держави-члени орг-ції, після чого не вимагається запитувати її згоду на створення того чи іншого постійного представництва. За заг. правилом представництва засновуються в місці перебування штаб-квартири орг-ції. Однак, якщо це допускається правилами орг-ції та на це є попередня згода д-ви перебування, відряджаюча д-ва може засновувати своє представництво або його відділення в іншому місці. Прикладом цього є *Рада Європи*, яка має штаб-квартиру в Страсбурзі. Деякі з держав-членів та спостерігачів не мають своїх постійних представництв у Страсбурзі, однак мають представництва в Парижі. Згідно зі ст. 5 Віденської конвенції 1975 д-ви, які не є членами орг-ції, можуть засновувати постійні місії спостерігачів, якщо таке право їм буде надане з боку міжнар. орг-ції. У 1946 однією з перших заснувала місію постійного спостерігача при ООН Швейцарія. До вступу в ООН такі місії мали Австрія, Фінляндія, Італія, Японія, ФРН, Бангладеш та ін. Нині місію постійних спостерігачів при ООН (у

Нью-Йорку) має Ватикан. Постійні представництва та члени персоналу наділені відп. імунітетами від юрисдикції д-ви перебування (з окремими винятками в галузі цивільної та адмін. юрисдикції), що в цілому не відрізняються від імунітету дип. представництва та членів дип. персоналу.

В. М. Репецький

Постійне представництво України при ООН — постійно діючий представницький *орган зовнішніх зносин* України в штаб-квартирі *ООН* у Нью-Йорку, що здійснює представництво України в цій найбільшій світовій універсальній організації, входить до системи закордонних установ *МЗС України*. Постійне представництво (постпредство) здійснює свою діяльність на основі Конституції України, законів України, указів та розпоряджень Президента України, інших законодавчих та нормативних актів, наказів і розпоряджень МЗС України, а також *міжнародних договорів України, норм міжнародного права*, правил ООН, угод із США як з країною перебування ООН та з урахуванням американського законодавства. Постпредство забезпечує проведення єдиної політичної лінії України в ООН і з цією метою координує у встановленому порядку участь у діяльності ООН всіх державних органів виконавчої влади (держустанов та організацій), їхніх делегацій та груп спеціалістів, які сприяють виконанню функцій постпредства.

До основних завдань і функцій Постійного представництва України при ООН відноситься: представництво України в ООН; забезпечення участі та захист національних інтересів, реалізація зовнішньополітичного курсу України в рамках ООН; виконання вказівок і доручень Президента, Уряду та МЗС України; з'ясування та аналіз діяльності ООН, співробітництва між її державами — членами; сприяння здійсненню цілей і принципів ООН; ведення переговорів з ООН та, в її рамках, участь у розробці проектів *договорів міжнародних, конвенцій міжнародних, резолюцій* та інших документів, що відносяться до діяльності ООН; підтримка контактів із *Секретаріатом ООН, постійними представництвами* держав-членів ООН та *спостерігачами*, міжнародними неурядовими організаціями, які акредитовані при ООН, а також з органами державної влади, громадськими об'єднаннями, діловими, науковими та культурними колами країни перебування, засобами масової інформації з питань, що відносяться до компетенції Представництва при ООН; участь в підготовці й роботі української делегації на сесіях *ГА ООН* та конференціях ООН; широке висвітлення внутрішньої і *зовнішньої політики України* як в ООН, так і поза її межами; роз'яснення позицій України при голосуванні в *РБ ООН*; підготовка спільно та за погодженням з МЗС України та іншими органами виконавчої влади позицій Уряду України з усіх обговорених питань; викладення цих позицій у відповідних органах ООН тощо.

Постійне представництво України при ООН очолює Постійний представник у ранзі Надзвичайного і Повноваженого Посла, який призначається Президентом України за поданням Міністра закордонних справ України. Постійними Представниками України при ООН були: П. *Удовиченко* (1958–61); Л. *Кизя* (1961–64); С. *Шевченко* (1964–68); М. Поляничко (1968–73); В. *Мартиненко* (1973–79); В. *Кравець* (1979–84); Г. *Удовенко* (1985–92); В. *Батюк* (1992–93); А. *Зленко* (1994–97); В. *Єльченко* (1997–2001); 2001–06 — В. *Кучинський*; з 18.04.2007 — Ю. *Сергєєв*.

М. А. Кулінич

Постійні делегації Верховної Ради України в міжнародних організаціях — офіційні представництва українського парламенту, створювані на основі *договорів міжнародних*, з ціллю реалізації програмних норм цих *організацій міжнародних*. Метою участі Постійних делегацій ВРУ в міжнародних організаціях є гарантування національних інтересів України, сприяння підтриманню міжнародного миру та безпеки, зміцнення верховенства права і демократії, розвиток співробітництва у вирішенні проблем соціально-економічного та гуманітарного характеру, забезпечення прав людини тощо. Постійні делегації ВРУ представлені у: 1) *Парламентській асамблеї Ради Європи*; 2) Парламентській асамблеї *ОБСЄ*; 3) *Міжпарламентському союзі*; 4) Комітеті з парламентського співробітництва між Україною та ЄС; 5) Парламентській асамблеї *ОЧЕС*; 6) Парламентській асамблеї *НАТО*; 7) *Міжпарламентській Асамблеї держав-учасниць СНД*; 8) Парламентському вимірі *Центральноєвропейської ініціативи*; 9) Міжпарламентській асамблеї *Євразійського економічного співтовариства* (в якості спостерігачів); 10) Парламентській асамблеї *ГУАМ*; 11) Парламентській асамблеї ЄС — Східні сусіди (ПА ЄВРОНЕСТ); 12) Міжпарламентській асамблеї Православ'я.

Постійна делегація у Парламентській асамблеї Ради Європи. Шлях України до членства в *Раді Європи* розпочався 14.07.1992 з моменту подання Україною офіційної заявки на вступ. Кульмінацією цього процесу стало ухвалення 26.09.1995 ПАРЄ позитивного висновку щодо заявки України на вступ до Організації, до якого (за погодженням з тогочасними вищими посадовими особами держави) було включено низку зобов'язань України щодо впровадження в національне законодавство протягом трьох років норм і стандартів РЄ. 31.10.1995 ВРУ ухвалила Закон країни «Про приєднання до Статуту Ради Європи», а 9.11 того ж року у Страсбурзі відбулася урочиста церемонія вступу України до Ради Європи. Відповідно до Статуту РЄ та Регламенту ПАРЄ, у ВРУ на основі пропозицій депутатських груп і фракцій формується Постійна делегація (12 членів та 12 заступників), яка бере участь у роботі ПАРЄ. Пленарні сесії Асамблеї проходять чотири рази на рік і тривають по одному тижню кожна. Крім цього, два рази на рік проходять сесії «Постійної комісії», або «міні-сесії», в яких беруть участь члени Бюро та глави національних делегацій. Постійна комісія має право приймати резолюції та рекомендації за дорученням Асамблеї. Пленарні сесії проходять у штаб-квартирі РЄ в Страсбурзі, сесії Постійної комісії — як правило, в інших країнах на їх запрошення. Завдяки активній позиції українських парламентаріїв в полі особливої уваги Асамблеї постійно знаходилися питання ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, виконання міжнародною спільнотою зобов'язань перед Україною у зв'язку із закриттям ЧАЕС, вирішення проблем облаштування та соціокультурного розвитку кримських татар, забезпечення захисту прав людини та вільного функціонування українських ЗМІ, політичний та економічний розвиток України. Не менш плідну роботу проводила делегація і в Україні. Її члени постійно ініціювали внесення до порядку денного сесій ВРУ законопроектів, прийняття яких сприяло приведенню українського законодавчого поля у відповідність з вимогами Ради Європи.

Постійна делегація у Парламентській асамблеї Організації з безпеки та співробітництва в Європі. З січня 1992 Україна є повноправним членом Парламентської асамблеї ОБСЄ. Згідно з Правилами процедури ПА ОБСЄ Україні в Асамблеї надано вісім місць. Порядок формування Постійної делегації ВРУ у ПА ОБСЄ визначається Положенням «Про Постійну делегацію Верховної Ради України у Парламентській асамблеї Організації з безпеки і співробітництва в Європі». Склад Постійної делегації формується на основі квот депутатських фракцій та затверджується Розпорядженням Голови ВРУ. Делегація ВРУ у ПА ОБСЄ бере активну учать в роботі сесій та інших заходів Асамблеї. Серед питань, які порушувалися представниками ВРУ на заходах Асамблеї, були боротьба з торгівлею людьми, проблеми біженців та вимушених переселенців, повернення та облаштування кримських татар, функціонування багатоетнічних суспільств, скасування смертної кари. Члени Постійної делегації ВРУ брали активну участь у підготовці документів Асамблеї щодо боротьби з тероризмом в усіх його проявах, ксенофобією, антисемітизмом, торгівлею зброєю та наркотиками, відмиванням грошей, а також документів стосовно вирішення придністровського конфлікту, проблем глобальної безпеки та документів, пов'язаних з реформуванням ОБСЄ.

Постійна делегація у Виконавчому комітеті Національної парламентської групи в Міжпарламентському союзі. Міжпарламентський союз (МПС) є однією з найстаріших міжнародних організацій, у роботі якої беруть участь парламентарі більшості країн світу. Основною метою МПС, який було засновано на конференції Франції та Англії 29–30.07.1889, є сприяння особистим контактам між членами парламентів всіх країн світу, забезпечення широкої участі парламентарів у зміцненні міжнародного миру та співробітництва. До складу Виконавчого комітету Національної групи України входять: Голова Національної групи України, заступники голови, скарбник, адміністративний секретар та представники депутатських фракцій і груп за квотою, розрахованою відповідно до кіль-

кісного складу кожної із депутатських фракцій і груп.

Постійна делегація в Українській частині Комітету з парламентського співробітництва між Україною та Європейським Союзом. Комітет з парламентського співробітництва між Україною та Європейським Союзом (КПС) був створений відповідно до статті 90 Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (УПС) від 14.06.1994, що набула чинності 1.03.1998. Комітет створювався як форум для обміну думками між членами ВРУ та *Європейського парламенту*. Комітет з парламентського співробітництва складається з членів Українського парламенту з одного боку та членів Європейського парламенту з другого боку. Головування в Комітеті з парламентського співробітництва здійснюється по черзі відповідно представниками ВРУ та Європейського парламенту згідно з положеннями, визначеними в його правилах процедури. Українська частина Комітету з парламентського співробітництва формується з народних депутатів, які представляють різні депутатські фракції та групи у ВРУ.

Постійна делегація у Парламентській асамблеї Організації Чорноморського економічного співробітництва. Україна є однією із країн-засновників 26.02.1993 ПА ОЧЕС, сесії якої проводяться двічі на рік. Весняна сесія проходить, як правило, у червні, осіння — у листопаді або грудні. Кількість місць кожної країни в Асамблеї визначається за квотами, які встановлені відповідно до кількості населення кожної з 12 країн учасниць (квота України — 9 місць). Наразі до складу Асамблеї входять 76 парламентарів. В Україні пройшли Друга (листопад 1993), Чотирнадцята (грудень 1999), Двадцять п'ята (червень 2005), а також Тридцять сьома сесії ПА ОЧЕС (червень-липень 2011). Протягом 1.01–30.06.2013 у відповідності до передбаченого Статутом порядку ротації Україна головує в ОЧЕС. Беручи до уваги пріоритети ОЧЕС, визначені у спільній декларації глав держав-членів, ухваленій на Ювілейному саміті ОЧЕС у червні 2012, а також оновленого Економічного порядку денного на майбутнє, Постійна делегація ВРУ спрямувала зусилля на: ухвалення у форматі ОЧЕС рішень з питань, що стосуються розвитку багатостороннього економічного співробітництва в Чорноморському регіоні; створення Зони вільної торгівлі ОЧЕС; посилення діалогу з ЄС та його країнами-членами на політичному рівні; зміцнення можливостей бюджету ОЧЕС; активізації природоохоронної діяльності довкілля Чорного моря.

Постійна делегація у Парламентській асамблеї НАТО. У ПА НАТО Україна представлена Постійною делегацією ВРУ, яка з травня 1992 має статус асоційованого члена. Члени постійної делегації ВРУ щороку беруть участь у сесіях ПА НАТО. Політичний діалог на парламентському рівні охоплює найбільш актуальні питання порядку денного співробітництва Україна—НАТО, зокрема ролі і місця України у сучасній європейській системі безпеки, регіональної безпеки, співробітництва у сфері оборони та воєнної реформи, реагування на випадки надзвичайних ситуацій, зміцнення демократичних виборчих інституцій, верховенства права. Засідання Міжпарламентської ради проводяться двічі на рік по черзі в Брюсселі та у Києві.

Постійна делегація у Міжпарламентській Асамблеї держав-учасниць Співдружності Незалежних держав. Міжпарламентська Асамблея (МПА) держав-учасниць СНД утворена в результаті Угоди, підписаної в Алма-Аті 27.03.1992 головами парламентів держав-учасниць СНД: Білорусі, Вірменії, Казахстану, Киргизстану, РФ, Таджикистану та Узбекистану як консультативний інститут для обговорення питань і розгляду проектів документів, що представляють спільний інтерес. Згідно з Конвенцією про МПА, яка вступила в силу 16.01.1996, МПА отримала офіційний статус міждержавного органу і зайняла важливе місце в системі органів СНД. У 1999 році до Алматинського договору приєдналась Україна. Оскільки Україною не було ратифіковано Статут СНД вона не є державою-членом Співдружності, а має статус держави-засновниці та держави-учасниці СНД. Відтак, де-юре Україна не є членом МПА держав-учасниць СНД, хоча делегація ВРУ бере активну участь у засіданнях МПА. Пленарні засідання МПА відбуваються не рідше, як двічі на рік.

Постійна делегація у Парламентському вимірі Центральноєвропейської ініціативи. Центральноєвропейська ініціатива (ЦЄІ) — регіональне угруповання 18 держав Центральної та Східної Європи, діяльність якого спрямована на налагодження багатостороннього співробітництва в політичній, соціально-економічній, науковій та культурній сферах та сприяння на цій основі зміцненню стабільності і безпеки в регіоні. Україна розглядає ЦЄІ як важливий механізм інтеграції до європейського економічного та політичного простору, а також зміцнення стабільності в регіоні та подальшого розвитку всебічних відносин між країнами-членами Ініціативи. Постійна делегація ВРУ бере участь у діяльності діючих у рамках ЦЄІ експертних радах за такими напрямами як транскордонне співробітництво, транспорт, енергетика, наука і технології. На постійній основі здійснюється робота, спрямована на активізацію економічного співробітництва в рамках Ініціативи.

Постійна делегація в Міжпарламентській асамблеї Євразійського економічного співтовариства (в якості спостерігачів). Міжпарламентська Асамблея ЄврАзЕС — орган міжпарламентського співробітництва держав-членів співтовариства. Основною метою діяльності Асамблеї є правове забезпечення функціонування ЄврАзЕС і гармонізація (зближення, уніфікація) законодавств держав-членів співтовариства, приведення його у відповідність із договорами, укладеними в рамках ЄврАзЕС. Асамблея формується з парламентаріїв, що делегуються парламентами держав співтовариства. Чисельність парламентських делегацій становить: Республіка Білорусь — 14 парламентаріїв; Республіка Казахстан — 14; Киргизька Республіка — 7; Російська Федерація — 28; Республіка Таджикистан — 7. Україна разом з Вірменією та Молдовою має статус *спостерігачів* у Міжпарламентській Асамблеї ЄврАзЕС.

Постійна делегація у Парламентській асамблеї ГУАМ. Парламентська асамблея ГУАМ (ПА ГУАМ) була створена 23.09.2004 у м. Києві на засіданні голів парламентів країн-членів ГУАМ, а саме: Азербайджанської Республіки, Грузії, Республіки Молдова й України. Асамблея проводить свої сесії один раз на рік. Кворум засідання Асамблеї досягається за умови присутності всіх національних парламентських делегацій. Кожна національна парламентська делегація має один голос. Рішення Асамблеї приймаються консенсусом у формі: резолюцій; рекомендацій Раді Міністрів закордонних справ країн-учасниць ГУАМ; директив робочим органам Асамблеї.

Постійна делегація у Парламентській асамблеї ЄС — Східні сусіди (ПА ЄВРОНЕСТ). Парламентська асамблея ЄВРОНЕСТ створена як парламентська установа Східного партнерства між Європейським Союзом та його Східноєвропейськими партнерами. Установчий акт ПА ЄВРОНЕСТ прийнято 3.05.2011. Установчі підписи під документом поставили представники від Європейського парламенту, Верховної Ради України, Національної асамблеї Республіки Вірменія, Міллі Меджлісу Республіки Азербайджан, Парламенту Грузії, Парламенту Республіки Молдова. В ПА ЄВРОНЕСТ функціонує чотири постійних комітети: Комітет з політичних питань, прав людини та демократії; Комітет з питань економічної інтеграції, зближення правових норм та конвергенції з політиками ЄС; Комітет з енергетичної безпеки; Комітет з соціальних питань, освіти, культури та громадянського суспільства. В кожен із комітетів входить по 30 членів: 15 членів Європейського парламенту та 15 членів від кожного парламенту Східноєвропейських партнерів.

Постійна делегація у Міжпарламентській асамблеї Православ'я (МАП). Міжпарламентська асамблея Православ'я є міжпарламентським органом, який був створений з ініціативи грецького парламенту. В МАП приймають участь парламентські делегації наступних парламентів-членів організації: Албанії, Білорусі, Болгарії, Вірменії, Грузії, Греції, Естонії, Казахстану, Кіпру, Латвії, Литви, Молдови, Польщі, РФ, Румунії, Сербії, Словаччини, України, Фінляндії, Чорногорії, Чехії, а також депутатські групи із Австралії, США, Азії і Африки. Найвищим органом МАП є Генеральна Асамблея в яку входять парламентські делегації всіх країн учасниць. Його роботою керує Президент Генеральної Асамблеї, який обирається пленумом Генеральної Асамблеї. Генеральна Асамблея скликається раз в рік, у червні.

І. М. Миклащук

Посткейнсіанство — течія екон. думки, яка представляє групу економістів, об'єднаних теорією Дж. Кейнса як методол. базою. **П.** виходить з ідеї про те, що стихійний розвиток ринкової еко-

номіки не є ідеальною системою саморегулювання та не забезпечує раціонального й найповнішого використання екон. ресурсів. Прихильники посткейнсіанського напряму великого значення надають інституціональній структурі економіки та соц. взаємозв'язкам. На основі цього вони запропонували теорію розподілу й зайнятості, яка базується на інвестиційній поведінці суб'єктів, що є власниками капіталу. Заг. величину прибутку в суспільстві визначають інвестиційна поведінка власників капіталу та схильність населення до заощадження. Встановлюючи різну величину надбавок до витрат вир-ва в умовах олігополістичної структури ринку в галузях промисловості, можна варіювати рівень прибутку. Згідно з посткейнсіанськими концепціями це означає, що рівень сукупного попиту визначає зайнятість. Такий підхід відмежовує **П.** від *неокласичної економічної теорії.* Водночас між ними існує зв'язок, бо пояснення окремого випадку рівноваги (рівноваги в умовах неповної зайнятості) формально включає кейнсіанську теорію в неокласичну систему заг. рівноваги, яку розглядає сучас. напрям неокласичного синтезу.

В. І. Філіпенко

Потреро-де-лос-Фунес декларація 1996 — див.: *Мальвінська декларація 1996.*

Потрійний пакт 1940 — угода про політ. та військ.-екон. союз між головними учасниками *антикомінтернівського пакту* — Німеччиною, Італією та Японією — підписана 27.09.1940 в Берліні терміном на 10 років. Остаточно оформила військ. союз цих агресивних д-в, відомий також як «вісь Берлін — Рим — Токіо». За умовами Пакту між його учасниками були розмежовані сфери впливу: Японія визнавала й поважала керівну роль Німеччини та Італії у справі створення нового порядку в Європі; Німеччина та Італія визнавали керівництво Японії «у справі створення нового порядку у Великому Східноазіатському просторі». Три д-ви брали на себе зобов'язання підтримувати одна одну всіма політ., екон. та військ. засобами у випадку нападу на одну з них будь-якої *третьої держави,* що на момент підписання не була втягнена у війну. У 1940 до Пакту приєднались Угорщина, Румунія, Словаччина, у 1941 — Болгарія та Югославія (пізніше югославський уряд, що підписав Пакт, був повалений), маріонеткові уряди Хорватії та *Маньчжоу-Го.* У жовтні 1940 Німеччина запропонувала провести рад.-нім. переговори в Берліні на рівні міністрів закорд. справ із метою обговорення питання про умови приєднання СРСР до Пакту, які відбулись за участю В. *Молотова* та І. *Ріббентропа* 12–13.11.1940. У проекті угоди між д-вами **П. п.** і Радянським Союзом зазначалось, що СРСР схвалює цілі д-в пакту й зі свого боку згоден дотримуватись тієї самої політ. лінії, що й д-ви **П. п.**; Німеччина, Італія та Японія й Радянський Союз зобов'язувалися не входити у блоки д-в і не підтримувати ніяких міжнар. блоків, спрямованих проти однієї з чотирьох д-в, всіма силами допомагати одна одній економічно, а також доповнювати й розширювати угоди, що існують між ними. У проекті таємного протоколу сторони заявляли, що основні територ. інтереси Німеччини, без урахування територ. змін, що відбудуться в Європі після укладення миру, знаходяться в Центр. Африці; Італії — у Півн. та Півн.-Схід. Африці; Японії — у районі Схід. Азії на південь від Японської імп.; Радянського Союзу — на південь від території СРСР в напрямку Індійського океану. Крім того, 4 д-ви заявляли, що, «зберігаючи за собою право регулювати окремі несуттєві питання, вони взаємно поважатимуть територіальні інтереси один одного і не створюватимуть перешкод для їх реалізації». Але з огляду на неврегульованість проблем безпеки між сторонами в районі чорноморських проток підписання угоди між д-вами **П. п.** та СРСР не відбулось.

І. С. Покровська

Потсдамська (Берлінська) конференція 1945 — міжнар. мирні збори, що відбувались 17.07–02.08.1945 у колишньому палаці Гогенцоллернів у Потсдамі (передмістя Берліна) за участі делегацій СРСР, США та Великої Британії, очолюваних *Й. Сталіним, Г. Труменом* та *В. Черчіллем* (з 28.07.1945 лідер лейбористської партії Великої Британії К. *Етлі* змінив В. Черчілля після перемоги на парл. виборах). Цілі конференції: завершення розробки спільної політики союзників щодо мирного врегулювання в Європі, розпочатого на *Кримській (Ялтинській) конференції 1945,* та остаточне формування засад нової повоєнної системи *міжнародних відносин,* здатної забезпечити тривалий мир. Конференція відбувалась в умовах, що склались у Європі після беззастережної капітуляції нацистської Німеччини, внаслідок чого утворився вакуум сили, який намагались заповнити як зах. країни, так і СРСР. Це не могло не позначитись на рішеннях конференції та майбутніх стосунках союзників. Центр. місце в порядку денному **П. к.** посіло нім. питання, з вирішенням якого була пов'язана решта домовленостей про майбутній європ. устрій. Його врегулювання засновувалось на угодах Кримської конференції 1945 про Німеччину. Однак, на відміну від розглянутих тоді планів розчленування Німеччини, у Потсдамі було вироблено спільний підхід союзницьких д-в до неї як єдиного екон. цілого на час окупації. Було узгоджено політ. й екон. принципи координованої політики СРСР, США та Великої Британії щодо Німеччини й визначено цілі її окупації, виконання яких покладалось на союзницьку Контрольну раду в Берліні. Найважливішими з них стали: *демілітаризація* — повне роззброєння Німеччини, ліквідація її сухопутних та військ.-повітр. сил, включно з Ген. штабом, СС, СА, СД та гестапо, знищення її військ. потенціалу та промисловості, яка могла бути використана для військ. вир-ва, розподіл військ.-мор. та торг. флотів; демонополізація — знищення існуючої надмірної концентрації екон. сили Німеччини, у першу чергу монополістичних об'єднань, які несли відповідальність за розв'язування війни; демократизація — перебудова політ. життя Німеччини на демокр. засадах, зокрема відновлення діяльності демокр. політ. партій та профспілок; денацифікація — ліквідація націонал-соціал. партії та її установ, запобігання нацистській та мілітаристській діяльності й пропаганді. Однією з найскладніших була проблема нім. *репарацій,* щодо вирішення якої країни Заходу та СРСР мали різні підходи: СРСР наполягав на виконанні кримських домовленостей, згідно з якими він мав отримати 50 % від заг. суми компенсацій союзникам, що становила 20 млрд дол.; США за підтримки Великої Британії наполягли на задоволенні репараційних претензій трьох держав-переможниць шляхом вилучення пром. капітального обладнання із власних зон окупації та відп. нім. вкладів за кордоном, а СРСР додатково отримував із зах. зон 15 % вилученого устаткування в обмін на сировину та харчові продукти та 10 % — без будь-яких компенсацій. Репараційні претензії Польщі СРСР мав задовольнити за рахунок своєї частки. Було підтверджено намір союзників віддати під суд головних військ. злочинців. Польське питання на конференції складалось із двох частин: оприлюднення заяви учасників щодо створення Польського тимчасового уряду нац. єдності та встановлення з ним США й Великою Британією дип. відносин; визначення зах. кордону Польщі по лінії річок Одер — Західна Нейсе, що означало передачу Польщі Данцига (Ґданська) і тієї частини Схід. Прусії, що не була поставлена відповідно до рішень Берлінської конференції під управління СРСР (тобто Кенігсберга й прилеглого району, зараз Калінінград і Калінінградська обл. РФ). Рішення щодо захід. кордону Польщі стало наслідком згоди СРСР на прийняття англ.-амер. підходу до питання нім. репарацій. Із метою підготовки мирних дог-рів з Італією, Румунією, Болгарією, Угорщиною та Фінляндією на конференції було засновано *Раду міністрів закордонних справ* СРСР, США, Великої Британії, Франції та Китаю; розглянуто питання щодо умов прийняття цих союзників Німеччини в *Організацію Об'єднаних Націй (ООН).* РМЗС також мала використовуватись для мирного врегулювання з Німеччиною. На конференції було оприлюднено *Потсдамську декларацію* США, Великої Британії та Китаю щодо Японії, а також підтверджено готовність СРСР вступити на боці союзників у війну з Японією. Через суперечності між союзниками не було досягнуто взаєморозуміння з деяких проблем: було відхилено рад. вимоги стосовно перегляду існуючої міжнар. конвенції щодо статусу чорноморських проток (див.: *Монтрьо конференція 1936*), отримання військ. бази на Босфорі, права на опіку над одним із колишніх африк. володінь Італії, а також амер. проект інтернаціоналізації Дунаю. Рішення **П. к.** разом із домовленостями Кримської (Ялтинської) конференції створили засади нової — *Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин.*

І. С. Покровська

Потсдамська декларація 1945 оприлюднена 26.07.1945 від імені глав урядів США *(Г. Трумен),* Великої Британії *(В. Черчілль)* та Китаю *(Чан Кайші)* під час роботи *Потсдамської (Берлінської) конференції 1945;* сформулювала основні принципи мирного врегулювання на Дал. Сході. **П. д.** вимагала від уряду Японії без зволікань погодитись на беззастережну капітуляцію на таких умовах: роззброєння армії; відсторонення від влади в Японії та покарання представників мілітаристських кіл, відповідальних за втягнення країни у війну; окупація визначених союзниками япон. територій з метою забезпечення основних цілей мирного врегулювання; обмеження *суверенітету* Японії відповідно до умов Каїрської декларації 1943 (див.: *Каїрська американсько-англійсько-китайська конференція 1943*) о-вами Хонсю, Кюсю, Сікоку, Хоккайдо та меншими за розміром островами, що визначать союзники; створення в Японії умов для демокр. розвитку, встановлення свободи слова, релігії, поваги до основних *прав людини;* забезпечення участі Японії у світових торг. відносинах, доступу до сировинних ресурсів із метою створення невійськ. галузей промисловості та виплат «справедливих репарацій натурою». У **П. д.** були зафіксовані зобов'язання союзників вивести окуп. війська з території Японії після досягнення вищезазначених цілей та створення «миролюбного й відповідального уряду згідно з вільно висловленою волею японського народу». **П. д.** була підготована без участі СРСР. 8.08.1945 у Заяві рад. уряду було оголошено про приєднання СРСР до **П. д.** і вступ з 9.08.1945 у війну з Японією, що обґрунтовувалось її відмовою від капітуляції та союзницькими зобов'язаннями СРСР, наданими під час *Кримської (Ялтинської) конференції 1945.* Япон. уряд 28.07.1945 відхилив вимоги **П. д.**, наслідком чого стало застосування США атомних бомб (6.08.1945 і 9.08.1945) проти Японії. 14.08.1945 умови **П. д.** були прийняті Японією; вони стали основою Акта про капітуляцію Японії, підписаного 2.09.1945 (див.: *Післявоєнне врегулювання з Японією*).

І. С. Покровська

Потсдамська союзна конвенція 1805 — угода, підписана 22.10(3.11).1805 в Берліні між Пруссією та Росією; того самого дня до неї приєдналася Австрія. Згідно з Конвенцією Пруссія брала на себе роль посередника між воюючими сторонами: Австрією та Росією з одного боку та Францією — з іншого; мала передати Франції умови миру, запропоновані союзниками, за якими Париж мав поступитись більшістю захоплених територій у Німеччині та Італії (див.: *Петербурзький мирний договір 1805*). У разі невдачі посередницької місії Пруссії остання зобов'язувалася одразу виступити на стороні *антифранцузької коаліції* та виставити проти Франції щонайменше 180 тис. вояків. Після підписання **П. с. к.** Велика Британія виділила Пруссії субсидії, а Росія — допомогу продовольством. Проте з поразкою союзних військ під Аустерліцем Пруссія уклала із Францією 5.12.1805 Шенбруннський союзний договір, за яким **П. с. к.** була анульована.

М. Г. Капітоненко

Потсдамське побачення 1910 — зустріч рос. імператора *Миколи II* і нім. кайзера *Вільгельма II,* що відбулась 4–5.11.1910 у Потсдамі. У переговорах брали участь мін. зак. справ Росії С. *Сазонов,* а з боку Німеччини — канцлер Т. *Бетман-Гольвег* і статс-секретар закорд. справ А. Кіндерлен-Вехтер. Монархи у своїх бесідах торкались політ. справ лише в заг. рисах. Переговори Сазонова з представниками нім. уряду мали конкретніший характер і закінчились підписанням рос.-нім. угоди 1911. Переговори стосувались питання залізничного будівництва в Півн. Персії, яка за *англійсько-російською угодою 1907* була зоною впливу Росії, й можливості проведення туди лінії від Багдадської залізниці, яку будувала Німеччина. С. Сазонов намагався обмежити діяльність Німеччини в рос. зоні Персії. В обмін на відмову Німеччини отримати тут концесії на залізниці, шосе й телеграф Росія погоджувалась на будівництво Багдадської залізниці до Ханакіна (пункт на тур.-іранському кордоні) та зімкнути її з майбутніми залізницями, які вона побудує в Півн. Персії. Нім. сторона заявила, що не ставить перед собою в Персії ніяких політ. цілей, але добивається вільного доступу на перський ринок. С. Сазонов висловив готовність не перешкоджати нім. торгівлі. У Потсдамі результати переговорів про залізничне будівництво не були зафіксовані в письмовій формі. Важливим завданням нім. дипломатії на переговорах була спроба відірвати Росію від *Антанти* та привернути її на свій бік або нейтралізувати. Наполягаючи на необхідності зміцнити рос.-нім. дружбу, берлінські політики висловили готовність не підтримувати плани експансії Австро-Угорщини на Балканах, якщо Росія відмовиться підтримувати антинім. політику Великої Британії. Ця пропозиція містилась у запропонованому нім. урядом Росії 15.11.1910 проекті рос.-нім. угоди. Але після **П. п.** рос.-нім. переговори з питань Бл. та Сер. Сходу були надзвичайно напружені, до проекту угоди вносились чисельні зміни й поправки, тому її було підписано лише 6.08.1911 в Петербурзі. Німеччина визнавала «особливі інтереси» Росії в Півн. Персії та зобов'язувалася не домагатись тут залізничних, дорожніх, навігаційних і телеграфних концесій. Рос. уряд зобов'язувався, що як тільки німці завершать будівництво Багдадської залізниці до Ханакіна, Петербург отримає від персів для Німеччини концесію на продовження цієї лінії до Тегерана. Відмова Росії від протидії спорудженню Багдадської залізниці відкривала на майбутнє можливості для нім. експансії на Бл. й Сер. Сході, хоча Росія й закріпила сферу свого впливу в Персії.

Б. М. Гончар

Потьомкін Григорій Олександрович (13.09.1739, с. Чижово Духовщинського повіту, сучас. Смоленська обл., РФ — 5.10.1791, поблизу Ясс, нині — Румунія) — рос. держ. і військ. діяч, *дипломат,* генерал-фельдмаршал (з 1784), князь. Спочатку відвідував навч. заклад Літкена в Німецькій слободі, потім навчався в гімназії Московського ун-ту (1756–60). 1755 записаний до Кінної гвардії. За участь у двірському перевороті 1762, внаслідок якого *Катерина II* здобула престол, отримав чин гвардійського підпоручика. З 1765 — поручик, з 1766 — командир роти. 1767 брав участь у роботі Уложеної комісії як опікун депутатів від татар та інших «іновірців». Учасник рос.-тур. війни 1768–74. За хоробрість отримав чин майора (1768). Брав участь у битвах при Рябій Могилі, під Ларгою і Кагулом. 1771 підвищений у званні до генерал-поручика. З 1770 — фаворит Катерини II. 1774 був викликаний до Петербурга, підвищений у генерал-аншефи, призначений віце-президентом Військової колегії, отримав графський титул. Виявив себе активним адміністратором, незамінним помічником імператриці у справі зміцнення абсолютистської д-ви (з 1774 засідав у імпер. раді). Хоча 1772 на одній з козацьких рад був записаний до коша Запорозької Січі почесним козаком під прізвиськом Грицько Нечеса, у 1775 ініціював ліквідацію Запорозької Січі. 1776 отримав у «господарче опікування» Новоросійську й Азовську губернії (зокрема укріплення Дніпровської лінії), водночас призначений командувачем усієї легкої кінноти та шефом іррегулярних військ. Генерал-губернатор (намісник) Новоросійської, Азовської та Астраханської губерній (пізніше катеринославський, саратовський та астраханський генерал-губернатор). У 1783 реалізував проект захоплення Криму Російською імп. З 1776 — князь *Священної Римської імперії,* з 1783 — «ясновельможний князь Таврійський». 1787 отримав звання генерал-фельдмаршала. Розуміючи постійну загрозу рос.-тур. воєнного конфлікту (особливо після захоплення Росією території Кримського ханату), вважав за потрібне відновити укр. козацтво, тому з 1783 вів переговори з представниками колишньої запорізької старшини (С. Білим, Г. Легкоступом, З. Чепігою) про створення нового добровільного козацького формування. 1788 підтримав проект В. *Капніста* про необхідність відновлення козацьких полків і сприяв орг-ції Катеринославського козацького війська та Війська вірних козаків (згодом — Чорноморське козацьке військо). 1790 отримав титул великого гетьмана Катеринославського й Чорноморського козацьких військ. У 1786 добився затвердження проекту відкриття ун-ту в Катеринославі (не встиг його реалізувати), толерантно ставився до діяльності греко-католицької церкви. Головнокомандувач рос. армії в період рос.-тур. війни 1787–91. Помер на шляху з Ясс (де очолював мирні переговори з турками) до Миколаєва. Похований у Спаському (Катеринославському) соборі в Херсоні.

Н. Ф. Сербіна

Похвальський В'ячеслав Володимирович (09.02.1947, с. Тернувате Новомиколаївського р-ну

Запорізької обл., УРСР) — укр. громадсько-політичний діяч, журналіст, *дипломат*. у 1975 закінчив ф-т журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка; у 1982 — Вищу партійну школу в Києві. у 1966–67 — методист Гуляйпільського будинку культури (Запорізька обл.); 1967–72 — кореспондент, завідуючий відділом, відповідальний секретар редакції районної газети «Ленінським шляхом» (Новомиколаївський р-н Запорізької обл.). у 1972–76 — перший секретар Новомиколаївського райкому ЛКСМ України; 1976–77 — головний редактор головної редакції телебачення Запорізького облтелерадіокомітету; 1978–88 — на партійній роботі. У 1989–98 — заступник голови, голова Запорізької обласної ради народних депутатів, водночас, 1995–98 — голова Запорізької обласної держадміністрації. У червні 1998 — березні 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Болгарія, одночасно, у червні 1999 — листопаді 2001— Надзвичайний і Повноважний Посол України у Республіці Македонія за сумісництвом. З червня 2006 по червень 2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол у України в Республіці Узбекистан, водночас з липня 2007 по червень 2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Таджикистан за сумісництвом.

В. М. Матвієнко.

Походи Русі на Візантію — військові походи русів під час становлення Київської держави, в «Повісті минулих літ» зображуються вінцем зовнішньополітичної діяльності перших київських князів, результатом вдалого підкорення навколишніх східнослов'янських племен; науковці налічують від 6 до 10–12 походів, причому Русь завжди була наступаючою стороною. Якщо спершу руси мали на меті переважно військову здобич, то пізніше однією з головних цілей Рюриковичів стало забезпечення для руських купців доступу на ринки Східної Римської (Візантійської) імперії шляхом встановлення *режиму найбільшого сприяння*, а також налагодження постійних *дипломатичних відносин* із Константинополем, що підвищувало престиж Русі й відповідало її стратегічним інтересам на півдні й південному заході; водночас Русь прагнула убезпечити від кочовиків, які часто ставали знаряддям *зовнішньої політики* Візантії, торговельні шляхи, що вели до Криму й Південного Кавказу. Відновлення Руссю повного *суверенітету* щодо Хозарського каганату підтверджується двома пам'ятками візантійської церковної літератури — «Житієм Св. Стефана Сурозького» (поч. IX ст.) і «Житієм Св. Георгія Амастридського» (між 825 і 842); зокрема, в першому документі розповідається про раптовий похід руського князя Бравлина на візантійські володіння в Криму й облогу та взяття ним Сурожа (нині — Судак, місто республіканського підпорядкування Автономної Республіки Крим). Справжнє «дипломатичне визнання» Русі світовою імперією Середньовіччя — Візантійською відбулося внаслідок морського походу на Константинополь у червні 860 київського князя *Аскольда*, що зняв облогу зі столиці за великий викуп; привілейований статус руським купцям у Візантії, а грецьким — на Русі, сплату Візантією Русі щорічної данини й надання Руссю військової допомоги імперії передбачалися *русько-візантійським договором 860* (за іншими даними — 867). Наступний комбінований (суходолом і морем) похід на Константинополь великого князя *Олега* увінчався укладенням договорів (див.: *Русько-візантійські договори 907 і 911*), які надавали Русі право безмитної торгівлі в столиці імперії, а також визначали порядок урегулювання конфліктів при операціях купівлі-продажу між візантійцями і русами; обмін і викуп *військовополонених*; повернення рабів і злочинців, які втекли; охорону товарів русів у Константинополі; наслідування майна; повернення статків померлих у Константинополі та ін.

Походи великого князя *Ігоря Старого* 941 та 944, що призвели до укладення *русько-візантійського договору 944* та *русько-візантійських переговорів 946*, виявилися не такими вдалими, як попередні, а однією з причин поразки Ігоря влітку 941 було те, що йому не вдалося знайти надійних союзників для серйозної *війни* з імперією. Але в 944 уперше в історії Русі офіційна іноземна *місія дипломатична*, до того ж від тогочасної *наддержави*, відвідала Київ, уперше й відбувся рівноправний та цивілізований обмін *посольствами* з імперією. Договір 944 чітко визначив регіональні зовнішньополітичні позиції Давньоруської держави, що офіційно ставала союзником Візантійської імперії у Причорномор'ї; ця спілка (обидві держави зобов'язувалися на перше ж прохання партнера надавати військову допомогу без обмежень) була спрямована, передусім, проти Хозарії. *Святослав Ігоревич* тричі ходив на Візантію та союзне з нею Перше болгарське царство (в 967, 969 і 971), розраховуючи перенести на Дунай політичний центр своєї держави. В ході останньої балканської кампанії навесні—влітку 971 Святославу не вдалося відродити антивізантійську коаліцію, лише частина болгар до кінця билася пліч-о-пліч з русами проти військ Іоанна Цимісхія; тому наступного ж дня після кривавої битви 21.07.971 біля обложеного візантійцями Доростола, в якій руським дружинникам не вдалося подолати ворога, князь через *послів* звернувся до імператора з пропозицією про мирні переговори; за їхнім підсумком Русь і Візантія повернулись до базових засад договору 907, що були повторені й дещо скориговані в 944 стосовно статусу руських послів і купців; водночас великий князь київський змушений був відмовитися від наступальної балканської політики (див.: *Русько-візантійський договір 971*). Навесні—влітку 989 *Володимир Святославич* здійснив похід у Крим, обложив і взяв Херсонес — головну житницю Константинополя й оплот імперського панування на півострові, щоб змусити візантійського правителя Василія II виконати умову попередньої угоди й видати за нього сестру Анну. Руські бойові кораблі востаннє з'явилися перед Константинополем у червні 1043, імператор Константин IX Мономах намагався знайти мирне розв'язання конфлікту і пообіцяв відшкодувати всі збитки руським купцям, звернувшись із проханням «не порушувати здавна укладеного миру». Однак справа дійшла до морського бою, за яким спостерігав на одному з пагорбів імператор, частина руських човнів була спалена «грецьким вогнем», решта втекла, до того ж «знялась буря велика, і розбила кораблі русі». Але й Константин IX Мономах змушений був помиритися з Руссю перед загрозою вторгнення в північні провінції Візантії розгромлених під Києвом печенізьких орд (див.: *Русько-візантійський договір 1046*); візантійська сторона відшкодувала збитки київським купцям у Константинополі й руському монастиреві на Афоні, а дочка Константина IX Мономаха від першого шлюбу (коли він ще не був імператором) — Анастасія (деякі джерела називають її Марією) стала жінкою улюбленого сина Ярослава Мудрого — Всеволода; від цього шлюбу народився *Володимир Мономах* — видатний діяч вітчизняної дипломатичної й державної історії.

Літ.: Головченко В., Матвієнко В. Дипломатична історія України : Підручник. — 2-ге вид., перероб. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2007; Котляр М. Руський флот у походах на Візантію (IX—XI століття) // Політика і час. — 1997. — № 4; Кушинська Л. А. Про джерело права русько-візантійських угод X ст. // Український історичний журнал. — 1999. — № 6.

В. І. Головченко, В. М. Матвієнко

Походи Русі на Каспій — серія набігів дружин руських князів на мусульманські держави в басейні Каспійського моря на території сучасних Республіки Дагестану Російської Федерації, Азербайджанської Республіки й Ісламської Республіки Іран, що були складовою частиною норманської *експансії* епохи Середньовіччя. Але до 960-х ці походи слід розглядати і в контексті протистояння Хозарського каганату з мусульманськими державами регіону, оскільки, за повідомленнями арабських істориків та географів, руси або виступали *найманцями* хозар, або ж отримували від них дозвіл на прохід Доном і Волгою в обмін на частку здобичі (як правило 50 %); згадується й тривале перебування найманого війська з русів у Ітилі — столиці каганату. Невдовзі після підписання *русько-візантійського договору 860* військо князя *Аскольда*, виконуючи союзницькі зобов'язання, завдало арабам удару в районі м. Абесгун на півдні Каспію, а пізніші візантійські хроніки глухо повідомляють про піднесення імператором Василієм I Македонянином (бл. 811–86) русам «щедрих подарунків» золотом, сріблом і дорогими шовковими тканинами; подібним чином Візантія платила своїм північним сусідам за обіцянки збереження миру і військової допомоги. Наступник Аскольда — великий князь київський *Олег*, об'єднавши східнослов'янські землі вздовж шляху «з варягів у греки» й добившись значних привілеїв для Русі з боку Візантії, невідомих у тогочасній дипломатичній практиці відносин імперії

з іншими країнами (див.: *Русько-візантійські договори 907 і 911*), мусив зіткнутися з Хозарським каганатом, що продовжував контролювати шляхи зі Сходу через Нижню Волгу та Каспій. У 909 16 лодій (бл. 800 дружинників) прорвались через хозарські землі в Каспійське море, підплили до Абесгуна і спалили там торговельний флот; у 910 ті ж руси зайняли місто Сарі на південно-східному узбережжі Каспію; на думку російських медієвістів А. Новосельцева й В. Пашуто, в такий спосіб Олег ішов на зближення з Візантією й послаблював позиції халіфату Аббасидів. У 912/913, за даними Аль-Масуді, руський флот на 500 лодіях через Керченську протоку ввійшов в Азовське море; хозари завбачливо дозволили русам пройти через Дон, звідки волоком судна були перетягнені у Волгу, і військо спустилося по ній у Каспійське море. Хозарський цар Веніамін саме воював з печенігами, крім того вожді русів обіцяли йому половину здобичі; результатом походу був розгром мусульманської торгівлі на Каспії, хоча масштаби його дозволяють припускати, що мова йшла все-таки про завоювання одного з портів і перетворення його в руську факторію. Коли ескадра повертала назад, руси погодились віддати половину здобичі царю, але його мусульманська гвардія почала вимагати розправи; цар скорився на вимогу гвардії, хоча і попередив вождів русів; битва тривала три дні й закінчилась перемогою мусульман. Можливо, саме з цими подіями пов'язане повідомлення Новгородського літопису про те, що Олег загинув, коли «пішов за море, і клюнула його змія в ногу», що було пізніше розвинуте Нестором у «Повісті минулих літ» під 912 у поетичну й таємничу історію про смерть київського правителя від свого улюбленого коня. У 944 руси тимчасово захопили Дербент і Бердаа — «Багдад Закавказзя» (поблизу сучасного м. Барда в Азербайджані), а розгром Хозарського каганату в 965–69 військами великого князя *Святослава Ігоревича* відкрив русам шлях до безпосереднього втручання у справи Південного Кавказу. Але хоча походи русів на Каспійське море тривали значно довше від *походів Русі на Візантію* (останній набіг руської дружини на Ширван датується 1174), проте, в порівнянні з ними, мали другорядне значення для становлення Київської держави. З поступовим занепадом мусульманської торгівлі в регіоні й т. зв. кризою арабського срібла зовнішньополітичні інтереси Русі дедалі більше концентрувалися на взаєминах із Візантійською імперією та державами Європи, чому сприяла й християнізація Русі.

Літ.: Головченко В., Матвієнко В. Дипломатична історія України : Підручник. — 2-ге вид., перероб. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2007; Древняя Русь в свете зарубежных источников. — М., 1999; Новосельцев А. П. Киевская Русь и страны Востока // Вопросы истории. — 1983. — № 5.

В. І. Головченко, В. М. Матвієнко

Почесний консул — особа, яка не перебуває на держ. службі (не є штатним *консулом*), проте виконує окремі *консульські функції* на прохання зацікавленої держави та за згодою країни перебування. Зазвичай **П. к.** призначають з-поміж авторитетних осіб на території країни перебування, особливо в торг.-екон., соц. та культ. сферах; як правило, вони не отримують платні за виконання конс. функцій від д-ви, яку представляють, але мають право справляти *консульські збори*, а також брати плату для покриття своїх фактичних витрат, пов'язаних із виконанням цих функцій. **П. к.**, окрім виконання конс. функцій, мають право займатись підприємницькою діяльністю чи виконувати інші професійні обов'язки в д-ві перебування. Процедура призначення **П. к.**, як і штатного консула, передбачає обов'язкову видачу йому *консульського патента* д-вою, що призначає, та отримання ним *екзекватури* (дозволу) від д-ви перебування. Особливих вимог до *громадянства* **П. к.** немає. Найчастіше **П. к.** присвоюється клас консулів або віце-консулів, рідше — ген. консулів. У питаннях старшинства **П. к.** слідують за штатними консулами свого класу. На **П. к.** поширюються всі основні положення *Віденської конвенції про консульські зносини 1963*, у т. ч. привілеї та імунітети, але з певними обмеженнями, оскільки Конвенція передбачає факультативний характер цієї категорії конс. посадових осіб. Інститут **П. к.**, який сформувався в XIX ст. як окрема ланка конс. служби, набув широкого розповсюдження після *Другої світової війни*, особливо в скандинавських країнах (у СРСР **П. к.** не призначались). В Україні практика призначення **П. к.** регулюється Положенням про нештатних (почесних) консулів, затвердженим Указом Президента України від 17.02.1997. Згідно з Положенням **П. к.** «можуть бути громадяни України, іноземні громадяни, які займають помітне становище в суспільстві держави перебування і мають необхідні особистісні якості, бездоганну репутацію, добре знають особливості державного та суспільного устрою держави перебування, мають вагомий суспільний статус та сталі контакти з представниками урядових, ділових та громадських кіл держави перебування, орієнтуються в законодавстві». Пропозиції щодо кандидатур **П. к.** України вносять до *МЗС України* глави *дипломатичних представництв* та штатних *консульських установ* України, а в д-вах, де їх немає — керівники відп. структурних підрозділів МЗС України. Особа, яка претендує на посаду **П. к.**, може порушити питання про призначення **П. к.** Призначення та звільнення **П. к.** здійснює міністр зак. справ України. З особою, яка призначається **П. к.**, МЗС укладає угоду про виконання доручених конс. функцій та обов'язків **П. к.**, що виникають у зв'язку з виконанням ним таких функцій. **П. к.** повинні постійно проживати на території свого *консульського округу* впродовж строку виконання ними конс. функцій і не менше як один раз на рік проводити його об'їзд. Щорічно **П. к.** України звітують про свою конс. діяльність перед главами дип. представництв, штатних конс. установ у д-вах перебування, а в разі їх відсутності — безпосередньо МЗС України.

В. М. Матвієнко

Почух (Počuch) Іван (1961, м. Трнава, ЧСР) — чеський державний і політичний діяч, *дипломат*. У 1990–95 працював у Секції міжнародних відносин Міністерства оборони Чеської Республіки; у 1995–99–1-й секретар Постійного представництва Чеської Республіки при *ООН* у Нью-Йорку, член чеської делегації в *Раді Безпеки ООН*, відповідав за ведення справ 1-го комітету (міжнародна безпека та роззброєння) *Генеральної Асамблеї ООН*, пов'язаних з участю Чехії у миротворчих операціях. У 1999–2001 — 1-й секретар Постійного представництва Чехії при *НАТО*, брав участь в оперативній роботі з розробки концепції з контролю за озброєнням і роззброєнням, протиракетної оборони та розробки основ Європейської політики безпеки та оборони і співпраці НАТО та *Європейського Союзу* при подоланні криз. У 2001 повернувся до Праги і був призначений на посаду керівника секції НАТО в Управлінні політики безпеки МЗС Чеської Республіки. З березня 2002 — заступник директора Управління політики безпеки, а з червня 2003 — директор Управління. Упродовж виконання своїх обов'язків відповідав за формулювання і реалізацію політики безпеки Чехії у відношеннях з НАТО, ЄС та *ОБСЄ*. У 2003 координував роботу зі створення стратегії безпеки Чехії. З 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол, Постійний представник Чехії при ООН, ОБСЄ та інших міжнародних організаціях зі штаб-квартирою у Відні; в 2009–11 — директор Управління політики безпеки МЗС Чехії. З серпня 2011 — Надзвичайний і Повноважний Посол Чеської Республіки в Україні.

Р. П. Сапсай

Поширення порнографії — *злочин міжнародного характеру*, віднесений до групи злочинних діянь, які посягають на здоров'я населення й сусп. мораль. Міжнар.-прав. актами універсального характеру, спрямованими на б-бу з порнографією є: Угода щодо припинення обігу порнографічних видань від 4.05.1910 (змінена Протоколом від 4.05.1949) та Міжнародна конвенція про припинення обігу порнографічних товарів і торгівлі ними від 12.09.1923 (з Протоколом до неї 1947). Особливе занепокоєння світового співтовариства викликає поширення дитячої порнографії. Для організації б-би з нею проводяться міжнар. конференції (Всесвітній конгрес проти сексуальної експлуатації дітей з комерційними цілями 1996, Міжнародна конференція щодо б-би з дитячою порнографією в Інтернеті 1999), приймаються міжнар. док-ти. На регіональному рівні б-бі з поширенням дитячої порнографії надає значної уваги *Рада Європи*. В її рамках було прийнято кілька важливих док-тів, зокрема: Резолюцію № 3 щодо сексуальної експлуатації, порнографії та проституції й торгівлі дітьми та неповнолітніми на 16-й Конференції міністрів юстиції Європи (Лісабон, 1988); Рекомендації Комітету міністрів державам-членам № R(89)7 щодо принципів розповсюдження відеопродукції насильницького, жорстокого або порнографічно-

го змісту та № R(91)11 щодо експлуатації сексу з метою наживи, порнографії, проституції, торгівлі дітьми та неповнолітніми; Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції й дитячої порнографії від 1.01.2000. Україна є учасницею всіх зазначених док-тів.

Д. І. Кулеба

Прав людини покоління — доктринальна класифікація *прав людини*, в основі якої лежить історичний прогрес забезпечення прав людини і основних свобод. До першого покоління відносять права, проголошені в період буржуазних революцій — громадянські та політичні права людини і основні свободи, які об'єднує ідея свободи індивіда від зловживань політичної влади (зокрема, право на життя, свободу та особисту недоторканність тощо). Ці права також іменують «негативними», оскільки для їх дотримання *держава* не повинна втручатися у їхнє здійснення індивідами, але зобов'язана забезпечити їх реалізацію та захист. До другого покоління відносять права, визнані у період після *Першої світової війни* — економічні, соціальні і культурні права (право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, освіту, достатній життєвий рівень тощо). До третього покоління відносять права, визнані після прийняття Міжнародного білля про права людини (*Загальної Декларації прав людини 1948, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966, Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966*), — *колективні права* (права народів, національних меншин, етнічних груп тощо).

В. В. Мицик

Права дитини — заг. *права людини*, а також сукупність деяких специфічних прав та свобод. У 1924 *Ліга Націй* прийняла Женевську декларацію прав дитини. У той час **П. д.** розглядались переважно в контексті заходів, яких необхідно було вжити щодо рабства, дитячої праці, торгівлі дітьми й проституції неповнолітніх. У 1959 в рамках *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* прийнято Декларацію прав дитини, у якій проголошено соц. та прав. принципи, що стосуються захисту й добробуту дітей. У 1979–89 *Комісія ООН з прав людини* підготувала текст Конвенції про права дитини. **П. д.** повинні визнаватись за всіма дітьми без жодних винятків і без відмінності або дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політ. чи інших переконань, нац. або соц. походження, майнового становища. Дитині законом й іншими засобами повинен бути забезпечений спец. захист і надані можливості та сприятливі умови, які дозволяли б розвиватись фізично, розумово, етично, духовно й у соц. відношенні здоровим і нормальним шляхом в умовах свободи й гідності; дитині має належати з народження право на ім'я та *громадянство;* дитина повинна користуватись благами соц. забезпечення; дитині повинне належати право на належне харчування, житло, розваги й мед. обслуговування; дитині, яка є неповноцінною фізично, психічно або в соц. відношенні, повинні забезпечуватись спец. режим, освіта й турботи, необхідні, зважаючи на її особливий стан; малолітня дитина не повинна, окрім виняткових випадків, бути розлученою зі своєю матір'ю. На суспільстві та на органах публічної влади повинен лежати обов'язок здійснювати особливу турботу про дітей, що не мають сім'ї, та про дітей, що не мають достатніх коштів для існування. Діти мають право на здобуття освіти. Якнайширше забезпечення інтересів дитини має бути керівним принципом для д-в. Дитина повинна при всіх обставинах бути першою серед тих, хто одержує захист і допомогу. Дитину необхідно захищати від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості й експлуатації. Вона не повинна бути об'єктом торгівлі та прийматися на роботу до досягнення належного вікового мінімуму. Дитина має бути захищена від практики, яка може заохочувати расову, реліг. або будь-яку іншу форму *дискримінації*.

О. В. Буткевич

Права жінок — заг. *права людини* та сукупність деяких специфічних прав і свобод, зумовлених особливостями соц. й сімейного статусу жінок. У заг. вигляді **П. ж.** закріплені в *Статуті ООН* (проголошення рівності чоловіків та жінок). У сучас. *міжнародному праві* прийнято низку міжнар. конвенцій щодо захисту **П. ж.** (зокрема Конвенцію про громадянство одруженої жінки), док-тів *Міжнародної організації праці (МОП)* тощо. У системі *ООН* функціонує Комісія з прав жінок.

О. В. Буткевич

Права людини — комплекс прав і свобод, що належать людині від народження. У сучас. *доктрині міжнародного права* серед прав і свобод виділяють кілька основних груп **П. л.** Першу (найширшу) складають невід'ємні від людської особистості права та свободи. Визнання д-вами цього блоку прав і свобод, відображення їх у законодавстві, створення механізму їхньої реальності й забезпеченості складає основу інституту міжнар.-прав. співробітництва д-в. Ці права та свободи виходять з того, що всі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах, наділені розумом і совістю та повинні взаємодіяти в дусі братерства. Невід'ємними правами та свободами є: право на життя, свободу й особисту недоторканність; свобода від рабства; заборона тортур, жорстокого або нелюдського поводження; рівність всіх людей перед законом та їхнє право на рівний захист законом; недоторканність особистого й сімейного життя, таємниця кореспонденції тощо. До першої групи прав і свобод також належать положення щодо гарантій правосуддя. До другої групи основних прав і свобод відносять громадян. права: право кожної людини на визнання її правосуб'єктності; свобода пересування та вільного обрання місця проживання; право на притулок; право на *громадянство,* на шлюб, на вільне володіння майном. Третю групу складають політ. права та свободи: свобода думки, совісті, релігії, поглядів і їх вільного вираження; право на свободу мирних зборів та асоціацій; право брати участь в управлінні країною та право рівного доступу до держ. служби. До четвертої групи належать соц., екон. та культ. права: право на соц. забезпечення, на працю, на рівну оплату за рівну працю, на створення профспілок, на відпочинок і дозвілля, на життєвий рівень, необхідний для підтримання здоров'я й добробуту; право на освіту; право вільно брати участь у культ. житті суспільства та в наук. прогресі та користуватись його благами. Складовою цих прав є право на такий життєвий рівень, який є необхідним для підтримання здоров'я й добробуту людини та її сім'ї. Міжнародне право в цілому не виключає можливості обмеження прав і свобод громадян при об'єктивних обставинах, що склались (напр., у випадку війни, стихійного лиха, введення надзвичайного стану). Проте такі обмеження не повинні суперечити цілям і принципам *Організації Об'єднаних Націй (ООН).* Основними нормативними джерелами міжнар. захисту **П. л.** є: *Загальна декларація прав людини;* Міжнар. хартія прав людини, що складається з *Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966, Міжнародного пакту про громадянські й політичні права 1966,* Факультативного протоколу до Міжнар. пакту про громадян. й політ. права; *Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950; Конвенція про права дитини 1989*; низка декларацій ООН та резолюцій *Генеральної Асамблеї ООН* тощо.

О. В. Буткевич

Права людини екологічні — право людини на сприятливе довкілля, вперше заявлене на Конференції *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* з проблем навколишнього середовища в Стокгольмі 1972. Можна виділити три напрями в розвитку екологічних прав і прав. інструментів: використання основних прав людини з метою захисту природи; нова інтерпретація низки основних прав людини; розвиток специфічних **П. л. е.** Важливе значення у формулюванні **П. л. е.** мало визнання взаємозалежності між дотриманням основних прав людини і станом довкілля. Найважливіші док-ти, що стосуються захисту навколишнього середовища: Стокгольмська декларація 1972 і Ріо-де-Жанейрська декларація 1992. 16.05.1994 міжнар. група експертів з прав людини й екологічного права ухвалила «Проект декларації принципів з прав людини і навколишнього середовища». Проект є першим міжнар. док-том, який цілком присвячений проблемі взаємозв'язку між правами людини і довкіллям та пропонує концепцію екологічних прав людини; його було внесено на розгляд в Підкомісію ООН із запобігання дискримінації та захисту меншин. Згідно з док-том прийняті принципи екологічних й основних прав людини включають право кожного на безпечне, здорове та екологічно сприятливе довкілля. Проектом передбачені

такі **П. л. е.**: право на безпечне, здорове та екологічно сприятливе навколишнє середовище; право на відп. навколишнє середовище для адекватного задоволення потреб нинішніх поколінь, не порушуючи при цьому прав майбутніх поколінь; право на справедливе задоволення своїх потреб, на свободу від забруднення, екологічної деградації та дій, які несприятливо впливають на навколишнє середовище й загрожують життю, здоров'ю людини; право на захист і охорону повітря, землі, води, флори й фауни; право на найбільш сприятливий рівень здоров'я, на безпечну, здорову їжу та воду, на безпечне і здорове довкілля на робочому місці, на адекватне житло, землеволодіння й умови життя в безпечному, здоровому та екологічно сприятливому довкіллі, на своєчасну допомогу в разі природ. або викликаних людиною катастроф, на справедливе отримання вигод від збереження і використання природи та її ресурсів; право на інформацію, що стосується навколишнього середовища. Корінні народи мають право розпоряджатись своїми землями, територіями та природними ресурсами і зберігати свій традиційний спосіб життя. Це включає і право на гарантоване володіння засобами існування.

О. В. Буткевич

Права людини культурні — *права людини*, спрямовані на забезпечення її культ. й дух. розвитку, творчої самореалізації. У *міжнародному праві* **П. л. к.** закріплені в *Загальній декларації прав людини* 1948 та *Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966*. До категорії **П. л. к.** відносять: право на освіту, на участь у культ. житті, на доступ до культ. цінностей, на творчість, на користування досягненнями наук. прогресу та їх практ. застосування, на користування захистом моральних і матеріал. інтересів, що виникають у зв'язку з будь-якими наук., літературними чи художніми працями, автором яких є певна людина. **П. л. к.** спрямовані на забезпечення вільної участі особи в культ. житті, створення умов для її творчої та наук. діяльності, сприяння міжнар. співробітництву в наук. і культ. галузях. Д-ви зобов'язані вживати заходів у макс. межах наявних ресурсів, у т. ч. на законодавчому рівні, щоб забезпечити вільне здійснення **П. л. к.**; разом з екон. і соц. правами, **П. л. к.** відносять до прав людини другого покоління, які, на відміну від громадян. і політ. прав, залежать від рівня екон. розвитку д-ви й забезпечуються д-вою поступово, з розвитком її екон. можливостей.

Ю. О. Ноговіцина

Права народів — принцип рівності усіх народів, згідно з яким ніщо не може виправдати панування одного народу над іншим. Усі народи користуються однаковою пошаною та мають однакові права; мають право на існування; повинні мати незаперечне й невід'ємне право на самовизначення; вільно визначають свій політ. статус і здійснюють свій екон. та соц. розвиток згідно з вільно обраним політ. курсом.

О. В. Буткевич

Право внутрішньоконтинентальних держав на доступ до моря — один і галузевих принципів сучасного *міжнародного морського права*, закріплений у ст. 3 Женевської конвенції про відкрите море 1958, Конвенції про транзитну торгівлю внутрішньоконтинентальних країн 1965, ч. X *Конвенції ООН з морського права 1982*. Відповідно до ст. 125 Конвенції 1982, держави, які не мають виходу до моря, мають право на доступ до моря і від нього в цілях здійснення прав, передбачених цією Конвенцією, у тому числі прав, які стосуються свободи *відкритого моря* і загальної спадщини людства. З цією метою держави, що не мають виходу до моря, користуються свободою *транзиту міжнародного* усіма транспортними засобами через території держав транзиту (тобто держав із морським узбережжям чи без нього, розташованих між державою, що не має виходу до морю, та морем і через територію яких проходить транзитний рух). Умови і порядок здійснення свободи транзиту узгоджуються між зацікавленими *внутрішньоконтинентальними державами* та державами транзиту через двосторонні, субрегіональні або регіональні угоди, причому ці угоди можуть надавати внутрішньоконтинентальним державам більш широкі можливості транзиту, ніж передбачені Конвенцією 1982. Водночас держави транзиту мають право вживати всіх заходів, необхідних для того, щоб права і можливості внутріконтинентальних держав ніяк не обмежували законних інтересів держави транзиту. Транзитний рух не підлягає обкладенню ніяким митом та податками або іншими зборами, за винятком зборів за конкретні послуги, пов'язані з таким рухом. Транспортні засоби, які здійснюють транзит, та інші засоби, що надаються у користування внутрішньоконтинентальним державам, не підлягають обкладенню податками чи зборами, які перевищують ті, що стягуються за користування транспортними засобами держави транзиту. Держави транзиту і внутрішньоконтинентальні держави можуть співробітничати у будівництві чи вдосконаленні транспортних засобів для здійснення свободи транзиту. Держави транзиту вживають усіх належних заходів для запобігання затримкам і іншим складностям технічного характеру у транзитному русі та співробітничають із зацікавленими внутрішньоконтинентальними державами з метою швидкого усунення таких затримок чи складностей. Для зручності транзитного руху за угодою можуть бути передбачені безмитні зони або інші митні пільги у портах входу і виходу у державах транзиту. Судна під прапором держав, що не мають виходу до моря, користуються у морських портах таким самим режимом, що й режим, який надається іншим іноземним суднам.

В. С. Ржевська

Право ґрунту (лат. jus soli) — один із принципів набуття *громадянства* при народженні *(філіації)*. Інколи називається набуттям громадянства «за народженням». **П. ґ.** означає, що дитина набуває громадянство д-ви, на території якої вона народилась, незалежно від громадянства батьків. Цей принцип поширений у законодавстві США, Великої Британії та більшості лат.-амер. д-в. У чистому вигляді принцип **П. ґ.** на практиці не зустрічається, в законодавстві д-в, що його дотримуються, є положення, засновані на принципі *права крові*. Існує принцип застосування **П. ґ.** за аналогією. Дія принципу **П. ґ.** за аналогією полягає в тому, що дитина, яка народжується в літаку або на мор. судні (у *відкритому морі*), набуває громадянства тієї д-ви, у якій перебуває літак чи судно в момент народження, або в якій зареєстровано літак, чи під прапором якої ходить судно. Згідно із законодавством України (ст. 7 Закону «Про громадянство України») *громадянство України* отримує згідно з принципом **П. ґ.** особа, яка народилась на території України: від осіб без громадянства, які на законних підставах проживають на території України; від іноземців, які постійно на законних підставах проживають на території України, і не набула за народженням громадянства жодного з батьків; одному з батьків якої надано статус *біженця* в Україні чи притулок в Україні, і яка не набула за народженням громадянства жодного з батьків або набула за народженням громадянство того з батьків, якому надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні; від іноземця й особи без громадянства, яка постійно на законних підставах проживає на території України й не набула за народженням громадянства того з батьків, який є іноземцем. Новонароджена дитина, знайдена на території України, обоє з батьків якої невідомі (знайда), згідно з принципом **П. ґ.** вважається громадянином України.

О. В. Буткевич

Право зовнішніх зносин — галузь *міжнародного публічного права;* система міжнар.-прав. норм і принципів, що регулюють офіц. зв'язки та відносини, які встановлюються *суб'єктами міжнародного права* й підтримуються їхніми органами зовн. зносин за допомогою засобів, визначених *міжнародним правом*. У вітчизняній доктрині міжнар. права концепцію **П. з. з.** обґрунтував К. Сандровський. **П. з. з.** включає такі підгалузі: *дипломатичне право, консульське право,* право спец. місій та дип. право міжнар. орг-цій. Основними джерелами **П. з. з.** є: *Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961, Віденська конвенція про консульські зносини 1963, Конвенція про спеціальні місії 1969, Віденська конвенція про представництво держав у їхніх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975, Конвенція про привілеї та імунітети ООН 1946* та Конвенція про привілеї та імунітети спеціалізованих установ ООН 1947, а також *Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, що користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів 1973*. Принципами **П. з. з.** визнаються *міжнародного права принципи основні,* зокрема *су-*

веренної рівності держав принцип, невтручання у внутрішні справи принцип, співробітництва між державами принцип.

М. О. Медведєва

Право крові (лат. jus sanguinis) — один із принципів набуття *громадянства* при народженні *(філіації)*. Інколи називається набуттям громадянства «за походженням». Принцип **П. к.** полягає в тому, що дитина набуває громадянство своїх батьків незалежно від місця народження. Даного принципу дотримується більшість д-в світу (особливо він поширений у скандинавських країнах). Принцип **П. к.** перейшов до права більшості європ. д-в із рим. цивільного права через його закріплення в Цивільному кодексі Франції 1804 (Кодексі *Наполеона I*). У *доктрині міжнародного права* розрізняють т. зв. «старий» і «новий» варіанти принципу **П. к.** Перший засновано на т. зв. принципі «єдності сім'ї», на ідеї главенства в сім'ї чоловіка. Згідно з цим принципом дитина набуває громадянство батька (лише позашлюбна дитина набуває громадянство матері). Другий варіант засновано на ідеї рівноправності сторін у шлюбі, причому перевага не віддається громадянству ані батька, ані матері. У законодавстві України цей принцип передбачено ст. 7 Закону «Про громадянство України»: «Особа, батьки або один з батьків якої на момент її народження були громадянами України, є громадянином України». При змішаному шлюбі громадянство дитини вирішується за згодою батьків. У доктрині інколи наголошується на тому, що принцип **П. к.** має звичаєву природу.

О. В. Буткевич

Право міжнародних договорів — система міжнар.-прав. принципів і норм, які визначають порядок укладання, умови дійсності, дії та припинення *договорів міжнародних.* **П. м. д.** є однією з найважливіших галузей сучас. *міжнародного права* та посідає особливе місце в його системі, оскільки відіграє провідну роль у процесі міжнар. правотворчості й тісно пов'язане з усіма галузями та інститутами міжнар. права. Іноді в теорії та практиці користуються такими поняттями, як «міжнародне договірне право» та «міжнародне договірне право певної держави». Якщо під «міжнародним договірним правом» маються на увазі норми, створені договорами, на відміну від норм міжнар. звичаєвого права, то під «міжнародним договірним правом конкретної держави», напр. «міжнародним договірним правом України», розуміється сукупність обов'язкових для даної д-ви міжнар. договірних норм, які містяться в укладених цією д-вою дог-рах. Основними джерелами **П. м. д.** є міжнар. договір та міжнар. звичай, який до моменту набуття чинності *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969* вважався головним джерелом **П. м. д.** Найважливішими джерелами **П. м. д.** є такі міжнар. угоди універсального характеру: *Статут ООН,* у преамбулі та ст. 2 якого закріплено основний принцип **П. м. д.** та всього міжнар. права — pacta sunt servanda; Віденська конвенція про право міжнар. дог-рів 1969; *Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986; Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів 1978.* Багато норм, закріплених у вищезгаданих конвенціях, відображають міжнар. звичаєве право в цій галузі. На розвиток **П. м. д.** значно впливають рішення міжнар. міжурядових орг-цій, у т. ч. резолюції *Генеральної Асамблеї ООН* і *Ради Безпеки ООН,* прийняті відповідно до Статуту ООН; рішення *Міжнародного Суду ООН,* міжнар. арбітражів, нац. судових органів, а також доктрина та резолюції міжнар. неурядових орг-цій наук. спрямування (Інституту міжнар. права та Асоціації міжнар. права). У процесі формування звичаєвих норм **П. м. д.** важливе місце займають конституції та інші нормативно-прав. акти д-в. У конституційному праві, зокрема, визначається коло держ. органів, які представляють д-ву при укладанні дог-рів, та встановлюється порядок і процедура укладання міжнар. дог-рів. У деяких країнах світу порядок укладання міжнар. дог-рів визначається не тільки в конституціях, а й у спец. законах про міжнар. дог-ри. В окремих д-вах внутр.-держ. процедура укладання дог-рів регулюється інструкціями МЗС. В Україні основні питання укладення та дії міжнар. дог-рів регулюються Конституцією України 1996 (ст. 9), Декларацією про державний суверенітет України від 16.07.1990, Законом «Про правонаступництво України» від 12.09.1991, *Законом України «Про дію міжнародних договорів на території України» 1991* та *Законом України «Про міжнародні договори України» 2004.* Ці нормативно-прав. акти укр. законодавства розроблялись з урахуванням міжнар.-прав. зобов'язань України та міжнар. досвіду та в цілому відповідають цим зобов'язанням.

О. О. Мережко

Право міжнародних організацій — галузь сучас. *міжнародного права,* яка об'єднує принципи й норми, що регламентують створення, прав. статус, суб'єктний склад, структуру, повноваження, порядок діяльності *організацій міжнародних,* а також юрид. чинність їхніх актів. До неї належать принципи й норми загальні для всіх міжнар. орг-цій та індивідуальні, специфічні для окремих орг-цій і груп орг-цій. Виокремлюються в **П. м. о.** принципи та норми щодо міжурядових орг-цій. Також до **П. м. о.** належать міжнар.-прав. норми щодо статусу й діяльності неурядових міжнар. орг-цій. **П. м. о.** складається із зовн. та внутр. права. Зовнішнє **П. м. о.** визначає відносини міжнар. орг-ції з її державами-членами, нечленами та іншими міжнар. орг-ціями. Внутрішнє **П. м. о.** регламентує внутр. правовідносини: правила процедури, фінанс. правила, правила для персоналу. Рідше виокремлюють норми, які забезпечують діяльність міжнар. орг-цій щодо нормотворчості. **П. м. о.** має переважно договірний характер. Джерелами **П. м. о.** є: установчі акти міжнар. орг-цій; інші міжнар. дог-ри й угоди; міжнар.-прав. звичай; правила процедури, фінанс. правила, правила для персоналу; окремі рішення міжнар. орг-цій. Міжнар. орг-ції можуть брати участь у створенні звичаєвих норм права. Основним джерелом **П. м. о.** є *Статут ООН.* Він містить заг. принципи та норми, які стосуються діяльності не лише *Організації Об'єднаних Націй (ООН),* а й інших міжнар. орг-цій, регламентує порядок заснування та функціонування *міжнародних організацій регіональних, спеціалізованих установ ООН* і *міжнародних неурядових організацій.*

О. В. Задорожній

Право міжнародної безпеки — галузь сучас. *міжнародного права,* система норм, які створюють прав. засади міжнар. співробітництва, спрямованого на збереження, підтримку й відновлення миру. Містить комплекси норм, які обмежують застосування сили в *міжнародних відносинах,* визначають заходи запобігання збройним конфліктам та порядок дій світового співтовариства у випадку порушення міжнар. миру, регулюють відносини у сфері обмеження та скорочення озброєнь. На відміну від *міжнародного гуманітарного права* (права збройних конфліктів), об'єктом регулювання **П. м. б.** є не відносини між сторонами збройних конфліктів, а переважно різноманітні відносини *суб'єктів міжнародного права* у сфері запобігання виникненню збройних конфліктів, а також відповідальності за порушення миру й *агресії акти.* **П. м. б.** — нова галузь міжнар. права, яка почала формуватись у період між двома світовими війнами, коли мали місце перші спроби шляхом міжнар. дог-ру заборонити агресивну *війну* як засіб впровадження нац. політики з д-в *(Бріана—Келлога пакт 1928),* а також перші ініціативи в політиці роззброєння на універсальному рівні. *Незастосування сили або погрози силою принцип,* що є імперативною нормою сучас. міжнар. права, складався тоді як міжнар.-прав. звичай, а згодом був закріплений у *Статуті ООН* (п. 4 ст. 2) у договірній формі як один із Принципів ООН. Вважається, що з ухваленням Статуту ООН, який, враховуючи співвідношення сил у міжнар. політиці, передбачив систему гарантій проти вибуху нової світової війни, **П. м. б.** перейшло на якісно новий рівень розвитку. Правове регулювання у сфері *безпеки міжнародної* виходить з кількох основних постулатів: немає альтернативи мирному розвиткові земних цивілізацій, якщо вони хочуть вижити; безпека однієї д-ви не може бути гарантована за рахунок загрози для безпеки інших д-в (принцип рівної безпеки); міжнар. безпека найкраще може бути гарантована за допомогою колективних дій світового співтовариства. Центр. поняття у **П. м. б.** — *«колективна безпека»,* під якою розуміють систему узгоджених спільних дій д-в, вживаних заради недопущення та усунення загрози миру та припинення актів агресії або інших порушень миру. У рамках ООН існує універсальна система колективної безпеки, покликана об'єднати для підтримки миру всі д-ви сучас. світу, незалежно від їхнього устрою та особливостей нац. інтересів. Елементами універсальної

системи колективної безпеки за Статутом ООН є заходи із заборони погрози силою або її застосування у відносинах між д-вами (п. 4 ст. 2), заходи мирного розв'язання *спорів міжнародних* (гл. VI), примусові заходи як невійськ., так і військ. характеру з підтримки та відновлення міжнар. миру (гл. VII), заходи у сфері роззброєння (ст. 11, 26, 47), заходи з використання регіональних орг-цій безпеки (гл. VIII). Регіональні системи колективної безпеки представлені регіональними міжнар. орг-ціями з питань *колективної оборони (НАТО)* та *колективної безпеки (Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Африканський Союз, Ліга арабських держав, Організація американських держав* та ін.). Відносини між універсальною та регіональними системами колективної безпеки визначаються на основі гл. VIII Статуту ООН. Для міжнар.-прав. регулювання у сфері підтримки міжнар. миру й безпеки характерна гнучка взаємодія між суто прав. засобами та політ. міжнар. нормами, які не мають юрид. обов'язковості. Одна з новітніх тенденцій розвитку **П. м. б.** — усвідомлення залежності миру й безпеки від екон., інформ. чинників, використання природ. ресурсів і стану довкілля та відп. розширення спектра засобів підтримки міжнар. миру.

В. С. Ржевська

Право на розвиток — «це невідчужуване людське право, в силу якого кожна людська особа й усі народи вправі брати участь в економічному, соціальному, культурному й політичному розвитку, у якому всі *права людини* й основоположні свободи можуть бути повністю реалізовані, робити внесок до нього та користуватися його благами» (ч. 1 ст. 1 Декларації про право на розвиток, затвердженої резолюцією *Генеральної Асамблеї ООН* 41/128 від 4.12.1986). Концепція ПР була вперше сформульована 1972 сенегальським юристом і суддею, тодішнім головою *Комісії ООН з прав людини* Кебою Мбає (Kéba M'Baye). Ідея набула конвенційного закріплення в ст. 22 *Африканської хартії прав людини і народів* 1981: «1. Усі народи мають право на економічний, соціальний і культурний розвиток з належною увагою до їхньої свободи й ідентичності, а також на рівне користування спільною спадщиною людства. 2. Держави мають обов'язок індивідуально чи колективно забезпечувати здійснення права на розвиток». Ключовим документом, що остаточно оформив її на міжнародному рівні, прийнято вважати Декларацію про право на розвиток. Також була підтверджена в п. 10 Віденської декларації та Програми дії, прийнятих на другій Всесвітній конференції ООН з прав людини 25.06.1993, п. 11 *Декларації тисячоліття* від 8.09.2000, п. 78 Дурбанської декларації та програми дії, а також у п. 35–37 Декларації прав людини АСЕАН від 19.11.2012. Розробку концепції в рамках ООН було розпочато з 1977; на сьогодні під неї створено розвинену інституційну базу в рамках Організації, що включає зокрема Робочу групу відкритого складу з права на розвиток, Робочу групу високого рівня з імплементації права на розвиток і Відділення Управління Верховного комісара ООН з досліджень і права на розвиток.

У літературі **П. р.** відносять до т. зв. «прав третього покоління», тобто колективних прав людини поруч із правом на мир, здорове довкілля, культурну спадщину тощо. Разом із тим концепція досі піддається критиці як позбавлена реального юридичного змісту, дійсного чи навіть потенційного. Утім Африканська комісія з прав людини та народів має обмежену правозастосовчу практику щодо **П. р.** (рішення в справі Centre for Minority Rights Development (Kenya) and Minority Rights Group International on behalf of Endorois Welfare Council v. Kenya, 2009). Також мають місце спроби переформулювати початкову концепцію **П. р.**, з одного боку, у рамках т. зв. «заснованих на правах людини підходу до розвитку» (human rights based approach to development), з іншого, як намагання поєднати її з концепцією т. зв. «сталого розвитку» (sustainable development).

А. В. Льовін

Право призове — система норм, що передбачає порядок захоплення в мор. *війні* призів, перевірки законності їх захоплення в спеціально створених для цього призових судах, регламентування відп. прав та обов'язків сторін, що воюють, а також нейтральних держав. Положення щодо **П. п.** містяться в Паризькій декларації про мор. війну 1856, Гаазьких конвенціях 1907 та 1954, Лондонській декларації про право мор. війни 1909 і в мор. міжнар.-прав. звичаях. Призом у мор. війні є судна або вантаж, що належать супротивнику або нейтральній д-ві, які затримані за підозрою в порушенні міжнар.-прав. норм, що регулюють перевезення мор. вантажів. Призом може бути судно або вантаж, затримані за порушення *блокади морської,* надання послуг противнику, перевезення мор. *контрабанди.* Не підлягають захопленню судна, що перевозять *військовополонених;* шпитальні судна; дрібні риболовні судна; каботажні судна; судна, що виконують доручення наук., реліг. та філантропічного характеру, використовуються з метою перевезення культ. цінностей; судна, що вийшли в море до виникнення війни та не були інформовані про її початок. Не підлягають захопленню вантажі (крім *контрабанди військової*), що знаходяться на борту нейтрального судна, а також нейтральний вантаж на борту судна супротивника. За власниками суден і власниками вантажів, захоплених як призи, зберігається право оспорювати законність акції. При правомірному використанні **П. п.** судна та вантажі стають законним трофеєм і переходять у влас-ність д-ви, що їх захопила; екіпаж судна набуває статусу військовополонених. Легалізація захоплення (визнання переходу права власності на захоплене майно) здійснюється призовим судом. Особливість юрисдикції полягає в тому, що рішення виноситься судом тієї д-ви, чиї військ.-мор. сили здійснили захват майна. Відомі призові суди двох інстанцій: базові (портові) суди і вищий призовий суд. 12-ша Гаазька конвенція 1907, що не набула чинності, передбачала створення міжнар. призової палати — міжнар. органу для оскарження рішень, винесених призовими судами. (Див.: *Каперство.*)

І. М. Забара

Право притулку — інститут сучас. міжнар. та внутр.-держ. права. Історично вперше виник у період *Французької буржуазної революції 1789–99.* У Конституції Франції 1793 зазначалось, що республіка надає «притулок іноземцям, вигнаним зі своєї батьківщини за справу свободи». Одна з перших спроб уніфікації норм про притулок була зроблена Інститутом міжнар. права в 1950 шляхом прийняття резолюції «Про притулок у міжнародному публічному праві» (притулок визначено як заступництво, яке держава надає на своїй території або в будь-якому іншому місці, що знаходиться під контролем її певних органів, особі, яка шукає його). У *міжнародному праві* **П. п.** регулюється переважно міжнар.-прав. звичаями, а також Декларацією про територ. притулок, прийнятою *Генеральною Асамблеєю ООН* 14.12.1967. У внутр.-держ. праві — особливе особисте право, яке конституції та закони сучас. демокр. д-в надають іноземцям громадянам й *апатридам* (особам без громадянства). **П. п.** зазвичай закріплено в Конституціях д-в; порядок його надання та прав. становище осіб, які одержали притулок, визначаються іншими законодавчими актами (напр., ст. 26 Конституції України, закони України «Про правовий статус іноземців» та «Про біженців»). **П. п.** полягає в можливості іноземця невизначено довгий час залишатись на території даної д-ви, якщо в себе на батьківщині цей іноземець зазнає переслідування з політ., реліг., наук. та інших мотивів подібного роду. **П. п.** не поширюється на *злочинців воєнних* й осіб, винних у вчиненні *злочинів проти людства.* Розрізняють *притулок територіальний* і *притулок дипломатичний.* Надання політ. притулку не спричиняє автоматичного надання *громадянства.* Актом надання притулку д-ва бере на себе зобов'язання не видавати дану особу д-ві, де вона переслідувалась. У низці випадків д-ви конкретизують перелік підстав та умов, за яких може бути наданий притулок. Так, у Конституції Росії зазначено, що притулок надається іноземцям, які переслідуються за свою діяльність на благо свободи й позбавлені у своїй країні основних прав та свобод. Конституція ФРН наголошує на політ. переслідуваннях, нелюдському або ганебному поводженні чи покаранні. Конституція Іспанії відсилає до спец. закону, що встановлює умови, за яких громадяни інших країн й апатриди користуються в цій д-ві правом на притулок. В Україні це право закріплене в Конституції України: «Іноземцям і особам без громадянства може бути наданий притулок у порядку, встановленому законом» (ч. 2 ст. 26). Хоча Конституція не передбачає обмежувальних умов для надання притулку, очевидно, що він не може бути наданий злочинцям, так само як й особам, що переслідуються за фаш. та подібного роду діяльність або людиноненависницьку пропаганду.

О. В. Задорожній

Правова допомога надається на підставі договорів, спеціально укладених між *державами*, з питань співробітництва установ юстиції (судів, органів нотаріату, прокуратури) при провадженні в цивільних, сімейних та кримінальних справах. Україна уклала дог-ри про **П. д.** з Китайською Народною Республікою, Литовською Республікою, Республікою Польща, Республікою Молдова, Республікою Грузія, Естонською Республікою, Латвійською Республікою, Монголією, Республікою Узбекистан. Крім того, Україна є учасником Конвенції СНД про прав. допомогу та прав. відносини з цивільних, сімейних та кримінальних справ від 22.02.1993. На універсальному рівні 1990 *Генеральною Асамблеєю ООН* було затверджено Типовий договір про прав. допомогу. Мета таких дог-рів — забезпечення взаємного визнання та недопущення порушень особистих та майнових прав громадян однієї д-ви на території іншої. Обсяг **П. д.** охоплює виконання процесуальних дій, що передбачені законодавством запитуваної договірної сторони, зокрема: допит сторін, потерпілих, обвинувачених та підсудних, свідків, експертів; проведення експертиз, обшуку (судового огляду); вилучення та передачу речових доказів; порушення або перейняття кримінального переслідування та *видачу злочинців;* визнання та виконання судових рішень; вручення та пересилання док-тів; надання за клопотанням другої договірної сторони відомостей про судимість обвинувачених тощо. Дог-ри про **П. д.** розповсюджують нац. режим на громадян договірних сторін. Компетентні установи за дог-рами про **П. д.** вступають у взаємини через свої центр. установи, якщо дог-ром не встановлено інший порядок. При виконанні доручень про **П. д.** компетентні установи застосовують законодавство своєї д-ви. Усі доручення про надання **П. д.** здійснюються безкоштовно. У більшості дог-рів про **П. д.** містяться норми про взаємне визнання судових рішень, що набули чинності, у цивільних та сімейних справах. Це означає визнання за рішеннями іноземн. судів такої самої юрид. чинності, яку мають рішення власних судів даної країни. Крім того, у більшості дог-рів передбачено, що рішення суду, винесені в одній д-ві, можуть бути примусово виконані на території іншої д-ви (клопотання про примусове виконання подається в суд, що виніс рішення). Перегляд рішення на підставі законодавства д-ви, де прийнято рішення, не припускається. Відп. компетентний орган д-ви має право відмовити в наданні **П. д.**, якщо виконання зашкодить держ. *суверенітету*, безпеці, сусп. порядку, суперечить внутр. законодавству тощо.

С. О. Галаган

Правовідносини міжнародні — *міжнародні відносини*, врегульовані *нормами міжнародного права*. Учасниками **П. м.** є носії суб'єктивних прав та обов'язків: держави, народи або *нації*, які борються за своє самовизначення; міжурядові орг-ції. Учасники **П. м.** є водночас і нормотворцями, і сторонами, відносини між якими регулюються цими нормами. Міжурядові орг-ції як учасники **П. м.** є стійкими формами співпраці д-в, які мають надані д-вами повноваження самостійно вступати в міждерж. відносини в межах своєї компетенції. Необхідною передумовою виникнення, зміни або припинення **П. м.** є юрид. факти (індивід. й колективні дії д-а та інших *суб'єктів міжнародного права*, події тощо). Суб'єктивні права та обов'язки учасників **П. м.** визначають міру їхньої можливої та належної поведінки.

О. В. Задорожній

Правонаступництво держав — заміна однієї *держави* іншою в несенні відповідальності за *міжнародні відносини* певної території. Таке визначення **П. д.** наведене в п. 1 ст. 2 *Віденської конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів 1978* та *Віденської конвенції про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів 1983*. Сторонами **П. д.** є держава-попередниця, яка була замінена іншою при правонаступництві, й держава-наступниця, що замінила іншу при правонаступництві. Якщо в результаті **П. д.** продовжує існувати держава-попередниця, вона фактично набуває статусу держави-продовжувача. Об'єктами **П. д.** можуть бути територія, *кордони держави, договори міжнародні*, держ. власність, держ. архіви, держ. борги, членство в *організаціях міжнародних*. У *доктрині міжнародного права* розрізняють фактичне та юрид. правонаступництво. Фактичне правонаступництво означає територ. зміни, що призводять до встановлення над певною територією *суверенітету* однієї д-ви замість суверенітету іншої. Окрім територ. змін, деякі вчені, у т. ч. вітчизняної школи міжнар. права, до фактичного правонаступництва відносять також виникнення нової д-ви внаслідок соц. рев-ції чи інших соц. перетворень. Під юрид. правонаступництвом розуміють перехід прав та обов'язків держави-попередниці до держави-наступниці. Визначення **П. д.**, наведене у Віденських конвенціях 1978 і 1983, було сформульоване *Комісією міжнародного права ООН* та конференцією д-в із правонаступництва таким чином, щоб охоплювати лише фактичний аспект правонаступництва. Наслідки фактичного правонаступництва для прав та обов'язків держави-попередниці не були включені до визначення, оскільки відповідно до Віденських конвенцій 1978 і 1983 перехід прав та обов'язків держави-попередниці до держави-наступниці, а також їхній обсяг залежать від категорії та режиму правонаступництва (утворення нової незалежної д-ви, передача частини території д-ви, об'єднання д-в, поділ д-ви, відокремлення частини (частин) території д-ви). У доктрині існують кілька теорій правонаступництва, які визначають обов'язковість та обсяг прав й обов'язків, що переходять від держави-попередниці до держави-наступниці. Негативна теорія правонаступництва, більш відома як доктрина tabula rasa, заперечує обов'язковість переходу прав та обов'язків держави-попередниці до держави-наступниці, яка вважається новою д-вою, що не може бути обтяженою зобов'язаннями держави-попередниці без своєї на це згоди. Доктрина tabula rasa була використана при розробленні режиму нової незалежної д-ви у Віденських конвенціях 1978 і 1983. *Універсального правонаступництва теорія* передбачає, що до держави-наступниці переходять усі права та обов'язки держави-попередниці. Теорія універсального правонаступництва використана у Віденських конвенціях 1978 і 1983 при визначенні режиму всіх категорій правонаступництва, крім утворення нової незалежної д-ви. Наслідки **П. д.** регулюються у відступних дог-рах, що укладаються між державою-попередницею й державою-наступницею, дог-рах між державами-наступницями, односторонніх актах і внутр. законодавстві держав-попередниць та держав-наступниць. Серед випадків П. д. можна назвати *Німеччини об'єднання 1989–90, СРСР розпад* у 1991, розпад СФРЮ у 1991–92, ЧСФР розділення на Словацьку Республіку та Чеську Республіку, передача Гонконгу КНР у 1997. Терміном «правонаступництво держав» позначають також відп. інститут міжнар. права.

Ю. О. Ноговіцина

Правонаступництво при відокремленні частини (частин) території держави (сецесії) — категорія правонаступництва, за якої від держави-попередниці відокремлюється частина (частини) території, яка (які) утворює (утворюють) нову державу (нові держави). При цьому держава-попередниця продовжує існувати у зміненому вигляді (з меншою за розміром територією та з меншою кількістю населення). Традиційно вважалось, що оскільки держава-попередниця продовжує існувати, вона зберігає за собою всі права та обов'язки, крім тих, що безпосередньо пов'язані з територією, яка відокремилась. У *Віденській конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів 1978* і *Віденській конвенції про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів 1983* встановлено інший режим: для утворених шляхом відокремлення держав-наступниць зберігають чинність дог-ри держави-попередниці; до них переходить нерухома власність, розташована на їхній території, пов'язана з цією територією рухома власність, справедлива частина іншої рухомої власності; частина архівів, що необхідна для управління й пов'язана з територією держави-наступниці, а також справедлива частка *державного боргу* держави-попередниці. Режим, встановлений Віденськими конвенціями 1978 і 1983 для правонаступництва д-в при відокремленні частини (частин) території д-ви, мало чим відрізняється від режиму, встановленого для поділу д-ви. Єдина вагома розбіжність полягає в тому, що при поділі д-ви до держав-наступниць переходить також справедлива частка нерухомої власності держави-попередниці за кордоном. У конвенціях режими правонаступництва при відокремленні частини (частин) території д-ви та поділі д-ви були максимально наближені один до одного, оскільки ці два випадки правонаступництва важко розрізнити на практиці. Останніми приклада-

ми неоднозначної кваліфікації є територ. зміни в СРСР і СФРЮ 1991–92 та Судані 2011, які можуть розглядатись і як поділ д-ви, і як відокремлення частин території д-ви.

Ю. О. Ноговіцина

Правонаступництво при об'єднанні держав — категорія правонаступництва, за якої дві або більше *держави* об'єднуються й утворюють нову державу (державу-наступницю). З погляду прав. наслідків випадок об'єднання д-в є найпростішим, оскільки не викликає необхідності в розподілі зобов'язань. Традиційно вважається, що при об'єднанні д-в до держави-наступниці переходять у сукупності права та обов'язки держав-попередниць. Водночас *Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів 1978* закріпила суперечливе правило, яке не знайшло підтвердження на практиці: згідно зі ст. 31 дог-ри держави-попередниці залишаються чинними та застосовуються лише щодо тієї частини території держави-наступниці, відносно якої вони були чинними на момент правонаступництва. Такий підхід не відповідає потребам держави-наступниці, яка при об'єднанні, як правило, має на меті уніфікувати правопорядок на всій держ. території. *Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів 1983* закріпила найпростіше рішення, відповідно до якого при об'єднанні д-в до держави-наступниці переходить вся держ. власність, держ. архіви й державні борги держав-попередниць. На практиці в межах категорії «об'єднання держав» виокремлюють випадки злиття та поглинання д-в: при злитті всі держави-попередниці припиняють існування і їх заступає нова держава-наступниця, а при поглинанні одна з держав-попередниць припиняє існування і «розчиняється» в іншій, яка продовжує існувати в зміненому вигляді (збільшується розмір її території та кількість населення). Як «поглинання» було охарактеризовано *Німеччини об'єднання 1989–90,* в результаті якого ФРН продовжила своє існування, а НДР — припинила.

Ю. О. Ноговіцина

Правонаступництво при переході території (цесії) — категорія правонаступництва, за якої частина території однієї *держави* переходить до іншої держави. При цьому обидві держави-попередниці продовжують існування й не відбувається утворення нової д-ви. У зах. *доктрині міжнародного права* такий тип правонаступництва називають частковим, на відміну від повного, коли держава-попередниця припиняє своє існування. Найпоширенішими випадки правонаступництва при переході території були після *Першої світової війни* і *Другої світової війни,* коли від переможених д-в відокремлювались частини території та передавались під *суверенітет* інших д-в. *Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів 1978* у випадку переходу частини території д-ви закріпила правило, яке є однією з небагатьох звичаєвих норм в інституті *правонаступництва держав,* — правило «рухомого договірного кордону». За цим правилом при передачі частини території д-ви дог-ри держави-попередниці припиняють свою дію щодо цієї території, а дог-ри держави-наступниці, навпаки, поширюють на неї свою дію. *Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів 1983,* у свою чергу, встановлює, що при передачі частини території д-ви до держави-наступниці переходить нерухома власність, що знаходиться на даній території; пов'язана з діяльністю держави-попередниці щодо цієї території рухома власність; частина архівів, що є необхідною для управління даною територією та пов'язана гол. ч. з даною територією, а також справедлива частина *державного боргу* держави-попередниці.

Ю. О. Ноговіцина

Правонаступництво при соціальній революції — доктринальна категорія правонаступництва, яка передбачає утворення нової *держави* й поширення на неї норм цього інституту в результаті соц. рев-ції. Можливість **П. при с. р.** відстоювалась, перш за все, рад. доктриною і не знайшла відображення у *Віденській конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів 1978* і *Віденській конвенції про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів 1983.* Посилання на соц. рев-цію як на підставу для застосування наслідків правонаступництва д-в іноді використовувалось як засіб звільнення від міжнар. зобов'язань, тому вирішено було прив'язати правонаступництво д-в до територ. змін. Супротивники **П. при с. р.** виходять із того, що зміни держ. ладу є внутр. справою д-ви, в результаті чого один *суб'єкт міжнародного права* не перетворюється на інший, і тому не виникає розриву у виконанні його міжнар. зобов'язань. При змінах соц. ладу чи конституційного режиму д-ва зберігає свою міжнар. правосуб'єктність і тому такі події не повинні мати наслідків для її міжнар. зобов'язань. Протилежний підхід порушував би права та інтереси *третіх держав* і йшов би всупереч *невтручання у внутрішні справи принципу.* Практика д-в у питанні **П. при с. р.** є неоднозначною: напр., Рад. Росія відмовилась від таємних угод і боргових зобов'язань Російської імп., у той час як уряд КНР вирішив переглянути угоди, укладені урядом Гоміндану, з тим, щоб у подальшому визнати, анулювати, переглянути або переукласти їх. Оптимальним підходом до врегулювання наслідків соц. рев-ції є застосування узгодженої процедури перегляду зобов'язань, узятих д-вою до соц. рев-ції, результатом якої буде визначення долі конкретних правовідносин.

Ю. О. Ноговіцина

Правонаступництво при утворенні держав у результаті поділу — категорія правонаступництва, за якої держава-попередниця розподіляється на дві або більше держави-наступниці, а сама припиняє своє існування. На відміну від відокремлення д-в, при поділі жодна з них не продовжує правосуб'єктності держави-попередниці, а натомість є новою державою-наступницею. Оскільки при поділі держава-попередниця припиняє своє існування, то *треті держави* особливо зацікавлені в тому, щоб її міжнар. зобов'язання перейшли до держав-наступниць. Тому традиційно вважалось, що на відміну від відокремлення частин території д-ви, при поділі її права та обов'язки переходять до держав-наступниць у повному обсязі. Аналогічний підхід був закріплений у *Віденській конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів 1978* і *Віденській конвенції про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів 1983,* які, до того ж, уніфікували підходи до відокремлення д-в та їх поділу. Зокрема, Віденська конвенція про правонаступництво д-в стосовно дог-рів 1978 обидва випадки трактує в рамках терміна «відокремлення частин держави». Будь-який договір держави-попередниці залишається чинним щодо держав-наступниць, які утворились у результаті поділу, крім випадків, коли відп. д-ви домовились про інше, або це є несумісним з об'єктом та цілями конкретного дог-ру. Віденська конвенція про правонаступництво д-в стосовно держ. власності, держ. архівів і держ. боргів 1983 відокремлює випадки поділу д-ви і відокремлення частин її території. При поділі до держав-наступниць переходить нерухома власність держави-попередниці, що знаходиться на її території, справедлива частка нерухомої власності, що знаходиться за межами держави-попередниці, рухома власність, пов'язана з територією держави-наступниці, і справедлива частка іншої рухомої власності. До держав-наступниць також переходить частка держ. архівів, необхідних для управління даною територією, що мають безпосереднє відношення до неї. *Державний борг* держави-попередниці переходить до держав-наступниць у справедливих частках, з урахуванням майна, прав та інтересів, що перейшли до них у зв'язку з правонаступництвом.

Ю. О. Ноговіцина

Правонаступництво при утворенні нових незалежних держав — категорія правонаступництва, за якої державою-наступницею є *держава,* «територія якої безпосередньо перед моментом правонаступництва держав була залежною територією, за міжнар. відносини якої була відповідальна держава-попередниця» (ст. 2, п. 1 *Віденської конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів 1978*). Така категорія правонаступництва була вперше визнана й закріплена у Віденських конвенціях про правонаступництво д-в 1978 і 1983 як прояв прогрес. розвитку *міжнародного права* в умовах процесу деколонізації. Підвищена увага до випадків *деколонізації* та встановлення особливо сприятливого режиму для нових незалежних д-в стало однією з причин повільної *ратифікації* обох Віденських конвенцій. Зокрема, для нових незалежних д-в у них встановлено режим, який має за ос-

нову tabula rasa концепцію. Він забезпечує свободу вибору нових незалежних д-в, які за власним бажанням можуть відмовитись від переходу прав та обов'язків держави-попередниці й у спрощеному порядку встановити свою участь у *договорах міжнародних*. Зокрема, нова незалежна д-ва не повинна залишати чинним будь-який договір чи ставати його учасницею лише за одного факту правонаступництва. Вона може встановити свою участь у багатосторонньому дог-рі, який був чинним щодо держави-попередниці, шляхом простого повідомлення, крім випадків, коли це не є сумісним із цілями та об'єктом дог-ру чи потребує згоди всіх його учасників. При повідомленні нова незалежна д-ва може сформулювати застереження до дог-ру, дати згоду на обов'язковість лише його частини або вводити в дію різні положення дог-ру вибірково, якщо таке ним допускається. Стороною двостороннього дог-ру держави-попередниці нова незалежна д-ва вважається у випадку, якщо була досягнута згода про це з іншою державою-учасницею або якщо така згода випливає з їхньої поведінки. Більш сприятливий режим правонаступництва для нової незалежної д-ви передбачений і в питаннях переходу держ. власності, архівів і боргів. До нової незалежної д-ви, крім тих категорій власності й архівів, які отримує держава-наступниця при поділі д-ви, переходять рухома та нерухома власність й архіви, що належать території нової незалежної д-ви, але які в період залежності стали держ. власністю (архівами) держави-попередниці. Ніякий *державний борг* держави-попередниці не переходить до нової незалежної д-ви, крім випадків, коли вони домовляться про інше з урахуванням зв'язку між держ. боргом та часткою майна, прав та інтересів, що переходять до нової незалежної д-ви. Для того, щоб обмежити можливість укладення несправедливих двосторонніх дог-рів між державою-попередницею і новою незалежною д-вою, Віденська конвенція 1983 передбачила, що відп. дог-ри не повинні завдавати шкоди принципу невід'ємного *суверенітету* кожного народу над його багатствами та природ. ресурсами, праву народу на розвиток, інформацію про його історію та культ. спадщину, а також не повинні підривати основ екон. добробуту нової незалежної д-ви. За сучас. умов деякі вчені пропонують поширити сприятливий режим правонаступництва при утворенні нових незалежних д-в на «квазі-нові незалежні держави», які утворилися за умов, схожих до процесу деколонізації. Такі пропозиції висувались ще під час розроблення Віденських конвенцій 1978 і 1983, але не були підтримані більшістю держав-учасниць конференції.

Ю. О. Ноговіцина

Правонаступництво уряду — зміна уряду *держави*, при якій остання залишається тим самим *суб'єктом міжнародного права* й продовжує здійснювати всі свої міжнар. права та зобов'язання, незалежно від того, конституційним чи неконституційним шляхом відбулась ця зміна. *Комісія міжнародного права* виключила **П. у.** з процесу кодифікації норм, що стосуються правонаступництва, як явище, що не належить до сфери *міжнародного права*. Проте деякі вчені продовжують дотримуватись думки, що **П. у.** може мати наслідки для міжнар. правовідносин д-ви. Така позиція ґрунтується на початковому розумінні *суверенітету* як персонального, тобто атрибута конкретної особи (органу), що стоїть на чолі д-ви. Унаслідок такого розуміння в період пізнього середньовіччя міжнар. зобов'язання вважались зобов'язаннями монарха та припинялись разом із його смертю. Після утвердження суверенітету як державного такий підхід перестав бути виправданим.

Ю. О. Ноговіцина

Правонаступництво щодо державних кордонів — принцип, згідно з яким держава-наступниця успадковує держ. кордон держави-попередниці. Цей принцип з одного боку перешкоджає неправомірним спробам нової д-ви змінити успадкований від держави-попередниці кордон, а з іншого — захищає кордони нової д-ви від зазіхань суміжних д-в. Принцип збереження держ. кордону при правонаступництві діє незалежно від форми закріплення кордону: договірної або звичаєвої. Збереження держ. кордону, закріпленого в *договорі міжнародному*, забезпечується ст. 11 *Віденської конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів 1978*, згідно з якою сам факт правонаступництва не впливає на чинність дог-рів, що встановлюють кордон і його режим. Відп. стаття підкріплюється положеннями ч. 2 ст. 62 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969*, яка забороняє посилання на *докорінну зміну обставин* як на підставу для припинення чи виходу з дог-ру, що встановлює кордон. У звичаєвому праві стабільність *кордону держави*, встановленого дог-ром, закріплюється нормою, згідно з якою тривалість існування кордону не залежить від терміну дії дог-ру, відповідно до якого він був установлений. Що стосується ліній адмін. розмежування, які стають зовн. кордонами держави при деколонізації, відокремленні частини території д-ви, поділі д-ви й передачі частини її території, то їх захист забезпечується дією *uti possidetis* принципу.

Ю. О. Ноговіцина

Правопорушення міжнародне — міжнар. протиправне діяння, яке полягає в порушенні державою або іншим *суб'єктом міжнародного права* своїх міжнар. зобов'язань. До **П. м.** відносяться порушення прав д-в і *організацій міжнародних*, зобов'язань д-в одна перед одною і перед міжнар. орг-ціями. **П. м.** поділяються на *делікти міжнародні, злочини міжнародного характеру* та особливо тяжкі, що стосуються інтересів усіх д-в, — *злочини міжнародні*. **П. м.** може бути як неправомірна дія, так і неправомірна бездіяльність. Його об'єктами є: заг.-визнані *міжнародного права принципи* й *договори міжнародні*; права, честь і гідність д-ви та її майнові права; права міжнар. орг-цій; права іноземців; недоторканність *дипломатичних представництв* і *консульських установ, постійних представництв при міжнародних організаціях*, їхнього персоналу і співробітників. **П. м.** заподіює матеріал. і нематеріал. шкоду іншій д-ві або міжнар. орг-ції. Суб'єктами **П. м.** та суб'єктами відповідальності можуть бути д-ви, міжнар. орг-ції, фізич. особи. Наслідком **П. м.** є відповідальність у вигляді відшкодування заподіяних збитків та заходів, які мають на меті відновлення порушеного права.

О. В. Задорожній

Правопорядок міжнародний — стан фактичної впорядкованості *міжнародних відносин*, який відображає реальне практ. здійснення вимог *законності міжнародної* й *міжнародного права*. **П. м.** характеризується єдністю, організованістю, злагодженістю та стійкістю міжнар. відносин. Для **П. м.** характерні визначеність змісту міжнар. відносин, узгодженість, гармонійність, забезпеченість і системність **П. м.**, їхній динамізм і можливість цілеспрямованих змін. У становленні сучас. **П. м.** можна виділити: соц.-екон. передумови (потреба у впорядкуванні міжнар. життя, поведінки д-в, народів, міжнар. орг-цій тощо; припинення *«холодної війни»* та розпад блокових систем; міжнар. екон., політ. та інші потреби й інтереси; міжнар. законність тощо) та спец. юрид. передумови (необхідність прав. впорядкованості міждерж. відносин; наявність міжнар. права як сукупності норм і правил поведінки, які утворюють струнку систему; наявність *суб'єктів міжнародного права* як можливих учасників прав. порядку та їхній юрид. статус; наявність міжнар.-прав. відносин, що поєднуються в цілісну, впорядковану систему; міжнар.-прав. методи встановлення та підтримки міжнар.-прав. порядку тощо).

О. В. Задорожній

Правосуб'єктність міжнародна — можливість бути *суб'єктом міжнародного права*, керуватися безпосередньо *нормами міжнародного права*. Полягає, зазвичай, у наявності прав та обов'язків, передбачених нормами міжнар. права (договірними і звичаєвими). **П. м.** можуть мати лише учасники міждерж. відносин як суб'єкти міжнар. права. Вони створюють норми міжнар. права, які регламентують їхні відносини, наділяють їх певними правами та обов'язками, що є свідченням їхньої міжнар.-прав. суб'єктності. **П. м.** не залежить від кількості таких прав та обов'язків. Кількість впливає лише на підпорядкованість прямій дії норм міжнар. права. Здатність суб'єктів міжнар. права створювати норми міжнар. права різна, залежить від категорії, до якої належить той або інший суб'єкт.

О. В. Задорожній

Правосуб'єктність міжнародних організацій — специфічна *правосуб'єктність міжнародна*, що ґрунтується на визначенні *організацій міжнародних* як похідних *суб'єктів міжнародного права*. **П. м. о.** та її обсяг визначаються волевиявленнями держав-членів цих орг-цій і фіксуються у їх-

ніх установчих актах (статутах). Права міжнар. орг-цій похідні від прав держав-засновниць, делеговані їм цими д-вами, обсяг таких прав завжди обмежений метою та завданнями тієї чи іншої орг-ції. **П. м. о.** полягає в наступному: орг-ції та їхні посадові особи мають привілеї й імунітети міжнар. орг-цій, деякі з них засновують постійні представництва або є постійними представниками держав-членів, або мають постійні місії спостерігачів держав-нечленів; їм надано право укладати *договори міжнародні* (договірна правоздатність), а також можуть бути суб'єктами міжнар.-прав. відповідальності. Проте міжнар. орг-ції не мають *суверенітету*. Тому привілеї та імунітети таких орг-цій і їхніх посадових осіб мають не дип., а функціональний характер. Крім того, міжнар. орг-ції можуть бути суб'єктами не всіх форм міжнар.-прав. відповідальності.

О. В. Задорожній

Прагматична санкція (лат. pragmatica sanctio) — термін, що використовувався в Європі в Середньовіччі та в епоху Нового часу для визначення особливо важливих держ. актів; виник у Стародавньому Римі, де так називали імпер. указ із надзвичайних питань публічного права. Найвідомішими в історії є **П. с.** франц. короля Карла VII, які визначали статус церкви у Франції, та імп. Карла VI Габсбурга про престолонаслідування. **П. с.** Карла VII стала реакцією на пронім. позицію Папи Євгена IV (див.: *Папська дипломатія Середньовіччя*). 7.07.1438 франц. король ухвалив **П. с.** франц. католицького духовенства, яка проголосила примат Вселенського собору над папством та сформулювала принципи т. зв. «свободи галліканської церкви» — фактичної автономізації франц. церкви від папського престолу в адмін. питаннях — і скасовувала платню за перший рік єпископського правління (аннати), що складала половину прибутків у бюджеті папства. Спадкові землі дому Габсбургів були конгломератом земель, що не мали централізованого управління чи навіть єдиної назви, а також чіткого закону про успадкування цих володінь. Не було визначено приналежність цих земель у випадку припинення Габсбурзької династії. Це питання набуло особливої гостроти, коли імператор *Священної Римської імперії* Карл VI [1711–40], який не мав синів, вирішив узаконити перехід своїх володінь до нащадків по жіночій лінії. Новий закон про престолонаслідування, ухвалений 19.04.1713, отримав назву **П. с.** та визначав, що спадкові землі дому Габсбургів є неподільними й переходять цілком у спадок до старшого сина померлого короля або, за відсутності синів, до його старшої доньки. На підставі **П. с.** 1713 старша донька Карла VI Марія-Терезія проголошена спадкоємицею престолу, а її чоловік Франц I Стефан, герцог Лотаринзький, обраний імператором Священної Римської імп. під ім'ям Франц I. Незгода деяких нім. монархів із **П. с.** призвела до початку *війни за австрійську спадщину 1740–48*.

В. М. Вдовенко

«Празька весна» — спроба проведення реформи тоталітарного соціалізму в Чехословаччині (1968), яка викликала *інтервенцію* до цієї країни з боку деяких учасників *Організації Варшавського договору (ОВД)* й *кризу міжнародну*. Авантюрність проголошених Компартією Чехословаччини (КПЧ) на поч. 1960-х років планів переходу до комунізму викликало обґрунтоване недовір'я з боку населення, в січні 1968 на пленумі ЦК КПЧ сталініста А. Новотного усунено від керівництва і на посаду першого секретаря обрано А. *Дубчека*. Нові лідери партії розробили широку програму політичних та економічних реформ, покликаних створити т. зв. «соціалізм із людським обличчям». У країні виникли поза рамками Національного фронту (НФ) нові громадсько-політичні організації реформаторського напряму: «Клуб активних непартійних», «Клуб колишніх засуджених за антидержавну діяльність» («К-231»), «Коло незалежних письменників» та ін. Почав утілюватися в життя лозунг «Профспілки без комуністів», а Чехословацька спілка молоді розкололася майже на 20 молодіжних об'єднань; у Словаччині ще більше загострилась національна проблема. Навесні 1968 КПЧ прийняла «Програму дій», у якій по-новому ставився ряд принципових питань: правляча партія повинна здійснювати свою керівну роль не шляхом панування над суспільством, а служачи йому, взаємовідносини між різними партіями в НФ повинні будуватися на принципах рівності та партнерства; намічався перехід до федерального устрою країни, проведення глибокої економічної реформи. Тоді на черговій зустрічі керівників п'яти країн ОВД 14–15.07.1968 були схвалені оцінки та пропозиції Л. *Брежнєва*, згідно з якими необхідно було покласти край діяльності реформаторів **«П. в.»**, що загрожує «завоюванням соціалізму»; атмосферу загострювали повідомлення ЗМІ про підготовку контрреволюційного перевороту в ЧССР. Радянсько-чехословацька зустріч, проведена за наполяганням Праги в м. Чієрна-над-Тисою 29.07–1.08.1968 не призвела до розрядки напруженості (напередодні радянські ЗМІ зробили заяву, що на чеській території був знайдений таємний склад американської зброї).

У ніч на 21.08.1968 війська Болгарії, НДР, Польщі, *СРСР* та Угорщини (124 тис. військовослужбовців та 500 танків) перейшли кордони ЧССР під приводом того, що їх, нібито, запросила «група членів КПЧ та уряду» для відвернення загрози контрреволюції; швидко були захоплені найважливіші стратегічні пункти: аеродроми, вокзали, радіо, телебачення, ЦК КПЧ, резиденція уряду, Академія наук, МЗС та ін. Президія ЦК КПЧ більшістю голосів оцінила дії «союзників по ОВД» як такі, що суперечать принципам взаємовідносин між соціалістичними державами і нормам міжнародного права, але водночас по радіо о 1:30 ночі закликало населення дотримуватися спокою і не чинити опору військам вторгнення. Чехословацькі керівники на чолі з А. Дубчеком були заарештовані й літаком відправлені до Москви; за перші три дні вторгнення на вулицях міст загинуло близько 30 і поранено понад 300 чол., які намагалися завадити силам вторгнення; президент Л. Свобода наказав армії дотримуватися спокою, не виходити з казарм, не чинити опору військам союзників. У Москві лідери ЧССР під тиском з боку брежнєвського керівництва були змушені підписати так звану «Програму виходу з кризової ситуації» з 15-ти пунктів, де брали на себе зобов'язання визнати недійсними рішення Височанського з'їзду КПЧ, який засуджував *окупацію воєнну* країни. «Московський протокол» став юридичною основою для систематичного втручання у внутрішні справи ЧССР, хоча військові частини учасників ОВД, за винятком радянських, були незабаром виведені, консервативні сили в КПЧ, спираючись на підтримку Кремля, перейшли в наступ, у ході якого з керівництва партії, уряду та НФ поступово усувалися прихильники реформ. З розробленої ними програми вдалося здійснити лише перетворення ЧССР у *федерацію* двох рівноправних республік — Чеської та Словацької.

21.08.1968 відбулося засідання *Ради Безпеки ООН*, на якому було обговорене «чехословацьке питання»; десятьма голосами «за», двома — «проти» (три — «утрималися») пройшла резолюція, яка засуджувала інтервенцію й зажадала від окупантів негайного виведення своїх військ з території ЧССР; але ця резолюція через радянське «вето» не набула чинності. Чехословацькі події викликали протести серед світової громадськості й призвели до глибокої кризи в європейському робітничому русі. Генеральна рада *Соціалістичного Інтернаціоналу* засудила вторгнення в ЧССР як «суто агресивний акт, що викриває імперіалістичний характер відносин, в які СРСР прагне утиснути своїх союзників по Варшавському пакту». Засудили введення військ до Чехословаччини чотири комуністичні держави — Албанія, Китай, Румунія та Югославія. Т. ч., воєнна акція ОВД припинила процес утворення «соціалізму з людським обличчям». Система «реального соціалізму», яка трималась на силі *тоталітаризму*, забезпечувала спокійне та безтурботне панування «вищої касти» — партійно-державного апарату, тому будь-яке прагнення до реформування існуючої системи було приречене на поразку. У квітні 1969 до керівництва ЧССР прийшов Г. *Гусак*, очолюваний ним процес т. зв. «нормалізації», змістом якого стало повернення до старих методів управління, призвів до подальшої стагнації чехословацької економіки. Було проведено широку чистку в КПЧ, з якої було виключено майже 500 тис. членів; за цим слідувала заборона на професійну діяльність представників інтелігенції — прихильників реформ; нове керівництво КПЧ кваліфікувало дії держав ОВД як «акт інтернаціональної допомоги». Ця оцінка зберігалася протягом 20 років, тільки в 1990 керівництво партії визнало, що в 1968 в Чехословаччині не було загрози соціалізму і тим більше необхідності введення військ союзних держав. Перемога прихильників *Брежнєва доктрини* перекрила шлях реформам у країнах радянського блоку, зміцнила позиції догматичних сил, посилила імперські риси радянської *зовнішньої політики*.

Компартії Західної Європи тепер не були в змозі пропагувати ідеї «держави робітників та селян» і з цього часу почали шукати новий ідеал, яким став т. зв. «еврокомунізм».

Літ.: Кальвокоресси П. Мировая политика после 1945 года. — Кн. 1, 2. — М., 2000.; Боффа Дж. История Советского Союза. В двух томах. — М., 1990; Современные международные отношения и мировая политика / под ред. А. В. Торкунова. — М., 2004.; Центрально-Восточная Европа во второй половине XX в. В 3-х томах. — Т. 1: Становление «реального социализма» (1945–1965); Т. 2: От стабилизации к кризису. (1966–1989). — М., 2000–2002.

М. С. Каменецький

Празький мир 1271 — *договір мирний* між королем Чехії Оттокаром II та королем Угорщини Іштваном V; підписаний 14.07.1271 у Празі. У 1270 Іштван V уклав із князем краковським і сандомирським Болеславом V союз проти чеського короля; метою *війни* для угорського короля було повернення контролю на Штирією (втраченого після поразки у війні із Чехією у 1260). Хоча невдовзі Угорщина то Чехія домовилися про дворічне *перемир'я*, після низки збройних сутичок на кордоні Оттокар II вдерся до Угорщини. Попри невдачі початкового етапу війни, угорські війська одержали перемогу у вирішальній битві (21.05.1271). 2.07.1271 під Пожонью (сучасна Братислава) було укладено перемир'я, яке завершило бойові дії у війні. За умовами Договору Оттокар II повертав всі захоплені ним під час війни угорські території, Іштван V відмовлявся від *територіальних претензій* на Штирію.

В. Ю. Константинов

Празький саміт НАТО 2002 відбувався 21–22.11.2002 у Празі (Чехія); на ньому 7 країнам (Болгарії, Естонії, Латвії, Литві, Румунії, Словаччині та Словенії) було запропоновано розпочати переговори про вступ до *НАТО;* передбачено, що протоколи про їх приєднання мають бути підписані до кінця березня 2003, а до часу проведення чергового саміту НАТО у травні 2004 завершиться процес їх *ратифікації*. Підкреслювалось, що Альянс і надалі дотримуватиметься політики «відкритих дверей» до країн, які не отримали запрошення, але досягли помітних успіхів на шляху до євроатлантичної інтеграції (серед таких називались Албанія, Грузія, Македонія, Україна, Хорватія). Було ухвалено «потрійний підхід» до вдосконалення оборонного потенціалу країн НАТО, яким передбачено: запровадження нової ініціативи, т. зв. «Празького зобов'язання щодо вдосконалення потенціалу», створення Сил НАТО швидкого реагування та раціоналізацію військ. командної структури. Згідно з «Празьким зобов'язанням» країни-члени НАТО мають поліпшити свій потенціал за більш ніж 400 конкретними показниками, пріоритетними серед яких визначені ступінь захисту від хім., бактеріологічної та ядерної загрози, розвиток систем розвідки та спостереження, поліпшення систем командування, управління та зв'язку. Передбачено, що нова система командування силами НАТО поділятиметься на дві ланки — оперативне та функціональне стратегічне командування. Перше має розміщуватися в Європі (в Бельгії) та опікуватись практ. питаннями; друге (розташовуватиметься в США) — займатиметься питаннями трансформування військ. потенціалу та військ. структур НАТО. На **П. с.** ухвалено нову концепцію захисту від *тероризму міжнародного*, яка, зокрема, передбачила активізацію обміну розвідувальними даними, вдосконалення процедур урегулювання кризових ситуацій, підвищення рівня готовності населення до можливих випадків застосування терористами хім., біол. або радіоактивних речовин. Також ухвалено п'ять ініціатив у галузі захисту від ядерної, хім. та бактеріологічної (ЯХБ) зброї: створення моделі пересувної лабораторії аналізу ЯХБ-зброї, розробка моделі групи реагування в разі застосування ЯХБ-зброї та віртуального центру майстерності в галузі захисту від зброї масового знищення, накопичення запасів засобів захисту від біол. та хім. зброї, а також започаткування системи контролю захворювань. Заявлено про прагнення розвивати ефективні засоби б-би з комп'ютерним тероризмом, розпочато техн. аналіз питань протиракетної оборони, спрямований на визначення перспектив ефективного захисту територій країн-членів НАТО від усього спектра ракетних загроз.

І. О. Мінгазутдінов

Прапор державний — символ *суверенітету* держави. У Постанові ВР України «Про Державний Прапор України» від 28.01.1992 та у ст. 20 Конституції України, прийнятій 28.06.1996, затверджено опис **П. д.** України: «прямокутне полотнище, яке складається з двох рівних за шириною горизонтально розташованих смуг: верхньої — синього кольору, нижньої — жовтого кольору, із співвідношенням ширини прапора до його довжини 2:3». Порядок використання **П. д.** в постанові не був врегульований. Етикет **П. д.** передбачає його суворо відповідність затвердженому законом опису. Використання **П. д.** під час проведення протокольних заходів має особливе значення, оскільки саме з прапором асоціюється та чи інша д-ва. Виявлення пошани **П. д.** є заг.-прийнятою та однією з найдавніших норм міжнар. практики, що не закріплена *договорами міжнародними*, але всюди дотримується як звичаєва норма. В одних країнах це відображено у внутр. законодавстві (США, РФ), в інших — регулюється виключно звичаями (Канада, Фінляндія). Існує звичай вивішувати **П. д.** у світлу частину доби — від сходу до заходу сонця. У деяких місцях, таких як резиденція глави д-ви, будинок уряду, парламенту, пам'ятники видатним особам, істор. місця, **П. д.** може бути встановлений цілодобово за умови його освітлення в нічний час. Склався особливий порядок поводження під час церемонії підняття та спускання **П. д.**: усі присутні повинні стояти струнко, обличчям до прапора (у деяких країнах, поклавши руку на серце). Військовослужбовці при цьому віддають честь, а цивільні особи знімають головні убори. Якщо **П. д.** вносять до зали (або виносять із зали), то всі присутні встають, припиняється будь-який рух, розмови. Перед використанням прапори приводять до належного стану, адже полотно не може бути старим, а колір блідим, на них не повинно бути плям, поривів. **П. д.** піднімається на спец. флагштоках перед будинком або на будинку. Заведено враховувати відповідність розмірів флагштока та прапора: вважається оптимальним співвідношення розміру ширини прапора й висоти флагштока — 1:6.

Якщо піднімають кілька **П. д.** одночасно, то кожен із них встановлюється на окремому флагштоку. Флагштоки й прапори мають бути однакового розміру. Розміщення кількох **П. д.** може здійснюватись за двома принципами. У деяких країнах власний **П. д.** завжди займає почесне місце (США), у більшості — якщо прапор піднімають на честь глави інозем. делегації, то почесне місце праворуч надається прапору гостя. Якщо виникає необхідність встановити прапори кількох країн, то розташовують їх зазвичай у лінію за алфавітом відповідно до найменувань д-в узгодженою мовою. **П. д.** може встановлюватись на автомобілях посадових осіб під час проведення різних урочистостей. На знак жалоби прапор приспускають до половини флагштока або на ньому прикріплюють бант із чорного крепу. Приспускають лише ті прапори, які знаходяться на флагштоках із підйомними пристроями, причому в особливому порядку: спочатку прапор швидко піднімають на всю висоту флагштока, а потім повільно спускають до половини. Згідно з Положенням про дип. представництва та конс. установи інозем. д-в в Україні, затвердженим Указом Президента України від 10.06.1993, *дипломатичне представництво* та глава дип. представництва мають право встановлювати **П. д.** і держ. герб акредитуючої д-ви на приміщеннях дип. представництва, а також на резиденції та засобах пересування глави дип. представництва. На приміщенні *консульської установи*, а також на резиденції глави конс. установи і, коли це пов'язано з виконанням службових обов'язків, на засобах пересування глави конс. установи може також вивішуватись **П. д.** та встановлюватись держ. герб акредитуючої д-ви.

Т. І. Шинкаренко

Прах (Prah) Наташа (8.02.1970, м. Крань, Соціалістична Республіка Словенія) — словенський *дипломат*; у 1995 році закінчила Мариборський університет Марибор, Словенія, факультет права, міжнародного права, у 1996 — Віденську дипломатичну академію, Австрія. З грудня 1995 по січень 1999 — аташе, третій секретар, Департамент сусідніх країн та Департамент по зв'язкам з громадськістю, МЗС Республіки Словенія; з січня 1999 по серпень 1999 — відповідальна за консульські та політичні питання Посольства Республіки Словенія в Росії; з вересня 1999 по вересень 2000 — радник міністра, Департамент по зв'язкам з громадськістю; з лютого 2000 по червень 2000 — начальник Департаменту із зв'язків з громадсь-

кістю МЗС Словенії. З вересня 2000 по грудень 2000 — другий секретар Посольства Республіки Словенія в Туреччині; з грудня 2000 по червень 2004 — начальник Департаменту із зв'язків з громадськістю МЗС Республіки Словенія. З вересня 2007 по серпень 2008 — радник Посольства Республіки Словенія в Україні, політичний радник Словенії під час головування в *Європейському Союзі*. З жовтня по грудень 2008 — Тимчасовий Повірений у справах, Повноважний міністр Посольства Республіки Словенія в Україні. З січня по квітень 2009 — Повноважний міністр, заступник начальника Департаменту Східної Європи та Центральної Азії МЗС Республіки Словенія. З квітень 2009 по вересень 2010 — Повноважний міністр, начальник Департаменту Східної Європи та Центральної Азії МЗС Республіки Словенія. З вересня 2010 — Тимчасовий Повірений у справах Посольства Республіки Словенія в Україні, за сумісництвом в Республіці Вірменія, Грузії та Молдові.

А. П. Сапсай

Превентивна дипломатія — форма діяльності *держав* і *організацій міжнародних*, що передбачає широкий спектр заходів, спрямованих на встановлення та зміцнення взаємної довіри, раннє попередження конфліктів, превентивне розгортання миротворчих контингентів, створення *демілітаризованих зон*. Термін «превентивна дипломатія» виник у часи *«холодної війни»*, коли наприкінці 1950-х — на поч. 1960-х *Генеральний секретар ООН* Д. *Хаммаршельд* визначав **П. д.** як одну з основних функцій *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* у біполярному світі. **П. д.** спрямована на усунення причин конфлікту до того, як він увійшов у фазу активного збройного протистояння. Це зумовлює специфіку заходів **П. д.** і за формами, і за змістом, і за терміном їх реалізації. За змістом і характером заходи **П. д.** можна поділити на політичні, дипломатичні, економічні та воєнні. Політ. заходи включають: з'ясування односторонніх і багатосторонніх інтересів та досягнення, якщо це можливо, нац. й міжнар. консенсусу із спірних питань щодо цілей і заг. плану дій; забезпечення об'єктивного висвітлення сутності конфлікту засобами масової інформації; направлення політ. радників для допомоги в здійсненні рішень, запропонованих міжнар. інстанціями, спостереження за проведенням плебісцитів і виборів; забезпечення необхідних переговорів із метою розв'язання спорів; залучення до процесу врегулювання спорів неурядових орг-цій; підтримання контактів із групами опозицій, а також з урядовими групами всіх учасників спору; забезпечення швидкого втілення в життя досягнутих угод. До екон. заходів відносять: завчасне введення *санкцій міжнародних;* зняття санкцій у разі досягнення конкретних зрушень; пропонування пакетів пропозицій щодо екон. перебудови або допомоги; пропонування членства в екон. орг-ції або виключення з неї; утримання міжнар. митних служб із метою здійснення екон. санкцій; надання фінанс. допомоги вільним і демокр. засобам масової інформації; забезпечення екон. компенсації країнам, які зазнають збитків унаслідок введення санкцій; застосування санкцій проти порушників санкцій. Військ. заходи передбачають проведення миротворчих місій, спрямованих на запобігання ескалації конфлікту.

Одне з найвідповідальніших завдань **П. д.** полягає в тому, щоб своєчасно, на ранній стадії, виявити причини, які можуть призвести до суперечок і їх подальшого переростання в конфлікти. Після вивчення ситуації та збору фактів здійснюється об'єктивний аналіз чинників, що породжують напруженість, і визначаються конкретні заходи, спрямовані на усунення корінних причин спору та його проявів, а також оперативно забезпечується згода відп. д-ви на проведення превентивних дій. Одна з проблем **П. д.**, яка вирішується і в теорет., і в практ. плані, полягає у визначенні оптимального рівня використання регіональних орг-цій у її заходах. Переважає точка зору, що глобальна орг-ція, як ООН, краще підходить для реалізації заходів **П. д.**, ніж будь-яка окрема д-ва, оскільки міжнар. орг-ція не має своїх специфічних інтересів у спорі та може забезпечити об'єктивне, нейтральне втручання і т. ч. сприяти розв'язанню суперечностей. Ще одну проблему становить забезпечення узгодженості дій міжнар. орг-ції й окремих держав-членів. Нечітка визначеність цілей операцій і відсутність єдності дій серйозно знижує ефективність **П. д.** Вона як найперспективніша форма діяльності ООН у сфері збереження та зміцнення миру потребує ретельної теорет. розробки, визначення чіткої концепції **П. д.**, критеріїв превентивного втручання, опрацювання специфічного процесу прийняття рішень, забезпечення оперативності дій. Крім того, важливим є всебічне вивчення практ. досвіду застосування **П. д.** та з'ясування її ефективності в розв'язанні внутр.-держ. конфліктів.

В. А. Манжола

Превентивні заходи — відповідно до *Статуту ООН* дії, які можуть застосовуватись на підставі резолюції *Ради Безпеки ООН* щодо держав із метою запобігання загрозі мирові, порушенню миру чи *агресії акту*. Порядок ухвалення рішення про **П. з.** та їх застосування визначається главою VII Статуту ООН «Дії щодо загрози миру, порушень миру й актів агресії» та співпадає з порядком призначення і здійснення примусових заходів. **П. з.** за змістом є актами міжнар. примусу та здійснюються стосовно д-ви за відсутності офіційно констатованих загрози миру, порушення миру чи акту агресії. Статут ООН (п. 5 ст. 2) закріплює обов'язок держав-членів утримуватися від надання допомоги будь-якій д-ві, проти якої ООН вживає **П. з.** (як і примусові). Згідно зі ст. 50 Статуту ООН д-ва, перед якою внаслідок проведення **П. з.** щодо іншої д-ви постали спец. екон. проблеми, має право консультуватися з РБ ООН на предмет їх вирішення, незалежно від того, чи є вона членом ООН. *Генеральна Асамблея ООН* має право за рекомендацією РБ ООН призупинити здійснення прав і привілеїв члена ООН, щодо якого застосовуються **П. з.** РБ ООН має право згодом відновити здійснення цих прав і привілеїв (ст. 5 Статуту ООН). На практиці **П. з.** здійснюються державами-членами ООН від її імені, їх здійснення може бути доручене РБ ООН регіональним орг-ціям з питань безпеки або групам д-в. За змістом положень Статуту ООН застосування **П. з.** без попереднього уповноваження від РБ ООН суперечить *міжнародному праву*. **П. з.** воєнного характеру, вжиті без відп. резолюції РБ ООН, становлять порушення *незастосування сили або погрози силою принципу* і не можуть бути виправдані посиланням на реалізацію права на самооборону, адже підставою для самооборони може бути тільки збройний напад на д-ву.

В. С. Ржевська

Предмет міжнародного права — *міжнародні відносини*, які регулюються принципами й *нормами міжнародного права*, тобто відносини *суб'єктів міжнародного права*, які складаються у процесі реалізації ними своїх прав та обов'язків. **П. м. п.** потрібно відрізняти від *об'єкта міжнародного права* — усього того, з приводу чого суб'єкти можуть вступати в правовідносини. **П. м. п.** лежить в основі розділення міжнар. права на галузі. Розрізнюють правовідносини в галузі зовн. зносин *(право зовнішніх зносин)*, використання морів та океанів *(міжнародне морське право)* тощо. Відносини суб'єктів, не врегульовані *міжнародним правом*, не є його предметом. Проте наявність у сучас. міжнар. праві широких за змістом заг. принципів дає змогу погодитись із думкою: **П. м. п.** в широкому сенсі є всі міжнар. відносини. Від **П. м. п.** слід відрізняти предмет науки міжнар. права, тобто те, що вивчає ця наука.

О. В. Задорожній

Представництво МЗС України на території України — орган *дипломатичної служби* України, що утворюється КМ України та підпорядковується МЗС. **П.** утворюється в регіонах України, де є інозем. *консульські установи* чи представництва міжнар. орг-цій. Згідно з Положенням «Про Представництво МЗС України на території України», затвердженим Постановою КМ України від 25.07.2002, основними його завданнями визначені: надання допомоги інозем. конс. установам у виконанні ними функцій щодо захисту прав і законних інтересів інозем. фізич. та юрид. осіб, у здійсненні інспекцій щодо суден, літаків та їхніх екіпажів, а також інших функцій; сприяння місцевим органам виконавчої влади в здійсненні ними міжнар. зв'язків, надання їм відп. метод., консультаційної та інформ. допомоги. **П.** відповідно до покладених на нього завдань: а) оформляє *візи дипломатичні* для в'їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну; б) запитує та легалізує док-ти; в) веде облік працівників інозем. конс. установ, членів їхніх сімей, а також інших категорій іноземців; реєструє їхні паспортні док-ти; г) сприяє інозем. *дипломатичним представництвам* і конс. установам в орг-ції поїздок їхніх посадових осіб по округу **П.** (частині території України, де **П.** здій-

снює свої повноваження), зустрічей із представниками місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, у проведенні протокольних та культ. заходів тощо; ґ) інформує іноземн. конс. установи, розташовані в межах округу **П.**, про факти затримання, арешту або смерті громадян д-в, які вони представляють, про дорожньо-трансп. пригоди, катастрофи, нещасні випадки та надає допомогу в установленні контактів представників цих установ із компетентними органами України; д) здійснює в межах своїх повноважень заг. нагляд за виконанням місцевими органами виконавчої влади й територ. органами центр. органів виконавчої влади *договорів міжнародних України* та надає відп. роз'яснення; е) сприяє місцевим органам виконавчої влади й територ. органам центр. органів виконавчої влади в установленні контактів з іноземн. конс. установами; є) приймає *громадян* України, іноземців та осіб без *громадянства* для вирішення питань, що належать до його компетенції; ж) виконує інші функції відповідно до законодавства.

Керівництво **П.** здійснює міністр закорд. справ України. **П.** регулярно інформує МЗС з усіх питань своєї діяльності, а також подає в МЗС в установлені терміни перспективний план роботи, звіт про роботу за рік, проект кошторису, фінанс.-бухгалтерські та інші звіти. **П.** очолює представник МЗС, який призначається та звільняється з посади першим заступником міністра закорд. справ за погодженням із міністром. Дип. працівникам **П.** присвоюються *дипломатичні ранги*, їх ротація здійснюється згідно із заг. планом ротації та іншими планами МЗС. Станом на 1.01.2013 в Україні функціонували чотири **П.**: в Донецьку, Одесі, Сімферополі й Львові.

В. М. Матвієнко

Президент України — інститут *глави держави* в Україні. Термін «президент» походить від латинського praesidens, що буквально означає «той, хто сидить попереду». Президент — глава держави і виконавчої влади або тільки глава держави. Інститут президентства бере свій початок з кінця XVIII ст. — з часів утворення США. Конституція США 1787 вводила виборну посаду Президента і закріпила його повноваження. Тепер ця посада є у більшості країн світу, в т. ч. у всіх країнах *Співдружності Незалежних Держав*.

П. У., згідно ст. 102 Конституції України, є «гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина». Конституція України визначає повноваження **П. У.** у сфері *міжнародних відносин* і *зовнішньої політики*: згідно ст. 106, він «1) забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави; 2) звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України; 3) представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України; 4) приймає рішення про визнання іноземних держав; призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; 5) приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав». Також у рамках конституційних повноважень, передбачених ст. 106, **П. У.** призначає Міністра закордонних справ України та присвоює дипломатичні ранги. **П. У.** видає укази і розпорядження, які є обов'язковими для виконання на всій території нашої держави, а також має право законодавчої ініціативи.

Пост **П. У.** був заснований 5.07.1991, коли Верховною Радою УРСР були прийняті Закони УРСР «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) УРСР», «Про Президента Української РСР» та «Про вибори Президента Української РСР». 1.12.1991 першим **П. У.** було обрано Л. М. *Кравчука*. Його повноваження визначалися новою редакцією Конституції УРСР, що після проголошення державної *незалежності* діяла як Конституція України, але не відповідала новим політичним реаліям і вже більше не сприймалася як справжній Основний закон незалежної держави. Вона зберігала значні ознаки радянської моделі державного правління, заснованої на принципі єдності влади та наділяла **П. У.** не тільки статусом глави держави, але й статусом

глави виконавчої влади, що передбачало здійснення ним керівництва та спрямування виконавчої діяльності уряду — Кабінету Міністрів.

На дострокових виборах 10.07.1994 перемогу одержав Л. Д. *Кучма*, який став другим **П. У.** У перші роки його президентства загострилися відносини між гілками державної влади, що ускладнювало процеси державотворення і свідчило про необхідність вироблення принципово нових конституційних засад незалежної Української держави. На цьому тлі 8.06.1995 було підписано Конституційний договір між Верховною Радою України та **П. У.**, який посилював інститут **П. У.** й обмежував парламентський вплив і контроль над урядом. Тенденцію посилення інституту **П. У.** було закріплено у прийнятій 28.06.1996 Конституції України. Вона формально вивела Президента за межі виконавчої влади України, але зберегла і навіть розширила його повноваження у сфері впливу і контролю над її діяльністю. Як Конституційна угода, так і Конституція України залишали сферу міжнародних відносин і зовнішньої політики в числі пріоритетних сфер компетенції і відповідальності **П. У.**

У 2005–10 **П. У.** був В. А. *Ющенко*. Під час його президентства у 2006 вступила в дію конституційна реформа, передбачена Законом України «Про внесення змін до Конституції України» від 8.12.2004. Вона обмежувала повноваження **П. У.** і розширювала при цьому повноваження парламенту і уряду, фактично перетворюючи Україну у парламентсько-президентську республіку. Лише в частині призначення міністрів закордонних справ та оборони **П. У.** зберіг вплив на формування складу Кабінету Міністрів, але і тут він мав право лише вносити кандидатури на ці посади на розгляд Верховної Ради.

Втім недосконалість правового оформлення цієї реформи, наявність конституційно-правових колізій (на тлі загального поширення правового нігілізму у політичній сфері) сприяли загостренню відносин між гілками державної влади. Така ситуація, особливо в умовах політичного протистояння президента В. А. Ющенка та прем'єр-міністра України Ю. В. Тимошенко, негативним чином впливала на *імідж України міжнародний* та створювала можливість для спірних в політичному і правовому сенсах дій інститутів державної влади на міжнародній арені.

На виборах 7.02.2010 новим **П. У.** обрано В. Ф. *Януковича*, який вступив на посаду Глави держави 25.02.2010. Нова політична ситуація, що склалася в державі з вступом на посаду нового Президента, сприяла подоланню суперечностей між гілками державної влади й усуненню конституційно-правових колізій, закладених у змісті конституційної реформи. Прийняте 1.10.2010 Конституційним Судом України рішення встановило порушення процедури при прийнятті парламентом Закону від 8.12.2004 та визначило, що цей закон втрачає силу. Тим самим поверталася у дію первісна редакція Конституції України від 28.06.1996.

П. У. визначає зовнішньополітичний курс держави, керуючись Конституцією України та Законом України «*Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України*». Він проводить періодичні наради з главами *дипломатичних представництв* України, зустрічі з главами дипломатичних представництв іноземних держав, акредитованими в Україні. Він має право вести переговори і підписувати *договори міжнародні* України без спеціальних повноважень. У свою чергу, сам він надає посадовим особам директиви і повноваження на ведення переговорів і підписання міжнародних договорів від імені України. Лише **П. У.**, прем'єр-міністр України і міністр закордонних справ України можуть виступати з офіційними заявами та коментарями з питань зовнішньої політики України та з ініціативами міжнародного характеру. Посадові особи та органи виконавчої влади України зобов'язані інформувати **П. У.** про зміст своїх службових контактів з посадовими особами та органами виконавчої влади іноземних держав, офіційними особами та органами міжнародних організацій.

Згідно Конституції України, при **П. У.** утворено *Раду національної безпеки і оборони України*, як координаційний і контрольний орган, сфера компетенції якої включає, зокрема, питання зовнішньої політики і політики безпеки. Для забезпечення ефективного здійснення **П. У.** своїх конституційних повноважень згідно чинного законодавства функціонує Адміністрація **П. У.**, у структурі якої

діють, зокрема, *Головне управління з питань міжнародних відносин*, Головне управління з питань зовнішньополітичних та інтеграційних процесів, Головне управління з питань безпекової та оборонної політики, Головне управління Державного Протоколу та Церемоніалу.

Літ.: Шаповал В. М. Президент у механізмі здійснення державної влади. К., 1997; Бурчак Ф. Г. Президент України. К., 1997; Тодыка Ю. Н., Яворский В. Д. Президент Украины: конституционно-правовой статус. Х., 1999; Серьогіна С. Г. Теоретико-правові та організаційні засади функціонування інституту президентства в Україні. Х., 2001.

Д. В. Табачник

Прелімінарний мирний договір між Українською Державою і РСФРР 1918 — двостороння угода, що підсумувала перший етап *українсько-російських мирних переговорів 1918* і була підписана в Києві 12.06.1918 повноважними представниками Ради Міністрів Української Держави С. *Шелухиним* (голова укр. мирної делегації), І. *Кістяківським* (заст. голови), Х. Барановським, О. *Ейхельманом,* П. Линниченком, А. Свіциним і О. Сливинським з одного боку та повноважними представниками РНК РСФРР Х. *Раковським* (голова рос. мирної делегації) і Д. *Мануїльським* (заст. голови) — з іншого. Згідно з дог-ром на всьому фронті між рос. Червоною армією та укр. й нім.-австр. військами припинялись бойові операції на весь час ведення мирних переговорів (ст. 1); визначались умови *репатріації* громадян обох д-в (ст. 2); передбачалось відновлення залізничного сполучення та повернення Українській Державі рухомого залізничного складу, перегнаного в Росію під час бойових дій взимку-навесні 1918 (ст. 3). На підставі ст. 4 **П. м. д.**, що визначала умови встановлення *консульських відносин,* укр. уряд 22.06.1918 ухвалив постанову про заснування ген. консульств Української Держави в Москві та Петрограді, а також 30 конс. установ у Архангельську, Владивостоці, Воронежі, Казані, Курську, Пензі, Томську та інших містах РСФРР. У свою чергу в Україні були відкриті ген. консульства РСФРР у Києві, Харкові та Одесі, а також конс. агентства в Житомирі, Кам'янці-Подільському, Полтаві й Чернігові. 24.06.1918 урядом П. *Скоропадського* було прийнято постанову про відкриття на кордонах із РСФРР митних пунктів у Берестечку, Бугазі, Валуйках, Ворожбі, Ганцевичах, Гомелі, Жлобині, Каменській, Конотопі, Лихій, Овідіополі, Сатанові, Тарноруді, Торчині, Хуторі-Михайлівському. 4.07.1918 на основі дог-ру було відновлено пасажирський залізничний рух між обома країнами (Москва — Київ), налагоджено поштовий і телеграфний зв'язок, евакуацію укр. громадян із Росії.

В. М. Матвієнко

Прелімінарні договори — різновид міждерж. угод, якими юридично закріплюється певний стан відносин між *державами* для подальшого переговорного процесу та укладання остаточної угоди. Як правило, **П. д.** містять умови припинення *воєн* та укладання миру, попередні умови територ. переділу між супротивниками тощо. **П. д.** може бути затверджений як остаточний міждерж. договір, або бути замінений новим за згодою сторін. Як форма міжнар. док-та вперше з'явились у вигляді т. зв. Прелімінарних статей, підписаних восени 1782 Великою Британією з одного боку та США, Францією й Іспанією — з іншого. Прелімінарні статті формально поклали кінець *Війні за незалежність у Північній Америці 1775–83;* остаточне врегулювання між ворогуючими сторонами було закріплено у *Версальському мирному договорі 1783.* У сучас. дип. практиці **П. д.** практично не використовуються.

М. С. Каменецький

Преображенський союзний договір 1699 — моск.-саксонська угода, підписана 11(21).11.1699 в с. Преображенському (під Москвою) *Петром I* та, пізніше, *Августом II Фрідріхом*, курфюрстом Саксонським; передбачала створення воєнно-наступального союзу проти Швеції. Договір завершував формування антишведської коаліції — Північного Союзу, йому передували усна Равська угода 1698 між Петром I та Августом II як королем польським, а також укладення 24.08(3.09).1699 рос.-данського воєнного союзного дог-ру. За умовами Преображенського договору Саксонія повинна була розірвати мир зі Швецією й вести проти неї війну в Ліфляндії та Естляндії. Август II зобов'язався сприяти приєднанню до союзу Речі Посполитої. Петро I обіцяв розпочати воєнні дії в Карельській та Іжорській землях. По завершенні війни Ліфляндія та Естляндія мали перейти до Саксонії, а Карельська та Іжорська землі — до Московського царства. Обидві сторони домовились не вступати в сепаратні переговори та притягнути до союзу курфюрста Бранденбурзького. Було домовлено, що Московська держава вступить у війну тільки після підписання миру або тривалого *перемир'я* з *Османською Імперією*, а у випадку невдалих мирних переговорів Петро I зобов'язався сприяти укладенню миру між Саксонією та Швецією. У листопаді 1699 Петро I додав до союзних дог-рів із Саксонією та Данією статтю про непідписання сепаратного миру зі Швецією. У квітні 1700 відбулась повторна ратифікація дог-рів із додатковою статтею, чим завершилась дип. підготовка Північного союзу до війни проти Швеції.

М. Г. Капітоненко

Прерогатива (з лат. praerogativus — запрошений першим) — виключне право, що належить держ. органу або посадовій особі. Напр., прийняття законів України є **П.** ВР України.

Т. І. Шинкаренко

Прессбурзький мир 1491 — *договір мирний* між ерцгерцогом Австрії Максиміліаном I та королем Чехії і Угорщини Владиславом II Ягелончиком; підписаний 7.11.1491. Договір підвів риску під довготривалою боротьбою між герцогством Австрійським та Угорським королівством, зокрема, впродовж війни 1477–88. У цій війні, яка розпочалася внаслідок претензій герцога австрійського Фредеріка II на угорську корону, угорські війська під проводом короля Матяша I Гуняді здобули низку важливих перемог та окупували майже всю територію Австрії на схід від Альп, включно із Віднем. У 1488 було укладено *перемир'я*, але австрійці зволікали із підписанням мирного договору. У 1490 Матяш I помер, на угорський престол було обрано чеського короля Владислава II (під ім'ям Уласло II). Новий угорський король підписав мирний договір на умовах, вигідних австрійцям. За умовами договору Угорщина повертала всі захоплені австрійські території та відмовлялася від претензій на них у майбутньому. Владислав також погодився, що коли в нього не буде законного спадкоємця, угорська корона перейде до Максиміліана I (насправді королем Угорщини й Чехії 13.03.1516 став 10-літній син померлого Владислава II — Лайош II Ягелончик).

М. Г. Капітоненко

Прессбурзький мирний договір 1805 — двостороння франц.-австр. угода, підписана 26.12.1805 в Прессбурзі (сучасна Братислава, Словаччина) після поразки союзних австр.-рос. військ від *Наполеона I* під Аустерліцем. За нею Австрія визнавала франц. територ. захоплення в Італії (П'ємонт, Генуя, Парма, П'яченца та інші), поступалась на користь Наполеона як короля Італії своїми територіями на Адріатичному узбережжі (Венеціанська область, Істрія, Далмація), визнавала Баварію та Вюртемберг королівствами, Баден — великим герцогством і віддавала Баварії Тироль із Бриксеном та Трієнтом, архієпископство Бамберг, єпископства Аугсбург, Фрейзинген, Нассау, Ейхштедт та інші; Вюртембергу — п'ять міст на Верхньому Дунаї, графство Гогенберг, ландграфство Валленбург. Між Вюртембергом та Баденом було поділено частину австр. Швабії, Констанц, Брейсгау, Ортенау. Як компенсацію Австрія отримувала Зальцбург та Вюрцбург для вигнаного з Тоскани ерцгерцога Фердинанда Габсбурга. Австрія зобов'язувалась сплатити *контрибуцію* в розмірі 40 млн флоринів. Вихід Австрії з війни означав припинення існування 3-ї *антифранцузької коаліції.* Територ. зміни в Німеччині та Італії встановили франц. домінування в Європі та поклали край існуванню *Священної Римської імперії.* 6.08.1806 Франц II Габсбург склав із себе титул імператора Священної Римської імп. й став називатися австр. імператором Францем I.

М. Г. Капітоненко

Прес-служба (Прес-центр) — структурний підрозділ, на який покладено завдання на систематичній основі забезпечувати ефективний зв'язок із засобами масової комунікації (ЗМК), надаючи їм вичерпну, своєчасну та достовірну інформацію про поточну діяльність, рішення та плани організації, установи, закладу чи іншого відомства. Во-

на може діяти як окрема структурна одиниця, так і у складі інформаційного департаменту, відділу із зв'язків з громадськістю чи рекламної агенції. Діяльність прес-служби спрямована на: забезпечення стратегічних комунікацій з метою формування довіри громадян до урядових закладів та державних інститутів різного рівня, політичної, підприємницької чи громадської організації; формування у цільової аудиторії позитивної думки про роботу відомства; створення атмосфери розуміння громадськістю їх політики й свідомого виконання відповідних рішень; попередження появи неправдивої чи викривленої інформації; оприлюднення спростувань тощо. Співробітництво прес-служби із ЗМК розгортається у таких головних напрямах: формування бази даних (тираж, політична приналежність чи симпатії, власник, аудиторія, регіональне розповсюдження, склад журналістів, якість матеріалів тощо); моніторинг ЗМК (зокрема, поточних публікацій, критичних виступів), а також аналіз змін у структурі ЗМК (поява нових власників, політичне переорієнтування, перегляд редакційної політики, зміна аудиторії мовлення чи поширення (для друкованих ЗМК) тощо); розробка схеми каналів оперативного поширення інформації, налагодження зв'язків із представниками ЗМК чи менеджерами; організація та проведення спеціальних прес-заходів (брифінги, прес-конференції, круглі столи, семінари для журналістів, засідання прес-клубів, організація поїздок тощо); підготовка друкованих, аудіо- та відеоматеріалів для оперативного та перспективного поширення у ЗМК, контентне наповнення веб-ресурсів. Крім медіа прес-служба орієнтує свою діяльність на поширення інформації про свою установу для інформаційно-аналітичних центрів, незалежних експертів, груп лобі, зацікавленої громадськості, зокрема подорожуючих тощо.

Прес-служба може складатися із кількох відділів (акредитації, моніторингу інформаційного простору, підготовки й поширення оперативної інформації, інформаційно-аналітичного відділу, відділу фото- та телематеріалів, веб-підрозділу). У своїй діяльності прес-служба керується такими принципами, як відкритість, законність та відповідальність, надійність та достовірність, оперативність та актуальність. Діяльність прес-служб має будуватися на сучасних організаційних принципах, потребує забезпечення висококваліфікованими кадрами, котрі мають фахову підготовку, а також мати у своєму розпорядженні сучасне інформаційно-комунікаційне обладнання. Прес-центр у складі Департаменту інформаційної політики МЗС України залучається до інформаційно-роз'яснювальних кампаній, забезпечує контентне наповнення веб-порталу МЗС, присутність зовнішньополітичного відомства та його очільників у соціальних мережах, а також є невід'ємним інструментом формування позитивного іміджу державної установи та її керівників. Вона також забезпечує зворотній зв'язок із середовищем медіа, як вітчизняним так і зарубіжним чи країни перебування.

С. І. Даниленко

Претензія міжнародна — повідомлення *суб'єкта міжнародного права* до іншого суб'єкта міжнародного права, у якому зазначається про порушення останнім його міжнародно-правових зобов'язань, унаслідок чого суб'єкт, який надає повідомлення, зазнав шкоду, а також міститься вимога про усунення порушення та/або відшкодування шкоди. Так само може містити пропозицію чи вимогу про необхідність вдатись до одного із засобів мирного вирішення *спорів міжнародних*. Міжнародна претензія має важливе значення для встановлення наявності міжнародного спору або притягнення суб'єкта міжнародного права до міжнародно-правової відповідальності. У міжнародно-правовій літературі також зустрічається визначення міжнародної претензії, як вимоги однієї держави до іншої з приводу порушення останньою прав громадянина (громадян) першої держави (тобто про захист прав та інтересів громадян в порядку дипломатичного захисту). У цьому випадку обов'язковою передумовою подання такої претензії є дотримання *вичерпання національних засобів правового захисту принципу*. У цьому випадку заявлення претензії суб'єктом міжнародного права є його правом, а не обов'язком. Подібні претензії можуть заявлятися не лише державами, але й міжнародними організаціями, що було підтверджено у консультативному висновку *Міжнародного Суду ООН* про відшкодування шкоди, зазнаної на службі *ООН*, 1949. Подання фізичними та юридичними особами міжнародних претензій до держав можливе лише у випадках, що чітко встановлені у договірному *міжнародному праві* (наприклад, Вашингтонській конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами 1965 або регіональних конвенціях з *прав людини*).

З. В. Тропін

Преторії угода 2002 — *договір мирний*, підписаний в столиці ПАР м. Преторія 30.07.2002 між урядами Руанди та Демократичної Республіки Конго в раках процесу міжконголезького діалогу й відновлення стабільності та добросусідства у відносинах між двома країнами (див.: *Велика африканська континентальна війна 1998–2002*). З боку ДРК договір підписав президент Дж. *Кабіла*, з боку Руанди — президент Поль Кагаме. Свідками підписання стали президенти ПАР Т. *Мбекі* та Малаві Б. Молузі, а також спеціальний представник *Генерального секретаря ООН*. **П. у.** складається з 8 статей та 12 пунктів, а також Програми здійснення угоди, яка містила графік виконання конкретних заходів по мирному врегулюванню. Угода була підписана після проведення 5 денних переговорів за посередництва віце-президента ПАР Дж. *Зуми*. **П. у.** передбачала, що сторони беруть на себе зобов'язання, щодо ефективного виконання положень *Лусакської мирної угоди 1999* з виявлення та роззброєння колишніх військових збройних сил Руанди та сил «інтерахамве», при цьому за *ООН* та *Африканським Союзом* була визнана роль третьої сторони, яка сприяла б процесу інтенсифікації виконання мирного процесу. Уряд ДРК підтвердив своє право на негайне виведення *збройних сил* Руанди з її території, а уряд Руанди погодився на це за умови ліквідації колишніх збройних сил Руанди та «інтерахамве» на території ДРК під контролем МООНДРК та Спільно військової комісії (СВК). Уряд ДРК підтвердив своє небажання щодо використання власної території в якості бази для «інтерахамве» та колишніх збройних сил Руанди, і готове до співробітництва в питанні їхнього роззброєння.

В практичній площині ДРК мало продовжити процес ідентифікації та роззброєння сил руандійських повстанців, а Руанда виводить свої війська з території ДРК. МООНДРК мала розробити невідкладний план *репатріації* всіх руандійців з території ДРК, включно з тими хто знаходився в Каміні, спільно з СВК, при цьому Руанда та ДРК будуть надавати всю наявну в них інформацію з цього питання. МООНДРК мала отримати мандат на місію з підтримання миру, а приступити до здійснення програми роззброєння, демобілізації, *репатріації* та *реінтеграції* (РДРР) й завершити розгортання в східній частині ДРК. Руанда та ДРК мали розробити механізм нормалізації ситуації на спільному кордоні із залученням міжнародних сил, що в короткотерміновій перспективі повинні були співробітничати з обома сторонами задля забезпечення безпеки спільного кордону. Третя сторона має надати свої висновки щодо ефективності виконання взятих на себе зобов'язань учасниками угоди, прописаних у Програмі здійснення угоди. **П. у.** переслідувала на меті роззброєння бойовиків хуту, які в 1994 брали участь у знищенні 800 тис. осіб з племені тутсі, та переховувалися на сході ДРК. В свою чергу Руанда розпочала виведення 20 тис. військового контингенту своїх *збройних сил* з території ДРК. Отже, значення **П. у.** полягає в тому, що вона поклала кінець другій громадянській війні в Конго, до якої також були втягнуті збройні сили Уганди, Анголи, Зімбабве та Намібії, та в якій загинули понад 2,5 млн осіб.

С. В. Андрущенко

Прецедент (у міжнародному праві) — будь-який випадок застосування *норм міжнародного права* міжнародною судовою установою. У широкому розумінні під прецедентом у *міжнародному праві* розуміють також будь-який випадок застосування його норм *державою* чи міжурядовою *організацією міжнародною*. Міжнародне право, на відміну від правових систем англо-американської правової сім'ї, не знає доктрини обов'язкового судового прецеденту. Відповідно до ст. 38 *Статуту Міжнародного Суду* 1945, останній застосовує судові рішення як допоміжний засіб для визначення правових норм, а ст. 59 цього ж документа прямо встановлює, що рішення Суду обов'язкове лише для сторін, які беруть участь у справі, та лише у даній справі. Міжнародний Суд у Консультатив-

ному висновку про правомірність погрози ядерною зброєю або її застосування 1996 (див.: *Консультативні висновки Міжнародного суду ООН*) зазначив: «Міжнародний Суд тлумачить існуюче право, а не диктує закони. Цей постулат зберігає свою справедливість, навіть якщо Суд при тлумаченні та застосуванні права повинен обов'язково вказувати сферу його застосування, а інколи — й констатувати його зміну». Твердження про існування судового прецеденту у міжнародному праві, що подекуди робляться у доктрині, пояснюються тим, що на практиці міжнародні суди слідують своїм власним попереднім рішенням та з повагою ставляться до рішень інших міжнародних судів та арбітражів. Відхід від попередніх рішень здійснюється у разі необхідності та з детальним обґрунтуванням необхідності саме такого рішення проте жодна міжнародна судова установа не керується правилом stare decisis (обов'язковості судових прецедентів під час розгляду нових справ), притаманним англо-американській сім'ї правових систем. Разом з тим, рішення міжнародних судових установ користуються великою повагою, оскільки вони є накопиченням юридичного досвіду, якому зручно слідувати, у них відображено те, що суд визначив як чинне міжнародне право (насамперед — звичаєві норми). Поважне ставлення судів до своїх власних попередніх рішень та рішень інших міжнародних судових установ забезпечує впевненість та стабільність, що лежать в основі належного відправлення правосуддя, та запобігає суддівському свавіллю. Послідовність та стабільність рішень судів особливо потрібна у міжнародному праві — правовій системі з великою кількістю неписаних норм.

М. М. Гнатовський

Придністровський конфлікт — комплекс протиріч з приводу політ. статусу Придністров'я, що склався в Молдові в період формування її держ. незалежності. Протистояння між респ. керівництвом Молдавської РСР, що було репрезентоване нац.-демокр. і націоналістичними політ. колами, т а консервативним прорад. керівництвом у Тирасполі (найбільшому пром. центрі республіки) позначилось ще в 1990 і значно загострилось протягом 1991, проявившись у ставленні до збереження СРСР. Коли Кишинів визнавав незалежність Литви, Тирасполь прийняв резолюцію про невизнання молдовської резолюції з цього приводу й одночасно висловився на підтримку дій Союзного Центру, спрямованих на збереження СРСР. 27.08.1991 Молдова проголосила свою *незалежність*. У відповідь 1.12.1991 Тирасполь провів референдум, на якому більшість його учасників проголосувало за будівництво незалежної д-ви, хоча у зверненні до міжнар. співтовариства не йшлося про вихід Придністров'я зі складу Молдови. Швидка консолідація населення всього Придністров'я, переважно не молдавського за етнічним складом, та легітимізація сепаратистських настроїв на референдумі пришвидшили розбудову місцевих владних і силових структур, незалежних від Кишинева. Наприкінці 1991 сформовано перший загін нац. гвардії та підрозділи міліції Придністров'я, між ними та молдовською міліцією відбувалися збройні сутички. Наприкінці грудня 1991 — у сер. березня 1992 Тирасполь встановив контроль майже на всій лівобережній частині Придністров'я. У відповідь 28.03.1992 Кишинів оголосив надзвичайний стан у республіці та вдався до використання молдовських сил безпеки й армії для відновлення політ. контролю над Придністров'ям. Але наступ молдовських сил на лівобережну частину Придністров'я був зупинений збройними формуваннями останнього, сторони перейшли до позиційної війни, лінія фронту між ними встановилась по Дністру. У червні підрозділам Національної гвардії Придністров'я вдалось просочитись на правий берег Дністра та заблокувати в Бендерах молдовські підрозділи міської поліції. Битва за Бендери (19–21.06.1992), у ході якої молдовським силам не вдалось цілковито оволодіти містом, стала кульмінацією збройного конфлікту між Кишиневом і Тирасполем. Розуміючи безперспективність подальших військ. дій, лідери Молдови почали шукати посередників для укладення угоди про припинення вогню та мирне врегулювання конфлікту. Із метою припинення бойових дій 21.07.1992 у Москві відбулась зустріч Президента Республіки Молдова М. *Снєгура* з Президентом РФ Б. *Єльциним*, на якій підписано угоду про принципи врегулювання конфлікту в Придністровському регіоні. Конфліктуючі сторони взяли на себе зобов'язання вжити всіх необхідних заходів для повного припинення вогню, а також будь-яких бойових дій один проти одного. Після припинення вогню сторони протягом тижня відвели свої війська, нерегулярні збройні формування, бойову техніку та озброєння з лінії протистояння. Це дозволило створити зону безпеки між ворогуючими сторонами, у яку були введені тристоронні миротворчі сили. Із метою забезпечення контролю за здійсненням цих заходів згідно з угодою створено об'єднану контрольну комісію, що складається з представників трьох сторін, які беруть участь у врегулюванні, — російської, молдовської та придністровської. Місцем перебування цієї комісії визначено Бендери. У результаті взаємоузгоджених дій представників Росії, Молдови та Придністров'я було припинено кровопролиття, встановлено мир і створені умови для політ. врегулювання конфлікту.

Літ.: Перепелиця Г. М. Конфлікт в Придністров'ї (причини, прогноз розвитку та проблеми врегулювання). — К., 2001.

Г. М. Перепелиця

Приєднання до міжнародного договору — акт згоди держави або міжурядової *організації міжнародної* на обов'язковість договору, прийнятого іншими державами чи міжнар. міжурядовими орг-ціями. **П. до м. д.** виражає формальне прийняття дог-ру д-вою або міждерж. орг-цією, які не брали участі в переговорах та підписанні цього дог-ру. У цьому розумінні приєднання має такий самий юрид. ефект, що й підписання та *ратифікація* міжнародного договору взяті разом. Процедура приєднання заохочує більш широку участь д-в у *договорах міжнародних*, особливо в *договорах міжнародних багатосторонніх*. Відповідно до ст. 15 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969* згода д-ви на обов'язковість для неї дог-ру виражається приєднанням, якщо: а) договір передбачає, що така згода може бути виражена цією д-вою шляхом приєднання; б) іншим способом установлено, що д-ви, які беруть участь у переговорах, домовились, що така згода може бути виражена д-вою шляхом приєднання; або в) усі учасники потім домовились, що така згода може бути виражена д-вою шляхом приєднання. У теорії та практиці *міжнародного права* іноді виокремлюють два види акта приєднання: обмежене та повне. Під першим розуміють вияв згоди добровільно додержуватись положень дог-ру без оформлення участі в ньому, під другим — юрид. оформлення повної участі в дог-рі. Однак у цілому така різниця не підтримується заг. міждерж. практикою. Д-ва може приєднатися лише до дог-ру в цілому. Приєднання до частини дог-ру можливе тільки в тому випадку, коли це допускається догром чи якщо з цим згодні інші договірні д-ви (ст. 17 Віденської конвенції про право міжнар. дог-рів 1969). Сучас. міждерж. практика дозволяє приєднання до міжнар. дог-ру, який ще не набрав чинності. У праві міжнар. дог-рів не проводиться різниці між згодою на обов'язковість міжнар. дог-ру, яка виражена шляхом ратифікації, та згодою шляхом приєднання. Д-ва чи міжнар. орг-ція, що приєдналися до міжнар. дог-ру, мають такі самі права та обов'язки, як і первісні учасники дог-ру. Встановлення порядку оформлення приєднання до міжнар. дог-ру є внутр. справою кожної д-ви. Рішення про приєднання України до міжнар. дог-рів або їх прийняття ухвалюються: а) щодо дог-рів, які потребують ратифікації, — ВР України у формі закону; б) щодо дог-рів, які не потребують ратифікації, і приєднання до яких або прийняття яких провадиться від імені України, — Президентом України у формі указу; в) щодо дог-рів, які не підлягають ратифікації, і приєднання до яких або прийняття яких провадиться від імені уряду України, — у формі урядової постанови. Рішення про приєднання до міжнар. дог-рів міжвідомчого характеру або їх прийняття ухвалюються в порядку, що визначається урядом України. Після прийняття д-вою рішення про приєднання воно остаточно оформлюється шляхом повідомлення чи здачі на зберігання акта про приєднання, який не потребує в подальшому затвердження чи *ратифікації*.

О. О. Мережко

Приймаюча держава — сторона, на території якої проводиться *конференція міжнародна*, нарада, сесія органу міжнар. орг-ції та ін., знаходиться штаб-квартира міжнар. орг-ції або представництво іноземн. держави. Термін «приймаюча держава» міститься, напр., у *Конвенції про спеціальні місії*

1969. У міжнар. дог-рах використовуються також інші терміни, напр., «держава перебування» — у *Віденській конвенції про дипломатичні зносини 1961*, а також у *Віденській конвенції про представництво держав у їхніх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру 1975.* Д-ва, яка приймає *дипломатичне представництво,* часто має назву «держава акредитування». Д-ва, на території якої проводиться конференція або будь-яка інша міжнар. зустріч, має назву «держава-організатор» або д-ва, яка скликає конференцію чи міжнар. зустріч. Права та обов'язки **П. д.** визначаються у відп. договірних актах: багатосторонніх, напр., вищезазначені Віденські конвенції 1961 та 1975, або двосторонніх, напр., Угода між Федеральною радою Швейцарії та *Міжнародним союзом електрозв'язку (МСЕ)* стосовно прав. статуту МСЕ у Швейцарії 1971.

М. А. Кулінич, О. С. Полторацький

Прийнятність — дотримання вимог, установлених у звичаєвому *міжнародному праві* або у *договорі міжнародному* для заявника до будь-якої міжнародної судової установи, що має юрисдикцію розглядати таку заяву. Лише після позитивного вирішення питання про прийнятність справи міжнародна судова установа має право розглядати її по суті. Заперечення щодо прийнятності справи з боку будь-якої сторони повинно розглядатися судом або трибуналом у першу чергу, а задоволення такого заперечення виключає можливість продовження розгляду справи. Разом з тим, міжнародна судова установа має право об'єднати розгляд питання про прийнятність справи із розглядом її по суті, якщо цього вимагають особливості конкретної справи.

М. М. Гнатовський

Прийняття до міжнародної організації — рішення *організації міжнародної* про можливість *держави* стати членом цієї організації. Приєднання нових членів найчастіше не є просто односторонньою дією держави, а вимагає позитивного рішення певного органу або органів організації (навіть в універсальних та відкритих організаціях), яким надається дозвіл цій державі стати членом відповідної організації. Установчі акти міжнародних організацій містять положення стосовно прийняття нових членів, у яких визначаються як умови та критерії членства, так і процедура прийняття. Держави, що брали участь у створенні міжнародної організації, стають членами автоматично, без прийняття, з моменту підписання і *ратифікації* статуту. Якщо така держава вийшла з міжнародної організації, то при бажанні знову приєднатися до міжнародної організації, проходження процедури прийняття є необхідним. *Статут ООН* містить як умови членства, так і процедуру прийняття: 1) членом *Організації Об'єднаних Націй* може стати миролюбна держава, яка візьме на себе зобов'язання, що містяться в Статуті, і які, на думку ООН, можуть та бажають ці зобов'язання виконувати; 2) прийняття в члени здійснюється постановою *Генеральної Асамблеї ООН* за рекомендацією *Ради Безпеки ООН.*

Конституція *Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН* передбачає, що, поряд із первинними членами, держава може бути прийнята до організації двома третинами голосів держав-членів за умови, що офіційно оголосить про прийняття зобов'язань за Конституцією. До *Міжнародної організації праці* (МОП) може бути прийнята держава-член ООН, а також інша держава, що прагне приєднатися; Статут МОП не містить формальних критеріїв та умов. У деяких випадках, членство в одній міжнародній організації неможливе без членства в іншій (*Світовий банк* та *Міжнародний валютний фонд* відповідно).

У *Європейському Союзі* прийняття нової держави-члена залежить від одностайного схвалення *Ради Європейського Союзу*, яке надається після консультацій з *Європейською комісією* і отримання згоди від *Європейського парламенту.* Хоча визначені загальні Копенгагенські критерії, детальні умови членства передбачаються договором між державами-членами ЄС і державою-кандидатом. Договір про приєднання проходить процедуру затвердження в кожній з держав-членів, що дає можливість парламенту однієї держави-члена відхилити цей договір і, таким чином, відмовити у прийнятті держави-кандидата.

Р. С. Єделєв

Прийняття політичних рішень теорія — дослідження процесу вироблення та ухвалення рішень акторами політ. системи. У будь-якій країні, незалежно від її політ. системи й режиму, приймаються політ. рішення, що оформлюються у вигляді презид. указів, законопроектів, політ. заяв і декларацій різних політ. партій та рухів. Ступінь їхньої важливості залежить від того, хто приймає рішення і чого вони стосуються. Проте кожне з них певною мірою визначає напрямок розвитку політ. процесу як у країні, так і на міжнар. арені. Ухвалення політ. рішення — це вироблення кількох варіантів дії для вирішення політ. проблеми й подальший вибір оптимального з них, реалізація якого повинна вирішити проблему з макс. ефективністю. Структурно процес прийняття політ. рішень включає: постановку проблеми та пошук інформації про неї, вироблення рекомендацій та пошук альтернативних рішень проблеми, підбір найкращої альтернативи, попереднє переконання в правильності рішення, оцінка ефективності рішення та відновлення, перегляд або скасування рішення (схема Г. Лассуелла); виявлення, визначення й деталізація проблеми, вибір критеріїв оцінки альтернатив, розробка альтернативних варіантів вирішення проблеми, оцінка альтернатив, вибір найкращої з альтернатив та оцінка наслідків прийнятого рішення (схема К. Паттона і Д. Савікі); розуміння проблеми, вибір і пояснення цілей, вибір методу рішення проблеми, вибір критеріїв оцінки альтернатив, визначення альтернативних варіантів вирішення проблеми, оцінка рішення, що включає прогнозування наслідків, до яких призведе реалізація тієї або іншої альтернативи, та оцінка з точки зору вибраних критеріїв, рекомендації щодо подальших дій (схема Д. Веймера й А. Вайнинга); виявлення і визначення проблеми, збір інформації, що відноситься до проблеми, складання плану прийняття рішення, що включає вибір методу аналізу проблеми, політ. прогнозу, визначення виконавців кожного з етапів, визначення інформ., часових, фінанс., орг. та інших ресурсних обмежень, аналіз політ. ситуації, що відноситься до проблеми, визначення розвитку подій при збереженні існуючих тенденцій і без активного втручання, формування альтернативних варіантів вирішення проблеми, прогноз щодо наслідків, до яких призведе реалізація тієї або іншої альтернативи, вибір найкращого варіанта рішення, виконання рішення, аналіз реакції на рішення — реалізація принципу зворотного зв'язку, корекція рішення (схема К. Симонова).

Особи, що приймають рішення, можуть приділяти різну увагу тому або іншому етапу його прийняття. Це пов'язано з присутніми при ухваленні політ. рішень факторами ресурсних обмежень, якими можуть бути: умови невизначеності, пов'язані з відсутністю необхідної інформації, часові обмеження, обмеження фінанс., орг. ресурсів тощо. У ситуації ресурсних обмежень особи, що приймають рішення, зазвичай намагаються спростити цю процедуру, що досягається шляхом свідомого підкреслення привабливості одного з альтернативних варіантів рішення, обраного інтуїтивно, й одночасного заниження позитивних сторін інших можливих рішень. Тому для зменшення суб'єктивного фактора вибір альтернатив здійснюють на основі спец. методик, що реалізуються за допомогою методів політ. моделювання, матричних методів, теорії ігор, групових очних і заочних методів експертних оцінок, що дозволяє знизити ризик помилки та знаходити справді оптимальний вихід із найскладніших ситуацій.

В. П. Гондюл

Прийняття рішень, теорія в міжнародних відносинах — це частина політико-управлінської науки, що розробляє принципи та методи підготовки, прийняття та здійснення публічно-державних рішень, що визначають зовнішньополітичний курс, у визначених проблемних ситуаціях для забезпечення ефективності державного управління в *системи міжнародних відносин середовищі.* Прийняття політичних рішень як наука складається з сукупності різноманітних знань, які можна впорядкувати за трьома типами: фундаментальні знання механізмів та закономірностей прийняття рішень; прикладні знання технологій та методик; міждисциплінарні знання, що складають «середовище» для двох попередніх типів. Існує два основних підходи до прийняття політичних рішень — нормативно-прескриптивний та дескриптивно-експлікативний і два кластери концепцій прийняття політичних рішень — холістський та компонентний. Холістський кластер — концепція «обмеженої раціональності» Г. Саймона, модель «мереже-

вої структури» (Д. Ноук, П. Річардсон, Х. Хекло та ін.), модель «динамічного циклу» Дж. Андерсона, Б. Дженкінса, концепція «організаційного інституціоналізму» Дж. Марча, Дж. Олсена та ін. Компонентний кластер — «біхевіоралістська модель» Г. Лассуелла, Д. Лернера та ін., модель «загальної раціональності» К. Ерроу, Е. Даунса, «інкрементналістська модель» Ч. Ліндблома, Е. Вудхауза, модель «групової репрезентації» Р. Даля, Ф. Шміттера та ін. Аналіз процесу прийняття управлінських рішень є динамічним виміром системного аналізу *зовнішньої політики*. Вивчення її детермінант є неможливим без врахування процесу прийняття політичних рішень, особливо з огляду на прогностичні можливості. Він (процес) є своєрідним «фільтром», через який особа, що приймає рішення, пропускає сукупність чинників, які впливають на зовнішню політику держави. Для зменшення суб'єктивного чинника під час прийняття рішень вибір альтернатив відбувається на основі спеціальних методик, що реалізуються за допомогою методів теорії ігор, індивідуальних та колективних експертних оцінок, критеріального аналізу та ін.

Ж. О. Панченко

Прикордонна політика — державна і *міжнародна політика*, що регулює транскордонні потоки і визначає співвідношення між бар'єрними та контактними функціями кордону, тобто ступінь його прозорості. Вона відображає пріоритетні цілі держави, прикордонних регіонів і місцевих властей, включає стимули й обмеження прикордонної діяльності, регулює процеси внутрішньої і зовнішньої (транскордонної) територіальної інтеграції. Найбільш жорстко охоронюваним і укріпленим з обох сторін кордоном у світі, хоч і не визнаним офіційно, можна вважати 248-кілометрову демаркаційну лінію між Північною і Південною Кореєю, де зосереджено близько 2 млн військовослужбовців. З метою перешкодити вторгненню терористів наприкінці 1980-х — у першій половині 1990-х почалося зведення прикордонних стін в Індії та Ізраїлі. Ці загороджувальні системи обладнані системами спостереження і сенсорними пристроями, частково електрифіковані й заміновані. Завершення будівництва загород сприяло відчутному зниженню числа терористичних атак, але не дало змогу покінчити з проблемою транскордонного *тероризму міжнародного*.

Загородження на державних кордонах здебільшого споруджуються для протидії масовій неконтрольованій міграції. Так, у 2006 президент США Дж. В. *Буш* підписав закон, що передбачає зведення стіни на кордоні з Мексикою для боротьби з незаконною імміграцією. Аналогічна мета ставилася під час прийняття рішень про спорудження прикордонних загороджень в Індії на кордоні з Бангладеш і М'янмою, у Саудівській Аравії — з Іраком і Єменом, у Ботсвані — з Зімбабве, в Іспанії — по сухопутній частини периметра кордонів іспанських ексклавів Сеути і Мелільї з Марокко. Проте порушники часто пристосовуються до нових умов, а переправлення нелегалів може перетворюватися на прибутковий тіньовий бізнес, що знижує ефективність подібних заходів. За умови взаємної довіри між партнерами, серйозної зацікавленості в розвитку двосторонніх зв'язків, готовності йти на компроміс у процесі формування **П. п.**, сумісності стандартів і принципів цієї політики може реалізуватися стратегія забезпечення прикордонної безпеки на основі тісної взаємодії суміжних держав. Прикладом її реалізації є охорона кордону між США і Канадою, «найдовшого необороненого кордону в світі». На початку XXI ст. США і Канада розпочали формування системи спільного контролю транскордонних потоків. 12.12.2001 в Оттаві була підписана Декларація про «розумні кордони», в якій проголошувалися пріоритети нової стратегії: створення режиму найбільшого сприяння для мандрівників і комерційних організацій, що користуються довірою, перенесення контролю над товарами таких організацій з прикордонної зони до пунктів відвантаження, модернізація пунктів пропуску для боротьби із заторами на кордоні і т. ін.

У *Європейському Союзі* віддали перевагу стратегії інтеграції національних систем забезпечення прикордонної безпеки, створення спільного прикордонного простору зі скасуванням прикордонного та митного контролю на внутрішніх кордонах країн-членів, що потребувало гармонізації економічної та митної політики, діяльності правоохоронних органів суміжних країн, а також приведення контролю над зовнішніми рубежами у відповідність до певних стандартів. За дотриманням членами ЄС, і особливо кандидатами на вступ, стандартів з охорони зовнішніх кордонів стежать спеціальні технічні інспекції. Крім того, важливу роль у системі охорони зовнішніх рубежів і в боротьбі з нелегальною транскордонною активністю відіграють загальні для ЄС структури і механізми, такі як Шенгенська інформаційна система. Основні напрями державної **П. п.** України визначено Законами України «Про державний кордон України» (1991), «Про виключну (морську) економічну зону України» (1995), Концепцією охорони державного кордону та суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні (1996), Концепцією розвитку державної прикордонної служби України на період до 2015 (2006), Концепцією інтегрованого управління кордонами (2010). Основними завданнями охорони державного кордону є забезпечення встановленого режиму державного кордону й прикордонного режиму, який регламентує правила в'їзду, тимчасового перебування, проживання, пересування, провадження робіт, обліку та утримання на пристанях суден, а також їх проходження у внутрішніх водах. Україна активно здійснює заходи щодо облаштування та реконструкції державного кордону, створення інтегрованої системи його охорони, забезпечення пропуску через державний кордон осіб, транспортних засобів і товарів.

М. А. Шепелєв

Прилегла зона — район *відкритого моря*, що безпосередньо знаходиться за зовн. кордоном територ. моря *(територіальних вод)* прибережної держави. У **П. з.** д-ва може здійснювати контроль, необхідний для попередження порушень (митних, фіскальних, імміграційних та санітарних законів і правил), та покарання за зазначені порушення, вчинені в межах її території або територ. моря. Режим **П. з.** визначається Конвенцією про територ. море і прилеглу зону 1958 (ст. 24) і *Конвенцією ООН з морського права 1982* (ст. 33). Ширина **П. з.** не є остаточно визначеною. Відповідно до Конвенції про територ. море і прилеглу зону 1958 **П. з.** не може перевищувати 12 мор. миль, а за Конвенцією ООН з мор. права 1982–24 мор. миль, що відміряються від тих самих вихідних ліній, від яких відміряються територ. води. Крім того, Конвенцією про територ. море і прилеглу зону 1958 встановлено положення щодо розмежування **П. з.** між д-вами, які розташовані одна проти одної або межують одна з одною (за серединною лінією при відсутності договірного положення про інше). На повітр. простір над **П. з.** не поширюється *суверенітет* прибережної д-ви. Право переслідування у відкритому морі, встановлене за порушення законів прибережної д-ви, поширюється в разі, якщо воно відбулось не тільки в територ. водах, але й у **П. з.** При цьому вимагається, щоб переслідування почалось до того, як судно-порушник залишило **П. з.** і досягнуло відкритого моря. Законодавство України не передбачає створення **П. з.**

І. М. Забара

Примаков Віталій Маркович (18.12.1897, с. Семенівка, тепер Чернігівської обл., Україна — 11.06.1937, Москва, СРСР) — укр. рад. військ. діяч і *дипломат*. Нар. у сім'ї вчителя. Член більшовицької партії з 1914. У 1917 — чл. Київ. і Чернігівського к-тів РСДРП(б), делегат 2-го Всеросійського з'їзду Рад, брав участь у жовтневому перевороті 1917 в Петрограді, чл. ВЦВК. Із січня 1918 — організатор і керівник Червоного козацтва України. Після громадян. війни — на викладацькій, військ.-дип. роботі: таємний військ. радник при Нац.-рев. армії Китаю (1925–26), військ. аташе в Афганістані та Японії (1927–30). У 1933–35 — заст. командувача Півн.-Кавказького військ. округу, із 1935 — заст. командувача Ленінградського військ. округу, комкор. У 1936 репресований за звинуваченням у належності до військ.-троцькістської орг-ції та в підготовці змови в армії.

М. С. Дорошко

Примаков Євген Максимович (29.10.1929, Київ, УССР) — рос. громад.-політ. і держ. діяч, учений-сходознавець. Закінчив Моск. ін-т сходознавства й аспірантуру Моск. держ. ун-ту, д-р екон. наук, академік АН СРСР (1979). У 1953–62 — співробітник Державного к-ту Ради Міністрів СРСР з радіомовлення і телебачення; 1962–66 — оглядач, заст. редактора «Правди»; 1966–70 — власний кореспондент «Правди» на Бл. Сході; 1970–77 — заст. директора Ін-ту світової економіки і міжнар. відносин АН

СРСР; 1977–85 — дир. Ін-ту сходознавства АН СРСР; 1985–89 — дир. Ін-ту світової економіки та міжнар. відносин. У 1989–90 — кандидат у члени Політбюро ЦК КПРС, голова Ради Союзу ВР СРСР; 1990–91 — чл. Президентської Ради СРСР; у вересні-листопаді 1991 — 1-й заст. голови КДБ СРСР; у листопаді—грудні 1991 — дир. Центральної служби розвідки СРСР; у грудні 1991 — січні 1995 — дир. Служби розвідки РФ. У січні 1995 — вересні 1998 — мін. зак. справ РФ, активно виступав проти *НАТО розширення на Схід*, за активізацію ролі Росії в урегулюванні регіональних конфліктів на теренах *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* і на Бл. Сході, реанімацію осі «Москва — Пекін». У 2001–11 — президент Торговельно-промислової палати Росії, потім — голова Ради директорів федерального мережевого оператора в сфері навігаційної діяльності «НІС ГЛОНАСС».

Твори: «Анатомія близькосхідного конфлікту» (1978), «Схід після краху колоніальної системи» (1982), «Історія однієї змови» (1985), «Роки у великій політиці» (1999), «Конфиденциально: Ближний Восток на сцене и за кулисами (вторая половина XX — начало XXI века)» (2006), «Минное поле политики» (2007).

Н. Ф. Сербіна

Примаченко Вадим Вікторович (14.09.1951, с. Новий Мирополь Дзержинського р-ну Житомирської обл., УРСР) — укр. професійний *дипломат*. Закінчив ф-т міжнар. відносин і міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (1977); кандидат екон. наук. Працював у міжнар. відділі АН УРСР. У 1990–91 — 1-й секр. відділу двосторонніх відносин і регіонального співробітництва МЗС УРСР; 1991–93 — 1-й секр. посольства СРСР у Союзній Федеративній Республіці Югославія, представник МЗС України в Югославії; 1993–95 — Ген. консул України в Белграді; 1995–96 — Радник-посланник, Тимчасовий Повірений у справах України в Союзній Республіці Югославія. У липні 1996—квітні 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Союзній Республіці Югославія. У вересні 1998—лютому 1999 — заст. начальника Третього територ. управління МЗС України; у лютому 1999–2001 — нач. Історико-архівного управління МЗС України. У лютому 2002—липні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Іран. 20.10.2004–12.03.2007 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Індонезії; 12.03.2007–6.05.2011 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Словенії.

В. М. Матвієнко

Примусова посадка іноземного повітряного судна — здійснюється компетентними органами держави щодо іноземного повітряного судна-порушника, що перетнуло *кордон держави* без відповідного дозволу або таке, що припустилося порушення використання повітряного простору даної держави. Процедура примусової посадки іноземного повітряного судна-порушника регламентується міжнародними угодами України, а також положеннями повітряного кодексу України, Закону України «Про державний кордон» та іншими законодавчими актами.

О. М. Григоров

Примусова праця — будь-яка робота чи служба, яку вимагають від особи під загрозою якогось покарання і щодо якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг. У *міжнародному праві* існує заборона примусової праці. Забороні примусової праці присвячені Конвенція *Міжнародної організації праці (МОП)* № 29 про примусову чи обов'язкову працю (1930), Конвенція МОП № 105 про скасування примусової праці (1957) та Конвенція МОП № 182 про заборону і негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці, які належать до основних конвенцій МОП і є обов'язковими до виконання вже з факту членства у МОП, однак ці конвенції мають найбільшу кількість *ратифікацій* (177, 174 і 177 відповідно) з усіх конвенцій МОП. П. 3 ст. 8 *Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966* визначає, що нікого не можуть приневолювати до примусової чи обов'язкової праці. Принцип знайшов відображення і у регіональних документах з захисту прав людини (*Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод* (п. 2 ст. 4), *Американська конвенція про права людини 1969* (п. 2 ст. 6)). Кожний член МОП зобов'язується скасувати застосування примусової чи обов'язкової праці в усіх її формах і не вдаватися до будь-якої її форми: а) як засобу політичного впливу чи виховання, або як засобу покарання за наявність чи за висловлювання політичних поглядів, чи ідеологічних переконань, протилежних усталеній політичній, соціальній, чи економічній системі; б) як методу мобілізації і використання робочої сили для потреб економічного розвитку; в) як засобу підтримання трудової дисципліни; г) як засобу покарання за участь у страйках; д) як заходу дискримінації за ознаками расової, соціальної і національної приналежності чи віросповідання.

Значення терміна «примусова чи обов'язкова праця» загалом не поширюється на: а) будь-яку роботу чи службу, що її вимагають на підставі законів про обов'язкову військову службу і застосовують для робіт суто воєнного характеру; б) будь-яку роботу чи службу, що є частиною звичайних громадянських обов'язків *громадян*; в) будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої-небудь особи внаслідок вироку, винесеного рішенням судового органу, при умові, що ця робота чи служба виконуватиметься під наглядом і контролем державних службовців і що зазначена особа не буде віддана або передана в розпорядження приватних осіб чи компаній; г) будь-яку роботу чи службу, що її вимагають в умовах надзвичайних обставин, що ставлять під загрозу, або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови всього або частини населення; д) дрібні роботи громадського характеру, тобто роботи, що виконуються для прямої користі колективу його членами і які тому можуть вважатися звичайними громадянськими обов'язками членів цього колективу. Загроза покаранням, як необхідний елемент примусової праці, може приймати форму втрати прав або привілеїв. Такими формами можуть бути: а) фізичне або сексуальне насилля, в тому числі погрози застосування такого насилля або вбивства на адресу жертви або її рідних; б) обмеження свободи пересування жертви, коли працівників зачиняють на робочому місці або обмежують їх пересування дуже невеликою зоною, часто з метою запобігання контакту з зовнішнім світом і отримання від них максимальної трудової віддачі; в) примушення особи до праці через її борги (боргова кабала), що є межовою ситуацією між примусовою працею та рабством, коли особа стає гарантом виплати боргу; г) відрахування з заробітної плати, або повна відмова платити працівнику без якої-небудь причини; д) погрози звільнення, якщо працівник відмовиться працювати понаднормово, або виконувати роботу, яка не передбачено трудовим контрактом або національним законодавством; е) вилучення документів, що посвідчують особу працівника, та неповернення їх на вимогу працівника; є) погроза повідомити міліцію, або міграційні служби про нелегальність перебування жертви на території держави. Наведені форми є найпоширенішими, проте перелік не є вичерпним. Часто існує комбінація кількох форм.

Добровільне пропонування своїх послуг як обставина, що може виключити примусовість праці, має розглядатися в кількох аспектах, зокрема: форма і предмет згоди на виконання роботи або служби; роль зовнішніх обставин, або непрямого примусу під час добровільного пропонування своїх послуг; можливість відкликати свою згоду на виконання роботи або служби. Наявність примусової праці визначається характером відносин між працівником і «роботодавцем», а не за видом виконуваної діяльності, тобто не залежить від складності, або небезпечності умов праці. Визначення примусовості праці не залежить від того, чи є діяльність жертви законною згідно з національним законодавством чи ні. Діяльність не повинна бути визнана офіційно як робота або служба для того, щоб потенційно вважатися примусової праці. Дитина, або доросла людина, яка жебракує під примусом, буде розглядатися як жертва примусової праці.

Примусова чи обов'язкова праця сама по собі не може бути ототожнена з *рабством*, або підневільним станом. Конвенція про рабство (1926) передбачила, що договірні сторони зобов'язуються вжити відповідних заходів для уникнення того, щоб примусова, або обов'язкова праця не створила положення, аналогічне рабству. Рабство, відповідно до цієї конвенції, є стан або становище людини, над якою здійснюються атрибути права власності або деякі з них. Людина в підневільному стані буде змушена працювати, але цей факт буде не єдиною визначальною рисою відносин. Рабство чи підневільний стан може бути пов'язаним з експлуатацією не тільки людської праці, а й самої людини. Більш того, стан рабства є постійним, часто успадковується, а не має фіксованої тривалості як

примусова праця. Відповідно до Конвенції МОП № 29 про примусову чи обов'язкову працю, незаконне притягнення до примусової чи обов'язкової праці переслідуватиметься у кримінальному порядку, і кожний член МОП, який ратифікував цю конвенцію, зобов'язаний забезпечити дійсну ефективність і суворе додержання санкцій, що диктуються законом.

О. В. Задорожній

Примусові заходи — у *міжнародному праві* форми тиску, здійснюваного одними суб'єктами щодо інших з метою впливу на їхню поведінку вирішальним чином. Хоча тиск у *міжнародних відносинах* може бути за своєю природою як правомірний, так і неправомірний, термін «примусові заходи» зазвичай вживається на позначення правомірних форм тиску, тобто застосування сил, підстави й межі якого регулюються міжнар. правом, спрямоване на забезпечення належного функціонування міжнар. права та захисту прав його суб'єктів. Типовим видом **П. з.** є міжнар.-прав. *санкції*. Натомість примус, що вчинюється всупереч міжнар. праву і є міжнар. правопорушенням, характеризується як «насильство». В. Буткевич розрізняє серед правомірних **П. з.** санкціоновані та несанкціоновані. Останні можуть бути реакцією на недружні акти, ситуації в міжнар. відносинах, непереборну силу, конфліктні ситуації, що стали наслідком громадян. воєн тощо. Особливість несанкціонованих **П. з.** полягає в тому, що вони можуть застосовуватись до виникнення міжнар.-прав. відповідальності та з її настанням набути характеру міжнар.-прав. санкцій. Кожен *суб'єкт міжнародного права* володіє правом на **П. з.**, однак найбільш ефективно це право реалізовують д-ви. **П. з.** д-в можуть мати як індивід., так і колективний характер, здійснюватись за допомогою міжнар. орг-цій. Доволі часто термін «примусові заходи» вживається у звуженому значенні: «колективні заходи або дії, що застосовуються державами-членами *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* та/або регіональними міжнародними організаціями на основі повноважень, одержаних від *Ради Безпеки ООН*, для підтримки або відновлення міжнародного миру і безпеки». Порядок застосування таких **П. з.** регулюється гл. VII *Статуту ООН:* вони можуть мати як військ., так і невійськ. характер, обов'язковою умовою їх здійснення є надане РБ ООН повноваження. У тексті Статуту ООН термін «примусові дії» використаний в описаному вище вузькому розумінні в ст. 2, 5 і 50, а також у ст. 53 на позначення заходів, які можуть здійснюватись регіональними «угодами або органами» під керівництвом РБ ООН. Спеціально наводиться застереження, що «ніякі примусові дії не вживаються відповідно до цих регіональних угод або регіональними органами без повноважень від Ради Безпеки». Виняток, відповідно до ст. 107 Статуту ООН, зроблений щодо «дій, вжитих або санкціонованих у результаті *Другої світової війни* урядами, які несуть відповідальність за такі дії, відносно будь-якої держави, яка протягом Другої світової війни була ворогом будь-якої з держав, які підписали цей Статут». Але це положення Статуту ООН слушно вважається застарілим і таким, що втратило чинність, «мертвою нормою».

В. С. Ржевська

Приписування (атрибуція) поведінки державі (у *міжнародному праві*) — визнання суб'єкта таким, що має нести відповідальність згідно з міжнародним правом. Практично всі діяння, що мають міжнародно-правове значення, вчиняються людьми. Однак міжнародно-правова кваліфікація діяння та можливість відповідальності за нього за міжнародним правом залежать від статусу особи, яка його вчинила, і характеру її зв'язку з державами та міжнародними міжурядовими організаціями. Міжнародне право встановлює критерії, за якими поведінка осіб приписується державам або міжнародним міжурядовим організаціям для цілей міжнародно-правової відповідальності. Приписування діяння якомусь *суб'єкту міжнародного права* ще не означає кваліфікації цього діяння як міжнародно-протиправного. Ціль приписування — тільки визначити, що йдеться про діяння певного суб'єкта, для цілей відповідальності. Підготовлені *Комісією міжнародного права* ООН Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння (2001) визначають декілька випадків, коли поведінка певних осіб для цілей міжнародної відповідальності приписується державі відповідно до встановлених міжнародним правом умов. Ці випадки можна поділити на три групи: 1) поведінка органів, осіб чи утворень, належних до механізму держави або пов'язаних з ним. До цієї групи належать: поведінка органів держави (стаття 4), які визначаються відповідно до внутрішнього права та практики держави, поведінка осіб чи утворень, які здійснюють елементи державної влади (стаття 5), поведінка органів, переданих у розпорядження держави іншою державою (стаття 6), при цьому поведінка органу держави або особи, або утворення, які уповноважені здійснювати елементи державної влади, розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом, якщо вони діють у цій якості, навіть якщо вони перевищують свої повноваження або порушують вказівки (стаття 7); 2) поведінка осіб чи утворень, які не належать до механізму держави, але поведінка яких може бути приписана державі за наявності визначених міжнародним правом обставин. До цієї групи належать поведінка особи чи групи осіб під керівництвом або контролем держави (стаття 8), поведінка особи або групи осіб за відсутності або за неспроможності офіційної влади (стаття 9), поведінка повстанського або іншого руху, у тому числі тоді, коли відбувається відторгнення таким рухом частини території держави і утворення на ній нової держави (стаття 10); 3) поведінка, яка не може бути приписана державі на підставі попередніх статей, але яка визнається і приймається державою як її власна — якщо і тією мірою, якою держава це робить (стаття 11). У Проекті статей про відповідальність *організацій міжнародних* (2011) визначено, що міжнародній організації для цілей відповідальності мають приписуватися 1) поведінка її органів чи представників при виконанні ними своїх функцій (стаття 6), 2) поведінка органів держави або органів чи представників міжнародної організації, переданих у розпорядження міжнародної організації тією мірою, якою їх поведінка залишається в межах її контролю (стаття 7), причому поведінка органу або представника міжнародної організації вважається дією цієї організації за міжнародним правом, якщо цей орган або представник діє в офіційній якості і в межах загальних функцій цієї організації, навіть якщо цей орган або представник перевищують свої повноваження або порушують вказівки (стаття 8), 3) поведінка, яка не може бути приписана міжнародній організації на підставі попередніх статей, але яка визнається і приймається міжнародною організацією як її власна — якщо і тією мірою, якою міжнародна організація це робить (стаття 9). За загальним правилом умови, відповідно до яких відбувається приписування (атрибуція) поведінки суб'єкта для цілей міжнародної відповідальності, визначаються міжнародним правом.

В. С. Ржевська

Природне право — теоретико-правова концепція, відповідно до якої право базується на незмінних принципах і нормах, породжених природою людини та суспільства. Філософські ідеї природного права мають давню історію і походять ще від давньогрецьких стоїків, які вірили в існування норм, обмежених позитивним правом, тобто правом, що створене людиною, та природно-правових теорій, розроблених римськими мислителями. Згідно з Цицероном природне право є богонатхненним, верховним правом. Давньоримські юристи розглядали природне право як раціональну і прикладну концепцію, що стала частиною *jus gentium* і була створена природним розумом. Під впливом стародавніх концепцій та середньовічних християнських філософів (зокрема Т. Аквінського) ранні класики права вважали, що право виникає на основі божественної волі, встановлюється чистим розумом та не залежить від будь-яких дій людини. Г. *Гроцій* розглядав природне право як раціональний припис, відповідно до якого певна дія оцінюється на відповідність самій розумній природі і визнається або морально ганебною, або морально необхідною; отже, така дія або ж заборонена, або ж передбачена Богом, творцем природи.

Природне право також може розглядатися як: 1) право, що не залежить від влади і волі законодавця, не створене людиною, і тому природне; 2) сукупність принципів і норм, що формують саму суть природного права; 3) основне суб'єктивне право людини (*громадянина*), що виражає об'єктивні вимоги свободи і безумовні вимоги особи щодо вільної самореалізації у суспільстві і державі. У цілому, доктрини природного права поділяються на

дві групи, а саме: теологічні, пов'язані з такими категоріями як Бог, божественна воля, божественна справедливість тощо; та світські, джерелами яких виступають природа людини, розум людини, природа речей тощо.

Ідеї природного права мали значний вплив на формування ранньої доктрини міжнародного права та передусім знайшли своє відображення в класичних працях XVIII ст. Як і будь-яке право, право народів було лише частиною вічного і загального природного права (jus naturale), що врегульовує відносини між усіма людьми й державами. Концепція природного права у праві народів досягла свого апогею в працях С. Пуфендорфа, який категорично заперечував дійсність будь-яких норм позитивного права, що базуються на звичаях і міжнародних договорах, і визнавав лише природне право, породжене чистим розумом і позбавлене будь-якого божественного зв'язку. На початку XIX століття природна філософія з його нечітким і абстрактним розумінням права почала втрачати позиції і з часом була витіснена позитивізмом.

О. Л. Копиленко

«Природніх кордонів» концепція — теорія, в основі якої лежить припущення про існування природ. меж територ. *експансії* держави; досягнення цих рубежів є метою територ. експансії та одночасно граничною межею, за якою подальша експансія стає неефективною. Одним із розробників **«П. к.» к.** був перший міністр Франції, кардинал А. Ж. *Рішельє.* У ході *Тридцятилітньої війни 1618–48* ідея природ. кордонів разом із «силової рівноваги» концепцією складали основу зовн.-політ. стратегії Франції. Елементи **«П. к.» к.** було частково реалізовано у *Вестфальській системі міжнародних відносин,* яка, зокрема, визначила межі зовн. *суверенітету* д-в. Подальший розвиток концепції та її зв'язок із *«визначення долі» доктриною* призвели до трактування територ. експансії д-ви як певної місії з освоєння сусідніх земель. Межею такого розвитку є кордони «природньої» експансії сусідньої д-ви. Неоднозначність та суперечливість **«П. к.» к.** проявились під час наполеонівських війн, коли територ. експансія Франції пояснювалась необхідністю захисту її «природніх кордонів»; **«П. к.» к.** виправдовувала експансію. Відновлення ролі **«П. к.» к.** як засобу підтримання рівноваги відбулось після *Віденського конгресу 1814–15;* було сформульовано тезу, за якою д-ва, що досягла власних «природніх кордонів», втрачає стимул до завоювань. Але із загостренням міжнар. становища та зміною співвідношення сил у Європі знов виникали спроби використати **«П. к.» к.** як виправдання для експансії. Встановлення самих природ. меж експансії є основною проблемою **«П. к.» к.** Зміна статусного співвідношення д-в змінює їхню здатність контролювати більший чи менший геогр. простір, завдяки чому статичні «природні кордони» не завжди відповідають динамічному розвитку політ. та силової взаємодії д-в. Спроби модифікувати та використати **«П. к.» к.** найбільш активно здійснюються в рамках *геополітики.* Дихотомія «суходіл—море» є геополіт. аналогом концепції меж територ. експансії, в основі якої лежить припущення про «визначені долею» напрями експансії та принципи *зовнішньої політики,* засновані на них.

М. Г. Капітоненко

Пристайко Вадим Володимирович (20.02.1970, Килія, Одеська область, УРСР) — український *дипломат.* Працював радником-посланником і заступником голови місії при посольстві України в США, до цього був заступником директора департаменту НАТО — начальником відділу політичних питань євроатлантичної інтеграції МЗС України. З 8.11.2012 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді; водночас із 28.12.2012 — Представник України при *Міжнародній організації цивільної авіації (ІКАО).*

А. П. Сапсай

Притулок дипломатичний — надання будь-якій особі можливості уникнути переслідування з політ. мотивів у приміщенні інозем. *дипломатичного представництва* чи *консульської установи,* а також на інозем. *судні морському військовому.* Відповідно до *міжнародного права* недоторканність приміщень дип. чи конс. представництва, а також *екстратериторіальність* інозем. військ. корабля не дають права надавати в їхніх приміщеннях притулку особам, які переслідуються країною перебування за вчинені ними правопорушення. Це положення знайшло відображення й у *Віденській конвенції про дипломатичні зносини 1961,* яка забороняє використовувати приміщення дип. представництва для дій, що не сумісні з його офіц. цілями. Виняток складає практика країн Лат. Америки. Існує низка дог-рів між д-вами цього регіону, які регламентують надання **П. д.** (*Гаванська конвенція про дипломатичний притулок 1928,* Каракаська конвенція 1954). Утім, питання існування прав. інституту **П. д.** в Лат. Америці залишається дискусійним.

О. В. Задорожній

Притулок політичний (право притулку) — інститут сучасного внутрішньодержавного і *міжнародного права.* Історично вперше виник у період *Французької буржуазної революції 1789–99,* зокрема, в Конституції 1793 зазначалося, що Франція надає «притулок іноземцям, вигнаним зі своєї батьківщини за справу свободи». Одна з перших спроб уніфікації норм про **П. п.** була зроблена Інститутом міжнародного права в 1950 шляхом прийняття резолюції «Про притулок у міжнародному публічному праві»: притулок означає заступництво, яке *держава* надає на своїй території або в будь-якому іншому місці, що знаходиться під контролем її певних органів, особі, яка шукає його. У міжнародному праві **П. п.** регулюється в основному міжнародно-правовими звичаями, а також Декларацією про територіальний притулок, прийнятою *Генеральною Асамблеєю ООН* 14.12.1967. У внутрішньодержавному праві — особливе особисте право, яке конституції і закони сучасних демократичних держав надають іноземним громадянам і *апатридам.* **П. п.,** як правило, закріплений в Конституціях держав; порядок його надання і правове положення осіб, які одержали притулок, визначаються іншими законодавчими актами (наприклад, ст. 26 Конституції України, закони України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» та «Про біженців»).

П. п. полягає в можливості іноземця невизначено довгий час залишатися на території даної держави, якщо у себе на батьківщині він зазнає переслідування за політичними, релігійними, науковими та іншими мотивами подібного роду. **П. п.** не поширюється на воєнних злочинців і осіб, винних у вчиненні злочинів проти людства. Розрізняють територіальний (який надає особі можливість укритися від переслідування на території іншої держави) та дипломатичний **П. п.** (який надає особі можливість переховуватися від переслідування у приміщенні дипломатичного представництва чи військовому кораблі іноземної держави). Останній вид притулку набув значного поширення в країнах Латинської Америки. Надання **П. п.** не спричиняє автоматичного надання громадянства; актом надання притулку держава приймає на себе зобов'язання не видавати дану особу державі, де вона переслідувалась. У ряді випадків держави конкретизують перелік підстав і умов, за яких може бути наданий притулок. Так, у Конституції Російської Федерації зазначено, що притулок надається іноземцям, які переслідуються за свою діяльність на благо свободи і позбавлені у своїй країні основних прав і свобод. Конституція ФРН наголошує на політичних переслідуваннях, нелюдському або ганебному поводженні чи покаранні. Конституція Іспанії відсилає до спеціального закону, що встановлює умови, за яких громадяни інших країн і апатриди користуються в цій державі правом на притулок. В Україні це право закріплене в Конституції України: «Іноземцям і особам без громадянства може бути наданий притулок у порядку, встановленому законом» (ч. 2 ст. 26).

Літ.: Галенская Л. Н. Право убежища. — М., 1968.

М. М. Гнатовський

Притулок територіальний — надання будь-якій особі (особам) можливості укритися від переслідування за політ. мотивами на території певної *держави.* Дозвіл на постійне мешкання, що дається інозем. громадянинові або особі без *громадянства,* не означає надання **П. т.** *Генеральна Асамблея ООН* 14.12.1967 прийняла Декларацію про територ. притулок. У ній закріплені найважливіші положення *міжнародного права* стосовно надання **П. т.** Зокрема, **П. т.,** який надається будь-якою д-вою в порядку здійснення свого *суверенітету,* повинен поважатись усіма д-вами (п. 1 ст. 1). Зазначається про необхідність забезпечення безпеки особам, які одержали притулок на території даної д-ви. Основи надання **П. т.** встановлюються внутр. законодавством д-ви. **П. т.** не повинен

надаватись особам, які вчинили заг.-кримінальні злочини, *злочини проти миру, злочини воєнні, злочини проти людства.* Існує низка *договорів міжнародних,* у яких зазначаються категорії злочинців, які не можуть підлягати видачі (тобто не можуть отримати **П. т.**). Надання д-вою **П. т.** спричиняє за собою її обов'язки: а) д-ва не повинна відмовити цим особам перетинати кордони, висилати їх або примушувати повернутися в країни, де вони будуть піддаватись переслідуванню; б) д-ва не повинна допускати, щоб така особа здійснювала з її території будь-які насильницькі акти проти д-ви, яку ця особа покинула. Практика показує, що д-ва, що надала **П. т.**, може надавати особам, які отримали притулок (політемігрантам), квазідип. захист у разі порушення їхніх прав під час перебування за кордоном.

О. В. Задорожній

«Прифронтові держави» — заг. назва низки країн Півдня Африки (Ботсвана, Замбія, Танзанія, Мозамбік, Ангола, Зімбабве), що в 1970–1980-х перебували у стані ідеолог., військ.-політ. й екон. конфлікту з Південноафриканською Республікою та її союзниками (див.: *Півдня Африки криза*). Спільні загрози безпеці та подібність завдань політ. й екон. розвитку зумовили консолідацію зусиль **«П. д.»**. Із 1974 вони проводили регулярні наради на рівні *глав держав* та *урядів*, у рамках яких розробляли спільні позиції з актуальних питань *міжнародних відносин* у регіоні та щодо заходів з подолання кризи, координували діяльність у сфері безпеки. **«П. д.»** підтримували політ. рухи та партії в ПАР і колоніальних територіях Півдня Африки, які боролись за визволення від колоніального контролю та проти *апартеїду:* АНК, СВАПО, Патріотичний фронт Зімбабве. Вони створили спільну Комісію з питань оборони, розробили програму спільних дій у випадку вторгнення з боку ПАР. У 1976 на нараді глав **«П. д.»** у Мапуту (Мозамбік) було ухвалено рішення, за яким напад на одну з д-в розглядався як *агресія* проти всіх. Із метою протистояння екон. тиску ПАР та врівноваження її екон. потенціалу **«П. д.»** започаткували 1980 регіональне інтеграційне угруповання на Півдні Африки — *Конференцію з координації розвитку Півдня Африки.*

Г. О. Музика

Пріоритету і прямої дії міжнародного права принцип — інкорпорування принципів і *норм міжнародного права* в прав. систему відп. країни як її складових, що діють безпосередньо, не вимагаючи трансформації. Уперше був закріплений у конституціях Німеччини 1919 й Австрії 1920. Цей принцип частково відображений у *Законі України «Про міжнародні договори України» 2004*, за яким, якщо *договором міжнародним України*, згода на обов'язковість якого була надана ВР України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнар. дог-ру України. У Конституції України 1996 принцип пріоритету і прямої дії міжнар. права безпосереднього відображення не знайшов.

О. В. Задорожній

Прогалини в міжнародному праві є наслідком повної або часткової відсутності об'єктивно необхідної ланки в системі правової регламентації суспільних відносин, які вже піддані правовому регулюванню або повинні входити в сферу правового впливу. З приводу визначення змісту терміна «прогалина права» в *доктрині міжнародного права* є різні думки. Так, Г. Кельзен заперечував можливість існування прогалин у *міжнародному праві*, ґрунтуючись на його «логічній повноті» та «логічній замкненості». Розглядаючи міжнародне право, як абстракцію, він вказував на наявність в самій структурі міжнародного права «вічних» елементів, таких, як загальні принципи права, що практично здатні дати відповідь на будь-яке питання *міжнародних відносин*. Проте, самі лише загальні принципи права навряд чи можуть заповнити будь-яку прогалину в праві. Вони є радше інструментами правової техніки. В цьому випадку скоріше варто казати про основні *міжнародного права принципи*, які виступають системоутворюючим елементом галузей і самої *системи міжнародного права*. Цим підтримується міжнародна законність, а саме міжнародне право проявляє якість нормативності, які багато в чому визначають його соціальну цінність, як самостійної системи. Проте і вони не здатні самостійно заповнити будь-яку прогалину в міжнародному праві, хоча відповідне узгодження позицій *суб'єктів міжнародного права* можливе на їхній основі, у розвиток їхніх положень.

Саме виникнення явища прогалин права пов'язано з багатьма факторами: примітивний характер юридичної техніки, недосконалість способів формулювання договірного права та складності прийняття звичайних норм, свідомі дії держав, що ведуть до виникнення прогалин у міжнародній регламентації, незабезпеченість або анархізм у перегляді правил, що втратили юридичну силу, втручання в цей процес держав та ін. В якості прикладів прогалин в міжнародному праві можна вказати на відсутність визначень понять «народ», «тероризм» та «терорист», «альтернативна енергетика» і т. п. До 2010 таким було також поняття *«агресії злочин»*, але в рамках виправлень до Статуту *Міжнародного кримінального суду* таке визначення було розроблено. Правовий вакуум в міжнародному праві буває штучний і справжній. Так, після прийняття *Конвенції ООН з морського права 1982*, ряд держав, посилаючись на правовий вакуум, прийняли окрему угоду з питань видобутку ресурсів з глибоководних районів морського дна («Тимчасова домовленість з питань глибоководних районів морського дна» (1984)), що є прикладом штучного вакууму, оскільки ці ж питання врегульовані в Конвенції 1982, яку держави-учасниці Конвенції 1984 також розробляли.

Одним з головних механізмів з усунення прогалин у міжнародному праві є *Комісія міжнародного права* ООН, яка має за своє завдання підготовку конвенцій з тих питань, які ще не регулюються міжнародним правом або за якими право ще недостатньо розвинене в практиці окремих держав (ст. 15 Статуту Комісії з міжнародного права ООН). В якості інших засобів, за допомогою яких вирішується проблема прогалин в міжнародному праві вказують на: аналогію права (метод застосування права, при якому юридична справа вирішується, виходячи з загальних засад і змісту правових актів, які проте не знайшли вираження в конкретній нормі), субсидіарне застосування права (вирішення конкретної справи на основі залучення норм права з іншої галузі права), діяльність судових установ, зокрема з тлумачення існуючих норм права. Як додатковий засіб вирішення проблеми прогалин в праві може бути використана концепція т. зв. бажаного права — «de lege ferenda» — норм, ще не прийнятих, але бажаних у майбутньому, існуючих лише у вигляді проектів актів, пропозицій, вимог, правових ідей. Прогалину в праві варто відрізняти від правового вакууму, під яким розуміється відсутність правових норм, необхідних для регламентації не врегульованих раніше, але таких, що потребують правової регламентації нововиниклих суспільних відносин. Прогалина може виникнути тільки в реально існуючому праві і його джерелах, а правовий вакуум — це відсутність самого права, а, значить, і його джерел права. Різниця між цими явищами в процесі їхнього врегулювання є наступною: для заповнення прогалини можна вдатися до аналогії права, а для заповнення правового вакууму — ні.

С. Д. Білоцький

Прогнозування зовнішньополітичне — розробка прогнозу щодо розвитку зовн.-політ. ситуації; у вузькому значенні — спец. наук. дослідження перспектив розвитку певного процесу в *міжнародних відносинах.* Результатом зовн.-політ. прогнозу є конкретний висновок стосовно стану та/чи поведінки досліджуваного явища. Висновок має бути однозначним та орієнтованим на конкретні рішення. **П. з.** як правило має пошуковий характер, тобто має на меті отримати прогноз стану об'єкта дослідження в майбутньому при збереженні тенденцій розвитку, які спостерігаються на час розробки прогнозу. Для здійснення **П. з.** застосовуються прогностичні методи та прийоми із запозиченням досягнень математики та інших природ. наук (моделювання, *системний аналіз,* структурно-функціональний аналіз, аналіз за допомогою простих та складних індикаторів, факторний аналіз, аналіз кореляцій, аналіз регресій, аналіз тенденцій, спектральний аналіз, екстраполяції тощо).

М. С. Каменецький

Прогнозування міжнародне — міждисциплінарний напрямок у сучас. гуманітарних і природ. науках, що досліджує домінуючі тенденції глобального, регіонального й нац. розвитку, а також

їхні потенційні альтернативи з урахуванням багатофакторності сусп. прогресу та різнопланових ролей людського чинника. Основним принципом, на якому базується **П. м.**, є філос.-соціол. концепція неперервності розвитку (поступального, регресивного, стагнаційного), за якою кожна нова істор. фаза або етап зароджується в глибинах попередніх циклів розвитку та зумовлює повторюваність самого циклу на новому, більш високому витку циклічного прогресу, що дозволяє визначити прогностичну функціональну формулу динаміки прогнозованого об'єкта, засновану на припущенні, що тенденції, які були в минулому, матимуть місце як нові в майбутньому.

Є. А. Макаренко

Прогнозування політичне — розробка політ. прогнозу; спец. наук. дослідження конкретних перспектив розвитку певного політ. явища. **П. п.** спрямоване на одержання висновку стосовно стану та/чи поведінки досліджуваного політ. явища. **П. п.** як одна з форм конкретизації наук. передбачення в політ. сфері взаємопов'язане з плануванням та управлінням, що виявляється в паралельних прогнозно-планових розробках (цільове, планове, програмне, проектне, орг. прогнозування). Розрізняють пошукове та нормативне прогнозування. Перше спрямоване на прогнозування стану об'єкта дослідження в майбутньому за умови незмінюваності основних тенденцій його поведінки. Друге прогнозує шляхи досягнення бажаного стану на основі заздалегідь визначених критеріїв, цілей, норм. Важливу роль у **П. п.** відіграє зворотний зв'язок між прогнозом та політ. рішенням. Інтенсивність його неоднакова для різних об'єктів дослідження та для різних д-в. Зворотний зв'язок іноді може досягати такого високого ступеня інтенсивності, що виникає т. зв. ефект самоздійснення прогнозу через надмірно високий вплив останнього на прийняття політ. рішень і конкретні дії. Прогнози кризових явищ часто призводять до паніки й дійсного загострення ситуації. Своєчасне втручання для запобігання прогнозованої небезпеки здатне запобігти їй і, заперечивши прогноз, виправити становище. Тому корисною є методол. орієнтація **П. п.** не на безумовний прогноз, а на оцінку ймовірного (за умови збереження актуальних тенденцій) і бажаного (за умови дотримання заздалегідь визначених норм) стану об'єкта. Очікуваний результат дослідження полягає в отриманні прогностичної інформації для підвищення обґрунтованості політ. рішень. За часом попередження **П. п.** поділяється на: поточне (не очікується істотних змін досліджуваного об'єкта й потрібні лише окремі оцінки), короткострокове (заг. кількісні оцінки), середньострокове (кількісно-якісні оцінки), довгострокове (якісно-кількісні оцінки), наддовгострокове (заг. якісні оцінки). На відміну від інших видів прогнозування, у **П. п.** час попередження відносно короткий — до 10–15 років (при наддовгостроковому прогнозуванні), що пов'язано із значною постійною змінюваністю політ. явищ. Зазвичай ешелони **П. п.** з оперативною метою прирівнюються до ешелонів планування: короткострокових, середньострокових, довгострокових, наддовгострокових. Прогнозування в політ. сфері на надто віддалені терміни є недоцільним, оскільки надмірно збільшується розрив між профілем і фоном дослідження, а також між прогнозом і можливою багатократною зміною об'єкта **П. п.**, унаслідок чого різко знижується ступінь надійності прогнозування.

П. п. базується на ймовірнісному підході до предметів дослідження та використовує понад 1000 методів і методик, від загальнонаукових (аналіз та синтез, екстраполяція й інтерполяція, індукція та дедукція, аналогія, експеримент тощо) до вузькоприкладних, що використовуються лише в **П. п.** (когнітивне картування). Найпоширенішими в **П. п.** є методи аналізу ситуації (спостереження, вивчення док-тів, порівняння тощо), експлікативні методи (контент-аналіз, івент-аналіз, когнітивне картування тощо) та прогностичні (дельфійський метод, метод побудови сценаріїв, аналіз процесу прийняття рішень тощо). Головною проблемою методу **П. п.** є відокремлення дослідницької позиції від морально-ціннісних думок та особистих поглядів дослідника.

М. С. Каменецький

Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (United Nations Development Program), **ПРООН** (UNDP) — одна з найбільших *організацій міжнародних* системи *Організації Об'єднаних Націй (ООН),* яка фінансує багатогалузеву екон. й техн. допомогу. Заснована 22.11.1965 з метою об'єднання в одну програму Розширеної програми техн. допомоги ООН та Спеціального фонду. Завданнями ПРООН є: підтримка країн, що розвиваються, у зусиллях прискорити екон. і соц. розвиток шляхом надання їм систематичної допомоги, пов'язаної з нац. планами розвитку, а також сприяння досягненню більш високого рівня екон. і соц. добробуту населення цих країн. Техн. сприяння ПРООН полягає в: наданні консультативних й експертних послуг; навчанні та підготовці нац. фахівців за кордоном; пошукові нових ефективних шляхів своєї оперативної діяльності у сфері соц.-екон. розвитку; зміцненні власного потенціалу в центрі та на місцях через підвищення ефективності механізму резидентів-координаторів ООН і посилення співробітництва з іншими орг-ціями; концентрації зусиль на ключових аспектах сталого розвитку людства (подолання бідності, відновлення навколишнього середовища та ін.); підготовці нац. керівних кадрів; реалізації політики та реформ держ. сектору в галузі управління економікою; створенні сприятливих умов для приватного сектору, особливо в країнах із перехідною економікою; наданні допомоги в надзвичайних ситуаціях з акцентом на перехід від надзвичайної допомоги до тривалого розвитку. Допомога ПРООН надається лише урядам д-в або за їх посередництвом. ПРООН є провідною інституцією системи ООН щодо техн. сприяння країнам, що розвиваються, та країнам із перехідною економікою. Фінансування програм допомоги здійснюється з центр. бюджету та багатосторонніх цільових фондів під управлінням ПРООН спільно з іншими міжнар. орг-ціями, а також за рахунок додаткових ресурсів. Адміністратор є головною посадовою особою ПРООН, який призначається *Генеральним секретарем ООН* після консультацій з Виконавчим комітетом на 4 роки, затверджується ГА ООН. Керівним органом ПРООН є Виконавчий комітет, який складається з представників 36 д-в, що обираються з усіх регіонів на ротаційній основі на 3 роки під час орг. сесій *Економічної і Соціальної Ради ООН (ЕКОСОР).* Рішення Виконавчого комітету приймаються консенсусом. Протягом року відбувається одна щорічна і три регулярні сесії, які розглядають та затверджують звіт адміністратора, а також питання бюджету та програми діяльності. Виконавчий комітет звітує ЕКОСОР, а через її посередництво і перед *Генеральною Асамблеєю* ООН. ЕКОСОР розглядає й затверджує проекти та програми, розподіляє засоби, розробляє заг. принципи керівництва й директиви для ПРООН і регулярних програм техн. співробітництва. Діяльність ПРООН охоплює 177 країн, де здійснюється понад 6500 проектів. Штаб-квартира ПРООН знаходиться в Нью-Йорку (США).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Програмний інформаційно-аналітичний комплекс «Дипломат» — інструмент для підтримки інформ.-аналітичного забезпечення зовн.-політ. діяльності з метою оптимізації ухвалення рішень у політ., екон., соц., культ. та інших сферах міжнар. співробітництва. ПІАК «Дипломат» призначений для формування та ведення інформ. фонду (локальних та персональних баз даних) *організацій міжнародних, дипломатичних представництв,* урядових структур та інституцій, для якісного та кількісного оцінювання *конфліктів міжнародних.* ПІАК «Дипломат» здійснює автоматичну індексацію міжнар. інформації без обмежень формату; пошук міжнар. інформації за запитом (у т. ч. за семантичними моделями запитів, які автоматично формуються для зручності користувачів) та за зразками текстів; автоматизовану (за участю експерта) формалізацію міжнар. інформації та її внесення до системи комплексу взаємопов'язаних баз даних; отримання із взаємопов'язаних формалізованих баз даних тематичної інформації для аналізу; розрахунок кількісних та якісних показників взаємодії елементів сфери дослідження міжнар. ситуації; графічну репрезентацію результатів розрахунків; оперативну підготовку довідкових та аналітичних міжнар. док-тів на основі обробленої ним вхідної інформації; обробку й аналіз фактичної інформації про політ. ситуації та конфлікти з метою підвищення достовірності результатів.

В. Ф. Коломієць

Проді (Prodi) Романо (9.08.1939, Скандіано, нині — провінція Реджо-Емілія, Італійська Республ-

ліка) — італ. громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив Міланський католицький ун-т, за спеціальністю економіст (1961). Працював професором економіки Болонського ун-ту. У 1978–79 — міністр індустрії Італії. Як експерт з індустріальної політики двічі (1982–89, 1993–94) очолював Інститут індустріальної реконструкції великої італ. холдингової компанії. У 1991 обраний головою Демократичної партії лівих сил, що виступила основою лівоцентристської коаліції «Оливкове дерево». 18.05.1996–21.10.1998 — Прем'єр-міністр Італійської Республіки; намагався ввести в країні єдину європ. грошову одиницю та скоротити бюджетний дефіцит. У 1999–2004 — голова *Європейської комісії*.

П. М. Ігнатьєв

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (Food and Agriculture Organization), **ФАО** (FAO) — спеціалізована установа *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*, до складу якої на 1.07.2013 належать 194 країни-члени і *Європейський Союз (ЄС)*, Фарерські острови та острови Токелау на засадах *асоційованого членства*; заснована 16.10.1945. Україна прийняла Статут ФАО 25.11.2003. Згідно з ним основними завданнями ФАО є покращення харчування людей та ліквідація голоду; сприяння розвитку вир-ва, переробки, збуту та розподілу продукції с. г-ва, лісівництва й рибальства; сприяння розвитку сільських районів; підвищення рівня життя сільського населення; сприяння розвитку на місцях та підвищенню рівня інфраструктурного забезпечення с. г-ва; сприяння інвестиціям та розробці інвестиційних проектів для с. г-ва; передача технологій країнам, що розвиваються та сприяння розвитку в них с.-г. досліджень; техн. співробітництво та надання техн. допомоги в розвитку ресурсів; надання консультативної допомоги з питань політики та планування в галузі с. г-ва й надання інформації державам-членам. ФАО тісно співпрацює з іншими спеціалізованими установами та програмами ООН, такими як: Світова продовольча програма, Світова продовольча рада, Міжнародний фонд с.-г. розвитку, *Програма розвитку ООН (ПРООН)* та *Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ)*. Вищим органом ФАО є Генеральна конференція, до складу якої належать представники всіх країн-членів; чергові сесії скликаються один раз на 2 роки. Основними функціями цього органу є визначення стратегічних напрямків і заг. політики орг-ції, утвердження поточної та перспективної програм бюджету, обрання Ради. Рада є основним виконавчим органом орг-ції, складається з трьох головних комітетів (з програм, фінансів, законодавства та права), а також 5 спеціалізованих комітетів (з питань с.-г. продуктів, с. г-ва, рибальства, лісівництва, світової продовольчої безпеки). Рада несе відповідальність за виконання програми, готує проект та звітує про виконання бюджету перед Генеральною конференцією, готує порядок денний засідань Генеральної конференції, дає рекомендації щодо нових членів орг-ції. Засідання Ради відбуваються в проміжках між засіданнями Генеральної конференції. Керує роботою орг-ції Ген. директор ФАО, який обирається Генеральною конференцією. Йому підпорядкований Секретаріат орг-ції, який складається із 7 департаментів: с. г-ва, рибальства, лісівництва, розвитку, екон. і соц. політики, заг. питань та інформації, управління й фінансів.

ФАО має 5 регіональних відділень: для Африки, Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Європи, Лат. Америки та Карибського басейну, для Бл. Сходу; субрегіональні відділення для Півд. і Схід. Африки, о-вів Тихого океану, Карибського басейну, Півн. Африки та Схід. Європи. Загалом представники ФАО розміщені в понад 100 країнах. Фінансується орг-ція з таких джерел: внески держав-членів, трастові фонди членів, внески Світового банку та *Програми розвитку ООН (ПРООН)*. ФАО разом з ООН керує здійсненням світової продовольчої програми, за якою внески держав-членів ООН у вигляді продуктів харчування, грошей і послуг використовуються для підтримки програми соц.-екон. розвитку, а також для надання допомоги в надзвичайних ситуаціях. Штаб-квартира ФАО знаходиться в Римі (Італія).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Проект ІТЕР — міжнародний проект з побудови реактора для сталого термоядерного синтезу, що має в перспективі забезпечити людство безпечною, дешевою та постійною енергією. Є складовою екологічно орієнтованої енергетики. Визначення проекту ІТЕР таке: «міжнародний проект для демонстрації наукової і технологічної можливості використання термоядерної енергії в мирних цілях, головним завданням якого стане досягнення сталого виробництва термоядерної енергії» (ст. 2 Угоди про ІТЕР 2006). Реалізується від 1985, коли розшифровувався як Міжнародний термоядерний експериментальний реактор (International Thermonuclear Experimental Reactor, ITER), зараз — акронім. Проект ІТЕР реалізується за допомогою трьох послідовних угод. У 1985 між Японією, СРСР та США під егідою *МАГАТЕ* було укладено першу Угоду про заснування міжнародного підприємства з Концептуального дослідження проекту Міжнародного експериментального термоядерного реактора (1988). По суті своїй це була угода про науково-технічне співробітництво. Предметом угоди стало вироблення концептуальних проектних засад зі створення реактора ІТЕР, з встановленням вартості проекту, його екологічного потенціалу, вимог до місця розміщення та обслуговуючого персоналу (ст. 2). Було визначено етапи робіт і терміни їхнього виконання (ст. 3), а також керівні структури проекту: Раду ІТЕР, Правління та Науково-технічний консультативний комітет (ст. 5). Ці органи складалися з рівної кількості представників сторін та здійснювали обслуговування Концептуального дослідження проекту ІТЕР на різних етапах, розробляючи і затверджуючи програму роботи, фіксуючи їхнє виконання. Рішення в органах приймалися одностайно.

Наступною угодою з виконання проекту ІТЕР стала Угода 1992, яку уклали ті самі учасники попередньої угоди по ІТЕР — Про інженерне проектування діяльності ІТЕР. Угода також укладалася під егідою МАГАТЕ на перший термін у шість років (ст. 20, 25), хоча зберігалася можливість для пролонгації угоди, яка могла відбуватися в формі виправлень до угоди. Саме на виконання цієї норми в 1998 сторонами було прийнято рішення про заміну строку з шести на дев'ять років, хоча тоді ж проект залишили США. В цілому, завданням нової угоди стало «спільне Інженерне проектування діяльності для отримання докладної, повної і повністю інтегрованої інженерної конструкції ІТЕР і всіх технічних даних, необхідних для прийняття майбутніх рішень про будівництво ІТЕР. Така конструкція і технічні дані повинні потім будуть доступні для кожної зі сторін для використання або як частина міжнародної програми співробітництва або в своїх власних внутрішніх програмах» (ст. 1). Угода 1992 передбачила створення ряду керівних органів з реалізації проекту ІТЕР, які стали еволюцією органів, створених в угоді 1988. Так, знов запровадили Раду, як головний керівний орган, представлений однаковою кількістю осіб від всіх учасників, що приймав рішення одноголосно, і ніс відповідальність за загальний напрямок реалізації проекту (ст. 4). В іншому відбулися суттєві зміни керівних посад. Замість правління, виникла одноосібна посада «директор», якого призначає Рада, що проте виступає незалежною від сторін угоди особою, яка «направляє і координує виконання всіх дій на реалізацію завдань проекту ІТЕР» (ст. 5). Обов'язки науково-технічного консультативного комітету з угоди 1988 було розподілено між кількома органами: технічним консультативним комітетом (ст. 6), Правлінням консультативного комітету (ст. 7) та Спільною центральною групою (ст. 8). Завданням останньої ставала реалізація кожного з трьох окремих завдань проекту. Такий розподіл було викликано збільшенням різнопрофільних завдань, поставлених угодою перед науковими працівниками. В підсумку, залежно від завдань, Центральні групи базувалися в США, Японії та ЄС (ст. 13). Додатково, кожна країна мала створити головну команду і команду-лідер, завданням яких стало безпосереднє виконання робочих програм проекту (ст. 9).

У 2006 розпочалася реалізація третього етапу проекту ІТЕР — було створено міжнародну організацію ІТЕР на основі Угоди про створення *Міжнародної організації ІТЕР з термоядерної енергетики* для спільної реалізації проекту ІТЕР, чиїм завданням власне і стала реалізація фізичного проекту ІТЕР і побудова протягом 35 років термоядерного реактора у Франції.

С. Д. Білоцький

Прокопович В'ячеслав Костянтинович (10.06.1881, Київ, Російська імперія — 7.06.1942, Бесанкур побл. Парижа, Франція) — укр. громад.-політ. і

держ. діяч. Нар. у сім'ї священика, що походив із старовинного козацького роду Чигиринщини. Закінчив істор.-філол. ф-т Київ. ун-ту (1904). Викладав історію в київ. держ. (звільнений за українофільство) і приватних гімназіях, працював бібліотекарем Київського міського музею. З 1905 — чл. УРДП, з 1908 — ТУП. У 1911–14 редагував пед. журнал «Світло». Після перемоги Лютневої демокр. рев-ції 1917 взяв участь у створенні Центральної Ради, що рекомендувала його 15.03.1917 до складу Київ. губернського к-ту Ради об'єднаних громад. орг-цій; увійшов до Тимчасового союзу укр. автономістів-федералістів, від якого 8.04.1917 був обраний до Центральної Ради та її Комітету; працював у комісіях з підготовки проекту Статуту автономії України та скликання З'їзду народів Росії. На установчій конференції УПСФ 27.06.1917 обраний до її ЦК. 18.01–29.04.1918 — міністр народної освіти в уряді В. *Голубовича*. Після гетьманського перевороту повернувся до викладацької діяльності, водночас належав до складу політ. комісії делегації Української Держави на *українсько-російських мирних переговорах 1918*. Наприкінці грудня 1918 за дорученням Директорії очолював дип. місію до Варшави у справі встановлення дип. відносин і заснування посольства УНР. 17.01.1919–26.05.1920 — голова дип. представництва УНР у Королівстві сербів, хорватів і словенців, опікувався долею укр. військовополонених-репатріантів. 26.05–14.10.1920 — голова Ради Народних Міністрів УНР, потім — міністр освіти в уряді А. *Лівицького*. 24.03–5.08.1921, 1926–39 — голова РНМ УНР в екзилі (Париж), водночас 1936–39 — мін. зак. справ. У жовтні 1939 — травні 1940 — заст. голови Директорії А. Лівицького. У 1925–39 редагував офіціоз Державного Центру УНР в екзилі — часопис «Тризуб»; сприяв створенню Музею-архіву визволення України (Відень) та Українського академічного комітету (Прага).

Твори: «Київська міліція» (1918), «Сфрагістичні анекдоти» (1938), «Під золотою корогвою» (1943), «Печать малоросійська: сфрагістичні етюди» (1954).

В. І. Головченко

Прокопович Сава (? — 1701) — укр. військ. і держ. діяч. Засновник козацько-старшинського роду Савичів, батько ген. писаря 1709–23 С. *Савича*. З 1669 — воронізький сотник, брав участь у підготовці *Глухівських статей 1669* і посольстві від новообраного гетьмана Д. *Многогрішного* до Москви. 1671 призначений чернігівським полковником, 1672 — писарем Генерального військ. суду. За гетьманування І. *Самойловича* — ген. писар, учасник оборони Чигирина 1677 і 1678. На Коломацькій козацькій раді 25.07.1687 активно підтримав кандидатуру І. *Мазепи* на гетьманство й став ген. суддею (до 1700). Учасник кримських походів В. *Голіцина* 1687 і 1689.

В. І. Головченко

Прокопчук Ігор Васильович (3.03.1968, Коростень Житомирської обл., УРСР) — український *дипломат*. Закінчив Київський держ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка (1992). 1992–94 — працював в Управлінні інформації Міністерства закордонних справ України; в 1994–97 — в Посольстві України у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії; 1997–98 — офіс голови *Генеральної Асамблеї ООН*; 1998–2001 — радником у секретаріаті Міністра закордонних справ України, заступник начальника управління — керівник відділу США та Канади. 2001–04 — Радник-посланник Посольства України у Великій Британії та Північній Ірландії; 2004–08 — очолював Департамент МЗС України, до сфери компетенції якого входить розвиток двосторонніх відносин з державами Центральної та Східної Європи, Балканського регіону, Південного Кавказу. 15.03.2008–29.06.2010 — Надзвичайний та Повноважний Посол України в Литовській Республіці. З 29.06.2010 — Постійний представник України при міжнародних організаціях у Відні.

Н. Л. Яковенко

Проксенія (грец. προξενία — гостинність) — форма міждерж. зв'язків у Стародавній Греції; встановлювалась та здійснювалась між родами, племенами, *державами*, а також між проксенами, мешканцями грец. міст, що робили певні послуги гостям цього міста, як приватним особам, так й офіц. представникам іншого міста, роду чи общини. За виконання посередницьких функцій проксен отримував певні пільги або переваги, напр. у веденні торгівлі в місті, представників якого він приймав. Проксен користувався правом недоторканності, іноді його звільняли від сплати податків та гарантували безпеку майна; під час проведення церемоній він займав одне з найпочесніших місць. Разом із тим, через проксенів грец. поліси розбудовували й міждерж. відносини; саме вони починали переговори: *посольство*, яке прибувало до міста, зазвичай зверталось у першу чергу до свого проксена в цьому місті, а після цього — до представників офіц. влади *міста-держави*. **П.** у Стародавній Греції була заг.-визнаною практикою та вплинула на подальше вдосконалення форм і методів міждерж. відносин у д-вах Стародавнього світу.

Л. Ф. Гайдуков

Пролонгація міжнародного договору — продовження дії *договору міжнародного*, що здійснюється до моменту закінчення терміну дії з метою забезпечення її безперервності. Пролонгація може здійснюватись як шляхом укладення окремої додаткової угоди (протоколу) про продовження дог-ру на певний строк, так і шляхом включення умови про таке продовження безпосередньо до тексту дог-ру. Договір може також містити положення про автоматичну пролонгацію дог-ру у випадку, якщо жодна із сторін не заявляє в належний термін про бажання відмовитися від дог-ру.

М. М. Гнатовський

Прометеївський рух (Прометеїзм) — міжнар. рух 20–30-х XX ст. поневолених більшовицьким режимом народів за нац. визволення та створення незалежних держав. Виник з ініціативи осередків екзильного уряду УНР у Варшаві й Парижі (див.: *Дипломатія Державного Центру УНР в екзилі*); об'єднував представників Азербайджану, Башкирії, Грузії, Дону, Карелії, Криму, Кубані, Півн. Кавказу, Татарстану, Туркестану й України. Гол. завданням **П. р.** було згуртування та координація нац. політ. еміграції з колишньої Російської імп. для розкриття колоніалістської сутності СРСР. Основними осередками **П. р.** були Варшава (Р. *Смаль-Стоцький*, В. Сальський, Л. Чикаленко, Т. Олексіюк, П. Сулятицький, А. *Чхенкелі* та ін.), Париж (І. *Токаржевський-Карашевич*, В. *Прокопович*, О. *Шульгин*, Н. *Жорданія*, Є. *Гегечкорі*, М. *Чхеїдзе* та ін.), Берлін, Гельсінкі, Прага, Стамбул. Паризькі клуб «Прометей», Комітет приязні народів Кавказу, Туркестану й України та клуб «Франція — Схід» видавали журнали «Прометей» (1926–38) і «Прометеївський часопис». Осередки **П. р.** (клуби «Прометей») також влаштовували конференції, товариські зустрічі, доповіді, організовували звернення до *Ліги Націй*, урядів зах. д-в і провідних політ. діячів, випуск інформ. матеріалів про становище неросійських народів СРСР. Значної допомоги рухові надавали польські урядові й військ. кола, передусім прибічники Ю. *Пілсудського*, а також Східний інститут (Варшава), Орієнталістичне коло молоді (Варшава), Науково-дослідний інститут Східної Європи (Вільно), Інститут національних дослідів (Варшава).

В. І. Головченко

Промульгація міжнародного договору (від лат. promulgatio — оприлюднення) — офіц. опублікування *договору міжнародного*. **П. м. д.** є обов'язковою умовою для отримання міжнар. догром юрид. сили всередині д-ви у випадку його інкорпорування до внутр. законодавства, якщо до того часу він вже набув чинності та інше не передбачено самим дог-ром.

М. М. Гнатовський

Пропаганда зовнішньополітична — термін «пропаганда» (від лат. propaganda, дослівно — яка підлягає поширенню (віра), від лат. propago — поширюю) в загальному розумінні означає поширення політичних, філософських, наукових, художніх та ін. ідей з метою їх впровадження в сусп. свідомість. Пропаганда політична завжди має стратегічну мету та набір тактичних цілей, для досягнення яких пропаганда фільтрує інформацію, відкидає деякі важливі факти або спотворює їх, намагається відвернути увагу від інших джерел інформації і представляє події таким чином, щоб вплинути на свідомість цільової аудиторії та розповсюдити певну ідеологію. В зовнішньополітичних цілях пропагандистські кампанії використовувались завжди, але процес інституціоналізації та становлення офіційного урядового апарату **П. з.** збігся з *Першою світовою війною*, коли було

створено Союзницький міжнародний комітет — координаційний орган, у якому зосереджувалися об'єднані пропагандистські зусилля країн *Антанти* проти Німеччини та її союзників. У цей період в Великій Британії за пропагандистську роботу офіційно відповідало Міністерство інформації та Департамент пропаганди проти супротивника, в США — Комітет громадської інформації, а в Німеччині — Військове відомство друку. З того часу пропаганда, як невід'ємний елемент *зовнішньої політики*, набула офіційного статусу і панувала в системі міжнародних відносин все XX ст. Першою науковою школою, яка спеціально досліджувала проблеми пропаганди, стала американська школа дослідження ЗМІ Г. Лассуелла. Саме їх авторству належить виділення трьох видів пропаганди: «білої» (пропагандист відкрито називає себе і дозволяє пов'язувати пропагандистські тексти зі справжнім джерелом); «сірої» (для поширення пропагандистських матеріалів використовуються спеціально створені джерела або забезпечується просування матеріалів у незалежних ЗМІ); «чорної» (інформація поширюється від імені третьої особи, наприклад підпільної організації). Пізніше радянськими, німецькими, французькими та американськими фахівцями були розроблені, класифіковані та випробувані різноманітні пропагандистські прийоми та методи, що переважно спирались на маніпулятивні технології. На сучасному етапі, коли цивілізований світ схиляється до методів *дипломатії публічної*, **П. з.** через асоціації з нацистським і комуністичним режимами, як технологія, набула негативного сприйняття світовою громадськістю, але її методи продовжують використовувати в інформаційних війнах та спеціальних психологічних операціях.

О. Л. Добржанська

Пророгаційні угоди (від лат. prorogatio — подовження) — акти, що встановлюють підсудність спорів за зовн.-торг. угодами судам певних *держав*. **П. у.**, маючи своїм змістом вибір суду, визнаються дійсними за законодавством більшості д-в.

О. М. Григоров

Простір міжнародний інформаційний (International Information Space) — 1) сукупність світових інформаційних ресурсів, інформаційних потоків та інформаційної інфраструктури, які дозволяють на основі норм *міжнародного права* забезпечувати інформаційну взаємодію громадян, суспільства та держав в усіх сферах життєдіяльності цивілізації з рівним правом доступу до відкритих джерел інформації; 2) система спільного використання національних інформаційних ресурсів за узгодженими сферами і напрямами діяльності світового співтовариства; 3) підсистема середовища буття людини, яка забезпечує життєдіяльність будь-якої іншої системи, в тому числі і *міжнародних відносин*; 4) сума нових інформаційних технологій, які є основою, визначальним компонентом промислового економічного комплексу транснаціональних спільнот, і сила, що формує світоглядні, інтеграційні й дезінтеграційні процеси в світі. Міжнародний інформаційний простір — проект планетарного масштабу, у якому кожна нація виступає в ролі співавтора, привносить власні ідеї і культурні особливості. Представлення держави в міжнародному інформаційному просторі, її інформаційний статус є часткою її політичної чи економічної ваги в світі.

Основними елементами міжнародного інформаційного простору є: а) світові інформаційні ресурси — це окремі документи і масиви документів, результати інтелектуальної, творчої та інформаційної діяльності, бази даних, всі види архівів, бібліотеки, музейні фонди та інші, які містять дані й знання, зафіксовані на відповідних носіях інформації, є об'єктами права власності всіх суб'єктів міжнародного інформаційного простору і мають споживацьку вартість (політичну, економічну, соціокультурну, оборонну, історичну, інформаційну); б) інформаційна інфраструктура — організаційні структури, що забезпечують формування, функціонування й розвиток міжнародного інформаційного простору, а також збирання, обробку, зберігання, поширення та ефективне використання інформаційних ресурсів; інформаційно-телекомунікаційні структури — комп'ютерні мережі, телекомунікаційні мережі й системи спеціального призначення і загального користування, мережі й канали передачі даних, засоби комутації та управління інформаційними потоками; інформаційні технології — організована сукупність систем, засобів, методів і способів, яка на базі інформаційної інфраструктури забезпечує процеси обробки, зберігання, розвитку, поширення, використання та захисту інформаційних ресурсів; система засобів масової інформації — це сукупність друкованих і електронних засобів масової інформації — теле-, радіокомпаній, інформаційних агентств, комплексів книговидання, кінематографічного, бібліотечного, архівного тощо; в) інформаційний потік — інформація, яка переміщується у просторі і часі.

Фрагментами міжнародного інформаційного простору і його складовими є національні інформаційні простори. Національний інформаційний простір — середовище, в якому здійснюється продукування, зберігання та поширення інформації і на яку розповсюджується юрисдикція країни. Держава виступає гарантом суверенітету і цілісного функціонування, розвитку і захисту національного інформаційного простору. Національний інформаційний простір, будучи складовою частиною світового інформаційного простору, повинен зберігати свою повну функціональну автономність і притаманну йому національну самобутність. *Глобалізація* створює міжнародний інформаційний простір, який дедалі більше впливає на держави і суспільства. Міжнародний інформаційний простір здатний як забезпечити й збагатити Україну великими ресурсами, так і призвести до зникнення національної культури та самобутності. Традиційним і навіть модерним суспільствам все важче зберігати свою політичну і культурну ідентичність, протистояти уніфікації. Тенденція до «розмивання» національного суверенітету, посилення залежності країн від зовнішніх рішень викликає політичний і культурний протест, який набуває різних форм — від державних заходів зі збереження національної ідентичності до громадських акцій «антиглобалістського» спрямування.

Г. А. Піскорська, О. М. Фролова

Простір політичний — сфера дії *політики*, політ. орг-цій, ідей, теорій та процесів. **П. п.** складає частину більш заг. системи аналогічних соц. просторів — екон., ідеолог., культ., прав. та ін.; він має два виміри — територіальний і функціональний. Геометрія **П. п.** може збігатись із геогр. кордонами країни, регіону, світу, якщо **П. п.** розглядається як місце розташування політ. інститутів та установ, причому йдеться, перш за все, про д-ву як ядро політ. орг-ції суспільства. Водночас поняття «простір політичний» охоплює також сукупність міжнар. політ. інститутів та орг-цій. У цьому розумінні **П. п.** не має кордонів. Міжнар. **П. п.** є розподіленим, перш за все залежно від екон. та військ. могутності д-ви. Д-ва, яка має найбільший екон. та військ. потенціал, займає найбільший **П. п.** Кордони функціонального виміру визначають межі дії політики. За рівнем політ. впливу виокремлюються центр, напівпериферія та периферія. У XX ст. при дослідженні світової політики та *міжнародних відносин* у межах політ. науки особливого значення набуває такий її напрям, як *геополітика*, що вивчає просторово-геогр. аспекти міжнар. відносин.

О. А. Коппель

Протекторат (від лат. protector — покровитель) — форма міжнародної залежності, за якої одна держава (протектор) на підставі *договору міжнародного* або одностороннім актом перебирає на себе функції зовнішніх зносин і захисту території іншої *держави* та, зазвичай, через свого представника (резидента, радника), контролює внутрішнє життя останньої, хоч формально така держава зберігає свій уряд, адміністрацію та інституції; укладання договору про **П.** відбувається під тиском сильнішої держави. Так, Велика Британія в 1914 шляхом односторонньої декларації встановила **П.** над Єгиптом; нацистська Німеччина створила **П.** Чехії та Моравії 1939–45, надавши йому ілюзорну *автономію*. В історії *міжнародних відносин* **П.** особливого поширення набув наприкінці XIX — на поч. XX ст., його використовували європейські держави для розширення сфери колоніального панування: до початку *Першої світової війни* Велика Британія встановила **П.** над територією понад 20-ти країн Азії та Африки; Франція здійснювала **П.** над Тунісом і Марокко. Після *Другої світової війни* більшість держав, що знаходилися під **П.**, здобули незалежність; до сьогодні зберігся протекторат Франції над Князівством Монако (з 1861), Італії над Республікою

Сан-Маріно (з 1862), Швейцарії над Князівством Ліхтенштейн (з 1923). **П.** як форма нерівноправних міжнародних відносин, суперечить принципам і *нормам міжнародного права.*

Б. М. Гончар

Протекціонізм (від лат. protectio / protectionis) — екон. політика *держави*, спрямована на захист внутрішнього ринку, вітчизняних товаровиробників від конкуренції з боку іноземних товарів шляхом використання тарифних і нетарифних інструментів у торгівлі. Остання чверть XX —поч. XXI ст. характеризуються різким загостренням міжнародної конкуренції, що спонукало держави до стимулювання *зовнішньоекономічної політики* завоювання зовнішніх ринків. У сучасних умовах політика **П.** шляхом обкладання високим митом імпортних товарів, обмеження або повної заборони ввозу певних товарів може стимулювати розвиток окремих галузей вітчизняної економіки з метою виходу їхньої продукції на зовнішні ринки, особливо це стосується країн із ринками, що формуються. Водночас, політика **П.** використовується не тільки з економічних, а й із політичних мотивів, як засіб тиску на партнерів у переговорному процесі з метою досягнення певних поступок. Виділяють декілька форм протекціонізму: селективний — скерований проти окремих країн або окремих видів товарів; галузевий — спрямований на захист окремих галузей, найчастіше сільського господарства (аграрний протекціонізм, який пов'язаний із системою державних закупівельних цін на експортну сировину або з наданням субсидій та пільгових кредитів сільськогосподарським товаровиробникам); колективний — здійснюється інтеграційними угрупованнями країн щодо *третіх держав* (особливого поширення набув у другій половині XX ст. — наприклад, у зовнішньоторговельній політиці країн *Європейського Союзу*); прихований — здійснюється методами внутрішньої економічної політики. Основним засобом реалізації тарифної політики з метою стимулювання вітчизняного *експорту* є мито та митний тариф, який виконує такі функції: фіскальну, що відноситься як до імпортного, так і до експортного мита, оскільки воно є однією із статей доходної частини державного бюджету; протекціоністську (захисну), що відноситься до імпортного мита, оскільки з його допомогою держава захищає місцевих виробників від небажаної іноземної конкуренції; балансуючу, що відноситься до експортного мита, встановленого з метою запобігання небажаного експорту товарів, внутрішні ціни на які з тих або інших причин є нижчими від світових. За способом стягування мита розрізняють: адвалорні — нараховуються у відсотках до митної вартості товарів, що обкладаються митом (наприклад, 13 % від митної вартості — мито на імпортні автомобілі в Україні); специфічні — нараховуються у встановленому розмірі за одиницю товару; комбіновані — містять обидва названих види митного стягнення. У сучасних *міжнародних економічних відносинах* зростає роль нетарифних важелів, які є головним інструментом політики **П.**, що безпосередньо пов'язане з вимогами СОТ щодо зниження митних бар'єрів. Нетарифні інструменти включають: прямі обмеження *імпорту* (експорту) — ліцензування, квотування, «добровільне» обмеження експорту, мінімальні експортні ціни, імпортні депозити, імпортні податки, компенсаційне мито, антидемпінгове мито; адміністративні формальності — санітарні норми, технічні бар'єри, екологічні вимоги, вимоги до пакування і маркування; стимулювання експорту — експортні субсидії, експортні кредитні субсидії, податкові пільги, державне регулювання експорту, страхування експортних кредитів; інші супутні заходи державного регулювання — валютні обмеження, правила ввозу і вивозу капіталу, стимулювання національного виробництва (особливо власної промисловості, оскільки **П.** є необхідною умовою створення молодих галузей виробництва в країнах «*третього світу*»). Серед нетарифних методів політики протекціонізму варто виділити квотування (контингентування) як обмеження щодо вартості або кількості, які вводяться на імпорт (експорт) окремих товарів на певний період. Експортні квоти вводяться у відповідності з міжнародними стабілізаційними угодами, що встановлюють частку кожної країни в загальному експорті певного товару (експорт нафти з країн *ОПЕК*), чи урядом країни для попередження вивозу товарів, дефіцитних на внутрішньому ринку; імпортні — застосовуються національним урядом для захисту місцевих виробників, досягнення збалансованості торговельного балансу, регулювання попиту і пропозиції на внутрішньому ринку, а також як відповідь на дискримінаційну торговельну політику інших держав. На відміну від ліцензій, за рахунок квотування уряди країн можуть більш виважено здійснювати зовнішньоекономічну політику, досягати оптимального співвідношення між **П.** і свободою торгівлі. В Україні державна зовнішньоекономічна політика в галузі торгівлі будується на використанні митно-тарифних інструментів протекціонізму з метою підтримки експортних галузей виробництва, розвитку імпортозамінних товарів і підприємств з подальшим обмеженням їх застосування у міжнародних торговельних відносинах як вимогою *СОТ* до країн-членів та поступовим утвердженням рівноправності партнерів на світовому ринку.

В. І. Філіпенко

Протоки міжнародні — природ. мор. шляхи, які регулярно використовуються для *судноплавства міжнародного торговельного.* Ч. III *Конвенції ООН з морського права 1982* регулює тільки один конкретний аспект прав. режиму **П. м.** — прохід через ці протоки. Тому режим проходження через **П. м.** залежить від їх геогр. розташування та статусу вод; на основі положень Конвенції 1982 можна виділити такі види **П. м.**: протоки, повністю не перекриті *територіальними водами* держав, у яких існує смуга вод із режимом *відкритого моря* або *виключної економічної зони,* у яких встановлюється режим вільного проходу чи прольоту, відповідно до *відкритого моря свобод;* протоки, перекриті територ. водами, які з'єднують один район відкритого моря чи виключної екон. зони з іншим районом відкритого моря чи виключної екон. зони, у яких встановлюється режим транзитного проходу (група включає найважливіші для міжнар. судноплавства протоки, такі як *Ґібралтарська протока,* Малаккська, Сінгапурська, Баб-ель-Мандебська, Ормузька, Кітіра, Антикітіра та ін.); протоки, розташовані в територ. водах між островом і континентальною частиною д-ви, коли в бік моря від острова існує такий само зручний шлях до відкритого моря або виключної екон. зони, у яких встановлюється режим мирного проходу; протоки, перекриті територ. водами, які з'єднують район відкритого моря чи виключної екон. зони з територ. водами іншої д-ви, у яких встановлюється режим мирного проходу (тип протоки Тіран, яка веде в територ. води Ізраїлю з Червоного моря через Акабську затоку і перекрита територ. водами Єгипту та Саудівської Аравії); протоки, прав. режим яких визначається повністю або частково спец. міжнар. угодами, «що давно існують і зберігають чинність», і перебуває поза сферою дії ч. III Конвенції 1982 (напр., чорноморські протоки за рішеннями *Монтрьо конференції 1936, балтійські протоки* за Копенгагенським трактатом 1857); протоки, які належать до *внутрішніх вод* однієї чи більше д-в (напр., Керченська протока за *українсько-російським договором про державний кордон 2003*) і прав. режим яких перебуває поза сферою дії ч. III Конвенції 1982, з одним винятком: для районів внутр. вод у межах міжнар. проток може застосовуватись режим мирного проходу, якщо ці райони не включались до внутр. вод д-ви до встановлення прямих вихідних ліній.

В. С. Ржевська

Протокол дипломатичний — сукупність заг.-прийнятих норм, правил, традицій та умовностей, яких дотримуються уряди, держ. установи, *відомства закордонних справ, дипломатичні представництва,* місії та представництва при *організаціях міжнародних,* офіц. особи та члени їхніх родин у міжнар. спілкуванні з урахуванням місцевої практики. Сфера його застосування досить широка: жодна з форм діяльності в міжнар. спілкуванні не обходиться без дотримання його норм і правил, а сам дип. протокол, через його інтернаціональний характер, є міжнар. категорією та обов'язковий для всіх д-в. Чітке дотримання протокольних норм обов'язкове під час визнання нових д-в, встановлення *дипломатичних відносин,* під час призначення глав дип. представництв, вручення *вірчих грамот* і *відкличних грамот.* Згідно з нормами **П. д.** здійснюються дип. візити, проводяться бесіди, переговори, дип. прийоми, підписуються дог-ри й угоди, організовуються зустрічі та проводи офіц. делегацій, скликаються міжнар.

наради, конференції, здійснюється реагування на різного роду святкові, а також траурні події в інозем. д-вах тощо. **П. д.** не можна вважати суто космополітичною категорією, що однаково застосовується в міжнар. спілкуванні, незалежно від цілей *зовнішньої політики* держави. Кожна д-ва дотримується своїх правил прийому інозем. гостей різного рівня, керуючись чинною міжнар. практикою, взаємністю, нац. традиціями та звичаями народу. Ці особливі правила протоколу є відображенням різних традицій та різної історії, проте шкала протокольних норм усіх країн заснована на міжнар. ввічливості. **П. д.** є політ. інструментом *дипломатії*. Відхилення від його заг.-визнаних норм і правил, їх порушення або довільна зміна однією із сторін можуть викликати серйозні ускладнення в міждерж. відносинах. Він віддзеркалює стан відносин між країнами й повністю підпорядкований цілям та завданням зовн. політики. Заг.-прийняті положення **П. д.** закріплені у *Віденській конвенції про дипломатичні зносини 1961, Віденській конвенції про консульські зносини 1963, Конвенції про спеціальні місії 1969, Віденській конвенції про представництво держав у їхніх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру 1975*. З метою забезпечення додержання заг.-прийнятих міжнар. норм, правил, традицій, орг-ції офіц. заходів, удосконалення й оптимізації порядку проведення в Україні заходів протокольного та церемоніального характеру Президент України Л. *Кучма* 22.08.2002 своїм Указом затвердив Положення «Про Державний Протокол і Церемоніал України». Базуючись на заг.-визнаних нормах **П. д.**, цей нормативний документ визначає основні засади та правила Державного протоколу і церемоніалу України, а також засади забезпечення їх додержання. (Див.: *Протокол дипломатичний в ООН.*)

Т. І. Шинкаренко

Протокол дипломатичний в ООН — регламентація діяльності *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*. Основний принцип протоколу ООН — повага до всього, що символізує незалежність і *суверенітет* д-в. В ООН відсутній звід діючих там протокольних правил, норм і традицій, що ускладнює роботу протокольної служби Організації. Посадові особи ООН у відносинах із постійними представниками країн-членів ООН, а також постійні представники між собою дотримуються: протокольних правил, спеціально прийнятих в ООН (питання про порядок старшинства, прапор ООН тощо); протокольних традицій і прецедентів, які склались в ООН (церемонія вручення повноважень постійними представниками при Організації *Генеральному секретареві ООН*); правил міжнар. протоколу (щодо листування, орг-ції прийомів тощо). Співробітники служби протоколу і зв'язку при Генеральному секретареві ООН опікуються питаннями, пов'язаними з перебуванням у Нью-Йорку постійних представників і делегацій країн-членів Організації на сесії *Генеральної Асамблеї ООН:* реєстрацією док-тів, видачею посвідчень особи, забезпеченням привілеїв та імунітетів, посередництвом між інозем. представництвами в ООН та урядом США; забезпеченням протокольних заходів Ген. секретаря ООН. Найважливіші функції протоколу ООН: оформлення прийому нових країн у члени ООН, підняття *прапорів державних*, зустріч високопосадових осіб, орг-ція вручення повноважень новими постійними представниками, розміщення делегацій країн у залі засідань ГА ООН. Проблема протокольного старшинства в ООН дуже складна, оскільки його необхідно визначати як серед груп посадових осіб представництв країн-членів ООН, виборних і посадових осіб органів ООН (а під час сесій ГА ООН і керівників та членів делегацій країн-членів ООН), так і між цими групами. Розміщення делегацій у залі засідань ГА ООН регулюється жеребкуванням, яке проводиться щорічно напередодні сесії. Цей порядок діє протягом року до наступної сесії ГА ООН. Країна, на яку випаде жереб, отримує протокольний пріоритет і займає перше місце в усіх протокольних заходах, а всі інші країни-члени ООН ідуть після неї за англ. назвами в алфавітному порядку. Однак алфавітний порядок діє лише серед рівних за дип. рангом і за становищем. При розміщенні серед рівних за дип. рангами враховується також час перебування на посаді. У *Раді Безпеки ООН* принцип визначення старшинства той самий — алфавітний, але починається з країни, представник якої у даний момент є головою Ради. Т. ч., протокольний порядок старшинства в РБ ООН змінюється щомісяця. Згідно з традицією, яка склалась в ООН, керівники делегацій, якщо вони навіть не мають однакових рангів, користуються рівними правами, їм надаються однакові почесті. Офіц. і робочими мовами ООН є англійська, арабська, іспанська, китайська, російська, французька. Представник, який виступає на іншій мові, повинен сам забезпечити переклад на одну з офіц. мов ООН. На членів інозем. делегацій під час сесії ГА ООН, адмін. персонал ООН, постійних представників країн-членів ООН поширюються привілеї та імунітети, які надаються інозем. дипломатам: особиста недоторканність, недоторканність док-тів, багажу, право на користування шифролистуванням тощо.

Т. І. Шинкаренко

Процес стабілізації й асоціації (Stabilisation and Association Process, SAP) — політичні рамки відносин між *Європейським Союзом* та країнами, розташованими в Західно-Балканському регіоні: Албанією, Боснією і Герцеговиною, Хорватією, Колишньою Югославською Республікою Македонією, Сербією, Чорногорією та Республікою Косово (у відповідності до резолюції Ради Безпеки ООН 1244/99). *Балканська криза 1990-х* виключила країни регіону (крім Словенії) з процесу європейської *інтеграції міжнародної*. Після схвалення *Пакту стабільності для Південно-Східної Європи 1999* ЄС переорієнтувався з політики врегулювання конфліктів на території колишньої Югославії на довгострокову політику стабілізації в регіоні. В травні 1999 *Європейська комісія* виступила з пропозицією запровадити особливий формат відносин з Албанією, Боснією і Герцеговиною, Хорватією, Колишньою Югославською Республікою Македонією та Союзною Республікою Югославією, який за результатами Фейрського засідання *Європейської ради* (червень 2000) передбачав надання їм перспективи членства в ЄС.

24.11.2000 на саміті держав ЄС і західно-балканських держав у Загребі процес стабілізації й асоціації було офіційно розпочато. Наступний саміт, що відбувся в червні 2003 у Фессалоніках, доповнив процес стабілізації й асоціації інструментами процесу розширення. Зокрема підкреслювалося, що готовність кожної країни регіону до вступу та відповідність копенгагенським критеріям ЄС перевірятиме індивідуально, тобто варіант колективного вступу відкидався.

Процес стабілізації й асоціації має на меті: сприяти стабілізації в західно-балканських країнах та їх швидкому переходу до ринкової економіки; стимулювати регіональну співпрацю; допомогти досягти членства в ЄС. Ключовими елементами партнерства в рамках процесу стабілізації й асоціації є торговельні пільги (Автономні торговельні заходи), економічна та фінансова допомога, допомога у сфері реконструкції, розвитку і стабілізації, угоди про стабілізацію й асоціацію.

Безмитний доступ товарів до ринку ЄС значно збільшив обсяги торгівлі між ЄС та країнами Західних Балкан. У рамках програми КАРДС (CARDS — Community Assistance for Reconstruction, Development and Stability in the Balkans) (2000–06) надавалася допомога на відбудову, повернення *біженців*, інституційний та законодавчий розвиток, структурні реформи, регіональну співпрацю, гармонізацію з європейськими нормами і стандартами тощо. Загальні обсяги фінансової допомоги включно з КАРДС, наданої західно-балканським країнам протягом 2000–06, склали понад 5 млрд євро. Надалі фінансова допомога здійснюватиметься через Інструмент передвступної допомоги (Instrument for Pre-Accession Assistance, IPA), дія якого розрахована на період 2007–13.

Головним завданням першого етапу процесу стабілізації й асоціації була реалізація низки заходів для встановлення договірних відносин між ЄС і кожною із західно-балканських країн у вигляді Угоди про стабілізацію й асоціацію, в якій закріплювалися формальні механізми і критерії досягнення стандартів ЄС. На другому етапі важливо було провести переговори щодо укладення Угод та забезпечити їх імплементацію. На сьогодні з усіма країнами Західних Балкан (крім Косово) ЄС уклав Угоди про асоціацію і стабілізацію. Цими угодами передбачене створення *зон вільної торгівлі* між ЄС і західно-балканськими країнами, а в преамбулі держави Західних Балкан називаються потенційними кандидатами на вступ до ЄС. Разом з тим Хорватія з 1.07.2013 є повноправним членом ЄС, а колишня

Югославська Республіка Македонія, Чорногорія і Сербія вже отримали статус країн-кандидатів. Кожна країна-учасниця ПСА щорічно готує звіт про дотримання взятих на себе зобов'язань. Відзначаючи позитивні зрушення в країнах регіону, в зверненнях Європейської комісії 2006 та 2008 були викладені конкретні заходи та нові ініціативи щодо зміцнення політики ЄС в Західних Балканах.

Н. М. Весела

Пруссько-російський договір 1716 — двостороння союзна угода, укладена 5(16).11.1716 між Росією та Пруссією шляхом обміну деклараціями між царем *Петром I* та королем Фрідріхом-Вільгельмом під час їхніх переговорів в нім. місті Гавельбург (сучасний Хафельберг). Згідно з **П.-р. д.** Пруссія визнавала всі територ. прирощення, здобуті Росією в Прибалтиці в процесі *Північної війни 1700–21,* і погоджувалась на те, щоб рос. війська перебували на території герцогства Мекленбург (що дозволяло Петру I тиснути на сусідній із Мекленбургом Ганновер, а через нього — на зв'язану з Ганновером особистою *унією* Велику Британію задля узаконення переможних результатів, здобутих Росією в Північній війні). За це Росія обіцяла сприяти Пруссії в отриманні значної частини тих нім. земель, що перебували до Північної війни під владою Швеції (насамперед, Пруссію цікавила приморська Померанія), після чого Петро I обіцяв гарантувати недоторканність нових кордонів Прусії від будь-яких зазіхань. Враховуючи, що аналогічну таємну угоду вона уклала того самого 1716 із Францією, союз із Росією дозволив їй істотно збільшитись територіально, що перетворило Пруссію на одну з найпотужніших європ. д-в. Росії **П.-р. д.** дозволив легітимізувати свої територ. прирощення на Балтиці, незважаючи на негативне ставлення до її посилення з боку Австрії, Голландії та Великої Британії. Ще одним результатом **П.-р. д.** стало зближення Росії з тогочасним союзником Пруссії — Францією, яка після не дуже вдалих для останньої результатів *війни за іспанську спадщину 1701–14* шукала нових союзників у Європі. Результатом означених дип. тенденцій стало укладання *Амстердамського договору 1717* між Росією, Францією та Пруссією.

В. А. Рубель

Пруссько-російський договір про мир, дружбу і наступальний та оборонний союз 1813 — див. *Калішський союзний договір 1813.*

Прутський мир 1711 — рос.-тур. договір, підписаний 12(23).07.1711 у військ. таборі рос. армії на р. Прут (поблизу молдовських Ясс) рос. підканцлером П. *Шафіровим* (від Московського царства) й тур. візиром Балтаджи Мехмед-пашею (від *Османської імперії*); став результатом невдалого для Росії Прутського походу. Згідно з умовами **П. м.** рос. головнокомандувач, цар *Петро I,* отримав можливість вільно відвести до Росії своє військо, за що зобов'язався передати османам свій Азовський флот, повернути Туреччині Азов та зруйнувати збудовані росіянами на берегах Азовського моря міста-фортеці Таганрог, Кам'яний Затон і Новобогородицький Городок; пообіцяв не втручатися надалі у внутр. справи Речі Посполитої, не мати у Стамбулі постійного рос. посла та дозволити вільний проїзд шведського короля Карла XII з Туреччини до Швеції через територію Росії. Гарантами дотримання Петром I всіх умов **П. м.** стали П. Шафіров і рос. фельдмаршал М. Шереметьєв, які мали залишатися в Туреччині заручниками до повного виконання Росією пунктів дог-ру. Затягування Росією практичної реалізації невигідних для неї умов **П. м.** призвели до оголошення в 1712 Османською імп. війни Росії, що примусило Петра I, основні сили якого продовжували воювати зі шведами в *Північній війні 1700–21,* підписати 13(24).06.1713 з Туреччиною *Адріанопольський мирний договір 1713,* який підтверджував майже всі пункти **П. м.**; умови Адріанопольського договору Росією були виконані.

В. А. Рубель

Пуанкаре (Poincaré) Раймон (20.08.1860, Барле-Дук, нині — адміністративний центр департаменту Мез, Франція — 15.10.1934, Париж, Французька Республіка) — франц. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї інженера, закінчив Політехнічну школу та юрид. ф-т Паризького ун-ту. З 1882 почав займатися політикою; з 1887 — заступник, а з 1893 — міністр освіти (наймолодший міністр Третьої республіки). У 1894 обіймав посаду міністра фінансів, а в 1895 повернувся на посаду міністра освіти; у 1903–12 — чл. Сенату Франції. Більшу частину цього періоду займався приватною юрид. практикою, лише в березні 1906 обіймав посаду міністра фінансів. У січні 1912 сформував уряд, у якому залишив за собою портфель мін. зак. справ; відзначився політикою співробітництва з Росією та Великою Британією проти Німеччини; вважав, що війна з Німеччиною неминуча й успіх у ній залежить від створення ефективного антинім. союзу європ. д-в; прагнув не допустити ізоляції Франції, як це трапилось у 1870. 17.01.1913 обраний Президентом Франції; проводив політику нац. консолідації, намагаючись згуртувати усі партії, прошарки суспільства, загалом населення без огляду на парт. приналежність перед загрозою війни та під час самої війни. Свідченням цього стало призначення на посаду прем'єра Ж. *Клемансо* — старого ідеолог. противника **П.**, проте людини, яка могла досягти найкращих результатів. Після закінчення терміну президентства в 1920 повернувся до сенату, очолював Репараційну комісію; підтримував тезу про військ. відповідальність Німеччини за розв'язання *Першої світової війни.* У 1922–24 знову очолював уряд Франції, у якому також обіймав посаду мін. зак. справ; вимагав точного виконання Німеччиною своїх репараційних зобов'язань, виступав проти будь-яких полегшень умов післявоєнного врегулювання. У відповідь на затримки виплат Німеччиною *репарацій* у січні 1923 віддав наказ франц. армії окупувати Рур. Програв вибори лівому блоку, але повернувся на посаду прем'єр-міністра в липні 1926. Екон. політика **П.** значною мірою сприяла подоланню гострої екон. кризи країни, стабілізації франка та приведення його до золотого стандарту. 2-га пол. 1920-х стала для Франції періодом нового екон. процвітання. З огляду на хворобу залишив посаду прем'єр-міністра в липні 1929.

Твори: «На службі Франції» (1933).

М. С. Каменецький

Пунічні війни 264–146 до н. е. вели Стародавній Рим та Карфаген за домінування в Середземноморському басейні та гегемонію в Стародавньому світі. Після утвердження в Півд. Італії римляни втрутилися у справи сусідньої Сицилії, де протягом століть тривало протистояння між грец. Сиракузами та Карфагеном — міцною й багатою фінікійською колонією в Півн. Африці. Втручання стало приводом для серії воєнних кампаній, які отримали назву Пунічних воєн (від лат. назви Фінікії — Punica). Карфаген мав вигідне геогр. розташування й був важливим стратегічним пунктом Середземномор'я. Результатом 1-ї Пунічної війни (264–41 до н. е.), яка тривала із змінним успіхом, була згода Карфагену віддати Риму Сицилію, а потім — Сардинію та Корсику, які стали першими рим. провінціями. Карфаген не бажав продовжувати війну через великі збитки, але згодом, відновивши свою могутність, почав готуватися до відновлення б-би з Римом. У 219 до н. е. карфагенський воєначальник Ганнібал захопив місто Сагунт, союзне Риму, що й стало приводом до нової війни. Відомий «іспанський похід» Ганнібала — через Піренеї на північ Італії — став серйозним випробуванням для римлян, і загалом 2-га Пунічна війна (218–01 до н. е.) стала визначною подією в історії Риму. Ганнібал не лише розбив дві рим. армії, підійшов до «вічного міста», але також схилив на свій бік рим. союзників із Півд. Італії та місто Капую. Сенат був змушений вдатися до рішучих заходів, аби врятувати незалежність Риму. Війська на чолі з Публієм Корнелієм Сципіоном змогли відвоювати в Ганнібала Іспанію. Згодом Сципіон переправився до Африки й уклав військ. союз із нумідійцями, які стали основою кінноти рим. армії. У 202 до н. е. в битві під Замою в Африці Ганнібал був розбитий військами Сципіона, після чого Карфаген зажадав миру, умови якого були надзвичайно важкими. Карфаген віддавав Риму всі свої володіння за кордоном (власне міста), свій флот та бойових слонів, сплачував *контрибуцію* розміром 10 тис. талантів. Він втрачав право підтримувати зносини з іншими д-вами без дозволу Риму. Т. ч., Рим позбавився потужного супротивника й суттєво поширив сферу свого політ. впливу. На території Іспанії було засновано дві рим. провінції, а Сиракузи увійшли до складу провінції Сицилія. Саме з того часу Рим вийшов на широку міжнар. арену, з міста-республіки перетворився на світову д-ву. За результатами Пунічних воєн до Риму відійшли всі володіння Карфагену в Іспанії, Сицилії, Сардинії та Корсиці. У ході

3-ї Пунічної війни Карфаген був зруйнований (146 до н. е.), а на значній території, яка колись йому належала, римляни заснували провінцію Африка. Рим став найміцнішою д-вою тогочасного світу.

О. А. Борділовська

Пунта-дель-Есте хартія 1961 — див.: *«Союз заради прогресу».*

Путін Володимир Володимирович (7.10.1952, Ленінград, РРФСР) — рос. держ. і громад.-політ. діяч; 2-й (2000–08) і 4-й (з 7.05.2012) Президент Російської Федерації. Народився в сім'ї робітника; закінчив юрид. ф-т Ленінградського держ. ун-ту (1975); кандидат екон. наук. У 1975–91 — співробітник КДБ СРСР, полковник; 1990–91 — помічник ректора Ленінградського держ. ун-ту з міжнар. питань, згодом — радник голови Ленінградської міськради А. Собчака. У серпні 1991 звільнився з органів КДБ СРСР за власним бажанням. Із червня 1991 — голова комітету з зовн. зв'язків мерії Санкт-Петербурга, водночас із 1994 — 1-й заст. голови уряду (мера) Санкт-Петербурга. У 1995 очолив петерб. відділення об'єднання «Наш дім — Росія». 1996–97 — заст. керуючого справами Адміністрації Президента РФ; 1997–98 — заст. керівника Адміністрації Президента РФ, нач. Головного контрольного управління Президента РФ, 1-й заст. керівника Адміністрації Президента Росії. У липні 1998–99 — дир. Федеральної служби безпеки РФ, водночас із березня 1999 — секр. Ради безпеки РФ. 9.08.1999–7.05.2000 і 8.05.2008–7.05.2012 — *глава уряду* РФ (під час першого терміну перебування на посаді глави Уряду **П.** забезпечив підписання між Російською Федерацією та Україною угоди про передачу з України до Російської Федерації важких бомбардувальників Ту-160, Ту-95МС, крилатих ракет повітряного базування великої дальності та обладнання до них (8.10.1999), про співробітництво й обмін інформацією в галузі боротьби з порушеннями податкового законодавства (19.10.1999), про основні напрямки співробітництва держав-учасниць *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* у галузі захисту прав споживачів (25.01.2000)). Після передчасної відставки президента Росії Б. *Єльцина* з 31.12.1999 — в. о. президента РФ. 26.03.2000 на всенародних виборах обраний Президентом Росії (обійняв посаду 7.05.2000), переобраний на другий термін 14.03.2004, отримавши 71,2 % голосів; 4.03.2012 втретє обраний президентом, здобувши підтримку 63,6 % електорату. У *зовнішній політиці* проводить курс на зміцнення СНД, партнерство зі США на глобальному рівні, розвиток відносин із Францією та ФРН із метою противаги впливу США в *Раді Безпеки ООН.* За його керівництвом розроблено й затверджено нову Концепцію зовн. політики РФ (2000); Росія стала повноправним членом *Великої вісімки,* форуму найбільш економічно розвинених країн світу (2002); у жовтні 2000 укладено Договір про створення *Євразійського економічного співтовариства (ЄврАзЕс).* Надає значної уваги поглибленню військ.-політ. інтеграції в рамках *Організації договору колективної безпеки;* проводить активну політику, спрямовану на стабілізацію становища на півд. кордонах Росії (здобутком на цьому напрямку стало укладення Договору про добросусідство, партнерство і співробітництво з Китаєм 16.07.2001, де зафіксовано відмову обох сторін від територ. претензій одна до одної; з метою утворення смуги добросусідства на півд. кордонах Росія взяла участь у створенні в червні 2001 *Шанхайської організації співробітництва*). За керівництва **П.** вдалося попередити кризу в рос.-амер. відносинах, пов'язану з рішенням США в грудні 2001 про вихід із Договору між СРСР і США про обмеження систем протиракетної оборони (ПРО) від 26.05.1972, та укласти *американсько-російський договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів 2002.* Великого значення надає розвитку та поглибленню рос.-укр. відносин: виступив одним з ініціаторів та підписав від імені РФ угоду про формування *Єдиного економічного простору* з Білоруссю, Казахстаном і Україною від 19.09.2003, сприяв укладенню *українсько-російського договору про державний кордон 2003* та Договору про співробітництво з Україною у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24.12.2003. Під час другого і третього президентських термінів посилив економічну інтеграцію з Білоруссю й Казахстаном, наслідком чого стало створення *Митного союзу Росії, Білорусі та Казахстану* з перспективою трансформації його в Євразійський економічний союз на базі *Єдиного економічного простору.*

В. В. Копійка

Пуштунська проблема — проблема роз'єднаності народу пуштунів, що створює підґрунтя для намагань переділу *кордонів держав* і потенційно загрожує ліквідацією державності Афганістану і Пакистану. Пуштуни — іраномовний народ, що населяє переважно південний схід, південь і південний захід Афганістану і північний захід Пакистану. Більшість пуштунів завжди були войовничими кочівниками, часто використовувались як найманці правителями сусідніх держав, зокрема Ірану та Індії. Пуштуни становлять близько 42 % населення Афганістану, населяючи насамперед захід, південний захід, південь, південний схід і схід країни: землі в долинах річок Гільменд, Аргандаб і Кабул. У Пакистані пуштуни населяють долину р. Кабул з її притоками та район Сулейманових гір по правих притоках Інду аж до Кветти. У Пакистані пуштуни становлять 15 % населення країни. Головним в історії Афганістану є протистояння пуштунів, таджиків і узбеків. При цьому пуштуни майже завжди зберігали домінуюче становище, виступаючи за консолідацію Афганістану під своїм виключним пануванням.

Проблема Пуштуністану і роз'єднаність пуштунських племен спричиняє загострення напруженості між Афганістаном і Пакистаном. Адміністративно території пуштунів у Пакистані входять до провінції Хайбер-Пахтунхва (раніше Північно-західна прикордонна провінція) і до Федеральної території племен, які лише малою мірою підкоряються законам Пакистану. У 1849 англійці анексували Пенджаб, у результаті чого деякі території, заселені східнопуштунськими племенами, були включені до складу Британської Індії. У 1893 Британія нав'язала афганському емірові договір про встановлення державного кордону, згідно з яким до Британської Індії (сучасний Пакистан) відходила велика частина земель пуштунських прикордонних племен. Але після утворення незалежної держави Пакистан Кабул заявив про невизнання договору та, відповідно, прикордонної смуги (т. зв. *Дюранда лінії*). Афганська сторона констатувала, що східні рубежі Афганістану, встановлені в 1893, ніколи не були справді державним кордоном. Через проблему роз'єднаності пуштунських племен Афганістан у 1947 голосував проти прийняття Пакистану до *ООН.* Тоді уряд Афганістану запропонував утворити незалежну державу Пуштуністан, до якої мала увійти значна частина території тодішнього Західного Пакистану. Цю пропозицію підтримав СРСР. Серйозне охолодження відносин між Афганістаном і Пакистаном виникало в 1955–57 і 1961–63.

Після початку опору радянській окупації Афганістану в 1979–89 «Зона племен» основною базою моджахедів; фундаменталістський рух Талібан, що складався переважно з пуштунів, які перебували в опозиції тодішньому, теж пуштунському прорадянському урядові Афганістану, саме тут зародився і зміцнів у середині 1980-х. Мета лідерів Талібану — єдина афганська держава з переважно пуштунським урядом і тоталітарно-ісламістською формою державності. Наприкінці 1980-х спалахнула складна боротьба між різними напрямами вирішення долі Афганістану. У керівництві НДПА пуштунський *націоналізм* мав міцні позиції, і афганські комуністи були не проти возз'єднання пуштунів у межах однієї соціалістичної держави. Один з лідерів «моджахедів» Гульбеддін Хекматіар виступав за те, щоб перетворити Афганістан на пуштунську ісламську державу і відразу вступити в тісний союз з Пакистаном, тим самим знявши для Пакистану проблему возз'єднання пуштунів, так, щоб території Північно-західної прикордонної провінції залишилися в Пакистані. Навпаки, Ахмад Шах Масуд наполягав на відтворенні Афганістану як помірковано ісламської і поліетнічної держави, очолюваної урядом, що складається з представників усіх афганських народів. Вирішення проблеми афгано-пакистанського кордону він убачав у переговорах між урядами і в обопільній згоді.

Рух Талібан проголошував своєю метою створення «істинно ісламської» держави і був спрямований проти уряду Бурхануддіна Раббані і всіх воєнно-політичних угруповань афганських моджахедів, що безперервно боролися за владу після виведення в 1989 з Афганістану радянських військ. У 1996 таліби захопили Кабул, а до кінця 2000 контролю-

вали близько 95 % території країни. Прагматичне крило Талібану, очолюване до квітня 2001 муллою Мохаммадом Раббані, намагалося об'єднати навколо себе всі пуштунські сили, щоб створити єдину пуштунську коаліцію проти «Північного альянсу». З 2001 оплотом руху Талібан, вигнаного американсько-британськими військами з Афганістану, став Вазиристан, розташований у «зоні племен» на захід і південний захід від Пешавара, від межиріччя Куррам і Кайру до р. Гомаль. Таліби відтіснили традиційних племінних вождів і з 2004 захопили фактичну владу в регіоні. 14.02.2006 було оголошено про створення Ісламської держави Вазиристан.

Застосовувалися три способи розв'язання пуштунської проблеми. Перший передбачав перетворення Афганістану на повністю пуштунську державу. Однак, як показали події «періоду джихаду» і після нього, ця політика абсолютно нежиттєздатна. Другий спосіб полягав у створенні афгано-пакистанської *конфедерації*, за якою «лінія Дюранда», існуючи на карті, виявилася б стертою де-факто. Третій спосіб намагаються реалізувати керівники «Пуштуністану» у «вільній зоні» на афгано-пакистанському кордоні. Він полягає в тому, щоб максимально розхитати і Афганістан, і Пакистан, відірвавши собі шматок території від обох держав.

М. А. Шепелєв

Р

Рабин (Rabin) Іцхак (1.03.1922, Єрусалим, Палестина — 4.11.1995, Єрусалим, Держава Ізраїль) — ізраїльський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї переселенців із Російської імп. Закінчив Вищу с.-г. школу в кібуці Кефар Тавор (Палестина). На початку *Другої світової війни* вступив до «Хагани» (євр. самооборона) і як заст. командувача воював проти вішистів у Сирії та Лівані. У 1946 був заарештований брит. колоніальною владою. Під час *арабо-ізраїльської війни 1948–49* командував бригадою, що обороняла Єрусалим, й очолював штаб Півд. фронту, представляв Державу Ізраїль на Родоських переговорах про укладення *перемир'я*. У 1954 — наймолодший генерал-майор у ЦАХАЛ (Армія оборони Ізраїлю), розробив навчальну військ. програму «Наслідуй мене». 1959–63 — нач. оперативного відділу генштабу ЦАХАЛ, потім — нач. генштабу в ранзі генерал-лейтенанта до січня 1968. 1968–73 — посол Держави Ізраїль у США; залишаючись одночасно активним діячем лівоцентристської Партії праці й міністром праці, відіграв ключову роль у налагодженні стратегічної осі Тель-Авів — Вашингтон. 3.06.1974–22.04.1977 — Прем'єр-міністр Держави Ізраїль (перший, що народився в Палестині); намагався віднайти компромісне вирішення проблеми її *визнання де-юре* арабськими країнами. 1984–90 — міністр оборони в урядах «національної єдності», був прихильником силової відповіді на палестинську *Інтифаду*. 13.07.1992–4.11.1995 — вдруге Прем'єр-міністр Держави Ізраїль, пішов на підписання 13.09.1993 у Вашингтоні Рамкової угоди про поетапне введення палестинської автономії (за що разом із Я. *Арафатом* і Ш. *Пересом* був удостоєний *Нобелівської премії миру* 1994) та *Ізраїльсько-йорданського мирного договору 1994*. Спільно з керівником Партії праці Ш. Пересом забезпечив реалізацію початкового етапу ізраїльсько-палестинського переговорного процесу, але на масовому мітингові під гаслом «Так — миру, ні — насиллю» був застрелений юдейським праворадикальним екстремістом.

Твори: «Дім мого батька» (1974), «Книга служіння» (1979), «Війна у Лівані» (1983) та «Іцхак Рабин говорить із лідерами та керівниками держави» (1984).

В. І. Головченко

Работоргівля — *злочин міжнародного характеру*, що зазіхає на нац. правопорядок держав та інтереси міжнар. співтовариства. Необхідність б-би з **Р.** визнана низкою *договорів міжнародних*. Проблемі **Р.** присвячені, зокрема, ст. 2 та ст. 3 Женевської конвенції про рабство 1926, ст. 3 та ст. 4 Додаткової конвенції про скасування рабства, работоргівлі, інститутів та звичаїв, подібних до рабства 1956. Інститутами, подібними до *рабства* та **Р.**, є боргове рабство, кріпосний стан, видання заміж за винагороду без згоди, передача дружини за винагороду, у спадок тощо. Учасники Додаткової конвенції прийняли на себе зобов'язання притягати до кримінальної відповідальності осіб, винних у **Р.**

С. О. Галаган

Рабство — форма відносин у суспільстві, при якій раб поряд із засобами вир-ва є власністю свого господаря — рабовласника; стало основою рабовласницького ладу. Найбільшого розповсюдження набуло в XVII — на поч. XIX ст. у європ. колоніях в Америці, куди ввозились негри-раби з Африки для праці на плантаціях. Визнано *злочином міжнародного характеру* відповідно до Женевської конвенції про рабство 1926. Конвенція визначає **Р.** як «положення або стан особи, щодо якої здійснюються деякі або всі повноваження, властиві праву власності». **Р.** визнане явищем, ліквідація якого потребує багатостороннього міждерж. співробітництва. У Конвенцію були внесені зміни Протоколом, схваленим *Генеральною Асамблеєю ООН* у рез. № 794 від 23.10.1953 (набув чинності 7.12.1953). 30.04.1956 була укладена Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі, інститутів та звичаїв, подібних до рабства (набула чинності 30.04.1957).

С. О. Галаган

Равалпінді договір 1919 — *прелімінарний договір мирний*, підписаний 8.09.1919 на території

Британської Індії в м. Равалпінді (територія сучасного Пакистану); встановлював перемир'я після третьої *англійсько-афганською війни* і фактично визнав незалежність Афганістану. Остаточно визначив *Дюранда лінію* за *кордону державного лінію* між Афганістаном та Британською Індією. Британці не мали права перетинати перевал Хайбер і порушувати територіальну цілісність Афганістану. Натомість афганській стороні не дозволялося імпортувати зброю і боєприпаси через індійську територію. Британська Індія скасовувала заборгованість по платежах, але й припиняла будь-які субсидії Афганістану. Розпочалася модернізація країни, ідеологічним підґрунтям чого стали націоналістичні ідеї. У додатку до договору зазначалося, що Афганістан є вільною країною, незалежною у своїх внутрішніх і зовнішніх справах. Після укладання договору з англійцями емір Афганістану *Аманулла-хан*, відстоюючи право на дипломатичну діяльність, направив місії до Радянського Союзу, США та європейських країн. Проте відносини з Великою Британією були нормалізовані лише за два роки, після непростих переговорів під час конференцій в Массурі (1920) і Кабулі (1921).

О. А. Борділовська

Равська угода 1698 — усна домовленість між моск. царем *Петром I* та польським королем *Августом II Фрідріхом* про спільні дії проти Швеції, якої було досягнуто 10–14(20–24).08.1698 в Раві-Руській. Після невдалих переговорів *Великого посольства 1697–98* про союз у війні проти Туреччини Петро I розпочав підготовку до б-би за вихід до Балтійського моря, Август II планував повернути Ліфляндію. Але обидві сторони не були готові до негайних дій проти Швеції, оскільки Московська держава ще продовжувала війну проти Туреччини, а становище Августа II на польському престолі було недостатньо міцним. Тому переговори завершились усною домовленістю. **Р. у.** стала однією з основ Північного союзу (див.: *Північна війна 1700–21*).

М. Г. Капітоненко

Рада Безпеки ООН (РБ ООН) — один із головних органів *Організації Об'єднаних Націй*, постійно діючий політичний орган, на який *Статутом ООН* покладено головну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки. РБ складається з 15 членів: 5 постійних, 10 непостійних; постійними членами є: США, Росія, Велика Британія, Франція і Китай; непостійні члени РБ обираються на 2 роки без права негайного переобрання. РБ має широкі функції, повноваження і засоби щодо підтримання і відновлення миру; в разі виникнення спору або конфлікту спочатку рекомендує конфліктуючим сторонам засоби мирного врегулювання відповідно до ст. 33 глави VI Статуту ООН. Якщо ці заходи не дають результату, тоді вдається до застосування більш дієвих кроків, передбачених главою VII Статуту, а саме: тимчасові заходи, примусові заходи, тимчасове припинення членства в ООН порушника миру і безпеки, виключення його з Організації. Примусові заходи можуть бути пов'язані з використанням *Збройних сил ООН* або без їхнього застосування; останні передбачають такі форми й методи, як повне або часткове розірвання економічних відносин, введення економічних та інших *санкцій міжнародних*, розірвання *дипломатичних відносин*, запровадження *блокади* з метою підтримання або відновлення миру і безпеки. У разі, якщо такі дії виявляться недостатніми, РБ на основі глави VII може застосовувати військову силу для відновлення миру; вона має також принципово важливі повноваження у сфері забезпечення функціонування ООН, рекомендує прийняття нових членів і виключення з Організації, рекомендує *Генеральній Асамблеї ООН* кандидатуру *Генерального секретаря*, обирає разом із ГА членів *Міжнародного суду ООН*.

Особлива роль РБ забезпечується специфікою голосування: кожен її член має один голос; рішення з питань процедури вважаються ухваленими, якщо за них подано не менше 9 голосів; для ухвалення рішення з усіх інших питань потрібно також не менше 9 голосів, але включаючи співпадаючі голоси всіх 5 постійних членів — це правило одержало назву «принцип одноголосності великих держав». Причому член РБ, задіяний у конфлікті, повинен утримуватися від голосування, коли рішення ухвалюється на основі глави VI Статуту ООН, що передбачає мирні засоби регулювання спорів. Якщо ж постійний член відсутній або утримався від голосування, то це не впливає на ухвалення рішень. Але достатньо одного негативного голосу постійного члена аби перекреслити позитивні наміри всіх інших членів РБ За Статутом вона може ухвалювати, крім рекомендацій, юридично обов'язкові рішення, виконання яких забезпечується примусовою силою всіх держав-членів ООН. Стаття 25 зобов'язує членів Організації виконувати рішення РБ, тільки вона уповноважена ухвалювати обов'язкові рішення про застосування сили з метою відновлення миру або відвернення загрози миру і безпеці. Специфікою РБ є те, що її голова не обирається, головування змінюється щомісячно відповідно до списку держав-членів, розташованих в алфавітному порядку за англійськими назвами. РБ функціонує безперервно і скликається в разі необхідності. Структура: два постійних комітети — Комітет експертів з правил процедури та Комітет щодо прийому нових членів; а також Комітет із ситуації у відносинах між Іраком та Кувейтом (1991), Комітет щодо Лівійської Арабської Джамахірії (1992), Комітет щодо Сомалі (1992), Комітет щодо Руанди (1994), Комітет щодо Сьєрра-Леоне (1997), Комітет щодо Ліберії (2001), Антитерористичний комітет (2001). У 1993 РБ утворила *Міжнародний трибунал для колишньої Югославії*, а в 1994 — *Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди*.

Історичні зміни в світі і нові виклики XXI ст. обумовили необхідність багатопланової адаптації РБ до реалій, до того ж фінансовий і воєнний внесок деяких із її постійних членів став скромним, порівняно з їхнім особливим статусом. Корінні проблеми реформування РБ — розширення її складу і право вето, але розширення має бути вдумливим і зваженим, оскільки РБ — не форум для дискусії, а оперативний орган з підтримання миру, її не можна перетворювати в «маленьку Генеральну асамблею». Найскладніше і найвідповідальніше питання — пошук оптимальних варіантів формування постійного членства, оскільки мова йде про збільшення кількості володарів права вето. Адже, скільки існує ООН, стільки й точиться гостра боротьба навколо правомірності, справедливості й доцільності права вето або принципу одноголосності. В 1946–69 СРСР 105 разів застосовував право вето, в той час як США — жодного разу, бо в ті роки існувало американське домінування в ООН. Після вступу до ООН нових незалежних держав і докорінних зрушень в складі Організації ситуація помітно змінилася: в 1970–86 США 58 разів застосовували вето, тоді як СРСР — тільки 14 разів. Усього ж за період до 1986 СРСР застосовував право вето 119 разів, США — 58, Велика Британія — 26, Китай — 19, Франція — 16. За період 1990–2005 вето накладалося 20 разів: США — 15, Росія — 3, КНР — 2; Британія й Франція в ці роки право вето не застосовували. В умовах сучасних викликів миру і безпеці, особливо з боку *тероризму міжнародного*, коли проявився курс деяких держав на одностороннє застосування сили в обхід РБ, значення цього органу зростає, як інструменту забезпечення додержання всіма країнами Статуту ООН, міжнародного правопорядку.

Літ.: Громыко А. А. Международные аспекты региональных конфликтов и их политического урегулирования при участии ООН. — М., 1991; Бруз В. С. ООН і врегулювання міжнародних конфліктів. — К., 1995; Шлыков К. Какой быть ООН в XXI веке: проблемы реформирования Совета Безопасности // Мировая экономика и международные отношения. — 2001. — № 5; Бруз В. С. Для адаптації до сучасних реалій. Рада Безпеки ООН: проблеми реформування // Політика і час. — 2001. — № 10.

В. С. Бруз

Рада держав Балтійського моря (Council of Baltic Sea States), **РДБМ** (CBSS) — міжнар. міжурядова орг-ція, заснована 1992 з ініціативи Німеччини й Данії як координуючий орган країн Балтійського моря. До складу РДБМ увійшли 11 д-в: Данія, Ісландія (з 1995), Естонія, Латвія, Литва, Німеччина, Норвегія, Польща, РФ, Фінляндія і Швеція; із РДБМ співпрацює *Європейська комісія Європейського Союзу (ЄС)*. Основною метою РДБМ є сприяння регіональному співробітництву, підтримання стосунків з іншими д-вами та міжнар. орг-ціями. У Копенгагенській декларації 1992 визначені такі галузі співробітництва в межах РДБМ: підтримка нових демокр. інститутів; екон. і техн. допомога; гуманітарні питання й охорона здоров'я; охорона навколишнього середовища; енергетика; культура та освіта; транспорт і зв'язок; туризм;

інформація. У 1996 держави-учасниці прийняли Програму дій у регіоні Балтійського моря, яка стосується питань регіонального миру, екон. розвитку, екологічної стратегії щодо зменшення забруднення Балтійського моря та інших водних артерій, створення інформ. служби для б-би з організованою міжнар. злочинністю. Згідно з робочою програмою країни-члени РДБМ беруть участь у наданні техн. допомоги д-вам *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* і в програмі допомоги Польщі й Угорщині зі структурної перебудови економіки. Перспективним визнано розвиток співпраці між РДБМ й *Організацією чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)*. У 1993 у Ризі (Латвія) відкрився Єврофакультет, заснований Радою, який надає можливість здобути освіту й підвищити кваліфікацію в галузі управління, менеджменту, права та економіки. Керівним органом орг-ції є Рада міністрів закорд. справ; збирається на щорічні зустрічі, де визначає основні питання життєдіяльності та напрямки розвитку орг-ції (з 1996 відбуваються зустрічі глав урядів д-в Балтійського моря, які плануються один раз на 2 роки). Керівництво й координація діяльності та прийняття рішень у періоди між сесіями Ради здійснюється Комітетом вищих посадових осіб. Із 1994 запроваджена посада Комісара з демокр. інститутів і прав людини. У рамках орг-ції діють численні робочі групи та комітети відповідно до основних напрямків співробітництва (екон. співробітництво, демокр. інститути, ядерна безпека тощо). Україна має статус *спостерігача* в орг-ції. Секретаріат РДБМ знаходиться в Стокгольмі (Швеція).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Рада економічної взаємодопомоги (РЕВ) — міжурядова екон. орг-ція, створена 25.01.1949 за рішенням екон. наради представників Болгарії, Польщі, Румунії, СРСР, Угорщини й Чехословаччини (5–8.01.1949). У лютому 1949 до РЕВ увійшла Албанія (з 1961 не брала участі в роботі Ради), у 1950 — НДР, 1962 — Монголія, 1972 — Куба, у 1978 — В'єтнам. РЕВ була відкритою орг-цією; із 1964 в роботі деяких органів РЕВ брала участь СФРЮ, яка не мала статусу офіц. члена. Як спостерігачі й за спец. угодами із співробітництва в роботі РЕВ у різні роки брали участь Афганістан, Ангола, Ефіопія, Ірак, КНДР, КНР, ЛНДР, Мексика, Мозамбік, НДРЄ, Нікарагуа, Фінляндія. Головні органи РЕВ були розташовані в Москві. Наприкінці 1980-х РЕВ підтримувала стосунки більш ніж з 50 міжнар., міжурядовими і неурядовими екон. і наук.-техн. орг-ціями; у жовтні 1974 отримала статус *спостерігача* в *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*. РЕВ фактично було створено у відповідь на прийняття зах. д-вами *Маршалла плану* з метою сприяння шляхом об'єднання й координації зусиль країн-членів подальшому поглибленню та вдосконаленню співпраці й розвитку екон. інтеграції, народного госп-ва, прискоренню екон. і техн. прогресу, підвищенню рівня індустріалізації країн із менш розвинутою промисловістю, зростанню продуктивності праці, поступовому зближенню і вирівнюванню рівнів екон. розвитку країн-членів РЕВ. До структури РЕВ належали: Сесія РЕВ — найвищий орган, країни представлені главами урядів; Виконавчий комітет — головний виконавчий орган, представництво на рівні заступників глав урядів; Комітет із співпраці у сфері планової діяльності й Бюро Комітету; Комітет із наук.-техн. співпраці; Комітет із співпраці у сфері матеріал.-техн. постачання; Секретаріат РЕВ, галузеві комісії та інституції тощо. У 1971 була прийнята Комплексна програма розвитку соц. екон. інтеграції країн-членів РЕВ, розрахована на 15–20 років; у 1974 — «Положення про стандарт Ради Економічної Взаємодопомоги» і Конвенція про застосування стандартів РЕВ. Із 1971 почав функціонувати Міжнар. інвестиційний банк, створений країнами-членами РЕВ для надання довгострокових і середньострокових кредитів на проведення заходів, пов'язаних із реалізацією Комплексної програми. Із 1973 РЕВ вела переговори з *Європейським економічним співтовариством (ЄЕС)* щодо укладання угод між ЄЕС і державами-членами РЕВ про скорочення обмежуючих квот і запровадження *найбільшого сприяння режиму*. Внаслідок процесів руйнування комуністичної системи й пошуку окремими країнами власної моделі екон. розвитку 28.06.1991 на 46-й сесії РЕВ у Будапешті було прийнято рішення про її розпуск.

М. С. Каменецький

Рада євроатлантичного партнерства (Euro-Atlantic Partnership Council), **РЄАП** (EAPC) — один із постійно діючих органів *НАТО*, який об'єднує на 1.01.2013 28 членів Альянсу й 22 партнери із метою ведення діалогу й консультацій з політичних та безпекових питань; була утворена 30.05.1997 у м. Сінтра (Португалія) в результаті реорганізації *Ради північноатлантичного співробітництва* (РПАС). РЄАП виконує функції спеціального політичного формату співробітництва між НАТО та країнами-партнерами в рамках програми *«Партнерство заради миру»* (ПЗМ), а також всебічного розвитку двосторонніх відносин між ними й Альянсом. Крім короткострокових консультацій з поточних питань політики й безпеки, у РЄАП також ведуться довгострокові консультації і відбувається співробітництво за цілою низкою напрямків, серед них: операції з кризового регулювання та підтримання миру, регіональні питання, контроль над озброєннями та питання, пов'язані з розповсюдженням зброї масового знищення, *тероризм міжнародний*, проблеми оборонного планування, формування бюджету, оборонної політики й стратегії, надзвичайне цивільне планування і можливість реагування на стихійні лиха, ядерна безпека, координація дій цивільних і військових служб в організації повітряного руху, наукове співробітництво тощо. Переважна більшість країн-партнерів мають постійні дипломатичні представництва у штаб-квартирі НАТО, що допомагає регулярно підтримувати зв'язок і проводити оперативні консультації. Засідання РЄАП проводяться один раз на місяць на рівні послів, раз у рік на рівні міністрів закордонних справ, міністрів оборони та начальників генеральних штабів, а також, в разі потреби, на найвищому рівні. Традиційно саміти РЄАП відбуваються в рамках Форуму безпеки, утвореного в 2005 як один з її робочих органів.

Літ.: Довідник НАТО. — Брюссель: Офіс інформації та преси НАТО, 2007; Старжинський В. С. NATO: North Atlantic Treaty Organization: Организация североатлантического договора: история, структура, функции, цели и задачи. — Харків: Бурук и К., 2008; НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи / С. В. Феденюк, В. Й. Лажнік, А. А. Моренчук, Н. І. Романюк. — Луцьк: Вежа, 2008; Borawski J., Young T.-D. NATO After 2000: The Future of the Euro-Atlantic Alliance. — N. Y.: Praeger Publishers, 2001; Gheciu A. NATO in the «New Europe»: The Politics of International Socialization After the Cold War. — Palo Alto (Ca.): Stanford University Press, 2005.

І. О. Мінгазутдінов

Рада Європейського Союзу (Council of the European Union) — основний орган прийняття рішень в *Європейському Союзі*, що, як правило, приймає рішення на пропозицію *Європейської комісії (ЄК)* за різними формами участі *Європейського парламенту (ЄП)*. Рада — організаційна структура, в рамках якої уряди держав-членів безпосередньо беруть участь у процесі прийняття рішень. В інституціональній системі ЄС Рада виступає як єдиний інститут, але фактично вона включає в себе декілька спеціалізованих Рад: із загальних питань; закордонних справ; економіки й фінансів (ЕКОФІН), правосуддя й внутрішніх справ; зайнятості, соціальної політики, охорони здоров'я та захисту прав споживачів; конкуренції (внутрішній ринок, промисловість, дослідження та космос); транспорту, телекомунікацій та енергетики; сільського господарства та рибальства; довкілля; освіти, молоді й культури. Кожна Рада складається з міністрів відповідних галузевих міністерств країн-членів і відповідного члена ЄК. Рада із загальних питань забезпечує послідовність роботи різних конфігурацій Ради ЄС, готує зустрічі *Європейської ради* і слідкує за виконанням її рішень. Роботу Ради організовує й спрямовує країна, що головує в Раді. Ротація головування у Раді відбувається кожні шість місяців. Винятком є Рада із закордонних справ, роботою якої, згідно з *Лісабонським договором 2007*, керує Високий представник ЄС із закордонних справ та політики безпеки. Три місяці засідання Ради відбуваються в Люксембурзі, а іншу частину року — в Брюсселі, де перебуває Секретаріат Ради.

Повноваження Ради полягають у забезпеченні координації спільної економічної політики держав-членів; прийнятті рішень щодо життєдіяльності ЄС шляхом законотворчої діяльності; праві наділяти ЄК компетенцією виконувати норми, напрацьовані Радою. Рада призначає членів багатьох дорадчих і контролюючих органів ЄС, відіграє центральну роль у зовнішній та безпековій політиці. Вона

поділяє законотворчі та бюджетні повноваження з ЄП. Рада ЄС також укладає міжнародні угоди між ЄС та іншими державами або *організаціями міжнародними*, координує співробітництво між національними судами та силами поліції у кримінальних справах. У період між засіданнями Ради значну роботу здійснює Комітет постійних представників. Рішення в Раді ЄС приймаються шляхом голосування. У деяких особливо чутливих для національного суверенітету питаннях, таких як *спільна зовнішня та політика безпеки ЄС*, оподатковування, надання притулку та імміграційна політика, рішення Ради повинні прийматися одноголосно. Найпоширеніша процедура голосування в Раді — голосування кваліфікованою більшістю. Це означає, що для прийняття пропозиції необхідно, щоб за неї була віддана певна мінімальна кількість голосів. Кожна країна має у Раді певну кількість голосів відповідно до кількості населення. Так, Франція, Німеччина, Італія та Велика Британія мають по 29 голосів; Польща та Іспанія — по 27; Румунія — 14; Нідерланди — 13; Бельгія, Чеська Республіка, Греція, Угорщина та Португалія — по 12; Австрія, Болгарія і Швеція — по 10; Данія, Фінляндія, Ірландія, Литва й Словаччина — по 7; Кіпр, Естонія, Латвія, Люксембург і Словенія — по 4; Мальта — 3. Всього 345 голосів.

Кваліфікована більшість вважається досягнутою, якщо: 1) абсолютна більшість держав-членів (принаймні 14), які представляють не менше 62 % населення ЄС, схвалюють пропозицію; 2) мінімум 255 голосів віддані «за», що становить 73,91 % від загальної кількості голосів. З 1.11.2014 почне діяти система «подвійної більшості»: рішення Ради потребуватимуть підтримки 55 % держав-членів ЄС (не менше 15), які представляють щонайменше 65 % населення ЄС.

Т. І. Шинкаренко

Рада Європи (Council of Europe), **РЄ** (CE) — європейська міжурядова організація, створена 5.05.1949 на хвилі закликів до єднання Європи та побудови свого роду «Сполучених Штатів Європи» після *Другої світової війни*. Головним завданням РЄ є координація законодавств країн-учасниць для забезпечення норм ліберальної демократії, які викладені у *Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод* (1950); штаб-квартира РЄ знаходиться у м. Страсбург, Французька Республіка. Рада Європи є суто європейською організацією, яка не практикує поширення членства на інші континенти (за винятком більшої частини Турецької Республіки, Азербайджану, Вірменії, Грузії й Кіпру, що географічно знаходяться в Азії). Станом на 1.01.2013 до РЄ входять 47 держав. У роботі Організації також беруть участь країни зі статусом «спеціально запрошеного гостя у Парламентській асамблеї Ради Європи», країни зі статусом «*спостерігача* в Комітеті міністрів Ради Європи» та країни зі статусом «спостерігача в Парламентській асамблеї Ради Європи».

Головними статутними органами Ради Європи є Комітет міністрів та *Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ)*. Комітет міністрів (КМ) є керівним органом. До його складу входять міністри закордонних справ держав-членів РЄ або їх постійні представники. Комітет міністрів визначає напрямки діяльності РЄ, розглядає та приймає рішення щодо висловлених ПАРЄ рекомендацій, пропозицій міжурядових комітетів та конференцій галузевих міністрів. Комітет міністрів затверджує програму діяльності РЄ та її бюджет. Рішення Комітету міністрів передаються урядам країн-членів РЄ як рекомендації або як європейські конвенції та угоди для визначення щодо участі в них. На сьогодні розроблено понад 160 конвенцій та угод, які є конкретним результатом діяльності РЄ. Комітет також ухвалює декларації або резолюції з політичних питань. Головування у КМ здійснюється за принципом ротації в алфавітному порядку. Термін повноважень головуючого — 6 місяців. ПАРЄ є першою європейською асамблеєю в історії континенту. Виконує дорадчі функції, але відіграє важливу роль у визначенні напрямків діяльності РЄ. Під час засідань Асамблеї предметом обговорень можуть бути питання, що визначають вплив на життя всієї Європи. Робота парламентарів також відіграє значну роль у визначенні напрямків діяльності Комітету міністрів. Крім того, продовжуючи розпочату роботу у національних парламентах, депутати ПАРЄ мають можливість впливати на рішення урядів своїх країн з кола питань, якими опікується Асамблея. Ухвалені Асамблеєю рішення мають рекомендаційний характер. Водночас, вони часто беруться за основу майбутніх міжнародних угод, Європейських конвенцій, які формують правову базу РЄ. ПАРЄ збирається на пленарні засідання в Палаці Європи у Страсбурзі чотири тижні на рік (січень, квітень, червень, жовтень). 24.01.2012 Головою ПАРЄ обрано Жана Клода Міньйона (Франція); за традицією, Асамблея обирає Голову на три однорічні строки.

У ПАРЄ сформовано 5 політичних груп: соціалісти, європейські демократи, ліберал-демократи і реформатори, об'єднані європейські ліві, європейська народна партія. Деякі члени Асамблеї не належать до жодної політичної групи. Для опрацювання питань з відповідної тематики в Асамблеї функціонують 10 комітетів: Комітет з політичних питань; Комітет з економічних питань і розвитку; Комітет з соціальних питань, охорони здоров'я та сім'ї; Комітет з юридичних питань і прав людини; Комітет з питань культури, науки та освіти; Комітет з питань довкілля, сільського господарства регіональних та місцевих справ; Комітет з питань міграції, біженців і демографії; Комітет з Правил процедури та імунітетів; Комітет з питань рівних можливостей для жінок і чоловіків; та Комітет з питань відстеження виконання обов'язків і зобов'язань, що взяли при вступі до Організації країни-члени Ради Європи (Комітет з питань моніторингу). Станом на 1.01.2013 народний депутат України Іван Попеску є головою постійної делегації Верховної Ради України у ПАРЄ.

Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи (Конгрес), який є консультативним органом Організації, було створено 14.01.1994 рішенням Комітету міністрів РЄ для сприяння розвитку місцевої демократії, а також процесу регіоналізації в Європі. Конгрес складається з депутатів від країн-членів РЄ, які є народними обранцями місцевого й регіонального рівнів, або призначеними посадовими особами, безпосередньо підпорядкованими виборчому місцевому чи регіональному органу. Конгрес складається з двох палат — Палати регіонів і Палати місцевих органів влади. Кожна з палат раз на два роки переобирає Голову і Бюро. Усі члени Конгресу разом обирають Голову Конгресу. Дніпропетровський міський голова Іван Куліченко є головою Національної делегації України у Конгресі. Член делегації України Н. Романова у жовтні 2012 була обрана головою Палати регіонів Конгресу.

Секретаріат РЄ обслуговує головні органи РЄ та має постійний штат у складі 1200 осіб, які є представниками держав-членів Організації. Очолює Секретаріат та координує його роботу Генеральний секретар. 29.09.2009 Генеральним секретарем Ради Європи на п'ятирічний строк обрано Торбйорна Ягланда (Норвегія), одним з ключових напрямків діяльності якого є реалізація процесу реформування організації.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) створено в 1959 з метою вдосконалення контрольного механізму Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод. Суду відводиться ключова роль у забезпеченні чіткого та дієвого контролю за реалізацією державами-членами взятих на себе зобов'язань щодо захисту прав та основних свобод людини. До складу Суду входять незалежні судді, обрані ПАРЄ від кожної держави-учасниці. Головою суду в 2012 обрано Діна Шпільмана. Україну репрезентує суддя Ганна Юдківська (обрана у квітні 2010). ЄСПЛ є єдиним у світі міжнародним судом, в який особа може звертатися зі скаргою на державу щодо порушення прав людини. Під юрисдикцією Суду перебуває близько 755 млн чол.

Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) є незалежним консультативним органом, який було утворено у 1990, згідно з Резолюцією 90(6) КМ РЄ про Часткову угоду, яка заснувала цю інституцію. Членство у Венеціанській комісії мають 57 держав, у тому числі всі держави-члени РЄ. До складу Венеціанської комісії входять незалежні експерти, які отримали міжнародне визнання завдяки своєму досвіду роботи в демократичних інститутах, або через свій внесок у зміцнення права та розвиток політичних наук. Головою Венеціанської комісії є Джанні Букіккіо (Італія), її секретарем — Томас Маркерт. Членом Комісії від України є М. І. Ставнійчук, заступником — С. В. Ківалов. Загальний бюджет Організації на 2013 становить 392 307 300 євро, при цьому український внесок у нього складає 4 179 379,6 євро.

Основною статутною умовою для вступу до РЄ є визнання державою-кандидатом принципу верховенства права, її зобов'язання забезпечити права та основні свободи людини всім особам, які знаходяться під її юрисдикцією. Вступ країни до РЄ свідчить про її демократичний вибір, спрямованість на захист *прав людини* та зміцнення демократичних інститутів. Саме тому 14.07.1992 Україна заявила про своє бажання приєднатися до РЄ. До набуття членства в РЄ Україна стала стороною декількох конвенцій цієї Організації, зокрема Європейської культурної конвенції, Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, Європейської конвенції про інформацію щодо іноземного законодавства, Рамкової конвенції про захист національних меншин. 15.09.1995 у Києві було відкрито Центр інформації та документації РЄ, на базі якого у 2001 створено Бюро інформації РЄ в Україні. 26.09.1995 ПАРЄ ухвалила позитивний висновок щодо заявки України на вступ до РЄ (Висновок Парламентської асамблеї (ПА) РЄ № 190 (1995). 19.10.1995 Комітет міністрів РЄ ухвалив резолюцію про запрошення України стати 37-м членом Організації. 9.11.1995 відбулася урочиста церемонія вступу України до РЄ, у Страсбурзі на площі перед Палацом Європи було піднято Державний прапор України.

Відповідно до Статуту РЄ, Україна представлена у всіх трьох головних органах РЄ. Нині міністр закордонних справ нашої країни Л. *Кожара* відстоює інтереси держави у Комітеті міністрів РЄ — керівному органі цієї Інституції. Постійне представництво України при РЄ забезпечує представництво України у повсякденній роботі КМ РЄ, його комітетів та експертних груп. У ПАРЄ наша держава представлена Постійною делегацією Верховної Ради України у складі 24 народних депутатів (12 основних членів та 12 їх заступників).

Співробітництво України з Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеціанська комісія) є сталою і ефективною формою використання науково-експертного потенціалу РЄ з метою удосконалення національного законодавства у відповідності до європейських стандартів. За роки свого існування Венеціанська комісія підготувала близько 150 висновків та експертних оцінок щодо законопроектів та законів України. Серед найважливіших з них: юридичні висновки щодо проектів Конституції України, Законів України «Про Автономну республіку Крим», «Про Конституційний Суд України», «Про вибори народних депутатів України», «Про Судоустрій», «Про політичні партії», «Про внесення змін та доповнень до Конституції України», «Про прокуратуру», «Про створення та функціонування Конституційної Асамблеї в Україні», «Про адвокатуру» тощо. Набувши членства в РЄ, Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері реформування чинного законодавства на основі норм та стандартів РЄ. Переважна кількість цих зобов'язань вже виконана. Україна підписала і ратифікувала 77 міжнародно-правових документів РЄ. У відповідність до норм РЄ залишається ще привести ряд положень національного законодавства, зокрема, щодо повноважень органів прокуратури, створення ефективного інституту адвокатури, реформування судової системи.

Головними напрямами співробітництва України з РЄ сьогодні є: реформування чинного і розробка та імплементація нового законодавства у відповідності до стандартів РЄ на основі принципів верховенства права та прав людини; розбудова толерантного, демократичного суспільства, яке базується на європейських стандартах, зокрема, стосовно соціальних прав та прав національних меншин, рівних прав жінок та чоловіків, захисту дітей тощо; об'єднання зусиль для посилення ефективності боротьби проти корупції та відмивання коштів, протидії тероризму; продовження роботи органів державної влади України, спрямованої на виконання обов'язків та зобов'язань України, передбачених Висновком ПАРЄ № 190 (1995) а також Резолюцією ПАРЄ 1466 (2005) і Рекомендацією ПАРЄ 1722 (2005), Резолюцією ПАРЄ 1549 (2007), Резолюцією ПАРЄ 1755 (2010), Резолюцією ПАРЄ 1862 (2012); залучення РЄ у взаємодії з Європейським Союзом до вирішення таких актуальних питань як забезпечення свободи пересування, боротьба проти торгівлі людьми.

Такі напрями співробітництва України та РЄ як забезпечення прав людини, реформування судової системи, боротьба з корупцією, соціальна єдність були покладені в основу Плану дій РЄ для України на 2011–14. Станом на кінець травня 2012 наповнення бюджету Плану дій складає практично 16 млн євро. Зокрема, 17 програм у рамках Плану дій повністю фінансуються відповідно до потреб. Їх загальний бюджет становить 8,5 млн євро. Разом з тим, 44 програми Плану дій залишаються недофінансованими. Новий План дій покликаний в першу чергу сприяти виконанню Україною обов'язків та зобов'язань України перед РЄ та основним реформам, які реалізовуються у нашій державі. Важливим етапом співпраці України з РЄ було головування нашої держави в Комітеті міністрів РЄ у травні-листопаді 2011, що відбулось вперше за роки членства України в Організації. Під час головування Міністр закордонних справ України К. І. *Грищенко* обіймав посаду Голови Комітету міністрів РЄ, а Постійний представник України при РЄ М. С. Точицький — головуючого на засіданнях Комітету міністрів РЄ на рівні постійних представників. Програма Українського головування базувалась на трьох основних пріоритетах: захист прав дітей, права людини та верховенство права в контексті демократії і стабільності в Європі, а також зміцнення та розвиток місцевої демократії. На період українського головування припала найбільш активна фаза другого етапу реформи РЄ, основною метою якої було визначення стратегічних пріоритетів РЄ на поточне десятиліття та їх практична реалізація на основі застосування нових інструментів і методів діяльності Організації.

Українському головуванню вдалося досягти таких основних результатів: зроблено внесок у реалізацію загальноєвропейської кампанії з припинення сексуального насильства щодо дітей; надано сприяння запровадженню країнами-членами комплексних національних стратегій, спрямованих на захист прав дітей та попередження насильства щодо них шляхом перегляду національних стандартів та політики опіки і піклування; зроблено внесок у вироблення загальноєвропейської стратегії забезпечення прав дітей на охорону здоров'я; забезпечено всебічну підтримку процесу підготовки нової Стратегії Ради Європи щодо прав дитини на 2012–15 та внесок України у її розробку; започатковано процес реформування Європейської соціальної Хартії та її моніторингових механізмів,спрямований на підвищення політичного значення Хартії у рамках діяльності РЄ; представлено основні елементи реформи із зміцнення моніторингових механізмів Європейської соціальної хартії у ході відзначення 50-ї річниці Європейської соціальної хартії; ухвалено Декларацію КМРЄ щодо 50-ї річниці Європейської соціальної хартії, яка підтверджує першочергову роль Хартії у сфері гарантування та заохочення соціальних прав на континенті, а також рішучість підтримувати держави-учасниці у приведенні внутрішньої ситуації у відповідність до положень Хартії; визначено пріоритетні напрямки подальшого розвитку політики РЄ у сфері забезпечення гендерної рівності, насамперед у контексті реалізації Декларації КМРЄ щодо гендерної рівності та Плану дій РЄ щодо досягнення рівності жінок і чоловіків (де-факто і де-юре); розроблено рекомендації стосовно реалізації другого етапу Плану дій РЄ щодо сприяння правам і повній участі людей з обмеженими можливостями в суспільстві на 2006–15; забезпечено проведення 17-ї сесії Європейської конференції міністрів з питань місцевого та регіонального врядування, яка визначила пріоритетні напрямки подальшого розвитку місцевого і регіонального врядування у країнах-членах РЄ; розроблені пропозиції щодо ефективного запровадження превентивних заходів як невід'ємної частини загальної стратегії Ради Європи у сфері захисту прав людини.

Також з початком головування України була започаткована нова форма інституційної взаємодії — спільні пріоритети трьох послідовних головувань. Україна, Велика Британія та Албанія домовились про спільні зусилля у таких сферах: реформа Ради Європи, просування Інтерлакенського процесу та реформування Європейського суду з прав людини, а також розвиток місцевої і регіональної демократії. В період українського головування активно розвивались співробітництво РЄ з ОБСЄ та ЄС, просування ініціатив РЄ на міжнародній арені (презентація доповіді Групи видатних осіб «Жити разом — поєднуючи різноманіття та свободу у Європі 21 століття», започаткування Політики сусідства РЄ).

Б. І. Гуменюк

Рада з міжнародних відносин (Council on Foreign Relations) — найвпливовіша американська

неурядова і непартійна організація, що справляє вирішальний вплив на формування *зовнішньої політики* і політики безпеки США. Заснована 29.07.1921 в Нью-Йорку. Проводить універсалістську політику, спрямовану на обмеження *суверенітету* національних *держав* і створення системи глобального управління, підконтрольної фінансовому капіталу. Біля витоків РМВ стояли діячі товариства «круглого столу», перетвореного в травні 1919 в готелі «Мажестик» (Париж) на Інститут міжнародних відносин з відділеннями у Франції, Британії та США. Останнє і стало організаційною основою РМВ. Організація фінансується великими приватними фондами Форда, Рокфеллера, Карнегі та великими транснаціональними корпораціями і банками. Серед засновників — Дж. П. Морган, Дж. В. Девіс (перший президент РМВ), Г. П. Девісон, Т. Такер, Г. Свіфт, полковник Е. *Хауз*, І. Боуман, А. Гарріман, Дж. Ф. *Даллес*, А. Даллес, Т. Ламонт, К. Гертер, П. Крават, П. Варбург (засновник ФРС), М. Шифф, Р. Леффінгвелл. Спонсорували РМВ родина Морганів, Дж. Рокфеллер, Б. *Барух*, Я. Шифф, О. Канн, П. Варбург. Нині РМВ фінансують близько 200 транснаціональних компаній. До її складу входить 4200 членів, у більшості представники правлячого істеблішменту і бізнес-еліти США. Стати членом РМВ можна тільки за рекомендацією двох її членів і рішенням директора РМВ.

З 1950-х практично всі кандидати в президенти США від обох партій були членами РМВ, з її складу рекрутувалася більшість *державних секретарів США*, міністрів фінансів, оборони, директорів ЦРУ. Також до РМВ входили практично всі ключові діячі національної безпеки і радники із зовнішньої політики цієї країни протягом останніх 80 років. Президент РМВ з 2003 — Р. Хаас, колишній радник президента Дж. Г. В. *Буша*, який за Дж. В. *Буша* став заступником *державного секретаря США* К. *Пауелла*. Його вважають одним з наставників К. *Райс*. Головою РМВ є П. Пітерсон, банкір, близький до родини Бушів.

З 1922 РМВ видає журнал «Foreign Affairs», що став одним із найбільш цитованих у світі в галузі *міжнародних відносин*. У 1973 РМВ заснована *Тристороння комісія*, яка стала штабом стратегічного планування Заходу. РМВ розробляє довгострокові стратегії для *Державного департаменту США*, встановлюючи згоду всередині американської еліти. Також вона створила узгоджену «національну історію», яка поширює міф про безкорисливість політики американського втручання у справи інших держав. Велику роль у роботі Ради відіграють Колумбійський, Гарвардський, Єльський, Стенфордський, Каліфорнійський університети, а також Массачусетський технологічний інститут. На всіх засіданнях Ради діє правило про нерозголошення авторства висловлювань.

Д. В. Табачник

Рада міністрів закордонних справ (РМЗС) заснована в 1945 згідно з рішенням *Берлінської (Потсдамської) конференції 1945* у складі міністрів закорд. справ СРСР, США, Великої Британії, Франції та Китаю для проведення необхідної підготовчої роботи з повоєнного мирного врегулювання. На РЗМС покладались підготовка мирних дог-рів із союзниками Німеччини в *Другій світовій війні* (Болгарією, Італією, Румунією, Угорщиною та Фінляндією), розробка пропозицій щодо врегулювання територ. питань, які виникли у зв'язку із закінченням війни в Європі. Передбачалось також, що РМЗС буде використана для підготовки мирного врегулювання з Німеччиною. Протягом 1945–49 відбулось 6 сесій РМЗС, у ході яких частину покладених на Раду функцій було виконано (зокрема, що стосувалося мирних дог-рів із сателітами нацистської Німеччини). Проте РМЗС не вирішила проблему мирного врегулювання з Німеччиною, «австрійське питання» тощо. Внаслідок серйозних розбіжностей у підходах до основних проблем повоєнної політики подальше існування РМЗС фактично втратило доцільність і її діяльність призупинилась (хоча офіц. рішення про ліквідацію РМЗС прийнято не було).

І. О. Мінгазутдінов

Рада національної безпеки і оборони України — конституційний координаційний орган з питань національної безпеки і оборони при *Президентові України*. РНБОУ координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони. Головою РНБОУ є Президент.

До складу РНБОУ за посадою входять прем'єр-міністр України, міністр оборони України, голова Служби безпеки України, міністр внутрішніх справ України, міністр закордонних справ України. Рішення РНБОУ приймаються не менш як двома третинами голосів її членів.

Секретар РНБОУ призначається на посаду, звільняється з посади і безпосередньо підпорядковується Президенту України. Він забезпечує організацію роботи і виконання рішень РНБО. Секретарі РНБОУ:

Горбулін В. П. (30.08.1996—10.11.1999 та 24.05—10.10.2006, як виконуючий обов'язки);
Марчук Є. К. (10.11.1999—25.06.2003);
Радченко В. І. (2.09.2003—20.01.2005);
Порошенко П. О. (8.02—8.09.2005);
Кінах А. К. (27.09.2005—16.05.2006);
Гайдук В. А. (10.10.2006—12.05.2007);
Плющ І. С. (12.05—26.11.2007);
Богатирьова Р. В. (24.12.2007—14.02.2012);
Клюєв А. П. (14.02.2012 — дотепер).

Рада національної безпеки України була створена Указом Президента України в липні 1992 як консультативно-дорадчий орган у системі органів державної виконавчої влади при Президентові України. У 1994 Указом Президента України за нею було закріплено функції організаційно-координаційної діяльності. У 1995 між Верховною Радою і Президентом України був підписаний Конституційний договір, в якому на Президента покладалися функції гаранта національної безпеки України і голови Ради національної безпеки України. Згідно з Конституцією України 1996 був утворений новий державний орган — Рада національної безпеки і оборони України, що успадкував функції колишніх Ради оборони і Ради національної безпеки. Конституція (ст. 107) визначила основні завдання цього органу — координацію і контроль діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони. На сьогодні РНБОУ — це спеціалізований державний орган з конституційним статусом, який є частиною системи президентської влади і покликаний забезпечити одну з найважливіших конституційних функцій Президента — гарантувати державну незалежність і національну безпеку держави.

Відповідно до ст. 3 закону «Про Раду національної безпеки і оборони України», серед функцій даного органу є внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони.

Статтею 11 *Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»* до засад *зовнішньої політики*, зокрема, віднесено забезпечення інтеграції нашої країни в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в *Європейському Союзі*. Пунктом 7 Положення про Апарат Ради національної безпеки і оборони України, затвердженого Указом Президента України від 14.10.2005 №1446, передбачено, що Секретар РНБО представляє за дорученням Голови Ради позицію Ради у відносинах з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, з *організаціями міжнародними*; вносить до органів виконавчої влади обов'язкові для розгляду пропозиції та рекомендації з питань національної безпеки і оборони, поліпшення координації заходів, що здійснюються цими органами у зазначеній сфері, а також виконує інші функції відповідно до законів України, актів Президента України.

Покладення на Секретаря Ради національної безпеки і оборони повноважень щодо забезпечення узгодженості діяльності центральних органів виконавчої влади та взаємодії з інституціями Європейського Союзу (згідно зі статтею 2 Указу Президента України від 12.03.2013 №127) здійснюється в рамках чинного законодавства та обумовлено необхідністю вдосконалення системи координації та контролю виконання органами виконавчої влади першочергових заходів спрямованих на європейську інтеграцію України.

У структурі апарату РНБОУ діють спеціальні підрозділи, до компетенції яких відносяться питання *зовнішньої політики України*, а саме: департамент воєнної безпеки та департамент зовнішньополітичних аспектів національної безпеки.

Д. В. Табачник

Рада національної безпеки США (National Security Council), **РНБ** (NSC) — головний міжвідомчий консультативний та координаційний ор-

ган з питань військ. та *зовнішньої політики* при Президентові США; створена в 1947. Очолює РНБ Президент США; до її складу належать віце-президент, *державний секретар США,* міністр оборони й міністр фінансів; директор ЦРУ і голова Комітету начальників штабів мають в РНБ статус офіц. радників. РНБ розробляє рекомендації щодо питань нац. безпеки та зовн. політики для Президента США. Апарат РНБ очолює помічник з нац. безпеки Президента США. У структурі РНБ діють 3 головні міжвідомчі групи: з питань зовн. політики, політики в галузі оборони та з питань розвідки. Їхня діяльність доповнюється територ. та функціональними міжвідомчими групами, до яких належать представники держдепартаменту, мін-ва оборони, Комітету начальників штабів, ЦРУ та інших відомств США.

С. П. Галака

Рада північноатлантичного співробітництва (North Atlantic Cooperation Council), **РПАС** (NACC) створена 20.12.1991 згідно з рішенням Римської сесії Ради *НАТО.* До складу РПАС увійшли країни-члени НАТО, держави-члени колишньої *Організації Варшавського договору* (ОВД), включно з новоутвореними пострад. країнами, а також Албанія; як спостерігачі брали участь деякі нейтральні європ. країни — Австрія, Мальта, Словенія, Фінляндія, Швеція. РПАС створювалась як постійно діючий форум для діалогу й політ. консультацій між країнами-членами НАТО та країнами-партнерами з проблем міжнар. безпеки та пов'язаних із ними питань. Іншим напрямком діяльності РПАС став розвиток партнерства та співробітництва в демократизації військ.-цивільних відносин у країнах-членах колишньої ОВД, а саме: планування оборони, конверсії оборонного комплексу; орг-ція демокр. контролю за діяльністю збройних сил та розв'язання прав. питань взаємовідносин між цивільними і військ. держ. структурами; започаткування та проведення наук. й екологічних програм; орг-ція діяльності цивільних служб у надзвичайних ситуаціях; координація управління повітр. рухом. Представництво держав-учасниць в РПАС здійснювалось, як правило, на рівні міністрів закорд. справ (зустрічались двічі на рік) та на рівні *послів* (зустрічались щомісяця). РПАС не мала власної орг. структури: як її робочі органи (комітети, робочі групи тощо), за винятком Спеціальної групи із співробітництва в галузі діяльності з підтримання миру, виступали відп. органи НАТО, засідання яких проводилось у форматі «НАТО плюс партнери». У 1997 НАТО прийняла рішення про припинення діяльності РПАС і створення *Ради євроатлантичного партнерства.*

І. О. Мінгазутдінов

Рада співробітництва арабських держав Перської затоки (Gulf Cooperation Council), **РСАДПЗ** (GCC) — міжнародна міжурядова регіональна організація, до складу якої входить Бахрейн, Катар, Кувейт, Королівство Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Султанат Оман, створена 25.05.1981. Цілями РСАДПЗ згідно із Статутом є: забезпечення координації, *інтеграції міжнародної* та взаємозв'язку між державами-членами Ради у всіх життєво важливих сферах з метою досягнення єдності; поглиблення взаємозв'язків та розширення співробітництва між народами держав-членів Ради в різних галузях; розробка ідентичних систем в економічній, торгівельній, комунікаційно-інформаційній, соціальній, культурній, освітній, адміністративній, законодавчій областях, а також митної служби і туризму; стимулювання науково-технічного прогресу; створення центрів наукових досліджень, спільних підприємств; сприяння співробітництву в приватному секторі. Структура РСАДПЗ: 1) Вища рада; комітет з урегулювання конфліктних ситуацій (вирішує суперечки, що виникають між державами-членами РСАДПЗ); 2) Рада міністрів; постійні комісії на рівні міністрів (забезпечують розвиток співробітництва у відповідних галузях); 3) Генеральний секретаріат. Вища рада, до складу якої входять керівники держав-членів, має всю повноту влади в РСАДПЗ; чергові сесії (на яких головують почергово в алфавітному порядку) скликаються щорічно в кожній із країн-учасниць організації. Вища рада визначає стратегію та основні напрямки діяльності РСАДПЗ; схвалює рекомендації, директивні документи та інші пропозиції, які надходять від Ради міністрів та Генерального секретаріату; затверджує принципи

співробітництва з іншими державами та міжнародними організаціями; призначає членів комітету по врегулюванню конфліктних ситуацій тощо. Виконавчим органом є Рада міністрів (міністри закордонних справ країн-членів РСАДПЗ або ж їх заступники чи представники), засідання якої проводяться раз на три місяці. Рада готує пропозиції щодо основних напрямків діяльності організації та проекти політичних рішень; розробляє рекомендації стосовно розвитку співробітництва та координації в різноманітних галузях між країнами-членами Ради; здійснює роботу зі стимулювання, розвитку та координації дій між державами-членами в різних сферах; стимулює співробітництво та координацію між структурами приватного сектору, розвиває співробітництво між Торговими палатами та промисловими підприємствами держав-членів Ради, готує засідання Вищої ради. Генеральний секретаріат, який очолює генеральний секретар (призначається на посаду Вищою радою на три роки з правом подовження повноважень ще на один термін), контролює поточну діяльність організації, виконання рішень і рекомендацій Вищої Ради та Ради міністрів тощо.

Найбільш динамічно співробітництво країн-членів РСАДПЗ розвивається в економічній сфері. Єдина економічна угода (1981) накреслила програму координації політики держав-членів Ради в економічній, нафтовій, фінансово-валютній та торгівельній сферах, яка спрямована на поетапне створення спільного ринку арабських країн Перської затоки. Заходи з реалізації: перехід до єдиної стратегії у сфері видобутку та збуту нафти; скасування тарифів у відносинах між країнами-членами РСАДПЗ; введення єдиних тарифів на товари, що ввозяться із країн, які не являються членами Ради; прийняття закону про свободу пересування громадян та товарів в державах-членах РСАДПЗ; вироблення єдиної аграрної стратегії тощо. Найбільш динамічно співробітництво країн-членів РСАДПЗ розвивається в економічній сфері. Єдина економічна угода (1981) накреслила програму координації політики держав-членів Ради в економічній, нафтовій, фінансово-валютній та торгівельній сферах, яка спрямована на поетапне створення спільного ринку та економічного союзу арабських держав Перської затоки. Вже в березні 1983 була створена *зона вільної торгівлі* шістки аравійських монархій, що стало незаперечним здобутком РСАДПЗ.

У 1985–86 були прийняті концепція єдиної стратегії економічного розвитку та постанова про розробку єдиної концепції реалізації економічної угоди, основними положеннями яких є: диверсифікація джерел прибутку в результаті поступового зниження опори на нафту та зростання ролі ненафтових секторів у створенні національного продукту; стимулювання процесу індустріалізації в кожній державі-члені РСАДПЗ та зменшення розриву в рівнях промислового розвитку між державами «шістки»; надання пріоритетів галузям виробництва, які базуються на використанні національних природних ресурсів і які виробляють конкурентоспроможну продукцію на зовнішній ринок або ж продукцію, орієнтовану на внутрішньорегіональний ринок; стимулювання приватного сектору в сфері створення ефективних промислових об'єктів; участь урядів країн-членів РСАДПЗ в створенні високорентабельних виробництв. Пріоритетним стає розвиток таких галузей промисловості як нафтопереробка, нафтохімія, чорна та кольорова металургія, деякі види переробної промисловості, а також розвиток виробничої інфраструктури, транспорту та зв'язку. Характерними рисами економічної інтеграції в рамках РСАДПЗ є відносно високі темпи проведення інтеграційних заходів, домінанта проектів в сфері виробництва, а не обігу, що створює сприятливі умови для формування єдиного процесу відтворення в регіональному масштабі.

У грудні 2001 на саміті в м. Маскат (Оман) лідери РСАДПЗ уклали нову «Економічну угоду», яка мала надати новий імпульс інтеграційним процесам в субрегіоні і орієнтувала на створення в більш реалістичні терміни митного союзу (діє з 1.01.2003), спільного ринку (функціонує з 1.01.2008) та валютного союзу. В грудні 2007 було ухвалено рішення про створення валютного союзу та введення в обіг єдиної грошової одиниці до 2010. Однак цей проект поки що не реалізований в зв'язку із наявністю розбіжностей у позиціях держав-учасників. Ще в 2007 Оман наголосив, що не підтримує цю ідею, а в 2009 і ОАЕ вийшли з переговорного процесу щодо розробки угоди про

введення в обіг єдиної грошової одиниці. В рамках РСАДПЗ було сформовано особливу модель економічного та соціального розвитку, яка базується на світовому досвіді, але при цьому адаптована до реалій аравійських соціумів, тобто спирається на найбільш ефективні в місцевих умовах схеми управління економікою.

Одним із ключових напрямів діяльності РСАДПЗ є військово-політичне співробітництво, що зумовлено особливим місцем регіону Перської затоки в системі *міжнародних відносин* завдяки його геостратегічному положенню, унікальним нафтовим ресурсам та підвищеній нестабільності. РСАДПЗ взято курс на реалізацію моделі трирівневої системи забезпечення безпеки: 1) зміцнення та розвиток національних збройних сил кожної держави-члена; 2) створення в рамках РСАДПЗ компактних регіональних об'єднаних сил швидкого реагування «Щит півострова» (25 тис. чол.) та єдиної системи ППО; 3) зміцнення військово-політичних відносин з ключовими центросиловими державами світу (насамперед, США та західноєвропейськими країнами), важливим елементом якого є укладання низки двосторонніх угод про оборону та співробітництво. В березні 2011 було введено до Бахрейну (на його прохання) контингенти сил РСАДПЗ для стабілізації ситуації в цій країні. Члени РСАДПЗ виступають за всеохоплююче та справедливе вирішення Близькосхідного конфлікту та *Палестинської проблеми* на основі резолюцій *Ради Безпеки ООН* № 242 та № 338, а також за створення Палестинської держави. Важливим напрямом діяльності стала боротьба з *тероризмом міжнародним*. Штаб-квартира РСАДПЗ розташована в Ер-Ріяді (Саудівська Аравія).

Ю. С. Скороход

Раджапаксе (Rajapaksa) Махінда (18.11.1945, м. Віракетія, район Хамбантота, Південна провінція, Цейлон) — ланкійський громадсько-політичний і державний діяч, 6-й президент Шрі-Ланки (з 19.11.2005); народився в сім'ї відомого юриста-політика; закінчив Турстан коледж (Коломбо) і Шрі-ланкійський юридичний коледж (Коломбо). В 1970 став наймолодшим в історії країни депутатом парламенту, вступив до лівоцентристської Партії свободи Шрі-Ланки (ПСШЛ); в 1994–2001 — міністр праці і міністр рибальства; в 2001–04 — лідер опозиції в парламенті. Після перемоги на виборах 2004 Народного альянсу (блок ПСШЛ і лівонаціоналістичної сингальської партії «Джаната Вімукті Перамуна») призначений прем'єр-міністром, позитивно зарекомендував себе під час ліквідації наслідків руйнівного цунамі 26.12.2004; обирався президентом 17.11.2005 і 26.01.2010; завдав поразки «Тиграм визволення Таміл-Іламу» (17.05.2009); налагодив тісні взаємини співробітництва з КНР і Україною.

В. І. Головченко

Ради Безпеки ООН резолюції відповідно до *Статуту ООН* приймаються у сфері головної відповідальності *Ради Безпеки ООН* за підтримку міжнар. миру й безпеки. Конкретні повноваження, надані в цій сфері РБ ООН, розкриваються у гл. VI («Мирне вирішення спорів»), гл. VII («Дії щодо загрози миру, порушень миру і актів агресії»), гл. VIII («Регіональні угоди») і гл. XII («Міжнародна система опіки») Статуту ООН. Порядок прийняття резолюцій викладений у гл. V (ст. 27). Кожен член РБ ООН має один голос, рішення з процедурних питань ухвалюються більшістю в 9 голосів. Для ухвалення рішення за суттю потрібно 9 голосів, включаючи 5 голосів усіх постійних членів Ради (Великої Британії, Китаю, РФ, США, Франції). Звідси випливає право вето будь-кого з 5 постійних членів при голосуванні питання за суттю. Під час *«холодної війни»* застосування права вето постійними членами визначило динаміку діяльності Ради. У період 1945–90 РБ ООН ухвалила 650 рішень, право вето було застосоване 279 разів. Після завершення «холодної війни» лише протягом 1990–93 було прийнято бл. 250 резолюцій Ради і правом вето майже не користувались. Бойкот засідань Ради представником одного з постійних членів позбавляє його можливості застосувати вето щодо питань, які голосуються за його відсутності. Утримання при голосуванні в практиці Ради не вважається застосуванням права вето, хоча мало б прирівнюватись до нього в суворій відповідності до літери Статуту ООН. При ухваленні рішення у сфері мирного вирішення спорів (на підставі гл. VI та

п. 3 ст. 52 Статуту ООН) член Ради, який водночас є стороною в спорі, має утриматися від голосування. Резолюції РБ ООН (на відміну від її рекомендацій щодо процедури або методів мирного врегулювання *спору міжнародного*) є обов'язковими для виконання всіма членами орг-ції та, зокрема, державами-членами, яким вони безпосередньо адресовані в конкретній ситуації (ст. 25 Статуту ООН, підтверджено *Міжнародним Судом ООН* у консультативній ухвалі у справі Намібії, 1971).

На практиці РБ ООН уникає посилань на статті Статуту ООН у своїх резолюціях і надає перевагу рекомендаціям. Тому дедалі більшого розповсюдження і в науці *міжнародного права*, і в практ. діяльності органів ООН набуває погляд, за яким обов'язковий характер мають тільки рішення Ради, ухвалені на основі гл. VII Статуту ООН «Дії щодо загрози миру, порушень миру й актів агресії» (як правило, також без зазначення конкретних статей). Резолюції РБ ООН є актами застосування *норм міжнародного права* (принаймні положень Статуту ООН); вони також можуть розглядатись як доказ формування нових звичаєвих норм міжнар. права, у зв'язку з чим рез. *Генеральної Асамблеї ООН* № 686 від 5.12.1952 «Способи і засоби, за допомогою яких матеріали, що свідчать про існування звичаєвого міжнародного права, стали б доступнішими» передбачає їх систематизацію. Усі резолюції, починаючи від 1946, разом із відп. заявами членів РБ ООН, об'єднуються в збірку «Reports of the Practice of the Security Council» («Звіти з практики Ради Безпеки»), яка публікується *Генеральним секретарем ООН* на прохання ГА ООН. Ця збірка не визнається ні кодифікаційним актом, ні актом тлумачення, проте є єдиною формою узагальнення практики РБ ООН з метою аналізу. Питання про роль рішень РБ ООН для застосування і розвитку міжнар. права є доволі дискусійним через широкі дискретні повноваження, якими наділяють РБ ООН Статут ООН та «Визначення агресії» (рез. ГА ООН № 3314 від 14.12.1974). У 1990-х через пожвавлення діяльності РБ ООН в науці міжнар. права постало питання про можливість встановлення контролю резолюцій РБ ООН на відповідність міжнар. праву з боку Міжнародного Суду ООН. Міжнародний Суд, хоч і не виключає винесення рішення з питання, з якого вже існує одна чи кілька резолюцій РБ ООН (т. зв. справа про повітр. інцидент над Локербі 1992, справа про збройну діяльність на території Конго 2000), відверто не підтримує можливості здійснення такого контролю.

В. С. Ржевська

Радіоактивні відходи (РАВ) — це відходи (тобто речовини, подальше використання яких не передбачається), що містять радіоактивні матеріали. Утворюються як побічні продукти використання ядерних технологій передовсім для виробництва електроенергії, у військових, дослідницьких, медичних й інших цілях, переробки відпрацьованого ядерного палива тощо. Через високий вміст радіонуклідів і токсичних речовин часто становлять небезпеку для життя й здоров'я людей і тварин, а також для довкілля, через що поводження з РАВ є предметом регулювання на міжнародному й національному рівнях. В Україні таке регулювання здійснюється насамперед Законом України № 39/95-ВР від 8.02.1995 «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку». Основними міжнародними документами щодо РАВ є Об'єднана конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження за радіоактивними відходами від 5.09.1997 (чинна, у т. ч. для України з 18.06.2001) та низка необов'язкових самих по собі норм безпеки *Міжнародного агентства з атомної енергії* (МАГАТЕ), наприклад керівництво з безпеки GS-G-3.3 «Система управління переробкою, поводженням і зберіганням радіоактивних відходів» та GS-G-3.4 «Система управління захороненням радіоактивних відходів». МАГАТЕ поділяє РАВ на шість класів: 1) відходи, звільнені з-під контролю; 2) дуже короткоіснуючі; 3) дуже низькоактивні; 4) низькоактивні; 5) середньо- та 6) високоактивні відходи (Загальне керівництво з безпеки GSG-1 «Класифікація радіоактивних відходів»).

А. В. Льовін

Радіомовлення незаконне — *злочин міжнародного характеру* (конвенційний злочин), що завдає шкоди мирному співробітництву та безпеці

держав; несанкціоноване транслювання радіо- чи телепередач, призначених для прийому населенням інших держав. Кримінальна відповідальність за **Р. н.** передбачена Міжнародною конвенцією електрозв'язку 1965, *Конвенцією ООН з морського права 1982,* Європ. угодою про попередження мовлення, здійснюваного зі станцій, що знаходяться поза нац. територіями, 1965 та ін. Держави-учасниці цих дог-рів взяли на себе зобов'язання притягати до кримінальної відповідальності осіб, винних у несанкціонованому транслюванні радіо- чи телевізійних передач, призначених для прийому населенням суміжних чи інших країн. Ст. 109 Конвенції ООН з мор. права 1982 визначає поняття «несанкціоноване мовлення з *відкритого моря*» як передачу, в порушення міжнар. правил, звукових радіо- чи телепрограм із судна чи споруди у *відкритому морі*, призначених для прийому населенням, за винятком передачі сигналів лиха. **Р. н.** іноді може розцінюватись як «радіовійна».

О. В. Задорожній

Радянсько-румунська угода 1918 «Про очищення Румунією Бессарабії» — *договір мирний* між Румунією і РСФРР, підписаний 5.03.1918 в Яссах. Після проголошення 2(15).12.1917 крайовою радою Бессарабії «Сфатул церієм» утворення Молдовської Народної Республіки (МНР) в умовах швидко зростаючої загрози захоплення влади в Бессарабії більшовиками «Сфатул церій» та уряд МНР змушені були шукати військ. підтримки ззовні. Через обставини, які склались, керівництво краю не змогло отримати допомогу від УНР, водночас франц. місія в Яссах вимагала від уряду МНР згоди на введення румунських військ задля попередження захоплення цієї території силами австр.-нім. блоку. Скориставшись ситуацією, Румунія, яка давно виношувала плани приєднання Бессарабії, наприкінці грудня 1917 — на поч. січня 1918 ввела свої війська на її територію, просуваючись до Кишинева вони вступали у збройні сутички з формуваннями укр. та молдовських більшовиків і роззброювали революціонізовані рос. військ. частин. Реакція рад. Росії на румунську інтервенцію була досить жорсткою — в Петрограді був заарештований румунський посланник Діаманді й невдовзі разом із посольством висланий за межі РСФРР, а на золотий фонд королівства в Державному банку Росії накладений секвестр із попередженням, що «він буде переданий до рук румунського народу». Румунія, щоб виграти час, за посередництвом Британії, Італії та Франції, змушена була піти на мирні переговори з більшовицькою Росією в Яссах та Одесі. З боку більшовиків від імені РСФРР переговори вів направлений В. *Леніним* зі спец. дип. місією Х. *Раковський,* із румунської сторони — прем'єр-міністр Румунії, генерал К. Авереску. 5.03.1918 в Яссах був узгоджений та підписаний мирний договір (підтверджений в Одесі 9.03.1918), головною умовою якого було зобов'язання Румунії протягом 2 місяців вивести свої війська з Бессарабії та не вдаватись до ворожих дій проти РСФРР ні самостійно, ні в союзі з будь-якою д-вою; передбачався взаємний обмін *військовополоненими.* Зі свого боку РСФРР обіцяла надати Румунії надлишки хліба в Бессарабії, а на випадок вимушеного відступу румунської армії зі своєї території надати їй притулок і продовольство на рос. території. Однак договір «Про очищення Румунією Бессарабії» не набув чинності й не був виконаний. Ситуація різко змінилась після підписання сепаратних *Брестського мирного договору між РРФСР і Центральними державами 1918* та *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918,* що фактом визнання самостійності України та окремішності території Бессарабії від РСФРР нівелювали домовленості Росії та Румунії в Яссах й Одесі. Крім того, у той самий день, коли представники Румунії підписували договір із РСФРР про очищення Бессарабії, румунський уряд уклав прелімінарний мирний договір з Австро-Угорщиною та Німеччиною, де одним із положень закріплювалось передавання Бессарабії Румунії (в обмін на територ. поступки румунської сторони Австро-Угорщині та доступ Німеччини до румунської нафти). Останній не визнали ні рад. уряд, ні д-ви *Антанти,* проте *Паризьким протоколом про Бессарабію 1920* ця територія переможцями в *Першій світовій війні* була формально закріплена за Румунією.

В. М. Матвієнко

Радянсько-румунська угода 1940 — двостороння угода, укладена 26–28.06.1940 шляхом *нотами обміну* між урядами СРСР та Румунії. Спираючись на таємний протокол до *німецько-радянського пакту про ненапад 1939,* СРСР вирішував питання повернення території Бессарабії, що належала Російській імп. і була захоплена Румунією в 1918. 26.06.1940; о 22.00 румунському *посланнику* в Москві Г. Давідеску було передано ноту від імені голови Раднаркому СРСР В. *Молотова,* у якій містилась вимога негайно вирішити питання про повернення СРСР Бессарабії з метою відновлення справедливості, а також про передачу Півн. Буковини як компенсацію шкоди, завданої «СРСР та населенню Бессарабії 22-річним пануванням Румунії». Румунський уряд не знайшов підтримки в Німеччини й Італії та 27.06.1940 погодився розпочати переговори із СРСР. Але того самого дня рад. керівництво надіслало Румунії нову ноту, в якій називало румунську відповідь неконкретною та вимагало протягом 4 днів, починаючи з 2.00 28.06.1940, вивести всі румунські війська з території Бессарабії та Півн. Буковини. У ноті 28.06.1940 румунський уряд погодився передати СРСР зазначені території. 28.06.1940 о 14.00 рад. війська перетнули румунський кордон і почали встановлювати контроль над визначеною угодою територією. 2.08.1940 Верховна Рада СРСР прийняла Закон про створення союзної Молдавської РСР, до складу якої передавались 6 районів Молдавської АРСР з Тирасполем зі складу Української РСР і Кишинів із шістьма повітами Бессарабії. Того самого дня було ухвалено рішення про включення до складу Української РСР Півн. Буковини, Хотинського, Аккерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії. 7.08.1940 було утворено Чернівецьку область УРСР, до якої увійшла Півн. Буковина та Хотинський повіт Бессарабії, й Аккерманську область у складі колишніх Аккерманського й Ізмаїльського повітів (7.12.1940 перейменована в Ізмаїльську обл., з 1954 — у складі Одеської обл.).

Г. О. Музика

Радянсько-румунський протокол про уточнення проходження лінії державного кордону 1948. Паризький мирний договір із Румунією від 10.02.1947 (див.: *Паризька мирна конференція 1946*) встановив держ. кордон між СРСР і Румунією відповідно до *радянсько-румунської угоди 1940,* тобто підтвердив легітимність включення до складу Української РСР Півн. Буковини (Чернівецька область) та Півд. Бессарабії (на той час — Ізмаїльська обл.). Оскільки договір не був спец. угодою з питань кордонів, то визначив кордон із Румунією в заг. рисах; його ст. 1 не фіксувала опису *кордону державного лінії* й містила лише посилання на карту малого масштабу, що практично унеможливлювало точну ідентифікацію кордону, особливо на невизначених у 1940–41 ділянках у дельті Дунаю. Тому після набуття Паризьким договором чинності 15.09.1947 виникла потреба в уточненні рад.-румунського кордону з метою *делімітації кордону* (на картах великого масштабу) і *демаркації кордону* (на місцевості). 4.02.1948 у Москві між урядами СРСР та Румунської Народної Республіки (РНР) було укладено Протокол про уточнення проходження лінії держ. кордону між Радянським Союзом та Румунією; від СРСР його підписав В. *Молотов,* від Румунії — прем'єр-міністр РНР П. Гроза. Статті док-та й додатки до нього фіксували опис проходження лінії держ. кордону на окремих його ділянках і, зокрема, встановили, що як окремі острови в дельті Дунаю, так і «острів Зміїний (Шерпілор), розташований у Чорному морі на схід від гирла Дунаю», належать до складу СРСР. Протокол набув чинності в день підписання.

В. І. Головченко

Радянсько-румунські договори 1949 і 1961 про режим державного кордону. Згідно з *радянсько-румунським протоколом про уточнення проходження лінії державного кордону 1948* була створена рад.-румунська змішана демаркаційна комісія, що протягом 1948–49 здійснила *демаркацію* держ. кордону між СРСР і Румунською Народною Республікою. За результатами роботи комісії 27.09.1949 було підписано Протокол-опис проходження лінії рад.-румунського держ. кордону, а 25.11.1949 — Договір між урядом СРСР і урядом Румунської Народної Республіки про режим рад.-румунського держ. кордону, невдовзі ратифікований парламентами обох країн без жодних *застережень до міжнародного договору.* 27.02.1961 у Бухаресті було укладено новий Договір між СРСР та Румунією про режим рад.-румунського кор-

дону, співробітництво і взаємодопомогу з прикордонних питань. Він підтвердив проходження лінії держ. кордону між Радянським Союзом та Румунією на основі Паризького мирного дог-ру 1947, рад.-румунського протоколу про уточнення проходження лінії держ. кордону 1948, документів демаркації 1948–49, а також Договору про режим рад.-румунського кордону 1949, тобто з включенням о. Зміїний (Шерпілор) до складу СРСР і відповідно — УРСР. Договір 1961 був ратифікований парламентами обох д-в і, з погляду *міжнародного права,* зберіг свою чинність після прийняття *Акта проголошення незалежності України 1991* та наступного *СРСР розпаду.*

В. І. Головченко

Радянсько-фінляндська війна 1939–40 («Зимова війна») виникла як наслідок тривалих суперечок щодо прикордонного врегулювання між СРСР і Фінляндією та через бажання СРСР покращити свої стратегічні позиції в майбутній війні з Німеччиною. У секретному додатковому протоколі до *німецько-радянського пакту про ненапад 1939* сторони домовились про розподіл сфер свого впливу і, зокрема, про свободу дій СРСР у Фінляндії. СРСР намагався ефективно включити Фінляндію в зону свого впливу, але фінляндський уряд відмовився від укладання дог-ру про взаємодопомогу із СРСР. 13.10.1939 в Москві розпочались двосторонні переговори, на яких рад. делегацію очолювали Й. *Сталін* і В. *Молотов,* а фінляндську — посол у Швеції Ю. *Паасіківі.* Рад. сторона знову висунула низку пропозицій: укласти пакт про взаємодопомогу; здати в оренду СРСР півострів Ханко; з метою забезпечення безпеки Ленінграда відсунути держ. кордон від міста на 70 км, для чого обміняти фінські території на Карельському перешийку на вдвічі більші, але необжиті рад. території у Схід. Карелії. Уряд Фінляндії відмовився від рад. пропозицій, переговори зайшли в глухий кут, і фінляндська делегація була відкликана з Москви. 26.11.1939 НКЗС СРСР звинуватив Фінляндію в тому, що її артилерія обстріляла рад. територію та передав вимогу про відведення фінляндських військ від кордону на 20–25 км. Фінляндія у відповідь погодилась на відведення військ від кордону лише в разі, якщо на таку саму відстань буде відведено рад. війська. Розцінивши фінляндську відповідь як ворожу, 28.11.1939 СРСР денонсував рад.-фінляндський договір про ненапад 1932, а 29.11.1939 розірвав *дипломатичні відносини* з Фінляндією. 30.11.1939 рад. війська перейшли кордон з Фінляндією. 1.12.1939 у Теріокі (Зеленогорськ) за рад. підтримки був створений Народний уряд Фінляндської демократичної республіки на чолі з одним із керівників Комуністичного Інтернаціоналу О. Куусіненом. Наступного дня СРСР підписав з урядом О. Куусінена договір про дружбу і взаємну допомогу, на основі якого були вирішені територ. питання на користь Радянського Союзу. 3.12.1939 фінляндський уряд, очолюваний Р. Рюті, звернувся до *Ліги Націй,* що засудила СРСР як агресора й 14.12.1939 виключила його зі свого складу. Фінляндію підтримали Велика Британія та Франція, які почали готувати до відрядження у Фінляндію експедиційний корпус, а також надавали їй озброєння та стратегічні матеріали. Фінансову та військ.-техн. допомогу Фінляндії надали також США та Швеція. На початковому етапі війни (до кінця 1939) наступ Червоної армії не приніс суттєвих успіхів і був зупинений фінляндськими військами на т. зв. «лінії Маннергейма» — системі укріплень протяжністю 110 км, створеній на Карельському перешийку. Із грудня 1939 було здійснено реорганізацію рад. діючої армії та змінено тактику її дій, після чого в лютому 1940 розпочався заг. наступ, головним завданням якого став прорив «лінії Маннергейма». На поч. березня 1940 завдання було виконано, а 13.03.1940 було взято Виборг (Вііипурі) — останній укріплений район фінляндської оборони. На поч. січня 1940 фінляндський мін. зак. справ В. Таннер встановив контакт із повпредом СРСР у Швеції О. *Коллонтай* із метою розпочати мирні переговори; наприкінці січня В. Молотов через О. Коллонтай повідомив уряд Фінляндії, що СРСР у принципі не заперечує проти укладання дог-ру з урядом Рюті — Таннера. Це означало, що СРСР відмовився від планів установлення у Фінляндії уряду Куусінена, якому доти відводилась особлива роль. 23.02.1940 урядові Фінляндії було передано умови, на яких уряд СРСР був готовий укласти мир: Фінляндія мала передати в оренду на

30 років півострів Ханко і поступитись усім Карельським перешийком з Виборгом, а також зах. і півн. узбережжям Ладозького озера. Уряд Фінляндії не погодився з такими умовами і звернувся за допомогою до Швеції та зах. д-в. 25.02.1940 скандинавські д-ви заявили про свій нейтралітет, що значно ускладнювало практ. надання Великою Британією та Францією військ. допомоги Фінляндії. Переговори про підписання мирного дог-ру розпочались 29.02.1940, а 12.03.1940 його було підписано (див.: *Радянсько-фінляндський мирний договір 1940*).

Б. М. Гончар

Радянсько-фінляндська угода про Аландські острови 1940 (Аландська конвенція 1940) — двосторонній договір, підписаний 11.10.1940 в Москві; термін дії безстроковий. Угода замінила собою *Аландську конвенцію 1921* і фактично перетворила питання про Аландські о-ви з багатостороннього на питання двосторонніх рад.-фінляндських відносин. За **Р.-ф. у.** Фінляндія зобов'язувалась демілітаризувати Аландські о-ви, не укріплювати їх та не надавати в розпорядження збройним силам інших д-в. СРСР отримав право мати на Аландських о-вах своє консульство, яке, крім звичайних конс. функцій, також виконувало контрольні функції нагляду за виконанням фінляндською стороною зобов'язань щодо *демілітаризації.* Після проголошення 26.06.1941 війни СРСР Фінляндія в односторонньому порядку припинила дію **Р.-ф. у.** та почала озброювати Аландські о-ви. Але після виходу з війни відновлення **Р.-ф. у.** було підтверджено *перемир'ям* між СРСР та Фінляндією від 19.09.1944 та ст. 5 мирного дог-ру від 10.02.1947 (див.: *Мирні договори із союзниками Німеччини в Європі 1947*). Після *СРСР розпаду* дія **Р.-ф. у.** була підтверджена Протоколом між урядами РФ та Фінляндської Республіки від 11.07.1992.

В. Ю. Константинов

Радянсько-фінляндський договір 1918 (Договір про зміцнення дружби і братства між Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою і Фінляндською Соціалістичною Робітничою Республікою) — двостороння угода, підписана 16.02(1.03).1918 в Петрограді головою Ради Народних Комісарів В. *Леніним* і представниками Ради народних уповноважених (РНУ) Фінляндії Е. Гюллінгом та А. Токойєм. У Фінляндії на той час склалась надзвичайно гостра політ. ситуація. Наприкінці січня 1918 розпочались збройні сутички між створеними правими партіями загонами шюцкору й робітничими загонами червоної гвардії. 28.01.1918 Соціал-демократична партія Фінляндії розпочала рев-цію в столиці Гельсінкі. 19.01.1918 був створений рев. уряд — РНУ. **Р.-ф. д.** було укладено за пропозицією РНУ з метою збереження незалежності Фінляндії (див.: *Декрет про державну незалежність Фінляндії 1917*). За умовами **Р.-ф. д.** РСФРР погодилась на приєднання до Фінляндії Печенгського краю (Петсамо), надавши тим самим Фінляндії доступ до Півн. Льодовитого океану. РСФРР передавала Фінляндії все нерухоме майно, розташоване в межах колишнього Великого князівства Фінляндського, а також усі судна й майно, реквізоване колишніми урядами Росії під час війни; Фінляндія, у свою чергу, передавала РСФРР її нерухоме майно, що знаходилося на рос. території. Торг. кораблям обох країн забезпечувався вільний доступ в порти; врегулювались питання залізничного сполучення двох д-в. **Р.-ф. д.** гарантував рівні політ. права рос. громадянам, які проживали у Фінляндії, а фінляндським — у Росії. До сер. травня 1918 сили фінляндського бурж. уряду за допомогою Німеччини придушили рев-цію у Фінляндії, і **Р.-ф. д.** втратив чинність.

Б. М. Гончар

Радянсько-фінляндський мирний договір 1940 — двостороння угода, підписана 12.03.1940 в Москві; завершила *радянсько-фінляндську війну 1939–40.* **Р.-ф. м. д.** припиняв стан *війни* між д-вами та визначав умови й термін виведення військ обох сторін за межі встановленого кордону. За **Р.-ф. м. д.** Фінляндія передавала СРСР увесь Карельський перешийок з Виборгом і Виборгською затокою з островами, зах. і півн. узбережжя Ладозького озера з містами Кексгольмом, Сортавала, Суоярві, низку островів Фінської затоки, частину півострівів Рибальського і Середнього. Фінляндія також надала СРСР в оренду на 30 років півострів Ханко за 8 млн фінських марок для створення там військ.-

мор. бази. Згідно зі ст. 3 **Р.-ф. м. д.** СРСР і Фінляндія брали на себе зобов'язання не нападати один на одного й не брати участі в будь-яких союзах чи коаліціях, спрямованих проти однієї зі сторін, що домовляються. **Р.-ф. м. д.** передбачав урегулювання транзиту товарів і людей із СРСР у Норвегію та Швецію через територію Фінляндії. Хоч умови **Р.-ф. м. д.** були набагато тяжчими за пропозиції СРСР, які той висував у жовтні—листопаді 1939, він забезпечував Фінляндії незалежність і невтручання в її внутр. справи. **Р.-ф. м. д.** втратив чинність після вступу Фінляндії в *Другу світову війну* на боці нацистської Німеччини 26.06.1941.

Б. М. Гончар

Радянсько-французький договір про взаємодопомогу 1935 — двостороння угода, підписана 2.05.1935 у Парижі терміном на 5 років, з автоматичним продовженням до *денонсації* однією із сторін; набула чинності 27.03.1936. Договір передбачав, що в разі загрози нападу будь-якої європ. д-ви на Францію або СРСР, сторони розпочнуть між собою консультації. Сторони зобов'язувалися надати термінову допомогу й підтримку одна одній в разі неспровокованого нападу третьої європ. д-ви. Підписаний одночасно з дог-ром протокол уточнював порядок надання взаємної допомоги; зокрема, відсутність рекомендацій *Ліги Націй* не слугувала перешкодою для виконання умов дог-ру. Протокол також передбачав збереження чинності зобов'язань, взятих сторонами раніше. У протоколі наголошувалось, що сторони вважають бажаним укладання багатосторонньої регіональної угоди про взаємодопомогу, яка замінить собою договір.

О. А. Волошин

Радянсько-французький договір про ненапад 1932 — двостороння угода, підписана 29.11.1932 у Парижі (набула чинності 15.02.1933). Термін дії дог-ру не обмежувався, кожна сторона могла денонсувати його після закінчення 2-річного терміну з часу набуття дог-ром чинності. Сторони зобов'язалися утримуватися від здійснення нападу одна на одну за жодних обставин, взаємно поважати *суверенітет*, уникати втручання у внутр. справи іншої сторони, не підтримувати й не дозволяти на своїй території діяльність орг-цій, чиєю метою є збройна б-ба з іншою стороною, а також захоплення влади на всій або на частині її території, заявляли про відмову від *війни* як засобу розв'язання міжнар. спорів. У разі *агресії* проти однієї із сторін з боку третьої держави або групи д-в інша сторона брала на себе зобов'язання не надавати жодної підтримки та не допомагати нападнику. Сторони заявили, що всі попередні угоди, укладені ними, зберігали чинність. Сторони погодились не чинити перешкод розвитку торг.-екон. зв'язків між двома країнами. Із метою врегулювання спірних питань, що могли виникнути в перспективі, дог-ром передбачалось укладення конвенції про погоджувальні процедури.

Г. О. Музика

Радянсько-французький договір про союз та взаємну допомогу 1944 — двостороння угода, підписана 10.12.1944 у Москві (набула чинності 15.02.1945). Був укладений терміном на 20 років, після чого залишався чинним необмежений термін, доки одна із сторін не денонсувала його з попереднім повідомленням за один рік. Визначав принципи військ.-політ. союзу СРСР та Франції, представленої Тимчасовим урядом на чолі з Ш. де *Голлем*, спрямованого проти гітлерівської Німеччини. Сторони зобов'язувались продовжувати спільну б-бу до остаточної перемоги, надавати одна одній необхідну допомогу й підтримку, не вести переговорів і не укладати сепаратного миру з Німеччиною; домовились співпрацювати після перемоги над гітлерівською Німеччиною для усунення будь-якої нової загрози від Німеччини та перешкоджати таким діям, що уможливлювали будь-яку нову спробу *агресії* з її боку. Сторони брали на себе зобов'язання підтримати одна одну в разі нової війни з Німеччиною, а також не вступати до коаліцій та союзів, спрямованих проти іншої сторони, надавати одна одній екон. допомогу після війни з метою відновлення народного госп-ва обох країн. Договір був анульований в травні 1955 за рішенням рад. сторони, яка розглядала підписані Францією 23.10.1954 Паризькі угоди про ремілітаризацію ФРН і включення її у *Західноєвропейський союз (ЗЄС)* та *НАТО* як такі, що суперечать положенням дог-ру.

Г. О. Музика

Радянсько-чехословацький договір про взаємодопомогу 1935 — двостороння угода, підписана в Празі 16.05.1935 (набула чинності 8.07.1935). За її умовами сторони зобов'язувалися в разі виникнення загрози або небезпеки нападу з боку будь-якої європ. д-ви невідкладно розпочати взаємні консультації. Якщо ж одна з сторін ставала об'єктом неспровокованого нападу з боку третьої європ. д-ви, то сторони зобов'язувалися надати одна одній термінову допомогу і підтримку. У разі, якщо одна з сторін ставала об'єктом нападу в умовах, які не дають підстав для надання допомоги згідно з дог-ром, інша сторона зобов'язувалася дотримуватися *нейтралітету* протягом усього конфлікту. За пропозицією уряду Чехословаччини в протокол до дог-ру було включене застереження, згідно з яким сторони визнавали, що зобов'язання взаємної допомоги будуть діяти між ними лише за наявності умов, передбачених у цьому дог-рі, а допомога іншій стороні може бути надана в разі надання їй допомоги також і з боку Франції.

О. А. Волошин

Радянсько-чехословацький договір про Закарпатську Україну 1945 підписаний 29.06.1945 у Москві заст. голови РНК СРСР, наркомом закорд. справ В. *Молотовим* і за уповноваженням Президента Чехословаччини головою уряду ЧСР З. *Фірлінгером* та статс-секретарем МЗС В. Клементісом. При підписанні були присутні: з чехословацької сторони — міністри уряду ЧСР Л. Свобода, З. Неєдли, Г. Ріпка й Л. Прохазка, з радянської — *Й. Сталін*, заст. наркома закорд. справ А. *Вишинський*, посол СРСР у ЧСР В. Зорін, представник уряду УРСР П. Рудницький. Перша стаття **Р.-ч. д.** проголошувала: «Закарпатська Україна (що носить, згідно з Чехословацькою Конституцією, назву Підкарпатська Русь), яка на підставі договору від 10.09.1919, укладеного в Сен-Жермені-ан-Ле, увійшла як автономна одиниця в межі Чехословацької Республіки, возз'єднується в згоді з бажанням, виявленим населенням Закарпатської України, і на підставі дружньої угоди обох Високих Договірних Сторін, зі своєю споконвічною Батьківщиною — Україною і включається до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки». У тій самій статті зазначалось, що кордони між Словаччиною і Закарпатською Україною, які існували до 29.09.1938, стануть, із внесеними змінами, кордонами між СРСР і ЧСР, згідно з мапою, яка додавалась. Окремим протоколом про *оптацію* особам укр. та рос. національностей, які проживали на території Чехословаччини, та особам словацької й чеської національностей, що проживали на території Закарпатської України, надавалось право вибору між громадянством СРСР і громадянством ЧСР. Цим правом незабаром скористалось бл. 10 тис. осіб з обох сторін. **Р.-ч. д.** означав завершення возз'єднання укр. земель у єдиній д-ві та був, незважаючи на певні тіньові моменти й прорахунки в процесі його укладання, закономірним, історично справедливим актом; був ратифікований 22.11.1945 Тимчасовими нац. зборами Чехословаччини, 27.11.1945 — Президією ВР СРСР. 22.01.1946 Указом Президії ВР СРСР була утворена Закарпатська обл. в складі УРСР.

С. В. Віднянський

Радянсько-чехословацький тимчасовий договір 1922 — двостороння угода, підписана 5.06.1922 у Празі (набула чинності 9.08.1922); встановлювала основи двосторонніх відносин у політ. та екон. галузях. Сторони домовились обмінятись представництвами з функціями *місій дипломатичних*, зобов'язалися припинити будь-які зв'язки з орг-ціями та особами, що ведуть підривну діяльність проти уряду іншої сторони. У разі війни однієї сторони з *третьою державою* інша сторона зобов'язувалася дотримуватись *нейтралітету*. В екон. відносинах сторони домовились керуватися принципом найбільшого сприяння; Чехословаччина визнавала держ. монополію уряду РСФРР на зовн. торгівлю. Договір не містив офіц. визнання РРФСР з боку Чехословаччини; його положення залишались чинними до встановлення *дипломатичних відносин* між СРСР та Чехословаччиною в червні 1934 та підписання рад.-чехословацького дог-ру про торгівлю та мореплавство 25.03.1935.

Г. О. Музика

Радянсько-югославський конфлікт 1948–53 — перша криза всередині Східного блоку,

викликана спробами керівництва Югославії вести самостійну політику в деяких аспектах внутр. та *зовнішньої політики*. У протистоянні із Заходом Югославія мала суттєву роль півд.-схід. форпосту прорад. політики й була активним учасником *«холодної війни»* на боці Кремля; югославське керівництво будувало тоталітарну систему, яка була дуже схожа на радянську. Під час візитів Й. *Тіто* до Москви навесні 1945 та у травні—червні 1946 між СРСР та Югославією було укладено дог-ри про політ. й екон. співробітництво, а також торг. угоду, СРСР постачав у Югославію 100 % її потреб у металопрокаті та понад 50 % її імпорту нафтопродуктів. Але з часом у рад.-югославських відносинах назрівали питання, розв'язання яких вимагало рівноправного підходу. Напр., промова Й. Тіто в Любляні 27.05.1945 із закликом до *великих держав* про відмову від сфер впливу викликала різко негативну реакцію Й. *Сталіна;* поряд з амер. спробами перетворити *Організацію Об'єднаних Націй (ООН)* в наддерж. силу, Югославія критикувала запропонований СРСР в ООН у 1946 «Пакт п'ятьох»; з *палестинської проблеми* Югославія в 1946 проголосувала за створення на колишній підмандатній території єдиної д-ви, у той час як СРСР та США виступили за оформлення двох окремих д-в. Під час рад.-югославських переговорів у Москві 1946 виявились різні погляди сторін на умови, за якими мали працювати змішані підприємства й банк, на питання використання та вивезення до СРСР югославської сировини, а також з приводу статусу рад. цивільних та військ. фахівців у Югославії. Розбіжності в питанні про сировину, яку Югославія продавала до СРСР за цінами нижчими, ніж світові, стало головною причиною того, що угоду про товарообмін між двома країнами на 1948 не було підписано. Югославська сторона мала зауваження щодо дій рад. фахівців, звертаючи увагу на те, що в деяких випадках вони поводились не як радники, а як представники адміністрації.

Загострення рад.-югославських відносин відбулось після переговорів у лютому 1948 у Москві рад., югославської та болг. делегацій, очолюваними відповідно Й. Сталіним, Е. *Карделем* та Г. *Дімітровим*. Й. Сталін зажадав терміново приступити до об'єднання Болгарії та Югославії у федерат. д-ву і звинуватив партнерів у тому, що рад. керівництво повинне з газет дізнаватись про югославсько-болг. ідеї замінити плановану *федерацію* двох країн формуванням набагато ширшої *конфедерації* країн регіону, але в майбутньому. Ситуація, що склалась, обговорювалась на засіданні політбюро ЦК КПЮ 1.03.1948; тоді Й. Тіто констатував, що відносини між ФНРЮ та СРСР зайшли у безвихідь. Після цього Кремль 18.03.1948 повідомив уряд Югославії про відкликання своїх цивільних радників, а 19.03.1948 — військ. фахівців через те, що «вони оточені ворожістю». Із цього приводу Й. Тіто надіслав листа міністру оборони СРСР, заступникові Голови Ради Міністрів СРСР М. Булганіну зі спробою пояснити помилковість висновків рад. сторони та кроків, зроблених на цій основі. Відповідь надійшла 27.03.1948 у вигляді листа, який підписали Й. Сталін і В. *Молотов*. У ньому засуджувалась внутр. та зовн. політика Югославії, зазначалось, що керівництво КПЮ дозволяє собі антирад. вислови, провадить політику розчинення партії в Народному фронті та сприяє зростанню капіталістичних елементів на селі та в місті. Стверджувалось також, що в югославському уряді знаходиться брит. шпигун — заступник мін. зак. справ В. Велебіт, що утруднює рад.-югославські міжурядові зносини. Копії листа було надіслано всім компартіям, що входили до Комінформбюро.

У квітні 1948 відбувся Пленум ЦК КПЮ, який відхилив усі звинувачення, що містились у листі Сталіна й Молотова, і сформулював ставлення до конфлікту, що назрівав. У листі-відповіді до рад. керівництва Й. Тіто підкреслював, що оцінки ЦК ВКП(б) ґрунтуються на неточній інформації та наклепах, пункт за пунктом давались відповіді та пояснення на всі звинувачення, пропонувалось вирішити спірні проблеми шляхом переговорів представників обох Центральних комітетів у Белграді. У новому листі від 4.05.1948 Й. Сталін відхилив пропозицію КПЮ розглянути в двосторонньому порядку існуючі розбіжності та заявив, що ця справа буде обговорена на нараді Комінформбюро. Вона відбулась 27–28.06.1948 в Бухаресті й прийняла резолюцію «Про становище в Комуністичній партії Югославії», що в цілому повторювала звинувачення на адресу КПЮ, які висувались у листі Й. Сталіна і В. Молотова від 27.03.1948; неприйняття критики

ЦК ВКП(б) було розцінено найтяжчим злочином. Наприкінці резолюції зазначалось, що «завдання здорових елементів, вірних марксизму-ленінізму, інтернаціональним традиціям Югославської компартії, єдиному соціалістичному фронту... полягає в тому, щоб примусити своїх нинішніх керівників відкрито і чесно визнати свої помилки та виправити їх, порвати з націоналізмом, повернутись до інтернаціоналізму і всебічно зміцнювати єдиний соціалістичний фронт проти імперіалізму, або, якщо нинішні керівники КПЮ виявляться нездатними на це, — змінити їх і висунути нове, інтернаціоналістичне керівництво КПЮ». У липні 1948 відбувся V з'їзд КПЮ, що відхилив критику на адресу керівництва партії, яка містилась у резолюції Комінформбюро. Свій виступ на з'їзді Й. Тіто завершив словами, що югославські комуністи зроблять усе можливе, аби поліпшити відносини між КПЮ та ВКП(б). Переважна більшість членів КПЮ, Спілки комуніст. молоді Югославії та безпарт. на мітингах, які відбувались до і після з'їзду, підтримали рішення КПЮ і засудили резолюцію Комінформбюро.

На міжнар. арені ФНРЮ деякий час підтримувала СРСР і країни народної демократії: Югославія взяла участь у Нараді міністрів закорд. справ 8 д-в народної демократії з нім. питання, що відбувалась у Варшаві 23–24.06.1948; разом із Болгарією, Угорщиною, Румунією, СРСР, УРСР та Чехословаччиною виступила на *Дунайській конференції 1948* в Белграді за демокр. розв'язання дунайської проблеми. Пропагандистська кампанія проти Югославії в пресі СРСР та країн народної демократії, інспірована рішеннями наради Комінформбюро, розпочалась восени 1948, а наприкінці року посилився й екон. тиск на країну. 27.12.1948 у Москві був підписаний рад.-югославський протокол про взаємні постачання товарів на 1949, який передбачав скорочення товарообігу між двома країнами у 8 разів, порівняно з 1948. У повідомленні для преси це пояснювалось недружньою політикою югославського уряду щодо СРСР, яка зробила неможливим широке екон. співробітництво. Цією самою причиною обґрунтовувалось і рішення не запрошувати Югославію на екон. нараду представників СРСР, Болгарії, Угорщини, Польщі, Румунії та Чехословаччини, що відбулась у Москві в січні 1949, і на якій було утворено *Раду економічної взаємодопомоги (РЕВ)*. У самій Югославії було багато прихильників резолюції Комінформбюро: за опублікованими в сер. 1980-х даними, за неї висловилось 55 343 члени КПЮ, в т. ч. 21 880 учасників нар.-визв. війни, 1722 співробітники МВС та служби безпеки, 2616 керівників орг-цій КПЮ та 6 членів ЦК КПЮ, що були в різній формі репресовані. Влітку 1949 югославські органи безпеки заарештували кількох колишніх білоемігрантів, що після закінчення війни одержали рад. громадянство, але продовжували мешкати у ФНРЮ. Із цього приводу відбувся обмін нотами між двома країнами: у рад. ноті від 18.08.1949 йшлося, що коли югославський уряд продовжуватиме практику арештів рад. громадян, то Кремль «вважає за потрібне заявити, що він не буде миритись із таким становищем і буде змушений вдатись до інших, більш впливових заходів, необхідних для захисту прав та інтересів радянських громадян у Югославії». Цю ноту у ФНРЮ було сприйнято як ультиматум. Югославські війська було приведено до повної бойової готовності, а в напрямку півн. кордону проведені великі військ. маневри. Того самого року під контролем Кремля відбулися сфальсифіковані судові процеси над звинуваченими в антидерж. діяльності міністром внутр. справ, заступником Голови Ради міністрів Албанії, членом політбюро ЦК АПП К. Дзодзе, мін. зак. справ Угорщини Л. Райком, 1-м заступником Голови Ради міністрів Болгарії, членом політбюро ЦК БКП Т. Костовим та іншими керівними працівниками цих та інших країн народної демократії. Усіх їх було також звинувачено і в шпигунських зв'язках з югославськими спецслужбами. На будапештському процесі над Л. Райком та його групою була «викрита підривна діяльність» проти СРСР таких югославських керівників, як А. Беблер, К. Надь, І. Гошняк, Б. Масларіч. Посилаючись на дані цього «процесу», СРСР в односторонньому порядку 28.09.1949 денонсував рад.-югославський договір про дружбу та післявоєнне співробітництво. Протиприродно для заг. міжнар. практики здійснювались *дипломатичні відносини* між СРСР та ФНРЮ. 9.10.1949 у шпигунській діяльності та зв'язках із Л. Райком було звинувачено та вислано із СРСР посла Югославії К. Мразовіча, у листопаді

за «підривну діяльність» було вислано нового посла Л. Латіновіча. У свою чергу югославський уряд звинуватив в антиюгославській діяльності та вислав із країни рад. консула в Загребі І. Владимирова, помічника військ. аташе І. Зеньковича, кореспондента Радінформбюро В. Кірсанова. Із початку конфлікту до 1955 за югославськими даними було знешкоджено більш ніж 1000 шпигунів, диверсантів і терористів, закинутих із СРСР та інших країн Схід. Європи. У цей час на кордонах ФНРЮ зареєстровано 7877 прикордонних інцидентів. За югославськими даними, з 24.06.1948 по 1.06.1950 кількість висланих із країн Схід. Європи та СРСР югославських дипломатів та представників становила 145 чол. Деяких із них, всупереч статусу дип. недоторканності, було заарештовано та засуджено. У 2-й пол. листопада 1949 в Будапешті відбулась 3-тя нарада Комінформбюро, на якій було прийнято резолюцію «Югославська компартія в руках вбивць та шпигунів». Вона будувалась на повністю надуманих та провокаційних звинуваченнях проти югославського керівництва. Зазначалось, що за час, який минув після наради Комінформбюро у червні 1948, завершився перехід кліки Тіто від бурж. націоналізму до фашизму та прямої зради нац. інтересів Югославії, що цей перехід не був випадковим і вчинений за вказівкою англ.-амер. імперіалістів. Стверджувалось, що б-ба проти кліки Тіто є інтернаціональним обов'язком всіх комуніст. та робітничих партій. Наслідком цієї резолюції стала блокада Югославії з боку СРСР та країн народної демократії, були припинені практично всі контакти з нею. Югославські орг-ції та представники були виключені з Всесвітньої Ради Миру, Міжнародної демокр. федерації жінок, Всесвітньої федерації демокр. молоді, Міжнародної спілки студентів. Як наслідок, наприкінці 1949 країни Заходу почали змінювати своє ставлення до ФНРЮ, а та, у свою чергу, розширювала співробітництво з ними. Усуваючи перешкоди на цьому шляху, Югославія пішла на деякі поступки, першою з яких було припинення 9.06.1949 підтримки т. зв. Демократичної армії Греції. У вересні 1949 була досягнута домовленість про надання з боку США першого кредиту для ФНРЮ. Конфлікт 1948 з усіма своїми наслідками мав велике значення для відносин між блоками. З відокремленням Югославії від Східного блоку для неї не залишилось вибору у визначенні зовн.-політ. курсу, країна була приречена на балансування між двома блоками д-в. Офіційно США почали підтримувати Югославію з листопада 1949, на 4-й сесії *Генеральної Асамблеї ООН* у грудні 1949 ФНРЮ при підтримці США було обрано членом *Ради Безпеки ООН,* у той час, коли проти цієї пропозиції голосували СРСР та його схід.-європ. союзники. Влітку 1950 США зняли з Югославії *ембарго* на *експорт* туди озброєння, матеріалів та засобів для його виготовлення. На цей період припадають спільні із США розробка та вир-во зразків озброєння й військ. техніки у ФНРЮ. У січні 1951 між Югославією та США було підписано угоду про екон. співробітництво, а 14.11.1951 — угоду про військ. допомогу. Своєї кульмінації зближення Югославії із Заходом досягло тоді, коли під тиском зах. д-в Югославія вступила до т. зв. Балканського пакту з Грецією та Туреччиною, які були членами *НАТО.* 28.02.1953 ФНРЮ підписала угоду про дружбу та співробітництво (Анкарську угоду), а 9.08.1954 — договір про союз, політ. співробітництво та взаємодопомогу (Блєдську угоду) з цими країнами. Згідно з положеннями зазначених угод, між Югославією, Туреччиною та Грецією встановлювалось усебічне співробітництво, й у випадку збройної *агресії* проти однієї зі сторін інші сторони повинні були надати їй усіляку допомогу, включаючи військову. І на Сході, і на Заході цей крок Югославії був сприйнятий як її приєднання до півд. флангу НАТО. У 2-й пол. 1951 МЗС ФНРЮ видало «Білу книгу» про агресивні дії урядів СРСР, Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії та Албанії щодо Югославії. На 6-й сесії ГА ООН представник Югославії виступив із протестом проти антиюгославської політики соціал. країн. По цій доповіді ГА ООН 1.12.1951 прийняла резолюцію на підтримку Югославії.

М. С. Каменецький

Радянсько-югославські угоди 1955–56 — міждерж. та міжпарт. документи, якими формально було покладено край *радянсько-югославському конфлікту 1948–53.* До сер. 1953 у рад.-югославських відносинах змін не відбувалось. Хоча

Й. Сталін ніколи офіційно не висловлювався з приводу конфлікту з Югославією, він, власне, вирішував усі найважливіші питання внутр. та *зовнішньої політики,* був ініціатором конфронтації з керівництвом КПЮ. Тому нормалізація рад.-югославських відносин стала можливою тільки після його смерті. Уряд СРСР вже 6.06.1953 запропонував Югославії обмінятись послами, обов'язки яких до цього часу виконували повірені у справах. Югославська сторона прийняла цю пропозицію. СРСР визнав за необхідне зняти зі своєї сторони нашарування, які призвели до конфлікту між двома країнами. У прийнятій наприкінці травня 1954 постанові президії ЦК КПРС зазначалось, що розірвання відносин із Югославією завдало шкоди як Югославії, так і Радянському Союзові. ЦК КПРС визнавав за необхідне приступити до переговорів із керівництвом Югославії з метою нормалізації відносин між обома країнами. Центр. к-ти комуніст. та робітничих партій Албанії, Болгарії, Угорщини, НДР, Італії, Китаю, Польщі, Румунії, Франції, Чехословаччини одержали рекомендації з Москви в такому самому дусі й підтримали ініціативу. Тільки Компартія Греції не вибачила югославському керівництву «зраду» Демократичної армії Греції під час громадянської війни 1946–49 й довгі роки відмовлялась від контактів із СКЮ. У жовтні 1954 відновились рад.-югославські торг. відносини. Тоді ж рад. уряд інформував югославського посла, що з метою поліпшення відносин та зміцнення зв'язків між народами двох країн вжито необхідних заходів із забезпечення належним чином висвітлення в пресі та по радіо питань щодо Югославії. Згодом була досягнута домовленість про візит до Югославії рад. парт.-урядової делегації.

Під час візиту М. *Хрущова* до Югославії в травні — червні 1955 було підписано Белградську декларацію, за якою СРСР та ФНРЮ офіційно погоджувались нормалізувати двосторонні міждерж. відносини. В ході візиту Й. *Тіто* до СРСР у червні 1956 було підписано Московську заяву, згідно з якою КПРС та СКЮ відновлювали та нормалізували міжпарт. відносини. Московська заява та Белградська декларація великою мірою повернули рад.-югославські відносини до нормального русла. Після підписання цих док-тів СРСР вилучив із практики відносин із схід.-європ. країнами ті проблеми, які у випадку з Югославією призвели до розширення конфлікту, а саме — питання цін на сировину спільних підприємств та про радників. Ціни на сировину було наближено до реальних, ліквідовано змішані підприємства в комуніст. країнах, які будувались на репараційній частці СРСР, значна частина їх активів була передана безвідплатно цим країнам. У 1956 Радянський Союз відкликав усіх своїх радників із соціал. країн. Офіційно й повністю провину СРСР за конфлікт визнав М. *Горбачов* під час візиту до СФРЮ в травні 1988.

М. С. Каменецький

Радянсько-японська конвенція про основні принципи взаємовідносин 1925 — див.: *Пекінський договір 1925.*

Радянсько-японський пакт про нейтралітет 1941 — двостороння угода, підписана 13.04.1941 в Москві терміном на 5 років із можливістю продовження на такий самий період за умови відсутності заяви однієї зі сторін про *денонсацію* за один рік до закінчення терміну її дії (набула чинності 25.04.1941). Після початку *Другої світової війни* укладення з Японією дог-ру про *нейтралітет* мало сприяти забезпеченню недоторканності рад. кордонів. Сторони зобов'язувались підтримувати мирні й дружні відносини між собою та взаємно поважати територ. цілісність і недоторканність одна одної. У разі, якщо одна зі сторін ставала об'єктом нападу з боку третьої, інша сторона зобов'язувалась дотримуватися нейтралітету протягом усього конфлікту. До дог-ру додавалась декларація рад. уряду, в якій СРСР зобов'язувався поважати територ. цілісність і недоторканність *Маньчжоу-Го,* а Японія брала на себе аналогічні зобов'язання стосовно Монгольської Народної Республіки. Шляхом обміну листами було закріплено зобов'язання Японії в 6-міс. термін ліквідувати свої концесії на Півн. Сахаліні. Невдовзі після укладення **Р.-я. п.** про нейтралітет нацистська Німеччина напала на Радянський Союз, а Японія як союзниця Німеччини по *Потрійному пакту 1940* почала активно допомагати їй у війні проти СРСР. Уже на самому початку рад.-нім. війни япон. мін. зак. справ Й. *Мацуока* відкрито

заявив про можливість відмови Японії від пакту про нейтралітет; Японія готувалась до нападу на СРСР, термін якого було визначено на 29.08.1941, а після успіху рад. військ у Московській битві в 1941 перенесено на 1942. Протягом війни СРСР був змушений тримати на Дал. Сході значні сили (до 30–40 дивізій), що стало одним із визначальних факторів в остаточній відмові Японії від нападу на СРСР. Проте Японія тримала на кордоні з СРСР Квантунську армію (бл. 1 млн вояків, 1000 танків, 1500 літаків); за роки війни СРСР із Німеччиною япон. армія 779 разів порушувала рад. кордон, авіація 433 рази вдиралася в повітр. простір СРСР, військ.-мор. флот Японії незаконно затримав 178 і потопив 18 рад. торг. суден. Систематичні порушення пакту стали причиною відмови рад. уряду від нього в заяві від 5.04.1945. Після відмови япон. уряду прийняти вимогу США, Британії та Китаю про беззастережну *капітуляцію*, 8.04.1945 СРСР заявив, що з 9.08.1945 буде вважати себе у стані *війни* з Японією.

І. Д. Коміренко

Райнфельдт (Reinfeldt) Йон Фредрік (4.08.1965, м. Стокгольм, Королівство Швеція) — шведський громадсько-політичний і державний діяч, 32-й прем'єр-міністр Швеції (з 6.10.2006); народився в сім'ї консультанта нафтовидобувних компаній; закінчив Школу бізнесу Стокгольмського університету (спеціальність «економіка і бізнес», 1990). У 1983 вступив до молодіжного крила ліберально-консервативної Поміркованої коаліційної партії Швеції (ПКПШ), в 1990 — очолив його, наступного року був обраний до риксдагу — шведського парламенту, в 2001–02 очолював парламентський комітет з права. Оскільки на парламентських виборах 2002 ПКПШ показала найгірший за третину століття результат, набравши трохи більше 15 % голосів, партійне керівництво подало у відставку, і 25.10.2003 **Р.** був обраний її лідером. Під його керівництвом політична лінія ПКПШ змістилася до центру, неофіційно її члени навіть почали іменувати себе «новими поміркованими», а **Р.**, на відміну від своїх попередників, був менш критично налаштований стосовно «шведської моделі соціалізму»; до існуючої соціальної системи запропонував внести ряд змін, зокрема, знизити податок на бідних і скоротити допомогу з безробіття, щоб змусити безробітних інтенсивніше займатися пошуками працевлаштування. На парламентських виборах 2006 очолив широку коаліцію «Альянс за Швецію» в складі ПКПШ, лібералів, центристів і християнських демократів, яка виграла перегони з перевагою менш, ніж у 2 %. З 6.10.2006 обійняв посаду прем'єр-міністра; 1.07–1.12.2009 — голова *Європейської ради*; прем'єр і його команда сприяли виробленню загальноєвропейської політики з питання забруднення навколишнього середовища, добивались ухвалення *Лісабонського договору ЄС 2007* (незважаючи на труднощі, з якими цей процес зіткнувся в Ірландії й Чехії); **Р.** також відкрито виступав за прийняття Туреччини до складу *Європейського Союзу*, в зв'язку з чим неодноразово зазнавав критики з боку інших європейських лідерів; але в цілому Швеція за урядування **Р.** повернулася лицем до Європи і США, а ПКПШ навіть висловилася на користь вступу країни до єврозони і *НАТО*. На парламентських виборах 19.09.2010 «Альянс за Швецію» опинився на другому місці (30,1 % голосів і 107 мандатів із 349-ти), але завдяки створенню коаліції з Ліберальною народною партією **Р.** зберіг посаду прем'єр-міністра.

В. В. Копійка

Райс (Rice) Кондоліза (14.11.1954, Бірмінгем, штат Алабама, США) — американський політолог і державний діяч. У 1970 закінчила Академію Святої Марі, у 1974 — бакалаврат політичних наук університету Денвера, в 1975 — магістрат політичних наук Університету Нотр-Дам, у 1981 — докторантуру університету Денвера за програмою *міжнародних відносин*. Викладала в Стенфордському університеті в 1981–89 і 1991–2000, в 1989–91 обіймала посаду директора, потім старшого директора відділу у справах СРСР і Східної Європи *Ради національної безпеки США* і особливого помічника президента Дж. Г. В. *Буша* в справах національної безпеки, відповідального за політичні питання Східної Європи і *Німеччини об'єднання 1989–90*; в 1993–99 — проректор Стенфордського університету, професор. До переходу в адміністрацію президента Дж. В. *Буша* **Р.** обіймала посаду глави комітету з публічної політики корпорації «Chevron». Радник

президента США з питань національної безпеки в першій адміністрації Дж. В. Буша (2001–05); *державний секретар США* 26.01.2005–20.01.2009. **Р.** очолювала Комісію допомоги вільній Кубі, організовану в 2003, за її словами, для того щоб «вивчити способи, якими США допоможуть прискорити і спростити демократичні реформи на Кубі». У 2004 і 2005 визнавалася журналом «Форбс» найвпливовішою жінкою у світі. Автор декількох книг, серед яких «Об'єднана Німеччина і трансформована Європа» (1995, у співавт.), «Ера Горбачова» (1986, у співавт.) і «Сумнівна вірність: Радянський Союз і чехословацька армія» (1984).

У своїх працях **Р.** доводить, що поразка *фашизму*, нацизму та «імперського комунізму» відкрила дорогу моделі прогресу, базованої на політичній і економічній свободі. Переосмислюючи традиційні підходи до вивчення міжнародних відносин відповідно до нових обставин, вона жорстко наполягає на тому, що *реальна політика* й ідеалізм не повинні вбачатися альтернативами, адже на практиці сила і цінності доповнюють одне одного. Реалістична оцінка сучасної ситуації і потужності США, на думку **Р.**, має зумовити здійснення найкращих ідеалів Америки. **Р.** бачить найважливішими пріоритетами американської *зовнішньої політики* відносини з Росією і Китаєм, тому що ці два напрями «містять небезпеку дестабілізації усього світового ладу», і США не повинні боятися це визнавати. Від взаєин з цими країнами, які разом з Індією і Бразилією вона відносить до «традиційних *великих держав*», що знову народжуються, залежить уся система міжнародних відносин. Погляди **Р.** значною мірою вплинули на осмислення американською адміністрацією стратегічної ситуації, що виникла після подій 11.09.2001. **Р.** проголосила завдання «об'єднати демократичне суспільство для створення міжнародної системи, що ґрунтується на наших спільних цінностях і законі». Вона виходить із того, що *багатополярність* ніколи не була об'єднавчою ідеєю, а лише необхідним злом, вона підтримувала стан без *війни*, але не сприяла перемозі миру. У розумінні **Р.** сьогодні об'єднана могутність Європи, США та інших свободолюбних демократій протистоїть тиранам і озлобленій меншості, що прагнуть нав'язати свою волю більшості.

Також **Р.** зазначала, що під впливом *глобалізації* відбувається зміна сприйняття взаємозв'язку між динамікою подій усередині *держав* і розподілом впливу між ними. Посилюючи одні держави, глобалізація виявляє і посилює недоліки багатьох інших — тих, що занадто слабкі або погано керовані. У цих умовах вона вважає життєво важливим, щоб держави були готові й здатні виконувати весь спектр своїх суверенних обов'язків як зовні, так і всередині своїх кордонів. Отже, демократичне державне будівництво вважається тепер настійно необхідним компонентом національних інтересів США. Цим виправдовувалася підтримка республіканською адміністрацією «кольорових революцій» як складових проголошеного Дж. В. Бушем процесу «глобальної демократичної революції».

Є. М. Суліма

Ракет середньої дальності (РСД) розміщення в Європі. Перші РСД були розміщені в Європі в 1950-х: у 1954–58 США розгорнули у Великій Британії, Італії та Туреччині балістичні РСД «Тор» та «Юпітер», а у ФРН — «Матадор»; у 1959–61 СРСР почав розгортання балістичних ракет СС-4 та СС-5 в європ. частині країни. Наприкінці 1970-х СРСР розпочав розміщення ракет класу СС-20, які були оснащені трьома ядерними боєголовками й мали дальність 5500 км, що дозволяла вражати цілі на території всієї Європи. Європ. члени *НАТО* сприйняли розгортання цих ракет як порушення рівноваги стратегічних сил у Європі та відкриту загрозу своїй безпеці. Для відновлення рівноваги США запропонували розмістити в зах.-європ. країнах 572 РСД — 108 ракет «Першінг-2» та 464 крилаті ракети «Томагавк». На саміті США, Великої Британії, Франції та ФРН у січні 1979 в Гваделупі з ініціативи канцлера ФРН Г. *Шмідта* було ухвалено т. зв. «подвійне рішення»: готуватися до розміщення нових РСД у Європі й одночасно розпочати переговори із СРСР для вирішення проблеми РСД. Пропозиція була продиктована також значною опозицією розміщенню нових ракет у Європі всередині Бельгії, Нідерландів, ФРН та низки інших європ. країн-членів НАТО. 12.12.1979 НАТО формально підтвердило «подвійне рішення», яке перед-

бачало розміщення 572 амер. РСД в Зах. Європі в 1983–85 і паралельне проведення переговорів із СРСР; у разі успіху члени НАТО були готові відмовитись від розміщення ракет. 17.10.1980 рад.-амер. переговори про обмеження ядерних озброєнь у Європі розпочались у Женеві. Вони були перервані у зв'язку з приходом у США нової адміністрації Президента Р. *Рейгана* й поновлені лише 30.11.1981. Р. Рейган запропонував «нульове» вирішення проблеми РСД у Європі, заявивши, що США готові відмовитись від розміщення нових ракет, якщо СРСР знищить усі свої РСД СС-20, а також ракети СС-4 та СС-5, причому не тільки в європейській, але й в азійській частині країни. СРСР у свою чергу заявив про готовність вивести з Європи не лише РСД, але і ядерні тактичні озброєння; однак такий підхід суперечив стратегії НАТО, яка розглядала тактичну ядерну зброю в Європі як основний засіб врівноваження переваги ОВД у звичайних озброєннях, особливо в танках. У березні 1982 СРСР ввів односторонній мораторій на розгортання ядерних озброєнь середньої дальності в європ. частині СРСР на період до укладення угоди зі США або до початку практ. підготовки США до розміщення нових РСД у Європі. У травні 1982 СРСР оголосив про початок скорочення РСД. У грудні 1982 СРСР запропонував залишити в Європі стільки рад. РСД, скільки їх разом мали Велика Британія та Франція, а також встановити паритет із НАТО в заг. кількості ядерних озброєнь у Європі по носіях та боєзарядах. Однак США не прийняли ці пропозиції та в березні 1983 висунули т. зв. «проміжний варіант», який передбачав розміщення нових амер. ракет у Європі, а в листопаді 1983 запропонували домовитись про однаковий «глобальний граничний рівень» розміщених у Європі ядерних боєзарядів СРСР та США, але без урахування ядерної зброї Великої Британії та Франції. 23.11.1983 делегація СРСР оголосила про припинення переговорів без визначення терміну їх поновлення. Було скасовано мораторій на розгортання рад. РСД у європ. частині СРСР; почалась підготовка до розміщення на території НДР та ЧССР оперативно-тактичних ракет підвищеної дальності; СРСР посилив присутність своїх ударних ядерних підводних човнів поблизу берегів США. Відновлені в Женеві 12.03.1985 переговори з усього комплексу питань, що стосувались ядерних та косм. озброєнь, включали також проблему РСД. Важливими для досягнення остаточної домовленості між сторонами стали переговори під час *Рейк'явікського саміту СРСР та США 1986,* на якому СРСР запропонував узяти за основу «нульовий варіант», тобто домовитись про знищення усіх рад. та амер. РСД у Європі. Про остаточне врегулювання проблеми РСД у Європі вдалось домовитись під час візиту мін. зак. справ СРСР Е. *Шеварднадзе* до Вашингтона 15–18.09.1987, коли було досягнуто принципової домовленості про підписання *американсько-радянського договору про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності 1987.*

С. П. Галака

Раковський (справжнє прізвище Станчев) Християн (1(13).08.1873, Котел, нині — Румунія — 11.09.1941, Орел, РРФСР) — професійний революціонер, *дипломат*, публіцист. Походив із сім'ї багатого болг. підприємця й купця, мав дворянське звання; по материнській лінії належав до нащадків відомих діячів болг. визв. руху XIX ст. Г. Мамарчева та С. Раковського, прізвище останнього **Р.** за згодою батька перебрав ще в учнівські роки. Навчався на мед. ф-тах у вузах Швейцарії (Цюріх, Женева), Німеччини (Берлін), Франції (Нансі, Монпельє) та на юрид. ф-ті в Сорбонні (Париж). Із поч. 1990-х брав активну участь у діяльності соціал-демократів Швейцарії, Франції, Німеччини, Болгарії, Румунії. У 1905–17 був чл. ЦК Румунської СДП; неодноразово був делегатом від болг. і румунських соціал-демократів на конгресах 2-го Інтернаціоналу; кілька разів заарештовувався. У травні 1917 був звільнений із румунської в'язниці в Яссах рос. солдатами, через Україну виїхав до Петрограда, приєднався до більшовиків. Після Жовтневої рев-ції вступив до РСДРП(б). Восени 1917 був направлений до Стокгольма для участі в міжнар. конференції ціммервальдців. У січні 1918 поїхав як комісар-агітатор РНК РРФСР у Крим, сприяв орг-ції відсічі румунській *агресії* в Бессарабії, уклав *радянсько-румунську угоду 1918* «Про очищення Румунією Бессарабії». У березні 1918 був призначений головою делегації для переговорів із представниками Центральної Ради, однак унаслідок встановлення гетьманського режиму протягом більш ніж півроку вів *українсько-російські мирні переговори 1918* з представниками влади П. *Скоропадського.* Переговорний процес розвивався дуже складно, обидві сторони весь час висували взаємні претензії. Укр. сторона досить гостро ставила питання про кордони, а російська — зволікала з конкретними відповідями, свідомо затягувала підготовку рішень, сподіваючись на зміну ситуації в Україні й на міжнар. арені. **Р.**, Д. *Мануїльський,* інші члени делегації вступали в контакти з представниками опозиції — В. *Винниченком,* С. *Мазуренком* та ін., обіцяли допомогу в поваленні режиму П. Скоропадського. Це викликало природнє роздратування органів гетьманської влади, звинувачення **Р.** в антиурядовій діяльності, несумісній із дип. статусом. 24.01.1919 був одноголосно обраний головою Тимчасового робітничо-селянського уряду України й обійняв посаду наркома закорд. справ. Уже наступного дня з'явилось «Звернення Тимчасового робітничо-селянського уряду України до народів і урядів усіх країн про відновлення Радянської влади на Україні і склад уряду України» з конкретною програмою міждерж. відносин, *зовнішньої політики* УСРР. У роки громадян. війни виступив одним з ініціаторів об'єднання військ. сил і матеріал. ресурсів рад. республік навколо РСФРР; був активним учасником подій, пов'язаних з утворенням СРСР; рішуче опонував сталінському плану «автономізації», злиття рад. республік; наголошував на необхідності створення справжньої *федерації,* яка забезпечувала б для всіх її суб'єктів однакові умови, об'єднувала б робітничий клас усіх національностей Росії на засадах рівноправ'я. Цю позицію принципово й послідовно відстоював на сесіях ВУЦВК, 7-му Всеукраїнському з'їзді Рад (10–14.12.1922), 1-му Всесоюзному з'їзді Рад (30–31.12.1922), 12-му з'їзді РКП(б) (17–25.04.1923), засіданнях уряду, у численних виступах у пресі та різних колективах. Однак ні в Москві, ні в Україні він широкої підтримки не знайшов і в липні 1923 був відкликаний із республіки. Зарекомендував себе як діяч із видатними дип. здібностями; намагався добитись міжнар. визнання України д-вами Заходу, демонстрував доброзичливе ставлення до дип. представників Вірменії, Грузії та Ірану, які навесні 1919 перебували в Києві. У 1921–22 відіграв суттєву роль у підготовці та підписанні мирних дог-рів УСРР з Австрією, Латвією, Литвою, Естонією, Туреччиною; виконував дип. доручення уряду РСФРР у Німеччині й Чехословаччині; був учасником *Генуезької конференції 1922* й *Лозаннської конференції 1922;* вважався батьком *Рапалльського договору 1922.* Коли 14.03.1923 Рада послів *Антанти* прийняла рішення віддати Польщі тимчасово окуповану нею ще в 1919 територію Східн. Галичини, уряд УСРР заявив рішучий протест проти таких дій. Сам **Р.** в публічних виступах називав приєднання Східн. Галичини до Польщі актом насильства, заявляв, що долю цієї території мають вирішувати люди, які на ній проживають. Разом із тим, вважаючи, що Україна не зможе приступити до мирної праці, коли в країнах, що з нею межують, не буде встановлена рад. влада, був палким прихильником надання військ. допомоги Угорській радянській республіці (1919), планував організувати наступ на Румунію, щоб домогтись повалення існуючого там ладу. Не дивлячись на розбіжності з Й. *Сталіним* у площині рад. нац.-держ. будівництва, був призначений у липні 1923 заст. наркома закорд. справ СРСР та повноважним і торг. представником СРСР у Великій Британії, а в жовтні 1925 очолив рад. дип. представництво у Франції. Перебуваючи на відповідальних дип. посадах, відіграв важливу роль у міжнар. визнанні провідними європ. д-вами Союзу РСР. Один із засновників *Комуністичного інтернаціоналу,* член його виконкому, голова Півд.-Зах. бюро Комінтерну; брав участь у багатьох його конгресах.

У жовтні 1927 відкликаний із дип. роботи на вимогу франц. уряду. Разом із тим це значною мірою пояснювалось також його особистими зв'язками з Л. *Троцьким* та іншими діячами опозиції проти Й. Сталіна. На 15-му з'їзді ВКП(б) у 1927 в числі інших активних діячів опозиції був виключений із партії; у січні 1928 висланий до Астрахані, потім — Саратова й Барнаула. У 1935 був поновлений у ВКП(б), однак наприкінці січня 1937 заарештований і в березні 1938 став одним з обвинувачених на процесі «антирадянського правотроцькістського блоку». Лише звернення з-за кордону на ім'я Й. Сталіна врятували **Р.** життя, хоча його й засудили до 20 ро-

ків ув'язнення. Через загрозу прориву нім. військ у центр. райони СРСР 11.09.1941 **Р.** в числі інших політ. в'язнів було розстріляно в Медведівському лісі за 10 км від Орла. 4.02.1988 пленум Верховного суду СРСР відмінив вирок щодо процесу «антирадянського правотроцькістського блоку», а Комітет парт. контролю при ЦК КПРС 21.06.1988 поновив **Р.** посмертно в членах партії.

В. Ф. Солдатенко

Ракоші (Rákosi) Матьяш (справжнє прізвище — Розенберг, 9.03.1892, с. Ада, графство Бач, Австро-Угорщина — 5.02.1971 Горький, РРФСР) — угорський громадсько-політичний і державний діяч; народився у багатодітній єврейській родині дрібного торговця; закінчив Сегедське реальне училище (1910) й Східну комерційну академію в Будапешті (1912). У 1910 вступив до Соціал-демократичної партії; в 1912–14 працював банківським службовцем у Гамбурзі, а пізніше — у Лондоні, де був активістом місцевого лейбористського руху. У роки *Першої світової війни* воював на Східному фронті, де потрапив у російський полон (квітень 1915 — лютий 1918), вступив до угорської секції РСДРП(б), взяв участь у створенні Комуністичної партії Угорщини (КПУ). Під час Угорської Радянської Республіки (1919) — заступник наркома торгівлі, політкомісар 6-ї дивізії Червоної армії, нарком громадського виробництва. У 1919–24 — в еміграції в Радянській Росії, секретар виконкому *Комінтерну*; з 1924 — на підпільній роботі в Угорщині. У вересні 1926 заарештований і засуджений спочатку до 8 років тюремного ув'язнення, пізніше — довічно; звільнений у рамках двосторонньої міжурядової угоди з СРСР в обмін на трофейні знамена угорської революційної армії 1848–49 (див.: *Угорська війна 1848–49*), депортований до Радянського Союзу. У 1940–45 — керівник «закордонного бюро» КПУ (червень 1943 — жовтень 1944 — Угорська партія миру); після вступу до Угорщини Радянської армії в 1945 повернувся на батьківщину й брав активну участь у встановленні в країні комуністичного режиму. У 1945–48 — генеральний секретар КПУ, в 1948 примусив Угорську соціал-демократичну партію до об'єднання з КПУ в єдину Угорську партію трудящих (УПТ); у 1948–52 — генеральний, 1952–56 — 1 й секретар УПТ; водночас 1945–49 — міністр закордонних справ, 1949–52 — заступник голови Ради міністрів, 1952–53 — голова Ради міністрів Угорщини.

З метою поетапної ліквідації багатопартійної системи в лютому 1949 створив і очолив Угорський народний фронт незалежності (УНФН), куди увійшли всі незаборонені комуністичним режимом політичні партії, які зобов'язувалися визнавати провідну роль УПТ, підтримувати курс на побудову комунізму та виконувати формально «спільні» рішення; всіляке політичне суперництво та вибори при цьому втрачали сенс, оскільки місця у Державних зборах розподілялися заздалегідь за домовленістю між партіями-учасницями УНФН. Домігся ухвалення Державними зборами нової конституції, яка в правовий спосіб закріпила фактичне встановлення комуністичної диктатури, проголосивши Угорщину Народною Республікою (УНР). Оголосивши себе «найкращим угорським учнем *Сталіна*», намагався в деталях з усіма особливостями скопіювати радянську модель *тоталітаризму*, для чого в 1950 ліквідував традиційне для країни місцеве самоврядування й насадив систему рад. Доходило до того, що в останні роки його правління угорська військова форма була скопійована з радянської, а в продовольчих крамницях стали продавати житній хліб, якого раніше в країні не споживали. Для режиму **Р.** були характерними швидка й всеохоплююча *націоналізація* та одержавлення економіки, прискорена колективізація сільського господарства, політичний терор, переслідування опозиції. Організував низку показових судових процесів як проти членів оголошених «буржуазними» політичних партій, так і проти можливих конкурентів всередині УПТ; з кін. 1940-х розпочав кампанію боротьби проти «сіоністів», звинувативши в орієнтації на Югославію й «тітоїзмі» свого політичного конкурента — міністра внутрішніх справ Л. Райка (страчений після показового судового процесу). Колективізація сільського господарства й авантюристична економічна політика, здійснювана в рамках першого п'ятирічного плану (1950–54), а також стрімке зростання військових витрат призвели до серйозних диспропорцій в економіці й помітного зниження життєвого рівня населення.

У червні 1953 під тиском радянського керівництва, зокрема Г. Маленкова й Л. Берії, був змушений передати посаду голови Ради міністрів І. *Надю*; зберігши за собою лідерство в УПТ, перетворив її на політичну силу, спрямовану проти здійснення економічних реформ й політичної лібералізації. Останнє стало причиною загострення народного невдоволення комуністичним режимом; скориставшись відставкою Г. Маленкова й прихильністю до себе радянського посла в УНР Ю. *Андропова*, у лютому 1955 домігся відставки І. Надя й відновлення концентрації всієї повноти державної влади у власних руках. Проте вже у липні 1956, під тиском А. Мікояна й М. *Хрущова*, рішенням пленуму ЦК УПТ звільнений від посади 1-го секретаря і виведений зі складу політбюро ЦК УПТ; напередодні народної революції 1956 вивезений до СРСР, де спочатку мешкав у Москві; намагався активно втручатися в угорські справи, консолідувати власних прибічників і повернутися на батьківщину. У серпні 1962 ЦК Угорської Соціалістичної робітничої партії (УСРП), створеної після придушення антикомуністичного повстання спадкоємиці збанкрутілої УПТ, виключив **Р.** з партії (відома відповідь Я. *Кадара* на запитання М. Хрущова: «Нехай ваші війська залишаться в нас, а у вас — **Р.**»). Через це у 1964–66 жив, фактично, на засланні в містечку Токмаку (Киргизька РСР), потім в Арзамасі (Горьківська обл.), а з 1967 — у закритому для відвідування іноземцями Горькому. На вимогу керівництва УСРП заявив про відмову від активної політичної діяльності, проте не забажав повернутися на батьківщину, оскільки це передбачало, фактично, перебування під домашнім арештом.

Літ.: Vilém Kahan. Bibliography of the Communist International (1919–1979). — Leiden: Brill, 1990; Benjamin Frankel. The Cold War, 1945–1991: Leaders and other important figures in the Soviet Union, Eastern Europe, China, and the Third World. — Detroit: Gale Research, 1992.

Р. А. Кривонос

Рамкова конвенція ООН про зміну клімату 1992 — *договір міжнародний*, відкритий для підписання на Конференції *ООН* з навколишнього середовища та розвитку, яка проходила у Ріо-де-Жанейро у червні 1992; набула чинності 21.03.1994. Мета Конвенції — досягти стабілізації концентрації парникових газів в атмосфері на такому рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему. Такий рівень має бути досягнутий у строки, достатні для природної адаптації екосистем до зміни клімату, що дають змогу не ставити під загрозу виробництво продовольства і забезпечують подальший економічний розвиток на сталій основі (ст. 2). Стаття 3 визначає основні принципи: принцип спільної, але диференційованої відповідальності (п. 1), врахування потреб і особливих обставин країн, що розвиваються, особливо тих, які вразливі стосовно негативних наслідків зміни клімату, а також тих Сторін, яким згідно з Конвенцією доведеться нести несумірний чи непосильний тягар (п. 2), принцип перестороги (п. 3), принцип сталого розвитку (п. 4). Стаття 4 встановлює зобов'язання: 1) для всіх Сторін (у тому числі й країн, що розвиваються), які зобов'язані розробляти і надавати Конференції Сторін національні кадастри антропогенних викидів із джерел і абсорбції поглиначами всіх парникових газів, які не регулюються *Монреальським протоколом щодо речовин, які руйнують озоновий шар*; формулювати і здійснювати національні та регіональні програми, що містять заходи з пом'якшення наслідків зміни клімату; сприяти розробці, застосуванню і поширенню, включаючи передачу технологій, методів і процесів, які приводять до обмеження, зниження або припинення антропогенних викидів парникових газів, включаючи енергетику, транспорт, промисловість, сільське господарство, лісове господарство та видалення відходів; сприяти раціональному використанню поглиначів і накопичувачів усіх парникових газів, включаючи біомасу, ліси й океани та інші наземні, прибережні і морські екосистеми; співпрацювати у прийнятті підготовчих заходів з метою адаптації до наслідків зміни клімату, розробляти комплексні плани з ведення господарства у прибережній зоні, з водних ресурсів, сільського господарства і з охорони та відновлення районів, особливо в Африці, потерпілих від засухи, а також повеней; в міру можливості враховувати пов'язані зі зміною клімату міркування при проведенні своєї відповідної соціальної, економічної та екологічної політики та вжитті заходів і використовувати відповідні методи, наприклад, оцінку наслідків та ін.; 2) для

Сторін, що є розвиненими країнами, та інших Сторін, включених до Додатка I (Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Болгарія, Угорщина, Німеччина, Греція, Данія, *Європейські Співтовариства*, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Латвія, Литва, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Росія, Румунія, Словаччина, Словенія, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Сполучені Штати Америки, Туреччина, Україна, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чеська Республіка, Швейцарія, Швеція, Естонія, Японія), які зобов'язані проводити національну політику і вживати відповідних заходів з пом'якшення наслідків зміни клімату шляхом обмеження своїх антропогенних викидів парникових газів та захисту і підвищення якості своїх поглиначів і накопичувачів парникових газів; 3) для Сторін, які є розвиненими країнами, та інших Сторін, що належать до числа розвинених країн, включених до Додатка II (Австралія, Австрія, Бельгія, Німеччина, Греція, Данія, Європейські Співтовариства, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Португалія, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Сполучені Штати Америки, Туреччина, Фінляндія, Франція, Швейцарія, Швеція, Японія), які зобов'язані надавати нові і додаткові фінансові ресурси для покриття всіх погоджених витрат, пов'язаних із виконанням Сторонами, які є країнами, що розвиваються, своїх зобов'язань, у тому числі передавати технології і «ноу-хау». У 1997 до Конвенції було укладено *Кіотський протокол*, який встановлює конкретні кількісні зобов'язання Сторін.

К. Злочевська, М. О. Медведєва

Рамкові програми Європейського Союзу — створений під егідою *Європейського Союзу (ЄС)* механізм реалізації програми становлення інформ. суспільства та інноваційно-технол. розвитку країн-членів ЄС. 1-ша **Р. п.** (1984–87) «Стратегія дослідницької діяльності, розвиток технологій і їхній вплив на процеси європейської інтеграції» була спрямована на: розвиток інфраструктури для надання інформ. послуг у режимі он-лайн; створення джерел спеціалізованої електронної інформації, метою яких є стимулювання конкурентоспроможності європ. компаній у сфері інформ. послуг; розвиток і поширення телематичних інформ. послуг та знань із спеціалізованих баз даних ЄС. Перша **Р. п.** об'єднує три галузі пром. розвитку — пром. технології, біотехнології та інформ. і комунікаційні технології, що стали стратегічними для інвестицій ЄС. 2-га **Р. п.** (1987–91) «Ринкова політика та інформаційні технології» передбачала: розвиток європ. ринку електронних інформ. служб, мета якого — залучення малого й середнього підприємництва до інформ. сектору економіки та сприяння поширенню інформ. послуг у сусп. сферах, таких, як туризм, транспорт, патентування, страхові ризики, медицина, освіта, муніципальне самоврядування. Ця **Р. п.** включає такі напрямки співробітництва: вдосконалення європ. ринку електронних інформ. продуктів та послуг; систематизацію, аналіз і стандартизацію даних про інформ. продукти та послуги в країнах ЄС; створення законодавчої бази в галузі охорони даних, авторського права та суміжних прав, достовірності джерел; створення системи документації й каталогів у традиційній та електронній формах; уніфікація техн. стандартів доступу до баз даних; стимулювання ініціатив і співробітництва корпорацій у європ. регіоні.

3-я **Р. п.** (1990–94) передбачала вдосконалення стратегій наук. досліджень у галузі інформ. технологій: здійснення систематичних ринкових досліджень і вивчення реального ринку потенційних користувачів у країнах ЄС, проведення конкурсних досліджень у прикладних галузях для пропозицій нових інформ. послуг. 4-та **Р. п.** (1994–98) була спрямована на розвиток технол. досліджень, координацію діяльності в інформ. сфері, допомогу та обмін ноу-хау з країнами Центр. і Схід. Європи. 5-та **Р. п.** (1998–2002) передбачала: створення пан'європ. інформ. супермагістралі для впровадження та розвитку нового типу відносин у суспільстві на основі телекомунікаційних мереж; зв'язок технологій з комерцією в глобальних мережах; створення комплексу пан'європ. послуг; контроль за навколишнім середовищем та надання допомоги в екстремальних ситуаціях; створення локальних, міських і регіональних мереж на базі пан'європ. телекомунікаційної мережі; розвиток дистанційної освіти та збереження культ. спадщини; управління виробничими процесами й залучення європ. країн до глобального комунікаційного співробітництва. 6-та **Р. п.** (2003–07 і до 2025) відзначається рев. змістом і має за мету об'єднання європ. інтелектуальних ресурсів і застосування наук. потенціалу Європи для реалізації програми становлення інформ. суспільства і забезпечення лідерства у світовій конкуренції. Реалізація її передбачає: створення єдиного європ. наук. простору; розробку та планування інтегрованих європ. програм; координацію нац. і європ. досліджень щодо еволюційних змін у суспільстві й впливу нових технологій на цивілізаційний розвиток; розробку стратегій єдиної *зовнішньої політики*, регіональної безпеки, заг. інформ. права, монетарної політики та європ. інформ. політики; подолання нерівності між інформаційно багатими та бідними країнами й забезпечення конкурентоспроможності останніх у європ. регіоні; вирішення проблеми зайнятості та соц. єдності суспільства завдяки екон. реформам та запровадженню високих технологій.

Є. А. Макаренко

Рамльський договір 1192 — угода про *перемир'я* між англійським королем Ричардом I Плантагенетом та султаном Єгипту і Сирії Салах-ад-Діном (Саладіном), укладена під час Третього хрестового походу; підписана 2.09.1192 у Рамлі. Договір став результатом битв при Арсуфі (7.09.1191) та при Яффі (3–4.08.1192). Війська хрестоносців під командуванням Ричарда I одержали перемогу в першій битві (це була перша перемога над мусульманськими військами, очолюваними Салах-ад-Діном, що суттєвою підняло моральний дух хрестоносців та на певний час спричинило припинення активних бойових дій з боку об'єднаних мусульман), а у другій — відбили спроби мусульман повернути Яффу, захоплену хрестоносцями без бою ще у вересні 1191. За умовами Договору Єрусалим залишався під контролем мусульман, але відкривався для християнських паломників. Хрестоносці зберігали за собою стрічку суші вздовж берега Середземного моря від Тіра до Яффи.

С. О. Маковський

Рамошка (Ramoshka) Ромуальдас (17.02.1942, с. Падубисяй Пакруойського р-ну Литовської РСР) — литовський держ. діяч і *дипломат*. Закінчив Каунаський політехн. ін-т. У 1965–82 працював інженером у будівельних орг-ціях Литовської РСР; 1982–86 — нач. управління капітального будівництва плодоовочевого мін-ва; 1986–87 — заст. начальника гол. управління капітального будівництва агр.-пром. к-ту; 1987–89 — керуючий виробничим будівельно-комплектуючим трестом; 1989–90 — заст. голови держ. агр.-пром. к-ту; 1990–93 — заст. міністра матеріал. ресурсів; 1-й заст. міністра промисловості й торгівлі. У 1993–97 — Надзвичайний і Повноважний Посол Литовської Республіки в Україні.

Р. А. Кривонос

Рамсарська конвенція про водно-болотні угіддя міжнародного значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів, — прийнята у вигляді заключного акта міжнародної конференції 2.02.1971 у м. Рамсар (Іран); ряд правок внесено у 1982 і 1987. Конвенція є міжурядовим договором, який забезпечує платформу для національних та міжнародних дій із збереження та раціонального використання водно-болотних угідь та їх ресурсів. Рамсарська конвенція є першою глобальною угодою з охорони та збереження природних ресурсів і єдиним документом такого значення, що регулює питання окремої екосистеми. Оригінальна мета конвенції — збереження і розумне використання всіх водно-болотних угідь за допомогою місцевих і національних дій та міжнародного співробітництва, що є внеском у досягнення сталого розвитку в усьому світі. З часом дана мета була розширена, і сьогодні вона охоплює всі аспекти збереження та збалансованого використання водно-болотних екосистем, що становлять цінність для збереження біологічного різноманіття.

Потреба в міжнародно-правовому регулюванні проблем водно-болотних угідь виникла у зв'язку з тим, що загроза деградації та зникнення таких угідь набула глобального характеру, велика їхня кількість розташована на територіях декількох держав. На сьогодні конвенцію підписали 164 держави, серед яких Україна. Кожен учасник конвенції заявляє

до Переліку водно-болотних угідь міжнародного значення (конвенція передбачає ряд критеріїв віднесення угідь до такого переліку) принаймні одне своє угіддя і бере його під охорону. Це передбачає низку зобов'язань країн-учасниць згідно конвенції. Найвищим керівним органом Рамсарської конвенції є Конференція сторін-учасників. Конференції проводяться кожні три роки. Виконавчими органами Конвенції між конференціями є Керівний комітет та Секретаріат конвенції, яким допомагають експерти, об'єднані в Науково-технічну комісію та організації партнери Конвенції. Секретаріат Рамсарської конвенції розташовано в Швейцарії, у місті Гланд.

29.10.1996 Україна поновила свою участь в Рамсарській конвенції. Кабінет міністрів затвердив перелік з 33 водно-болотних угідь України міжнародного значення загальною площею 676 тис. га, які Бюро Рамсарської конвенції включило до офіційного Переліку рамсарських угідь. З листопада 2010 в Україні розпочав роботу Національний комітет з питань збереження, збалансованого використання та відновлення водно-болотних угідь України (Національний Рамсарський комітет).

О. Л. Хилько

Рао (Rao) Нарасімха (28.06.1921, Вангара, нині штат Андхра-Прадеш, Індія — 23.12.2004, Нью-Делі, Республіка Індія) — індійський громадсько-політичний і державний діяч. У 1962–72 — губернатор штату Андхра-Прадеш; 1972 вперше обраний до парламенту від ІНК, послідовно очолював два робочих комітети; 1980–84 — міністр закордонних справ, водночас міністр оборони і міністр внутрішніх справ в уряді І. *Ганді*, персонально відповідав за зв'язки з СРСР, Пакистаном та Шрі-Ланкою; 1988–89 — міністр закордонних справ в уряді Р. *Ганді*. Після вбивства останнього 21.05.1991 очолив ІНК(І) і привів його до перемоги на парламентських виборах; 21.06.1991–16.05.1996 — Прем'єр-міністр Республіки Індія; виступив головним ініціатором економічного відкриття країни для оточуючого світу, здійснював неоліберальну економічну політику, що полягала у знятті імпортних бар'єрів, створенні умов для функціонування спільних підприємств, скороченні соціальних витрат. У 2000 був засуджений до трьох років ув'язнення за корупцію та політичні махінації, пов'язані з підкупом депутатів.

П. М. Ігнатьєв

Рапалльський договір 1920 — договір про кордон, підписаний 12.11.1920 в Рапалло (Італія), між Італією та Королівством сербів, хорватів і словенців. Потреба в такому врегулюванні виникла після розпаду Австро-Угорської імперії, частину земель якої анексувала Італія згідно *Лондонському договору 1915*, підписаному нею з державами *Антанти*. Згідно з Рапалльським договором, до Італії відійшли території колишньої Австро-Угорської імперії — майже вся Істрія з Трієстом і Пулою, Опатія, смуга узбережжя для зв'язку з Рієкою (Фіуме), а також острова Крес, Лошинь, Ластово та Палагружа біля Далматинського узбережжя. Порт Зара (Задар) був оголошений вільним містом під *суверенітетом* Італії. Рієка з округом і частиною прилеглої території визнавалася обома сторонами незалежною державою. Італія відмовлялася від претензій на Далмацію. Кордон між обома державами була встановлений по вододілу річок Соча і Сава. В результаті Рапалльського договору, до Італії відійшли території, населення яких на 70% становили слов'яни. За Паризьким мирним договором 1947 (див.: *Мирні договори із союзниками Німеччини у Другій світовій війні 1947*), укладеним з Італією державами-переможницями у *Другій світовій війні*, ці території (за винятком Трієста, який з невеликим округом був виділений в т. н. Вільну територію Трієст) були передані Югославії.

О. Л. Хилько

Рапалльський договір 1922 між Німеччиною та РСФРР — двостороння угода, підписана 16.04.1922 в Рапалло (Італія) під час проведення *Генуезької конференції 1922*. Договір передбачав негайне відновлення в повному обсязі *дипломатичних відносин* між сторонами, визнання Німеччиною *націоналізації* нім. держ. та приватної власності й урегулювання всіх суперечностей, що між ними існували на час підписання дог-ру, шляхом взаємної відмови від претензій. Сторони домовились сприяти розвитку торг.-екон. відносин на основі *найбільшого сприяння принципу;* водночас зазначалось, що цей принцип не поширюватиметься на пільги та привілеї, які РСФРР надає іншим рад. республікам та д-вам, що належали до складу Російської імп. Разом із підписанням дог-ру сторони обмінялись *нотами*, у яких зазначалось, що в разі визнання РСФРР претензій *третьої держави*, що виходили з факту націоналізації інозем. майна, питання про врегулювання відп. претензій Німеччини становитиме предмет спец. переговорів між сторонами. 5.11.1922 було підписано додатковий договір між сторонами, за яким дію **Р. д.** було поширено на союзні з РСФРР рад. республіки.

Г. О. Музика

Рапацький (Rapacki) Адам (24.12.1909, Львів, Австро-Угорська імперія — 10.10.1970, Варшава, Польща) — польський громадсько-політичний і державний діяч, економіст. Перед *Другою світовою війною* був членом Союзу незалежної соціалістичної молоді; учасник бойових дій вересня 1939, потрапив до німецького полону. Після повернення з неволі в 1945 розпочав активну діяльність в Польській соціалістичній партії (ППС), підтримав її об'єднання з Польською робітничою партією і був обраний до ЦК Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП); 1947–50 — міністр мореплавства, 1950–56 — вищої освіти, 1956–68 — закордонних справ. Розробив і оприлюднив 2.10.1957 під час XII сесії *Генеральної Асамблеї ООН* план створення *без'ядерної зони* в Центральній Європі (т. зв. план Рапацького). У березні 1968 подав у відставку на знак протесту проти усунення з урядових посад осіб єврейського походження.

О. М. Знахоренко

Раротонга договір — див.: *Договір про створення зони, вільної від ядерної зброї, у південній частині Тихого океану 1985.*

Расизм — сукупність поглядів і політичної практики, що ґрунтуються на псевдонаукових теоріях про нерівність людських рас або етнічних груп, їхню фізичну та психологічну нерівноцінність, вирішальний вплив расових ознак на історію суспільства, та проголошують поділ людства на «вищі» раси, які покликані творити цивілізацію й панувати, та «нижчі» — нездатні до культурного прогресу й приречені бути об'єктом експлуатації. **Р.** покликаний виправдати *дискримінацію*, поневолення або знищення одних народів іншими. У XV—XIX ст. у процесі розширення європейськими державами колоніальних володінь расистські ідеї використовувалися для виправдання жорстокої експлуатації та винищення народів Африки, індіанців Північної та Південної Америки, населення Південної Азії, Австралії та Океанії. Перші расистські теорії з'явилися у середині XIX ст. і найповніше були викладені у працях Ж. Гобіно та Дж. Чемберлена. **Р.** тісно переплівся із соціал-дарвінізмом — перенесенням на людське суспільство теорії Ч. Дарвіна про природній добір. У нацистській Німеччині **Р.**, окреслений у «Майн Кампф» А. *Гітлера*, став офіційною ідеологією, яка обґрунтовувала агресивні *війни* і *геноцид*. Застосування расових теорій на практиці в другій половині XX ст. у Південно-Африканській Республіці та Південній Родезії знайшло своє виявлення в політиці расової дискримінації, *сегрегації* й *апартеїду*. Світовою біологічною наукою доведено, що расові відмінності належать до другорядних ознак і не можуть бути підставою для поділу людей на «вищі» й «нижчі» раси. До того ж **Р.** спростовується й на практиці економічними, соціальними, культурними успіхами багатьох азійських, африканських і латиноамериканських країн, які стали на шлях самостійного розвитку. **Р.** засуджений багатьма державами та міжнародними організаціями, зокрема *ООН*. *Загальна Декларація прав людини* 1948 розглядає **Р.** як порушення основних прав людини, проголошує неприпустимою дискримінацію на підставі расових ознак чи етнічного походження, зобов'язує членів ООН ліквідувати будь-які прояви **Р.** *Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965* оголосила, що розповсюдження ідей, які ґрунтуються на **Р.**, караються як злочин. Однак, ідеї **Р.** продовжують впливати, зокрема на побутовому рівні, на мислення багатьох, що вимагає від демократичного суспільства всебічних заходів для остаточного подолання **Р.** в усіх його проявах.

Б. М. Гончар

Раск (Rusk) Дін (9.02.1909, с. Лікскіллет, округ Черокі, шт. Джорджія, США — 20.12.1994, Афіни,

шт. Джордія, США) — амер. держ. діяч і *дипломат*. Закінчив Коледж Девідсона (Півн. Кароліна, 1931) і Коледж Св. Джона Оксфордського ун-ту (1934). У 1934–40 викладав держ. управління в Коледжі Мілла (Окленд, Каліфорнія); учасник *Другої світової війни* в Китаї й Бірмі. З 1946 — на дип. службі: помічник нач. Управління *державного департаменту США* з проблем міжнар. безпеки, спец. помічник військ. міністра; 1947–48 — нач. Управління спец. політ. відносин держдепартаменту; 1948–49 — нач. Управління у справах ООН держдепартаменту; 1949–50 — 1-й помічник *державного секретаря США* у справах ООН, помічник заступника держсекретаря; 1950–52 — помічник держсекретаря у справах Дал. Сходу, відіграв важливу роль у прийнятті рішення про збройне втручання США в *Корейську війну 1950–53;* 1952–60 — президент Фонду Рокфеллерів. У 1961–69 — *державний секретар США*, підтримував надання екон. допомоги країнам, що розвиваються, зниження тарифів із метою інтенсифікації розвитку світової торгівлі й укладення *Договору про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою 1963;* водночас був переконаним прибічником застосування військ. сили проти поширення комунізму й участі США у *В'єтнамській війні 1964–75*. Після виходу у відставку викладав *міжнародне право* в Ун-ті Джорджії (1970–84).

В. І. Головченко

Расмуссен (Rasmussen) Андрес Фог (26.01.1953, с. Гіннеруп, регіон Центральної Данії, Королівство Данія) — данський громадсько-політичний і державний діяч, 48-й прем'єр-міністр Данії (2001–09) і 12-й Генеральний секретар *НАТО* (з 2009); народився в сім'ї фермера; закінчив факультет економіки Університету Орхуса (1978). Політичну кар'єру почав у 17 років, виступивши засновником Товариства молодих лібералів в місті Віборг; в 1973 увійшов до складу Центральної ради Ліберальної партії Данії («Венстре»); у 1974 балотувався до фолькетингу (парламенту), але тільки в 1978 вперше був вибраний депутатом від округу Віборг (переобирався до 5.04.2009), того ж року поступив на роботу в Данську федерацію малих і середніх підприємців, де до 1984 працював на посаді консультанта. З 1984 — член керівництва парламентської фракції лібералів, з 1985 — віце-голова національної організації Ліберальної партії; 10.09.1987–19.11.1992 — міністр оподаткування Данії; в 1996 став членом ради представників, а в 1998 — ради директорів Національного банку Данії. З 18.03.1998 — голова «Венстре» (до 17.05.2009); 27.11.2001–5.04.2009 — прем'єр-міністр Данії; зарекомендував себе прихильником скорочення державної участі в економіці і соціальному забезпеченні громадян (ще в 1993 видав книгу під назвою «Від соціальної держави до мінімальної держави»). У 2005 данська газета «Jyllands-Posten» опублікувала карикатури на пророка Мухаммеда, після чого по всьому мусульманському світу прокотилася хвиля протестів, але прем'єр **Р.** відмовився вибачатися за країну на вимогу *послів* ісламських держав. У 2007 заявив, що має намір провести референдум в Данії з питання вступу країни до єврозони і впровадження єдиної європейської валюти євро (залишилася данська крона). У березні 2009 керівники Великої Британії, Франції й Німеччини ухвалили рішення вибрати **Р.** на посаду Генерального секретаря НАТО, який він може зайняти після закінчення терміну тодішнього лідера цієї організації Я. *Схеффера*; на саміті НАТО наступного місяця США висловили свою підтримку кандидатурі **Р.**, але Туреччина спочатку заперечувала проти нього й навіть попереджала про можливість використання свого права вето (одна з причин опору офіційної Анкари — історія з публікацією карикатур на пророка в данській пресі, інша — небажання Данії припинити трансляцію курдського телеканалу Roj-TV, який Туреччина вважає рупором повстанців Курдської робітничої партії). Проте пізніше Анкара переглянула свою позицію і висловила згоду з вибором **Р.**, Іспанія також підтримала його кандидатуру. 4.04.2009 на саміті альянсу в Брюсселі затверджений на посаду Генерального секретаря НАТО, після чого наступного дня подав у відставку з поста голови данського уряду; приступив до виконання обов'язків з 1.08.2009.

В. В. Копійка

Расмуссен (Rasmussen) Ларс (15.05.1964, м. Вайле, область Південна Данія, Королівство Данія) — данський громадсько-політичний і державний діяч, 49-й (2009–11) державний міністр Данії; народився в сім'ї службовців; закінчив юридичний факультет Університету Копенгагена з науковим ступенем «кандидат права» (1992). У 1986–89 очолював молодіжне відділення Ліберальної партії Данії («Венстре»), налагодив збір серед студентства коштів для закупівлі шкільного обладнання в окупований радянськими військами Афганістан; в 1990–95 працював юристом-консультантом; у 1998 був обраний віце-головою «Венстре» і головою регіону Фредерікcборг на півночі о. Зеландія. 27.11.2001–23.11.2007 — міністр внутрішніх справ і охорони здоров'я; 23.11.2007–7.04.2009 — міністр фінансів; після відставки лідера «Венстре» А. Ф. *Расмуссена* з посади глави уряду, в зв'язку з його обранням Генеральним секретарем *НАТО*, 5.04.2009–3.10.2011 — державний міністр (прем'єр-міністр) Данії. На парламентських виборах 15.09.2011 правоцентристська коаліція на чолі з «Венстре» втратила більшість, поступившись лівій коаліції Г. *Торнінг-Шмідт*.

В. В. Копійка

Ратифікаційна грамота — документ, що підтверджує *ратифікацію* міжнар. дог-ру відп. органом держави. Як правило, вона підписується *главою держави* (парламенту або уряду) і скріплюється підписом глави зовн.-політ. відомства. **Р. г.**, за заг. практикою, здається на зберігання (депонується) депозитарію *договору міжнародного багатостороннього*. При укладанні двостороннього *договору міжнародного* може відбуватись обмін **Р. г.** між його учасниками. Підписання **Р. г.** є питанням процесуального характеру, пов'язане з процедурами надання згоди на чинність міжнар. дог-ру, підписання закону про ратифікацію тощо. За своєю юрид. сутністю ратифікація є утвердженням міжнар. дог-ру, що міститься у двох прав. актах — міжнародному (**Р. г.**) і внутрішньодержавному (закон про ратифікацію). Поширена в міжнар. договірній практиці умова набрання дог-ром чинності — після часу отримання депозитарієм визначеної в дог-рі кількості **Р. г.**

О. В. Буткевич

Ратифікація (від лат. ratus — затверджений та facio — роблю) — форма вираження згоди *державою* на обов'язковість для неї *договору міжнародного*, що полягає в остаточному затвердженні договору вищим органом держ. влади. Відповідно до ст. 14 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969* згода на обов'язковість міжнар. дог-ру виражається **Р.**, якщо це передбачено в самому дог-рі або випливає з повноважень представника д-ви; якщо д-ви домовились про це під час переговорів; якщо договір було підписано під умовою **Р.** Порядок **Р.** належить до сфери внутр. компетенції д-ви. **Р.** дог-ру може здійснюватись главою д-ви самостійно або за згодою парламенту, проте, як правило, в сучас. демокр. д-вах є прерогативою парламенту. Згідно з Конституцією України та *Законом України «Про міжнародні договори України» 2004* закон про **Р.** приймається ВР України з ініціативи Президента України або КМ України та підписується Президентом України. Законом також встановлено перелік *договорів міжнародних України*, що підлягають обов'язковій **Р.** (дог-ри про дружбу, співробітництво та взаємодопомогу, мирні дог-ри, дог-ри з територ. питань тощо). Відмова від **Р.** не є порушенням *міжнародного права*. Док-том, що підтверджує **Р.**, є *ратифікаційна грамота*.

М. М. Гнатовський

Рахман (Rahman) Муджибур (17.03.1920, Тонгіпара, округ Фарідпур, Британська Індія — 15.08.1975, Дакка, Народна Республіка Бангладеш) — громад.-політ. і держ. діяч Пакистану та Бангладеш. Закінчив коледж у Калькутті. У 1940-х почав займатись публічною політикою; 1945 вперше обраний до законодавчих зборів провінції Бенгалія. У 1949–52 — секр., 1952–66 — ген. секретар, 1966–74 — голова лівоцентристської партії Ліга Авамі, що відстоювала інтереси населення Схід. Пакистану; переслідувався пакистанською владою за націоналізм. У 1970 Ліга Авамі здобула більшість на парл. виборах у Пакистані; коли їхні результати були анульовані, очолив б-бу бенгальського народу за незалежність, що стала можливою завдяки *індійсько-пакистанській війні 1971*. 11.04.1971–12.01.1972 і 26.01–15.08.1975 — Президент Народної Республіки Бангладеш (НРБ), 13.01.1972–26.01.1975 — прем'єр-міністр НРБ. Забезпечив дип. визнання країни, розбудовував тісні політ. та екон. зв'язки з Індією, яка надала на по-

чатковому етапі найбільшу гуманітарну допомогу молодій д-ві. У 1973 був нагороджений Всесвітньою радою миру медаллю Жоліо Кюрі. Убитий під час військ. перевороту.

П. М. Ігнатьєв

Рахмон (Rakhmon, до 21.03.2007 — Рахмонов) Емомалі (5.10.1952, с. Дангара Кулябської обл., Таджицька РСР) — таджицький державний і громадсько-політичний діяч, 3-й президент Таджикистану; народився в селянській сім'ї; закінчив економічний факультет Таджицького державного університету (1982). Трудову діяльність розпочав електриком на заводі в Курган-Тюбе; 1971–74 — проходив військову службу на Чорноморському та Тихоокеанському флотах ВМС СРСР, по завершенні якої повернувся на завод; 1977–82 — поєднував роботу з навчанням у Таджицькому держуніверситеті. 1976–88 — секретар, голова профкому колгоспу ім. В. І. Леніна в Дангаринському р-ні Кулябської обл.; 1988–92 — директор того ж господарства, що було перетворено у радгосп. У 1989 обирався депутатом Верховної Ради СРСР. У листопаді 1992 обраний головою Кулябського облвиконкому, 27.11.1992 на засіданні Верховної Ради Таджикистану, яке в умовах громадянської війни відбулося в одному із селищ поблизу Ходжента (Ленінабада) — спікером таджицького парламенту. У грудні 1992 сформовані Е. Рахмоновим військові загони отримали перемогу в збройній боротьбі з ісламською «Об'єднаною таджицькою опозицією» за столицю республіки Душанбе. 16.11.1994 обраний Президентом Таджикистану, 6.11.1999 переобраний на другий термін, 6.11.2006 — на третій термін (79,3 % голосів). Ухвалена загальнонаціональним референдумом у червні 2003 нова конституція Таджикистану дозволила **Р.** залишатися на посаді президента ще два семирічних терміни поспіль (до 2020). У внутрішній та *зовнішній політиці* спирається на військово-технічну й політичну підтримку Російської Федерації; виступає її стратегічним союзником у Центральній Азії та на кордоні з Афганістаном. У червні 1997 після консультацій з Росією й Іраном та через загрозу агресії афганських талібів, підписав з ісламською опозицією Загальну угоду про встановлення миру і національної злагоди у Таджикистані, яка передбачала чотириступеневий план урегулювання існуючого конфлікту. Під час візиту до КНР у травні 2003 погодився поступитися Китаю 1,1 тис. кв. км у районі Східного Паміру, хоча спершу офіційний Пекін претендував на 28,5 тис. кв. км. (майже 20 % території Таджикистану); 12.01.2011 парламент Таджикистану ратифікував протокол про *демаркацію кордону* з КНР. У серпні 2011 Європейська Рада з міжнародних відносин нагородила **Р.** званням «Лідера XXI століття». Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого I ст. (3.12.2008) і орденом «За заслуги» (15.12.2011).

О. О. Рафальський

Рахой Брей (Rajoy Brey) Маріано (27.03.1955, м. Сантьяго-де-Компостела, провінція Ла-Корунья, Королівство Іспанія) — іспанський громадсько-політичний і державний діяч, з 21.12.2011 — 7-й прем'єр-міністр Іспанії; народився в сім'ї голови провінційного суду м. Понтеведри; закінчив юридичний факультет Університету Сантьяго-де-Компостела (1979). По завершенні освіти став наймолодшим реєстратором нерухомості й був призначений у Падрон (Галісія), Вільяфранка-дель-Бьерсо (Леон) і Санта-Пола (Аліканте). У 1981 вступив до Народного альянсу (з 1989 — Народна партія) і був обраний депутатом місцевого парламенту на перших автономних виборах у Галісії; в 1982 був призначений генеральним директором комітету зі зв'язків Уряду Галісії і секретарем комісії з трансфертів між державою і автономним співтовариством Галісія; на муніципальних виборах у травні 1983 був обраний членом законодавчої ради міста Понтеведри, в 1986–91 очолював законодавчу ради провінції Понтеведра, одночасно був віце-президентом Уряду Галісії. За результатами парламентських виборів 3.03.1996, на яких перемогла Народна партія, втретє отримав мандат у Конгресі депутатів і був призначений міністром громадської адміністрації; з січня 1999 — міністр освіти і культури, сприяв прийняттю нового плану у галузі професійної освіти (про її отримання за допомогою мережі Інтернет) та програми щодо поліпшення роботи музеїв. Після загальних виборів 2000, коли Народна партія здобула абсолютну більшість у Парламенті, був призначений першим віце-прем'єром і міністром адміністрації прем'єра Х. М. *Аснара*; в лютому 2001, після порушеного перемир'я 1999 з баскськими сепаратистами, очолив МВС, зосередився на боротьбі з терористичною організацією ЕТА та поглибленні співробітництва з Францією у цьому, прийнятті проекту Закону «Про приєднання» (червень 2001), Регламенту, що розвиває Закон «Про проживання осіб без громадянства» (липень 2001) та попереднього проекту Закону «Про заборону вживання алкогольних напоїв у недозволених місцях» (травень 2002); в липні 2002 пішов з поста міністра внутрішніх справ і отримав портфель офіційного представника Уряду та міністра адміністрації голови уряду. В цій якості **Р.** довелося мати справу з двома найбільшими кризами: врегулюванням наслідків екологічної катастрофи через катастрофу танкера «Престиж» біля берегів Галісії й протистоянням політиці Аснара, який підтримав Дж. В. *Буша* під час вторгнення до Іраку в 2003. 3.09.2003 подав у відставку зі всіх займаних посад, оскільки прем'єр Аснар висунув його кандидатуру на пост голови Народної партії, яким **Р.** був обраний на її XIV з'їзді. Після періоду опозиції 2004–11 вдало організував передвиборчу кампанію Народної партії й привів її до перемоги на виборах до Генеральних кортесів 20.11.2011.

В. В. Копійка

«Раціонального вибору» теорія — формалізований підхід до визначення моделі поведінки суспільного актора як вибору поміж усіма можливими варіанту дій, за якого максимальний індивідуальний виграш супроводжується максимальною вірогідністю результату та мінімальними витратами на його досягнення. Основними постулатами **«Р. в.» т.** є: поведінка акторів визначається лише прагненням максимізувати власні здобутки й не обмежена суспільними нормами; актори мають повну інформацію, необхідну для прийняття рішення, та знання про наявні ресурси, ресурси, що є в розпорядженні інших акторів, характеристики явищ та предметів, що впливають на їх рішення; актори діють виключно раціонально та враховують усі зміни, що відбуваються в процесі їх дій; преференції акторів є незмінними; актори не піддаються емоціям, не змінюють свої уподобання.

У моделі раціонального вибору індивід має усвідомлювати як власну суб'єктність (як суб'єкта вибору, провідного актора політичної взаємодії) так і об'єктність, що зумовлюється «заданістю» поведінки виборців суспільними рамками, усвідомленням себе як об'єктів маніпулювання іншими тощо. За умов такого підходу на перший план у політичній поведінці виходить рефлексивність характеру прийняття рішення особистістю. Очевидно, що в процесі визначення особистісного смислу власної виборчої інтенції індивідом рефлексується ставлення до себе (чи до своєї соціальної групи) з боку політиків — об'єктів вибору громадян. Таким чином, сама політична та електоральна поведінка виборців виявляється істотним чином детермінованою усвідомлюваними виборцями ставленнями до них з боку об'єктів голосування (кандидатів). Кульмінація всякої конкуренції — це акт вибору; пік конкуренції продавців на ринку — акт вибору покупця на користь того чи іншого товару; вінець конкуренції політичних партій на виборах до парламенту — процедура народного голосування.

«Р. в.» т. була сформована як методологічний інструмент політекономії, але згодом знайшла широкий вжиток в більшості суспільних наук, зокрема, в політичній науці. Піонерами застосування **«Р. в.» т.** для дослідження політичних процесів стали в 1960-ті такі дослідники, як У. Райкер, Дж. Бьюкеннен, Г. Таллок, Дж. Стіглер, В. Остром. Основними предметами їх досліджень стали процеси ухвалення політичних рішень виконавчою та законодавчою владою, діяльність державних інститутів, поведінка політиків в умовах кризи. В 1980-ті **«Р. в.» т.** стала широко використовуватися для вивчення *міжнародних відносин*: за її допомогою дослідники вивчали *міжнародні економічні відносини*, торгівельні угоди, поведінку лідерів держав в умовах *криз міжнародних*, феномен стримування в міжнародних відносинах. У межах запропонованої теорії суб'єкт загалом розглядається як «максимізатор вигоди», що спрямовує свою поведінку відповідно до можливого збільшення морального та матеріального добробуту.

В. Ю. Константинов

Раціpака (Ratsiraka) Дідьє (4.11.1936, Ватумандрі, провінція Туамасіна, фр. колонія Мадагас-

кар) — мадагаскарський військ. і держ. діяч. Нар. в заможній сім'ї високопоставленого урядовця. Закінчив ліцей у Парижі (1960), Військ.-мор. школу в Бресті (1963), Школу офіцерів зв'язку та Вище військ.-мор. уч-ще в Тулоні (1969). У 1963–65 — молодший офіцер на службі у ВМС Малагасійської Республіки; 1970–72 — військ. аташе посольства Малагасійської Республіки в Парижі, капітан 3-го рангу. Після повалення в травні 1972 профранц. режиму Ф. Ціранани став мін. зак. справ, ініціював виведення *зовнішньої політики* країни з-під неподільного контролю Парижа та проведення натомість лінії «всіх азимутів», у т. ч. встановлення *дипломатичних відносин* із СРСР (вересень 1972) та його союзниками; підтримав ліквідацію франц. військ. баз (1973). 15.06.1975–4.01.1976 — голова Верховної рев. ради, 4.01.1976–27.03.1993 і 9.02.1997–5.07.2002 — Президент Демократичної Республіки Мадагаскар (із 12.09.1992 — Республіка Мадагаскар), адмірал (1983); виступив гол. автором «Хартії малагасійської соціалістичної революції» (серпень 1975) і засновником партії Авангард малагасійської рев-ції (березень 1976) та Нац. фронту захисту рев-ції (грудень 1976). У зовн. політиці прагнув до тісної взаємодії з лівим крилом *Організації африканської єдності (ОАЄ)* і *Руху неприєднання,* тричі відвідав із візитами СРСР (1978, 1985, 1986), водночас неодноразово звертався за допомогою до *МВФ*, зберіг стратегічні партнерські зв'язки з Францією й не погодився надати СРСР право на створення військ.-мор. бази. Відзначався здатністю до пошуків компромісів і політ. гнучкістю, зокрема в процесі розробки конституції 1992, що запровадила багатопарт. систему. Після поразки на президентських виборах 2001 кілька місяців вів збройну боротьбу проти нового глави держави — М. Равалуманани, але в липні 2002 втік до Франції й наступного року був заочно засуджений до 10 років виправних робіт за розкрадання *бюджету державного.* 24.11.2011 за згоди правлячого режиму А. Радзуеліни повернувся на батьківщину.

В. І. Головченко

Раштаттський конгрес 1797–99 скликаний відповідно до умов *Кампоформійського мирного договору 1797* для врегулювання територ. питань, що стосувалися *Священної Римської імперії* та Франції, і з метою пошуку винагороди для нім. князів, які втратили свої території на лівому березі Рейну, що відійшов до Франції. Конгрес відкрився 9.12.1797 за участю представників Франції, Австрії, Пруссії та інших нім. держав-членів Священної Римської імп. (т. зв. імперська депутація). У березні 1798 імперська депутація ухвалила перехід лівого берега Рейну до Франції, а у квітні — рішення про розподіл між князівствами, що втратили свої території, дух. князівств на правому березі Рейну. Переговори затягнулись через позицію Австрії, яка вимагала компенсацію Папі Римському за секуляризацію дух. князівств. Крім того, Австрія вимагала передати їй як компенсацію за поступки на лівому березі Рейну всіх материкових земель колишньої Венеціанської республіки й трьох легатств, що входили до складу Папської області. Франція пропонувала компенсувати територ. втрати Австрії за рахунок Баварії. Під час роботи конгресу Франція завоювала нові території, Австрія вступила до 2-ї *антифранцузької коаліції.* У березні 1799 розпочалась австр.-франц. війна, у квітні 1799 австр. війська оточили Раштатт, а представники Австрії на конгресі заявили, що вважають усі рішення конгресу недійсними та наполягали на його розпуску. 23.04.1799 конгрес було закрито.

М. А. Миронова

Раштаттський мир 1714 — двостороння угода, підписана 6.03.1714 у Раштатті (Півд. Баден, Австрія) між Францією й Австрією, що поставила останню крапку у *війні за іспанську спадщину 1701–14.* Потребу в підписанні миру зумовила відмова австр. імп. Карла VI Габсбурга визнати умови *Утрехтського мирного договору 1713,* які Австрія вважала для себе недостатньо сприятливими. Внаслідок цього Франція та Австрія залишались у стані війни й після підписання Утрехтського миру, аж доки воєнні успіхи французів на Рейні влітку 1713 не переконали Карла VI в його неспроможності принципово змінити глобальні результати Утрехтського миру. За умовами миру Франція втрачала всі завойовані нею в Прирейнській зоні території та повинна була зруйнувати всі свої прирейнські укріплення. Карл VI Габсбург, за яким **Р. м.** зберігав Сардинію, отримував значну частину «іспанського спадку» (Неаполь, частину Тоскани, Мілан та Іспанські Нідерланди), але погоджувався при цьому на збереження за Бурбонами іспан. корони. **Р. м.** передбачав упровадження режиму вільного судноплавства на Рейні. На Баденському конгресі 1714 з усіма умовами **Р. м.** погодились нім. д-ви, що брали участь у війні за іспан. спадщину.

В. А. Рубель

Реальна політика (Realpolitik) — дипломатична доктрина, що передбачає ведення *міжнародної політики* з опорою, перш за все, на силу та військову потугу, на матеріальні фактори замість моральних та ідеологічних міркувань. У теоретичному плані ця концепція близька до *політичного реалізму.* Найбільшого ощирення **Р. п.** набула у XIX ст. на тлі зростання впливу *націоналізму* та зміцнення *держави* як фактично монопольного *актора міжнародного.*

М. Ю. Корюкалов

Реального зв'язку принцип у *міжнародному морському праві* — основний показник для визначення дійсної національності судна; відображує обов'язок держави здійснювати над суднами, що ходять під її прапором, юрисдикцію та ефективний контроль щодо ідентифікації та підзвітності власників й операторів суден, а також в адмін., техн., екон. та соц. питаннях *держави прапора.* Із цією метою кожна д-ва щодо суден, які ходять під її прапором, веде реєстр, здійснює юрисдикцію над усім екіпажем, вживає необхідних заходів для забезпечення безпеки на морі, зокрема в тому, що стосується конструкцій, обладнання й готовності для ходіння в плавання, комплектування суден, умов праці та навчання екіпажів, а також інспектування своїх суден безпосередньо перед реєстрацією та під час подальшої експлуатації. Становлення в міжнар. морському праві **Р. з. п.** розпочалось у Європі в XIII—XIV ст. із метою відмежування мор. торгівлі від дій військ.-мор. сил д-в. У цей час видавались нац. нормативні акти, спрямовані на встановлення д-вою прапора контролю над своїми торг. суднами, надання таким суднам нац. статусу, процедуру перевірки їх належності. Наприкінці XIX ст. із зростанням світової торгівлі та відсутністю належного контролю з боку д-в прапора проблему намагались вирішити на міжнар. рівні. У 1896 Гаазький інститут міжнар. права запропонував проект Пра́вил щодо використання нац. прапора торг. суднами, проте він не отримав належної підтримки. **Р. з. п.** знайшов закріплення в Конвенції про відкрите море 1958, *Конвенції ООН з морського права 1982,* Конвенції про умови реєстрації суден 1986. Надання д-вами своєї національності (своїх прапорів) мор. суднам виключно за формальними ознаками, без дотримання **Р. з. п.**, отримало назву практики використання т. зв. «зручних прапорів». Їх використання в умовах низького рівня оподаткування, менш жорстких правил щодо техн. стану суден, тривалішого робочого часу та нижчої оплати праці моряків призводить, як правило, до росту аварійності на морі та впливає на розвиток і конкурентоспроможність торг. флотів.

І. М. Забара

Рева Сергій Вікторович (13.09.1955, Севастополь, УРСР) — український *дипломат*; закінчив Московський державний інститут міжнародних відносин (1977). 1978–85 — аташе, третій секретар Посольства СРСР у Румунії; 1985–91 — другий секретар відділу міжнародних економічних організацій МЗС України; 1991–96 — другий, перший секретар Постійного представництва України при відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві; 1996–2000 — завідувач відділу, заступник начальника, начальник Управління міжнародних організацій МЗС; 2000–02 — заступник Постійного представника України при *Раді Європи,* Страсбург; 2002–04 — директор Департаменту політики та безпеки, МЗС України; 2004–07 — заступник Постійного представника України при Раді Європи, Страсбург; листопад 2007 — травень 2008 — Посол з особливих доручень МЗС України; червень 2008 — серпень 2010 — директор Політичного департаменту МЗСУ. 25.08.2010 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Ірландії.

В. М. Матвієнко

Ревай Юліан (26.06.1899, с. Мирча, нині — Великоберезнянського району Закарпатської обл.,

Україна — 30.04.1979, Нью-Йорк, США) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. У 1922–35 — працівник мін-ва освіти ЧСР при крайовому управлінні Підкарпатської Русі. У 1929 спільно з А. *Волошиним* виступив засновником Учительської громади Підкарпатської Русі, згодом очолив її. У 1935–38 — посол до парламенту ЧСР від закарпатської фракції Чехословацької соціал-демократичної партії, один із лідерів Руської центральної народної ради. У часи діяльності авт. урядів А. Бродія й А. Волошина в 1938–39 займав різні міністерські посади, як мін. зак. справ очолював закарпатську делегацію на екон. переговорах з урядом Німеччини. Був обраний послом до Сойму Карпатської України, перед окупацією краю Угорщиною в березні 1939 виконував обов'язки прем'єр-міністра і мін. зак. справ. У 1939–45 мешкав у Братиславі, після чого переїхав до Німеччини, а потім до США (1948), де працював дир. Українського ін-ту й Карпатського дослідного центру в Нью-Йорку.

С. В. Віднянський

Ревальвація (реставрація або ревалоризація, від лат. revalvo — збільшую вартість, або від лат. valeo — маю значення, стою) — офіційне підвищення золотого вмісту національної *валюти* (система золотого стандарту), або підвищення вартості національної грошової одиниці щодо курсів валют інших країн чи міжнародних валют. **Р.** застосовується як один із ефективних методів державного регулювання економіки в країнах з ринковими відносинами. Механізм впливу ревальвації на економіку протилежний девальвації. До кінця 1960-х **Р.** була порівняно винятковим явищем в міжнародній валютній практиці. Це пояснюється тим, що країна, яка здійснює **Р.** своєї валюти, ставить себе в менш вигідне положення у сфері *зовнішньої торгівлі*, залучення іноземних інвестицій та міжнародного туризму в порівнянні з іншими країнами. **Р.** означає зростання цін експортних товарів у іноземній валюті і зниження їх конкурентоспроможності на світовому ринку. За **Р.** виграють ті, хто використовує у виробництві імпортну сировину та комплектуючі, чи узагалі спеціалізується на *імпорті*. Стимулювання розвитку імпорту на основі **Р.** пов'язане з тим, що імпортери для своїх платежів за кордоном купуватимуть іноземну валюту за нижчим курсом. На товарних ринках усередині країни буде збільшуватися пропозиція, що позитивно впливатиме на стабільність цін, зменшуватимуться виробничі витрати на підприємствах з великим обсягом споживання імпортованої продукції. Збільшення закупленої по імпорту техніки сприятиме розширенню впровадження новітніх досягнень науково-технічного прогресу. Крім того, **Р.** — переоцінка касової готівки, уточнення вираженої в національній валюті загальної суми золота и валюти на балансі центрального банку. Таким чином, даний фінансовий інструмент може досить ефективно використовуватись в регулюванні зовнішньоторговельних відносин.

Головна причина **Р.** — коли у державі спостерігається тривалий час активне сальдо *балансу платіжного*, що одночасно означає наявність дефіцитів у її партнерів. Вона може бути зумовлена обміном надмірної суми іноземної валюти на національну внаслідок валютної спекуляції, тобто зверх інтервентної можливості центрального банку. Поштовхом до **Р.** може бути також значне фінансування у рамках допомоги з боку міжнародних валютно-кредитних організацій, оскільки збільшується пропозиція іноземної валюти на міжбанківській валютній біржі. **Р.** використовується також для боротьби з інфляцією та з метою стримування росту активного сальдо платіжного балансу. В умовах паперово-грошового обігу *девальвація* та **Р.** використовуються в основному для регулювання курсу національних валют. На внутрішньому ринку під впливом інфляції її купівельна спроможність може й знижуватися, хоча і меншою мірою, ніж у інших країнах.

С. А. Циганов

Реваншизм — державна політика, спрямована на відновлення втрачених під час *війни* позицій (повернення політичного стану, втрачених територій). Вважається, що цей термін почали вживати у Франції після *франко-прусської війни 1870–71*, намагаючись повернути Ельзас-Лотарингію, яка відійшла до Німеччини.

В. Ю. Крушинський

Регіоналізм (у *міжнародних відносинах*) — екон. та політ. взаємодія, формальним або неформальним мотивом якої є ідея упереджувального розвитку зв'язків між *державами*, що об'єднані реальною або уявною, але усвідомленою ними належністю до геогр. спільноти. Ключовими категоріями **Р.** виступають геогр. детермінізм та регіональна самоідентифікація (див.: *Ідентичність міжнародна*). Феномен **Р.** розкривається в процесі регіоналізації, спрямованому на формування регіональної підсистеми міжнар. відносин. Динаміка процесу регіоналізації визначається наступними факторами: природою та рівнем зближення країн, ступенем їх взаємозалежності, взаємного впливу та взаємодоповнюваності; співвідношенням рівня екон., політ., сусп. розвитку д-в; істор., культ., реліг., етнічною та лінгвістичною спільністю; природою зв'язків між д-вами та недерж. *акторами міжнародними* в регіональному просторі; співвідношенням потенціалу внутр. взаємодії в регіональному просторі та зовн. впливів; рівнем сили в регіональному просторі, наявністю силової рівноваги між регіональними д-вами. Процес регіоналізації спричиняє до ущільнення регіонального простору, тобто до зростання кількості та якості зв'язків між країнами; регіональний простір набуває специфічних функціональних ознак, завдяки яким відбувається ідентифікація міжнар. регіону та на основі яких формалізується регіональна підсистема міжнар. відносин (див.: *Міжнародні організації регіональні*). **Р.** проявився як феномен міжнар. відносин у 1950–60-х. Традиційний **Р.** мав переважно держ.-центричний характер, виступав у формі здійснюваних окремими регіональними або позарегіональними д-вами (гегемонами в регіональному просторі) проектів зі створення регіональних міждерж. орг-цій, запровадження регіональних торг. та митних режимів. Основне завдання традиційного **Р.** полягало в консолідації геогр. простору для протидії певному впливу ззовні; відповідно метою регіоналізації зазвичай виступало створення зон вільної торгівлі, митних союзів (див.: *Інтеграція міжнародна*) або військ. союзів, що проявилось у т. зв. концепції регіональних комплексів безпеки, яку було реалізовано, зокрема, у Зах. півкулі в Міжамериканській системі оборони (див.: *Ріо-де-Жанейро договір 1947*), у Північноатлантичному регіоні (див.: *НАТО*).

Наприкінці 1980-х процеси орг-ції регіональних просторів знову активізувались, розпочався новий етап регіоналізації, т. зв. «новий регіоналізм». Він є багатовимірним, багаторівневим, комплексним феноменом, що охоплює фактично всі сфери сусп. життя; виступає в держ., ринковому та сусп. вимірах й проявляється в екон., політ., культ., військ., безпековому, екологічному тощо співробітництві. Новий **Р.** має транснац. характер, недерж. актори виступають активними формотворчими елементами в процесі регіоналізації, сприяють розвитку та поглибленню взаємозв'язків у регіональному просторі. Як правило, він має відкритий характер, не передбачає встановлення жорстких бар'єрів на шляху зовн. впливів; для нього також є характерним відсутність формалізації в міждерж. інститутах, т. зв. «м'який регіоналізм» (див.: *Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво*). Специфічною формою **Р.** виступає мікрорегіоналізм, тобто формування регіональної підсистеми на основі транскордонного співробітництва (див.: *Єврорегіон*). Важливою проблемою міжнар. відносин є співвідношення феномену **Р.** з процесами *глобалізації* та фрагментації. Хоча в процесі регіоналізації може проявлятись тенденція до регіональної фрагментації, **Р.** та глобалізація не є дихотомними поняттями. **Р.** може виступати як засіб зростання ефективності глобалізації або протидіяти їй, залежно від співвідношення динаміки та функціонального наповнення процесів регіоналізації та глобалізації в кожному конкретному регіональному комплексі.

В. Ю. Константинов

Регіональний форум АСЕАН з питань безпеки (АРФ) — єдиний в *Азійсько-Тихоокеанському регіоні* механізм багатостороннього загальнорегіонального політичного діалогу з усього спектра питань, пов'язаних із забезпеченням міру і стабільності. Форум створений у 1994, нині в його роботі беруть участь: 10 учасників АСЕАН в якості повноправних членів, статус *спостерігача* має Папуа—Нова Гвінея, а партнерами з діалогу виступають Австралія, Бангладеш, Євросоюз, Індія, Канада, КНР, КНДР, Монголія, Нова Зеландія, Пакистан, ПАР, Республіка Корея, Росія, Східний Тимор, США і Японія. Створена триступінчаста структура роботи АРФ: 1) щорічні сесії на рівні міністрів закордонних справ; 2) щорічні наради старших посадовців на рівні заступників міністрів/директорів департаментів зовнішньополітичних відомств; 3) Міжсесійна група підтримки щодо заходів

довіри і превентивної дипломатії (МГПМДПД), засідання якої скликаються двічі на рік під співголовуванням країни — члена АСЕАН і одного з партнерів по діалогу. Також у рамках Форуму ведеться діалог представників оборонних відомств країн-учасниць. З березня 2003 щороку проводяться Міжсесійні зустрічі з протидії тероризму і транснаціональній злочинності під співголовуванням країни — члена АСЕАН і одного з партнерів по діалогу.

У АРФ прийнято базові документи: «Концепція розвитку процесу АРФ», «Концепція і принципи превентивної дипломатії», «Про зміцнення ролі голови АРФ», «Реєстр експертів і видатних діячів», «Огляд процесу АРФ», «Розвиток взаємодії між першою і другою «доріжками» АРФ, а також між АРФ та іншими регіональними і міжнародними організаціями у сфері безпеки», «Про Групу друзів голови АРФ». Основним механізмом багатостороннього діалогу по «другій доріжці» в рамках АРФ є Азійсько-Тихоокеанська рада співпраці з безпеки, яка становить свого роду «кухню ідей» щодо різних аспектів регіональної безпеки і стабільності.

Є. М. Суліма

Регламент (від франц. réglement, від régle — правило): **1.** Сукупність правил, які визначають порядок діяльності держ. органу, установи, орг-ції. **2.** Порядок ведення засідань, зборів, конференцій, з'їздів. **3.** Назва деяких актів міжнар. конгресів і конференцій (напр. *Віденський регламент 1815*). **4.** Додаткова угода до багатосторонньої конвенції.

Т. І. Шинкаренко

Реекспорт — товар, імпортований у країну, але не використаний у ній, а проданий у *третю державу*; продаж із вивезенням за кордон товару, що був раніше імпортований, не піддавався переробці. У ряді випадків до **Р.** відносять придбання та перепродаж товару за кордоном без його переробки за кордоном і без вивезення в країну. Провезення товарів транзитом через країну як **Р.** не розглядається. Товари реекспортуються як у незмінному вигляді, так і після несуттєвої зовн. обробки (очищення, сортування, перепакування і т. п.). Як правило, предметом **Р.** є шкіра, вовна, каучук, кольорові метали та ін.

В. І. Мазуренко

Режим військового полону визначається 4-ю Гаазькою конвенцією про закони і звичаї сухопутної війни 1907 (див.: *Гаазькі конвенції 1899 та 1907*), 3-ю Женевською конвенцією про поводження з *військовополоненими* 1949 і прийнятими в 1977 в Женеві 1-м та 2-м додатковими протоколами до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949. Відповідно до цих док-тів д-ви повинні гуманно поводитись із військовополоненими (4-та Гаазька конвенція), без будь-якої дискримінації з огляду на расу, колір шкіри, релігію або віру, стать, походження або майнове становище (3-я Женевська конвенція), мову, політ. або інші переконання, нац. або соц. походження, народження або інший статус чи будь-які інші подібні критерії (1-й та 2-й додаткові протоколи).

О. В. Задорожній

Режим міжнародний — сукупність принципів, норм, правил, процедур прийняття рішень, що існують об'єктивно або суб'єктивно, і які визначають очікування *акторів міжнародних* щодо індивід. та колективних дій у певній сфері діяльності. Розвинутою формою **Р. м.** є виникнення на його основі міжнар. інститутів співробітництва, які організовують індивід. дії акторів та підвищують ефективність їхньої колективної діяльності. Головним наслідком існування **Р. м.** є відтворення «спільного блага» (common good), що об'єктивно є необхідним для продовження існування кожного члена міжнар. співтовариства. Прикладами міжнар. режимів є інститути *Бреттон-Вудської валютної системи, Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ),* Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі тощо.

А. А. Суботін

Режим найбільшого сприяння — комплекс правовідносин, що виникають як усередині *держави*, так і в міжнар. сфері у зв'язку з наданням державою державі-партнеру, її фізич. та юрид. особам, товарам, інвестиціям, речам в узгодженій сфері найбільш сприятливих (найвигідніших) умов, які надані будь-якій *третій державі*, її особам, товарам, інвестиціям, речам. Положення *договору міжнародного* про надання **Р. н. с.** певній д-ві називається *клаузулою* про *націю*, якій надається найбільше сприяння. Д-ву, яка погоджується надати **Р. н. с.**, називають бенефіціюючою, а д-ву, щодо якої було прийнято таке зобов'язання, — бенефіціаром. Як правило, клаузула про націю, якій надається найбільше сприяння, є двосторонньою і д-ви одночасно виступають як бенефіціюючі д-ви та держави-бенефіціари. Розроблений *Комісією міжнародного права ООН* упродовж 1964–76 та прийнятий нею в другому читанні в 1978 Проект статей про клаузули про націю, якій надається найбільше сприяння, *Генеральна Асамблея ООН* залишила без руху. Разом із тим, у Проекті зібрано міжнар. договірні та звичаєві норми, які утворюють міжнар.-прав. інститут найбільшого сприяння.

Р. н. с. — один із головних принципів, покладених в основу діяльності *Світової організації торгівлі (СОТ).* Він передбачає надання митних пільг, а також переваг щодо внутр. податків і зборів, якими обкладається вир-во, обробка й обіг імпортованих товарів. Упровадження цього режиму веде до створення рівних умов для конкуренції в *зовнішній торгівлі.* В умовах активного включення України у світовий поділ праці воно може слугувати діючим механізмом зміцнення й розширення торг. зв'язків, заснованих на принципах рівноправності, взаємної вигоди та заг. зацікавленості. Такий підхід вимагає усунути будь-яку форму дискримінації в зовнішній торгівлі.

М. М. Гнатовський, В. І. Мазуренко

Режимів міжнародних концепція — теорет. напрямок дослідження *міжнародних відносин;* полягає в застосуванні певних положень ліберальної екон. теорії до аналізу співробітництва й конфлікту в *системі міжнародній.* Центр. постулатом концепції є теза про існування міжнар. режиму — неформального механізму міждерж. співробітництва, що не походить від міжнар. норм або міжнар. орг-цій. Найважливішими характеристиками міжнар. режиму є ефективність (ступінь добровільного підпорядкування акторів нормам та процедурам) та гнучкість (здатність міжнар. режиму протидіяти змінам, що відбуваються в міжнар. середовищі). Функції міжнар. режиму: сприяння обранню оптимального сценарію поведінки індивід. *акторів міжнародних,* забезпечення ефективного обміну інформацією, збільшення передбачуваності міжнар. відносин та зменшення суб'єктивних витрат на взаємодію міжнар. акторів. Спираючись на здобутки *ігор теорії,* концепція доводить, що стратегія, спрямована на співробітництво з іншими акторами, є в довгостроковій перспективі найоптимальнішою для будь-якого міжнар. актора.

А. А. Суботін

Резидент (від лат. residentis — той, хто сидить, залишається на місці): **1.** У Середньовіччі — іноземн. дип. представник, який постійно знаходився в д-ві, іншій, ніж д-ва його підданства *(громадянства).* Повна назва — міністр-резидент. Відповідно до *Віденського регламенту про класифікацію дипломатичних агентів 1815* за рангом стоїть після *посланника,* віднесеного до другого класу дип. представників, нижчого за своїм міжнар.-прав. статусом, ніж *посол.* Із XX ст. у міжнар. практиці спостерігається чітка тенденція відмови від призначень міністрів-резидентів. В Україні відповідно до ст. 1 *Закону України «Про дипломатичні ранги України»* та ст. 12 *Закону України «Про дипломатичну службу»* **Р.** у переліку *дипломатичних рангів* та *посад* дип. представників, які працюють в закорд. дип. установах України, відсутній. **2.** Представник колоніальної д-ви в *протекторатi.* **3.** Представник розвідки однієї д-ви в іншій, який керує роботою агентурної мережі. **4.** Громадянин, який має постійне місце проживання в певній д-ві, у т. ч. той, хто тимчасово перебуває за кордоном. **5.** Юрид. особа або суб'єкт підприємницької діяльності, що не має статусу юрид. особи (філія, представництво тощо), яка створена та здійснює свою діяльність відповідно до законодавства певної д-ви з місцезнаходженням на її території, а також філія чи представництво юрид. особи-резидента за кордоном, що не займається підприємницькою діяльністю. **6.** *Дипломатичне представництво, консульська установа,* торг. та інше офіц. представництво певної д-ви за кордоном, яке має *дипломатичні привілеї та імунітети.*

О. Ю. Серьогін

Резнік Михайло Борисович (5.02.1950, ст. Донгузька Першотравневого р-ну Оренбурзької обл., РФ) — укр. державний діяч, *дипломат.* У 1973 закінчив Київський торговельно-економічний інститут; 1977 — Інститут управління народним господарством; 1992 — Сан-Франциський міжнародний

університет бізнесу. У 1969–72 — інженер головного управління Міністерства транспорту УРСР; 1972–73 — старший інженер головного управління Міністерства торгівлі УРСР; 1973–74 — служба в Збройних силах СРСР; 1974–82 — старший інженер, керівник технічного відділу Міністерства торгівлі УРСР; 1982–83 — заступник начальника управління громадського харчування Київського міськвиконкому; 1983–86 — заступник начальника головного управління Міністерства торгівлі УРСР; 1986–92 — генеральний директор виробничого об'єднання «Укрторгзабезпечення» Міністерства торгівлі України. У 1992–93 — генеральний директор державного зовнішньоекономічного об'єднання «Укртехмашімпекс»; 1993–94 — заступник, перший заступник міністра зовнішніх економічних зв'язків. У 1994–97 — керівник торговельно-економічної місії у складі Посольства України в США. У вересні 1997 — жовтні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Корея. У жовтні 2001 — листопаді 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Китайській Народній Республіці, одночасно, у червні 2002 — листопаді 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Монголії за сумісництвом. У 2003–05 — Надзвичайний та Повноважний Посол України в США, водночас у 2004–05 — Надзвичайний та Повноважний Посол України в Антигуа і Барбуда за сумісництвом. Потім — президент Асоціації автовиробників України «Укравтопром». Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (2000).

В. М. Матвієнко

Резолюції Генеральної Асамблеї ООН — офіційні акти ГА ООН, що переважно не мають юридично обов'язкової сили, виражають узагальнену позицію держав-членів з різних питань та можуть слугувати підтвердженням існування норм міжнародного права. У голосуванні щодо ухвалення Резолюції ГА ООН беруть участь усі держави — члени ООН. Резолюція приймається у тому випадку, якщо за неї проголосувало понад п'ятдесят відсотків держав-членів.

При розробці Статуту ООН передбачалося, що Генеральна Асамблея буде парламентським дорадчим органом, а всі юридично обов'язкові рішення будуть ухвалюватися Радою Безпеки ООН. Із часом роль ГА ООН дещо змінилася. ГА прийняла значну кількість надзвичайно важливих резолюцій та декларацій, що, своєю чергою, мало істотний вплив на прогресивний розвиток сучасного міжнародного права. У Консультативному висновку щодо правомірності використання ядерної зброї 1996 МС ООН відзначив, що резолюції ГА ООН, навіть якщо вони не мають юридично обов'язкової сили, іноді можуть стати достатнім доказом існування норми міжнародного права або виникнення *opinio juris*.

Резолюції ГА ООН інколи використовуються для врегулювання суспільних відносин, що раніше не були предметом міжнародно-правового регулювання, та можуть стати поштовхом для формування нових галузей міжнародного права. Як приклад можна навести Резолюцію 1472 (XIV) «Міжнародне співробітництво у сфері використання космічного простору» та Резолюцію 1721 (XVI) «Міжнародне співробітництво щодо використання космічного простору у мирних цілях», що заклали основи нової галузі міжнародного права — міжнародного космічного права.

О. Л. Копиленко

Резолюція (лат. resolutio — рішення) — документ, що фіксує низку положень підсумкового та заключного характеру, який приймають конференції міжнар. або органи міжнар. міжурядової орг-ції; як правило, носить характер рекомендації.

Т. І. Шинкаренко

Реімпорт — придбання з ввезенням з-за кордону товару, який було раніше експортовано, і який не піддавався там переробці. **Р.** вважається повернення з-за кордону товару, раніше поставленого посередникам і який не було продано ними на ринку збуту. Як **Р.** також зараховується повернення через кордон товару, від якого відмовився покупець унаслідок його низької якості або з інших причин. Повернення товарів, які були раніше поставлені за кордон на консигнацію, виставки або ярмарки на умовах тимчасового вивезення й лізингу, не розглядаються як **Р.**, оскільки таке вивезення товарів не супроводжувалось їх продажем.

В. І. Мазуренко

Реінтеграція — див.: *Відновлення у громадянстві.*

Рейган (Reagan) Рональд Вілсон (6.02.1911, Тампіко, штат Іллінойс, США — 5.06.2004, Бель-Ейр, штат Каліфорнія, США) — 40-й президент США (20.01.1981–20.01.1989); народився в незаможній сім'ї дрібного бізнесмена; закінчив Юерік-коледж (1932), де вивчав економіку і соціологію; працював спортивним коментатором, 1937 переїхав до Голлівуда, де став професійним кіноактором і знявся у 54-х фільмах; 1938 обраний до правління Гільдії кінематографістів (профспілки працівників кіно), у 1947–51 і 1959 був її головою, 1942–45 — служив в органах інформації ВПС; брав активну участь у кампанії з «розвінчання фактів проникнення комуністів у Голлівуд», був свідком звинувачення в Комісії з розслідування антиамериканської діяльності (1947); 1954–62 — ведучий іміджевих телепередач «General Electric», 1962 офіційно порвав із демократами і приєднався до консервативного крила Республіканської партії. 1967–75 — губернатор Каліфорнії, продемонстрував здатність до компромісів у соціальній сфері (усупереч передвиборній консервативній риториці підвищив податки, подвоїв бюджет штату й не допустив скорочення чисельності держслужбовців) й прихильністю до американських традиціоналістських цінностей, посівши в громадських опитуваннях третє місце серед республіканських діячів (після Р. *Ніксона* і Н. Рокфеллера); вирішення питань, які вимагали спеціальної підготовки, довіряв професіоналам, натомість більше часу виділяв представницькому чиннику; водночас утвердився в переконаннях, що державне регулювання губить економіку, а федеральний центр збільшує податковий прес із виключно бюрократичних міркувань, а також, що тверді соціальні гарантії вбивають у пересічних американців стимул до продуктивності праці й традиційний дух підприємництва.

Після невдалих спроб 1968 і 1976, на Національному республіканському конвенті 1980 переважив конкурента — поміркованого республіканця Дж. Г. В. *Буша* й добився висунення кандидатом у президенти, запропонувавши останньому балотуватися на віце-президента; на виборах переміг із великим відривом, отримавши 51 % голосів проти 41 % за демократа Дж. *Картера*; 1980 переобраний на другий термін (59 % голосів). Продуманими кадровими призначеннями відродив значимість інституту президентства як єдиного осередка формування національної політики й зумів забезпечити в обох палатах Конгресу підтримку т. зв. «консервативній революції» («рейганоміці»), що означала: суттєве зниження податків (їхня частка в сукупному суспільному продукті зменшилася з 20 до 18,6 %, як було по завершенні *Другої світової війни*), спрощення чи повну ліквідацію державних приписів, які перешкоджали інвестиціям в економіку, тимчасове зниження соціальних виплат (передусім для найбідніших верств населення, що були найінертнішими на виборах) із подальшою їхньою компенсацією за рахунок господарського зростання (індекс інфляції знизився з 12,5 до 4,5 %, рівень безробіття — з 7 до 5,4 %). Водночас соціальні програми для середнього класу залишилися майже незмінними, як і пенсійне страхування та пов'язане з ним страхування на випадок хвороби, що спричинило поляризацію американського суспільства; до того ж внаслідок спротиву Конгресу зазнала невдачі найкрупніша програма децентралізації в історії західної демократії («новий федералізм» **Р.**), що мала на меті як значне скорочення федеральних відрахувань, так і «зворотне» переведення суспільно-державних завдань і одночасно податкових ресурсів на окремі штати.

Стрижнем *зовнішньої політики* **Р.** зробив курс на досягнення «миру з позиції сили», що мав відверто антикомуністичний характер «хрестового походу» проти «імперії зла» — СРСР і проявився в різкому збільшенні воєнних видатків, розміщенні з 1983 ракет середньої дальності в країнах Західної Європи, прийнятті на озброєння *Стратегічної оборонної ініціативи*, наданні повної свободи дій секретним службам, особливо ЦРУ, в стимулюванні опору радянському впливові та підтримці антикомуністичних партизанських рухів у країнах *«третього світу»* (Ангола, Мозамбік, Нікарагуа та ін.) і здійсненні таких символічних акцій як відрядження 1982 морської піхоти до Лівану, *висадка військ США на Гренаді* в жовтні 1983, бомбардування Лівії 15.04.1986. Але з приходом до влади в

Кремлі М. *Горбачова* і запровадженням ним «нового політичного мислення» пом'якшив політику щодо СРСР і взяв участь у чотирьох зустрічах на вищому рівні (Женева 1985, Рейк'явік 1986, Вашингтон 1987, Москва 1988), що увінчалися підписанням *Американсько-радянського договору про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності 1987*, розробкою *Американсько-радянського договору про скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1991* та сприяли урегулюванню низки регіональних конфліктів (Афганістан, Камбоджа, Намібія та ін.). Під тиском утвореної 1980 Українсько-Балтійської комісії Конгресу адміністрація **Р.** звернула підвищену увагу на «проблеми національних меншин у СРСР» і провела ряд зустрічей з організаціями американських українців, чия діяльність почала тлумачитися як така, що спрямована на відновлення права на незалежну Українську державу. Після виходу у відставку **Р.** поступово залишив політику, 1994 захворів на хворобу Альцгеймера й відтак усамітнився.

Літ.: Рейган Р. Откровенно говоря: Избранные речи. Пер. с англ. — М., 1990; Гарбузов В. Н. Революция Рональда Рейгана. — М., 2008; Evans R., Novak R. The Reagan Revolution. — N. Y., 1982; McQuaid K. Big Business and Presidential Power: From F. D. R. to Reagan. — N. Y., 1982; Hamby A. Liberalism and Its Challengers: FDR to Reagan. — N. Y.; Oxford, 1985.

В. І. Головченко

Рейгана доктрина — див.: *Неоглобалізму доктрина.*

Рейди морські — обмежені мор. простори, прилеглі до мор. портів; використовуються для стоянки на якорі, завантаження та розвантаження суден. Від рим. права й до поч. XX ст. беззастережно домінувала тенденція розглядати рейди без будь-яких винятків як *внутрішні води* д-ви на підставі міжнар. звичаю, який склався історично. Саме таке ставлення відображене в Регламенті про прав. становище суден та їхніх екіпажів в інозем. портах, підготовленому Інститутом міжнар. права в 1898, та в 13-й Гаазькій конвенції «Про права та обов'язки нейтральних держав у випадку морської війни» 1907. Використання рейдів при застосуванні методу вихідних (базових) ліній з метою визначення зовн. кордону *територіальних вод* д-ви призвів до появи на поч. XX ст. думки про необхідність включення рейдів у територ. води д-ви, принаймні, якщо рейд розташований за межами лінії, яка проходить через найбільш віддалені в бік моря точки портових споруд. Ст. 12 *Конвенції ООН з морського права 1982* визначає, що рейди, якими зазвичай користуються для завантаження, розвантаження та якірної стоянки суден, і які інакше були б розташовані цілком або частково за зовн. межею територ. моря, включаються в територ. море.

В. С. Ржевська

Рейк'явікський саміт СРСР та США 1986 — офіц. зустріч між Ген. секретарем ЦК КПРС М. *Горбачовим* та Президентом США Р. *Рейганом;* відбувався 11–12.10.1986 в Рейк'явіку (Ісландія). Лідери двох д-в погодили плани скорочення до 1600 одиниць заг. кількості носіїв стратегічних наступальних озброєнь, а кількості ядерних боєзарядів — до 6000 одиниць для кожної із сторін. Гострі розбіжності стосовно *Стратегічної оборонної ініціативи (СОІ)* США завадили остаточному врегулюванню питання про стратегічні озброєння. Обидві сторони також домовились встановити верхню межу заг. кількості боєголовок ядерних ракет середньої дальності на позначці 100 одиниць для кожної сторони, а також не розміщувати такі ракети в Європі. СРСР запропонував «заморозити» свої системи ракет меншої дальності до переговорів про їх скорочення, якщо США відповідно «заморозить» свої системи ракет меншої дальності на поточному нульовому рівні. СРСР поставив остаточне ухвалення угоди про ракети середньої та меншої дальності в залежність від того, чи погодяться США з обмеженнями стосовно їхньої СОІ, проти чого заперечували США. Радянська сторона виступила з рядом інших пропозицій щодо стратегічної стабільності: проголосити терміном на 10 років мораторій на вихід СРСР та США з Договору щодо обмеження систем протиракетної оборони 1972; скоротити стратегічні наступальні озброєння США та СРСР в термін до 1991 на 50 %, а до 1996 ліквідувати всі амер. та рад. стратегічні наступальні озброєння та досягти угоди, що жодна із сторін не може розгортати свої передові системи стратегічної оборони після 1996, якщо сторони не домовляться про інше. Разом із зобов'язанням дотримуватись Договору ПРО М. Горбачов намагався ввести заборону на випробування поза лабораторіями елементів системи протиракетної оборони косм. базування, від чого відмовилась амер. сторона, оскільки такі обмеження могли негативно позначитись на розвитку СОІ.

В. А. Манжола

Рейніля Лаура (3.02.1950, Йоенсуу, фінляндська Карелія) — фінляндський *дипломат*; магістр політичних наук Гельсінського університету, продовжила освіту в Паризькій національній школі управління. Брала участь у місії Фінляндії при *Організації економічного співробітництва та розвитку* в Парижі (1984–88); перший секретар *Посольства* Фінляндії в СРСР (1988–90); радник політичного відділу Міністерства закордонних справ Фінляндії (1990–93); радник, заступник глави місії Посольства Фінляндії в Австралії (1993–97); *посол*, заступник начальника служби протоколу Міністерства закордонних справ Фінляндії (1997–99); посол з врегулювання цивільних криз МЗС Фінляндії (1999–2003). Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Фінляндія в Україні (2003–07); за сприяння **Р.** видано перші переклади фінської класики української мовою. З 2007 — посол Фінляндії в Республіці Туніс.

Р. А. Кривонос

Рейнський гарантійний пакт 1925 — див.: *Локарнські угоди 1925.*

Рейхенбахська угода 1790 — двостороння австр.-прус. угода, підписана 27.07.1790 в Рейхенбасі (Сілезія) між австр. уповноваженими кн. Рейссом та бароном Шпільманом і прус. першим міністром графом Герцбергом. Під впливом *Французької буржуазної революції 1789–99* розпочалась рев-ція в австр. Нідерландах (Бельгія). Австрія вступила ще в 1788 у рос.-тур. війну 1787–91 на боці Росії. Користуючись складними обставинами, у яких опинилась Австрія, Пруссія, що перебувала в союзі з Великою Британією та Голландією, вимагала від Австрії укласти мир із Туреччиною, повернути останній всі території, захоплені під час війни, а також передати Польщі частину Галичини, за що та мала віддати Пруссії Ґданськ і Торунь. Австрія вступила в переговори з Великою Британією. У результаті Велика Британія, яка прагнула допомогти Туреччині, але не хотіла послаблення Австрії, відмовилась підтримати Пруссію в разі виникнення австр.-прус. війни. Відтак Австрія та Пруссія були змушені підписати угоду на умовах, фактично підготованих Великою Британією. Конвенцію було оформлено у вигляді австр. та прус. декларацій. Австрія зобов'язувалася докласти зусиль для укладення миру з Туреччиною на основі довоєнного *статус-кво.* Пруссія зобов'язувалася сприяти Австрії у відновленні влади над територією Бельгії та спільно з Великою Британією і Нідерландами — гарантувати збереження там австр. панування. Наслідками укладення угоди стало підписання *Сістовського мирного договору 1791* та придушення бельгійської рев-ції; укладення угоди також спростило формування 1-ї *антифранцузької коаліції* в 1792.

М. Г. Капітоненко

«Рейхштадське побачення» 1876 — зустріч рос. імператора *Олександра II* та кн. О. *Горчакова* з австр. імператором *Францем Йосифом I* і Д. *Андраші,* що відбувалась 26.06(8.07).1876 в Рейхштадському замку (Чехія); була присвячена обговоренню балканського питання. Розвиток нац.-визв. б-би на Балканах змусив уряд Росії досягти згоди з Австро-Угорщиною щодо дій д-в у разі подальшого загострення політ. ситуації в регіоні. Угоду було укладено у вигляді нотаток, що закріплювали результати переговорів і були окремо зроблені обома сторонами за дорученням Горчакова та Андраші; у нотатках сторін були присутні розбіжності щодо низки пунктів. Пунктами, які співпадали, передбачалось, що обидві д-ви дотримуватимуться принципу невтручання та знову розпочнуть переговори, якщо цього вимагатимуть обставини. У випадку успіху Туреччини в придушенні заворушень та в Сербсько-тур. війні д-ви зобов'язувались перешкоджати можливим звірствам з боку тур. армії, вимагати встановлення довоєнного положення в Сербії, визнання незалежності Чорногорії, а також проведення адмін. реформ у Боснії і Герцеговині (на основі програми реформ, викладеній у ноті Ан-

драші та в Берлінському меморандумі). У випадку перемоги християн обидві д-ви зобов'язувались діяти узгоджено з метою врегулювання наслідків війни. Сторони домовились не сприяти створенню великої слов. д-ви на Балканах. Було домовлено дотримуватись принципу невтручання до сербсько-тур. протистояння, а в разі нагальної необхідності — діяти лише за обопільною згодою. Під тиском Росії Андраші погодився на деяке збільшення території Сербії та Чорногорії. Згідно із записами Горчакова, Сербія отримувала частини старої Сербії та Боснії, а Чорногорія — всю Герцеговину й порт на Адріатичному морі. За записами Андраші, Чорногорія отримувала лише частину Герцеговини, решта мала бути анексована Австро-Угорщиною. Згідно з нотатками рос. сторони, Австро-Угорщина мала право анексувати лише тур. Хорватію та деякі прикордонні з Австрією частини Боснії відповідно до плану, який мав бути встановлений згодом; про права Австрії на Герцеговину жодних згадок не було.

Росія отримувала згоду Австро-Угорщини на повернення півд.-зах. Бессарабії та приєднання Батума. У разі повного розпаду Європ. частини Туреччини Болгарія та Румелія мали за рос. версією утворити незалежні князівства, а за австрійською — автономні провінції Оттоманської імп.; за австр. версією такою провінцією могла стати й Албанія. Епір, Фессалію (за австр. версією також Крит) передбачалось передати Греції. Крім того, Константинополь міг бути перетворений на вільне місто.

В. В. Копійка

Реквізиція (від лат. requisitio — вимога) — примусове вилучення різних видів майна для використання його армією ворожої *держави*. Згідно зі ст. 52 Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1907 (див.: *Гаазькі конвенції 1899 та 1907*) **Р.** можуть проводитися лише для потреб окуп. армії та не повинні здійснюватись для забезпечення потреб воюючої д-ви взагалі. Вони мають співвідноситись із можливостями країни й бути такими, що не накладають на населення обов'язки брати участь у воєнних діях проти своєї батьківщини. Всі **Р.** повинні бути оплачені готівкою, а якщо це зробити неможливо, то вилучення потрібно підтверджувати розпискою, і сплата належної суми має бути зроблена за найкоротший термін. **Р.** можуть проводитись виключно командуванням окупованої місцевості, окремі солдати чи офіцери не мають права її вимагати. При цьому **Р.** повинні допускатись лише тією мірою, якої вимагає військ. необхідність.

О. В. Задорожній

Реконверсія — переведення в повоєнний час військ. промисловості, людських та інших ресурсів, що використовувались у цивільному секторі економіки до війни, з вир-ва воєнної на вир-во цивільної продукції.

О. С. Пархомчук

Ректифікація кордону — незначні зміни чи уточнення в положенні кордонів на місцевості стосовно *кордону державного лінії*. **Р. к.** може застосовуватись у випадку будівництва тунелів, гідростанцій, аеродромів, мостів та інших споруд, а також із метою задоволення госп. інтересів д-в на лінії кордону чи поблизу неї; здійснюється на підставі *договорів міжнародних* між зацікавленими сторонами. (Див.: *Делімітація кордонів; Демаркація кордонів*).

О. В. Задорожній

Ремі (Remy) Ален (11.11.1952) — французький *дипломат*; ліцензіат з філології (російська мова), магістр з прикладної економіки і доктор філософії з міжнародної економіки. З 1980 — в центральному апараті МЗС Франції (управління Європи); 1981–84 — перший секретар у Посольстві Франції в СРСР; в 1984–87 працював у центральному апараті МЗС Франції (економічно-фінансове управління); в 1987–89 — в Міністерстві економіки і фінансів Франції, служба міжнародного співробітництва Казначейства; 1989–93 — фінансовий радник у країнах Південноазійського регіону (з базуванням у Нью-Делі); 1993–97 — заступник директора управління Північної Африки МЗС Франції. В 1997–99 — посланник-радник у Посольстві Франції в Алжирі; в 1999–2002 — посланник-радник у Посольстві Франції в Російській Федерації. 2002–05 — заступник директора управління Північної Африки і Середнього Сходу МЗС Франції; 2005–09 — Генеральний консул Франції в Єрусалимі (Держава Ізраїль); 2010–11 — робота в Генеральній інспекції МЗС Франції. З жовтня 2011 — Надзвичайний і Повноважний Посол Франції в Україні. Має почесні відзнаки: кавалер ордену Почесного Легіону, офіцер Національного ордену Заслуг.

А. П. Сапсай

Ремілітарізація — відновлення *збройних сил* та військ. потенціалу демілітаризованої країни, відновлення державою військ. споруджень та укріплень, дислокація збройних сил, проведення інших заходів військ. і військ.-екон. характеру в демілітаризованому районі (див.: *Демілітаризація*). **Р.** зазвичай супроводжується однобічною відмовою д-ви від обмежувальних статей *договорів міжнародних*, що встановлюють статус *демілітаризованої зони*, порушенням відп. положень внутр. законодавства (напр., **Р.** нацистською Німеччиною 7.11.1936 демілітаризованої Рейнської області було здійснено, порушуючи *Версальський мирний договір 1919* і *Локарнські угоди 1925*).

О. С. Пархомчук

Ренвільська мирна угода 1948 — укладена між Нідерландами та Республікою Індонезія за посередництво спеціальної комісії *Ради Безпеки ООН*; підписана 17.01.1948 на борту американського десантного корабля «Ренвіл». Після підписання *Лінгаджатської угоди 1946* розпочався процес узгодження адміністративних повноважень між нідерландською колоніальною адміністрацією та владою Республіки Індонезія на територіях, які визначалися за останньою. Але у травні 1947 надмірні, на думку індонезійської сторони, вимоги колоніальної адміністрації призвели до фактичного припинення мирного процесу; індонезійці вимагали проведення нових переговорів та розпочали формування національної армії для захисту власної території. У відповідь Нідерланди денонсували 20.07.1947 Лінгаджатську угоду й відновили бойові дії. 29.08.1947 було оголошення про запровадження «лінії ван Моока» (за ім'ям генерал-губернатора Нідерландської Ост-Індії Йоханеса ван Моока), по якій мав проходити кордон між нідерландськими володіннями та Республікою Індонезія. Таке розмежування позбавляло індонезійців основних промислових районів, портів та родовищ корисних копалин на Яві та Суматрі. Але після низки поразок нідерландських військ розпочалися мирні переговори за посередництва Комісії *ООН*, що завершилися підписанням Угоди. Вона встановлювала *перемир'я* між сторонами та визначала принципи політичного врегулювання між Нідерландами та Республікою Індонезія. Розмежування між сторонами відбулося по «лінії ван Моока», визнавався *суверенітет* Нідерландів над всією територією Нідерландської Ост-Індії до створення Сполучених Штатів Індонезії, до яких мала увійти й Республіка Індонезія. Угода не забезпечувала визнання незалежності Індонезії, що зумовило швидке поновлення бойових дій у ході війни за незалежність. 19.12.1948 Нідерланди проголосили Угоду недійсною.

К. Б. Денисенко

Рендон Талавера (Rendon Talavera) Беренісе (1957) — мексиканський *дипломат*. З 1977 — на *дипломатичній службі*, включаючи роботу в *місії дипломатичній* на Кубі, відкриття консульств у Лас-Вегасі та Браунсвіллі (штат Техас, США). 2005–09 — Надзвичайний і Повноважний Посол Мексиканських Сполучених Штатів у Сальвадорі; з липня 2009 — Надзвичайний і Повноважний Посол Мексиканських Сполучених Штатів в Україні.

В. М. Матвієнко, Н. В. Балюк

Рене (René) Франс-Альбер (16.11.1935, о. Мае, Британські Сейшели) — сейшельський громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив середню церк. школу в Швейцарії (1953), юрид. ф-т Лондонського ун-ту (1957) та Лондонську школу економіки і політ. наук (1964). Після повернення на батьківщину заснував Об'єднану партію народу Сейшел (ОПНС), яка розпочала б-бу за негайне надання політ. незалежності країні. У 1970 і 1974 представляв ОПНС на конституційних конференціях у Лондоні з питань статусу Сейшельських о-вів. У 1975 став міністром громад. робіт у коаліційному перехідному урядові, а після проголошення незалежності 29.06.1976 призначений Прем'єр-міністром Республіки Сейшельські Острови. 5.06.1977, коли Президент Дж. Менчем перебував у Лондоні на

конференції *Співдружності Націй,* здійснив держ. переворот й очолив країну. Запровадив однопарт. систему (до 27.12.1991), у 1978 реформував ОПНС у Прогресивний фронт народу Сейшел, що ухвалив на установчому з'їзді програмну заяву «Вперед до соціалізму». У червні 1979 на заг. виборах обраний Президентом Республіки Сейшельські Острови, переобирався у 1984, 1989, 1993, 1998 і 2003, перетворивши країну на передову африканську державу за показниками рівня життя населення. На міжнар. арені виступав із позицій активного *нейтралітету,* за перетворення Індійського океану в *зону, вільну від ядерної зброї.* 14.04.2004 пішов у відставку за станом здоров'я, залишившись головою правлячої партії ОПНС.

В. І. Головченко

Рензбург (Renzburg) Хуесен Пітер фан (26.03.1943, Мосселбей, Південно-Африканський Союз) — півд.-африк. *дипломат* і держ. діяч. Бакалавр мистецтв. 1965–66 — учитель середньої школи. 1966–67 — стажування в Департаменті закорд. справ (ДЗС) ПАР. 1968–70 — 2-й секр. посольства ПАР у Фінляндії; 1971 — 1-й секр. ДЗС ПАР; 1972–78 — консул, Ген. консул ПАР у Новому Орлеані (США); 1979–80 — радник ДЗС ПАР; 1981–83 — старший співробітник відділу зі зв'язків із громадськістю страхової компанії «Санлам»; 1984–88 — радник міста Умката, Транскей; 1989 — заст. начальника управління ДЗС ПАР; 1990–94 — посол центр. уряду ПАР у бантустані Сіскей, член його спільної адміністрації; 1994–95 — керівник підрозділу ДЗС ПАР зі зв'язків із парламентом; 1995–96 — нач. Управління багатосторонніх зв'язків ДЗС ПАР. 1996–98 — Надзвичайний і Повноважний Посол ПАР в Україні.

В. І. Головченко

Ренсімена місія — спроба посередництва одного з лідерів Ліберальної партії Великої Британії лорда Ренсімена під час його перебування у Празі 3.08–16.09.1938 в період загострення нім.-чеської суперечки навколо Судетської області Чехословаччини. До функцій Ренсімена офіційно належало організовування переговорів між урядом Чехословаччини й нацистською Судетсько-німецькою партією. Після повернення в Лондон 16.09.1938 він рекомендував урядові Великої Британії підтримати передачу Судетської області Чехословаччини під юрисдикцію Німеччини. Фактично **Р. м.** проторувала шлях до укладення *Мюнхенської угоди 1938.*

О. А. Волошин

Репарації (від лат. reparatio — відновлення) у *міжнародному праві* — відшкодування *державою* на підставі договору мирного або інших міжнар. актів збитку, заподіяного країнам, які стали жертвами нападу. Обсяг і характер **Р.** повинні визначатись відповідно до завданого матеріал. збитку (принцип відповідності). Уперше право на одержання **Р.** обґрунтовано у *Версальському мирному договорі 1919* та інших угодах *Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин,* де було зафіксовано відповідальність Німеччини та її союзників за збитки, завдані цивільному населенню країн *Антанти* внаслідок війни. Насправді **Р.** в зазначених дог-рах мали форму прихованої *контрибуції.* Форми **Р.** із нацистської Німеччини та її союзників на відшкодування збитку, завданого ними протягом *Другої світової війни,* були визначені на *Кримській (Ялтинській) конференції 1945.* На *Потсдамській (Берлінській) конференції 1945* було досягнуто наступної згоди: репараційні претензії колишнього СРСР будуть задоволені шляхом вилучень зі схід. зони Німеччини й за рахунок нім. активів, що знаходяться на території Болгарії, Фінляндії, Угорщини, Румунії та Схід. Австрії; репараційні претензії Польщі СРСР задовольнить зі своєї частки; претензії США, Великої Британії та інших країн, що мають право на **Р.**, будуть задоволені із зах. зон; деяку частку репараційних платежів СРСР додатково мав одержати із зах. зон Німеччини. Стягнення **Р.** із колишньої НДР було припинено за спільною згодою СРСР і ПНР від 1.01.1954. Рішення Кримської та Потсдамської конференцій про **Р.** на користь СРСР із зах. зон Німеччини не було виконано. **Р.** з д-в, які воювали на боці Німеччини в Європі, були передбачені в *Мирних договорах із союзниками Німеччини у Другій світовій війні 1947* і спиралися на такі принципи: відповідальність за агресивну війну (однак з урахуванням того, що ці країни вийшли з війни, розірвали відносини з Німеччиною, а деякі з них оголосили їй війну); часткове відшкодування збитку, заподіяного війною, для того, щоб виплата **Р.** не підривала економіку країни; виплата **Р.** натурою, зокрема за рахунок демонтажу устаткування військ. промисловості, а також поточної пром. продукції. **Р.** можуть мати місце й у формі *реституції* — повернення майна, неправомірно захопленого й вивезеного однією з воюючих д-в із території іншої д-ви.

В. І. Мазуренко

Репатріація (від лат. repatriatio) — відновлення громадянства шляхом повернення в країну свого *громадянства* (постійного проживання або походження) певної групи осіб, які опинились через різні обставини на території інших держав (див.: *Біженці; Переміщені особи*). **Р.** здійснюється як на договірній основі (напр., **Р.** *військовополонених* передбачена Женевськими конвенціями про захист жертв війни 1949), так і на позадоговірній основі, але за умови існування відп. законів у зацікавленій д-ві або д-вах. Особливість **Р.** в тому, що вона є переселенням із правом добровільного вибору громадянства.

О. В. Задорожній

Репо (Repo) Тімо Юхані (1945) — фінляндський *дипломат.* На *дипломатичній службі* з 1973. 1975–77 працював у *посольстві* Фінляндії в Народній Республіці Болгарія; 1977–79 — у посольстві Фінляндії в Королівстві Швеція; 1979–82 — у центр. апараті МЗС Фінляндії; 1982–86 — у посольстві Фінляндії в СРСР. У 1986–94 — ген. секретар рад.-фінляндської комісії з екон. співробітництва; у 1994–2000 — Ген. консул Фінляндії у Франкфурті-на-Майні (ФРН). 2000–03 — Надзвичайний і Повноважний Посол Фінляндської Республіки в Україні.

Р. А. Кривонос

Репресалії — у *міжнародному праві* примусові заходи, які вживаються щодо *держави,* відповідальної за неправомірне, з погляду міжнар. права, діяння з метою відновлення порушених прав іншої держави й полягають у тимчасовому невиконанні потерпілою державою своїх міжнар.-прав. зобов'язань щодо держави-правопорушниці; різновид *санкцій міжнародних* у порядку самодопомоги. Підставою для застосування **Р.** може бути тільки попереднє міжнар. правопорушення іншої д-ви; за його відсутності дії, що складають зміст **Р.**, вважалися б протиправними. Термін «репресалії» в сучас. міжнар. праві виявляє тенденцію до зникнення з ужитку через асоціації зі збройними **Р.**, які мали характер застосування сили (бомбардування, *інтервенція,* т. зв. мирна *блокада*), і які з 1945 заборонені міжнар. правом. Натомість після арбітражного рішення у справі «Про повітряні перевезення» (Сполучені Штати проти Франції, 1979) для позначення **Р.** в політ. та екон. сфері широко застосовується термін «контрзаходи» (англ. countermeasures); він використаний *Комісією міжнародного права* у Проекті статей про відповідальність держав (2001, ч. 3, глава II, ст. 49–54). Контрзаходи не можуть зачіпати зобов'язань утримуватися від загрози силою або її застосування, закріплених у *Статуті ООН,* — зобов'язань щодо захисту основних *прав людини,* зобов'язань гуманітарного характеру та інших зобов'язань, що випливають з *імперативних норм загального міжнародного права.* Д-ва, яка застосовує контрзаходи, не звільняється від виконання своїх зобов'язань також з будь-якої процедури врегулювання *спорів міжнародних,* яка може застосовуватись у відносинах між нею та відповідальною за правопорушення д-вою, та зобов'язання поважати недоторканність *агентів дипломатичних* і конс. посадових осіб, дип. і конс. приміщень, архівів і док-тів. Контрзаходи мають бути пропорційні (співрозмірні) до заподіяної державою-правопорушницею шкоди з урахуванням тяжкості її міжнар.-протиправного діяння та зачеплених цим діянням прав. Перш ніж застосовувати контрзаходи, постраждала від правопорушення д-ва має висунути до відповідальної д-ви вимогу про виконання зобов'язань останньої щодо її відповідальності згідно з міжнар. правом, а також повідомити відповідальну д-ву про будь-яке рішення вжити контрзаходи та запропонувати проведення переговорів. Однак, якщо для відновлення прав потерпілої д-ви необхідні невідкладні контрзаходи, то вона може їх застосувати. Якщо міжнар.-протиправне діяння припинене і якщо спір перебуває на розгляді суду або трибуналу, компетентного виносити обов'язкові для сторін

рішення, і при цьому відповідальна д-ва сумлінно здійснює процедуру врегулювання спору, то контрзаходи не можуть застосовуватись, а застосовані мають бути призупинені без необґрунтованого зволікання. Вони підлягають припиненню з того моменту, коли д-ва, проти якої їх застосовано, понесе відповідальність. У випадку, коли порушене міжнар.-прав. зобов'язання є обов'язковим щодо групи д-в і встановлене з метою захисту колективного інтересу цієї групи, або коли порушене зобов'язання є зобов'язанням стосовно міжнар. спільноти в цілому, право безпосередньо потерпілої д-ви застосувати контрзаходи не зачіпає права інших д-в вживати щодо відповідальної д-ви правомірні заходи для забезпечення припинення правопорушення й надання відшкодування в інтересах потерпілої д-ви або бенефіціаріїв порушеного зобов'язання (ст. 48 та 54 Проекту статей про відповідальність держав).

В. С. Ржевська

Реституція (від лат. restitutio — повернення, проголошення недійсним) — у *міжнародному праві* форма матеріал. відповідальності *держав*, що полягає в поверненні в натурі майна, неправомірно захопленого й вивезеного з території потерпілої держави, найчастіше під час воєнних дій. Об'єктами, що підлягають **Р.**, можуть бути пром. обладнання, трансп. засоби, художні цінності (фонди бібліотек, окремі твори мистецтва та цілі колекції творів тощо). Формою **Р.** є т. зв. **Р.** in integrum, коли повернення до попереднього стану супроводжується відшкодуванням державою-правопорушницею пов'язаних із цим витрат (напр., при звільненні незаконно зайнятої території держава-правопорушниця несе витрати, пов'язані з виведенням військ і техніки). Відповідно до ст. 35 Проекту статей про відповідальність держав (2001) д-ва, відповідальна за міжнар.-протиправне діяння, зобов'язана відновити становище, яке існувало до вчинення протиправного діяння, якщо і тією мірою, якою **Р.** не є матеріально неможливою й не тягне за собою тягаря, що цілком непропорційний вигоді від одержання **Р.** замість компенсації. Потерпіла д-ва має право на компенсацію, якщо понесені нею в результаті правопорушення іншої д-ви збитки не можуть бути відшкодовані **Р.** в натурі, причому ця компенсація охоплює будь-яку понесену потерпілою д-вою шкоду, яка піддається фінанс. обчисленню та може включати втрачену через правопорушення вигоду у встановленому обсязі й відсотки. Різновидом **Р.** є *субституція*.

В. С. Ржевська

Реторсія — у *міжнародному праві* примусові дії держави, які вжиті щодо іншої держави у відповідь на недружній акт з її боку. Не можуть включати застосування сили або загрози силою. Заходи, вжиті в порядку **Р.**, мають бути пропорційні актові, який їх спричинив, і припинятись із моменту відновлення попереднього стану у відносинах між д-вами. **Р.** вважається актом правомірного примусу, але зазвичай не розглядається як вид міжнар.-прав. санкцій, бо, на відміну від *санкцій*, не спричинена міжнар. правопорушенням. Як правило, є діями, аналогічними за змістом недружньому актові, що її викликав, і полягає в обмеженні тих, що не охороняються міжнар. правом, інтересів д-ви, яка вчинила недружній акт, а саме: обмеженні на своїй території прав громадян та юрид. осіб тієї д-ви, яка першою поставила в дискримінаційні умови на її території громадян та юрид. осіб д-ви, що застосовує **Р.**; обмеженні *імпорту* з д-ви, що вчинила недружній акт; підвищенні мита на її товари; вилученні вкладів з її держ. банків; відкликанні *посла* або висланні дип. агентів д-ви, яка до того вислала таку саму кількість дипломатів д-ви, що застосовує **Р.**; націоналізації власності громадян і юрид. осіб д-ви, що вчинила недружній акт; скасуванні запланованих візитів до неї тощо.

В. С. Ржевська

Референдум про незалежність Південного Судану 2011 — референдум під міжнародним наглядом, який відбувся 9–15.01.2011 у південній частині Судану, згідно з мирною угодою 2005 (див.: *Друга громадянська війна в Судані*). 7.02.2011 було оприлюднено результати, згідно яких 98,83 % учасників референдуму висловилися на користь незалежності Південного Судану. 9.07.2011 було проголошено створення нової держави — Республіки Південний Судан.

О. В. Мішин

Решетилівські статті 1709 — законодавчий акт царського уряду щодо управління Гетьманщиною (Лівобережною Україною). Складались із 14 пунктів т. зв. прохальних статей гетьмана І. Скоропадського, з якими він звернувся 17.07.1709 з Решетилівки (тепер Полт. обл.) до *Петра І*, і відповідей на них. Включали, зокрема, наступні пункти: заборона втручатись моск. воєводам у внутр. справи Гетьманщини; звільнення укр. населення від військ. постоїв моск. армії; підпорядкування укр. війська козацькому командуванню під час походів; повернення Війську Запорозькому артилерії, захопленої моск. військами в Батурині 2.11.1708. Указ царського уряду від 31.07.1709 (Київ), формально підтверджуючи привілеї козацької старшини, зберігав адмін.-судову владу гетьманського уряду, забороняв втручання моск. урядовців, крім президентів колегій, у справи адмін. управління. Козацьке військо до кінця 1709 звільнялось від участі у військ. походах. Водночас указ був спрямований на подальшу поступову ліквідацію політ. *автономії* Гетьманщини: козацьке військо підпорядковувалось моск. командуванню під час бойових дій; у містах Лівобережної України розташовувались посилені моск. залоги; встановлювався контроль за збиранням податків та витратами на утримання гетьманського адмін. апарату й козацького війська; останньому відмовлено в поверненні артилерії. При І. Скоропадському запроваджувалась посада міністра-резидента, який мав спостерігати за діяльністю гетьмана та його уряду.

В. Ю. Крушинський

Ржепецький Борис (1895–1976, Нью-Йорк, США) — укр. громад.-політ. діяч, економіст. Нар. на Волині. Після перемоги Лютневої демокр. революції 1917 — заст. губернського комісара Волині, чл. УПСР. У 1918–19 — активний учасник антигетьманського повстання, засновник і редактор газети «Селянська думка» (Бердичів). У жовтні 1919 — квітні 1920 — політ. радник Надзвичайної дип. місії УНР А. *Лівицького* до Варшави, наполегливо обстоював потребу договірного оформлення укр.-польського військ.-дип. союзу. Після підписання *Ризького мирного договору 1921* залишився у Варшаві, працював економістом у Центр. спілці польської промисловості й редагував журнал «Огляд господарський». Після *Другої світової війни* емігрував до США, очолював Український літературно-мистецький клуб у Нью-Йорку.

В. І. Головченко

Рибак Олексій Миколайович (10.07.1956, м. Київ, УРСР) — укр. професійний *дипломат*. У 1978 закінчив ф-т міжнародних відносин і міжнародного права Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. У 1978 — старший референт Українського товариства дружби та культурних зв'язків із зарубіжними країнами; 1979–82 — перекладач з англійської мови групи радянських геологів в Ефіопії; 1983–85 — інспектор, старший інспектор Київської митниці Головного митного управління Міністерства зовнішньої торгівлі СРСР. У 1985–92 — третій секретар консульського відділу, другий секретар відділу міжнародних організацій, перший секретар відділу НБСЄ і регіонального співробітництва МЗС України. У 1992–95 — перший секретар Посольства України у Фінляндській Республіці; 1995–97 — радник, виконувач обов'язків Тимчасового Повіреного у справах України в Королівстві Данія. У 1997–99 — заступник начальника, начальник Управління контролю над озброєнням та військово-технічного співробітництва МЗС України. У жовтні 1999—березні 2006 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Великій Соціалістичній Народній Лівійській Арабській Джамахірії; одночасно в червні 2000—січні 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ефіопії за сумісництвом, в березні 2002—січні 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Тунісі за сумісництвом, а також в квітні 2002—березні 2006 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Чад за сумісництвом, в липні 2002—березні 2006 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Центральноафриканській Республіці за сумісництвом, в грудні 2004—березні 2006 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Малі за сумісництвом.

В. М. Матвієнко

Рибальська зона — район завширшки 12 мор. миль, на який окремими прибережними д-вами в односторонньому порядку встановлювалась

юрисдикція щодо рибних ресурсів. Із часом низка д-в прийняли нац. закони, якими передбачалось поширення їхніх суверенних прав і юрисдикцій над мор. живими ресурсами в прилеглих до узбережжя районах шириною до 200 мор. миль. Односторонні дії окремих прибережних д-в щодо встановлення **Р. з.** були предметом розгляду в *Міжнародному Суді ООН* (спір Велика Британія — Норвегія 1951, спори Ісландія — Велика Британія, Ісландія — ФРН 1972). Проблеми **Р. з.** розглядались на 3-й Конференції ООН з мор. права. Результатом стало визнання та запровадження інституту *виключної економічної зони.* Із прийняттям *Конвенції ООН з морського права 1982* і закріпленням режиму виключної екон. зони, що регламентує права та юрисдикцію на живі ресурси, низка д-в відмовились від **Р. з.**, встановивши виключні екон. зони. Допустимий вилов живих ресурсів у виключній екон. зоні визначається прибережною країною з цілями оптимального використання живих ресурсів у своїй зоні та заборони їх надзвичайної експлуатації. Оскільки встановлення рівня допустимого вилову обмежує не тільки можливості здійснення суверенного права прибережної д-ви на розробку живих ресурсів виключної екон. зони, але також розміри залишку допустимого вилову, право на доступ до якого визнається за іншими д-вами як умова та складовий елемент режиму виключної екон. зони, то конвенцією встановлюються вимоги щодо недопущення вільної оцінки, які могли б завдати шкоди інтересам і правам інших д-в. Прибережна д-ва при здійсненні заходів щодо збереження та управління живими ресурсами екон. зони повинна співпрацювати з відп. міжнар. орг-ціями та враховувати найбільш достовірні наук. дані. Макс. вилов повинен визначатись із урахуванням екологічних та екон. чинників, методів ведення рибного промислу, заг.-рекомендованих міжнар. мінім. стандартів.

І. М. Забара

Ризький мирний договір 1921 — угода між Польщею з одного боку й РСФРР та УСРР — з іншого; укладена 18.03.1921 у Ризі після завершення польсько-радянської війни 1919–20. Мирні переговори між воюючими сторонами розпочались 17.08.1920 у Мінську, а на поч. вересня були перенесені до Риги, де тривали з перервами до сер. березня 1921. Рад. делегація складалася з представників РСФСР та УСРР (Е. *Квірінг,* Д. *Мануїльський,* Ю. *Коцюбинський),* заг. керівництво рос.-укр. делегацією за розпорядженням моск. Раднаркому здійснював керівник рос. делегації *А. Йоффе.* БСРР довірила представляти свої інтереси делегації РСФСР. С. *Петлюра* вислав до Риги делегацію УНР на чолі з С. *Шелухиним,* але її до переговорів не допустили; поляки погодились, що Україну на переговорах представлятиме укр. рад. уряд. 26.09.1920 до Риги прибула делегація ЗУНР на чолі з К. *Левицьким,* яка добивалась вирішення питання самовизначення Схід. Галичини через проведення плебісциту. На 1-му етапі переговорів її наполягання підтримували дипломати рад. України, однак вимоги екзильного уряду ЗУНР не були враховані при підписанні основних док-тів. 12.10.1920 рад. та польські повпреди уклали *перемир'я* та підписали попередній мир між д-вами. За умовами **Р. м. д.** Польща визнала УСРР, натомість рад. сторона відмовилась від Схід. Галичини. Згідно з умовами дог-ру сторони зобов'язалися припинити воєнні дії; встановлювався новий кордон, за яким зах.-укр. та зах.-білоруські землі визнавались за Польщею (кордон встановлювався на 150–200 км на схід від *Керзона лінії,* уся Схід. Галичина та більша частина Волині й Зах. Полісся відходили до Польщі). 14.03.1923 новий кордон по р. Збруч затвердила Рада амбасадорів у Парижі. **Р. м. д.** забороняв перебування на території Польщі «антирадянських організацій»; з іншого боку Рад. Росія мала виплатити 30 млн золотих рублів у рахунок визнання «історичної господарської значимості польських земель у складі Російської імперії». У 7-й ст. **Р. м. д.** Польща зобов'язувалася надати «особам російської, української і білоруської національності, які перебувають у Польщі, на основі рівноправності національностей всі права, що забезпечують вільний розвиток культури, мови і виконання релігійних обрядів», крім того, «особи російської, української і білоруської національностей у Польщі мають право, в межах внутрішнього законодавства, культивувати свою рідну мову, організовувати і підтримувати свої школи, розвивати свою культуру і створювати з цією метою товариства і спілки». Однак польський уряд систематично не виконував умови дог-ру щодо забезпечення нац.-політ. прав укр. населення 2-ї Речі Посполитої. Договір був чинний до 17.09.1939, коли на виконання таємного протоколу до *німецько-радянського пакту про ненапад1939* Червона армія перейшла держ. кордон СРСР і зайняла Зах. Україну та Зах. Білорусь.

В. М. Матвієнко

Рилач Валерій Олександрович (13.11.1950, с. Юрківка Уманського р-ну Черкаської обл., УРСР) — укр. громадсько-політичний діяч, науковець, *дипломат.* У 1977 закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка; 1990 — Дипломатичну академію МЗС СРСР; кандидат філософських наук. У 1977–81 — заступник секретаря парткому, аспірант, викладач Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. У 1981–85 — інструктор відділу науки і навчальних закладів Київського міському КПУ; 1985–87 — інструктор відділу науки і навчальних закладів ЦК КПУ. У 1987–90 — слухач Дипломатичної академії МЗС СРСР; 1990–92 — перший секретар Посольства СРСР (згодом Російської Федерації) у Республіці Малі. У 1992–93 — доцент Інституту міжнародних відносин Київського державного університету імені Тараса Шевченка. У 1993–98 — перший секретар, радник Посольства України у Французькій Республіці. У 1998–2000 — виконуючий обов'язки заступника начальника Першого територіального управління, завідувач відділу Російської Федерації МЗС України. У 2000–01 — Радник-посланник Посольства України в Російській Федерації; 2001 — радник Посольства України в Ліванській Республіці. 18.02.2002–26.07.2005 — Надзвичайний та Повноважний Посол України у Лівані; в 2005–07 — директор Третього територіального департаменту МЗС України. З 13.09.2007 — Надзвичайний та Повноважний Посол України в Тунісі.

В. М. Матвієнко

Рилач Юрій Олександрович (6.10.1946, с. Великі Проходи Липецького р-ну Харківської обл., УРСР) — укр. державний діяч, *дипломат.* У 1972 закінчив Київський торгово-економічний інститут. У 1972–82 — працював на керівних посадах у системі Міністерства торгівлі УРСР; 1983–92 — заступник начальника, начальник головного управління торгівлі Київського міськвиконкому. У 1992–98 — заступник міністра закордонних справ України; неодноразово очолював делегації України в переговорних процесах з РФ щодо розподілу закордонної власності колишнього СРСР. У грудні 1998 — березні 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Словацькій Республіці. 29.03.2004–14.06.2006 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Болгарії. З 2007 — Голова *Спілки дипломатів України.*

В. М. Матвієнко

Римський договір — договір про заснування *Європейського економічного співтовариства (ЄЕС),* підписаний 25.03.1957 в Римі представниками Франції, Німеччини, Італії, Бельгії, Нідерландів і Люксембургу (водночас був укладений і Договір про заснування *Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом)*). З погляду своєї сутності й масштабу Договір про заснування ЄЕС домінував над іншими європейськими договорами. Саме цей договір називають Римським договором. Договір складався з преамбули, 6 частин і 248 статей. У преамбулі Договору держави-засновниці ЄЕС заявили про своє прагнення закласти основи більш тісного союзу між європейськими народами, спільними діями сприяти економічному й соціальному розвитку своїх країн з метою ліквідації бар'єрів, які розділяли Європу. Договір передбачав можливість розширення ЄЕС за рахунок інших європейських держав. Головними цілями ЄЕС (ст. 2) визначалися: забезпечення гармонійного економічного розвитку, неухильне, збалансоване і стабільне економічне зростання, прискорене підвищення рівня життя, зміцнення зв'язків між державами-членами. Вирішальним засобом досягнення цих цілей визначалось створення *Спільного ринку* й реалізація чотирьох свобод, які забезпечували його формування і функціонування: вільний рух товарів, працівників, послуг і капіталів.

Договір визначав заходи, необхідні для розбудови Спільного ринку й реалізації чотирьох

свобод, та етапи такого будівництва. Протягом трьох етапів — кожний по 4 роки з можливістю продовження окремих етапів, однак за умови, що в цілому перехідний етап не перевищить 15 років — належало створити *Митний союз*, запровадивши Спільний митний тариф щодо *третіх держав* і ліквідувавши митні кордони й бар'єри всередині Співтовариства. Характеристика перехідного періоду в Договорі обмежувалася визначенням загальних принципів зближення національних економічних політик та законодавства: гармонізації податкових систем; адаптації трудового законодавства і гармонізації соціальної політики; регламентації приватних угод та державних монополій, які спричиняли невідповідність цін; координації фінансової, кредитної і бюджетної політики; опрацювання європейського корпоративного законодавства.

Згідно з Римським договором, в рамках ЄЕС здійснювались такі спільні політики: спільна торгівельна політика щодо третіх країн, спільна сільськогосподарська політика, спільна транспортна політика, спільна політика у сфері конкуренції, що передбачала заборону національної (ст. 7) та податкової (ст. 95) дискримінації. Ст. 235 надавала державам-членам можливість проводити спільну політику у сферах, не регламентованих Договором, що дозволяло ЄЕС започатковувати спільні політики без внесення змін у текст договору. Римський договір визначив чотири інститути Співтовариства: Асамблею, Раду Міністрів, Комісію, Суд. Рада Міністрів — інститут, в рамках якого уряди держав-членів безпосередньо беруть участь у процесі прийняття рішень. Лише Рада могла приймати законодавчі акти за пропозиціями Комісії і з урахуванням висновків Асамблеї. Постійне поточне управління справами ЄЕС покладалося на Комісію, яка складалася з дев'яти членів, призначених за спільною згодою держав-членів. Головна задача Комісії полягала в забезпеченні належного функціонування й розвитку Спільного ринку. Договір передбачив заснування консультативного Європейського економічного і соціального комітету, Європейського соціального фонду та Європейського інвестиційного банку.

Наднаціональний характер діяльності ЄЕС мав формуватися поступово: рішення в Раді Міністрів спочатку повинні були ухвалюватися одноголосно, згодом — кваліфікованою більшістю голосів. Згідно зі ст. 210 Договору ЄЕС отримало статус юридичної особи. Римський договір набув чинності 1.01.1958. Заснування ЄЕС стало вирішальним кроком на шляху реалізації стратегії європейської інтеграції, яка відкрила шлях до розбудови єдиної Європи.

Т. І. Шинкаренко

Римський клуб — неурядова громадська *організація міжнародна*, заснована в 1968 з ініціативи італійського економіста, суспільного діяча та бізнесмена А. Печчеї (1908–84) задля дослідження проблем глобального розвитку та залучення уваги світового співтовариства до глобальних проблем. До складу **Р. к.** могли входити не більше 100 членів — вчених, суспільних діячів, бізнесменів, які мали відображати «зріз прогресивного людства». Діяльність **Р. к.**, який юридично зареєстрований у Швейцарії, спрямовується Виконавчим комітетом; на щорічних зборах, симпозіумах і семінарах, ділових зустрічах заслуховувались доповіді, у різних країнах світу створювались Національні асоціації сприяння **Р. к.**, які діяли згідно з прийнятим у Варшаві 1987 Статутом асоціацій і мали керуватись загальною лінією, узгодженою **Р. к.** У своїй діяльності дотримується трьох засадничих принципів: глобальний погляд на комплексні, масштабні світові проблеми, що відображає дедалі зростаючу взаємозалежність країн у рамках єдиної планетарної системи; міждисциплінарний підхід та розгляд сукупності актуальних проблем — політичних, економічних, соціальних, екологічних, технологічних, культурних і соціо-психологічних — у їхній взаємодії як частин єдиного цілого; розгляд довгострокових наслідків нинішніх проблем, а також політичних рішень і практичних заходів, що знаходяться в арсеналі сучасної політики.

З кін. 1960-х **Р. к.** заохочував дослідницькі проекти і публікував т. зв. «Доповіді», що привернули увагу світового співтовариства до глобальних проблем і викликали гостру дискусію; були проведені широкомасштабні дослідження і побудовані глобальні моделі розвитку людства. Одним із перших досвідів глобального моделювання вважається доповідь «Світ-2», складена 1971 під керівництвом Дж. Форестера. У 1972 в межах **Р. к.** групою вчених під керівництвом Д. Медоуз на основі системного методу здійснено спробу побудови комп'ютерної моделі системи «людина—суспільство—природа» (доповідь «Межі зростання»). Вона була заснована на прогнозуванні таких змінних: населення, капіталовкладення, природні ресурси, продовольство, динаміка забруднення довкілля у часовому інтервалі 1900–2100; автори моделі виходили з концепції, що межі світу мають фізичну природу, відображаються в його скінченності, характеризуються як зовнішні. Головний висновок полягав у тому, що при збереженні нинішніх темпів розвитку ресурси Землі вичерпаються протягом одного століття; для попередження цього вони запропонували концепцію «глобальної рівноваги», тобто контрольованого балансу сил (ідея «нульового зростання»). У 1974 М. Месаровичем та Є. Пестелем було підготовлено доповідь «Людство у роздоріжжі. Стратегія виживання», де світ досліджувався як система взаємопов'язаних регіонів. Подальші проекти головну увагу приділяли соціальним, політичним та культурним аспектам світового розвитку, зокрема, в 1976 Я. Тінберген та А. Долман підготували доповідь «Перегляд міжнародного порядку», в якій головною метою визнавалася необхідність забезпечення гідності та добробуту людей; мондіалістична за своїм характером, вона фактично висувала ідеї створення глобальних політичних інститутів; нова ідеальна соціальна організація людства отримала назву «гуманістичний соціалізм», який мав забезпечити рівні можливості для всіх країн і людей відповідно до універсальних гуманістичних цінностей. У 1977 доповідь Е. Ласло «Цілі для людства» головною метою проголошувала встановлення загальносвітової солідарності; на відміну від «зовнішніх меж», вирішальними для визначення напрямів розвитку світової цивілізації вважались «межі внутрішні», тобто політичні, культурні, психологічні межі в життєдіяльності людей та суспільства, що знаходить відображення у поганому політичному керівництві, безвідповідальності в політичній діяльності. Доповідь вказувала на необхідність перебудови свідомості і запровадження норм поведінки людей і норм державної політики відповідно до «нових стандартів гуманізму». Того ж року В. Леонтьєв та інші експерти *ООН* розробили сценарії демографічного, економічного та екологічного розвитку на 1980, 1990 та 2000; головний висновок — необхідність скорочення розриву в рівнях економічного розвитку промислових центрів світу та країн *«третього світу»*.

У 10-й доповіді **Р. к.** «Дороговкази в майбутнє», підготовленій Б. Гаврилишиним у 1980, зроблено висновок, що подальший розвиток світової цивілізації пов'язаний із *конвергенцією* суспільних систем, і запропоновано модель майбутнього світового порядку, засновану на співіснуванні різних культур, релігій, способів життя, колегіальному керівництві та *демократії*. У 1991 уперше була підготовлена доповідь від імені самого **Р. к.** — його президентом О. Кінгом і генеральним секретарем Б. Шнайдером — «Перша глобальна революція». Загалом за замовленням **Р. к.** розроблено більше 20 доповідей, в яких були побудовані глобальні моделі розвитку кризових тенденцій у розвитку людства. Це стало поштовхом до виникнення таких напрямів наукових досліджень, як глобальне моделювання, та концептуальних узагальнень, пов'язаних з усвідомленням буття людини в світі, перспектив розвитку людства. Діяльність **Р. к.** сприяла становленню та інституалізації *глобалістики*, формуванню її категоріального апарату та методології, піднесенню глобалістики в методологічному, функціональному та прикладному плані, формуванню її провідних концепцій.

Літ.: Глобалистика. Энциклопедия / Гл. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков. — М., 2003; Вайцзеккер Э., Ловинс Э., Ловинс Л. Фактор четыре. Затрат — половина, отдача — двойная. — М.: Academia, 2000; Кинг А., Шнайдер Б. Первая глобальная революция. — М.: 1991; Пестель Э. За пределами роста. — М.: «Прогресс», 1988; Печчеи А. Человеческие качества. — М.: «Прогресс», 1980; Римский клуб. История создания, избранные доклады и выступления, официальные материалы / Под ред. Д. И. Гвишиани. — М., 1997.

О. А. Коппель

Римський пакт 1935 між Італією та Францією (Лаваля — Муссоліні угода 1935) підписаний 7.01.1935 в Римі Б. *Муссоліні* та мін. зак. справ Франції П. *Лавалем*. Згідно з ним Франція поступалась

на користь Італії частиною своїх африк. колоніальних володінь — територією 114 тис. км² на південь від Лівії, бл. 800 км² на кордоні Італ. Еритреї та о-вом Думейра, а також передавала 20 % акцій залізниці Джибуті—Аддис-Абеба; Італія відмовлялась від зазіхань на території в районі оз. Чад і на «коридор», що вів із Лівії до Екваторіальної Африки, зобов'язувалася припинити антифранц. діяльність у Тунісі. Сторони також висловлювались проти *аншлюсу,* визнали незалежність Австрії необхідною умовою збереження миру в Європі. Для забезпечення незалежності Австрії сторони передбачали укладення Дунайського пакту. У грудні 1938 Італія денонсувала **Р. п.**

О. А. Волошин

Римський Статут Міжнародного кримінального суду — *договір міжнародний* про створення постійно діючого *Міжнародного кримінального суду,* прийнятий під час Дип. конференції під егідою *Організації Об'єднаних Націй* у Римі 17.07.1998 (набув чинності 1.07.2002 після ратифікації 60-ма д-вами). Україна підписала Статут. Він складається з 13 частин (128 статей), у яких містяться норми щодо визначення *злочинів міжнародних;* принципів здійснення міжнар. кримінального правосуддя; порядку орг-ції, визначення прав. статусу та діяльності Міжнар. кримінального суду; орг-ції співробітництва д-в із Судом; діяльності інших договірних органів; перегляду рішень Суду; орг-ції відбування покарань засудженими тощо. Статут є найповнішою та найсучаснішою кодифікацією матеріал. та процесуальних норм *міжнародного кримінального права.* Він містить перелік «найбільш серйозних злочинів, які викликають стурбованість усього міжнародного співтовариства», до якого додаються ще й елементи цих злочинів. Ними є: злочин *геноциду; злочини проти людяності; злочини воєнні;* злочин *агресії* (ст. 5). Разом із тим, у Статуті відсутнє визначення агресії, яке має бути прийняте згодом. Статут також кодифікує заг. принципи кримінального права (ст. 22–33), до яких відносить: nullum crimen sine lege; nulla poena sine lege; відсутність зворотної сили ratione personae; індивід. кримінальна відповідальність; неможливість посилання на посадове становище; відповідальність командирів та інших начальників; незастосування строків давності; наявність суб'єктивної сторони злочину; помилка у факті або помилка в праві; відповідальність особи за виконання наказу начальника або припису закону. Він передбачає створення Міжнар. кримінального суду та Асамблеї держав-учасниць Статуту. Спостерігачами в Асамблеї можуть бути держави, які лише підписали Статут або Заключний акт Конференції.

Для врегулювання спорів між двома або більше державами-учасницями відносно тлумачення або застосування Статуту встановлено наступний механізм: звернення до переговорів; передача спору Асамблеї держав-учасниць; застосування з ініціативи Асамблеї інших засобів врегулювання спору або передача спору до *Міжнародного Суду ООН* (ст. 119). Застереження до Статуту заборонені (ст. 120). Статут містить також цікавий механізм внесення поправок до нього. Так, відповідно до ст. 121 перші поправки до дог-ру можуть бути внесені лише через 7 років після набуття ним чинності. Для прийняття поправки необхідний консенсус, однак, якщо його не можна досягти, вимагається 2/3 голосів Асамблеї держав-учасниць або Конференції з перегляду. Якщо поправку було прийнято 7/8 держав-учасниць, то будь-яка держава-учасниця, яка не прийняла цю поправку, може вийти зі Статуту. До того ж, поправки до положень інституційного характеру (ст. 122) можуть бути зроблені в будь-який час. Перегляд Статуту є можливим лише після 7 років з моменту набуття ним чинності. Вихід зі Статуту регулюється положеннями ст. 128. Важливим зауваженням є те, що цей вихід не звільняє д-ву від виконання зобов'язань, які виникли в період участі д-ви у Статуті та не впливає на здійснення співробітництва із Судом у проведенні кримінальних розслідувань, які розпочались до набуття чинності виходу д-ви. Особливості та прогресивність окремих положень Статуту викликали проблеми їх узгодження з положеннями нац. законодавства, включаючи конституції в багатьох країнах. Для імплементації положень Статуту д-ви або вносять зміни до власного законодавства чи приймають окремі нац.-прав. акти, або ж поєднують обидва способи. Питання ратифікації Статуту стало предметом розгляду конституційних судів (або відп. компетентних органів країн) Франції, Бельгії, Люксембургу, Іспанії, Коста-Рики, Еквадору, України. Конституційний Суд України також визнав Статут таким, що не відповідає положенням Конституції Україні в частині, яка стосується комплементарного характеру Суду стосовно нац. судів. Унаслідок цього та відповідно до нац. законодавства ратифікація Статуту в Україні вимагає внесення змін до Конституції України. Таким шляхом вже пішли Франція, Люксембург, Чехія, Німеччина.

Д. І. Кулеба

Римської імперії іноземні союзники — специфічна форма міждерж. зв'язків, характерна для *Риму Стародавнього дипломатії;* спричинена потребою забезпечення ефективного контролю над великою територією. Союзницькі відносини встановлювались Римом із монархами та правителями д-в, що формально не належали до складу Римської імп., але ставали з нею тісно пов'язаними. Фактично, такі союзники опинялись під безпосереднім патронажем Римської імп. Як правило, союзницькі відносини мали особистий характер і встановлювались із керівниками д-в на кордонах Римської імп., де здійснення безпосереднього контролю вимагало від імперії надмірних зусиль та витрат. Умови союзу передбачали надання в розпорядження Римської імп. допоміжних військ та необхідних ресурсів за першою вимогою, але податки Римській імп. союзниками на сплачувались. У свою чергу Римська імп. надавала союзникам допомогу проти внутр. та зовн. ворогів, за необхідності — військ. силою. Безпосереднє приєднання територій союзників до Римської імп. могло бути спричинене переважно внутр. б-бою за владу, відсутністю спадкоємців престолу тощо. Формальних *дипломатичних відносин* між Римською імп. та союзниками також не встановлювалось, перевагу надавали особистим контактам між імператором та його оточенням з одного боку і союзниками та їхніми прибічниками — з іншого. Із поч. I ст. Римської імп. інозем. союзникам почали надавати рим. *громадянство,* а деякі з них ставали рим. імператорами. Це сприяло поступовому розмиванню особливого статусу союзників та прискоренню перетворення їхніх д-в на провінції Римської імп.

О. А. Борділовська

Римсько-латинянський договір 493 до н. е. — союзний договір, укладений між Римською республікою та Латинським союзом. Створений на початку I тис. до н. е. Латинський союз, *федерація* міст Лації, з VI ст.. до н. е. був очолюваним Римом. Внутрішні усобиці в Римі часів становлення Республіки призвели до звільнення Латинського союзу з-під контролю Риму. Останній цар Рима, Луцій Тарквіній Гордий, вигнаний з Риму, переконав міста Латинського союзу виступити проти Риму. Але у вирішальній битві біля Регільського озера у 496 до н. е. римляни перемогли. Договір відновлював союзні відносини між сторонами, Рим знову ставав на чолі Латинського союзу. Сторони домовилися про спільну боротьбу проти італійських племен на умовах розподілу витрат на проведення кампаній та військових трофеїв. Також було досягнуто домовленості про заснування спільних *колоній* на завойованих територіях, про рівні права *громадян* Риму та інших міст союзу. Договір сприяв встановленню фактичного контролю з боку Рима над більшістю міст Латинського союзу.

М. Г. Капітоненко

Римсько-парфянські війни — серія конфліктів між Парфією і Римською державою за *гегемонію міжнародну* на Близькому Сході (за контроль над Сирією, Вірменією та Месопотамією) в період з 54 до н. е. до 217 н. е. Вторгнення римських військ під командуванням Марка Ліцинія Красса в 54 до н. е. в парфянські володіння стало першим великим збройним конфліктом у подальших римсько-парфянських війнах. Але перші контакти Римської республіки і Парфянського царства сягають ще 92 до н. е., коли консул Луцій Корнелій Сулла як намісник Кілікії прийняв Парфянське *посольство* і встановив із Парфією *дипломатичні відносини.* Тому в 69 до н. е. під час чергової *Мітрідатової війни* парфяни надали підтримку Риму, виступивши проти понтійської союзниці Вірменії. Однак римські полководці зовсім не прагнули зберегти приязні, та й навіть мирні відносини з Парфією. Консул Луцій Ліциній Лукулл по завершенні війни з Вірменією готувався до вторгнення в зайняту парфянами Месопотамію. Змінивши Лукулла на посаді командувача східною армією, Гней Помпей спочатку домовив-

ся з парфянами про спільні дії проти Вірменії й розмежування володінь по Євфрату. Однак, змусивши до *капітуляції* Тиграна Вірменського, Помпей змінив своє ставлення до парфян. У 64 до н. е. він вдерся у північні райони Месопотамії, раніше визнані за парфянами. Проте, війна не спалахнула, оскільки цар Фраат не відповів на ворожі дії, обмежившись протестом. Після того як Помпей повернувся до Рима, парфяни відновили контроль над спірними районами.

У результаті політичної боротьби 60-х до н. е. в Римі було встановлено фактичне панування трьох представників римської знаті: Цезаря, Помпея і Красса, які уклали між собою таємний союз про спільні політичні дії — перший тріумвірат. У 55 до н. е. за підтримки Цезаря Помпей і Красс були переобрані консулами. Консули, по-перше, продовжили термін повноважень Цезаря в Галлії ще на п'ять років, а по-друге, поділили між собою проконсульські провінції: Помпею дісталися обидві Іспанії — Ближня і Дальня, Крассу — Сирія. У той час як Цезар і Помпей мали славу успішних полководців і впливових політиків, Красс у свої 60 років відзначився лише в придушенні повстання Спартака. Походом на Схід він хотів підняти власну політичну вагу.

Взимку 55 до н. е. Красс з 9 легіонами (близько 50 тис. чол.) відбув з Брундізія на півдні Італії й через Малу Азію дістався до Сирії. Влітку 54 до н. е. Красс, перейшовши Євфрат у північно-західній частині Месопотамії, без оголошення війни вдерся в парфянські володіння. Без опору він захопив ряд еллінських міст. Залишивши в них значні гарнізони, Красс прийняв рішення повернутися до Сирії на зиму. У битві при Каррах, що відбулася в червні 53 до н. е., сорокатисячний корпус на чолі з Крассом зазнав поразки від парфянської армії під проводом Сурена; битва закінчилася загибеллю Красса. У 40 до н. е. парфяни вторглися на римську територію разом з Квінтом Лабіеном, сином супротивника Цезаря й прихильника Брута — Тита Лабіена, захопивши Сирію. В Анатолії парфяни в союзі з Квінтом Лабіеном розгромили римське військо і глибоко вдерлися в провінції Республіки. Тим часом тріумвір Марк Антоній вже направив Вентідія Басса протистояти Лабіену. Незабаром Лабіен був відсунутий до Сирії римськими військами, і хоча парфяни прийшли йому на допомогу, він був розбитий, узятий в полон і потім страчений. Сирія була повернена, і Марк Антоній рушив у похід на Парфію, який закінчився провалом. У 33 році до н. е. він вирушив походом до Вірменії, полонивши вірменського царя Артавазда II і планував повторний похід проти Парфії, але це не відбулось.

У зв'язку із загрозою війни між двома державами, римський імператор Октавіан Август і парфянський цар Фраат пішли на компроміс. У відповідності з угодою, Парфія зобов'язувалася вивести свої війська з Вірменії та визнати римський *протекторат* над цією країною. Тим не менш, римсько-парфянське суперництво за контроль і вплив у Вірменії не слабшало протягом декількох десятиліть. Нова серія воєн почалася в II ст. н. е., протягом якого римляни поступово брали гору над Парфією. У 113 римський імператор Траян спробував раз і назавжди вирішити східне питання й анексувати Вірменію. Наступного року Траян вторгся до Вірменії і змістив ставленика Парфії, в 115 римляни захопили Північну Месопотамію, потім почався похід на Парфію. Римляни захопили парфянську столицю Ктесифон. Але в цьому ж році почалися антиримські повстання в Палестині, Сирії, Північній Месопотамії. Одночасно парфяни почали завдавати ударів по ключовим римським позиціям. Траян розбив бунтівників у Месопотамії, але йому довелося повернути престол Вірменії парфянському ставленику.

У 214 римський імператор Каракалла вирішив остаточно знищити Парфію, послаблену до того часу міжусобною війною між претендентами на престол — царевичами Артабаном V і Вологезом V. Під час походу було взято багато міст парфян у Месопотамії, зруйновані могили парфянських царів в Арбелі, що викликало сильне обурення по всій Парфії. Але у вирішальній битві біля міста Нісібіс у 217 римські війська зазнали поразки; попередні досягнення Риму у війнах з Парфією були втрачені.

С. О. Божко

Риму Стародавнього дипломатія — принципи та практика міждерж. зв'язків і *дипломатичної служби* давньорим. держави; виділяються три основні періоди рим. *дипломатії*: від часів заснування Рима (753 до н. е.) до кінця *Пунічних воєн* (сер. II ст. до н. е.), коли Римська держава визнавала принцип *незалежності* всіх д-в; перехід від республіки до імперії та розквіт Римської імп. (до II ст.) характеризується претензіями Риму на виключність та цілковиту *гегемонію міжнародну*; пізня Римська імп. (до 476) визначається поступовим поверненням до визнання права інших д-в на *суверенітет* та незалежність. Основоположним принципом рим. дипломатії на всіх етапах її існування був «римоцентризм»; поділяючи всі д-ви на незалежні й рівні Риму та залежні від нього, рим. дипломатія зберігала зверхнє ставлення до інших країн, навіть рівних. Об'єктивним чинником цього явища було вигідне розташування Риму та підпорядкованих йому територій на Апеннінському півострові у Середземноморському басейні, що від виникнення Римської держави сприяло інтенсивному розвитку її міжнар. екон. зв'язків та поступовому посиленню госп. й політ. потуги. Рим. дипломатія 1-го періоду широко використовувала традиційну для Стародавнього світу практику гостинності (jus hospitii), а також інститут феціалів — спец. колегій жерців, що виконували громадян. функції. Феціали відігравали важливу роль у міждерж. відносинах, оскільки санкціонували міждерж. акти: проголошували війну, укладали *договори мирні*, врегульовували суперечки. Характерною рисою рим. дипломатії, яка склалась на початку існування Римської держави, була прерогатива органів вищої влади, народних зборів або сенату на здійснення зовн. зносин, формування та надсилання *посольств*. У найдавніший, царський період рим. історії посольства відправляв цар, послами були феціали. Право вибору послів-легатів у класич. період належало голові Сенату — консулу чи претору. Посли мали *вірчі грамоти*, охоронний перстень, інструкції щодо своєї діяльності. Звичай та закон захищав легатів, вони були недоторканні; їм мали надавати всіляке сприяння на час виконання місії. Завданнями посольства були не лише підписання угод, але й адмін. справи в провінціях, розгляд міжнар. конфліктів та суперечок, третейські суди. Посольство після завершення будь-якої своєї місії обов'язково звітувало перед сенатом. Сенат також приймав посольства від інших країн, причому чітко дотримувалась різниця в прийомі посольств дружніх та ворожих д-в, які зазвичай навіть не допускались до Риму. До III ст. до н. е. в Римі вже був детально розроблений *протокол дипломатичний*, яким регулювались правила проявів гостинності та прийому делегацій, надсилання подарунків, повідомлення про посольства, складання документації тощо. Саме в цей період відбувся вихід Риму на широку міжнар. арену та значне поширення зв'язків із країнами світу. Значну активізацію рим. дипломатії спричинили Пунічні війни, дип. підготовка до яких вимагала від рим. дипломатії укладання союзів, *нейтралізації території* можливих ворогів. Об'єднання під владою Риму фактично всього Середземноморського басейну дало новий поштовх для політ. піднесення Римської держави. У період Римської імп. (I—V ст. н. е.) значних змін зазнала практика управління зовн.-політ. діяльністю. Усі справи, пов'язані з міждерж. зносинами — проголошення війни, укладання миру, прийом та відправлення посольств — керувались імператором та його особистою канцелярією. Посли не обирались, а призначались, звіти про їхню діяльність перестали бути публічними й адресувались лише імператорові. Імперський період став часом найбільшого поширення рим. впливу на Схід, чому сприяла вдала б-ба з Парфянським царством та вирішення вірменського питання (див.: *Риму та Парфії договори*). У перші століття нової ери до Риму прибували парфянські, інд. та скіфські посольства; існували зв'язки Риму з Китаєм, які підтримувались завдяки «шовковому шляху». Згодом найбільш серйозним супротивником Риму на Сході стала перська держава Сасанідів (III—VI ст.), із якою відбувався обмін посольствами; у 591 було укладено угоду, якій передували тривалі переговори. Угода, яка складалась із 13 статей, фактично визначала зони впливу двох імперій і засвідчила реальне політ. протистояння між Східною Римською імперією (Візантією) та Персією.

Літ.: Вейцківський І. І. Зовнішня політика країн Західного Середземномор'я в 264–219 рр. до н. е. — Львів, 1959; Моммзен Т. История Рима: В 4 т. — Т. 1, 4. — Ростов-на-Дону, 1997–98; Шифман И. Ш. Цезарь Август. — Л., 1990.

Л. Ф. Гайдуков

Риму союзні договори — особливий тип угод, що встановлювали «дружбу, мир та союз» між Римом та іншими *державами* (такі договори отримали назву «Foedus»). Союзні дог-ри бували рівними (foedus aequum) та нерівними. Перший тип передбачав взаємні зобов'язання надання військ. допомоги. Першим відомим **Р. с. д.** став *Римсько-латинянський договір 493 до н. е.*, яким було створено союз, що зберігався впродовж всього V ст. до н. е.; союз був зумовлений спільною загрозою з боку вольсків та еквів. Договір 493 до н. е. передбачав цілковиту рівноправність сторін: головнокомандувачі призначались почергово, здобич ділилась порівну між римлянами та латинянами. У нерівних дог-рах (які в літературі інколи називають foedus iniquum) інша сторона формально визнавала та поважала велич Риму й зобов'язувалась надавати в його розпорядження війська за першою вимогою. Такі дог-ри часто укладались військ. командувачами рим. армії, але мали бути затверджені в Римі. Система **Р. с. д.** закріпила доволі тривалі союзи із сусідніми д-вами, що виступали як формально незалежні, але перебували в постійному військ. союзі з Римом (такі д-ви визначались у Римі як socii — союзники). Із часом більшість їх формально увійшла до складу Римської імп.

О. А. Борділовська

Риму та Карфагену договір 508 до н. е. — двостороння угода між Римом та Карфагеном — фінікійською державою в Півн. Африці. Найдавніший із відомих док-тів *Риму Стародавнього дипломатії*, підписаний у перші роки існування Римської республіки. Договір закріплював мирні та добросусідські відносини між сторонами на основі взаємної поваги сфер впливу кожної зі сторін. Була закріплена монополія Карфагену в мор. торгівлі в Зах. Середземномор'ї; у свою чергу Карфаген погоджувався утримуватися від втручання в справи на Апеннінському півострові. Мир між сторонами тривав майже 300 років, фактично він був порушений лише з початком *Пунічних війн*.

О. А. Борділовська

Риму та Карфагену договір 348 до н. е. — двостороння угода між Римом та Карфагеном, що мала забезпечити римлянам перемогу над латинянами. Карфаген, який контролював усю торгівлю в зах. частині Середземного моря, підтримав прагнення Риму відновити гегемонію на Апеннінах, втрачену після навали галлів 390 до н. е. Після вдалої війни у 340-х до н. е. римляни здобули остаточну перемогу над лат. містами. Договір підтверджував захист торг. інтересів обох сторін, зокрема монополії Карфагену на мор. торгівлю в зах. частині Середземного моря.

О. А. Борділовська

Риму та Парфії договори — угоди між Римською імп. та Парфією, головним об'єктом яких було вирішення «вірменського питання». Тривалий час обидві д-ви сперечались за вплив у Вірменії, але обмежувались дип. заходами та взаємно визнавали *кордону державного лінію* по р. Євфрат. На поч. нашої ери Вірменія фактично почала перетворюватися в залежну від Риму д-ву, що викликало загострення протистояння між Римом та Парфією. Перші угоди, укладені на поч. нашої ери, спрямовувались на закріплення *статус-кво* у вірменських справах, але подальше посилення впливу Риму призвело до низки *війн* між ним та Парфією. У 54 парфянський цар Вологез I посадив на вірменський трон свого брата Тірідата. У відповідь Рим здійснив військ. експедицію до Вірменії, Тірідата було скинуто, а на його місце поставлено представника рим. партії вірменської аристократії Тіграна. Але після перемоги парфянської армії над рим. силами між Римом та Парфією було укладено мирний договір 63, який було підтверджено під час подорожі Тірідата до Риму в 66. За договором (66) вірменський престол передавався Тірідату, але право затвердження його на престолі отримував рим. імператор Нерон. Договір призвів до посилення парфянського впливу у Вірменії та не розв'язав протиріч між сторонами. Лише у 2-й пол. II ст. із послабленням Парфії Вірменія була остаточно закріплена у сфері впливу Римської імп.

О. А. Борділовська

Ріббентроп (Ribbentrop) Іоахім (30.04.1893, Везель, Німецька імперія — 16.10.1946, Нюрнберг, Німеччина) — нім. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*. Нар. у сім'ї військового. У 1909–14 мешкав у Великій Британії, Канаді, США, працював репортером. Із початком *Першої світової війни* повернувся на батьківщину й пішов *добровольцем* в армію. У 1919 як перекладач й ад'ютант генерала Секта взяв участь у *Паризькій мирній конференції 1919–20*, потім займався комерцією. У 1930 вступив до НСДАП, активно сприяв установленню в Німеччині нацистської диктатури, виступаючи посередником між А. *Гітлером* і Ф. *Папеном*. Із 1934 — нач. зовн.-політ. відділу НСДАП та уповноважений з питань роззброєння; активно сприяв укладенню вигідної для Берліна англ.-нім. угоди 18.06.1935 з ВМФ й *Антикомінтернівського пакту 1936*. У 1936–38 — *посол* Німеччини у Великій Британії, безуспішно прагнув до створення нім.-брит. союзу. Із лютого 1938 — мін. зак. справ Німеччини, чл. таємного кабінету, керував дип. забезпеченням нацистської *агресії* в Європі. Ініціатор підписання *німецько-радянського пакту про ненапад 1939* та *німецько-радянського договору про дружбу і кордони 1939* і таємних протоколів до них, які вважав своїми найбільшими дип. досягненнями. Організатор переговорів щодо укладення та можливого розширення *Потрійного пакту 1940*. На завершальному етапі *Другої світової війни* з дозволу А. Гітлера намагався налагодити контакти зі США й Великою Британією, оголосивши нацистську Німеччину «протиотрутою проти комунізму». Спробував зникнути після самогубства Гітлера, однак 14.06.1945 був затриманий у Гамбурзі брит. патрулем і як один із головних *злочинців воєнних* страчений за вироком Нюрнберзького трибуналу (див.: *Нюрнберзький процес*).

В. І. Головченко

Рів (Reeve) Рой Стівен (1.08.1941) — британський *дипломат*; закінчив Лондонську школу економіки і політології, отримав освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра з політології та совєтології; магістра — з міжнародної економіки (1966). У 1961–62 працював у митній службі Великої Британії. На *дипломатичній службі* з 1966: працював в адміністративному управлінні та відділі інформаційних систем (1966–68, 1971–77), торгівельних зв'язків і експорту (1977–78), Східної Європи та СРСР (1980–83) МЗС Сполученого Королівства. У складі делегації Великої Британії брав участь у підготовці Гельсінської Наради з безпеки та співробітництва в Європі (1975); спостерігач на Белградській (1977) та Мадридській (1980) зустрічах країн-учасниць НБСЄ. Третій (1968–71), перший секретар (1978–81), відповідальний за торгівлю в посольстві Великої Британії в СРСР. Керівник управління з політичних питань Північної Ірландії (1983–85); заступник Генерального консула Великої Британії у Йоганнесбурзі (ПАР, 1985–88); голова відділу комерційного менеджменту Міністерства закордонних справ і у справах Співдружності (1988–91); Генеральний консул у Сіднеї (1991–95, Австралія). Надзвичайний і Повноважний Посол Великої Британії в Україні (1995–99). У відставці з 1999. Керівник офісу *ОБСЄ* в Єревані (Вірменія, 1999–2003); голова місії ОБСЄ в Грузії (2003–07); керівник групи планування *Європейського Союзу* в Косово (2007–09) та заступник керівника місії ЄС з верховенства права (EULEX) у Косово з 2009.

Р. А. Кривонос

«Рівних держав» концепція — див.: *«Ді-го» концепція*.

Рівноправності та права народів розпоряджатися своєю долею принцип — один із *міжнародного права принципів основних*. У своєму розвитку він пройшов чотири основних етапи: проголошення принципу національності (період бурж.-демокр. рев-цій кінця XVIII — сер. XIX ст.); визнання як принципу самовизначення (період після *Першої світової війни*); проголошення в *Статуті ООН* як «принципу рівноправності та самовизначення народів» і закріплення в *Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975* принципу в його сучас. вигляді. Важливими для тлумачення і розвитку принципу були *Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960* та Декларація про принципи міжнар. права 1970. Він передбачає за *суб'єктами міжнародного права* такі права та обов'язки: обов'язок поважати рівність народів і *націй*; обов'язок поважати право самостійно розпоряджатися своєю долею; право народів жити в умовах повної свободи; право визначати, коли захочуть і як захочуть свій внутр. і зовн.-політ. статус; право здійснювати на

власний розсуд свій політ., екон., соц. і культ. розвиток; право кожного народу, нації вільно розпоряджатися своїми природ. багатствами й ресурсами; право просити та отримувати підтримку згідно з цілями й принципами Статуту ООН на випадок, коли їх позбавляють права на самовизначення насильницьким способом.

Д. В. Скринька

Рідський союзний договір 1813 — двостороння угода, підписана 8.10.1813 в Ріді (Австрія) між Австрією та Баварією. Згідно з нею проголошувався мир і дружба між сторонами, австр. імператор Франц I гарантував права та *суверенітет* Максиміліана Баварського, що отримав королівський титул 1806, після приєднання Баварії до створеного *Наполеоном I* Рейнського союзу. У таємній частині дог-ру сторони домовлялись спільно боротись за ліквідацію Рейнського союзу, Баварія проголошувала про розірвання відносин із ним, вступала до військ. союзу з Австрією та брала на себе зобов'язання передати під австр. командування армію чисельністю 36 тис. вояків. За відп. компенсацію, характер та розміри якої мали бути визначені спец. угодою, Австрії повертались Тіроль та деякі інші області, що відійшли до Баварії за *Прессбурзьким мирним договором 1805* та *Шенбруннським мирним договором 1808*. Договір передбачав можливість приєднання до нього Росії та Пруссії.

Т. О. Кулініч

Ріки міжнародні — ріки, що протікають по території більш ніж однієї *держави* або розмежовують дві чи більше держави. **Р. м.** умовно поділяють на відкриті для міжнар. судноплавства, які перетинають територію кількох д-в, та прикордонні, які розмежовують території кількох д-в. Особливе значення мають **Р. м.**, що впадають у море чи океан та відкриті для цілей *судноплавства міжнародного торговельного*. Кожна д-ва здійснює *суверенітет* над частиною **Р. м.**, що знаходиться в межах її території. Проте оскільки **Р. м.** — єдині й неподільні водні системи, прибережні д-ви мають взаємні права та обов'язки щодо використання вод **Р. м.** Зокрема, прибережні д-ви зобов'язані так використовувати води **Р. м.**, щоб не завдавати шкоди правам інших прибережних д-в. Режим судноплавства по **Р. м.** встановлюється в міжнар. конвенціях, міжнар. звичаях або нац. законодавстві прибережних д-в. В інтересах міжнар. торг. судноплавства прибережні д-ви можуть в угоді передбачити свободу судноплавства по **Р. м.** для торг. суден усіх д-в світу. Військ. судноплавство по **Р. м.** як правило обмежується прибережними д-вами з метою власної безпеки. Напр., на Дунаї заборонено прохід військ. кораблів непридунайських дв, а придунайські д-ви можуть здійснювати такий прохід поза своєю територією лише на підставі домовленості з відп. прибережною д-вою. Свобода судноплавства по **Р. м.** у Європі була встановлена на *Віденському конгресі 1814–15*, де також було закріплено право прибережних д-в узгоджувати та встановлювати правила такого судноплавства. За сучас. умов особливо важливого значення набуло використання **Р. м.** з несудноплавною метою: будівництво гребель для гідроелектростанцій та іригації, скидання пром. стоків, рибальство, лісосплав тощо. Ці питання, а також питання судноплавства та охорони навколишнього середовища регламентовані Гельсінськими правилами використання вод міжнар. рік, прийнятими в 1966 *Асоціацією міжнародного права*. Гельсінкські правила є неофіційною кодифікацією, розробленою міжнар. неурядовою орг-цією, тому вони не є обов'язковими для д-в. Такий аспект, як спорудження гідроелектростанцій, регулюється Женевською конвенцією про гідроенергію водних потоків, що мають значення для кількох д-в, 1923. Нею, зокрема, передбачено, що всі роботи з використання гідроенергії, які можуть призвести до зміни місцевості на території іншої д-ви чи нанести їй значної шкоди, мають проводитись за згоди зацікавлених д-в. У 1992 була прийнята Конвенція з охорони й використання транскордонних водостоків і міжнар. озер. Іноді для регулювання судноплавства та використання **Р. м.** створюються спец. органи, як, напр., *Дунайська комісія*. До найважливіших **Р. м.** у світі належать Рейн, Дунай, Амазонка, Конго, Нігер, Сенегал, Ніл, Меконг.

О. В. Задорожній

Ріо-Гранде конфлікт 1846 — зіткнення між США й Мексикою, причиною якого стала *Техасу анексія*. Техаська республіка, яка відокремилася від Мексики, завдала поразки мексиканській армії на чолі з президентом А. Санта-Анною. Перебуваючи в полоні, Санта-Анна підписав договір з урядом Техаської республіки про визнання її *незалежності* та встановлення *кордону державного лінії* по р. Ріо-Гранде. Згідно з цим дог-ром мексиканська територія між колишнім кордоном Техасу по річках Нуесес і Ріо-Гранде ставала техаською. Конгрес Мексики дезавуював дії Санта-Анни й оголосив, що дог-ри, укладені ним, не мають законної чинності. Уряд США, прийнявши рішення про анексію Техасу, в 1845 зробив спробу придбати територію між річками Нуесес і Ріо-Гранде, а також мексиканські території Нову Мексику й Каліфорнію дип. шляхом (див.: *Слайделя місія*), але мексиканський уряд відмовився від цієї пропозиції. Амер. війська у січні 1846 зайняли територію між річками Нуесес і Ріо-Гранде; у березні амер. армія Тейлора укріпилася на півн. березі р. Ріо-Гранде та блокувала розташований напроти Матаморос. Це спровокувало сутички з мексиканськими військовими. 13.05.1846 США оголосили стан *війни* з Мексикою; розпочалась *американсько-мексиканська війна 1846–48*.

Б. М. Гончар

Ріо-де-Жанейро договір (або Міжамериканський договір про взаємну допомогу), підписаний 2.09.1947 на міжамериканській конференції міністрів закордонних справ представниками Аргентини, Болівії, Бразилії, Чилі, Колумбії, Коста-Рики, Куби, Сальвадору, США, Гватемали, Гаїті, Гондурасу, Мексики, Панами, Парагваю, Перу, Домініканської Республіки, Уругваю, Венесуели (15.10.1948 приєдналася Нікарагуа, 10.11.1949 — Еквадор, 6.04.1967 — Тринідад і Тобаго, 8.11.1982 — Багами); містить 26 статей і постулює принцип «континентальної солідарності» країн, віддаючи пріоритет врегулювання *територіальних спорів* між ними органам міжамериканської системи, зокрема *Організації американських держав*, а не *Генеральній Асамблеї ООН* чи *Раді Безпеки ООН*. Провідну роль у формулюванні положень договору та його схваленні відігравали США, керуючись потребою обмежити вплив і проникнення інших *акторів міжнародних* на континент. Відповідно до статті 3 збройний напад будь-якої держави на американську країну розцінюється як напад на всі американські держави, внаслідок чого кожна зі сторін договору зобов'язується надати допомогу для відсічі нападу в межах встановленої ними зони безпеки, що охоплює не лише американські країни, але й велику територію з обох боків американського континенту. Узгодженням заходів, необхідних для надання допомоги жертві нападу, займається Консультаційний орган, що скликається в разі виникнення подібної загрози (стаття 6). Країни Латинської Америки добилися включення до договору статті (стаття 20), яка передбачає, що жодна американська держава без її згоди не буде примушуватися до застосування своїх *збройних сил*, про яке йдеться у статті 8. Незважаючи на реформу Договору Ріо у 1975, його положення постійно піддавалися критиці країнами Латинської Америки і Карибського басейну, особливо під час *англійсько-аргентинського конфлікту 1982*, коли США знехтували договором на користь дотримання своїх союзницьких зобов'язань у *НАТО*, та *центральноамериканського мирного врегулювання*, відзначалася його застарілість і неефективність в умовах існування нових загроз безпеці країнам регіону. Хоча у відповідь на терористичні акти у Нью-Йорку та Вашингтоні, що сталися 11.09.2001, країни-учасниці ухвалили резолюцію щодо дотримання зобов'язань про *колективну безпеку* згідно Міжамериканського договору про взаємну допомогу, система безпеки у Західній півкулі потребує створення багатосторонньої сучасної структури, про що свідчить рішення Мексики від 6.09.2002 денонсувати Договір Ріо. У відповідності до статті 25 договір втрачає чинність через два роки від дати денонсації, тобто у 2004 Мексика остаточно припинила своє членство у договорі. 5.06.2012 президенти Болівії, Венесуели, Еквадору й Нікарагуа також оголосили про свій вихід з Договору Ріо.

Н. М. Весела

Ріо-де-Жанейро зустріч глав держав та урядів країн Європейського Союзу, Латинської Америки й Карибського басейну відбувалась 28–29.06.1999 в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) та складалась із двох етапів: переговори представників країн-членів *Європейського союзу*

(ЄС) з учасниками *Спільного ринку країн Південного конуса (МЕРКОСУР)* і Чилі й зустріч глав держав та урядів 15 країн ЄС і 33 країн Лат. Америки й Карибського басейну. Підсумковими док-тами стали Спільне комюніке Ріо-де-Жанейро про зустріч глав д-в й урядів МЕРКОСУР, Чилі та ЄС, Декларація Ріо-де-Жанейро й додаток до неї під назвою «Пріоритети до дії». У Комюніке зазначалось про початок переговорів про торг. відносини між ЄС та МЕРКОСУР, кінцевою метою яких є встановлення *зони вільної торгівлі* між ЄС, МЕРКОСУР і Чилі. Декларація Ріо-де-Жанейро включала політ. зобов'язання держав-учасниць з формування міжконтинентального політ. порозуміння на принципах поваги до закону, екон. і фінанс. співробітництва, заснованого на широкій і збалансованій *лібералізації* товарів і капіталів, динамічному співробітництві в галузі науки, технології, культури й освіти. «Пріоритети до дії» містить перелік конкретних заходів, які учасники зустрічі бажали б запровадити для реалізації такого стратегічного проекту. Для обговорення питань співробітництва передбачається проведення зустрічей на рівні міністрів, у міжнар. об'єднаннях (*Групі Ріо*, МЕРКОСУР, Андському співтоваристві націй та ін.), а також у спец. комітетах, які регулярно збиратимуться для обговорення поточних проблем. Обговорення Декларації Ріо-де-Жанейро продемонструвало розбіжності в підходах сторін. Так, без попереднього погодження з лат.-амер. країнами з тексту декларації зникло засудження *Хелмса — Бертона закону;* учасники зустрічі не змогли досягти згоди щодо реформи *Організації Об'єднаних Націй (ООН).* Крім того, представники держав-членів ЄС відмовились закріпити в підсумковому док-ті положення про захист і дотримання принципу *суверенітету* й домінуючу роль ООН у визначенні доцільності застосування сили. Головним протиріччям між двома регіонами, яке не було подолане на Ріо-де-Жанейро зустрічі, залишилась проблема *протекціонізму* ЄС стосовно лат.-амер. с.-г. продукції. Незважаючи на помітні розбіжності між країнами ЄС, Лат. Америки й Карибського басейну, Ріо-де-Жанейро зустріч заклала основи нових відносин між державами-учасницями, у яких окрім екон. з'явилась політ. складова. Наступна зустріч глав д-в та урядів країн ЄС, Лат. Америки й Карибського басейну відбулась 17–18.05.2002 в Мадриді (Іспанія).

Н. М. Весела

Рісвікський мир 1697 — двостороння угода, підписана поблизу Рісвіка (Голландія) між Францією з одного боку та членами *Аугсбурзької ліги* — з іншого (20.09.1697 договір було підписано Англією, Нідерландами та Іспанією; 30.09.1697 — імператором *Священної Римської імперії* та нім. князівствами). Згідно з дог-ром Франція та Нідерлади повертали одна одній території, захоплені під час війни. Франц. король Людовік XIV визнавав Вільгельма Оранського англ. королем, Англія та Франція підтверджували свободу навігації та торгівлі для підданих обох д-в. Франція повертала Іспанії захоплені під час війни території в Каталонії та в Іспан. Нідерландах (Люксембург, Шарлеруа, Монсат, Кутре та ін.). Франція також повертала Священній Римській імп. Фрайбург, Брейсгау, Філіпсбург, Кель і знищувала укріплення на Рейні; Страсбург залишався за Францією.

М. Г. Капітоненко

Рішельє (Richelieu) Арман Емманюель дю Плессі (Емануїл Йосипович) (14.09.1766, Париж, Королівство Франція — 17.05.1822, там само) — франц. та рос. держ. діяч, *дипломат*. Нар. в аристократичній родині, герцог. Здобув військ. освіту. На початку Великої французької рев-ції емігрував у Росію. Із 1790 перебував на службі в рос. армії в чині генерал-лейтенанта. Учасник штурму Ізмаїла під час рос.-тур. війни 1787–91. Як монархіст за переконанням 1793–94 у складі військ австр.-прус. *антифранцузької коаліції* брав участь у війні проти революційної Франції. З 1795 жив у Російській імп. 1803 призначений градоначальником Одеси, водночас 1805–14 — генерал-губернатор Новоросійського краю (див.: *Новоросія*). Маючи значні адмін. здібності, активно проводив заселення й госп. освоєння укр. Причорномор'я, керував міським будівництвом і спорудженням порту в Одесі. На відміну від багатьох вищих посадових осіб Російської імп., був освіченою та культ. людиною. При підтримці **Р.** за проектом абата-єзуїта Ніколя 1817 був створений Рішельєвський ліцей. Разом з *Олександром I* брав участь у роботі *Віденського конгресу 1814–15* та виробленні *Паризького мирного договору 1815.* Після повалення *Наполеона I* повернувся до Франції. У вересні 1815 був призначений *Людовіком XVIII* головою кабінету міністрів та мін. зак. справ. 1818 на *Аахенському конгресі 1818* домігся рішення про виведення окуп. військ із Франції. Продовжував цікавитись госп. життям Півд. України. 25.12.1818 пішов у відставку, але з лютого 1820 до грудня 1821 знову очолював кабінет міністрів; намагався запобігти австр. *інтервенції* в Італії.

Н. Ф. Сербіна

Рішельє (Richelieu) Арман Жан дю Плессі (9.09.1585, Рішельє, Пуатьє, Королівство Франція — 4.12.1642, Париж, Королівство Франція) — франц. держ. діяч і *дипломат*, кардинал (1622), герцог (1631). Походив із незнатної дворянської родини. Закінчив богословський ф-т Сорбонни, магістр канонічного права (1606), д-р богослов'я (1607). Єпископ Люсона (1608); у 1614–15 — делегат від духовенства Люсонської єпархії останнього (до *Французької буржуазної революції 1789–99*) скликання Генеральних штатів; духівник королеви Анни Австрійської та член королівської ради (1615), держ. секретар із військ. справ та зовн. політики (1616). У 1619–22 разом із королевою-матір'ю Марією Медичі — на вигнанні в Блуа. У 1622 повернувся в Париж. Із 13.08.1824 — голова королівської ради Франції, перший міністр, фактичний правитель королівства. Провадив *зовнішню політику,* спрямовану на розширення кордонів Франції та встановлення її гегемонії в Європі; з цією метою, побоюючись посилення Габсбургів, підтримував усіх, хто боровся проти них під час *Тридцятилітньої війни 1618–48.* Після тривалих переговорів уклав 23.01.1631 у Бервальді угоду із шведським королем Густавом II Адольфом, за якою брав на себе зобов'язання сплачувати лідерові нім. протестантських князів фінанс. допомогу в розмірі одного мільйона ліврів на рік для покриття витрат на воєнні дії проти тих нім. д-в, де правлять Габсбурги. Після формального вступу Франції у війну проти Іспанії (1635) та *Священної Римської імперії* (1636) забезпечив дип. підтримку перемог франц. армії, спровокувавши антиіспан. повстання в Каталонії (1640) і перехід її під владу Франції (до 1659) та рев-цію в Португалії (1640), що покінчила з правлінням Габсбургів у цій країні. Політика **Р.** сприяла закінченню іспан. військ. і політ. домінування в Європі. Провадив активну колоніальну політику в Америці. Заклав основи системи рівноваги сил в Європі, що остаточно оформилась після *Версальського миру 1648.*

Твори: «Захист головних тверджень католицької віри», «Настанова для християн», «Політичний заповіт».

Р. А. Кривонос

Роа Гарсія (Roa Garcia) Рауль (18.04.1907, Гавана, Республіка Куба — 6.07.1982, там само) — кубинський громад.-політичний і держ. діяч, *дипломат*, письменник. Закінчив філол. ф-т Гаванського ун-ту (1930). Під час навчання брав участь у студ. рев. русі проти диктатури Х. Мачадо, неодноразово ув'язнювався, був чл. Антиімперіалістичної ліги Америки, одним із засновників її лівого студ. крила. У 1950-х — проф. філології Гаванського ун-ту, приєднався до «Руху 26-го липня» Ф. *Кастро.* У 1959–76 — мін. зак. справ Республіки Куба; доклав зусиль для перетворення її в активного учасника *Руху неприєднання* та зриву спроб США запровадити дип. *блокаду* країни в Лат. Америці. У 1976–82 — чл. Державної ради, заст. голови Національної асамблеї народної влади Республіки Куба.

Твори: «Повернення на світанку» (1964), «Напередодні вирішальних боїв» (1966), «Пригоди, удачі та невдачі мамбі» (1970).

В. І. Головченко

Робертсон (Robertson) Джордж (12.04.1946, Порт-Еллен, о. Айлей, Шотландія, Велика Британія) — брит. громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив Ун-т Данді (1968), магістр економіки. У 1968–78 працював у профспілковому русі, став головою Шотландської лейбористської партії. 1978 за підтримки Лейбористської партії Великої Британії був обраний до палати громад, переобирався п'ять разів. У 1979 призначений парл. секретарем міністра соц. забезпечення. Після поразки лейбористів на парл. виборах 1979 став промовцем від опозиції у справах Шотландії, оборони і в закорд. справах (1982–93), головним промовцем в європ. справах (з 1983). Із поверненням лейбористів до влади в травні 1997 увійшов до складу уряду Е. *Блера* як

міністр оборони. У серпні 1999 обраний 10-м Ген. секретарем *НАТО* (до 5.01.2004). Активно обстоював *НАТО розширення на Схід* і перетворення Альянсу в універсальний інструмент безпеки та співробітництва. Неодноразово відвідував з офіц. і робочими візитами Україну, позитивно ставився до поглиблення її співпраці з НАТО й перспектив членства в Альянсі. 24.08.1999 отримав довічне перство; у 1993 номінований «парламентарем року» за визначну роль у забезпеченні ратифікації *Маастрихтського договору*. Із травня 1997 — чл. Таємної королівської ради.

В. І. Головченко

Робінсон (Robinson) Ендрю Норвал (1946, м. Баррі, провінція Онтаріо, Канада) — канадський *дипломат*. Закінчив бакалаврат Університету Трент (1967) та магістратуру Університету Квінз (1969). Заступник директора відділу Північно-Західної Європи МЗС Канади (1975–76); перший секретар з питань культури, перший секретар з політики та економіки Посольства Канади у Великій Британії (1976–80); радник і консул Посольства Канади в Лівані (1980–82); заступник директора відділу політичного та інформаційного аналізу МЗС Канади (1982–85); радник і консул Посольства Канади в Єгипті (1985–88); директор управління Близького Сходу МЗС Канади (1988–90); директор робочої групи з питань кризи у Перській затоці (1990–91); директор управління Близького Сходу МЗС Канади (1991–92). 1992–95 — Посол Канади в Хашимітському Королівстві Йорданія; 1995–96 — директор, генеральний директор управління Близького Сходу МЗС Канади. У 1996–2000 брав участь у координації мирного процесу на Близькому Сході; 2000–01 — генеральний директор управління Африки МЗС Канади. 08.2001–08.2005 — Надзвичайний і Повноважний Посол Канади в Україні.

Р. А. Кривонос

Робота з джерелами інформації — вид інформаційно-аналітичної діяльності у дипломатичних закладах та установах, спрямований на розв'язання будь-якої проблеми за допомогою оптимальної інформації, яка дозволяє орієнтуватися в ситуації, чітко планувати дії, відстежувати їх результативність, уникати прикрих несподіванок та спроб іншої сторони маніпулювати певними особами й угрупованнями. Згідно теореми необхідної різноманітності, сформульованої одним із засновників кібернетики В. Ешбі, керуюча структура може ефективно виконувати свої функції лише у тому разі, якщо її структурне різноманіття буде не меншим, аніж у керованої підсистеми. Таке різноманіття обумовлене інформаційними потоками, процесами й ресурсами (з погляду їхнього змісту та характеру використаних носіїв), що застосовуються в процесі управління. Найпершою вимогою до роботи з інформаційним джерелом є дотримання правил інформаційної безпеки, які, у свою чергу, базуються на порівнянні вартості запобіжних заходів щодо збереження інформації та ризику від отримання вільного доступу до її джерел. Тобто найістотнішим є питання додержання розумного балансу між охороною інформації та її доступністю. Захист джерела інформації включає визначення об'єкта захисту, підстав обмеження доступу до джерел інформації (особливо тих, що надходять від владних структур). У ринкових умовах особливо важливо враховувати комерційну вартість секретної інформації, а тому потрібне чітке визначення термінів утаємниченості, поза якими вона може негативно позначитися на конкурентоспроможності вітчизняної ділової та академічної сфер. Щодо джерел науково-технічної інформації й, зокрема, тієї, яка стосується військових технологій, світова практика засвідчує, з одного боку, що урядові установи (включно з дипломатичними) піклуються про охорону «ініціативних» технологій (Know how) у тих галузях, де дана конкретна країна має незаперечні технологічні переваги, а, з іншого боку, вони намагаються встановити режим відкритості щодо інформації, яка стосується галузей, в яких дана країна не є єдиним лідером. Водночас уряди технологічно передових країн удосконалюють систему заходів щодо захисту інформації, що забезпечує переваги корпораціям і фірмам «вітчизняної прописки».

Вийшовши на те або інше джерело інформації, слід реалістично оцінити: 1) його наявні і потенційні можливості; 2) припустимі межі використання; 3) ступінь його надійності (вірогідності). З погляду доступності, інформацію поділяють на (а) відкриту (більш-менш доступну); (б) напівзакриту (не засекречену, але до певної міри контрольовану тими, кого вона безпосередньо стосується); (в) секретну (доступну обмеженому колу осіб, залежно від того рівня доступу, яким вони правовим чином користуються). До секретної (утаємниченої) відноситься інформація, яка становить державну таємницю й режим доступу до якої регламентується чинним законодавством. Доступ до відкритої інформації забезпечується шляхом: систематичної публікації в офіційних друкованих виданнях (бюлетенях, збірниках); поширення у засобах масової інформації (комунікації); безпосереднього надання зацікавленим громадянам, державним органам та іншим суб'єктам як безпосередньо, так і за окремими запитами. Обмеження права на одержання відкритої інформації забороняється законом. Щодо конфіденційної інформації, то право доступу до неї регламентується її власником. Окремим є питання доступу до конфіденційної інформації про особу, що збирається й використовується державними органами для виконання ними функцій державного управління, а іноді — банківськими та іншими комерційними структурами (бюро кредитних історій тощо). Отже, ключовим питанням щодо організації системи охорони інформації є режим доступу до неї, який передбачає правові норми одержання, використання, поширення і зберігання інформації. Відповідно до нині чинного українського законодавства, за режимом доступу інформація поділяється на відкриту та з обмеженим доступом. Право надання доступу до конкретної секретної інформації та її матеріальних носіїв мають тільки перші керівники державних органів, підприємств, установ і організацій.

Закон України «Про державну таємницю», визначаючи зміст заходів щодо режиму доступу, включає до нього й такий етап, як сам процес виготовлення інформації, що становить державну таємницю, та її матеріальних носіїв. Важливим аспектом української правової норми щодо правового режиму інформації є відсутність поділу інформації за ознаками права власності: власник має право установлення режиму доступу до інформації з обмеженим доступом, що йому належить, але виключно в межах, визначених законодавством. Інформація за режимом доступу може бути зведена до трьох різних категорій. Для роботи з секретною інформацією, що має ступені секретності «особливої важливості», «цілком таємно», «таємно», встановлено допуск першої форми; зі ступенями секретності «цілком таємно» і «таємно» — допуск другої форми; із ступенем секретності «таємно» — допуск третьої форми. Державна таємниця — це відомості, які є власністю держави й доступ до яких надається дієздатним громадянам України, яким надано допуск до державної таємниці та які потребують його за умовами службової, виробничої, наукової чи науково-дослідної діяльності або навчання. З погляду її місця й ролі у процесі прийняття рішень інформацію поділяють на (1) тотальну або фонову, яка дає уявлення про «тло» проблеми, яка вимагає розв'язання, про коло зацікавлених у тому або іншому варіанті розв'язання, ангажованих на тому або іншому боці осіб, учасників (індивідів, установ, організацій тощо); (2) ситуативну або оперативну (моніторингову), покликану тримати людей, які приймають рішення, у курсі мінливих подій; (3) конкретну або поточну, що заповнює прогалини в існуючих знаннях, даючи відповіді на наперед окреслені запитання; (4) непряму або опосередковану, яка підтверджує або спростовує певні припущення (робочі гіпотези) й може бути зістикована з ними; (5) оціночну й прогностичну, що тлумачить події і передбачає їх розвиток у майбутньому.

Поняття «інформації», з точки зору процесу прийняття рішень, відносне. Те, що комусь видається «інформацією», для іншого може бути нікчемним «шумом». Інформацію можна вважати важливою (іноді — особливо важливою) лише тоді, коли її можна використати із користю для справи. Причому така корисність буде обумовлена чотирма провідними параметрами, — вірогідністю, повнотою, точністю і своєчасністю. У випадку вірогідності (достовірності) йдеться про довіру до джерела інформації, яким у чисто «людському вимірі» слід вважати людину або групу людей, які створили даний інформаційний продукт (документ). Щодо параметра точності слід зважати на істотні відмінності між фактами (даними, які відповідають дійсності, витримали перевірку практикою тощо), гадками (особистісними дум-

ками, припущеннями, коментарями тощо), аналітично обробленими даними, які мають характер рекомендацій (пропозицій) для тих, хто приймає рішення. Кваліфікований фахівець з конкретної інформаційної проблеми повинен: 1) оцінити важливість інформації (за ступенем вірогідності, таємності, можливості використання тощо); 2) інтерпретувати її (у світлі інших даних і глибинної інтуїції, в загальній мозаїці фактів); 3) визначити, чи потрібна (і яка саме потрібна) додаткова інформація; 4) опрацювати рекомендації щодо ефективного використання інформації (врахування у подальших планах, передачі тим, кому це потрібно, збереження до певного моменту тощо). Особливою темою є робота з такими джерелами інформації як «обізнані особи», які вважаються ті, хто беззаперечно володіє (або може володіти) потрібною інформацією. До них відносяться, передусім, експерти, — люди, чиї професійні знання і контакти (як робочі, так і пов'язані з певними захопленнями) забезпечують їм належну орієнтацію в даного конкретного питання. Експерти й належно організована експертиза дозволяють по новому оцінити існуючу проблему, вийти на потрібні базові матеріали, на раніше невідомі джерела інформації.

М. А. Ожеван

Роджерс (Rogers) Вільям Пірс (23.06.1913, Норфолк, шт. Нью-Йорк, США — 2.01.2001, Бетесда, шт. Меріленд, США) — амер. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат* і юрист. Закінчив Колгейтський і Корнельський ун-ти. Із 1937 займався адвокатською практикою. У 1947–50 — гол. юрид. радник двох слідчих к-тів Сенату. 1953–57 — заст. міністра юстиції, активно лобіював прийняття Акта про громадян. права (1957). 1957–61 — міністр юстиції США, ініціював створення в мін-ві відділу громадян. прав, сприяв расовій інтеграції в держ. школах. 22.01.1969–3.09.1973 — *державний секретар США*. 9.12.1969 оприлюднив проект мирного врегулювання на Бл. Сході, що був покладений в основу єгипетсько-ізраїльської угоди про припинення вогню від 7.08.1970 і прийнятий сторонами *Близькосхідного конфлікту* як основа для переговорів; виступав за утримання США від застосування військ. сили для вирішення міжнар. проблем; активно сприяв успішному завершенню *Паризьких переговорів про врегулювання у В'єтнамі*. Після виходу у відставку повернувся до юрид. практики. У 1986 очолював президент. комісію, що розслідувала обставини катастрофи косм. корабля «Челенджер».

В. І. Головченко

Родрігес Мояно (Rodríguez Moyano) Хосе (22.02.1951, Кордова, Андалузія, Іспанія) — іспанський *дипломат*; магістр права. На *дипломатичній службі* з 1978: в *посольствах* Іспанії в Радянському Союзі, Аргентині, Парагваї та Венесуелі; очолював відділи Росії і Східної Європи, Східної Європи в МЗС Іспанії; був заступником генерального директора, заступником *посла* Іспанії в Росії і заступником генерального менеджера в Північній Америці МЗС Іспанії. У 2007–09 — заступник генерального директора Східної Європи МЗС Іспанії. З 2009 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Іспанія в Україні.

А. П. Сапсай

Рожанковський Теодор (14.02.1875, Сокаль, нині Львівської обл., Україна — 12.04.1970, Вігокен, шт. Нью-Джерсі, США) — укр. громад.-політ. і військ. діяч. Закінчив юрид. ф-т Львівського ун-ту. Працював суддею Турківського округу. 1913 обраний депутатом Галицького сойму від УНДП. Із початком *Першої світової війни* увійшов до орг.-координаційного центру зі створення Бойової управи легіону Українських січових стрільців (УСС). У серпні—вересні 1914 — командир легіону УСС; у жовтні 1914—березні 1915 — командир коша УСС (навч.-мобілізаційного управління); у березні 1915—листопаді 1918 — заст. командира коша. 18.10.1918 обраний до складу Української Національної Ради. Під час *українсько-польської війни 1918–19* очолював Станіславську військ. округу, отаман (майор) Української Галицької армії. У 1919–20 — військ. *аташе* дип. місії УНР у Чехословаччині. У 1920–30-х працював адвокатом у Львові.

В. І. Головченко

Розвідка конкурентна (англ. Competitive Intelligence) — важливий елемент прийняття рішень, стратегічного прогнозування та планування бізнесових компаній (корпорацій) в умовах гострої ринкової конкуренції, який стосується різноманітних операцій зі збору та аналізу інформації, необхідної для стратегічних оцінок реального стану та перспектив зовнішнього бізнесового довкілля, а також реальної й потенційної активності на різноманітних ринках компаній-конкурентів. У визначенні поняття, які пропонують «Товариство професіоналів стратегічної й конкурентної розвідки» («Strategic & Competitive Intelligence Professionals» (SCIP) та інші подібні професійні об'єднання підкреслюється етична й легальна виправданість **Р. к.**, що вирізняє її від «промислового шпигунства» (industrial espionage). Синонімічний ряд до терміна **Р. к.** включає такі поняття: «менеджмент знань»; «ринкова розвідка»; «ринковий інсайт»; «розвідка конкурента»; «технічна розвідка»; «бізнес-розвідка» тощо («knowledge management»; «market intelligence»; «market insight»; «competitor intelligence»; «technical intelligence»; «business intelligence»). Водночас, деякі джерела не ототожнюють **Р. к.** із названими видами розвідувальної діяльності, а наполягають на їх відмінностях. Вважається, наприклад, що «бізнес-розвідка», на відміну від **Р. к.**, фокусується на внутрішніх процесах в компанії, спрямованих на підсилення її ринкової конкурентоспроможності за посередництвом ліпшого усвідомлення ринкової ситуації та позиціонування конкурентів, вдаючись при цьому до методів, не завжди етично виправданих. **Р. к.** доповнює також «культурна розвідка» або ж «культурне вимірювання» («cultural intelligence» (CQ; CULTINT), яка пропонує PR-підрозділам компаній різноманітні методи мінімізації репутаційних ризиків компаній, знешкодження «чорного піару» тощо. Першою ґрунтовною працею з **Р. к.** є книга Майкла Портера «Конкурента стратегія: технології аналізу промислових підприємств та їх конкурентів» (Michael Porter «Competitive-Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors», 1980). Родоначальником **Р. к.** сучасного типу вважається компанія Ксерокс (Xerox), яка, наштовхнувшись на конкуренцію з боку японських виробників, створила «бенчмаркінг» (англ. bench mark — початок відліку) як прототип сучасної **Р. к.**, що є методом об'єктивного зіставлення способів й методів своєї діяльності зі способами й методами діяльності конкурентів, порівняння себе за низкою провідних показників з провідними «гравцями» даного сегменту ринку. Зокрема, «HR бенчмаркінг», який стосується управління людськими ресурсами (HR — human resourses) зводиться до порівняльних оцінок витрат компанії на оплату праці, підвищення кваліфікації співробітників тощо. Згодом до «бенчмаркінгу» долучилися адаптовані і пристосовані у максимально можливому обсязі до світу бізнесу інші розвідувальні технології: «профілювання конкурентів» («competitor profiling»); «стратегічна розвідка й раннє попередження»; («strategic & early warning & — reconnaissance»); «розвідка даних щодо клієнтів компанії» («customer intelligence»), Типовим для сучасної **Р. к.** є використання систем «дейт-майнінгу» («data mining»), моніторингу та аналізу соціальних мереж (social media monitoring & analysis) тощо.

М. А. Ожеван

Розена—Нісі протокол 1898 підписаний 13(25).04.1898 в Токіо посланником Росії в Японії Р. Розеном та мін. зак. справ Японії бароном Нісі; доповнював *Лобанова—Ямагати протокол 1896*. Напруження міжнар. ситуації на Дал. Сході в 1897–98 після захоплення Німеччиною бухти Цзяочжоу, укладення рос.-китайської конвенції 1898 про оренду Порт-Артура (Люйшунь) та Дальнього (Далянь) й отримання Петербургом права на будівництво півд. гілки Китайської Східної залізниці призвели до загострення рос.-япон. відносин. Японія прагнула домогтись визнання Росією свободи дій Японії в Кореї у відповідь на визнання прав Росії в Маньчжурії. Згідно з протоколом сторони визнавали *незалежність* Кореї та зобов'язувалися утримуватися від безпосереднього втручання у внутр. справи країни. Протокол передбачав інформування іншої сторони у випадку звернення до однієї із сторін уряду Кореї за допомогою, призначення військ. інструкторів та фінанс. радників лише після проведення взаємних консультацій та досягнення з цього питання домовленостей. Росія погоджувалась не перешкоджати розвитку торг.-пром. діяльності Японії в Кореї, враховуючи тісні екон. зв'язки та значну кількість япон. підданих у

країні. Компромісний характер протоколу не вирішив рос.-япон. протиріч, й у 1900 розпочались нові рос.-япон. переговори щодо Кореї. **Р.—Н. п.** формально залишався чинним до початку рос.-япон. війни 1904–05.

М. А. Миронова

Роззброєння — міжнародні домовленості про знищення або скорочення класів та типів озброєнь, а також процес виконання й контролю цих домовленостей. Роззброєння може проводитися внаслідок запровадження міжнародних режимів кількісних обмежень озброєнь, як правило, під егідою міждержавних організацій (наприклад, *Договір про звичайні збройні сили в Європі* 1990); як результат реалізації дво- та багатосторонніх міждержавних угод про встановлення чисельних та якісних обмежень озброєнь на певній території, як-то в прикордонній зоні в рамках угод про заходи взаємної довіри; на виконання «каральних» положень мирних угод із державами, які програли у війні, та на які накладаються обмеження щодо володіння та виробництва певних озброєнь (наприклад, обмеження озброєнь для Німеччини за *Версальським мирним договором 1919*); як наслідок міжнародних угод про повну заборону окремих видів та типів озброєнь (наприклад, *Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення 1993*, Угода про заборону протипіхотних мін). Процес роззброєння нерозривно пов'язаний із міжнародними механізмами контролю над озброєннями та політикою держав у сфері *демілітаризації*.

І. С. Пархомчук

Розкрадання ядерного матеріалу — *злочин міжнародного характеру*, передбачений Конвенцією про фізичний захист ядерного матеріалу 1980. **Р. я. м.** є потенційною небезпекою його використання на шкоду багатьом державам, народам і навколишньому середовищу. Конвенція визнає злочинними незаконне придбання, володіння, використання, передавання, знищення або розпилення ядерного матеріалу, його крадіжку, захоплення шляхом пограбування, привласнення, отримання обманним шляхом, примус до його видачі, загроза використати тощо. Держави-учасниці взяли на себе зобов'язання встановити у своїх кримінальних законах заходи покарання за здійснення названих злочинів. Україна — учасник даної Конвенції. У Кримінальному кодексі України відповідальність за цей злочин встановлено у ст. 265.

О. В. Задорожній

«Розумної могутності» концепція (smart power) — зовнішньополітична концепція, сформульована Дж. Наєм-молодшим у розвиток його *«м'якої могутності» концепції*. Розуміючи під могутністю, міццю здатність впливати на поведінку інших, щоб домагатися бажаних результатів, Дж. Най-молодший виділяв у 2003 три шляхи її реалізації: примус, підкуп і привабливість. Два перших підпадають під поняття жорсткої моці, тоді як привабливість (привабливість культури, цінностей і легітимність політики держави) — спосіб здійснення м'якої могутності. Вводячи термін **«Р. м.»**, Дж. Най-молодший вказував на недостатність використання одного з цих двох базових ресурсів окремо від іншого. Най спочатку акцентував неефективність однієї лише м'якої могутності для протистояння викликам і загрозам початку XXI ст. Для американського трактування **«Р. м.»** властива орієнтація на стратегію зовнішньополітичного впливу, яка передбачає застосування сили «з розумом». Цей сенс (зважене поєднання «жорсткої» і «м'якої» могутності) і був закладений в основу концепції Дж. Ная-молодшого, який запропонував його в якості перспективного принципу політики США після виборів президента Б. *Обами*.

«Р. м.» — це креативний потенціал, передбачувана здатність *держави* генерувати нові ідеї, технології та інститути. Також це і комунікативна мобільність, здатність вести інформаційну війну і політичні кампанії в світових ЗМІ. Також спостерігається зв'язок терміна **«Р. м.»** з «контекстуальним інтелектом». Останній розглядається Дж. Наєм-молодшим як ключова властивість успішного політичного лідера, здатного постійно залишатися на гребені хвилі, вивчати і відчувати політичну ситуацію. Провідні американські «фабрики думки» (Rand Corporation, Новий американський Центр забезпечення безпеки, комітет «9.11», Центр глобальних контактів, Cato Institute та інші) пропонували уряду США прийняти **«Р. м.»** в якості стратегічних напрямків *зовнішньої політики* США. У 2006 американською фабрикою думки під назвою «Центр стратегічних і міжнародних досліджень» була створена двопартійна комісія з **«Р. м.»**, яку очолили колишній заступник *державного секретаря США* (2001–05) Р. Армітідж і Дж. Най-молодший. В опублікованому в 2007 звіті США рекомендується зосередитися на п'яти критично значущих сферах: альянси та інституції, глобальний розвиток, *дипломатія публічна*, економічна інтеграція, технології та інновації. У широкому розумінні **«Р. м.»** — це комплексна модель сучасного світового лідерства, що включає в себе інформаційно-інтелектуальний вплив, багатосторонність, здатність продуктивно керувати міжнародним розвитком і вирішувати глобальні проблеми. Вона являє собою властивість ефективно мобілізувати всі доступні ресурси в політичних цілях і оптимально ними розпоряджатись.

Д. В. Табачник

Розумовський Андрій Кирилович (22.10.1752, Глухів, нині Сумської обл., Україна — 11.09.1836, Відень, Австрійська імперія) — рос. *дипломат*, князь (1814). Син укр. гетьмана К. *Розумовського*. Навчався у Страсбурзі. 1769–72 служив на рос. флоті. 1772–77 — на придворній службі. 1777 призначений повноважним міністром і надзвичайним посланником Російської імп. у Венеціанській Республіці. 1778–84 — *посол* у Неаполітанському Королівстві, 1784–86 — у Данії, 1786–90 — у Швеції. З листопада 1790 — посланник, посол в Австрії; сприяв укладенню австр.-рос. союзного дог-ру від 3(14).07.1792, брав участь у переговорах про *поділи Речі Посполитої* 1793 і 1795, у 1798 залучив Австрію до участі в 2-й *антифранцузькій коаліції*. За правління *Павла I* 1799 відкликаний з Відня, жив у Батурині. 1801 призначений *Олександром I* знову послом у Відні, наполягав на продовженні участі Австрії у війні з *Наполеоном I*. Після *Тільзитських мирних договорів 1807* пішов у відставку, але продовжував жити у Відні, був меценатом мистецтва. 1813 Олександр I повернув **Р.** на дип. службу. Після вступу 1814 союзницьких військ у Париж і зречення Наполеона I вів переговори з Ш. *Талейраном* про мир, підписав *Паризький мирний договір 1814* і *Паризький мирний договір 1815;* був однією з ключових політ. фігур на *Віденському конгресі 1814–15*, головою рос. делегації; за орг-цію конгресу отримав титул ясновельможного князя. 1815 пішов у відставку й до кінця життя мешкав у Відні. На поч. 1815 у палаці **Р.** сталась пожежа, внаслідок якої були пошкоджені або повністю знищені твори мистецтва. З того часу матеріал. становище **Р.** було скрутним. Під впливом дружини графині Тюргейм за кілька років до смерті став католиком.

Н. Ф. Сербіна

Розумовський Кирило Григорович (18.03.1728, с. Лемеші, нині Козелецького р-ну Чернігівської обл., Україна — 3.01.1803, Батурин, нині Бахмацького р-ну Чернігівської обл., Україна) — укр. держ. діяч, останній гетьман Лівобережної України (22.02.1750–10.11.1764). Нар. у сім'ї реєстрового козака. У 1742 за допомогою старшого брата — Олексія *Розумовського*, фаворита імператриці Єлизавети Петрівни, переїхав до царського двору. 1743–45 навчався в ун-тах Німеччини, Франції та Італії. 1746 призначений президентом Російської академії наук (до 1798). Після обрання з дозволу імператриці гетьманом Війська Запорозького на Глухівській старшинській раді 1750 відзначався значною самостійністю в питаннях внутр. політики, прагнучи до поновлення становища Гетьманщини за *Переяславсько-Московською угодою 1654:* своєю резиденцією визначив Батурин, домігся виведення Гетьманщини з відомства Сенату до *Іноземних справ колегії*, поширення влади гетьмана на Київ і Запорозьку Січ, без погодження з Петербургом призначав полковників, намагався добитись права безпосередніх *дипломатичних відносин* з іноземн. д-вами. Це викликало невдоволення Петербурга, вже в березні 1754 Єлизавета Петрівна спец. указом заборонила гетьманові самостійно призначати полковників, залишивши за ним право лише підбирати кандидатів на цю посаду; тоді ж офіційно було підтверджено становище, коли укр. гетьманам, починаючи з І. Скоропадського [1708–22], було заборонено вести самостійні зносини з іноземн. д-вами, а при самих гетьманах перебували рос. радники-міністри; на поч. 1756 вирішення всіх справ Гетьманщини було повернуто до Сена-

ту. Взяв активну участь у двірському перевороті 1762 на користь *Катерини II;* обнадіяний її гаслами про «освічене» правління, скликав 1763 в Глухові старшинську раду для затвердження проведених реформ (судової, військової, освітньої та ін.). Але Катерина II, використавши як привід підписану на старшинській раді чолобитну з проханням повернути Гетьманщині «затверджені права, вольності та привілеї», створити парламент на зразок польського сейму й дати дозвіл на встановлення спадкового гетьманства, скасувала посаду гетьмана. У 1768–71 — чл. Державної ради, згодом відійшов від держ. діяльності й займався будівництвом та госп-вом.

В. І. Головченко

Розумовський Олексій Григорович (17.03.1709, с. Лемеші (хутір Чемер) Козелецької сотні Київського полку — нині Козелецького району Чернігівської області, Україна — 6.07.1771, м. Санкт-Петербург, Російська імперія) — російський державний і політичний діяч українського походження, морганатичний чоловік імператриці Єлизавети Петрівни (1742), титулований князь *Священної Римської імперії* й граф Російської імперії (1744), російський генерал-фельдмаршал (1756); народився в сім'ї реєстрового козака, старший брат останнього гетьмана Війська Запорозького — Кирила *Розумовського.* Завдяки чудовому голосу його прийняли півчим до церкви, а російський полковник Вишневський, перебуваючи в Лемешах проїздом, узяв **Р.** до себе в служіння; згодом у Петербурзі рекомендував його обер-гофмаршалу графові Левенвольде, що в 1731 дав **Р.** місце в хорі імператорських півчих (під прізвищем Розумовського). Тут його побачила принцеса Єлизавета, яку вразила краса молодого співака, й вона переконала графа Левенвольде поступитися їй молодим співаком; **Р.** став спершу півчим, а коли почав втрачати голос — бандуристом при Єлизаветі; принцеса підвищувала **Р.**, як могла, і незабаром зробила його головним інтендантом свого двору; по смерті імператриці Анни Іванівни в жовтні 1740 й незадовго до свого сходження на престол Єлизавета призначила його своїм камер-юнкером. Взяв активну участь у двірському перевороті в ніч на 25.11.1741, внаслідок якого престол зайняла Єлизавета Петрівна, що в перші ж дні свого царювання звела його в камергери; в день коронації імператриці — 25.04.1742 став обер-єгермейстером і кавалером ордена Св. Андрія Первозванного. Сприяв організації поїздки Єлизавети Петрівни в Україну (1744), під час якої козацька старшина за його підтримки переконала царицю відновити гетьманство; за активної участі **Р.** 1745 було відновлено Київську митрополію, а 1747 проголошено царську грамоту про обрання гетьманом його брата — К. Розумовського. Після смерті імператриці вийшов у відставку, жив у збудованому для нього Анічковому палаці у Петербурзі; оскільки вважав, що не може розраховувати на благовоління нового імператора — *Петра III*; за російським звичаєм, подарував імператору з нагоди його переїзду в Зимовий палац прекрасну палицю і мільйон карбованців; але вже 28.06.1762 Петра III скинули з престолу та через тиждень вбили. В цьому двірському перевороті **Р.** участі не брав і прожив ще кілька років за правління *Катерини II*, але рідко відвідував двір імператриці; зберігаючи певний політичний вплив, допомагав відстоювати права українського козацтва.

В. М. Матвієнко

Ролінгс (Rawlings) Джеррі Джон (22.06.1947, Аккра, Британський Золотий Берег) — ганський військ. і держ. діяч. Закінчив найпрестижніший у Зах. Африці військ. коледж Ачімото. У травні 1979 в чині лейтенанта ВПС здійснив спробу скинути диктаторський режим генерал-лейтенанта Ф. Акуффо, був заарештований і засуджений до смертної кари, але внаслідок вдалого повторного перевороту 4.06.1979 очолив Революційну раду Збройних сил, що провела чистку держ. структур від осіб, винних у руйнації економіки та зловживанні владою, і визнала Сахарську Арабську Демократичну Республіку (див.: *Західної Сахари проблема*). 24.09.1979 передав владу лідерові лівої Народної нац. партії Х. Ліманну, що виграв парл. вибори й називав себе спадкоємцем політ. ідеалів К. *Нкруми.* Після банкрутства внутр. і зовн.-політ. курсу Х. Ліманна **Р.** вчинив 31.12.1981 держ. переворот й очолив Тимчасову раду нац. оборони. У *зовнішній політиці* здійснював нейтралістський курс, спрямований на повернення Гані провідної ролі в регіоні й *Економічному співтоваристві західноафриканських держав* та активну участь у миротворчих операціях *Організації Об'єднаних Націй (ООН).* У 1991 у званні полковника пішов у відставку зі Збройних сил і наступного року вдало балотувався на посаду президента від заснованого ним же Національного демокр. конгресу, переобраний на другий 4-річний термін у 1996. Забезпечив високий рівень екон. й політ. стабільності в країні та перехід до демократичної багатопарт. системи прийняттям конституції 28.04.1992, на міжнародній арені виступав з позицій *панафриканізму.* Після відставки 7.01.2001 залишив політику й читає лекції в різних університетах світу, в т. ч. Оксфордському.

В. І. Головченко

Роман-Борис Мстиславич (бл. 1150, Київ, Русь — 19.06.1205, Завихост, нині — Польська Республіка) — князь новгородський, володимир-волинський, галицько-волинський. Син Мстислава Ізяславича київського й доньки польського князя *Болеслава III Кривоустого* Агнеси. У 1168 **Р.**, батько якого княжив у Києві, запросили в князі до Новгорода Великого. У 1170, коли Мстислав Ізяславич втратив київ. стіл, новгородці вигнали **Р.**, який вокняжився у Володимирі Волинському, де правив майже 30 років. Уславився переможними походами до Половецького степу: 1197 чи 1198, на прохання візантійського імп. Олексія III Ангела, напав на половців, що вдерлись у межі імперії, розгромив і розсіяв їх. У 1201 і 1204 **Р.** організував походи півд.-руських князів до Половецького степу, що принесли йому гучні перемоги та славу, які відбились у панегірикові **Р.**, що ним відкривається збережена частина Галицько-Волинського літопису, й у «Слові о полку Ігоревім». У 1199, після смерті Володимира Ярославича, вокняжився в Галичі та створив могутнє і велике Галицько-Волинське князівство. Частково придушив там, але не повністю викоренив, боярську опозицію. Претендуючи на першість у Півд. Русі, у 1201 відняв Київ у Рюрика Ростиславича й посадив там свого двоюрідного брата Інгвара Ярославича Луцького, а 1204 заволодів Києвом, фактично об'єднавши під своєю рукою південноруські землі. Відважний воїн і вмілий полководець, **Р.** був мудрим та далекоглядним політиком, що прагнув до об'єднання Русі. Жив у мирі з Угорщиною та Польщею (1204 чи 1205 уклав союзну мирну угоду з цими країнами), перемагав неспокійних сусідів литовців і ятвягів. Утручався в європ. політику, в б-бу між нім. династіями Гогенштауфенів і Гвельфів. Загинув у червні 1205 поблизу польського міста Завихост під час походу до Зах. Європи, ймовірно до Німеччини. Залишив Галицько-Волинське князівство не досить консолідованим.

М. Ф. Котляр

Романо (Romano) Фабріціо (6.01.1959, м. Піза, Італійська Республіка) — італійський *дипломат.* Здобув юридичну освіту в Університеті «Ла Сап'єнца», м. Рим. З 1987 — на *дипломатичній службі*; 1989–90 — співробітник відділу кризових ситуацій МЗС Італії; 1990–92 — другий секретар посольства Італії в Камеруні; 1992–97 — перший секретар посольства Італії в Росії; 1997–2000 — співробітник генеральної дирекції з економічних справ, генеральної дирекції з країн Європи МЗС Італії; 2000–03 — перший радник посольства Італії в Німеччині; 2003–07 — посол Італії в Грузії; 2007–08 — співробітник генеральної дирекції з країн Середземномор'я та Близького Сходу МЗС Італії; 2008–11 — керівник відділу кризових ситуацій МЗС Італії. З січня 2012 — Надзвичайний і Повноважний Посол Італії в Україні.

Р. К. Петюр

Ромпей (Rompuy) Герман ван (31.10.1947, Еттербек, нині — Брюссельський столичний регіон, Королівство Бельгія) — бельгійський громадсько-політичний і державний діяч, 66-й прем'єр-міністр Бельгії (2008–09) і перший Голова *Європейської ради* (з 2010); народився в сім'ї викладача вузу; закінчив Католицький університет Левена (Фландрія; 1968 — бакалавр філософії, 1971 — магістр прикладної економіки). У 1972–75 працював у Бельгійському центральному банку, тоді ж вступив до Партії християнських демократів і фламандців та очолив її національну молодіжну раду; в 1980–87 читав лекції в Університетському коледжі «Lessius» (Антверпен) і Католицькому університеті Брюсселя. Політична кар'єра **Р.** пов'язана з Партією християнських демократів і фламандців, яку він очолював у 1988–93, водночас був обраний до Се-

нату; не раз обіймав урядові пости, за особливо плідну вважають його діяльність на посту віце-прем'єра й міністра бюджету 3.09.1993–12.07.1999. 12.07.2007–30.12.2008 — голова Палати представників; 30.12.2008–25.11.2009 — прем'єр-міністр Бельгії, за головне досягнення уряду вважають те, що йому пощастило понизити напругу суперечностей між двома головними громадами країни в центрі Європи, фламандцями та валлонами. Після набрання чинності *Лісабонським договором ЄС 2007* на екстреному саміті *Європейської ради* в Брюсселі 19.11.2009 Р. одноголосно було обрано першим її постійним Головою, офіційно обійняв посаду 1.12.2009.

В. В. Копійка

Ромуло (Romulo) Карлос Пенья (14.01.1899, Камілінг, Центральний Лусон, Філіппінська Республіка — 15.12.1985, Маніла, Республіка Філіппіни) — філіппінський держ. діяч і *дипломат*, письменник. Закінчив Філіппінський і Колумбійський ун-ти. У 1919–41 займався видавничою та журналістською справою, викладав англ. мову (1926–30) і належав до наглядацької ради Філіппінського ун-ту (1931–41). Із початком Тихоокеанської війни між США та Японією відвідав Схід. Азію й за низку статей на військ.-політ. тематику отримав Пулітцерівську премію. Після висадки японців на Філіппінах у 1942 став прес-помічником генерала Д. Макартура. У 1942–44 — чл. філіппінського уряду у вигнанні (США), у 1944–46 — резидент-комісар Філіппін у США; бригадний генерал (1944). Взяв активну участь у створенні *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*, очолював філіппінську делегацію на *Сан-Франциській конференції 1945*. У 1946–54 — постійний представник Республіки Філіппіни при ООН; у 1949–50 — голова *Генеральної Асамблеї ООН*, водночас у 1950–51 — мін. зак. справ Філіппін; у 1952–53 і 1955–62 — посол Філіппін у США. У 1962–68 — президент Філіппінського ун-ту (Маніла) й у 1966–68 — міністр освіти Філіппін. Попри ліберальні переконання на початку політ. діяльності, підтримав встановлення Президентом Ф. *Маркосом* авторитарного режиму й був призначений мін. зак. справ Філіппін (1968–84).

Твори: «Я бачив падіння Філіппін» (1942), «Мої братні американці» (1945), «Я бачив повстання Філіппін» (1946), «Хрестовий похід в Азію» (1955), «Значення Бандунга» (1956), «Я гуляв з героями» (1961), «З'ясовуючи азійську містику» (1969).

В. І. Головченко

Росії та Білорусі союзна держава — рос.-білоруський інтеграційний проект; заснована Договором про утворення союзної держави Росії та Білорусі від 8.12.1999. Керівним органом Союзної держави є Вища державна рада. Договір створює прав. основу для подальшої інтеграції двох д-в у різних сферах держ. і сусп. життя. До сфери компетенції Союзної держави віднесено: прийняття нових д-в до складу союзної д-ви, координація та взаємодія в галузі *зовнішньої політики*, проведення погодженого курсу на зміцнення *Співдружності Незалежних Держав (СНД)*. Союзна держава має усі ознаки д-ви: спільну територію, кордони, *громадянство*, органи влади, символіку і в перспективі єдину грошову одиницю. Договір передбачає формування Союзної держави на федерат. засадах, але «із збереженням державного суверенітету держав-учасниць» (ст. 6). Він визначає специфічні права громадян Союзної держави: обирати й бути обраними у виборні органи Союзної держави; призначатись на посади в органах Союзної держави, а також створювати союзні громад. об'єднання. В екон. площині Договір передбачає формування *єдиного економічного простору* шляхом створення єдиного митного простору, уніфікації податкового законодавства, валютного регулювання та грошово-кредитної системи до 2005. Співробітництво у військ. сфері передбачає взаємодію двох країн в оборонній галузі. 8.12.1999 була прийнята Програма дій РФ та Республіки Білорусь з реалізації положень дог-ру про створення союзної держави, що передбачає здійснення широкого комплексу заходів із нарощування військ. могутності Союзної держави. Росія та Білорусь проводять узгоджену військ. політику, розробляють заходи для забезпечення регіональної безпеки, вибудовують свою оборону з урахуванням *НАТО розширення на Схід* тощо.

С. В. Андрущенко

Росії та Білорусі співтовариство — міждерж. об'єднання Росії та Білорусі, засноване договором, підписаним 2.04.1996 в Москві. Після здобуття незалежності в 1991 Білорусь проголосила курс на європ. *інтеграцію міжнародну*, але низка внутр. чинників та висока ступінь екон. залежності від Росії призвели до поступового домінування пророс. курсу в *зовнішній політиці* д-ви. У 1994 значно активізувалось екон. співробітництво між двома д-вами, а також була поглиблена військ. співпраця. Після президент. виборів 1994, на яких перемогу здобув О. *Лукашенко*, курс на інтеграцію з Росією набув характеру офіц. зовн.-політ. доктрини Білорусі. 21.02.1995 у Мінську підписано Договір про дружбу, добросусідство та співробітництво між РФ та Республікою Білорусь терміном на 10 років, який заклав основи інтеграційного процесу, започаткував тісне екон. співробітництво та координацію зовн.-політ. діяльності й військ. політики двох д-в. Договір про створення Співтовариства Росії та Білорусі передбачав політ. та екон. інтеграцію двох д-в, об'єднання матеріал. й інтелектуального потенціалу Росії та Білорусі, створення *єдиного економічного простору* й синхронізацію реформ. Керівним органом Співтовариства була Вища рада, до якої належали глави д-в та урядів, керівники парламентів. Для орг-ції практ. роботи з виконання положень дог-ру було створено Виконавчий комітет, парл. співробітництво двох держав здійснювалось в Парламентських зборах Співтовариства, завданням яких стало розробка та ухвалення модельних законодавчих актів для нормативного забезпечення інтеграції двох д-в. Договір заклав основи об'єднаної енергетичної й трансп. систем, а також передбачав формування єдиної законодавчої та нормативно-прав. бази, створення спільного наук.-технол. та інформ. простору. До кінця 1997 планувалось провести уніфікацію грошово-кредитних і бюджетних систем із метою створення валютного союзу та запровадження єдиної грошової одиниці. Водночас договір підтверджував збереження держ. *суверенітету* сторін, їх незалежності й територ. цілісності. Інтеграційний проект, започаткований Співтовариством, отримав розвиток із підписанням 2.04.1997 у Москві Договору про Союз Білорусі та Росії; за цим дог-ром Співтовариство перетворювалось на Союз. 23.05.1997 було затверджено Статут Союзу, яким було запроваджено інститут громадянства Союзу Росії та Білорусі. 25.12.1998 у Москві Росія та Білорусь підписали Декларацію про подальше єднання Росії та Білорусі, Договір про рівні права громадян та Угоду про створення рівних умов суб'єктів господарювання. Подальша інтеграція двох д-в продовжилась у процесі створення *Росії та Білорусі союзної держави*.

С. В. Андрущенко

Російська рада з міжнародних справ — російська некомерційна організація, заснована «в ім'я сприяння зміцненню миру, дружби і злагоди між народами і має сприяти запобіганню міжнародних конфліктів і врегулювання криз». Засновники — МЗС РФ, Міністерство освіти і науки РФ, Російська академія наук, Російський союз промисловців і підприємців, інформаційне агентство «Інтерфакс». Основні цілі РРМС: сприяння її членам у проведенні в Росії міжнародних досліджень з питань *зовнішньої політики*, вдосконаленні процесу підготовки фахівців у галузі зовнішньої політики та регіонознавства, в організації взаємодії російських наукових організацій з іноземними експертно-аналітичними центрами з питань міжнародних відносин. Предмет діяльності РРМС: а) сприяння зміцненню миру і злагоди між народами і запобігання *конфліктам міжнародним* шляхом зміцнення колективних і правових засад у сфері *міжнародних відносин*; б) сприяння формуванню в Росії і за кордоном громадської думки на користь подолання конфронтаційної парадигми міжнародних відносин та їх *демілітаризації*; створення відкритих систем колективної безпеки, насамперед в Євро-Атлантиці; в) просування в глобальній та регіональній політиці позитивного, об'єднавчого порядку денного з акцентом на широке міжнародне співробітництво в інтересах протидії новим загрозам і викликам; г) сприяння створенню стійкої міжнародної системи, яка б відповідала інтересам всіх країн і регіонів світу, відображала його культурно-цивілізаційне різноманіття і сприяла зміцненню колективних і правових засад у відносинах між державами.

Президент РРМС — І. С. *Іванов*, міністр закордонних справ Росії у 1998–2004, секретар Ради безпеки РФ у 2004–07. Генеральний директор —

А. В. Кортунов. Члени Президії — П. О. Авен, А. І. Денисов, В. Л. Іноземців, Д. С. Пєсков. Голова Опікунської ради — академік РАН Є. М. *Примаков*, голова уряду Росії в 1998–99. Голова Наукової ради — О. О. Динкін, директор ІМЕМВ РАН, академік РАН. РРМС — механізм інформаційного супроводу зовнішньої політики РФ та ініціатив у сфері громадської дипломатії, інструмент зондування позицій зарубіжних партнерів щодо російських ініціатив, організатор дискусій з ключовими посадовими особами Росії та зарубіжних держав, ініціатор наукових досліджень з актуальних питань світової політики, замовник аналітичних та інформаційних матеріалів у академічних та незалежних наукових центрів, оператор комплексних наукових проектів в інтересах державних органів, бізнесу, міжнародних організацій, партнер провідних російських і зарубіжних «мозкових трестів» у реалізації дослідних проектів, організатор освітніх програм у галузі міжнародних відносин для різних професійних груп, майданчик взаємодії російських ВНЗ у сфері міжнародної проблематики, а також інструмент інтернаціоналізації російських університетів, їх включення в глобальне середовище обміну знаннями та інформацією, партнер провідних освітніх центрів у підготовці фахівців-міжнародників, розвитку передових програм навчання. На порядку денному РРМС — створення молодіжної секції на базі провідних російських ВНЗ з метою формування кадрового резерву для зовнішньополітичного співтовариства країни, залучення до зовнішньополітичного співтовариства талановитої молоді з різних професійних груп, включення її в глобальні проекти та ініціативи.

Д. В. Табачник

Російсько-афганського кордону проблема — основна складова протиріч між Великою Британією та Російською імп. з питання розподілу зон впливу в Центр. Азії. Проблема розмежування між територіями, контрольованими двома д-вами, виникла в сер. XIX ст., після активізації колонізації Російською імп. Центр. Азії та поновлення спроб Великої Британії встановити контроль над Афганістаном і поширити свій вплив на туркменські племена. Одночасна експансія двох д-в у Центр. Азії призвела до прямого зіткнення їхніх інтересів. У 1869 Велика Британія та Росія розпочали переговори про визначення меж зон впливу в Центр. Азії. Результатом першого етапу переговорів у 1869–71 стала домовленість між двома д-вами щодо визнання території Афганістану «нейтральною зоною», яка виступатиме буфером між володіннями брит. корони в Індії та рос. володіннями в Центр. Азії. Визначення півн. кордону Афганістану з Хівою та Бухарою мало стати предметом наступних переговорів. На другому етапі переговорів у жовтні 1872 — січні 1873 було досягнуто домовленості, за якою Росія визнавала запропоновану Великою Британією лінію півн.-зах. кордону Афганістану: Акча — Сарипуль — Маймене — Шиберган — Андахой.

Проблема розмежування зон впливу в Центр. Азії загострилась після військ. операції рос. військ проти Хівинського ханства навесні — влітку 1873 (завершилась узяттям Хіви та підписанням 12.08.1873 рос.-хівинського мирного дог-ру, за яким Хіва поступалась Росії правим берегом р. Амудар'я) та приєднання до Росії 19.02.1876 Кокандського ханства. Занепокоєна посиленням впливу Росії в Центр. Азії Велика Британія активізувала підтримку афган. і туркменським племенам, підбурюючи їх до збройних дій проти рос. військ. У жовтні 1875 Велика Британія заявила, що не визнає незалежність та нейтральність Афганістану та зберігає за собою повну свободу дій щодо Афганістану. У результаті другої англ.-афган. війни 1878–80 Велика Британія встановила контроль над зовн. зносинами Афганістану (див.: *Англійсько-афганські війни*).

У 1879 рос. війська здійснили експедицію в район Геок-Тепе з метою захоплення Ахалтекінської оази. Провал операції призвів до послаблення рос. та посилення брит. позицій у регіоні. Але вже 1880 рос. війська здійснили нову спробу оволодіти ключовим районом у Туркменистані, й цього разу експедиція завершилась встановленням у травні 1881 повного контролю Росії над Ахалтекінською оазою (див.: *Ахалтекінська експедиція 1880–81*). Приєднання Туркменистану до Росії було оформлене 6.03.1884, коли рос. війська зайняли Мерв та вийшли до кордонів Афганістану. Ці дії Росії сприймались Великою Британією як пряма загроза її володінням в Індії та призвели до рос.-англ. збройного конфлікту в Туркменії, коли Велика Британія заявила про порушення Росією умов брит.-рос. домовленостей 1869–73 щодо розподілу зон впливу в Центр. Азії, а загони афган. племен під командуванням брит. інструкторів зайняли Кушку та Пендинську оазу на південь від Мерву. У зіткненні 18.03.1885 афган. загони було розбито рос. військами. У відповідь брит. уряд почав загрожувати Росії війною, а брит. парламент проголосив про мобілізацію збройних сил і флоту. Щоб огородити себе від загрози брит. дій на Чорному морі, Росія звернулась до Німеччини, посилаючись на положення дог-ру трьох імператорів (див.: *Союз трьох імператорів*); Німеччина дотрималась своїх зобов'язань та здійснила тиск на Туреччину, внаслідок чого султан заявив, що Чорноморські протоки залишатимуться закритими для військ. кораблів *третіх держав*. Чорноморське узбережжя Росії, що було найуразливішим у можливій війні з Великою Британією, ставало недосяжним для брит. флоту. Посиливши т. ч. свої позиції у цьому протистоянні, Росія запропонувала розпочати переговори про умови ліквідації конфлікту, результатом яких стало укладення низки брит.-рос. угод про розмежування в Центр. Азії.

29.08.1885 підписано брит.-рос. угоду про встановлення зах. ділянки півн. кордону Афганістану, за якою Росія беззастережно визнавала входження Афганістану до зони впливу Великої Британії, а також погоджувалась із включенням до його складу раніше незалежного Бадахшану. Кордон брит. та рос. сфер інтересів встановлювався по р. Амудар'я (на півн. захід від неї встановлювалась рос. зона, на схід, півд. схід та південь — британська). Також встановлювалась зах. ділянка півн. кордону Афганістану (перша чітко визначена ділянка рос.-афган. кордону) від Зульфагару (на р. Теджен, по якій проходив рос.-перський кордон) до Кушкінського посту й далі до перетину із р. Мургаб, по півн. межі долини р. Абі-Кайсор до перетину із р. Амудар'я (угоду про демаркацію зах. ділянки рос.-афган. кордону підписано 10.07.1887). 27.02.1895 підписано брит.-рос. угоду про встановлення кордону між Бухарою та Афганістаном, яка визначала схід. ділянку півн. кордону. Кордон проходив по р. Пяндж; до Афганістану відходили бухарські володіння на південь від Амудар'ї, а до Бухари — таджицькі округи Рошан, Шугнан та частина Вахану на правому березі Пянджу. Вузька смуга між рос.-афган. кордоном та Гіндукушем, що був у зоні безперечного брит. контролю, яка утворювалась із частини Вахану на лівому березі Пянджу, відходила до Афганістану та до зони інтересів Великої Британії, але остання зобов'язувалася не приєднувати її до своїх володінь. Ця територія фактично ставала буфером між брит. та рос. володіннями. Межа між зонами впливу Великої Британії та Росії на Памірі визначалась по лінії від схід. берега оз. Зор-Куль на схід до перевалу Орта-Бель, до пункту Кизил-Рабат і далі на схід до китайського кордону. Велика Британія та Росія зобов'язувались не втручатись у політ. справи в зоні впливу іншої сторони. Остаточне врегулювання щодо **Р.-а. к. п.** було досягнуто за брит.-рос. конвенцією про розподіл сфер впливу в Персії, Афганістані й Тибеті 18.08.1907 (див.: *Англійсько-російська угода 1907*), за якою Росія визнавала Афганістан зоною виключного брит. впливу та погоджувалась утримуватися від втручання в афган. справи. Вирішення **Р.-а. к. п.** зняло найгостріші протиріччя в брит.-рос. відносинах та дозволило обом д-вам встановити союзницькі відносини (див.: *Антанта*) напередодні *Другої світової війни*.

В. Ю. Константинов

Російської імперії дипломатія. 1725–62 в Росії точилась політ. б-ба між дворянськими угрупованнями, що супроводжувалась двірськими переворотами. Наслідком одного з них було встановлення під час правління племінниці *Петра I* Анни Іванівни (1730–40) біронівщини (від імені фаворита, курляндського дворянина Е. Й. Бірона) — режиму шпигунства, доносів і переслідувань незадоволених. За правління Єлизавети Петрівни (1741–61), *Катерини II* (1762–96) і *Павла I* (1796–1801) в Росії стали з'являтись елементи індустріального розвитку, що свідчило про зростання товарно-грошових відносин, виникнення мануфактур із використанням вільнонайманої праці тощо. У той самий час відбувалось подальше зміцнення позицій дворянства, станові привілеї якого найбільш повно були викладені в «Жалуваній грамоті дво-

рянству» (1785). Свого апогею досягла система кріпосництва, яку було поширено й на землі Лівобережної України (1783), а невдовзі — Півд. України (1796). Обмежувались права рос. козацтва, зростали держ. податки. Відповіддю на соц. політику уряду стали народні виступи, з яких найбільшим була селянсько-козацька війна під керівництвом О. Пугачова (1773–75), що охопила величезні простори Поволжя та Приуралля.

Уряд продовжував курс на нехтування нац. інтересів нерос. народів імперії. У 2-й пол. XVIII ст. у Лівобережній Україні остаточно ліквідовано залишки політ. *автономії:* 1764 скасовано гетьманство, 1781–83 ліквідовано полково-сотенний устрій та козацькі полки, 1775 знищено Запорозьку Січ. За правління Катерини II Росія проводила активну *зовнішню політику,* яка зводилась переважно до оволодіння Чорноморським узбережжям. Успішні війни з Туреччиною (1768–74, 1787–91) призвели до ліквідації Кримського ханату (1783) та загарбання Росією Приазов'я й Півн. Причорномор'я. Російська імп. була активною учасницею трьох *поділів Речі Посполитої* (1772, 1793, 1795), внаслідок яких захоплені Правобережна Україна (Київське, Брацлавське, Волинське та Подільське воєводства), Білорусь, частина Латвії та Литва.

Зовн. *експансія,* зміцнення самодержавства та кріпосництва були основними тенденціями, які панували в держ. житті Росії наприкінці XVIII — поч. XIX ст. Це суперечило заг. процесам сусп. лібералізації й демократії, що складали зміст європ. просвітництва та знайшли яскраве відображення у Великій франц. рев-ції. За правління імп. *Олександра I* Росія брала участь у війнах із наполеонівською Францією в складі *антифранцузької коаліції* (1805, 1806–07), які завершились поразкою коаліції та укладенням *Тільзитських мирних договорів 1807.* Рос.-франц. війна 1812 сприяла пробудженню патріотичних і ліберальних настроїв у рос. суспільстві, особливо серед дворянства. Розгром *Наполеона I Бонапарта,* закорд. похід рос. армії та результати *Віденського конгресу 1814–15* призвели до значного зростання впливу Росії в Європі, встановлення тривалого домінування трьох абсолютистських багатонац. імперій — Росії, Австрії та Пруссії (див.: *Священний союз*). У зовн.-політ. діяльності рос. уряд Олександра I гол. увагу приділяв півд. напрямку, прагнучи оволодіти новими територіями в Закавказзі та чорноморськими протоками. Із цією метою Росія вела війни з *Османською імперії,* підтримуючи нац.-визв. б-бу слов. народів на Балканах. Для зміцнення стратегічних позицій на Чорному морі й послаблення Туреччини в 1-й пол. XIX ст. до імперії були приєднані Схід. Грузія (1810), Зах. Грузія (1810), Півн. Азербайджан та півн. частина чорноморського узбережжя Кавказу. Просування Російської імп. на Кавказ супроводжувалось війнами з Іраном (1804–13, 1826–28) і Туреччиною (1806–12, 1828–29), внаслідок яких Росія заволоділа Закавказзям і поширила в регіоні новий територ.-адмін. поділ на губернії та області. Численні князівства та ханства, що там існували, були ліквідовані. Мужній опір гірських народів завойовникам змусив царизм вести тривалу Кавказьку війну (1817–64), яка зумовила виникнення на теренах Чечні й Дагестану мусульманського нац.-визв. руху — мюридизму. Найбільшого розмаху нац.-визв. б-ба гірських народів набула за імама Шаміля (1799–1871), якому вдалось утворити міцну теократичну д-ву Імамат і тривалий час успішно відбивати наступ рос. армії (до 1859). Антитур. спрямованість мала також підтримка Росією 1-го (1805–13) і 2-го (1815) сербських повстань, нац.-визв. б-би грец. народу. За умовами *Бухарестського мирного договору 1812* Російська імп. приєднала Бессарабію та домоглась автономії Молдови й Валахії у складі Туреччини. Внаслідок рос.-тур. війни 1828–29 царський уряд добився визнання Портою за *Адріанопольським мирним договором 1829* авт. прав Греції, Сербії й Дунайських князівств. Ще на поч. XIX ст., виконуючи умови Тільзитського миру 1807 з Наполеоном, Олександр I розпочав війну зі Швецією (1808–09), яка завершилась *Фрідріхсгамським мирним договором 1809* і приєднанням до Росії на авт. правах Великого князівства Фінляндського. На сер. XIX ст. Російська імп. перетворилась у найбільшу євразійську д-ву, яка прагнула подальшого розширення своїх впливів на південь і схід. Разом із тим відсталі кріпосницькі порядки, самодержавно-поліцейський режим, колоніальна політика щодо поневолених народів робили її слабким конкурентом у б-бі за впливи на Бл. Сході. З кінця 1850-х Росія посилила військ. експансію в

Сер. Азії. Війни за загарбання території Кокандського та Хівинського ханств, Бухарського емірату та казахських земель тривали з 1864 до 1884 і завершились встановленням тут рос. військ.-адмін. управління. Зіткнувшись у цьому регіоні з інтересами Великої Британії, Росія змушена була в 1887 підписати протокол про рос.-брит. розмежування, який зупинив подальше просування Петербурга на південь. Зовн.-політ. діяльність Росії в Європі була спрямована на перегляд рішень *Паризького конгресу 1856.* Обережна та вміла політика мін. зак. справ О. *Горчакова* (1856–82) дозволила Росії вийти з політ. ізоляції й посилити свій вплив на Балканах. Внаслідок рос.-тур. війни 1877–78 Османська імп. визнала незалежність Румунії, Сербії, Чорногорії та надала *автономію* Болгарії. Однак *Берлінський конгрес 1878* обмежив впливи Росії на Балканах і Бл. Сході. Зближення Австро-Угорщини й Німеччини спонукало Росію шукати союзу із Францією та Британією. За ініціативою Франції 1891–94 були підписані дог-ри, які сформували рос.-франц. союз, що протистояв *Троїстому союзові* (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія).

1894 імператорський престол посів *Микола II* (1894–1917) — останній представник династії Романових. Він продовжував політ. зміцнення самодержавства і його соц. опори — дворянства. У *Першій світовій війні* Росія виступила на боці країн *Антанти* проти Центральних держав (Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина, Болгарія). 1914–15 рос. армія добилась певних успіхів на Півн.-зах. фронті у Східн. Пруссії й на Півд.-зах. фронті, де наприкінці 1914 рос. війська зайняли Галичину та Буковину й створили на окупованій території Галицько-Буковинське генерал-губернаторство. Однак уже до осені 1915 наступ нім. й австр.-угорських армій змусив рос. війська залишити Польщу, Литву, частину Латвії й Білорусі. Нім.-австр. війська зайняли Галичину, Півн. Буковину й 5 повітів Волині. У травні 1916 рос. армія почала новий наступ на Півд.-Зах. фронті («Брусиловський прорив»), унаслідок якого захопила всю Буковину й Півд. Галичину. Проте він не призвів до стратегічного перелому в ході військ. дій на Півд.-Зах. фронті, а лише поглибив госп. розруху та незадоволення в країні. Численні страйки й заворушення переросли наприкінці лютого 1917 у народний виступ у Петрограді, який підтримали армійські частини. Микола II зрікся престолу. Влада перейшла до створеного Державною Думою 3.03.1917 Тимчасового уряду на чолі з кн. Г. Львовим.

Н. Ф. Сербіна

Російсько-польська війна 1831 — див.: *Польське повстання 1830–31.*

Російсько-румунський договір 1877 про проходження рос. військ через територію Румунії підписаний 23.03(4.04).1877 в Бухаресті з ініціативи Росії. За умовами дог-ру румунський уряд зобов'язався забезпечити рос. армії вільне проходження через свою територію та зайняття сприятливої позиції у випадку загострення *Східного питання,* якщо Росія буде змушена направити свої війська «в бік європейської Туреччини». Росія зобов'язалася охороняти та змушувати інших поважати політ. права румунської д-ви та захищати її цілісність. Частиною угоди була Особлива військ. конвенція, яка детально регламентувала умови проходження рос. військ через територію Румунії. Договір відповідав прагненню Румунії досягти повної незалежності, оскільки його підписання означало *визнання де-факто* Румунії як суверенної д-ви з боку Росії. Після підписання дог-ру румунський уряд розірвав відносини з Туреччиною та проголосив 9.05.1877 держ. незалежність Румунії, яку за дип. підтримки Росії було визнано *великою державою* на *Берлінському конгресі 1878.*

В. М. Вдовенко

Російсько-Сіамська (Таїландська) декларація 1899 про юрисдикцію, торгівлю та мореплавання — двостороння угода, підписана 12(23).06.1899 в Бангкоку. Посилення колоніальної *експансії* Франції та Великої Британії в Індокитаї змусило Сіам шукати шляхи для збереження незалежності країни. У 1880–90-х активного розвитку набули відносини Сіаму з Росією. У липні 1897 під час візиту до Росії короля Сіаму Рами V були встановлені рос.-сіамські *дипломатичні відносини.* Згідно з декларацією Росія отримувала в Сіамі права найбільш сприятливої *нації.*

М. А. Миронова

Російсько-турецька угода 1914 з вірменських реформ — двосторонній договір, підписаний 26.01(8.02).1914 у Стамбулі. Питання становища вірменського населення в Туреччині стало об'єктом міжнар. уваги після рос.-тур. війни 1877–78. Згідно з рішеннями *Сан-Стефанського мирного договору 1878* та *Берлінського конгресу 1878* Туреччина зобов'язувалася провести у вірменських вілаєтах реформи та дотримуватися принципів реліг. свободи й рівності громадян. та політ. прав христ. і мусульм. населення. Незважаючи на міжнар.-прав. акти, масові переслідування вірменського населення в Оттоманській імп. продовжувались, лише в 1894–95 було знищено 300 тис. вірмен. У період Балканської кризи 1912–14, у зв'язку з послабленням внутр. становища Туреччини, створилась сприятлива міжнар. ситуація для вирішення вірменського питання. Завдяки зусиллям вірменської громадськості реформи в Схід. Анатолії стали предметом обговорення *великих держав*. Росія в червні 1913 виступила з проектом створення *автономії* в Зах. Вірменії. Відповідно до рос. проекту вілаєти, де більшість складало вірменське населення, мали бути об'єднані в одну губернію. Правителем Зах. Вірменії мав стати генерал-губернатор, турецькопідданий християнин чи європеєць, який призначався б султаном зі згоди європ. д-в. Рос. пропозиції були підтримані Францією та Великою Британією, проте зустріли опір з боку д-в *Троїстого союзу*. Австро-Угорщина та Німеччина, які прагнули обмежити вплив Росії на Балканах та в Малій Азії, висунули власний проект, більш сприятливий для Туреччини, який став основою **Р.-т. у.** Згідно з нею тур. Вірменія поділялась на два сектори — Південний (вілаєти Ван, Бітліс, Діярбекір та Харпут) та Північний (вілаєти Ерзерум, Сівас, Трапезунд) — під управлінням двох ген. інспекторів, що призначались Портою «з іноземців». До переліку їхніх обов'язків належав контроль адмін., судової та поліцейської влади. Ген. інспекторам надавалось право представляти тур. уряду кандидатури на призначення та відправляти у відставку тур. чиновників. Угода передбачала проведення реформ адміністрації, судочинства, освіти, земельного питання. Вірменам надавались рівні з мусульманами права; вибори до ген. рад (меджлісів) мали проводитись на пропорційній основі, залежно від співвідношення вірменського та мусульм. населення в окремих вілаєтах. Мав дотримуватись принцип рівності при заміщенні посад у органах місцевого самоврядування, поліції та жандармерії. Після вступу Туреччини в *Першу світову війну* на боці Німеччини **Р.-т. у.** втратила чинність. Уряд молодотурків продовжив антивірменську політику, що призвело до *геноциду* вірменського народу в 1915–16.

М. А. Миронова

Російсько-турецький мир 1879 — див.: *Константинопольський договір 1879.*

Російсько-турецький союзний договір 1799 — двостороння угода, підписана 23.12.1798(3.01.1799) в Стамбулі рос. посланцем В. Тамарою і тур. уповноваженими Ахмедом Атіфом-Ефенді та Сеїдом Ісмет-беєм; оформив приєднання Туреччини до 2-ї *антифранцузької коаліції*. Тенденція до зближення Туреччини з членами антифранц. коаліції позначилась після укладення *Кампоформійського мирного договору 1797*, коли французи оволоділи Італією, наблизились до Балканського півострова та почали підтримувати нац.-визв. б-бу грец. населення Іонічних о-вів і Мореї. Безпосереднім приводом до підписання дог-ру стала *інтервенція* франц. військ до Єгипту, який входив до складу *Османської імперії*. Туреччина погодилась пропустити в чорноморські протоки рос. ескадру, а після перемоги при Абукірі брит. флоту над французьким відкрито приєдналась до коаліції. 9(20).09.1798 Туреччина оголосила *війну* Франції, а об'єднаний рос.-тур. флот ще до підписання союзного дог-ру розпочав бойові дії проти французів, спрямовані на визволення Іонічних о-вів. Договір було підписано терміном на 8 років. Сторони визначили його цілями збереження цілісності своїх володінь, забезпечення спокою, безпеки та політ. рівноваги між д-вами, а також протидію акціям Франції. У таємних статтях дог-ру Росія зобов'язувалась надати на допомогу Туреччині 12 військ. кораблів (утримання ескадри покладалось на Туреччину); ці статті також передбачали свободу проходження рос. військ. флоту з Чорного моря до Середземного і у зворотньому напрямі, тобто Росія вперше отримала право проводити свої військ. кораблі через чорноморські протоки. Також передбачалось, що в разі посилення ворожих дій Франції проти Османської імп. Росія надасть на допомогу Туреччині від 75 до 80 тис. вояків; утримання цих військ теж покладалось на Туреччину.

О. А. Борділовська

Російсько-турецький союзний договір 1805 — двостороння угода, підписана 11(23).09.1805 в Стамбулі рос. посланцем О. Італінським і тур. уповноваженим Васиф-ефенді. Побоювання франц. *агресії* спонукали *Османську імперію* наприкінці 1804 звернутись до Росії з пропозицією підтвердити дію *російсько-турецького союзного договору 1799* новим оборонним союзом. Росія, зацікавлена в збереженні свободи проходження військ. кораблів через чорноморські протоки, погодилась. Договір проголошував мир, дружбу та згоду між сторонами, які взаємно гарантували цілісність своїх володінь та зобов'язувались діяти спільно в усіх питаннях, що стосувались миру та їхньої безпеки. Якщо відбудеться напад на одну із сторін, то інша зобов'язувалася надати союзникові військ. допомогу. Сторони підтверджували *Ясський мирний договір 1791*, Договір про республіку Семи о-вів (Іонічних) від 21.03.1800 та інші угоди, укладені сторонами раніше. У таємних статтях зазначалось, що в разі формування нової *антифранцузької коаліції* в складі Росії, Великої Британії, Австрії та інших д-в Туреччина має погоджувати з Росією свої дії або принаймні сприяти протягом війни проходженню через чорноморські протоки рос. військ. і трансп. кораблів. Ці статті визначали, що в разі неможливості надати військ. допомогу союзникові, вона мала бути замінена щорічною субсидією. Туреччина підтверджувала статті Договору про республіку Семи о-вів про збереження прав самоврядування та інших привілеїв, якими користувались христ. піддані Туреччини в прибережних районах Албанії, суміжних з Іонічними о-вами. У разі порушення цих прав та привілеїв рос. посланець у Стамбулі отримував право втручатися для їх відновлення. Росія гарантувала цілісність Іонічних о-вів, які продовжувала окуповувати, а Туреччина зобов'язувалася надавати вільне проходження суднам, що забезпечували обслуговування та постачання рос. окуп. військ. Згідно із 7-ю таємною статтею Росія й Туреччина погодились вважати Чорне море закритим і зобов'язувалися всіма своїми військ.-мор. силами запобігати проходження в нього іноземн. військ. кораблів або суден із військ. вантажами. Термін дії дог-ру визначався на 9 років. Після перемоги франц. військ під Аустерліцем 20.11(2.12).1805 Туреччина зблизилась із Францією. Протиріччя між Росією й Туреччиною, яку підбурювала Франція, загострились та призвели до рос.-тур. війни 1806–12.

О. А. Борділовська

Російсько-французька воєнна конвенція 1892 — двостороння угода, підписана 5(17).08.1892 в Петербурзі начальниками франц. і рос. Ген. штабів Р. Ф. ле Мутон де Буадеффром та М. Обручевим; схвалена рос. імператором *Олександром III* та урядом Франції. Відмова Німеччини від *Договору «перестрахування» 1887* спонукала уряд Росії до зближення з Францією. Наявність спільного супротивника, яким був *Троїстий союз*, фінанс. залежність Росії від Франції сприяли досягненню порозуміння між д-вами. 9(21)-15(27).08.1891 відбувся обмін листами між мін. зак. справ Росії М. *Гірсом* та послом Франції в Петербурзі Г. Ланном і мін. зак. справ Франції А. Рібо та послом Росії в Парижі А. Моренгеймом, якими було оформлено угоду між д-вами про військ.-політ. союз проти Німеччини. Сторони зобов'язалися консультуватися з усіх питань, що можуть «загрожувати загальному миру», а у випадку, якщо одна з д-в опиниться під загрозою нападу, домовитися про спільні заходи. **Р.-ф. в. к.** завершила створення військ.-політ. союзу між Росією та Францією. Конвенція передбачала, що в разі нападу на Францію Німеччини або Італії, підтриманої Німеччиною, Росія використає всі наявні сили проти Німеччини. Аналогічне зобов'язання брала на себе Франція в разі нападу на Росію Німеччини чи Австро-Угорщини, підтримуваної Німеччиною. У разі мобілізації збройних сил Троїстого союзу або однієї з д-в, що до нього належить, Франція та Росія без додаткової угоди мобілізують негайно й одночасно свої сили; встановлювалась чисельність військ, які виставить Франція (1,3 млн чол.) і Росія (700–800 тис. чол.) для війни проти Німеччини. Конвенція передбачала взаємні консультації ген. штабів та обмін даними про військ. сили Троїстого союзу, відмову від

укладання сепаратного миру. Термін дії **Р.-ф. в. к.** визначався до часу розпаду Троїстого союзу. Уряди Росії та Франції інформували один одного про *ратифікацію* **Р.-ф. в. к.** листами від 15(27).12.1893 і 23.12.1893(4.01.1894) відповідно.

Б. М. Гончар

Російсько-шведський союзний договір 1791 — двостороння угода, підписана 8(19).10.1791 в Стокгольмі; була однією з міжнар. угод, спрямованих на формування першої *антифранцузької коаліції.* Влітку 1788 шведський король Густав III розірвав відносини з Росією та розпочав проти неї *війну* з метою повернення територій, втрачених у рос.-шведських війнах 1-ї пол. XVIII ст. Росія була добре підготована до ведення війни в обороні, але основна частина її збройних сил була задіяна у війні з Туреччиною, тому до активних дій рос. сторона не вдавалася. Швеція, у свою чергу, не була готова до війни й тому не спромоглася досягти бодай якогось успіху. Загострення ситуації в Європі, спричинене *Французькою буржуазною революцією 1789–99,* та виступи опозиції всередині Швеції спонукали Густава III шукати миру з Росією, чого прагнула й сама Росія. 3(14).03.1790 було укладено Верельський мирний договір, який припинив стан війни між д-вами та підтверджував довоєнний статус-кво. Врегулювання рос.-шведського конфлікту відкрило шлях до укладення між д-вами союзного дог-ру. **Р.-ш. с. д.** підтверджував положення Верельського мирного дог-ру та взаємно гарантував володіння обох д-в. Сторони зобов'язувалися надалі діяти узгоджено з усіх питань, що становили взаємний інтерес, та в разі потреби надати одна одній військ. допомогу. Швеція зобов'язувалася виставити 10 тис. вояків, ескадру з 6 лінійних кораблів та 2 фрегати, Росія — 16 тис. вояків та ескадру з 9 лінійних кораблів і 3 фрегати. Якщо виникне необхідність, то кількість військ могло бути збільшено за додатковою угодою сторін. Росія та Швеція планували долучити до коаліції Австрію та Пруссію, але через вбивство в березні 1792 Густава III ці плани не було реалізовано. Новий шведський король Густав IV продовжив антифранц. лінію в *зовнішній політиці,* що було підкріплено підписанням 18(29).10.1799 нового **Р.-ш. с. д.**, який у цілому повторював положення попереднього. У 1805 Швеція приєдналася до третьої антифранц. коаліції, але впродовж війни втратила Шведську Померанію, окуповану франц. військами. Згідно з домовленостями, досягнутими між Францією та Росією в Тільзиті в 1807 (див.: *Тільзитські мирні договори 1807*), Швеція мала розірвати відносини з Великою Британією та приєднатися до *Континентальної блокади.* Оскільки це підірвало б економіку країни, залежну від екон. зв'язків із Великою Британією, то Швеція відмовилась виконувати зазначені умови. Це стало однією з причин рос.-шведської війни 1808–09 (див.: *Фрідріхсгамський мирний договір 1809*), із початком якої **Р.-ш. с. д.** втратив чинність.

В. Ю. Константинов

Російсько-шведський союзний договір 1812 — двостороння угода, підписана 24.03(5.04).1812 в Петербурзі мін. зак. справ Росії М. *Румянцевим* та шведським представником К. Левенгельмом. Після поразки в рос.-шведській війні 1808–09 (див.: *Фрідріхсгамський мирний договір 1809*) Швеція прагнула дотримуватися нейтралітету в наполеонівських війнах. Але і Франція, і Велика Британія виступали проти цього. У травні 1810 *Наполеон I* висунув Швеції вимогу про приєднання до *Континентальної блокади,* погрожуючи війною в разі відмови. Намагаючись запобігти втягненню у війну з Францією, шведський уряд обрав спадкоємцем престолу одного з маршалів Наполеона — Ш. *Бернадотта,* який був усиновлений останнім представником Гольштейн-готторпської династії бездітним Карлом XIII і після його смерті 1818 став королем Карлом XIV Юханом. Утвердившись як регент, Ш. Бернадотт не став провадити профранц. політику, а натомість пішов на зближення з Росією. Під час зустрічі з *Олександром I* у грудні 1810 він запевнив останнього, що Швеція не прагнутиме відвойовувати Фінляндію. Своїм зовн.-політ. завданням спадковий принц Карл Юхан визначив відторгнення Норвегії від Данії та приєднання її до Швеції. Але оскільки Данія була союзником Франції, то ця мета шведського правителя призвела до погіршення відносин із Францією та підштовхнула Швецію до подальшого зближення з Росією та Великою Британією, з якою Швеція восени 1811 розпочала таємні переговори. 27.01.1812 франц. війська окупували Шведську Померанію, що призвело до розриву відносин між двома д-вами й остаточної переорієнтації шведської зовн. політики на Росію та Велику Британію. З ініціативи Карла Юхана було укладено **Р.-ш. с. д.**

Згідно з ним Швеція визнавала свою відмову від Фінляндії, яка перейшла до Росії за Фрідріхсгамським договором; Росія зобов'язувалася сприяти приєднанню Норвегії до Швеції шляхом переговорів або шляхом надання військ. допомоги. Для забезпечення своїх володінь сторони домовились створити об'єднаний корпус у складі 25–30 тис. шведських та 15–20 тис. рос. вояків для висадки у Шведській Померанії. Також було ухвалено рішення запропонувати Великій Британії приєднатися до **Р.-ш. с. д.** Після початку рос.-франц. війни 1812 Карл Юхан та Олександр I провели 15(27)-18(30).08.1812 в Або (сучасне Турку, Фінляндія) зустріч, на якій підтвердили положення **Р.-ш. с. д.** 18(30).08.1812 було підписано додаткову конвенцію до дог-ру, за якою Росія зобов'язувалася надати у вересні—листопаді 1812 для спільних дій проти Данії 35-тис. корпус. Швеція також погоджувалась із можливим розширенням рос. володінь до р. Вісла. Сторони підтвердили наміри інтервенції у Шведській Померанії та домовились у разі ворожих дій третьої д-ви проти однієї з них виставити 15-тис. корпус. Разом з аналогічним дог-ром, укладеним навесні 1813 Швецією з Великою Британією, ця угода стала міжнар.-прав. основою приєднання Швеції до шостої *антифранцузької коаліції.* Шведські війська взяли участь у союзницьких діях проти Наполеона I, а вже в 1814 Карл Юхан розпочав війну проти Данії, у результаті якої відібрав у останньої Норвегію (див.: *Шведсько-норвезька унія*). **Р.-ш. с. д.** залишився одним із ключових елементів зовн. політики Карла Юхана та забезпечив сприятливі зовн.-політ. умови для закладення основ шведської *нейтралітету політики.*

В. Ю. Константинов

Російсько-японський договір 1875 — двостороння угода, підписана 25.04.1875 в Петербурзі; врегульовувала проблему о-ва Сахалін, переговори щодо якої велись між двома державами з 1862. Із сер. XIX ст. колонізація о-ва Сахалін здійснювалась обома сторонами. 18(30).03.1867 в Петербурзі підписано конвенцію, за умовами якої росіянам та японцям надавались рівні права щодо проживання на острові, будівництва та промислів. У 1869 Японія заявила про готовність відмовитись від претензій на о. Сахалін, якщо Росія, у свою чергу, визнає япон. *суверенітет* над Курильськими о-вами. Ці умови було покладено в основу дог-ру. Згідно з ним Росія передавала Японії 18 островів Курильської гряди, а Японія офіційно відмовлялась від претензій на о. Сахалін. Кордон між д-вами в цьому районі встановлювався через протоку між мисом Лопатка на Камчатці та о. Шумшу. Мешканці вказаних територій зберігали право обрати підданство; також за ними підтверджувалась свобода віросповідання, право власності та промислів за умови прийняття підданства та дотримання законів відп. д-ви. Япон. судна отримали право протягом 10 років відвідувати порт Корсаків на Півд. Сахаліні без сплати мита. Япон. купцям, рибопромисловцям і суднам надавався режим найбільшого сприяння в портах та водах Охотського моря й Камчатки. 10(22).08.1875 в Токіо було прийнято додаткову статтю до дог-ру, яка регулювала права осіб, що залишалися на місцях попереднього проживання.

М. Г. Капітоненко

Російсько-японський договір 1895 — двостороння угода про торгівлю та мореплавство, підписана 27.05(8.06).1895 в Петербурзі терміном на 12 років. Скасовував усі особливі привілеї, виключення та пільги, які мали рос. піддані на території Японії, а також права *консульської юрисдикції,* яка передавалась япон. владі. Іноземн. поселення в Японії переходили в безпосереднє підпорядкування япон. владі, а не *консульським установам.* Договір закріплював за підданими сторін свободу проїзду та поселення, рівні з місцевими жителями судові та майнові права й податкові умови, свободу віросповідання та відправлення реліг. обрядів. Між сторонами встановлювалась взаємна свобода торгівлі та мореплавства, а також *найбільшого сприяння принцип* стосовно мита, умов торгівлі та мореплавства. Сторони зобов'язувались поширювати на судна іншої сторони податки, порядок та правила завантажування, аналогічні до тих, що діяли щодо власних суден. Ця норма не поширювалась на каботажне судноплавство. Сторони надавали одна одній право вільно призначати *консулів* по

всій території іншої д-ви, за винятком спеціально визначених районів.

М. А. Миронова

Роскіллський мир 1658 — двостороння угода, укладена 26–27.02.1658 між Данією та Швецією в Роскіллє (Данія); завершив дансько-шведську війну 1657–58. Згідно з угодою Данія передавала Швеції провінції Сконе, Галланд, Блекінге, Богуслен, Тронхеймський лен у Норвегії, а також власне данську територію — о. Борнхольм. Вона зобов'язувалася відмовитись від усіх союзів і дог-рів, спрямованих проти Швеції, перешкоджати проходженню *Балтійськими протоками* флотів країн, ворожих до Швеції, звільнити Швецію від сплати мита за проходження кораблів через Зундську протоку. **Р. м.** не проіснував навіть року. Вже восени 1658 шведський король Карл X Густав розпочав проти Данії нову війну, яка завершилась перемогою Данії та її союзників, закріпленою *Копенгагенським миром 1660.*

М. Г. Капітоненко

Роставицька угода 1619 між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою — двостороння угода між укр. козацькою старшиною на чолі з гетьманом П. *Сагайдачним* і коронним гетьманом С. Жолкевським на р. Роставиці побл. с. Паволочі (тепер Попільнянського р-ну Житомирської обл.). Згідно з нею реєстрове козацьке військо з 10,6 тис. чол. зменшувалось до 3 тис. Усі козаки, які вступили на службу протягом останніх 5 років, виключались із реєстрового війська та мусили повернутися під владу панів. Козацька старшина мала погодитись на кандидатуру гетьмана, якого призначить польський король, і зобов'язувалася покарати козаків, які брали участь у мор. походах на Крим і Туреччину, хоча останні мали право жити на Запорожжі й охороняти кордони за спец. платню розміром 40 тис. злотих. Реєстровці мали виселитися з маєтків шляхти й духівництва, інакше вони перетворювались на кріпаків; реєстровим козакам дозволялось жити тільки в королівських (державних) маєтностях. Виключені з реєстру козаки не визнали **Р. у.** та невдовзі під керівництвом Я. Бородавки, якого було проголошено гетьманом замість П. Сагайдачного, оволоділи Запорозькою Січчю. Але підготовка *Османською імперією* та Кримським ханатом нападу на Річ Посполиту змусила козацтво погодитись на укладення тимчасової угоди з королівським урядом для орг-ції відсічі *агресії.*

В. Ю. Крушинський

Ростокський земський мир 1283 — союзна угода між вільними містами Анклямом, Вісмаром, Грайфсвальдом, Демміном, Любеком, Ростоком, Штральзундом, Штеттіном, князем Рюгена, герцогами Саксен-Лауенбурзьким, Мекленбурзьким та Померанським про спільні заходи для забезпечення миру та безпеки торгівлі; підписаний 13.06.1283 у Ростоку. За формою Договір відповідав традиціям земського миру *Священної Римської імперії*, що мав гарантувати безпеку імперським підданим, сприяти розвитку торгівельних зв'язків між суб'єктами імперії. Сторони домовилися про спільні заходи із забезпечення миру та безпеки, включно із можливістю ведення спільних бойових дій проти *третіх держав*, що створювали загрозу миру. Також сторони домовились про вирішення будь-яких протиріч між собою виключно на основі судових рішень. Союз, утворений за Договором, фактично був спрямований проти маркграфів Бранденбурга, які в середині XIII ст. вели активну завойовницьку політику й намагалися силою приєднати до своїх володінь низку вільних міст. Механізми взаємодопомоги, створені за Договором, сприяли формуванню східного (вендського) відділення Ганзейського союзу із центром в Любеку, до якого належали Любек, Анклям, Вісмар, Гамбург, Грайфсвальд, Кольберг, Росток, Штеттін та інші.

М. А. Миронова

Ротація — планове заміщення працівників *дипломатичної служби* в закорд. дип. установах держави. У більшості країн встановлені певні правила й порядок посадового переміщення працівників дип. служби з урахуванням їхніх здібностей, професійних знань і фахового досвіду. Як правило, здійснюється в інтересах ефективного використання професійного потенціалу працівників, створення сприятливих умов для їх службового та професійного зростання, забезпечення рівних можливостей для дип. кар'єри й закріплення кадрів у системі МЗС. Згідно зі ст. 20 *Закону України «Про дипломатичну службу» 2001* працівники дип. служби після закінчення попереднього *відрядження довготермінового* направляються в наступне довготермінове відрядження не раніше, ніж через півтора року.

В. М. Матвієнко

Рохадіат (Rochadiat) Дра Нінінг Сунінгсіх (23.07.1949, м. Бандунг, нині — провінція Західна Ява, Республіка Індонезія) — індонезійський *дипломат.* 1977 — закінчила соціально-політологічний факультет Паджаяранського університету в м. Бандунг, Індонезія; здобула диплом магістра міжнародних відносин; 1988 — закінчила Національний освітній коледж США. З 1982 — керівник відділу політичних справ *посольства* Індонезії у Великій Британії, брала активну участь у роботі комітету *АСЕАН*, дипломатичних форумах у Лондоні; з 1986 — співробітник національного секретаріату АСЕАН у м. Джакарта, Індонезія; 1986–2002 — міністр Ради інформації та соціальної культури посольства Індонезії в Сінгапурі, проводила форуми, зустрічі, конференції (зокрема, щорічну зустріч міністрів та екс-міністрів АСЕАН в Сінгапурі); з 2002 — помічник міністра з питань жіночих прав МЗС Індонезії. 2009–12 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Індонезія в Україні.

Р. К. Петюр

Рузвельт (Roosevelt) Теодор (27.10.1858, Нью-Йорк, США — 6.01.1919, Сагемор Хілл, побл. Нью-Йорка, США) — 26-й президент США (14.09.1901–4.03.1909). Нар. у старовинній сім'ї голландського походження. Закінчив Гарвардський ун-т (1880), після чого вступив у Республіканську партію. У 1882–84 — чл. законодавчих зборів (легіслатури) шт. Нью-Йорк, у 1889–95 — чл. федер. комісії з громадян. служби. У травні 1895 призначений шефом поліції Нью-Йорка, у квітні 1897 — заст. мор. міністра. Учасник бойових дій в *американсько-іспанській війні 1898,* повернувся з неї полковником. У 1899–1900 — губернатор шт. Нью-Йорк, запровадив закон про обмеження привілеїв корпорацій. Із 4.03.1901 віце-президент США, після вбивства президента В. Мак-Кінлі — Президент США, у 1904 переобраний президентом країни на другий термін. У своїй політиці виходив з необхідності посилення ролі д-ви та встановлення контролю над корпораціями в інтересах власності. Сприяв порушенню карних справ проти 44 корпорацій, створенню мін-ва торгівлі та праці (1903), прийняттю законів про держ. інспекцію в м'ясній промисловості (1906). У сфері *зовнішньої політики* гол. завданням вбачав будівництво міжокеанського каналу й витіснення Європи з політ. життя Зах. півкулі, став ініціатором *«Великої палиці» політики.* Рішуче втрутився в 2-й Венесуельський конфлікт (1902–03), змусивши європ. д-ви відмовитись від воєнних дій. У 1903 вирішив на користь США суперечку з Великою Британією про кордон Аляски. Підтримав відокремлення Панами від Колумбії (1903), встановивши контроль США над зоною *Панамського каналу* (див.: *Хея—Бюно-Варільї договір 1903*). У рос.-япон. війні 1904–05 став на сторону Японії, сприяючи таким чином зміцненню позицій д-ви, яка вже за його життя перетворилась у найнебезпечнішого суперника США. У 1904 виступив із власною інтерпретацією *Монро доктрини,* що передбачала встановлення амер. домінування в Карибському басейні; пропонував покласти на США міжнар. поліцейські функції в регіоні й навести порядок у фінансах карибських республік, аби не було приводу для зарубіжних *інтервенцій* у зоні Панамського каналу. Взяв на себе посередницьку місію при укладенні *Портсмутського миру 1905.* Став лауреатом *Нобелівської премії миру* за 1906. Втрутився в *Марокканську кризу 1905;* послав делегацію на *Альхесірську конференцію 1906,* яка підтримала Францію; установив *протекторат* над Домініканською Республікою (1905) і пряме військ. управління над Кубою (1906–09). Покинувши Білий дім, очолив наук. експедицію в Африку для поповнення колекцій Смітсонівського ін-ту. Після повернення 1910 у США знову включився в політ. б-бу. Після поразки на з'їзді Республіканської партії в 1912 очолив Прогресивну партію, яка висунула його кандидатом в президенти. Це призвело до розколу Республіканської партії, яка висунула кандидатом у президенти В. *Тафта,* і сприяло перемозі кандидата від Демократичної партії В. *Вільсона.* У роки *Першої світової війни* був активним прихильником *Антанти* та підтримав вступ США у війну 1917.

Б. М. Гончар

Рузвельт (Roosevelt) Франклін Делано (30.01.1882, Гайд-Парк, штат Нью-Йорк, США — 12.04.1945, Уорм-Спрінгс, штат Джорджія, США) — 32-й президент США (4.03.1933–12.04.1945); народився в заможній сім'ї землевласника; навчався в Гарвард-коледжі (1900–04) і школі права Колумбійського університету (1904–07), 1905 одружився з далекою родичкою — небогою Т. *Рузвельта* Елеонор, яка завдяки багатогранній суспільно-політичній діяльності стала «лівою совістю» **Р.** У листопаді 1910 обраний до законодавчих зборів штату Нью-Йорк, де приєднався до «прогресивних» демократів; 1913–20 — державний секретар міністерства військово-морського флоту; 1920 був висунутий Демократичною партією на посаду віце-президента, але її поразка на виборах і захворювання на поліомієліт (був частково паралізований) затримали політичну кар'єру **Р.** 1928 і 1930 обирався губернатором штату Нью-Йорк, в умовах Великої депресії відстоював радикальну державно-інтервенціоністську програму планування й соціального забезпечення, затвердив страхування у випадку безробіття, що розглядав не як благодійність, а борг уряду перед суспільством; боровся за збереження природних ресурсів і раціональне використання земельного фонду. На президентських виборах 8.11.1932 здобув переконливу перемогу з відривом у 7 млн голосів, переобирався на другий (1936), третій (1940) і четвертий (1944) терміни. У *внутрішній політиці* вже в перші 100 днів після інаугурації ініціював прийняття Конгресом безпрецедентної в американській історії програми антикризових заходів («новий курс»), що мала на меті побудову «більш демократичної економічної і соціальної системи». Задля цього **Р.** розширив законодавчу функцію *глави держави* й побив рекорди застосування власного вето (635 разів), став першим главою США у використанні засобів інформації, втричі збільшив чисельність персоналу виконавчих органів і внаслідок прийняття закону про реорганізацію інституту президента 1939 отримав власну бюрократію, що дозволила заснувати «самостійне президентство». Коли Верховний суд визнав неконституційними окремі закони «нового курсу», в т. ч. 1-й закон про регулювання в сільському господарстві й закон про відновлення національної промисловості, **Р.** звернувся до Конгресу з пропозицією надати йому право призначати нових суддів по досягненню членами суду 70-річного віку, попри популярність президента вона була відкинута, проте сам суд визнав конституційність закону Вагнера про трудові відносини й закон про соціальне страхування.

У *зовнішній політиці* керувався розумінням взаємозалежності безпеки всіх держав планети та поділяв погляди Т. *Джефферсона*, Т. *Рузвельта* й морського стратега А. Т. Мехена (1840–1914), що рівновага сил у Європі є життєвим інтересом для США, разом із В. *Вільсоном* вірив в ідеал «такого світу», в якому самовизначення *нації* й принципи *колективної безпеки* повинні гарантувати мир. Але щоб не втратити внутрішньополітичної підтримки для «нового курсу» й добитися переобрання, протягом 1930-х змушений був дотримуватися *ізоляціонізму*, зосередившись на реалізації *«доброго сусіда» політики* щодо латиноамериканських держав, *Монро доктрина* була реформована з однобічної політики США в багатосторонню політику для всієї Західної півкулі; водночас активно використовував трибуну Білого дому і т. зв. «інформаційні відділи» в державних структурах для психологічної підготовки нації до боротьби з глобальною нацистською загрозою й збільшення фінансування потреб армії та флоту (1938, 1939). З початком *Другої світової війни* виступив за надання допомоги Великій Британії й Франції проти нацистської Німеччини; ініціював ухвалення закону про *лend-ліз* і, залишаючись переконаним противником комуністичної ідеології й практики, 7.11.1941 поширив його дію на СРСР; збільшив район використання американських патрульних суден і взяв участь у виробленні й підписанні *Атлантичної хартії*, оприлюдненої 14.08.1941, водночас намагаючись дипломатичними засобами уникнути війни з Японією. Але відразу ж після нападу японського авіаносного об'єднання на *Перл-Харбор* 7.12.1941 прийняв рішення про організацію спільного американо-британського військового й економічного планування, взяв активну участь у формуванні *антигітлерівської коаліції* й перетворив США на «арсенал демократії». Представляючи США на *Тегеранській конференції 1943* і *Кримській (Ялтинській) конференції 1945* надавав великої ваги розвиткові повоєнного міжнародного співробітництва і створенню *ООН*, наполягаючи на збереженні тісної співпраці з СРСР, що, зокрема, уможливило запрошення делегацій УРСР і БРСР на Установчу конференцію ООН у Сан-Франциско 25.04–26.06.1945. Помер від крововиливу в мозок.

Літ.: Мальков В. Л. «Новый курс» в США: Социальные движения и социальная политика. — М., 1973; Яковлев Н. Н. Франклин Рузвельт — человек и политик. — М., 1981; Маныкин А. С. «Эра демократов»: партийная перегруппировка в США, 1933–1952. — М., 1990; Freidel F. Franklin D. Roosevelt: The Ordeal. — Boston, 1954; Burns J. Roosevelt: The Lion and the Fox. — N. Y., 1956; Greer T. What Roosevelt Thought. The Social and Political Ideas of Franklin D. Roosevelt. — East Lancing, 1958; Leuchtenburg W. Franklin D. Roosevelt and the New Deal, 1932–1940. — N. Y., 1963; McFarland C. K. Roosevelt, Lewis and the New Deal, 1933–1940. — Forth North, 1970; Franklin D. Roosevelt and the Failure of Liberalism / Ed. by J. Sears. — Franklin and Eleonor Roosevelt Institute, 1991; Kearns-Goodwin D. No Ordinary Times: Franklin and Eleanor Roosevelt: The Home Front in World War Two. — N. Y., 1994.

В. І. Головченко

Румунсько-французький договір 1926 — двостороння угода, підписана 10.06.1926 в Парижі терміном на 10 років; набув чинності 8.11.1926. За умовами **Р.-ф. д.** сторони підтверджували дружній характер двосторонніх відносин, зобов'язалися проводити консультації в разі виникнення загрози їхнім нац. інтересам або системі міжнар. догрів у Європі, сторонами яких були обидві д-ви. До нього додавались протокол, у якому Румунія заявляла про намір подовжити окупацію Бессарабії (див.: *Паризький протокол 1920*), та конвенція про мирне врегулювання суперечок між сторонами. У листопаді 1936 договір було подовжено, і він залишався чинним до початку *Другої світової війни*.

О. С. Пархомчук

Румунсько-югославський договір 1921 — двостороння угода, підписана 7.06.1921 у Белграді; був складовою частиною низки двосторонніх угод, за якими відбулося створення *Антанти малої* — блоку Чехословаччини, Румунії та Королівства сербів, хорватів і словенців. Угода передбачала взаємне надання допомоги в разі неспровокованого нападу на будь-яку із сторін з боку Угорщини та Болгарії або однієї з цих д-в. Сторони зобов'язувалися не укладати угоди з *третіми державами* без попередньої домовленості між собою, узгоджувати питання *зовнішньої політики*, що стосувались Угорщини та Болгарії. **Р.-ю. д.** був укладений терміном на 2 роки. **Р.-ю. д.** фактично запроваджував оборонний союз між його сторонами. Ратифікований парламентами обох д-в у липні 1921; термін дії продовжувався двічі — 7.07.1923 та 13.06.1926.

М. С. Каменецький

Румянцев Микола Петрович (3.04.1754, Петербург, Російська імперія — 3.01.1826, там само) — рос. держ. діяч і *дипломат*, граф, старший син президента 2-ї *Малоросійської колегії* та генерал-губернатора Малоросії П. Румянцева-Задунайського. Навчався в Лейденському ун-ті. З 1782 — на дип. службі: Надзвичайний посланник і Повноважний міністр Російської імп. при сеймі *Священної Римської імперії* (Франкфурт-на-Майні) та курфюрстському округові Нижнього Рейну. З 1801 — чл. Державної ради, сенатор. У грудні 1801 призначений міністром комерції, здійснив низку заходів із поліпшення водних шляхів сполучення та розвитку торгівлі з країнами Азії. У 1807–14 — мін. зак. справ. 1809 призначений канцлером, водночас 1810–12 — голова Державної ради. До початку Вітчизняної війни 1812 був прихильником тісного зближення з наполеонівською Францією. У 1808 супроводжував *Олександра I* на побачення з *Наполеоном I* (див.: *Ерфуртська конвенція 1808*). У 1809 успішно провів таємні переговори зі Швецією, що увінчались підписанням *Фрідріхсгамського мирного договору 1809*. У 1812 уклав союзний договір з Іспанією. Зібрав багату бібліотеку й колекцію дип. док-тів та рукописів, що започаткували книжні фонди Румянцевського музею (нині Публічна бібліотека в Москві). 1811 заснував при архіві МЗС Комісію друку держ. грамот і дог-рів; на власні кошти видав «Пам'ятки російської словесності XII ст.» (1821), «Білоруський архів давніх грамот» (1824), «Зібрання Державних Грамот і Договорів».

В. І. Головченко

Руснак (Rusnak) Урбан (9.09.1967) — словацький *дипломат* та науковець; у 1990 закінчив Мос-

ковський інститут нафти та газу. У 1990–92 працював в Інституті геології Словацької академії наук, м. Братислава; з 1992 в Міністерстві закордонних справ Чехословацької Федеративної Республіки, м. Прага; в 1993–94 — заступник начальника Другого територіального управління МЗС Словаччини; 1994–98 — заступник *посла* Словацької Республіки в Туреччині, м. Анкара; 1998–99 — в управлінні аналізу і планування МЗС Словаччини. У 1999–2000 — директор Словацького інституту міжнародних досліджень, м. Братислава; в 2000–03 — виконавчий директор «Міжнародного Вишеградського фонду»; в 2003 — лютому 2005 — заступник начальника Управління аналізу і планування МЗС Словацької Республіки. В лютому 2005 — травні 2009 — Надзвичайний і Повноважний Посол Словаччини в Україні. 29.11.2011 був обраний генеральним секретарем Енергетичної хартії. Крім професійної участі в *міжнародних відносинах*, викладає та є автором професійних статей з питань світової політики, енергетичної безпеки та розвитку; викладав у Київському слов'янському університеті (2005–09) і на факультеті міжнародних відносин Економічного університету в Братиславі (2000–03); був головою редакційної ради Словацького інституту міжнародних досліджень (2000–03) і головним редактором журналу МЗС з міжнародних питань (1998–99).

А. П. Сапсай

Русоцентризм — уявлення, згідно з якими історична Росія (Русь) є носієм унікальної всесвітньо-історичної місії, а її духовна традиція сформувала особливу цивілізацію, що займає «серединну частину» Євразії і становить особливий «місцерозвиток» — неповторне географічне середовище, в якому відбувається становлення культурно-історично споріднених людських спільнот. Ця цивілізація є географічно замкненим і самодостатнім культурним світом, за межами якого розташована як власне Європа, так і власне Азія. Витоки **Р.** сягають месіанської *«Третього Риму» концепції* ченця Філофея, згідно якої після Флорентійської унії 1439 та падіння Константинополя у 1453 Московська Русь залишилась єдиним у світі носієм істинного християнства, і в цьому розумінні вона ставала царством вселенським, третім і останнім Римом. Історичний **Р.** втілювався у концепціях візантизму і панславізму XIX ст., а також у концепціях євразійців. Для останніх Росія-Євразія — своєрідна культурообособистість, не лише є «індивідуацією» загальнолюдської культури, а й «вірить у те, що їй в нашу епоху належить керівна і провідна роль у ряду людських культур» (Л. П. Карсавін).

Згідно сучасним русоцентричним уявленням, руський народ розуміється як суперетнос, який об'єднує росіян, українців і білорусів. Для цього суперетносу характерна спорідненість мов і культур, спільність релігійної ідентичності (православ'я), історичного минулого, цінностей, менталітету і міфології. Росія, Україна і Білорусь розглядаються як частини єдиної загальноруської (русько-православної) цивілізації, або Руського світу. Так, російський вчений О. І. Неклесса розуміє руський світ як цивілізаційну платформу, на якій можна вибудовувати соціокультурний, політико-економічний комплекс, котрий можна порівняти, принаймні теоретично зі США, ЄС або Китаєм та здійснити оновлення і розвиток на основі усвідомленої ідентичності й відповідно з унікальним соціокультурним кодом. Визначальним фактором подолання етнічної обмеженості і створення єдиного цивілізаційного простору **Р.** звичайно визнає православ'я. Руська православна церква відстоює уявлення про руський світ як про цивілізаційну спільність, утворену спільними духовними цінностями, пов'язаними з православною традицією, що є духовною основою для декількох сучасних держав. У цієї традиції є також власне найменування — «Свята Русь». Ідеал Святої Русі став плодом співтворчості усіх народів, що пов'язали свою долю з історичною Руссю. З позицій **Р.**, якщо раніше культурний простір руського світу підтримувався загальними державними кордонами, то сьогодні, коли єдиний географічний ареал багато в чому зруйнований, народам держав, що проживають на просторі історичної Русі, необхідно усвідомлювати свою загальну цивілізаційну належність і розглядати руський світ як свій спільний наднаціональний проект.

Особлива роль у русько-православному цивілізаційному просторі відводиться Києву як колисці русько-православної цивілізації. Саме Київ уперше зібрав усі руські землі, згуртував різні слов'янські племена і здійснив християнське просвітництво. Саме він почав утілювати в руському житті ідеал вселенського православ'я, результатом чого стало формування русько-православної цивілізації з її величезним універсалістським потенціалом. Також саме настоятель Києво-Печерського монастиря І. Гізель у «Київському синопсисі» (1674) сформулював розуміння руського народу як триєдиного народу в складі великоросів, малоросів і білорусів.

Д. В. Табачник

Руссеф (Rousseff) Ділма (14.12.1947, м. Белу-Оризонті, штат Мінас-Жейрас, Республіка Сполучених Штатів Бразилії) — бразильський громадсько-політичний і державний діяч, економіст, 36-й президент Бразилії, перша в історії Бразилії жінка на посаді *глави держави*; народилася в сім'ї болгарського політемігранта-комуніста Петра Русева; закінчила школу економіки Федерального університету Ріу-Гранді-ду-Сул (1977). Активно зацікавилася політикою після військового перевороту 1964, коли був скинутий президент Ж. *Гуларт*; у 1967 приєдналася до молодіжної організації Соціалістичної партії Бразилії, згодом — до її радикальної фракції «Команда національного визволення», що боролася проти військової диктатури за допомогою методів «міської герильї»; у 1970 була заарештована, молоду активістку катували протягом 22 днів, пізніше засудили військовим трибуналом до 6 років ув'язнення (й 18-ти років позбавлення політичних прав), з яких вона відсиділа 3 роки й була звільнена напр. 1972. Зайнялась легальною політичною діяльністю в опозиційних організаціях, зокрема, брала участь у створенні лівоцентристської Демократичної робітничої партії; напр. 1980-х працювала скарбником у мерії Порту-Алегрі; в 1991–95 — державний секретар з питань енергетики штату Ріу-Гранді-ду-Сул; потім займалася бізнесом, була президентом ради директорів бразильської державної нафтової компанії «Петробраз Бразільєро». У 2000 стала членом Партії трудящих (ПТ), від якої президентом країни в 2002 було обрано Л. І. *Лулу да Сілву*. У січні 2003 президент призначив **Р.** міністром енергетики; цю посаду вона обіймала до 21.06.2005, коли її було призначено керівником адміністрації президента Бразилії, після скандалу та відставки попередника; у вересні 2010 було оголошено про кандидатуру **Р.** на президентських виборах від ПТ, цей вибір підтримав також президент Лула; у своїй передвиборній кампанії виступала за проведення аграрної й політичної реформ, підтримала расові квоти, свободу віросповідання й гомосексуальні цивільні союзи, виступаючи проти смертної кари й легалізації легких наркотиків. У 2-му турі президентських виборів 31.10.2010 впевнено перемогла свого опонента — соціал-демократа Ж. Серра, отримавши 56% голосів; приступила до виконання обов'язків глави держави 1.01.2011.

В. І. Головченко

Русько-візантійський договір 860 — перша відома науці міжнар. угода Русі з інозем. державою. Підписана внаслідок успішного походу київ. князя *Аскольда* на Константинополь. 18.06.860 до бухти Золотий Ріг увійшло 200 руських човнів, які висадили десант, що почав облогу візантійської столиці. Становище обложених було важким. Імп. Михайло III з військом перебував тоді в далекому поході проти арабів, що дошкуляли півд. рубежам імперії, грец. флот був надісланий до Середземного моря для б-би з піратами. У Константинополі розпочалась паніка. З великими труднощами імператор пробрався до обложеного міста й налагодив оборону. Раптом, несподівано для більшості городян, руське військо відступило від стін Константинополя. Імператор вступив у переговори з Аскольдом та уклав з руським князем *договір мирний*, текст якого не зберігся. Поодинокі згадки про угоду містяться у візантійських джерелах, зокрема у Костянтина Багрянородного (X ст.). На основі змісту дог-ру іншого київ. князя *Олега* з греками (див.: *Русько-візантійські договори 907 і 911*) можна спробувати реконструювати **Р.-в. д.** Ймовірно, Візантія зобов'язувалася сплачувати Русі щорічно певну суму грошей, а Русь — надавати за це військ. допомогу. **Р.-в. д.** мав забезпечити привілеї руським купцям на торгах імперії, а грецьким — на руських. Незабаром після походу Аскольд із частиною дружинників був хрещений візантійським патріархом, але руський народ у цілому залишився язичницьким.

М. Ф. Котляр

Русько-візантійський договір 944 був укладений внаслідок двох походів київ. князя *Ігоря Ста-*

рого [912–44] на Константинополь. На поч. 940-х різко погіршились стосунки між Візантією та Руссю. Імп. Роман Лакапін зміцнив свою владу й почав вважати надмірними і принизливими для Візантії торг. й дип. привілегії, надані Русі дог-ром *Олега* 911 (див.: *Русько-візантійські договори 907 і 911*). У 941 великий київ. князь зібрав і спорядив величезний флот (руські й інозем. джерела одноголосно називають цифру: 10 тис. кораблів, що, мабуть, є перебільшенням у кілька разів) і вирушив морем та із суходільним військом на Константинополь. Але похід закінчився поразкою. Біля входу до Босфору човни русів були розсіяні й частково спалені «грецьким вогнем» (сумішшю сірки з нафтою, яка викидалась під тиском із довгих труб). Ігор висадився на берег і залишався в межах імперії ще більше 2 місяців, спустошуючи околиці Константинополя, а потім із залишками війська повернувся до Києва. Він не змирився і жадав реваншу, та й цілі, що ставив перед собою, не були досягнуті (повернення привілеїв руським купцям і *дипломатам*). Через 3 роки він знову спорядив численний флот і суходільне військо, однак імператор вирішив уладнати справу миром. «Повість минулих літ» і грец. джерела узгоджено сповіщають, що візантійське *посольство* зустріло Ігоря на Дунаї. Розпочалися важкі й тривалі переговори, у перебігу яких Візантія не пішла на поступки. Новий **Р.-в. д.** виявився менш вигідним для Русі, ніж угода 911. Через кілька місяців після підписання попередньої угоди до Києва прибули посли імператора та ще раз обговорили з дип. представниками Ігоря умови дог-ру, що складався з багатьох статей (у «Повісті...» вміщено довгий список *дипломатів* Ігоря). У відповідь до Константинополя виїхало руське посольство. Уперше в історії Русі офіц. імпер. місія відвідала Київ та відбувся рівноправний і цивілізований обмін посольствами. Нарешті, внаслідок нових перетрактацій восени 944 було підписано й затверджено обома сторонами **Р.-в. д.**, відомий науці за, ймовірно, близьким до оригіналу перекладом із грецької, вписаним до «Повісті минулих літ». У тексті угоди 944 вже не було мови про безмитну торгівлю руських купців у Візантії та пільги для руських дипломатів. Не було згадано й про сплату імперією данини Русі. Ігорю довелось пообіцяти не претендувати на візантійські володіння в Криму та захищати їх від печенігів і хозар.

М. Ф. Котляр

Русько-візантійський договір 971 став наслідком військ.-дип. діяльності київ. князя *Святослава Ігоревича* [964–72]: переговорів із Візантією та Болгарією, походів у Подунав'я в 967–71. Візантійський уряд 967 запропонував Святославу за винагороду завоювати землю дунайських болгар, які перестали підкорятись імперії. Князь погодився і 968 здійснив напад на Болгарію, проте розглядав себе не як *найманця*, а як політика, що прагнув утвердитися в Болгарії, переконавшись, що це принесе йому стратегічні й екон. вигоди. Він швидко розгромив болг. військо й отаборився в Переяславці на Дунаї (більшість учених вважає, що то була одна із середньовічних столиць Болгарського царства — Преслав Великий). Святослав не побажав залишати Болгарію, що викликало обурення імперського уряду. Навесні 970 імп. Іоанн Цимісхій запропонував руському князеві залишити Подунав'я, пообіцявши виплатити данину, затриману його попередником Никифором Фокою. Але Святослав відмовився, вимагаючи більшого, і навіть загрожував нападом на Константинополь. Усе ж таки імператор підписав улітку 970 мирну угоду зі Святославом, та не додержав її. Ранньою весною 971 Іоанн з головними силами перейшов через Адріанополь до Балканських гір. Святослав, що вірив у дієвість мирної угоди, був захоплений зненацька. Він зачинився з військом у міцно укріпленому болг. місті Доростолі. Імператор не зміг взяти штурмом місто, а тому взяв його в облогу. Згодом у Доростолі розпочався голод, що змусило Святослава погодитись на пропозицію Іоанна про початок мирних переговорів. У липні 971 було підписано **Р.-в. д.** (його зміст у заг. рисах передано в «Повісті минулих літ»). Святославу довелось здати Доростол, повернути полонених і відступити з Болгарії. Грец. джерела свідчать, що руський князь зобов'язався більше не воювати з Болгарією та захищати її від ворогів. Імператор дозволив Святославу вийти Дунаєм у море і видати по 2 міри хліба на кожного воїна. Усі воїни вийшли з Доростола зі зброєю. Язичники-руси скріпили договір клятвою своїми богами — Перуном і Волосом — на зброї та золоті. Угода була дип. поразкою руського князя.

М. Ф. Котляр

Русько-візантійський договір 1046. Після укладення в 987 *Володимиром Святославичем* союзного договору з імп. Василієм II, якому великий київ. князь обіцяв допомогу в б-бі за престол із самозванцем Вардом Фокою, протягом більше півстоліття двосторонні відносини залишались дружніми. Та 1043 раптом спалахнула війна — остання між двома д-вами. Новий імп. Констянтин IX Мономах [1042–55] різко змінив зовн.-політ. курс своїх попередників і зайняв ворожу позицію щодо Русі. Візантійський історик XI ст. Іоанн Скилиця розповідає, що на константинопольському ринку сталася сварка між купцями, під час якої було вбито знатного руса. У відповідь руське військо рушило на Константинополь. Бійка на ринку не була випадковістю, тоді були розграбовані товари руських купців у грец. столиці, а також гавань і склади руського монастиря на Афоні. Ймовірно, імператор зобов'язувався сплачувати данину Русі, а також гарантував свободу торгівлі її купцям у Візантії.

У травні або червні 1043 *Ярослав Мудрий* послав флот на чолі із сином Володимиром на греків. Та напад на Константинополь приніс поразку руському князеві. Ярослав Мудрий не став мстити, а налагодив обмін *посольствами* з Німеччиною, Францією, Англією, Угорщиною, намагаючись сформувати коаліцію проти Візантії. Це занепокоїло імператора, і він почав шукати шляхи примирення з Руссю. У 1046 було укладено **Р.-в. д.** Візантійська сторона компенсувала збитки руським купцям у Константинополі й руському монастирі на Афоні, були покарані візантійські винуватці сварки. Згодом угода була скріплена *династичним шлюбом* сина Ярослава Мудрого Всеволода й донькою Костянтина Мономаха (можливо, її звали Марією).

М. Ф. Котляр

Русько-візантійські договори 907 і 911. Під 907 у найдавнішому руському літописі «Повість минулих літ» описано грандіозний похід київ. князя *Олега* на Константинополь, у якому взяли участь 2000 кораблів (за традиціями середньовічної історіографії кількість руських човнів перебільшена літописцем у кілька разів) і суходільне військо. Князь зібрав для походу воїнів з усіх підвладних йому земель Київської держави. Йому пощастило подолати захисні укріплення, що перекривали вхід до бухти Золотий Ріг, висадити десант і разом із воїнами, що суходолом підійшли до грец. столиці, розпочати облогу. Історики вважають, що головною причиною походу 907 було недодержання візантійським урядом умов *русько-візантійського договору 860* з *Аскольдом*, зменшення (або ліквідація) привілеїв руським купцям на ринках Візантії. Під тиском переважаючих сил Олега імператори Лев та Олександр погодились укласти вигідний для Русі мир. Попередня угода 907 була розвинута й доповнена 911. Обидві вони вписані до «Повісті минулих літ» на поч. XII ст. і є першими відомими науці текстами міжнар. угод Русі.

Згідно з угодою 907 Візантія зобов'язувалася платити Русі щорічну данину, за яку київ. князь мав надавати грекам постійну військ. допомогу. Умови дог-ру передбачали, що під час перебування в столиці імперії київ. посли одержували спец. посольське утримання, а купці — «місячину» протягом 6 місяців: хліб, вино, м'ясо й овочі. Візантійська влада зобов'язувалася забезпечувати тих й інших усім необхідним для зворотного шляху: вітрилами, якорями, канатами та харчами. Подібні привілеї надавала руська сторона грец. купцям. Для проживання в Константинополі русам відвели передмістя поблизу храму Св. Мами (Мамонта). До центру міста й на ринок їх впускали беззбройними, партіями по 50 чол. і під охороною грец. воїнів — не зайва пересторога, коли врахувати, що на ринку часто зчинялись бійки, одна з яких у XI ст. стала навіть приводом до русько-візантійської війни.

Угода 907 була підтверджена й розвинута більш докладним русько-візантійським дог-ром 911 (до «Повісті минулих літ» він включений під 912-м). До нього було внесено низку нових статей, що визначали: порядок урегулювання конфліктів при операціях купівлі-продажу між греками й русами; обмін і викуп *військовополонених;* повернення рабів і злочинців, які втекли; охорону добра русів у Константинополі; наслідування майна; повернення статків померлих у Константинополі та ін. Спираючись на тексти угод 907 і 911, історики відтворили картину

повсякденних стосунків між греками й русами: у Константинополі мешкало багато купців і воїнів із Русі, які служили в імпер. гвардії й легіонах; до Візантії тікали холопи з Русі; візантійські кораблі зазнавали аварій біля руських берегів, а руські — біля візантійських. З угоди 907 можна зробити висновок, що загалом мирні відносини між країнами були порушені незадовго перед походом Олега на Константинополь.

М. Ф. Котляр

Русько-візантійські переговори 946 відбулись під час дип. поїздки великої київ. княгині *Ольги* [944–64] до Константинополя та її зустрічей із візантійським імп. Константином Багрянородним (908–59). Ольга відмовилась від воєнних методів ведення *зовнішньої політики* своїх попередників, чому сприяли два невдалих напади на Візантію її чоловіка *Ігоря Старого*. Вона стала засновницею нової для Русі *дипломатії*. Ольга була першим руським государем, що відправився до столиці Візантії не на чолі флоту чи війська, а з мирним *посольством*. В історичній науці відомі різні дати подорожі Ольги до Константинополя (літописна 955 виявилась помилковою): 946, 954/55 і 957. Сучас. наука приймає 946. Ольга прибула до Константинополя на чолі посольства, у якому налічувалось більше 100 осіб: дипломати, воїни, купці, священик Григорій і юний син княгині *Святослав Ігоревич*. Імп. Константин влаштував на честь Ольги урочистий прийом. Княгиня зажадала бути публічно хрещеною в головному храмі імперії — соборі Св. Софії. Обряд виконав сам патріарх, а хрещеним батьком став імператор. Однак про характер і зміст міждерж. переговорів візантійські джерела не повідомляють, а в «Повісті минулих літ» візит Ольги описано у фольклорному дусі. Передовсім Ольга намагалась поліпшити умови невигідного для Києва *русько-візантійського договору 944*, зокрема добитись відновлення сплати імперією щорічної данини, яку Візантія давала Русі після угоди 911 (див.: *Русько-візантійські договори 907 і 911*), а також відновлення втрачених після 944 привілеїв руським *дипломатам* і купцям. Княгиня зробила спробу заручити Святослава з однією з доньок імператора, однак одержала відмову, оскільки Константин не вважав її рівною собі. Незважаючи на всі незгоди поміж Руссю та Візантією на переговорах 946, договір було підписано. Із візантійських і схід. джерел відомо, що невдовзі після того імператор одержав військ. допомогу (за платню) від Ольги. Проте княгиня залишилась невдоволеною умовами дог-ру, бо 959 вона обмінялась посольствами із саксонським королем і майбутнім нім. імператором Оттоном I Великим, розраховуючи на його підтримку в складних відносинах із Візантійською імп.

М. Ф. Котляр

Русько-литовська союзна угода 1254 сприяла розвитку мирних відносин між Великим князівством Литовським, що перебувало на стадії формування, і Галицько-Волинським королівством (з 1253). Із кінця 1230-х *Данило Галицький* і великий литовський кн. *Міндовг* були у військ. союзі, з метою закріплення якого Данило перед 1252 одружився з небогою Міндовга. Проте й тоді мирні відносини Литви з Руссю перемежовувались військ. протистояннями. У 1252 Міндовг програв велику війну Данилові, втратив Чорну Русь (сучас. Гродненська обл. Білорусі) й третину контрольованої ним території та змушений був іти на укладення мирної угоди, яку скріпив *династичний шлюб*. 1254 син Міндовга *Войшелк* від імені батька «уклав мир з Данилом і віддав доньку Міндовгову за Шварна» — сина галицько-волинського короля (Галицько-Волинський літопис). Інший син Данила Галицького Роман одержав від Міндовга володіння в Чорній Русі, які й без того були відвойовані його батьком. Угода 1254 була вигідна Данилові в стратегічному плані; завдяки їй було розширено володіння Галицько-Волинського королівства на півночі. Сини ж Данила, що одержали волості в литовських землях, забезпечували його політ. інтереси у Великому князівстві Литовському.

М. Ф. Котляр

Русько-німецький союзний договір 1017 логічно випливав із попереднього зближення Русі та *Священної Римської імперії*. Існує версія, що по смерті своєї візантійської дружини Анни (1011) *Володимир Святославич* одружився з онукою імп. Оттона I. Однак мирна угода між Руссю й Німеччиною тоді не була укладена. *Дипломатичні відносини* були продовжені, і *Ярослав Мудрий*, що від самого початку князювання в Києві зіткнувся з *експансією* Польщі, запропонував допомогу імп. Генріху II проти польського кн. *Болеслава I Хороброго*. Під час походу імператора на Сілезію, згідно з укладеним між ними 1017 дог-ром, військо Ярослава Мудрого виступило проти поляків. Та після невдалої для нього війни Генріх II 1018 змушений був пообіцяти Польщі допомогу в боротьбі проти свого недавнього руського союзника. **Р.-н. с. д.** знову набрав чинності під час польсько-нім. війни за правління краківського князя Мєшка II, коли Ярослав Мудрий на поч. 1030-х зайняв Белз і Червенську землю.

М. Ф. Котляр

Русько-польські союзні угоди 1038 і 1042. У 1038 Казимир I Відновитель із династії П'ястів за допомогою Німеччини об'єднав Велику й Малу Польщу, але зіткнувся з труднощами при об'єднанні інших польських земель (Сілезії, Помор'я та Мазовії). Тому він уклав союз із Руссю, одружився із сестрою *Ярослава Мудрого* Добронєгою-Марією та на знак доброї волі повернув на Русь 800 полонених, захоплених *Болеславом I Хоробрим* 1019 під час походу на Київ. Згідно з умовами підписаного 1038 дог-ру Ярослав Мудрий здійснив кілька походів до Мазовії (з джерел відомі походи 1040, 1041, 1043 і 1047), чим допоміг Казимиру I в його об'єднавчій політиці. Цьому також сприяли походи Ярослава Мудрого в Ятвязьку землю 1038 і на Литву 1040. Перебуваючи в скрутному становищі, Казимир I пішов на нові поступки Ярославу Мудрому і 1042 визнав новий русько-польський кордон, перехід Червенської землі, Белза і Берестя до Русі; він також відмовився від Ятвягії та визнав особливі інтереси Русі в Мазовії. На підтвердження угоди 1042 Казимир I видав сестру Гертруду за сина Ярослава — Ізяслава. Союз із Руссю суттєво полегшив Казимиру I б-бу за об'єднання польських земель.

М. Ф. Котляр

Русько-угорська мирна угода 1246 укладена після вирішальної перемоги *Данила Галицького* 1245 у битві під м. Ярославом над угорським військом, що підтримало його суперника — Ростислава Михайловича чернігівського — у змаганні за галицький престол. Галицький літописець слушно зазначав, що угорський король *Бела IV* побоювався Данила Галицького, який переміг його військо, остаточно здолав боярську опозицію та щасливо повернувся від Батия з Орди, одержавши ярлик на правління в Галицько-Волинській Русі. Бела IV запропонував одружити свою доньку Констанцію з Даниловим сином Левом (див.: *Лев I Данилович*). Після довгих вагань Данило погодився на шлюб, що забезпечував йому тил у майбутній б-бі з монголо-татарами. За посередництвом галицького митрополита Кирила, який відвідав угорську столицю, Лев побрався з Констанцією влітку 1247. Шлюб засвідчено Галицько-Волинським літописом й угорськими джерелами.

М. Ф. Котляр

Русько-угорська союзна угода 1252. Наприкінці 1248 — на поч. 1249 угорський король *Бела IV* попросив допомоги в *Данила Галицького* у справі заволодіння Австрією, герцог якої Фрідріх Бабенсберг загинув у війні з уграми 1246 і не залишив спадкоємця. Однак Угорщині не пощастило досягти своєї мети. Тоді 1252 угорський король запропонував Данилові Галицькому укласти угоду про розподіл Австрії, для чого пообіцяв допомогти його синові Роману стати австр. герцогом, одружившись із небогою покійного Фрідріха — Гертрудою. Унаслідок підписаної угоди Роман 1252 на короткий час став герцогом частини Австрії. Однак чеський королевич Оттокар I Пшемисл одружився зі старшою сестрою загиблого герцога Маргаритою і теж заявив свої претензії на заг.-австр. владу. Пропонуючи цю угоду, *Бела IV* мав на меті свою користь: за допомогою галицько-волинського кн. Данила одержати Австрію для себе. Незрозумілими залишаються мотиви Данила Романовича: мабуть, він розумів, що втримати Австрію, яка не мала кордонів із його д-вою, навряд буде можливо. У перебігу воєнних дій між Романом і Оттокаром I перевагу здобув чеський претендент, угорський король зрадив своєму слову й не допоміг Романові. Останньому довелось у кінці 1253 рятуватися втечею з обложеного Оттокаром I замку, залишивши там дружину й австр. корону. По тому Бела IV й Оттокар I розділили Австрію між собою.

М. Ф. Котляр

Рут (Root) Еліу (15.02.1845, Клінтон, штат Нью-Йорк, США — 7.02.1937, Нью-Йорк, США) — американський політик та державний діяч. У 1883–85 — окружний прокурор південного округу Нью-Йорка; 1899–1904 — військовий міністр в адміністраціях президентів У. Маккінлі та Т. *Рузвельта*. У 1905–09 — *Державний секретар США*. Виступав за активне просування американських інтересів на Далекому Сході; переконав латиноамериканські держави прийняти участь в *Гаазькій конференції миру 1907*, того ж року організував Вашингтонську мирну конференцію для центральноамериканських держав; у 1908 уклав *Рута — Такахіро угоду*. У 1912 за досягнення із зближення держав за допомогою *арбітражу міжнародного* та співробітництва був нагороджений *Нобелевською премією миру*. У 1909–15 — сенатор від Нью-Йорку; в 1917 очолив *Рута місію* в революційну Росію; учасник *Паризької мирної конференції 1919–20*, а також представляв США на *Вашингтонській конференції 1921–22*.

С. П. Галака

Рута місія — візит *державного секретаря США* Е. *Рута* до Росії для з'ясування ситуації після Лютневої рев-ції 1917 і перспектив її подальшої участі в *Першій світовій війні*. Місія, що складалася з представників військ. і ділових кіл, мала надзвичайно високий статус (голова місії з рангом надзвичайного посла, 8 її членів — надзвичайних посланників). 21.05(3.06).1917 члени **Р. м.** прибули до Владивостока, а 31.05(13.06)–26.06(9.07).1917 перебували в Петрограді. Вони провели переговори про надання Росії амер. кредитів і намагались переконати Тимчасовий уряд продовжувати війну. Військ. члени місії здійснили інспектування рос. армії, відвідали головні бази військ.-мор. флоту Росії. 8(21).07.1917 місія залишила Росію, її члени після повернення до США сприяли прийняттю курсу на підтримку уряду О. Керенського.

Б. М. Гончар

Рута–Такахіро угода — двостороння угода, укладена 30.11.1908 у Вашингтоні між США та Японією шляхом *нотами обміну* між держ. секретарем США Е. *Рутом* і япон. послом у Вашингтоні К. Такахірою. Сторони взаємно визнавали права власності в районі Тихого океану; висловились за збереження *статус-кво* в регіоні та на підтримку *«Відкритих дверей» доктрини* в Китаї; зобов'язувались поважати незалежність і територ. цілісність Китаю. Фактично угода закріплювала розподіл сфер впливу на Тихому океані між США та Японією і взаємне визнання вже здійснених територ. загарбань у регіоні.

Б. М. Гончар

Рух за ядерне роззброєння (Campaign for Nuclear Disarmament) — британська суспільна організація прибічників одностороннього ядерного роззброєння Великої Британії. Створена у 1957–58 за активної участі лівого крила Лейбористської партії. Пік активності припадає на першу половину 1960-х; згодом Рух став виступати й проти побудови нових АЕС. Наприкінці 1980-х Рух втратив масову підтримку.

С. О. Божко

Рух неприєднання (Non-Aligned Movement — NAM) — міжнар. об'єднання країн світу, що визнають *неприєднання політику* до військ. союзів *великих держав* одним з основних принципів своєї *зовнішньої політики* та проводять незалежну зовн. політику, засновану на співіснуванні країн із різними політ. і соц. системами. 1-ша конференція на вищому рівні 25 країн, що не приєдналися, мала місце 1–6.09.1961 у Белграді з ініціативи Югославії, Індії, Єгипту, Індонезії та Гани. Із 1981 1.09 відзначається як День Руху неприєднання. Членами **Р. н.** станом на 1.01.2013 були 120 д-в Азії, Африки, Лат. Америки, Європи й Океанії; статус *спостерігача* мали 17 країн (Україна з 1996). Уперше термін «рух неприєднання» був зафіксований у док-тах 3-ої Конференції країн, що не приєдналися (Лусака, 1970). Своєрідність **Р. н.** полягає в тому, що це об'єднання не має статуту, бюджету, постійного секретаріату, штаб-квартири тощо; цілі та принципи його діяльності зафіксовані в програмних док-тах форумів, проведення яких фінансується країною, що приймає чергову конференцію, а також добровільними внесками. Вищий орган **Р. н.** — конференції глав д-в та урядів країн, що не приєдналися, які з 1970 скликаються один раз на 3 роки (всього проведено 16 конференцій, 16-та відбулася в Тегерані 26–31.08.2012). На цих форумах обговорюються найважливіші проблеми співробітництва країн-членів і світового співтовариства в цілому, координуються позиції, які потім оформлюються у вигляді підсумкових док-тів, декларацій, резолюцій, послань, заяв з конкретних питань. Рішення приймаються консенсусом і мають рекомендаційний характер. Країна, у якій відбувається конференція, на період до наступного саміту стає країною-координатором, а її глава — головою Руху, який забезпечує постійний зв'язок між країнами, що не приєдналися, та представляє об'єднання на світовій арені. Конференція міністрів закорд. справ (з 1972 скликається двічі в період між конференціями у верхах, а саме через півтора року після попередньої та напередодні наступної конференції) розглядає актуальні проблеми, узгоджує позиції країн-членів і готує наступну конференцію глав д-в та урядів. На початку кожної чергової сесії *Генеральної Асамблеї ООН* проводяться наради міністрів і глав делегацій країн, що не приєдналися. Важливим органом **Р. н.** є Координаційне бюро, яке погоджує діяльність робочих груп, контактних груп, комітетів, а також у цілому взаємодію країн, що не приєдналися, у період між конференціями. Упродовж діяльності **Р. н.** склалась розгалужена структура його спеціалізованих органів у конкретних галузях співробітництва: Бюро інформ. агентств, Центр документації країн, що не приєдналися, фонди солідарності, конференції міністрів окремих галузей економіки, контактні групи, робочі групи, наук.-дослідницькі симпозіуми, наради техн. експертів тощо. Діяльність **Р. н.** проводиться на таких основних напрямках: повна ліквідація колоніальної системи, нац. звільнення і незалежний розвиток молодих д-в; б-ба проти расизму та *апартеїду, неоколоніалізму*, всіх форм експансіонізму, інозем. *окупації воєнної*; недопущення нової світової війни та забезпечення мирних умов для сталого розвитку (забезпечення міжнар. миру й порядку, припинення гонки озброєнь, повне роззброєння, мирне співіснування д-в з різним соц. устроєм, невтручання у внутр. справи країн тощо); перебудова *міжнародних економічних відносин* на справедливих, рівноправних та демокр. засадах, формування нового міжнар. інформ. порядку тощо. Після закінчення *«холодної війни»* перед **Р. н.** як феноменом біполярної системи міжнар. відносин постала необхідність формування стратегії, адекватної новим світовим реаліям. Нові завдання, проголошені **Р. н.**, спрямовані на подолання пасивної ролі об'єднання у світі й активну його участь як самостійної політ. сили у формуванні багатополюсного світу, в якому демокр. та реформована ООН буде відігравати важливу роль. Механізм посилення ролі **Р. н.** у світі передбачає як зміцнення солідарності та співробітництва по лінії «Південь—Південь» (інтенсифікація регіональної інтеграції як передумови для формування *єдиного економічного простору* Півдня; допомога більш розвинутих країн Півдня найменш розвинутим тощо), так і всебічний розвиток співробітництва «Північ—Південь» (1996 створено орган — «Трійка»: колишній, чинний та майбутній голови, на який покладено функції ведення переговорів із *Великою вісімкою* та *Європейським Союзом*). Учасники **Р. н.** виступають за: заг. і повне роззброєння, включаючи ядерне; мирне врегулювання регіональних та локальних конфліктів; остаточне знищення залишків неоколоніалізму та інозем. окупації; б-ба із застосуванням екон. та політ. тиску проти країн, що не приєдналися; остаточне вирішення проблеми *зовнішніх боргів* країн, що розвиваються, та скасування заборгованості найменш розвинутих д-в; створення справедливої та недискримінаційної торг. системи; реформування та демократизація ООН; реформування міжнар. фінанс. системи на основі принципу рівності д-в; повне виконання міжнар. конвенцій та угод у галузі *прав людини*, ефективне забезпечення права на розвиток тощо.

Літ.: Матьовка М. П. Рух неприєднання: стан і перспективи розвитку (60–90-ті роки XX ст.). — Ужгород, 1998; Нікішенко С. О. Рух неприєднання: сучасний стан і перспективи // Стратегічна панорама. — 2001. — № 1–2; Arnold Guy. Historical dictionary of the non-aligned movement and Third World. — Scarecrow Press, Inc., 2006. — 371 p.

Ю. С. Скороход

Рюйтель (Rüütel) Арнольд (10.05.1928, волость Лайм'яла, о-в Сааремаа, Республіка Естонія) — естонський громадсько-політичний і державний діяч, науковець, «батько» нової державної незалежності Естонії; народився в сім'ї фермерів; закінчив Янедський сільськогосподарський технікум

(1949), Естонську сільськогосподарську академію (1964); д-р с.-г. наук (1991). У 1957–63 — директор експериментального господарства при Естонському НДІ селекції та ветеринарії; в 1963–69 — директор Тартуського зразкового радгоспу; в 1969–77 — ректор Естонської сільськогосподарської академії; в 1977–79 — секретар ЦК Компартії Естонії з сільського господарства. В 1979–83 — перший заступник голови Ради міністрів Естонської РСР; 8.04.1983–15.03.1990 — Голова Президії Верховної Ради Естонської РСР, активно протидіяв денаціоналізації економіки Естонії та асиміляції естонців радянською владою (сприяв, зокрема, ухваленню закону про припинення виробництва фосфоритів і сланцю), виступив одним з ініціаторів прийняття 16.11.1988 декларації про *суверенітет* Естонії. 15.03.1990–6.10.1992 — Голова Верховної Ради Естонської Республіки (за статусом — фактичний *глава держави*); проводив політику на відокремлення від СРСР та відновлення державної незалежності Естонії; ініціював скликання в Таллінні 12.05.1990 *Ради держав Балтійського моря* (об'єднання глав Латвії, Литви та Естонії); за його головування Верховна Рада Естонії прийняла 20.08.1991 резолюцію про державну незалежність країни. У 1991–92 — член Конституційного зібрання Естонії, 1993–2001 — директор Інституту національного розвитку та співробітництва, водночас у 1994–99 — голова Естонської селянської партії, в 1999–2000 — голова Естонського народного союзу. У 1995 обраний до Рійгікогу (парламенту Естонії); 1995–97 — віце-спікер Рійгікогу; 1995–99 — голова делегації Рійгікогу до Балтійської асамблеї, голова президії Балтійської асамблеї. 1996 висував свою кандидатуру на президентських виборах, але як і 1992 програв голосування в парламенті Л. *Мері*. 21.09.2001 обраний президентом Естонської Республіки (08.10.2001–09.10.2006); як глава держави 14–18.10.2002 здійснив офіційний візит до України; за президентства **Р.** Естонія стала членом *НАТО* та *Європейського Союзу* (2004). 7.03.2005 офіційно відмовився від запрошення президента Росії В. *Путіна* взяти участь у святкуванні 60-річчя перемоги СРСР у Великій Вітчизняній війні, мотивуючи це рішення тим, що Естонія по закінченні війни «не змогла вільно обирати майбутнє». На президентських виборах 23.09.2006 поступився соціал-демократу Т. Х. Ільвесу. **Р.** активно контактував з офіційним Києвом навіть після складення повноважень президента, В. *Ющенко* увів його до Ради колишніх провідних політиків країн світу — консультантів *Президента України*, а 13.12.2006 прийняв у своїй офіційній резиденції. Весною наступного року, в розпал політичної кризи, **Р.** знову був у Києві — для консультацій В. Ющенка, напередодні Нового 2008 року провів переговори з Президентом В. Ющенком, новопризначеним прем'єр-міністром Ю. Тимошенко, міністром закордонних справ В. *Огризком*; його авторитет серед української політичної еліти був винятковий. У 2008 взяв участь у київському міжнародному форумі «Європа-Україна», де зробив низку політичних заяв, зокрема, про відповідність України демократичним стандартам Європи.

Твори: «Розвиток агропромислового комплексу в Естонській РСР» (1982); «Відродження майбутнього» (2001).

Л. В. Губерський

Рютте (Rutte) Марк (14.02.1967, м. Гаага, Королівство Нідерланди) — нідерландський громадсько-політичний і державний діяч; народився в багатодітній реформатській сім'ї; закінчив історичний факультет Лейденського університету (магістр історії, 1992). У студентські роки очолював Молодіжну організацію свободи і демократії (молодіжне крило праволіберальної Народної партії за свободу і демократію); після здобуття вищої освіти до 2002 працював у компанії Unilever, у 1997 році він став менеджером з персоналу Van den Bergh Nederland, дочірньої компанії Unilever; у 1993–97 був членом Ради Народної партії за свободу і демократію. Після парламентських виборів 2002 **Р.** було призначено державним секретарем з соціальних питань та зайнятості (22.07.2002–17.06.2004), відповідав за соціальне забезпечення, матеріальну допомогу та умови праці; після відставки уряду працював державним секретарем з освіти, культури і науки (17.06.2004–27.06.2006), особливий інтерес виявив до створення нідерландської системи вищої освіти, більш конкурентоспроможної на міжнародному рівні, намагаючись зробити її якісною ринковою (поліпшення позиції студентів як споживачів на ринку освіти). Після парламентських виборів 2006 повернувся до 2-ї палати Генеральних штатів і незабаром став лідером парламентської фракції Народної партії за свободу і демократію, а 29.06.2006, після внутрішньопартійних виборів, очолив Народну партію за свободу і демократію та її передвиборний список. На парламентських виборах 2010 **Р.** знову очолив список Народної партії за свободу і демократію, що отримала перемогу, здобувши 31 місце у 2-й палаті парламенту (із 150-ти); було сформовано правоцентристську коаліцію між Народною партією і Християнсько-демократичним закликом, яку підтримала Партія Свободи; 8.10.2010 **Р.** був призначений головою уряду і невдовзі сформував свій кабінет; т. ч. він став першим прем'єр-міністром Нідерландів не від традиційних християнсько-демократичної партії чи Партії праці з 1918, він також перший прем'єр-міністр від Народної партії за свободу і демократію.

В. В. Копійка

Рябовол Микола Степанович (17.12.1883, станиця Донська, Кубанська обл., Російська імперія — 13.06.1919, Ростов-на-Дону, нині — РФ) — укр. громад.-політ. діяч на Кубані. Нар. у багатодітній козацькій родині. Закінчив початкові класи Катеринодарського військ. реального уч-ща, згодом навчався на механічному ф-ті Київ. політехн. ін-ту. 1911–14 — дир. Чорноморсько-Кубанської залізниці, голова Кубанського кооперативного союзу. У роки *Першої світової війни* служив офіцером інженерних військ Російської армії, а повернувшись на Кубань, брав активну участь у громад. і політ. житті: працював в обласному Продовольчому комітеті; швидко висунувся на чільне місце в першому представницькому органі краю — Кубанській військ. раді, яка вже на 2-й сесії проголосила себе Крайовою радою з повноваженнями Установчих зборів й ухвалила Конституцію Кубані. Кубанська область стала республікою (з назвою Кубанський Край) у складі Російської Федеративної Республіки. Як парламент мала діяти Законодавча рада, що обирала виконавчу владу — Крайовий уряд — і військ. отамана, який мав функції нач. військ. сил та представника Краю. У січні 1918 — червні 1919 — голова Законодавчої ради; ініціював проголошення нею 28.01.1918 Кубанської Народної Республіки, яка на майбутнє входила б до Російської Федеративної Республіки, а 16.02.1918, під час наступу на Півн. Кавказ більшовиків, — самостійність і незалежність від Росії Кубанської Народної Республіки. У травні—червні 1918 очолював делегацію Законодавчої ради до Києва для переговорів із гетьманом П. *Скоропадським* про налагодження міждерж. стосунків та взаємодію в б-бі з більшовиками, де активно підтримував ідею тісного федерат. зв'язку Кубані з Україною. Проте за відсутності **Р.** 23.06.1918 в Новочеркаську на нараді представників Ради й уряду під головуванням Л. *Бича* більшістю голосів було ухвалено історично хибне рішення: замість єднання з Україною було укладено союз із Добровольчою армією генерала А. Денікіна, що, зрештою, мало для Кубані катастрофічні наслідки. Рада на чолі з **Р.** постійно відстоювала суверенні права республіки; ініціювала, всупереч імперським намірам А. Денікіна, об'єднання Дону, Кубані й Тереку в Південно-Російський Союз на засадах федерації. На конференції представників цих країв у Ростові 13.06.1919 **Р.** виступив із різкою критикою свавілля денікінського режиму та із застереженнями проти визнання такої влади на території Кубані, за що був того ж дня убитий агентами денікінської контррозвідки.

В. М. Матвієнко

С

Сааведра Ламас (Saavedra Lamas) Карлос (1.11.1878, Буенос-Айрес, Аргентинська Республіка — 5.05.1959, там само) — аргентинський правознавець і політик, лауреат *Нобелівської премії миру* 1936 («За миротворчу роль в болівійсько-парагвайському конфлікті 1935») — перший латиноамериканець, що отримав таку нагороду; народився в сім'ї аристократів; закінчив Університет Буенос-Айреса (1903) зі ступенем доктора права і Національний університет Ла-Плати за спеціальністю «соціологія». Викладав правознавство і соціологію в згаданих університетах, а також політекономію і конституційне право в юридичній школі; перші наукові роботи стосувалися трудового законодавства, підкреслював важливість затвердження єдиної доктрини з цього питання; в 1906 почав політичну кар'єру; з 1908 двічі обирався до аргентинського парламенту, де передусім займався *міжнародними відносинами*; в 1915 був призначений міністром юстиції та народної освіти; в 1927 був делегатом Міжнародного з'їзду юристів у Ріо-де-Жанейро, в 1928 головував на Міжнародній конференції праці в Женеві. На посаді міністра закордонних справ 20.02.1932–20.02.1938 переконав уряд повернути Аргентину в 1933 до *Ліги Націй* і займався посередництвом у *Чакській війні 1932–35* між Парагваєм та Болівією та при складенні кількох *договорів міжнародних* між південноамериканськими і європейськими державами. Зокрема, домовився про Південноамериканський антивоєнний пакт (див.: *Сааведри Ламаса пакт*), що в разі війни між країнами-учасниками зобов'язував решту членів створити комітети для припинення ворожнечі та здійснення дипломатичного тиску на обидві країни, залучені в конфлікт, доки вони не припинять ворожнечі; до кін. 1933 цей договір був ратифікований південноамериканськими країнами та добре сприйнятий у Лізі Націй; в 1936 головував на Асамблеї Ліги Націй. У 1938 вийшов у відставку; в 1941–43 займав посаду ректора Університету Буенос-Айресу, а потім викладав у ньому до 1946.

В. І. Головченко

Сааведри Ламаса пакт («Антивоєнний договір про ненапад і примирення») — договір міжнародний, що встановлював для своїх учасників зобов'язання з незастосування сили та примирювальну процедуру і розглядався як укладений у розвиток зобов'язань з підтримки миру за *Бріана—Келлога пактом 1928* і міжамериканськими угодами. Підписаний 10.10.1933 Бразилією, Чилі, Мексикою, Уругваєм та Парагваєм. Неофіційну назву має за прізвищем міністра закордонних справ Аргентини К. *Сааведри Ламаса*, який запропонував цей договір. Сторони засуджували агресивні *війни* як у взаємовідносинах, так і в стосунках з іншими державами і брали на себе зобов'язання вирішувати будь-які спори міжнародні та суперечності тільки мирними засобами, що мають санкцію *міжнародного права* (стаття 1). Особливо застерігалося, що територіальні питання у відносинах між договірними сторонами не можуть вирішуватися насильницьким шляхом, і що сторони не визнаватимуть законності угоди про територію, якщо вона не здобута мирним шляхом, а також законності окупації території чи територіальних надбань силою зброї (стаття 2). У випадку порушення цих зобов'язань якоюсь державою, що є стороною спору, договірні сторони мали вжити всіх зусиль для підтримки миру, але не вдаватися до дипломатичного чи збройного втручання. Як засоби підтримки миру, відповідно до Пакту, мала застосовуватися іншими сторонами спільна позиція з нейтральних, політичних, судових або економічних питань, передбачених міжнародним правом, та вплив громадської думки (стаття 3). Всі спори договірних сторін мали передаватися до вирішення шляхом процедури примирення, встановленої договором (стаття 4), лише з тими обмеженнями, вичерпний перелік яких встановлювався цим договором (стаття 5). Передбачалося створення примирювальної комісії з п'яти членів, яка мала вирішувати спори за відсутності постійної примирювальної комісії або іншої *організації міжнародної*, наділеної повноваженнями з мирного вирішення спорів за чинними раніше укладеними договорами (стаття 6). Функції примирювальної комісії могли бути передані також національним трибуналам, або верховним судам, наділеним повноваженнями тлумачити конституцію, договори або загальні принципи права народів (стаття 7). Комісія, порядок формування і роботи якої визначалися договором, мала надати доповідь про результат своєї діяльності з неупередженого вивчення предмета спору та запропонувати сторонам основи його вирішення на засадах справедливості й рівності. Ця доповідь не мала характеру остаточного вирішення, або арбітражного рішення ані з питань факту, ані з питань права (стаття 10). Чи прийняти запропоноване вирішення — залежало від сторін; якщо сторони не приймали запропонованого комісією вирішення у встановлений нею термін, або не досягалося іншого дружнього вирішення, сторони спору зберігали свободу дії, але їх зобов'язання щодо незастосування сили при цьому не мали порушуватися (стаття 12). Договір підлягав *ратифікації* і був відкритий для приєднання всіх держав, був безстроковий і не підлягав *денонсації*. У випадку ж денонсації його однією зі сторін для інших договір зберігав чинність. Політична причина укладення пакту полягала у спробі Аргентини, підтримуваної Великою Британією, об'єднати держави Латинської Америки для спротиву домінуючому впливу США, однак США перехопили ініціативу і також взяли участь у пакті. До 1936 до пакту приєдналися США та всі держави Латинської Америки, а також деякі європейські країни — Італія, Болгарія, Чехословаччина, Фінляндія, Румунія, Іспанія, Югославія, Греція, Норвегія та Португалія. На практиці, однак, мали місце порушення пакту, зокрема, у випадку *італійської агресії проти Ефіопії 1935–36*.

В. С. Ржевська

Саадабадський пакт — див.: *Антанта близькосхідна*.

Сааданбеков (Saadanbekov) Жумагул (1940, Ак-Суйський р-н Іссик-Кульської обл. Киргизької РСР) — киргизький громад.-політ. і держ. діяч, науковець. Закінчив Пржевальський держ. пед. ін-т; кандидат філос. наук. У 1961–64 — учитель фізики Джети-Огузької середньої школи, 1964–67 — заст. директора Барсакунської середньої школи; 1967–69 — інструктор Джети-Огузького райкому Компартії Киргизії; 1969–74 — наук. співробітник Ін-ту філософії та права АН Киргизької РСР; 1974–83 — зав. відділу, секр. Фрунзенського міськкому Компартії Киргизії; 1983–90 — інспектор, зав. відділу ЦК Компартії Киргизії; 1990–91 — голова Комісії з питань культури, освіти, спорту і туризму ВР Киргизької Республіки. 1991–92 — глава держінспекції при Президентові Киргизької Республіки; 1992–96 — голова Іссик-Кульської обласної держ. адміністрації. 1998–2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Киргизької Республіки в Україні.

П. М. Ігнатьєв

Саакашвілі Міхеїл Ніколозович (21.12.1967, Тбілісі, Грузинська РСР) — грузинський держ. та громад.-політ. діяч. У 1992 закінчив *Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка*; у 1994 — магістратуру юрид. ф-ту Колумбійського ун-ту (США); отримав наук. ступінь з юриспруденції в Ун-ті ім. Джорджа Вашингтона (1995). У 1995 працював в амер. правничих фірмах; на парл. виборах 1995 в Грузії був обраний депутатом від Спілки громадян Грузії (голова партії — Е. *Шеварднадзе*); очолював парл. комітет з реформи виборчої та прав. системи і створення неполітизованих поліцейських формувань. У січні 2000 обраний віце-президентом *Парламентської Асамблеї Ради Європи*, а в жовтні 2000 призначений міністром юстиції в уряді Е. Шеварднадзе; розпочав реформи грузинської прокуратури та пенітенціарної системи з метою ліквідації в них корупції. У вересні 2001 подав у відставку та вийшов зі Спілки громадян Грузії; в жовтні того ж року заснував Об'єднаний народний рух; у червні 2002 обраний головою Тбіліської міської ради. Після парл. виборів у листопаді 2003 звинуватив уряд Е. Шеварднадзе в численних порушеннях при їх проведенні й закликав до ненасильницького спротиву правлячому режиму. Широкомасштабні демонстрації (т. зв. «трояндова революція») 20–23.11.2003 призвели до відставки Е. Шеварднадзе. 4.01.2004 обраний Президентом Грузії; в лютому 2004 очолив широке демокр. об'єднання «Національний рух — демократи». Навесні 2005 відновив конституційний порядок в Аджарській *автономії*,

опальний глава якої А. Абашидзе утік до Росії. На вимогу опозиції, що організувала масові антиурядові маніфестації восени 2007, погодився на проведення дочасних президентських виборів. 5.01.2008 обраний президентом Грузії на другий термін.

У *зовнішній політиці* орієнтується на США та *Європейський Союз*, проголосив Україну найважливішим партнером Грузії на терені *СНД*, домігся підписання 30.05.2005 двосторонньої заяви з Росією про початок виведення російських військових баз із Грузії. Активізація курсу Грузії на євроатлантичну інтеграцію викликала значне погіршення відносин з Росією, яка 2006 запровадила економічну *блокаду* Грузії, а 2008 відкрито підтримала сепаратистські режими в Абхазії і Південній Осетії. В ніч на 8.08.2008 офіційний Тбілісі розпочав військову операцію з наведення конституційного ладу в Південній Осетії. У відповідь на це війська Російської Федерації розпочали контроперацію з «примушування Грузії до миру» під приводом захисту співвітчизників — військових російського миротворчого батальйону, дислокованого у зоні грузинсько-осетинського конфлікту з 1992, а також осетинів, що отримали російське *громадянство* (їхня чисельність, за неофіційними даними, складає понад 90 % населення Цхінвальського регіону). В результаті *грузинсько-російської («п'ятиденної») війни в Південній Осетії* 8–12.08.2008 Грузія практично втратила бунтівні регіони, а Росія визнала де-юре *незалежність* Абхазії і Південної Осетії; 18.08.2009 Грузія остаточно вийшла з СНД. За підсумками парламентських виборів 1.10.2012 опозиційний блок Б. Іванішвілі «Грузинська мрія — Демократична Грузія» отримав більше половини місць у парламенті країни, пропрезидентський «Єдиний національний рух» перейшов в опозицію.

Літ.: Jonathan Wheatley. Georgia from National Awakening to Rose Revolution: Delayed Transition in the Former Soviet Union. — Aldershot, Hampshire; Burlington, VT, USA: Ashgate, 2005; Irakly Areshidze. Democracy and Autocracy in Eurasia: Georgia in Transition. — East Lansing: Michigan State University Press, 2007.

Л. В. Губерський

Сабах аль-Ахмед аль-Джабер ас-Сабах (16.06.1929, Ель-Кувейт, Кувейт) — 15-й емір Кувейту, глава династії ас-Сабах, 4-й син шейха Ахмеда ас-Сабаха; базову освіту отримав у Школі Аль-Мубарак'я. У 1963–91 і 1992–2003 — міністр закордонних справ; 13.07.2003–7.02.2006 — 4-й прем'єр-міністр Кувейту; коли 15.01.2006 помер емір Джабер III аль-Ахмад аль-Джабер ас-Сабах, що беззмінно правив Кувейтом з кін. 1977, його наступником спершу став офіційний спадкоємець — 76-річний шейх Саад аль-Абдалла аль-Салім ас-Сабах; але його ровесник — прем'єр-міністр і представник конкуруючого клану правлячої династії шейх Сабах аль-Ахмед аль-Джабер ас-Сабах від імені уряду попрохав Національні збори відмовити законному спадкоємцю в проведенні церемонії присяги; парламентарі погодилися з урядовими аргументами, підтвердженими висновками медичної комісії, й одноголосно підтримали пропозицію наділити прем'єр-міністра повноваженнями нового еміра країни під іменем Сабаха IV з 24.01.2006. Вже в перший рік свого перебування при владі провів низку демократичних реформ, зокрема, дозволив жінкам займати посади в державному апараті, надав їм право голосу, пом'якшив закон про заборону публічних зібрань і закон про ЗМІ; водночас збільшив витрати на утримання монаршої сім'ї у 6 разів.

В. І. Головченко

Сабрі (Sabri) Алі (31.08.1920, Каїр, Єгипет — 3.08.1991, там само) — єгипетський держ. і військ. діяч. Закінчив Каїрську військ. академію (1939), служив у резерві єгипетської армії, вступив до підпільної опозиційної орг-ції «Вільних офіцерів». Під час антимонархічного перевороту 23.07.1952 підтримував постійний зв'язок із посольством США в Каїрі, забезпечивши *нейтралітет* Білого дому в конфлікті; невдовзі став керівником офісу президента Г. *Насера*. У 1958 призначений міністром з президент. справ; 29.09.1962–3.10.1965 — Прем'єр-міністр Об'єднаної Арабської Республіки (ОАР), активний прибічник її «соціалістичної орієнтації» та зближення з СРСР на міжнар. арені; з 1965 — один із чотирьох віце-президентів ОАР і одночасно секр. Арабського соціалістичного союзу (АСС), що відіграв провідну роль у демонстраціях «народної любові» до президента Насера, які змусили його відмовитися від рішення піти у відставку після програної *арабо-ізраїльської війни 1967*. Після смерті Насера 1970 зберіг посаду віце-президента, проте новий Президент ОАР А. *Садат* бажав підпорядкувати собі АСС, і в результаті б-би за владу С. та його прибічники були заарештовані 14.05.1971. Засуджений до довічного ув'язнення за держ. зраду; в 1981 був амністований А. Садатом, незадовго до його загибелі, й більше не займався публічною політикою.

П. М. Ігнатьєв

Савич Семен (? — ?) — укр. військ. діяч і *дипломат*. Наприкінці 1640-х був козаком реєстрового війська, перейшов на бік Б. *Хмельницького* і 1648 призначений канівським полковником; активний учасник воєнних кампаній проти Речі Посполитої 1648, 1649, 1651 (здійснював керівництво охороною тилу і проведенням мобілізації до козацько-селянської армії) і 1653. Виконував важливі дип. доручення гетьмана, зокрема, у серпні — листопаді 1651 разом з І. *Золотаренком* очолював *посольство* Війська Запорозького до Земського собору в Москві у справі укладення союзного дог-ру; в квітні 1654 в Бахчисараї вів переговори з кримським ханом *Ісламом III Гераєм*, переконуючи його не поривати союзницьких відносин із Б. Хмельницьким попри укладення *Переяславсько-Московської угоди 1654*.

В. І. Головченко

Савич Семен (? — 1725, Петербург) — укр. військ. і держ. діяч; походив із козацько-старшинського роду на Чернігівщині. У 1701–06 — писар Ген. військ. суду; 1709–23 — ген. писар Війська Запорозького; перебуваючи на автономістських позиціях, активно підтримав заходи наказного гетьмана П. *Полуботка* щодо збереження суверенних прав Гетьманщини; влітку 1723 разом із ним був викликаний *Петром I* до Петербурга, де звинувачений у непокорі *Малоросійській колегії*. 10.11.1723 заарештований за царським наказом і ув'язнений у Петропавлівській фортеці, де і помер.

В. І. Головченко

Савченко Юрій Васильович (2.05.1954, с. Потіївка Радомишльського району Житомирської області, УРСР) — український *дипломат*; у 1976 закінчив факультет міжнародних відносин та міжнародного права Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. 1976–78 — перекладач групи радянських військових радників у Народній Республіці Конго; 1982–86 — молодший науковий співробітник лабораторії соціологічних досліджень, аспірант Київського політехнічного інституту; 1986–90 — референт, керівник групи з пропаганди зовнішньої політики СРСР Республіканського правління товариства «Знання» Української РСР; 1990–96 — президент Української інформаційно-просвітницької консультативної фірми «Укрінпрако»; 1996–99 — завідуючий Відділом країн Африки і Відділом країн Центральної та Південної Азії МЗС України; 1999–2002 — Радник Посольства України у Швейцарській Конфедерації, м. Берн; 2002–03 — в. о. начальника Другого територіального (західноєвропейського) управління МЗС України; 2003–08 — заступник начальника Управління міжнародного співробітництва та зовнішньоекономічної політики Секретаріату Кабінету Міністрів; 2008–09 — перший заступник начальника Управління зовнішньоекономічної політики та міжнародного співробітництва Секретаріату Кабінету Міністрів України; 2009–10 — начальник Управління зовнішньоекономічної політики та міжнародного співробітництва Секретаріату Кабінету Міністрів України, директор Бюро зовнішньоекономічної політики Секретаріату Кабінету Міністрів України. З лютого 2011 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Узбекистан.

В. М. Матвієнко

Сагайдачний (Конашевич-Сагайдачний) Петро Кононович (бл. 1582, с. Кульчиці, нині — Самбірського р-ну Львівської обл., Україна — 10.04.1622, Київ, Річ Посполита) — укр. військ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї православного шляхтича. Закінчив Острозьку греко-слов'яно-латинську академію. Працював приватним учителем у київ. міського судді Я. Аксака; з 1601 — на Запорозькій Січі, брав участь у воєнних походах Речі Посполитої на Молдову і шведську Лівонію; 1606 вперше обраний кошовим отаманом, забезпечив реорганізацію козацького війська на засадах регулярної формації, очолював запорозькі напади на території Кримського ханату і *Османської імперії* та здобуття Варни (1605), Кафи (1606, 1616), Очакова і Перекопа (1607), Білгорода-Дністровського (1609), Синопа (1614), Трапезунда

(1616). 1616–20 і 1621–22 — гетьман реєстрового Війська Запорозького, належав до поміркованого старшинського угруповання, що намагалося відстоювати укр. нац. інтереси шляхом переговорів і досягнення компромісів з польським урядом (див.: *Вільшанська угода 1617* і *Роставицька угода 1619*); у 1618 вступив до міжнар. антитурецької коаліції «Ліга християнської міліції», того ж року на чолі 20-тис. козацького війська здійснив похід на Москву, щоб допомогти королевичу Владиславу посісти царський престол; 1619 разом з полковником О. Голубом уклав антитур. союзний договір із перським шахом Аббасом II; з метою подолання кризи у відносинах з Москвою і вчинення політ. тиску на Варшаву в січні 1620 відрядив до царя Михайла Федоровича очолюване П. Одинцем посольство, що мало з'ясувати умови прийняття запорожців на царську службу (у врученій послам на прийомі в *Посольському приказі* 21.04.1620 царській грамоті висловлювалася згода на встановлення політ. стосунків із Військом Запорозьким на засадах воєнної служби козаків за певне грошове жалування); організував відновлення ліквідованої *Берестейською унією 1596* православної ієрархії в Наддніпрянщині єрусалимським патріархом Феофаном III, який 9.10.1620 висвятив ректора Київ. братської школи І. Борецького на Київського митрополита. З початком Хотинської війни 1620–21 між Річчю Посполитою й Османською імп. очолив козацьке посольство до короля Сигізмунда III Вази з вимогою надання політ. і нац.-культ. прав та привілеїв православному населенню і Війську Запорозькому; у вересні 1621 з 40-тис. козацьким військом приєднався під Хотином до польсько-литовської армії, що відіграло вирішальну роль у здобутті перемоги над турками. Помер від поранення.

В. І. Головченко

Сагач Ігор Михайлович (19.05.1956, Київ, УРСР) — український *дипломат*; у 1978 закінчив Київський державний університет ім. Т. Шевченка, факультет міжнародних відносин і міжнародного права. В 1978–81 — спеціаліст Апарату Радника з економічних питань Посольства СРСР в Ефіопії; 1982–87 — молодший науковий співробітник, старший лаборант Київського торговельно-економічного інституту; у 1987–93 — 3-й секретар, 2-й секретар, 1-й секретар МЗС України; в 1993–94 — завідувач відділу країн Північної Європи та Балтії МЗС України. В травні 1994 — липні 1997 — Тимчасовий Повірений у справах України в Королівстві Швеція, радник Посольства України у Фінляндії; в 1997–98 — заступник начальника Управління європейської та трансатлантичної інтеграції МЗС України; 1998–2001 — заступник голови Фонду сприяння місцевому самоврядуванню України з міжнародних питань. З 2001 — начальник Управління ООН та інших міжнародних організацій МЗС України; 2004–08 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Норвегії; 15.01.2008–12.05.2010 — Глава Місії України при *НАТО*.

В. М. Матвієнко

Сагіб І Герай (1501, Чуфут-Кале, Крим — 1551, Півн. Кавказ) — кримськотатарський держ. діяч, син *Менглі І Герая*, правитель кримськотатарської д-ви 1532–51. На прохання мешканців Казані в 1519 був відряджений ханом Мехмедом І Гераєм до Казані, 1521 збройним шляхом звільнив Казанське ханство від моск. залежності, 1524 передав казанський престол племінникові й добровільно переселився до Стамбула. Після призначення кримським ханом здійснив низку важливих реформ: оновив правлячу феод. еліту шляхом її поповнення заслуженими військ. і придворними діячами, схилив частину кочовиків-ногайців до осілого способу життя і землеробства, збудував єдиний у ханаті мор. порт у Гезлеві (Євпаторія), завершив будівництво ханського палацу в Бахчисараї, створив корпус капикулу (аналог тур. яничарів) і перебудував фортечні укріплення на Перекопі, вимагав від Стамбула передачі ханатові Південного узбережжя Криму, за що впав у немилість до султана Сулеймана І, був усунений від влади і відряджений воювати з черкесами.

В. І. Головченко

Садака (Sadaka) Юсеф (15.11.1955) — ліванський *дипломат*; має дипломи Ліванського університету зі спеціальностей «політичні та адміністративні науки» (1980) та «правознавство» (1981); в 1988 закінчив аспірантуру політичних наук у Тунісі. В 1982–83 — аташе міністерства закордонних справ і еміграції Лівану; 1983–84 — керівник *місії дипломатичної* Лівану у Франції; 1984–91 — секретар посольства Лівану в Тунісі; 1991–92 — співробітник управління протоколу МЗС Лівану; 1992–94 — секретар посольства Лівану в Російській Федерації; 1995–2001 — радник посольства Лівану в Єгипті, представник Лівану в *Лізі арабських держав*. У 2001–02 — співробітник управління політичних і консульських питань МЗС Лівану; 2003–04 — директор департаменту з питань Палестини; 2004–05 — співробітник МЗС Лівану. 2006–13 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Ліван в Україні.

Р. К. Петюр

Садат (Sadat) Мухаммед Анвар (25.12.1918, с. Міт Абу ель-Кум, провінція Мінуфія, Британський протекторат Єгипет — 6.10.1981, Каїр, Арабська Республіка Єгипет) — єгипетський держ. і військ. діяч. Нар. у сім'ї дрібного службовця; закінчив Королівську військ. академію (1938). Під час проходження дійсної служби в Манкабаді познайомився з Г. *Насером* і став співзасновником підпільного націоналістичного товариства «Вільні офіцери», водночас підтримував зв'язки з «Братами-мусульманами»; з початком *Другої світової війни* за звинуваченням у шпигунстві на користь нацистської Німеччини був ув'язнений (відбував покарання і здійснив втечу спільно з І. *Шаміром*); вдруге був заарештований 1946 за участь у підготовці замаху на лідера пробританської «Ліги відродження» А. Османа. У 1950, використовуючи зв'язки при королівському дворі, поновився в Збройних силах у званні полковника й налагодив контакти з «Вільними офіцерами», що 23.07.1952 здійснили успішний антимонархічний переворот; у 1953–56 — чл. Революційної ради (Ради керівництва рев-цією), водночас у 1955–56 — держ. міністр; 1955 призначений ген. секретарем *Ліги арабських держав (ЛАД)*. 1957 обраний депутатом Національних зборів Єгипту, в 1957–58 — заст. голови, в 1960–61 і 1964–68 — голова Національних зборів Об'єднаної Арабської Республіки (ОАР); з 1959 — ген. секретар насеристського Національного союзу, з 1962 — чл. Вищого виконкому Арабського соціалістичного союзу (АСС), з 1970 — голова АСС. У 1964–68 і 1969–70 — віце-президент ОАР; після раптової смерті Г. Насера 28.09.1970 приступив до виконання обов'язків Президента ОАР, 17.10.1970 обраний Національними зборами Президентом ОАР (з 11.09.1971 — Арабська Республіка Єгипет). У внутр. політиці відмовився від курсу соціал. орієнтації й запровадив політику «відкритих дверей» («інфітах»), що означала перехід до ринкових відносин шляхом зміцнення нац. буржуазії й надання свободи інозем. капіталу, передусім США, а також запровадження багатопартійності. У *зовнішній політиці* здійснив переорієнтацію на США і зах. д-ви, виславши 1972 з країни 20-тис. рад. військ. персонал, і в лютому 1971 погодився на поновлення мирних переговорів з Ізраїлем; після тимчасових успіхів єгипетської армії в *арабо-ізраїльській війні 1973* уклав 18.01.1974 за особистого посередництва Г. *Кіссінджера* мирну угоду з Ізраїлем, що уможливила повернення останнім Єгипту в серпні 1975 більшої частини Синайського півострова і поновлення *судноплавства міжнародного торговельного* по *Суецькому каналу*. 16.09.1976 денонсував єгипетсько-рад. договір про дружбу і співробітництво від 27.05.1971, а в листопаді 1977 здійснив демонстративний візит до Єрусалима, запропонувавши у виступі в ізраїльському кнесеті покінчити з ворожнечею та *визнання де-юре* Держави Ізраїль на певних умовах. За посередництва Дж. *Картера* у вересні 1978 в Кемп-Девіді узгодив із М. *Бегіном* основні положення *єгипетсько-ізраїльського мирного договору 1979*, за що спільно з ізраїльським прем'єр-міністром був удостоєний *Нобелівської премії миру*. Загинув в результаті замаху мусульм. екстремістів.

В. І. Головченко

Садег-Бонаб (Sadeg-Bonab) Ахмад (1958, Тегеран, Королівство Іран) — іранський держ. діяч і *дипломат*; закінчив Тегеранський університет, магістр державного управління, магістр управління промисловістю та економікою. Працював екон. радником губернатора Схід. Азербайджану; головою Ради директорів, виконавчим дир. компанії «Шахр-ва-руста»; заст. міністра металургії і шахт з питань економіки та торгівлі; членом правління і заст. директора з адмін. питань Іранської нац. нафтової компанії; заст. міністра кооперації; юрид. радником мін-ва промисловості по зв'язках із парламентом. У 1999–2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Ісламської Республіки Іран

в Україні. Потім короткий час очолював міністерство доріг і транспорту Ірану.

В. І. Головченко

САДК — див.: *Співтовариство розвитку Півдня Африки.*

Саєнко Тетяна Григорівна (26.07.1951, м. Дружківка Донецької області, УРСР — 7.01.2013, Гавана, Республіка Куба) — український *дипломат*; у 1974 закінчила Київський інститут іноземних мов, у 1990 — спеціальні курси в штаб-квартирі *ЮНЕСКО* в м. Париж. У системі МЗС працювала з 1983: третій, другий, перший секретар Національної комісії України у справах ЮНЕСКО Міністерства закордонних справ України. В 1994–98 — у Посольстві України в Республіці Аргентина, а також Чилі, Уругваї й Парагваї за сумісництвом; 1998–2000 — у Департаменті культурного та гуманітарного співробітництва МЗС України. В 2000–04 — в Посольстві України в Мексиканських Сполучених Штатах; 2004–06 — радник Департаменту культурного та гуманітарного співробітництва МЗС України; зі спеціальними місіями *ЮНЕСКО* відвідала Італію, Швецію, Швейцарію, Німеччину, Францію, Іспанію, Люксембург, Кубу, Сенегал. 25.05.2006 призначена консулом України — керівником установи в м. Малага (Іспанія); 4.06.2009 — призначена Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Куба, з 11.10.2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Домініканській Республіці за сумісництвом.

В. М. Матвієнко

Сазонов Сергій Дмитрович (29.07.1860, Рязанська губернія, Російська імперія — 25.12.1927, Ніцца, Французька Республіка) — рос. держ. діяч і *дипломат*; походив із дворян. На *дипломатичній службі* з 1883: секретар, радник посольства Росії у Великій Британії; радник посольства Росії у США; дип. представник Росії у Ватикані. У червні 1909 — вересні 1910 — товариш мін. зак. справ Російської імп.; у листопаді 1910 — листопаді 1916 — мін. зак. справ, одночасно з 1913 — чл. Державної ради. Продовжував курс на зближення Росії з Великою Британією і Японією, уклав із Токіо Петербурзьку угоду 21.06 (4.07).1910 і секретну конвенцію 25.06(8.07).1912 про збереження *статус-кво* в Півн.-Схід. Китаї й поділ Внутр. Монголії на япон. (східну) і рос. (західну) сфери «спеціальних інтересів»; у той же час здійснив дип. забезпечення *Потсдамського побачення 1910* між *Миколою II* і *Вільгельмом II*; безуспішно намагався згуртувати Балканські д-ви і Турецьку імп. в антиавстр. *конфедерацію* під егідою Росії. Напередодні *Першої світової війни* доклав зусиль для зміцнення зв'язків Росії з *Антантою*, а коли упевнився в неможливості компромісного вирішення *Липневої кризи 1914*, переконав Миколу II видати 30.07.1914 указ про заг. мобілізацію; під час війни вів переговори з Великою Британією і Францією про співробітництво і умови майбутнього миру, взяв діяльну участь у виробленні *англійсько-російсько-французької угоди 1915* про протоки. Змушений був подати у відставку, оскільки не поділяв прагнення царського оточення до укладення сепаратного миру з Німеччиною. У січні 1917 призначений *послом* у Великій Британії, але до виконання обов'язків не приступив у зв'язку з Лютневою рев-цією; у 1918–19 представляв уряд О. Колчака в Російській політ. нараді (Париж) і на *Паризькій мирній конференції 1919–20.*

В. І. Головченко

Саїд (Said) Нурі (23.10.1888, Багдад, Османська імперія — 15.07.1958, там само) — іракський держ. і військ. діяч. Нар. у сунітській сім'ї; освіту здобув у Стамбульській військ. академії і по її закінченні став офіцером в Оттоманській армії. Переконаний націоналіст, у 1914 вступив у лави таємної арабської групи «Аль Ахд»; під час *Першої світової війни* дезертирував з Оттоманської армії і приєднався в 1916 до арабського визв. руху. Завдяки своїм військ. успіхам був помічений королем Іраку Фейсалом I, який призначив **С.** керівником штабу армії. У 1922–24, 1926–28 і 1929 — міністр оборони; у 1930–32, 1939–40, 1941–44, 1946–47, 1949, 1950–52, 1954–57 і 1958 — прем'єр-міністр Іраку, водночас у 1933–34, 1935–36 і 1940–41 — мін. зак. справ; дотримувався пробрит. курсу в *зовнішній політиці*, тому населення ставилося до нього з великою недовірою; в 1943 оголосив війну нацистській Німеччині; виступив одним з ініціаторів створення *Організації Центрального договору (СЕНТО)*; відмовився засудити тристоронню англ.-франц.-ізраїльську агресію проти Єгипту під час *Суецької кризи 1956*, чим викликав ізоляцію Іраку в арабському світі; схвально сприйняв *Ейзенхауера доктрину* і виступав за тісні відносини із США. Убитий під час військ. перевороту.

П. М. Ігнатьєв

Саїд (Said) Шорш Халід (1965, м. Ербіль, Іракська Республіка) — іракський *дипломат*. У 1987 вивчав російську мову в Санкт-Петербурзькому гірничому університеті, в 1993 закінчив Санкт-Петербурзький гірничий університет, отримав ступінь магістра з геодезії. 1993–96 — заступник керівника офісу зв'язків з громадськістю Союзу партій Курдистану; 1997–2007 — представник уряду регіону Іракський Курдистан у Москві, водночас у 1999–2004 — головний редактор російськомовної газети «Новий Курдистан», м. Москва. З серпня 2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол Іракської Республіки в Україні.

Р. К. Петюр

Сайкса–Піко угода 1916 (таємна) про поділ Азійської Туреччини оформлена *нотами обміном* між Францією і Росією 13(26).04.1916 та Францією і Великою Британією 16.05.1915; отримала назву за іменами її співавторів, брит. дипломата М. Сайкса і франц. дипломата Ф. Піко; 19.11.1916 до угоди приєдналася Італія. **С.—П. у.** передбачала створення п'яти зон: «синя» включала район схід. узбережжя Середземного моря на північ до Адани і частину тур. території включно до міст Сивас, Малатья, Діарбакир, Мардин і Урфа) переходила в безпосереднє володіння Франції; «червона» (Півд. і Центр. Ірак, палестинські порти Хайфа і Акка) відійшла до Великої Британії; «коричнева» (решта Палестини) мала стати інтернаціональною зоною під міжнар. управлінням за погодженням з Росією та іншими д-вами. Значні території, які включали на заході райони Алеппо (Халеба), Хами, Хомса і Дамаска, а на сході — Дейр ез-Зора і колишній Мосульський вілает, входили до сфери впливу Франції (зона «А»); Трансйорданія до берегів Мертвого моря і Багдадський вілает входили до сфери впливу Великої Британії (зона «В»). У цих зонах Лондон і Париж мали переважні права в галузі торгівлі, залізничного будівництва, ввезення зброї, призначення своїх радників тощо.

Домовленість суперечила зобов'язанням Великої Британії перед арабами, взятим у рамках *Мак-Магона—Хусейна угоди 1915* щодо їхньої незалежності. Росія заявила восени 1916, що не має претензій на арабські території. За приєднання до угоди союзники обіцяли їй вірменські вілаєти Туреччини і Півн. Курдистан, підтверджували її права на Стамбул і захист інтересів православних у Палестині. Обіцяні Росії території складали «жовту» зону. Внаслідок підписання 20.04.1917 в Сен-Жан де Мор'єні англ.-франц.-італ. угоди виникла «зелена» зона (Півд.-Зах. Анатолія), яка відходила до Італії, і зона «С», що включала частину Зах. і Центр. Анатолії й мала стати сферою впливу Італії.

Уряд Рад. Росії опублікував текст угоди разом з іншими таємними дог-рами царського і Тимчасового урядів у кінці 1917, а саму угоду оголосив безумовно і негайно скасованою. Її було переглянуто під час *Паризької мирної конференції 1919–20* і на засіданнях Верховної ради *Антанти* на *Сан-Ремо конференції 1920.* Арабські країни були передані під мандати *Ліги Націй* (див.: *Мандатна система*), а відмінність у статусі зон, що безпосередньо передавалися у володіння Франції і Британії, і сферами впливу практично зникла.

І. Д. Коміренко

Сайондзі (Saionji) Кіммоті (23.10.1849, Кіото, Японська імперія — 24.11.1940, Окіцу, Японська імперія) — япон. держ. діяч і *дипломат*. Нар. у сім'ї придворного аристократа. За традицією став придворним служителем у 18 років, взяв активну участь у революції 1867–68 («Мейдзі») як особистий представник імператора; в 1871–80 навчався у Франції; 1881 заснував Ін-т Мейозі; в 1882 супроводжував групу *Іто Хіробумі* в її подорожі Зах. Європою для вивчення досвіду конституційного будівництва. У 1885–88 — посланник Японії в Австро-Угорщині, в 1888–91 — в Німеччині. По поверненні до Японії став членом Таємної ради, і, користуючись своїми зв'язками з Іто, в 1892–96 та 1898 отримував посаду міністра освіти, взяв участь в орг-ції політ. партії Сейюкай, що була пов'язана з політ. та екон. інтересами великого бізнесу, зокрема концернами «Міцуї» та «Сумімото»; успішно провів з Росією, Німеччиною і Францією переговори щодо умов повернення Китаю Ляодунського півострова, анексованого за *Сімоно-*

секським мирним договором 1895; у 1900–03 — голова Таємної ради при імператорі. 7.01.1906–14.07.1908 і 30.08.1911–19.12.1912 — прем'єр-міністр Японії; реалізовував амбітну програму будівництва океанського ВМФ, але скорочення бюджетних видатків на сухопутну армію викликало опір впливового генералітету, що призвело до відставки кабінету С. З 1912 — генро (один з найближчих радників імператора); представляв Японію на *Паризькій мирній конференції 1919–20.*

П. М. Ігнатьєв

Саката (Sakata) Тоїчі (24.11.1948, префектура Осака, Японська імперія) — японський *дипломат* і науковець; закінчив інженерний факультет Токійського університету, магістр машинобудування. У 1974 поступив на роботу до урядового Управління науки і технології, працював у Відділі з планування в галузі науки і Бюро технічної політики; був керівником секретаріату, заступником директора. 14.07.2009–30.07.2010 — заступник міністра культури Японії з адміністративних питань; 30.07.2010–1.09.2011 — радник міністра освіти Японії. 1.09.2011 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Японії в Україні.

А. П. Сапсай

Салазар (Salazar) Антоніу ді Олівера (28.04.1889, Санта-Комба-Дан, провінція Бейта-Алта, Королівство Португалія — 27.07.1970, Лісабон, Португальська Республіка) — португальський громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив єзуїтську семінарію (1908) і екон. ф-т Коімбрського ун-ту (1914), де залишився на викладацькій роботі, в 1917–28 — проф. економіки; в 1918 виступив співзасновником Партії католицького центру, від якої 1921 був обраний депутатом кортесів. У 1928 призначений військ. урядом міністром фінансів з необмеженими повноваженнями (до 1940); шляхом суворої економії ліквідував величезний бюджетний дефіцит, не вдаючись до інозем. позик, і до 1932 сплатив повністю зовн. *державний борг,* здобувши популярність як «відновлювач монети» і «рятівник імперії» (заплановані раніше позики в *Ліги Націй* могли привести не лише до встановлення міжнар. контролю над португальськими фінансами, а й до втрати африк. *колоній*). 5.07.1932–25.09.1968 — Прем'єр-міністр Португальської Республіки і фактичний диктатор країни, водночас у 1936–44 — військ. міністр і у 1936–47 — мін. зак. справ; із запровадженням розробленої на основі папських булл конституції 1933 створив авторитарну «унітарну корпоративну республіку»; допомагав Ф. *Франко* під час громадян. війни 1936–39 в Іспанії, але в *Другій світовій війні* дотримувався *нейтралітету політики,* таємно сприяючи Великій Британії, що дало змогу салазаровському режимові приєднатися до *Вашингтонського договору 1949* і стати активним партнером Заходу в б-бі зі «світовим комунізмом». Водночас розгортання з 1961 колоніальних війн в Анголі, Гвінеї-Бісау і Мозамбіку призвело до помітної ізоляції країни на міжнар. арені. Пішов у відставку у зв'язку з хворобою.

В. І. Головченко

Саліковський Олександр Хомич (13.03.1866, с. Старий Потік, нині Жмеринського р-ну Вінницької обл., Україна — 22.11.1925, Варшава, Польська Республіка) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, журналіст. Нар. у сім'ї священика. Закінчив Шаргородську дух. школу і Кам'янець-Подільську дух. семінарію. Працював сільським учителем, чиновником для особливих доручень і радником Подільського губернського земського правління; за «політичну неблагонадійність» кілька разів заарештовувався і двічі засуджувався до заслання та 4-міс. ув'язнення; в 1904 був звільнений з посади міністром внутр. справ і перебрався до Києва, де співробітничав у ліберальних щоденних «Киевских откликах» (1904–09) і видавав «Киевский голос» (1906–07). У 1910 переїхав до Москви, де разом із С. *Петлюрою* редагував журнал «Украинская Жизнь» (1912–13, 1916–17) і співробітничав у «Руських ведомостях»; після перемоги Лютневої рев-ції 1917 очолив Українську раду в Москві, у вересні 1917 призначений губернським комісаром Київщини, вступив до УПСФ (12.05.1918 обраний до її Головного комітету, очолив літературно-видавничу комісію), від якої увійшов до укр. Центральної Ради і Малої ради, виконував обов'язки товариша ген. секретаря внутр. справ в уряді В. *Винниченка.* За гетьманату П. *Скоропадського* — чл. Всеукр. земської управи, належав до опозиційного Українського Національного Союзу; з приходом до влади Директорії працював у МВС УНР, редагував щоденну «Трибуну» (1918–19), видавав неперіодичну збірку «Нова Україна». 26.05.1920 призначений міністром внутр. справ в уряді В. *Прокоповича;* 20.07.1920 очолив делегацію УНР на 4-ту Балтійську конференцію в Ризі, де планувалося конституювати *Балто-Чорноморський союз* за участю Естонії, Латвії, Литви, Польщі, УНР і Фінляндії. 14.10.1920 призначений заст. Голови Ради міністрів УНР, 11.02.1921 — чл. Вищої військ. ради, водночас очолював відділ держ. будівництва Українського комітету громад. орг-цій УНР; після поразки *Української революції 1917–20* залишився у Варшаві, де видавав часописи «Українська трибуна» (1921–22) і «Трибуна України» (1922–23), тижневик «Українська справа», в яких розвивав ідеї укр.-слов. федералізму.

Твори: «На порозі гетьманщини» (1924).

В. І. Головченко

Салім Мела (Saleem Mela) Ахмад Наваз (1.01.1952, Саргодха, Пакистан) — пакистанський *дипломат,* генерал-майор; освіта — Командно-штабний коледж (Кветта), Національний університет оборони (Ісламабад) за спеціальністю оборонні та стратегічні дослідження. Тривалий час працював на військових посадах: інструктор, командир батальйону в Пакистанській військовій академії, командир піхотного батальйону, командир піхотної бригади, підрозділів і транспортних формувань при цивільному уряді Пакистану. Отримав орден «Зірка Досконалості» за заслуги та тривалу роботу в армії. З 27.08.2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол Пакистану в Україні.

В. М. Матвієнко, Н. В. Балюк

Салінас де Гортарі (Salinas de Gortari) Карлос (3.04.1948, Мехіко-Сіті, Мексиканські Сполучені Штати) — мексиканський громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив Нац. авт. ун-т (Мехіко, 1969) і Гарвардський ун-т (1978), д-р політ. економії й управління. Із студ. років належав до правлячої Інституційно-революційної партії (ІРП); по завершенні освіти працював помічником і радником міністра програмування та бюджету М. де ла Мадрида; 1981 пішов у відставку і очолив президент. кампанію свого шефа, а після перемоги посів його місце і запровадив режим суворої економії; 1987 висунутий кандидатом у президенти від ІРП й на перших із 1929 змагальних виборах 1988 отримав 50,4% голосів. 1.12.1988–30.11.1994 — Президент Мексиканських Сполучених Штатів; продовживши неоліберальні реформи попередника, в 1991 уклав угоди про вільну торгівлю з д-вами Центр. Америки і Чилі й очолив рух за вироблення *Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (НАФТА)* за участю США, Канади і Мексики, покінчивши з традиційним для країни після рев-ції 1910–20 спротивом інозем. інвестуванню і втручанню Білого дому у внутр. справи; попри інтенсифікацію екон. зв'язків зі США, гостро засудив *операцію військ США в Панамі 1989,* продовжував нарощувати екон. співпрацю з Кубою і сприйняв *Торрічеллі закон.* У зв'язку із загостренням внутр.-політ. ситуації в країні та валютно-фінанс. кризою публічно звинуватив адміністрацію наступника в некомпетентності, порушивши парт. дисципліну, і змушений був, на прохання уряду, в 1995–2000 залишити межі країни.

В. І. Головченко

Салонікське перемир'я 1918 підписане 29.09.1918 в Салоніках (Греція) болг. уповноваженими міністром фінансів Ляпічевим і генералом Луковим та представником *Антанти* франц. генералом Франше д'Еспере; завершило воєнні дії на Балканському фронті *Першої світової війни.* 15.09.1918 війська Антанти розпочали успішний наступ на Салонікському фронті в районі сербської Македонії. Частина болг. армії була оточена, а інша почала відступати до кордонів Болгарії. 24.09.1918 в кількох відступаючих частинах розпочалося повстання. Воєнні поразки Центральних держав і антиурядові виступи всередині Болгарії змусили уряд Малінова направити 26.09.1918 делегацію в штаб військ Антанти в Салоніках для укладення *перемир'я.* За його умовами болг. війська мали негайно залишити територію Греції та Сербії, болг. армія підлягала демобілізації, за виключенням трьох дивізій, призначених для підтримки внутр. порядку. Усі військ. й цивільні представники Німеччини і Австро-Угорщини мали залишити територію Болгарії протягом 4 тижнів. Війська Антанти отримували право зайняти ті болг. стратегічні пункти, які вважали за необхідне. З укладенням **С. п.** Болгарія вийшла з блоку Центральних

держав, їхня воєнна коаліція почала розпадатися. **С. п.** втратило силу з часу прийняття *Нейїського мирного договору 1919.*

Б. М. Гончар

Салют — у міжнар. практиці урочиста форма вітання або надання особливих церемоніальних почестей (напр., прапорами, артилерійськими залпами, залпами з рушниць). Використання салюту передбачено деякими міжнар. договірними нормами (напр., *Аахенським протоколом 1818*), міжнар. звичаями, а також нац. законодавством деяких країн (напр., Великої Британії, України, Домініканської Республіки та ін.). «Салют націй» може виконуватись під час *візиту державного глави держави* (21 артилерійський залп), *візиту офіційного глави уряду* (19), глави зовн.-політ. відомства (17). Він, як правило, лунає під час виконання *гімнів державних.* Іноді «Салют націй» може виконуватись з нагоди відвідання з офіц. візитом інозем. корабля (ескадри кораблів) порту або військ.-мор. бази.

В. І. Резніченко

Самаранч (Samaranch) Хуан Антоніо (17.07.1920, Барселона, Королівство Іспанія — 21.04.2010, там само) — іспан. *дипломат* і громад.-політ. діяч. Нар. у сім'ї промисловця. Закінчив Школу бізнесу (Барселона). Після завершення громад. війни 1936–39 почав займатися банківським бізнесом і перейняв бізнес свого батька; в 1966 був обраний довічним членом Міжнародного спортивного комітету (МОК); в 1967–77 — депутат Генеральних кортесів Іспанії; в 1977–80 — перший Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Іспанія в СРСР і за сумісництвом у Монгольській Народній Республіці. У 1974–78 — 1-й віце-президент МОК, з 4.08.1980 — президент МОК; у 1992 король Іспанії *Хуан Карлос I* присвоїв **С.** титул маркіза. Став фігурантом багатьох спортивних скандалів, що стосувалися вживання допінгів спортсменами, визначення міст для проведення наступних Олімпійських ігор, тощо; змушений був піти у відставку в липні 2001; відтоді був Почесним довічним президентом МОК.

П. М. Ігнатьєв

Самарас (Σαμαράς) Антоніс (23.05.1951, м. Афіни, Королівство Греція) — громадсько-політичний і державний діяч, 188-й прем'єр-міністр Греції (з 20.06.2012), *дипломат*; народився в сім'ї професійного політика; навчався економіці в Коледжі Амхерста (штат Массачусетс, США, 1974), закінчив із магістерським ступенем Гарвардський університет (1976). Вперше був обраний членом парламенту від правоцентристської «Нової демократії» в 1977; 2.07–12.10.1989 — міністр фінансів; 23.11.1989–13.04.1992 — міністр закордонних справ Греції, був категорично налаштований проти будь-яких переговорів із Республікою Македонією з приводу її міжнародно визнаного найменування; через свою крайню нетерпимість змушений був залишити пост міністра, після чого заснував власну партію «Політична весна» і фактично спровокував втрату влади «Новою демократією»: на чергових парламентських виборах у 1993 виборці віддали перевагу Загальногрецькому соціалістичному рухові (ПАСОК). Довгий час прибічники «Нової демократії» публічно називали **С.** зрадником, та й «Політична весна» на парламентських виборах у 1996 та виборах до *Європейського парламенту* в 1999 не пройшла 3 % бар'єра, а в парламентських виборах у 2000 участі вже не брала. Напередодні виборів у 2004 знову приєднався до «Нової демократії» й став членом *Європейського парламенту*; в 2007 потрапив до парламенту Греції від Мессенії й відповідно відмовився від посту в Європарламенті; 8.01.2009 був призначений міністром культури Греції, але після поразки «Нової демократії» від соціалістів на позачергових парламентських перегонах того ж року, переміг на виборах Президента партії 29.11.2009 і очолив опозицію. Швидко проявив себе як вкрай принциповий та непримиренний політик, зокрема, 7.05.2010 виключив зі складу партії Д. Бакоянні після того, як вона проголосувала за *ратифікацію* програми фінансової допомоги Греції від *Європейського Союзу* та *Міжнародного валютного фонду* для відвернення дефолту, всупереч позиції партії. На посту лідера партії **С.** привів «Нову демократію» на дострокові парламентські вибори 6.05.2012, де вона посіла першу сходинку із 18,9 % голосів виборців, однак не отримала необхідні 151 місце в парламенті для формування більшості. Довелося провести 17.06.2012 ще одні дострокові парламентські вибори, за підсумками яких «Нова Демократія» знову посіла перше місце (29,66 % голосів і 129 депутатів), а **С.** вдалося сформувати 20.06.2012 коаліційний уряд спільно із ПАСОК та «Демократичними лівими».

В. В. Копійка

Самарський Олександр Сергійович (18.12.1956, Одеса, УРСР) — український науковець і *дипломат*, кандидат філософських наук. На *дипломатичній службі* з 1994: 1994–95 — перший секретар, радник відділу Управління СНД МЗС; 1995–98 — радник, завідувач відділу Управління політичного аналізу та планування МЗС; 2002 — начальник відділу Управління політичного аналізу та планування МЗС; 2002–04 — заступник начальника Управління євроатлантичного співробітництва МЗС; 2006–07 — начальник Управління інформаційного забезпечення та іміджевої політики МЗС; 2007–09 — заступник директора Департаменту інформаційних технологій МЗС; 2009–10 — заступник директора; в. о. директора Департаменту інформаційної політики МЗС України; Посол з особливих доручень МЗС України. Працював на різних дипломатичних посадах за кордоном: у складі місії *ОБСЄ* у Нагірному Карабасі (1997–98, 2004–06), Постійному представництві України при міжнародних організаціях у Відні (1998–2001). 8.09.2010 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Ісламській Республіці Іран.

В. М. Матвієнко

Саміт — конференція, нарада, збори глав держав та урядів. У міжнар. практиці відома така класифікація **С.**: серійні зустрічі у верхах — регулярні зустрічі (напр., **С.** *Ради Європи,* що проходять тричі на рік; **С.** *Великої вісімки,* що проходять щорічно; **С.** *Співдружності Незалежних Держав* та ін.); зустрічі *ад гок* — як правило одна або кілька зустрічей, що іноді відкривають серію зустрічей; зустрічі на найвищому рівні для обміну інформацією. Практика проведення **С.** має за мету розвиток дружніх взаємин, з'ясування позиції сторін, обмін інформацією, а іноді є поштовхом до переговорів на рівні експертів, робочих груп; рідше такі зустрічі переходять у двосторонні переговори, іноді в закриті переговори.

В. І. Резніченко

«Саміт Землі» 1992 — див.: *Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку 1992.*

«Саміт тисячоліття» проходив 6–8.09.2000 в штаб-квартирі *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* у Нью-Йорку (США); розглядав нагальні питання забезпечення розвитку людства в новому тисячолітті. За результатами обговорення було прийнято Декларацію тисячоліття, яка визначала базові цінності, принципи та цілі держав-членів ООН на XXI ст.: держави-члени ООН у своїй діяльності мають спиратися на принципи свободи, рівності, солідарності, терпимості, поваги до оточуючого середовища та розподілу відповідальності. Завданнями ООН у галузі розвитку на нове тисячоліття визначено: ліквідація крайньої злиденності та голоду, скорочення до 2015 вдвічі населення, що має прибуток менше 1 дол. на день, та скорочення до 2015 вдвічі населення, що потерпає від голоду; забезпечення заг. початкової освіти, рівного доступу всіх дітей до отримання в повному обсязі початкової шкільної освіти; заохочення рівноправності чоловіків та жінок, розширення прав і можливостей жінок, ліквідацію міжстатевої нерівності у сфері початкової та середньої освіти до 2005, а до 2015 — на всіх рівнях освіти; скорочення на 2/3 смертності серед дітей у віці до 5 років; покращення охорони материнства; б-ба з ВІЛ/СНІД, малярією та іншими захворюваннями; забезпечення екологічної стабільності; формування глобального партнерства з метою розвитку, створення відкритої, передбачуваної та недискримінаційної торг. та фінанс. системи; задоволення особливих потреб найменш розвинених країн, у т. ч. звільнення експортних товарів із цих країн від тарифів та квот, розширення програми полегшення боргового тягаря бідних країн із значною заборгованістю та списання офіц. двостороннього боргу, надання більшої допомоги країнам, що взяли курс на зменшення злиденності; комплексне вирішення проблеми заборгованості країн, що розвиваються, за допомогою нац. і міжнар. механізмів, з тим, щоб рівень заборгованості був прийнятним у довготерміновому плані; забезпечення, у співробітництві з фармацевтичними компаніями, доступності недорогих та якісних лікарських засобів; здійснення, у співробітництві з приватним сектором, заходів щодо рівного доступу усіх держав-членів ООН до новітніх технологій, особливо інформ.-комунікаційних. Всі держави-члени ООН взяли на себе зобов'язання щодо реалізації цих завдань.

С. В. Андрущенко

Самозахист: **1.** У *міжнародному праві* XIX ст. — обмежене застосування сили *державами*, спрямоване на захист від протиправних дій приватних осіб, які перебувають під юрисдикцією іншої держави. Пояснювався тими д-вами, що його практикували, як вимушене втручання у внутр. справи інозем. д-ви, що не в змозі чи не бажає належним чином реалізувати свої суверенні права і припинити правопорушення, яке завдає шкоду інтересам інших д-в. Інститут **С.** пов'язаний з істор. становленням теперішніх міжнар.-прав. інститутів права на самооборону та права переслідування «по гарячих слідах». **2.** У сучас. (переважно пострадянській) науці міжнар. права — один із термінів, що застосовуються для позначення заходів д-ви, вживаних у відповідь на незначне за масштабами, серйозністю та наслідками порушення іншою д-вою *незастосування сили чи загрози силою принципу,* яке не може бути кваліфіковане як збройний напад. Підставою, що викликала **С.**, може бути, напр., порушення кордону д-ви військ.-розвідувальним загоном, кораблем, літаком. Головною вимогою міжнар. права до дій, вживаних у порядку **С.**, є їхній підкреслено обмежений характер. **С.**, як і контрзаходи, підкоряється принципові пропорційності щодо дій, які його спричинили. Хоча **С.** може включати застосування збройної сили або загрозу такого застосування (під час затримання порушників кордону тощо), він не може переходити на територію інозем. д-ви і не може включати колективні воєнні дії. *Міжнародний Суд ООН* у рішенні у справі «Про військову та напіввійськову діяльність проти Нікарагуа на території Нікарагуа» (Нікарагуа проти США, 1986) визнав можливість «пропорційних контрзаходів» у відповідь на незначні порушення принципу незастосування сили або загрози силою, які не дорівнюють збройному нападові, і зазначив, що ці дії у відповідь не можуть включати воєнну допомогу *третіх держав.* Відмінність **С.** від протиправних воєнних *репресалій* полягає в меті: **С.** спрямований на відновлення порушеного стану, а не на примушення до відповідальності, й тим більше не на помсту. При його здійсненні залежно від обставин застосування, попередження і утримання від силових заходів визнається бажаним, а в окремих випадках (напр., при поводженні з літаком, який незаконно увійшов до повітр. простору д-ви, особливо якщо літак цивільний) — обов'язковим.

В. С. Ржевська

Самойлович Іван Самійлович (?, с. Ходорків, тепер Попільнянського р-ну Житомирської обл., Україна — 1690, Тобольськ, Московське царство) — укр. держ. і військ. діяч. Нар. у сім'ї православного священика. Закінчив Києво-Могилянський колегіум. Перебравшись із родиною на Лівобережжя, на поч. 1660-х вступив на службу до Війська Запорозького писарем красноколядинської сотні Прилуцького полку, потім — веприцький сотник Гадяцького полку, красноколядинський сотник (1665), охочекомонний полковник; виконував важливі дип. доручення гетьмана І. *Брюховецького,* зокрема, в 1663 очолював посольство до Москви. За гетьманування Д. *Многогрішного* — чернігівський полковник (1668–69) і ген. суддя (1669–72); взяв участь у старшинській змові проти Д. Многогрішного і на Ген. військ. раді 17.06.1672 у Козачій Діброві (поблизу Путивля) був обраний гетьманом Лівобережної України. Поступившись у *Конотопських статтях 1672* Москві правом на здійснення самостійної *зовнішньої політики,* зосередився на створенні міцної авторитарної гетьманської влади монархічного типу і поширенні її на всі етнічні укр. землі, що зумовило жорстку збройну б-бу з П. *Дорошенком;* після вдалого походу спільно з царським воєводою Г. Ромодановським на Правобережжя 17.03.1674 на старшинській раді в Переяславі за участю представників 10-ти правобережних полків був проголошений гетьманом усієї України (фактично став ним після зречення 19.09.1676 П. Дорошенка); неодноразово порушував питання про приєднання слобідських полків до Гетьманщини; украй негативно ставився до *Андрусівського договору 1667* та *Вічного миру 1686* між Московським царством і Річчю Посполитою, що узаконювали поділ козацької України по Дніпру і втягували Військо Запорозьке у війну проти Османської імп. та Кримського ханату, з якими вважав за краще знайти порозуміння дип. шляхом. Унаслідок Чигиринських походів тур.-татарської армії 1677–78 і укладення *Бахчисарайського мирного договору 1681* втратив владу над Правобережжям на користь Ю. *Хмельницького,* а під час невдалого кримського походу 1687 під командуванням В. *Голіцина* був звинувачений у таємних зносинах із Бахчисараєм та скинутий з гетьманства на Коломацькій раді 25.07.1687. Був заарештований і засланий до Тобольська.

В. І. Головченко

Самооборона індивідуальна — визнаний сучас. *міжнародним правом* виняток з *незастосування сили чи загрози силою принципу,* вид т. зв. законного застосування сили, що являє собою збройні дії держави, вжиті з єдиною метою — дати відсіч спрямованому проти неї збройному нападу. Сучас. інститут права на самооборону складався в період між *Першою світовою війною* та *Другою світовою війною* в звичаєвій формі одночасно з утвердженням принципу незастосування сили або загрози силою та в зв'язку з ним. Функціонально право д-в на самооборону мало забезпечувати їм гарантію для захисту від порушень заборони використання *війни* як засобу нац. політики; одночасно при формуванні міжнар.-прав. інституту права на самооборону істотну роль відігравало прагнення *великих держав* створити засіб для обходу цієї заборони. Право на самооборону визнане в ст. 51 *Статуту ООН.* Використана в тексті Статуту характеристика права на самооборону як «невід'ємного», можливо, вказує на істор. спорідненість цього права з інститутом «основних прав держави», що існував у міжнар. праві XIX ст. і був пов'язаний з держ. *суверенітетом.* Ймовірно, спори між великими державами з приводу застосування збройної сили в порядку самозбереження (одне з т. зв. «основних прав держави») сприяли формуванню звичаєвих норм, що мали на меті обмежити застосування сили і закладали підвалини для наступного розвитку права на самооборону. Напр., термін «право самооборони» було вжито при вирішенні брит.-амер. спору з приводу обставин загибелі пароплава «Кароліна» (1837). Застосовані тоді правила про законність застосування сили виключно на підставі «крайньої невідворотної необхідності, що не залишає ані змоги обрати засоби, ані часу для розмірковування» були запозичені держ. секретарем США Д. Вебстером з праці Г. *Гроція* «Про право війни й миру». Під назвою «самооборона за загальним міжнародним правом» посилання на «невідворотну необхідність» як на підставу для самооборони дотепер залишається частиною офіц. зовн.-політ. доктрини США та Великої Британії й іноді використовується для обходу відп. положень Статуту ООН. Проте *Міжнародний Суд ООН* у рішенні у справі «Про військову та напіввійськову діяльність проти Нікарагуа на території Нікарагуа» (Нікарагуа проти США, 1986) ухвалив, що законні підстави для застосування сили в порядку самооборони мають визначатися на основі звичаєвих норм сучас. міжнар. права, що склалися в зв'язку зі становленням принципу незастосування сили або загрози силою і в т. ч. на основі положень Статуту ООН. Умовами правомірності самооборони за сучас. міжнар. правом є наступні: єдиною підставою для самооборони є збройний напад на д-ву, причому Міжнародний Суд ООН визначив, що в сучас. міжнар. праві існує домовленість між д-вами стосовно того, що вважати збройним нападом, втілена в міжнар.-прав. звичаях, які сформувалися на основі ст. 3 «Визначення агресії» 14.12.1974 рез. *Генеральної Асамблеї ООН* № 3314. Звідси випливає, що т. зв. «превентивна» самооборона від гаданої загрози збройного нападу має розглядатися як така, що суперечить сучас. міжнар. праву; заходи, вжиті при здійсненні права на самооборону, мають бути негайно повідомлені д-вою, що їх вживає, *Раді Безпеки ООН* і ніяким чином не повинні зачіпати її повноваження та відповідальність стосовно вчинення в будь-який час таких дій, які вона вважатиме за необхідні для підтримки чи відновлення міжнар. миру та безпеки; власне, за ст. 51 Статуту ООН самооборона має здійснюватися доти, доки РБ ООН не реалізує свою головну відповідальність за відновлення міжнар. миру і безпеки; вжиті в порядку самооборони заходи за інтенсивністю мають бути пропорційними до нападу, який їх викликав, не можуть переходити в помсту і не повинні порушувати норми *міжнародного гуманітарного права.*

В. С. Ржевська

Самооборона колективна — визнаний сучас. *міжнародним правом* виняток із *заборони застосування сили чи загрози силою принципу,* вид т. зв. законного застосування сили, що являє собою збройні дії *держави,* вжиті з єдиною метою — надати допомогу державі, яка потерпає від збройно-

го нападу. **С. к.** є відносно новим інститутом міжнар. права, який виник тільки після *Другої світової війни.* Термін «колективна самооборона» вперше вжитий у ст. 51 *Статуту ООН.* Поява інституту **С. к.** у сучас. міжнар. праві була викликана, з одного боку, прагненням д-в під час становлення універсальної системи *колективної безпеки* зберегти за собою право укладати військ. союзи, з іншого — усвідомленням того, що система прийняття рішень *Ради Безпеки ООН* не дозволить їй швидко реагувати на порушення міжнар. миру і потрібні додаткові гарантії стримування та відсічі *агресору.* При розробці тексту Статуту ООН на *Сан-Франциській конференції 1945* група країн Півд. Америки висунула вимогу про виведення Зах. півкулі зі сфери дії повноважень РБ ООН щодо примусових заходів до агресора, оскільки такий захист міг бути здійснений власними силами *Панамериканського союзу.* Результатом узгодження позицій держав-учасниць стало включення до Статуту ООН ст. 51, у якій згадувалося «невід'ємне право на індивідуальну або колективну самооборону», наділене, тим не менш, рядом обмежень заради збереження принципу незастосування сили або загрози силою та повноважень РБ ООН. Через новизну цього інституту конкретний зміст права на **С. к.** досить довго залишався дискусійним питанням у науці міжнар. права. Ряд вчених (Дж. Стоун, Д. Боветт) вважали, що **С. к.** можуть бути тільки дії кількох д-в, які одночасно є жертвою збройного нападу і чинять йому спротив спільними зусиллями. Внаслідок цього в угодах про **С. к.** стала застосовуватися презумпція неподільності безпеки договірних сторін, коли збройний напад на одну з них прирівнюється до одночасного збройного нападу на всіх (напр., ст. 5 *Вашингтонського договору 1949*). *Міжнародний Суд ООН* у рішенні у справі «Про військову та напіввійськову діяльність проти Нікарагуа на території Нікарагуа» (Нікарагуа проти США, 1986) поставився до **С. к.** як до права надавати військ. допомогу, належне д-ві, що не є безпосередньою жертвою збройного нападу, але яке реалізується виключно на користь жертви збройного нападу і за її заявою. Як правило, в установчі дог-ри регіональних міжнар. орг-цій з питань безпеки (*Організації американських держав, Ліги арабських держав* та ін.) включається стаття, що передбачає зобов'язання держав-членів у сфері **С. к.** Інша особливість **С. к.** полягає в тому, що вона може здійснюватись не тільки у вигляді воєнної допомоги. Так, при першому в історії застосуванні ст. 5 Статуту *НАТО* в зв'язку з терористичними актами 11.09.2001 у США, Північноатлантична Рада заявила, що кожна країна-член Альянсу зобов'язана допомогти США індивідуально або спільно з іншими країнами-членами, але має право індивідуально визначати, які саме дії вона вважає необхідними вжити за конкретних обставин. Іноді в науці міжнар. права замість терміна «самооборона колективна» застосовують «колективна оборона».

В. С. Ржевська

Самсар (Samsar) Мехмет (1966) — турецький *дипломат.* Освіта — Близькосхідний університет політології та державного управління (факультет економіки та адміністративних наук), Інститут соціальних наук Гаазького університету (магістр міжнародних відносин). З 1987 — працював у відділі ісламських держав МЗС Турецької Республіки, в 1990–91 — у департаменті Америки та Тихоокеанського регіону МЗС. 1991–94 — 2-й секретар Посольства Туреччини в Узбекистані; 1996 — турецький консул в Мазарі-Шаріфі (Афганістан). 1996–2003 — на різних посадах в МЗС Туреччини; 2003–11 — Генеральний консул Турецької Республіки в Нью-Йорку (США). З березня 2011 — Надзвичайний і Повноважний Посол Турецької Республіки в Україні.

В. М. Матвієнко, Н. В. Балюк

Сандуляк Леонтій Іванович (8.03.1937, с. Козиряни, нині — Кельменецького р-ну Чернівецької обл., Україна) — укр. громад.-політ. діяч, лікар, науковець. У 1965 закінчив Чернівецький мед. ін-т; д-р мед. наук (1984), професор (1986). У 1965–66 — лікар-невропатолог Словечанської районної лікарні № 2 на Житомирщині; 1966–68 — аспірант, 1969–71 — асистент кафедри гістології; 1972–92 — старший викладач, доцент, проф., зав. кафедри фізіології, зав. кафедри зоології та фізіології Чернівецького ун-ту. Один із засновників Чернівецької орг-ції Руху та Партії зелених України, співголова нац. екоцентру України. У 1989–91 — народний депутат СРСР, чл. міжрегіональної депутатської групи, з 1991 — співголова Партії зелених України. У липні 1992 — березні 1995 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Румунії.

В. М. Матвієнко

«Санітарний кордон» — метод гарантування *безпеки міжнародної* шляхом створення між ворогуючими державами поясу малих, буферних держав. Вперше застосований на *Віденському конгресі 1814–15;* навколо Франції було створено низку буферних д-в, які мали гарантувати безпеку Європи від її агресивних дій. **«С. к.»** стали елементом *Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин;* між Німеччиною і Росією був створений пояс д-в, орієнтованих на Велику Британію і Францію (Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Югославія). **«С. к.»** може утворюватися між двома *великими державами,* конфлікт або *унія* між якими загрожують *стабільності* та безпеці в регіоні. Політ. самостійність д-в, що утворюють **«С. к.»**, є фактично або формально обмеженою, вони спираються на зовн. екон., політ. і військ. допомогу. Як синонім **«С. к.»** використовують поняття «роз'єднувальний пояс», «буферна зона», «зона контрольованої нестабільності».

М. С. Каменецький

Санкції міжнародні — правомірні примусові заходи, що застосовуються *суб'єктами міжнародного права* для припинення міжнар. правопорушення, відновлення порушених прав і виконання правопорушником його зобов'язань у сфері *відповідальності міжнародно-правової.* Можуть бути двох типів: а) такі, які застосовуються д-вами в порядку самодопомоги (індивідуально або зусиллями кількох д-в, але без використання будь-якого міжнар. інституційного механізму); б) такі, які здійснюються за допомогою міжнар. орг-цій. Умови та порядок застосування санкцій регулюються відп. *нормами міжнародного права.* Як правило, застосування санкцій повинне слідувати за вичерпанням можливостей врегулювання *спору міжнародного* та попередженням про намір вдатися до санкцій, якщо правопорушник не припинить міжнар. правопорушення і ухилятиметься від відповідальності. Д-ва або *організація міжнародна,* яка вдається до санкцій, повинна діяти в межах своєї компетенції і не втручатися у сферу повноважень іншого суб'єкта міжнар. права. Застосування санкцій не повинне зашкодити третім суб'єктам, які не вчинили міжнар. правопорушення. У межах міжнар. орг-цій санкції можуть бути застосовані лише до держав-членів цієї орг-ції, за винятком випадку, коли д-ва, яка не є членом даної орг-ції, порушує *імперативну норму загального міжнародного права,* обов'язкову для всіх д-в, незалежно від їхнього членства в цій орг-ції (напр., якщо санкції викликані *агресії актом*). За своїм змістом санкції мають бути пропорційні до шкоди, заподіяної міжнар. правопорушенням. Застосування санкцій не може порушувати *Статут ООН* та інші відп. норми міжнар. права. Припинення санкцій відбувається з досягненням їх мети — припиненням правопорушення та настанням міжнар.-прав. відповідальності правопорушника.

В. С. Ржевська

Санкції ООН проти Південно-Африканської Республіки (ПАР) — комплекс заходів світового співтовариства, що мали на меті примусити керівництво ПАР відмовитися від політики *апартеїду,* яка реалізовувалася у внутр. і, опосередковано, *зовнішній політиці* країни в 40–80-х XX ст. У цей період у системі інститутів ООН неодноразово розглядалося питання про ліквідацію системи апартеїду та агресивну політику ПАР в регіоні. У 1946–76 *Генеральна Асамблея ООН* прийняла 91 резолюцію щодо кризи на півдні Африки, 14 з яких закликали до введення *санкцій міжнародних* проти ПАР. На поч. 1970-х *Рада Безпеки ООН* рекомендувала державам-членам ООН запровадити *ембарго* на постачання до ПАР стратегічних товарів, насамперед зброї. *Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього 1973* визначала апартеїд як *злочин проти людства,* політику і практику, що порушують *міжнародного права принципи* і *Статут ООН* та створюють загрозу міжнар. миру й безпеці, що заклало формальні підвалини для застосування до режиму ПАР обов'язкових міжнар. санкцій. У 1977 РБ ООН впровадила обов'язкове ембарго на продаж ПАР зброї та продукції військ. призначення, встановивши контрольний механізм, спрямований на забезпечення дотримання режиму санкцій (резо-

люції № 418 та № 421). Того ж року було офіційно обмежено участь спортсменів ПАР у міжнар. спортивних заходах, у 1986 ООН було встановлено ембарго на постачання нафти та нафтопродуктів до ПАР. Курс ООН на здійснення рішучих кроків проти режиму апартеїду сприяв аналогічним заходам інших *організацій міжнародних*, окремих д-в, неурядових установ; такі санкції було введено *Європейськими співтовариствами, Співдружністю Націй*. Ухвалення в рамках ООН зазначених рішень стало чинником мобілізації міжнар. зусиль на сприяння реформам у ПАР, припинення кризи на півдні Африканського континенту. Санкції спричинили ряд об'єктивних труднощів у півд.-африк. економіці, чим викликали певне звуження ресурсної бази режиму і, як результат, послаблення його внутр.- та зовн.-політ. позицій, що стало одним із факторів демонтажу системи апартеїду на поч. 1990-х.

Г. О. Музика

Сан-Ремо конференція 1920 — засідання Верховної ради *Антанти*, проходило 19–26.04.1920 у Сан-Ремо (Італія); було скликано для досягнення домовленості між державами-переможницями в *Першій світовій війні* з ряду питань, які залишилися невирішеними на *Паризькій мирній конференції 1919–20*. У **С.-Р. к.** взяли участь прем'єр-міністри Великої Британії, Італії та Франції, а також посол Японії у Франції. США були представлені *спостерігачем*, представники Греції і Бельгії брали участь лише під час обговорення питань, що безпосередньо стосувались їхніх інтересів. Конференція виробила проект *договору мирного* з Туреччиною, який став основою *Севрського мирного договору 1920*. Були затверджені мандати Великої Британії на Палестину та Ірак, Франції — на Сирію і Ліван (див.: *Мандатна система*). На конференції було підписано угоди з нафтових питань: Велика Британія гарантувала Франції 25 % майбутнього видобутку нафти в районі Мосула (Ірак), а Франція погодилася забезпечити вивіз цієї нафти через територію Сирії до Середземного моря. **С.-Р. к.** відхилила прохання Німеччини про збільшення вдвічі чисельного складу своїх військ, передбаченого за *Версальським мирним договором 1919*, союзники також наполягали на виконанні Німеччиною військ. і репараційних умов Версальського дог-ру і запросили нім. представників для безпосередніх переговорів із цих питань (див.: *Спа конференція 1920*). На конференції також розглядалось «російське питання» (про ставлення до Рад. Росії). Взявши курс на РСФРР *визнання де-факто*, країни Антанти проте не відмовилися від інтервенціоністських заходів, надавши допомогу польському урядові у *польсько-радянській війні 1919–20*.

О. С. Пархомчук

Сан-Стефанський мирний договір 1878 — *договір міжнародний двосторонній*, підписаний 19.02(3.03).1878 у Сан-Стефано (сучасний Ешилькей, поблизу Стамбула) між Росією та Туреччиною; завершив рос.-тур. війну 1877–78. Після поразки тур. військ на підступах до Стамбула, Росія і Туреччина підписали 19(31).01.1878 в Адріанополі (Едірне) *перемир'я*, за яким Туреччина зобов'язувалась виконати всі умови миру, запропоновані Росією. За **С.-С. м. д.** Росія повертала собі півд. частину Бессарабії (крім островів у гирлі Дунаю), втрачену за *Паризьким мирним договором 1856*, а також отримувала території в Зах. Вірменії (Ардаган, Карс, Баязет) та чорноморський порт Батумі. Туреччина зобов'язувалась виплатити Росії 310 млн руб. компенсації військ. видатків, а також провести реформи у вірменських вілаєтах для поліпшення стану христ. (переважно вірменського) населення; Зах. Вірменії надавалась *автономія*. Був змінений статус більшості балканських територій *Османської імперії*. Болгарія від Дунаю до Егейського моря і від Чорного моря до Охридського озера перетворювалась у номінально залежне від Туреччини авт. князівство з правом самостійно обирати князя, якого затверджував Стамбул, і формувати нац. військо; тур. війська виводилися з її території, рос. війська залишались там протягом 2 років. Сербія, Чорногорія і Румунія отримали незалежність, Боснія і Герцеговина — автономію від Туреччини. **С.-С. м. д.** перетворював Росію на найвпливовішу країну в регіоні Балкан, та Бл. Сходу. Такий стан речей викликав різку протидію інших *великих держав*, особливо Великої Британії та Австро-Угорщини, які винесли питання про перегляд умов **С.-С. м. д.** на розгляд *Берлінського конгресу 1878*.

М. С. Бур'ян

Сантер (Santer) Жак (18.05.1937, Вассербіллінг, Велике Герцогство Люксембург) — люксембурзький громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив юрид. ф-т Страсбурзького ун-ту й Ін-т політ. наук у Парижі, д-р права. У 1961–63 займався юрид. практикою, вступив до центристської Християнсько-соціальної народної партії (ХСНП); у 1963–65 — аташе при кабінеті міністра праці й соц. забезпечення; 1965–66 — аташе при уряді; 1966–72 — парл. секретар ХСНП, 1972–74 — ген. секретар ХСНП і держсекретар із соц. та культ. питань; 1974–85 — голова ХСНП, водночас у 1979–84 — міністр фінансів, праці й соц. захисту. 20.07.1984–5.01.1995 — голова коаліційного христ.-соціал. уряду Великого Герцогства Люксембург, зарекомендував себе послідовним захисником інтересів ділових кіл країни в питаннях створення *Європейського економічного простору*, відіграв помітну роль у підготовці *Маастрихтського договору 1992*. У 1981–89 — керуючий *Світового банку*, в 1989–94 — керуючий *Міжнародним валютним фондом (МВФ)*, у 1991–94 — керуючий *Європейським банком реконструкції і розвитку (ЄБРР)*; у квітні 1987 — травні 1990 — голова Європейської народної партії. 25.01.1995–15.03.1999 — голова *Європейської комісії*, активно сприяв набуттю чинності *Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами 1994*. Після публікації доповіді незалежних депутатів про розвиток корупції в Єврокомісії пішов у відставку і до 2004 був депутатом *Європейського парламенту*. Почесний доктор ун-тів Урбіно (Італія), Маямі (США) та ін., лауреат премії Р. *Шумана* (1991).

В. І. Головченко

Сантос (Santos) Маріо Августу (03.1936, Ріо-де-Жанейро, Республіка Сполучених Штатів Бразилії) — бразильський *дипломат*. Закінчив юрид. ф-т Ун-ту Ріо-де-Жанейро і дип. ф-т Ін-ту Ріо-Бранко МЗС Бразилії; 1959–61 — помічник нач. відділення економіки країн Європи, Азії, Африки і Океанії МЗС Бразилії; 1961–62 — помічник заст. ген. секретаря МЗС у справах країн Америки. 1962–90 — на дип. роботі у США, ПНР, Парагваї, Австралії, ФРН і Нідерландах; 1990–92 — *посол* Бразилії в Намібії; 1995–98 — посол Бразилії в Кенії; 1998–2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Федеративної Республіки Бразилія в Україні.

В. І. Головченко

Сантос Кальдерон (Santos Calderón) Хуан Мануель (10.08.1951, Богота, Республіка Колумбія) — колумбійський громадсько-політичний і державний діяч, 59-й президент Колумбії; походить із відомої політичної династії: брат діда — Едуардо Сантос був президентом у 1938–42, батько — Енріке Сантос Кастільо більше 50 років редагував засновану Едуардо Сантосом газету «El Tiempo», двоюрідний брат — Франсіско Сантос Кальдерон був віце-президентом за правління А. *Урібе*. **С.** закінчив Морську школу в Картахені (1969), Університет Канзасу (США, 1973) зі ступенем бакалавра економіки й адміністрації бізнесу, Лондонську школу економіки (магістр у сфері економічного розвитку) і Школу Флетчера з права й дипломатії (Медфорд, штат Массачусетс, США). 7.08.2000–7.08.2002 — міністр фінансів і громадського кредиту; 19.07.2006–18.05.2009 — міністр національної оборони; як кандидат від Соціальної партії національної єдності одержав перемогу у 2-му турі президентських виборів 20.06.2010 (69,06 % голосів); склав присягу та вступив на посаду президента 7.08.2010.

В. І. Головченко

Сантуш (Santos) Жозе Едуарду душ (28.08.1942, Луанда, Португальська Південно-Західна Африка) — ангольський громад.-політ. і держ. діяч.; народився в сім'ї каменяра і домогосподарки; спеціальність інженера-нафтовика здобув у СРСР в Азербайджанському інституті нафти і хімії (1969). У 1961 вступив у маркс. Народний рух за визволення Анголи (МПЛА), брав участь у партиз. б-бі проти португальських колонізаторів; у 1970–74 очолював *дипломатичні представництва* МПЛА в Югославії, Заїрі та Народній Республіці Конго; з 1974 — чл. політбюро ЦК МПЛА. З проголошенням 11.11.1975 Народної Республіки Ангола (НРА) в 1975–76 — мін. зак. справ (вдруге — у 1984–85), 1976–78 — 1-й віце-прем'єр, потім — міністр планування і секр. ЦК МПЛА-Партії праці з питань екон. розвитку. Після раптової смерті А. *Нето* 21.09.1979 був обраний Президентом НРА і водночас у листопаді 1980 — головою Народної асамблеї

та її постійної комісії; прагнучи позбавити опозицію — Національний союз за повну незалежність Анголи (УНІТА) закордонної підтримки й досягти нац. примирення, погодився на укладення в лютому 1984 компромісної Лусакської угоди з ПАР і оприлюднив у серпні 1987 план екон. відродження, що передбачав лібералізацію ангольської економіки та вступ країни до *Міжнародного валютного фонду (МВФ)* і *Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР);* активно підтримав чотиристоронні переговори (НРА, Куба, ПАР і США) з урегулювання *Півдня Африки кризи,* які розпочалися в травні 1988 в Лондоні й увінчалися підписанням *Нью-Йоркської угоди про припинення вогню в Анголі 1988* та угоди щодо *Намібії проголошення незалежності,* а також двосторонньої ангольсько-кубинської домовленості про відведення кубинських експедиційних військ на північ Анголи і поступову їхню евакуацію на батьківщину. У 1990 на 3-му з'їзді МПЛА-Партії праці ініціював запровадження багатопарт. системи і вилучення з конституції країни маркс. положень. Завдяки укладенню *Лусакської мирної угоди 1994* добився Анголи *визнання де-юре* з боку США і поступового згасання *громадянської війни.*

В. І. Головченко

Сантуш (Santos) Маріо Жезуш душ (1949) — португальський *дипломат.* Освіта — Вищий економічний інститут, Технічний університет Лісабона. 1974–77 — *аташе* Посольства при МЗС Португалії; 1977–78 — 3-й, 2-й секретар. 1978–82 — консул у м. Тур, Франція; 1982–85 — 1-й секретар Посольства Португалії у СФРЮ; 1985–86 — службовець центрального апарату МЗС Португалії; 1986–90 — голова інфраструктурного підрозділу Департаменту державної фінансової та державної майнової адміністрації МЗС; 1990 — заступник директора Департаменту державної майнової адміністрації МЗС; 1990–93 — радник Посольства МЗС Португалії; 1993–94 — Генеральний консул у Мілані, Італія; 1994–97 — Повноважний міністр; 1997–98 — член постійної місії *ООН* і міжнародних організацій в Женеві; 1998–2000 — Повнований міністр 1-го рівня; 2000–04 — Посол в Сан-Томе і Принсіпі; 2004–08 — Надзвичайний і Повноважний Посол Португальської Республіки в Болгарії; 3 січня 2009 — Надзвичайний і Повноважний Посол Португальської Республіки в Україні.

В. М. Матвієнко, Н. В. Балюк

Сантьяго резолюція 1991 — резолюція Генеральної Асамблеї *Організації американських держав (ОАД)* № 1080 про представницьку демократію; ухвалена 5.12.1991 на пленарній сесії, що проходила в Сантьяго (Чилі). Стала одним з основних механізмів діяльності ОАД у сфері зміцнення демократії та забезпечення *прав людини.* Резолюція визначила порядок реагування на серйозні порушення конституційного ладу в країнах-членах ОАД: скликання надзвичайної зустрічі міністрів закорд. справ держав-членів або спец. сесії ГА ОАД в 10-денний термін; визначення напряму спільних дій або ухвалення спільного рішення з метою вирішення кризової ситуації; розробка солідарних заходів для підтримки та зміцнення демократії. Механізм надзвичайних зустрічей, впроваджений **С. р. 1991**, було застосовано на практиці в зв'язку з подіями на Гаїті (1991), в Перу (1992), Гватемалі (1993) та Парагваї (1996). Цей механізм отримав подальший розвиток у 1992 у доповненнях до Статуту ОАД (Вашингтонський протокол), що передбачили можливість припинення членства д-ви в ОАД у разі скинення демократично обраного уряду за допомогою сили. Рішення про припинення членства має прийматися на спец. сесії Генеральної Асамблеї ОАД більшістю в дві третини. Цей механізм став відомий під назвою «демократична стаття» й у 1990-ті набув широкого розголосу в більшості регіональних орг-цій та форумів. Вашингтонський протокол набув чинності у вересні 1997. На Квебекській *нараді глав держав та урядів американських держав* (20–22.04.2001, Квебек-Сіті) було ухвалено рішення, згідно з яким передбачено відсторонення від участі в подальших нарадах тих амер. д-в, у яких відбулися неконституційні зміни демокр. устрою. 11.09.2001 на 28-й позачерговій сесії ГА ОАД в Лімі, у відповідності з рішенням Квебекської наради, було ухвалено Міжамериканську демокр. хартію, що закріпила механізми застосування «демократичні статті» Статуту ОАД. Хартія передбачає здійснення нагляду з боку ОАД за ситуацією в амер. д-вах, де виникає загроза демокр. інститутам та процедурам, або демократично обраній владі, а також підтверджує положення «демократичні статті» про припинення членства д-в в ОАД у разі скинення демократично обраного уряду за допомогою сили.

В. Ю. Константинов

Сан-Франциська конференція 1945 з питання створення *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* проходила 25.04–26.06.1945 у Сан-Франциско (США); скликана за рішенням *Кримської (Ялтинської) конференції 1945* про заснування міжнар. орг-ції для підтримання миру та безпеки. У **С.-Ф. к.** взяли участь 50 д-в; запрошення на неї від імені Великої Британії, Китаю, СРСР та США було розіслано 42 д-вам, що підписали Декларацію Об'єднаних Націй від 1.01.1942, або приєднались до неї та проголосили до 1.03.1945 війну д-вам «осі»: Австралії, Бельгії, Болівії, Бразилії, Гаїті, Гватемалі, Гондурасу, Греції, Домініканській Республіці, Еквадору, Ефіопії, Єгипту, Індії, Іраку, Ірану, Канаді, Колумбії, Коста-Риці, Кубі, Ліберії, Лівану, Люксембургу, Мексиці, Нідерландам, Нікарагуа, Новій Зеландії, Норвегії, Панамі, Парагваю, Перу, Південно-Африканському Союзу, Сальвадору, Саудівській Аравії, Сирії, Туреччині, Уругваю, Венесуелі, Філіппінам, Франції, Чехословаччині, Чилі та Югославії. **С.-Ф. к.** також вирішила запросити уряди Української РСР, Аргентини, Білоруської РСР та Данії. Пропозиція делегації СРСР запросити також Тимчасовий уряд Польщі (див.: *Польський комітет національного визволення*) було відхилено, оскільки рішення Кримської конференції про реорганізацію польського уряду ще не було виконано. Однак Польщі було залишено місце для підписання *Статуту ООН* і вона також стала д-вою — засновницею ООН. Українську делегацію очолював нарком закорд. справ УРСР Д. *Мануїльський.* На порядку денному **С.-Ф. к.** стояло одне питання — про розробку Статуту міжнар. орг-ції для підтримання миру та безпеки. Було створено 4 основні комісії: з підготовки заг. положень Статуту ООН; з підготовки положень про склад, права та обов'язки *Генеральної Асамблеї ООН, Економічної і Соціальної Ради ООН (ЕКОСОР)* та Ради з опіки; з підготовки положень про склад, функції та повноваження *Ради Безпеки ООН;* з розгляду прав. проблем. Ці комісії, в свою чергу, створили низку техн. комітетів. **С.-Ф. к.** також утворила: Керівний комітет, що керував всією роботою (до його складу увійшли голови усіх делегацій); Виконавчий комітет, що допомагав у координації роботи **С.-Ф. к.** (до його складу входили голови делегацій Австралії, Бразилії, Великої Британії, Ірану, Канади, Китаю, Мексики, Нідерландів, СРСР, США, Чехословаччини, Чилі та Югославії); Координаційний комітет, який розробляв структуру Статуту та узгоджував положення, підготовлені техн. комітетами (до його складу входили представники делегацій, представлених у Виконавчому комітеті); низку допоміжних комітетів. За основу проекту Статуту було прийнято пропозиції, підготовлені на *Думбартон-Окс конференції 1944* та доповнення до них про процедуру голосування в РБ ООН, ухвалені на Кримській конференції. Під час **С.-Ф. к.** ці пропозиції було значно доповнено та розширено; поправки стосувались, зокрема, розширення прав ГА ООН, обмеження прав РБ ООН, прав її постійних членів та розширення її складу, розширення прав *Міжнародного Суду ООН* тощо. Основна б-ба на **С.-Ф. к.** розгорнулась навколо визначення прав ГА ООН та РБ ООН. Так, пропонувалось надати ГА ООН такі ж права, як і РБ ООН, та зробити її найвищим органом, підпорядкувавши їй РБ ООН. Проти цієї пропозиції виступили зокрема делегації СРСР, УРСР та БРСР. Важливе місце зайняло обговорення процедури голосування в РБ ООН, в основу якого було покладено *одноголосності принцип* постійних членів (запропонований на Кримській конференції) при голосуванні з питань застосування збройної сили, визначення наявності загрози миру, схвалення спец. воєнних угод, підготовки та застосування міжнар. збройних сил, прийняття нових членів та ін. Група держав-учасниць **С.-Ф. к.** (Австралія, Канада, Нідерланди, Нова Зеландія, Туреччина та інші) виступали проти принципу одноголосності постійних членів РБ ООН. Створений з ініціативи Австралії підкомітет підготував і направив чотирьом д-вам, що запрошували на **С.-Ф. к.**, 22 питання про процедуру голосування в РБ ООН, які переважно стосувались доцільності застосування принципу одноголосності. У відповідь на ці питання 7.06.1945 Велика Британія, Китай, СРСР та США зробили заяву (до якої приєдналась також Франція), в якій вказува-

лось, що через основну відповідальність, яку беруть на себе постійні члени, неможливо очікувати, що вони візьмуть на себе зобов'язання щодо дій у справах підтримання міжнар. миру та безпеки у відповідності до рішень, з якими вони не погоджуються. Після оприлюднення цієї заяви питання про порядок голосування у РБ ООН було ухвалено у відповідності до узгоджених на Кримській конференції положень (за цей порядок проголосувало 30 д-в, проти — 2, утримались 15, представники 3 д-в не взяли участі в голосуванні).

Тривалі дебати розгорнулись також щодо питання про опіку. Кримська конференція ухвалила рішення про заснування системи опіки, в яку мали бути включені в першу чергу підмандатні території та території, які будуть відторгнені в результаті *Другої світової війни* в переможених д-в «осі». СРСР та США виступали за затвердження як основної мети опіки підготовку територій до самоврядування. Проти цього заперечував ряд д-в, що володіли *колоніями*. Врешті-решт, конференція затвердила як завдання опіки сприяння прогрес. розвитку населення територій під опікою в напрямку самоврядування або незалежності, у відповідності до специфічних умов кожної території та її народів і беручи до уваги вільно виражене бажання цих народів. Було також погоджено, що функції міжнар. орг-ції з опіки щодо стратегічних районів виконуватиме РБ ООН, що ж до всіх районів, які не будуть віднесені до стратегічних, — ГА ООН. Для допомоги ГА ООН у здійсненні цього створювалась Рада з опіки. **С.-Ф. к.** ухвалила й рішення про створення *Міжнародного Суду ООН*, у складі 15 суддів, яких обирали РБ ООН та ГА ООН терміном на 9 років; Міжнародний Суд був визначений як головний судовий орган міжнар. орг-ції. 26.06.1945 на **С.-Ф. к.** відбулося підписання Статуту ООН (набув чинності 24.10.1945).

В. Ю. Константинов

Сан-Франциський мирний договір 1951 — підписаний 8.09.1951 на мирній конференції у Сан-Франциско (США) з *післявоєнного врегулювання з Японією*. Ініціаторами скликання конференції виступили США та Велика Британія; в ній взяла участь 51 д-ва, але до конференції не були допущені безпосередньо зацікавлені у врегулюванні комуністичні країни: КНР, КНДР, МНР і ДРВ. Бірма та Індія самі відмовилися надіслати своїх представників. Унаслідок принципових суперечностей, які виникли в ході обговорення між СРСР, Польщею та Чехословаччиною, з одного боку, та зах. д-вами, з іншого, СРСР відмовився від підписання **С.-Ф. м. д.** Набув чинності 28.04.1952. **С.-Ф. м. д.** припиняв стан війни між Японією та його учасниками, які визнавали повний *суверенітет* япон. народу на території своєї країни. Союзними д-вами у війні проти Японії визнавалися лише ті країни, які приєдналися до **С.-Ф. м. д.**; відтак стан війни між Японією та СРСР, Китаєм, Бірмою, Індією й деякими іншими формально не припинявся. Японія визнавала незалежність Кореї та рішення *Ради Безпеки ООН* про колишні япон. підмандатні території (див.: *Мандатна система*), відмовлялася від претензій на Курильські о-ви, Півд. Сахалін, Тайвань, о-ви Пенхуледао, Спратлі та Парасельські. Водночас у **С.-Ф. м. д.** не говорилося про передання цих територій СРСР та КНР, що закладало серйозну проблему в подальшому розвитку відносин цих країн з Японією (див.: *Південних Курил проблема*). Острови Рюкю, Бонін, Розаріо, Волкано, Парес Вела, Маркус і Дайто передавалися під управління США. Згідно з **С.-Ф. м. д.** амер. збройні сили залишалися в Японії на невизначений термін. **С.-Ф. м. д.** не передбачав обмеження япон. збройних сил, демократизації суспільства та заборони діяльності фаш. орг-цій. Зобов'язання Японії щодо *репарацій* визнавалися в принципі, їх розмірів кожна з країн, що підписали **С.-Ф. м. д.**, мала визначити в ході окремих двосторонніх переговорів з Японією.

Одночасно з **С.-Ф. м. д.** США уклали з Японією Договір безпеки, за яким вони набували права протягом необмеженого часу тримати на території Японії свої війська та використовувати їх на власний розсуд. Японія зобов'язувалась не надавати *третім державам* дозволу на створення військ. баз на її території без згоди США. Договір фактично оформив амер.-япон. військ. союз. 28.02.1952 в Токіо було укладено також амер.-япон. адмін. угоду, яка визначала умови розміщення амер. збройних сил на япон. території: право користування всіма зайнятими ними військ. об'єктами, вільного пересування по території, а також вільного в'їзду та виїзду з території Японії. Усі об'єкти та інфраструктура надавалися США безкоштовно, Японія зобов'язувалась сплачувати 155 млн дол. США щорічно на утримання амер. військ. Всі згадані докти набули чинності 28.04.1952. Після цього США офіційно заявили про розпуск Дал.-схід. комісії та Союзної ради з Японії. США повернули під юрисдикцію Японії о-ви Рюкю та Дайто за амер.-япон. угодою, підписаною 17.06.1971 у Вашингтоні і Токіо (набула чинності 15.05.1972), але за США зберігалися права на використання об'єктів та територій під військ. базами на цих островах.

І. О. Мінгазутдінов

Сапатеро Родрігес (Zapatero Rodríguez) Хосе Луїс (4.08.1960, м. Вальядолід, провінція Кастилія — Леон, Королівство Іспанія) — іспанський громадсько-політичний і державний діяч; 6-й (2004–11) прем'єр-міністр Іспанії; народився в сім'ї юриста; закінчив юридичний факультет Університету Леона (1982). У 1982–86 працював викладачем у цьому університеті; потім почав вести активне політичне життя, був вибраний до Конгресу депутатів, ставши фактично наймолодшим депутатом скликання, згодом ще чотири рази підряд переобирався до парламенту. В 1988–2000 очолював регіональну організацію соціалістів у Леоні, а в липні 2000 на XXXV з'їзді Іспанської соціалістичної робітничої партії (ІСРП) був обраний її Генеральним секретарем. У зв'язку з підтримкою американсько-британського вторгнення в Іраку 2003, а також після терактів 11.03.2004 правляча тоді Народна партія частково втратила авторитет у суспільстві, тому 14.03.2004 ІСРП під керівництвом **С.** здобула перемогу на загальнонаціональних виборах. 17.04.2004–21.12.2011 — Голова уряду Іспанії, дещо змінив її зовнішньополітичний курс, відмовившись від колишньої односторонньої орієнтації на США і пішовши на зближення з *Європейським Союзом*; вивів іспанський контингент з Іраку; на 59-й сесії *Генеральної Асамблеї ООН* виступив з ініціативою *Альянс цивілізацій 2005*; активізував економічні й політичні зв'язки з державами Латинської Америки. 26.09.2011 заявив про розпуск парламенту країни й призначення дострокових виборів, які ІСРП програла. **С.** залишив керівництво ІСРП і 9.02.2012 увійшов до складу консультативної Ради Держави.

В. В. Копійка

Сараджоглу (Saracoğlu) Шюкрю (1.01.1887 м. Одеміш, провінція Ізмір, Османська імперія — 27.12.1953, Стамбул, Турецька Республіка) — тур. держ. діяч і *дипломат*. З 1924 — на урядовій службі, 1938–42 і 1944–46 — мін. зак. справ, водночас 9.07.1942–7.08.1946 — 6-й Прем'єр-міністр Турецької Республіки; ініціював укладення *англійсько-французько-турецького договору про взаємну допомогу 1939*, активно сприяв розробці *німецько-турецького договору 1941*, під час *Другої світової війни* симпатизував нацистській Німеччині, формально займаючи рівновіддалену позицію від *антигітлерівської коаліції* та д-в «осі», в зв'язку з чим змушений був тимчасово відійти від політ. діяльності. В 1948–50 — голова Великих нац. зборів Туреччини.

В. І. Головченко

Сардачук Петро Данилович (11.07.1938, с. Звози, нині — Ківерцівського р-ну Волинської обл., Україна) — укр. громад.-політ. діяч, *дипломат*. У 1960 закінчив істор. ф-т Львівського держ. ун-ту; 1986 — Дип. академію МЗС СРСР; кандидат істор. наук (1970). У 1960–62 — учитель, дир. середньої заг.-освітньої школи; 1962–84 — на комсомольській і парт. роботі (Київ, Львів, Івано-Франківськ). У 1984–85 — радник Управління соціал. країн Європи МЗС СРСР; 1986–91 — Ген. консул СРСР у Кракові (Польща); 1991 — зав. відділом Третього європ. управління МЗС СРСР. У 1991–93 — нач. Конс. управління МЗС України. У вересні 1993 — грудні 1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Словацькій Республіці. У грудні 1994 — грудні 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Польща. В лютому 1999 — жовтні 2001 — заст. мін. зак. справ України. У жовтні 2001 — липні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Фінляндській Республіці, одночасно, в квітні 2002 — липні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Ісландія за сумісництвом. Потім працював завідувачем кафедри, професором Прикарпатського Національного університету ім. Василя Стефаника.

В. М. Матвієнко

Саркозі (Sarkozy) Ніколя (28.01.1955, Париж, Французька Республіка) — французький громадсько-політичний і державний діяч, 23-й (2007–12)

президент Французької Республіки й 65-й князь Андорри; народився в сім'ї угорського дворянина-протестанта, що емігрував із наближенням Радянської армії в 1944; закінчив Університет Париж X — Нантер (1978, магістр цивільного права), навчався в Інституті політичних досліджень (Париж). Після зарахування до асоціації юристів почав працювати в юридичній компанії, спеціалізуючись в сімейному і діловому законодавстві; в 1974 вступив у партію «Союз демократів за республіку» (СДР); у 1977 р. став членом міської ради в рідному Неї-сюр-Сен; коли організовував передвиборчу кампанію на посаду мера одного з провідних членів партії у 1983, той раптом захворів і молодий **С.** висунув свою кандидатуру, переміг і став одним з наймолодших мерів міст у Франції; на цій посаді перебував до 1988, коли був обраний депутатом Національних зборів; в 1993 став міністром бюджету. **С.** завжди сприймали, як протеже Ж. *Ширака*, однак в президентській кампанії 1995 він несподівано підтримав опонента останнього — Е. Баладюра й після перемоги Ж. Ширака позбувся міністерського портфелю. Поступово стосунки **С.** та Ж. Ширака почали налагоджуватися і після переобрання Ж. Ширака на другий термін, **С.** став міністром внутрішніх справ Франції (7.05.2002–31.03.2004); на цій посаді він відзначився жорстким відношенням до порушників правопорядку, збільшенням кількості поліції на вулицях міст, впровадженням рейтингів безпеки міст; 31.03–28.11.2004 — міністр економіки; ініціював низку нововведень — зменшилася частка держави в приватних підприємствах, відбулося невелике зменшення цін на побутові товари, прагматично підтримував *націоналізацію* деяких підприємств; того ж року висунув свою кандидатуру на лідера партії Союз за народний рух (СНР), переміг з 85 % голосів і пішов у відставку з посади міністра. 13.03.2005 його було знову обрано до Національних зборів, однак вже 31.05.2005 обійняв посаду міністра внутрішніх справ (до 26.03.2007); жорстке ставлення **С.** до правопорядку не змінилося, і більше того, події вуличних повстань 2005 та його боротьба з правопорушеннями зажили **С.** слави по всій країні; запропонував низку законів, які б започаткували реформування еміграційного законодавства країни та вдосконалили систему інтеграції емігрантів у французьке суспільство. 14.01.2007 партія СНР висунула **С.** на посаду президента; в 1-му турі 22.04.2007 отримав 31,18 % голосів і вийшов у 2-й тур з кандидатом від Соціалістичної партії С. Руаяль, в 2-му турі 6.05.2007 отримав впевнену перемогу з 53,5 % голосів. 16.05.2007–15.05.2012 — президент Франції; за впроваджений ним стиль правління отримав прізвисько «гіперпрезидент»; 23.07.2008 під гаслом «модернізації інститутів V Республіки» здійснив найбільш масштабну реформу конституції 1958, посиливши повноваження *глави держави*; в *зовнішній політиці* пріоритетом став *Європейський Союз*, виступив одним із розробників *Лісабонського договору 2007*; протестував проти негайного вступу в ЄС Туреччини, натомість підтримавши кандидатури держав Західних Балкан; визнав незалежність Республіки Косово наступного дня після її проголошення — 18.02.2008. У 2-му турі президентських виборів 6.05.2012 програв кандидату соціалістів Ф. *Олланду* з 48,2 % голосів проти 51,8 %. Кавалер ордена князя Ярослава Мудрого I ступеня (2010).

О. О. Рафальський

Сарпер (Sarper) Селім (14.06.1899, Стамбул, Османська імперія — 11.10.1968, Анкара, Турецька Республіка) — тур. *дипломат*; навчався на юридичному факультеті Університету Фрідріха Вільгельма в Берліні й у Школі права Університету Анкари. У 1927–39 — перекладач у МЗС, працівник дип. представництв Турецької Республіки в СРСР, Греції, Німеччині та Румунії, помічник особистого секретаря мін. зак. справ, зав. політ. відділом МЗС; у 1939 — керівник бюро преси і радіомовлення при прем'єр-міністрі, 1940–44 — дир. департаменту преси. 1944–46 — *посол* Туреччини в СРСР, 1946–47 — посол Туреччини в Італії, 1947–57 — Постійний представник Туреччини при ООН, 1957–59 — Постійний представник Туреччини при Північноатлантичній раді, 1959–60 — ген. секретар МЗС Туреччини. 28.05.1960–16.02.1962 — мін. зак. справ Турецької Республіки, здійснював курс на зміцнення *стратегічного партнерства* зі США. В 1965 був обраний депутатом Великого національного зібрання Туреччини від провінції Стамбул.

В. І. Головченко

Сассу-Нгессо (Sassou-Nguesso) Дені (23.11.1943, с. Еду, департамент Кювет, Франц. Екваторіальна Африка) — конголезький громад.-політ., держ. і військ. діяч. Нар. у сім'ї селянина. Закінчив пед. уч-ще в Браззавілі (1961), військ. уч-ще в Шершелі (Алжир) і парашутно-десантні курси у Сен-Мексан (Франція, 1963). Після повернення на батьківщину взяв участь у поваленні авторитарного профранц. режиму в серпні 1963 і був призначений нач. столичної військ. зони; після чергового ліворадикального військ. перевороту 31.07.1968 за сприяння М. *Нгуабі* увійшов до складу Національної ради рев-ції; в грудні 1969 на Установчому з'їзді маркс. Конголезької партії праці (КПП) обраний до її ЦК, з грудня 1972 — секр. ЦК КПП і голова комісії з армії, в грудні 1975 призначений міністром оборони і безпеки, членом Державної ради Народної Республіки Конго (НРК). 8.02.1979–31.08.1992 і з 25.10.1997 — президент і прем'єр-міністр (до 1989) НРК (з 15.03.1992 — Республіка Конго), генерал армії (1989); до поч. 1990-х у внутр. і *зовнішній політиці* орієнтувався на СРСР, у травні 1981 відвідав Москву і підписав Договір про дружбу і взаємодопомогу, але водночас зберіг тісні стосунки з Францією й певний рівень капіталізму в економіці, що полегшило з часом проведення неоліберальних реформ і запровадження багатопарт. та відмову від маркс.-ленінської ідеології з прийняттям конституції 15.03.1992. Не визнав поразки на президент. та парл. виборах 1992 і за допомогою Ж. Е. душ *Сантуша* та Р. *Мугабе* здобув перемогу в *громадянській війні* 1993–97 і повернувся до влади; 10.03.2002 обраний президентом на заг.-нац. виборах, переобраний на другий 7-річний термін у липні 2009 (78,61 % голосів виборців).

В. І. Головченко

Састроаміджойо (Sastroamidjojo) Алі (21.05.1903, Центральна Ява, Нідерландська Індія — 13.03.1976, Джакарта, Республіка Індонезія) — індонезійський громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*. Закінчив Лейденський ун-т, де здобув диплом д-ра права. Активний учасник нац.-визв. б-би проти нідерландських колонізаторів 1945–49. Після проголошення Індонезією незалежності 17.08.1945 займав важливі держ. посади: у 1947–49 — міністр освіти та культури; 1950–53 — *посол* у США і за сумісництвом — в Канаді й Мексиці; 30.07.1953–11.08.1955 і 20.03.1956–9.04.1957 — Прем'єр-міністр Республіки Індонезія, виступив співорганізатором і головував на *Бандунзькій конференції 1955*; у 1957–60 — Постійний представник Індонезії при *ООН*; 1961–66 — заст. голови Тимчасового народного консультативного конгресу і голова правлячої Національної партії. Після спроби ліворадикального перевороту 30.09.1965 був зміщений з усіх своїх посад.

П. М. Ігнатьєв

Сатисфакція (від лат. satisfactio — задоволення) — у *міжнародному праві* форма нематеріальної (моральної чи політичної) відповідальності *держав*, що полягає в наданні задоволення нематеріал. вимог для відшкодування заподіяного збитку, в т. ч., честі й гідності держави, потерпілої від протиправної поведінки. Може бути простою і надзвичайною. Проста **С.** може виражатися в офіц. висловленні співчуття, принесенні вибачення і запевнень у тому, що в майбутньому подібні протиправні дії не повторюватимуться, визнанні неправомірності вчиненої дії, дезавуюванні дій представника д-ви, виданні спец. законодавчих або інших нормативних актів для забезпечення виконання відп. зобов'язань, урочисте виявлення пошани до держ. символів (прапора, герба, гімну) д-ви, потерпілої від протиправної поведінки. Надзвичайна **С.** (якщо, напр., шкода честі й гідності іншої д-ви була заподіяна в результаті *агресії акту* проти неї) може набувати форм тимчасового обмеження *суверенітету* й правоздатності д-ви, що вчинила правопорушення, призупинення діяльності її органів влади і здійснення держ. влади на її території органами іншої д-ви, реорганізація політ. системи д-ви, що вчинила правопорушення, *демілітаризація* та скорочення її *збройних сил*, заборона діяльності деяких її політ. партій, *окупація* всієї чи частини території д-ви, здійснення юрисдикції для покарання за міжнар. злочини тощо. Прикладом надзвичайної **С.** може вважатися режим окупації Німеччини д-вами *антигітлерівської коаліції* за підсумками *Другої світової війни*. Вибір конкретних форм **С.** залежить від характеру заподіяного збитку та політ. ситуації у відносинах між д-вами. Відповідно до ст. 37 Проекту статей про відповідальність держав (2001), д-ва, відповідальна за міжнар.-протиправне діяння, зобов'язана надати **С.** за шкоду, заподіяну цим діянням, наскільки во-

на не може бути відшкодована *реституцією* або компенсацією. С. повинна бути пропорційною до заподіяної шкоди і не може набирати форми, принизливої для відповідальної д-ви.

В. С. Ржевська

Сато Ейсаку (27.03.1901, м. Табусе, префектура Ямаґуті, Японська імперія — 3.06.1975, Токіо, Японська імперія) — японський громадсько-політичний і державний діяч, *дипломат*, лауреат *Нобелівської премії миру* за 1974 (спільно з Ш. *Макбрайдом*) «за спрямування Японії курсом антимілітаризму»; народився в сім'ї відставного чиновника; закінчив юридичний факультет Токійського університету (1924), де вивчав німецьке право. По завершенні навчання працював у міністерстві залізниць, у 1944–46 був директором бюро залізниць Осаки, в 1947–48 — віце-міністром з перевезень; в березні 1948 зайнявся політикою, вступив до Ліберальної партії (з 1955 — Ліберально-демократичної, ЛДП) і був обраний головою партійного осередку в префектурі Ямаґуті; 1948–49 — головний секретар Кабінету міністрів, став одним із найближчих помічників прем'єра Йосіди Сігеру, спочатку в якості міністра пошт та телекомунікацій (1951–52), потім — міністра будівництва (1952–53), після чого був обраний генеральним секретарем партії. Кар'єра С. сильно постраждала в 1954, коли йому і кільком іншим політикам було пред'явлено звинувачення в отриманні хабара від суднобудівної компанії; до 1957 перебував поза політикою, потім був обраний головою виконавчого комітету оновленої ЛДП, президентом якої був його брат — прем'єр-міністр Кісі Нобусуке, що призначив С. у 1958 міністром фінансів; у 1961 однокласник С. — Ікеда Хато запропонував йому посаду міністра зовнішньої торгівлі і промисловості. У липні 1962 С. вийшов з кабінету, продемонструвавши претензії на пост прем'єра, і відправився в закордонну поїздку, зустрічався з лідерами Франції, США та інших *великих держав*; очолював Управління з розвитку Хоккайдо (1962–64) та Управління науки і техніки (1963–64); після деяких коливань Ікеда Хато призначив С. своїм наступником, і 9.11.1964 парламент обрав його прем'єр-міністром.

У перші ж дні перебування при владі оголосив про намір зміцнити позиції Японії на міжнародній арені при збереженні післявоєнного *пацифізму*; обіцяв продовжувати політику тісної співпраці з США, підтвердив прихильність післявоєнній конституції країни, дав зрозуміти, що Японія засуджує використання ядерної зброї, і заявив про рішучість «не робити такої зброї, не мати і не допускати його до Японії». Прагнув поліпшити відносини Японії з сусідами: у 1965 підписав договір про дружбу і відновив *дипломатичні відносини* з Південною Кореєю; два роки по тому здійснив поїздку на Філіппіни, в Австралію, Нову Зеландію, Південний В'єтнам, Лаос, Таїланд, Сінгапур, Малайзію, Індонезію і Бірму, що благотворно позначилося на розвитку торгових і культурних відносин; під час *В'єтнамської війни 1964–75* намагався виступити посередником, але він же і розчарував багатьох японців, схваливши американські бомбардування Північного В'єтнаму в 1968. Завдяки тісним зв'язкам із США домігся після п'ятирічних переговорів у 1972 найважливішого мирного повернення Японії островів Окінава та Огасавара; намагався налагодити відносини з СРСР і КНР, але безуспішно; 6.07.1972 залишив пост прем'єр-міністра через розбіжності всередині партії. Приймаючи Нобелівську премію миру 1974, закликав СРСР і США до ядерного *роззброєння* і наголосив на необхідності укласти міжнародну угоду про співробітництво в мирному використанні енергії атома. Але напр. 2009 в японському виданні Yomiuri Shimbun був опублікований текст секретної угоди 1966 між Токіо і Вашингтоном щодо ядерної зброї, уряд Хатоями Юкіо, прихід якого до влади покінчив із 54-річним правлінням консерваторів у країні, почав перевірку достовірності документа; в березні 2010 урядова комісія офіційно підтвердила факт існування секретного договору, підписаного С. і Р. *Ніксоном*, угода дозволяла американським кораблям з ядерною зброєю перебувати в японських портах, що порушувало статус Японії як без'ядерної країни.

В. І. Головченко

Саубрі (Saubry) Абдельжаліль (1954) — марокканський *дипломат*; закінчив юридичний факультет університету м. Монпельє (Франція). У 1985–93 — радник Міністерства закордонних справ і співробітництва Марокко. В 1993–94 рр. — співробітник кабінету міністра закордонних справ і співробітництва Марокко; 1994–2001 — радник *посольства*, Тимчасовий Повірений у справах Марокко в Бельгії; 2001–04 — начальник відділу управління співробітництва з європейськими країнами МЗС Марокко. 2005–13 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Марокко в Україні.

Р. К. Петюр

Саха (Saha) Дебабрата Шрі (1952, Калькутта, Республіка Індія) — індійський *дипломат*; закінчив коледж Святого Ксаверія, Калькутта (1968–1971), де отримав ступінь бакалавра з фізики, а згодом ступінь магістра в галузі фізики в Університетському коледжі науки, Калькутта. До 1977 — співробітник Державного банку Індії, з 1977 — в МЗС Індії. Впродовж *дипломатичної служби* в МЗС працював на різних посадах в Делі і за кордоном — заступник міністра з питань країн Західної Європи, заступник міністра з питань Бангладеш, директор з фінансів, директор департаменту країн Америки та заступник секретаря департаменту Латинської Америки. В 1977–2009 працював в індійських посольствах в Куала-Лумпурі, Катманду, Коломбо і Лондоні, в Постійному представництві Індії при *Організації Об'єднаних Націй* у Нью-Йорку і Женеві. В 2005–10 — Надзвичайний і Повноважний Посол Індії в Україні. З 2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол Індії в Італійській Республіці, водночас — Постійний представник Індії в *Продовольчій та сільськогосподарській організації ООН*, *Міжнародному фонді сільськогосподарського розвитку* і *Світовій продовольчій програмі*, а також акредитований в якості посла Індії в Республіці Сан-Марино.

Н. Л. Яковенко

Сахаров Андрій Дмитрович (21.05.1921, Москва, РРФСР — 14.12.1989, Москва, СРСР) — радянський фізик, громадський діяч. Кандидат (1947), доктор (1953) фізико-математичних наук. Академік АН СРСР (1953). У 1948–68 працював над створенням термоядерної зброї. З кін. 1960-х взяв активну участь у правозахисному русі; в 1970 виступив одним із засновників Московського комітету прав людини. Засудив окупацію радянськими військами Афганістану в 1979. У 1975 був нагороджений *Нобелевською премією миру* «за видатні досягнення у захисті прав людини». У 1980 позбавлений державних нагород та висланий до м. Горького (з 1990 — Нижній Новгород, РФ), де перебував до 1986. У 1989 обраний народним депутатом СРСР.

С. О. Божко

Св. Ендрю угода — угода між урядами Великої Британії та незалежної Ірландії, за участю провідних політичних партій Північної Ірландії, задля подолання урядової кризи в Північній Ірландії; підписана 13.10.2006. Угода передбачала відновлення роботи Асамблеї Північної Ірландії, згоду прибічників єдності з Великою Британією — уніоністів поділитися місцями в північно-ірландському автономному уряді із республіканцями та націоналістами, а також визнання легітимності поліції Північної Ірландії з боку лівонаціоналістичної Шин Фейн (ірландською — «Ми самі»), чиїм збройним крилом раніше виступала підпільна Ірландська республіканська армія. На основі угоди було розроблено план виходу з урядової кризи, за яким проведено дострокові вибори до Асамблеї 7.03.2007 та створено новий коаліційний уряд 8.05.2007.

К. Ю. Денисенко

Свальбардський договір (Шпіцбергенський трактат) — *договір міжнародний багатосторонній*, підписаний 9.02.1920 у Парижі, визначив міжнародно-правовий статус архіпелагу Шпіцберген. Згідно домовленостям прибережних *держав* — Російської імперії й Об'єднаного королівства Швеції та Норвегії — від 1872, 1910 і 1912 Шпіцберген не входив до складу жодної держави, не міг бути підкорений *суверенітету* будь-якої держави, проте активну господарську діяльність на території архіпелагу проводили Норвегія, Швеція, Росія, Велика Британія і США, що сприяло заселенню архіпелагу. Договір 1920 підписали Велика Британія, Данія, Італія, Нідерланди, Норвегія, США, Франція, Швеція та Японія. СРСР приєднався до договору в 1935. На даний момент учасниками договору є більш, ніж 50 держав. Згідно з договором, встановлювався суверенітет Норвегії над архіпелагом, а державам — учасникам договору надавалося право «однаково вільного доступу для будь-якої мети і завдання» у води і на територію Шпіцбергену, здійснювати комерційну і науково-дослідну діяльність на основі

повної рівності і демілітаризованого статусу архіпелагу. Норвегія зобов'язалася не споруджувати і не допускати створення морських баз або укріплень на території Шпіцбергену, що могли б використовуватись для воєнних цілей. У 1925 Норвегія офіційно оголосила Шпіцберген частиною Норвезького королівства. У 1925 було розроблено Гірничий статут для архіпелагу Шпіцберген, що регламентував гірничопромислову діяльність у цьому районі.

О. Л. Хилько

Свинарчук Євген Григорович (18.06.1941, с. Михайлівка Алчевського р-ну Луганської обл., УРСР) — укр. професійний *дипломат*. У 1969 закінчив ф-т інозем. мов, у 1983 — юрид. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. У 1966–67 та 1974–77 — військ. перекладач у Республіці Куба; 1972–74 — співробітник відділу міжнар. зв'язків Президії АН УРСР. У 1977–83 — аташе, 3-й, 2-й секр. конс. відділу, 2-й секр. ген. секретаріату МЗС УРСР; 1984–88 — 2-й секр. посольства СРСР у Нікарагуа. У 1989–91 — 2-й, 1-й секр. конс. відділу МЗС УРСР; 1991–97 — заст. начальника Консульського управління, нач. Управління кадрів, чл. Колегії МЗС України. 8.10.1997–1.08.2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Куба.

В. М. Матвієнко

Свірський Юрій Володимирович (5.04.1882, Каліш, нині — Великопольське воєводство Польської Республіки — 12.06.1959, Лондон, Велика Британія) — укр. і польський військ. діяч. Народився в сім'ї офіцера російської імператорської армії, закінчив Морський корпус (1902, Санкт-Петербург). Проходив дійсну службу на Балтійському і Чорноморському флотах Російської імп., під час *Першої світової війни* — офіцер штабу командувача Чорноморського флоту, капітан I рангу; за гетьманату П. *Скоропадського* — помічник начальника Головного мор. штабу, брав участь в *українсько-російських мирних переговорах 1918* як експерт з мор. проблем; 22.07.1918 відряджений до Берліна для проведення переговорів із представниками зацікавлених д-в у справі повернення Українській Державі Чорноморського флоту (частково відбулося в жовтні 1918); у жовтні—листопаді 1918 — міністр мор. справ Української Держави, контр-адмірал. З 1920 — на службі у Війську Польському: заст. начальника мор. справ військ. мін-ва, заст. командувача Морського узбережжя, перший командувач військово-морського флоту Польської Республіки; 1925–39 — начальник Військово-морського управління в міністерстві з військових питань. Учасник нім.-польської війни 1939, був членом польського уряду у екзилі, з 1941 — віце-адмірал.

В. І. Головченко

Світова асоціація автомобільних магістралей (World Road Association), **СААМ** (PIARC/WRA) — *організація міжнародна*, що створена 1909 з метою становлення міжнар. форуму для обговорення та аналізу широкого кола проблем, пов'язаних із транспортом та автошляхами; нараховує 97 нац. та федер., а також 2000 колективних членів у 142 д-вах. До основних завдань СААМ належать сприяння якомога ширшому обміну та доступу до інформації, надання допомоги країнам, що розвиваються, та країнам з перехідною економікою, розвиток і поширення ефективних механізмів при прийнятті рішень із відп. питань. Для реалізації цих завдань у рамках орг-ції діють відп. техн. комітети. Провідним органом СААМ є Всесвітній дорожній конгрес, що відбувається раз на 4 роки і приймає стратегічний план діяльності, вирішує питання заг. політики орг-ції. У проміжках між конгресами її діяльність забезпечує Рада СААМ. Орг-ція має декілька категорій членів: уряди, представники регіональної влади, колективні члени та індивід. члени. Кожна з категорій має свої права, проте найбільш широкий спектр цих прав надано урядам країн. Україна є повноправним членом орг-ції з 1995. Штаб-квартира СААМ знаходиться в Парижі (Франція).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Світова організація торгівлі (World Trade Organization), **СОТ** (WTO) — законодавча та інституційна основа міжнародної торговельної системи, механізм багатостороннього узгодження й регулювання політики країн-членів у галузі торгівлі товарами та послугами, врегулювання торговельних суперечок і розробки стандартної зовнішньоторговельної документації. СОТ була заснована 1.01.1995 відповідно до угоди підписаної у квітні 1994 у м. Марракеші (Марокко). Членами-фундаторами були 82 країни. СОТ є наступницею *Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ)*, підписаної 30.10.1947 (набула чинності 1.01.1948), якій відводилась тимчасова роль до створення міжнародної торговельної організації. Вищий керівний орган СОТ — Міністерська конференція — об'єднує представників на рівні міністрів усіх країн-членів, має повноваження приймати рішення по будь-яким питанням щодо виконання багатосторонніх торгових угод. Генеральний секретар СОТ з 1.09.2013 — колишній представник Бразилії в СОТ Роберто Карвальйо де Азеведо (Roberto Carvalho de Azevêdo); штаб-квартира знаходиться в Женеві (Швейцарія). Штат Секретаріату СОТ налічує бл. 600 службовців, бюджет організації складає 196 млн швейцарських франків.

Процес домовленостей в системі ГАТТ/СОТ здійснюється в рамках раундів торговельних переговорів (Уругвайський (1986–94) — завершився створенням СОТ). Останній раунд переговорів розпочався з 2002 у м. Доха (Катар), отримав назву »Раунд розвитку». На 1.04.2013 до СОТ входить 159 членів (155 міжнародно визнаних членів ООН, частково визнаний Тайвань, два спеціальних адміністративних райони КНР — Сянган і Аоминь, *Європейський Союз*), питома вага яких у світовій торгівлі перевищує 95 %, вони забезпечують 90 % світового ВВП та об'єднують понад 90 % населення планети. Ще 25 держав мають статус *спостерігачів*.

Основні функції СОТ полягають у проведенні та нагляді за виконанням багатосторонніх торговельних угод, сприянні врегулювання торгових суперечностей (у рамках СОТ діє нейтральна процедура, що спирається на узгоджену юридичну основу), контролі за розвитком світової торгівлі, торговельної політики та співробітництві з іншими *організаціями міжнародними*, наданні технічної допомоги, навчанні персоналу. Основні принципи системи СОТ: торгівля без дискримінації; лібералізація *міжнародної торгівлі*; запровадження заходів, що обмежують *імпорт*, виключно на основі правил СОТ, відмова країн від використання *протекціонізму* як засобу торгової політики; передбачуваність торговельної політики; сприяння конкуренції та скасування в практиці *зовнішньоекономічної діяльності* несумлінних методів торгової політики, таких як *демпінг*, експортні субсидії.

У рамках СОТ діють багатосторонні угоди з торгівлі товарами; Генеральна угода з торгівлі послугами (ГАТС) (General Agreement on Tariffs in Services, GATS), яка регулює відносини у світовій торгівлі послугами; Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (*ТРІПС*) (Trade-Related Aspects of Intellectual Property, TRIPS); домовленість про правила і процедури, які регулюють вирішення суперечностей (Dispute Settlement Body); механізм нагляду за торговельною політикою (Trade Policy Review Body); багатосторонні угоди з обмеженою участю, тобто обов'язкові тільки для членів, які приєдналися до СОТ, — із торгівлі цивільною авіатехнікою, урядових закупівель, торгівлі молочними продуктами та яловичиною. Процес вступу України до ГАТТ/СОТ розпочався 17.12.1993 з поданням офіційної урядової заяви, завершився 16.05.2008 (Україна стала 152-м членом СОТ). Гармонізація національного законодавства з нормами угод системи СОТ налічує 24 пріоритетні законодавчі акти з питань зовнішньоторговельного режиму України, у т. ч. інтелектуальної власності, торгівлі послугами, імпорту сільськогосподарської продукції, оподаткування. Набуття членства України в СОТ забезпечує низку переваг національній економіці: збільшення обсягів іноземних інвестицій; спрощення умов доступу українських виробників до зовнішніх ринків збуту; зміцнення позицій України в антидемпінгових та спеціальних розслідуваннях; формування передумов для створення *зони вільної торгівлі* Україна—ЄС.

О. І. Шнирков, А. П. Румянцев, В. В. Батрименко

Світова продовольча програма (World Food Programme), **СПП** (WFP) — міжнародна організація системи *спеціалізованих установ ООН*, створена з метою боротьби з нерівномірним розподілом продуктів харчування, а також стимулювання економічного та соціального розвитку країн шляхом надання продовольчої допомоги головним чином найменш розвинутим країнам світу. Заснована на підставі Резолюції № 48/162 *Генеральної Асамблеї ООН* і *Продовольчої та сільськогосподарської органі-*

зації ООН (Food and Agriculture Organisation — FAO) в грудні 1961, розпочала роботу з січня 1963. Штаб-квартира установи знаходиться в Римі (Італія). Функції організації: допомога продовольством для потерпілих від стихійних лих, в зонах бойових дій та громадянських конфліктів; підтримка економічного та соціального розвитку в найменш розвинених країнах світу; матеріально-технічне забезпечення отримання цільової допомоги; моніторинг ситуації в країнах світу з метою попередження голоду; співробітництво з державними органами та неурядовими організаціями для вчасної мобілізації ресурсів і надання допомоги; підтримка відбудови житла та інфраструктури в потерпілих від лих районах шляхом оплати праці продовольством; стимулювання розвитку початкової освіти у відсталих країнах за допомогою надання безкоштовного харчування для дітей у школах.

Керівний орган — Виконавчий комітет (Executive Board) складається з представників 36 країн-членів (18 обирається *Економічною і Соціальною Радою ООН*, 18 — Радою директорів ФАО) на 3 роки з правом переобрання. Виконавчий комітет, а також Секретаріат СПП очолює Виконавчий директор, з 5.04.2012 — Ертарін Казін (Ertharin Cousin, USA). Призначається спільно Генеральним секретарем ООН та Виконавчим директором ФАО на 5-річний термін. Штат організації на 2012 складав близько 12 390 службовців (близько 10 % працюючих у штаб-квартирі). 9 % бюджету організації витрачається на обслуговування функціонування установи. Після реорганізації у 1996 СПП працює за рахунок добровільних внесків — з понад 60 країн та 1000 неурядових організацій, не отримуючи капіталовкладень від ООН.

Протягом 1963–2012 СПП надала потерпілим від лиха країнам допомоги на загальну суму понад 30 млрд дол. США. Річні обсяги допомоги та запровадження проектів організації в 2012 у вартісному еквіваленті склали близько 1 млрд дол. США, надані 90 млн людей у 73 країнах (основні напрями — для постраждалих від стихійних лих у Гаїті, Нігері, Малі та Філіппінах, а також для *біженців* з місць локальних конфліктів у Сирії, Південному Судані, ДР Конго, Афганістані та Іраку). За сприяння СПП були проведені такі міжнародні акції як залучення комп'ютерних технологій мережі *Інтернет* для збору добровільних внесків у режимі он-лайн, запровадження у 2012 програм «Продовольство в обмін на створення матеріальних цінностей» та «Продовольство в обмін на навчання».

В. В. Батрименко, А. П. Румянцев

Світове господарство — сукупність національних господарств та взаємних економічних зв'язків. Світове господарство, матеріальна основа світового співтовариства, в сучасних умовах формується як системне утворення. В ньому поєднуються в єдине ціле торгово-економічні риси та науково-технічні зв'язки. Основні риси та тенденції розвитку світового господарства зумовлюються об'єктивними закономірностями розвитку суспільного виробництва та його основної форми — поділу праці, що на інтернаціональному рівні переростає у міжнародний поділ праці. Він органічно пов'язаний із світовим ринком товарів, капіталу, робочої сили, формуванням світових транспортного, фінансового, інформаційного забезпечення господарських процесів. З виникненням світового господарства галузі національної економіки поступово охоплюються міжнародним поділом праці, включаються в систему *світового ринку*. Інтенсивність цього процесу залежить від конкретних умов господарського розвитку кожної країни. Головні серед них — наявність природних ресурсів, рівень виробничого, науково-технічного, трудового потенціалу, географічне положення, історичні тенденції, політична стабільність.

У число суб'єктів світового господарства входять: національні *держави*; міжнародні економічні й фінансові організації, у тому числі міжнародні інтеграційні угруповання й міжнародні фінансові центри; *транснаціональні корпорації (ТНК)* і транснаціональні банки (ТНБ), капітал яких інвестований (вкладений) у багатьох країнах світу і які оперують на економічному просторі різних держав, цілих регіонів і у світовому господарстві в цілому; міжнародні конференції й наради; національні підприємства (компанії й корпорації) різного рівня компанії, які здатні самостійно визначати, розбудовувати й використовувати фактори виробництва — від підприємств малого бізнесу до найбільш великих корпорацій; фізичні особи (індивідуали), діяльність яких нерідко впливає на ті або інші процеси, що протікають у світовому господарстві.

Суттєвою рисою світового господарства є розвиток інтеграційних процесів між країнами світового співтовариства Зараз у межах світового господарства існує близько економічних угруповань, які мають на меті розвиток інтеграційних зв'язків. Найбільшого розвитку *інтеграція міжнародна* набула в рамках *Європейського Союзу (ЄС), Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (НАФТА), Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), Спільного ринку країн Південного конусу (МЕРКОСУР), Митного союзу Росії, Білорусі та Казахстану* тощо. Формуванню цілісності світового господарства сприяє розвиток інфраструктури *міжнародних економічних відносин*. Йдеться про розширення світових транспортних зв'язків, зокрема зростання потужностей морського транспорту, будівництво портів, каналів, прокладання трансконтинентальних залізниць, збільшення ролі авіаційного та автомобільного транспорту, формування глобальних інформаційних і телекомунікаційних мереж.

Серед головних форм функціонування світового господарства велика кількість міжнародних економічних організацій загального, галузевого, регіонального профілів. Найбільш впливові серед них — *Світова організація торгівлі (СОТ), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР)* тощо. В процесі розвитку світового господарства між його структурними ланками виникають суперечності, які розв'язуються економічними та політичними методами. Розвиток світового господарства, опираючись на поглиблення міжнародного поділу праці, має позитивне значення для прогресу людства. Світове господарство веде до зростання продуктивних сил, сприяє широкому використанню досягнень сукупного науково-технічного потенціалу країн світового співтовариства, створює передумови для забезпечення стабільної реалізації *мирного співіснування принципу* в міждержавних відносинах.

В. В. Батрименко, А. П. Румянцев

Світовий банк, Група Світового банку (СБ) (World Bank Group, WB) — група споріднених фінансових організацій, основною метою яких є зменшення бідності й підвищення життєвих стандартів країн-членів шляхом сприяння економічному розвитку та залучення ресурсів з розвинутих країн до країн, що розвиваються; зосереджується переважно на середньо- та довгострокових (за терміном реалізації) проектах структурних і галузевих перетворень в економіках країн. Формування Групи **СБ** було розпочато рішенням Бреттон-Вудської монетарної і фінансової міжнародної конференції (1–22.07.1944, США) про заснування *МБРР* і *МВФ*; складається з 4-х основних інститутів: МБРР, *Міжнародна фінансова корпорація (МФК), Міжнародна асоціація розвитку (МАР), Багатостороннє агентство з гарантій іноземних інвестицій (БАГІ)*; до цієї групи належить також *Міжнародний центр вирішення інвестиційних спорів (МЦВІС)*, який має специфічні функції, але організаційно пов'язаний із **СБ**.

МБРР, вступити до якого може кожен учасник МВФ, розпочав діяльність 25.06.1946, має статус *спеціалізованої установи ООН*, на 1.01.2013 його членами є 188 країн; статутний капітал у 2011 склав $ 190 млрд. Організаційна структура: Рада керуючих (вищий орган, що складається з призначених країнами-членами управлінців, збирається раз на рік для обговорення кардинальних питань політики банку, вага країни залежить від її частки в капіталі, де понад 40 % голосів мають держави «*Великої вісімки*»); Директорат (складається з 24 виконавчих директорів, які обираються на два роки, 5 з них призначаються США, Японією, Німеччиною, Британією й Францією, решта обирається за географічним принципом, директори опікуються поточною діяльність Банку); Комітет з розвитку (спільний орган **СБ** та МВФ, є політичним форумом для обговорення найважливіших проблем у сфері світового економічного розвитку); президент з 1.07.2012 — Джим Йон Кім (США), обирається на 5 років і здійснює адміністративні функції та контролює поточні справи банку; штат — бл. 10 тис. працюючих; штаб-квартира у Вашингтоні (США). МБРР є фінансовою структурою з найбільшим рейтингом кредитоспроможності, кредити виділяються під відсоткову ставку, яка змінюється кожні 6 місяців, надаються на 15–20 років з відстрочкою платежів по основній сумі позики від 3 до 5 років,

кредитна ставка складає в середньому 7,5 %. Основними функціями МБРР є: сприяння розвитку шляхом надання країнам-членам довгострокових позик і кредитів, заохочення іноземного інвестування через надання гарантій або участь у позиках та інших інвестиціях приватних кредиторів, стимулювання міжнародної торгівлі, підтримка платіжних балансів країн-членів, фінансова допомога країнам-членам під час кризових періодів. Джерелами формування ресурсів є статутний капітал, що складається підпискою країн-членів (94 % ресурсів); позикові кошти; платежі в рахунок погашення боргу; кожна країна має свою квоту в статутному капіталі, приміром у 2011, США — 16,03 %; Японія — 9,59 %, ФРН — 4,39 %, Україна — 0,8 %. Кредити надаються тільки урядам і центральним банкам для фінансування великих проектів під гарантії урядів; на 1.01.2009 сукупний обсяг кредитування склав $ 446 млрд ($ 26,7 млрд по 132-м проектам за 2011, причому найбільший об'єм кредитних ресурсів — 32 % був наданий країнам Латинської Америки і Карибського басейну, Східна Європа і Центральна Азія отримали 28 %). Україна є членом МБРР з 3.09.1992, протягом 1994–2008 була реципієнтом технічної допомоги, отримувала реабілітаційні позики, кредити на розвиток інфраструктури, підвищення ефективності паливно-енергетичного комплексу та ін. У грудні 2008 МБРР ухвалив рішення про надання Україні кредиту в розмірі $ 500 млн для подолання наслідків світової фінансової кризи.

МФК заснована 1956 як філія МБРР, разом з тим є самостійною юридичною особою, на 1.01.2013 об'єднує 182 країни (Україна набула членства в 1993); керівні органи: Рада керуючих, Директорат, президентом виступає Президент МБРР, контроль за поточною діяльністю здійснює виконавчий віце-президент МФК Ларс Танелл; штаб-квартира знаходиться у Вашингтоні. Стратегічні принципи: посилення уваги до ринків з підвищеним рівнем ризиків; стимулювання довгострокового партнерства з учасниками ринків, що формуються; подолання проблем кліматичних змін, забезпечення екологічної і соціальної стійкості; стимулювання зростання приватного сектору в інфраструктурі, охороні здоров'я, освіті; сприяння розвитку місцевих фінансових ринків. Сукупний інвестиційний портфель МФК на 1.01.2009 склав $ 39,7 млрд ($ 32,2 млрд з власних коштів); у 2008 реалізовано 372 проекти у 85 країнах на суму $ 16,2 млрд; основними донорами є США — 24 %, Японія — 6 %, головними приймаючими країнами для інвестицій є Індія — 9 %, РФ — 8 %, Бразилія — 8 %, КНР — 7 %.

МАР створена у 1960, спільно з МБРР здійснює фінансування проектів розвитку, організації мають однаковий штат, а Президент Банку є одночасно керівником МАР. Головною відмінністю між цими двома організаціями є шлях залучення фінансових ресурсів для кредитування та умови, на яких вони надають позики державам із перехідною економікою. Якщо МБРР більшу частину своїх фінансових коштів отримує на світових фінансових ринках і надає позики під нижчий відсоток і на більші терміни погашення, то МАР надає країнам безвідсоткові кредити на 35–40 років; погашення кредитів починається з 11-го року після початку їх використання, за використання кредитів стягується 0,75 % комісійних; у 2008 право позичати ресурси МАР мали 82 країни, на той час було надано кредитів на $ 193 млрд (з них у 2008 — $ 11,2 млрд по 199 проектам у 72 країнах).

БАГІ було створено 1988, до її складу на 1.01.2013 входило 177 країн; має Раду керуючих; Раду директорів, головою якої є Президент МБРР, контроль за поточною діяльністю здійснює виконавчий віце-президент БАГІ Ісумі Кобаяші. Основними напрямками діяльності є: збільшення можливостей для страхових організацій шляхом спільного страхування; перестрахування інвестицій у державах, що мають підвищені фінансові ризики; обслуговування інвесторів, які не мають доступу до офіційно визнаних страхових компаній. Сукупний обсяг наданих гарантій до 2008 — $ 19,5 млрд. Головною метою створеного 1966 МЦВІС є посередництво й вирішення інвестиційних суперечок між урядами та приватними іноземними інвесторами; очолюється президентом СБ і об'єднує 144 країни; загальна кількість зареєстрованих арбітражних розглядів з моменту створення організації — 268, лише в 2008–32.

Літ.: Боринець С. Я. Міжнародні фінанси. — К.: Знання-Прес, 2002. — 311 с.; Д'яконова І. Пошук стратегії розвитку банківської системи України в умовах глобалізації фінансових ринків // Вісник Національного банку України. — 2008. — № 2 (144). — С. 26–46; Кругман П. Р. Международная экономика: Учебник / Пер. с англ. В. Кузин, О. Лисочкина. — СПб.: Питер, М. и др., 2003. — 831 с. — (Серия «Учебник для вузов»); Луцишин З. О. Міжнародні валютно-фінансові відносини: практична філософія і реалії української економіки. — Тернопіль: Збруч, 1997. — 430 с.; Плотніков О. В. Проблеми оптимізації взаємовідносин України з міжнародними фінансовими організаціями // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. праць. — К.: Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Ін-т міжн. відносин, 2004. — Вип. 46. Ч. І. — С. 21–25.; Frankel J. he International Financial Architecture / Jeffrey A. Frankel // Brookings Institution Policy Brief 51. — 1999. — June.

В. В. Батрименко

Світовий економічний форум (СЕФ) — *міжнародна неурядова організація*, діяльність якої направлена на розвиток міжнародної співпраці. Створений у 1971, його членами є близько 1000 великих компаній і організацій з різних країн світу. Постійний виконавчий орган — Рада директорів, штаб-квартира розташована в передмісті Женеви — Колоньї; бюджет формується за рахунок щорічних членських внесків і коштів, що вносяться учасниками Форуму; склад учасників щорічно переглядається. Головним заходом СЕФ є щорічні зустрічі, які проводяться традиційно на всесвітньо відомому гірськолижному курорті Давос в кінці січня—початку лютого. За традицією тут, у неформальній обстановці, обговорюються ключові питання сучасності, перспективи економічного розвитку, зміцнення стабільності і миру, становище в «гарячих точках». У рамках давоських зустрічей проводиться близько 300 пленарних засідань, семінарів і «круглих столів», а також «мінізустрічі у верхах» за участю провідних державних діячів. Тут не приймаються резолюції або інші документи, але СЕФ надає можливість зустрітися і обговорити в неформальній обстановці багато ключових для світової економіки питань, встановити нові ділові контакти, провести неофіційні зустрічі «віч-на-віч» і «без краваток».

Літ.: Европейский Союз: справочник-путеводитель. / Под ред. О. В. Буториной (отв. ред.) Ю. А. Борко, И. Д. Иванов 2-е изд., доп. и перераб. — М.: Издательский Дом «Деловая литература», 2003. — 288 с.; Jonathan Schell Die Politik des Friedens Macht, Gewaltlosigkeit und die Interessen der Völker. — Hanser Verlag, 2004. — 416 S.

В. Солошенко

Світовий океан — сукупність морів та океанів планети; концепція **С. о.**, що виходила з єдності морів та океанів, остаточно сформувалася в епоху Великих геогр. відкриттів XV—XVII ст. У *міжнародних відносинах* у рамках концепції **С. о.** вирізняється міжнар.-прав. та геополіт. аспекти. Міжнар.-прав. аспект виходить з прав. статусу **С. о.**, що пов'язаний з проблемою проведення *кордонів держав* відповідно до *Конвенції ООН з морського права 1982.* Конвенція передбачає поділ простору **С. о.** на *територіальні води*, прилеглу *виключну економічну зону* (200 миль), *континентальний шельф* та *відкрите море.* Відкрите море не підпадає під *суверенітет* будь-якої з д-в. Район морів та океанів, його надра не підпорядковуються нац. юрисдикції, ресурси **С. о.** є заг. спадщиною людства, розвідка та розробка яких мають здійснюватися на його користь. У результаті запровадження норм та принципів Конвенції 1982 практично 30 % акваторій **С. о.** опинилося під юрисдикцією бл. 60 мор. д-в, внаслідок чого загострилися міждерж. територ. суперечки щодо континентального шельфу й доступу до природ. копалин. У геополіт. та геоекон. контексті актуалізується проблема районування **С. о.**, що визначається посиленням б-би між д-вами за біо- та енергетичні ресурси. Вирізняють еколого-екон. районування (виокремлення цілісних, об'єктивно існуючих екологічних систем, що забезпечують виробничу спеціалізацію в глобальному процесі енергообміну та кругообігу речовин, ефективне використання природ. ресурсів і комунікаційних функцій морів та океанів) та правове (приведення кордонів д-в у відповідність до міжнар.-прав. режиму). Важливий принцип еколого-екон. районування — ієрархічна упорядкованість та співвідношення районів з урахуванням міжнар.-прав. режиму. Класифікація еколого-екон. районів: міжнар. океанічні райони, в т. ч. мор. континентальних та острівних д-в, в якому домінує екологічна спеціалізація; міжнар. та нац. мор. райони, в т. ч. мор. континентальних та острівних д-в, в яких переважає екон. спеціалізація.

Геогр. аналіз природ. структури **С. о.** свідчить, що основний природ.-ресурсний потенціал міститься переважно в узбережній зоні. На межі суходолу та моря в результаті надлишкового зосередження органічної речовини накопичилося більшість корисних копалин осадкового походження, виникають портово-пром. комплекси, *вільні економічні зони*, курортно-рекреаційні центри. Освоєння ресурсів **С. о.** є однією з найважливіших міжнар. проблем. Особливе значення мають ресурси континентального шельфу (7,6 % площі **С. о.**), в якому зосереджено 58,1 % всієї біомаси природ. фауни (зообентоса) та 2/3 перспективних світових запасів нафти і природ. газу. Очікується, що в 1-й третині XXI ст. близько половини світового видобутку вуглеводних енергоресурсів припадатиме на мор. родовища. Важливою складовою мор. геополітики стає і проблема антропогенного забруднення, оскільки основні потоки токсичних речовин зосереджуються в узбережній зоні. Зростає увага до використання енергетичного потенціалу **С. о.** — енергії припливів, течій, хвиль тощо. У майбутньому предметом міжнар. регламентації можуть стати ресурси кисню та прісної води, що підвищує значення екологічної спеціалізації *Арктики* та *Антарктики*, оскільки тут акумульовано найбільші запаси прісної води, а континентальний шельф складає 37,4 % Півн. Льодовитого океану. Останнім часом активізувалась тенденція до формування інтеграційних екон. просторів у бас. морів (напр., *Організація Чорноморського економічного співробітництва*).

С. В. Андрущенко

Світовий ринок — сукупність національних ринків, пов'язаних між собою стійкими товарно-грошовими відносинами. Світовий ринок охоплює інтернаціональну сферу обміну країн світового співтовариства, базується на їх участі в міжнародному поділі праці. Історично світовий ринок передує формуванню *світового господарства*, а потім стає однією із основних його структурних ланок. Інтернаціоналізація та глобалізація господарського життя веде до появи нових форм світових ринків. Зараз у світовому господарстві поряд із традиційним світовим ринком товарів і послуг розвиваються ринки капіталу, робочої сили, валюти, цінних паперів, технологій, інтелектуальної власності та ін. Розвиток світового ринку характеризується зміною структури світового товарообігу, географії основних товаропотоків, диверсифікацією товарних ринків. Ще на поч. XX ст. у структурі світової торгівлі значно переважала частка сировинно-аграрної продукції, товарів масового вжитку. Відповідно товаропотоки проходили між країнами, що розвиваються, та індустріальними державами. У другій половині XX ст. у світовому товарообігові важливе місце починає займати торгівля машинами, обладнанням, технологією. На поч. XXI ст. у структурі світової торгівлі переважає торгівля послугами, результатами інтелектуальної праці. Характерною рисою функціонування світового ринку на відміну від національного ринку є те, що на рух товарів поряд з економічними чинниками впливають стратегія й тактика *зовнішньоекономічної політики* окремих держав та регіональних інтеграційних угруповань. Йдеться насамперед про протекціоністські дії та інші державні заходи в сфері *зовнішньої торгівлі*.

Серед основних особливостей функціонування сучасного світового ринку виділяються властиві лише йому системи світових цін, зорієнтовані на інтернаціональну вартість (інтернаціональну ціну виробництва). Це дозволяє партнерам враховувати порівняльні переваги міжнародного поділу праці. Зараз на світовому ринку посилюються позиції великих *транснаціональних корпорацій*. Проте рівень монополізації світового ринку, порівняно з національним, зокрема економічно розвинутих країн, нижчий. Значним ступенем монополізації на світовому ринку відрізняються головним чином спеціалізовані галузі економіки. Важливою рисою світового ринку в сучасних умовах є поява міжнародних форм його регулювання. Це стосується діяльності *Світової організації торгівлі (СОТ)*, *Конференції ООН із торгівлі і розвитку (ЮНКТАД)*, міжурядових угод країн-продуцентів, країн-експортерів, країн-споживачів та ін.

В. В. Батрименко, А. П. Румянцев

Світовий ринок золота — сукупність нац. та міжнар. центрів торгівлі золотом, де концентрується попит та пропозиція цього металу та на яких продають і купують металеве золото, монети або зливки; існують у всіх головних фінанс. центрах, які

мають тісні зв'язки між собою. **С. р. з.** у широкому плані охоплює всю систему циркуляції цього дорогоцінного металу в масштабах планети — видобуток, розподіл, споживання. **С. р. з.** спрямовують золото від місць його вир-ва до місць споживання або через регіональні центри торгівлі золотом, які розташовані в різних частинах світу й обслуговують визначені геогр. райони, чи безпосередньо через великі внутр. ринки. У вузькому ракурсі **С. р. з.** розглядаються в якості ринкового механізму, що обслуговує куплю-продаж золота як товару на національних і міжнародному рівнях. При цьому, коли мова йде про основні особливості й параметрах ринків золота звичайно мається на увазі, по-перше, купівля-продаж готівкового металу в зливковій формі й, по-друге, оптові методи торгівлі цими злитками. З орг. точки зору ринки золота, як правило, являють собою консорціуми місцевих банків і спеціалізованих фірм, що поряд із торгівлею золотом здійснюють також очищення металу (афінаж) і виготовляють зливки. Золото переважно торгується на готівковому ринку дорогоцінних металів у Цюріху й Лондоні у тройських унціях. При цьому, на ринку у Лондоні встановлюються «ранкові» ціни (ранковий фіксинг — AM Fixing) та «вечірні» ціни (вечірній фіксинг — PM Fixing)

На **С. р. з.** метал продається в різних формах: в основному у стандартних зливках (у 12,5 кг і з клеймами афінажних заводів і монетних дворів), що містять 995 або 999 часток чистого золота на 1000 часток сплаву, в зливках від 1 кг і до 5–10 г, в аркушах, пластинках, дисках, піску й у монетах старого і нового карбування. Пропозиція на **С. р. з.** формується із трьох основних джерел: офіційні резерви, видобуток і вторинна переробка. Основна частка пропозиції золота припадає на його видобуток. Найбільш активно на ціноутворення на ринках золота впливають показники резервів й переробки, у той час, як рівень видобутку є достатньо інертним. Продавцями золота виступають в основному золотовидобувні країни, а також власники запасів; покупцями — приватні фірми й фізич. особи (ювеліри, промисловці, інвестори, тезаватори, спекулянти) і в деяких випадках — центр. банки. Активним продавцем золота на **С. р. з.** останніми роками виступає *МВФ*. Так, упродовж 2009–10 МВФ продав більш ніж 400 тон на суму 2,7 млрд доларів США, які планується спрямувати на допомогу найбіднішим країнам. Всього МВФ на допомогу бідним державам на Програму боротьби з бідністю та стимулювання зростання економіки має намір виділити до $ 4 млрд, отриманих у результаті розпродажу золотих запасів.

Золото використовується фактично всіма державами в якості страхового й резервного засобу. В умовах загострення кризових процесів у *світовому господарстві* золото виконує функції «тихої гавані» для інвесторів. У таких випадках активними покупцями золота з метою поповнення та диверсифікації міжнародних резервів виступають, також, центральні банки країн. Незважаючи на це, на думку деяких дослідників сучасна ціна на золото є однієї з найбільших фінансових «бульбашок», що утворились у сучасній світовій фінансовій системі. Запровадження державних заходів із стимулювання економіки, що перебуває у стадії рецесії, сприятливе для інвестицій у золото, оскільки веде до зниження відсоткових ставок, що зменшує втрачену вигоду від інвестицій у дорогоцінний метал, який не приносить відсотків. На попит на золото на світових ринках зокрема впливають: зміна інвестиційного попиту на фізичне золото; динаміка фізичного попиту з боку ювелірної промисловості — основного споживача готівкового золота. Так в Індії — найбільшої у світі країни — споживача золота щорічно (із серпня по листопад) проводяться фестивалі, коли традиційно зростає продаж золотих прикрас; статистичні дані, що виходять, наприклад про ринкові очікування, зокрема індекс економічних настроїв — ZEW для єврозони та окремих країн; рішення Європейського центрального банку щодо зміни відсоткової ставки (як правило обернений зв'язок); підвищення/пониження курсу долара (щодо індексу курсу відносно шести провідних світових *валют* — як правило обернений зв'язок); підвищення/пониження курсу євро: золото, як правило, дорожчає одночасно зі зміцненням євро; збільшення позитивної кореляції динаміки цін на ринку золота із динамікою на ринку міді, як правило, свідчить про зростання ринкових ризиків.

Особливості торгівлі так званим «паперовим золотом» аналізуються в рамках діяльності золотих бірж. Так, наприклад торгівля ф'ючерсами на зо-

лото у дол./унція здійснюються на товарній біржі COMEX (Нью-Йорк), SIMEX (Сінгапур),TOCOM (Токіо), біржі у м. Люксембург тощо. Найбільшим у світі тримачем золота серед інвестиційних інституцій є біржовий індексний фонд (ETF-фонд) — SPDR Gold Trust. Ціна, яка встановлюється в Цюріху і Лондоні, майже збігається і вважається світовою ціною золота; вона обчислюється в доларах США за тройську унцію чистого золота.

В. І. Мазуренко

Світовий ринок робочої сили — система відносин, що виникають між *державами* з приводу узгодження попиту та пропозиції світових трудових ресурсів, умов формування робочої сили, оплати праці та соціального захисту. Ці відносини склалися у зв'язку з нерівномірністю розміщення робочої сили по країнах світу та відмінностями в її відтворенні на національному рівні. В умовах *глобалізації* виробництва, зростання взаємозалежності в сучасному світі національні ринки праці дедалі більше втрачають свою замкненість та відокремленість. Між ними виникають транснаціональні потоки робочої сили, які набирають постійного, систематичного характеру. Таким чином, поряд з міжнародним ринком товарів, послуг і капіталів значних масштабів набуває тепер і світовий ринок робочої сили, який являє собою не просто суму національних ринків, а систему, що базується на їхніх взаємозв'язках та взаємодоповненнях. Формування світового ринку робочої сили відбувається двома шляхами: по-перше, через міграцію трудових ресурсів і капіталу; по-друге, шляхом поступового злиття національних ринків праці, внаслідок чого усуваються юридичні, національно-етнічні, культурні та інші перешкоди між ними. Це приводить до утворення так званого «спільного ринку праці». Становлення світового ринку робочої сили є свідченням того, що процеси світової інтеграції відбуваються не тільки в економічній та технологічній галузях, а й дедалі ширше охоплюють сфери соціальних та трудових відносин, які стають нині глобальними. Це дістає відображення в координації, погодженні й зближенні соціальної політики різних країн, які мають неоднаковий досвід та законодавство в соціальній сфері. Таке регулювання різнонаціональних соціальних структур відбувається у багатьох напрямах. Головні серед них: умови праці, способи найму і звільнення працівників; оплата праці, зокрема системи додаткових виплат; надання відпусток, вільних від роботи днів, тривалість робочого дня; соціальне страхування; надання різних пільг, у тому числі матеріального постачання, відпочинку і т. ін.

Виникнення і розвиток світового ринку робочої сили є результатом зростання міжнародної мобільності двох головних факторів виробництва — капіталу і праці. Підвищення міжнародної мобільності капіталу в соціальному плані означає, що він пред'являє тепер попит не тільки на робочу силу країни свого базування, а й на іноземну робочу силу, яка нерідко має певні переваги порівняно з національною (більш дисциплінована, менш вибаглива щодо оплати праці і т. ін.). Попит на іноземну робочу силу почав помітно зростати тоді, коли виник масований експорт приватного виробничого капіталу й почалося створення у всіх країнах підприємств з використанням місцевої робочої сили. Капітал, як правило, переміщувався у ті місця концентрації робочої сили, де вона значно дешевша від робочої сили в країні-експортері. Навіть у «нових індустріальних країнах» ставки заробітної плати промислових робітників у 1980-х були в 5–10 разів нижчі, ніж у розвинутих країнах Заходу. Практична необмеженість на периферії *світового господарства* дешевих трудових ресурсів сприяє їх широкому включенню в орбіту функціонування продуктивного капіталу економічно розвинутих країн, насамперед, на основі розвитку мануфактурних форм організації праці. Об'єктивні можливості для залучення приватним капіталом робочої сили різної національної належності пов'язані з розвитком *ТНК*, які розгорнули великомасштабне міжнародне виробництво з ієрархічним поділом праці різних груп зайнятих, що, живучи й працюючи в різних країнах, інтегрувалися в єдину виробничо-технологічну систему приватної корпорації. У межах ТНК із часом виник свій внутрішній ринок праці, який характеризувався частими переміщеннями різних категорій працівників (особливо керівної ланки) з однієї країни в іншу. Паралельно з усіма цими процесами посилювалась також диференціація і серед самих країн, у результаті чого світова економіка набула з часом багаторівневого,

складного та ієрархічного характеру. На найвищому рівні цієї ієрархії опинились колишні *метрополії*, які змогли розвинути виробничий апарат нової інформаційної економіки. Ці ж країни стали основним полем діяльності ТНК. На нижчих поверхах опинились країни з традиційною індустріальною економікою. З одного боку, їм відведена роль виробників масової стандартизованої продукції, з іншого — ці країни стали постачальниками дешевої робочої сили. Останнє стосується також країн з аграрною, сировинною економікою, яким дісталися найнижчі рівні ієрархії. За всіма ознаками світовий ринок робочої сили, що формується, має явно сегментований характер. У межах цього ринку створюються кілька окремих, відносно автономних ринків робочої сили зі специфічними закономірностями її руху. Така сегментація світового ринку робочої сили віддзеркалює як міжнародний поділ праці, що склався, так і особливості у кваліфікації робочої сили й попиті на неї.

Сегментування світового ринку робочої сили урізноманітнює склад робочої сили, що пропонується на цьому ринку. Водночас у його суб'єктів формуються специфічні риси й особливості, що відрізняють їх у цілому від зайнятих тільки на національних ринках праці. У суб'єктів світового ринку робочої сили помітно послаблюються національні уподобання, вони мобільніші і більш пристосовувані до вимог наймачів. У структурі світового ринку робочої сили вирізняються два найзначніші сегменти. Перший сегмент охоплює робочу силу, яка характеризується відносно постійною зайнятістю, стабільністю трудових навичок, високим рівнем кваліфікації й зарплати, а також доволі чіткою ієрархією кваліфікації. Це загалом привілейований шар працівників з розвинутих країн, а також країн з середнім рівнем розвитку. Слід згадати й інший, щоправда нечисленний, шар зайнятих у різних *організаціях міжнародних* (*ООН*, *спеціалізованих установах ООН*, *Міжнародному валютному фонді*, *СОТ*, *ЮНЕСКО* та ін.). Наймання працівників у такі організації відбувається на т. зв. міжнародній основі і, як правило, з урахуванням лише професійної придатності. Цей ринок праці має певну тенденцію до розширення з огляду на зростання міжнародних зв'язків та загострення глобальних проблем.

Другий доволі великий сегмент світового ринку робочої сили — робоча сила, яка походить з районів світу з відносно низьким рівнем економічного розвитку. Серед цих працівників треба вирізнити специфічний загін так званої нелегальної робочої сили, чималі потоки якої спрямовуються в постіндустріальні країни, зокрема США. До цієї категорії працівників можна приєднати також «екологічних біженців», котрі через катастрофічні природні умови (наприклад, посуха) змушені залишати свої «насиджені місця», шукати роботу в інших країнах та регіонах. Працівники, що пересуваються між країнами нелегально, по суті не мають юридичних і політичних прав. За необхідності приватні компанії легко можуть позбавитись їх, удавшись до депортації. Економічна функція нелегального ринку праці зводиться, переважно, до обслуговування потреб величезної маси дрібних та середніх підприємств в індустріальних країнах, які, на відміну від великих підприємств, неспроможні застосовувати в широких масштабах дорогі працезбережувальні технології. Ці підприємства не можуть також за потреби переводити свої капітали у країни з дешевою робочою силою, як це часто роблять гігантські ТНК. Держава, як правило, мовчазно сприяє використанню праці нелегалів. На ринку праці можна вирізнити ще дрібніші сегменти, класифікуючи робочу силу за віковими й професійними особливостями, ознаками тієї або іншої культури, традиції, а також національними, расовими та статевими ознаками. Такий поділ чималою мірою пов'язаний з діяльністю ТНК, які мають попит на чітко визначені категорії робочої сили. Так, філіали західних компаній у країнах, що розвиваються (зокрема, в *зонах вільної торгівлі*), прагнуть використати, насамперед, працю молодих незаміжніх жінок, які не висувають високих вимог щодо оплати праці і, водночас, є слухняними, надійними, спритними в роботі і т. ін. Жіноча робоча сила стала важливим сегментом нинішнього світового ринку праці, особливо в країнах, що розвиваються.

Сучасна структура світового ринку робочої сили характеризується, насамперед, виникненням такого нового й особливого його сегмента, який пов'язаний з використанням висококваліфікованих спеціалістів (наукових працівників, інженерів,

аналітиків систем та ін.), а також фахівців у галузі інформатики, менеджерів і т. ін. Розвиток даного сегмента ринку робочої сили значною мірою зумовлюється стрімким зростанням світової торгівлі послугами. Специфіка цього сектору ринку праці полягає в тому, що завдяки розвинутій мережі телекомунікацій певна частина інтелектуальної робочої сили може брати участь у виробничому процесі, що здійснюється на будь-якій відстані від місця її перебування. Під впливом інформаційної революції у світовому господарстві по суті формується нове середовище. Змінюється звичний характер конкурентної боротьби. Поряд із традиційним пошуком ринків збуту тепер іде напружений пошук цінних видів ресурсів, серед яких перше місце належить інформаційним ресурсам та їхнім носіям — людям. Компанії, що діють у високотехнологічних галузях, посилено полюють за інтелектуальними ресурсами. Без них тепер не можна вижити в конкурентній боротьбі. Виникає, таким чином, попит на добре підготовлених спеціалістів, які можуть засвоювати великі обсяги інформації, володіють технікою її обробки. Одночасно зростає попит на інші категорії працівників (фахівців у галузі комунікацій, фінансів, освіти, науки і т. ін.). Важливою особливістю сучасного світового ринку робочої сили є те, що національні ринки робочої сили високорозвинених країн задовольняють попит на неї не тільки власного, національного, а також іноземного капіталу. У США, наприклад, одним з вагомих факторів, що стимулює приплив іноземних приватних інвестицій, є наявність у цій країні висококваліфікованих робітників найрізноманітніших спеціальностей, без яких неможливе сучасне високотехнологічне виробництво.

У різних країнах світу сформувалися нині великі групи найманої робочої сили, які визначаються як «транснаціональна робоча сила». Цим професійним кадрам притаманна висока міжнародна мобільність: вони готові в будь-який момент задовольнити попит на робочу силу з боку підприємств, розташованих у різних районах світу. Такі групи робочої сили утворилися, наприклад, у країнах Азії, Західної Європи, Африки, в районі мексиканськo-американського кордону. Умови їхнього наймання, як правило, досить вигідні підприємцям, хоча в багатьох випадках ці працівники отримують доволі високу заробітну плату, частину якої вони переказують своїм сім'ям на батьківщину. Важливою характеристикою світового ринку робочої сили є ступінь її мобільності. Рух трудових ресурсів набирає різних форм: природний, територіальний, галузевий, професійний, кваліфікаційний та соціальний. Найбільшу вагу має територіальний рух робочої сили, хоч у міру еволюції світового ринку робочої сили посилюється значення й інших форм. Світовий ринок робочої сили становить комплексне явище, пов'язане як з розвитком самої особистості людини, так і з підвищенням якості праці, зміною характеру робочої сили, формуванням її нових якостей. Для формування і функціонування світового ринку робочої сили потрібні певні стартові умови, зокрема високий рівень міждержавних господарських взаємозв'язків. На сучасному етапі постала низка нових факторів, що зумовлюють необхідність широкої участі всіх країн у світогосподарських процесах. Нині жодна країна, навіть маючи багаті природні ресурси, розвинуту економіку, науку, кваліфіковані трудові ресурси і ємний внутрішній ринок, не може залишатися осторонь від потужних загальносвітових інтеграційних процесів.

В. С. Морозов

Світовий саміт з інформаційного суспільства — міжнар. форум на вищому рівні з проблем становлення *глобального інформаційного суспільства;* проводиться під егідою ООН, її спеціалізованих установ — *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)* і *Міжнародного союзу електрозв'язку* за сприяння *організацій міжнародних, глав держав* та *глав урядів* країн світу, ділових кіл, громадськості, представників засобів масової комунікації. **С. с. і. с.** відбувався в два етапи: 10–12.12.2003 (Женева) та 16–18.11.2005 (Туніс). Мета **С. с. і. с.** — орг-ція міжнар. співробітництва для вирішення проблем, пов'язаних із переходом до інформ. суспільства, узгодження відп. глобальних, регіональних та нац. стратегій подолання розриву між інформ.-розвинутими та інформ.-бідними країнами. Порядок денний **С. с. і. с.** охоплює обговорення таких проблем: розвиток інформ. інфраструктури і зв'язку; інвестиції та фінансування становлення інформ. суспільства; створення оптимальних умов доступу до інформації та знань; роль урядів, ділових кіл і громадян. суспільства в просуванні інформ.-комп'ютерних технологій з метою розвитку; безпека в інформ. суспільстві; електронна комерція; культурна самобутність і багатомовність; розвиток засобів масової комунікації.

Головним результатом першого етапу **С. с. і. с.** стало підписання Декларації принципів та Плану дій до 2015, які визначили стратегію розвитку глобального інформ. суспільства, імплементацію основних положень у нац. програми країн світу, пріоритети міжнар. і регіонального співробітництва в контексті Декларації тисячоліття ООН про розвиток партнерських відносин між урядами та приватним сектором. Під час другого етапу **С. с. і. с.** планувалося прийняття док-тів щодо вироблення цілісної та узгодженої програми становлення глобального інформ. суспільства, яка передбачає участь всіх суб'єктів міжнар. відносин як зацікавлених партнерів.

О. П. Кучмій

Світові гроші — матеріальний носій інтернаціональної вартості, за допомогою яких реалізується абсолютна обмінюваність товарів, відношення одного товару до інших товарних груп у масштабах *світового господарства*, ключова ланка системи грошових відносин в структурі світогосподарських зв'язків, за допомогою якої реалізується функціонування ринкових механізмів саморегулювання пропорцій міжнародного обміну. Головне призначення світових грошей — виконання функції інтернаціональної міри вартості, за якою порівнюються не безпосередньо вартості окремих товарів, а купівельні спроможності (вартості) національних *валют*; функціонування в ролі еталона вартості національних грошей і єднальної ланкою національних кредитних і електронних грошей. Функціями світових грошей виступають: міжнародний платіжний та купівельний засіб; загальне втілення суспільного багатства. До 1978 світові гроші виступали у формі золота. Зараз у якості світових грошей виступають різноманітні міжнародні засоби розрахунку: національні валюти економічно найсильніших країн світу (дол. США, євро та ін.); міжнародні грошові одиниці, що використовуються міжнародними валютно-фінансовими організаціями (СПЗ).

В. В. Батрименко, А. П. Румянцев

Світові ринки капіталу — сукупність економічних відносин між власниками капіталу та споживачами з приводу його використання шляхом обміну. Вони складаються в процесі міжнародної міграції капіталу; поділяються на ринки підприємницького і позичкового капіталів. Ринок підприємницького капіталу пов'язаний з реалізацією довгочасних, довгострокових інвестицій, які ведуть до створення філіалів, дочірніх компаній та змішаних підприємств. Капіталовкладення в закордонні господарські об'єкти забезпечують контроль над ними з боку інвестора і визначаються як прямі іноземні інвестиції. Ринок позичкового капіталу у сфері *зовнішньоекономічної діяльності* виступає у формі відносин щодо міжнародних кредитів, які надаються в товарній або грошовій формі на умовах терміновості, повернення, платності. Ринок позичкового капіталу також пов'язується із відносинами щодо закордонних інвестицій як вклад капіталу в іноземні облігації, акції, сертифікати, інші цінні папери з метою отримання прибутку. Їх постійний обмін на фондових біржах виступає як світовий ринок цінних паперів. Цінні папери визначають вартість матеріальних ресурсів (засобів виробництва і предметів праці), що знаходяться в обороті і виступають важливим елементом ринкової економіки. Світові ринки капіталу не є стабільними. На зміну стрімкому підвищенню курсу акцій, що визначає великі прибутки, нерідко приходить біржовий крах — різке падіння курсу акцій. В основі цього явища лежать циклічний характер матеріального виробництва, політичні, соціальні та інші фактори. Певне гасіння цих коливань досягається за рахунок застосування гнучкої податкової, фіскальної та грошово-кредитної політики.

В. В. Батрименко, А. П. Румянцев

Світові ринки послуг — сукупність економічних відносин між суб'єктами *світового господарства* з приводу надання послуг. В основі світових ринків послуг лежить швидко зростаюча частина світового господарства — сфера послуг. Зараз питома вага всіх видів послуг у економічно розвинутих країн набли-

жається до 70 %. Серед основних передумов створення світових ринків послуг є поглиблення міжнародного поділу праці, високий рівень розвитку продуктивних сил, зростання життєвого рівня у багатьох країнах. Світові ринки послуг характеризуються певними особливостями. Послуги в міжнародній торгівлі надаються і споживаються одночасно і не зберігаються. Посередники, як правило, не використовуються. Світові ринки послуг значно впливають на *міжнародну торгівлю* товарами. При поставках товарів за кордон все більше зустрічаються різноманітні послуги — від аналізу ринку до транспортування товарів. Світові ринки послуг більшою мірою, ніж інші, захищаються державами, оскільки знаходяться у їх власності або контролюються ними.

Світові ринки послуг діляться на окремі, більш вузькі, ринки. Важливе місце серед них займає світовий ринок ліцензій і «ноу-хау», інженерно-консультаційних послуг. Значна частина останніх є складовим елементом контрактних поставок машинобудівної продукції, спорудження об'єктів за кордоном та ін. При цьому реалізуються послуги з проектування, консультування, спорудження господарських потужностей тощо. Широкого розвитку набув світовий ринок транспортних послуг, що включає і світовий фрахтовий ринок. У повоєнні роки значно виріс світовий ринок туристичних послуг. Серед інших видів світових ринків послуг — світовий ринок рекламних, страхових послуг, світовий ринок програмного забезпечення для ЕОМ. Головними експортерами та імпортерами на світових ринках послуг є розвинені країни світу. Зараз на світових ринках послуг діють як спеціальні компанії, так і промислові фірми. Вони пропонують широкі пакети послуг, що веде до стирання різниці між ними. Поряд із диверсифікацію світових ринків послуг помітна тенденція до інтеграції послуг за окремими напрямами. Так, активно розвивається система фінансових послуг. Торгівля на світових ринках послуг регулюється двосторонніми угодами (щодо транспорту, зв'язку). В межах інтеграційних об'єднань відбувається багатостороннє регулювання торгівлі послугами. Значний вплив на регулювання світових ринків послуг справляє функціонування Генеральної угоди з торгівлі послугами в рамках *Світової організації торгівлі (СОТ)*.

В. В. Батрименко, А. П. Румянцев

Світові ринки сировинних товарів — будь-які сфери обміну, в яких існують купівля і продаж сировинних товарів. У вузькому значенні сировина містить у собі тільки продукцію добувної промисловості й сільського господарства, у широкому — усі матеріали, що безпосередньо добуваються з навколишнього середовища (вугілля, нафта, руди, ліс та інше), а також напівфабрикати, тобто матеріали, піддалися обробці й у свою чергу виступаючі сировиною для готової продукції (метали, хімічні товари, пряжа, фанера тощо). Статистика *ООН* відносить до сировинних товарів продовольство, сировинні матеріали (шкіряна сировина; каучук, включаючи синтетичний; лісоматеріали, включаючи целюлозу й папір; текстильні волокна й ін.), руди й інші мінерали, включаючи природні добрива, паливні товари й кольорові метали. У той же час чорні метали й хімічні продукти, пряжу, тканини ООН відносить до готових виробів.

Незважаючи на номінальне зростання із 113 млрд дол. США у 1970 до майже 4 трлн дол. США в 2010, світовий сировинний *експорт* відіграв у *міжнародній торгівлі* відносно другорядну роль. Якщо на поч. 1970-х на частку сировинної торгівлі доводилося ледве більше 40 % світового товарного *експорту*, то зараз ця частка не перевищує 30 %. Єдина група сировинних товарів, питому вага якої у світовій торгівлі зросла з 1970, це паливо. Приріст цього виду сировинних товарів був забезпечений інтенсифікацією міжнародної торгівлі нафтою й згодом газом, й різким зростанням цін на обидва види палива. Сировина без урахування палива та неїстівної тваринної й рослинної продукції становило в 2010 близько 15 % світової торгівлі товарами. Обсяг торгівлі продуктами харчування, металами й мінералами у ціновому вираженні, незважаючи на зниження за останні десятиліття питомої ваги у міжнародній торгівлі, все ще перевищує обсяг торгівлі нафтою, газом і нафтопродуктами. Слід відмітити, що у період високих та нестабільних цін на світовому продовольчому ринку 2007–11 спостерігалось різке зростання цін на продукти харчування у багатьох країнах.

Близько 20 % світової торгівлі сировинними й продовольчими товарами здійснюється через міжнародні товарні біржі. Об'єктами біржової торгівлі виступають переважно 60–70 видів товарів. На товарних біржах приблизно лише 5–10 % від загальної кількості угод відбувається на реальний товар, а 90–95 % угод — це ф'ючерсні угоди. Дві третини товарів, що обертаються на міжнародних товарних біржах, — це сільськогосподарські й лісові товари (насамперед олієнасіння й продукти їх переробки, зернові, жива худоба й м'ясо). У групі промислової сировини й продуктів його переробки більш половини обороту припадає на паливні товари (сиру нафту й продукти її переробки). Питома вага дорогоцінних металів (золота, срібла, платини, паладію) становить 30 % обороту товарів цієї групи, кольорових металів (міді, олова, свинцю, цинку, нікелю, алюмінію) — 20 %. Найважливіші центри міжнародної біржової торгівлі зосереджені у США (Чикаго, Нью-Йорк) і Великій Британії (Лондон), Японії (Токіо). Існують також декілька спеціалізованих бірж, що обслуговують регіональні ринки.

Основними суб'єктами відносин у сфері споживання ресурсів виступають приватні компанії переважно провідні *ТНК* розвинених країн, що концентрують як видобуток, так й використання сировини. ТНК контролюють до 80–90 % експорту чаю, кави, какао, бавовни, лісових продуктів, тютюну, джуту, міді, залізної руди й бокситів. При цьому в кожному конкретному випадку контроль здійснюється трьома-шістьома провідними фірмами, які мають можливість контролювати ціни на відповідних ринках. Подібна інституційна структура світових товарних ринків сировинних товарів істотно впливає на механізм ціноутворення на світових ринках сировинних товарів. Він суттєво деформується, в умовах коли ринки контролюються декількома компаніями, особливо якщо вони укладають довгострокові угоди про квоти видобутку та *експорту* той чи іншої сировини. Подібні картельні угоди здійсняють тиск на звичайний процес ціноутворення і можуть штучно стримувати закономірну динаміку цін.

Особливе місце в торгівлі сировиною посідає, також, внутришньокорпораційна торгівля між материнськими й дочірніми фірмами добувних ТНК, яка досягає близько 30 % світового експорту сировини. Вона ведеться за трансфертними цінами, що створює можливість для безподаткового переказу прибутків, отриманих під час розробки закордонних джерел сировини з використанням дешевої місцевої робочої чинності. На світових ринках сировинних товарів зростає кількість довгострокових угод, що укладаються на термін 15–20 років і більш, та які, як правило, передбачають, компенсаційні угоди: це коли імпортер сировини надає експортерові кредит на розробку родовища або створення відповідної інфраструктури, одержуючи в погашення позики частину продукції нового підприємства. Подібні угоди особливо поширені під час торгівлі залізною, марганцевою, хромовою рудою, природним газом, фосфатами, бокситами, кам'яним вугіллям, урановою рудою тощо.

Багатостороннє регулювання світових товарних ринків припускає проведення погоджених дій урядами країн-виробників, експортерів та імпортерів сировинних товарів, спрямованих на стабілізацію світових товарних ринків шляхом створення міжнар. механізмів і відп. орг. форм. Механізм багатостороннього регулювання ринку передбачає укладення міжурядових угод, розроблених і діючих у рамках або під егідою *Конференції ООН із торгівлі і розвитку (ЮНКТАД)* та міжурядових угод країн-продуцентів, країн-експортерів і країн-споживачів того або іншого товару. Міжурядові угоди, розроблені і діючі в рамках та під егідою ЮНКТАД, реалізуються на основі Міжнар. товарних угод (МТУ) і в діяльності Міжнар. дослідницьких груп (МДГ). Їхньою метою є забезпечення багатостороннього співробітництва на міжурядовому рівні з найбільш важливих для міжнародної торгівлі сировинних товарів (зерна, цукру, каучуку, бавовни, кольорових металів, какао, кави, олієнасіння). МТУ і МДГ відіграють роль міжнар. форумів для обговорення різних проблем, що виникають у світовій торгівлі конкретними товарами. Орг. формами реалізації міжурядових угод, розроблених і діючих під егідою ЮНКТАД, є Міжнар. товарні орг-ції (МТО) і МДГ. Орг. форми угод країн-продуцентів і країн-експортерів: міжурядові орг-ції країн-виробників та споживачів того або іншого виду сировини; міжнародні асоціації виробників і експортерів сировинних товарів.

Істотне місце в торгівлі сировиною посідають асоціації експортерів сировини, що утворюються на міжурядовій основі й здійснюючі колективну політику контролю над видобутком, торгівлею й цінами. Сьогодні у світі функціонує понад 20 та-

ких об'єднань, найбільш відомою, серед яких, є *Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК)*, що була створена в 1960 і об'єднує 12 держав, на які доводиться близько 34% обсягу постачання нафти на світовий ринок. МТУ також роблять важливий внесок у створення сприятливих умов для розвитку сільського господарства й забезпечення продовольчої безпеки, а також допомагають боротися з високими й волатильними цінами на продовольство. Незважаючи на труднощі переговорів з питань сільського господарства, в рамках Дохійського раунду з кінця 2008, цей процес триває в обмеженому форматі. Так, ґрунтуючись на міжвідомчої доповіді про волатильності цін на продовольчу й сільськогосподарську продукцію міністри сільського господарства країн *Групи 20-ти* на своїй нараді, що відбулася у червні 2011 в Парижі, виступили з ініціативою створення системи продовольчої інформації — AMIC (Система інформаційного забезпечення ринків сільськогосподарської продукції), яку покликана усталити синергетична взаємодія між основними країнами — виробниками й країнами-споживачами та *організаціями міжнародними*. Спільний секретаріат AMIC, у який входять представники дев'яти міжнародних організацій, розташований при штаб-квартирі *ФАО*; AMIC покликано розбудовувати й доповнювати існуючі системи й, тим самим, забезпечувати підвищення якості інформації про глобальний продовольчий ринок на благо всього міжнародного співтовариства.

В. І. Мазуренко

Світової системи теорія (світосистемна теорія) — виникла на стику неомарксизму та франц. школи Анналів, що сформувалась навколо журналу «Аннали економічної та соціальної історії», заснованого в 1929 М. Блоком та Л. Февром. Найвищими досягненнями є праці Ф. Броделя, зокрема «Середземномор'я та сучасний світ в епоху Філіппа II», «Матеріальна цивілізація, економіка та капіталізм, XV—XVIII ст.», де дано опис регіональної економіки як мережі відносин, висловлений погляд про те, що матеріал. основа, екон. історія визначає розвиток суспільств. Ф. Бродель вважав, що відносини людей в процесі вир-ва визначаються її екон. та соц. історією; цілісна істор. система утворюється із сукупності взаємодії соц., екон., політ. та культ.-психологічної підсистем. Вона є взаємозв'язком низки факторів, які створюють великомасштабну взаємодію різних елементів. Соц. (біосоціальна) підсистема об'єднує все, що має відношення до існування людей, засобу життя, відтворення населення. Екон. підсистема включає вир-во, обмін, регулювання економіки, техніку, систему комунікацій. Культ.-психологічна підсистема включає всі вияви дух. життя — цінності, норми, знаково-комунікаційні системи, які забезпечують взаємодії людей. Головну увагу Ф. Бродель приділяв матеріал. діяльності людей, аналізуючи її крізь призму технол. детермінізму. Одним із чільних представників **С. с. т.** є також амер. учений І. Воллерстайн, автор праці «Сучасна світова система» (1980), який після смерті Ф. Броделя очолив в амер. ун-ті шт. Нью-Йорк спец. Центр дослідження екон. та істор. систем та цивілізацій ім. Ф. Броделя. Активний розвиток цього напряму відбувся в 1960-ті, паралельно з виникненням *глобалістики політичної* та усвідомленням глобальних проблем і процесів взаємозалежності різних країн та народів.

Основа світосистемного підходу — розгляд регіонів світу або світу в цілому як системи взаємодій, які складаються історично, де окремі д-ви, спільноти або цивілізації розглядаються тільки як тимчасовий результат з'єднання тих чи інших системних факторів. Світ є істор. системою, світоекономікою, заснованою на розподілі праці. Її центром є капіталістичний Захід. Ця світосистема виникає в Європі й розповсюджується всім світом. Рушійною силою світоекономіки є накопичення капіталу. Світосистемному підходу притаманний розгляд та розуміння сучас. людства як взаємопов'язаної спільноти, яка формується через взаємодію різних госп. та політ. структур. Це відрізняє світосистемний підхід від цивілізаційного (див.: *Цивілізації теорії*). Світова система визначається як цілісне утворення з єдиним поділом праці але з великою кількістю різних культур. У межах категорії «цивілізація» виокремлюються два підтипи: світові *імперії*, в яких поділ праці між суспільствами здійснюється в межах єдиної імперської спільноти; світоекономіки, в яких політ. система складається з багатьох д-в, конкуруючих між собою. Західна світосистема складається з ядра, периферії і проміжної зони — напівпериферії. Якщо ядро цієї світової системи накопичує прибуток, периферія навпаки його втрачає. Формування центр.-периферійних відносин, осьовий поділ праці між ядром та периферією створює напругу, яка стимулює розвиток системи в цілому. Критеріями світосистеми є засіб вир-ва, торгівля, безперервне накопичення капіталу. Інший представник світосистемної теорії А. Франк вважав, що накопичення капіталу було рушійною силою історії завжди, не тільки на сучас. етапі. Відтак, у світовій історії сучасна світосистема розвивається на протязі останніх 5000 років. Наявність значної кількості світосистемних концепцій свідчить, що ці дослідження знаходяться на початковій фазі, етапі формулювання та обґрунтування базових принципів і положень, тому стверджувати існування нової (третьої, крім *формаційної теорії* та *цивілізаційної теорії*) *парадигми* істор. процесу можна поки що лише гіпотетично. Але цей напрям є найбільш перспективним та адекватним у дослідженні та осмисленні суспільних, у т. ч. і перехідних процесів.

О. А. Коппель

Світські конгреси — світські зібрання монархів та їхніх *послів*, на яких вирішувалися найважливіші проблеми міжнар. політики Середньовіччя. Вони збиралися за аналогією з церковними *Вселенськими соборами* і також повинні були втілювати ідею універсальної влади. У період Середньовіччя **С. к.** були своєрідним аналогом дип. конгресів та конференцій. Одним із перших таких конгресів був *Луцький з'їзд європейських монархів* у 1429, на якому були присутніми король польський Владислав (див.: *Ягайло Ольгердович*), великий князь литовський *Вітовт*, папський легат, посли візантійського імператора, данський король та командор Тевтонського ордену. Основними його завданнями були обговорення б-би з Туреччиною та врегулювання відносин між Польщею, Литвою та Тевтонським орденом. У 1435 було скликано Арраський конгрес для укладання миру між Англією та Францією. На конгресі були присутніми представники обох д-в, посол Базельського собору, папський легат, посли імператора *Священної Римської імперії*, Кастилії, Арагону, Наварри, Португалії, Неаполя, Сицилії, Польщі, Данії, Кіпру, Бретані, Нідерландів, Бургундії, Мілана. У 1459 в Мантуї Папа Пій II скликав з'їзд католицьких монархів з метою орг-ції походу проти турок-османів.

М. Г. Капітоненко

Свобода польотів (у повітряному просторі над відкритим морем) — одна із загальновизнаних свобод *відкритого моря*. Закріплена у Конвенції про відкрите море 1958 та *Конвенції ООН з морського права 1982*. Відповідно до принципу свободи польотів, повітряні судна (літальні апарати) будь-яких *держав*, як прибережних, так і тих, що не мають виходу до моря, вправі здійснювати польоти у повітряному просторі над відкритим морем. На відміну від польотів над державною територією, в т. ч. над *внутрішніми водами* і *територіальними водами*, для польотів у повітряному просторі над відкритим морем не потрібно отримувати дозвіл.

При здійсненні свободи польотів, а також інших правомірних видів діяльності у повітряному просторі над відкритим морем, держави повинні дотримуватись низки встановлених *міжнародним правом* вимог. Держави зобов'язані стежити за тим, щоб їх повітряні судна під час польотів над відкритим морем не здійснювали незаконних дій у відношенні інших іноземних морських та повітряних суден. Забороняється несанкціоноване мовлення з повітряного простору над відкритим морем, забруднення його атмосфери. Держави повинні дотримуватись правил польотів у повітряному просторі над відкритим морем, встановлених Конвенцією про міжнародну цивільну авіацію.

При здійсненні польотів у повітряному просторі над відкритим морем повітряне судно повинне мати національні знаки та реєстраційний номер тільки однієї держави, в разі їх відсутності повітряне судно визнається судном без національності і позбавляється міжнародно-правового захисту. Держави укладають *договори міжнародні* з регулювання польотів у повітряному просторі над відкритим морем і співробітничають з цією метою в рамках *організацій міжнародних*.

І. М. Забара

Свобода рибальства (у відкритому морі) — одна з загальновизнаних свобод *відкритого моря*. *Конвенція ООН з морського права 1982* підтвердила дію свободи рибальства у відношенні тієї час-

тини *відкритого моря*, що знаходиться за межами *виключної економічної зони*. Морські живі ресурси цієї частини відкритого моря знаходяться в загальному рівному користуванні усіх *держав* світу, які можуть здійснювати дослідження та використання зазначених ресурсів за умов дотримання норм міжнародного права. Свобода рибальства передбачає здійснення кожною державою, самостійно або на основі співробітництва, заходів зі збереження і управління живими ресурсами, які не повинні бути дискримінаційними у відношенні рибалок інших держав. При здійсненні промислу у відкритому морі держави повинні дотримуватись зобов'язань за міжнародними угодами, а також встановленими такими угодами обмежень промислів окремих видів морських живих ресурсів.

І. М. Забара

Свобода судноплавства (у відкритому морі) — одна із загальновизнаних свобод *відкритого моря*, згідно з якою кожна *держава*, прибережна, або що не має виходу до моря, має право на те, щоб судна під її прапором плавали у відкритому морі. Здійсненням свободи судноплавства є транзитний прохід через протоки, що використовуються для *судноплавства міжнародного торговельного*, а також *архіпелажний прохід* через *архіпелажні води*. Принцип свободи судноплавства діє у відношенні як цивільного, так і військового мореплавства. *Конвенція ООН з морського права 1982* передбачає плавання суден під прапором *організацій міжнародних*. З метою забезпечення свободи судноплавства забороняється встановлювати і будувати штучні острови, установки і споруди в тих районах відкритого моря, де вони можуть створювати перешкоди для міжнародного судноплавства. Зони безпеки навколо таких установок і споруд також не повинні створювати перешкоди судноплавству на міжнародних морських шляхах. Широке використання флотів держав спричинила прийняття державами міжнародних угод, регламентуючих різні аспекти судноплавної діяльності (безпеку мореплавства; надання допомоги; спасіння людського життя на морі; правовий статус різних категорій морських суден; умови і порядок заходу суден в іноземні порти та ін.).

І. М. Забара

Святослав Ігоревич (бл. 938/942, Київ, Русь — 972) — великий князь київський, єдиний син *Ігоря Старого* і *Ольги*. Прийшов до влади 964, змінивши на престолі матір Ольгу. Зосередився на *зовнішній політиці*: 964 здійснив похід у межиріччя Волги й Оки, звільнив від хозар і приєднав до Київської держави племена в'ятичів; у 965 завдав нищівного удару Хозарському каганату, що перешкоджав півд. та схід. торгівлі Русі, далі поширив владу на землі ясів (осетинів, аланів) і касогів (черкесів); у 968–69 руські дружини знову напали на Хозарський каганат і знищили його. Але головним напрямком зовн. політики **С.** залишався півд., візантійський. 966 спалахнула війна між Візантією й Болгарією, імп. Никифор Фока попросив допомоги в **С.** «Повість временних літ» сповіщає, що 967 руське військо увійшло до Болгарії, розбило її військо й отаборилось у Подунав'ї, в Переяславці (останнім часом історики ототожнюють його з Преславом Великим, однією зі столиць середньовічної Болгарії). Послаблення Болгарії було вигідно Візантії, та вона не хотіла утвердження Русі на Дунаї. 968 на Київ напали печеніги, ймовірно, підбурені Візантією, тому **С.** спішно повернувся й відігнав печенігів, але потім повернувся до Подунав'я. **С.** прагнув зберегти над ним контроль, про що свідчать записані в «Повісті временних літ» слова князя, що Переяславець є серединою його землі. Перед другим походом до Болгарії провів адмін. реформу, посадивши Ярополка намісником у Києві, *Володимира* — в Новгороді, Олега — в Овручі. Восени 969 знову з'явився в Подунав'ї; на той час болгари відвоювали Переяславець і витіснили руські залоги з дунайських фортець. Навесні 970 **С.** перейшов у наступ на Візантію, спустошив Македонію і Фракію, завдав низку поразок грекам, але вони зупинили його військо на підступах до Константинополя; влітку 970 сторони підписали мирну угоду. Та навесні 971 новий візантійський імп. Іоанн Цимісхій раптово її порушив, перейшов Балкани і ударив на Преслав, де перебував загін руського війська, а далі обложив військо **С.** у Доростолі. **С.** не зміг вирватись із міста і підписав мир з імператором (див.: *Русько-візантійський договір 971*). Він зобов'язався залишити Болгарію, не воювати з Візантією й надавати їй допомогу військом. За це Іоанн випустив **С.** з воїнами з Доростола. Восени 971 **С.** із залишками війська досяг дніпровських порогів, де йому перепинили шлях печеніги. **С.** зазимував у степу, а навесні 972 потрапив у засідку і загинув у бою з ордою хана Курі.

М. Ф. Котляр

Священна війна 595–585 до н. е. — велася між Дельфійським союзом та містом Кірра. *Війна* стала неминучою через жадібність *міст-держав*, які воліли встановити свій контроль над усім еллінським святилищем Аполлона, його храмом та жерцями — охоронцями накопичених скарбів. Приводом для протиборства стали непомірно великі побори, які вимагали з усіх прямуючих до святилища паломників володарі Кірри, сусіднього з Дельфами міста. Вступаючи в конфлікт з грабіжниками паломників, елліни мали намір покласти край цьому самоправству. Дельфи були підтримані Афінами на чолі з Солоном. У результаті війни Кірра була розгромлена та знищена.

М. Кононенко

Священна ліга 1684–98 — коаліція *європ. держав*, спрямована проти *Османської імперії*. У 1683 в ході війни проти Туреччини об'єдналися *Священна Римська імперія* та Річ Посполита; в 1684 до коаліції приєдналася Венеція, а Папа Римський Інокентій XI формально очолив **С. л.** У 1686 до **С. л.** приєдналося Московське царство; одним з основних завдань *Великого посольства 1697–98* його правителя — *Петра I* було зміцнення **С. л.**, зокрема з метою встановлення Московським царством контролю над Керченською протокою. **С. л.** завдала Туреччині ряд військ. поразок, але розпалася після підписання *Карловицьких мирних договорів 1699*.

М. Г. Капітоненко

Священна Римська імперія (лат. Sacrum Imperium Romanum) — специфічне політ. утворення, яке виникло в Середньовічній Європі в результаті спроби відновити владу імператорів Стародавнього Риму. У 962 внаслідок коронації в Римі Папою Римським Іоанном XII саксонський король Оттон I став імператором **С. Р. і.** Цій події передувало захоплення Оттоном I Півн. та Сер. Італії, що стало початком постійного конфлікту між імператорами та італ. містами. Територія **С. Р. і.** змінювалась, але здебільшого до її складу входили землі сучасних Німеччини, Австрії, Чехії, Півн. Італії, Бельгії, Люксембургу та, до *Вестфальського миру 1648*, Нідерландів і Швейцарії. В окремі періоди влада **С. Р. і.** розповсюджувалася на територію Сер. Італії, Данії, Бургундії, Лотарінгії, Ельзасу, слов. землі в Мекленбурзі та Померанії. Деякі країни, напр., Угорщина, не входили до складу **С. Р. і.**, але були під владою імператорів або імперських принців. Натомість окремі д-ви, такі як Померанія, Шлезвіг, Гольштейн та Фландрія, були частиною **С. Р. і.**, хоча знаходилися під владою самостійних монархів. Чехія перебувала у васальній залежності від імператора. Імператор **С. Р. і.** обирався радою суверенів і коронувався Папою Римським. У 1339 на з'їздах у Ренсі та Франкфурті-на-Майні нім. князі проголосили власне право обирати імператора без згоди Папи. Золота булла, видана імп. Карлом IV у 1356, підтвердила це право і встановила процедуру виборів. Імпер. титул приймався після коронації в Римі, що віддзеркалювало ідеолог. основу **С. Р. і.**: імператор вважався верховним керівником «християнського королівства». Слово «Священна» в назві імперії вказувало на її божественне походження. З 1438 імпер. титул перейшов до династії Габсбургів. Тривалий конфлікт між імператорами та папами за провідну політ. роль у католицькому світі визначив особливості політ. устрою імперії. Вона не була унітарним *актором міжнародним*, натомість являючи собою певну структуру, в рамках якої тривала взаємодія інших суб'єктів: держав, династій, церкви, рицарських орденів тощо. Час від часу змінювалось співвідношення сил всередині **С. Р. і.** Так, б-ба в Італії велася не лише за контроль над територіями, але і за вплив у масштабах Європи в цілому, за пріоритет одних інститутів управління над іншими. Б-ба за інвеституру, як одна з форм політ. протистояння імператора і Папи Римського, набула особливої гостроти під час правління імп. Генріха IV. Об'єктом цієї б-би було право призначати єпископів, за яким фактично стояв контроль над церк. володіннями. За умовами Вормського конкордату 1122 це право було залишено за Папою Римським, а **С. Р. і.** зазнала відчутної поразки, оскільки в ході конфлікту імп. Генріха IV було відлучено 1076 від церкви Папою

Григорієм VII, а його васалів по всій Європі звільнено т. ч. від васальної клятви. Загалом це створило в Зах. Європі унікальне конкурентне середовище, в якому змагалися не тільки політ. одиниці, але й ідеології. Коли влада **С. Р. і.** була найбільшою, Зах. Європа була близькою до політ. об'єднання. Поразки в численних конфліктах із церквою, князями та містами робили імперську владу слабшою, в ці моменти протистояння між іншими європ. акторами посилювалося. У XIII—XV ст. **С. Р. і.** стала переважно нім. *імперією* в результаті втрати впливу на сусідніх територіях через невдалу б-бу з Папою Римським і територ. зменшення: в цей період Італія та Польща вийшли з-під влади імператора, до Франції відійшли Дофіне та Прованс, Швейцарія зменшила свою залежність від імператора. Реформація зруйнувала ідеолог. підстави для самого існування **С. Р. і.** в її традиційній формі. У цей період інтереси **С. Р. і.** дедалі більше співпадають з інтересами Австрії, що проявляється в тривалому конфлікті між нім. протестантськими князями та імператорами-католиками. Реліг. конфлікт вилився в *Тридцятилітню війну 1618–48,* результатом якої стало остаточне оформлення держ. *суверенітету* як основного принципу *міжнародних відносин* в Європі за *Вестфальским миром 1648,* після чого «наддержавній» за своїм характером **С. Р. і.** не залишилося місця в політ. житті континенту. Титул імператора, як і сама **С. Р. і.**, формально зберігалися до часу наполеонівських війн, коли за умовами *Люневільського мирного договору 1801* імператор **С. Р. і.** Франц II прийняв титул Франца I, імператора австрійського. Д-ви, що формально входили до **С. Р. і.**, за рішенням *Віденського конгресу 1814–15* увійшли до складу Конфедерації німецьких держав.

М. Г. Капітоненко

Священний союз — об'єднання європ. монархів, створене по завершенні наполеонівських війн і покликане зберегти європ. кордони, встановлені на *Віденському конгресі 1814–15,* та всіма можливими засобами запобігати рев. виступам в Європі. «Акт Священного союзу» було підписано 14(26).09.1815 в Парижі рос. імператором *Олександром I,* австр. імператором Францем I та прус. королем Фрідріхом Вільгельмом III. 19.11.1815 до **С. с.** приєднався король Франції *Людовік XVIII,* а згодом майже всі д-ви Європи, окрім *Османської імперії,* Ватикану та Великої Британії; остання іноді координувала свою політику з політикою, яку провадив **С. с.**, брит. представники брали участь у роботі конгресів **С. с.** Згідно з Актом, проголошувалось «дійсне і нерозривне братерство» монархів трьох д-в, і вони зобов'язувалися надавати один одному підтримку. Головною метою **С. с.** стало оберігання в Європі непорушності релігії, миру та справедливості. З моменту створення **С. с.** і до його розпаду були скликані: *Аахенський конгрес 1818, Троппауський конгрес 1820, Лайбахський конгрес 1821* та *Веронський конгрес 1822.* Взаємні протиріччя, зростання нац.-визв. та рев. рухів призвели до руйнації **С. с.**, яке фактично відбулося після рев-цій 1848–49 в Європі. **С. с.** став ключовим елементом європ. *дипломатії* XIX ст., заклавши основи «концерту європейських націй».

В. В. Копійка

СЕАТО — див. *Організація договору Південно-Східної Азії.*

Севільський договір 1729 — мирна угода, підписана 9.12.1729 Іспанією, Францією та Британією за результатами невдалої для Іспанії дворічної війни проти англ.-франц. коаліції, в якій іспан. король Філіпп V Бурбон намагався відвоювати захоплений англійцями Гібралтар та поновити великодерж. статус Іспанії. За умовами **С. д.** Велика Британія зберігала контроль над Гібралтаром, Іспанія відмовлялась від усіх попередніх союзницьких угод, укладених з імператором *Священної Римської імперії* Карлом VI Габсбургом, а брит. та франц. Ост-Індські компанії здобували торг. привілеї для торгівлі в іспан. колоніальних володіннях. В обмін на це Британія й Франція зобов'язалися підтримати претензії іспан. інфанта Карла на престол італ. герцогства Пармського і Тосканського. **С. д.** сприяв у подальшому воєнно-дип. зближенню Іспанії з Францією задля стримування австр. *експансії* в Італії та брит. трансокеанічної колоніальної активності.

В. А. Рубель

Севрський мирний договір 1920 підписаний 10.08.1920 у Севрі (поблизу Парижа) між Великою Британією, Італією, Францією, Японією як головними державами-переможницями в *Першій світовій війні*, а також союзними з ними Бельгією, Вірменією, Грецією, Польщею, Португалією, Румунією, Королівством сербів, хорватів і словенців, Хіджазом та Чехословаччиною з одного боку, і Туреччиною — з іншого, за результатами *війни;* складова частина Версальської системи дог-рів (див.: *Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин*). Підписання **С. м. д.** відбувалося в умовах окупації військами д-в *Антанти* ряду важливих районів Туреччини, у т. ч. її столиці Стамбула і зони чорноморських проток. За умовами угоди Схід. Фракія з м. Адріанополь, європ. берег Дарданелл, Галліполійський півострів, а також Ізмір (Смірна) відходили до Греції. Стамбул із вузькою смужкою землі на європ. узбережжі формально залишався за Туреччиною, але союзники обумовили за собою право змінити це положення в разі невиконання Туреччиною умов **С. м. д.** Зона чорноморських проток, що номінально залишалася в складі тур. території, підлягала повній нейтралізації і переходила під контроль спец. міжнар. комісії. Сирія, Ліван, Палестина і Месопотамія передавались під мандатне управління (див.: *Мандатна система*). Туреччина позбавлялася своїх володінь на Аравійському півострові і зобов'язувалася визнати королівство Хіджаз. Визначення кордону між Туреччиною і Вірменією передавалось на третейське рішення Президента США. Від Туреччини відокремлювався автономний Курдистан, для встановлення кордонів якого призначалася англ.-франц.-італ. комісія. Остаточне вирішення щодо статусу Курдистану виносилось на вирішення Ради *Ліги Націй;* в разі визнання за підсумками референдуму його населення готовим до незалежності, вона мала бути йому надана. Туреччина відмовлялась від усіх прав у Єгипті і визнавала брит. *протекторат* над ним, встановлений 18.12.1914. Вона втрачала також всі права на Судан, визнавала брит. *анексію* Кіпру, проголошену 5.11.1914, та протекторат Франції над Марокко і Тунісом, відмовлялася від прав і привілеїв у Лівії й поступалася своїми правами на Додеканес на користь Італії. Для контролю над тур. фінансами і бюджетом утворювалась комісія з представників Франції, Великої Британії й Італії, а також тур. представника з правом дорадчого голосу. Недійсними визнавалися всі дог-ри, підписані Туреччиною з Німеччиною, Австрією, Угорщиною та Болгарією, а також із Росією та д-вами, які виокремились з Російської імп. Як складову частину, до **С. м. д.** було включено Статут *Ліги Націй.* **С. м. д.** визначав чисельні та якісні обмеження для Туреччини у військ. сфері; оголошувалась повна демобілізація тур. збройних сил, їх чисельний склад надалі не повинен був перевищувати 50 тис. осіб, до яких входило 35 тис. жандармів.

О. С. Пархомчук

Севрюк Олександр Олександрович (1893, м. Бердичів Волинської губернії, Російська імперія — 27.12.1941, поблизу Франкфурта-на-Одері, Німеччина) — укр. громад.-політ. діяч і *дипломат.* Закінчив Петроградський технол. ін-т, де належав до Української студ. громади й Інформ. бюро укр. студ. орг-цій. У квітні 1917 повернувся в Наддніпрянщину й був делегований до Центральної Ради від студ. орг-цій; вступив до УПСР і на її 2-му з'їзді обраний членом ЦК, представляв фракцію УПСР у Малій раді, очолював комісію з розробки законопроекту про скликання укр. Установчих зборів; на 1-му Всеукр. з'їзді рад у Києві 4–6.12.1917 оприлюднив резолюцію, що кваліфікувала ленінський *Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради 1917* як «замах проти УНР», спрямований на те, щоб «розірвати федеративні зв'язки, до яких прямує українська демократія». З 29.12.1917 брав участь у *Брестських мирних переговорах 1917–18* у складі делегації Центральної Ради, а 15.01.1918 очолив її; домігся від представників Австро-Угорщини на чолі з О. *Черніним* згоди на укладення таємної угоди про створення зі Схід. Галичини і Півн. Буковини авт. коронного краю, першим від імені УНР 27.01(9.02).1918 підписав *Брестський мирний договір між УНР і Центральними державами 1918;* у лютому 1918 — *посол* УНР у Берліні, 10.03.1918 призначений посланником УНР у Бухаресті із завданням вироблення мирної угоди, але не приступив до виконання обов'язків, залишившись у Німеччині. За доби Директорії в лютому 1919 очолив Дип. місію УНР у Римі (займалася переважно *репатріацією* укр. *військовополонених*), у липні 1919 переведений до складу Надзвичайної дип. місії УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919–20.* З 1920 — в еміграції у Франції, з 1930 — у Німеччині; перейшов на радя-

нофільські позиції, у 1928 відвідав СРСР. Загинув за нез'ясованих обставин.

Твори: «Берестейський мир. Уривки зі споминів» (1927).

В. І. Головченко

Сегедський мир 1444 — *договір мирний* між польським і угорським королем Владиславом III (Уласло I) та султаном *Османської імперії* Мурадом II; укладений 15.08.1444 у Сегеді (Угорщина). 1.01.1443 Папа Євгеній IV видав буллу про Хрестовий похід для визволення Варни та Софії від османів; такий похід зголосився організувати Владислав III. Угорська армія за підтримки союзних сербських військ, після важкої компанії осені-зими 1443, яка йшла з перемінним успіхом, завдала османам кілька відчутних поразок, але й сама вже не мала сил для продовження *війни*. У березні 1444 сторони обмінялися листами про бажання укласти мир, у червні в Едірне відбулися мирні переговори між Мурадом II та представниками Владислава III. 12.06.1444 було підготовлено текст майбутнього договору. Османська делегація із погодженим проектом договору прибула до Сегеда, де продовжилися переговори та було зрештою його підписано.

За Договором Мурад II звільняв 24 сербських міста, включно із фортецями Голубач та Смедерево. Після укладення Договору, таким чином, поверталася незалежність Сербії (османи виконали цей пункт Договору 22.08.1444), яка визнавала сюзеренітет Османської імперії з 1389. Між Угорщиною та Османською імперією укладалося перемир'я на 10 років. *Незалежність* також мала бути повернута Албанії. Османська імперія сплачувала Угорщині *репарації* в розмірі 100 000 золотих флоринів. Однак під тиском з боку Папи Римського та угорських ієрархів католицької церкви Владислав, у порушення Договору, відновив Хрестовий похід проти османів та рушив на Софію. 10.11.1444 у битві під Варною угорські війська зазнали нищівної поразки, Владислав III був убитий. Порушений угорцями договір більше не стримував Османську імперію, вона відновила наступ на Сербію, яка була остаточно завойована у 1459.

В. Б. Дальський

Сегрегація (від лат. segregatio — відділення) — форма расової або етнічної *дискримінації*, що полягає в різних формах ізоляції, офіційного чи неофіційного обмеження соціально-економічних, політичних і особистих прав та свобод певної групи чи груп населення в межах одного суспільства. Ідеологічною основою **С.** слугують різноманітні теорії *расизму й націоналізму*, на практиці вона полягає в примусовому відокремленні негритянського та іншого «кольорового» населення від «білого». **С.** проявляється в забороні міжрасових шлюбів, у створенні відокремлених навчальних закладів, розподілі місць для «білих» і «кольорових» на залізницях, трамваях і пароплавах, у лікарнях, церквах, в'язницях тощо, забороні темношкірим громадянам відвідувати деякі громадські місця (театри, готелі, ресторани тощо). **С.** здійснювалася також за допомогою примусового відселення та ізоляції певних расових та етнічних груп у спеціально відведених для них територіях (резерваціях, гетто, бантустанах тощо), що були малопридатними для нормального життя. У XIX ст. резервації було створені для індіанців у США і Канаді, для аборигенів у Австралії. У ПАР протягом 1948–90 практикувалася найвідоміша форма сегрегації — *апартеїд*, коли чорношкіре населення жило в окремих кварталах — гетто чи бантустанах — маріонеткових «національних державах». У другій половині XIX ст. у США було законодавчо введено **С.**, в результаті якої біле населення і національні меншини мали бути відділені в місцях проживання, в установах освіти і громадських місцях; лише в сер. 1960-х вона була юридично відмінена. Однак фактична **С.** продовжувалася і формувала систему проживання й освіти расових меншин у наступні десятиріччя, особливо на Півночі і Заході США.

Б. М. Гончар

Сейдамет Кірімер (Seydamet Qırımer) Джафер (1.09.1889, с. Кизилташ Ялтинського повіту Таврійської губернії, Російська імперія — 3.04.1960, Стамбул, Турецька Республіка) — кримськотатарський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у селянській сім'ї. Закінчив Стамбульський ун-т і юрид. ф-т Сорбонни. Під час навчання зблизився з тур. і франц. соціалістами, напередодні *Першої світової війни* повернувся в Росію, був мобілізований до юнкерського уч-ща і в чині прапорщика відряджений на фронт. Після Лютневої рев-ції 1917 переїхав до Криму, 25.03.1917 обраний членом Мусульм. виконкому і головою комісії з вакуфного майна, ініціював орг-цію кримськотатарського військ. комітету і батальйону, виступав за проведення демокр. політ. і земельної реформ; був делегатом з'їзду народів Росії у Києві 8–14.09.1917, під час зустрічі з М. *Грушевським* і О. *Шульгиним* наприкінці жовтня 1917 домовився про те, що Крим залишиться поза межами УНР; рішуче виступив проти більшовицького перевороту в Петрограді, на 1-му Курултаї (кримськотатарський парламент) 10–13.12.1917 був обраний «директором» із зовн. і військ. справ у кримськотатарському нац. уряді. Організував б-бу з більшовиками в Криму, але після поразки 14.01.1918 емігрував до Туреччини, де намагався заручитися підтримкою османського уряду у справі створення кримськотатарської д-ви під протекцією Стамбула. 12.05.1918 повернувся до окупованого нім. військами Криму, 18.05.1918 обраний Курултаєм головою кримськотатарського уряду, але не знайшов спільної мови з представниками рос. партій; 25.06–15.11.1918 — мін. зак. справ у Кримському крайовому уряді генерал-лейтенанта С. Сулькевича, влітку 1918 відвідав Берлін з метою забезпечити визнання Німеччиною кримськотатарської д-ви, але зазнав невдачі. В еміграції у Стамбулі представляв Курултай, брав активну участь у *Прометеївському русі*.

В. І. Головченко

Секретаріат ООН — один із шести головних органів орг-ції (ст. 7 *Статуту ООН*): складається з *Генерального секретаря ООН* і персоналу. Секретаріат ООН є постійно діючим органом, який відіграє важливу роль у забезпеченні ефективного функціонування всієї орг-ції. Він проводить різнопланову як чисто техн., орг. роботу, обслуговуючи інші органи *(Генеральну Асамблею ООН, Раду Безпеки ООН, Економічну і Соціальну Раду ООН,* Раду з опіки і *Міжнародний Суд ООН),* так і змістовну, політ. роботу, сприяючи належному рівню рішень, які ухвалюються представниками країн-членів. Співробітники Секретаріату ООН відіграють важливу роль у здійсненні ухвалених рішень, аналізі та прогнозуванні подій і тенденцій. Від ефективності і якості його діяльності великою мірою залежить результативність *превентивної дипломатії,* операцій з підтримання миру, всієї миротворчої діяльності ООН. Секретаріат ООН здійснює дослідження екон., соц., прав. та інших актуальних проблем, готує доповіді, інформативні та аналітичні матеріали, які озброюють членів орг-ції у б-бі за розв'язання назрілих життєво важливих проблем на нац., регіональному та глобальному рівнях. Ефективність діяльності Секретаріату ООН залежить від ряду факторів, таких як: компетентність співробітників, раціональність адмін. структури, чіткість поставлених завдань, оперативність, фінанс. та техн. забезпечення та ін. У ньому працює бл. 13 тис. штатних співробітників, які поділяються на чотири категорії: фахівці; співробітники польової служби, що працюють у відрядженні; співробітники заг. обслуговування; співробітники госп.-техн. служби. Персонал Секретаріату ООН призначається Ген. секретарем ООН, відповідно до правил, встановлених ГА ООН. Визначальні вимоги прийняття на роботу: високий рівень працездатності, компетентності і добросовісності. Звертається також належна увага справедливій геогр. представленості, якій сприяє визначення країнам-членам квот на участь їхніх громадян у секретаріатській службі. Статут ООН зобов'язує Ген. секретаря і персонал дотримуватися нейтральності у своїй діяльності, суворо поважати міжнар. характер покладених на них обов'язків, керуватися рішеннями ГА ООН, РБ ООН та інших головних органів ООН, бути відповідальними тільки перед орг-цією, не одержувати вказівок від будь-яких урядів. Ген. секретар покликаний постійно спостерігати за розвитком подій у світі, генерувати ідеї і стратегії ООН. У свою чергу, члени ООН зобов'язані не впливати на співробітників Секретаріату ООН при виконанні ними своїх обов'язків. Функціонують відділення ООН у Женеві (Швейцарія), Відні (Австрія) і Найробі (Кенія), а також інформ. центри ООН у понад 70 д-в світу.

В. С. Бруз

Секуляризація (від лат. saecularis — світський) — обернення церк. власності у власність світську. У Зах. Європі під **С.** розумілась ще відмова від дух. звання та церк. посади, перехід до світського стану. У період Середньовіччя цим терміном позначався перехід церк. і монастирських земель у

держ. власність. Перша **С.** була здійснена у Франкському королівстві Карлом Мартеллом (714–41), потім у VIII—IX ст. — у Візантії. Під час утворення крупних феод. монархій в Європі **С.** була засобом визволення королівської влади від церк. опіки. Значних масштабів **С.** набула з XVI ст., а особливо за часів бурж. рев-цій XVIII ст., зокрема *Французької буржуазної революції 1989–99.* У більш широкому розумінні **С.** — процес звільнення різних сфер сусп. життя, д-ви, політики, права, культури, освіти, нац., родинних відносин від впливу релігії і церкви, реліг. інститутів і символів, від їх санкціонування реліг. нормами. Процес **С.** по-різному проходить у країнах з різними типами культур, що належать до різних цивілізацій (див.: *Ісламський чинник у міжнародних відносинах*).

О. А. Коппель

Селівон Микола Федосович (30.10.1946, с. Шестовиця Чернігівського району Чернігівської області, УРСР) — український юрист, *дипломат.* У 1973 закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, юридичний факультет; кандидат юридичних наук. З 1973 — стажист-дослідник Інституту держави і права АН УРСР; у 1979–91 працював у Раді Міністрів УРСР: старший референт юридичної групи, в. о. завідуючого юридичного відділу, завідувач юридичного відділу. 1991–96 — заступник міністра Кабінету Міністрів, перший заступник міністра Кабінету Міністрів України; 1996–2005 суддя, заступник Голови, Голова Конституційного Суду України. 10.05.2006–29.06.2010 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Казахстані.

В. М. Матвієнко

Селім I Герай (1631, Бахчисарай, Кримський ханат — 1704, там само) — кримськотатарський держ. діяч, хан 1671–78, 1684–91, 1692–99 і 1702–04. Під час першого правління активно допомагав гетьманові П. *Дорошенку;* позбавлений влади за невдалу облогу Чигирина. Під час другого урядування вдало протистояв походам моск. військ 1687 і 1689 на Перекоп, відмовився брати участь у війні з Австрійською імп. і добровільно зрікся престолу та здійснив хадж до Мекки. Утретє зведений на ханство на прохання кримського населення; 26.05.1692 уклав у Казикермені з кошовим писарем Запорозької Січі *Петриком* союзний антимоск. договір; успішно протистояв Азовським походам 1695 і 1697 *Петра I,* але відмовився відряджати кримськотатарські війська на балканський фронт, унаслідок чого вдруге змушений був піти у відставку.

В. І. Головченко

Семенець Олег Євгенович (14.06.1946, Москва, РРФСР) — укр. науковець, перекладач, *дипломат.* У 1969 закінчив Київ. держ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка; д-р філол. наук, професор. У 1969–71 — викладач Київ. ін-ту народного госп-ва. У 1971–73 — старший лаборант, старший методист підготовчого ф-ту для інозем. громадян Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка; 1973–92 — викладач, старший викладач, доцент, зав. кафедри теорії і практики перекладу, декан ф-ту романо-германської філології Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. У 1992–93 — заст. голови нац. Центру реалізації міжнар. техн. допомоги Україні КМ України. У 1993 — радник Групи послів з особливих доручень МЗС України; 1993–95 — Тимчасовий Повірений у справах України, Радник-посланник Посольства України в Об'єднаних Арабських Еміратах. У березні 1995—березні 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Об'єднаних Арабських Еміратах, одночасно, в травні 1995—березні 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Єменській Республіці за сумісництвом. У травні 1998–2000 — нач. Управління СНД МЗС України. 2.03.2001–10.04.2006 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Республіці Індія, одночасно з 15.05.2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Народній Республіці Бангладеш, а також у Королівстві Непал за сумісництвом, з 6.06.2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Демократичній Соціалістичній Республіці Шрі-Ланка за сумісництвом. У 2006–08 — директор Першого територіального департаменту МЗС України; 17.06.2008–1.08.2011 — Надзвичайний і Повноважний Послом України в Сирійській Арабській Республіці.

Твори: «Соціальні процеси і мовна дійсність: англійська мова в країнах Азії та Африки» (1984); «Соціальний контекст і мовний розвиток» (1985); «Історія перекладу» (1989).

В. М. Матвієнко

Семилітня війна 1756–63 — між Пруссією, Великою Британією, Ганновером і кількома малими нім. державами, з одного боку, та Австрією, Францією, Швецією й державами імперського союзу Німеччини та Росією (з 1757), з іншого. Саксонія, яка розпочала *війну* на боці Австрії, з жовтня 1756 приєдналась до прус. коаліції. До початку **С. в.** призвели протиріччя між Британією та Францією через *колонії* в Півн. Америці та Ост-Індії, а також зіткнення інтересів Австрії, Франції та Росії з експансіоністською політикою прус. короля Фрідріха II. Після початку бойових дій проти Франції Велика Британія уклала союзну угоду з Пруссією, щоб захистити свої інтереси в нім. землях і зв'язати Францію та її союзників на континенті. Після фактичного розриву Британією «субсидіарних» угод з Австрією остання змушена була піти на союз із Францією. 1.05.1756 було укладено Версальський договір між Австрією і Францією про взаємні гарантії: кожна зі сторін зобов'язувалася виставити на стороні іншої армію в 24 тис. вояків у разі *агресії* проти союзниці. 25.03.1756 Росія офіційно приєдналася до австр.-франц. оборонного союзу. Для нападу на Пруссію Росія зобов'язувалася надати на підтримку Австрії армію в складі 80 тис. вояків. У випадку перемоги над Пруссією Австрія мала отримати Сілезію, Росія — Схід. Пруссію. У 1757 до коаліції приєдналася Швеція, яка бажала отримати військ. субсидії та прагнула захопити Померанію. Остаточно коаліцію було оформлено двома союзними дог-рами: рос.-австр. 22.01(2.02).1757, за яким додатково до умов попередньої угоди Росії надавалась субсидія в 1 млн рублів щорічно, та австр.-франц. 1.05.1757, за яким Франція зобов'язувалася збільшити до 105 тис. чоловік власні сили, якими брала участь у війні, і надавати Австрії щорічну субсидію в розмірі 12 млн флоринів.

У результаті воєнних дій на поч. 1758 Схід. Пруссія була окупована Росією; влітку 1759 рос. армія зайняла Франкфурт-на-Одері, восени 1760 був взятий Берлін. 1761 також розпочався для рос. армії успішно, і Пруссія опинилася на межі цілковитої поразки, але після смерті 25.12.1761(5.01.1762) імп. Єлизавети Петрівни трон перейшов до *Петра III,* який був палким прихильником прус. короля. Петро III уклав 13(24).04.1762 мир із Пруссією та повернув їй всі завойовані території, а 28.05(8.06).1762 уклав із Пруссією союз (див.: *Петербурзький мирний договір 1762*). Частина рос. військ приєдналася до колишнього супротивника; з приходом на трон *Катерини II* рос. війська було відкликано. У листопаді 1762 були підписані мир між Пруссією та Францією, перемир'я між Пруссією та Австрією, а в січні 1763 — *договір мирний* між Францією та Великою Британією. Європ. кордони д-в лишилися без змін, поділу підлягали *колонії*: Британія отримувала від Франції Канаду і Півн. Луїзіану, острови у Вест-Індії та її володіння в Індії, а від Іспанії — Флориду. **С. в.** підірвала колоніальну могутність Франції, забезпечила *гегемонію міжнародну* Великої Британії на морях і стала кроком до посилення впливу Пруссії в Європі.

В. М. Вдовенко

Сенгор (Senghor) Леопольд Седар (9.10.1906, Жоаль, обл. Сін-Салум, нині — Республіка Сенегал — 20.12.2001, Версон, регіон Нижня Нормандія, Французька Республіка) — сенегальський громад.-політ. і держ. діяч, поет і філософ. Нар. у заможній селянській сім'ї. Закінчив ліцей у Дакарі й філол. ф-т Сорбоннського ун-ту (1933), д-р філології (1935, перший африканець, що отримав цей наук. ступінь). Під час навчання спільно з вихідцями з островів Карибського басейну опрацював філос. концепцію *негритюду,* що стверджувала єдність і самобутність негро-африк. культури та необхідність повернення до її витоків і збереження цінностей; у 1935–39 викладав граматику в школах Франції, 1936 вступив у Франц. соціал. партію; під час *Другої світової війни* служив у франц. армії, в 1940–42 перебував у нім. полоні, потім — у русі Опору. У 1945–46 — депутат Установчих зборів, 1946–56 — депутат Національних зборів Французької Республіки від Сенегалу; у 1948 заснував Демократичний блок Сенегалу (1958 перетворений у Прогресивний союз Сенегалу, з 1976 — Соціалістична партія). Опрацював теорію «африканського соціалізму», що спиралася на ідею виключності й специфічності істор. розвитку африк. суспільства, здатного синтезувати демокр. й коллективістські традиції селянської громади з плановим регулюванням пром. вир-ва за відсутності клас. б-би. На референдумі 1958 виступив проти негайного на-

дання Сенегалу повної *незалежності*, за збереження єдності Франц. Зах. Африки на авт. засадах у складі Французького Союзу; 4.04.1959–20.08.1960 — голова Федеральної асамблеї Федерації Малі; після розпаду останньої 6.09.1960–31.12.1980 — Президент Республіки Сенегал і водночас у 1962–70 — прем'єр-міністр Сенегалу. У *зовнішній політиці* зберіг тісні зв'язки з Францією, заохочуючи її інвестиції в економіку країни; активно сприяв створенню *Організації африканської єдності (ОАЄ)* і поглибленню регіональної *інтеграції міжнародної*, ініціювавши формування 1972 Зах.-африк. екон. співтовариства за участю Беніна, Берега Слонової Кістки, Верхньої Вольти, Мавританії, Малі, Нігеру і Сенегалу; відзначався здатністю до політ. компромісів. Вигравши перші багатопарт. вибори 1978, у 1980 добровільно пішов у відставку, передавши владу прем'єр-міністру (вперше в історії незалежної Африки), зосередився на створенні Африканського соцінтерну (з 1981 — його голова) й роботі як віце-президент Соціалістичного Інтернаціоналу. Почесний д-р наук Паризького, Страсбурзького та інших ун-тів, дійсний член Французької академії наук (1984).

Твори: «Пісні у присмерках» (1945), «Чорні жертви» (1948), «Антологія нової негритянської й мальгаської поезії» (1948), «Пісні для Наетт» (1949), «Чака» (1949), «Ефіопські мотиви» (1956), «Ноктюрни» (1961), «Нація і африканський шлях до соціалізму» (1961), «Про африканський соціалізм» (1964), «Негритюд — гуманізм XX ст.» (1971).

В. І. Головченко

Сенегамбія — *конфедерація* Сенегалу та Гамбії; утворена в 1982 відповідно до Угоди про конфедерацію, яку підписали 17.12.1981 президенти Сенегалу Абду Діуф та Гамбії Дауда Джавара. Компетенція конфедерації поширювалась на сфери оборони та безпеки, *зовнішньої політики* й екон. розвитку. У рамках конфедерації планувалося утворити валютний та екон. союз, розвивати спільну трансп. інфраструктуру тощо. Було започатковано парламент **С.** (2/3 місць у ньому належало представникам Сенегалу, 1/3 — Гамбії), посади президента та віце-президента (ними автоматично ставали відповідно президент Сенегалу та Гамбії), інші спільні інституції, відповідальні за діяльність у сферах компетенції конфедерації. Водночас обидві д-ви зберігали незалежність та *суверенітет*, окремі *дипломатичні представництва* в *Організації Об'єднаних Націй* та в інозем. д-вах. Нерівномірність розподілу повноважень між учасниками конфедерації призвела до кризи **С.**; у 1989 дію Угоди про конфедерацію було припинено.

Г. О. Музика

Сен-Жерменський мирний договір 1919 — підписаний 10.09.1919 у Сен-Жермен-ан-Ле (поблизу Парижа) Великою Британією, Італією, США, Францією, Японією як головними державами-переможницями в *Першій світовій війні*, а також союзними з ними Бельгією, Грецією, Китаєм, Королівством сербів, хорватів і словенців, Кубою, Нікарагуа, Панамою, Польщею, Португалією, Румунією, Сіамом та Чехословаччиною з одного боку, і Австрією — з іншого, за результатами *війни;* складова частина Версальської системи дог-рів (див.: *Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин*). Ратифікований Австрією 17.10.1919; набув чинності 16.07.1920. **С.-Ж. м. д.** констатував припинення існування Австро-Угорської імп. та підтвердив визнання союзними д-вами незалежності країн, що виникли на її території: Австрії, Угорщини, Чехословаччини і Королівства сербів, хорватів і словенців (з 1929 — Югославія). За умовами **С.-Ж. м. д.** провінції Богемія, Моравія і частина Сілезії відійшли до Чехословаччини (частина Тешинського р-ну Сілезії згодом була передана Польщі); від Угорщини до Австрії переходив Бургенлянд (у 1921 частину Бургенлянду з м. Шопрон було повернено Угорщині); Буковина була приєднана до Румунії; до Італії відійшли Кюстенлянд, Півд. Тіроль, частина провінцій Крайна та Каринтія. Австрія також втратила решту Крайни, Далмацію, Півд. Штірію та півд.-схід. частину Каринтії, які згодом відійшли до Королівства сербів, хорватів і словенців. Доля Клагенфюрту (словенської Каринтії з м. Целовац) вирішувалась плебісцитом (відбувся 10.10.1920, за його результатами район відійшов до Австрії). Австрія визнавала незалежність Королівства сербів, хорватів і словенців та Чехословаччини, усі *договори мирні* переможців із Німеччиною та її союзниками, а також кордони Болгарії, Греції, Угорщини, Польщі, Румунії, Королівства сербів, хорватів і словенців і Чехословаччини; зобов'язалася визнати будь-які постанови союзних д-в щодо її колишніх територій, приналежність яких не була визначена дог-ром. Особлива стаття **С.-Ж. м. д.** забороняла Австрії без дозволу Ради *Ліги Націй* здійснювати будь-які кроки, які могли порушити незалежність Австрії; фактично, ця стаття була спрямована на запобігання *аншлюсу*. 20.10.1919 у відповідності з положеннями **С.-Ж. м. д.** в Австрії був прийнятий закон, який скасовував постанову про включення її до складу Німеччини. **С.-Ж. м. д.** визначав кількісні та якісні обмеження Австрії у військ. сфері, граничний чисельний склад її збройних сил визначався в 30 тис. вояків, решта збройних сил підлягала демобілізації в 3-міс. термін.

О. С. Пархомчук

Сенті Даріас (Senti Darias) Ернесто Антоніо (1956) — кубинський *дипломат*. Освіта — *Московський державний інститут міжнародних відносин*. Працював юрисконсультом, був 1-м заступником міністра у Міністерстві юстиції Куби і 1-м заступником міністра у Міністерстві іноземних інвестицій та економічного співробітництва; потім розпочав дипломатичну кар'єру та був призначений Послом Республіки Куба в Канаді, згодом — начальником Управління з питань роботи з країнами Європи та Канадою Міністерства закордонних справ Куби. З грудня 2012 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Куба в Україні та Молдові (за сумісництвом).

В. М. Матвієнко, Н. В. Балюк

СЕНТО — див.: *Організація Центрального договору.*

Сентсо (Sentso) Ашраф (1963) — південноафриканський *дипломат*, почесний доктор Міжнародної кадрової Академії (2004). 1999–2000 — директор Центру сприяння інвестиціям Корпорації національного розвитку Лесото; 2000–02 — старший директор Управління міжнародного розвитку економічних питань; 2002–04 — директор Управління Центральної і Східної Європи Міністерства закордонних справ ПАР. У 2004–08 — Надзвичайний і Повноважний Посол Південно-Африканської Республіки в Києві.

Н. Л. Яковенко

Сепаратизм (від лат. separatio — відділення) — прагнення до відокремлення, відособлення, самостійних дій, яке виражає інтереси окремої групи; напр., прагнення нац. меншин у багатонац. д-вах до автономності або до відокремлення та створення самостійної д-ви.

М. С. Каменецький

Сербсько-турецька війна 1876 почалася 30.06.1876, коли сербський князь Мілан оголосив війну *Османській імперії*. Сербія отримала значну підтримку від Росії: в її армії знаходилось бл. 4 тис. рос. волонтерів, у т. ч. багато офіцерів на чолі з генералом Черняєвим, якого було призначено головнокомандувачем сербської армії; Росія також надавала Сербії фінанс. допомогу. У разі перемоги Туреччини втручання Росії було б неминучим, але при цьому було б важко уникнути конфлікту з Австро-Угорщиною. У разі перемоги Сербії наслідком міг стати розпад Османської імп. і початок б-би *великих держав* за тур. спадщину. Росія не хотіла бути втягнутою до конфлікту з іншими великими д-вами, до якого на той час не була підготовлена ні у військ., ні у фінанс. відношенні, і тому прагнула надавати допомогу балканським слов'янам, забезпечивши себе від зіткнення з Австро-Угорщиною (див.: *«Рейхштадське побачення» 1876*). У серпні 1876, після того як сербські війська зазнали кількох поразок, О. *Горчаков* запропонував О. *Бісмарку* взяти на себе ініціативу скликання міжнар. конференції для опрацювання умов сербсько-тур. миру, яку останній відхилив. Врешті балканський конфлікт, складовою якого була **С.-т. в.**, призвів до початку рос.-тур. війни 1877–78.

В. В. Копійка

Сергеєв Юрій Анатолійович (5.02.1956, Ленінакан, Вірменська РСР) — укр. філолог, науковець, *дипломат*. У 1981 закінчив філол. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка; кандидат філол. наук (1987). У 1981–92 — асистент, доцент філол. ф-ту, заст. директора Ін-ту українознавства Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. У 1992–93 — керівник прес-центру МЗС України; 1994–95 — керівник секретаріату МЗС України, нач. Управління інформації, чл. Колегії МЗС України; 1996–97 — радник-посланник Посольства України у Спо-

лученому Королівстві Великої Британії та Півн. Ірландії. 6.11.1997–15.12.2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Грецькій Республіці, одночасно, у 1999–2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Албанія за сумісництвом. З грудня 2000 — нач. Головного управління з питань зовн. політики Адміністрації *Президента України*, з лютого 2001 — 1-й заст. мін. зак. справ України, згодом — держ. секретар МЗС України. 3.03.2003–18.04.2007 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Французькій Республіці та Постійний представник України при ЮНЕСКО. З 18.04.2007 — Постійний представник України при ООН, водночас із 17.06.2008 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Співдружності Багамських островів за сумісництвом.

В. М. Матвієнко

«Сердечна згода» 1904 (франц. L'Entente Cordiale) — англ.-франц. угода, укладена 8.04.1904 в Лондоні між урядами Великої Британії та Франції, у формі конвенції про Ньюфаундленд та Зах. Африку і двох декларацій; врегулювання колоніальних суперечок між Лондоном і Парижем було викликано необхідністю зміцнення співпраці проти загрози з боку Німеччини. Загострення англ.-нім. суперечностей в кінці XIX — на поч. XX ст. змусило Велику Британію відмовитися від *«Блискучої ізоляції» курсу* і розпочати пошуки можливих союзників на випадок зіткнення з Німеччиною. Союзником Великої Британії могла і повинна була стати Франція, яка з часів *франко-прусської війни 1870–71* зберегла конфліктні відносини з Німеччиною і мала велику сухопутну армію. Франція, зі свого боку, через послаблення рос.-франц. союзу після втягнення Росії в дал.-схід. проблеми і посилення протиріч у рос.-япон. відносинах, шукала потужного союзника в майбутній конфронтації з Німеччиною. За ініціативою франц. мін. зак. справ Т. *Делькассе* в 1902 в Лондоні розпочалися переговори між Великою Британією та Францією про проблеми колонізації Марокко; до переговорів сторони підштовхнуло загострення відносин обох д-в із Німеччиною, після того, як у квітні 1903 англ., а згодом і франц. фінанс. кола відмовились від співробітництва з Німеччиною в будівництві Багдадської залізниці. Демонстрацією зближення Британії з Францією стали візит англ. короля Едуарда VII в Париж у квітні 1903 і візит у відповідь Президента Франції Е. *Лубе* в Лондон у липні 1903. Укладена угода вирішувала основні колоніальні питання між сторонами. За Конвенцією про Ньюфаундленд і Зах. Африку Франція відмовилася від монопольного права на рибальство біля берегів Ньюфаундленду, а натомість отримала право вільного судноплавства річкою Гамбія, острови Лос, а також право виправлення кордону у Схід. Нігерії на свою користь. У Декларації про Сіам його територія поділялася по річці Менам на англ. сферу впливу в зах. частині і французьку — у східній; передбачалося створення *кондомініуму* двох д-в на Нових Гебридських о-вах. У Декларації про Єгипет і Марокко Велика Британія заявляла про відсутність намірів змінювати політ. статус Єгипту, а Франція зобов'язалася не ставити питання про евакуацію англійців з Єгипту і не перешкоджати будь-яким їхнім діям у цій країні. Франція заявляла про відсутність намірів зміни політ. статусу Марокко, Велика Британія визнавала за Францією переважаюче право підтримувати порядок у Марокко і надавати цій країні допомогу в адмін., екон., фінанс. та військ. галузях. Декларація мала таємну частину (оприлюднену лише в 1911), в якій говорилося про взаємне невтручання у випадку здійснення брит. і франц. урядами політ. та адмін. реформ на цих територіях. Фактично, Франція визнавала за Великою Британією право на повне колоніальне правління в Єгипті, а Велика Британія дала згоду на франц. загарбання Марокко. У тексті таємної частини декларації було застереження про те, що стратегічно важлива частина марокканської території, яка виходить до *Гібралтарської протоки*, повинна була відійти до Іспанії, що була найслабшою і найбезпечнішою як для Британії, так і для Франції. Вирішуючи колоніальні суперечки, Британія і Франція створювали для себе можливість спільно діяти проти Німеччини, хоч у самому тексті дог-ру умови *союзу воєнно-політичного* не встановлювалися. **«С. з.»** фактично оформила склад основних учасників *Антанти*, але воєнно-політ. союзом вона стала вже в роки *Першої світової війни*.

Б. М. Гончар

Середземноморський діалог НАТО — співробітництво між *Організацією Північноатлантичного договору (НАТО)* та країнами Середземномор'я, спрямоване на забезпечення стабільності Півд. Середземномор'я та Бл. Сходу; започатковане в 1995. У січні 1994 в Декларації Брюссельського саміту НАТО було відзначено, що Альянс зацікавлений сприяти встановленню діалогу, взаєморозуміння та укріплення довіри між країнами Середземноморського регіону. У грудні 1994 міністри закорд. справ НАТО підтвердили готовність своїх країн до встановлення контактів між НАТО та країнами Середземномор'я, які не входять до Альянсу, з метою сприяння зміцненню регіональної *стабільності*. У лютому 1995 сесія Північноатлантичної Ради запросила Єгипет, Ізраїль, Мавританію, Марокко та Туніс взяти участь у Середземноморському діалозі. У листопаді 1995 таке запрошення отримала Йорданія, а у 2000 до **С. д. НАТО** приєднався Алжир. **С. д. НАТО** має двосторонній характер, його порядок денний визначається окремо для кожного партнера; в його рамках передбачена також можливість проведення багатосторонніх зустрічей. **С. д. НАТО** має недискримінаційний характер і повинен сприяти іншим міжнар. заходам, спрямованим на встановлення та зміцнення співробітництва із середземноморськими країнами. На *Мадридському саміті НАТО 1997* була створена спец. Група середземноморського співробітництва, відповідальна за орг-цію роботи **С. д. НАТО**; також було прийнято рішення про відкриття «контактних представництв» НАТО в країнах-партнерах за прикладом тих, що існували в країнах ЦСЄ на поч. 1990-х. Перешкодою ефективному функціонуванню **С. д. НАТО** виступає неурегульованість *Близькосхідного конфлікту*, внаслідок чого не вдається повною мірою розвивати заходи довіри в регіоні — один із ключових аспектів **С. д. НАТО**. Відсутній спільний підхід до вирішення проблем розповсюдження *зброї масового знищення* в регіоні, які арабськими д-вами розглядаються в контексті стратегічного протистояння з Ізраїлем. Оскільки НАТО розглядає цю проблему у зв'язку з набуттям ЗМЗ радикальними та нестабільними режимами в регіоні, але залишає поза обговоренням у рамках **С. д. НАТО** проблему ядерної зброї в Ізраїлю, то підхід Альянсу до проблеми розповсюдження сприймається арабськими партнерами як прояв політики подвійних стандартів, що не дозволяє досягти прогресу в її вирішенні в рамках **С. д. НАТО**.

С. В. Андрущенко

«Серединної Європи» концепція — концепція інтеграції міжнародної під егідою Німеччини простору, розташованого між Росією й Францією, що набула особливого значення в політичних колах блоку Центральних держав напередодні та в роки *Першої світової війни*. Її основи заклали у першій половині XIX ст. Е. М. Арндт, Ф. Ліст, К. Л. фон Брук, а далі розробляли П. де Лагард, К. Франц, Й. Парч, Ф. Науманн, Г. Онкен, Р. Челлен та ін. Загальним для названих авторів було переконання в спільності держав, що становили в XIX ст. **«С. Є.» к.** (Mitteleuropa). З нього виникала ідея реорганізувати цей простір, надати йому нової єдиної форми замість ліквідованої *Священної Римської імперії* німецької нації. Характер цієї спільноти, склад учасників та її цілі автори **«С. Є.» к.** бачили по-різному. Але передумови для її створення були єдиними: насамперед прагнення до німецької національної єдності, спроби компенсувати недоліки малогерманського варіанта об'єднання країни за О. фон *Бісмарка*, а також суперництво з *глобальними державами*, такими як Велика Британія, Росія і США.

Прусський економіст Ф. Ліст, якого називали «першим пророком С. Є.», був прихильником створення середньоєвропейської економічної єдності. Він вважав це об'єднання необхідною умовою для створення єдиної німецької держави і її благополучного існування в умовах жорсткої конкуренції з боку інших *акторів міжнародних*. Хоч у своїх прогнозах він визнавав значення торговельного флоту й заморських колоній Пруссії, але думав, що майбутнє німецької держави полягає в *експансії* на континенті, саме тут вона шукатиме свої *колонії*. Мережа залізниць і водних каналів дала б змогу створити «німецько-угорську економічну зону, що простягалася б від Північного й Балтійського морів на південний схід». Політичний журналіст і філософ із Саксонії К. Франц (1817–91) був переконаним супротивником Бісмарка й водночас затятим експансіоністом. Він вважав, що самі німці настільки перемішані зі слов'янами, що не повинні створювати власної національної держави. Замість цього повинна виникнути інтегрована в економічних і культурних аспектах «Серединної Європи», до якої повинні ввійти Пруссія та інші німецькі держави, російська частина Польщі й Прибалтики, Австро-Угорщина, Балканські країни. Згодом до неї мали

приєднатися Нідерланди, Данія, Швейцарія. У цьому співтоваристві, базованому на християнській толерантності, німці повинні стати культурними посередниками. «Серединна Європа» орієнталіста, теолога, фахівця із давніх мов, а також радикального антисеміта П. де Лагарда (Беттихера) (1827–91) мислилася в тісному союзі Німеччини з Австро-Угорщиною й розширенні кордонів на схід з метою зупинити зростання впливу Росії, вона повинна скріплюватися загальною германською спадщиною і єдиною династією, митним союзом і багатосторонніми військовими договорами. Крім того, де Лагард пропонував спільними зусиллями колонізувати Східну Європу шляхом її заселення німецькими фермерами й вихідцями з німецьких держав.

Найбільший внесок у обґрунтування й популяризацію **«С. Є.» к.** наприкінці XIX ст. зробив Ф. Науманн. Властиве йому соціал-дарвіністське сприйняття міжнародних відносин і теза про утворення величезних економічних і політичних блоків стали підставою тези про те, що Німеччина повинна прагнути стати «четвертим за величиною тілом» після Великої Британії, Росії й США. Оскільки його погляди мали чіткий антибританський характер, він вважав за необхідне зближення між Німеччиною й Францією, хоча б і у віддаленій перспективі. До того, як це відбудеться, Науманн пропонував німецьким політикам «збирати проміжні сили», під якими розумів «коливну Австрію», «голодуючу Італію» і «*Османську імперію*, що розвалюється». Він висловлювався за збільшення *експорту* німецького капіталу в Туреччину, щоб підсилити політичний вплив на неї, і водночас заявляв, що Німеччина повинна виступити за збереження Османської імперії. Участь, яку німецька громадськість брала в долі вірменського населення, що жорстоко переслідувалося турецькою владою, він піддавав твердій критиці.

Ідеї Науманна про спільні дії Німеччини й Австро-Угорщини мали яскраво виражену політичну мотивацію. Він підкреслював спільність політичних і військових інтересів, необхідність запобігти зростанню національно-визвольних рухів, які загрожували можливим розпадом імперії, прагнення до зміцнення становища австрійських німців. В економічних відносинах Науманн, до того послідовний прихильник вільної торгівлі, заради союзу з Австрією був готовий підтримати «тривалий період митного контролю в розширеній митній зоні». Крім того, відносно слабка австрійська промисловість на певний час мала одержати захист від конкуренції з боку Німеччини за рахунок спеціальних перехідних і проміжних мит доти, доки не зрівняється за рівнем розвитку з німецькою. Невелика книга Ф. Науманна під назвою «Mitteleuropa» вперше побачила світ у розпал *Першої світової війни* (1915) і відразу стала політичним бестселером у Німеччині, де за півроку розійшлася тиражем близько 100 тис. примірників. У ній Науманн доводив, що для того, аби вижити й здобути перемогу в конкуренції з *Британською імперією*, США і Росією, народи «Серединної Європи» мають об'єднатися навколо Німеччини, організувавши новий політико-економічний простір, об'єднаний спільністю історико-географічної долі. «Серединне положення» Німеччини в Європі давало змогу Ф. Науманну, Р. Челлену та іншим представникам германофільської геополітики ідентифікувати її інтереси з інтересами всіх інших європейських народів у спільному просуванні до континентальної держави з центром у «середньоєвропейському просторі». Німецька геостратегія, відповідно до цієї концепції, формулювалася в агресивному дусі: згідно з нею, всі країни між Атлантикою та Перською затокою, Балтикою та Адріатикою мають спільну «географічну долю». В умовах Першої світової війни, коли держави Центрального блоку стикнулися з комплексом загальних воєнно-стратегічних і економічних проблем, ідея «Серединної Європи» набула актуальності для політичної еліти Німеччини й стала активно проникати в масову свідомість.

О. В. Громико

Серрі (Serri) Роберт Герман (1950) — нідерландський *дипломат*. Освіта — Університет Амстердама (вчений ступінь у галузі політичних наук). Очолював відділ Близького Сходу МЗС Нідерландів, брав участь підготовці *Мадридської мирної конференції 1991*. 1992–96 — перший Надзвичайний і Повноважний Посол Нідерландів в Україні. Потім працював послом Нідерландів в Ірландії і служив в якості заступника помічника Генерального секретаря з питань управління в кризових ситуаціях і з операцій в *НАТО*. Представляв Нідерланди в Москві і Нью-Йорку (*ООН*). З 2012 — Спеціальний координатор ООН з близькосхідного мирного процесу і Особистий представник *Генерального секретаря ООН* в Організації визволення Палестини і Палестинській автономії.

В. М. Матвієнко, Н. В. Балюк

Сидоренко Григорій Микитович (1874–6.02.1924, Прага, ЧСР) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*. Родом з Херсонської губернії; за фахом — інженер шляхів. Працював у дирекції Транссибірської залізниці, очолював Українську громаду Томська; після Лютневої рев-ції 1917 повернувся в Наддніпрянщину, вступив до Української партії соціалістів-самостійників, був членом Центральної Ради; в січні — квітні 1918 — народний міністр пошт і телеграфу в уряді В. *Голубовича;* за гетьманату П. *Скоропадського* — чл. президії Всеукр. союзу земель. У листопаді—грудні 1918 як делегат Українського Національного Союзу брав участь у переговорах з представниками *Антанти* в Яссах щодо можливості *визнання де-юре* відновленої УНР; у 20.01–22.08.1919 очолював Надзвичайну дип. місію УНР на *Паризькій мирній конференції 1919–20;* відкликаний Директорією УНР для звіту про діяльність місії до Кам'янця-Подільського і звільнений з огляду на відсутність позитивних результатів у справі дипломатичного визнання УНР; наприкінці 1919–22 — *посол* УНР в Австрійській Республіці. З 1923 працював дир. бібліотеки Укр. госп. академії в Подєбрадах (ЧСР).

В. І. Головченко

Симахія (давньогрец. Συμμαχία — разом б'юся) — тип міждерж. союзу в Давній Греції, який мав наступальний та оборонний характер; оформлювався безстроковою або строковою угодою між державами про б-бу разом проти спільного ворога. Учасники **С.** могли бути рівноправними або підпорядковуватися, формально чи неформально, одній з держав-учасниць (гегемону). Найбільш відомі в історії **С.** — Лакедемонський союз *(Пелопоннеська ліга)* і *Делоський союз* (див.: *Афінські союзи*), б-ба яких за гегемонію в Давній Греції призвела в 2-й пол. V ст. до н. е. до *Пелопоннеської війни 431–404 до н. е.* Специфічною формою **С.** були міждерж. союзи з постійними заг.-союзними координуючими інститутами, або заг.-союзним урядом, напр., *Ахейський союз.*

Л. Ф. Гайдуков

Симеон II (Симеон Борисов Саксен-Кобург-Готський) (16.06.1937, Софія, Царство Болгарія) — болгарський громадсько-політичний і державний діяч, 3-й цар Болгарії (29.08.1943–15.09.1946) і 61-й Голова Ради Міністрів Болгарії (24.07.2001–17.08.2005); народився в сім'ї царя Болгарії Бориса III і цариці Йовани, дочки італійського короля Віктора-Емануїла III; закінчив Французький ліцей у Мадриді (1956), військовий коледж «Valley Forge Military Academy and College» (1958) і юридичний факультет Мадридського університету (1964). Коли формально був царем Болгарії, через малолітство, відповідно до Тирновської конституції 1879, від його імені правила регентська рада; після ліквідації монархії на підставі референдуму разом із родиною емігрував до Єгипту, в 1951 — до Іспанії, де проживав до 2001. Після досягнення повноліття (1955), проголосив себе чинним царем на підставі Тирновської конституції, тому уряд Народної Республіки Болгарії тривалий час відмовляв йому у наданні в'їзної візи, остерігаючись претензій на владу. В 1960–90 займав керівні посади в крупних корпораціях Іспанії, проявив себе як талановитий менеджер і фінансист. У 2001 сформована ним партія Національний рух «Симеон Другий» (НРСД) виграла парламентські вибори, й **С.** очолив уряд і забезпечив вступ 29.03.2004 Болгарії до *НАТО*; у 2005 в уряді відбулись перестановки, до його складу були включені представники партії «Новий час» (раніше — дискусійний клуб у межах парламентської групи НРСД); внаслідок парламентських виборів у червні 2005 партія залишилась другою політичною силою та увійшла до коаліційного кабінету разом із Болгарською соціалістичною партією й етнічним турецьким Рухом за права і свободи, **С.** задовольнився церемоніальною посадою голови Коаліційної Ради. 5.07.2009 на парламентських виборах партія НРСД програла, та, не зумівши набрати 4%, необхідних для входження до парламенту, залишилась поза ним, тому наступного дня на прес-конференції **С.** оголосив, що подає у відставку з посади її голови. **С.** — крупний землевласник, за часів його

прем'єрства відбулась реституція земельної власності, конфіскованої комуністами під час земельної експропріації. З 2002 резиденцією **С.** є збудований його дідом — першим царем Болгарії Фердинандом I на околицях Софії палац Врана.

В. В. Копійка

Симлська угода 1972 між Індією та Пакистаном укладена 2.07.1972 в рамках зустрічі Прем'єр-міністра Індії І. *Ганді* та Президента Пакистану З. *Бхутто* 28.06–2.07.1972 в м. Симла (Індія, шт. Хімачал-Прадеш). За умовами **С. у.** стан війни між двома країнами припинявся (див.: *Індійсько-пакистанська війна 1971*), уряди брали на себе зобов'язання співпрацювати в інтересах встановлення тривалого миру на субконтиненті, погоджувались утримуватися від будь-яких дій, що можуть зашкодити двостороннім стосункам до остаточного вирішення *Кашмірської проблеми*; зобов'язувались дотримуватися *мирного співіснування принципу,* поваги до територ. цілісності, *суверенітету,* нац. єдності, політ. незалежності та суверенної рівності одне одного, невтручання до внутр. справ, утримуватися від застосування сили або погроз силою. Сторони погодились відновити трансп. сполучення між д-вами (включно з правом транзиту пакистанських літаків через повітр. простір Індії), поштовий та телеграфний зв'язок, торгівлю і стосунки в екон. та інших сферах. Сторони також зобов'язувалися протягом 30 днів від дати підписання угоди відвести війська за лінію міждерж. кордону (переважно це стосувалося інд. військ у Пенджабі та Синді) і за лінію припинення вогню в Кашмірі, встановлену 17.12.1971 (Пакистан т. ч. поступався на користь Індії бл. 1 тис. км^2 території, переважно в півн. секторі, в т. ч. одним стратегічним перевалом, натомість Індія втрачала контроль над 150 км^2 території в півд. частині Кашмірської долини, що переходили під контроль Пакистану). Сторони зобов'язувалися поважати «лінію контролю», яка встановлювалася в Кашмірі, і не вдаватися до дій щодо її зміни. **С. у.** передбачалось проведення нової зустрічі *глав держав* для подальшої нормалізації відносин, вирішення питань повернення *військовополонених,* відновлення дип. зв'язків та для остаточного вирішення Кашмірської проблеми. Разом із **С. у.** представниками військ. відомств двох д-в було підписано протокол про делімітацію лінії контролю в Кашмірі (делімітацію здійснено до сер. грудня 1972). **С. у.** є єдиним зобов'язуючим політ. док-том інд.-пакистанських відносин і містить положення, що мали значні наслідки для системи міжнар. відносин у Півд. Азії. Згідно з угодою Пакистан був змушений погодитися на незручне для себе формулювання щодо вирішення спірних питань відносин з Індією — мирним шляхом на двосторонній основі, що позбавляло його можливості звертатися до міжнар. посередництва в Кашмірській проблемі; угодою фактично на лінію контролю в Кашмірі поширювався режим держ. кордону та закріплювався принцип двосторонності при вирішенні проблеми Кашміру.

А. М. Кобзаренко

Сирійські війни 275–168 до н. е. — серія шести *воєн* між близькосхідною державою Селевкідів і Птолемеями, що правили в Єгипті, а також за участю Македонії, за контроль над територією Сирії. Війни супроводжувалися хитрою *дипломатією* і послабили обидві сторони, що в кінцевому підсумку дозволило Риму та Парфії знищити обидві династії. Перша Сирійська війна 274–271 до н. е. спалахнула, коли після десятилітнього правління інтереси єгипетського царя Птолемея II зіткнулися з прагненням царя держави Селевкідів Антіоха I розширити свої володіння, захопивши Сирію і Анатолію. Війна закінчилася перемогою Птолемея II. Хоча на початку війни Антіох I окупував землі Птолемеїв у прибережній смузі Сирії і на півдні Анатолії, до 271 до н. е. Птолемей II повернув їх під свій контроль, поширивши також свою владу до Карії й на більшу частину Кілікії. У результаті війни до Єгипту відійшли території Фінікії (північна частина узбережжя Сирії), велика частина Анатолії та острови Кіклади. У той же час, коли Птолемей II був зайнятий військовими діями на сході, його зведений брат Магас оголосив про незалежність Кіренаїки. Ця область залишалася незалежною до 250 до н. е., а потім знову включена в царство Птолемеїв.

Друга Сирійська війна близько 260–253 до н. е. була ініційована Антіохом II знову за володіння Сирією. На знак примирення дочка Птолемея II — Береніка вийшла заміж за Антіоха II, що розлучився з першою дружиною Лаодікою, залишивши їй значні території у володіння. Але в 246 до н. е. Антіох II помер в Ефесі (згідно з деякими джерелами, він був отруєний Лаодікією), того ж року помер Птолемей II. Третя Сирійська війна 246–241 до н. е., також відома як «Лаодікейська війна», почалася внаслідок загострення проблеми успадкування престолу: після смерті Антіоха II на владу в державі Селевкідів претендували дві його дружини — перша дружина Лаодіка і Береніка, які висували своїх синів у якості спадкоємців престолу. Береніка попросила свого брата Птолемея III, нового царя Єгипту, приїхати в Антіохію і допомогти її сину зайняти трон. До того часу, коли Птолемей III прибув, Береніка з сином були вбиті.

Птолемей III у 246 до н. е. оголосив війну новому селевкідському цареві Селевку II і почав досить успішну військову кампанію, здобувши перемоги над в Сирії та Анатолії, зайняв Антіохію. Нещодавно відкриті клинописні записи доводять, що Птолемей III досяг Вавилона. В обмін на мир 241 до н. е. він отримав нові території на північному узбережжі Сирії, включаючи Селевкію в Пієрії (гавань в Антіохії). У той час держава Птолемеїв перебувала на піку своєї могутності. Для Селевкідів підсумки війни були невтішними: довелося поступитися Єгипту частиною Сирії, колишні східні провінції Бактрія і Парфія знаходилися в руках незалежних правителів. Четверта Сирійська війна 219–217 до н. е. Антіох III, який зайняв у 223 до н. е. престол, поставив перед собою завдання відновити втрачені з часів Селевка I Нікатора території країни, що простягалася раніше до Греко-Бактрійського царства й Індії на сході, від Геллеспонту на півночі до Сирії на півдні. До 221 до н. е. він відновив контроль Селевкідів над східними провінціями і в Анатолії. Після цього Антіох III звернув увагу на Сирію і Єгипет. Міністр Птолемея IV Сосібій почав з Антіохом III переговори, разом з тим здійснюючи набір і навчання нової армії. Це дозволило виграти війну, але пізніше призвело до руйнівних наслідків для стабільності в Єгипті. Влітку 217 до н. е. Птолемей IV розгромив армію Антіоха III в битві при Рафії — найбільшій битві після битви при Іпсі.

П'ята Сирійська війна 202–195 до н. е. була спровокована кривавим конфліктом за право бути регентом при Птолемеї V. Регентство переходило від одного радника до іншого, держава знаходилася в стані, близькому до анархії. Скориставшись цим, Антіох III уклав з македонським царем Філіппом V союз для завоювання і розділу заморських територій Птолемеїв і організував похід в Сирію. Антіох III завдав нищівної поразки армії Птолемея близько витоку річки Йордан і отримав контроль над важливим портом Сідон. Внутрішні проблеми змусили Птолемея V шукати швидке і невигідне укладення миру: в 195 до н. е. він визнав захоплення Сирії Селевкідами й погодився на весілля з Клеопатрою I, дочкою Антіоха III. Шоста Сирійська війна 170–168 до н. е. відбулася, коли після смерті в 180 до н. е. Птолемея V до влади в Єгипті у віці 6 років прийшов Птолемей VI Філометор, регентом при ньому була Клеопатра I. У 169 до н. е. Антіох IV вторгся в Єгипет і захопив Мемфіс, наступного року вчинив другий похід до Єгипту, підпорядкувавши майже всю його територію, флот Селевкідів захопив Кіпр. Антіох IV обложив Александрію, але у війну втрутився Рим: на вимогу римського посла Гая Попилія Лената Антіох IV покинув Єгипет, відмовившись від усіх завойованих територій.

С. О. Божко

Система валютна — це форма організації та регулювання валютних відносин, закріплена національним законодавством або міждержавними угодами. Розрізняють національну, міжнародну та регіональну валютні системи. Національна валютна система є частиною грошової системи країни, вона закріплюється національним законодавством із врахуванням норм *міжнародного права,* а її особливості визначаються ступенем розвитку економіки та станом *зовнішньоекономічних зв'язків* країни. Ключовим елементом національної валютної системи є національна валюта даної країни та її характеристики. Саме вони є визначальними при аналізі стану системи та ступеню її розвитку. Серед характеристик національної валюти найважливішими є режим валютного курсу країни, умови її конвертованості та наявність або відсутність валютних обмежень. Ці параметри визначають ступінь інтегрованості країни до міжнародної валютної системи. Неконвертованість національної валюти фактично означає ізольованість країни від

решти економік, а наявність валютних обмежень свідчить про слабкість національної валютної системи. Іншими важливими складовими національної валютної системи є національне регулювання міжнародної валютної ліквідності, регламентація міжнародних розрахунків країни й національні органи, що безпосередньо визначають та проводять валютну політику країни.

Національні валютні системи є складовими міжнародної валютної системи. Міжнародна валютна система — це закріплена в міжнародних угодах форма організації валютно-фінансових відносин, що функціонують самостійно або обслуговують міжнародний рух товарів та факторів виробництва. Ця система склалася в сер. XIX ст., протягом історії її розвитку мали місце періодичні кризи існуючої системи, викликані змінами у структурі світового господарства та співвідношенні сил між країнами, що призводили до виникнення нової міжнародної валютної системи. Міжнародна валютна система складається з двох груп елементів: валютних та фінансових. До валютних елементів входять національні валюти країн-учасниць системи, їхній статус (особливе місце в системі належить резервним валютам), умови їхньої взаємної конвертованості й обігу, валютний паритет, *валютний курс* й міжнародні механізми його регулювання. Фінансовими елементами є міжнародні фінансові ринки й механізми торгівлі конкретними фінансовими інструментами, а також міжнародні розрахунки. На сучасному етапі в історії розвитку міжнародної валютної системи виділяють три великі періоди або так звані «стандарти»: золотий, золотодевізний та девізний. Критерієм класифікації тут є актив, який визнається резервним, тобто за допомогою якого можна врегулювати дисбаланси в міжнародних платежах. *Золотий стандарт* — це міжнародна валютна система, що базується на офіційному закріпленні країнами золотого вмісту в одиниці національної валюти із зобов'язанням центральних банків купувати і продавати національну валюту в обмін на золото. Золотодевізний стандарт або *Бреттон-Вудська валютна система* — це міжнародна валютна система, що базується на офіційно встановлених фіксованих паритетах валют до долара США, який, в свою чергу, був конвертований у золото за фіксованим курсом. Головними рисами девізного стандарту (*Ямайської валютної системи*) є можливість використання будь-якого режиму валютного курсу; *МВФ* має повноваження здійснювати жорсткий нагляд за розвитком валютних курсів та угодами про їх встановлення; була повністю скасована офіційна ціна на золото та ліквідована його роль як офіційного засобу платежу; було впроваджено додатковий резервний актив — *спеціальні права запозичення (СДР).*

Також на сучасному етапі розрізняють регіональний рівень функціонування валютної системи, тобто створення регіонального інтеграційного угруповання у валютній сфері. Зараз можна розглядати лише одну повністю сформовану регіональну систему — європейську. Європейська валютна система — це створена країнами-членами *ЄС* зона узгодженого плавання по відношенню до долара США курсів національних валют з метою забезпечення їх більшої стабільності. З 1993 *Європейська валютна система* була замінена Європейським валютним союзом.

О. І. Рогач, О. Ю. Анісімова

Система міжнародна — глобальна система *міжнародних відносин,* обумовлена наявністю функціональної взаємозалежності та постійних зв'язків *акторів міжнародних,* які взаємодіють упорядковано і на певному рівні інтенсивності. **С. м.** складається з підсистем, що структурно та функціонально залежать від структури і процесів на глобальному рівні. Діалектика функціонування та розвитку **С. м.** розкривається у взаємодії її елементів (міжнар. акторів) і структури. За відсутності єдиного владного центру, в **С. м.** діють різні форми регуляторних механізмів і нормативних комплексів, що разом забезпечують їй необхідний рівень саморегуляції. Еволюція **С. м.** відбувається як унаслідок накопичення внутр. протиріч, так і в процесі її взаємодії з зовн. середовищем. Останнє виступає в ролі джерела фундаментальних змін, що відбуваються в **С. м.** (див.: *Криза системна*).

А. А. Суботін

Система міжнародного права — сукупність *міжнародного права принципів* і *норм міжнародного права,* що становлять єдине ціле і впорядковані у відносно самостійні компоненти: інститути і галузі міжнар. права. **С. м. п.** є одночасно підсистемою системи *міжнароних відносин* і її прав. моделлю. Норми міжнар. права взаємопов'язані, тому зміст кожної з них слід розглядати у контексті всієї **С. м. п.** Види галузей, їхнє місце в **С. м. п.** і взаємодія між ними визначаються як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. **С. м. п.** певною мірою зумовлює *систему науки міжнародного права,* але не співпадає з нею. Вона має об'єктивний характер, містить основні принципи міжнар. права та його галузі. **С. м. п.** характеризується динамізмом, для неї одночасно властиві відносна стабільність і безперервний розвиток. **С. м. п.** — система відкритого типу. Сфера дії міжнар. права як за колом суб'єктів, так і за об'єктом регламентованих ним питань постійно розширюється, що викликає розвиток і самої **С. м. п.** Ще одним чинником такого розвитку є розширення існуючих галузей міжнар. права та формування нових. Серед порівняно нових галузей можна назвати право міжнар. безпеки, *міжнародне кримінальне право,* міжнар. право прав людини, *міжнародне економічне право, міжнародне трудове право,* право охорони навколишнього середовища тощо.

О. В. Задорожній

Система науки міжнародного права — сукупність взаємопов'язаних наук. поглядів і уявлень про походження, розвиток, сутність, джерела, об'єкти, суб'єкти, основні принципи, окремі галузі, інститути, норми і призначення *міжнародного права* в сучас. істор. умовах. **С. н. м. п.** певною мірою зумовлена *системою міжнародного права,* але не співпадає з нею повністю. На відміну від заг. міжнар. права, функціонуючого як єдина система, **С. н. м. п.** визначається методол. підходами, наук. і політ.-прав. переконаннями, що переважають у даній д-ві. Для системи міжнар. права не характерні деякі складові системи науки міжнар. права, без яких вона не може розвиватись (як-то: вчення про сутність міжнар. права, історія міжнар. права, тлумачення міжнар. права тощо).

О. В. Задорожній

Системи експертні (в *міжнародних відносинах*) — це складні програмні комплекси, здатні акумулювати знання провідних фахівців (експертів) у певній предметній галузі та на їх основі створювати нові знання, вирішувати практичні задачі та пояснювати хід розв'язку проблем. Аналоги перших **С. е.** були створені ще в 1960-х (США, Франція), але свого всесвітнього поширення **с. е.** набули з 1980-х, коли різні галузі визнали їх як ефективний практичний інструмент для вирішення реальних проблем. На сучасному етапі клас **С. е.** об'єднує декілька тисяч різних програмних комплексів, що суттєво різняться за рівнем складності, ефективністю й інтегрованістю, але обов'язковою ознакою будь-якої **С. е.** є наявність бази знань, що дозволяє розглядати задачу проектування **С. е.** як задачу штучного інтелекту. Існує два основних підходи до проектування **С. е.**: проблемно-орієнтований та технологічно-орієнтований. При побудові **С. е.** для застосування в теорет. та прикладному аналізі міжнародних відносин ефективніше спиратися на проблемно-орієнтований підхід. Це надає можливість врахувати специфіку міжнародних відносин на стадії розробки **С. е.**, що на етапі експлуатації сприяє ухваленню обґрунтованих висновків та покращує її прогностичні можливості. Найбільшого успіху з розробки **С. е.** для потреб фахівців-міжнародників було досягнуто в галузі інформаційної безпеки, а також правовій, банківській та військовій сферах (напр.: «KONTERM», «TAXMAN», «POLI», «ECON», «MOLGEN» та ін.).

О. Л. Добржанська

Системи міжнародних відносин середовище — частина оточення, яка підтримує з *системою міжнародною* істотні зв'язки. **С. м. в. с.** — сукупність примусів зовн.-системного характеру. У *міжнародних відносин теорії* виокремлюється зовн. середовище та внутр. середовище — сукупність примусів, які здійснюються на систему її елементами. Поняття «середовище системи міжнародних відносин» вживається для означення сукупності природ. і соц. явищ та процесів, на тлі яких відбуваються *міжнародні відносини.* Виокремлюють соц. середовище, як сукупність впливів, походження яких пов'язане з існуванням людини і сусп. відносин, та зовн.-соц. середовище (природне оточення).

О. А. Коппель

Системний аналіз — методологія дослідження об'єктів шляхом їх подання як систем та аналі-

зу цих систем; є ефективним засобом розв'язання складних, недостатньо чітко обумовлених проблем. Будь-який об'єкт розглядається не як єдине неподільне ціле, а як система взаємопов'язаних складових, їхніх властивостей та якостей. Головні етапи **С. а.** конкретних проблем: формулювання основних цілей та завдань дослідження; визначення меж системи, відокремлення її від зовн. середовища; складення переліку елементів системи (підсистем, факторів, змінних тощо); з'ясування сутності цілісності системи; аналіз взаємозв'язків елементів системи; формування структури системи; встановлення функцій системи та її підсистем; узгодження цілей системи та її підсистем; уточнення меж системи та її підсистем; аналіз явищ емерджентності; формування системної моделі. **С. а.** — явище дійсності й не може базуватись на простих аналогіях та інтуїції. І. Пригожин та І. Стенгерс зазначають, що реакція системи на вхідні дії часто буває протилежною тому, що передбачає інтуїція, сформована на контактах із досить простими системами. Методологія **С. а.** міжнар. відносин базується, як правило, на концепції «м'яких» систем П. Чекленда, яка розглядає систему не як частину реального світу, а як системно орг. процес його вивчення. У «м'яких» системах актори можуть мати різні погляди та відповідно формувати різні завдання, які, на їхній погляд, необхідно розв'язати в даній ситуації. Багато конфліктних ситуацій можна розглядати як конфлікти інтерпретацій, сформованих різними культурами. Напр., одна і та ж подія може сприйматись і як *тероризм міжнародний*, і як б-ба за свободу.

Концепції «жорстких» систем *міжнародних відносин* базуються на використанні моделей цих систем, у першу чергу — математичних. Математична модель — система співвідношень, які описують об'єкт, явище, процес. **С. а.** включає такі розділи прикладної математики, як: топологічні структури систем; морфологічний опис систем; когнітологія, причинно-наслідкові зв'язки; випадкові величини та їхні характеристики; шкалювання; перевірка статистичних гіпотез; функціональна та статистична залежність; кореляційний аналіз; регресійний та факторний аналіз; дослідження операцій. Характерною рисою сучас. етапу розвитку політ. науки є її математизація, що виявляється в заміні досліджуваного процесу адекватною математичною моделлю та наступним дослідженням властивостей цієї моделі або аналітичними методами, або на основі проведення обчислювальних експериментів. Використання математичних моделей в економіці, політології та конфліктології має більш ніж столітню історію. До теперішнього часу в екон. і політ. теорії міцно закріпилися різноманітні моделі взаємодії, які, по суті, є рівноважними. Проте переважна більшість цих процесів перебігає в часі, унаслідок чого відп. математичні моделі є принципово динамічними. Сучас. методологія аналізу нелінійних динамічних систем оформилась у новий наук. напрямок — синергетику. За аналогією з тим, як для аналізу характеристик нелінійних динамічних екон. систем запропонована нова теорія — «синергетична економіка» (базується на синергетичному підході прогнозування майбутнього), пропонується теорія синергетики міжнар. відносин у цілому й синергетики міжнар. політ. конфліктів зокрема. Синергетика міжнар. відносин робить наголос на взаємодії лінійності та нелінійності, усталеності й нестійкості, безперервності та розриву, сталості й структурних змін на противагу властивостям чистої лінійності, усталеності, безперервності й сталості. Нелінійність і нестійкість у синергетиці міжнар. відносин розглядаються скоріше як джерела розмаїтості й складності політ. динаміки, ніж як джерела шумів і випадкових явищ, як це робиться в традиційному політ. аналізі.

Найважливіші результати в екон. і політологічному аналізі отримані з рівноважних теорій. Подібно до деяких інших концепцій, поняття «рівновага» запозичене з теорет. механіки. Проте, оскільки в дійсності не існує такої економіки й такої політики, що могли б бути зафіксовані в стані спокою, рівноважний аналіз має обмежену придатність. Користуючись методами рівноважного аналізу можна пролити деяке світло на проблеми еволюції. Стани рівноваги мають місце в сучас. економіці, у сучас. міжнар. відносинах. При відхиленнях від рівноважного стану діють сили, що прагнуть повернути їх до рівноваги. Проте в заг. випадку ці аргументи неспроможні довести, що соц. система, спонукована під дією незалежних сил до різноманітних станів, узгодиться при цьому з остаточним положенням рівноваги. І в ринковій економіці, і в міжнар. політ. конфлікті рівновага взагалі не може бути досягнута, бо завжди існують нововведення (рішення), що зрушують систему з положення рівноваги. Т. ч., час повинен бути незалежною змінною в описі кожної досліджуваної величини. У теоріях рівноваги час виключений, бо передбачається, що систему можна підтримувати в такому стані, коли відношення взаємодії між параметрами залишаються незмінними. Це припущення справедливе, якщо період спостереження дуже короткий або якщо ми маємо справу зі стаціонарними станами. Т. ч., будь-яка конкурентна чи конфліктна система не може бути стійкою. Проте хитка еволюція не означає руйнацію системи. Кожному екзогенному впливу відповідає новий стан рівноваги, у напрямку якого рухається реальна система. І цей висновок підтверджується теорією циклів.

Теорія циклів існує майже два тисячоліття — з того часу, коли античні філософи, узагальнюючи емпіричні знання, намагались проникнути в сутність періодичної повторюваності явищ, яка чітко виявилась у природі та спостерігалась у розвитку суспільства. Спочатку цикл ототожнювався з колом, з повтором тих самих фаз руху, але з розвитком теорії циклів поняття його ототожнюється зі спіраллю, хвилеподібними коливаннями, чергуванням підйомів та спадів. Зусиллями плеяди видатних вчених (В. Вернадського, А. Чижевського, П. Сорокіна, Н. Кондратьєва, А. Богданова, Н. Бердяєва, Н. Вавілова, А. Тойнбі, Й. Шумпетера та багатьох інших) формувалось нове бачення закономірно-нерівномірного світу, що змінюється. Це шлях від аналітично-структурної статики до циклічної динаміки та вищого синтезу пізнання — генетики. Нове піднесення досліджень циклів розпочалось із сер. 70-х XX ст. із праць Г. Менша, Ф. Броделя, А. Тоффлера.

В. П. Гондюл

Сіанук (Sihanouk) Нородом (31.10.1922, Пномпень, Французький Індокитай — 15.10.2012, Пекін, КНР) — камбоджійський держ. діяч, старший син короля Нородома Сурамаріта. Вищу освіту здобув у Франції, колонією якої була тоді Камбоджа. У 1941 отримав королівську корону від *Віші уряду;* після Другої світової війни розгорнув дип. кампанію за визнання незалежності Камбоджі, після її успіху (див.: *Женевська нарада з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954*) в березні 1955 повернув владу батькові, а сам отримав призначення прем'єр-міністром і мін. зак. справ, заснував партію Народно-соціал. товариство; після смерті батька в 1960 вніс зміни до конституції країни, згідно з якими глава д-ви повинен був обиратися шляхом прямих виборів, переміг на них і очолив країну 20.06.1960, на міжнар. арені здійснював політику *нейтралітету* й налагодження дружніх відносин із сусідніми країнами. Після проамер. військ. перевороту 18.03.1970 опинився у вигнанні в Китаї, звідки він публічно привітав прихід до влади 17.04.1975 «червоних кхмерів» на чолі з *Пол Потом,* але по поверненні на батьківщину опинився під домашнім арештом. Лише в 1979 отримав дозвіл знову виїхати до КНР, де в 1982 сформував уряд у вигнанні; повернувся до Камбоджі з початком миротворчої операції *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* і 20.11.1991 очолив Верховну раду Камбоджі; після проведення виборів на багатопарт. основі й прийняття конституції, що передбачала демокр. монархію, 24.09.1993 був проголошений королем Камбоджі. Відрікся від престолу 6.10.2004, жив у Пхеньяні й Пекіні.

П. М. Ігнатьєв

Сіахаан (Siahaan) Ремі Рамаулі (7.10.1941, Маланг, Схід. Ява, Нідерландська Індія) — індонезійський *дипломат*. Закінчив ф-т права Університету Індонезії в Джакарті (1971). На дип. роботі з 1975: керівник секції з прикордонних питань Ген. директорату політ. справ МЗС Індонезії, керівник бюро інформації посольств Індонезії в КНДР (1977–82) і Республіці Корея (1984–89); у 1989–90 — заст. директора Директорату переговорів з політ. питань та питань міжнар. безпеки Ген. директорату політ. справ МЗС Індонезії; 1990–95 — інспектор МЗС; 1995–98 — керівник секції політ. питань Постійного представництва Індонезії при відділенні *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* у Женеві; 1998–2001 — Радник-посланник у Великій Британії. В 2001–05 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Індонезія в Україні.

П. М. Ігнатьєв

Сідехара (Shidehara) Кідзюро (13.09.1872, м. Кадоба, префектура Осака, Японська імперія —

10.03.1951, Токіо, Японська імперія) — япон. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*, барон; народився в сім'ї першого президента Тайбейського імператорського університету; закінчив юрид. ф-т Токійського ун-ту (1895). З 1899 — на дип. службі: радник посольств Японії у США і Великій Британії; 1914–15 — посланник Японії в Нідерландах і Данії; 1915–19 — заст. мін. зак. справ; 1919–22 — *посол* у США, взяв діяльну участь у підготовці та проведенні *Вашингтонської конференції 1921–22*. У 1924–27 і 1929–31 — мін. зак. справ Японії, з огляду на послаблення міжнар. позицій Японії відмовився від методів відвертої *агресії* й силового тиску («дипломатія Сідехара»), подав у відставку після *Ваньбаошанського інциденту 1931*, коли уряд фактично втратив контроль над військовими. У 1931–45 — чл. палати перів, реальної участі в держ. житті не брав, активну політ. діяльність поновив після прийняття імпер. урядом *Потсдамської декларації 1945*. 9.10.1945–22.05.1946 — прем'єр-міністр Японії, тісно співпрацював з окуп. адміністрацією генерала Д. Макартура у справі *післявоєнного врегулювання з Японією*; за свідченням останнього, ініціював внесення до нової конституції країни ст. 9, що забороняла створення регулярних *збройних сил* і використання *війни* для вирішення *спорів міжнародних*. У 1946–47 — держ. міністр, у 1949–51 — спікер палати представників.

Твори: «50 років дипломатії» (1951).

В. І. Головченко

Сікевич Володимир Васильович (23.08.1870, м. Тараща Київської губернії, Російська імперія — 27.07.1952, Торонто, Канада) — укр. військ. діяч. Закінчив Володимирський київ. кадетський корпус і Київ. піхотне юнкерське уч-ще (1890). Під час *Першої світової війни* — командир піхотного полку, помічник командира піхотної бригади, полковник генерального штабу Російської імператорської армії; нагороджений 5-ма медалями за російсько-японську війну 1904–05, 5 бойовими орденами і Золотою Георгіївською зброєю за першу світову війну. В армії УНР з листопада 1917, в складі створеного С. *Петлюрою* Гайдамацького коша Слобідської України брав участь у боях з більшовицькими військами за Київ на поч. 1918; у березні—квітні 1918 командував 3-м Гайдамацьким полком і Донецькою групою армії УНР, генерал-хорунжий; за гетьманату П. *Скоропадського* відповідав за охорону східних кордонів Української Держави. У січні 1919 призначений військ. аташе до Відня, де очолив репатріаційну комісію і займався формуванням із колишніх *військовополонених* поповнень для Республіканської армії УНР; у 1920 виконував обов'язки *посла* УНР в Угорщині; 28.08.1922 отримав звання генерал-хорунжого Армії УНР. У 1924 виїхав до Канади, заснував низку ветеранських орг-цій, очолював Раду Хреста С. Петлюри.

Твори: «Сторінки із записної книжки» (1943–51).

В. І. Головченко

Сікорський (Sikorski) Владислав Євгеніуш (20.05.1881, Тушув Народовий поблизу Сандомира, Галичина, Австро-Угорська імперія — 4.07.1943, поблизу Гібралтара) — польський військ. і держ. діяч. Закінчив Львівський політехн. ін-т. Співзасновник Об'єднання активної війни (1908) і голова Стрілецького об'єднання у Львові (заснований 1910); з 1912 — референт з військ. справ у Комісії тимчасових сконфедерованих незалежницьких об'єднань, пізніше — її ген. секретар; у 1914–17 — голова Військового департаменту Верховного національного комітету, Крайового інспекторату призову, пізніше — командир навч. табору польських легіонів, що воювали на боці Центральних д-в, командир Додаткового корпусу підкріплення. З листопада 1918 служив у Війську Польському; під час *українсько-польської війни 1918–19* брав участь в обороні Перемишля і Львова, керував оперативною групою на Збручі; в *польсько-радянській війні 1919–20* командував 5-ю армією під Варшавою і 3-ю в районі Замостя. У 1921–22 — нач. Ген. штабу; у 1922–23 — прем'єр-міністр і міністр внутр. справ, домігся визнання східних кордонів Польщі конференцією послів *Антанти* 14.03.1923; у 1923–24 — ген. інспектор піхоти, 1924–25 — міністр воєнних справ, 1925–28 — командувач Львівським округом; суперничав з Ю. *Пілсудським* за вплив у війську і після травневого перевороту 1926 перейшов в опозицію до нього; до 1939 залишався «генералом до диспозиції» воєнного міністра, перебував переважно у Франції. 28.09.1939 прийняв командування польською армією, яка створювалась у Франції, 30.09.1939 призначений *главою уряду* Польської Республіки в еміграції, де також займав посаду міністра військ. справ, 7.11.1939 призначений верховним вождем і ген. інспектором Збройних сил; 5.08.1940 уклав угоду про відбудову польської армії у Великій Британії; навесні 1941 здійснив візит до США і Канади, щоб домовитись про військ. та матеріал. допомогу; 30.07.1941 уклав *Польсько-радянську угоду про взаємну підтримку у війні проти Німеччини 1941*. Зміст угоди, яка чітко не визначала схід. кордонів Польщі, став причиною урядової кризи і виникнення сильної опозиції **С.**, що був схильний до компромісного вирішення проблеми з Кремлем. Загинув в авіакатастрофі, повертаючись з інспекції військ на Сер. Сході; причини катастрофи не з'ясовані до сьогодні.

Твори: «Про польську державну політику. Угоди і декларації з періоду виконання функцій голови Ради Міністрів 18.12.1922–26.05.1923» (1923); «Над Віслою і Вкрою. Дослідження з польсько-радянської війни 1920» (1928); «Майбутня війна — її можливості і характер та пов'язані з ними питання оборони країни» (1934).

О. М. Знахоренко

Сілванян (Silvanyan) Грач Гамлікович (16.08.1946, Єреван, Вірменська РСР) — вірменський громад.-політ. і наук. діяч. Закінчив ф-т рос. мови та літератури Єреванського ін-ту рос. та іноземн. мов ім. В. Брюсова (1969) і аспірантуру Єреванського держ. ун-ту (1972), кандидат філос. наук. З 1972 — викладач Єреванського ун-ту; у 1980–90 — інструктор, зав. сектором, інспектор ЦК Компартії Вірменії; у 1990–93 — проректор з наук. роботи та зарубіжних зв'язків Єреванської консерваторії. У 1993–96 — Тимчасовий Повірений у справах Республіки Вірменія в Україні; 1996–2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Вірменія в Україні.

П. М. Ігнатьєв

Сімоносекський мирний договір 1895 — двостороння китайсько-япон. угода, підписана 17.04.1895 у Сімоносекі (Японія); завершила япон.-китайську війну 1894–95. За нею Китай визнавав «повну та безумовну незалежність і автономію» Кореї, поступався Японії Ляодунським півостровом, островами у схід. частині Ляодунської затоки та півн. частині Жовтого моря, о. Формоза (Тайвань) та о-вами Пенхуледао (Пескадорські). Китай зобов'язувався сплатити Японії *контрибуцію* в розмірі 200 млн лян, надати право навігації на р. Усун та верхній течії р. Янцзи, додатково відкрити 7 китайських портів для торгівлі з Японією та надати япон. підданим пільги в орг-ції пром. вир-ва в усіх населених пунктах Китаю. Внаслідок застосування *найбільшого сприяння принципу* умови **С. м. д.** сприяли широкому проникненню іноземн. капіталу в економіку Китаю та перетворенню його в напівколонію. Захоплення Японією територій поблизу сухопутних кордонів Росії змусило царський уряд виступити за перегляд **С. м. д.** Політика Росії отримала підтримку з боку Франції та Німеччини. 23.04.1895 посли трьох країн у Токіо звернулися до япон. уряду з вимогою відмовитися від *анексії* Ляодунського півострова. Японія пішла на поступки, але за це Китай мав додатково сплатити контрибуції на суму 30 млн лян. Підписання **С. м. д.** змінило співвідношення сил на Дал. Сході та фактично перетворило Японію в колоніальну д-ву.

М. А. Миронова

Сімонстаунська угода 1955 — угода між Великою Британією та Південно-Африканським Союзом про воєнно-морське співробітництво; підписана 30.06.1955 на базі британських ВМС у Сімонстауні (ПАС). За умовами Угоди Велика Британія передавала командування південноафриканськими ВМС та контроль над базою ВМС у Сімонстауні Південно-Африканському Союзу. В свою чергу, ПАС гарантував свободу використання бази кораблями британських ВМС. Також угода передбачала закупівлю ПАС у Великої Британії бойових кораблів. Дія угоди була припинена 16.06.1975.

С. О. Божко

Сімсонс Петеріс (5.03.1948, Талсі, Латвійська Республіка) — латвійський *дипломат*. Освіта — Латвійський державний університет (1990) спеціальність юриспруденція. 1989–90 — голова Народного фронту в м. Талсі; 1990–92 — депутат районної ради Талсі; 1990–93 — депутат парламенту Латвії, голова комітету національної безпеки та комісії із розслідування злочинів, скоєних тоталітарними режимами. 1994–97 — Надзвичайний і Повноваж-

ний Посол Латвії в Україні; потім працював у відділі логістики Міністерства оборони Латвії.

В. М. Матвієнко, Н. В. Балюк

Сінгалевич Володимир (13.01.1875, с. Москальовка Косівського повіту, нині — Івано-Франківська обл., Україна — 7.11.1945, Брегенц, Австрійська Республіка) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї греко-католицького священика. Закінчив юрид. ф-т Львівського ун-ту (1893). Працював у судових установах Кам'янки-Струмилової (сучас. Кам'янки-Бузької Львівської обл.), Перемишля і Глинян; вступив до Української національно-демократичної партії (УНДП) і був обраний від Перемишлянщини депутатом австр. парламенту (1911–18) та Галицького сейму (1913–14); під час *Першої світової війни* — заст. голови Бойової управи Укр. січових стрільців. Учасник підготовки і проведення Листопадового повстання 1.11.1918 і проголошення ЗУНР, представляв її інтереси в австр. Ліквідаційній комісії у Відні. У квітні 1919–23 — голова місії ЗУНР/ЗО УНР у Відні, водночас 1.08.1920 призначений уповноваженим диктатора ЗУНР Є. *Петрушевича* у справах фінансів і торгівлі та промислу, 1922 — уповноваженим для внутр. справ. У 1930–39 — дир. Земельного банку у Львові, в січні 1931 виступив співзасновником Українського католицького союзу.

В. І. Головченко

Сінгх (Singh) Манмохан (26.09.1932, с. Гах, Західний Пенджаб, Британська Індія, нині — Ісламська Республіка Пакистан) — індійський громадсько-політичний і державний діяч, 14-й прем'єр-міністр Індії, сикх за віросповіданням і перший неіндус на посаді *глави уряду* Індії. Після поділу Британської Індії за релігійною ознакою в 1947 сім'я **С.** мігрувала до священного міста сикхів Амрітсара (нині — в індійському штаті Пенджаб); закінчив Пенджабський університет (Чандігарх, 1954) зі ступенем магістра економіки, Коледж Святого Джона (Велика Британія, Кембридж) і Наффілд Коледж (Оксфордський університет, 1962), тема докторської дисертації — «Здійснення експорту Індії, 1951–1960, експортні перспективи і політичне залучення». У 1966–69 працював у *Конференції ООН із торгівлі і розвитку*; в 1970-х — у міністерстві зовнішньої торгівлі; в 1982–85 був управляючим Резервним банком Індії; в 1985–87 — заступник голови Планової комісії Індії; в 1987–90 — генеральний секретар Південної комісії (Женева). В 1991–96 був міністром фінансів Індії, всупереч жорсткому опору здійснив низку структурних реформ, що лібералізували економіку країни і зробили **С.** всесвітньо відомим провідним економістом-реформістом; у 1993 журнал «Euromoney» визнав **С.** кращим міністром фінансів року, а журнал «Asiamoney» визнавав його таким двічі — в 1993 і 1994; у 1998–2004 очолював опозицію у верхній палаті парламенту країни. Після перемоги очолюваного Індійським національним конгресом Об'єднаного прогресивного альянсу на парламентських виборах, за рекомендацією Соні Ганді, 22.05.2004 був призначений прем'єр-міністром Індії; зберіг посаду після парламентських виборів 16.04–13.05.2009; відомий своєю проамериканською позицією й заходами зі зміцнення зв'язків між двома державами, в т. ч. розробленням і підготовкою до підписання 2.03.2006 Ядерної угоди між Індією і США.

В. І. Головченко

Сінклер Володимир Олександрович (12.01.1879, Новий Маргилан, нині — Ферганська обл. Узбекистану — 16.03.1946, Київ, Українська РСР) — укр. і рос. військ. діяч; народився в сім'ї військового інженера шведського походження; закінчив Оренбурзький кадетський корпус, Михайлівське артилерійське уч-ще (1899) і з відзнакою Миколаївську академію Ген. штабу (1905). Дійсну службу проходив у гвардійських частинах; під час *Першої світової війни* — нач. штабу дивізії, командир піхотного полку, начальник штабу корпусу, був нагороджений шістьма бойовими орденами, генерал-майор (1917). Активний учасник українізації армії; в листопаді 1917 введений до Укр. ген. військ. штабу, в березні 1918 — до 1-го генерал-квартирмейстерства гол. управління Генштабу; за гетьманату П. *Скоропадського* працював у Військ.-наук. комітеті Генштабу. У Республіканській армії УНР доби Директорії очолював 1-ше генерал-квартирмейстерство і займався розробленням воєнних операцій, наприкінці 1919 виконував обов'язки нач. штабу армії, потім очолював військ. делегацію УНР на переговорах щодо укладення *Варшавського договору УНР з Річчю Посполитою 1920*; в березні 1920 — лютому 1921 — нач. Генштабу Республіканської армії УНР, потім — чл. Вищої військ. ради УНР. Після розформування таборів для інтернованих військовослужбовців УНР у 1924 перебрався до м. Сосновець (Сілезія), де працював службовцем на залізниці. У 1945 заарештований працівниками НКВС СРСР і вивезений до Києва, загинув у Лук'янівській в'язниці.

В. І. Головченко

Сіонізм (Zionizm), на івриті означає фортецю в Єрусалимі, а також Царство Небесне; рух європейських євреїв напр. XIX ст., спрямований на створення єврейської батьківщини, здебільшого був наслідком антисемітизму, жертвою якого стали євреї; формально заснований у 1897 Т. Герцлем (1860–1904) на Світовому сіоністському конгресі в Базелі (Швейцарія). Спершу існували сумніви, чи єврейська держава («земля Ізраїлю») має бути саме в Палестині, проте Х. Вейцман (1874–1952), згодом перший президент Ізраїлю, енергійно наполягав на цій меті, за велику підтримку йому правила *Бальфура декларація 1917*: Велика Британія сприяла відбудові батьківщини єврейського народу в Палестині. Але євреї й далі емігрували до Палестини відносно нечисленними гуртами, тому для створення єврейської держави знадобилося б чимало десятиліть, якби в 1933–45 євреїв не переслідували й не винищували *Гітлер* і його союзники; саме цей Голокост легітимізував ідею створення єврейської держави для євреїв і неєвреїв — як єдиного місця, де євреї могли б почуватися в безпеці від переслідувань. **С.** досяг своєї головної мети 14.05.1948, коли була проголошена Держава Ізраїль, яка у своєму «Законі про повернення» визнала право всіх євреїв жити в її кордонах; відтоді термін **С.** став означати підтримку подальшого існування Держави Ізраїль. Як і чимало форм *націоналізму*, **С.** толерантно ставиться до значного ідеологічного різноманіття: можна бути релігійним або світським сіоністом, вірити в капіталізм чи соціалізм у Державі Ізраїль.

Палестина, коли там напр. XIX ст. почали засновувати єврейські поселення, аж ніяк не була незаселена, там жив арабський народ (палестинці), які здебільшого були змушені в 1947–48 і 1967 піти у вигнання, бо переселення євреїв насправді було воєнним завоюванням. В основі цієї проблеми лежить набагато глибше питання про легітимність національних претензій на територію, яка належала євреям ще до розпорошення 70 і 135 р. н. е. за Римської імперії. Дехто з істориків навіть стверджував, що європейські євреї, принаймні їхній основний масив, походять не від первинних жителів Палестини, а від кавказьких племен, що навернулись до юдаїзму за Пізньої Римської імперії.

В. І. Головченко

Сістовський мирний договір 1791 — двостороння австр.-тур. мирна угода, підписана 4.08.1791 в Сістові австр. представниками бароном Редкеалем та графом Естергазі да Галанта і тур. уповноваженими Абдулою Бірі, Ісметом Ібрагімом та Мехмедом Дуррі; завершила австр.-тур. війну 1788–90. 9.02.1788 Австрія, виконуючи союзницькі зобов'язання за австр.-рос. дог-ром 1780, вступила у війну з Туреччиною, яку Росія вела з серпня 1787. У ході кампанії 1788 Австрії вдалося зайняти деякі тур. території, зокрема, Бухарест, Белград, Крайову. Внаслідок складного міжнар. становища, спричиненого *Французькою буржуазною революцією 1789–99* та рев-цією в австр. Нідерландах Відень пішов на укладення *Рейхенбахської угоди 1790* із Пруссією, за якою зобов'язувався укласти мир із Туреччиною. 19.09.1790 в Журжеві було підписано австр.-тур. *перемир'я*. **С. м. д.** передбачав повернення Туреччині усіх захоплених австр. військами територій, окрім фортеці Хотин з округою, яку Австрія обіцяла повернути після підписання рос.-тур. миру. Одночасно з дог-ром було підписано конвенцію, за якою у володіння Австрії переходила Стара Орсова та незначна територія у верхів'ях р. Унни. Австрія зобов'язувалась ніколи не будувати на цих територіях укріплення.

М. Г. Капітоненко

Сіяк Іван Михайлович (1887, с. Ляшки Муровані біля Львова, Австро-Угорська імперія — 3.11.1937, Сандармох, нині — Республіка Карелія, РФ) — укр. громад.-політ. і військ. діяч. Нар. у сім'ї вчителя. Закінчив юрид. ф-т Львівського ун-ту. У 1905 вступив до УСДП Галичини, член її Головної управи (1909–19); під час *Першої світової війни* — офіцер Легіону Укр. січових стрільців, після демобіліза-

ції — учасник повстання проти П. *Скоропадського* на Поділлі; у січні 1919 виступив одним із керівників антирумунського повстання на Хотинщині, після його поразки очолював студентський Станіславський курінь Української галицької армії і сформовану в Кам'янці-Подільському «Залізну сотню»; під Ставищем на Київщині потрапив у полон до Червоної армії й узимку 1919–20 перебував у Москві, де зустрічався з рос. й укр. більшовицьким діячами, за особистою рекомендацією В. *Леніна* вступив до КП(б)У й був призначений уповноваженим Реввійськради Півд.-Зах. фронту з орг-ції Червоної Української галицької армії. У серпні—грудні 1920 — керуючий справами й голова Ліквідаційної комісії Галревкому, потім — керуючий справами і кандидат у члени ВУЦВК; 15.04.1921–15.11.1922 — 1-й секр. повпредства УСРР у Польщі. Після повернення в УСРР очолював Харківську губернську колегію адвокатів, працював юрисконсультом, викладав у Харківських ін-тах народної освіти і народного госп-ва, з 29.09.1930 очолював Укр. ін-т лінгвістичної освіти в Києві. 2.02.1933 заарештований за звинуваченням у належності до «Української військової організації», засуджений до 10 років позбавлення волі; розстріляний за вироком трійки Управління НКВС по Ленінградській області; реабілітований посмертно.

В. І. Головченко

Скоропад Олег Михайлович (5.05.1951, м. Погребище Вінницької області, УРСР) — український *дипломат*. Освіта — Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка (1973), спеціальність географія-гідрологія; Всесоюзна академія зовнішньої торгівлі (1989), спеціальність економіка. 1973–80 — інженер, старший інженер, заступник начальника відділу Українського управління гідрометеорології; 1981–83 — консультант Міністерства транспорту Демократичної Республіки Афганістан; 1983–86 — старший інженер, начальник служби засобів виміру Українського управління гідрометеорології; 1989–91 — заступник начальника Українського центру радіаційних та гідрометеорологічних спостережень; 1991 — директор комплексних програм об'єднання «Сезон». 1992–93–2-й секретар, 1-й секретар, радник відділу міжнародного економічного співробітництва МЗС України; 1993–94 — в. о. завідувача відділу двостороннього та регіонального співробітництва Управління міжнародного економічного і науково-технічого співробітництва МЗС України; 1994–2000 — працівник Секретаріату *ОЧЕС*; 2000–01 — в. о. начальника, начальник відділу світових та європейських економічних організацій Управління економічного та наукового співробітництва МЗС України; 2001–02 — в. о. начальника Управління міжнародного науково-технічного співробітництва МЗС України; 2002–04 — в. о. начальника Управління інформаційних технологій МЗС України. Був членом Спільної координаційної ради з питань міжнародного економічного співробітництва Міністерства закордонних справ і Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України. В жовтні 2004 — червні 2009 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Нігерії, водночас 31.08.2005–10.06.2009 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Беніні (за сумісництвом), 6.05.2006–10.06.2009 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Гані (за сумісництвом).

В. М. Матвієнко, Н. В. Балюк

Скоропадський Павло Петрович (3.05.1873, Вісбаден, Гессен, Німецька імперія — 26.04.1945, Меттен, Баварія, Німеччина) — укр. держ. і військ. діяч. Походив із старовинного козацько-шляхетського роду, праправнук гетьмана І. Скоропадського (1708–22). Закінчив Петербурзький пажеський корпус (1893). Дійсну службу проходив у гвардійських частинах, учасник рос.-япон. війни 1904–05, за хоробрість нагороджений Золотою Георгіївською зброєю; в грудні 1905 — вересні 1910 — флігель-ад'ютант *Миколи II*, потім — командир полку, генерал-майор (1912). Під час *Першої світової війни* командував частинами і з'єднаннями на Півд.-Зах. фронті, генерал-лейтенант (1916); у липні — жовтні 1917 провів українізацію 34-го армійського корпусу («1-й український корпус»); 6.10.1917 на з'їзді Вільного козацтва в Чигирині обраний почесним військ. отаманом; 20–26.11.1917 всупереч наказу більшовицького головкома М. Криленка відмовився виступити з корпусом на фронт і розброїв більшовицькі частини, що йшли на Київ, але з огляду на зростаючу популярність серед військовиків був запідозрений Центральною Радою в бонапартизмі й змушений 25.12.1917 подати у відставку. На поч. 1918 увійшов у зв'язок з представниками франц. військ. місії, польських і чехословацьких формувань у Києві з метою повалення Центральної Ради, але не знайшов підтримки; в березні 1918 очолив офіцерську «Українську народну громаду», що почала підготовку до держ. перевороту з метою запровадження авторитарного режиму; 24.04.1918 досягнув відп. домовленості з начальником штабу нім. окуп. військ генерал-лейтенантом В. Гренером, але формально акція була припасована до Всеукраїнського хліборобського конгресу 29.04.1918, на якому був проголошений гетьманом Української Держави. У внутр. політиці (за період гетьманату до 14.12.1918 було прийнято бл. 400 держ. актів), сконцентрувавши у своїх руках всю повноту законодавчої й виконавчої влади, зосередився на стабілізації економіки і фінанс. системи (в т. ч. шляхом відновлення права приватної власності), підготовці поміркованої агр. реформи (на взірець Нової Зеландії), формуванні ефективної системи судівництва, створенні боєздатних регулярних Збройних сил, розбудові нац.-культ. закладів і системи освіти. У *зовнішній політиці* спрямовував *дипломатію Української Держави* на забезпечення *ратифікації* Центральними державами *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918*, нормалізацію відносин з РСФРР (див.: *Українсько-російські мирні переговори 1918*), урегулювання територ. проблем і налагодження взаємовигідних стосунків з «окраїнними державами» (д-вами, що виникли внаслідок розпаду Російської імп.), вирішення бессарабського і кримського питань в інтересах Української Держави, встановлення *дипломатичних відносин* з нейтральними країнами і досягнення порозуміння з *Антантою* (на завершальному етапі світової війни); 4–17.09.1918 здійснив *візит державний* до Німецької імп., де провів офіц. переговори з кайзером *Вільгельмом II*. Але політика гетьманського уряду, фактично зорієнтована на захист інтересів консервативно-власницьких верств і залучення до управління представників рос. партій, відштовхнула від співпраці з С. нац.-демокр. сили, що сформували Український Національний Союз й підготували антигетьманське повстання під проводом Директорії, безпосереднім поштовхом до якого став оприлюднений 14.11.1918 курс гетьманату на *федерацію* з майбутньою небільшовицькою Росією. Під тиском поразок від повсталих і втрати підтримки австр.-нім. військ 14.12.1918 зрікся влади і невдовзі таємно виїхав до Берліна, згодом поселився у Ванзеє; входив до керівництва Українського союзу хліборобів-державників, 1926 ініціював створення Українського наук. ін-ту в Берліні, на поч. 1930-х заснував Союз гетьманців-державників з осередками в багатьох країнах світу; не поділяв сподівання частини укр. еміграції й нац. руху на допомогу нацистської Німеччини у справі відновлення незалежної укр. державності. Помер від тяжкого поранення, отриманого 16.04.1945 під час бомбардування амер. авіацією біля Мюнхена.

Твори: «Уривок зі «Споминів» Гетьмана П. Скоропадського» («Хліборобська Україна», 1925, кн. 4–5), «Спомини» (1992), «Спогади» (1995).

В. І. Головченко

Скрипник Микола Олексійович (13.01.1872, слобода Яснувата Бахмутського повіту, Катеринославська губернія, Російська імперія — 7.07.1933, Харків, УСРР) — укр. рад. держ. і парт. діяч. Походив із родини залізничного службовця. Навчався в Ізюмському реальному уч-щі (був виключений за рев. діяльність), склав екстерном екзамени за курс реального уч-ща в Курську, 1900 вступив до Петроградського технол. ін-ту, де прилучився до с.-д. руху, однак через півроку був виключений як активний учасник антиурядових акцій. До Лютневої рев-ції 1917 парт. роботу в основному вів поза межами України. 1-й Всеукр. з'їзд Рад обрав його заочно членом ВУЦВК, а останній увів до складу уряду — народним секретарем праці. У ході урядової кризи, що виникла на ґрунті підписання *Брестського мирного договору між РСФРР і Центральними державами 1918* призначений головою Народного Секретаріату України (до цього офіц. голови не було, обов'язки його виконувала Є. Бош) і народним секретарем закорд. справ. Після 2-го Всеукр. з'їзду Рад, який проголосив незалежність рад. України (Катеринослав, 17–19.03.1918), було вирішено спорядити Надзвичайне повноважне посольство ВУЦВК і НС України до Москви, що мало задекларувати перед урядом РСФРР самостійність Української Республіки і провести переговори для укладення міжнар. дог-ру. Очолювати посольс-

тво було доручено С., який у ряді відповідальних виступів доводив до відома керівних держ. структур РСФРР принципову позицію комуністів, рад, трудящих України про підтримку курсу на мирний перепочинок, схвалення Брестського миру, про вимушений характер рішень 2-го Всеукр. з'їзду Рад щодо виділення України зі складу РСФРР. Водночас твердо відстоював держ. інтереси України в тертях, що виникли навколо деяких фінанс. і майнових проблем. У процесі утворення КП(б)У займав центристську позицію, вважаючи доцільним створення самостійної респ. парторганізації, хоча остерігався, щоб реалізація подібного плану не була використана як знаряддя в б-бі проти РКП(б), її політики. У серпні—вересні 1920 брав участь у переговорах з польськими представниками, що проходили в Мінську і завершилися 18.03.1921 підписанням *Ризького мирного договору 1921* між РСФРР, УСРР і Польщею. Займаючи з початку 1919 й до кінця життя низку відповідальних урядових посад, в т. ч. й заст. голови РНК УСРР, брав активну участь в об'єднавчому процесі за утворення СРСР, його всебічне зміцнення. Водночас, будучи членом комісії по розробці федер. Конституції, намагався вибороти гарантії *суверенітету* України в союзній д-ві. Послідовно домагався створення умов для забезпечення інтересів і повноцінного розвитку українців, що перебували поза межами УСРР. Принципово відстоював ідею соборності українства, а найнадійнішим засобом її реалізації вважав зміцнення комуніст. орг-цій у Схід. Галичині, Півн. Буковині і на Закарпатті. З цього приводу часто виступав у пресі, нелегально відвідував парт. форуми згаданих регіонів, виступав із програмними промовами. Багато уваги надавав налагодженню прямих контактів очолюваних ним відомств, творчих колективів України з різними орг-ціями Білоруської СРР і Молдавської АСРР. Був учасником усіх конгресів *Комуністичного Інтернаціоналу*, що проходили за його життя, незмінно презентував на них позицію КП(б)У. Не визнавши інкримінованих звинувачень у націонал-ухильництві, покінчив життя самогубством.

В. Ф. Солдатенко

Скубішевський (Skubiszewski) Кшиштоф (8.10.1926, Познань, Польська Республіка — 8.02.2010, Варшава, Польська Республіка) — польський громад.-політ. і держ. діяч, науковець-правник. Закінчив Університет ім. А. Міцкевича (Познань, 1949), навчався в Європ. Центр. ун-ті (Нансі, 1957) та Гарвардському ун-ті (Кембридж, США, 1958), проф. міжнар. права Познанського ун-ту та Ін-ту держави і права Польської академії наук. У 1981–84 — чл. Громадської примасової ради; 1986 увійшов до складу Консультаційної Ради при голові Державної ради ПНР. З 1989 — чл.-кор. Польської академії наук, з 1994 — Польської академії вмінь. 12.08.1989–25.10.1993 — мін. зак. справ Польської Республіки, в 1991 ініціював створення т. зв. «Веймарського трикутника» в складі Польщі, ФРН і Франції та *Вишеградської групи*; після відставки — суддя *Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії* в Гаазі.

Твори: «Правотворчі постанови міжнародних організацій» (1965); «Західний кордон Польщі» (1969), «Резолюція Генеральної Асамблеї Об'єднаних Націй» (1985).

О. М. Знахоренко

Скуратовський Михайло Васильович (25.02.1953, Київ, УРСР) — український *дипломат*; у 1975 закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, перекладач-референт, викладач англійської та французької мов. На дипломатичній службі з 1999: грудень 1999 — листопад 2000 — радник Постійного представництва України при відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві; листопад 2000 — грудень 2003 — Постійний представник України при відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві; лютий 2004 — червень 2006 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Південно-Африканській Республіці та водночас у Республіці Ботсвана, Республіці Мадагаскар, Республіці Мозамбік, Республіці Намібія, Республіці Замбія й Республіці Зімбабве за сумісництвом. Жовтень 2006 — травень 2007 — Посол з особливих доручень МЗС України; травень 2007 — вересень 2010 — директор Департаменту культурного та гуманітарного співробітництва МЗС України, одночасно — віце-голова Національної комісії України у справах *ЮНЕСКО*. З 22.07.2010 — Надзвичайний та Повноважний Посол України в Королівстві Данія.

В. М. Матвієнко

Славинський Максим Антонович (12.08.1868, с. Ставище Таращанського повіту Київської губернії, Російська імперія — 23.11.1945, Київ, УРСР) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, *дипломат*, журналіст. Нар. у селянській сім'ї. Закінчив юрид. (1891) та істор.-філол. (1895) ф-ти Ун-ту Св. Володимира в Києві. Під час навчання брав участь у діяльності драгоманівських орг-цій; після служби в армії 1895–96 редагував катеринославську газету «Приднепровский край» (1896–98); 1898 переїхав до Петербурга, де працював співредактором газет «Северный курьер», «Свобода и право», «Свободная мысль», секр. журналу «Вестник Европы» (1909–15), у травні—вересні 1906 редагував орган Української парл. громади в 1-й Державній думі — двотижневик «Украинский вестник», стверджував, що головною причиною сусп.-екон. кризи в Росії є протиставлення владою нац. рухам особливої «імперської нації», котра увібрала в себе кращі сили нац. інтелігенції. Під час *Першої світової війни* видав 2-томний довідник «Украинский народ в его прошлом и настоящем» і зблизився з групою федералістів у 4-й Державній думі; в березні 1917 виступив співзасновником Української нац. ради в Петрограді; взяв участь у створенні Респ.-демокр. партії (згодом — Російська радикально-демокр. партія) і став заступником її голови; 11.07.1917 був призначений головою Особливої наради з обласної реформи (з правами міністра), вважав неприпустимим відкладати вирішення нац. питання в Росії до скликання Установчих зборів; у вересні 1917 як представник Тимчасового уряду при Центральній Раді взяв участь у роботі київ. З'їзду народів-федералістів, на моск. Демократичній нараді був обраний членом Тимчасової Ради Російської республіки (Передпарламенту). Навесні 1918 повернувся в Україну, вступив до УПСФ; за пропозицією *П. Скоропадського* обійняв посаду члена Ради МЗС Української Держави й очолив політ. комісію на *українсько-російських мирних переговорах 1918*; 2.09–31.10.1918 — Тимчасовий Надзвичайний представник Української Держави при уряді Всевеликого Війська Донського; 24.10–14.11.1918 — міністр праці в другому уряді Ф. Лизогуба. З огляду на особисте знайомство з Т. *Масариком* 14.01.1919 призначений Директорією УНР головою дип. місії в ЧСР; започаткував видавничий проект «Пізнаємо Україну» (понад 40 брошур) і часопис «Народ», ініціював створення укр.-чеського видавництва «Всесвіт» і відкриття «Кошицького пункту» для підтримки укр. руху в Закарпатті, забезпечив *репатріацію* 10 тис. уродженців України. Після самоліквідації місії УНР у квітні 1923 працював проф. історії зах.-європ. літератури в Укр. вищому пед. ун-ті в Празі та проф. новітньої історії в Укр. госп. академії в Подєбрадах; головував у Респ.-демокр. клубі (1928–38), був віце-головою Головної емігрантської ради в Парижі. 27.05.1945 затриманий у Празі військ. контррозвідкою Радянської армії й відправлений до Києва, де звинувачений в антирад. діяльності; помер у слідчій частині НКДБ УРСР. Посмертно реабілітований у 1993.

Твори: «Історія України» (1934), «Національно-державна проблема в СРСР» (1938).

В. І. Головченко

Слайдела місія — місія надзвичайного посланника і уповноваженого міністра США Дж. Слайдела в Мексику для дип. врегулювання амер. претензій на мексиканські території (листопад 1845 — березень 1846). Мексика не погодилася з *Техасу анексією*, не визнала кордон із Техасом вздовж річки Ріо-Гранде і розірвала *дипломатичні відносини* зі США. 10.11.1845 Слайдел отримав інструкції висунути перед мексиканським урядом фінанс. претензії, сума яких перевищувала платоспроможність країни. Йому доручалося запропонувати анулювання усієї заборгованості Мексики (плата за Техас) і додатково виплатити 5 млн дол., якщо мексиканці погодяться визнати кордон по р. Ріо-Гранде (від гирла до витоків) і поступляться Новою Мексикою на користь США. Ще 15 млн дол. пропонувалося за передачу півн. частини Каліфорнії з затокою та портом Сан-Франциско або 20 млн дол. за всю Верхню Каліфорнію. Мексиканський президент відмовився вести переговори з амер. емісаром. Амер. уряд у відповідь розпочав військ. провокації на мексиканському кордоні. Слайдел, вдаючись до нових спроб розпочати переговори, залишався в Мексиці до початку *американсько-мексиканської війни 1846–48*.

Б. М. Гончар

Сліпченко Олександр Сергійович (20.12.1939, Одеса, УРСР) — укр. журналіст, професійний *дипло-*

мат. У 1961 закінчив ф-т журналістики Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка, 1972 — Вищу дип. школу МЗС СРСР. У 1961–64 — редактор Київ. студії телебачення Держкомітету УРСР по телебаченню і радіомовленню. У 1964–66 — аспірант Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка; референт Комітету молодіжних орг-цій УРСР. У 1966–76 — 2-й, 1-й секр. МЗС УРСР; 1976–81 — співробітник секретаріату *Міжнародної організації праці* в Женеві; 1981–86 — 1-й секр., радник МЗС УРСР; 1986–91 — відповідальний секретар, заст. голови Комісії УРСР у справах *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО).* У 1991–92 — Постійний представник України при ЮНЕСКО в Парижі, водночас, з лютого 1992 — Тимчасовий Повірений у справах України у Французькій Республіці. У вересні 1992 — жовтні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Швейцарській Конфедерації, водночас — Постійний представник України при відділенні ООН та інших міжнар. орг-ціях у Женеві. У листопаді 1997 — січні 1999 — нач. Управління Європи та Америки, Другого територ. управління МЗС України. У січні 1999 — листопаді 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Швеція, водночас, у вересні 1999 — листопаді 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Королівстві Данія та Королівстві Норвегія за сумісництвом. 14.11.2002–07.2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Державі Ізраїль. Нагороджений орденом «За заслуги» III ст.

В. М. Матвієнко

Слободищенський трактат 1660 між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою — угода Ю. *Хмельницького* з польським коронним гетьманом С. Потоцьким і польним гетьманом Ю. Любомирським про розрив союзу козацької України з моск. царем і повернення під владу Речі Посполитої на засадах *Гадяцького договору 1658;* підписана у Слободищі (сучас. Бердичівського р-ну Житомирської обл.); скасувала Переяславські статті 1659. Україна діставала лише автономію на чолі з гетьманом (польська сторона не погодилася на створення Великого князівства Руського), позбавлялася права зовн.-політ. відносин, була зобов'язана воювати разом з польською армією проти Москви, не нападати на Крим. Польській шляхті поверталися всі маєтності. Лівобережні полки на чолі з Я. Сомком і В. Золотаренком не погодилися з умовами договору і залишалися на боці Москви. Це започаткувало поділ Війська Запорозького на Правобережну і Лівобережну частини.

В. Ю. Крушинський

Слов'янофільство — напрям суспільно-політичної думки в Росії XIX ст., в основі якого покладено ідею особливого шляху та особливої історичної місії Росії у світі. Сформувався наприкінці 1830-х у полеміці з представниками *західництва* навколо розуміння місця і ролі Росії у світовій історії. Основні представники «раннього **С.**» — О. С. Хомяков, І. С. та К. С. Аксакови, І. В. та П. В. Кіреєвські. Головні положення викладені у статтях О. С. Хомякова «Про старе та нове» та І. В. Кіреєвського «У відповідь Хомякову» (обидві — 1839). Сам термін не в повній мірі відображає зміст ідей представників цього напряму. Вони віддавали перевагу самоназвам «москвичі», «московський напрям», «московська партія» — на противагу опонентам, які віддавали перевагу Петербургові. І. В. Кіреєвський відгороджувався від назви «**С.**», характеризуючи свій напрям як «православно-слов'янський». В. В. Зеньковський вважав, що точніше цей напрям назвати «православно-російським». Але ранні слов'янофіли не були ворогами чи ненависниками Європи: зокрема, О. С. Хомякову належать слова про Захід як «країну святих чудес», а І. С. Аксаков визнавав ідею загальнолюдської культури. Втім, усі вони вірили, що Росія не повинна повторювати шлях Заходу і слов'янсько-православному світу належить історичне майбутнє. Своєрідність Росії вбачалася ними в характері християнства (православ'я прийшло на Русь у чистому, первозданному вигляді з Візантії, а не із Заходу, де вчення Христа порушено раціоналізмом теологів і філософів) та у соборності (її двох аспектах: общинному землеволодінні й артільності, та пізнанні світу і Бога через цілісність духу, тобто розуму, почуттів і волі). Пафос соборності як єдність у свободі й свобода в єдності — основне самовідчуття в **С.** Соборність православної Церкви протиставляється католицькій авторитарності й протестантському індивідуалізму.

«Пізнє **С.**» (М. Я. Данилевський, М. М. Страхов) вирізняється більшою політизованістю та домінуванням мотивів *панславізму.* Якщо ранні слов'янофіли пов'язували місію Росії з православ'ям, то М. Я. Данилевський говорить про природно-історичні особливості слов'янства як етносу. Хоча він доводить можливість того, що саме слов'янський культурно-історичний тип уперше представить синтез всіх сторін культурної діяльності, він позбавляє його покликання оновити світ і знайти для всього людства відповідь на найважливіші історичні завдання. На зміну месіанізму, навіть з націоналістичним забарвленням, приходить «російсько-слов'янський егоїзм». Унікальність Росії слов'янофіли пов'язували з общинними принципами життя народу. Община розглядалась як вище начало, як союз людей, котрі відмовились від егоїзму заради спільної згоди. Слов'янофіли піддавали критиці західне «міщанство», католицизм і протестантизм. Протиставлення Росії та Європи співвідноситься з протиставленням двох типів соціальних зв'язків між індивідом і суспільством, раціоналізму та справжнього християнства. Завдання Росії вбачалось у тому, щоб побудувати життя на справжніх християнських засадах і донести принципи цього життя до людей в усьому світі. Росія має вказати людству шлях до справжнього братерства та єднання, яке полягає у втіленні принципу соборності.

Слов'янофіли прагнули до органічності та цілісності життя і знаходили цей ідеал у московській, допетровській Русі. Цілісність та органічність Росії слов'янофіли протиставляли роздвоєності та розсіченості Заходу, а джерелом цих зол вважали західний раціоналізм. Вони вірили в особливий тип культури, що виникає на духовному ґрунті православ'я, та розглядали реформи *Петра I* як зраду справжній Росії. Відкидаючи спокусу імперіалізму, **С.** стверджувало ідею майбутнього духовного панування Росії на чолі слов'янського світу над усім світом. У ньому ідея російського месіанізму (богообраності) фактично підмінялась ідеєю культурного покликання російського народу, що закладало передумови для подальшого переростання **С.** у російський *націоналізм.*

Д. В. Табачник

Служба іномовлення «Україна і світ» — держ. телерадіокомпанія (ДТРК), завданням якої є інформування світової спільноти про діяльність урядових установ, громад. і політ. орг-цій, про поточну внутр. та *зовнішню політику,* культуру, науку й освіту в державі з метою ствердження міжнар. репутації та забезпечення нац. інтересів України в *міжнародних відносинах.* **С. і.** сприяє формуванню позитивного *іміджу України міжнародного,* просуванню її зовн.-політ. ініціатив, підтримці співвітчизників за кордоном, проводить пошук політ. та екон. партнерів тощо. Мовлення здійснюється 20–24 години на добу на д-ви СНД і Балтії, Європи, Бл. Сходу, Півд. Африки, Півн. Америки, Лат. Америки, Австралії та Океанії укр., рос., англ., франц., нім., іспан. та румун. мовами. **С. і.** має півстолітній досвід інформ. присутності в міжнар. інформ. потоках (заснована 1946), є зовн. чинником супроводу дип. діяльності *Міністерства закордонних справ України* та інших центр. установ і відомств, причетних до реалізації зовн. політики д-ви.

С. І. Даниленко, О. П. Кучмій

Слюсаренко Оксана Олександрівна (23.04.1962, Одеса, УРСР) — український *дипломат* та науковець, автор понад 100 наукових робіт, монографії та навчальних посібників. У 1984 закінчила Одеський політехнічний інститут, інженер-економіст, доктор економічних наук (1998), професор (2000). З 1984 — працювала на викладацькій роботі в Одесі; в 1993 переїхала до Києва, де працювала провідним науковим співробітником Ради з вивчення продуктивних сил України НАН України. В 2002–05 — начальник Департаменту фінансових установ та ринків Міністерства фінансів України, радник Першого віце-прем'єр-міністра України; 2005–06 — проректор з наукової роботи Української академії бізнесу та підприємництва; 2006–07 — ректор Української академії бізнесу та підприємництва. 14.03.2007–6.02.2008 — заступник Міністра економіки України; 31.01.-06.10.2008 — заступник Глави Секретаріату Президента України — Представник Президента України у Верховній Раді України. З 1.12.2008 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Чорногорії.

В. М. Матвієнко

Смаль-Стоцький Роман Степанович (8.01.1893, Чернівці, Австро-Угорська імперія — 27.04.1969,

Мілуокі, шт. Вісконсін, США) — укр. громад.-політ. діяч і науковець, *дипломат*; син С. *Смаль-Стоцького*. Вищу освіту отримав у Відні, Лейпцигу і Мюнхені. У 1915–18 — співробітник *Союзу Визволення України (СВУ)* в таборах військовополонених; у 1919–21 — дип. представник ЗУНР у Німеччині, 1921–23 — радник посольства, посол УНР у Німеччині, входив до складу делегації УНР на *Генуезьку міжнародну конференцію 1922*. З 1923 — проф. Укр. вільного ун-ту в Празі, один з організаторів *Прометеївського руху;* представляв Державний Центр УНР в екзилі в Лондоні (1924–25) і Варшаві (1926–39), голова клубу «Прометей» (1927–39); проф. Варшавського ун-ту і секр. Укр. наук. ін-ту у Варшаві (1929–39); брав активну участь у сесіях Унії товариств для Ліги Націй у Женеві (1930), Брюсселі (1931) та ін. Під час *Другої світової війни* мешкав у Празі, потім у Німеччині, з 1947 — у США, працював проф. історії й дир. Слов'янського ін-ту Університету Маркетт в Мілуокі (шт. Вісконсін); з 1951 — чл. політради Укр. конгресового комітету і голова НТШ у США, з 1955 — президент Головної ради НТШ.

Твори: «Нарис словотвору українських прикметників» (1925), «Значення українських прикметників» (1926), «Примітивний словотвір» (1929), «Українська мова в Совєтській Україні» (1936), «Слов'яни і тевтонці. Найдавніші німецько-слов'янські відносини» (англ., 1950), «Проблема національностей у Радянському Союзі й російський комуністичний імперіалізм» (англ., 1952).

В. І. Головченко

Смаль-Стоцький Степан Йосипович (8.01.1859, с. Немилів, нині — Радехівського р-ну Львівської обл., Україна — 17.08.1938, Краків, Польська Республіка) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, мовознавець і педагог. Нар. у селянській сім'ї. Закінчив Чернівецький ун-т (1882), у 1885 здобув ступінь д-ра слов. філології у Віденському ун-ті. У 1885–1918 працював проф. Чернівецького ун-ту; з 1899 — дійсний член НТШ і Укр. нац.-демокр. партії, активно виступав проти москвофільства і сприяв перемозі народовців в укр. русі на Буковині; в 1892–1911 — депутат Буковинського сейму (1904–10 — заст. маршала), в 1911–18 — депутат австр. Державної ради у Відні, разом із *М. Васильком* добився фактичної рівноправності буковинських українців в імперській адміністрації й політ. житті провінції. Під час *Першої світової війни* співпрацював із *СВУ*, в 1917 очолив Бойову управу УСС, 18.10.1918 увійшов до складу Української Національної Ради; 27.11.1918 став дійсним членом новозаснованої в Києві Укр. академії наук за істор.-філол. відділом. 19.12.1918 — листопад 1921 — представник ЗУНР/ЗО УНР у ЧСР, активно просував ідею створення зах.-укр.-чехословацької конфедерації/федерації як альтернативи польській окупації Схід. Галичини. З жовтня 1921 працював проф. укр. мови та літератури в УВУ (Прага), 1935–38 очолював Товариство Музею визв. б-би України.

Твори: «Буковинська Русь» (1897), «Граматика рутенської (української) мови» (1913), «Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов та їх взаємне споріднення» (1925), «Т. Шевченко. Інтерпретації» (1934–36).

В. І. Головченко

Смертна кара — позбавлення життя людини, визнаної винною у вчиненні злочину, на підставі рішення органу держ. влади. Законодавство різних країн передбачає різні способи застосування **С. к.**, як напр.: розстріл, повішення, страта на електричному стільці тощо. Цілий ряд міжнар. прав. актів спрямовано на скасування **С. к.** До них можна віднести, зокрема, 6-й Протокол до Конвенції про захист прав людини та основних свобод відносно скасування **С. к.** 28.04.1983, із поправками, внесеними 11-м Протоколом до Конвенції про захист прав людини та основних свобод 11.05.1994; 2-й факультативний протокол до *Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1989;* 13-й Протокол до Конвенції про захист прав людини та основних свобод, який стосується скасування **С. к.** за будь-яких обставин, від 3.05.2002.

Д. В. Скринька

Сметанін Володимир Ілліч (11.05.1937, с. Коливань Коливанського р-ну Новосибірської обл., РФ — 16.12.2003, Київ, Україна) — укр. громад.-політ. діяч, будівельник. У 1969 закінчив Томський ун-т. Працював заст. керівника газопроводу «Надим-Пунга — Центр», заст. начальника тресту «Кизимгазпромбуд». Згодом був нач. тунельного загону на будівництві метро в Дніпропетровську. Народний депутат України (1990); в 1990–93 — заст. голови Комісії ВР України з прав людини. У квітні 1993—липні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Узбекистан, одночасно, у червні 1995—липні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Таджикистан за сумісництвом.

В. М. Матвієнко

Сміт (Smith) Роланд Гедлі (1943) — брит. *дипломат*. Закінчив Кібол-коледж Оксфордського ун-ту. На дип. службі з 1967: 1969–71 — 2-й секр. посольства Великої Британії в СРСР; 1971–74 — 1-й секр. постійного представництва Великої Британії при НАТО (Брюссель, Бельгія); 1974–75 — в центр. апараті МЗС Великої Британії; 1975–80 — 1-й секр. посольства Великої Британії в СРСР. 1980–84 — співробітник Міжнар. ін-ту стратегічних досліджень; 1984–88 — керівник канцелярії Брит. військ. адміністрації (Берлін); 1988–92 — радник МЗС Великої Британії; 1992–95 — посланник та заст. Постійного представника Великої Британії при НАТО (Брюссель); 1995–99 — дир. Департаменту з питань міжнар. безпеки МЗС Великої Британії. У 1999–2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії в Україні.

Р. А. Кривонос

Сміт (Smith) Саймон (14.01.1958, м. Вегберг, земля Північний Рейн-Вестфалія, ФРН) — британський *дипломат*; закінчив коледж Ведхем Оксфордського університету, факультет іноземних мов. З 1986 — співробітник департаменту Східної Африки *дипломатичної служби* Великої Британії; 1989–92 — працював у *посольстві* Великої Британії в Японії на посадах другого, а згодом першого секретаря посольства; 1995–97 — обіймав низку посад у британському МЗС, зокрема, був заступником директора департаменту Південної Європи; 2002–04 — директор департаментів Північно-Східної Азії та Тихоокеанського регіону; 2004–05 — директор департаменту зі східних питань; 2005–07 — директор департаменту з питань Росії, Південного Кавказу та Центральної Азії. 1998–2002 — працював у британському посольстві в Москві на посаді консула з економічних і комерційних питань, відповідального за розвиток торгівлі й інвестицій. У 2007–12 одночасно перебував на посадах Посла Великої Британії в Австрії, Постійного Представника Великої Британії в міжнародних організаціях у Відні та керівника Ради *Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ)*. З вересня 2012 — Надзвичайний і Повноважний Посол Великої Британії в Україні.

Н. Л. Яковенко

Смолій Валерій Андрійович (1.01.1950, с. Авратин Волочиського р-ну Хмельн. обл., УРСР) — укр. історик, громад.-політ. та держ. діяч. У 1970 закінчив історич. ф-т Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, доктор історичних наук (1985), професор (1987), академік НАН України (1995). 1970–72 — вчитель історії на Житомирщині, асистент Ніжинського пед. ін-ту; з 1972 — в Інституті історії АН УРСР (нині Інститут історії України НАН України): 1972–86 — аспірант, молодший, старший науковий співробітник, з 1986 — зав. відділу історії феодалізму (з 1991 — відділ історії України середніх віків); 1991–93 — заступник директора з наукової роботи, з 1993 — директор Інституту. 1997–99 — віце-прем'єр-міністр України з питань гуманітарної політики, з 1999 — радник Президента України. Член К-ту з державних премій України в галузі науки і техніки. Голова Наукової координаційної ради з проблем історичної науки Української філії Міжнародного наукового товариства з вивчення історії XVIII ст., президент Національного комітету з вивчення країн Південно-Східної Європи, віце-президент Національного комітету істориків України, голова Ради з питань вивчення наукової спадщини та політичної діяльності академіка М. Грушевського. Головний редактор «Українського історичного журналу» (з 1995), член редколегій багатьох фундаментальних багатотомних видань, збірників, часописів. Заслужений діяч науки і техніки України (1998), лауреат Держ. премії України (2001). Нагороджений Відзнакою Президента України (1996), орденом князя Ярослава Мудрого V ст. (1999), IV ст. (2004) і III ст. (2011), орденом «За заслуги» II ст. (2006) і I ст. (2009). Досліджує проблеми історії України, еволюції державотворчих процесів, історичні постаті.

Твори: автор і співавтор понад 500 наукових праць, зокрема: «Як і коли почала формуватися українська нація» (1991), «У пошуках нової концепції Визвольної війни українського народу XVII ст.» (1992), «Історія в життєпи-

сах» (1994), «Богдан Хмельницький: соціально-політичний портрет» (1993, 1995), «Українська державна ідея XVII—XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації» (1997), «Ілюстрована історія України» (2001), «Україна XX століття» (кн. 1–2, 2002), «Україна, Поступ історії» (2003) та ін.

Л. В. Губерський

Смоляков Леонід Якович (24.06.1942) — російський *дипломат* та бізнесмен. Освіта — Київський політехнічний інститут (1965); Всесоюзний заочний політехнічний інститут (1971, аспірантура), доктор філософських наук (1986). 1965–67 — інженер та старший інженер в інституті «Променергопроект» (Київ); 1967–69 — керівник лекторської групи Київського обласного комітету ЛКСМ України. 1971–87 — доцент, професор Вищої партійної школи ЦК Комуністичної партії України; 1987–91 — професор Академії суспільних наук при ЦК КПРС. У 1991 — голова Комітету по науці, освіті та кадрової політики Конгресу російських ділових кіл; 1991–92 — Повноважний представник Росії в Україні; 1992–96 — Надзвичайний і Повноважний Посол Росії в Україні; 1996–97 — Посол з особливих доручень МЗС Росії. 1997–99 — віце-президент із зовнішніх зв'язків «Нафтохімпром»; 1999–2000 — заступник директора Представництва Газпрому в Україні; 2000–02 — віце-президент з питань міжнародного співробітництва Сибірсько-Уральської нафтогазохімічної компанії; 2002–03 — заступник генерального директора з експорту ЗАТ «Автотор»; 2003–04 — директор з управління проектами ЗАТ «Ренова»; 2004–05 — заступник голови Уряду Республіки Калмикія. 2006–07 — позаштатний радник Голови Верховної Ради України О. О. Мороза.

В. М. Матвієнко, Н. В. Балюк

Снєгур (Snegur) Мірча (17.01.1940, с. Трифенешть, нині — Флорештський район Республіки Молдова) — молдовський громад.-політ. та державний діяч, Президент Республіки Молдова (3.09.1990–15.01.1997). Закінчив Кишинівський сільськогосподарський інститут (1961); доктор сільськогосподарських наук (1970). З 1961 працював головним агрономом та головою колгоспу в селах Лунга та Багрінешті Флорештського району, директором експериментальної станції с.-г. культур; 1973–78 — завідувач відділу Міністерства сільського господарства Молдавської РСР; 1978–81 — директор Науково-дослідного інституту польових культур, ген. директор науково-виробничого об'єднання «Селекція» (м. Бельці); 1981–85 — 1-й секретар Єдинецького райкому Компартії Молдавії; 1985–89 — секретар ЦК Компартії Молдавії з сільського господарства. 1989–90 — голова Президії Верховної Ради Молдавської РСР; у квітні — вересні 1990 — голова Верховної Ради Молдавської РСР. 1990–97 — виконуючий обов'язки, згодом — Президент Республіки Молдова. Активно сприяв розбудові українсько-молдовських стосунків; у період правління М. Снєгура були встановлені *дипломатичні відносини* між Україною та Республікою Молдова (10.03.1992), відбувся обмін *дипломатичними представництвами* на рівні посольств, було підписано *Українсько-молдовський договір про добросусідство, дружбу і співробітництво* (23.10.1992). З 1998 — депутат та член постійного бюро Парламенту Молдови, в 1996–2003 очолював правоцентристську Партію відродження та згоди Молдови. Нагороджений орденом «Знак Пошани» (1966) та орденом Республіки (2000).

Л. В. Губерський

СНО-1 договір — див. *Американсько-радянський договір про скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1991.*

СНО-2 договір — див. *Американсько-російський договір про подальше скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1993.*

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

абс. — абсолютний
австр. — австрійський
авт. — автономний
агр. — аграрний
адмін. — адміністративний
амер. — американський
англ. — англійський
антич. — античний
археол. — археологічний
афган. — афганський
африк. — африканський

балт. — балтійський
бас. — басейн
біогр. — біографічний
біол. — біологічний
бл. — близько
Бл. Схід — Близький Схід
болг. — болгарський
б-ба — боротьба
брит. — британський
бурж. — буржуазний

в т. ч. — в тому числі
ВР України — Верховна Рада України
визв. — визвольний
в. о. — виконуючий обов'язки
вир-во — виробництво
відп. — відповідний
військ. — військовий
вкл. — включно
внутр. — внутрішній

ген. — генеральний
геогр. — географічний
гл. — глава
гол. — головний
гол. ч. — головним чином
госп. — господарчий, господарський
госп-во — господарство
грец. — грецький
громад. — громадський
громадян. — громадянський

Дал. Схід — Далекий Схід
демокр. — демократичний
д-ва — держава
держ. — державний, державницький
див. — дивись
дип. — дипломатичний
дир. — директор
дог-р — договір
док-т — документ
дол. — долар США
д-р — доктор
дух. — духовний

екон. — економічний
етногр.- етнографічний
екз. — екземпляр

євр. — єврейський
європ. — європейський
зав. — завідуючий, завідувач
заг. — загальний
закорд. — закордонний
заст. — заступник
зах. — західний
зем. — земельний
зовн. — зовнішній

ідеолог. — ідеологічний
імпер. — імператорський
ім. — імені
імп. — імператор, імператриця, імперія
ін. ч. — іншим чином
інд. — індійський
індивід. — індивідуальний
інозем. — іноземний
ін-т — інститут
інформ. — інформаційний
іспан. — іспанський
істор. — історичний
італ. — італійський

КМ України — Кабінет Міністрів України
канад. — канадський
київ. — київський
клас. — класовий
класич. — класичний
к-т — комітет
комуніст. — комуністичний
конс. — консульський
конф. — конференція
кн. — князь
косм. — космічний
культ. — культурний

лат. — латинський
літ. — літературний

м. — місто
макс. — максимальний
маркс. — марксистський
матеріал. — матеріальний
мед. — медичний
метод.- методичний
методол. — методологічний
МЗС — Міністерство закордонних справ
міжнар. — міжнародний
мін. зак. справ — міністр закордонних справ
мінім. — мінімальний
мін-во — міністерство
міс. — місяць
млн — мільйон
млрд — мільярд
мор. — морський
моск. — московський
муніц. — муніципальний
мусульм. — мусульманський

н. е. — наша ера
н. ст. — новий стиль
навч. — навчальний
наз. — називається
напр. — наприклад
нар. — народився
наук. — науковий
нац. — національний
нач. — начальник
нім. — німецький

о. — острів
обл. — область
о-ва — острова
оз. — озеро
окуп. — окупаційний
орг. — організаційний
орг-ція — організація
офіц. — офіційний

парл. — парламентський
парт. — партійний
партиз. — партизанський
пед. — педагогічний
петерб. — петербурзький
півд. — південний
півн. — північний
повітр. — повітряний
пол. — половина
політ. — політичний
поч. — початок
практ. — практичний
прав. — правовий
презид. — президентський
природ. — природний
прогрес. — прогресивний
пролет. — пролетарський
пром. — промисловий
просвіт. — просвітницький
проф. — професор
прус.- прусський

р. — рік
рад. — радянський
рев. — революційний
рев-ція — революція
рез. — резолюція
реліг. — релігійний
респ.- республіканський
рим. — римський
р-н — район
рос. — російський
рр. — роки
румун. — румунський
РФ — Російська Федерація

с. г-во — сільське господарство
с. — селище, село
с.-г. — сільськогосподарський
с.-д. — соціал-демократичний
секр. — секретар
сер. — середній
Сер. Схід — Середній Схід
сканд. — скандинавський
слов. — слов'янський
соц. — соціальний
соціал. — соціалістичний
соціол. — соціологічний
спец. — спеціальний
ст. — століття, стаття
студ. — студентський
сусп. — суспільний
суход. — суходільний
сучас. — сучасний
схід. — східний

та ін. — та інший
т. зв. — так званий
т. — том
т. ч. — таким чином
теорет. — теоретичний
територ. — територіальний
техн. — технічний
технол. — технологічний
т. в. о. — тимчасово виконуючий обов'язки
тис. — тисяча
торг. — торговельний, торговий
трансп. — транспортний
трлн — трильйон
тт. — томи
тур. — турецький
укр. — український
ун-т — університет
уч-ще — училище

фаш. — фашистський
федер. — федеральний
федерат. — федеративний
феод. — феодальний
фізич. — фізичний (ант. юридичний)
філол. — філологічний
філос. — філософський
фінанс. — фінансовий
франц. — французький
ф-т — факультет
ф. ст. — фунт стерлінгів

хім. — хімічний
христ. — християнський

центр. — центральний
церк. — церковний

чл.-кор. — член-кореспондент
чл. — член

швейц. — швейцарський
шт. — штат

юрид. — юридичний

япон. — японський

Наукове видання

УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

У 5-ти томах

Том 4

Головний редактор *К. В. Лимаренко*
Відповідальна за випуск *А. М. Гопаченко*
Художній редактор *Л. П. Вировець*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка: *І. Л. Цибульник*
Коректор *Л. В. Дмитрієва*

ISBN 978-966-03-6649-7

Підписано до друку 18.10.13. Формат 60x90 1/8.
Умов. друк. арк. 59,00. Облік.-вид. арк. 59,64
Тираж 2500 прим. Замовлення № 3-721.

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

61057, Харків, вул. Римарська, 21А
Електронна адреса:
www.folio.com.ua
E-mail: realization@folio.com.ua
Інтернет магазин
www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
61057, Харків, вул. Римарська, 21А
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

СПИСОК АВТОРІВ

Андреєва О.М.
Андрущенко С.В.
Анісімова О.Ю.
Балюк Н.В.
Батрименко В.В.
Березовенко С.М.
Бєлоусова Н.Б.
Білоусов М.М.
Білоцький С.Д.
Бовсунівський П.В.
Богданович І.І.
Божко С.О.
Божков А.Д.
Борділовська О.А.
Бруз В.С.
Будкін В.С.
Бульвінський А.Г.
Бур'ян М.С.
Буряк Г.С.
Бусол К.І.
Буткевич О.В.
Валевська І.А.
Вдовенко В.М.
Вербовський В.В.
Вергун В.А.
Вергун Л.І.
Весела Н.М.
Віднянський С.В.
Волошин О.А.
Гайдуков Л.Ф.
Галаган С.О.
Галака С.П.
Глухова Д.А.
Гнатовський М.М.
Головченко В.І.
Гондюл В.П.
Гончар Б.М.
Григоров О.М.
Грищенко К.І.
Грищенко Т.А.
Гріненко О.О.
Громико О.В.
Грушова А.Т.
Губерський Л.В.
Гузенко І.Ю.
Гуменюк А.Г.
Гуменюк Б.І.
Гуцал А.Ф.
Дальський В.Б.
Даниленко С.І.
Денисенко К.Ю.
Дзюба П.В.
Дикий О.В.
Добржанська О.Л.
Дорошко М.С.
Дубов Д.В.
Єделєв Р.С.
Єременко О.К.
Забара І.М.
Заблоцька Р.О.
Задорожній О.В.
Запорожець О.Ю.
Зернецька О.В.
Злочевська К.М.
Знахоренко О.М.
Івлєва І.В.
Ігнатьєв П.М.
Калінічева Г.І.
Каменецький М.С.
Камінський Є.Є.
Капітоненко М.Г.
Карп В.С.
Клочко В.П.
Кобзаренко А.
Ковтун О.Ю.
Кожара Л.О.
Коломієць В.Ф.
Коміренко І.Д.
Кононенко М.Г.
Кононенко С.В.
Константинов В.Ю.
Копиленко О.Л.
Копистира А.М.
Копійка В.В.
Коппель О.А.
Кориневич А.О.
Корюкалов М.Ю.
Котляр М.Ф.
Кравченко І.С.
Кривонос Р.А.
Крижанівський В.П.
Крикун В.А.
Крушинський В.Ю.
Кудряченко А.І.
Кузьменко Л.Р.
Кулеба Д.І.
Кулінич М.А.
Кулініч Т.О.
Кучер О.Б.
Кучмій О.П.
Кушерець Д.В.
Литвиненко О.В.
Лобода К.С.
Луцишин З.О.
Льовін А.В.
Мазуренко В.І.
Мазуренко В.П.
Макаренко Є.А.
Маковський С.О.
Манжола В.А.
Матвєєв В.В.
Матвієнко В.М.
Медведєва М.О.
Мельничук Н.Б.
Мережко О.О.
Метельова Т.
Миклащук І.М.
Миронова М.А.
Михальченко М.І.
Мицик В.В.
Мінгазутдінов І.О.
Мішин О.В.
Морозов В.С.
Музика Г.О.
Намонюк В.Є.
Нанавов А.С.
Негода А.В.
Ноговіцина Ю.О.
Ожеван М.А.

Пазюк А.В.
Панченко Ж.О.
Пархомчук О.С.
Перепелиця Г.М.
Петров В.В.
Петюр Р.К.
Піпченко Н.О.
Піскорська Г.А.
Плахонін А.Г.
Поєдинок О.Р.
Покровська І.С.
Поліщук Л.С.
Полторацький О.С.
Расшивалов Д.П.
Рафальський О.О.
Резнікова Н.В.
Резніченко В.І.
Репецький В.М.
Ржевська В.С.
Рижков М.М.
Рогач О.І.
Романенко Ю.В.
Рубель В.А.
Рубцова М.Ю.
Рудяков П.М.
Румянцев А.П.
Рябчун Н.В.
Сапсай А.П.
Сахаренко О.В.
Серажим В.І.
Сербіна Н.Ф.
Сергійчук В.І.
Серьогін О.Ю.
Скороход Ю.С.
Скринька Д.В.
Смирнова К.В.
Солдатенко В.Ф.
Солошенко В.В.
Стаканов Р.Д.
Ступницький О.І.
Суботін А.А.
Суліма Є.М.
Табачник Д.В.
Тропін З.В.
Трубайчук А.
Улицька І.І.
Фаренюк Н.В.
Федорова А.Л.
Філіпенко А.С.
Філіпенко В.І.
Флюр О.М.
Фролова О.М.
Хилько О.Л.
Хлистун Г.Ю.
Хоменко Г.Д.
Циганов С.А.
Черінько І.П.
Черкас Б.О.
Чорногор Я.О.
Чугаєв О.А.
Швець О.В.
Шевченко О.В.
Шепелєв М.А.
Шинкаренко Т.І.
Шнирков О.І.
Шпакова Н.В.
Яковенко Н.Л.
Яковець А.В.